

૪૪ : લેખ

લેખક

- ૧ પાંચે નેરા પોલાં કમપંજી... ગ્વામી રામદાસ
૨ પરિશમજી... 'આશુતોષ'
૧૦ દાખનું યોગદાન... રતીન્દ્રનાથ દાંગર
૧૩ આપણું કન્યા પત્ની બેઠો... કમલમ માધરાણી
૧૫ વાનો કુનીએ તારે
૧૯ આને ય યોગ્યો... રામકમાદ દવે
૧૬ શું સાહિત્યકર્તામાં ગ્રોટ આવી છે ? હનુવાન ગાંધી
૨૨ મી રસિકવાલ પત્રીખની 'ચિત્રમાળા' નવેનમ પવાજી
૨૬ કુટુંબને મદાન બતાવો... વાન્દેવશરજી અવવાય
૨૮ મારો મંગીનનો મોખ .. મોવાના આગદ
૩૨ મને અરે નીતિ .. સંત તુકોજી
૩૪ તન બુદ્ધાં-મન ગેક .. હનુવાન ગાંધી
૩૮ અવયોદન .. શિ.

ગુચના

[આલોકેને]

દર માનની બાનની તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી ગ્રામીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાપોલયને જવાવધ. અંક
મિલિકમાં તમે તો મોકલાશે.

ગમે તે મદિને આલોક થઈ
શકાય છે.

આ મામિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વંધ્યવૃજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા,
ગિજ્ઞા અને માહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ માફ, મૌલિક, તાજું
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ-
ની એક બાજુ શાદીયાં લખવું.

• લવાજમ

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈધાયવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નલેકુ રોડ, વિલેપારતે (૬૨૮)

સુબઈ-૫૭

૧૪ : લેખ

લેખક

૧ પત્ની નેરા પરીવાં સમર્પણ...	સ્વામી શમભામ
૨ પરિભ્રમણ...	'આશુભોધ'
૧૦ દાઝનું પ્રયોગન...	દીનદાસ દાંગર
૧૩ આપણું કનંબ જમી મેલો...	દાનુષ્ય માવસાવિયા
૧૫ વાનો કમીએ ત્યારે ..	...
૧૬ આને ય યોગ્યો...	રામક્રમાદ દવે
૧૬ શું સાદિત્યજનનાં જોડ આવી છે ?	દેવદાસ ગાંધી
૨૨ શી રસિકવાણ પરીખની 'ચિત્ર માળના'	નરેન્દ્રમ પવાળ
૨૬ કુટુંબને મદદન થતાવો...	વાન્દેશ્વરજી અમવાન
૨૮ મારો મંગીનનો મોખ ..	મીનાતા આઝાદ
૩૨ ધર્મ અને નીતિ ..	સંત વૃંદાવળ
૩૪ તન જુદાં-મન એક ..	દેવદાસ ગાંધી
૩૮ અવધાન ..	શિ.

મૃચના

[આલોકને]

૧૨ માનની બાનની તારીએ
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરની ગૂંથીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં નપાચ કયા
પછી કાપાંતરને જગાવવું. અંક
મિલિકમાં તમે નો પોસ્ટવાશે.

જો તે મદિને આવક યા
શકાય છે.

આ મામિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
અંકાદક તે વિચારોમાં મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા,
ગિજાળ અને નાદિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ માફ, મૌલિક, તાજું
દાય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ-
ની એક જાગુ શારીયી લખવું.

સલામત

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

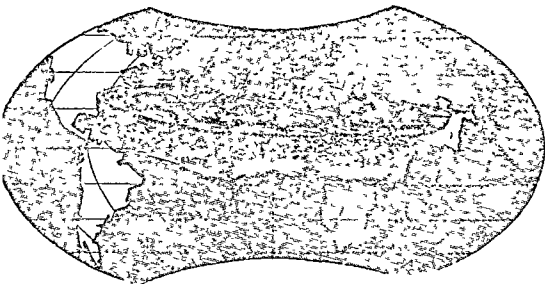
વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારતે (૬૨૮)
મુંબઈ-૫૭

અંતર
આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

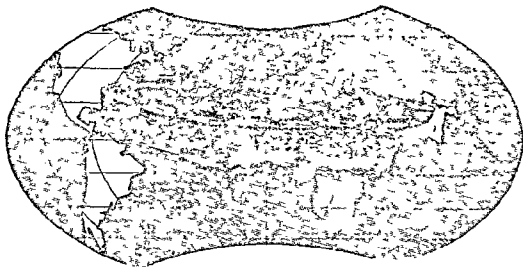
સિંધિયાના જાહાને સર્વ પ્રકારનો માલ વિથાય
કોઈ પણ ઓછા જાડે તરિત, મુરશિત અને
સરકારભરી રીતે પહોંચાડે છે
વરિયાપારની સર્વિસોઃ
ભારત પાકિસ્તાન ઈન્ડિયન કુચેષ
ભારત પોલન્ડ
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (ગ્રમ)
ભારત રશિયા
ભારત-મેક્સિકો (પૂર્વમાં જાનિ)
ભારત અમેરિકા (એટલેન્ટિક અને ગાના નદી)
ભારત બ્રેટ સિલેસ-પૂર્વ ઝેનેડા
ભારત ક્રિમિયાન
ભારત એફ્રિકા પૂર્વ એફ્રિકાનીશન
ભારત મુ. એ. આફ્રી
ભારત-આલ સમુદ્રના નંદો
કાંઠા પારની સર્વિસોઃ
ભારત પાકિસ્તાન-ગ્રામ-સિલોન

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ.,
સિંધિયા કાર્ગ, નવોત્તમ મોર રાજ મ રે, મેલાડે મેલેડ, પુલ્ક ૬
ટેલિગ્રામ : ૨૧૮૧૧૧ (૧૨ કાર્ગ) ટેલિગ્રામ : ૨૧૮૧
ટેલિગ્રામ : ૨૧૮૧૧૧ (૧૨ કાર્ગ) ટેલિગ્રામ : ૨૧૮૧
ટેલિગ્રામ : ૨૧૮૧૧૧ (૧૨ કાર્ગ) ટેલિગ્રામ : ૨૧૮૧

દુનિયાના સર્વે મુખ્ય બંદરોમાં જાહાન્યો છે

અંતર
આવરે છે -

ભારત અને વિશ્વના અન્ય દેશો વચ્ચે

સિંધિયાના જહાજો અને ધારાનો આવ વિખાડ
શીર્ષ ખજી મોટા ભારે તરિત સુરક્ષિત અને
સરકારશ્રી રીતે પહોંચાડે છે
સિંધિયાનાની સર્વિસોઃ
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડો-ક દુરિય
ભારત પોર્ટ-ક
ભારત પશ્ચિમ એશિયા (ગામ)
ભારત રશિયા
ભારત પેસિફિક (પૂર્વેમાં માળે)
ભારત અમેરિકા (કિટીંગ્સ અને મારનાં બેચી)
ભારત ગ્રેટ બ્રિટન-પૂર્વ કેનેડા
ભારત કસ્ટોમિયન
ભારત એટ્રિયનિક પૂર્વ પ્રેટિટ-પ્રેટ
ભારત નુ. એ. આર.
ભારત-આલ સમુદ્રના બેચી
કહા પાકી સર્વિસોઃ
ભારત પાકિસ્તાન-ગામો ટિબીન

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિ.,
સિંધિયા કંપની, નોનમ મોર ૧૦૦ થ રી, બેચી બેચી, પૂર્વ ૧
ટેલિફોન ૨૨૮૧૨ (૨૨ થાઈ) ટેલિગ્રામ ૨૨૮૧૨
પો-બોક્સ કિટીંગ ૨૨, ગ્રેટ બ્રિટન રોડ, બેચી
ટેલિફોન ૨૨૫૦૨ (૨ થાઈ) ટેલિગ્રામ ૨૨૫૦૨

દુનિયાના સર્વે મુખ્ય જરોખાં વિચરે છે

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાન ૧૨-૧૦૯૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. મ'પારણ (બિહાર)

(મામ - KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાન ૧૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :-

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

(જિ. ધંપારણ (બિહાર)

(મામ - KANORIA)

ગાંધીને પાછા લાવો

ફેબ્રુઆરી માસમાં દિલ્લી ખાતે બીજી “એશિયા એક હો” પરિષદ મળી તેમાં સ્વીડનના પ્રો. ગ્રુનાર મીરડલ એક જ એવા પશ્ચિમ જગતના અર્થ-શાસ્ત્રી હતા જેમણે તેમના અવસનમાં ગાંધીજીને કગલે અને પગલે યાદ કર્યા. તેમના ભાષણમાંથી કેટલાક ફકરાઓ અહીં બીતાવ્યા છે.

“અમારા યુગમાન દેશમાં મોહનદાસ ગાંધી દષ્ટ ગયા જેમણે આર્થિક પ્રગતિ અને ઉત્તતિની યોજનામાં માનવીને કેન્દ્રમાં રાખવાની દિમાયન કરી હતી. તેમનું સન્નિધિ માનવું હવે કે આર્થિક પ્રગતિ તો જ સાચી કહેવાય જો ગામડાંના માનવીને પણ તેમાં ફાળો હોય. સહુ કાંઈને જેમા ભાગીદાર થવાની તાલાવેલી બંગે. ગાંધીજી સાચા અર્થમાં અર્થશાસ્ત્રી હતા; તેમનો પ્રયાસ સર્વદેશીય હતો. સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, પોષણયુક્ત આહાર જેવી બાબતો તેમના ‘પહેલી’ગમાં આવી જતી. કેળવણીમા તેમણે ‘નઈ તાલીમ’ દાખલ કરી; બુદ્ધિ તેમજ સપતિની સરખી વહેંચણી કરવાનો તેમનો આદર્શ હતો. આજે આપણે આટલાં વર્ષો રહી રહીને ગાંધી તરફ દબા છીએ. ગાંધીજી જે કહેતા તેનું આધુનિક નામ એટલે આપણી યોજનાઓ. મારા ભારતીય મિત્રો મને માફ કરે પણ ભારતીય આયોજન જોઈએ તેનું સંકળ થયું નથી, અને તેનું કારણ એજ કે ગાંધી ચી પ્યા રાઈ તેઓ ગયા નથી. પણ વાતને કાંઈ બગાડતું હોય તો મારા જ વાદોદયો-અર્થશાસ્ત્રીઓ સાતનું સન્નિધિ કરી મૂકે છે. પ્રશ્નનો હોય, પૂર્વનો હોય કે સામ્યવાદી દેશનો હોય-અર્થશાસ્ત્રી માત્ર સરખા. તેઓ પાર્થિવ બાબતને-નાણાકીય બાબતને પ્રાધાન્ય આપે છે જે એક મોંઠી બૂવ છે, અને બહુ જ સકુચિત દષ્ટિકાણ લાગે છે. સાચા અર્થશાસ્ત્રીઓ-આદમ સ્મીથ અને આદર્શ માર્શલ આ બાબતમાં જુદા પડે છે.

“આ નિબંધોતોએ સમાજના વળણને, કેળવણીને પવટાવવા પુરુષાર્થ કર્યો છે. અર્ધવિકસિત અને અર્ધ વિકસિત દેશોમાં પ્રગતિની વ્યાખ્યા મૂકી અને ઉત્પાદન એ જે સમ્પત્તી થઈ ન શકે. ખરું કીરાણું દ્રવ્ય વડે નહીં પણ માનવશક્તિમાં કરવું જોઈએ. અર્થશાસ્ત્રીઓ માને છે કે કેળવણી અને આર્થિક આયોજનને કાંઈ સંબંધ નથી-પણ આ એક ભ્રમ છે કેળવણીથી જ આબાદીનો પાયો નાખી શકાય છે. પડિત નહેરુએ કેળવણીમાં આમુલ ફેરફારો કરવા હાકલ કરી હતી. અમિ-એશિયાના દેશોમાં પણ ત્યાંના નેતાઓએ એજ વાત વહેતી મૂકી હતી. પરંતુ કયાંય કેળવણી વિષયક પ્રગતિ થઈ નથી. અને થઈ છે તે પણ વિચિત્ર રીતે. કોલેજની ઉચ્ચ કેળવણીની માત્રા વધી છે. અથવા હાઈસ્કૂલ સુધીના અભ્યાસક્રમે પ્રગતિ નોંધાવી છે. પરંતુ પ્રાથમિક કેળવણી વ્યાપક બની નથી અને જે કેળવણી અપાય છે તે ચીવાચાણુ-બુનિયાદી તો નહીં જ. સૌથી ઓછામાં ઓછું ધ્યાન પ્રોદ શિક્ષણના પ્રશ્નને અપાય છે. અર્ધ વિકસિત દેશોમાં પ્રોદ શિક્ષણની અગત્ય ખૂબ છે. છતાં ભાગ્યે જ, પછાત ગણતા રાષ્ટ્રોમાં પ્રોદ શિક્ષણની દિમાયત હોના છતા, ગણતરીમાં લઈ શકાય તેવી પ્રગતિ આજદિન સુધી થઈ નથી. એશિયાના દેશોમાં આ પ્રશ્ન બહુ મોટો છે. પ્રાથમિક કેળવણી પામેલા પણ જતે દિવસે અશિક્ષિત બની જાય છે. વિદ્યાસ અટકી પડે છે. શાળાઓ વધે અથવા સખ્યા વધે એના કરતાં અદ-કેર મહત્ત્વ તો એ વાતનું છે કે શું શિખવાય છે, કેમ અને કેને શિખવવાય છે. શિક્ષકનેકરોબી સમરથ વારત્તમાં તો ‘પોટુ’ શિક્ષક પામેલાની સમરથ છે. જરૂર એ નથી કે તેઓ શહેરોમાં જઈ સરકારી દફતરોમાં ઈચ-ઈચ જગ્યા રોટી પાડે-તેમને ગામડામાં મોકલી બીજા અનેકાને લખતાં-વાંચતાં-સમજતા કરવાની છે.”

સ્વીડનના પ્રોફેસર ભલે જેમ બોલતું હોય

ગાંધીને પાછા લાવો

ફેબ્રુઆરી માસમાં દિલ્લી ખાતે બીજી “એશિયા એક હો” પરિષદ મળી તેમાં સ્વીડનના પ્રો. શનાર મોરડલ એક જ એવા પશ્ચિમ જગતના અર્થ-શાસ્ત્રી હતા જેમણે તેમના પ્રવચનમાં ગાંધીજીને કહ્યે અને જણે વાદ કર્યા. તેમના ભાષણમાંથી કેટલાક ફકરાઓ અહીં જોનારો છે.

“અમારા યજમાન દેશમાં મોહનદાસ ગાંધી કદ ગયા જેમણે આર્થિક પ્રગતિ અને ઉત્પત્તિની યોજનામાં માનવીને કેન્દ્રમાં રાખવાની હિમાયત કરી હતી. તેમનું સન્નિધિ માનવું હતું કે આર્થિક પ્રગતિ તો જ સાચી કહેવાય જો ગામડાંના માનવીનો પણ તેમાં ફાળો હોય. સહુ કોઈને જેમા લાગણીદાર ધરાની તાલાવેલી ગમે. ગાંધીજી સાચા અર્થમાં અર્થશાસ્ત્રી હતા; તેમનો પ્રયાસ સર્વદેશીય હતો. સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, પોષણયુક્ત આહાર જેવી બાબતો તેમના ‘પ્લેનીંગ’માં આવી જતી. જેનવણીમાં તેમણે ‘નઈ તાલીમ’ દાખલ કરી; જુમિ તેમજ સપ્તર્તિની સરખી વહેંચણી કરવાનો તેમનો આદર્શ હતો. આજે આપણે આદર્શ વર્ષે રહી રહીને ગાંધી તરફ દબા છીએ. ગાંધીજી જે કહેતા તેનું આધુનિક નામ એટલે આપણી યોજનાઓ. મારા ભારતીય મિત્રો મને માફ કરે પણ ભારતીય આયોજન જોઈએ તેનું સફળ થયું નથી, અને તેનું કારણ એજ કે ગાંધી ચી ખા રાહે તેઓ ગણ લઈ. પણ વાકને કોઈ બગાડતું હોય તો મારા જ ધધાદારીઓ-અર્થશાસ્ત્રીઓ વાતનું વતેસર કરી મૂકે છે. પ્રતિમનો હોય, પૂર્વનો હોય કે સામ્યવાદી દેશનો હોય-અર્થશાસ્ત્રી ગાંધી સરખા. તેઓ પાશ્વિવ બાબતને-નાણાકીય બાબતને પ્રાધાન્ય આપે છે જે એક મોડી વ્યવ છે, અને જાહે જ સકુચિત દષ્ટિકોણ લાગે છે. સાચા અર્થશાસ્ત્રીઓ-આદમ સમીધ અને આદેક માર્શલ આ બાબતમાં જુદા પડે છે.

“આ નિષ્પાતોએ સમાજના વચ્ચે, કેળવણીને પયરાવરા પુરુષાર્થ ક્યો છે. અર્થવિકસિત અને અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રગતિની વ્યાખ્યા મૂકી અને ઉત્પાદન એ એ શબ્દથી થઈ ન શકે. ખર્ચ ધીરાણુ ક્યવ વડે નહીં પણ માનવશક્તિમાં કરવું જોઈએ. અર્થશાસ્ત્રીઓ માને છે કે કેળવણી અને આર્થિક આયોજનને કોઈ સંબંધ નથી-પણ આ એક જમ છે કેળવણીથી જ આગાહીનો પાયો નાખી શકાય છે. પડિત નહેરુએ કેળવણીમાં આમુલ ફેરફારો કરવા હાકલ કરી હતી. અશિ-એશિયાના દેશોમાં પણ ત્યાંના નેતાઓએ એજ વાત વહેલી મૂકી હતી. પરંતુ ક્યાંય કેળવણી વિષયક પ્રગતિ થઈ નથી. અને થઈ છે તે પણ વિચિત્ર રીતે. કોલેજની ઉચ્ચ કેળવણીની માત્રા વધી છે. અથવા હાઈસ્કૂલ સુધીના અભ્યાસક્રમે પ્રગતિ નોંધાવી છે. પરંતુ પ્રાથમિક કેળવણી વ્યાપક બની નથી અને જે કેળવણી અપાય છે તે ચીનાચાતુ-જુનિયાદી તો નહી જ. સૌથી ઓછામાં ઓછું ધ્યાન પ્રોદ શિક્ષણના પ્રમ્ને અપાય છે. અર્થ વિકસિત દેશોમાં પ્રોદ શિક્ષણની અગત્ય ખૂબ છે. છતાં લાગે જ, પગાત ગણુતા રાષ્ટ્રોમાં પ્રોદ શિક્ષણની હિમાયત હોવા છતાં, ગણુતરીમાં હાઈ શકાય તેવી પ્રગતિ આજર્હન સુધી થઈ નથી. એશિયાના દેશોમાં આ પ્રથ જાહે મોટા છે. પ્રાથમિક કેળવણી પામેલા પણ જતે દિવસે અશિક્ષિત બની જાય છે. વિકાસ અટકી પડે છે. શાળાઓ વધે અથવા સખ્યા વધે એના કરતાં અદ-કે મદકત તો એ વાતનું છે કે શાં શિખવાય છે, કેમ અને કાને શિખકાયાય છે. શિક્ષિતમેકારોની સમસ્યા વારત્તમાં તો યોડુ” શિક્ષણ પામેલાની સમસ્યા છે. જરૂર એ નથી કે તેઓ શહેરોમાં જઈ સરકારી ફક્ટરીમાં ઈચ-ઈચ જગ્યા રોજી પડે-તેમને ગામડામાં મોકલી બીજા અનેકને લખતાં-વાંચતાં-સમજતા કરવાની છે.”

સ્વીડનના પ્રેફેસર ભસે જેમ યોલનું હોય

આગેકૃત્ય અટકી પડી છે તેમ કુદરતી ભાવ સપડી તરફ તે જઈ રહ્યા છે સવાન એ છે કે હવે બે બીજા કોઈ ખનનાયક ભોમાથી જોભો ન થાય ધડિની બાગતમા સગકારને યથા મળે તો આવતે વરે મોખા માટે મેદાન મોકલુ થાય

હવાઈ તાકાત

હવાઈ તાકાતનો પ્રથમ દરેક રાષ્ટ્રના સરક્ષણ માટે બહુ અગત્યનો છે પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમા ભારતનું 'નેટ' વિમાન અદેખાઈ આવે એવું ગૌરવ મેળવી ગયું. પાકિસ્તાન પામે ચડિયાતા વિમાનો હોવા છતાં બીનઆવડતન કારણે તે તેનો ઉપયોગ કરી શક્યું નહિ આને પશુ પાકિસ્તાન પામે અમેરિકાના એફ-૪ તથા ફાન્સના 'માઈરેજ' હવાઈઈજમા છે. ચીન પાસે કહેવાય છે કે ૪૦૦૦ વિમાનોનો કાફલો છે પરંતુ આ બધા અગત્યન હોવાનો સભવ નથી તેમા મોટા ભાગના રશિયન બનાવટના મીગ-૧૫, મીગ-૧૭, ઈન્ડીયન ૨૮ ભતના છે. છેલ્લે છેલ્લે મીગ ૧૯ ભતના વિમાનો રશિયા પાસેથી મેળવ્યા હતા ચીને તાજેતરમા એફ-૯ પ્રકારનું ફાઈટર વિમાન પોતાની મેળે વિકસાવ્યું હોવાનું જાણવા મળે છે તેની શક્તિ mach-૨૨ ગણાય છે અને તેમા જેટ એજન છે જે ૮૨૦૦ કિલોગ્રામનો ધકકો આપી શકે છે

આ વિમાનનું વજન બીસ હજાર પોંડ થાય છે. તેમા ૩૦ મિનિમિટરની તોપો છે, તેમા બોમ્બ તેમજ રોકેટ બને માટે જગ્યા છે આ પ્રકારના દોઢમે વિમાન પ્રતિ વર્ષે તે તૈયાર કરી શકે. માઈરેજ અને ફ્રેન્ચ સાથે સરખાવી શકાય તેવું આ ચીની વિમાન એફ-૯ છે જે સપૂણ ચીની બનાવટનું છે આની સામે ભારત પાસે મીગ-૨૧ની સુધારેલી આવૃત્તિ છે જેનું નામ 21-M પરંતુ આને માટે આપણે રશિયા ઉપર હજુ ધણી આધાર રાખવો પડે છે એવરો વિમાનની ઉડ્ડયન લાયકાતનો પ્રથમ તાજેતરમા જોભો થયા પછી, ફાઈટર અને બોમ્બર ભતના વિમાનોની સપૂણ ભારતીય આવૃત્તિ તૈયાર કરતા આપણા સશોધકો અને નિષ્ણાનો

પ્રેક્ષો અમય લાગશે તે અત્યારે કહી શકાતું નથી ત્યાં સુધી, પાકિસ્તાનની જેમ, આવાત કરીને પશુ હવાઈ તાકાતને ફસાવવું રાખવાનો પ્રથમ, તે રાષ્ટ્રને મળતી અમેરિકન મદદના અર્થમાં મરુત્વનો બ થો છે

હિંદી મહામાગર

ઈગનના શાહે તાજેતરમા તેમનું નોકાદળ વધારવાની યોજના અંદર કરી હતી તે વખતે તેમના મનમા ૧૯૭૧ ભારત-પાક નોકાયુદ્ધમા જે પછડાટ પાકિસ્તાને ખાધી તે રમતી હોવી જોઈએ પર્મિયન અખાનમા ઈરાનનું સાર્વભૌમત છે જ, તે પાકિસ્તાનની મગદોડો સુધી લાવવા માગે છે પાકિસ્તાનને એક રીતે આ ગમતી વાત છે કેમકે હિંદી મહા માગરમા ભારતીય નોકાદળને બીડવવા માટે પાકિસ્તાન શ્રીલંકા તેમજ ઈન્ડોનેશિયાના ટેકાની પશુ આશા રાખે છે એટલે જો ઈરાન પર્મિ મને છેડે સલાળી લેતું દેાય તો પૂર્વમા જતે દિવસે ઈન્ડોનેશિયા મારફત થોડોક રોક ઊડી શકાય વિયેટનામના યુદ્ધમાથી અપે રિકા નવરૂ પકડુ છે એટલે તે પોતાની વધારાની દરિયાઈ તાકાત પાકિસ્તાન તેમજ ઈન્ડોનેશિયાને તેમના નોકાદળની તાકાતમા વધારો કરવા આપતા ખચકારો નહીં પાકિસ્તાન પોતે એક શક્તિશાળી નોકાદળ બનવાના સ્વપ્નમા રાખે છે જેથી ઈરાન અને ઈન્ડોનેશિયા વચ્ચે તે મજબૂત સાંકળ જની શકે શ્રી લંકાનો સાથ મેળવવા માટે પશુ તેના પ્રયત્નો ચાલુ છે 'નાટો'ની મદદ લઈને પાકિસ્તાન યુદ્ધજ્ઞાને મેળવવા માગે છે 'નાટો'મા પાકિસ્તાનના ધણા શુભેચ્છકો છે જે આ મતવચોને ટેકો આપે અને ભાગતને ફરતો લરડો લેવા માટે ઈરાન-પાકિસ્તાન-ઈન્ડોનેશિયા ધરીને ઉતોજન આપે પરંતુ ચાલુ કાઈ બને તે સોવિયેટ રશિયાને ગમે નહીં કેમકે આ વિસ્તારમા સોવિયેટ લાગવગ પશુ થોડી ધણી છે અચુકસો વાપરી શકે તેની અમેરિકાની સખમગોનોતે આ પાણીમા દાખન થવાની છૂટ મળે તો રશિયાના બુમિ-મિસાઈલો સાથે ક્યારેક આથડી પડે ભારત માટે હવે સખમગોનોતે-ફીજોનો કાફલો પૂરતા પ્રમાણમા હોવો જરૂરી છે કેમકે

આગ્રેય અટકી પડી છે. તેમ કુદરતી ભાવ સપડી તરફ તે જઈ રહ્યા છે. સલાહ એ છે કે હવે ને ખીજે કાંઈ ખવનાયક ભોંભાંથી જોમો ન થાય. ધડિની બાગતમા સરકારને યશ મળે તો આવતે વર્ષે મોખા માટે મેદાન મોકલું થાય.

હવાઈ તાકાત

હવાઈ તાકાતનો પ્રથમ દરેક રાજૂના સંરક્ષણ માટે બહુ અગત્યનો છે. પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમા ભારતનું 'મેટ' વિમાન અદેખાઈ આવે એવું ગૌરવ મેળવી ગયું. પાકિસ્તાન પામે અડધાતાં વિમાનો હોવા છતાં ખીનઆવડતને કારણે તે તેનો ઉપયોગ કરી શક્યું નહિ. આજે પણ પાકિસ્તાન પામે અમેરિકાના એફ-૪ તથા ફ-૧૬ના 'માઈગ્ર' હવાઈજહાઝો છે. ચીન પાસે કહેવાય છે કે ૪૦૦૦ વિમાનોનો કાફલો છે. પરંતુ આ બધાં અદ્યતન હોવાનો સભવ નથી. તેમાં મોટા ભાગના રશિયન બનાવટના મીગ-૧૫, મીગ-૧૭, ઈલુશીન ૨૮ જતના છે. હેલ્કો હેલ્કો મીગ ૧૯ જતના વિમાનો રશિયા પાસેથી મેળવ્યા હતા. ચીને તાજેતરમાં એફ-૯ પ્રકારનું કાઈટર વિમાન પોતાની મેથે વિકસાવ્યું હોવાનું જાણવા મળે છે. તેની શક્તિ mach-૨.૨ ગણાય છે અને તેમા જેટ એજન છે જે ૮૨૦૦ કિલોગ્રામનો ધક્કો આપી શકે છે.

આ વિમાનનું વજન બારીસ હજાર પોંડ થાય છે. તેમાં ૩૦ મિલિમિટરની તોપો છે; તેમા બોમ્બ તેમજ રોકેટ બંને માટે જગ્યા છે. આ પ્રકારના હોટમે વિમાન પ્રતિ વર્ષે તે તૈયાર કરી શકે. માઈગ્ર અને ફ્રન્ટમ સાથે સરખાવી શકાય તેવું આ ચીની વિમાન એફ-૯ છે જે સપ્ટેમ્બર ચીની બનાવટનું છે. આની સામે ભારત પાસે મીગ-૨૧ની મુધારેલી આદિત છે જેનું નામ 21-M. પરંતુ આને માટે આપણે રશિયા ઉપર હવે ધણે આધાર રાખવો પડે છે. એવરો વિમાનની ઉત્કૃષ્ટ લાયકાતનો ૨૩ તાજેતરમાં જોમો થયા પછી, કાઈટર અને બોમ્બર જતના વિમાનોની સપૂર્ણ ભારતીય આદિત તૈયાર કરતા આપણા સંશોધકો અને નિષ્ણાઓને

કેટલો સમય સાગશે તે અત્યારે કહી શકાતું નથી. ત્યાં ઝુધી, પાકિસ્તાનની જેમ, આખાત કરીને પણ હવાઈ તાકાતને ફક્ત રાખવાનો પ્રયત્ન, તે રાખને મળતી અમેરિકન મદદના સંદર્ભમાં મરુત્તનો બન્યો છે.

હિંદી મહાસાગર

ઈરાનના થાલે તાજેતરમા તેમનું નૌકાદળ વધારવાની યોજના બહાર કરી હતી. તે વખતે તેમના મનમાં ૧૯૭૧ ભારત-પાક નૌકાયુદ્ધમાં જે પછડાટ પાકિસ્તાને ખાધી તે ફરમાી હોવી જોઈએ. પર્સિયન અખાતમાં ઈરાનનું સાર્વભૌમત છે જ, તે પાકિસ્તાનની સરહદો ઝુધી લાવવા માને છે. પાકિસ્તાનને એક રીતે આ ગમતી વાત છે કેમકે હિંદી મહાસાગરમાં ભારતીય નૌકાદળને બીડવવા માટે પાકિસ્તાન શ્રીલંકા તેમજ ઈન્ડોનેશિયાના ટેકાની પણ આશા રાખે છે. એટલે જો ઈરાન પશ્ચિમનો છેડો સલાબી લેવું હોય તો પૂર્વમાં જતે દિવસે ઈન્ડોનેશિયા મારફત થોડોક રોકાઈ શકાય. વિથેટનામના યુદ્ધમાંથી અમેરિકા નવરૂ પડ્યું છે એટલે તે પોતાની વધારાની દરિયાઈ તાકાત પાકિસ્તાન તેમજ ઈન્ડોનેશિયાને તેમના નૌકાદળની તાકાતમા વધારો કરવા આપતા ખચકાતો નથી. પાકિસ્તાન પોતે એક શક્તિશાળી નૌકાદળ બનાવવાના સ્વપ્નમા રાખે છે જેથી ઈરાન અને ઈન્ડોનેશિયા વચ્ચે તે મજબૂત સંકળ જની શકે. શ્રી લંકાનો સાથ મેળવવા માટે પણ તેના પ્રયત્નો ચાલુ છે. 'નાટો'ની મદદ લઈને પાકિસ્તાન સુદ્ધજાતને મેળવવા માગે છે. 'નાટો'માં પાકિસ્તાનના ધણા શુભેચ્છકો છે જે આ મતબ્બેને ટેકા આપે અને ભારતને ફરતા ભરડો લેવા માટે ઈરાન-પાકિસ્તાન-ઈન્ડોનેશિયા ધરીને ઉત્તેજન આપે. પરંતુ આનું કાંઈ બને તે સોવિયેટ રશિયાને મને નહીં. કેમકે આ વિસ્તારમા સોવિયેટ લાગવગ પણ થોડી ઘણી છે. અફઘાનો વાપરી શકે તેની અમેરિકાની સળમરોનોને આ પાણીમાં દાખલ થવાની છૂટ મળે તો રશિયાના ભૂમિ-મિસાઈલો સાથે ક્યારેક આયકી પડે. ભારત માટે હવે સળમરોનો-ફીજેનો કાફલો પુરતા પ્રમાણમાં હોવો જરૂરી છે. કેમકે

આપણા ઉપાસનામ તમા કહ્યું છે કે: નમ
મમમમ ચ મયોમમમ ચ । 'સુખકરને દુઃખ નમસ્કાર
કરું છું, કલ્યાણકરને દુઃખ નમસ્કાર કરું છું. પરંતુ
આપણે સુખકરને જ નમસ્કાર કરીએ છીએ, કલ્યાણ
કરને સદાસર્વદા નમસ્કાર નથી કરતા કલ્યાણકર
દેવળ સુખકર નથી, તે દુઃખકર પણ છે આપણે
સુખને જ ઇષ્ટગી બક્ષિસ સમજીએ છીએ અને
દુઃખને કોઈ દૃષ્ટિએ આપેના તાસ સમજીએ છીએ

આથી જ આપણે દુઃખથી ડરનારા, વેદના
બીરુ બનીને પોતાની જાતને દુઃખથી બચાવવા માટે
જાતજાતના આવરણો ઊભા કરીએ છીએ અને તેના
થી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ આના પરિણામે
સત્યના પૂર્ણ સ્પર્શથી આપણે વચિત થઈએ છીએ

ધનવાન અને વિભાસી માણસ સઘળી
કર્મપ્રવૃત્તિથી પોતાને બચાવીને ટ્રેવળ એશઆરામમા
ધોગથેલો રહે છે. આથી શુ થાય છે? આથી તે
પાતાળી જાતને પાગરી કરી નાખે છે હાથ-પગ ઉપર
એનો અધિકાર નથી રહેતો જે સમસ્ત શક્તિને
હાઈને એણે પૃથ્વી પર જન્મ લીધો હતો, તે બધી
શક્તિ કર્મપ્રવૃત્તિના અભાવે પૂરી વિકાસ પામી
શકતી નથી, તે કરગાઈ જાય છે, કુન્નિત થઈ જાય
છે, બગડી જાય છે એ માર્ગસ પોતે ઊભા કરેના
આવરણની વચ્ચે એક કૃત્રિમ જગતમા વસે છે એ
કૃત્રિમ જગત પોતાની પ્રતિમે કદી પણ તેને જોઈતા
પૂરતો સ્વાભાવિક ખોરાક, યથાયોગ્ય પોષણ આપી
શકતુ નથી એથી આની સ્થિતિમા આપણો સ્વ
ભાવ (આપણી પ્રકૃતિ) કૃત્રિમપણે બનાવેલી એક
કપટગી જેવો બની જાય છે અને પૂર્ણતાનો લાભ
પામી શકતો નથી

આપણે દુઃખના આધાતોથી ડરી ડરીને
આપણા મનને તેનાથી બચાવવા પ્રયત્ન કરતા રહી
એ, એમા જગતની અદર આપણે અસપૂર્ણ ભાવથી

રહેનારા બની જઈએ છીએ, એથી આપણામા એક
જાતની ન્યૂનાતીતતા જ સચવાઈ ગયે છે અને એ
રીતે રહેવાથી કદી પણ આપણી સર્વતોમુખી સ્વા
સ્થરક્ષા અને શક્તિનો વિકાસ થઈ શકતો નથી પૃથ્વી
પર આપણે જે વ્યક્તિએ દુઃખ મેળવ્યું નથી તેણે
ઈશ્વર પાસેથી પોતાનું સપૂર્ણ પ્રાપ્ત્ય મેળવ્યું
નથી, ઈશ્વર પાસેથી મળનારી ભેટને તે સપૂર્ણપણે
મેળવી શક્યો નથી. અને સસારયાત્રાને માટે એનું
ભાથુ અધૂરું રહી ગયું છે

જેના સ્વભાવ કેવળ સુખથી જ ટેવાયેનો
બની ગયો હોય છે, તે અતિ ઉત્તેજનાવાળો અસહન
શીલ થઈ જાય છે તે સહજમા ખિન્ન થઈ જાય છે
તેના આત્મીય સ્વજનો, બધું-બાધેલા તેનાથી વેગળા
ચાલે છે તે નાની વાતને મોટું સ્વરૂપ આપીને વાધો
પાડી ભેડે છે આથી કોઈ પણ કાર્ય વખતે ભોગ
એમ જ કહેવા લાગે છે કે આમા એનું કામ નથી,
એની જરૂર નથી તેના વિષે લોકોની વાતચીત,
વ્યવહાર, વર્તન કઈ પણ સ્વભાવિક રીતે નથી
થતુ તે બધા બાબતો સમતાથી સાક્ષી શકતો નથી,
અથવા બધી બાબતો જેવી હોય તેની સાક્ષી શકતો
નથી આથી તેને માટે જે જાણકુ, સમજકુ જરૂરી
અથવા ઉપરોગી હોય છે તે એ બરાબર પામી શકતો
નથી આથી તેનું મગ્ગ (પરેખરુ ઠિત) થઈ જ
શકતુ નથી જે વ્યક્તિ મિત્રો અને બાધેલા પાસેથી
કદી પણ આધાતને ઈચ્છતી નથી, આધાત મેળવતી
નથી, પણ કેવળ એમનો પ્રેમ અને પ્રુથામત ઈચ્છે
છે, મેળવે છે, તે બહુતવા આસ્વાદથી વચિત રહે
છે મિત્રો-બધુઓ તેના પ્રત્યે પૂર્ણરૂપથી મૈત્રીભાવ
વાળા મિત્ર કે બધુ થઈ શકતા નથી

સસારમા આ જે આપણે દુઃખ પામીએ
છીએ તે જેટલું પૂરેપૂરી રીતે ન્યાયસંગત હોય
એટલું જ પામીએ છીએ એનું નથી જેને આપણે

આપણા ઉપાસનામંત્રમાં કહ્યું છે કે: નમઃ
દમ્મગાય ચ મયોમાય ચ। ‘સુખકરને દુઃ નમસ્કાર
કરું છું, કલ્યાણકરને દુઃ નમસ્કાર કરું છું.’ પરંતુ
આપણે સુખકરને જ નમસ્કાર કરીએ છીએ, કલ્યાણ
કરને સદાસર્વદા નમસ્કાર નથી કરતા. કલ્યાણકર-
કેવળ સુખકર નથી, તે દુઃખકર પણ છે. આપણે
સુખને જ ઇષ્ટરતી બ્રહ્મિસ સમજીએ છીએ અને
દુઃખને કાઈ દુર્દેવે આપેલો પાસ સમજીએ છીએ.

આથી જ આપણે દુઃખથી દરતાં વેદતા-
બીડુ જાનને પોતાની જાતને દુઃખથી બચાવવા માટે
જાતજાતનાં આવરણો ઊભાં કરીએ છીએ અને તેના-
થી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આના પરિણામે
સત્યના પૂર્ણ સ્પર્શથી આપણે વચિત થઈએ છીએ.

ધનવાન અને વિભારતી માણસ સઘળા
કર્મપ્રશંતિથી પોતાને બચાવીને કેવળ એકમાત્રમાં
ધેરધેરો રહે છે. આથી છું થાય છે? આથી તે
પોતાની જાતને પાંગરી કરી નાખે છે. હાથ-પગ ઉપર
એવો અધિકાર નથી રહેતો. જે સમસ્ત શક્તિને
સહન એણે પૂરી પર જન્મ લીધો હતો, તે બધી
શક્તિ કર્મપ્રશંતિના અભાવે પૂરી વિકાસ પામી
શકતી નથી, તે કરમાઈ જાય છે, કુદિત થઈ જાય
છે, બચ્ચી જાય છે. એ માર્ગસ પોતે ઊભા કરેલા
આવરણનો વચ્ચે એક કૃત્રિમ જગતમાં વસે છે. એ
કૃત્રિમ જગત પોતાની પ્રકૃતિને કદી પણ તેને જોઈતો
પૂરતો સ્વાભાવિક બોરાક, યજ્ઞચોળ પોષણ આપી
શકતું નથી. એથી આવી સ્થિતિમાં આપણે સ્વ-
ભાવ (આત્મી પ્રકૃતિ) કૃત્રિમપણે જનાવેલી એક
કલ્પનાથી જેવો જાનાં જાય છે અને પૂર્ણતાનો લાભ
પામી શકતો નથી.

આપણે દુઃખના આધારોથી કરી કરીને
આપણા મનને તેનાથી બચાવવા પ્રયત્ન કરતા રહી-
એ, એમાં જગતની અદર આપણે અસંપૂર્ણ ભાવથી

રહેનારા બની જઈએ છીએ, એથી આપણામાં એક
જગતની અનુભવીતાના જ સંચારી રહે છે. અને એ
રીતે રહેવાથી કદી પણ આપણી સર્વતામુખી સ્વા-
સ્થરક્ષા અને શક્તિનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. ખૂબી
પર આવીને જે વ્યક્તિએ દુઃખ મેળવ્યું નથી તેણે
ઈશ્વર પામેથી પોતાનું સંપૂર્ણ આત્મ્ય મેળવ્યું
નથી; ઈશ્વર પામેથી મળનારી ભેટને તે સંપૂર્ણપણે
મેળવી શક્યો નથી. અને સંસારમાત્રાને માટે એનું
ભાગું અધૂરું રહી ગયું છે.

જેવો સ્વભાવ કેવળ સુખથી જ ટેવાયેલો
બની ગયો હોય છે, તે અતિ ઉત્તેજનાવાળો અસહન-
શક્તિ ધરાવે જાય છે. તે સહનમાં ખિન્નઈ જાય છે.
તેના આત્મીય સ્વભાવે, બધું-બાંહેલો તેનાથી વેગળા
ચાલે છે. તે નાની વાતને મોટું સ્વરૂપ આપીને વાંધો
પાડી જોડે છે. આથી કાઈ પણ કાર્ય વખતે સોંકા
એમ જ કહેવા લાગે છે કે આમાં એનું કામ નથી,
એની જરૂર નથી. તેના વિષે સોંકાની વાતચીત,
વ્યવહાર, વર્તન કઈ પણ સ્વાભાવિક રીતે નથી
થતું. તે બધા બાબતો સમતાથી સાંભળી શકતો નથી,
અથવા જલ્દી બાબતો જેવી હોય તેવી સાંભળી શકતો
નથી. આથી તેને માટે જે બાધાનું, સમજાનું જરૂરી
અથવા ઉપયોગી હોય છે તે એ બરાબર પામી શકતો
નથી. આથી તેનું મગજ (પરેખરું) ઠિંતું થઈ જ
શકતું નથી. જે વ્યક્તિ મિત્રો અને બાંહેલો પાસેથી
કદી પણ આધારને ઈચ્છતી નથી, આધાર મેળવતી
પણ, પદ્મ કેવળ એમના પ્રેમ અને પ્રશાંતિ ઈચ્છે
છે, મેળવે છે, તે બહુલતાના આસ્વાદથી વચિત રહે
છે. મિત્રો-બંધુઓ તેના પ્રત્યે પૂર્ણરૂપથી મૈત્રીભાવ-
પાળા મિત્ર કે બંધુ થઈ શકતા નથી.

સંસારમાં આ જે આપણે દુઃખ પામીએ
છીએ તે ભેટકુ પૂરેપૂરી રીતે અવગણત હોય
જેટલું જ પામીએ છીએ એવું નથી. જેને આપણે

છે. અને એ મલિનતાઓને તેઓ લોકોના કંઈ નેટવા પ્રમાણમાં તેમની નજર આગળ લાવવા નથી ઈચ્છતા, તેટલા જ તેઓ વધુ ને વધુ દૂષિત થતા જાય છે અને પોતાની સ્વસ્થતાને ખગાડે છે. દુનિયાની નિંદા, અવિચાર, દુઃખ અને કષ્ટને જેઓ દૃઢતા પૂર્વક નિઃસંકોચપણે મહણ કરે છે, તેઓ કેવળ બલિષ્ઠ-સામર્થ્યવત જ નથી થતા, નિર્મળ પણ થાય છે આવરણ રહિત-શુદ્ધ-બહેર જીવન પર જગતના સંપૂર્ણ આધાત-પ્રત્યાધાતો લાગવાથી એના

કલુષનો-અશુદ્ધિઓનો-નિર્જળતાનો ક્ષય થાય છે અને તે શુદ્ધ-સમર્થ થાય છે.

આથી જ આપણે સમન્ત મન અને પ્રાણુની સાથે (ઈચ્છા અને બળની સાથે) અનાત-ખુલ્લા થઈને આગળ આવીએ અને જે સુખકર છે તેને પ્રણામ કરીએ તેમ જ જે દુઃખકર છે તેને પણ પ્રણામ કરીએ. (સ્વીકારીએ). તેથી જ આપણે સ્વાસ્થ્યનાભ કરીશું, શક્તિવાન કરીશું અને જે શિવ (કલ્યાણકર) છે, શિવતર (ઉચ્ચતર કલ્યાણકર) છે, તેને આપણા પ્રણામ પહોંચાશે.

૩૯

કાસની કેને ખખર છે ?

સાંજ પડવા આવી છે. પક્ષીઓ પોતપોતાના માળા તરફ પાછા ફરે છે. સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજને અડુ અડુ થઈ રહ્યા છે. આવે સમયે એક ભમરો કમળમા એકોમેકો મરે ચૂસે છે. મકરદમા તે એટલો બરો મુગ્ધ થઈ ગયો છે કે કમળ ખિડાવાનો સમય થઈ ગયો છે તે પણ તેના ધ્યાનમા આવતું નથી. જિજીવિષા અદરથી કહે છે ‘હવે બસ, વધારે રમ પીવાનો લોભ છોડી દે અને બિડી બંદ, નહિ તો કમળ ખિડાઈ જશે અને તું તેમા પુરાઈ જઈશ’ બીજી તરફથી ભોગ-તૃષ્ણા ખેંચે છે કે ‘હજી જરા વધારે, હજી જરા વધારે રસ પી લે; કાસની કેને ખખર છે ?’

સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજમા છુપાઈ જાય છે અને કમળ ફટાક દઈને ખિડાઈ જાય છે. લોભી ભમરો કમળમા પુરાઈ જાય છે.

ભમરા પાને ગમે તેવા કકણુ લાકડાને પણ ડારી નાખે એવી ચૂદ છે, પણ તે કમળમા એટલો મુગ્ધ બની ગયો છે કે તેની કામળ પાખડી કાતરવાનું તેને સૂઝતું જ નથી તે તો પોતાને સમજાવે છે અને આધાસન મેળવે છે

‘હમણા રાત્રિ વીતી જશે અને સવાર પડતા કઈ વાર નહિ લાગે. સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતા કમળ પાણુ ખીલશે. અને હું બહાર બિડી જઈશ.’

પણ હાય ! એક હાથી ત્યા આવી ચડ્યો અને અને તે જ કમળને ચૂદથી ઉપાડી મોઢામા મૂકી દીધું. ભમરો પણ કમળની સાથે હાથીના પેટમા પહોંચી ગયો.

—‘પરિમાળક’

છે. અને એ મહિનનાઓને તેઓ લોકોના કચ્છી જેટલા પ્રમાણમાં તેમની નજર આગળ લાવવા નથી ઈચ્છતા, તેટલા જ તેઓ વધુ ને વધુ દૂષિત થતા જાય છે અને પોતાની સ્વસ્થતાને બચાડે છે. દુનિયાની નિદા, અવિચાર, દુઃખ અને કષ્ટને તેઓ દટતા પૂર્વક નિઃસંકોચપણે મહત્ત્વ કરે છે, તેઓ કેવળ બલિષ્ઠ-સામર્થ્યવત જ નથી થતા, નિર્મળ પશુ થાય છે આવરણ રહિત-શુદ્ધ-જલદેર જીવન પર જગતના સંપૂર્ણ આધાત-પ્રત્યાધાતો ધાગવાથી એના

કષુપનો-અશુદ્ધિઓનો-નિર્મળતાનો કાય થાય છે અને તે શુદ્ધ-સમર્થ થાય છે.

આથી જ આપણે સમસ્ત મન અને પ્રાણુની સાથે (ઈચ્છા અને બળની સાથે) અનાદત-પુદ્ગલા થઈને આગળ આવીએ અને જે સુખકર છે તેને પ્રણામ કરીએ તેમ જ જે દુઃખકર છે તેને પણ પ્રણામ કરીએ. (સ્વીકારીએ). તેથી જ આપણે સ્વાસ્થ્યનામ કરીશું, શક્તિનામ કરીશું અને જે શિવ (કલ્યાણકર) છે, શિવતર (ઉચ્ચતર કલ્યાણકર) છે, તેને આપણા પ્રણામ પહોંચાશે.

૩૯

કાલની કોને ખબર છે ?

સાંજ પડવા આવી છે. પક્ષીઓ પોતપોતાના માળા તરફ પાંખ ફેરવે છે. સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજને અડીઅડ થઈ રહ્યા છે. આવે સમયે એક ભમરો કમળમા એકોએકો મરે ચૂસે છે. મારદમા તે એટલો જરા મુગ્ધ થઈ ગયો છે કે કમળ બિડાવાનો સમય થઈ ગયો છે તે પણ તેના ધ્યાનમાં આવતું નથી. જિજ્ઞાસુઓ અદરથી કહે છે ‘હવે બસ, વધારે રમ પીવાનો લોભ છોડી દે અને બીડી બંધ નહિ તો કમળ બિડાઈ જશે અને તું તેમા પુરાઈ જઈશ.’ બીજી તરફથી ભોગ-તૃષ્ણા ખેંચે છે કે ‘હજી જરા વધારે, હજી જરા વધારે રસ પી લે; કાલની કોને ખબર છે ?’

સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજમાં છુપાઈ જાય છે અને કમળ ફટકે દઈને બિડાઈ જાય છે. લોભી ભમરો કમળમાં પુરાઈ જાય છે.

ભમરા પામે ગમે તેવા કાલુ લાકડાને પણ કોરી નાખે એવી રીત છે, પણ તે કમળમાં એટલો મુગ્ધ બની ગયો છે કે તેની કામળ પાંખડી કાતરવાનું તેને સૂઝતું જ નથી તે તો પોતાને સમજાવે છે અને આશાસન મેળવે છે

‘હમણા રાત્રિ ચીતી જશે અને સવાર પડતા કઈ વાર નહિ લાગે. સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતા કમળ પાછું ખીલશે. અને હું બહાર બીડી જઈશ.’

પણ હાય ! એક હાથી ત્યાં આવી ચડ્યો અને અને તે જ કમળને ચૂદથી ઉપાડી મોઢામા મૂકી દીધું. ભમરો પણ કમળની સાથે હાથીના પેટમાં પહોંચી ગયો.

— ‘પરિનામક’

ભારતવર્ષમાં, પ્રથમ કણુ તેમ, વિચારમાં સમન્વયને સ્થાન મળ્યું જ છે એટલે પ્રથમ છે આચરણની સમન્વયતા. આવે સમન્વય તો જ શક્ય બને જે આપણે જીવનના સામાજિક, રાજનૈતિક, ધાર્મિક એવા વિભાજો ન કરીએ પણ જીવનને એક અને અખંડ માનીએ. દેહરાનું અને દુકાનનું જીવન જુદું નથી, પણ જે ભાવના દેહરામાં ભગવાનની સામે બેસીને લાગીએ છીએ તે ભાવનાને મૂર્ત રૂપ આપવાનું સ્વયં દુકાન છે—જે એમ માનતા ઘઈએ તો વિચારગત સમન્વય આચારમાં આવે, પણ જે એમ માનીએ કે ધર્મકરણી તો દેહરામાં થાય અને દુકાનમાં તો ખપું એમ જ ચાલે, તો જીવનમાં કદી પણ ધર્મ આવે નહિ, અને વિચાર પ્રમાણે આચાર કદી થાય નહિ.

અધીજીએ જીવનભર એક જ કાષ્ઠ કહ્યું છે અને તે વિચારાનુસાર આચાર ઘડવાનું. જીવનમાં અને તે પણ અખંડ જીવનમાં સંધર્ષ નહિ પણ સમન્વયને સ્થાન છે, એ એમના વિચારોનો સાર છે. અર્થાત રાજનૈતિક જીવનમાં પંચશીલની ભાવના રસિયા જે સંધર્ષમાં માને છે ત્યાંથી જીડી નથી, પણ ભારતમાંથી જીડી છે, તેનું રહસ્ય શીધીએ તો જાણીશ કે વિચારમાં સંધર્ષ નહિ, પણ સમન્વયને જ સ્થાન હોયું.

ૐ

મોટાનું દુઃખ

એક દિવસ સરજ મહારાજે પોતાની નિંદા ચતી સાંભળી. એ સાથે એમણે નિશ્ચય કર્યો કે, હું સોને ખુશ કરીશ. હું સોનો વહાલો બનીશ. એક જગ્યા પણ મારી નિંદા શા માટે કરે ?

પછી શું કરવાથી સોને ખુશ કરી શકાય તેના એમણે વિચાર કરવા માંડ્યો. અને તેમાં એવા ડૂબી ગયા કે હવે જે કામ કરતાં તેમાં તેમની ભૂલો થવા માંડી.

એ જોઈ વિધિએ પૂછ્યું : 'કમ ર, આ શું માંડ્યું છે ?'

સરજે રહ્યું : 'બધાને રાજી રાખવાનો રસ્તો શોધું છું. મારે સર્વપ્રિય થવું છે.'

'એક ! એમ વાત છે !' વિધિએ એ તરફ આગળી ચીંધતાં કહ્યું : 'તો પછી આ વિરાટ સુધર્મડગમાં શું કામ રહ્યા છો ? બેયાર આલસુકાલસુને લઈને રહોને—એ તમારાં વખાણ કરશે, તમે એમનાં કરજો અને એમ સર્વપ્રિય બની દરખાજો.'

સરજને આ સાંભળી આધાન લાગ્યો : 'આલસુકાલસુ !'

'આલસુકાલસુ જ તો !' સામે પડ્યો પાડતાં વિધિએ કહ્યું : 'નાહી સુધર્મડગમાં સુધ બનીને રહેલું હોય તો, કોઈ તાપનો બળ્યો, કોઈ તેજને બળ્યો, નિંદા કરશે જ કરશે ! મોટાથી સર્વપ્રિય નહિ થવાય. મોટાનું એ જ દુઃખ છે !'

—ટાગોર

ભાગતવર્ષમાં, પ્રથમ કણુ તેમ, વિચારમાં સમન્વયને સ્થાન મળ્યું જ છે એટલે પ્રથમ છે આચરણની સમન્વયતા. આવે સમન્વય તો જ શક્ય બને જો આપણે જીવનના સામાજિક, રાજનૈતિક, ધાર્મિક એવા વિભાજન ન કરીએ પણ જીવનને એક અને અખંડ માનીએ. દેહરાતું અને દુકાનનું જીવન જુદું નથી, પણ જે ભારના દેહરામાં ભરવાનની સામે ગેસીને બાળીએ છીએ તે ભાવનાને મૂત્તે રૂપ આપવાનું સ્થળ દુકાન છે—જો એમ માનતા થઈએ તો વિચારજત સમન્વય આચારમાં આવે, પણ જો એમ માનીએ કે ધર્મકરણી તો દેહરામાં થાય અને દુકાનમાં તો બધું એમ જ ચાલે, તો જીવનમાં કદી પણ ધર્મ આવે નહિ, અને વિચાર પ્રમાણે આચાર કદી થાય નહિ.

ત્રાપીછએ જીવનભર એક જ કાપ કપું છે અને તે વિચારાનુસાર આચાર ધરાવતું. જીવનમાં અને તે પણ અખંડ જીવનમાં સંધર્મ નહિ પણ સમન્વયને સ્થાન છે, એ એમના વિચારોના સાર છે. અર્થાત રાજનૈતિક જીવનમાં પંચશીસની ભાવના રહિયા જે સંધર્મમાં માને છે ત્યાંથી જીડી નથી, પણ ભારતમાંથી જીડી છે, તેનું રહસ્ય શીધીએ તો જાણીશું કે વિચારમાં સંધર્મ નહિ, પણ સમન્વયને જ સ્થાન હોતું

જોઈએ, એવી ભાવનાનો પ્રચાર ભારતવર્ષના સર્વસંતો કપે જ હતો. ત્રાપીછએ એ વિચારને સર્વજનસાધારણ, સર્વજનસાધારણ કરવા જિજ્ઞાસીમર પ્રયત્ન કર્યો. પરિણામે ભારતવર્ષે જન્મતે આને અખંડ જીવનમાં સમન્વયની સાધનાનાં ખીજ રૂપે પંચશીસનો સંકેત આપ્યો છે, અને આપણે જોઈએ છીએ કે સંધર્મમાં માનનાર રહિયા પણ એ સમન્વયની શકિતનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર થયું છે. આ રીતે જન્મમાં સંધર્મનું સ્થાન સમન્વયે લીધું છે એ કાંઈ અચાનક યા અકસ્માત નથી, પણ ભારતવર્ષની યુગયુગની સાધનાનું ફળ છે. વિશિષ્ટતા એ છે કે ક્ષેત્ર-વિસ્તાર થયો છે, જે સમન્વય સાધુસંત-મહાત્મા—ભિક્ષુનાં જીવનમાં મર્યાદિત હતો તે હવે જીવનના સર્વ ક્ષેત્રે વિસ્તરી રહ્યો છે. આ પરિસ્થિતિમાં આપણું એ કર્તવ્ય છે કે એવું કંઈ જ ન કરીએ—માપાને નામે, પ્રાંતને, નામે કે ખીજ એવા કોઈ પણ નામે જ્યેથી આ સમન્વયની ભાવના જે વિસ્તરી રહી છે અને જે ભાવનાનો ઉદ્ભવ ભારત વર્ષમાંથી થયો છે, તેના સામે આચરણ ઉઘાડી એમ કોઈ કહે કે કુનિયાને ઉપદેશ આપવા તો નોકળ્યા છો પણ ધર તો સત્યાગ્રહ ભારતવર્ષના ગૌરવને સજાજીવું એ આપણું કર્તવ્ય બની રહે છે.

ૐ

મોટાનું દુઃખ

એક દિવસ સુરજ મહારાજને પોતાની નિંદા થતી સાંભળી. એ સાથે એમણે નિર્ણય કર્યો કે, હું સૌને ખુશ કરીશ. હું સૌનો વહાલો બનીશ. એક જથ્થે પણ મારી નિંદા શા માટે કરે ? પછી શું કરવાથી સૌને ખુશ કરી શકાય તેનો એમણે વિચાર કરવા માંડ્યો. અનેતેમાં એવા કુખી બધા કે હવે જે કામ કરતાં તેમાં તેમની ભૂતો થવા માંડી.

એ જોઈ વિધિએ પૂછ્યું : 'કેમ રે, આ શું માંડ્યું છે ?'

સુરજે રહ્યું : 'જ્યારે રાજ સામવાનો રસ્તો શોધું છું.' મારે સર્વપ્રિય થવું છે.'

'એકા ! એમ વાત છે !' વિધિએ એ તરફ આજ્ઞા આપતાં કહ્યું : 'તો પછી આ વિશદ સર્વમંડળમાં શું કામ રહ્યા છો ? એવાર આભરણાલયને લઈને રહોને—એ તમારાં વખાણ કરશે, તમે એમનાં કરો અને એમ સર્વપ્રિય બની કરખાજો.'

સુરજને આ સાંભળી આઘાત લાગ્યો : 'આભરણાલય !'

'આભરણાલય જ તો !' સાચા પડ્યા પડતાં વિધિએ કહ્યું : 'નાહી સર્વમંડળમાં સર્વ બનીને રહેવું હોય તો, કોઈ તાપને બળ્યો, કોઈ તેજને બળ્યો, નિંદા કરશે જ કરશે ! મોટાથી સર્વપ્રિય નહિ થવાય. મોટાનું એ જ દુઃખ છે !'

—દાગોર

પરિશ્વરની પેલે પાર

હમણાં ત્રિમળાનેન જગ્યા ત્યારે એક સરસ વાત એમણે કરી. 'મેં એમને પૂછ્યું, 'તમને તો ગાંધીજીએ ધરેણાં છોડાવ્યા હશે, નહિ ?'

'ના, ગાંધીજીએ તો આ ખાદી પહેરાવી, ધરેણાંની એની પહેલાં છુટી ગયા હતા'. મારા મુખ પરનો આશ્ચર્યભાવ પકડીને કહે 'આમાં અશ્વય પામવા જેવું નથી. ગાંધી આવીયા તે પહેલાં એનું વાતાવરણ તો આવ્યું જ હોય. પણ મારી ખામતમાં જરા જુદું બન્યું. મને બચપણથી જ અંલકારનો શોખ ન હતો.'

'બહેનપણીએને જોઈને પણ કાંઈ થાય નહિ એ તો ભારે કહેવાય.'

'કાંઈ ન થાય. હા, કાંઈને સારા વસ્ત્ર અલકાર પહેરીને જોઈ તો આનંદ થાય પણ મને પહેલેથી અલંકાર સાથે બન્યું' નહિ.

'તમારી બાને કાંઈ શોખ ન હતો.'

'એમને બહુ શોખ હતો એની જ રામાયણ ચર્ચ'

'રામાયણ શી !'

'મારી બાને ધરેણાંની બહુ શોખ ને મને તમે જાણો છો તેમ બહાર ફરવાનો બહુ શોખ. એક વાર ધરેણાં-ગળાનો ઠાર-પહેરાવો અને મને કહે હવે ઘર બહાર પણ મૂકીશ નહિ.'

'એમની વાત ખોટી ન હતી.'

'ખોટી ન હતી પણ મને એ ગમી નહિ એટલે મેં કહ્યું. 'હાર મને ભારે લાગે છે. મને પ્રમતો નથી. જો બહાર જવાનું બહાનું રજૂ કરું તો એ હાર ન કહે તે મારે ઘરમાં જરાઈ રહેવું પડે. મોટી ઉમ્મરે પણ ધરેણાં જોઈને મારા મનમાં યાય છે કે આ સોનું એ વિચિત્ર પ્રકારની પણ બેડી જ છે. તેમાંથી છૂટું જોઈએ કે ગાંધીજીના વિચારો

આ ખામતમાં જરૂર ત્યારે મને બહુ આનંદ થયો ખરેખર અર્થહીન છે.'

'તમને ફાંસી જેવું લાગે છે પણ ખીજને તો એ સર્વસ્વ લાગે છે. એમાં જ બધું જીવનની ઈતિ લાગે છે. પણ તમને અમારા ભાઈએ પહેરવા માટે કાંઈ લલચાવ્યા નહિ ?'

'અરે, એની તો વળા મારા કરતાંય ઘણી મોટી ગમત છે. મારા લગન જ એમની જોડે એને લીધે થયા. અમારા બંનેના મિત્રો અમને ખીજવનાં. અને પ્યુરિટન ભ્રેષ્ઠ થયા છો તો જોઈએ કેવું ચાલે છે ! તમારા ભાઈ તો ખ્રિસ્તમાં ય પૈસા ન રાખે. હમણાં વિઝીટને હિસાબે કાંઈવાર બહાર જતાં વાડનને ઉપરિત કરે બાકી બને તેટલું ચાલી નાખવાનો જ વિચાર રાખે.'

'સાદા તો છે જ'

'કેટલાકને સાદાઈ વળગી હોય છે પણ કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે.'

'લક્ષ્મણ' નહિ'.

'કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે સાદાઈને નામે પૈસા બચાવીને પોતાનો પરિશ્વર વધાર્યા કરે- પૈસા જમાવે તે એથી સત્તા પર આડકતરી રીતે પોતાનો કમળને જમાવે પણ જેને સાદાઈ વળગી હોય એને આટલોય પરિશ્વર પોસાય નહિ'.

'તમારે ખાસો પત્રાર આવે છે. બંને કમા- એ છો. તમે તમારા ટેસ્ટથી રહેતા હશો'.

'અમારે ટેસ્ટ જેવું નથી અમારી વાત તો સીધીસાદી છે. બને તેટલા આજી પૈસા ખર્ચીએ. જે બધે તે મેકરાવી દઈએ-આદિવાસી મુલકમાં કામ કરે છે એ ડોક્ટરને.

'એનો અર્થ એવો થયો કે કશકસર પણ હેતુપુરઃસરની જોઈએ. અમે તો એમ માનતા

પરિચયની પેલે પાર

દમણાં વિમળાબેન જળ્યા ત્યારે એક સરસ વાત એમણે કરી. 'મેં એમને પૂછ્યું, 'તમને તો ગાંધીજીએ ધરેણું હોડાવ્યા હશે, નહિ ?'

'ના, ગાંધીજીએ તો આ ખાદી પહેરાવી, ધરેણુંનો એની પહેલાં છુટી ગયા હતા'. મારા મુખ પરનો આશ્ચર્યભાવ પકડીને કહે 'આમાં અલ્પ પામવા જેવું નથી. ગાંધી આવ્યા તે પહેલાં એનું વાતાવરણ તો આવ્યું જ હોય. પણ મારી ખામતમાં જરા છૂટું બન્યું. અને બચપણથી જ અલંકારનો શોખ ન હતો.'

'બહેનપણીએતે જોઈને પણ કાંઈ થાય નહિ એ તો ભારે કહેવાય.'

'કાંઈ ન થાય. હા, કાંઈતે સારા વસ્ત્ર અલંકાર પહેરીને જોઈ' તો આનંદ થાય પણ મને પહેલેથી અલંકાર સાથે બન્યું નહિ'

'તમારી બાને કાંઈ શોખ ન હતો.'

'એમને બહુ શોખ હતો એની જ રામાયણ થઈ'

'રામાયણ શી ?'

'મારી બાને ધરેણુંના બહુ શોખ તે મને તમે જાણો છો તેમ બહાર ફરવાનો બહુ શોખ. એક વાર ધરેણું-મળાતો ઠાર-પહેરાવ્યો અને મને કહે હવે ધર બહાર પણ મૂકીશ નહિ.'

'એમની વાત ખોટી ન હતી.'

'ખોટી ન હતી પણ મને એ ત્રીજી નહિ એટલે મેં કહ્યું. 'હાર અને ભારે લાગે છે. મને ગમતો નથી. જો બહાર જવાનું બહાનું રજૂ કરું તો એ હાર ન કહે તે મારે ઘરમાં બરાઈ રહેવું પડે. મોટી ઉમ્મરે પણ ધરેણું જોઈને મારા મનમાં થાય છે કે આ સોનું એ વિશિષ્ટ પ્રકારની પણ બેઠી જ છે. તેમાંથી છૂટું જોઈએ કે ગાંધીજીના વિચારો

આ જાતનમાં જરૂર ત્યારે મને બહુ આનંદ થયો ખરેખર અર્થહીન છે.'

'તમને ફરિયા જેવું લાગે છે પણ ખીજને તો એ સર્વસ્વ લાગે છે. એમાં જ બધું જીવનની છંતિ લાગે છે. પણ તમને અમારા સાઈએ પકેરવા માટે કાંઈ લલચાવ્યા નહિ ?'

'અરે, એની તો વળાં મારા કરતાંય ઘણી મોટી ગમત છે. મારા લગ્ન જ એમની જોડે એને લીધે થયા. અમારા બંનેના મિત્રો અમને ખીજવાનાં જાને ધુરિટ ન બેસા થયા છો તો જોઈએ કેવું ચાલે છે. તમારા ભાઈ તો ખિસ્સામાં ય પૈસા ન રાખે. દમણાં વિમળાબેને હિસાબે કાંઈવાર બહાર જતાં વાડનને ઉપયોગ કરે બાકી બને તેટલું ચાલી નાખવાનો જ વિચાર રાખે.'

'સાદા તો છે જ'

'કેટલાકને સાદાઈ વળગી હોય છે પણ કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે.'

'સમજાયું નહિ.'

'કેટલાક સાદાઈને વળગ્યા હોય છે સાદાઈને નામે પૈસા બચાવીને પેતાનો પરિમલ વધાર્યા કરે—પૈસા જમાવે તે એથી સત્તા પર આડકતરી રીતે પેતાનો કમલો જમાવે પણ જેને સાદાઈ વળગી હોય એને આટલોય પરિમલ પોસાય નહિ.'

'તમારે ખારસો પથાર આવે છે. બંને કમાઓ છો. તમે તમારા ટેસ્ટથી રહેતા હોશો.'

'અમારે ટેસ્ટ જેવું નથી અમારી વાત તો સીધીસાદી છે. બને તેટલા આજી પૈસા ખર્ચાએ. જે બંને તે મેકનારી દઈએ—આદિવાસી મુલાકાતમાં કામ કરે છે એ ડેડાકરને.

'એનો અર્થ એવો થયો કે કાકસર પણ હેતુપુરસરની જોઈએ, અને તો એમ માનતા

પુષ્પા : તમે ભભી, એમ કરોને પેલા રીક્ષા
સ્ટેન્ડ પર જઈ જરા બાવ તો પૂછો.

કાંતા : કેટલામાં નકકી કરવું છે ?

પુષ્પા : રૂપિયામાં બાધ નહિ

કાંતાભાભી બાર આનામાં રીક્ષા કરી લાવે
છે. આ તરફ રીક્ષા આવી, આ તરફ બસ દેખાણી.
તમે સાવ હલકટ નથી નહિતર તમે બસમાં જાત
અને ભભીને રીક્ષામાં આવવું પડત તમે એના કરતાં
આરળ છો.

પુષ્પા : ભભી, ભારે ઘઈ, નહિ.

કાંતા : હવે શું કરીએ રીક્ષાવાળો પાછો
જાય નહિ અને કછોડે કરે.

પુષ્પા : ના, હવે તો રીક્ષા મા બેસીએ.

તમે ઘેર પહોંચ્યા પછી ધારો કે તમે રીક્ષામાં
આવ્યાં બદલ બા કપડો આપના માડ્યાં. મરી
બાનું નામ છે દિવાળી

દિવાળી : અડધો દલાક મોકા પથ્થા હોત
એમાં શું બહુ મોકા ઘઈ જવાનું હતું ?

પુષ્પા : બા, મને એમ કે તું વઢીશ ભાભી
ને તો એ જ ચિતા ઘઈ.

દિવાળી હા હું સમજું ને, કાંતા ને તો પૈસો
પાણીની જેમ વાપરવો છે અછલ નથી કે પૈસો કેમ
આવે છે. સસરાં રાતે બાર વાગે આવે છે ત્યારે
બે છોકા મળે છે હા, ધણી કમતો હોત તો સડુ હતું
અને એ કમતો હશે ત્યારે તો મોટરમાં ગ્લાસશે ક્યારેય
બે પાદકે થાય તો સારી છાતીયે ડામ હલિ અતિ,
તને સજાયુ નહિ તારે નો ધરાડાર ના પાડવી હતી ?

તમે ચાલતે ગ્રાડ બેશ.

‘બા, તું તો સમજે છે ને મારી પાસે બહુ શું
બેસા વરાવે છે ?’

‘શુ ?’ દિવાળી બા તમારા નેવકા ઘઈ જાય છે ?

‘મે તો ધણીએ ના પાડી પણ ભાભી કહે, બાને
કામમાં તાણુ પરી જટ પહોંચી જઈએ, બા, આ
તરફ બસ આવી ને આ તરફથી ભાભી રીક્ષા કરીને
આવ્યા.’

‘પછી એ સતની પૂંછડી રીક્ષાવાળી પાસે
પોતાનું માન શું રહે માની રીક્ષામાં બેડીને ? કાલી ન
જોઈ હોય તો ! અરે બસમાં ચઢી બેઠા પછી બાપ
બુને એ શું કવવાને હતો ? ના પાડીયે તો શું થાય ?’

‘મે કીધું પણ ભાભીને એ ગરબું નહિ.’

‘મને ખબર હોયને તું મારી દોકરી. એવું
કાઈ ન કરે. આતો રાજ મહ રાજની-’

કાંતા શું બોલી હોય કે બોલી એનું આપણે
વિવરણ કરતા નથી અહીં તો એક ચીનચારી જ
જતાવવી છે જેમાંથી બડકો ઘઈ જકે તમે આ
પ્રસન્ને ભાભીના પક્ષમાં ઢાળો થોડોક કોધ સહન
કરો હોત તો ?

તમે કહેશો “ભાભી છે જ એવાં, બા ત્યાં
બોડુ ખચ” કરે છે એને આટલો કપડો મળે એ
જરાયર હતું પણ એના ન્યાયાધીશ થવા નેટલા
તન્સ્ય પણ તમે રહ્યા નથી.

તમે ખીજી રીતે આમ પણ કહી શકો, બા છે
જ કચકચિયજ. હું તો બચી ગઈ તમે બચી જાવ
એનો વાધો ન હોય પણ તમે કાઈને બોલે બચો
વહલા થાવ ત્યાં મુરકેલી.

ખીજું તમે બસ આવ્યાનો આપો હવે તો
નકામે પ્રસન્ન બઈ ગયા હોત તો ચાલત હિલકું
તમે એને ભાભીના અહિતમાં વાપરો. જમતમાં
અશાંતિ ફેલાવવામાં ફાળો આપ્યો.

તમે શાંતિ ફેલાવવા માટે પ્રયાસ ન કરો
તો કાઈ નહિ પણ જે તમારા કાળુમા છે એ
અશાંતિ ફેલાવતા અટકો તો પણ તમે વિશ્વશાંતિમાં
મહત્વનું પ્રદાન કયું છે એમ લેખારો.

તમે વધુ આક્રમક હો તો કહેશો કે આવા
સમયે તમેય આવું કયું હોત. હું કરતો હોઉં તો એ
પણ બોડું ગજાય હું કરતો હોઉં એટલે એ સાચું
ઘઈ જાય એવું બોડું જ છે ?

તમને ઢાલ બનવાનો ભ્રમવાન અવસર આપે
તો એ ચૂકતા નહિ તરવાર બનવું સહેલું છે પણ
કાઈના કોષ-તરવારની ઢાલ બનવું અધરું છે
પણ એ માટે મન કેળવવું રહ્યું

પુષ્પા તમે જાણી, એમ કરોને પેલા રીક્ષા
સ્ટેન્ડ પર જઈ જરા આવ તો પૂછો

કાતા કેટલ માં નક્કી કરવું છે ?

પુષ્પા રૂપિયામાં બાધ નહિ

કાતાજી બાર આનામાં રીક્ષા કરી છાવે
છે આ તમ્મ રીક્ષા આવી, આ તમ્મ બસ દેખાણી
તમે સાવ દહકટ નથી નહિતર તમે બસમાં બાત
અને જાણીને રીક્ષામાં આવવું પડત તમે એના કરતા
આગળ છો

પુષ્પા જાણી કારે થઈ, નહિ

કાતા હવે શું કરીએ રીક્ષાવાળો પછો
જાય નહિ અને કણ કરે

પુષ્પા ના હવે તો રીક્ષા માં બેસીએ

તમે ઘેર પહોંચ્યા પછી ધારે કે તમે રીક્ષામાં
આવ્યા બદલ બા દપકો આપવા માંડ્યાં મરી
યાનું નામ છે દિવાળી

દિવાળી અડધી કલાક મોકા પછા હોત
એમાં શું બહુ મોકા થઈ જવાનું હવું ?

પુષ્પા બા, મને એમ કે તું પઢીશ જાણી
ને તો એ જ ચિંતા થઈ

દિવાળી ઠા હું સમજુંને કાતા ને તો પૈસો
પાણીની જેમ વાપરવો છે અઠલ નથી કે પૈસો જેમ
આવે છે સસરો રાતે બર વાગે આવે છે ધારે
એ છોકા મળે છે ઠા ધણી કમાતો હોત તો સડુ હવું
અને એ કમાતો હશે ત્યારે તે મેહરમાં મ્હાલશે ક્યારેય
એ પાદે ચાલે તો સારી છાતીયે કામ દહિ અતિ
તને સજશું નહિ તારે તો મરડાડાર ના પાડવી હતી ?

તમે આવશે ગ્રાંડ બેગ

બા તું તો સમજે છે ને મારી પસે બહુ શું
બેલા વરવે છે ?

શું ? દિવાળી બા તમારા જેવા થઈ જાય છે !

મે તો ધણીએ ના પડી પણ જાણી મ્હે બાને
કામમાં તાણું પરી જટ પેદાઈ જઈએ બા આ
તરફ બસ આવી ને આ તરફથી જાણી રીક્ષા કરીને
આવ્યા

‘પછી એ સતતની પૂછડી રીક્ષાવાળાની પસે
પોતાનું માન શું રહે માની રીક્ષા માં બેડીને ? કાલી ન
જોઈ હેય તો ! અરે બસમાં ચઢી મેલા પછી આપ
ણને એ શું કવાને હતો ? ના પડીયે તો શું થાય ?

મે છોધું પણ જાણીને એ ગમ્યું નહિ

‘મને ખબર હોયને તું મારી કીકરી એવું
કાઈ ન કરે અ તો રાખ મહ રાખની-

કાતા શું બોલી હોય કે બેલી એનું આપણે
ચિત્તરણ કરતા નથી આવી તો એક ચીતરારી જ
જાતારવી છે જેમાંથી ભડકા થઈ શકે તમે આ
પ્રસન્ને જાણીના પમામાં ઢાળી થોડોક ક્રોધ સહન
કર્ષો દેત તો ?

તમે કહેશો જાણી છે જ એના, ન્યા ત્યાં
ખોડું ખચ કરે છે એને આટલો કપકો મળે એ
બરાબર હવે પણ એના નાવાધીય થવા નેટલા
ત રુપ પણ તમે રચ્યા નથી

તમે બીજી રીતે આમ પણ કહી શકો, બા છે
જ કમકમિયણ હું તો જાણી મ્હે તમે જાણી બાવ
એના વધે ન હોય પણ તમે કેઈને બોલો જાણી
વહલા થાય ત્યાં મુરદેલી

ખજી તમે બસ આવ્યાનો આવો હવે તો
નક મો પ્રસન્ન બઈ ગયા હોત તો ચલત ઊભડું
તમે એને જાણોના અહિતમાં વાપરો જગતમાં
અશાંતિ ફેલાવવામાં ફોળા આવ્યો

તમે શાંતિ ફેલાવવા માટે પ્રયાસ ન કરો
તો કાઈ નહિ પણ ને તમારા કાળમાં છે એ
અશાંતિ ફેલાવતા અટકો તો પણ તમે વિચારાંતિમાં
મહત્ત્વનું પ્રદાન કર્યું છે એમ દેખાશે

તમે વધુ અકમક હો તો કહેશો કે આવો
સમયે તમેય આવું કર્યું હોત ને કરતો હોઈ તો એ
પણ ખોડું મજાબ હું કરતો હોઈ એટલે એ સાચું
મ્હે બા એવું એણે જાણે ?

તમને દાસ બનવાનો ભરવાન અવસર આવે
તો એ ચૂકતા નહિ તમ્મવાર બનવું સહેલું છે પણ
કાઈના કેષ તરવારની દાલ બનવું અધર છે
પણ એ માટે મન કેળવવું રજું

શેષીની દૃષ્ટિએ કિન્ન કિન્ન પ્રકારોની નવ-
લક્ષ્યાઓ લખાવી આજે જોવામાં આવે છે. હેલ્લા
પચીસેક વર્ષમાં આપણે ત્યાં મૌલિક અને લાધાન્ત-
રિત નવલકથાના લેખકો અને નવલકથાના પ્રકારોની
સંખ્યા ખૂબ વધી છે.

અસખત સર્જનની સંખ્યા વધવા સાથે સર-
વ પા એકલું જ વધુ છે કે કેમ તે સવાલ છે પણ
છતાં એક નિરાશ થવું પડે એમ નથી એટલું તો
તો જરૂર હોઈ શકાય.

અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યે હેલ્લા પચીસમાં
એવી કસદાર કૃતિઓ કેટલી આપી એમ કોઈ પૂછે
તો એટલું કહી શકાય કે કેટલાક બહુમૂલ્ય સર્જનો
આપણે આ પેઢીમાં મળ્યાં છે, એવું જમા પામું
છેક એ છું નથી. આપણે સર્જનની વાત કરીએ
છીએ. શુદ્ધ સર્જનને જ ગચ્છતરીમાં લઈએ તો
જુદી વાત, નહિતર અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યનાં
વહેલો, 'અર્વાચીન કવિતા', 'સમૂહ કાન્તિ', 'આપણે
વારસો અને વૈભવ', 'જીવનનું પરાઈ', 'અખે-
અવધન', 'પંચનંત્રનું શાસ્ત્રીય સંપાદન', 'મહાદેવ
ભાઈની ડાયરી', 'ઈન્દુલાલ યાદવની આત્મકથા',
'બૃહ નિરૂપણ' જેવી કૃતિઓ પણ એછી ગણનાપાત્ર
નથી. 'મહાદેવભાઈની ડાયરી' કે 'બૃહ નિરૂપણ'
જેવા મથો તો સમગ્ર ભારતની શાળા અને સિદ્ધિ
ગણાય તેમ છે એમ કહેવામાં જાયે જ કરી આક
બર કે અત્યુક્તિ થાય.

નવલિકાનું પણ તેવું જ છે. હેલ્લા પચીસ
વર્ષમાં નવલિકાના લેખકો વધ્યા છે. અનેકાનેક લેખકો
નવલિકાઓ લખે છે. આપણા વિવિધ માસિકોમાં
નવલિકાની સંખ્યા વધતી જાય છે અને નવલિકાના
લેખકોમાં રોજ વધારો થતો જાય છે. પરંતુ આમાંથી
લાધાન્તરો થવામાં તો નવલકથા કરતાં પણ નવલિ-
કાના સંખ્યાન્તરો ઘટે ઠાથે થાય છે, અને નવલિકાના
પ્રકારોનું વૈવિધ્ય તો વિશાળ અને વિશાળતર થતું
જાય છે. ઐતિહાસિક, સામાજિક વગેરે પ્રકારો
ઉપરાંત નવલિકા લેખનમાં અનેક પ્રકારનું વૈચિત્ર્ય
લાવવાના પ્રયત્નો થાય છે. અને બહુ જ દ્રુષ્ટીથી
મોડી બહુ લાખી નવલિકાઓની રોજ રોજ વધતી
જતી રચનાઓમાં વૈવિધ્ય પણ તેટલું જ વધે છે.

ટૂંકા નાટકોના લેખકોમાં ઘણાં નવાં બહાર
આવ્યાં છે. આજે લાંબા નાટકો બહુ નથી લખાતા
તે સાચું છે, પણ એકંકાનો તો જલ્દી
કે આ થય જ છે. દાખા મહાસાગરો વગવી જાય
છે અને એ બધીમાં મનોરંજન કાર્યક્રમ માટે એકંકી
નાટકોની જરૂર વધતી રહે છે. તેને પૂરી પાડનારા
લેખકો પણ વધતા જાય છે. લાધાન્તરો પણ થાય
છે. જો કે એછા. નાટકના તો પ્રકારો પણ ખૂબ
અજમાવાય છે. એકંકી, લાંબા કે ટૂંકા ગદ્યમાં
લખાય છે તે તો છે જ, પણ પદ્ય રૂપકો અને સંગીત
રૂપકો પણ ઠીક સંખ્યામાં લખાય છે. આપણે ત્યાં
રંગ-ભૂમિનું પુનરુત્થાન કરવાના ઘણાં પ્રયત્નો થાય
છે અને એને માટે લાના તેમ જ ટૂંકા નાટકો લખાય
છે. રૂપકની કળાના નવાં સ્વરૂપને સતોષવાને પદ્યમાં
અને સંગીતમાં રૂપકો લખાય છે અને જગવાય છે.
વળી રેડિયો રૂપક તેમજ ફિયરના પ્રકારો હમણાં
વધ્યાં છે. રેડિયોની મશીની તો વધતી જ જાય છે
અને તેને સતોષવાને લેખકો રેડિયો રૂપકો વધુ ને
વધુ લખતાં રહે છે. આ પ્રકાર નવો છે. એને
રૂપક કે નાટક કહેવાય કે નહિ તે પણ ચોક્કસ
નથી. આપણે ત્યાં તો હજી એ પ્રયોગવસ્થામાં છે
અને એનું સ્વરૂપ હજી નિશ્ચિત નથી. વધુને વધુ
લેખકો આ કળાને દસ્તગત કરવા પ્રયત્નરહીય છે
અને આ બધાને લઈ નાટકનો પ્રદેવ કલ્પે વિશાળ
બનતો જાય છે

આ તો બહુ વાર્તા સાહિત્ય છે અને એનો
પ્રચાર તો લોકોમાં થાય. પણ નોંધપાત્ર તો એ છે
કે કાવ્ય સાહિત્ય પણ હેલ્લા બે દાયકામાં સારી
પેઠે વિસ્તાર પામ્યું છે. કેટલા બધા લેખકોના કાવ્ય-
સંગ્રહો છપાયા છે, આજે કોલેજના અધ્યાપકોમાં
તો જલ્દી કવિઓ જ હોય એવું લાગતું જાય છે.
અને કાવ્યોમાં હંદ, પ્રકાર વગેરેનું વૈવિધ્ય પણ
કેટલું છે કે મુક્તકથી માંડીને હબરેક લીટી સુધીના
કાવ્યો લખાય છે. છદમાં તો એટલા બધા પ્રયોગો
થાય છે કે જલ્દી આપણે કોઈ નવું પ્રયત્ન કરવાના
જીબરે જિમા છીએ એમ લાગી જાય છે. સોનેટ
વગેરે પ્રકારો પણ ખૂબ લખાય છે. રેડિયોના
માધ્યમથી લેક કાવ્ય-લોકગીત તરફ આપણે વળતાં

શેષીની દૃષ્ટિએ વિન્ન વિન્ન પ્રકારની નવ-
લકથાઓ લખાતી આજે જોવામાં આવે છે. હેલ્લાં
પચીસેક વર્ષમાં આપણે ત્યાં મોલિક અને લાખાન્ત-
રિત નવલકથાના લેખકો અને નવલકથાના પ્રકારોની
સંખ્યા ખૂબ વધી છે.

અલખત સર્જનની સંખ્યા વધવા સાથે સ્વર
પા એકલું જ વધુ છે કે કેમ તે સવાલ છે પણ
છતાં છેક નિરાશ થવું પડે એમ નથી એટલું તો
તો જરૂર હોવી શકાય.

અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યે હેલ્લી પચીસીમાં
એવી કસદાર કૃતિઓ કેટલી આપી એમ કોઈ પુછે
તો એટલું કહી શકાય કે કેટલાક બહુમૂલ્ય સર્જનો
આપણે આ પેઢીમાં જ્યાં છે, એનું જમા પામું
છેક એ છું નથી. આપણે સર્જનની વાત કરીએ
છીએ. શુદ્ધ સર્જનને જ ગણતરીમાં લઈએ તો
જુદી વાત, નહિજર અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યનાં
વહેણાં, 'અર્વાચીન કવિતા', 'સમુદાય કાન્તિ', 'આપણો
વારસો અને વૈભવ', 'જીવનનું પરાદ', 'અખો-
અધ્યયન', 'પંચનંતનું શાસ્ત્રીય સંપાદન', 'ઠાઠાવે
લાઈની ડાયરી', 'ઈન્દુલાલ યાસિની આત્મકથા',
'બૃહ મિત્રલ' જેવી કૃતિઓ પણ એાછી ગણનાપાત્ર
નથી. 'મકાદેવભાઈની ડાયરી' કે 'બૃહ મિત્રલ'
જેવા પ્રથે તો સમગ્ર ભારતની શોભા અને સિદ્ધિ
ગણાય તેમ છે એમ કહેવામાં જાયે જ કહો આક
બર કે અત્યુક્તિ હોય.

નવલિકાનું પણ તેવું જ છે. હેલ્લા પચીસ
વર્ષમાં નવલિકાના લેખકો વધ્યા છે. અનેકાનેક લેખકો
નવલિકાઓ લખે છે. આપણા વિવિધ માસિકોમાં
નવલિકાની સંખ્યા વધતી જાય છે અને નવલિકાનાં
લેખકોમાં રોજ વધારો થતો જાય છે. પરંપરામાંથી
લાગાન્તરો થવામાં તો નવલિકા કરતાં પણ નવલિ-
કાનાં અપન્તરો છૂટે હોયે થાય છે. અને નવલિકાનાં
પ્રકારોનું વૈવિધ્ય તો વિશાળ અને વિશાળતર થતું
જાય છે. ઐતિહાસિક, સામાજિક વગેરે પ્રકારો
ઉપરાંત નવલિકા લેખનમાં અનેક પ્રકારનું વૈચિત્ર્ય
લાવવાનો પ્રયત્નો થાય છે. અને બહુ જ ટૂંકીથી
મોટી બહુ લાંબી નવલિકાઓની રોજ રોજ વધતી
જતી રચનાઓમાં વૈવિધ્ય પણ તેટલું જ વધે છે.

ટૂંકો નાટકોના લેખકોમાં ઘણાં નવાં બહાર
'આવ્યાં છે. આજે લાંબા નાટકો બહુ નથી લખાતા
તે સાચું છે, પણ એકંકીનો તો જાણે
કે આ યુગ જ છે. દાખા મહાશ્વળાઓ વળતી જાય
છે અને એ બધીમાં મનોરંજન કાર્યક્રમ માટે એકાંકી
નાટકોની જરૂર વધતી રહે છે. તેને પૂરી પાડનારા
લેખકો પણ વધતા જાય છે. લાખાન્તરો પણ થાય
છે. જો કે એાછા. નાટકનાં તો પ્રકારો પણ ખૂબ
અજમાવાય છે. એકાંકી, લાંબા કે ટૂંકા ગદ્યમાં
લખાય છે તે તો છે જ, પણ પદ્ય રૂપે અને સંગીત
રૂપે પણ ઠીક સંખ્યામાં લખાય છે. આપણે ત્યાં
રંગ-મૂર્ચિનું યુનુસ્સાન કરવાના ઘણાં પ્રયત્નો થાય
છે અને એને માટે લાંબા તેમ જ ટૂંકા નાટકો લખાય
છે. રૂપકની કળાના નવાં સ્વરૂપને સતોષવાને પદ્યમાં
અને સંગીતમાં રૂપકો લખાય છે અને જાગ્રવાય છે.
વળી રેડિયો રૂપક તેમજ ફિચરના પ્રકારો ઉભા
વધ્યા છે. રેડિયોની મરજી તો વધતી જ જાય છે
અને તેને સંતોષવાને લેખકો રેડિયો રૂપકો વધુ ને
વધુ લખતાં રહે છે. આ પ્રકાર નવો છે. એને
રૂપક કે નાટક કહેવાય કે નહિ તે પણ ચોક્કસ
નથી. આપણે ત્યાં તો હજી એ પ્રયોગપ્રયત્નો છે
અને એનું સ્વરૂપ હજી નિશ્ચિત નથી. વધુને વધુ
લેખકો આ કળાને હરતમન કરવા પ્રયત્નરીય છે
અને આ બધાને લઈ નાટકોના પ્રદેશ ધણે વિશાળ
બનતો જાય છે

આ તો બહુ વાર્તા સાહિત્ય છે અને એનો
પ્રચાર તો લોકોમાં થાય. પણ મોઢપાત્ર તો એ છે
કે કાવ્ય સાહિત્ય પણ હેલ્લાં બે દાયકામાં સારી
પેઠે વિસ્તાર પામ્યું છે. કેટલા બધા લેખકોના કાવ્ય-
સર્જકો હવાયા હ. આજે કેલેજના અધ્યાપકોમાં
તો જાણે કવિઓ જ હોય એવું લાગતું જાય છે.
અને કાવ્યોમાં હંદ, પ્રકાર વગેરેનું વૈવિધ્ય પણ
કેટલું છે કે મુગ્ધકથી માંડીને દબરેક લીટી સુધીના
કાવ્યો લખાય છે. હદમાં તો એટલા બધા પ્રયોગો
થાય છે કે જાણે આપણે કોઈ નવું પ્રયત્ન કરવાના
જીંબરે જમા છીએ એમ લાગી જાય છે. સોનેટ
વગેરે પ્રકારો પણ ખૂબ લખાય છે. રેડિયોના
માધ્યમથી લેકે કાવ્ય-લોકીત તારક આપણે વળતાં

શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'

નરોત્તમ પદાલુ

આપણે ત્યાં બહાર પડતા ચિત્ર-સપુટોના અવલોકન કરવાનો આનંદ, જે રા. વિ. પાઠક, આનંદ શકરમા કવચિત્ જોવા મળતો તે, સમૂળ તા. બધ થયેલા માલુમ પડે છે સાહિત્યને માણવા માટે કે સર્જવા માટે અન્ય કનાઓનું અસિદ્ધાન કેનું જરૂરનું છે તે કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય છે

કુમાર કાર્યાલય તરફથી બહાર પડેલા કનાકાઝા શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'ના સપુટનું અહીં અવલોકન આરબીએ તે પહેલાં ગુજરાતના ચિત્રકલા-ઈતિહાસને ત્વરિત દૃષ્ટિથી જોઈ લઈએ

ઈ સ. પૂર્વે ૨૨૫૦થી આપણે ત્યાં ચિત્ર કલાનો આરભ નિરખી શકાય છે રગપુર, લોથન, સોમનાથ તથા તાપી, નર્મદાના સ્થળોથી પ્રાપ્ત ચિત્રરેલા વાસણોમાં એ સમયનું ચિત્રકામ સચવાયેલું છે આકાઅવળા લીટા અને નાના મોટા વર્તુલોમાં ચિત્રકલા કેરી હજુદુગ પગતા ભરી રહી છે એનું હ્રદય-દર્શન સાપડે છે તે પછીના સમયમાં પ્રાણી એ ની લયગદ્ગતિસચ્ચ આકૃતિઓ અને સોમનાથથી પ્રાપ્ત એક ઠીકરી '૧૨ સામસામે દોડતા પ્રાણીઓ ચિત્રનામાં વિકાસ અને સમતોનપણાનું ભાન પ્રવેશ્યા હોવાનું કહી જાય છે ઈ સ. ૬૦૦ સુધીમાં ચિત્ર કલાએ એનો પૂર્ણ નિખાર જણાવી દીધેલો છે અનેક પ્રકારના સ્તંભોભનો, રેમન આકૃતિઓ, ભાવ વાહી બાનમુદાઓ અને રંગોનું સયોજન આપણને હેરત પમાડે તેટલી કક્ષાએ પહોંચેલું છે

સૌરાષ્ટ્રમાં વનબીકાળ દરમિયાન મદાયાન બોદી હોવાને કારણે ચિત્રકલા સારાં પેરે પાગરેની હશે એનું અનુમાન થઈ શકે છે બાધ-ગુફાના 'દક્ષિણ-નૃત્યચિત્રો આ સમયના માલુમ પડ્યા છે ચાવડાઓનો સમય આપણે ત્યાં અધારયુગ છે પણ મોલકીકાળ ચિત્રકલાની દૃષ્ટિએ પણ સુવર્ણયુગ કહેવા પડે તેવા સમૃદ્ધ છે જેન પોથીચિત્રો આ

સમયની પૂર્ણ વિકસિત ચિત્રકલાનો ખ્યાલ આપે છે તે પછી છેક આજ સુધી ગુજરાતની પોતાની કહેવાય તેવી ચિત્રોની માન લોકજીવનમાં જ જીવતી રહી છે જેનનોવાં ચિત્રના લયગદ્ગતિ અભાવે લોકનાગને હાથે માત્રગૃહની દીવાન પગ અને પાછળથી ભગતગૃહયુગમાં સચવાયેલા મળી શકે છે

મુરિલમ સંસ્કૃતિની અસર નીચે આવતી અને ખાસ મુઘનશૌલીથી પ્રેરાયેલી ચિત્રકલા પુષ્ટિ માર્ગીય દવેનીએ જીવતી ગમી છે એમ કહી શકાય અગ્રેજી પ્રજાગીની સાથે અર્વાચીન યુગ શરૂ થયે પછી ચિત્રનામાં 'અર્વાચીન યુગનો પ્રવેશ' હાથ મદમદ અનારખિયા શિવજી છે (ઈ સ. ૧૮૭૮) તેમજે 'વીસમી સદી' માસિક શરૂ કરી ગુજરાતની ચિત્રકલાને એનું પોતાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રદાન કર્યું કલાયુગ રવિશંકર રાવળ 'વીસમી સદી'ની આગળી પકડીને ચિત્રની દુનિયામાં પ્રવેશ્યા એ ગુજરાતની ચિત્ર કલા ક્ષેત્રે એક મહત્ત્વનો બનાવ છે, આવે જ મહત્ત્વનો બનાવ ૧૯૨૪માં તેમને હાથે 'કુમાર' માસિક કની શરૂઆત થઈ તે પછી છે 'કુમાર' દ્વારા અનેક કલાકારો ગુજરાતને મળ્યા છે તેની માનપૂર્વક નોંધ લીધા વિના ચાની શકે તેમ નથી

* * * * *

ચિત્રકાર રસિકલાલ ન. પરીખ રવિશંકર રાવળના હાથ નીચે તૈયાર થયેલી પ્રથમ ટુકડીમાંના એક છે "સ્વભાવે મૂળા, રેવામાં સ્વાશ્રયી અને રહેણીમાં સાદા" શ્રી રસિકલાલે પોતાના જીવનની પચેપણ 'પ્રગાઠ અને પ્રસન્ન પરિશ્રમમાં' ગાળી છે તેમના ચિત્રોનો આ સપુટ 'ચિત્રસાધના' પૂર્ણરંગી ચિત્રો આપ, એકરંગી ચાર, બે શિ પો, ચાર સ્કેચ, એક વૂડકટ અને જીવનરેખાના ૭ પેજમાં બે સ્કેચ તથા નજી ચિત્રો ધરાવે છે ('ચિત્રસાધના મા આમ કુલ ચોતીસ રચનાઓ છે)

શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'

નરેશભાઈ પંડ્યા

આપણે ત્યાં જાહાર પડતા ચિત્ર-સંપુટોના અનલોકન કરવાનો ચાન, જે રા. વિ. પાંડે, આનંદ શંકરના કવચિત્ત્વે ભેગા મળતો તે, સમૂળમાં બંધ થયેલો માલુમ પડે છે સાહિત્યને માણવા માટે 'સંજ્ઞા' માટે અન્ય કનાઓનું અભિજ્ઞાન થી જરૂરનું છે તે કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય છે.

કુમાર કાર્યાલય તરફથી જાહાર પડેલા કનાકાં શ્રી રસિકલાલ પરીખની 'ચિત્ર સાધના'ના સંપુટનું અહીં અલોકન આરંભીએ તે પહેલાં ગુજરાતના ચિત્રકલા-ઈતિહાસને ત્વરિત દ્રષ્ટિથી જોઈ લઈએ.

ઈ.સ. પૂર્વે ૨૨૫૦થી આપણે ત્યાં ચિત્ર કલાનો આરંભ નિરખી શકાય છે રંગપુર, લોથન, સોમનાથ તથા તાપી, નર્મદાના ક્ષેત્રોથી પ્રાપ્ત ચિત્રલેખા વાસ્તવ્યોમાં એ સમયનું ચિત્રકામ સચવાયેલું છે આકાશચવળા લીંટા અને નાના મોટા વર્તુલોમાં ચિત્રકલા કેવી હળુદળુ પળતા ભરી રહી છે એનું હ્રદય-દર્શન સાપડે છે તે પછીના સમયમાં પ્રાણી એ ની લયગદ્ય ગતિસૂચક આકૃતિઓ અને સોમનાથથી પ્રાપ્ત એક ઠીકરી પર સામસામે દોડતા પ્રાણીઓ ચિત્રકલામાં વિકાસ અને સમતોલપણનું ભાન પ્રવેશ્યા હોવાનું કહી શકાય છે ઈ.સ. ૬૦૦ સુધીમાં ચિત્ર કલાએ એનો પૂર્ણ નિખાર જણાવી દીધેલો છે અનેક પ્રકારના સ્તંભોબનો, રેખા આકૃતિઓ, ભાવ વાહી બાનસુદ્રાઓ અને રંગોનું સયોજન આપણને હેરાત પમાડે તેટલી કક્ષાએ પહોંચેલું છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં વનબીકાળ દરમિયાન મહાવાન બોહો હોવાને કારણે ચિત્રકલા સારી પેરે પાગરેની હશે એનું અનુમાન થઈ શકે છે બાધ-યુક્તા 'હલિસલ્ક-નલ્યચિત્રો' આ સમયના માલુમ પડ્યા છે ચાવડાઓનો સમય આપણે ત્યાં અધારયુગ છે પણ મોલકીકાળ ચિત્રકલાની દ્રષ્ટિએ પણ સુવર્ણયુગ કહેવો પડે તેવો સમૂહ છે જેનું પોથીચિત્રો આ

સમયની પૂર્ણ વિકસિત ચિત્રકલાને ખ્યાલ આપે છે તે પછી છેક આજ સુધી ગુજરાતની પોતાની કહેવાય તેવી ચિત્રોની માત્ર લોકજીવનમાં જ જીવતી રહી છે જેનોતોવાં ચિત્રના લયનદ્યુ અભયુ લોકનાગીને હાથે પ્રાચીનકાળની દીવાન પદ અને પાલખથી ભગતમૂલ્યુમાં સચવાયેલા મળી શકે છે.

મુસ્લિમ સંસ્કૃતિની અસર નીચે આવતી અને ખાસ મુઘલશૈલીથી પ્રેરાયેલી ચિત્રકલા પુષ્પિ માર્ગીય હવેનીએ જીવતી ગમી છે એમ કહી શકાય અંગ્રેજી પ્રવાસીની સાથે અર્વાચીન યુગ શરૂ થયો પણ ચિત્રકલામાં 'અર્વાચીન' યુગનો પ્રવેશો' હાજી મહમ્મદ અનારખિયા શિવજી છે (ઈ.સ. ૧૮૭૮) તેમણે 'વીસમી સદી' માસિક શરૂ કરી ગુજરાતની ચિત્રકલાને એનું પોતાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રદાન કર્યું કલાચુર રવિશંકર રાવળ 'વીસમી સદી'ની અખળી પડીને ચિત્રની કુનિયામાં પ્રવેશ્યા એ ગુજરાતની ચિત્ર કલા ક્ષેત્રે એક મહત્વનો ખતાવ છે, આવે જ મહત્વનો ખતાવ ૧૯૨૪માં તેમને હાથે 'કુમાર' માસિક કરી શરૂઆત થઈ તે પણ છે 'કુમાર' દ્વારા અનેક કલાકારો ગુજરાતને મળ્યા છે તેની માનપૂર્વક ગોષ્ઠીમાં વિના ચાની શકે તેમ નથી.

* * * * *

ચિત્રકાર રસિકલાલ ન. પરીખ રવિશંકર રાવળના હાથ નીચે તૈયાર થયેલી પ્રથમ દુકડીમાંના એક છે "સ્વભાવે મૂળા, રેવેમાં સ્વાશ્રયી અને રહેલીમાં સાદા" શ્રી રસિકલાલે પોતાના જીવનની પંથેપળ 'પ્રગટ અને પ્રસન્ન પરિશ્રમના' ગાળી છે તેમના ચિત્રોનો આ સંપુટ 'ચિત્રસાધના' પૂર્ણરંગી ચિત્રો આર, એકરંગી આર, બે શિષો, આર સ્કેચ, એક વૃક્ષ અને જીવનરેખાના ૭ પેજમાં બે સ્કેચ તથા ત્રણ ચિત્રો ધરાવે છે ('ચિત્રસાધના' માં આમ કુલ ચોતીસ રચનાઓ છે.)

છે. આપાર મુઘી ગામડાનું વાતાવરણ મુખ્ય હતુ, અહીં મીઠી ટેપાએથી શેરે તાદશ થાય છે. ગમ નયુબી ઈમારતો અને ગસ્તાની વીજળીજતા વચ્ચે 'નોધારો' વધુ કટુભૂર્ણ બની રહે છે. માતાની ધામે પોતાની પુત્રી તથા પુત્રીનો પુત્ર નોધારો બનીને આવ્યા છે પુત્રીનો ચૂડા વિનાનો હાથ અને શલ્યગાંઠીન કથ-કથાપ અનુભૂતિને તીવ્ર બનાવી બધા છે. રંગરેખાની સમતોય બળદણી પગ પાસેના સૂડો-ઘડો સાચવી ગમે છે.

૯. 'વાચ્ય એકઠાળી ચિત્ર છે માતાએ તાજેતરમાં જ બાળકને નાવણ કરાવ્યા છે. શરીર પોઠતા પોઠતા હેતને પાનો અદી આવ્યો અને સઘસનાતા શિશુ પર વાત્સલ્ય વહી આવ્યું છે ગમ કડાનો હાથી અને ઉપરનું સગોપટ પાગડુ ચિત્રને સમતોય રાખે છે

૧૦. 'ગરીબનું સ્વર્ગ' આ સમ્રાટમાના એક રંગી ચિત્રનું શોધ કદી શકાય તેનું ચિત્ર છે વાતા વરણનું અદ્ભુત સંયોજન અને ચારેબાજુ નિતગતી આડલાદકતા ચિત્રને પરમ હથ બનાવી બધા છે. જૂપડી, વોંકો થાભેનો, ડોરનો ખીલો, હાપરા પરના છાણા અને અનનની વસ્તુઓ ગામડું તથા ગરીબાઈ સૂચને છે માતા અને બાળકે શિગુઓના ચિત્ર ધુમા સ્વર્ગનો 'ટૂકડો' લાવીને રસિકલાઈએ રમતો મૂકી દીધો છે ! માતાના બોળામા પડ્યો પડ્યો ધરાઈ રહ્યા પછી, અમૃતભર્યા હેમકળશને પાટા મારતો લાડકો માતાના હાર સાથે રમતે ચડ્યો છે. રાણની ગદી બદલે ઘોડો ઘોડો ગમતો મોઢો, માતાના ટેકે રહ્યો રહ્યો નાનાના તોફાનને મુઠ્ઠાલાવે નિહાળે છે આખા ચિત્રનું કેન્દ્ર બનીને માતાનો પુલ્લો પથો ધર અજબગજબનો બાવ લાવી મૂકે છે ! શ્રી રસિક લાઈને ચિત્રકાર તરીકે ઊંચું સ્થાન અપાવતું આ ચિત્ર કલાકૃતિ તરીકે કદિય ન બદલાય તેક સર્જન છે

૧૧. 'ગામડાના શલ્યગાર' કથાય વિશિષ્ટ આદિ બકાર વિનાનું વિગત-પ્રધાન આ ચિત્ર મોટા લવાટવાળા માતાપુત્રીથી ફીકડુ પડી ગયેલુ અનુભવાય છે. પુત્રીના વાળ લોળતી માતાના ચિત્રમા વાતસલ્યગર્ભ આઠા થુગા

મની જાંટ છે

૧૨. 'દધીચિને દેવેલી વિનતી' પૌગણિક પ્રસંગનુ વસ્તુ લઈ બનેતું ચિત્ર આમ જુઓ તો પૌગણિક હકીકતોથી અજેબ વેગનુ વચ્ચનુ ઉત્તમ ચિત્ર છે નદીવાહન શિવ યોગ પગ એરાતને બદલે ઈંદ અહીં હાથી પગ બેગા છે. શિવખંડા પૂર્વ-દિશાના દેવ ઈંદ ઘણીવાર હાથી સાથે જોવામા આવે છે ત્યાં એરાતની અંતેક મૂર્તિનું શિલ્પ કામિ દોવાથી શોગ્ય લાગે છે પણ અહીં ચિત્રમા એ પરપગ કેમ સીકાર્ય બની ? હસવાહન બદલા હસ પગ નથી. અતાર મુવી આપણી ચિત્રકામા હસ ખેટો ચિત્રરતો આ કામે શ્રી રવિશંકર રાવળ એકગર કરે છે. [ભિર્મિ નવરચના ઓગસ્ટ-૭૧] આવો એકરાર ઘણા સાહિત્યકારોએ અને ચિત્રપીએ કરવાનો રહે છે. પશુપત્ની વનસ્પતિની જાણકારી વિના પ્રેમાનંદ એક સામટી વનવર્ણનમા શ્લ-યાદી આપી દે તે છેક ગઈકાલે બહાર પડેલ 'પરચોકે પત્તા' પણ કયુ ફૂન ક્યારે ખીનેના જાન વિના વર્ણન વિના ચાવે ! દર્શકની ખ્યાતનામ નવનકથામાય વ્યક્તોની પૂરી માહિતી મળતી નથી 'હરિના લોચાનયા' મા શ્રી કરશનદાસ માણેક હવેલીનું વર્ણન ક્રતા 'શખ ફૂ કાયા' ની વાત કરે કે સ્વ સુનીલાલ મહિયા 'ધર બેગ મગા'મા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને 'ગંગા'નું મહત્ત્વ ન હોય તોય ગંગા માટે મરતા બતાવે તે સૌ પ્રસંગ આપણે જેનું ચિત્રણ હાથમા લીધું છે તેનું અનાન સૂચવી બધા છે

આ ચિત્રમા હસને બદલે પગના વર્ણનુ કાઈ પખી ચિત્રણ પામ્યું છે તેણે વિષ્ણુનો ગડડ કબૂતરની ડોક અને ચાચ ધરાવે છે ! ચિત્રનુ જામા પાસુ આકશમાથી ઉતરતી દેવેલી વણગાર છે મદ દત્તી લાલચે એક નાપિના હાડકા વ કાઢી વેગા તૈયાર થયેના આ સૌ દેવતાઓ આપણા હાથનું ભાજન બની રહે છે. અદ્ભુત તો એ છે કે ખૂબીને 'માનવી' દધીચિ સોથી વિરેપ ગોરવશાળી ચિત્રણ પામે છે અને તે જ આ ચિત્રની સૌથી મૂલ્યવાન રેણુ છે

છે. આનાર મુખી ગામડાનું વાતાવરણ મુખ્ય ઉત્તુ, અહીં મીઠી ઝેખાઓથી શહેર તાદશ થાય છે. ગમ નયુખી ઈમારતો અને ગસ્તાની લીજળીયાતા વચ્ચે 'નોધારા' વધુ ઠરુણગર્ભે બની રહે છે. માતાની પામે પોતાની પુત્રી તથા પુત્રીને પુત્ર નોધારા બનીને આવ્યા છે પુત્રીને ચૂડા વિનાનો દાઢ અને શલુગામીન ક્રેશ-કલાપ અનુભવિને તીવ બનારી ન્વય છે. રગરેખાની સમતોય જાળરણી પમ પાસેના ઝૂડો-ઘડો સાચરી ગમે છે.

૯. 'સાન્નય એકગી ચિત છે માતાએ તાજેતરમાં જ બાળકને નાવણુ દરાયા છે. શરીર પોઝતા પોઝતા હેતને પાના ચડી આવ્યો અને સવરનાતા શિથુ પર વાતસય વહી ચાલુ છે મમ કાંતો હાથી અને ઉપરનું સર્પોપદ પાંચુ ચિતને સમતોય રામે છે

૧૦. 'ગરીબનું સ્વર્ગ' આ સમ્રઢમાના એક રગી ચિતનુ શ્રેષ્ઠ કડી શકાય તેનું ચિત છે વાતા વરણનુ અદ્ભુત સયોજન અને ચારેબાલુ નિતગતી આડલાદકતા ચિતને પરમ હલ બનારી ન્વય છે. જુ પડી, પકિા થાભ્યો, ટોરને ખીલો, છાપરા પરના છાણુ અને અનનની વસ્તુઓ ગામકુ તથા ગરી બાઈ સૂચો છે માતા અને બન્ને શિનુઓના ચિત ધુમા સ્વર્ગનો 'ફૂકડો' હારીને રસિકલાઈએ રમતો મૂકી દીધો છે ! માતાના જોખામા પડ્યો પડ્યો ધરાઈ રજા પછી, અમૃતબર્ષા હિમજનકને પાટા મારતો લાડકો માતાના હાર સાથે રમતે ચડ્યો છે. રાણીની ગેદી બંધને ઘોડો ઘોડો ગમતો મેડો, માતાના ટેકે રહો રહો નાનાના તોફાનને મુઝાલાવે નિહાળે છે આખા ચિતનું કેન્દ્ર બનીને માતાનો ખુલ્લો પપો ધર અજબજગજતો બાવ લારી ચૂકે છે ! શ્રી રસિક લાઈને ચિતકાર તરીકે ઊંચુ સ્થાન અપાવતુ આ ચિત કનાકનાતિ તરીકે કહિય ન જુતાય તેનું સર્જન છે

૧૧. 'ગામડાના ફાળુગાર' કશાય વિશિષ્ટ અાવિ બકાર વિનાનું વિગત-પ્રધાન આ ચિત મોટા લખાટવાળા માતાપુત્રીથી ફીકુ પડી ગયેલુ અનુભવાય છે. પુત્રીના વાળ લેળતી માતાના ચિતમા વાતસયગર્ભે આઝ ચુગા

મની ઝાંટ છે

૧૨. 'દધીચિને દેવેલી વિનતી' પૌગણિક પ્રસંગનુ વસ્તુ લઈ બનેનું ચિત આમ જુઓ તો પૌગણિક હકીકતોથી અજેઝ વેગનું વ્યુત્પાત ઉત્પત્ત ચિત છે નીવાહન શિવ યોગ્ય પણ એ રાનતને બદલે ઈંદ્ર અહીં હાથી પર બેઠા છે. શિદ્ધમાં પૂર્વ-દિશાના દેવ ઈંદ્ર ધણીવાગ હાથી સાથે જોવામા આવે છે ત્યાં એ રાનતની અંતક ધૂટાનું શિદ્ધ કમિા ટોવાથી યોગ્ય લાગ છે પણ અહીં ચિતમા એ પરમ ક્રેમ સ્વીકાર્યે બની ? હસવાહન ખમા હસ પર નથી. અતાર મુવી આપણી ચિતનામા હસ ખોટો ચિતરાતો આ યાને શ્રી રવિકકર રાવળ એકગર કરે છે. [હિમિ નવરચના એગસ્ટ '૭૧] આવો એકરાર વણુ સાહિત્યકારોએ અને શિખીએ કરવાનો રહે છે. પરુપખી વનખપતિની અજકારી વિના પ્રેમાનંદ એક સામડી વનવર્તના વક્ષ-વાદી આપી દે તે છેક ગઈકાલે બહાર પડેલ 'વરલોકે પત્તમા' પચુ કયુ ફૂન ક્યારે ખોનેના જાન વિના વર્ણન વિના ગાને ! દર્શકની ખ્યાતનામ નવનકશામાય વ્હોની પૂરી માહિતી મળતી નથી 'હરિના લોચાનયા' મા શ્રી કરશનદાસ માણેક હવેલીનું વર્ણન કળા 'શાપ કુ કાયા' ની વાત કરે કે સ્વ સુનિલાય મહિયા 'ધર બેઠા ગગા'મા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને 'ગગા'નું મહત્ત્વ ન હોય તોય ગગા માટે મરતા બતાવે તે સી પ્રસંગ આપણે જેનું ચિતણુ હાથમા લીધુ છે તેનું અજાન સૂચવી ન્વય છે

આ ચિતમા હસને બદલે ખસના વર્ણનું કાઈ પખી ચિતણુ પામ્યુ છે તેણુ વિષ્ણુનો ગડુક કખૂરતની ડેક અને ચાલુ ધરાને છે ! ચિતનું વખા પાસુ આક્રશમાથી ઉતરતી દેવેલી વણુગાર છે મદ હતી લાલચે એક નિપિના હાકા વ કાદી વેચા તોગાર રજેના આ સો લેવતઓ આપણા હાખનું લાજન બની રહે છે. અદ્ભુત તો એ છે કે જુનીને 'માનવી' દધીચિ સોથી વિરુદ્ધ ગ્રેરવશાગ ચિતણુ પામ્યો છે અને તે જ આ ચિતની સોથી મુપવાન રેણુ છે

ધર્મનું તાત્પર્ય એ સત્યાત્મક નિયમો સાથે છે, જે વ્યક્તિ અને સમાજના જીવનને ધારણ કરે છે. આ ધર્મ 'કર્તવ્ય'ના રૂપમાં પરિવારના પ્રત્યેક પ્રાણીની સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે. પિતા, માતા, પુત્ર, બહેન, જેમનો કુટુંબ સથે સંબંધ હોય છે, એ સદૃશ કર્તવ્યના ઋણથી બંધાયેલા હોય છે. અને જ્યાં કર્તવ્ય છે, ત્યાં વિરોધની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી. કર્તવ્યનું એ બંધન વ્યક્તિને વિચાર અને કર્મની ખેંચતાણથી અલગ રાખે છે. આ જીવનનાં બીજું નામ યત્ન છે, જેમાં વ્યક્તિને બીજાની ખાતર પોતાના સ્વાર્થ અને સુખનું સમર્પણ કરીને (ભોગ આપીને) બીજાને સહાયતા કરવાની ઝંખના રહે છે. હિંદુ સંસારની વ્યાવહારિક સ્થિતિ આ જીવનના બળ પર ટકી છે. એ જ કૌટુંબિક જીવનનો રસ છે: એ જ સ્થિતિ-વસ્તુતઃ સ્વર્ગ છે કે જેમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ બીજાને સહાયતા અને સેવા કરવાનું વિચારેલો હોય છે.

આથી જિજ્ઞાસુ ન્યારે આપણે દરેક વસ્તુને પોતાના જ સ્વાર્થની દૃષ્ટિથી નીરખીએ છીએ (કે મૂલ્યથીએ છીએ) ત્યાં સંઘર્ષ પેદા થાય છે. આ પ્રકારના સંકુચિત માનસને જ નીતિશાસ્ત્રની જાણમાં 'નંરક' કહેવામાં આવે છે.

હિંદુ સંસારમાં જીવન મુખ્યત્વે આ પરંપરાની શક્તિથી સંચાલિત થાય છે. જે આ પરંપરામાં આવી જતું ન હોય એવું કશું જ નથી. નીતિ, ધર્મ, દર્શન, વિચાર, જ્ઞાન, લક્ષિત પુણ્ય, દાન, કથા, વાર્તા, તીર્થ, વ્રત, પર્વ, ઉત્સવ, સંસ્કાર, દયા, ઉદારતા આદિ જીવનનાં મૂલ્યવાન તત્ત્વો પરંપરાના રૂપમાં આપણને અનાયાસે જ સાપડી રહે છે.

યત્નથી આ પરંપરાએ આપણા જ્ઞાન અને કર્મનાં દેહકાંધ મૂલ્યવાન તત્ત્વોને હૃદયરો વર્ણોથી અવિચ્છિન્ન ધારાથી આપણી પાસે પહોંચાડ્યાં છે.

સાથે સાથે, એ પણ સાચું છે કે, પ્રાચીનતાપ્રિયતાની આપણી સામાજિક પ્રશ્નિ સદાય નૂનનને અપનાવતી રહીને જ સ્વયં બચી રહી શકી છે.

આ સાંસ્કૃતિક જીવનને સુરક્ષિત રાખવા માટે કુળમધોદા(સંસ્કૃતિ)ને જળબી રાખવી આવશ્યક છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિવાળા દેશોની સમગ્રતામાં કુળનું અત્યધિક મહત્ત્વ રહ્યું છે. ત્યાંના મનુષ્યોના સંઘના પ્રવર્તન કુળની પ્રતિષ્ઠાને જળબી રાખવા-જિતી ઉઠાવવાને માટે હોય છે. આ પ્રકારનાં કોષ્ઠ કુળને 'મહાકુળ' કહેવામાં આવતાં હતાં.

આ સંબંધમાં મહાભારતમાં એક કથા છે:

એક વેળા વિદુરે ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું :

'અસત્ય અને બળથી ધન પ્રાપ્ત કરવું શક્ય છે, પરંતુ મહાકુળોના આચાર ધનથી પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી.'

એટલે ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા :

'મેં સાંભળ્યું છે કે, જેઓ ધર્મ અને અર્થના ધુરંધરો છે, તેઓ પણ મહાકુળની પ્રવંસા કરે છે. હું વિદુર, હું જાણુ છું, મહાકુળ કયા પ્રકારે બને છે ?'

વિદુરે જવાબ આપ્યો :

'તપ, દયા, ધન્યાર્થ, જ્ઞાન, યત્ન, સદા અનંદાન, શુદ્ધ લગ્ન અને સદાચાર-આ સાત ગુણોથી સામાન્ય કુટુંબ પણ મહાકુળ બની શકે છે. જે કોઈ પ્રકારે સદાચારનું અતિક્રમણ નથી કરતો જે લગ્ન સંબંધ યથાયોગ રીતે કરે છે, જે જીવનમાં જુડતો માર્ગ ઊઠાડીને ધર્મનું આચરણ કરે છે, જે પોતાના કુળની વિશિષ્ટ કીર્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, જેનું કુળ 'મહાકુળ' કહેવાય છે. જેઓ આચારથી ધીન છે, જેમના કુળ પાસે ત્રણે તેટલી સંપત્તિ હોય, તેપણ તેઓ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા. પરંતુ એ છું

ધર્મનું તાત્પર્ય એ સત્યાત્મક નિયમો સાથે છે, જે વ્યક્તિ અને સમાજના જીવનને ધારણુ કરે છે. આ ધર્મ 'કર્તવ્ય'ના રૂપમાં પરિવારના પ્રત્યેક પ્રાણીની સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે. પિતા, માતા, પુત્ર, બહેન, જેમના કુટુંબ સાથે સંબંધ હોય છે, એ સદૃશ કર્તવ્યના પ્રતીકો બનેલા હોય છે. અને જ્યાં કર્તવ્ય છે, ત્યાં વિરોધની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી. કર્તવ્યનું એ બધન વ્યક્તિને વિચાર અને કર્મની ખેંચતાબૂંધો અસ્તિત્વ રાખે છે. આ જાવનાનું બીજું નામ યત્ન છે, જેમાં વ્યક્તિને બીજાની ખાતર પોતાના સ્વાર્થ અને સુખનું સમર્પણ કરીને (બોધ આપીને) બીજાને સહાયતા કરવાની ઝંખના રહે છે. હિંદુ સંસ્કારની વ્યાવહારિક સ્થિતિ આ જાવનાના બળ પર ટકી છે. એ જ ધૌર્યુનિક જીવનનો રસ છે: એ જ સ્થિતિ-વસ્તુતઃ સ્વર્ગ છે કે જેમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ બીજાને સહાયતા અને સેવા કરવાનું વિચારતો હોય છે.

આથી જોવું ન્યારે આપણે દરેક વસ્તુને પોતાના જ સ્વાર્થની દૃષ્ટિથી નીરખાએ છીએ (કે મુશ્કેલીએ છીએ) ત્યાં સંઘર્ષ પેદા થાય છે. આ પ્રકારનો સંકુચિત માનસને જ નીતિવાસ્તવની જાણમાં 'નરક' કહેવામાં આવે છે.

હિંદુ સંસારમાં જીવન મુખ્યત્વે આ પરંપરાની શકિતથી સંચાલિત થાય છે. જે આ પરંપરામાં આવી જગત હોય એવું કશું જ નથી. નીતિ, ધર્મ, દર્શન, વિચાર, જ્ઞાન, સહિત પ્રપચ, દાન, કથા, વાર્તા, તીર્થ, યાત્રા, પર્વ, ઉત્સવ, સંસ્કાર, દવા, ઉદારતા આદિ જીવનમાં મુશ્કેલાત તરવો પરંપરાના રૂપમાં આપણને અનાયાસે જ સામગ્રી રહે છે.

યત્નની આ પરંપરાએ આપણા જાન અને કર્મના કેટલાંય મુશ્કેલાત તરવોને હૃદયથી વર્ણવેલી અવિચિન્ન ધારાથી આપણી પાસે પહોંચાડ્યા છે.

સાથે સાથે, એ પણ સાચું છે કે, પ્રાચીનતાત્રિયતાની આપણી સામાજિક પ્રજ્ઞિત સદાય નૂનમને અપનાવતી રહીને જ સ્વર્ગ પળી રહી શકી છે.

આ સાંસ્કૃતિક જીવનને સુરક્ષિત રાખવા માટે કુળમંડાલ(સંસ્કૃતિ)ને બળથી રાખવી આવશ્યક છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિવાળા દેશોની સમગ્રતામાં કુળનું અત્યધિક મહત્ત્વ રહ્યું છે. ત્યાંના મનુષ્યોના સંધળા પ્રયત્નો કુળની પ્રતિષ્ઠાને બળથી રાખવા-જીવી ઉદારતાને માટે હોય છે. આ પ્રકારના કીર્તિ કુળને 'મહાકુળ' કહેવામાં આવતાં હતાં.

આ સંબંધમાં મહાભારતમાં એક કથા છે: એક વેળા વિદુરે ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું:

'અસત્ય અને બળથી ધન પ્રાપ્ત કરવું શક્ય છે, પરંતુ મહાકુળોનો આધાર ધનથી પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.'

એટલે ધૃતરાષ્ટ્ર બોલ્યા:

'મે સાંભળ્યું છે કે, જેઓ ધર્મ અને અર્થના ધૂરધરા છે, તેઓ પણ મહાકુળની પ્રતિષ્ઠા કરે છે. હું વિદુર, હું બળુવા ચાહુ છું કે, મહાકુળ કયા પ્રકારે બને છે?'

વિદુરે જવાબ આપ્યો:

'તપ, દવા, સહાયર્થ, જ્ઞાન, વચ, સદા અનન-દાન, શુદ્ધ હૃદય અને સદાચાર-આ સાત ગુણોથી સામાન્ય કુટુંબ પણ મહાકુળ બની શકે છે. જે કોઈ પ્રકારે સદાચારનું અવિરતમણ નથી કરતો જે હૃદય સંબંધ ગુણોના રીતે કરે છે, જે જીવનમાં જૂઠડી માર્ગે દોડીને ધર્મનું આચરણ કરે છે, જે પોતાના કુળની વિશિષ્ટ શક્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે, એવું કુળ 'મહાકુળ' કહેવાય છે. જેઓ આચારથી ધીન છે, જેમના કુળ પાસે રૂપે તેટલી સંપત્તિ હોય, તેપણ તેઓ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા. પરંતુ એ જુઠું

પ્રશંસા કે કદર ન થતી હોય, ચોક્કસ વ્યક્તિ કે જૂથ ઈરાદાપૂર્વક આપણને અન્યાય કરતાં હોય તો એ આપણી શક્તિ-સિદ્ધિનુ વર્ણન કર્યા કરવાનુ યોગ્ય નથી; કારણ કે એથી તો સાંભળનારના મનમાં વિરોધનો જ લાગણી પેદા થવાનો સભવ છે.

આત્મ સ્થિતિમાં કોઈ ઉપાય આપણી યોગ્યતા વધારવાનો જ છે. યુદ્ધવીરો વિશે એમ કહેવાય છે કે એની વીરતા અને કુશળતાની પ્રશંસા જ્યારે દુશ્મનની હાવણીમાં પહોંચી જાય છે ત્યારે એમને સંતોષ થાય છે. અધારુ' ગમે તેટલું' મઠ હોય, પરંતુ પ્રકાશનુ પ્રમાણ વધતુ જાય તો તેની હસ્તીનો અસ્વીકાર કોઈથી થઈ શકે નહિ. હું

પ્રકાશ છું, મારી પાસે પ્રકાશ છે એમ કહેવાને બદલે પ્રકાશવાનું જ વધુ યોગ્ય છે. - આત્મ' રીતે અને તપ આપણે માટે શક્ય ન હોય તો આપણી કદર નહિ કરનારાઓ તરફથી મુખ ફેરવી લઈએ અને એ પણ મુશ્કેલ હોય તો ભણે એમની સામે લડી લઈએ; પરંતુ એ માટે બીજાઓની પાસે ન ફરિઆદી બનીએ, ન આત્મપ્રશંસાદ્વારા આપણી ગુચ્છતા પ્રગટ કરીએ. પોતાનું દુઃખ ગાનારની કાયરતા સદંજ રીતે પ્રગટ થાય છે પરંતુ વિવેકથી વિચારીએ તો મુખ ગાનારો અભિમાની દેખાતો હોવા છતાં વાસ્તવિક રીતે તો કાયર જ છે. પોતાનાં જીવનક્ષેત્રની સ્પર્ધામાંથી એ નાસી ગયેલો છે.

*

સત જ્ઞાનેશ્વર બાળપણમાં એમની રહેણીકરણીમાં સૌથી નિરાળા હતા. તેઓ સાધુપુત્ર હતા તેથી ગામના બાળકો એમની નિર્દયતાપૂર્વક મશ્કરી કરતા. ચારે બાજુથી એમને બીપણ આઘાતો સહેવા પડતા. જગતના આ કુર વ્યવહારે જ્ઞાનેશ્વરના હૃદયને બેચેન બનાવી મૂક્યું. તેથી એક દિવસ તેઓ દુઃખિત બની પોતાની ઝૂંપડીમાં જ પુરાઈ ગયા. એમના બહેનથી એમની આ સ્થિતિ સહી શકાઈ નહિ. તેઓ એમણે જ્ઞાનેશ્વરને બળૂકા કરવા શાન્ત અને પ્રેમાળ સ્વરે કહ્યું : 'જે નિરાળા છે તે નવું કાર્ય કરવા માટે નીકળે છે. જે જીવનનો નવો માર્ગ અપનાવે છે તેને લોકો દીકાતમક દ્રષ્ટિથી જ જુએ છે. તમે તો સત બનવા માગો છો. આ અગ્નિ વચ્ચે અચળ રહ્યા વિના સત કેમ બની શકશે? ભાઈ, જે કોઈ 'કઈક' કરવા નીકળે છે તે જ બંધાનુ સાંભળતો જાય છે. લોકો આપણે વિશે જે કોઈ કહે એને માટે દુઃખ શાને લગાડવું ? રોષ શાને ઉપજાવવો ? જગતનો તિરસ્કાર જ આપણા દર્પણને સ્વચ્છ કરે છે.'

*

પોન્ડો કેશવ કર્વેને એમના દાદા હમેશા પ્રેરણા આપતા. એક વખત એ કોઈક પ્રશ્નમાં મૂંઝાઈ પડ્યા ને દાદાને પૂછવા ગયા ત્યારે દાદાએ કહ્યું : 'બેટા, સાંભળ, બંધાનુ સાંભળ, પરંતુ પછી તું જાતે જ એમાંથી પસંદગી કરી તારા માર્ગમાં જે ઉપયોગી લાગે એનો અમલ કર. આમ કરેલે ને પગે મુઝાતો રહીશ તો જ્યાં છો ત્યાં જ રહી જઈશ'

પ્રશંસા કે કદર ન થતી હોય, ચોક્કસ વ્યક્તિ કે જૂથ ઈરાદાપૂર્વક આપણને અન્યાય કરતાં હોય તો એ આપણી શક્તિ-સિદ્ધિનું વર્ધન કયાં કરવાનું ચોક્કસ નથી; કારણ કે એથી તો સાંભળનારના મનમાં વિરોધાત્મકતા જ લાગણી પેદા થવાનો સભવ છે.

આત્મી સ્થિતિમાં કોઈ ઉપાય આપણી ચોક્કસ વધારવાનો જ છે. યુદ્ધવીરો વિશે એમ કહેવાય છે કે એની વીરતા અને કુશળતાની પ્રશંસા બ્યારે દુશ્મનની ડાવણીમાં પહોંચવા લાગે છે ત્યારે એમને સંતોષ થાય છે. અંધારું ગમે તેટલું મંદ હોય, પરંતુ પ્રકાશનું પ્રમાણ વધતું જાય તો તેની હસ્તીનો અસ્વીકાર કાઢીથી થઈ શકે નહિ. હું

પ્રકાશ છું, મારી પાસે પ્રકાશ છે એમ કહેવાને બદલે પ્રકાશવાનું જ વધુ ચોક્કસ છે. -આવું' વૈષ્ણવ અને તપ આપણે માટે શક્ય ન હોય તો આપણી કદર નહિ કરનારાઓ તરફથી યુગ્મ ફેરવી લઈએ અને એ પછી મુશ્કેલ હોય તો બલે એમની સામે લડી લઈએ; પરંતુ એ માટે બીજાઓની પાસે ન ફરિઆદી બનીએ, ન આત્મપ્રશંસાદ્વારા આપણી ગુચ્છતા પ્રગટ કરીએ. પોતાનું દુઃખ ગાનારની કાયરતા સદૃશ રીતે પ્રગટ થાય છે. પરંતુ વિવેકથી વિચારીએ તો સુખ ગાનારો અભિમાની દેખાતો હોવા છતાં વાસ્તવિક રીતે તો કાયર જ છે. પોતાનાં જીવનશૈલ્યની સ્પર્ધામાંથી એ નાસી ગયેલો છે.

સંત જ્ઞાનેશ્વર બાળપણમાં એમની રહેણીકરણીમાં સૌથી નિરાળા હતા. તેઓ સાધુપુત્ર હતા તેથી ગ્રામનાં બાળકો એમની નિર્દયતાપૂર્વક મજકરી કરતા. આરે બાળુથી એમને બીપણુ આધાતો સહેવા પડતા. જગતના આ કુર વ્યવહારે જ્ઞાનેશ્વરના હૃદયને બેબેન બનાવી મૂક્યું. તેથી એક દિવસ તેઓ દુર્મખત બની પોતાની ઝૂંપડીમાં જ પુરાઈ ગયા. એમનાં બહેનથી એમની આ સ્થિતિ સહી શકાઈ નહિ. તેથી એમણે જ્ઞાનેશ્વરને બળત કરવા શાન્ત અને પ્રેમાળ સ્વરે કહ્યું : 'જે નિરાળા છે તે નવું કાર્ય કરવા માટે નીકળે છે. જે જીવનનો નવો માર્ગ અપનાવે છે તેને લોકો દીકાતમક દ્રષ્ટિથી જ જુએ છે. તમે તો સત બનવા માંગો છો. આ અગ્નિ વચ્ચે અચળ રહ્યા વિના સત કેમ બની શકેશો? ભાઈ, જે કાંઈ 'કંઈક' કરવા નીકળે છે તે જ બધાનું સાંભળતો જાય છે. લોકો આપણે વિશે જે કાંઈ કહે એને માટે દુઃખ શાને લગાડવું? રોષ શાને ઉપજવવો? જગતનો તિરસ્કાર જ આપણા દર્પણને સ્વચ્છ કરે છે.'

*

ધોન્ડો કેશવ કર્વેને એમના દાદા હંમેશાં પ્રેરણા આપતા. એક વખત એ કાંઈક પ્રશ્નમાં મુંઝાઈ પડ્યા મે દાદાને પૂછવા મયા ત્યારે દાદાએ કહ્યું : 'બેટા, સાંભળ, બધાનું સાંભળ, પરંતુ પછી તું જાતે જ એમાંથી પસંદગી કરી તારા માર્ગમાં જે ઉપયોગી લાગે એનો અમલ કર. આમ કરેલે મેં પચેસે મુંઝાતો રહીશ તો બધાં છો ત્યાં જ રહી જઈશ.'

આપણે જરૂરી છે: મૂળ તેઓ અંગ્રાસા જિલ્લાના સોનખરના વતની હતા. તેમનો વ્યવસાય ખાનદાની બધો હતો. માવાની ઠગા પર તેમણે સાડુ પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. સંગીતના ઉસ્તાદ તરીકે તેમની ગણતરી થતી હતી. દિલ્હી અને જમ્મુરના ઉસ્તાદો સાથે તેને સારી એવી જાણપિજાણ અને ઐશી હતી. કલકત્તામાં ને ને માનારીઓ-તવાઈફો હતી તેને તેઓ સંગીત શીખવતા હતા.

મેં ઉસ્તાદ ખાનસાહેબને સંગીત શીખવવા વિશે કહ્યું. પહેલાં તો તેઓ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા; પણ જ્યારે તેમને આ વિષે થોડીધણી વતચીત કરી ત્યારે તેઓ ખૂબ ખુશ થયા. પણ વળી પાછી એક મુશ્કેલી ઊભી થઈ: આ યોજના અમલમાં મૂકવી હોય તો કઈ રીતે મૂકવી? ઘરમાં તો ધર્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વદર્શનને ધરાતાં જ મધ્યે વાંચવાનું વાતાવરણ હતું. ત્યાં સારે...રે...ત્ર...મના પાઠ શીખવાની જરાય તક નહોતી. સાથોસાથ ખીજ ધણી જે મુશ્કેલીઓ હતી, તેમ છતાં આ બધી મુશ્કેલીઓને પલાયની પાર કરવામાં આવી. એક રસ્તો શોધી કાઢ્યો. એક મિત્રને ધેર સંગીત શીખવાની ગોઠવણ કરી. એ રીતે પહેલા અકરાડિયા દરમિયાન સંગીત શીખવા માટે ત્રણ દિવસ નકકી કરવામાં આવ્યા. પછી ત્રીજા પહોરે નિયમિત મળવાનું રાખ્યું. ઉસ્તાદ પહેલેથી જ ત્યાં હાજર રહેતા અને રોજ બપોળે કલાક સંગીતની તાલીમ મળતી. સંગીતમાં સૌ પ્રથમ સિતાર પર ડાઘ અજમાવ્યો અને ખૂબ આસાનીપૂરક આંગળીઓ તેની પર રમવા લાગી અને હજીય મારા મનમાં વિચાર બળે છે કે એ પણ કેવો જમાનો હતો અને તબિયત પણ શી બહારે બાગ-બાગ હતી! તે વખતે મારી ઈમ્મર ધજ્જ માંડ સતરેક વર્ષની હતો. છતાં મિલજ-મસ્તી તો એવી હતી કે જે ફોરમાં કદમ બધાં તેમાં પૂરેપૂરા ખૂચી જવું, એની સાથે એકતાર થઈ જવું અને બધાં સુધી માર્ગ ન મળે, મુકામ ન આવે ત્યાં સુધી બા-કદમ આગળ ને આગળ ધપે જ જવું ગમે તેવું કપરું કામ હોય તો પણ તેને અધૂરું મૂકવાનું મને ક્યારેય ચગ્યું નથી. જે દિશામાં પગ

બરો ત્યાં તેનો પૂરેપૂરો તાગ મેળવીને જ છૂટકો થયો છે. સારા કે નરકાં ને કામ આરબા તેને અધૂરાં તો મૂક્યા જ નથી. સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો કે બધાં બધાં જવાનું બને ત્યાં હતાય હદથી કે નિરાશાવાદીની જેમ જવું જ નહિ. હંમેશા આખરી મંઝીવ પર જવાનો જ અડગ નિર્ધાર રાખવો. સંગીત-ફોરમાં પણ મૂક્યો તો બધાં સુધી જવાય ત્યાં સુધી આગળ વધવાનો મક્કમ નિશ્ચય થયો હતો. સિતારની તાલીમ એકધારી પાંચ વર્ષ સુધી ચાલુ રહી હતી. સાથોસાથ ખીજ વાલી પર પણ આંગળીઓ રમી રહી હતી, પરંતુ તેને માટે વધારે અવકાશ મળ્યો ન હતો. આ માળા પછી એવો પણ એક તપકડો આવ્યો કે આ તોફાન શાંત પડી ગયું અને આજે તો એ ગઈગુજરી બની ગઈ. તાર પર યુવછડીની પેટે ને આંગળીઓ મસ્ત અદાથી ફરતી હતી તેની પાદ આપતાં નિશાન આજ સુધી આંગળીઓ પર રહ્યાં છે.

આજે ને ટેકાણે એ ડાઘ છે ત્યાં પહેલાં દર્દ હતું. કુનિયામાં મેં જાતના રંગ છે: એક મધ પુડામાં માખીની પેટે બેસી જ રહે છે, જ્યારે બીજો રસ ચૂસીને બમરાની જેમ ગૂઝન કરતો ઊડી જાય છે:

ટેક દેખ લીય દિન શાદ કિયા,
ખુશ કામ હુએ યૌર ચલ નિકલે.

જિદગી પણ રંગબેરંગી ફૂલોના બગીચા જેવી છે. થોડી ધડી રોકાયા, સુરાસ માણી અને ચાલી નીકળ્યા. જીવનનો ઉદ્દેશ ફક્ત એટલો જ કે કોઈ આરમ્ય, કોઈ નિરાશા ન રહે. દિલ ન હોય તો સંગીતની મજા માણી શકાતી નથી. સંજોગમાં અમુક હદ સુધીની તાલીમ મળી ગઈ અને દિલની મુરાદ પર આવી ગઈ પછી તંદુરાદો શા ખવડાવે? આ પછી તો ખીજ કામોમાં દિલ પરોવાઈ ગયું છતાં સંગીતનો પ્રેમ ને શરીરના અણખે અણખાં પ્રસરી ચૂક્યો હતો, તે ક્યારેક ક્યારેક બેચેન બની બહાર ડેકિયાં થઈ જતો હતો, પણ આ શાખની પુરણ એવી ને એવી મધમધી રહી છે અને સદેવ રહેશે.

આપને જરૂરી છે: મૂળ તેઓ અબ્યાસા જિલ્લાના સેનખરના વતની હતા. તેમનો વ્યવસાય ખાનદારી બધો હતો. માવાની કળા પર તેમણે સાચું પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. સંગીતના ઉસ્તાદ તરીકે તેમની ગણતરી થતી હતી. દિલ્લી અને જયપુરના ઉસ્તાદો સાથે તેને સારી એવી વ્યવહારીકા અને મૈત્રી હતી. કલકત્તામાં ને ને જાનારીઓ-તવાઈદો હતી તેને તેઓ સંગીત શીખવતા હતા.

મેં ઉસ્તાદ ખાનસાહેબને સંગીત શીખવવા વિશે હતું. પહેલાં તે તેઓ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા; પણ જ્યારે તેમને આ વિશે થોડીધણી વતવ્યોત કરી ત્યારે તેઓ ખૂબ પ્રુથ થયા. પણ વળી પાછી એક મુશ્કેલી બીજી થઈ: આ યોજના અમલમાં મૂકવી હોય તો કઈ રીતે મૂકવી? ઘરમાં તે ભવ્યશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનને ધર્મતા જ મધ્ય વાંચવાનું વાતાવરણ હતું. ત્યાં સારે...ર...અ...અના પાક શીખવાની જરૂર થ તક નહોતી. સાથેસાથ બીજી ઘણી ચે મુશ્કેલીઓ હતી. તેમ જતાં આ બધી મુશ્કેલીઓને પલાળીને પાર કરવામાં આવી. એક રસ્તો શોધી કાઢ્યો. એક મિત્રને ધીર સંગીત શીખવાની ગોઠવણ કરી. જે રીતે પહેલા અકરાડિયા દરમિયાન સંગીત શીખવા માટે ત્રણ દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યા. પછી ત્રીજા પહેરે નિયમિત મળવાનું રાખ્યું. ઉસ્તાદ પહેલેથી જ ત્યાં ઠાજર રહેતા અને રોજ બપોલે કલાક સંગીતની તાલીમ મળતી. સંગીતમાં સૌ પ્રથમ સિતાર પર ડાય અજમાવ્યો અને ખૂબ અસાધ્યપૂર્વક આંગળીઓ તેની પર રમવા લાગી અને હજી ય મારા મનમાં વિચાર જાય છે કે એ પણ કેવો જમાનો હતો અને તબિયત પણ શી બહારે બાજ-બાજ હતી! તે વખતે મારી ઉમર પણ માંડ સપ્તેક વર્ષની હશે. જતાં મિત્રજ-મસ્તી તો એવી હતી કે જે ફોરમાં કદમ બધાં તેમાં પૂરેપૂરા ખૂબી જવું, એની સાથે એકતાર થઈ જવું અને ન્યાં સુધી મારું ન મળે, મુકામ ન આવે ત્યાં સુધી બા-કદમ આગળ ને આગળ ધપે જ જવું ગમે તેવું કપરું કામ હોય તો પણ તેને અધૂરું મૂકવાનું મને ક્યારે ય ગમ્યું નથી. જે દિશામાં પગ

બધો ત્યાં તેનો પૂરેપૂરો તાત્ત મેળવીને જ છૂટકો થયો છે. સારા કે નરસા ને કામ આરબા તેને અધૂરું તો મૂક્યા જ નથી. સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો કે ન્યાં ન્યાં જવાનું બને ત્યાં હતાય હાથ કે નિરાશાવાદીની જેમ જવું જ નહિ. કંમેશા આખરી મંડીય પર જવાનો જ અકત્ર નિર્ધાર રાખ્યો. સંગીત-ફોરમાં પગ મૂક્યો તો ન્યાં સુધી જવાય ત્યાં સુધી આગળ વધવાનો મક્કમ નિર્ણય થયો હતો. સિતારની તાલીમ એકધારી પાચ વર્ષ સુધી ચાલુ રહી હતી. સાથેસાથ બીજા વાદ્યો પર પણ આંગળીઓ રમી રહી હતી, પરંતુ તેને માટે વધારે અવકાશ મળ્યો ન હતો. આ માળા પછી એવો પણ એક તપકકો આવ્યો કે આ તોફાન શાંત પડી ગયું અને આજે તો જે ગઈગુજરી બની ગઈ. તાર પર ચલકડીની પેટ ને આંગળીઓ મસ્ત અદાથી દરતી હતી તેની યાદ આપતાં નિશાન આજ સુધી આંગળીઓ પર રહ્યાં છે.

આજે ને ઠેકાણે એ ડાય છે ત્યાં પહેલાં દઈ હતું. દુનિયામાં મે જાતના રંગ છે: એક મધ પુડામાં માખીની પેટે બેસી જ રહે છે, જ્યારે બીજો રસ ચૂસીને બમરાની જેમ ગૂજન કરતો બીજી જાય છે:

ટેક દેખ લીય દિન શાદ કિયા,
પુરા કામ હુએ ઓર ચલ નિકલે.

જિંદગી પણ રંગમેરગી ફૂલોના બગીચા જેવી છે. થોડી થડી રોકાયા, સુરાસ માણી અને ચાલી નીકળ્યા. જીવનનો ઉદ્દેશ ફક્ત એટલો જ કે કોઈ આરજુ, કોઈ નિરાશા ન રહે. દિલ ન હોય તો સંગીતની મળ માણી લાગતી નથી. સંજોનમાં અધિક હદ સુધીની તાલીમ મળી ગઈ અને દિલની પુરાદ બર આવી ગઈ પછી તંદુરાદો શા ખપનાં? આ પછી તો બીજાં કામેમાં દિલ પરાવાઈ ગયું જતાં સંગીતનો પ્રેમ ને શરીરના અણુએ અણુમાં પ્રસરી ચૂક્યો હતો. તે ક્યારેક ક્યારેક બેચેન બની બહાર ડેકિયાં થઈ જતો હતો, પણ આ શોખની પુરજી એવી ને એવી મધમધી રહી છે અને સદેવ રહેશે.

ધર્મનો સબંધ માનવીના સર્વાંગીય પ્રગતિની સાથે છે, જે એમ ન હોય તો ધર્મનો કોઈ અર્થ નથી પૃથ્વી પર માનવીના આગમન પહેલાં ધર્મનું કોઈ સ્થાન નહોતું. ધીરે ધીરે માનવોના સમાજ ગયાથા, માનવી માનવી વચ્ચે પરસ્પર સબંધ સ્થપાયો અને કંઈક સામાજિક બંધારણની રચનાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ હોવાને તેમની શક્તિ અનુસાર કામ આપવામાં આયુ કોઈ વ્યક્તિઓને ઉચ્ચ દર જાનવું કામ સુપરત કરવામાં આયુ, તે ખીછ વ્યક્તિઓને નીચા દરજ્જાનું કામ સુપરત કરવામાં આવ્યું આ રીતે ઉપયોગિતાના સિદ્ધાંત પર નાના મોટાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો માનવવિકાસની એ પ્રારંભની પરિસ્થિતિ હતી

ધર્મનો અર્થ છે કર્તવ્ય-કેટલીક વ્યક્તિઓ પ્રત્યે અથવા સમાજ પ્રત્યે કર્તવ્ય માનવીના ઈદ્રિય સુષોભા-વિષયવાસનાઓ તૃપ્ત કરનાર તથા ઉપરઉપરનો બાલ્ય હામમહ વધારનાર બંધા જ કર્મ તુલ્ય મનાવા લાગ્યા અને જે કંમેથી સમાજની ઉન્નતિ અને પ્રગતિ થાય છે તેવા કંમેનો ધર્મમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, એટલું જ નહિ પણ એ કંમેને જ ધર્મનું નામ આપવામાં આવ્યું લોભ, લાનચ, વાસનાઓ એ બધું તુલ્ય લેખાવા લાગ્યું અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું મહત્ત્વ ધીમે ધીમે વધુ સમજવા લાગ્યું ધણુખરુ તેો વિવેક અને સયમથી કામ લેવામાં આવ્યું, પરંતુ જ્યાં એ કારગત ન નીવડ્યા ત્યાં હિસાની મદદ પણ લેવામાં આવી શાંતિ અને વ્યવસ્થાને સ્થાપના માટે હિસાનો ઉપયોગ પણ થઈ શકેતા હતાં જે કે આમ હિસાને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું ખરુ, છતાં એ સાથે જ હિસાના ઉપયોગ પર કાંઈક પ્રતિબંધ જેનું-મુકવામાં આવ્યું અને તેની કાંઈક મર્યાદા પણ આકારમાં આવી

એ પછી જેમ જેમ ઉન્નત ભાવનાઓમાં વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ વિવેક અને ન્યાયનું

મહત્ત્વ પણ સ્વીકારાતુ થયું હિસા દ્વારા મને સંજ્ઞતા ત્યાજ્ય ગણવા લાગી સત્ય અને અહિંસા બીયુ સ્થાન આપવામાં આવ્યું

સાર્વભૌમિકતા-સર્વવ્યાપ્તતાને ધર્મનું એ વિશિષ્ટ અંગ લેખવામાં આવ્યું સત્ય અને અહિંસાના માર્ગે માનવ પ્રગતિ કરે, એ જ માનવતાને ઉદ્દેશ થી હોવો જોઈએ, એમ સતો અને વિચાર ક્રેએ પ્રતિપાદન કર્યું. સત વિચારકોના આ પ્રતિપાદનને સર્વ લોકોએ માન્ય કર્યું અને તદનુસાર તે વર્તવા લાગ્યા જાતિજાતિ, દેશદેશ, વ્યક્તિવ્યક્તિ વચ્ચે તૃતિમ ભેદભાવ વધારનાર વાધાજનક બાળનેને દૂર કરવામાં આવી એ સમયે આદર્શ હતાં વિશ્વાશાંતિની સ્થાપના કરવાનો, અને એને પ્રાપ્ત કરવાના સાધન હતા સત્ય, અહિંસા, અપરિમલ, શારીરિક શ્રમ, ત્યાગ, સયમ આદિ સદ્ગુણો જે વ્યક્તિમાં આ ઉચ્ચ ક્રાંતિના સદ્ગુણો જણાતા હતા તેને પૂર્ણ પુરુષ ગણવામાં આવતો હતો અને સમાજમાં તે વ્યક્તિને મુદ્દાની-આદર્શની નજરે જોવામાં આવતી હતી આવા ઉચ્ચ સદ્ગુણો, સિદ્ધાંતો અને આદર્શોના સુમેળ-એને જ ધર્મ તરીકે ઓળખાવવામાં આયો

હવે સવાલ એ છે કે ધર્મ અને નીતિ વ્યવહાર વચ્ચે શો સબંધ છે ? ધર્મનો ઉદ્દેશ વ્યવહારમાં નીતિનું ઉચ્ચ ધોરણ સ્થાપિત કરવાનો છે ધર્મથી માનવીનું દષ્ટિબિંદુ તેના સાચા સ્વરૂપમાં, વ્યવહારમાં ઉતારવામાં આવે છે ત્યારે એ નીતિશાસ્ત્ર અને છે ધર્મનો મૂળમૂલ સિદ્ધાંત છે માનવતાના એકતા અને અને શ્રમમાં પ્રત્યે પ્રેમ આ સિવાય, ધર્મ એ ધર્મ રહેતો નથી અને નીતિશાસ્ત્ર એ નીતિ શાસ્ત્ર રહેતું નથી

ધર્મનો મૂળમાં ઉચ્ચ વિચાર, ઉમદા વિચાર પડેલો છે ધર્મનો વ્યવહાર કે આચરણ એ જ નીતિશાસ્ત્ર ને ? એ ધર્મને મદિર કે દેવળની આર

ધર્મનો સબંધ માનવીના સર્વાંગીય પ્રગતિની સાથે છે, જે એમ ન હોય તો ધર્મનો કોઈ અર્થ નથી. પૃથ્વી પર માનવીના આગમન પહેલાં ધર્મનું કોઈ સ્થાન નહોતું. ધીરે ધીરે માનવીના સમાજ ગયાથા, માનવી માનવી વચ્ચે પડસ્પર સબંધ સ્થપાયો અને કંઈક સામાજિક બંધારણની રચનાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ. સોમને તેમની શક્તિ અનુસાર કામ આપવામાં આયુ કોઈ વ્યક્તિઓને ઉચ્ચ દર જગનું કામ સુપરત કરવામાં આયુ, તો ખીજ વ્યક્તિઓને નીચા દરજ્જાનું કામ સુપરત કરવામાં આયુ આ રીતે ઉપયોગિતાના સિદ્ધાંત પર નાના મોટાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો. માનવવિકાસની એ પ્રારંભી પરિસ્થિતિ હતી.

ધર્મનો અર્થ છે કર્તવ્ય-કેટલીક વ્યક્તિઓ પ્રત્યે અથવા સમાજ પ્રત્યે કર્તવ્ય માનવીના ઈદ્રિય સુષો-વિષયવાસનાઓ તૃપ્ત કરનાર તથા ઉપરઉપરનો બાજુ ઠાગ્યા વધારનાર બધા જ કર્મ તુચ્છ મનાવા લાગ્યા અને જે કમેથી સગાજની ઉન્નતિ અને પ્રગતિ થાય છે તેવા કમેના ધર્મમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો, એટલું જ નહિ પણ એ કમેને જ ધર્મનું નામ આપવામાં આવ્યું. લોભ, લાન્ય, વાસનાઓ એ બધું તુચ્છ લેખાવા લાગ્યું અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું મહત્ત્વ ધીમે ધીમે વધુ સમજાવા લાગ્યું. ધણુ ખડુ તો વિવેક અને સયમથી કામ લેવામાં આવતું, પરંતુ જ્યાં એ કારગત ન નીવડ્યા ત્યાં દિસાની મદદ પણ લેવામાં આવી શાંતિ અને વ્યવસ્થાને સ્થાપવા માટે દિસાને ઉપયોગ પણ થઈ શકતો હતો. જે કે આમ દિસાને મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું ખડુ, છતાં એ સાથે જ દિસાના ઉપયોગ પર કાંઈક પ્રતિબંધ જેનું મુકવામાં આવ્યું અને તેની કાંઈક મર્યાદા પણ આકારમાં આવી.

એ પછી જેમ જેમ ઉન્નત જ્ઞાનનાઓમાં વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ વિવેક અને ન્યાયનું

મહત્ત્વ પણ સ્વીકારાતુ ગયું હિતા દારા મજેની સજ્જતા ત્યાજ્ય ગણવા લાગી સત્ય અને અહિંસાને બિનુ સ્થાન આપવામાં આવ્યું.

સાર્વભૌમિકતા-સર્વવ્યાપકતાને ધર્મનું એ વિશિષ્ટ અંગ લેખવામાં આવ્યું સત્ય અને અહિંસાના માર્ગે માનવ પ્રગતિ કરે, એ જ માનવતાનો ઉદ્દેશ જ હોવા જોઈએ, એમ સતો અને વિચાર કોએ પ્રતિપાદન કર્યું. સત વિચારકોના આ પ્રતિપાદનને સર્વ લોકોએ માન્ય કર્યું અને તદનુસાર જીવતવા લાગ્યા. અતિખતિ, દેશદેશ, વ્યક્તિવ્યક્તિ વચ્ચે ટૂંક લેહલાવ વધારનાર વાધાજનક બાબતોને દૂર કરવામાં આવી એ સમયે આદર્શ હતો વિશ્વશાંતિની સ્થાપના કરવાનો, અને એને પ્રાપ્ત કરવાના સાધન હતા સત્ય, અહિંસા, અપરિવ્રત, શારીરિક જમ, ત્યાગ, સયમ આદિ સદ્ગુણો જે વ્યક્તિમાં આ ઉચ્ચ કોટિના સદ્ગુણો જણાતા હતા તેને પૂર્ણ પુરુષ ગણવામાં આવતો હતો અને સમાજમાં તે વ્યક્તિને મહાત્મા-આદર્શની નજરે જોવામાં આવતો હતો આવા ઉચ્ચ સદ્ગુણો, સિદ્ધાંતો અને આદર્શો સુમેળ-એને જ ધર્મ તરીકે ઓળખાવવામાં આયો.

હવે સવાલ એ જોડે છે કે ધર્મ અને નીતિ વ્યવહાર વચ્ચે શો સબંધ છે? ધર્મનો ઉદ્દેશ વ્યવહારમાં નીતિનું ઉચ્ચ ધોરણ સ્થાપિત કરવાનો છે. ધર્મથી માનવીનું દરિદ્રાપિદુ તેના સાચા સ્વરૂપમાં વ્યવહારમાં ઉતારવામાં આવે છે ત્યારે એ નીતિશાસ્ત્ર બને છે. ધર્મનો મૂળજૂત સિદ્ધાંત છે માનવતા. આ એકતા અને એને જગતમાં પ્રત્યે પ્રેમ આ સિવાય, ધર્મ એ ધર્મ રહેતો નથી અને નીતિશાસ્ત્ર એ નીતિ શાસ્ત્ર રહેતું નથી.

ધર્મના મૂળમાં ઉચ્ચ વિચાર, ઉમદા વિચાર પડેલો છે. ધર્મનો વ્યવહાર કે આચરણ એ જ નીતિશાસ્ત્ર ને જે ધર્મને મદદરે કે દેવળની પ્રાર

પતિની વાત

આને એકિસેથી પાછા વળતાં અતિથય મોડું થઈ ગયું. આમ મોડું થાય એ એને ગમતું નથી. એનું મોં હારે થઈ જાય છે, આંખમાં ગ્રાંભીરતા છવાઈ જાય છે, છતાં મોંએ એ કંઈ જ નહિ બોલે. મનમાં પૂછવાયા કરે. ગ્રાંભીર છે આ રીતે. જાતને સ્વમાન. અમારાં લગ્નને પાંચ વર્ષનાં વડાણ વાઈ ગયાં છતાં આજ સુધીમાં એ કદીયે મારી સાથે ઝઘડી નથી.

આને પગાર મળે. રસ્તામાં વિચાર આવે. કે પૂરેપૂરો પગાર ઘેર સઈ જઈયા તો કઈ બચવાનું છે જ નહિ. તો પછી અત્યારે ખિસ્સામાં રૂપિયા છે ત્યારે શા માટે કંઈક સરસ ચીજ એને માટે સઈ ન લઈ? અને નગર જિતી કરી તો સામે જ ઝવેરી હીરાલાલ મોતીલાલની દુકાન દેખાણી. પણ આપ મેળે એ બાજુ વળ્યા. બહુ ખર્ચ કરવો ન પડે. પદર જ રૂપિયામાં એક સાડી-પીન મળી ગઈ. ચીજ સારી હતી.

ઘેર આવીને જોયું તો એ એક આરામ ખુરશીમાં પડી પડી કો'ક નવલકથા વાંચે છે. મને જોતાં જ ધડિયાળમાં ટીકાટીકાને જોયું. ને પછી ચોપડી નીચે મૂકી બેસી : 'કેમ, આવી ગયાં ?'

આ રીતની વાત મને નથી ગમતી. 'આવી ગયાં ?' એટલે શું ? કું' આણુ એ કંઈ અસાધારણ વાત છે કે પછી આને કું' પાછો ફરવાનો જ નહોતો ? મને આમ ટોણું મારીને જ બોલવાની એને ટેર છે ખરાખર સાડા પાંચને ટોકારે જ ઘેર આવી જઈશ એવું જોણુ લખી ઠીકું છે ?

ધડી કરંસ ધોતિયું-નાડિયું મારી નજીક મૂકી 'કપડા બદલો' કહી એ અંદર ચાલી ગઈ. ખાવાનું કું' થઈને સાવ ચરા થઈ ગયું.

છે. કદાચ ખપેરે કુરસદની વેળાએ તૈયાર કરી રાખ્યું હશે. અને એમ જ દેખ ને ! કું' તો દાડિયો-મચ્છર, પાકી-પાકીને ઘેર આવી ટાડું વાસી ઉદરમાં ચોરી લઈશ. ખાવાનું કું'ક મળે એટલે બસ. એથી વધુની આશા રાખવી જ બેઠી...પણ જવા દો, આ તો ગરમ છે. શા માટે ? શું ? જરૂર હતી ? એ પણ ખપેરે બનાવી રાખી હોત તો ચાલત.

'આને નમારો પત્રારતો દિવસ હતો ને ?' હું, એ વાત ઠીક વાદ આવી. ગ્રાંભીરમાંથી પાકીટ કાઢી મેં એના હાથમાં મૂક્યું : 'આ લે' રૂપિયા મળી ભમર જિતી કરી એણે પૂછ્યું : 'પદર રૂપિયા જોછા છે ?'

હિસાબ જોઈએ છે ! મારી કમાણીમાંથી થે કું' કંઈ ખર્ચું' તો એનો થે પાછું-પૈસાનો મારે હિસાબ દેવો પડે ? ધૂળ વાળો એ વાત ઉપર.. આ દુનિયા એક ઝડપ જ છે.

મેં કહ્યું : 'વાપર્સા છે.'

એ પ્રશ્નાત્મક રીતે મારી સામે જોઈ રહી. કેમ મળે આવેલો ખુલાસો સતોષકારક નથી. કયા વાપર્સા, કેમ વાપર્સા, એ પણ કહેવું પડે ?

રૂપિયા સઈને એ ધન ધન હાદરે થઈ ઉપચાલી ગઈ. ધનમ કરતાં કપાટનું ખાણું બધું થયું એ સમજાણુ, અર્થાત 'કું' ખીનખીન જુ એ જુઓ !' લશ્મીવારે એ બેઠી 'જાણુ વાંચશો ?'

'હા.' 'જાણુ વાંચશો' બોલવાને જાહેરી સીધી રીતે એમ જ કરેલું'તું ને કે મને તમરો સસરે નથી ગમતો. 'તમને ગમે એ કરો-કું' જઈ જુ'.' દિવસ આખાની રજાપદ પછી સંજે ઘેર આવું છું' ત્યારે કેવો અજબ સત્કાર ! અપૂર્વ ચમત્કાર ! સામે છે કે પેલી નવલકથા હજુ પૂરી નહિ થઈ હોય. એથી જ જિતી-તીતી થાય છે. પણ તો મેં કયાં

પતિની વાત

આને એકિસેથી પાછા વળતાં અતિથય મોઢું થઈ ગયું. આમ મોઢું થાય એ એને પ્રમદ નથી. એનું મોઢું છારે થઈ જાય છે, આખામાં જકો. રતા છવાઈ જાય છે, છતાં મોઢું એ કંઈ જ નહિ બોલે. મનમાં ધૂધવાથા કરો. રાજ્ય એ આ રીતે જાતનો સ્વભાવ. અમારાં હજારો પાંચ વર્ષનાં વદાચાર વાઈ ગયાં છતાં આજ સુધીમાં એ કહીને મારી સાથે ઝપડી નથી.

આને પચાસ મળી. રસ્તામાં વિચાર આવ્યો કે પૂરેપૂરો પચાસ થઈ જઈશ તો કંઈ જથ્થાનું છે જ નહિ. તો પછી અત્યારે ખિસ્સામાં રૂપિયા છે ત્યારે આ મારે કંઈક સરસ ચીજ એને મારે થઈ ન લઈ!-અને નજર લગી કરી તો સામે જ ડેરી ધીરાણા મોતીલાલની દુકાન દેખાણી. પચાસ આપ મેળે એ બાજુ વળ્યા. બહુ ખર્ચ કરવો ન પડ્યો. પદર જ રૂપિયામાં એક સાડી-પીળ મળી ગઈ. ચીજ સારી હતી.

ઘેર આવ્યાને જોયું તો એ એક આરામ ખુરશીમાં પડી પડી કાંકે નવસકયા વાગે છે. મને જોતાં જ પરિવારમાં રીઝીડીજાને જોયું. તે પછી ચોપડી નીચે મૂકી બેઠી : 'કમ, બાપી ગયાં !'

આ રીતની વાત મને નથી ગમતી. 'બાપી ગયાં !' એટલે શું ? કું ? આતુ એ કંઈ અસાધારણ વાત છે ? કે રહી જાકો કું ? પ્રાણી દુરગતો જ નહોતો ? અને આમ રાણી મારીને જ બોલવાની એને રી છે જગજગ સાડા પાંચને દોઢારે જ ઘેર આવી જઈશ એનું એણે સખી કીધું છે ?

હા કહેલ ધોતિયું-નાડિયું મારી નજીક મૂકી 'કપડા બદલો' કહી એ આંદર ચાલી ગઈ.

આવાનું કું ? થઈને સાવ ચાડ થઈ ગયું

છે. કદાચ બપોરે કુરસદની વેળાએ ગેયાર કરી રાખ્યું હતું. અને એમ જ હોય ને ! કું ? તો રાહિયો-મજૂર, રાહી-પાણી ઘેર આવી ટાકું વાસી હાથમાં એરી લઈશ. ખાવાનું કંઈક મેળે એટલે જશ. એથી વધુની આથા રાખવી જ બેઠી...પણ જવા કે, આ તો ગરમ છે. આ મારે ? શું ? જરૂર હતી ? એ પછુ બપોરે બનાવી રાખી હોત તો સાલત.

'આને નમારો પચારતો દિવસ હતો ને ?'

હું, એ વાત કીક માફ આવી. ગજવામાંથી પાકીટ કાઢી મેં એના હાથમાં મૂક્યું : 'આ લે !'

રૂપિયા મણી કાગર લગી કરી એણે પૂછ્યું : 'પદર રૂપિયા એટલો છે ?'

હિસાબ જોઈએ છે ! મારી કમાણીમાંથી કું કંઈ ખર્ચું ? તો એના પે પાઈ-પૈસાનો માં હિસાબ દેવો પડશે ? ધૂળ વાળો એ વાત ઘેર.. આ હુનિયર એક ઝઝટ જ છે.

મેં કહ્યું : 'તપાઈ છે.'

એ પ્રશ્નાત્મક રીતે મારી સામે જોઈ રહી. કેમ તમણે આટલો ખુવાસો સવો/સારક નથી. કયા વાપર્સ, કેમ વાપર્સ, એ પછુ કહેવું પડશે !

રૂપિયા લઈને એ મળ મળ દાદરે થઈ ઉપર ચાલી ગઈ. ધામ કરતાં કપાટનું આરણું બધ થયું એ સભાણુ, અર્થાત 'હું ખીલણ છું એ જુઓ !' ઘણીવાર એ બોલી 'ઝાપ વાંચ્યો ?'

'હા, 'ઝાપ વાંચ્યો' બોલવાને બદલે સીધી રીતે એમ જ કહેવું ને કે મને તમરો સસર નથી ગમતો. 'તમને તમે એ કરો-કું' જઈ છું.' દિવસ આખાની રાજગપટ પછી સંજે ઘેર આતુ છું ત્યારે કેવો અજબ સત્કાર ! અપૂર્વ સત્કાર ! ધાત્ર છે કે પેની નવસકયા હજુ પૂરી નહિ થઈ હોય. એથી જ લેગી-નીચી થાય છે. પછુ તો મેં ક્યાં

ના, આજ તો કહી જ રહ્યા કે આટલું મોડું શીદ કયું? હું શું કંઈ વિચારતાં જ નહિ. દિવસ આખો વિત્યાં પછી મેં ઘેર આરવામાં વળી એ કલાકનું મોડું? શા માટે? ઘેર હું તે કંઈ વાથ-દીપડો છું કે શું? દિવસને અંતે મેં જોવાનું મન નથી થતું? મારે તો.... ના, પુરુષોનું એ નસીબ નથી. એ તો ફક્ત અમારું-બાળું, સ્ત્રીઓના આગમનનું જ લખાયું છે.

હવેને આજે પાંચ વરસ વીતી ગયા. ક્યારેક દિવસને માટે પણ માવતર જવાનું મન નથી થતું. અને એ? હું બાપને ઘેર જઈ એટલે બસ ખુશ-ખુશાલ. જસે એમ જ કરીશ. જો હું એમને મળતી જ નથી, તો પછી અહીં રહું તોય શું ને ન રહું તો મેં શું?

આ આખ્યા. મોં મલક મલક કેવું મલકે છે? મલકે જ ને. કેટલા ફરી ફરીને સહેર કરતાં આવે છે. પછી મોં ન કેમ મલકે? મને જોતાં જ પાછું ચડી જવાનું.

એ અ.બા-ધરમા આખ્યા. મોં પર મોડું થવાનો પસાવો કે સરમનું નામ નથી. કેમ જાણે મોડું કરીને મોટો વાથ ન માર્યો હોય? ધડિયાળમાં જોયું તો સવા છ. ચોપડી બધ કરી મેં બહુ નર-માસથી પૂછ્યું:

‘કેમ, આવી ગયા?’

શું કહું કહું મેં? ‘આવી ગયા’ કહેવામાં જ આટલો દોષ થઈ ગયો? એ સિવાય બીજું કંઈ પણ શું? જો હોત કે આટલા મોડા કેમ આખ્યા તો જ બરાબર કહેવાત કેમ? અને મને જોતાં જ મોં કેવું ઠટાણું કરી ચ્યા? હું ઘેર ન હોત તો એમને મળ પાત.

પણ એટલું કહીને જોણું મારાથી મૂંઝા બેસી રહેવાય છે? જટપટ બહાવાનાં કપડાં આપી ખાવાનું લેવા ગઈ. ખાવાનું તો ને થવાનું ટવું તે જ થયું. ચૂસી કરી જતાં ચાનું પાણી પણ કંઈક યથા ગયું. નેવા મારા નસીબ! એવું જ થાવને!

મેં ફરી પૂછ્યું: ‘આજ-તમારો પયસ હતો કેમ?’

મોંએથી કંઈ જ ન બોલ્યો. જિભા ધઈને ખિસ્સામાંથી પાકીટ કઢીને મારા હાથમાં મૂકી દીધું. કેમ જાણે હું રૂપિયા માટે જ મરતી ન હોઉં? હું માત્ર રૂપિયાને જ ન જોજખતી હોઉં? આવું અપમાન? પારી વાટે પકાટ બહાર ફેંચી દેવાનું મન થયું. ઓ...ર...મારું મોત કેમ નથી આવતું?

રૂપિયા ચણી જોયા. પંદર ઓઠા હતા, આ એક કલાકમાં પંદર રૂપિયાનું શું કયું હશે? હાથમાં રૂપિયા આપ્યા એટલે આવી બન્યું. આમ જ નર-છ કરવાના. ના, બાપુ, આ મારાથી નહિ સહેવાય. હાં થોડીક ચોપડીઓ ખરીદી હશે, હાં ટોણ મિત્રને લીધીના આખ્યા હશે. મિત્રને લીધીના આપ્યા એટલે.

કહ્યું: ‘પંદર રૂપિયા થતે છે.’

જવાબ મળ્યો: ‘વાપર્યાં છે.’

કેમ જાણે હું એટલું મેં સમજતી ન હોઉં! વાપર્યાં ન હોય તો જોજા એ ખિસ્સામાંથી પાંચ કરીને જીડી જવાનાં હતાં? સીધા જવાબ-કપાં વાપર્યાં એ ન કહેવાયું. ને ખરું એ શા માટે કહે? એના પોતાના રૂપિયા ને એણે જ વાપર્યાં! એના હિસાબ મને આવે તો તો એમનું અપમાન થયું ચણાવ ને? હું તો એમની કંઈ જ નથી. પછી રૂપિયા ક્યાં વપરાયા એ જાણવાનો ઠક પણ મને ક્યાંથી હોય?

બહુ, રૂપિયા ઉપર કપાટમાં મૂકી આવ્યું. નહિ તો પાછું કંઈક ધારશે. શું ધારશે એ તો એ જ જાણે. મનમાં બળી જિભા કરવા એ તો જાણે એનો સ્વભાવ જ...

પછી આવીને બેઠી હતી કંઈ જ બોલતાં નથી. બસા મૂંઝે મૂંઝા મેં જ્યાં સામં સામા ક્યાં મૂકી બેસી રહી ચક્ર? મારા ઉપર રોમે બરાબા છે એટલું તો કહી સકતા હતા ને. ના બાપુ! આમ બોલે બોડું મોં ચાલી બેસે એ મને જરા મે

ના, આજ તો કહી જ રહ્યા કે આટલું મોડું શીઠ કયું? હું શું કંઈ વિચારતાં જ નહિ. દિવસ આખો વિત્યા પછી મેં ઘેર આરવામાં વળી બે કલાકનું મોડું? શા માટે? ઘેર હું તે કંઈ વાથ-દીપડા છું કે શું? દિવસને અંતે મેં જોવાનું મન નથી થતું? મારે તો.... ના, પુરુષોનું એ નસીબ નથી. એ તો ફક્ત અમારું-બાળું, સ્ત્રીઓના આગમન જ લખાયું છે.

સગને આજે પાંચ વરસ પીતી ગયા. ક્યારેક દિવસને માટે પણ માવતર જવાનું મન નથી થતું. અને એ? હું આપને ઘેર જાઉં એટલે જસ ખુશ થુઠાસ. જલ્દી એમ જ કરીશ. જો હું એમને મળતી જ નથી, તો પછી અહીં રહું તોય શું તે ન રહું તો મેં શું?

આ આવ્યા. મોં મલક મલક કેતું મલકે છે? મલકે જ ને. કેટલા ફરી ફરીને લહેર કરતાં આવે છે. પછી મોં ન કેમ મલકે? મને જોતાં જ પાછું ચડી જવાનું.

એ અ.ના-ધરમા આવ્યા. મોં પર મોડું ધવાનો પરતાવો કે સરમનું નામ નથી. કેમ જાણે મોડું ફરીને મોટા વાથ ન માર્યો હોય? ધડિયાળમાં જોયું તો સવા છ, ચોપડી બધ કરી મેં બહુ નર-માથથી પૂછ્યું:

‘કેમ, આવી ગયા?’

શું કહ્યું કહ્યું મેં? ‘આવી ગયા’ કહેવામાં જ આટલો દોષ થઈ ગયો? એ સિવાય બીજું કંઈ પણ શું? જો કહેત કે આટલા મોડા કેમ આવ્યા તો જ બરાબર કહેવાત કેમ? અને મને જોતાં જ મોં કેતું કટાણું કરી ગયા કે હું ઘેર ન હોત તો એમને મળ પડત.

પણ એટલું કહીને જોણું મારાથી મૂંઝા બેસી રહેવાય છે? જટપટ બાલકવાનાં કપડાં આપી ખાવાનું લેવા ચાલ્યું. ખાવાનું તો જે ઘરાનું હતું તે જ થયું. ચૂસી કરી જતાં ચાનું પાણી પણ કંઈક યત્ન રમેણું. જોવા મારા નસીબ! એવું જ ધાવને!

મેં ફરી પૂછ્યું: ‘આજ-તમારે પરાર હતો કેમ?’

મેં એથી કંઈ જ ન જોયો. જિત્તા થઈને ખિસ્સામાંથી પાણીટ કઢીને મારા હાથમાં મૂકી દીધું. કેમ જાણે હું? રૂપિયા માટે જ મરતી ન હોઈ? હું માન રૂપિયાને જ ન ઝોળખતી હોઈ? આવું અપમાન? બારી વાટે પકાટ બહાર ફેંચી દેવાનું મન થયું. એ...રે...મારું મોત કેમ નથી આવતું?

રૂપિયા ચણી જોવા. પંદર ચોઠા હતા. આ એક કલાકમાં પંદર રૂપિયનું શું કયું? હશે! હાથમાં રૂપિયા આવ્યા એટલે આવી બ-ધું. આમ જ નર-છ કરવાના. ના, યાહુ, આ મારાથી નહિ સહેવાય. હાં થોડીક ચોપડીએ ખરીદી હશે, હાં કોઈ મિત્રને ઉછીના આપ્યા હશે. મિત્રને ઉછીના આપ્યા એટલે.

કહ્યું: ‘પંદર રૂપિયા થઈ છે.’

જવાબ મળ્યો: ‘વાપર્સ છે.’

કેમ જાણે હું એટલું મેં સમજતી ન હોઈ! વાપર્સ ન હોય તો જોઝા એ ખિસ્સામાંથી પાંખ કરીને જોડી જવાનાં હતાં? સીધા જવાબ-રૂપાં વાપર્સ એ ન કહેવાયું. ને ખરું એ શા માટે કહે? એના પોતાના રૂપિયા ને એણે જ વાપર્સ! એનો હિસાબ મને આવે તો તો એમનું અપમાન થયું તથાવ ને? હું તો એમની કંઈ જ નથી. પછી રૂપિયા કયાં વપરાયા એ જાણવાનો હક પણ મને ક્યાંથી હોય?

જાઉં, રૂપિયા ઉપર કપાટમાં મૂકી આવું. નહિ તો પાછું કંઈક કારશે. શું કારશે એ તો એ જ જાણે. મનમાં જાણી જિત્તા કરવા એ તો જાણે એનો સ્વભાવ જ...

પછી આવીને બેઠી હતી કંઈ જ બોલતાં નથી, જિત્તા મૂંઝા મૂંઝા બે જગ્યાં સામં સામા ક્યાં મૂકી બેસી રહી શકે? મારા ઉપર રોમે બરાથા છે એટલું તો કહી સકતા હતા ને. ના બાપુ! આમ જોડે બોલું મોં ચાલી બેસે એ મને જરા જે

આપણે સાદિત્ય વારસો પાપુપુસ્તક સપ્ટેમ્બર ૩૧ ૧૦

(૪) જીવનનું પરાદ

(શ્રી પ્રભુદાસ જી ગાંધી, પ્રકાશક લોકમિલ્લાપ ટ્રસ્ટ
બાવનગર પાનાં ૧૭૨)

પૂ જાણુના એક કુટુંબી અને અતેવસીની કલમે લખાયેલ આ જીવનચરિત્ર ગાંધીજીની સર આત્મી દક્ષિણ આફ્રિકાની વાતો અને બનાવો ઉપર વેધક પ્રકાશ ફેકી રહે છે અહીં તેને ફિનિકસ નામ આપીને વર્ણવી છે ભારતમાં ત્યારે મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીને કોઈ જોળખતુ પશુ નહીં ત્યારે તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં દાન્સવાલ અને નાતાલમાં સત્યાગ્રહના જે પાઠ આચરણમાં મૂક્યા તેનું રસિક બ્યાન આ પુસ્તક પૂર પાડે છે ગાંધીજીના પૂર્વ જ્ઞેના ઇતિહાસથી આ પુસ્તક ઉધે છે લેખક નાના બાળક તરીકે સત્યાગ્રહીઓની મહાબા આફ્રિકા જાય છે અને તેમનાં જીવનનું પરાદ ગાંધીજીની જીવજીવામાં ઉદ્ધત હોય છે એ તેમનું મહદ્ ભાગ છે બાળપણના આખા સ્મરણેને લેખકે જે કહ્યું સકર ઉદ્ધાવ આપ્યો છે તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાનું જીવન કેવું હતું, મુશ્કેલીઓ શા હતી, અને સત્યાગ્રહના છેક આરંભના તમકામાં પશુ ગાંધીજી સત્ય અને શિસ્ત ખાતર કેટલા ટકીલા અને અજીનમ રહેતા તેમ જ સ્વાગ્રયના પાંદો બહુવવામાં કેટલી આગ્રહ અને મોહસાઈ રાખતા, નાના બાળકો અને ધરની સ્ત્રીઓ પાસેથી કેટલું કામ લેતા, ફિનિકસ આશ્રમ અને ટ્રાન્સકાઈપવાડીમાં, દેશના જેવું વાતાવરણ કેવી રીતે જીવું કરી શકતા, 'ઈન્ડિયન એપિ નિયમ' જાપવાનું અને નિયમિત ખેડાર કાઢવાનું કામ, બાણુની ગાર્થનાઓ બાણુના પ્રિય ભજનો સ્થનિક અજ્ઞો (મિ પોલાક ગીસ વેસ્ટ અને ગીસ સ્લેશીન)ને સત્યાગ્રહમાં સહકાર, ત્રિરમિગીયાઓ તેમ જ આફ્રિકાના ટિડાઓની બાણુ તરફ અનન્ય

અહા અને પ્રેમખંડિત, ગાંધીજી તેમ જ સત્યાગ્રહીઓને સમ તથા કારાવાસ ફરતારખાવી જીવેલું માદગી, સત્યાગ્રહીઓને નેલયુક્તિ ઈત્યાદિ કસ ગાંધી આણુ પુસ્તક જીવત બની રહે છે ચાર વરસના બાળક તરીકે લેખકને ભદ્રતર માટે મનકાકા જે રીતે તાકન કરતા તે વાચીને તો કાળજળિયા આવી જાય તેવું છે બાળક તોફાન કરે અથવા જૂકું ખોલે ત્યારે અમનુરી માર કેટલો કૂર બની રહે છે તેનું ચિત્ર આ પુસ્તકની કચ્છતામાં ઉમેરો કરે છે, અને આપણને પશુ નવાઈ લાગે છે કે લેખકે પછળથી 'તત્પોધન મનકાકા' તરીકે બિરદાવ્યા છે તેમનામાં આવી નબળાઈ કેમ આવી હશે ?

'જીવનનું પરાદ વાચ્યા વિના પૂ ગાંધીજીની આત્મકથા' પશુ અધૂરી લાગે શ્રી પ્રભુદાસ ગાંધીની જાણા ધણી જ પ્રવાણી, સુવાચ અને જીવનચરિત્રને અનુરૂપ બની છે અને સવિશેષ તો દક્ષિણ આફ્રિકાનું કટુજાસમર ચિત્ર ઉપસાવવામાં ખૂબ જ સફળ નીવડી છે ગાંધીજીની મહાનતા વિષે કોઈ દલા કે આડ બર્સી શીલીને આશ્રય લીધા વિના, સીધી સાઠી રીતે જે વાત કહી છે તે હૃદય સોહરરી જીતરી જાય છે અને ધારી એટ મારી જાય છે આ એક પુસ્તકથી પશુ લેખકની સર્જક તરીકેની મહત્તા કેટલી સરસ જાપ પાડી જાય છે ? અફસોસ એટલી જ છે કે આ પુસ્તક વાંચતી વખતે ખૂદ સ્વતંત્ર ભારતનું ચિત્ર કેવી નિરાશામાં ધકેલી દે છે ?

(ખ) માનવીની ભવાઈ

(શ્રી પનાલ લ પટેલ પાના ૨૩૬)

જીવનિયા કળ પહેલાના ૨૦-૨૫ વર્ષથી સર થતી આ નવલકથા જીવનિય પાસે આવતી જીતી રહે છે અને અતમાં તો તેને કેન્દ્રમાં રાખી જીવન કજવાત સામે અકસપણે અજૂરી રહેલ ધરતીના છે રને, ખડેરમાંથી પુનર્જીવન સર કરતો બતાવી

આપણે સાદિત્ય વારસો પાંચ પુસ્તક સુપુતના રા ૧૦

(૪) જીવનનું પરીદ

(શ્રી રુદ્રાસ જી ગાંધી, પ્રકાશક લોકમિલ્લા ૧૯૨૮
બાવનગર પાના ૧૭૨)

૫ બાપુના એક કુટુંબી અને અતેવાસીની કક્ષમે લખાએલ આ જીવનચરિત્ર ગાંધીજીની શરૂઆતની દક્ષિણ આફ્રિકાની વાતો અને બનાવો ઉપર વેધક પ્રકાશ ફેંકી રહે છે અહીં તેને ફિનિક્સનામ આપીને વર્ણવી છે ભારતમાં જ્યારે મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીને કેઈ જોગખવ પશુ નહીં ત્યારે તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ટાન્સવાલ અને નાતાલમાં સત્યાગ્રહના ને પાઠ આચર્યુમાં મુક્યા તેનું રસિક બધાને આ પુસ્તક પૂર પાડે છે ગાંધીજીના પૂર્વ જ્ઞાના ઇતિહાસથી આ પુસ્તક ઉધડે છે લેખક નાના બાળક તરીકે સત્યાગ્રહીઓની મઠામાં આફ્રિકા જાય છે અને તેમના જીવનનું પરીદ ગાંધીજીની જાનજાયામાં ઉધડી જાય છે એ તેમનું મહદ ભાગ છે બાળપણના ઝાખા સ્મરણને લેખકે ને કરુણા સહર ઉદાય આપ્યો છે તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકાનું જીવન કેવું હતું, મુશ્કેલીઓ શી હતી, અને સત્યાગ્રહના છેક આરંભના તમકામાં પણ ગાંધીજી સત્ય અને ચિન્તિત ખાતર કેટલા રહીલા અને અજુનગ રહેતા તેમ જ સ્વાશ્રયના પાઠો ભણાવવામાં કેટલી આમક અને ચોક્કસાઈ રાખતા, નાના બાળકો અને ઘરની સીએ. પડોથી કેટલું કામ લેતા, ફિનિક્સ આશ્રમ અને ટાઈસ્ટોપવાડીમાં, કેટલા જેવું વાતાવરણ કેવી રીતે જીવ્યું કરી શકતા, 'ઈન્ડિયન એપિ નિયન' જાપવાનું અને નિયમિત બહાર કાઢવાનું કામ, બાપુની ગાર્ડનમાં બાપુના પ્રિય ભાજનો રમનિક અગ્રજો (મિ પેલાક ખીસ વેસ્ટ અને ખીસ રહેશીન)ને સત્યાગ્રહમાં સહકાર, ત્રિરમિગીઓ તેમ જ આફ્રિકાના હિંદીઓની બાપુ તરફ અનન્ય

શક્તિ અને પ્રેમપૂર્વિત, ગાંધીજી તેમ જ સત્યાગ્રહીઓને સમ તથા કારાવાસ કરેતુરબાની જીવલેણ માંદગી, સત્યાગ્રહીઓને જેલમુકિત ઇત્યાદિ પ્રશ્નો ગાંધી બાપુ પુસ્તક જીવત બની રહે છે ચાર વરસના બાળક તરીકે લેખકને ભણતર માટે મનનકાકા ને રીતે તાકન કરતા તે વાચીને તો કાળજીથી આવી જાય તેવું છે બાળક તોફાન કરે અથવા જુકું ખોલે ત્યારે અમનુની માર ખેતો કૂર બની શકે છે તેનું ચિત્ર આ પુસ્તકની કરુણતામાં ઉમેરો કરે છે, અને આપણને પણ નવાઈ લાગે છે કે લેખકે ૫ જાળથી 'તરોધન મનકાકા' તરીકે બિરદાવ્યા છે તેમનામાં આવી નખાઈ કેમ આવી શકે ?

'જીવનનું પરીદ વાળ્યા વિના ૫ ગાંધીજીની આત્મકથા' પણ અધૂરી લાગે શ્રી પ્રભુદાસ ગાંધીની ભાષા ઘણી જ પ્રવાળી, સુગમ અને જીવનચરિત્રને અનુરૂપ જમી છે અને સર્વિશેષ તો દક્ષિણ આફ્રિકાનું કરુણાસભર ચિત્ર ઉપસાવવામાં ખૂબ જ સજાની વડી છે ગાંધીજીની મહાનતા વિષે કેઈ દલ કે આડબરી રીતેના આશ્રય લીધા વિના, સીધી સાદી રીતે ને વાત કહી છે તે હવે સોસરાની જીતરી જાય છે અને મારી એટ મારી જાય છે આ એક પુસ્તકથી પણ લેખકની સર્જક તરીકેની મહત્તા કેટલી સરસ જાય શાકી જાય છે ? આસોસ એટલો જ છે કે આ પુસ્તક વાંચીતી વખતે ખૂદ સ્વતંત્ર ભારતનું ચિત્ર કેવી નિરાશામાં ખોલી દે છે !

(૫) માનવીની લવાઈ

(શ્રી પનાસ લ પટેલ પાના ૨૩૬)

જીવનના કળ પકેલાના ૨૦-૨૫ વર્ષથી શરૂ થતી આ નવલકથા જીવનના પાસે આવતી જીતી રહે છે અને અતમાં તો તેને કેન્દ્રમાં રાખી જીવન મજરાત સામે આડવાળે અમૂર્તી રહેલ ધરતીના છેડે, ખડેરમાંથી પુનર્જીવન શરૂ કરતો બાપુ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चें
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

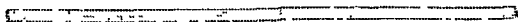
ना सौजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इण्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

સુદર, સ્વચ્છ અને સુખડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મેંદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેમકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુદર, સ્વચ્છ અને સુવદ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મંદદરૂપ બનશે

મુરૂપ મુદ્રિકા રેમકોસ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

મે : ૧૯૭૩

[અંક : ૨]

૧૧ : લેખ

લેખક

૭૧ રતનનું નિર્માણ થયું ત્યારે...

ખર્ચીલ નિર્માણ

૪૩ પરિભ્રમણ...

આશુતોષ

૪૯ આને ૫ યોગ્યતા...

ગમતમાદ દરે

૫૩ સંતતા આંધુ...

અંગિયાય ઓ. દેસાઈ

૫૭ વિધાન નથી તો વિવેચ નથી...

કિશોરચંદ બટ

૬૪ કલાકારને ..

સુધીર ખાત્રસગીર

૬૫ માનુદેવો બન...

ધીરાજકેન મહેતા

૬૭ સુધાભી

અક્ષીત નિર્માણ

૭૦ સાચા પ્રજામેલક બનો...

કાર્પાસ મદાગર

૭૩ દરેકનો આશાર માનો ..

એ. જે. દાનીન

૭૫ છવો અને છવવા રો ...

.....

૭૬ સુખનું મૂળ...

બટો ૬ રમેય

૭૮ અવલોકન...

શિ.

સુચના

[આદકોને]

દર માણની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આદક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો ને તે લેખકોના છે. મંપાદક તે વિચારોમાં મંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં મંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને નાદિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ તાફ, મૌલિક, તાત્ત્વ હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરચનું] ૮ રૂપિયા પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

સુબધ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી - ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઈસકોમ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૧૨]

મે : ૧૯૭૩

[અંક : ૨]

૧૨ : લેખ

લેખક

૬૧ જગતનું નિર્માણ થયું ત્યારે...

ખપીલ નિજાન

૪૩ પરિજનમળ...

'આશુતોષ'

૪૮ અને ૫ એળખો...

ગમકમાદ દરે

૫૩ સંતના આશુ...

અમેવાન યા. દેસાઈ

૫૭ વિદ્યાન નથી તો વિલય નથી...

કિરેદરચંદ બટ્ટ

૬૪ કપાકારને ..

સુધીર ખાનસરીર

૧૫ માનુદેવો બદ...

વીરાજીને મહેતા

૬૭ ગુપાભી

ખલીન નિજાન

૭૦ સાચા પ્રજામેલક બનો...

કાપીદાસ મદારગઢ

૭૩ દરેકને આખાર માનો ..

એ. જે. દેવીન

૭૫ જીવો અને જીવતા રો ...

.....

૭૬ નુખતું મૂળ...

બટ્ટો ૬ રમેય

૭૮ અવધોડન...

શિ.

*

સુચના

[આલોકને]

દર માગની બારમી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુખીમાં અંક નમશે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જળાવવું. અંક
શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આવક થઈ
શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
અંપાદક તે વિચારોમાં અંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞા'માં અંસ્કૃતિ, કલા,
ગિહજી અને નાદિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામા આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ-
ની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરત્રતું] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં મેળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : અંપાદક : નવીન ગાંધી - ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રજી-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઈસકોમ રોડ, રાજકોટ.

મર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇન ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

બિ. ચ. પારથુ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

મર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા કોફસચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્સ સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. કો. નારાઇપુર

બિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

કોટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માબાપ જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર અચૂતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(નલેશનલ બેંક ઓફ ઈડિયા અન્ડરટેકિંગ)
ડેડ એસિડ હોલ્ડિંગ સર્કલ
મુબાઈ ૪૦૦૦૦૧

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માથાપ નાણું છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર અચૂતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(અવનંદેશ એન્ડ ઇન્ડિયા અન્ટરપ્રાઇઝીસ)
ટેલ અધિસ - દોનિમેન સર્કલ,
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧.

પિકાસો

સહીનો મોઢુ ચિત્રકર પિકાસો આપણી વચ્ચેથી ચલ્યો ગયો છે તેનું ટૂંક વર્ણન કરવું હોય તો હવે શગલ કે તે ચિત્રકાર, ચિત્રી અને યુગદષ્ટા હતા એટલી તેની પ્રશિસ્ત કરવામાં આવી છે તેટલી જ તેની કદુ આતોચના પણ થઈ છે દ્વેષભાવથી તેની કલાને તિરસ્કારનારાઓમાં માત્ર તેના વતન સ્પેઈનના જ નહીં—યુરોપ, જર્મની, ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાના ઔદ્યોગિક ગાંધીઓ હન ઇતા પિકાસોની કલા આ બધા જ દેશોના કલાધામોમાં અચૂક પ્રવેશ પામી છે અને સિદ્ધાંત પર નિરાણ છે પિકાસો કેવળ ચિત્રકાર ન હતા પણ એક અનોખી કલાદૃષ્ટિનો સ્વામી હતા કાંઈ ન જોઈ શકે એવી દૃષ્ટિથી તે દુનિયાને નિહાળતો અને તેના આલેખનની દગ તર્ફ નિરાળી, સ્વતંત્ર અને મડબોર હતી જીવનના સો વર્ષે નેણે કલાની ઉપાસના કરી, તેની સર્જનશક્તિએ જગતને અનેક ચિત્રો આપી મળ્યા છે બધાં વિશ્વબુદ્ધિની યાતનાઓએ આ કલાકારના સવેદનશીલ માનસને હવ્યમ ચલ્યુ હશે માફક વતન છોડી, ફ્રેન્સમાં રહ્યા ત્યારે તેણે પણ બૂખ—ગરીબી—યતનાઓ વેડીને કલાકારને જરૂરી એવી અનુભૂતિની સમૃદ્ધિ મેળવી હતી કાલિદાસીમાંથી ખચવા પોતની કલાકૃતિઓનું તાપણ કરવા એટલી ઉદારતા તેના સ્વભાવ માટે સહજ હતી છતાં પિકાસોની અજન્મ યુગારીએ તેને દુનિયામાં અતડો રાખી દીધો પૈસાના જોરે કલાને ખરી દનારાઓને તેણે ક્યારેય દાઢ આપી નહીં કલા ખાતર કલા એ તેના પ્રાણપ્યારો સિદ્ધાંત બન્ને વસ્તુને તેના બાહ્ય રૂપ આધારથી નહીં પણ જીતરના ગુણધર્મથી જોતો થનવદ (કથુબીઅમ)તેણે કો પ્રથમ દુનિયાને આપ્યો માનવજનના પ્રકારને વાચ્યા આપતાં જર્મન નાઝીવાદ સ્પેઈન તથા અમેરિકાના ક્સીવાદના ઓથરા ઉઠાડતા તેના આલેખનો દુનિયાએ સ્તબ્ધ બનીને

નિહાળ્યાં તેનાં ચિત્રો અને ચિત્રોમાં વસ્તુની મૂળ પ્રકૃતિ અને વિભિન્ન પાસાઓને તેણે અવિસ્ફૂટ કર્યા છે—ઉપલક્ષ્યાની સોદર્શને તેણે જલ્દ કયું છે સ્પેઈન તેના આખલા માટે પ્રખ્યાત છે આખલો જન્મુ પ્રતીક છે ત્રણ ચણા નવી—વીણાં વીણાય નહીં એટલા પિકાસોના ચિત્રસમૂહમાં તેણે દોરેલો આખનો અછતો રહી ચકતો નથી પિકાસોની બધી કલાકૃતિઓ હવે ફ્રાન્સને મળશે તે એ દેશનું સદૃશ્ય છે

કેથિલ કાન્તા

રાજકોટના પોલિસદળ પાને યુનાયોધક કૂતરાઓની એક ટુકડી છે તેમાં ‘કાન્તા’ આજકાલ બહુ મશહૂર બની છે પોરબદરની ચોરીના કેઈ સમા, આરોપીને પકડવા માટે બ્યારે કાન્તાને લઈ જવામાં આવી ત્યારે યુનેયારે જે સાઈકલવેલો ઉપ યોગ કરેલો, તે રોડરમાં જઈ તેણે જોળખી બતાવેલ ત્યાર પછી તો અવાર નવાર ખૂન અને ચોરીના કિસ્સાઓમાં પોલિસવાળાઓ કાન્તાને સાથે રાખીને જ પગે શે છે કે કાન્તાના વિરોધથી કાલિકાસને વક્ષ જગતમાં કીર્તિ પામ્યો છે અને તેના સદેશો કાન્તાને પડોચાડવા આકાશના નૃપતિ ચણાતા મેને સદેશવાહક બનવું પડ્યું પરંતુ વીસમી સદીની આ કાન્તા જે સદેશાઓ પોલીસને આપે છે તેનાથી અનેકો નેલો બેગ થશે અને ખૂન કયું હશે તો ફાસીનું દેરડું દેખશે કાન્તાની જે રીતે દેખલાળ રાખવામાં આવે છે તેમજ તેને માટે જે રેશન નકકી થયું છે તેનો નિર્દેશ અછતના આ વર્ષમાં માનવીને ઈર્ષાં ગ્રેરે તેમ હોવાથી જતો કરીએ પણ તેની કામગીરી લાજવાય રહી છે કાન્તાની હથાતી માજ બીજી એક શ્યાન ટુકડી પોલિસ ખાત્ર તૈયાર કરે તો અસ્થાને નહીં ચણાય બધાં જ કૂતરાઓ કાન્તાની જેમ કાપેદશ અને ચખરાક હોતાં નથી પણ ક્યારેક જે બેઠ માનવી ઉઠી ચકતો નથી ત્યાં

પિકાએ

સહીને મોડુ ચિત્રકર પિકાસો આપણી વચ્ચેથી ચલ્યો ગયો છે તેનું દૂક વર્ષન કરવું હોય તો હાથી શમય કે તે ચિત્રકાર, ચિત્રી અને યુગદશા હતો નેટલી તેની પ્રતિસ્ત કરવામાં આવી છે તેટલી જ તેની કદુ આતોચના પણ થઈ છે દેવભાવથી તેની કલાને તિરસ્કારનારાઓમા માત્ર તેના વતન સ્પેઈનના જ નહીં—યુરોપ, જર્મની, ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાના ક્રિષ્ટ માનવીઓ હન છતાં પિકાસોની કલા આ બધા જ દેશોના કલા-ધાર્મીમા અચૂક પ્રવેશ પામી છે અને સિદ્ધાસન પર બિરાજ છે પિકાસો કેવળ ચિત્રકાર ન હતો પણ એક જ્ઞાની કલાદર્શિનો સ્વામી હતો કોઈ ન જોઈ શકે એવી દર્શિથી તે દુનિયાને નિહાળતો અને તેના આલેખનની ઢમ ટપન નિરાળી, સ્વતંત્ર અને નડખોર હતી જીવનના સો વર્ષ નેણે કલાની ઉપાસના કરી, તેની સર્જનશક્તિએ જગતને અનેક ચિત્રો આપી ગળવા છે બળે વિશ્વકૃદ્દીની વાતના એએ આ કલાકારના સવેદનશીલ મનસને હવમ ચંચુ હશે માફકે વતન છોડી, ફ્રાન્સમા રહ્યા ત્યારે તેણે પણ બૂખ-ઝરીબી—યતનાઓ વેડીને કલાકારને જરૂરી એવી અનુભૂતિની સર્જક મેળવી હતી કાલિત કાલીમાથી ખચવા પોતની કલાકૃતિઓનું તાપલું કરવા નેટલી ઉદારતા તેના સ્વભાવ માટે સહજ હતી છતાં પિકાસોની અજન્મ યુમાસીએ તેને દુનિયામાં અતડો રાખી દીધો પેસાના જોરે કલાને અરી દનારાઓને તેણે કથારેય હાથ આપી નહી કલા ખાતર કલા એ તેનો પ્રાજ્ઞપારો સિદ્ધાંત બન્યો વસ્તુને તેના બાહ્ય રૂપ આકારથી નહી પણ ભીતરના ગુણધર્મથી જોતા ધનવદ (કથુબીજમ)તેણે સૌ પ્રથમ દુનિયાને આપ્યો માનવજાતના પ્રકારને વાચ્યા આપતાં જર્મન નાઝીવાદ સ્પેઈન તથા અમેરિકાના કુ સિવાદના બીયરા ઉઠાડતા તેના આલેખનો દુનિયાએ સ્તબ્ધબનીને

નિહાળ્યાં તેનાં ચિત્રો અને ચિત્રોમાં વસ્તુની મૂળ પ્રકૃતિ અને વિભિન્ન પાસાઓને તેણે અવિરક્ત કર્યા છે—ઉપલક્ષિયાની સૌંદર્યને તેણે જણ કર્યું છે સ્પેઈન તેના આખલા માટે પ્રખ્યાત છે આખલો બળતુ પ્રતિક છે તપસા તથા નહી—વીરમાં વીજાલ નહીં એટલા પિકાસોના ચિત્રચમ્ હમાં તેણે દોરેલો આખનો અછતો રહી શકતો નથી પિકાસોની બધી કલાકૃતિએ હવે કાન્સને મળશે તે એ દેશનું સદસ્ય બ છે

કેશિત્ કાન્તા

રાજકોટના પોલિસદળ પાને યુનાશીધક કૂતરાઓની એક ટુકડી છે તેમા ‘કાન્તા’ આજકાલ બહુ મશ્હૂર બની છે પોરબદરની ચોરીના કોઈ સમા, આરોપીને પકડવા માટે ત્યારે કાન્તાને લઈ જવામાં આવી ત્યારે યુનેતારે જે સાર્થકવનો ઉપયોગ કરેલો, તે સ્ટોરમા જઈ તેણે જાળખા ખતા વેલ ત્યાર પછી તો અવાર નવાર ખૂન અને ચોરીના કિસ્સાઓમાં પોલિસવાળાઓ કાન્તાને સાથે રાખીને જ પગે કોપે છે કાન્તાના વિરહથી કાલિકાસને પણ જગતમાં પ્રાપ્તિ પામ્યો છે અને તેનો સદેશો કાન્તાને પડેઆડવા આકાશના નૃપતિ તજાતા મેડને સદેશવાહક બનવું પડ્યું પરંતુ વીસમી સદીની આ કાન્તા જે સદેશો પોલીસને આપે છે તેનાથી અનેકા નેશી ભેત્રા થશે અને ખૂન કયું હશે તો કાસીનું દેરડું દેખશે કાન્તાની જે રીતે દેખાળ રાખવામા આવે છે તેમજ તેને માટે જે રેશન નક્કી થયું છે તેનો નિર્દેશ અછતના આ વર્ષમા માનવીને ઈર્ષા પ્રેરે તેમ હોવાથી જતો કરીએ પણ તેની કામગીરી માજબાબ રહી છે કાન્તાની હજારો માજ બીજા એક શાન ટુકડી પોલિસ ખાતે તૈયાર કરે તો અસ્થાને નહી તજાવ બધા જ કૂતરાઓ કાન્તાની જેમ કાપેલસ અને ચપરાક હોતાં નથી પણ કથારેક જે ભેદ માનવી ઉઠાવી શકતો નથી ત્યાં

ભારતનું બારણું ખટખટાવી રહેલ છે અને જે યોગ્ય પગલાં નહીં લેવામાં આવે તો લાખો લોકો તેમજ પશુઓ મૃત્યુના મોમાં ધકેલવા જશે. આની સામે ભારત સરકાર આશાવાદી સૂર ઠાઠે છે અને કહે છે કે ત્રણ કરોડ ટન ધાતુ ઉત્પન્ન થનાર છે જેમાંથી વીણથી ત્રીણ લાખ ટન સરકારને પ્રાપ્તિમાં મળશે. ભારતના લોકો ખાનગર આપણે ઈચ્છીએ કે ભારત સરકારનો અંદાજ સચોટ પડે. પરંતુ આમાં સવાલ માત્ર પ્રાપ્તિનો નથી. વહેંચણીનો પણ છે. અત્યારની અનાજની વહેંચણી ગિલકુલ અનિયમિત, દંત્રધડા વચરની અને દષ્ટિ વિહોણી છે. નાગપુરમાં થયેલા તોફાનોએ આ ખતાવી આપ્યું છે. સરકાર એવું વહીવટીતંત્ર જે ગોડવી શકે કે દરેક રાજ્યમાં નિયત પુરવઠો સમયસર મળે તો જ રહે અને લોકોને પણ ખાતો થઈ જાય કે સરકાર અનાજની વહેંચણી કરી શકે તો આવી સિદ્ધિ ધરકરી વિજય જેવડી જ મહાન જણાવી જોઈએ. અનાજનો વેપાર સરકાર હસ્તક તથા પછી જે અવિશ્વાસનું વાતાવરણ બેહૂત-વેપારી-સરકાર વચ્ચે જીમું થયું છે તેનો વહેલી નકે અંત લાવવો જરૂરી છે.

વર્ષા ક્યાંથી આવે છે ?

વરસાદ ક્યાંથી આવે છે ? જૂન મહિનો ભેસતાં, ચરખી સમુદ્રમાંથી વરસાદી પવન સથે વરસાદી વાદળોની વણતાર આવવી શરૂ થાય છે. આ વાદળોં ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કોણ તેને ઉત્પન્ન કરે છે ? જૂન મહિના સુધી તે ક્યાં સંતોઈ રહે છે ? આ બધી વૈજ્ઞાનિક બાબતોની ત્રીણવટ ભરી તપાસ એકવાર ભૂતકાળમાં અમેરિકાના હવામાનશાસ્ત્રીઓએ કરી જોઈ હતી અને તેમણે કિંમતી સામગ્રી, આંકડાઓ તેમજ વૈજ્ઞાનિક માહિતી કોમ્પ્યુટરમાં નાખીને જવાબ મેળવવા પ્રયત્ન કરી જોયો હતો અને ભારતના પશ્ચિમ કાંઠાથી માંડીને આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠા સુધીના દરિયો કહેલોયો હતો. પરંતુ વરસાદના કોવડાનું અને નૈઋત્યના ચોમાસાનું ઉદ્ભવ સ્થાન મળ્યું નહીં. હવે આ વર્ષે ભારત-સોવિયેટ વિજ્ઞાનીઓ દ્વિપક્ષીએ પ્રયાસ આવતા માસથી શરૂ કરનાર છે, તેને માટે એક વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી સુસજ્જ જહાજ પણ

તૈયાર છે અને તે મે માસના છેલ્લા અડધાકલામાં ચરખી સમુદ્રના જોડાણમાં તેમજ બહાર અવકાશમાં સંશોધન કરશે. એકવાર જે આ ચોમાસાનું મૂળ પકડી શકાય તો પછી ચોમાસાની સફળતા વિશેની આગાહી પણ બહુ એકલાઈથી થઈ શકે જે ભારત જેવા દેશ માટે બહુ મહત્ત્વની છે. દાખલા તરીકે આગામી ચોમાસું કેવું નીવડશે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આજે આવી જાય તો કેટલી બધી સરળતા અને રાહત રહે ? આજે જે અનિશ્ચિતતા ૬૦ કરોડ માનવીના જીવિતે કોરી રહી છે તે દૂર થાય.

શ્રી બપુભાઈ રાવત

‘કુમાર’ના તંત્રી શ્રી બપુભાઈ રાવતે જીવનનાં ચોણોસો વર્ષ પૂરાં કર્યાં તેની નોંધ ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે લીધી છે, અને તેમની સેવાઓને યોગ્ય અંજલિ આપી છે. ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ઘડતરમાં જીવંત વ્યક્તિઓના ફાળાથી આપણે સુપરિચિત છીએ પરંતુ શિષ્ટ અને રાજ્યક સાહિત્ય દ્વારા સુશસ્કૃત સમાજની સ્થાપના કરવામાં ભૂમર્યામાં છાની વહેતી મીઠા પાણીની સરવાળી પેઠે અદરશ રહી, માનવ સમાજને અમૃતનાં ઘૂંટણ પાનાર ‘કુમાર’ના કસબી શ્રી બપુભાઈએ જે જીવી ખતાવ્યું છે અને કરી ખતાવ્યું છે તે આજે કોઈ ત્રિજી નહીં શકે ? ચોતરફ રાજકારણના ભૂંતળામાંથી બવાઈએના કઠંથ સૂં દિન જોયે કાન સાથે અથડાય છે અને અણગમે ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે પડદા પાછળ, ચૂક રીતે અદોનિસ માનવબાળના ઉત્કર્ષ અંગે સાહિત્ય, કલા, જ્ઞાન અને પ્રેરણાની સરિતાઓ વહેતી રાખી, તેનાં પિયૂષ ઘેર ઘેર પહોંચાડી, આવતીકાલના નાગરિકોનું ઘડતર કરવાની સમય અને અજળ કામગીરી માત્ર દુરજ તરીકે બખબતા એક આદમીની અમીરાત અને મહાનતાને શેં ભૂલાય ? ‘કુમાર’ના તંત્રી તરીકે શ્રી બપુભાઈએ અનેકોને પ્રેરણા આપી છે-અનેક સજ્જાને ગુજરાત સમક્ષ ધર્ષા છે-કલાના કસબીએને વંણી વીણીને તેમની પહેચાન આપી છે અને સૌથી વિશેષ તો જગતના વિપુલ જ્ઞાન બંડારમાંથી ચૂંટીચૂટીને યોગ્ય સામગ્રી છોડ્યાં પચાસ વર્ષથી એકધારી ગુજરાતને

[અનુ ૫. ૭૭]

ભારતનું ખારણું ખટખટાવી રહેલ છે અને જો યોગ્ય પગલાં નહીં લેવામાં આવે તો લાખો લોકો તેમજ પશુઓ મૃત્યુના મોમાં ધકેલાઈ જશે. આની સામે ભારત સરકાર આચારવાદી સર કોટે છે અને કહે છે કે જલ્દી કરોડ ટન ધર્તી ઉત્પન્ન થનાર છે જેમાંથી વીજળી ત્રીશ લાખ ટન સરકારને પ્રાપ્તિમાં મળશે. ભારતના લોકો ખાનર આપણે ઈચ્છીએ કે ભારત સરકારનો અંદાજ સ ગો પડે. પરંતુ આમાં સલાહ માત્ર પ્રાપ્તિનો નથી. વહેંચણીનો પણ છે. અત્યારની અનાજની વહેંચણી મિલકુલ અનિયમિત, દંત્રધસા વચ્ચેની અને દષ્ટિ વિહીણી છે. નાજપુરમાં થયેલા તોફાનોએ આ ખતાવી આપ્યું છે. સરકાર એવું વહીવટીતંત્ર જે ગાંધી શકે કે દરેક રાજ્યમાં નિયત પુરવઠો સમયસર મળે તો જ રહે અને લોકોને પણ ખાનો થઈ ભય કે સરકાર અનાજની વહેંચણી કરી શકશે તો આવી સિદ્ધિ હાકરી વિજય જેવડી જ મહાન ચણી જેઈએ. અનાજનો વેપાર સંકાર હસ્તક ગયા પછી જે અવિશ્વાસનું વાતાવરણ બેહુત-વેપારી-સરકાર વચ્ચે જિયું થયું છે તેનો વહેલી તકે અંત લાવવો જરૂરી છે.

વર્ષા ક્યાંથી આવે છે ?

વરસાદ ક્યાંથી આવે છે ? જૂન મહિનો ખેસતાં, અરબી સમુદ્રમાંથી વરસાદી પાન સ થે વરસાદી વાદળોની વણજાર આવવી શરૂ થાય છે. આ વાદળો ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કાણ તેને ઉત્પન્ન કરે છે ? જૂન મહિના સુધી તે ક્યાં સંતનું રહે છે ? આ બધી વૈજ્ઞાનિક બાબતોની ત્રીણવટ જારી તપાસ એકવાર ભૂતકાળમાં અમેરિકાના હવામાનશાસ્ત્રીઓએ કરી જેઈ હતી અને તેમણે કિંમતી સામગ્રી, આંકડાઓ તેમજ વૈજ્ઞાનિક માહિતી કમ્પ્યુટરમાં નાખીને જવાબ મેળવવા પ્રયત્ન કરી જોયો હતો અને ભારતના પશ્ચિમ કાંઠાથી માંડીને આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠા સુધીના દરિયા કાંઠાઓએ હતો. પરંતુ વરસાદના કાવડાનું અને નૈઋત્યના ચોમાસાનું ઉદ્ભવ સ્થાન અજ્ઞાત નહીં. હવે આ વર્ષે ભારત-સોવિયેટ વિજ્ઞાનીઓ દ્વારા એ પ્રવાસ આવતા માસથી શરૂ કરનાર છે. તેને માટે એક વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી સુસજ્જ જહાજ પણ

તૈયાર છે અને તે મે માસના ઉલ્લા અડવાડિયામાં અરબી સમુદ્રના જિંડાબુમાં તેમજ બહાર અવકાશમાં સંશોધન કરશે. એકવાર જો આ ચોમાસાનું મૂળ પાડી શકાય તો પછી ચોમાસાની સફળતા વિશેનું આગાહી પણ બહુ એ કલાકથી ધસ સકે જે ભારત જેવા દેશ માટે બહુ મહત્વની છે. દાખલા તરીકે આગામી ચોમાસું કેવું નીવડશે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આને આવી ભય તો કેટલી બધી સરળતા અને રાહત રહે ? આને જે અનિશ્ચિતતા ૬૦ કરોડ માનવીના ભાવિને કોરી રહી છે તે દૂર થાય.

શ્રી બચુભાઈ રાવત

‘કુમાર’ના તંત્રી શ્રી બચુભાઈ રાવતે જીવનનાં પોણોસો વર્ષ પૂરાં કર્યાં તેની નેમિ ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે લીધી છે, અને તેમની સેવાઓને યોગ્ય અંજલિ આપી છે. ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ધાતરમાં જીવંત વ્યક્તિઓના ફળાથી આપણે મુપરિચિત છીએ પરંતુ શિષ્ટ અને રાજ્યક સાહિત્ય દ્વારા સુસંસ્કૃત સમાજની સ્થાપના કરવામાં બૂચમંમાં છાત્રી વહેતી મીઠા પાણીની સરવાણી પેટે અદસ્ત રહી, માનવ સમાજને અચૂતનાં ઘૂંટડા પાનર ‘કુમાર’ના કસબી શ્રી બચુભાઈએ જે છાત્રી ખતાવ્યું છે અને કરી ખતાવ્યું છે તે આને કોઈ પ્રિછી નહીં શકે ? ચોતરફ રાજકારણના બૂચગામીથી ભવાઈઓના કક્ષેપ સૂર દિન જિયે કાન સાથે અમકાય છે અને અજગમે ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે પડકાર પાળળ, મૂક રીતે અદોનિય માનવજાળના ઉત્કર્ષ અંજે સાહિત્ય, કલા, જ્ઞાન અને પ્રેરણાની સરિતાએ વહેતી રાખી, તેનાં પ્રિયુષ થેર થેર પડોયાડી, આવતીકાલના નામરિકેનું ધાતર કરવાની સમર્થ અને અજબ કામગીરી માત્ર હરજ તરીકે ખખવતા એક આદમીની અમીરાત અને મહાનતાને શે બૂધાય ? ‘કુમાર’ના તંત્રી તરીકે શ્રી બચુભાઈએ અનેકોને પ્રેરણા આપી છે-અનેક સજ્જાને ગુજરાત સમક્ષ ધર્ષા છે-કલાના કસબીઓને વાણી વીણીને તેમની પહેચાન આપી છે અને સૌથી વિશેષ તો જગતના વિપુલ જ્ઞાન બંકારમાંથી ચૂંટીચૂટીને લોકજન્ય સામગ્રી ઉત્કર્ષ પચાસ વર્ષથી એકધારી ગુજરાતને

[અનુ ૦ પ. ૭૭]

‘તો પછી આપણે આમ જોયા જ કરવાનું ?’

આપણે બીજું શું કરી શકીએ ?’

‘અમે તો અભણ પણ તમે તો બણેલા તમારા
જેવાય આમ સમણે હાથ દઈને બેસશે ? તમારા
બહુતરમા કયાંક ઉભાય તો આવતો હશે ન ?’

ઉપાય હોય તોય શું ? જરાક ખીમે ફૂદીએ
ઝટણ જ પાછું નીરણ નાખે ઝેટલે એના થઈ
જઈએ’

‘હા, તમારી વાત સાચી છે કેટલાય
સિદ્ધાંતો જેમ ત્રાડ મારતા હોય છે પણ સરકારે
અમે તે રીતે ખરીવા ઝેટલે પળેતું હેર ?’

કેટલાક સાચકલાને ઝેટલી બધી અકળામણ
થાય છે કે ખુરશી છોડી દે છે પણ એનાથી પ્રશ્ન
પતે છે ? પ્રશ્ન તો ત્યાંજ રહે છે જીવન, થોડી પહે
ચવાળા છે એના હાથ પણ ઝાઝા ખરડાયેલા છે’

‘તો કરવું કેમ ? ધાણીના બળદની જેમ
સવાલ પાછો મૂળ જગ્યા છોડતો ન હતો’

‘આપણે ધર્મ’ એ કે આપણે પલાયનવાદ છોડી
દેવો ન્યા બેસા હોઈએ ત્યા આપણે જગત-પ્રામશ્વિક
રહેવું ઝેટલે પેલો વર્તતા ફૂલો પાણીથી નહિ પણ
ફૂધથી જ ભરાશે બીજું આપણે દરેકે ચૂટણીમા
સારો માણસ જીતો રહી શકે તેવું વાતાવરણ જિલું
કરવું ઝેટલે અત્યારે ચૂટણી પ્રત્યે અમુક સારા
માણસોની સકારણ સૂઝ છે એ ચાલી જાય ત્રાજું એક
જમાનામા સાવ જુદા જ સદર્શમા નિશ્ચય લેવાતી
જરૂર હશે પણ અત્યારે અર્થપ્રધાન સસ્કૃતિમા એવી
કોઈ પસંદગી આશા રાખવી એ ખરાખર ન ચલાય.
ઝેટલે નાની મેટી સેવા માટે ચોગ્ય પુરસ્કાર મળી
રહે એવી વ્યવસ્થા કરવી’

‘વાત તો તમારી સાચી છે મક્તની વાત
તો સાવ ખોટી છે’

‘જીવન, આ મક્તની વાત પરત ત્રતાની
નિશાની છે નવી દિલ્લીમાં કે અન્ય વાવેરા બદલાવ થી
’ ? આપણે આપણ મન બદલાવવું પડશે આપણ

સ્વનું તત્ત્વ હોય ત્યાં ખરાડ ચલાવી સઈએ છીએ ?
તો પછી દેશમા આપણ તત્ત્વ હોય ત્યારે આપણી
ફરજ શી છે ?

‘મને એક વાત યાદ છે આપણે જેમને
ચૂટયા હોય એને પાછા બોલાવવાનો હક્ક આપણી
પાસે હોય તો ?’

‘હા તો જગત રહેને હાલોમવાલી ચૂટણી
ના ચક્રાવવામાં પડે નહિ પણ અલ્યા, આટલી
બધો બહુકાર તું કયા થઈ ગયો ?’

‘હમણા ચૂટણી થઈ ધધાય એવો જ હાલે છે
સાંજની ત્રાડી બધ પછી જીધ આવે નહિ ઝેટલે
જાતજાતના બાપણની વાત ચાલી હોય એ સાબળું
અને અધુરામાં આ ધડેની પેટખળતરા એમા મળી

મને થયું ‘ચૂટણીએ કાંઈક વાવ્યું છે
જો આપણે સચી સજીએ તો’ મન છિડું મધુ
‘આ પેટની ખળતરા ભલભલાની જીધ ઉઠાડશે’

સુનન્દા

સુનદા પોતાની જાતને નિષ્પાપ માનતી
ચિત્રગ્રામ પાસે એ જીભી રહી ત્યારે ચિત્રગ્રામને તેણે
કહ્યું ‘આ તમે મને નરક આપી રહ્યા છો એમા
તમારી કાંઈક જૂઠા થાય છે જરા ખરાખર ચકાસી
જુઓ’ સસારમા એણે ધરતી ધોરાજી જ ચલાવી
હતી કુન્દનલસને તો એવો પાણી પાણી કરી મૂક્યો
હતો કે એ કહે એ પ્રમાણે કરે ભગવાને થોડું રૂપ
આપ્યું અને જદલામા થોડું જોર આપ્યું હતું
અન્યને મહાત કરી શકે તેવી બુદ્ધિ આપી હતી
ઝેટલે ન્યાં જાય ત્યાં જિન્દગી આખી આ જ
કરેતું નિશાળમા નોકરી કરતી હતી ત્યાં પણ
આ જ હલાવેલું

ચિત્રગ્રામ આમ તો ખારો થઈ ગયો હતો
દરેક જીવોની આવી આવી ફરિયાદ સાંભળવા જાય
તો તો એ ક્યારે પરવારે ? પણ એને આજે શું
ટીખળ સજીય તે પૂછ્યું ‘શું તમારું નામ, બહેન ?’

‘તમે આવી સજી ફરમાવો છો ઝેટલે નામની
તો તમને ખબર હોય જ છતાં શું પૂછો છો ?’

‘તો પછી આપણે આમ જોયા જ કરવાનું ?’

આપણે ખીજુ શું કરી શકીએ ?’

‘અમે તો અભણ પણ તમે તો બણેલા તમારા
જેવાય આમ લમણે હાથ ઢંઈને ખેસશે ? તમારા
બહુતરમા ક્યાંક ઉભાય તો આવતો હશે ન ?’

ઉપાય હોય તોય શું ? જરાક ખીચે ફૂદીએ
એટલું જ પાણુ નીચું નાખે એટલે એના ધઈ
જઈએ.’

‘હા, તમારી વાત સાચી છે કેમકા
સિંહની જેમ ત્રાડ મારતા હોય છે પણ સરકારે
એ તો રીતે ખરીદા એટલે પળેતુ દોર ?’

કેટલાક સાચકલાને એટલી બધી અકળામણ
થાય છે કે પુરશી છોડી દે છે પણ એનાથી પ્રથ
પતે છે ? પ્રથ તો ત્યાંજ રહે છે જુલમ, ધોડી પડે.
ચવાળા છે એના હાથ પણ જાઝા ખરડાયેલા છે.’

‘તો કરવું કેમ ? ઘાણીના બળદની જેમ
સવાલ પાછો મૂળ જગ્યા છોડતો ન હતો.’

‘આપણો ધર્મ’ એ કે આપણે પલાયનવાદ છોડી
રેવા. ન્યા બેડા હોઈએ ત્યા આપણે જીવન-પ્રામણિક
રહેવું એટલે પેશો વતની કૂવા પાણીની નહિ પણ
દૂધથી જ ભરાશે ખીજુ આપણે દરેક ચૂટણીમાં
સારા માણસ જિતો રહી શકે તેવું વાતાવરણ બીજુ
કરવું એટલે અત્યારે ચૂટણી પ્રત્યે અમુક સારા
માણસોની સહાયણ સંગ છે એ ચાલી જાય ત્રાણ એક
જમાનામાં સાવ જુદા જ સદર્જમાં નિ શુદ્ધ સેવાતી
જરૂર હશે પણ અત્યારે અર્થપ્રધાન સંસ્કૃતિમાં એવી
કોઈ પસંદગી આસા રાખવી એ ખરાબ ન ચલાય.
એટલે નાબી એટી સેવા માટે થોડા પુરસ્કાર મળી
રહે એવી વ્યવસ્થા કરવી.’

‘વાત તો તમારી સાચી છે મહત્તની વાત
તો સાવ ખોટી છે.’

‘જુલમ, આ મહત્તની વાત પરત જતાની
નિશાની છે નવી દિલ્હીમાં કે અન્ય વાવેરા બદલાવ થી
? આપણે આપણ મન બદલાવવું પડશે આપણ

સ્વનું તત્ત હોય ત્યાં બગાડ અલાવી ધઈએ છીએ ?
તો પછી દેશમાં આપણ તત્ત હોય ત્યારે આપણી
ફરજ શી છે ?

‘અને એક વાત સુએ છે આપણે જેમને
ચૂટ્યા હોય એને પાછા જોલાવવાનો ઠક્ક આપણી
પાસે હોય તો ?’

‘હા તો જગતિ રહે ને હાલોમવાલી ચૂટણી
ના ચક્રાવવામાં પડે નહિ પણ અલ્યા, આટલી
બધો બહુકાર તું કયા ધઈ ગયો ?’

‘હમણા ચૂટણી ધઈ ધધોય એવા જ હાલે છે
સાંજની ત્રાડી જાય પછી બીધ આવે નહિ એટલે
જતમતના આપણની વાતુ થતી હોય એ સાલજી
અને અધુરામાં આ ધડેની પેટનજતરા એમા બળી

અને થકુ ‘ચૂટણીએ કોઈક વાલ્યુ છે
જો આપણે લણી છડીએ તો’ મન ઉડુ થયુ
‘આ પેટની બળતરા બલબલાતી બીધ ઉડાશે’

સુન-દા

સુનદા પોતાની જાતને નિષ્પાય માનતી
ચિત્રગુપ્ત પાસે એ બીની રહી ત્યારે ચિત્રગુપ્તને તેણે
હકુ ‘આ તમે મને નરક આપી રહ્યા છો એમા
તમ રી કોઈક બૂલ થાય છે જરા ખરાબર ચકાસી
જુઓ.’ સસારમાં એણે ધરની ધોરાજી જ અલાવી
હતી કુ-વનલસને તો એવા પાણી પાણી કરી મૂકશે.
હતો કે એ કહે એ પ્રમાણે કરે ભગવાને થોડું રૂપ
આપ્યું અને બદલામાં થોડું જોર આપ્યું હતું
અન્યને મદદ કરી શકે તેવી છુદિ આપી હતી
એટલે જ્યાં જાય ત્યાં જિન્દગી આપી આ જ
કરેલું નિશાળમાં નોકરી કરતી હતી ત્યાં પણ
આ જ હલોવેલું

ચિત્રગુપ્ત આમ તો ખારો ધઈ ગયો હતો
દરેક જીવોની આવી આવી ફરિયાદ સંભળવા જાય
તો તો એ ક્યારે પરવારે ? પણ એને આજે શું
ડીખજ સજકુ તે પૂછ્યું ‘શું તમારું નામ, બહેન ?’

‘તમે આવી સખ ફરમાવો છો એટલે નામની
તો તમને ખબર હોય જ છતાં શું પૂછો છો ?’

‘પણ ખૂન તો એવું હતું’ એની હેસિયતનો એને ખ્યાલ હોવા જોઈએ. ‘હું’ હજી’ તે ખધું કરવા માટે તમે બધાયેલા હો તો તમે મને સ્વર્ગે જ મોકલી દો.’

‘સ્વર્ગની તો સુનંદા કલ્પના પણ ન કરી. અવિનાશનું ખૂન દીનાનાથે કર્યું’ એ તો ઠીક એની અકેષ વાત તમે માની નહિ.’

‘એનો મૂર્ખાઈભરી વાત હું’ માનું? એ તો મને એની વધુ બનાવવા માગતો હતો.’

એ તો આગળની વાત એટલે તો તમે એનો લાભ લીધો. પણ દીનાનાથ કહેતો ત્રયો હતો કે, ‘તુ મારા ધરની સંભાળ લેજે. લીધી?’

‘હું’ ક્યાં એટલી તાલેલાન હતી?’

‘ખોટી વાત ન કહો. અત્યારે પણ તમારે નામે પચીસ હાનર પડ્યા છે.’

‘મે’ એની બાથડી માટે એકઠા ક્યાં હતા?’

‘તો એવું ખૂન કોને માટે કર્યું’ હતું, એની પત્ની માટે?’

‘આવા ખોટા ખૂનના આરોપસર મને નરક મળે છે?’

‘બીજા પણ તમારા પર આરોપ છે પણ વધુ નવરાજ નથી. તમારા પર વ્યભિચારનો આરોપ છે.’

‘જુઝું સાવ જુઝું, તમને કાંકે મડાવ્યા છે.’

‘વ્યભિચાર ક્યાંના નહિ, કર.બરાનો’

‘એ માથુસ રાજ હોય અને બનેને હું જોડી હઉં એમાં મારો દોષ ક્યાં?’

‘એક જ દાખલો હતો. આ દીનાનાથનો સંસાર કથળાવવાની તમે કેટલી કોશિશ કરી? તમે તો દીનાનાથની પત્નીને પણ કુમારજી વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો?’

‘જુઝું સાવ જુઝું’

‘તમે એને હજી’ ન’ તું’ કે ધણી આપણા કાધામાં ન હોય તો આપણે એના કાધામાં રહેવું’

એ ક્યા શાસમાં લખ્યું છે?’

‘મે’ હજી’ પણ તેવું માન્યું નહિ એટલે એ વાત ત્યાં જ અટકી ગય છે.’

‘અટકતી નથી, શરૂ થય છે. તમે એ દાવ-માં ન ફાળ્યા એટલે એ હોટલમાં એને લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો બધા દીનાનાથ હતો.’

‘પણ એ આવી નહિ.’

‘એ તો ન આવી પણ તમે ત્યાં ગયા. તમે દીનાનાથને ધેનમાંથી બાંધીને હજી’ કે તારી પત્નીને

ખનર પડી ગઈ છે. એ અડી’ આવે છે. અને અટ-કાવવા માટે પૈસા માંગ્યા. કહો, તે દિવસે એની પાસેથી કેટલા કટાવ્યા?’

‘દેશકૂટાં મળે એના લાભ લેવા એ મારો સ્વભાવ છે’

‘એવા લોકોને સજા કરવી એ અમારો સ્વભાવ છે’

‘તમારું ખાતું બારે કામ કરે છે,’

‘તેવું કામ કરે છે તે બધું છે?’ ચિત્રગુપ્તને પણ આ મૂર્ખા બાઈની મૂર્ખાતામાં રસ પડ્યો હતો. ‘અત્યારે તમને નિશાળમાં અંજલિ અપાઈ રહી છે એ માટે અડી ટેપની વ્યવસ્થા છે. સંભાળી છે?’

‘અરે, એ તો મારી ખાસ ઈચ્છા હતી. પણ તમે નકામી નરકની વાત કાઢી અને મારો પિતો ત્રયો.’

ચિત્રગુપ્તે ૨૫ ચાકુ કરી, હેડમાસ્તરને અવાજ હતો. ‘આપણા સૌના લાડીલા સુનંદા બહેન શાળામાં તો ઉત્તમ કાર્યકર્તા હતા. પણ ગામની સેવા પણ તેમણે ધણી કરી હતી. પચાસતમાં પણ પ્રમુખ રહીને ગામની સ્વચ્છતા માટે મહાન ફાળો આપ્યો હતો. પણ પાણીનો પ્રશ્ન એમણે પતાવ્યો હતો.’

‘સંભાળો.’

‘મારે નહિ તમારે સંભાળવાનું છે. પાણીમાં

[અતુ ૫. ૭૭]

‘પણ ખૂન તો એણે કયું હતું. એની હેસિયતનો એને ખ્યાલ હોતો એઈએ. કું કહું તે બધું કરવા માટે તમે બધાએલા હો તો તમે અને સ્વર્ગે જ મોકલી હોત.’

‘સ્વર્ગની તો સુનંદા દેવના પણ ન કરી. અવિનાશનું ખૂન દીનાનાથે કયું’ એ તો કીક એની અકેષ વાત તમે માની નહિ.’

‘એની મૂખઈભરી વાત કું માનું? એ તો અને એની વક્તુ બનાવવા માગતો હતો.’

એ તો આગળની વાત એટલે તો તમે એનો લાભ લીધો. પણ દીનાનાથ કહેતો ત્રણે હતો કે, તુ મારા ધરની સંભાળ લેને. લીધી ?’

‘કું કયાં એટલી તાલેવાન હતી ?’

‘ખોટી વાત ન કહો. અત્યારે પણ તમારે નામે પત્રીસ હનર પડ્યા છે.’

‘મેં એની બાપડી માટે એકકા કયાં હતા ?’

‘તો એણે ખૂન કોને માટે કયું હતું, એની પત્ની માટે ?’

‘આવા ખોટા ખૂનના આરોપસર અને નરક મળે છે ?’

‘બીજા પણ તમારા પર આરોપ છે પણ વક્તુ નરસા નથી. તમારા પર વ્યભિચારનો આરોપ છે.’

‘જુઠું સાવ જુઠું, તમને કેકે ચડાવ્યા છે.’

‘વ્યભિચાર કયાંનો નહિ, કર.બાનો.’

‘એ માથુસ રાજ હોય અને બનેને હું જોડી હઉં એમાં મારો દોષ કયાં ?’

‘એક જ દાખલો લઉં. આ દીનાનાથનો સંસાર કથળાવવાની તમે કેટલી કેસિસ કરી ? તમે તો દીનાનાથની પત્નીને પણ કુમારે વાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો ?’

‘જુઠું સાવ જુઠું’

‘તમે એને કહ્યું ન’ તું કે મથુ બાપણા હાથમાં ન હોય તો આપણે એના કીધામાં રહેવું’

એ કયા શાસમાં લખ્યું છે ?’

‘મેં કહ્યું પણ તેણે માન્યું નહિ એટલે એ વાત ત્યાં જ અટકી જાય છે.’

‘અટકતી નથી, શરૂ જાય છે. તમે એ દાવ-માં ન ફાળ્યા એટલે એ દોરેલમાં એને લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો બધા દીનાનાથ હતો.’

‘પણ એ આવી નહિ.’

‘એ તો ન આવી પણ તમે ત્યાં ત્રણ. તમે દીનાનાથને ઘેનમાંથી ઉઠાડીને કહ્યું કે તારી પત્નીને ખપર પડી ગઈ છે. એ અડી આવે છે. અને અટકાવવા માટે પેસા માંગ્યા. કહો, તે દિવસે એની પાસેથી કેટલા દડાવ્યા ?’

‘દેવાકૃતાં મળે એનો લાભ લેવો એ મારો સ્વભાવ છે’

‘એવા લોકોને સજા કરવી એ અમારો સ્વભાવ છે’

‘તમારું ખાતું બારે કામ કરે છે,’

‘પેલુ કામ કરે છે તે બધું’ છે ?’ ચિત્રગુપ્તે પણ આ મૂખ બાઈની મૂખતામાં રસ પડ્યો હતો. ‘અત્યારે તમને નિશાળમાં અંજલિ અપાઈ રહી છે એ માટે અડી ટેપની વ્યવસ્થા છે. સંભળી છે ?’

‘અરે, એ તો મારી ખાસ ઈચ્છા હતી. પણ તમે નકામી નરકની વાત કાઢી અને મારો પિત્તો ત્રણ.’

ચિત્રગુપ્તે ૨૫ ચાકુ કરી, હેડમાસ્ટરનો અવાજ હતો. ‘આપણા સૌના લાડીલા સુનંદા બહેન શાળામાં તો ઉત્તમ કાર્યકર્તા હતા. પણ મામની સેવા પણ તેમણે ધણી કરી હતી. પચાસતમાં પણ પ્રમુખ રહીને મામની સ્વચ્છતા માટે મહાન ફાળો આપ્યો હતો. પણ પાણીનો પ્રશ્ન એમણે પતાવ્યો હતો.’

‘સંભળો.’

‘મારે નહિ તમારે સંભળવાનું છે. પાણીમાં [અતુ ૫. ૭૭

આખી રાત વિચારતો રહું છું કે હવે શું થશે ? કંઈ સૂઝ પડતી નથી.' આટલું કહેતામાં ગ્રાંધીજી પાછા ત્રણગળા થઈ ગયા. જેમ તેમ કરતાં તેઓ શાંત રહ્યા અને કહ્યું કે 'હરિની ઈચ્છા હશે તેમ થશે'

૨. બેઠામાથમાં વાર્ષિક અધિવેશન બરપુ' હવું. મહાત્માજી તેના પ્રમુખ હતા. અધિવેશનમાં સ્વ. દેશબંધુ અને સ્વ. મોતીલાલજી હાજર હતા, પણ તેઓ સ્વરાજ પટ્ટીના નેતાઓ તરીકે આવ્યા હતા. તે લોકોનો વિચાર કાઠિન્સલમાં જવાનો હતો. કાઠિન્સલમાં કોંગ્રેસે ભાગ લેવો કે નહિ, તે વિષેનો નિર્ણય કરવા બેઠામાથમાં સભા બેસાઈ હતી. મહાત્માજી ભાષણ કરવા ઊભા થયા. તેઓ ભાષણ કરતા હતા તે જ વખતે એમના જ પક્ષના માણસ વચ્ચે ભાષણ આપવા મંડી ગયો. આમ પોતાનો જ માણસ શિસ્તપાલનનો ભંગ કરે એ એમનાથી સહન થયું નહિ. ગ્રાંધીજી બોલતા અટકી ગયા. એમનો ચહેરો ગમગીન થઈ ગયો. આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલવા લાગી. પેલો વચ્ચે બોલનાર માણસ તો દિગ્મૂઠ જ થઈ ગયો. સભામાંના કેટલાયે માણસો મહાત્માજીનું દુઃખ જોઈ શક્યા નહિ. તેઓની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં.

૩. આગાખાન મહેલમાં મહાદેવભાઈનું અવસાન થાય છે. સરકારી પ્રતિનિધિ ઠનૈલ બંડારી ગાંધીજીને કહે છે, કે 'સરકાર મહાદેવભાઈનું શબ કોઈને આપવા માગતી નથી. ફક્ત હું જ જઈને મહાદેવભાઈના શબને અગ્નિદાહ કરીશ.'

બાપુએ કહ્યું : 'અમારામાંથી કોઈ પણ તમારી સાથે આવી શકે ખરું ?'

ઠનૈલ બંડારીએ કહ્યું : 'ના.'

બાપુએ કહ્યું : 'મારી સામે ને જગ્યા દેખાય છે, ત્યાં હું જતો જ મહાદેવના શબને અગ્નિદાહ કરી શકું ?'

વળી પાછા બાપુ બોલ્યા : 'હું તમને (ઠનૈલ બંડારીને) મહાદેવનું શબ કેવી રીતે આપી શકું ? શું કોઈ પ્રેમાળ પિતા પોતાના વહાલસોયા

પુત્રનું શબ કોઈ અજણા માણસને સોંપે ખરો ?

ઠનૈલ બંડારી મુંબઈ સરકારને ફોન કરવા બેઠા હતા.

ગ્રાંધીજી ત્યાં હાજર રહેલાંઓને કહે છે કે 'આને સરકાર મહાદેવનું શબ આપવાને આપશે નહિ. હું વિચાર કરી રહ્યો છું, કે શું મારે આ પ્રશ્ન પર લડી લેવું પડશે કે કડવો ઘૂંટડો ચળી જવો પડશે ? મહાદેવના શબનો અગ્નિદાહ મિત્રો જ કરશે, એવી હક હું લઈ શકું એમ છું. પણ એ તો મહાદેવના મૃત્યુને રાજનૈતિક રંગ આપી તેમાંથી લાભ ઉઠાવવા જેવી વાત થઈ. પિતા પોતાના પુત્રના મૃત્યુનો એવો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકે ?'

બાપુ મહાદેવભાઈના મૃત્યુથી એટલા શોકમગ્ન થઈ ગયા હતા કે બ્યારે તેઓ મહાદેવભાઈના શબને સ્નાન કરાવતા હતા, ત્યારે અતિથય શોકને લઈને તેમનું ચરીર ધ્રુજવા માંડ્યું હતું. પિતાના હૃદયનો પ્રેમ તથા તેને લઈને થતી વેદના ભાવમ પડી આવતા હતાં. ડૉ. સુશીલા નૈયર આવી પહેલાંનાં ન હોત તો તેઓ જમીન ઉપર પડી ગયા હોત. મહાદેવભાઈની ભક્તમ પણ બાપુએ કપાળે લગાડી હતી. બ્યારે મહાદેવભાઈનું તર્પણ, પિંડદાન બાપુએ કરાવ્યું, તે વખતે બાપુનો ચહેરો બહુ જ દયાજનક થઈ ગયો હતો. બાપુએ કહ્યું હતું, કે 'ઈશ્વર મારી કેવી સખત કસોટી કરી રહ્યો છે !'

૪ એક વખત હિંદુ-મુસ્લિમ એકથ માટે મુસલમાનોએ સભા બરી. તેમાં તેઓએ બાપુને આમંત્રણ આપ્યું. ત્યાં બધા મુસલમાનો તેમની ખુલામત કરવા લાગ્યા. આગાખાન વજેરેએ કહ્યું : 'આપ તો મોટા મહાત્મા છો. મહમદઅલી જીન્નાની ફક્ત ૧૪ માગણીઓ કબૂલ કરે ને ! એ કંઈ આપને માટે મુશ્કેલ કામ નથી. આપ જેવા માટે એ તો એક રમત વાત છે.'

બાપુએ કહ્યું : 'તમે બધા ભેગા મળી મારી હાથમરકરી કરો એ વાજબી નથી.'

શોકતબલીએ કહ્યું : 'અરે મારા સરકાર ! આપ આટલી માગણીનો સ્વીકાર કરો. આપને માટે

આપી રાત વિચારતો રહું છું કે હવે શું થશે ?
કંઈ ચૂંચ પડતી નથી.' આટલું કહેતામા માંધીજી
પાછા ત્રણગળા થઈ ગયા. જેમ તેમ કરતાં તેઓ
શાંત રહ્યા અને કહ્યું કે 'હરિની ઈચ્છા હશે તેમ
થશે'

૨. બેઝમામમાં વાપિંક અધિવેશન બરડું
હતું. મહાત્માજી તેના પ્રમુખ હતા. અધિવેશનમાં
સ્વ. દેશપાલ અને સ્વ. મોતીલાલજી હાજર હતા,
પણ તેઓ સ્વરાજ પાર્ટીના નેતાઓ તરીકે આવ્યા
હતા. તે લોકોનો વિચાર કાઉન્સિલમાં જવાનો હતો.
કાઉન્સિલમાં કોણે ભાગ લેવો કે નહિ, તે વિષેનો
નિર્ણય કરવા બેઝમામમાં સભા બરાઈ હતી
મહાત્માજી ભાવણ કરવા ઊભા થયા. તેઓ ભાવણ
કરતા હતા તે જ વખતે એમના જ પક્ષના માણસ
વચ્ચે બાવણ આવવા મંડી ગયા. આમ પોતાનો
જ માણસ શિરતપાલનનો ભંગ કરે એ એમનાથી
સહન થયું નહિ. માંધીજી બોલતા અટકી ગયા.
એમનો ચહેરો ગમગીન થઈ ગયો. આખમાંધી
આસુની ધારા ચાલવા લાગી. પેલો વચ્ચે બોલનાર
માણસ તો દિગ્બૂદ જ થઈ ગયો. સકામાના કટલાયે
માણસો મહાત્માજીનું દુ:ખ જોઈ શક્યા નહિ. તેઓની
આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં.

૩. આત્રાખાન મહેલમાં મહાદેવભાઈનું
અવસાન થાય છે. સરકારી પ્રતિનિધિ કર્નલ બહારી
માંધીજીને કહે છે, કે 'સરકાર મહાદેવભાઈનું શબ
કોઈને આપવા માગતી નથી. ફક્ત હું જ જઈને
મહાદેવભાઈના શબને અગ્નિદાહ કરીશ.'

બાપુએ કહ્યું : 'અમારામાંથી કોઈ પણ
તમારી સાથે આવી શકે ખરું ?'

કર્નલ બહારીએ કહ્યું : 'ના.'

બાપુએ કહ્યું : 'મારી સાથે ને જગવા
દેખાય છે, ત્યાં હું જાતે જ મહાદેવના શબને અગ્નિ
દાહ કરી શકું ?'

વળી પાછા બાપુ બોલ્યા : 'હું તમને
(કર્નલ બહારીને) મહાદેવનું શબ કેવી રીતે આપી
શકું ? શું કોઈ પ્રેમાળ પિતા પોતાના વહલસોયા

પુત્રનું શબ કોઈ અનુયાયી માણસને સોંપે ખરો ?

કર્નલ બહારી મુખઈ સરકારને ફોન કરવા
ભય છે.

માંધીજી ત્યાં હાજર રહેલાંઓને કહે છે કે
'આને સરકાર મહાદેવનું શબ આપવુંતે આપશે
નહિ. હું વિચાર કરી રહ્યો છું, કે શું
મારે આ પ્રશ્ન પર લડી લેવું પડશે કે કડવો છૂટકો
ગળા જવો પડશે ? મહાદેવના શબનો અગ્નિદાહ મિત્રો
જ કરશે, એવી હક હું હાઈ શકું એમ છું. પણ
એ તો મહાદેવના મૃત્યુને રાજનીતિક રંગ આપી
તેમાંથી લાભ ઉઠાવવા જેવી વાત મળે. પિતા પોતાના
પુત્રના મૃત્યુનો એવો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકે ?'

બાપુ મહાદેવભાઈના મૃત્યુથી એટલા શોકમગ્ન
થઈ ગયા હતા કે બ્યારે તેઓ મહાદેવભાઈના શબને
સ્નાન કરાવતા હતા, ત્યારે અતિથય શોકને લઈને
તેમનું શરીર કુજવા મંડિયું હતું. પિતાના હૃદયનો
ગ્રેમ તથા તેને લઈને ચતી વેદના માલમ પડી આવતાં
હતાં. ડૉ. સુશીલા નેપર આવી પહેલાંયાં ન હોત તો
તેઓ જગીન ઉપર પડી ગયા હોત. મહાદેવભાઈની
બસ્મ પણ બાપુએ કપાળે લગાડી હતી. બ્યારે મહા-
દેવભાઈનું તપશ્ચ, પિંડદાન બાપુએ કરાવ્યું, તે
વખતે બાપુનો ચહેરો બહુ જ દયાજનક થઈ ગયો
હતો. બાપુએ કહ્યું હતું, કે 'ઈશ્વર મારી કેવી સખત
કસોટી કરી રહ્યો છે !'

૪ એક વખત ઠિંડુ-સુસ્તિમ એકથ માટે
મુસલમાનોએ સભા ભરી. તેમાં તેઓએ બાપુને
આમંત્રણ આપ્યું. ત્યાં બધા મુસલમાનો તેમની
પ્રુલાભિત કરવા લાગ્યા આત્રાખાન વગેરેએ કહ્યું :
'આપ તો મોટા મહાત્મા છો. મહમદઅલી જીન્નાની
ફક્ત ૧૪ માગણીઓ કબૂલ કરે ને ! એ કંઈ આપને
માટે મુશ્કેલ શામ નથી. આપ જેવા માટે એ તો
એક રમત વાત છે.'

'બાપુએ કહ્યું : 'તમે બધા ભ્રષ્ટ્ર મળી મારી
હામસફરી કરો એ વાજબી નથી.'

ચોક્કતબાળીએ કહ્યું : 'અરે મારા સરકાર !
આપ આટલી માગણીઓ સ્વીકાર કરો. આપને માટે

કચ્છરખાયા બોલ્યા, 'વાઈસરોય કહે છે કે 'ત્રાંધી શુનાના પરિશ્રમમાંથી પેતાની જાતને બચાવવા માટે ઉપવાસ કરે છે.'

ત્યારે બાપુએ કહ્યું : 'આ સરકારની નીચતાની કોઈ હદ નથી રહી.'

'બાપુની સ્થિતિ એટલી બધી કઠુણજનક થઈ પડી કે સર તેજ બહાદુર સપ્ત જેવાને દેશના લોકોને અપીલ કરવી પડી, કે 'બુરા સમાચાર સાંભળવા માટે તૈયાર રહેજો કદાચ બાપુનું અવસાન થાય તો એમના મૃત્યુનો ધા સ્વાભિમાન, ગંભીરતા અને હિંમતથી સહન કરજો.' સાવરકર વગેરેએ મહાત્માજીને વિનવતી કરી, કે 'સરકાર પોતાની હક મૂકવાની નથી; આપ દેશને ખાતર ઉપવાસ છોડી દો.'

આપણા દેશના સૌથી મહાન પુરુષનું સ્મિટિય સરકારના હાથે થયેલું આ ભય ઠરમાં ભય કરે અપમાન હતું અને એ અપમાન મહાત્મા ત્રાંધીનું ન હતું, પણ ૪૦ કરોડની જનેતા-ભારતમાતાનું હતું.

સરકારે મૂકેલા ખોટા આરોપોથી બાપુને કેટલું દુઃખ થયું હતું, તે આ પરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ.'

ઉપવાસની સમાપ્તિ ૩૭ માર્ચ ૧૯૪૩ને દિવસે થઈ. દાકતરના મત પ્રમાણે એકવીસ દિવસના ઉપવાસ બાપુ મટે અસંભવિત હતા, છતાં ઈશ્વરની કૃપાથી તેમના ઉપવાસ પૂરા થયા ત્યારે ઉપવાસને અંતે ભજન ગવાયા, ત્યારે બાપુ આખ બધ કરીને બેઠા હતા. હોઠ હાલી રહ્યા હતા. આંખમાં અશ્રુબિંદુ આવી રહ્યા હતા, પ્રાર્થના બહુ જ અસરકારક થઈ હતી. વાતાવરણ ગંભીર, સૌમ્ય અને કઠુણ હતું. બાપુ થોડી વાર રહી યાત થયા. ઠંડૂરખા ત્યારે મોક્ષખીના રક્ષવાળો કપ બાપુને આપવા જાય છે, ત્યારે બાપુ કહે છે, કે 'હું' દાકતરોને ધન્યવાદ આપવા માણ છું...' આટલું બેસતામાં તો એમનું તણુ રૂધાઈ ગયું આસપાસનું વાતાવરણ યાત થઈ ગયું. બાપુએ ફરી પાછું કહેવા માંડ્યું, કે 'જેઓ બહુ જ સાવધાનીથી મારી કેખ-

રેખ રાખી રહ્યા છે ' પાછા ગળગળા થઈ ગયા.

થોડી વાર પછી એમણે પેતાનું વાક્ય પૂરું કર્યું : 'એમની કૃપાથી મને સફળતા મળી છે. પણ ઈશ્વરની ઈચ્છા હતી કે હું આ અનિકેસેડીમાંથી પાર જીતું. ઈશ્વર મને આગળનો રસ્તો સુઝાડશે. મારી કમજોરી માટે તમે લોકો મને ક્ષમા આપજો.'

૭. ૨૨મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૪ને દિવસે આત્માના મહેલમાં જન્મદાઢ ઠંડૂરખાનું અવસાન થયું. બાપુને બહુ જ શોક થયો હતો. તેમણે કહ્યું 'હું' બા વિના મારા જીવનને બરોબર ગોઠવી શકીશ નહિ. સરકાર મનુ અને પ્રજાને અહીંથી લઈ જવાનું કહે છે. મને લાગે છે કે સરકાર એ જાનને લઈ જશે. હું' નથી કહી શકતો કે એમના જવાથી મારા પર શું અસર થશે. તમે બધાં એક પછી એક ચાલ્યા જશો, તો કદાચ એમ જાને કે હું' એકલો રહી જાઉં. એ બહુ જ દયાજનક સ્થિતિ હતી.'

૮. ઈ. સ. ૧૯૪૪ના એપ્રિલ મહિનામાં બાપુને મેલેરિયાનો તાવ આવ્યો હતો. બાપુએ પોતાના સાથીઓને કહ્યું, 'હું' માનતો હતો કે મને મેલેરિયા તાવ કદાપિ આવશે નહિ, પણ મારું અભિમાન જનું રહ્યું છે. મેં હમેશાં માન્યું છે કે માણસ પોતાના પાપના કારણથી જ ખીમાર પડે છે. જેનો પોતાના મન પર પૂરો કાબૂ હોય, જેનું મન પૂરેપૂરું સ્વસ્થ હોય તે મારો ન જ પડે હું' ક્યાં છું' તેની મને ખબર નથી, પણ હું' પોતે જે સ્થાન પર મને પોતાને માનતો હતો, ત્યાં તો હું નથી જ એ વિચારે આજે મારા મનને વશ કરી લીધું છે. મારા મનની કેવી દયાજનક સ્થિતિ છે તે તમે લોકો નથી જાણત.'

૯. ભારતના ભારલા ૧૩યા. ફિંદુ-મુસ્લિમ કુલ્લક ચાલુ થયું. બાપુને આથી પુષ્કળ દુઃખ થયું. પેતાના જનના જોખમે બાપુએ આ તોફાન યાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અખૂટ દર્દના સામરવાળો અ ખો જેમની હતી એવા બાપુએ નેઆખલની પચ-પાળા મુસાફરી કરી. ૩૦મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૮નો દિવસ આવ્યો અને દુખિયારાનો મેલી હરિના દર-

[અનુ૦ ૫. ૬૭

કચ્છરખાપા - ભોલ્યા, 'વાઈસરોય કહે છે કે માંધી યુનાના પરિણામમાંથી પેતાની જાતને બચાવવા માટે ઉપવાસ કરે છે.'

ત્યારે બાપુએ કહ્યું : 'આ સરકારની નીચતાની કોઈ હદ નથી રહી.'

'બાપુની સ્થિતિ એટલી બધી કઠુણજનક થઈ પડી કે સર તેજ બહાદુર સપ્ત જેવાને દેશના સેનાને અપીલ કરવી પડી, કે 'બૂરા સમાચાર સંભળવા માટે તોયાર રહેજે કદાચ બાપુનું અવસાન થાય તો એમના મૃત્યુના ધા સ્વાભિમાન, ગંભીરતા અને હિંમતથી સહન કરજો.' સારકર વગેરેએ મહાત્માજીને વિનવતી કરી, કે 'સરકાર પોતાની હક મૂકવાની નથી; આપ દેશને ખાતર ઉપવાસ છોડી દો.'

આપણા દેશના સૌથી મહાન પુરુષનું ખ્રિસ્તી સરકારના હાથે થયેલું આ બપ કરમાં બપ કર અપમાન હતું અને એ અપમાન મહાત્મા માંધીનું ન હતું, પણ ૪૦ કરોડની જનતા-ભારતમાતાનું હતું.

સરકારે મૂકેલા ખોટા આરોપોથી બાપુને કેટલું દુઃખ થયું હશે, તે આ પરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ.'

ઉપવાસની સમાપ્તિ ૩૭ માર્ચ ૧૯૪૩ને દિવસે થઈ. દાકતરના મત પ્રમાણે એકવીસ દિવસના ઉપવાસ બાપુ મટે અસંભવિત હતા, છતાં ઈશ્વરની કૃપાથી તેમના ઉપવાસ પૂરા થયા ન્યારે ઉપવાસને અંતે ભજન ગવાયા, ત્યારે બાપુ આખ બપ કરીને ખેડા હતા. હોહ હાલી રહ્યા હતા. આંખમાં અશ્રુખિંકુ આવી રહ્યા હતા, પ્રાર્થના બહુ જ અસરકારક થઈ હતી. વાતાવરણ ગંભીર, સોગમ અને કઠુણ હતું. બાપુ થોડી વાર રહી સાંત થયા. કસ્તૂરબા ન્યારે મેસંખીના રસવાણા કપ બાપુને આપવા બંધ છે, ત્યારે બાપુ કહે છે, કે 'હું' દાકતરને ધન્યવાદ આપવા માગુ છું...' આટલું બેસતામાં તો એમનું મળુ રૂધાઈ ગયું આસપાસનું વાતાવરણ સાંત થઈ ગયું. બપુએ ફરી પાછું કહેવા માંડ્યું, કે 'જેઓ બહુ જ સાવધાનથી મારી રેખ-

રેખ રાખી રહ્યા છે' પાછા ગળગળા થઈ ગયા.

થોડી વાર પછી એમણે પેતાનું વાક્ય પૂર કયું : 'એમની કૃપાથી મને સફળતા મળી છે. પણ ઈશ્વરની ઈચ્છા હતી કે હું આ અસહિષ્ણુતાથી પાર જીતવું. ઈશ્વર મને આગળના રસ્તે સુસાડશે મારી કમળેરી માટે તમે લોકો મને ક્ષમા આપજો.'

૭. ૨૨મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩ને દિવસે આખા ખાન મહેલમાં જગદેવા કસ્તૂરબાનું અવસાન થયું. બાપુને બહુ જ શોક થયો હતો, તેમણે કહ્યું 'હું' બા વિના મારા જીવનને બરોબર ગોઠવી શકીશ નહિ. સરકાર મનુ અને પ્રજાને અડીથી લઈ જવાનું કહે છે. મને લાગે છે કે સરકાર એ જાનને લઈ જશે. હું' નથી કહી શકતો કે એમના જવાબી મારા પર શું અસર થશે. તમે બધા એક પછી એક ચાલ્યા જશો, તો કદાચ એમ જાને કે હું' એકલો રહી જઈ. એ બહુ જ દયાળનક સ્થિતિ હશે.'

૮. ઈ. સ. ૧૯૪૪ના એપ્રિલ મહિનામાં બાપુને મેસેરિયાના તાવ આગ્યો હતો. બાપુએ પોતાના સાથીઓને કહ્યું, 'હું' માનતો હતો કે મને મેસેરિયા તાવ કદાપિ આવશે નહિ, પણ મારું અભિમાન જનું રહ્યું છે. મેં હમેટાં માન્યું છે કે માણસ પોતાના પાપના કારણથી જ ખીમાર પડે છે. જોના પોતાના મન પર પૂરો કાબૂ હોય, જેનું મન પૂરેપૂરું સ્વસ્થ હોય તે મારો ન જ પડે હું' ક્યાં હું' તેની મને ખબર નથી, પણ હું' પોતે જે સ્થાન પર મને પોતાને માનતો હતો, ત્યાં તો હું' નથી જ એ વિચારે આજે મારા મનને વશ કરી લીધું છે. મારા મનની કેવી દયાળનક સ્થિતિ છે તે તમે લોકો નથી જાણતા.'

૯. ભારતના ભારતીય વડયા. હિંદુ-મુસ્લિમ હુલ્લસ ચાલુ થયું. બાપુને આથી પુષ્કળ દુઃખ થયું. પોતાના જનના જોખમે બાપુએ આ તોફાન સાત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અખૂટ દર્દના સારગણી અખો જેમની હતી એવા બાપુએ નેઆપર્ષની પત્ર-પાળા મુસાફરી કરી. ૩૦મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૮નો દિવસ આગ્યો અને દુખિયારાના મેલી હરિના દર-

[અનુ ૫. ૬૭

નદી, પણ તેનું હૃદય હશે છે. અને, કેવળ હૃદય જ નદી, પણ તેમાં કારણો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ જ હશે છે.'

પરંપરા વિશ્વાસ જ વિજયની ચાવી છે. જો વિશ્વાસ નથી તો વિજય પણ નથી. જો વિશ્વાસ હશે તો જરૂર વિજય આવીને તમારા પગે ચૂમશે. કેાઈ પણ વિજેતાને જુઓ એના વિજયનું સચું રહસ્ય એના અનૂર વિશ્વાસમાં જ રહેલું છે. વિશ્વાસ જ વિજયનો અહ્યુત ચમત્કાર રહ્યો છે. માનવ-સકળતાનું વિશાળ ભવન વિશ્વાસના પાયા પર જ ખડું છે. આપણી અસહજતા અને નિરાશાનું એકમાત્ર કારણ આપણામાં આત્મવિશ્વાસનો અભાવ છે. આપણે એ નથી જાણતા કે, આપણી જાત પર વિશ્વાસ રાખીને જ આપણે અન્ય શક્તિ મેળવી શકીએ છીએ, કે નેથી આ સંસારમાં કશું પણ અશક્ય નથી રહેતું. ભારતના ઇતિહાસમાં પાણીપતની ત્રીજી લડાઈ પોતાની ભયંકરતા માટે પ્રસિદ્ધ છે. એનું પણ એક રસ્ય હતું. કુદનપુર નામના એક નાનકડા રાજ્યનો રાજા પોતાના દુસ્મન નવાખ સાથે યુદ્ધમાં હારી ગયો. લોહીથી ખરડાયેલ મરણાસન હાલતમાં રણભૂમિમાં પડ્યો હતો, ત્યારે વિજયના નકામાં ચૂર નવાખ હાથે પર ભેરીને ત્યાં આજળ આવ્યો અને બોલ્યો : 'કેમ પરેલ, હજુ પણ સડીશ ?' કહીને તે અભિમાની નવાખે એ મૂર્છીત પરેલના માથા પર ખૂટતી ઠોક મારી. પરેલના મરણાસન દેહ પર એકાએક સ્વાસ્થિમાનની જાળા ભમૂડી બીડી. અંતારા વરસાવતી આંખો ખેલીને તેણે ઉત્તર આપ્યો, 'હા નવાખ જીવંત તો હજુ' પણ લડીશું !' આટલું કહીને તેણે પોતાના નેત્રો સદાને માટે બંધ કરી દીધાં.

પરેલના આ વાક્યે સારા મહારાષ્ટ્રમાં આજનું કામ કયું. એ શબ્દોની પાછળ છુપાયેલા એના આત્મવિશ્વાસે લાખો ઈન્સાનના આત્મવિશ્વાસને જાગ્રત કર્યો. નવાખની ઠોકે એક નદી માનો અનેક શેરોને લલકાર્યા હતા અને એ લલકાર એટલી ભયંકર સિદ્ધ થયો કે, મહારાષ્ટ્રના એકએક ઘરનો યુવક પ્રાણની હોળી ખેલવા નીકળી પડ્યો. પાણીપતની ત્રીજી લડાઈ જ આત્મવિશ્વાસનું શ્રેષ્ઠ પ્રમાણ છે.

કહેવાય છે કે, યુદ્ધની આત્ર એટલી પ્રજાવસિત બની હતી કે, કેાઈ પણ ઘર એવું નહોતું ખર્યું કે જેણે આ યુદ્ધમાં પોતાની આત્મિકિત ન આપી હોય ! ત્યાંનાં લોકગીતોમાં આને પણ સંભળાય છે. કે, 'ધર-ધરમાં ચૂડી ચૂડી હતી...'

આત્મવિશ્વાસથી યનુષ્ઠ શું નથી કરી શકતો તેનું આ સુંદર ઉદાહરણ છે. આત્મવિશ્વાસ જગ્યાની આપણી શક્તિને આપણે બેરડી બનાવી દઈએ છીએ. અસંખ્ય સુખ શક્તિઓ આપણામાં જગી બેઠે છે, એટલું જ નહીં આત્મવિશ્વાસથી કહેલા શબ્દો હજારો લોકોનાં હૃદયમાં એ વિશ્વાસ ફેલા છે કે, તેઓ ભયંકરમાં ભયંકર આપતિ સમક્ષ પણ વજની માફક દંડ યઈ બેઠા રહે છે.

જો તમને સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ નથી રાખતા તો તમે જે બનવા માહો છો તે કહી પણ નહીં બની શકો. અને ત્યારે તમારી અશ્વર્થનાઓ શુન્યમાં ગૂંજીને પાછી ફરશે, તમારો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જશે અને તમારા જીવનનો એ અવિશ્વાસ જ તમારો ધાતક-શત્રુ સાબિત થશે.

જેમ ધરતી પરથી ફેંકેલો પથ્થર કદી આસમાન સુધી નથી પહોંચતો તેમ અવિશ્વાસભર્યું અને કામડોળ હૃદય પણ કદી જીવનની ઉચ્ચ મંજિલ પર નથી પહોંચતું. જેમ પથ્થર ફરતીના આકર્ષણના નિયમનુ ઉલ્લંઘન કયું અને તે નિષ્ફળ ગયો તેમ જીવનનો પણ એ અમૂલ્ય સિદ્ધાંત છે કે સફળતા પર સદેહ રાખીને તમે કદી સફળ થઈ નહીં શકો; કારણ કે સફળતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ સફળતા પર વિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ વિના ઈશ્વર પણ તમારી સહાયતા નથી કરી શકતો.

આત્મવિશ્વાસી અને આત્મવિશ્વાસીન વ્યક્તિ વચ્ચે જમીન આસપાસનું અંતર છે. એકનું જીવન વિજયની તરફ ધપે છે, ત્યારે બીજાનું જીવન પરાજયની તરફ ધપે છે. દર આત્મવિશ્વાસવળી વ્યક્તિ જ જીવનમાં મહાન કાર્યો પાર પાડી શકે છે. પણ જે લોકો પોતાની શક્તિ પર વિશ્વાસ નથી

નહીં, પણ તેનું હૃદય ઠડે છે. અરે, કેવળ હૃદય જ નહીં, પણ તેમાં ભરેલો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ જ ઠડે છે.’

પરેખર વિશ્વાસ જ વિજયની ચાવી છે. જો વિશ્વાસ નથી તો વિજય પશુ નથી. જો વિશ્વાસ ઠરી તો જરૂર વિજય આવીને તમારા પગે ચૂકશે. કોઈ પણ વિજેતાને જુઓ એના વિજયનું સ.ચુ. રહસ્ય એના અનૂપ વિશ્વાસમાં જ રહેલું છે. વિશ્વાસ જ વિજયનો અદ્ભુત ચમત્કાર રહ્યો છે. માનવ-સકળતાનું વિશાળ ભવન વિશ્વાસના પાયા પર જ ખરું છે. આપણી અસૂક્ષ્મતા અને નિરાશાનું એકમાત્ર કારણ આપણામાં આત્મવિશ્વાસનો અભાવ છે. આપણે એ નથી જાણતા કે, આપણી જાત પર વિશ્વાસ રાખીને જ આપણે અન્યેય શક્તિ મેળવી શકીએ છીએ, કે નેથી આ સંસારમાં કશું પણ અશક્ય નથી રહેતું. ભારતના ઇતિહાસમાં પાણીપતની ત્રીજી લડાઈ પોતાની ભવંકરતા માટે પ્રસિદ્ધ છે. એનું પણ એક રહસ્ય હતું. કુંદનપુર નામના એક નાનકડા રાજ્યનો રાજા પોતાના દુશ્મન નવાખ સાથે યુદ્ધમાં હારી ગયો. લોહીથી ખરડાયેલ મરણાસન હાલતમાં રણભૂમિમાં પડ્યો હતો, ત્યારે વિજયના નહામાં ચૂર નવાખ હાથી પર બેસીને ત્યાં આજળ આવ્યો અને બોલ્યો: ‘કેમ પરેલ, હજુ પણ લડીશ ?’ કહીને તે અભિમાની નવાખે એ મૂર્છિત પરેલના માથા પર ખૂટી હોકર મારી, પરેલના મરણાસન રેલ પર એકાએક રા-તિમાનની જ્વાળા ભગૂડી ઊડી. અંજારા વરસાવતી આંખો ગોલીને તેણે ઉત્તર આપ્યો, ‘હા નવાખ જીવંતુ’ તો હજુ ‘પણ લડીશું !’ આટલું કહીને તેણે પોતાના મેત્રો સહાને માટે બંધ કરી દીધાં.

પરેલના આ વાક્યે સારા મહારાષ્ટ્રમાં આવતું કામ કયું. એ શબ્દોની પાછળ છુપાયેલા એના આત્મવિશ્વાસે લાખો ઈન્સાનના આત્મવિશ્વાસને જાગ્રત કર્યો. નવાખની હોકરે એક નહીં માને અનેક શેરોને લલકાર્યા હતા અને એ લલકાર એટલી ભવંકર સિદ્ધ થયો કે, મહારાષ્ટ્રના એકએક ઘરનો યુવક પ્રાણની હોળી ખેલવા નીકળી પડ્યો. પાણીપતની ત્રીજી લડાઈ જ આત્મવિશ્વાસનું શ્રેષ્ઠ પ્રમાણ છે.

કહેવાય છે કે, યુદ્ધની આગ એટલી પ્રજ્જ્વલિત બની હતી કે, કાલ પણ ધર એવું નહોતું બચ્યું કે જેણે આ યદ્ધમાં પોતાની આહુતિ ન આપી હોય ! ત્યાંનાં લોકગીતામાં આને પણ સંભળાય છે. કે, ‘ધર-ધરમાં ચૂકી ચૂકી હતી...’

આત્મવિશ્વાસથી મનુષ્ય શું નથી કરી શકતો તેનું આ સુંદર ઉદાહરણ છે. આત્મવિશ્વાસ જગાવીને આપણી શક્તિને આપણે બેરહી બનાવી દઈએ છીએ. અસંખ્ય સુષુપ્ત શક્તિઓ આપણામાં ભગી હોય છે, એટલું જ નહીં આત્મવિશ્વાસથી કહેલા શબ્દો હબરો લોકોનાં હૃદયમાં એ વિશ્વાસ ફેંકે છે કે, તેઓ ભવંકરમાં ભવંકર આપતિ સમક્ષ પણ વજની માફક દંડ થઈ જીતા રહે છે.

જો તમને સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ નથી રાખતા તો તમે જે બનવા માંડો છો તે કહી પણ નહીં બની શકો. અને ત્યારે તમારી અવશ્ય-નાઓ શુન્યમાં ગૂંજીને પાછી ફરશે, તમારો પરિશ્રમ નિષ્ફળ જશે અને તમારા જીવનનો એ અવિશ્વાસ જ તમારો ધાતક-ચતુ સાબિત થશે.

જેમ ધરતી પરથી ફેંકેલો પથ્થર કહી આસ-માન સુધી નથી પહોંચતો તેમ અવિશ્વાસભરું અને કામગીરો હૃદય પણ કહી જીવનની ઉચ્ચ મંડિલ પર નથી પહોંચતું. જેમ પથ્થરે ફરતીના આડપણના નિયમનું ઉલ્લંઘન કયું અને તે નિષ્ફળ ગયો તેમ જીવનનો પણ એ અમૂલ્ય સિદ્ધાંત છે કે સફળતા પર સફેદ રાખીને તમે કહી શકો થઈ નહીં શકો; કારણ કે સફળતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ સફળતા પર વિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે. આત્મવિશ્વાસ વિના ઈશ્વર પણ તમારી સહાયતા નથી કરી શકતો.

આત્મવિશ્વાસી અને આત્મવિશ્વાસહીન વ્યક્તિ વચ્ચે જમીન આસપાસનું અંતર છે. એકનું જીવન વિજયની તારૂં ધણે છે, ત્યારે બીજાનું જીવન પરાજયની તારૂં ધણે છે. દરેક આત્મવિશ્વાસવળી વ્યક્તિ જ જીવનમાં મહાન કાર્યો પાર પાડી શકે છે. પણ જે લોકો પોતાની શક્તિ પર વિશ્વાસ નથી

જેમ જેમ આપણો આત્મવિશ્વાસ વધે છે તેમ તેમ આપણી કાર્યશક્તિ વધે છે. એટલે એ આપણા વિશ્વાસનું પાત્ર નાનું છે તો તેમાં ઈશ્વરીય શક્તિનો પ્રવાહ પણ એટલો જ ઓછો આછો આવી શકશે.

અસાધ્યમ લિઠન એક અત્યંત નમ્ર અને નિરાકિમાની મનુષ્ય હતા. પરંતુ ન્યારે દેશ પર ગ્રહયુદ્ધનાં વાદળ ફેલાવા લાગ્યાં અને રાષ્ટ્રપતિની ચૂટણી પણ આવી પહોંચી ત્યારે એકાએક લિઠનને પ્રેરણા થઈ કે, શા માટે તે આ વેળાએ દેશના કર્ણધાર બનીને રાજ્યની લગ્નમ સંજાળી ન લે? એટલે રાષ્ટ્રપતિપદને માટે એમણે પોતાનું નામ મુક્યું અને રાજનીતિજ્ઞોને એમણે કહ્યું, 'મારો અંતરાત્મા કહે છે કે, હું આ સહકાળમાં દેશનું નેતૃત્વ સંજાળી શકીશ.' આ શબ્દો અચર કોઈ અભિમાની વ્યક્તિના મુખમાથી નીકળ્યા હોત તો જરૂર તે આત્મપ્રશંસા જ ગણાત, પણ લિઠનનું અતઃકરણ સાફ હૃદય અને પોતાની યોગ્યતા પર એને દૃઢ વિશ્વાસ હતો એથી જ તેઓ અમેરિકાના ઔરવાન્વિત રાષ્ટ્રપતિ બની શક્યા.

ઈતિહાસનાં પૃષ્ઠો પર પણ તે જ વ્યક્તિઓ અમર થઈ ગઈ છે કે જેમને પોતાના જીવનની મહા નતા પર અટલ વિશ્વાસ હતો. તેઓ બરાબર સમજતા હતા કે, એમનું આજનું સ્વપ્ન કાલે સત્ય બન્યાર છે. ખસ, પોતાના લક્ષ્ય પર એ જ દૃઢ આત્મવિશ્વાસને કારણે અગળ ધપતાં રહેવાયાં તે સૌકા ઈતિહાસમાં પોતાનું નામ અમર કરી ગયા. એ મહાપુરુષોને આત્મવિશ્વાસ આપણને એમની અદ્ભુત શક્તિની ખાતરીએ આપે છે. ખુડ જ કહ્યું છે કે સસારમાં જે સૌકાને એ ખમ્મ છે કે એમને કયાં જવું છે તેમને દુનિયા માર્ગ ખુલ્લો કરી આપે છે.

'જોન એડ્વ આર્ડ'નું ફ્રાંસની સેનાના સેનાપતિ બનવાનું એના આત્મવિશ્વાસને કારણે હતું. સ એ જ એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસને કારણે હતું. એ ઈશ્વરીય પ્રેરણા પરના વિશ્વાસ વચ્ચે તે ન કદી ચાલ્સ' ડાર્લિન્સ પાસે પહોંચી શકત કે ન તો

તેની પાસે તે ફ્રાંસની ફાજના નેતૃત્વને અધિકાર માગી શકત. તેણે ચાલ્સ'ને ખાતરી આપી કે, અત્યારે એ પોતે જ ફ્રાંસની સેનાને સંજાળી દેશની રક્ષા કરી શકે તેમ છે. કારણ એને અટલ વિશ્વાસ હતો કે એના નેતૃત્વમાં ફ્રાંસની ફાજ અવરપ છતી જશે.

'જોન'નો આ પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ ન્યારથી તે નાની બધિકા હતી અને તે ઘેટાં-ગકરા ચરાવતી હતી ત્યારથી પેદા થઈ ચૂક્યો હતો ન્યારે તે મોટી થઈ ને ફ્રાંસની ફાજમાં તે પહોંચી ત્યારે સિખર જેવા એના મહાન વિશ્વાસ પર સૈનિકોના અપ્રતીય શબ્દોનો કોઈ પ્રભાવ ન પડતો. ગામડાનો એક સાધા રણ છાંદરી, કે જેણે બહારની દુનિયા કદી જોઈ નહોતી અને સૈનિકશિક્ષા યા યુદ્ધનું તે જ નામ સુધ્ધા પણ જણતી નહોતી, તે એક પરાજિત સેનાને વિજયી બનાવી દે એથી અધિક વિલક્ષણ વાત બીજી કઈ હોઈ શકે?

અસંખ્ય દુ ખો, કટુ અલાયનાઓ માગો અને ઉપેક્ષા બધું જ હોવા છતાં પણ તે વિચલિત ન થઈ તે પોતાના વિશ્વાસ પર અડગ રહી અને આખર વિજય એના પગ ચૂમવા લાગ્યો. એ અટલ વિશ્વાસને કારણે જ તે આગળના વિશ્વના ઈતિહાસમાં એક અદ્વિતીય ચમત્કાર કરી ગઈ. કોઈ પણ પ્રુપ્ત નેપોલિયનની જેવો સહસી હોવા છતાં પણ- સૈનિક શિક્ષણ વિના જે કાર્ય આ આગળનાં કાલે થયું તે કાર્ય તે ન કરી શકત

હવના કરો કે, ૧૯૧૨ એ સંપૂર્ણ અટલ વિશ્વાસના સદારે જ ઉત્તર ધ્રુવનું સંશોધન કયું. આ માટે તો તેને અનેક વખત પ્રાણની ખાજ લગાવવી પડી, એનું જહાજ તૂટી ગયું અને એના સાથીઓ પણ એને છોડીને ચાલ્યા ગયા. છતાં શું એના વિશ્વાસ દીસો પડ્યો? નહીં, કેમકે એના વિશ્વાસ અડગ હતો ઉત્તર ધ્રુવ તો એના હૃદયપટ પર લખાઈ ગયું હતું ઉત્તરધ્રુવની શોધ એને કરવી જ હતી એ માટે વિશ્વની કોઈ શક્તિ એના લક્ષ્ય ને નિષ્ફળ કરી શકે તેમ નહોતી, 'ઉત્તરધ્રુવ પ્રતિ' એજ એના જીવનનો મૂળમત્ર હતો. ન્યા સુધી

જેમ જેમ આપણે આત્મવિશ્વાસ વધે છે તેમ તેમ આપણી કાયદારીતિ વધે છે. એટલે એ આપણા વિશ્વાસનું પાત્ર નાનું છે તો તેમાં ઈશ્વરીય શક્તિને પ્રવાહ પશુ એટલે જ એણે આણે આવી શકે.

અસાધ્ય સિંહન એક અત્યંત નમ્ર અને નિરાશિમાની મનુષ્ય હતા. પરંતુ ન્યારે દેશ પર યુદ્ધરૂઢના વાજા ફેલાવા સાગ્યા અને રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પશુ આવી પહોંચી ત્યારે એકાએક સિંહનને ટ્રેરશ્વા યદ્ય કે, શા માટે તે આ વેળાએ દેશના કષ્ટધાર બનીને રાજ્યની સત્રામ સંભાળી ન સે? એટલે રાષ્ટ્રપતિપદને માટે એમણે પોતાનું નામ યુદ્ધ અને રાજનીતિગોને એમણે કહ્યું, 'મારો અંતરાત્મા કહે છે કે, હું આ સંકટકાળમાં દેશનું નેતૃત્વ સંભાળી શકીશ.' આ શબ્દો અત્રર કોઈ અશિમાની વ્યક્તિના મુખમાંથી નીકળ્યા હોત તો જરૂર તે આત્મપ્રશંસા જ ગણાત, પણ સિંહનું અતઃકરણ સાફ હૃદય અને પોતાની યોગ્યતા પર એને દૃઢ વિશ્વાસ હતો એથી જ તેઓ અમેરિકાના મોરવાન્વિત રાષ્ટ્રપતિ બની શક્યા.

ઈતિહાસના પૃષ્ઠો પર પણ તે જ વ્યક્તિઓ અમર થઈ ગઈ છે કે જેમને પોતાના જીવનની મહા નતા પર અટલ વિશ્વાસ હતો તેઓ બરાબર સમજતા હતા કે, એમનું આજનું સ્વપ્ન કાલે સત્ય થનાર છે. ખસ, પોતાના સ્વપ્ન પર એ જ દૃઢ આત્મવિશ્વાસને કારણે અગળ ધપતા રહેવાથી તે લોકો ઈતિહાસમાં પોતાનું નામ અમર કરી ગયા. એ મહાપુરુષોને આત્મવિશ્વાસ આપણને એમની અદ્ભુત શક્તિની ખાતરીએ આપે છે. ખરું જ કહ્યું છે કે સત્રામમાં જે લોકોને એ ખ્યાલ છે કે એમને ક્યાં જરૂર છે તેમને દુનિયા માર્ગ ખુલ્લી કરી આપે છે.

'જોન એફ આર્ડ'નું ફ્રાંસની સેનાના સેનાપતિ બનવાનું એના આત્મવિશ્વાસને કારણે હૃદય સારું જ એ ઈશ્વરીય ટ્રેરશ્વા પરના વિશ્વાસને કારણે હૃદય. એ ઈશ્વરીય ટ્રેરશ્વા પરના વિશ્વાસ વગર તે ન કદી ચાલ્સે કાફિન્સ પાસે પહોંચી શકત કે ન તો

તેની પાસે તે ફ્રાંસની ફોજના નેતૃત્વને અધિકાર માગી શકત. તેણે ચાલ્સને ખાતરી આપી કે, અત્યારે એ પોતે જ ફ્રાંસની સેનાને સંભાળી દેશની રક્ષા કરી શકે તેમ છે. કારણ એને અટલ વિશ્વાસ હતો કે એના નેતૃત્વમાં ફ્રાંસની ફોજ અવરપ જીતી જશે.

'જોન'ને આ પ્રમુખ આત્મવિશ્વાસ ન્યારથી તે નાની બધિકા હતી અને તે ઘેટાં-બકરા ચરાવતી હતી ત્યારથી વેદા થઈ ચૂક્યા હતા ન્યારે તે મોટી થઈ ને ફ્રાંસની ફોજમાં તે પહોંચી ત્યારે શિખર જેવા એના મહાન વિશ્વાસ પર સૈનિકોના અપ્રતીક્ષ શબ્દોને કોઈ પ્રભાવ ન પડતો. ગામડાંની એક સાધારણ છોકરી, કે જેણે બહારની દુનિયા કદી જોઈ નહોતી અને સૈનિકશિક્ષા યા યુદ્ધનું તો જે નામ સુધા પશુ જણતી નહોતી, તે એક પ્રાગ્જિત સેનાને વિજયી બનાવી દે એવી અધિક વિશ્વાસ પાત બીજી કઈ હોઈ શકે?

અસંખ્ય દુ ગો, કહુ અ સાયનાઓ ગાળો અને છપોસા બધું જ હોવા છતાં પણ તે વિચલિત ન થઈ તે પોતાના વિશ્વાસ પર અડગ રહી અને આખર વિજય એના પર ચૂમવા લાગ્યો. એ અટલ વિશ્વાસને કારણે જ તે પ્રાગ્જિત વિશ્વાસ ઈતિહાસમાં એક અદ્વિતીય સમતકાર કરી ગઈ. કોઈ પણ યુદ્ધ નેપોલિયનની જેવા સહસી હોવા છતાં પણ- સૈનિક શિક્ષણ વિના જે કાર્ય આ પ્રાગ્જિત વિશ્વાસને કારણે તે ન કરી શકત

કલ્પના કરો કે, વિધરે એ સંપૂર્ણ અટલ વિશ્વાસના સહારે જ ઉત્તર ધ્રુવનું સંશોધન કયું. આ માટે તો તેને અનેક વખત પ્રાણની બાજુ સત્રાવવી પડી. એનું જહાજ તૂટી ગયું અને એના સાથીઓ પણ એને હોડીને ચાલ્યા ગયા. છતાં ડું એના વિશ્વાસ દીસે પડ્યો નહીં, કેમકે એના વિશ્વાસ અડગ હતો ઉત્તર ધ્રુવ તો એના હૃદયપટ પર લખાઈ ગયું હૃદય ઉત્તરધ્રુવની શોધ એને કરવી જ હતી એ માટે વિશ્વની કોઈ શક્તિ એના સ્વપ્ન ન નિષ્ફળ કરી શકે તેમ નહોતી, 'ઉત્તરધ્રુવ પ્રતિ' એજ એના જીવનનો મુખ્યમત હતો. ન્યા સુધી

કહવાની બહારની છે. એ વ્યક્તિઓમાં તે અસાધારણ સહિષ્ણુતા પોતાના વિશ્વાસનાં સ્રોતથી જ આવી હતી, કે જેની પ્રેરણા દ્વારા તેઓ પોતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શક્યા.

જેટલો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ તમારા મનમાં હશે, મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને પૂર્ણ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય હશે તેટલી જ સફળતા તમે પ્રાપ્ત કરી શકો. એ જ વિશ્વાસની પ્રયત્નશક્તિના સહારે કરેલે ને પત્રલે વધતી માનવસમ્પત્તિ એ અસંખ્ય યુગમાંથી આજના સમયયુગમાં પહોંચી ગઈ છે. મનુષ્ય વિશ્વાસની સીડી મારફતે જ સમ્પત્તિના સિખર પર પહોંચ્યો છે, પણ વિશ્વાસના પુઠાર પર આરણ ધપનાર લોકો સંસારમાં વિરલા જ જોવા મળે છે. પ્રત્યેક માણસના વ્યક્તિત્વમાં કોઈ વિશેષ કાર્ય યા આવિષ્કારનાં બીજ છૂપાયેલાં હોય છે. ખરૂં એ છે કે જે આત્મવિશ્વાસ રાખીને અને ઈશ્વરના સંદેશને માનીને આપણે ચાલીએ તો સંસારની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉપતિમાં કંઈને કંઈ સહાયતા અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે.

આત્મવિશ્વાસ અને ઉત્સાહનો અભાવ જ મોટા બાજના લોકોની દુર્બળતાઓનું કારણ છે. સંસારમાં સૌથી મહાન કાર્ય છે મનુષ્યમાં સતાયેલી મહાનતા અને સંકલિત સફળતાનો વિશ્વાસ જગાવવો. ખરેખર આપણે પણ કોઈ મહાન કાર્ય કરવાને આત્મ્યા છીએ અને સફળતા આપણી પણ પ્રતિજ્ઞા કરી રહી છે એ જાતનો વિશ્વાસ કરવો એ મહાન કાર્ય છે. જ્યારે માણસ પોતાની છૂપી શક્તિઓથી પરિચિત થઈ જાય છે ત્યારે એના પર તે શંકા નથી કરતો. વિશ્વાસ અતઃકરણમાં દૃઢ થઈ જાય છે અને જ્યારે તે પોતાની તમામ સંપૂર્ણ મહાનતાને જાણત કરી દે છે ત્યારે જ તેને એન પડે છે.

બાઈબલમાં પણ વિશ્વાસની જ મહત્તા દર્શાવવામાં આવી છે. વિશ્વાસની શક્તિથી જ અલ્લામ સિંકન પોતાના મહાન કાર્યમાં સફળ થયા. પ્રાચીન બાઈબલમાં પણ બધા પૈગમ્બરો વિશ્વાસની શક્તિ પર જ બાર મૂકે છે.

ઈસુએ અનેકવાર કહ્યું છે કે, 'તમારા વિશ્વાસ

અનુસાર જ તમે બની શકો.' 'વિશ્વાસ' અને 'શ્રદ્ધા' આ બે શબ્દોની મહત્તા સર્વેચ્છ બતાવી છે. આ બે શબ્દ જુદાની માફક દૃષ્ટિ પર પ્રભાવ નાખીને મનુષ્યની શક્તિનો વિકાસ કરે છે. ઈસુ માનવ માત્રને એ જ વિશ્વાસ આપે છે કે કેવળ એક જ શરત પર તે કાર્ય તેઓ કરી શકે છે, તે છે વિશ્વાસ. 'ફરી ફરી ફૂં તમને કહું છું' કે, જે મારા પર વિશ્વાસ રાખે છે, તે કેવળ મારી જેવાં કાર્યો જ નહીં, મારાથી પણ અધિક મહાન કાર્ય કરી શકશે. કારણ કે, હું પણ પરમપિતા પર અટલ વિશ્વાસ રાખું છું. ઈસુ માનવ માત્રને આ જ ઉપદેશ આપતા હતા.

વિશ્વાસ જ મનુષ્યના જીવનમાં તે ઉત્તમ ગુણ બનેલો છે કે, જે એના ઈશ્વરત્વનું પ્રમાણ છે. એનો અભાવ જીવનની તમામ આપત્તિઓ, દુખો અને મોટાભાગની અસફળતાઓનું કારણ બને છે.

તમારા આત્મવિશ્વાસના અભાવને તમે પ્રતિદિન આત્મઉપાયો દ્વારા દૂર કરી શકો છો. આત્મનિરીક્ષણ કરતી વેળાએ સદા મનોમન દૃઢ શબ્દોમાં દિલની વાત કહો. માને તમે કોઈ આપ્તજન સમક્ષ જિભા રહીને એને તમારા દિલની વાતો કહી રહ્યા છો ! તમારી જાતને કહો :

'તમે ઈશ્વરના પ્યારાં સંતાન છો અને તમારું દુર્બળ જીવન એને કહી પણ સ્વીકાર્ય નથી. ઈશ્વરે તમને સફળતા માટે પેદા કર્યા છે, અસફળતા માટે નહીં. અહીં કોઈને પણ અસફળતા નથી બક્તી તમે તમારા જીવનની મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને સંદેહથી નષ્ટ કરીને જીવનના મહાન લક્ષ્યને અસત્ય સિદ્ધિ કરી રહ્યા છો. તમારો નિરાશ અને ઉદાસ ચહેરો લઈને તમારા મિત્રો સામે જતાં તમને લાગત આવવી જોઈએ. તમે શા માટે એવું વિચારો છો કે તમે સંસારમાં રહેવા યોગ્ય નથી ? જીવનમાં તમે જે કરવા ચાહો છો તે તો ઈશ્વર દ્વારા જ નિશ્ચય છે. તો શા માટે એ કરી ન બતાવો ? ઈશ્વરની મૂર્તિ તમારા હૃદયમાં જ છે. શા માટે તમે એ શક્તિને પ્રકટ કરતા નથી ?'

હવનાની બહારની છે એ બાકિતઓમા તે અસાધા
/ રજુ સહિષ્ણતા પોતાના વિશ્વાસનાં સ્તોત્રી જ
આવી હતી, કે જેની પ્રેરણા દ્વારા તેઓ પોતાના
લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શક્યા

જેટલો પ્રયત્ન આત્મવિશ્વાસ તમારા મનમા
હશે, મહત્વાકાંક્ષાઓને પૂર્ણ કરવાને દૃઢ નિશ્ચય
હશે તેમની જ સફળતા તમે પ્રાપ્ત કરી શકો. એ
જ વિશ્વાસની પ્રયત્નશક્તિના સહારે કરવે ને પત્રને
વધતી માનવસમતા એ અસંખ્ય યુગમાથી આજના
સમયયુગમાં પહોંચી ગઈ છે મનુષ્ય વિશ્વાસની
સીડી મારફતે જ સમતાના સિખર પર પહોંચ્યો છે,
પણ વિશ્વાસના પુકાર પર આરણ ધપનાર લોકો
સસારમા વિરલા જ નેવા મળે છે પ્રત્યેક માણ
સના વ્યક્તિત્વમાં કોઈ વિશેષ કાર્ય યા આવિષ્કારના
બીજા જૂથાયેલાં હોય છે ખરૂં એ છે કે જે આત્મ
વિશ્વાસ રાખીને અને ઈશ્વરના સંદેશને માનીને
આપણે ચાલીએ તો સસારની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉત્ત
તિમાં ઠઈને ઠઈ સહાયતા અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે

આત્મવિશ્વાસ અને ઉત્સાહનો અભાર જ
મોટા કામના લોકોની દુર્બળતાઓનું કારણ છે
સસારમાં સૌથી મહાન કાર્ય છે મનુષ્યમાં સતાયેલી
મહાનતા અને સકલિત સફળતાના વિશ્વાસ જગાવવો
ખરેખર આપણે પણ કોઈ મહાન કાર્ય કરવાને
આવ્યા છીએ અને સફળતા આપણી પણ પ્રતિક્ષા
કરી રહી છે એ જાતનો વિશ્વાસ કરવો એ મહાન
કાર્ય છે જ્યારે માણસ પોતાની જૂબી શક્તિઓથી
પરિચિત મઈ જાય છે ત્યારે એના પર તે સહા નથી
કરતો વિશ્વાસ અત કરજુમા દૃઢ થઈ જાય છે અને
જ્યારે તે પોતાની તમામ સુપ્રત મહાનતાને જાગૃત
કરી દે છે ત્યારે જ તેને ચેન પડે છે

ખાઈજલમા પણ વિશ્વાસની જ મહત્તા દર્શાવ
વામાં આવી છે વિશ્વ સની શક્તિથી જ અલ્પકામ
લિહન પોતાના મહાન કાર્યમાં સફળ થવા માગીને
ખાઈજલમા પણ બધા પૈરખરો વિશ્વાસની શક્તિ
પર જ બાર મૂકે છે

ઈસુએ અનેકવાર કહ્યું છે કે, 'તમારા વિશ્વાસ

અનુસાર જ તમે બની શકો' વિશ્વાસ' અને 'શ્રદ્ધા
આ બે શબ્દોની મહત્તા સર્વોચ્ચ બતાવી છે આ
બે શબ્દ જાદુની માફક હૃદય પર પ્રભાવ નાખીને
મનુષ્યની શક્તિનો વિકાસ કરે છે ઈસુ માનવ
માનને એ જ વિશ્વાસ આપે છે કે કેવળ એક જ
શરત પર તે કાર્ય તેઓ કરી શકે છે, તે છે વિશ્વ સ
'ફરી ફરી ફૂ તમને કહું છું કે જે મારા પર
વિશ્વાસ રાખે છે, તે કેવળ મારી જેવા કાર્ય જ
નહી, મારાથી પણ અધિક મહાન કાર્ય કરી શકશે
કારણ કે, હું પણ પરમપિતા પર અટલ વિશ્વાસ
રાખું છું' ઈસુ મનવ માનને આ જ ઉપદેશ
આપતા હતા

વિશ્વાસ જ મનુષ્યના જીવનમાં તે ઉજાગળ
જ્યેતિ છે કે, જે એના ઈશ્વરત્વનું પ્રમાણ છે એના
અભાવ જીવનની તમામ આપત્તિઓ, દુખો અને
મોટાભાગની અસફળતાઓનું કારણ બને છે

તમારા આત્મવિશ્વાસના અભાવને તમે પ્રતિ
દિન આત્મહિંસા દ્વારા દૂર કરી શકો છો આત્મ
નિરીક્ષણ કરતી વેળાએ સદા મનોમન દૃઢ શબ્દોમા
લિહની વાત કહો માનો તમે કોઈ આપત્તિન સમક્ષ
જામા રહીને એને તમારા લિહની વાતો કહી રહ્યા
છો! તમારી જાતને કહો

'તમે ઈશ્વરના પ્યારા સત્તાન છો અને તમારુ
દુર્બળ જીવન એને કહી પણ સ્વીકાર્ય નથી ઈશ્વરે
તમને સફળતા માટે પેદા કર્યા છે, અસફળતા માટે
નહી એણે કોઈને પણ અસફળતા નથી બક્ષી તમે
તમારા જીવનની મહત્વાકાંક્ષાઓને સંદેહથી નષ્ટ
કરીને જીવનના મહાન લક્ષ્યને અસત્ય સિદ્ધિ કરી
રહ્યા છો તમારો નિરાસ અને ઉદાસ ચહેરો લઈને
તમારા મિત્રો સામે જતા તમને લગભગ આવવી
નેઈએ તમે શા માટે એવું વિચારો છો કે તમે
સસારમા રહેવા યોગ્ય નથી? જીવનમાં તમે જે
કરવા ચાહો છો તે તો ઈશ્વર દ્વારા જ નિશ્ચિત છે
તો શા માટે એ કરી ન બતાવો? ઈશ્વરની શ્રુતિ
તમારા હૃદયમાં જ છે શા માટે તમે એ શક્તિને
પ્રકટ કરતા નથી?

આજે હું તમને કંઈ નવી વાત કહેવાનો છું એવી આશા ન રાખતા. આજ તો હું તમારી સમક્ષ મારા જીવનની થોડી એકંત્રિત ભાવનાઓ રજૂ કરવા માગું છું. આથી કરીને મારા વિચારોની અતિમ ભૂમિકા આવી ગઈ છે એમ પણ તમે નહિ માની શો એવી હું આશા રાખું છું. મારે હજી જીવનમાં ઘણું શીખવાનું બાકી છે.

જૂની ભાવનાઓ પણ બેસ્વાદ ભોજનની માફક થોડા દિવસ પછી આપણને ચમતી નથી.. કલા-નિદર્શનને નવી ભાવનાઓ આપવાનું ખૂબ મુશ્કેલ છે. કલામાં નવીનતા લાવવાનું તો ભગવાનના અપાર રૂપને વિભિન્ન મૂર્તિઓમાં વિકસતાં જોયું છે એવા મહાન લોકો માટે જ શક્ય છે. આ નવીન પ્રકાશ માત્ર એ મૂર્તિને સ્વાભાવિક રૂપ જ આપતો નથી, પણ એથી કંઈક વિશેષ પ્રદાન કરે છે. ક્યારેક ભાવનાઓને આપણાં અચેતન તથા કાદંબિક મનની ડુધિ અનુસાર આગળ લઈ જઈને પ્રકૃતિને થોડું વિન્ન રૂપ પણ આપવું પડે છે—જેને બદલવું એમ પણ કંપી શકાય છે.

પરંતુ આટલું સમજવા છતાંયે ઇન્દ્રિયા ચિરલીલામય રૂપને વિભિન્ન સ્વરૂપોમાં જોઈને કોઈક વાર એવી પ્રતીતિ થાય છે કે સર્વથા મૌલિક નિજત્વ દેખાડવાનું મુશ્કેલ છે. પુનરાવૃત્તિ હર સ્થિતિમાં, હર સમયે થવા કરે છે. મનુષ્ય, પતંગિયુ, છાંડ-છંદવરની પ્રત્યેક રચનામાં આમ થાય છે. જન્મ પછી મૃત્યુ, ઉષા પછી રાત્રિ, દુઃખ પછી સુખ, ચિરન્તન પ્રતિ સાથે આ ત્રિતિ ચોખ્ખી જ હોય છે. આ દુનિયામાં આપણે આવ્યા છીએ, એટલે એક દિવસ પાછું જવું પડશે એ ભાવના આપણને કોઈ પણ પ્રકારનું મૌલિક રૂપ આપવામાં અસમર્થ બનાવી શકે છે. આમ છતાંયે માનવીના મનમાં એક ખીજા ધારા પણ વહેતી હોય છે. જે એને નવીન રેખાઓનું આલેખન કરવાની પ્રેરણા આપે છે. એટલે જ તો

આપણે પ્રતિદિન નવીન ઉપાત્તું આનંદથી સ્વાગત કરીએ છીએ. પ્રત્યેક મુંદરતાની સાથે આપણું ચિરન્તન મન ગ્રાઈ અને નાચી જાડે છે—અને આનંદ વિભોરતાનાં દર્શન કરાવે છે. પ્રેમ એ સંક્રિષ્ટતાએ માનવીને આપેલા સૌથી મહાન આશીર્વાદ છે. આ પ્રેમ જ માનવીની હૃદય વીણાને વારંવાર વચાડીને એને નિત્ય નવીન રૂપો દેખાડે છે. આ કદંબને જ વારંવાર રૂપ મળે છે. આ અપાર પ્રેમનો અનુભવ કરવાની દરેક મનુષ્યની ક્ષમતામાં અંતર હોઈ શકે છે. એટલે જ એને એમાંથી મળતા પ્રકાશમાં પણ અંતર રહે છે. આ અપૂર્વ પ્રેમ ધારાથી પ્રેરાઈને આપણે આપણી કૃતજ્ઞતામાં ડૂબીને નવીન રૂપે વારંવાર વિકસિત થઈએ છીએ. આ માત્ર અંતરની અભિવ્યક્તિ નથી, આ તો કદંબના ફેલીની ઉપાસનામાં મનુષ્ય હૃદયનું આત્મસમર્પણ છે—ત્યારે જ તો પ્રકૃતિનાં નવીન રૂપ અને કદંબનાં જોઈ શકાય છે ને? વિશ્વસ્થાની અસીમ અપૂર્વ રચનાને જોઈને એ અનંત આનંદનો અનુભૂતિથી મનુષ્ય ચમકી જાડે છે અને અસીમને પોતાની સમજ અનુસાર માનસિક રૂપ આપવાની ઈચ્છા કરે છે. આ જ છે મહાનની સાથે ચિર પરિવર્તનશીલને જોડવાની પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રવૃત્તિ.

પ્રકૃતિ વારંવાર એક જ રૂપને દર્શાવે છે અને ત્યારે જ ત્રિતીયીક સહિતને સ્પર્શી શકાય છે એવો સામાન્ય અનુભવ છે.. કલાકાર પ્રકૃતિનાં રૂપની નેટલી વધુ અર્થનાં કરે છે એટલેા વિશેષ એ એનાં માધુર્યની નજીક પહોંચી જાય છે. વિશ્વસ્થા સાથે એકત્વ સાધવામાં ચિત્રકારનો આત્મા એ સ્વર્ગીય સંગીતના ઝંકારથી અનેક સ્પંદનો અનુભવે છે. આ સ્પંદનમાં જ એનો સ્વાભાવિક પ્રકાશ રહેતો છે.

કલાકાર પૂછે છે કે શું બીજાને કોઈ મારું પણ છે? આત્મા કહે છે: છે તો ખરો, પણ એ પ્રકૃતિના સ્વાભાવિક રૂપને બદલવામાં રહેલો છે.

આને હું તમને કંઈ નવી વાત કહેવાના છું એવી આશા ન રાખતા. આજ તો હું તમારી સમક્ષ મારા જીવનની થોડી એકત્રિત કાવનાઓ રજૂ કરવા માથું છું. આથી કરીને મારા વિચારોની અંતિમ ભૂમિકા આવી ગઈ છે એમ પણ તમે નહિ માની શો એવી હું આશા રાખું છું. મારે હજી જીવનમાં ધણું શાખવાનું બાકી છે.

જૂની કાવનાઓ પણ બેસ્વાદ બોજનની માફક થોડા દિવસ પછી આપણને ચમતી નથી.. કલા-નિર્દેશનને નવી કાવનાઓ આપવાનું ખૂબ મુશ્કેલ છે. કલામાં નવીનતા કાવવાનું તો ભવવાનના અપાર રૂપને વિભિન્ન મૂર્તિઓમાં વિકસતાં જોઈ છે એવા મહાન લોકો માટે જ શક્ય છે. આ નવીન પ્રકાશ માત્ર એ મૂર્તિને સ્વાભાવિક રૂપ જ આપતો નથી, પણ એથી કંઈક વિશેષ પ્રદાન કરે છે. ક્યારેક કાવનાઓને આપણાં અચેતન તથા કાલ્પનિક મનની ડુબિયો અનુસાર આજણ લઈ જઈને પ્રકૃતિને થોડું ભિન્ન રૂપ પણ આપતું પડે છે—જેને બાદલતુ એમ પણ કહી શકાય છે.

પરંતુ આટલું સમજવા છતાંયે ઉચિરના ચિરલીલામય રૂપને વિભિન્ન સ્વરૂપોમાં બોંદીને કોઈક વાર એવી પ્રતીતિ યાદ છે કે સર્વથા મૌલિક નિજલ્પ દેખાડવાનું મુશ્કેલ છે. પુનરાવૃત્તિ હર સ્થિતિમાં, હર સમયે થયા કરે છે. મનુષ્ય, પત્રિચ્છિન્ન, ઊંડા-છંદસ્વરની પ્રત્યેક રચનામાં આમ યાદ છે. જન્મ પછી મૃત્યુ, ઉષા પછી રાત્રિ, કુખ પછી સુખ, ચિરન્તન અતિ અધિ અઃ અતિ અધુ જ રહેલ છે. આ તુલ્યતામાં આપણે આલ્સા છીએ, એટલે એક દિવસ પાછું જવું પડશે એ કાવના આપણને કોઈ પણ પ્રકારનું મૌલિક રૂપ આપવામાં અસમર્થ બનાવી શકે છે. આમ છતાંયે માનવીના મનમાં એક બીજી ધારા પણ વહેતી હોય છે. જે એને નવીન રેખાઓનું આલેખન કરવાની પ્રેરણા આપે છે. એટલે જ તો

આપણે પ્રતિદિન નવીન ઉપાનું આનંદથી સ્વાગત કરીએ છીએ. પ્રત્યેક મુદ્દરતાની સાથે આપણું ચિરન્તન મન ગઈ અને નાચી જોડે છે—અને આનંદ વિભોરતાનાં દર્શન કરાવે છે. પ્રેમ એ સૃષ્ટિકર્તાએ માનવીને આપેલો સૌથી મહાન આશીર્વાદ છે. આ પ્રેમ જ માનવીની હૃદય વીણાને વારંવાર વગાડીને એને નિત્ય નવીન રૂપો દેખાડે છે. આ હૃદયનાં જ વારંવાર રૂપ મળે છે. આ અપાર પ્રેમનો અનુભવ કરવાની દરેક મનુષ્યની ક્ષમતામાં અંતર હોઈ શકે છે. એટલે જ એને એમાંથી મળતા પ્રકાશમાં, પથ, અંતર, રહે છે. આ અંતર પ્રેમ, કાચથી પ્રેરાઈને આપણે આપણી કૃત્યતામાં દુબીને નવીન રૂપે વારંવાર વિકસિત થઈએ છીએ. આ માત્ર અંતરની અભિવ્યક્તિ નથી, આ તો હૃદયના દેવીની ઉપાસનામાં મનુષ્ય હૃદયનું આત્મસમર્પણ છે—ત્યારે જ તો પ્રકૃતિનાં નવીન રૂપ અને હૃદયનાં જોઈ શકાય છે ને! વિશ્વરૂપની અસીમ અપૂર્વ રચનાને જોઈને એ અનંત આનંદનો અનુભૂતિથી મનુષ્ય ચમકી જો છે અને અસીમને પોતાની સમજ અનુસાર માનસિક રૂપ આપવાની ઈચ્છા કરે છે. આ જ છે મહાનની સાથે ચિર પરિવર્તનશીલને જોડવાની પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રવૃત્તિ.

પ્રકૃતિ વારંવાર એક જ રૂપને દર્શાવે છે અને ત્યારે જ અતિશીલ સહિતને સ્પર્શી શકાય છે એવો સામાન્ય અનુભવ છે.. કલાકાર પ્રકૃતિનાં રૂપની નેટલી વધુ અર્થો કરે છે એટલે વિશેષ એ એનાં માધુર્યની નજીક પહોંચી જાય છે. વિશ્વરૂપ સાથે એકલ સાધવામાં ચિત્રકારનો આત્મા એ સ્વર્ગીય સંગીતના ઝંકારથી અનેક સ્પંદનો અનુભવે છે. આ સ્પંદનમાં જ એનો સ્વાભાવિક પ્રકાશ રહેલો છે.

કલાકાર પૂછે છે કે હું બીજો કોઈ માત્ર પણ છું? આત્મા કહે છે: હો તો ખરો, પણ એ પ્રકૃતિના સ્વાભાવિક રૂપને બાદલવામાં રહેલો છે.

[અનુ ૦ પ. ૧૩

આપણી સંસ્કૃતિએ સંસારની મહિન જાવનાએને દૂર રાખી છે. તો ખીજી જાણુ માતૃત્વની મહાન ફરજ સીને સ્વછંદી બનતા રોકે છે. આપણા સમાજજીવનની નિમજળતા ને સ્થિરતા પાછળ એ જાવના કામિયા રૂપે કામ કરી રહી છે.

વળી એક સંસ્કૃત સાહિત્યના શ્લોકમાં માતાના પરની અનન્યતા - અનોડપણું સ્વોટપણે બતાવ્યું છે.

ન અન્નદાન શું કે દાન,
ન દાદશી શું પરમ વ્રત;
ન ગાયત્રી સમો મંત્ર
ન કે માતા શી દેવતા.

અન્નદાન જેવું કોઈ મદાન દાન નથી, દાદશી એટલે કે બારસ જેવું કોઈ વ્રત નથી. ગાયત્રી સમો કોઈ પવિત્ર મંત્ર નથી. અને માતા સમી કોઈ પરમ દેવતા નથી. માતાના પદની અનન્યતા આથી સ્વોટપણે ઠઈ રીતે વર્ણવી શકાય ?

આપણે ત્યાં જન્મવાનનું નામ સ્મરણ કરતાં કરતાં નારાયણ કહેતાં પહેલાં લક્ષ્મીને મૂકીએ છીએ, જેમકે લક્ષ્મીનારાયણ, પાવૈતીપરમેશ્વર વગેરે એ રૂઢિતો આશ્રય લઈ કવિ કુલચુરુ કાલિદાસે રઘુવંશના મંત્રલાયરણને શ્લોક આ પ્રમાણે રચ્યો છે.

વાગર્થાવિવ સયુક્તૌ વાગર્થપ્રતિપત્તયે ।
જગતઃ પિતરૌ વન્દે પાવૈતીપરમેશ્વરૌ ॥

માતૃત્વની જાવનાના વડા ઉપાસક કવિ શ્રી નાનાલાલે એનો યુગરાતીમાં આ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે :

પામવા વાણીને અર્થ, જુનોડ વાણી અર્થ રાં,
મામાપ જન્મનાં વંદુ પાવૈતીપરમેશ્વર.

અહીં પાવૈતી પરમેશ્વરને જન્મતાનાં માવતર રૂપે લેખીને પાવૈતીને માતા તરીકે પ્રથમ મૂક્યાં. આ આપણા દેશનો કુલચાર. આ જ આપણી સંસ્કૃતિની અત્યુત્તમ સુરાસ. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ અને આથી વિશેષ દૃષ્ટિ માતૃત્વની જાવનાને પ્રગટ કરનારા

મળી આવે છે. રામાયણ, મૃચ્છકટિક, શાકુન્તલ, ઉત્તર રામચરિત, કાદંબરી, દિતોપદેશ વગેરે સંસ્કૃત અને મહરના સાહિત્ય મંથોમાં તેનું નિરપણ મળેલું છે.

આપણી સંસ્કૃતિનાં પૂજક યુગરાતી કવિ બેટાદકરના માના વિશેના એક રાસની રેકપંક્તિમાં 'જનનીની જોડ સખી નહિ જડે રે લોલ' એવા શબ્દો છે. રાસના લોકત્રિપ ગાયક કવિ બેટાદકરનું એ ધણું જાવ નીતરતું ગીત-રાસ છે. આપણે તે જોઈએ.

મીઠા મધુને મીઠા મેહુલા રે લોલ,
એથી મીઠી તે મોરી માત રે;
જનનીની જોડ નહિ સખી નહિ જડે રે લોલ.
પ્રભુના પ્રેમતણી પુતળી રે લોલ,
જગથી જુદેરી એની જાત રે-જનનીં
અમીની ભરેલી એની આંખડી રે લોલ,
લ્હાલનાં ભરેલાં એનાં વેણુ રે-જનનીં
હાથો ગુથેલ એના હીરના રે લોલ,
ઢેયું હેમંત કેરી હેલ રે-જનનીં
દેવોને દૂધ એને દોહ્યાલાં રે લોલ,
શશીએ સિંચેલ એની સોડય રે-જનનીં
જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ,
કાળજમાં કૈંક લય્યાં કૈંડ રે-જનનીં
ચિતડું ચડેલ એનું ચાહડે રે લોલ,
વળના બાંધેલ એના પ્રાણુ રે-જનનીં
મુંગી આશિષ ઉરે મલકતી રે લોલ,
લેતાં ન ખૂટે એની લ્હાણુ રે-જનનીં
ધરણી માતાયે હરો કુજતી રે લોલ,
અચળા અચૂક એક માય રે-જનનીં

કેટલો મધુર રાસ! કવિએ જુદા સરસ શૈલીએ માતાનું અનોડપણું વર્ણવ્યું છે. માતાની જાણુતા, માતાની અચલ નિષ્ઠા, દેવોને પણ દુલ્હા એવું માતાનું અમીમય દૂધ અને અપૂર્વ શીતળતા, એનો અવરિત સ્નેહવર્ષા, માતાની અનન્યતા-અન્નેડતા કવિએ હૃદયને સ્પર્શે એવા જાવની સરળતાથી

આપણી સંસ્કૃતિએ સંસારની મહિન જાવનાએને દૂર રાખી છે. તો બીજી બાજુ માતૃત્વની મહાન ફરજ સ્ત્રીને સ્વછંદી બનતા રોકે છે. આપણા સમાજજીવનની નિર્મળતા ને સ્થિરતા પાછળ એ જાવના ક્રીમિયા રૂપે કામઠકરી રહી છે.

વળી એક સંસ્કૃત સાહિત્યના શ્લોકમાં માતાના પરની અનન્યતા - અનોખપણું સચોટપણે બતાવ્યું છે.

ન અન્નદાન શું કેા દાન,
ન દ્રાઢશી શું પરમ મત;
ન ગાયત્રી સમો મંત્ર
ન કેા માતા શી દેવતા.

અન્નદાન જેવું કોઈ મહાન દાન નથી, દ્રાઢશી એટલે કે બારસ જેવું કોઈ મત નથી. ગાયત્રી સમો કોઈ પવિત્ર મંત્ર નથી. અને માતા સમી કોઈ પરમ દેવતા નથી. માતાના પદની અનન્યતા આથી સચોટપણે કઈ રીતે વર્ણવી શકાય ?

આપણે ત્યાં ભગવાનનું નામ સ્મરણ કરતાં કરતાં નારાયણ કહેતાં પહેલાં લક્ષ્મીને મુકીએ છીએ, જેમકે લક્ષ્મીનારાયણ, પાવૈતીપરમેશ્વર વગેરે એ શ્રદ્ધાને આપ્રય લઈ કવિ કલયુડ કાલિદાસે રધુવચના મંત્રલાયરણુનો શ્લોક આ પ્રમાણે રચ્યો છે.

વાગર્થાવિવ સયુક્તો વાગર્થપ્રતિપત્તયે ।
જગતઃ પિતરો વન્દે પાર્વતીપરમેશ્વરે ॥

માતૃત્વની જાવનાના વડા ઉપાસક કવિ શ્રી નાનાલાલે એનો ગુજરાતીમાં આ પ્રમાણે અનુવાદ કર્યો છે :

પામવા વાણીને અર્થ, જાનેડ વાણી અર્થ રાં,
માતાપ જન્મનાં વંદુ પાર્વતીપરમેશ્વર.

અર્ધા પાર્વતી પરમેશ્વરને જન્મતાં માવતર રૂપે ભેળીને પાર્વતીને માતા તરીકે પ્રથમ સૂચ્યાં. આ આપણા દેશનો કુલચાર. આ જ આપણી સંસ્કૃતિની અનુભૂત મુદ્રાસ. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ અને આથી વિશેષ દર્શાવે માતૃત્વની જાવનાને પ્રગટ કરનારા

મળી આવે છે. રામાયણ, મૃચ્છકટિક, શાકુંતલ, ઉત્તર રામચરિત, કાદંબરી, હિતોપદેશ વગેરે સંસ્કૃત અને મહત્ત્વના સાહિત્ય પ્રધોમાં તેનું નિરૂપણ થયેલું છે.

આપણી સંસ્કૃતિનાં પૂજક ગુજરાતી કવિ બેટાદકરના માતા વિશેના એક રાસની રૂપક્રિતમાં 'જનનીની જોડ સખી નહિ જડે રે લોલ' એવા શબ્દો છે. રાસના લોકપ્રિય ગાયક કવિ બેટાદકરનું એ ધલું માવ નીતરતું ગીત-રાસ છે. આપણે તે જોઈએ.

મીઠા મધુને મીઠા મેહુલા રે લોલ,
એથી મીઠી તે મોરી માત રે;
જનનીની જોડ નહિ સખી નહિ જડે રે લોલ.
પ્રભુના પ્રેમતણી પુતળી રે લોલ,
જગથી નુદેરી એની જાત રે-જનનીં

અમીની ભરેલી એની આંખડી રે લોલ,
વહાલનાં ભરેલાં એનાં વેણુ રે-જનનીં

હાથો ગુથેલ એના હીરના રે લોલ,
ઉંચું હેમંત કેરી હેલ રે-જનનીં

દેવોને દૂધ એને દોહ્યાં રે લોલ,
શશીએ સિંચેલ એની સોડય રે-જનનીં

જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ,
કાળજમાં કેંક લાર્યાં કેાડ રે-જનનીં

ચિતકું ચઢેલ એનું ચાઠડે રે લોલ,
વળના ણાંપેલ એના પ્રાણુ રે-જનનીં

મૂંગી આશિષ ઉરે મલકતી રે લોલ,
લેતાં ન ખૂટે એની લહાણુ રે-જનનીં

ધરણી માતાયે હશે કુજતી રે લોલ,
અચળા અચૂક એક માય રે-જનનીં

કેટલો મધુર રાસ ! કવિએ બહુ સરસ શેલીએ માતાનું અનોખપણું વર્ણવ્યું છે. માતાની જાણુક્તા, માતાની અચલ નિષ્ઠા, દેવોને પણ દુલ્ભ એવું માતાનું અમીમય દૂધ અને અપૂર્વ શીતળતા, એનો અવરિત સ્નેહવર્ષાવ, માતાની અનન્યતા-અભેડતા કવિએ હૃદયને સ્પર્શે એવા જાવની સરળતાથી

લોકો જીંદગીના ગુલામ છે, અને ગુલામીએ જ એમના દિવસો દુઃખ અને દર્દથી ભરપૂર કરી દીધા છે, એમની આંખોમાં આંસુ અને આકના પૂર ઉભરાઈ છે.

મારી પહેલી વર્ષગાંઠને સાત હજાર વરસ પીતી ગયાં; અને તે દિવસથી હું જિંદગીના ગુલામોને તેમની મારી વજનદાર જ છોડી બેસતા જોઉં છું.

મેં પૃથ્વીની પૂર્વ અને પશ્ચિમે પ્રવાસ કર્યો છે, પરક્રમ્મા કરી છે અને જીવનના તડકા-છાંચડામાં જોભો છું.

મેં સર્ક્રુતિ અને સુધારાનાં સરધસોને પ્રકાશથી તિમિર તરફ જતાં જોયાં છે, એમાંનાં દરેકને ગુલામીના જુગારથી નમેલી ચરદનોવાળા પાખર આત્માઓએ નરકમાં ઠંડસેલાં છે, ધડેલા છે.

શકિતવાન સદાય જકડાયેલો, દબાયેલો દોરે છે, ને શ્રદ્ધાળુ ઘૂંટણિયે પડી મૂર્તિઓ પૂજે છે.

હું માનવીની પાછળ કાણુધથી કાઢિરા સુધી અને આહ-દુરથી બચદાદ સુધી ગયો અને એની જ જીરોનાં નિશાનને રેતી પર ધ્યાનથી જોયાં; પક્ષ ટાંટા યુગના પ્રતિધ્વનિ અને પડયા અટક મેદાન અને ખીણોને ફરી ફરી સભળાવતા જોયા છે.

હું મંદિરો અને વેદો પર પહોંચ્યો છું; મહેલોમાં ગયો; સિંહાસનો સામે બેઠો.

મેં જોયું કે નવશિખાઉ કારીગરની ગુલામી કરી રહ્યો છે, કારીગર મૅકની ગુલામી કરી રહ્યો છે, શેઠ સિપાઈની ગુલામી કરી રહ્યો છે, સિપાઈ સેનાપતિની ગુલામી કરી રહ્યો છે, રાજા રાજગુરુની ગુલામી કરી રહ્યો છે અને રાજગુરુ મૂર્તિની ગુલામી કરી રહ્યો છે.

અને મૂર્તિ તો ફક્ત એ જ માટી છે, એ જ મૂર્તિદા છે, જેને સેતાને ઢાળી અને બેાપરીઓના

અંબાર પર ખડી કરી દીધી છે.

હું અમીરોની ઈમારતોમાં પહોંચ્યો; ગરીબોની શ્રૂપડીએ ગયો; મેં જમ્યું કે બાળક પોતાની માના ધાવણુમાંથી જ ગુલામી પી રહ્યો છે; અને અક્ષરજ્ઞાન સાથે દીનતાનું જ્ઞાન પામી રહ્યો છે. કુંવારકાઓ ભંધન અને વિવેચતાનું વચ્ચ પહેરે છે અને સોફાગરો જવાબદારી અને કાયદેસર લાયકારીની ફરજો પર આંસુભરી આંખે પોદવા બધ છે.

હું યુગોની સાથે નીકળ્યો ..

—કગોના કિનારાથી કુરાતના તટ સુધી, નાઈલનાં મળથી અસરીવાનાં મેદાનો સુધી, એથેન્સના અખાડાથી રોમનાં દેવળો સુધી, કુસ્તુનગુનિયાની ગલીય-ગદી શ્રૂપડીઓથી સિન્દ-દરિયાના મહેલો સુધી.

છતાયે મેં જોયું કે અજ્ઞાનના શાનદાર અને યાદી સરધસ સાથે ગુલામી બધા પર છવાઈ છે !

મેં જોયું કે લોકો 'દેવ' કહી મૂર્તિઓને પત્રે બાળક-બાળિકાઓના બલિ દઈ રહ્યા છે. 'રાણી' કહીને એનાં ચરણોમાં અત્તર અને શરાબ છાંટી રહ્યા છે 'પયગંબર' કહી એની આગળ ધૂપ લોખાન જલાવી રહ્યા છે, 'કાયદો' કહી એની આગળ ઘૂંટણે પડી રહ્યા છે; 'રાષ્ટ્રમંડિત' કહી એને માટે લડી મરી રહ્યા છે, 'જમીન પર ઈશ્વરની છાયા' કહી એની ઈશ્વરજીવાર આત્મસમર્પણ કરી રહ્યા છે. 'સૌભાગ્ય' અને 'આનંદ' કહી એને માટે દેડાદોડ, કુસુપ અને લટૂ કરી રહ્યા છે, 'ભાઈચારો' કહી એને ખાતર મકાનોને અને સ્વસ્થાઓને નળ-ધ્વસ્ત અને બ્રહ્મ કરી રહ્યા છે, 'સમાનતા'ને નામે એને માટે હત્યાઓ કરી રહ્યા છે.

એનાં નામ અનેક છે, પણ મૂળ એક જ છે, ચહેરા અનેક છે, રૂપ અસંખ્ય છે, પણ બધા બધાં છે એક જ તત્ત્વનાં; ખરી રીતે તો એ એક કાયમી

લોકો જીંદગીના ગુલામ છે, અને ગુલામીએ જ એમના દિવસો દુઃખ અને દર્દથી ભરપૂર કરી દીધા છે, એમની આંખોમાં આંસુ અને આંહના પૂર ઉભરાવ્યા છે.

મારી પહેલી વર્ષગાંઠને સાત હજાર વરસ વીતી ગયાં; અને તે દિવસથી હું જિંદગીના ગુલામોને તેમની મારી વજનદાર જ છોડે એ ચેતના જોઉં છું.

મેં પૃથ્વીની પૂર્વ અને પશ્ચિમે પ્રવાસ કર્યો છે, પ્રક્રમ્મા કરી છે અને જીવનના તાકા-જાંવડામાં જીમે છું.

મેં સંસ્કૃતિ અને સુધારાનાં સરખોતને પ્રકાશથી તિમિર તરફ જતાં જોયાં છે, એમાંના દરેકને ગુલામીના જુગારથી નમેલી ગરદનોવાળા પાખર આત્માઓએ નરકમાં ઢાંસેલાં છે, ધડેલાં છે.

શકિતવાન સહાય જઠકાયેલો, દબાયેલો દોરે છે, ને અઘણા ઘૂંટણિયે પડી મૃતિંએ પૂજે છે.

હું માનવીની પાછળ કાણુધથી કાઢિરા સુધી અને આહ-દુરથી બચદા સુધી ગયો અને એની જીજ્ઞાસાં નિજાનને રેતી પર ખાનથી જોયાં; પથ ટાંટા સુચના પ્રતિધ્વનિ અને પડયા અટક મેહાન અને ખીસોતે ફરી ફરી સજાગવતા જોયા છે.

હું મદિરા અને વેદો પર પહોંચ્યો છું; મહેલોમાં ગયો; સિંહાસનો સામે બેઠો.

મેં જોયું કે નવશિખાઉ કારીગરની ગુલામી કરી રહ્યો છે, કારીગર મોડી ગુલામી કરી રહ્યો છે, શોહિયાઈની ગુલામી કરી રહ્યો છે, સિપાઈ સેનાપતિની ગુલામી કરી રહ્યો છે, રાજા રાજચુરુની ગુલામી કરી રહ્યો છે અને રાજચુરુ મૃતિંની ગુલામી કરી રહ્યો છે.

અને મૃતિં તો ફક્ત એ જ માટી છે, એ જ મૃત્તિકા છે, જેને સેતારે ઢાળી અને બોપરીએના

અંબાર પર ખડી કરી દીધી છે.

હું અમીરોની ઈમારતોમાં પહોંચ્યો; ગરીબોની ઝૂંપડીએ ગયો; મેં જોયું કે બાળક પોતાની માતા ધાવણુમાંથી જ ગુલામી પી રહ્યો છે; અને અક્ષરજ્ઞાન સાથે દીનતાનું જ્ઞાન પામી રહ્યો છે. કુંવારકાંચો બંધન અને વિવેચતાનું વસ્ત્ર પહેરે છે અને સોહાગણો જવાબદારી અને કાયદેસર લાચારીની કૃશીયા પર આંસુભરી આંખે પોદવા બધ છે.

હું યુગોની સાથે નીકળ્યો ..

-કોંગોના કિનારાથી કુરાતના તટ સુધી, નાઈલના મૂળથી અસરીયાનાં મેદાનો સુધી, એથેન્સના અપાકાથી રોમનાં દેવળો સુધી, કુસ્તુરનગરની ગલીય-ગલી ઝૂંપડીઓથી સિન્દહરિયાના મહેલો સુધી.

છતાંયે મેં જોયું કે અજ્ઞાનના શાનદાર અને શહી સરખસ સાથે ગુલામી બધા પર છવાઈ છે !

મેં જોયું કે લોકો 'દેવ' કહી મૃતિંએને પત્તે બાળક-ગાળિકાએના બલિ દઈ રહ્યા છે. 'રાણી' કહીને એનાં ચરણોમાં અતર અને શરાબ છાંટી રહ્યા છે 'પથશબ્દ' કહી એની આજળ ધૂપ લોખાન જલાવી રહ્યા છે, 'કાયદો' કહી એની આજળ ઘૂંટણે પડી રહ્યા છે; 'રાષ્ટ્રમંડિત' કહી એને માટે લડી મરી રહ્યા છે, 'જમીન પર ઈશ્વરની છાયા' કહી એની ઈજ્જતુસાર આત્મસમર્પણ કરી રહ્યા છે. 'સોભાવ' અને 'આનંદ' કહી એને માટે દેહાદેહ, કુલપ અને જુટ કરી રહ્યા છે, 'ભાઈચારો' કહી એને ખાતર મહાનિને અને સરખાએને નટ-પરસ્ત અને બ્રહ્મ કરી રહ્યા છે, 'સમાનતા'ને નામે એને માટે હત્યાઓ કરી રહ્યા છે.

એનાં નામ અનેક છે, પશુ મૂળ એક જ છે, ચહેરા અનેક છે, રૂપ અલગ-અલગ છે, પણ બધા બધાં છે એક જ તત્ત્વનાં; ખરી રીતે તો એ એક કાયમી

પ્રાતઃકાળનાં સોનેરી કિરણો ભારતના પાટનગર દિલ્હીમાં સોનેરી મચિયા પૂરી રહ્યાં હતાં. મંદ પવનની લહેરીઓથી પ્રસન્ન મનના માણસોની અવરજવર વધતી હતી. શહેનશાહ બાબરના મહેલના ચોખાનના રાજમાર્ગોની સફાઈનું કામ ચાલતું હતું. તાજ શહેનશાહતની શેઠમાં દબાતો માનવવર્ગ, શાહી મહેલની અદબ રાખતો, ધીમે કદમે ત્યાંથી પસાર થતો હતો. તેવામાં સામેથી કેલાહલનો અવાજ આવવા લાગ્યો. લોકો નાસબાગ કરતા જણાયા. શાહી હાથીખાનામાંથી એક ગાંડો હાથી છૂટી ગયો હતો; એટલે માનવીઓ જીવ બચાવવા જ્યાં ને ત્યાં નાસતાં હતાં.

એક રાજપૂત જુવાન રસ્તાથી સહેજ દૂર ઊભો ઊભો દિલ્હીવાસીઓની આવી બીરુતા પર હસતો હતો. હાથી નજીકમાં આવવા લાગ્યો. જુવાન ગભીરભાવે એકતાન બની હવે પછી શું થાય છે તે તમાસો ભેતો જરા સરકી એક કેરે ઊભો રહ્યો.

બબર સાફ કરતા લંગી લોકો હાથીના ડરથી ભાગવા લાગ્યા. આ સાથે એક લંગિયણ પણ હતી. તેના હાથમાં એકાદ વર્ષનું નાનું બાળક હતું. ગભરાટમાં અને વેગથી ભાગવાથી તેના હાથમાંનું બાળક નીચે પડી ગયું. તેના કંઠમાંથી એક તીક્ષ્ણ ચીસ નીકળી ગઈ 'હાય ...હાય ! મારો દીકરો પડી ગયો કેઈ લાવો... બા...પ રે !'

જીવ બચાવવા નાસી જતાં કેઈએ તેના અવાજ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. હાથી લગભગ નજીક આવી ગયો. બધાને પોતપોતાના જીવની પડી હતી. કેઈએ લંગિયણ બાઈના આકંઠ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. બાઈ વધુ ભેરથી

પેકાર પાડવા લાગી. પેલો સહેજ દૂર ઊભેલો રાજપૂત જુવાન એક ડગલું આગળ વધ્યો. તેના દેયામાં ભય ન હતો. તેના ચહેરા પર વ્યાક્રાંતતાની એક પણ રેખા ન હતી. ભગિયણને આશા બંધાણી. આ જુવાન મારા હાલને જરૂર બચાવશે. ચારેક કદમ ચાલ્યો ન-ચાલ્યો ત્યાં તો જુવાન અકસ્માત અટક્યો ! તેને યાદ આવ્યું કે પોતે રાજપૂત છે. ભેધપુરના રાવનો વંશજ, રાઠોડ છે. લંગીના બાળકને તે કેમ અડકી શકે ? તેના સ્પર્શથી અપવિત્ર થવાય. આ વિચારે તેની ભાવોમાં એસરી ગઈ, તેનું હૈયું, 'આ પાપકર્મ છે' એમ કહેવા લાગ્યું. તે પાછો વળી પોતાના સ્થાન પર આવી ઊભો રહ્યો. હાથી બાળકની છેક નજીક આવી પહોંચ્યો. બાળકનું મોત હાથીથી નહીં જ થવાનું, આમ સહુને જણાવા લાગ્યું. ભગિયણ નિરાશ થઈ. તેની આશાની ઈમારતના ચૂરેચૂર થઈ ગયા.

બાળક અને હાથી વચ્ચે માત્ર ત્રણ-ચાર ડગલાંનું અંતર બાકી રહ્યું. લોકોના ગળામાંથી 'હાય . હાય, બાળક ગયું ! એવો અવાજ સરી પડ્યો. હાથીએ બાળકને લેવા સૂંઠ લંબાવી. આ દૃશ્ય ભેટાં લંગિયણ બાઈને મૂર્છા આવી ને તે પડી ગઈ. રાજપૂત જુવાનને હવે પોતાની ભૂલનો પરતાવો થવા લાગ્યો. તેનો આત્મા તેને ડંબવા લાગ્યો, કે મારી જ ભૂલથી આ બિચારી ભગિયણનું બાળક હાથીના પગ હેઠે છૂદાઈ જશે. આના મોતની જવાબદારી મારે માથે ગણાય હું રાજપૂત છું. મારા હાથમાં પાણીદાર હથિયાર છે. દેયામાં અખૂટ વિભત છે. કાંડામાં ઇશ્વરદત્ત કૌવત છે. છતાં માત્ર આશરેછેટના ખેટા ખ્યાલથી જ બિચારું બચ્યું અકાળે મરી જશે. આમ વિચારધારા વહી રહી

પ્રાતઃકાળનાં સોનેરી કિરણો ભારતના પાટનગર દિલ્હીમાં સોનેરી માથિયા પૂરી રહ્યાં હતાં. મંદ પવનની લહેરીઓથી પ્રસન્ન મનના માણસોની અવરજવર વધતી હતી. શહેનશાહ બાબરનાં મહેલના ચોગનના રાજમાર્ગોની શકાઈનું કામ ચાલતું હતું. તાજી શહેનશાહતની શેહમાં દબાતો માનવવર્ગ, શાહી મહેલની અદબ રાખતો, ધીમે કદમે ત્યાંથી પસાર થતો હતો. તેવામાં સામેથી કોલાહલનો અવાજ આવવા લાગ્યો. લોકો નાસભાગ કરતા જણાયા. શાહી હાથીખાનામાંથી એક ગાંડો હાથી છૂટી ગયો હતો; એટલે માનવીઓ જીવ બચાવવા જ્યાં ને ત્યાં નાસતાં હતાં.

એક રાજપૂત જુવાન રસ્તાથી સડેજ દૂર ઊભો ઊભો દિલ્હીવાસીઓની આવી ભીરુતા પર હસતો હતો. હાથી નજીકમાં આવવા લાગ્યો. જુવાન ગભીરભાવે એકતાન બની હવે પછી શું થાય છે તે તમાસો જોતો જરા સરકી એક કોરે ઊભો રહ્યો.

બબર સાફ કરતા ભંગી લોકો હાથીના ડરથી ભાગવા લાગ્યા. આ સાથે એક ભંગિયણ પણ હતી. તેના હાથમાં એકાદ વર્ષનું નાનું બાળક હતું. ગભરાટમાં અને વેગથી ભાગવાથી તેના હાથમાંનું બાળક નીચે પડી ગયું. તેના કંઠમાંથી એક તીક્ષ્ણ ચીસ નીકળી ગઈ ‘હાય ...હાય ! મારો દીકરો પડી ગયો કેઈ લાવો... બા...પ રે !’

જીવ બચાવવા નાસી જતાં કોઈએ તેના અવાજ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. હાથી લગભગ નજીક આવી ગયો. બધાંને પોતપોતાના જીવની પડી હતી. કોઈએ ભંગિયણ બાઈના આક્રંદ પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. બાઈ વધુ ભેરથી

પોકાર પાડવા લાગી. પેલો સડેજ દૂર ઊભેલો રાજપૂત જુવાન એક ડગલું આગળ વધ્યો. તેના દેયામાં ભય ન હતો. તેના ચહેરા પર વ્યાકુળતાની એક પણ રેખા ન હતી. ભગિયણને આશા બંધાણી. આ જુવાન મારા લાલને જરૂર બચાવશે. ચારેક કદમ ચાલ્યો ન-આદ્યો! ત્યાં તો જુવાન અકસ્માત અટક્યો ! તેને યાદ આવ્યું કે પોતે રાજપૂત છે. જોધપુરના રાવનો વંશજ, રાડોડ છે. ભંગીના બાળકને તે કેમ અડધી શકે ? તેના સ્પર્શથી અપવિત્ર થવાય. આ વિચારે તેની ભાવોમાં ચોસરી ગઈ, તેનું હૈયું, ‘આ પાપકર્મ છે’ એમ કહેવા લાગ્યું. તે પાછો વળી પોતાના સ્થાન પર આવી ઊભો રહ્યો. હાથી બાળકની છેક નજીક આવી પહોંચ્યો. બાળકનું મોત હાથીથી નક્કી જ થવાનું, આમ સહુને જણાવવા લાગ્યું. ભગિયણ નિરાશ થઈ. તેની આશાની ઈમારતના સૂરેચ્છા થઈ ગયા.

બાળક અને હાથી વચ્ચે માત્ર ત્રણ-ચાર ડગલાંનું અંતર બાકી રહ્યું. લોકોના ગળામાંથી ‘હાય . હાય, બાળક ગયું ! એવો અવાજ સરી પડ્યો. હાથીએ બાળકને લેવા સૂંઢ લંબાવી. આ દૃશ્ય જોતાં ભંગિયણ બાઈને મૂર્છા આવી ને તે પડી ગઈ. રાજપૂત જુવાનને હવે પોતાની ભૂલનો પરતાવો થવા લાગ્યો. તેનો આત્મા તેને ડંબવા લાગ્યો, કે મારી જ ભૂલથી આ બિચારી ભગિયણનું બાળક હાથીના પગ હેઠે છૂદાઈ જશે. આના મોતની જવાબદારી મારે માથે ગણાય હું રાજપૂત છું. મારા હાથમાં પાણીદાર હથિયાર છે. દેયામાં અજૂટ દિમ્બ છે. કાંડામાં ઇશ્વરદત્ત કીવત છે. છતાં માત્ર આભટછેટના ખોટા ખ્યાલથી જ બિચારું બચ્યું અકાળે મરી જશે. આમ વિચારધારા વહી રહી

કરનાર અને મારા મુખી-વ્યવસ્થિત રાજને તારાજ કરનાર વ્યક્તિનું જન કરી વૈરનો ખદલો ક્યારે વાળું ! પરંતુ તમારી જીવનદોરી લાંબી હોવાથી દરેક પ્રમગે એક ચાળીજ કારણસર, તમે જતી જતા. હું આશાવાદી હોવાથી, નવી તકો મેળવવાની રાહ જોતો રહ્યો. પરંતુ હવે મેં એ વિચાર મોકૂફ રાખ્યો છે.’

શાહે તેનો હૃદયપલટો કેમ થયો એ જણવા માટે પ્રશ્ન કર્યો : ‘તારી વર્તણૂક ખરેખર નવાઈ ઉપજાવે તેવી છે. જો તું મારું જન કરવા માટે અહીંયા આવ્યો હતો, તો તારી એ ભાવના આજે એકાએક કેમ ખદલી ? અને તું મારા હાથે મરવા જતો જ કેમ ખંજર સાથે હાજર થાય છે ?’

‘મારા નામદાર !’ રાજપૂત જીવાને કહ્યું : ‘જે ભંગી બાળકને હું સંહલાઈથી બચાવી શકતો હતો તે મારા સમઘર્મીનું બાળક હતું. હું નજીકમાં હોવાથી તેને બચાવવાનો મારો ધર્મ હતો. તેને બચાવતા મારે કશું ય જોખમ ઓકવાનું ન હતું છતાં મેં અભાગીએ તેને બચાવવા માટે કશો ય પ્રયત્ન ન કર્યો. હું માનવધર્મ ભૂલ્યો, ક્ષત્રિયધર્મ ભૂલ્યો, મારા જેવો પતિત, ધર્મભ્રષ્ટ, કર્તવ્યવિરુદ્ધ માનવી જીવવા ચોક્કસ નથી. મા ભારતી પરનો ભાર ઓછો કરવા જતો જ ખંજર સાથે આપની સામે હાજર થયો છું. આ માર્ગભૂલેલા ગુને-ગારની ખંજરથી કતલ કરી આપ આપનો ધર્મ-દુર્જ અદા કરો.’

‘ખ્યારા દોસ્ત !’ બાબરે શાન્તિથી કહ્યું : ‘એ તો થવાનું હશે તે થશે પરંતુ તારું હૃદય મારા પ્રત્યેના વૈરને ભૂલીને આર્તુ સ્નેહાળ કેમ બન્યું, એ વાત તો રહી જાય છે !’

‘નામવર ! આપ આ દેશના મહાન વિજેતા છો. ભારતને આપે જીવને જોખમે જીત્યું છે, પરદેશથી તમારે ભરોસે આવેલા હજારો સૈનિકોની જીવનદોરી આપના હાથમાં છે. તમારા જ હાથથી હજુ તાજા મોગલ શહેનશાહતના પાયા નખાયા છે. એટલે તમારું

જીવન કેટલું બધું કિંમતી છે તે હું સમજી શકું છું; છતાં તેનો જરા પણ વિચાર કર્યા વગર, એક સામાન્ય ભંગીના બાળકને બચાવવા માટે કશાની પરવા કર્યા વિના આપે જોખમમાં અંપલાવ્યું. તમારા આ મહાન માનવપ્રેમે મારા હૃદયને પલટાવી નાખ્યું. તમે ભારતેશ્વર થવાને માટે ખરેખર ચોક્કસ છો. જે શહેનશાહ એક ભંગીના બાળકને બચાવવા જાતનાં જોખમે ખેડે તે શહેનશાહ વગર કારણે એક પણ રાજ વંશીના પ્રાણની હાનિ ન કરે એ આજના પ્રસંગથી સાબિત થાય છે.

બાબરે આ જીવાનને છાતી સાથે લગાવી લીધી અને કહેવા લાગ્યા : ‘જીવાન ! જો તને મારું આજનું કામ ગમ્યું હોય તો તું જીવન-ભર આવા માનવસેવાનાં કામે કરજે. તારા હૃદયપલટાને હું વધાવી લઉં છું અને તેની કદર તરીકે તારું રાજ તને પાછું સોંપું છું. તારા કુટુંબનાશ માટે મને ખરેખર દુઃખ થાય છે; પરંતુ તેમાં હવે મારાથી કશું થઈ શકે તેમ નથી. માટે મને નિરુપાય સમજી માફ કરજે.’

શાહેને નમસ્કાર કરી જીવાન જવા લાગ્યો ત્યારે તેને રોકીને બાબરે કહેવા લાગ્યો : ‘તમે આજથી રાજવી બનો છો. મારી શિખા-મણિ યાદ રાખજો કે તમારા રાજની દરેક વ્યક્તિ, પછી તે ઉચ્ચ હોય કે નીચ હોય, બ્રાહ્મણ હોય કે ભંગી હોય, રાજકુટુંબની હોય કે રાજવિરુદ્ધ કામ કરનાર હોય-તેને બચાવવાનું અને તેના તરફ વહાલ રાખવાનું ચૂકતા નહીં. તેના કલ્યાણાર્થે હંમેશાં યત્નરીત રહેજો. જે રાજ પોતાની પ્રજાને પ્રાણથી વધુ કિંમતી સમજતો નથી તેને પ્રજા કદી આહતી નથી. જો આ ભાવ તમારામાં નહિ આવે તો તમે સાચા અર્થમાં રાજ બની શક્યો નહિ.’

એ જીવાનનું નામ તેજસિંહ હતું ઈ. સ. ૧૫૨૬ની આસપાસ આ ઐતિહાસિક બનાવ બન્યો હતો. મારવાડ પ્રદેશના ઝાલોર પરગણાની આ વાત છે.

‘ભાઈ ખાવાનું તો ધણું સારું’ હતું. પણ એ સાથે એ પીરશવાની તમારી ખૂમીને લાંબી એ ધણું વધુ સ્વાદિષ્ટ બન્યું હતું.’ એરર વેલેરીના આ સૌજન્યથી એટલો મુગ્ધ થયો કે એ એને યાદ કરતો રહ્યો.

દક્ષિણ વેલ્સના એક વયોવૃદ્ધ ડાક્ટર તો એક પ્રકારના આંડપણના રોગીઓને ‘ધન્યવાદ’ની ચિકિત્સા જ બતાવતા હતા. એમની પાસે જ્યારે કોઈ એવો રોગી આવે ત્યારે તેઓ એમને એ જ સલાહ આપતા કે, ‘ભાઈ, જ્યારે કોઈ માણસ તમારા પ્રત્યે લલાઈ કરે ત્યારે તમે હસીને એનો આભાર માનો.’ ક્યારેક રોગી એવી ફરિયાદ કરતો કે,

‘પણ ડોક્ટર સાહેબ, મારું તો કોઈ બધું કરતું નથી’. અનુભવી ડોક્ટર પ્રેમપૂર્વક એને કહેતા: ‘જ શોધીશ તો જરૂર મળશે.’ અને ખરેખર જ ચાર-છ સપ્તાહ સુધી રોગી પાંડો આપ્યો ત્યારે એનું દર્શિ-બિંદુ બિલકુલ બદલાઈ ગયું હતું. એનામાં આનંદ, ઉત્સાહ અને આશાનો સંચાર થયેલો દેખાતો.

કૃતરાતા જ દુનિયામાં એક માત્ર એવી વસ્તુ છે કે જેના બદલામાં એથી વધુ કદી શકાય એવી કોઈ ચીજ આપી શકાય તેમ નથી. આજા હાસ્ય સાથે કૃતરાતા દર્શાવવામાં આવે એ એક એવી અનોખી શક્તિ છે કે સામાવાળો એકદમ આપણા બની જાય છે.

*

મૂક સેવક

ગોંડલ પાસેના એક ગામડામાં એક કુબાર બસત રહેતા હતા. તેમની વધ જ્યારે પંચાવનને આશરે થઈ ત્યારે ધરતો બધો વ્યવહાર પુરોને સોંપી દીધો અને પોતે સામાજિક કાર્યમાં પોતાનું જીવન વિતાવવું શરૂ કર્યું. ભગતજી પોતાની સાથે પાવડો, કોદાળી અને લોહાનો ટોપસો રાખતા હતા. ગામડાની ગાડાવાટ ઊડી ભિતરી ગઈ હોય તો માટી ખોદી રસ્તો સમો કરી લેતા. જે જગ્યાએ ગાડા ભીગી શકે એમ હોય ત્યાં ગાડા વાવતા. રસ્તામાંથી કાંટાકાંકરા કે ખાડોખડિયો દૂર કરતા. સાથે લોહની પોટલી લઈ જતા. જ્યાં સરવડ મળે ત્યાં રોટલો લટીને ખાઈ લેતા. વળી મૂંઝાં પ્રાણી-બળદોને અન્નિ-વારસ અને અમાસને દિવસે કોથ, સાતી કે ગાડે ન જોડવાની હુકીકત લોકોને સમજાવતા. આજુ-માજુના દરબારો પાસે જઈ આ બે દિવસનો અરોગો પડાવતા પછી તો લોકોએ પણ અણોગમાં સાથ આપ્યો હતો.

ઉનાળામાં માર્ગે માર્ગે પદબ બંધાવતા. ઉનાળામાં હાથમાં થંટડી લઈ વગાડતા ગામડામાં નીકળતા અને ખૂસો પાડતા કે, ‘નાનાં બચ્ચાને દૂધ પાઓ, પાણી પાઓ.’ (ગામડામાં સ્ત્રીઓ બચ્ચાને પોડિયામાં સૂતાં મૂકી ખેતરે ગઈ હોય છે. નાનાં બચ્ચાં તરસ્વા થઈ હોય ત્યારે રડતાં હોય છે, પણ તેના રડવાનું કારણ કોઈ જાણી શકતાં નથી.) આવી રીતની સેવા કરતા હતા.

ગામડાં અને શહેરોમાં નિરૂત જીવન ગાળનારાં વડો પોતાના જીવનને સામાજિક સેવામાં વળે તો ધણું કરી શકે. કામનું કળ જુએ અને અનેરો આનંદ મેળવે. આપણી પાસે એવાં ઘણાં જ સામાજિક કાર્યો પડેલાં છે.

—હરિશંકર ત્રિવેદી

‘ભાઈ ખોલાનું તો ધણું સારું’ હતું. પણ એ સાથે એ પીરમવાની તમારી ખૂબીને લઈને એ ધણું વધુ સ્વાસ્થ્ય મળ્યું. એવર વેવેરીના આ સ્થાનથી એટલો મુન્ઝ થયો કે એ એને યાદ કરતો રહ્યો.

દક્ષિણ વેલ્સના એક વયોવૃદ્ધ ઠાકતર તો એક પ્રકારના ઝાંડપણના રોગીઓને ‘ધન્યવાદ’ની ચિકિત્સા જ બતાવતા હતા. એમની પાસે જ્યારે કોઈ એવો રોગી આવે ત્યારે તેઓ એમને એ જ સલાહ આપતા કે, ‘ભાઈ, જ્યારે કોઈ માણસ તમારા પ્રત્યે ભલાઈ કરે ત્યારે તમે હસીને એનો આભાર માનો.’ ક્યારેક રોગી એવી ફરિયાદ કરતો કે,

‘પણ ડોક્ટર સાહેબ, મારું તો કોઈ બધું કરતું નથી’. અનુભવી ડોક્ટર ત્રેમપૂર્વક એને કહેતા: ‘જન શોધીશ તો જરૂર મળશે.’ અને ખરેખર જ ચાર-છ સપ્તાહ સાદ રોગી પાંચો આપ્યો ત્યારે એનું દર્દિ-ખિંદુ ખિલકુલ બદલાઈ ગયું હતું. એનામાં આનંદ, ઉત્સાહ અને આશાનો સ્વાર થયેલો દેખાતો.

કૃતરાતા જ દુનિયામાં એક માત્ર એવી વસ્તુ છે કે જેના બદલામાં એથી વધુ કદી શકાય એવી કોઈ ચીજ આપી શકાય તેમ નથી. આજા હાલ્સ સાથે કૃતરાતા દર્શાવવામાં આવે એ એક એવી અનોખી શક્તિ છે કે સામાવાળો એકદમ આપણો બની જાય છે.

મૂક સેવક

ગોંડલ પાસેના એક ગામડામાં એક કુબાર ભકત રહેતા હતા. તેમની વય જ્યારે પંચાવનને આશરે થઈ ત્યારે ધરતો બધો બધવહાર પુત્રોને સોંપી દીધો અને પોતે સામાજિક કાર્યમાં પોતાનું જીવન વિતાવવું શરૂ કર્યું. ભરતજી પોતાની સાથે પાવડો, કોદાળી અને લોહાનો ટોપલો રાખતા હતા. ગામડાની ઝાડાવાટ ભીડી ભીતરી ગઈ હોય તો માટી ખોદી રસ્તો સ્પષ્ટ કરી લેતા. જે જગ્યાએ ઝાડ ભીડી શકે એમ હોય ત્યાં ઝાડ વાવતા. રસ્તામાંથી કાંટાકાંકરા કે ખાડોખડિયો દૂર કરતા. સાથે લોહની પોટલી લઈ જતા. ન્યાં સરવડ મળે ત્યાં શેટલો લટીને ખાઈ લેતા. વળી મૂર્ચા પ્રાણી-બળદોને અત્રિ-વારસ અને અમાસને દિવસે કાશ, સાતી કે માંડે ન જોડવાની હકીકત લોકોને સમજાવતા. આજુબાજુના ફરબારો પાસે જઈ આ બે દિવસનો અણોળો પડાવતા. પછી તો લોકોએ યશ્ય અણોળમાં સાથ આપ્યો હતો.

ઉનાળામાં માર્ગે માર્ગે પદજ બંધાવતા. ઉનાળામાં હાથમાં ઘંટડી લઈ વગાડતા ગામડામાં નીકળતા અને ખૂબો પાડતા કે, ‘નાનાં બચ્ચાંને દુધ પાચો, પાણી પાચો.’ (ગામડામાં સ્ત્રીઓ બચ્ચાંને ઘોડિયામાં સૂતાં મૂકી ખેતરે નીકળે છે. નાનાં બચ્ચાં તરફનાં ક્યાં હોય ત્યારે રકતાં હોય છે. પછી તેના રકવાનું કારણ કોઈ જાણી શકતાં નથી.) આવી રીતની સેવા કરતા હતા.

ગામડાં અને શહેરોમાં નિવૃત્ત જીવન ગાળનારાં વડો પોતાના જીવનને સામાજિક સેવામાં વળે તો ધણું કરી શકે. કામનું ફળ જુએ અને બનશે આનંદ મેળવે. આપણી પાસે એવાં ધણાં સામાજિક કાર્યો પડેલાં છે.

—હરિશંકર ત્રિવેદી

કેલાક હોકો વિચારશીલતાને જ નાપસદ કરે છે. એમને કંઈક એવો ખ્યાલ છે કે વિચાર-શીલતા પર વધુ ભાર મૂકવાથી કામળ અને ઊંડી ભાવનાઓ મરી જાય છે. આ ખ્યાલ ખોટો છે. વિચારશીલ મનોવિજ્ઞાન ધૃત્વા અને ઈર્ષ્યાને ઓછી કરવાના માર્ગો સૂઝાડે છે એ સચુ છે, પણ આની સાથે એ વિચારશીલતાને પ્રતિકૂળ ન હોય એવી ભાવનાઓને પણ ઘડાડે છે એવું વિચારવું એ અપોગ છે. દાખલા તરીકે દાગપત્ય પ્રેમ, વાસ્તવ્ય, મિત્રતા, કનુયા, વિજ્ઞાન કે કલા પ્રત્યેની લગ્નની જેવી ભાવનાઓને એ ઘડાડે છે એમ માનવામાં આવે છે. જ્યારે કાંઈ વિચારશીલ મનુષ્યને આમાંથી એક કે બધી ભાવનાઓની અનુભૂતિ થાય છે ત્યારે એથી એને ખુશી જ ઊપજે છે અને એ એની અસરને ઓછી કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી-કેમકે એ જાણે છે કે આ ભાવનાઓ સારા જીવનની આવશ્યક શરતો છે-એવું જીવન જે વેળ પોતાને જ નહિ, પણ બીજાને પણ સુખી કરે છે વિચારશીલતા માણસના જીવને નીરસ બનાવી દે છે એ જાય પણ નિરાશાર છે આથી ઊલટું, વિચારશીલતા માણસને આત્મિક એકરૂપતા પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય કરે છે એટલે આવી વ્યક્તિ પોતાની સપૂર્ણ શક્તિને પોતાના ખાલ ઉદ્દેશો પ્રાપ્ત કરવાના કામમાં લગાવી શકે છે-ત્યારે આત્મિક સંધર્ષોના શિકાર બનેલો માણસ હંમેશાં પોતાની તકલીફોમાં જ મૂકાયા કરે છે જે રીતે માત્ર પોતાનામાં જ રચાયેલા રહેવું એનાથી વધુ નીરસ બીજું કાંઈ કામ નથી, એ જ રીતે પોતાની સપૂર્ણ શક્તિને કર્મક્ષેત્રમાં લગાવી દેવા જેટલું

આદ્યાદિક કામ બીજું કાંઈ નથી

આપણી પરપરાવાદી નૈતિકતા બિનજરૂરી રીતે અત્યંતિગત રહી છે. જે માણસ આ ખેટી નૈતિકતાના પ્રભાવ નીચે આવીને આત્મપીડાઓના શિકાર નથી બન્યો એને માટે વિચારનો જરૂર ભલે ન હોય, પણ જે હોકો એક વાર આ બીમારીની ચુસાલમાં ફસાયા છે એમને માટે સ્વસ્થ થવાનો એક માત્ર દવાજ્ઞ આ વિચારશીલતા છે. જે માણસ હંમેશા પોતાની જાત સાથે લડયા કરે છે, એ હંમેશાં ત્રાસ અનુભવે મેળવવાનું પસંદ કરે છે, કેમકે એ એને એટલી ફણ માટેના 'અકમ'ની મર્યાદામાંથી બહાર લઈ જાય છે અને આમ થતાં વિચારશીલતાનો કષ્ટદાયી જરૂરિયાતમાંથી એ મુક્ત થાય છે. કાંઈ પણ ત્રાસ અનુભૂતિ એને માટે નશાનું કામ કરે છે. અને એ વાસ્તવિક આનંદ મેળવવાની કલ્પના પણ નથી કરી શકેતા, એમને આત્મપીડામાંથી છૂટકારો મેળવવા માટેના એકમાત્ર માર્ગ એને આ પ્રકારના નશામાં દેખાય છે આ એક ખૂબ જ જડ ધાલીને જેટલી બીમારીનું લક્ષણ છે જે વ્યક્તિ આ બીમારીથી મુક્ત છે એ જ પેતા શક્તિઓની પર પૂર્ણપણે અકુશ રાખી શકે છે અને એને જ વાસ્તવિક આનંદની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે જે આનંદ નશા પર અવલ ભે છે એ હંમેશા જૂઠો અને અસત્ય કારક સાબિત થાય છે. વાસ્તવિક અર્થમાં તો એ જ આનંદ સાચો છે જે આપણી શક્તિઓના સપૂર્ણ ઉપયોગને લીધે તથા જે સારમાં આપણે રહીએ છીએ એની સાથે હળીમળીને રહેવાને લીધે પ્રાપ્ત થયો હોય

આ એક બનેલી વાત છે એક મિત્ર તેના વિવાહની વાતનીતિ ચાલતી હતી તે છોકરીના બાપને મળવા ગયો પેના ભાઈએ કહ્યું 'જુઓ, મારી પુત્રી લાગેલી છે લેખક છે, ચિત્રકાર છે, સંગીતકાર છે, રાજકારણમાં ભાગ લે છે, ધંધો કરે છે, સારા નાણાં કમાય છે. હા, તમે શું શું કરી શકો છો ? આ બધું સાલજના પગે મારે એટલું જ કહેવાનું હવું કે 'હું રાખી શકું છું, કપડા ધોઈ શકું છું, વાસણ માણું શકું છું, છોકરા સાચવી શકું છું, કચરો વાળી શકું છું દુકામ તેઓ પુરુષનું કામ કરશે હું સ્ત્રીનું !'

કેટલાક સૌંદર્ય વિચારશીલતાને જ નાવસંદ કરે છે. એમને કંઈક એવો ખ્યાલ છે કે વિચાર-શીલતા પર વધુ કાર મૂકવાથી કામળ અને જાંડી ભાવનાઓ મરી જાય છે, આ ખ્યાલ ખોટો છે. વિચારશીલ મનોવિજ્ઞાન ધૃષ્ટા અને ઈર્ષ્યાને એકી કરવાના માર્ગો સૂઝાડે છે એ સત્ય છે, પણ આની સાથે એ વિચારશીલતાને પ્રતિકૂળ ન હોય એવી ભાવનાઓને પણ ઘટાડે છે એનું વિચારનું એ અયોગ્ય છે. દાખલા તરીકે દારૂપત્ય પ્રેમ, વાસ્તવ્ય, મિત્રતા, કુટુંબ, વિજ્ઞાન કે કલા પ્રવૃત્તિ સગની જેવી ભાવનાઓને એ ઘટાડે છે એમ માનવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ વિચારશીલ મનુષ્યને આમાંથી એક કે બધી ભાવનાઓની અનુભૂતિ થાય છે ત્યારે એથી એને ખુશી જ થાય છે અને એ એની અસરને એકી કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી-કેમકે એ જાણે છે કે આ ભાવનાઓ સારા જીવનની આવશ્યક ઘટકો છે-એનું જીવન ને કેવળ પોતાને જ નહિ, પણ બીજાને પણ સુખી કરે છે. વિચારશીલતા માણસના જીવને નીરસ બનાવી દે છે એ કાલ્પ પણ નિરાધાર છે. આથી જીલડું, વિચારશીલતા માણસને આંતરિક એકરૂપતા પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય કરે છે એટલે આની વ્યક્તિ પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિને પોતાના ખાલ ઉદ્દેશ પ્રાપ્ત કરવાના કામમાં લગાવી શકે છે-ત્યારે આંતરિક સંઘર્ષોનો દિહાર બનેલો માણસ હંમેશાં પોતાની તકલીફોમાં જ મૂકાયા કરે છે. ને રીતે માત્ર પોતાનામાં જ રચ્યાપચ્યા રહેવું એનાથી વધુ નીરસ બીજું કંઈ કામ નથી, એ જ રીતે પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિને કમંદોરમાં લગાવી દેવા નેટલું

આહવાલ કામ બીજું કંઈ નથી.

આપણી પરંપરાવાદી નૈતિકતા બિનજરૂરી રીતે અત્યોન્નિત રહી છે. ને માણસ આ એટલી નૈતિકતાના પ્રભાવ નીચે આવીને આત્મપીડાઓને શિકાર નથી બન્યો એને માટે વિચારની જરૂર કલે ન હોય, પણ ને લોકો એક વાર આ બીમારીની ચુગલમાં ફસાયા છે એમને માટે સ્વસ્થ થવાનો એક માત્ર દવાજ આ વિચારશીલતા છે. ને માણસ હંમેશાં પોતાની જાત સાથે લડ્યા કરે છે, એ હંમેશાં તીવ્ર અનુભવો મેળવવાનું પસંદ કરે છે; કેમકે એ એને એટલી દુઃખ મારેના અકર્ષની મધોદામાંથી બહાર લઈ જાય છે અને આમ યત્નાં વિચારશીલતાની કષ્ટદાયી જરૂરિયાતમાંથી એ મુક્ત થાય છે. કોઈ પણ તીવ્ર અનુભૂતિ એને માટે નશાનું કામ કરે છે. અને એ વાસ્તવિક આનંદ મેળવવાની કષ્ટતા પણ નથી કરી શકતો, એટલે આત્મપીડામાંથી છટકારો મેળવવા માટેના એકમાત્ર માર્ગ એને આ પ્રકારના નશામાં દેખાય છે. આ એક ખૂબ જ જડ ધાલીને મેદવી બીમારીનું લક્ષણ છે. ને વ્યક્તિ આ બીમારીથી મુક્ત છે એ જ પેતા શક્તિઓની પર પૂર્ણપણે અકુચ રાખી શકે છે અને એને જ વાસ્તવિક આનંદની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ને આનંદ નશા પર અવલંબે છે એ હંમેશાં જૂઠો અને અસંતોષ કારક સર્જાય થાય છે. વાસ્તવિક અર્થમાં તો એ જ આનંદ સાચો છે ને આપણી શક્તિઓના સંપૂર્ણ ઉપયોગને લીધે તથા ને સંસારમાં આપણે રહીએ છીએ એની સાથે ઢળીમળીને રહેવાને લીધે પ્રાપ્ત થયો હોય.

*

આ એક બનેલી વાત છે. એક મિત્ર તેના વિવાહની વાતની વાતની વાતની હતી તે છોડીના બાપને મળવા ગયો. પેલા ભાઈએ કહ્યું: 'બુલ્લો, મારી પુત્રી ભણેલી છે. લેખક છે, ચિત્રકાર છે, સંગીતકાર છે, રાજકારણમાં ભાગ લે છે, ધંધો કરે છે, સારા નાણાં કમાય છે. હા, તમે શું શું કરી શકો છો?'

આ બુલ્લું સાંભળ્યા પછી મારે એટલું જ કહેવાનું હતું કે 'હું રાધી શકું છું, કપડાં ધોઈ શકું છું, વાસણ માંજી શકું છું, છોકરાં સાચવી શકું છું, કચરો વાળી શકું છું; દુકાનો તેઓ પડુવનું કામ કરશે. હું જોનું!'

નવચેતન (એપ્રિલ : નવલિકા અંક)

(તંત્રી શ્રી ચાંપશી ઉદેશી, નારાયણનગર,

સરખેજ, અમદાવાદ, ૭ પાનાં ૧૩૨.

કિંમત સવા રૂપિયે)

પ્રતિરૂપ 'નવચેતન' એપ્રિલ માસમાં નવલિકા વિશેષાંક બહાર પાડે છે તે મુજબ ચાલુ સાથે બાવન માં વર્ષમાં પ્રવેશતી વખતે જાણે નવલિકા અંક બહાર પાડ્યો છે. જેમાં સોળ નવલિકાઓ, એક સાંતી વાર્તા ઉપરાંત આસામી નવલિકા વિશેષાંક એક લેખ સમાવિષ્ટ છે.

'જય બાંસણ' નામની શ્રી યાસીન દલાલની એક લઘુ નવલકથા ઇતિહાસના ચલુ પ્રવાહની એક સુંદર કદાચી બની રહે છે. મોટે ભાગે સત્ય ઘટનાઓને આધારે આ સાંતી વાર્તા લખવામાં લેખકને સામગ્રીની ખાટ જણાઈ નથી. તે પણ વસ્તુગ્રંથથી કલાત્મક રીતે રજૂ કરી બાંસણદેશના જન્મ સુધીના ઇતિહાસપર જ્ઞાતિને રાખેલે આપવામાં લેખકને સારી સફળતા મળી છે. શ્રી ગુલાબદાસ પ્રોહર 'પારકું સુખ' નામની શ્રી યશપાલની વાર્તાના સુંદર અનુવાદ આપી ગય છે. વાર્તાના નાયક શેડી એક કંપનીના સુખને પોતાનું બતાવવા અને જે નથી તે પ્રાપ્ત કરવા, કુદરતે પોતાને જે આપ્યું છે તેનાથી અલગ પડે રહીને જે માનસિક ખેંચતાણને ભોગ બને છે અને વાર્તાની નાયિકા જિમિંદારને પોતાની જગ્યા ખેંચી લે છે તેના માનસદાઓય ચિતાર આપ્યો છે. શ્રી ચાંપશીભાઈની વાર્તા 'જમાનાનું શીર્ષાસન' નવી અને જૂની પેઢી વચ્ચેના સંઘર્ષને ઊઘાડ આપવામાં સફળ બની છે.

પ્રા. રમણલાલ પાઠક "પ્રીતિનો એકરાર-ઉદ્-ગાર" દ્વારા આદ્ય પુરુષની પ્રેમ માટેની પિપાસાને વ્યંગદ્વારા રજૂ કરી છે. શ્રીમતી સરોજ પાઠક 'જીવતી સાથ' દ્વારા આધુનિક સુવર્તીના કેટલાકાંશીય

ઉડખેનોને જીવનની ઇચ્છા વાસ્તવિકતાનો પર આપી ચિત્રની બે બાજુએ રજૂ કરે છે. 'કાળી દીલી'માં શ્રી ઈર્ષા કેવ ધરમાં બાળકો ઉપર અને તેમાંથી છોકરી ઉપર ખ્યાન ન આપવામાં આવે તો વાત કેવી વણસી ગય તેના ચિતાર આપે છે. શ્રી ભવ વતીકુમાર દર્મા આ અંકમાં લશ્કરી ફોજના કેમમાં અરધનું પાત્ર લાવી માનવ દૈવની લાગણીઓને બતાવે છે. 'એક ન વંચાયેલા પત્ર'માં ડૉ. મુકુલ બક્ષી આપણને મુંબઈ શહેરમાં એક સામાન્ય માનવીની સાથે મળજી નેહા મારકીટની ગલીમાંથી પરાની ટ્રેઇનમાં ફૂટ બોડેને વળગી લોકલમાં મુસાફરી કરતા અદના માનવીની સાથે ચકકર લગાવવા લઈ ગય છે અને 'નું શા માટે જીવું છું?' એવા એ માનવીનો એકરાર તેના રોજાં જીવનના એક અનુભવ દ્વારા જ, ન બૂલાય તેવી રીલીમાં કરાવે છે. 'હિમચિલા'માં શ્રી પ્રિયકાંત પરીખ માનવતાની વૃત્તિ કાળે મહા-ભારત કાળના નિયોગને વચ્ચે લાવે છે પરંતુ સંતતિનિય-મનના આ જમાનામાં તેની વિઠ્ઠલિને વ્યંગમાં રજૂ કરી અટકી ગય છે. 'સુનુનું અપદરજી'માં શ્રી વિજય ગુપ્ત મોયે માનવજાળને ઉપાડી જતી વાંદરી પાસેથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરવામાં રહેલ સાહસની માત્રાને ઉઘાડ આપ્યો છે. 'પત્ર' દ્વારા શ્રી પુરુષાજ ભેળી ત્યક્તા સ્ત્રીના મનોભાવને સમગ્ર કુટુંબની તત્ત્વવિવેચક અનુભૂતિ સાથે આલેખે છે અને પંદર વર્ષના વિચાર પછી પણ પતિનો પત્ર તેની નિરાશાને પ્રબલિત કરવામાં એક સ્ફુટિત્વની ગરજ સારે છે તેનું ચિત્રણ એક અંતમા ભાવવાળી રીતે કહ્યું છે. 'વસલાત' શ્રી લાલભાઈ પટેલની ભારત-પાક વિભાજનની માનવતાસભર વાર્તા બની રહે છે. શ્રી દિનકર જોશી 'એક સવાલ' સુંદર રીતે સામાજિક સમસ્યાને વાચા આપી શક્યા છે. શ્રી કાંતની પત્ની સરખેજે પાંચ સુવાલમાં પાંચ પુત્રોએ આવે છે; ઉવે જો છઠ્ઠીવાર પુત્ર ન આવે તો નવી વફ લાવવા

નવચેતન (એપ્રિલ : નવલિકા અંક)

(તંત્રી શ્રી ચાંપશી ઉદયી, નારાયણનગર,
સરખેજ, અમદાવાદ, ૩ પાનાં ૧૩૨.

કિંમત સવા રૂપિયે)

પ્રતિરૂપ 'નવચેતન' એપ્રિલ માસમાં નવલિકા વિશેષાંક બહાર પાડે છે તે મુજબ ચાલુ સાલે બાવન-મા વર્ષમાં પ્રવેશતી વખતે જાણકાર નવલિકા અંક બહાર પાડ્યો છે. જેમાં સોળ નવલિકાઓ, એક લાંબી વાર્તા ઉપરાંત આસામી નવલિકા વિશેષ એક લેખ સમાવિષ્ટ છે.

'નવ જાગૃત' નામની શ્રી વાસીન દલાલની એક લઘુ નવલકથા ઈતિહાસના ચલુ પ્રવાહની એક સુંદર કલાકૃતિ બની રહે છે. મોટે ભાગે સત્ય ઘટનાઓને આધારે આ લાંબી વાર્તા લખવામાં લેખકને સામગ્રીની ખાટ જણાઈ નથી. તેા પણ વસ્તુચર્યા કલાત્મક રીતે રજૂ કરી જાંગલાલેના જન્મ સુધીના ઠરુણાજરપૂર ઇતિહાસને સ્પષ્ટરૂઢ આપવામાં લેખકને સારી સફળતા મળી છે. શ્રી ગુલામદાસ બ્રેહર 'પારકું સુખ' નામની શ્રી યશપાલની વાર્તાના સુંદર અનુવાદ આપી જાય છે. વાર્તાના નાયક શેરી એક કંપનીના સુખને પોતાનું બનાવવા અને જે નથી તે પ્રાપ્ત કરવા, કુદરતે પોતાને જે આપ્યું છે તેનાથી અલગ પડી રહીને જે માનસિક ખેંચતાણને બોજ બને છે અને વાર્તાની નાયિકા જિમ્મીસાને પોતાની જાગૃતિને જે છે તેના માનસિકાનીય ચિંતા આપ્યો છે. શ્રી ચાંપશીભાઈની વાર્તા 'જમાનાનું શીર્ષાસન' નવી અને જૂની પેઢી વચ્ચેના સંઘર્ષને ઉદાહરણ આપવામાં સફળ બની છે.

પ્રા. રમણલાલ પાઠક "પ્રીતિનો એકરાર-ઉદ-ગાર" દ્વારા અધિક પુરુષની પ્રેમ માટેની પિપાસાને વ્યંગદ્વારા રજૂ કરી છે. શ્રીમતી સરોજ પાઠક 'જીવંતી સાક્ષ' દ્વારા આધુનિક યુવતીના કલ્પનાશીલ

ઉદ્ગમને જીવનની ઠરુણ વાસ્તવિકતાનો પટ આપી ચિત્રી બે બાજુએ રજૂ કરે છે. 'કાળી દીર્ઘા'માં શ્રી ઈલા ડેવ ઘરમાં બાળકો ઉપર અને તેમણે છોકરી ઉપર પાન ન આપવામાં આવે તેા વાત ફેરી વણસી જાય તેના ચિંતા આપે છે. શ્રી જય વતીકુમાર શર્મા આ અંકમાં લશ્કરી ફાજના કેમ્પમાં અવધનું પાત્ર લાવી માનવ હૃદયની લાગણ્યોને બતાવે છે. 'એક ન વંચાણેનો પત્ર'માં ડૉ. મુકુલ બક્ષી આપણને મુંબઈ શહેરમાં એક સામાન્ય માનવીની સાથે મળજી નેહા મારફતની ગલીમાંથી પરાની ટ્રેઇનમાં ફૂટ બોર્ડને વળગી લોકલમાં મુસાફરી કરતા અદના માનવીની સાથે ચકર લગાવવા લઈ જાય છે અને 'નું શા માટે જીવું છું?' એવા જે માનવીના એકરાર તેના રોજા જીવનના એક અનુભવ દ્વારા જ, ન બુલ્લભ તેવી રીતીમાં કરાવે છે. 'દિમિયાલા'માં શ્રી પ્રિયકાંત પરીખ માનુષ્યની તૃપ્તિ કાળે મહા-ભારત કાળના નિયોગને વચ્ચે લાવે છે પરંતુ સંતતિનિય-મનના આ જમાનામાં તેની વિકૃતિને વ્યંગમાં રજૂ કરી અટકી જાય છે. 'સુન્દર અપદરશ'માં શ્રી વિજય ગુપ્ત મોરે માનવજાળને ઉપાડી જતી વાંદરી પાસેથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરવામાં રહેલ સાહસની માત્રાને ઉદાહરણ આપ્યો છે. 'પત્ર' દ્વારા શ્રી પુરુષાજ જેની તૃકતા સીતા અનેકાવને સમય ક્રમની તત્ત્વવિષયક અનુભૂતિ સાથે આલેખે છે અને પંદર વર્ષના વિયોગ પછી પણ પતિનો પત્ર તેની નિરાશાને અનુલિપ્ત કરવામાં એક સ્ફુલ્લિત્રની મરજ સારે છે તેનું ચિત્રણ છે અંતમાં બાવવાડી રીતે કહ્યું છે. 'વસુલત' શ્રી લાલભાઈ પટેલની ભારત-પાક વિભાજનની માનવતાસભર વાર્તા બની રહે છે. શ્રી દિનકર જેઠી 'એક સવાલ' સુંદર રીતે સામાજિક સમસ્યાને વાચ્યા આપી શક્યા છે. શ્રી કાંતીની પત્ની સરખેને પાંચ સુવાવડમાં પાંચ પુત્રોએ આવે છે; હવે જે છઠ્ઠાવાર પુત્ર ન આવે તેા નવી વજ્ર લાવવા

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

नासाजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसचेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

नासाजन्मथी

સુદર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્મ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુદર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્મ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૧૨]

જૂન : ૧૯૭૩

[અંક : ૩

૫૪ : લેખ

લેખક

- ૮૫ નિશ્ચયબળ...
૮૬ પરિબલ...
૮૭ સીતાની અગ્નિ પરીક્ષા....
૮૮ આને ય ઓળખો...
૮૯ આંતુ...
૧૦૧ ઈશ્વરેચ્છા બલિયમી...
૧૦૩ ચિંતાનું મોઢક આસિંન...
૧૦૬ સોરડી સંત સાહિત્યનું તત્વજ્ઞાન .
૧૧૦ ભવ્યતા ..
૧૧૪ અવલોકન...
૧૧૭ તરબોલન આ'રાજ....
- ...
'આશુતોષ'
..
રામપ્રસાદ દવે
બલરાજ સહાની
પ્રકાશ મન્નર
ઈન્દુલાલ ગાંધી
હસમુખ વ્યાસ
દિનકર જોષી
શિ.
ગિરિમશંકર વ્યાસ

*

મૂલ્યતા

[આહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક
શિક્ષકમાં હશે તો મોકલારો.

ગમે તે મહિને આહક થઈ
શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કલા,
શિક્ષણ અને માહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ ગદ્ય, મૌલિક, તાત્ત્વ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બાજુ શાલીમી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરસાનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિક્ષિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઈસ્ટ)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરૂપ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૧૨]

જૂન : ૧૯૭૩

[અંક : ૩]

૫૪ : લેખ

લેખક

૮૫ નિશ્ચયબળ...

...

૮૬ પરિશ્રમજ્ઞ...

‘આશુતોષ’

૮૭ સતિતાની અગ્નિ પરીક્ષા....

..

૮૮ આને ય જોઈએ...

રામપ્રસાદ દવે

૮૯ આંસુ...

બલરામ સહાની

૧૦૧ ઈશ્વરેચ્છા બલિયમી...

મકાશ મન્નર

૧૦૩ ચિંતાનું મોહક આલિંગન ...

ઈન્દુલાલ ગાંધી

૧૦૬ સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્ત્વજ્ઞાન .

હસમુખ વ્યાસ

૧૧૦ ભવ્યતા ..

દિનકર વેધી

૧૧૪ અવલોકન...

શિ.

૧૧૭ તરબોલન મા'રામ....

ગિરિમણીકર વ્યાસ

*

નૃસ્યતા

[આહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક
શિલિકમાં હશે તો ચોકલાશે.

ગમે તે મહિને આહક થઈ
શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કલા,
શિક્ષણ અને માસિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મૌલિક, તારુ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બામુ શાદીથી લખવું.

લખાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઈસ્ટ)

અંબાઈ-૫૭

મકાશક, સુદ્રક, માલિક : બીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્ર-મકાશન સ્થાન : સુદ્ર સુદ્રિકા, રેઈસકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

सर्वोत्तम भांडू भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिहस, लिमिटेड

पन्डिया अकसबेन्ज

कलकत्ता-१

डाल : २२-१०७२ भाभ : NOBISUCE

मिथ स्थल :

रेलवे स्टेशन, पगडा,

पो. को. नारायपुर

बि. अंपारख (बिहार)

(भाभ : KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોથર્ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ મામ : NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, યગહી,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ : KANORIA)

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માબાપ બાથે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. વ્યાજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(બર્નમંટે ઓફ ઇન્ડિયા મન્ટ્રીકેટ)
ટેડ અફિસ હૅન્ડલિંગ સર્કલ
મુબઈ ૪૦૦૦૦૧

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમગ્ર માયાપ જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર ઇચ્છતખાતું ખોલવું
એ તેમના બાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક હતામ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજેજ
ખાતું ખોલાવો. વ્યાજ ૪ ટકા.

ਦੇਜਾ ਗੋਲ

(અવર્નમેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા અન્ડરોફિસ)
ટેક અફિસ ટુનિમેન્ટ સર્કલ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

વાઘ અદૃશ્ય થાય છે

વાઘને આપણે જીવંત માગીએ છીએ અને ચેતતા માટે તો ‘ગ્રીન્ડેટ ટાઈગર’ ને આ વર્ષના ગ્રેવિલની પહેલી તારીખથી ધામધૂમથી અમલમાં મૂકેલ છે, છેલ્લી વસ્તી સંખ્યાની મુજબ હવે બે હજાર વાઘ આખા દેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે એક વખતે આ સંખ્યા ચાલીશ હજારની હતી અને સ્વાનંત્ર મંજુર ત્યારે ચાર હજાર જેટલી સંખ્યાનો અંદાજ છે. તેમાંથી હવે અડધી સંખ્યા બકી રહી છે વાઘની સામગ્રી અત્યંત સુવાળી અને મનોહર હોવાને કારણે તેના ગેરકાયદેસર શિકાર આજ સુધી થતો આવ્યો છે હવે રહી રહીને આખા ઉઘડી છે અને વાઘને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી જાહેર કરતાંની સાથે જ તેના શિકારની સંપૂર્ણ મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે કેન્દ્ર સરકારે પાંચ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે વાઘની જોવાદારના નાશ થતો અટકાવવા જે મહત્વાકાંક્ષી એ જના ધડી તે તેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વન્યપશુ સંસ્થા તરફથી આર્થિક સહાય મળશે પરંતુ દુનિયાના અન્ય ભાગોમાં જ્યારે વાઘ મૃત પાય થઈ રહ્યો છે ત્યારે ભારત સરકારનો પ્રયાસ કદાચ દુનિયાના બીજા દેશોને વધુ પ્રેરણા આપશે ભારત સિવાય ચીન, સાઈબિરિયા, ઈરાન, રશિયા, કોરિયા, જાવા, સુમાત્રા, ભાલીમા તથા વાઘની સંખ્યા છે ખરી પણ ખુબ જ જૂજ, ઉપરાંત વિયેટનામ, મલેશિયા, કમ્બોડિયા, થાઈલેન્ડ, નેપાળ અને ભુતાનમાં પણ વાઘની સંખ્યા છે ભારતમાં વાઘ લગભગ દરેક રાજ્યમાં જોવા મળે છે સૌથી વધુ સંખ્યા મધ્યપ્રદેશ (૪૫૭) અને ઉત્તરપ્રદેશ (૨૬૨) માં છે. બિહારમાં પણ તેની સંખ્યા ૧૪૨ અને મહારાષ્ટ્રમાં ૧૬૦ જેટલી થવા જાય છે તદુપરાંત મહારાષ્ટ્ર, તામિલનાડુ, આંધ્રપ્રદેશ, આસામમાં વાઘની સંખ્યા ઠીકઠીક છે ગુજરાતમાં ત્રણ માહ્યા ૮-૧૦ વધ હશે અને તે બનાસકાંઠા તરફ દિશા લેના હાથપ્રદેશને બાદ કરતાં, ભારતભરની આબો

હવા વાઘને અનુકૂળ છે સરકારે જે નવી કાયદો થશે છે તે મુજબ વન્યપ્રાણીઓની ૪૩ જાત અને પક્ષીઓની ૧૮ જાતના શિકાર કરવા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ છે પરંતુ વધુ મહત્વની વાત તો એ છે આ કાયદાનો અમલ કરી બતાવવો અને તેના ભંગ થતો અટકાવવો.

રેલવે સાથે પહોંચાર

બલ્લાતી દુનિયાના સદર્જનમાં ભારતીય રેલવે નવી પરિસ્થિતિને પડોંચી વળવા તૈયારી કરી રહી છે. નવા રેલવે પ્રધાન શ્રી લલિત નારાયણ મિશ્રાએ કેટલીક પડેલ કરી પણ છે અને નવી રેલવે લાઈનો મજૂર કરવામાં વ્યાપારી ધોરણે વળતરનો સિદ્ધાંત બાજુએ મૂકી, અદ્યવિકસિત પ્રદેશમાં નવી રેલવે લાઈન મજૂર કરવા સમિતિ આપી છે પુરતો દૈનિક ન હોય, માલસામાનની હોર્ડર માટે જોઈએ દૈનિકતા જણાતી હોય ત્યાં સમય સાથે તાલ મેળવવામાં પ્રબળ સાધનનો અભાવ ન હોય તેમજ ખેડૂતને તેના માન દૂર-સુદૂર મોકલવામાં તકલીફ ન રહે તે હેતુથી પહોંચ વિસ્તારો ઉપર રેલવેએ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કર્યું છે. આમાં સર્જાતમા યોગીક ખોટ સહન કરવી પડે પરંતુ લાખા ગણે, પહોંચ ગણાતો વિસ્તાર સમૃદ્ધ બનના જ વળતર મળવા લાગે છે અને રેલવેને પચ્ચે પચ્ચે પ્રગતિ, આબાદી અને સિદ્ધિના મહાકાળ શરૂ થાય છે ત્રીજા વર્ષના ઉનારોની વધતી જતી માંત્રને પડોંચી વળવા વધુ ત્રીજા વર્ષના ડબ્બાઓ આમેજ થઈ શકે તે હેતુથી બીજા વર્ષે કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે હવે પછી ફરતે કતાસના ડબ્બાઓમાં પુરેથી જેવી બધું બેઠકો હશે અને અત્યારે જ્યાં ૨૨/૨૪ બર્થ હોય છે ત્યાં ૪૮/૬૦ બેઠકો રાખી ચકાશે લાખી મુસાફરી માટે ‘કુટાણર’ વાતાવરણ ડબ્બાઓ જોડાશે જેમાં ૪૮ બેઠકો હશે એથી યોજનાને અત્યે બોડ ગઈજ ઉપર વધુ ૧૧૭૭ તથા મીટર ગઈજ ઉપર

વાદ્ય અદૃશ્ય થાય છે

વાદ્યને આપણે જીવડાવા માગીએ છીએ. અને એટલા માટે તો ‘ગ્રીન્ડેટ ટાઈગર’ ને આ વર્ષના ગ્રેવિસ્ટી પહેલી તારીખથી ધામધૂમથી અમલમાં મૂકેલ છે, છેલ્લી વસ્તી મરુતી મુજબ ફતે બે હજાર વાદ્ય આખા દેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. એક વખતે આ સંખ્યા ચાલીશ હજારની હતી અને સ્વાતંત્ર્ય મંજૂર ત્યારે ચાર હજાર જેટલી સંખ્યાનો અંદાજ છે. તેમાંથી હવે અડધી સંખ્યા બાકી રહી છે. વાદ્યની આમડી અત્યંત સુવાણી અને મનોહર હોવાને કારણે તેના ગેરકાયદેસર શિકાર આજ સુધી થતો આવ્યો છે. હવે રહી રહીને આખા વિશ્વ છે અને વાદ્યને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી બહેર કરતાંની સાથે જ તેના શિકારની સંપૂર્ણ મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે. કેન્દ્ર સરકારે પાંચ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે વાદ્યની એલાઈનો નાશ થતો અટકાવવા જે મહત્ત્વાકાંક્ષી યોજના ધરી તે તેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વન્યપશુ સંસ્થા તરફથી આર્થિક સહાય મળશે. પરંતુ દુનિયાના અન્ય ભાગોમાં ન્યારે વાદ્ય ગૃત પાય થઈ રહ્યો છે ત્યારે ભારત સરકારનો પ્રયાસ કદાચ દુનિયાના બીજા દેશોને વધુ પ્રેરણા આપશે. ભારત સિવાય ચીન, સાઈબિરિયા, ઈરાન, રશિયા, કોરિયા, જાપાન, સુમાત્રા, પાલીમાં પણ વાદ્યની સંખ્યા છે ખરી પણ ખૂબ જ જૂલ; ઉપરાંત વિયેટનામ, મલેશિયા, કમ્બોડિયા, થાઈલેન્ડ, નેપાળ અને બુતાનમાં પણ વાદ્યની સંખ્યા છે. ભારતમાં વાદ્ય લગભગ દરેક રાજ્યમાં જોવા મળે છે. સૌથી વધુ સંખ્યા મધ્યપ્રદેશ (૪૫૭) અને ઉત્તરપ્રદેશ (૨૬૨) માં છે. ગિઝારમાં પણ તેની સંખ્યા ૧૪૨ અને સહારાદ્રમાં ૧૬૦ જેટલી થવા બળે છે. તદુપરાંત માર્ગસર, તામિલનાડુ, આંધ્ર, રાજસ્થાન, બાસામમાં વાદ્યની સંખ્યા હીકીક છે. ગુજરાતમાં ત્રણ સહારા ૮-૧૦ વાદ્ય હશે અને તે બનાસકાંઠા તરફ. દિમા-હાના હંકામદેશને બાદ કરતાં, ભારતભરની આબો-

હવા વાદ્યને અતુલ છે. સરકારે જે નવી કાયદો કર્યો છે તે મુજબ વન્યપ્રાણીઓની ૪૩ બન અને પક્ષીઓની ૧૮ બનનો શિકાર કરવા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ છે. પરંતુ વધુ મહત્ત્વની વાત તો એ છે આ કાયદાનો અમલ કરી બતાવવો અને તેના અંત ધતો અટકાવવો.

રેલવે સામે પડકાર

બદલાતી દુનિયાના સંદર્ભમાં ભારતીય રેલવે નવી પરિસ્થિતિને પહેંચી વળવા તૈયારી કરી રહી છે. નવા રેલવે પ્રધાન શ્રી લલિત નારાયણ મિશ્રાએ જેટલીક પડેલ કરી પણ છે અને નવી રેલવે લાઈનો મંજૂર કરવામાં વ્યાપારી ધોરણે વળતરનો સિદ્ધાંત બાજુએ મૂકી, અલ્પવિકસિત પ્રદેશમાં નવી રેલવે લાઈન મંજૂર કરવા સંમતિ આપી છે. પુરતો ટૂંકીક ન હોય, માલસામાનની હેરફેર માટે ઓછી ટકયતા જણાતી હોય ત્યાં સમય સાથે તાલ મેળવવામાં પ્રબળે સાધવનો અભાવ ન નડે તેમજ ખેડૂતને તેના માલ ફર-સુદર મોકલવામાં તકલીફ ન રહે તે હેતુથી પછાત વિસ્તારો ઉપર રેલવેએ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત થયું છે. આમાં સરખાતમાં થોડીક ખોટ સહન કરવી પડે પરંતુ લાંબા ગાળે, પછાત ગણાતો વિસ્તાર સમૃદ્ધ બનના જ વળતર મળવા લાગે છે અને રેલવેને પચસે પચસે પ્રગતિ, આબાદી અને સિદ્ધિનાં મંડાણુ સર થાય છે. ત્રીજા વર્ષના ઉનારોની વધતી જતી ગ્રામીને પહેંચી વળવા વધુ ત્રીજા વર્ષના કબજાએ આવેજ થઈ શકે તે હેતુથી બીજો વર્ષ કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે. હવે પછી ફરતે કલાસના કબજાઓમાં ખુરશી જેવી બધું બેઠકો હશે અને અત્યારે બર્ષા ૨૨/૨૪ બર્ષ હોય છે ત્યાં ૪૮/૬૦ બેઠકો રાખી શકાશે. લાંબી મુસાફરી માટે ‘ડુ ટાઈર’ વાતાવુત્તુ કબજાએ બેઠકો. જેમાં ૪૮ બેઠકો હશે. ચોથી યોજનાને અંતે બ્રોડ-ગેઈજ ઉપર વધુ ૧૧૭૭ તથા મીટર ગેઈજ ઉપર

રાજ્યની કુળિ યુનિવર્સિટીએ ૧૩ કરોડ રૂપિયાની યોજના ધરી છે જે ૧૨ વર્ષના ગ્રાજામાં ૧૦૦ કરોડ રૂાનો પાઠ રળી આપશે. આ યોજના મુજબ ૪૦ હજાર ટેક્ટાએક્ટરમાં ફૂળાની ખેતી, ૧૦ હજાર ટેક્ટાએક્ટરમાં શાકભાજી અને ૧૭૫૦૦ એકરમાં ફલ ઇત્યાદિમાં આવશે. તેમાંથી જે નીપજ ઊતરશે તે નવે મુજબ હશે :

- ફળ - ૫૫ લાખ ટન
- શકભજી - ૨.૫ લાખ ટન
- તેલનો - ૧. લાખ ટન
- ફલ - ૩૦ લાખ ટન

ખેતીવાડી ક્ષેત્રે સંશોધનના વિરાટ પ્રયોગ થઈ રહ્યા છે. કોઈમ્બટુર અને આદુચુરાઈ ખાતે ફેળના વાવેતરમાં ૩૫૦ જુદી જુદી જાતો ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે અને તેવી જ રીતે કોઈમ્બટુર સંશોધન કેન્દ્રે ફેળાની ૧૧૦ જાતો ઇત્યાદી છે જેમાં એક સુધરેલી જાતમાં ૧૨ ઈંચ લાંબા ફેળ થાય છે. ફેળાની પેદાશમાં ભારતનો નંબર ડુનિયામાં બીજો આવે છે છતાં ભારતે કોઈ ખાસ નામના મેળવી નથી.

યુગાન્ડામાં કમખખતી

જનરલ ઈઈ અખીનને જે મહાન મિત્રો મળી ચૂક્યા છે : ફ્રાન્સ અને લિબિયા. આફ્રિકામાં એશિયનોને ભારાડનાર સૌ પ્રથમ યુગાન્ડાના અખીન સાહેબ હોવાથી તેમની લોકપ્રિયતા આફ્રિકામાં ખૂબ છે અને આને યુગાન્ડા જનરા દેશવરદેવના પ્રતિનિધિ મંડળાએ જનરલની સકિનના વખાણ કરી તેમની કાનિમાં રળય ચડાવેા છે. અખીનસાહેબ આજકાલ ઈતરાઈલના વિશ્વ પ્રચાર કરીને આરબ રાજ્યોની સડાનુકૂલિ તેમજ સહાયમેળવવામાં ગળાડુંગ પડેલા છે. ખાસ કરીને લિબિયાના કન' ચડાઈના નેરત્વ નીચે આરબ રાષ્ટ્રો યુગાન્ડા પ્રતે કૂંધ' વલણ ધરાવે છે. બ્રિટિશ સરકારે મદદ કાપી નાખી એટલે લિબિયાએ તુરત જ ટેટલી મદદ ખાધી આપી. સૌ નેટલા ઈંજાખાના નિખ્વાતનો પત્રાર લિબિયા ચૂકવે છે સાઉદી અરેબિયા અને કુવૈત પણ યુગાન્ડાને

મદદ કરી રહ્યા છે. હજુ જે જે હજાર નેટલા બ્રિટિશ પંધાદારીઓ અને દલોતપતિઓ તાં રહી ગયા છે અને રોડ અગળ પોડ નેટલી સંપત્તિનું વળતર આપવાનું ખાડી છે તે પ્રતે ફ્રાન્સના ટેકાથી અખીન એકદેશ મોઢે રાખે છે. ફ્રાન્સ લિટનનું ખાલી પડેનું સ્થાન લેવા માટે તે અને યુગાન્ડાને બહુ જરૂરી એવી લશ્કરી સામગ્રી અને વિમાનો ફ્રાન્સ પૂરા પાડી રહ્યું છે. એ વાદ રાખતું નેઈએ કે જનરલ અખીનને પાડેલી આફ્રિકન રાજ્યો સાથે સંબંધ સારા રહ્યા નથી. યુગાન્ડામાંથી ભારેલા હજારો આફ્રિકનોએ ટાંઝાનિયામાં આશરો લધો છે. લિબિયા ફ્રાન્સનું પપકુ પડડી રાખવામાં ઈવ જુએ છે. ફ્રાન્સને જે કાચો મલ તેના અલુમિનિયમ કાર્બકમ માટે જરૂરી છે તે આફ્રિકન રાષ્ટ્રો પાસેથી તે મેળવી શકે છે. પાત્ર ધરઆરણે અખીન સામે ઉગ્ર અસ-તોષ પ્રવર્તે છે. અખીન બધી જ સકિન લશ્કરમાંથી મેળવે છે જે એક હલુમતિ કોમનું બનેલું છે. યુગાન્ડામાં હલુમતિ શાસક પદ અત્યંત દમનકારી રીતે રાજ્ય ચલાવે છે. ડેલાયેહજાર આફ્રિકનોના ભુરા ઢાલ એશિયાવાસીઓ કરતા પણ ખરાબ થવાં છે. લશ્કરી દમન અને ત્રાસથી રાજ્ય ચલાવવાની અખીનની નીતિરીતિ સામે તેના કિનન્ટ પ્રધાનોએ રાજીનામાં આપી દીધાં છે. કિનિયા અને ટાંઝાનિયાના અસખ્ય વતનીએને યુગાન્ડામાંથી દોજરત કરવી પડી છે અને ધધો નોકરી છોડીને ભાગી જવું પડ્યું છે જે લોકો તેને સાચ નહીં આવે તો ત્રામડા આખા નાશ કરવાની ધમકાથી મોટા ભારના યુગાન્ડાવાસીઓ અવગીત બન્યા છે. યુગાન્ડાનો જવલમુખી લખખખી રહ્યો છે ન ચ લિગ ન ચ વય.

સુપ્રિમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂકે અચાંતિ વ વટોળ જરાવી દધો છે. અત્યાર સુધીની પ્રજાલિક. રુજબ લિનિયોરિટીને વજન આપવામાં આવતું. વડાપ્રધાને હેલ્લી નિમણૂક કરતી વખતે કાયદા પ્રધાન સથે વિચાર વિનિમય કરીને તેમજ સરકાર પહે કોઈ ક્ષતિ થતી હોવાની શક્યતાને નિવારિતે જ પપતું બહું દહુ. ભારતના મીજ જસ્ટીસ નેવી પોસ્ટ માટે નો ન્યાયાધીશની કારકિર્દીના ગાળા-એટ

રાજ્યની કૃષિ યુનિવર્સિટીએ ૧૩ કરોડ રૂપિયાની યોજના ધરી છે જે ૧૨ વર્ષના ગાળામાં ૫૦૦ કરોડ રૂાનો પાક રજી આપશે. આ યોજના મુજબ ૪૦ હજાર હેક્ટરએકરમાં ફળોની ખેતી, ૧૦ હજાર હેક્ટરએકરમાં શાકભાજી અને ૧૭૫૦૦ એકરમાં ફૂલ ઉત્પાદામાં આવશે. તેમાંથી જે નીપજ બીજો તે નવે મુજબ હશે :

ફળ - ૫.૫ લાખ ટન

શાકભાજી - ૨.૫ લાખ ટન

તેલનો - ૧. લાખ ટન

ફૂલ - ૩૦ લાખ ટન

ખેતીવાડી ક્ષેત્રે સંશોધનના વિરાટ પ્રયોગો થઈ રહ્યા છે. કોઈએકદુર અને આદ્યુરાઈ ખાતે કેળના વાવેતરમાં ૭૫૦ જુદી જુદી જાતો ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે અને તેવી જ રીતે કોઈએકદુર સંશોધન કેન્દ્રે કેળાની ૧૧૦ જાતો ઉત્પાદી છે જેમાં એક સંધરેલી જાતમાં ૧૨ ઈંચ લાંબા કેળા થાય છે. કેળાની પેદાશમાં બારતને નંબર ડુનિયામાં બીજો આવે છે છતાં બારતે કોઈ ખાસ નામના મેળવી નથી.

યુગાન્ડામાં કમળાપ્તી

જનરલ ઈદી અમીનને બે મહાન મિત્રો મળી ચૂક્યા છે : ફ્રાન્સ અને સિબિયા. આફ્રિકામાં એસિયનોને બ્રાહ્મણનાર સૌ પ્રથમ યુગાન્ડાના અમીન સાહેબ હોવાથી તેમની લોકપ્રિયતા આફ્રિકામાં ખૂબ છે અને આને યુગાન્ડા જનતા દેશવરદેવના પ્રતિનિધિ મંજોએ જનરાલની સહિનના વખાણ કરી તેમની કાનિમાં રણક ચડાવે છે. અમીનસાહેબ આજકાલ ઈજરાઈલના વિરુદ્ધ પ્રચાર કરીને આરબ રાજ્યોની સહાનુભૂતિ તેમજ સહાયમેળવવામાં સજાહુમ પડેલા છે. ખાસ કરીને સિબિયાના કર્ને વડાહીના નેતૃત્વ નીચે આરબ રાષ્ટ્રો યુગાન્ડા પ્રત્યે કૃષ્ણ વલણ ધરાવે છે. બ્રિટિશ સરકારે મદદ કાપી નાખી એટલે સિબિયાએ તુરત જ ટેટલી મદદ બાધી આપી. સૌ નેટલા ઈંછાતના નિબ્ધાતને પચાર સિબિયા ચૂકે છે સાહીદી અરેબિયા અને કુવૈત પણ યુગાન્ડાને

મદદ કરી રહ્યા છે. હજુ જે બે હજાર નેટલા બ્રિટિશ ધંધાદારીઓ અને દલોત્તપતિઓ તાં રહી ગયા છે અને દોઢ અબજ પોડ નેટલી સંપત્તિનું વળતર આપવાનું બાકી છે તે ડ્રોને ફ્રાન્સના ટેકાથી અમીન એસદેશ મોદ્યે રાખે છે. ફ્રાન્સ સિવનું ખાલી પડેલું સ્થાન લેવા માટે તે અને યુગાન્ડાને બહુ જરૂરી એવી લશ્કરી સામગ્રી અને વિમાનો ફ્રાન્સ પૂરા પાડી રહ્યું છે. એ બાદ રાખવું જોઈએ કે જનરલ અમીનને પાડેલી આફ્રિકન રાજ્યો સાથે સંબંધ સારા રહ્યા નથી. યુગાન્ડામાંથી ભાગેલા હાનરો આફ્રિકનોએ ટાંગાનિકામાં આશરો લધે છે. સિબિયા ફ્રાન્સનું પૂરક પડકી રાખવામાં ઈપ જુએ છે. ફ્રાન્સને જે કાચો મલ તેના અલુમિનિયમ કાર્બકમ માટે જરૂરી છે તે આફ્રિકન રાષ્ટ્રો પાસેથી તે મેળવી શકે છે. પરંતુ ધરખાંચે અમીન સામે ઉત્ત્ર અસ-તોપ પ્રવર્તે છે. અમીન બંધી જ શકિત લશ્કરમાંથી મેળવે છે જે એક લઘુમતિ કોમનું બનેલું છે. યુગાન્ડામાં લઘુમતિ સાચક પદ અત્યંત હમનકારી રીતે રાજ્ય ચલાવે છે. કેટલાયે હજાર આફ્રિકનોના જુરા ઢાલ એકિ વાવાસીએ કાતા પણ ખરાબ થયાં છે. લશ્કરી હમન અને ત્રાસથી રાજ્ય ચલાવવાની અમીનની નીતિરીતિ સામે તેના કિનન્ટ પ્રધાનોએ રાજીનામાં આપી દીધાં છે. કેનિયા અને ટાંગાનિકાના અસખ્ય વતનીએને યુગાન્ડામાંથી નીજરત કરવી પડી છે અને ધધો નોકરી છોડીને ભાગી જવું પડ્યું છે જે દોહા તેને સાચ નહીં આવે તો ત્રામડા આખા નાશ કરવાઈ ધમકાઈથી મોટા ભાગના યુગાન્ડાવાસીઓ ભયથીત બન્યા છે. યુગાન્ડાનો જર લઘુમતી લખધખી રજો છે ન જ જિગ ન જ વય.

સુમિય કોટના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમજ્જો ચચાનો વવટાળ જરાવી દધે છે. અત્યાર સુધીની પ્રણલિકા, રુજબ સિનિયોરિટીને વજન આપવામાં આવતું, વડાપ્રધાને ઉદ્દેશી નિમજ્જક કરતી વખતે કાપકા પ્રધાન સથે વિચાર વિનિમય કરીને તેમજ સરકાર પક્ષે કોઈ ક્ષતિ થતી હોવાની શક્યતાને નિવા-રતે જ પરતું થયું હજુ. બારતના ચીફ જસ્ટીસ જેવી પોસ્ટ માટે બે ન્યાયાધીશની કારકિર્દીનો ગણા-એક

સીતાની અગ્નિ પરીક્ષા

રામાયણના બે પ્રસંગો વિશે અનેક પ્રકારની પ્રત્યક્ષતા દર્શાવી કરવામાં આવે છે. પહેલો પ્રસંગ, રાવણવધ કર્યા પછી સીતાજીનો પુનઃખગીકાર કરવાના સમયે તેમની અગ્નિપરીક્ષાનો અને બીજો અયોધ્યામાં ધોળીની નિંદા સંકળિત સીતાજીનો ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ.

એવી પણ દર્શાવ કરવામાં આવે છે કે, રામચંદ્ર પૂરણ પુરુષોત્તમ કહેવાયા, અતર્ક્યો હતા, અમેષ શક્તિશાળી હતા. છતાં, મારીએ સુગ્રહમુનુ માધવી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, રામસીન ને છેતર્યા અને રાવણે સીતાજીનું હરણ કર્યું એ પ્રસંગે રામની શક્તિ અને અતર્ક્યભીષણ કેમ કામ ન લાગ્યા ?

આ બધી વાતોનો સચોટ જવાબ 'શ્રી રામ ચરિતમાનસ'-માથી જિજ્ઞાસુને મળી રહે છે.

એમાંથી આપણે સીતાજીની અગ્નિપરીક્ષાનો સુંદર પ્રસંગ નોંધીએ-

દોહરો

લહિમન ગએ બનહિં જબ
લેન મૂલ દેલ કંદ ।

જનકસુતા સન બોલે
બિહસી કૃપા સુખ પૃદ ॥

ચોપાઇ

સુનહુ પ્રિયા ક્ષત રુચિત સુસીલા ।
ગૈં કહ્યું કરમિ લલિત નરલીલા ॥

તુમ્હ પાવક મહું કરહું નિબાસા ।
જૈ લગી કરૌ નિસાચર નાસા ॥

જબહિં રામ સખ કહા બખાની ।
પ્રભુ પદ ધરિ હિયુ અનલ સમાની ॥

નિજ પ્રતિબિંબ રાખી તહં સીતા ।
તૈસધ સીલ રૂપ સુબિનીતા ॥

લહિમનહં' યહ મરસુ ન બના ।
જો કહ્યું ચરિત રચા ભગવાના ॥

કનકમુનુ રૂપ ધરી મારીય આગ્યો એ પહેલાનો આ પ્રસંગ છે.

લક્ષ્મણ કંદમૂળ લેવા ગયા છે. રામસીતા એકલાં બેઠાં છે. એવે સમયે રામચંદ્રજી સીતાજીને કહે છે :

'જો વિષે રુચિવાળો હે સુશીલા, હવે મારે કંઈક લીલા કરવાનો પ્રસંગ આવી રહ્યો છે. રાક્ષસોનો નાશ કરવાનું મારું અવતારકાર્ય હવે મારે કરવાનું છે. તારા શીલ-સ્વરૂપને-એ સંકેતોમાં આંધ ન આવે એ માટે-તું પાવક એવા અગ્નિને હવામે કરી દે. એ તારી રક્ષા કરશે.'

ભગવાનની આ વાણી સાંભળી, પ્રભુના ચરણ-કમળને હૈયાસરસાં આંપીને, સતી સીતાએ પોતાના અસલ સ્વરૂપને અગ્નિદેવની રક્ષામાં મૂક્યું. અને પોતાની એવી જ છાયા-પ્રતિકૃતિને આશ્રમમાં રહેવા દીધી. ભગવાને રચેલી આ લીલાના મમની લક્ષ્મણને પણ ખબર ન પડી.

આ રીતે સીતાજીનો અગ્નિપ્રવેશ તો સીતા-હરણ પહેલાં જ થયો હતો.

-અને લોકો જતા પછીનો પ્રસંગ જુઓ -

રાવણવધ પછી રામ બનેલા વિભીષણ સીતાજીને વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો અને આશ્રુપટ્ટા પહેરાવીને, પાલખીમાં બેસારી શ્રી રામચંદ્રજી પાસે લઈ જવા પ્રસ્થાન કરે છે. હર્ષલેલા વાનરો સીતાજીને ઘેરી વળે છે. વિભીષણના અનુચરો તેમને દૂર ઠકાવવા પ્રયત્નો કરે છે. એવે સમયે રામ કહે છે :

કહ રઘુબીર કહેા મમ માનહુ ।
સીતહિ સખા પવાદે આનહુ ॥

સીતાની અગ્નિ પરીક્ષા

રામાયણના બે પ્રસંગો વિશે અનેક પ્રકારની પ્રત્યઘાતી દલીલો કરવામાં આવે છે. પહેલો પ્રસંગ, રાવણવધ કર્યા પછી સીત જીતો પુનઃવર્ગીકાર કરવાના સમયે તેમની અગ્નિપરીક્ષાનો; અને બીજો અયોધ્યામાં ધોળીની નિંદા સહિતની સીતાજીનો ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ.

જેવી પણ દલીલ કરવામાં આવે છે કે, રામ-ચંદ્ર પૂરણ પુરુષોત્તમ કહેવાયા, અતર્ક્યબોધ હતા, અમોઘ શક્તિશાળી હતા. છતાં, ચારીએ સુવશ્યમનું માયાવી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું; રામસીત ને છેતર્યા અને રાવણે સીતાજીનું હરણ કર્યું એ પ્રસંગે રામની શક્તિ અને અતર્ક્યમીપણ કેમ કામ ન લાગ્યા ?

આ બધી વાતોનો સચોટ જવાબ 'શ્રી રામ-ચરિતમાનસ'-માંથી જિજ્ઞાસુને મળી રહે છે.

એમાંથી આપણે સીતાજીની અગ્નિપરીક્ષાનો સુંદર પ્રસંગ જોઈએ-

દોહરો

લહિમન ગચ્છે બનહિં જમ
લેન મૂલ દેલ કંદ ।
જનકસુતા સન ગોલે
બિહસી કૃપા સુખ પૃદ ॥

ચોપાઇ

સુનહુ પ્રિયા પ્રત રુચિત સુસીલા ।
મૈં કહુ કરબિ લલિત નરલીલા ॥
તુમ્હે પાવક મહુ કરહુ નિખાસા ।
જૈ લગી કરૈં નિસાચર નાસા ॥
જબહિં રામ સબ કહા બખાની ।
પ્રભુ પદ ધરિ હિયું અનલ સમાની ॥
નિજ પ્રતિબિંબ રાખી તહં સીતા ।
તૈસધ સીલ રૂપ સુખિનીતા ॥

લહિમનહં ચહ મરમુ ન બના ।
જે કહુ ચરિત રચા ભગવાના ॥

કનકમયનું રૂપ ધરી મારીય આન્યો એ પહેલનો આ પ્રસંગ છે.

લક્ષ્મણ કંદર્ભ લેવા ગયા છે, રામસીતા એકલાં બેઠાં છે. એવે સમયે રામચંદ્રજી સીતાજીને કહે છે :

‘મતો વિષે રુચિવાળી હે સુશીલા, હવે મારે કંઈક લીલા કરવાનો પ્રસંગ આવી રહ્યો છે. રાક્ષસોના નાશ કરવાનું મારું અવતારકામ હવે મારે કરવાનું છે. તારા શીલ-સ્વરૂપને-એ સંકટમાં આંચ ન આવે એ મારે-તું પાવક એવા અગ્નિને હવાલે કરી દે. એ તારી રક્ષા કરશે.’

ભગવાનની આ વાણી સાંભળી, પ્રભુના ચરણ-કમળને દેવાસરસાં ચાંપીને, સતી સીતાએ પોતાના અસહ સ્વરૂપને અગ્નિદેવની રક્ષામાં મૂક્યું. અને પોતાની જેવી જ હાથા-પ્રતિકૃતિને આશ્રમમાં રહેવા રીધી. ભગવાને રચેલી આ લીલાના મર્મની લક્ષ્મણને પણ ખબર ન પડી.

આ રીતે સીતાજીનો અગ્નિપ્રવેશ તો સીતા-હરણ પહેલાં જ થયો હતો.

-અને લોકો જીત્યા પછીનો પ્રસંગ જુઓ :

રાવણવધ પછી રામ બનેલા વિભીષણ સીતા-જીને વિવિધ પ્રકારનાં વચ્ચો અને આમૂષણ્યો પહેરાવીને, પાલખીમાં બેસારી શ્રી રામચંદ્રજી પાસે લઈ જવા પ્રસ્થાન કરે છે, હર્ષવેશ વાનરો સીતાજીને ઘેરી વળે છે. વિલીપણના અનુચરો તેમને દૂર ઠડાવવા પ્રયત્નો કરે છે. એવે સમયે રામ કહે છે :

કહ રણભીર કહો મમ માનહુ ।
સીતહિ સખા પયાદેં આનહુ ॥

અને વૈદેહી અગ્નિદેવને કહે છે :

જો મન ખચ કંમ મમ ઉર માહી' ।
તજિ રઘુળીર આન ગતિ નાહી' ॥
તો કૃસાનુ સળ કૈ ગતિ જાના ।
મો કહું હોઉ શ્રીખંડ સમાના ॥

‘જો મન, વચન અને કર્મથી હું’ પવિત્ર
હોઉં; જો મારા મનમાં ક્ષણ માત્ર માટે પશુ રઘુવીર
સિવાય કોઈનો વિચાર સરખો મેં ન કર્યો હોય તો;
સહુના ‘મનની રતિ જાણવાવાળા હો અગ્નિદેવ, તું’
મારા માટે ચંદન સમાન શીતળ બની રહેજે.’
અર્થાત્ તારી પ્રત્યંક જ્વાળાઓ મારે માટે ચંદન
સમાન શીતળ બની રહેવાની છે એની મને ખાતરી
જ છે.

અને પૃથ્વીતનયા સીતા અગ્નિપ્રવેશ કરે છે.

કેવું સુખત્ર વર્ણન કયું’ છે જે સ્વામીજીએ
આ ચિત્તપાવક પ્રસંગનું ! આપણે જોઈએ—

છાંદ

શ્રીખંડ સમ પાવક પ્રબેસ
કિયો સુમિરિ પ્રભુ મૈથિલી ।
જય કૌસલેસ મહેસ બદિત
ચરન રતિ અતિ નિર્મલી ॥
પ્રતિજિબ અરૂ લૌકિક કલંક
પ્રત્યંક પાવક મહું જરે ।
પ્રભુ ચરિત કાહું ન લખે નલી
સુર સિંધ સુનિ દેખહિં ખરે ॥
ધરિ રૂપ પાવક પાનિ ગહિ શ્રી
સત્ય શ્રુતિ જગ બિદિત જો ।

જિમિ છીરસાગર ધંરિરા
રામ હિ સમર્પી આનિ સો ॥
સો રામ બાગ બિભાગ રાજતિ
રુચિર અતિ સોભા બલી ।
નવ નીલ નીરજ નિકટ માન હું
કનક પંકજ છી કલી ॥
દોહરો

બરપહિં સુવન હરપિ સુર
બાજહિં ગગન નિસાન ।
ગાવહિં કિંનર સુરબધુ
નાચહિં ચઢી બિમાન ॥

જનક સુતા સમેત પ્રભુ
સોભા અમિત અપાર ।

દેખિ બાહુ કપિ હરપે
જમ રઘુપતિ સુખસાર ॥

દુધસીંહસજની આ મધુર વાણી સહુ કોઈ
સમજ શકે એટલી સરળ છે.

સીતજીની હાયા અને દુનપવી બદનામી
‘પ્રતિનિબંધ અરૂ લૌકિક કલંક’— પ્રત્યંક અગ્નિમાં
સમાઈ જાય છે. ચંડકાના કિનારે પોતાના ને
સત્યમ, શિવમ, સુન્દરમ એવા શીઘ્ર સ્વરૂપને
સીતજીએ અગ્નિદેવના રક્ષણમાં સોંપ્યું હતું. તે
અસલ સ્વરૂપ અગ્નિ દેવતા શ્રી રામચંદ્રજીને પુનઃ
સમર્પણ કરે છે !

અને અહીં આપણને દર્શન થાય છે પતિત-
પાવન સીત-રામની રૂપાળી યુગલમૂર્તિનાં ।
ધન્ય રામ ! ધન્ય સીતા ! અને ધન્ય એ
પુણ્યગ્રાયાના ત્રાયક સંતત્રિવ દુધસીંહસજ.

અને વેદેથી અગ્નિદેવને કહે છે :

જો મન બચ કુંમ મમ હર માહી' ।
તર્જિ રઘુળીર આન ગતિ નાહી' ॥
તો કૃસાનુ સળ કૈ ગતિ જાના ।
મો કહું હોઉ શ્રીખંડ સમાના ॥

‘જે મન, વચન અને કર્મથી કું પવિત્ર હોઈ; જે મારા મનમાં ક્ષણ માત્ર મારે પશુ રઘુવીર સિવાય કોઈનો વિચાર સરખો મેં ન કર્યો હોય તો; સહુના મનની ત્રિતિ જાણવાવાળા હો અગ્નિદેવ, તું મારા મારે ચંદન સમાન શીતળ બની રહેજે.’ અર્થાત્ તારી પ્રત્યંક જ્વાળાઓ મારે મારે ચંદન સમાન શીતળ બની રહેવાની છે એની મને ખાતરી જ છે.

અને પૃથ્વીતનયા સીતા અગ્નિપ્રવેશ કરે છે.

કેતું સ્વભાવ વખૂંન કયું છે એ સ્વામીજીએ આ ચિત્તપાવક પ્રસંગનું ! આપણે જોઈએ—

છાંદ

શ્રીખંડ સમ પાવક પ્રણેસ
ક્રિયો સુમિરિ પ્રભુ મૈથિલી ।
જથ કોસલેસ મહેસ બંદિત
ચરન રતિ અતિ નિર્મલી ॥
પ્રતિબિજ અરૂ લૌકિક કલંક
પ્રત્યંક પાવક મહું જરે ।
પ્રભુ ચરિત કાહું ન લખે નથી
સુર સિંધ સુનિ દેખહિં ખરે ॥
ધરિ રૂપ પાવક પાનિ ગહિ શ્રી
સત્ય શ્રુતિ જગ બિદિત જો ।

જિમિ છીરસાગર ઇંદિરા
રામ હિ સમર્પો આનિ સો ॥
સો રામ બાગ બિભાગ રાજતિ
રુચિર અતિ સોખા બલી ।
નવ નીલ નીરજ નિકટ માન હું
કનક પંકજ કી કલી ॥

દોહરો

બરપહિં સુવન હરપિ સુર
બાજહિં ગગન નિસાન ।
ગાવહિં કિંનર સુરબધુ
નાચહિં ચઢી બિમાન ॥
જનક સુતા સમેત પ્રભુ
સોલા અમિત અપાર ।
દેખિ બાહુ કપિ હરપે
જમ રઘુપતિ સુખસાર ॥

દુલસીસાસજની આ મધુર વાણી સહુ કોઈ સમજી શકે એટલી સરળ છે.

સીતજની હાયા અને દુનયવી બદનામી ‘પ્રતિનિબંધ અરુ લૌકિક કલંક’— પ્રત્યંક અગ્નિમાં સમાઈ જાય છે. ચંડકાના કિનારે પોતાના ને સત્યમ્, શિવમ્, સુન્દરમ્ એવા શીલ સ્વરૂપને સીતજીએ અગ્નિદેવના રક્ષણમાં સોંપી દેવાં. તે અસલ સ્વરૂપ અગ્નિ દેવતા શ્રી રામચંદ્રજીને પુત્ર : સમર્પણ કરે છે ।

અને અહીં આપણને દર્શન થાય છે પતિત-પાવન સીત-રામની રૂપાળી યુગલમૂર્તિનાં ।
ધન્ય રામ । ધન્ય સીતા । અને ધન્ય એ પુણ્યવાયાના પાવક સંતકવિ દુલસીસાસજ.

‘આવા મુશ્કેલિસ વેરે ?’

‘હરેજના દશ દળર કમાય છે’

‘બાપા પછીમા, ના, તમે મારી મરકરી કરો
હા.’

‘મરકરી નથી કરતો એમનો જીવ કળૂસ
છે પોતા માટે એ કાઈ વાપરી શકતા નથી’

‘તો પછી આપણને શું ન્યાસ કરી દે ?’

‘આપણા માટે જ નહિ બધાં માટે બધું
કરી છો છો, કેટલાયે કમચારીઓના છોકરાઓના
સત્રને એમણે પતાવી આપ્યા છે કેટલાયને મૂળી
મદદ’

પણ આપણને એ જિયારા શું મદદ કરે ! તમે
ક્યા અતારે તેમને ત્યાં ને કરી કરો છો ?’

‘અરે, એ તો વાત છે, એ એમને કહ્યું કે
મારી છોકરીના લગ્ન છે એટલે એમણે બીજી કાઈ
પણ વાત ક્યાં પહેલાં કહ્યું કાલે આવીને રૂપિના બે
હજારનો રૂફટ લઈ જઈને ઉભે રહે, મારે એમની
સાથે વાત કરવી કે નહિ ?’

‘પણ’

‘સાવ મૂળી થઈ ચઈ ને !’

‘મને શી ખબર’

‘એ જ વાત છે ને પેલા દોહામા કહ્યું નથી
કે કયા રૂપમા નારાયણ મળી જાય એનું કાષ્ઠ કહેવાય
નહિ’

‘ત્યારે જાગવાને નરસિંહ મહેતાની જેમ
આપણી હુડી સ્ત્રીકારી’

હા, જરાક તારી ટેકડી ઉઠાડીને !’

પ્રુલાસો તરત થયો

એક દિવસ પ્રભુમંરાય મિત્રને મળવા નીકળ્યા.
પોલાક સુદર પહેર્યો હતો-જણે પરણવા નીકળ્યા થયું
દિવસે મિત્રને મળવા જતા હતા એટલે તાણાવેલી
ધણી હતી ક્યારે બસ આવે ને ક્યારે પહેાચી જાઉં
ક્યારે મળું ને ક્યારે વ્યવહારની વાત હોડી માડુ
કામ પતાવી દઉં.

વાત એમ હતી કે મિત્ર નૃસિંહરાયના વળમાં
એક છોકરો હતો અને પ્રભુમંરાયને પાતાની છોકરી
મોટી થઈ હતી. નૃસિંહ દ્વારા કામ થાય તો બગાળ
પાર પડે તેમ હતું.

આખરે અધો કલાકે બસ આવીને ચડવા
જાય ત્યાં એ જ બસમાંથી તેમના બીજા ભિત્રી
મિત્ર રમણીકલાલ ટપકી પડ્યા એ એમને જ ઘેર
આવતા હતા. થયું દિવસે મુબઈથી વતનમાં આવેલા
બંને જણ પકા બાઈનધ, ધડીબર તેમને વિચાર
આવ્યો કે આને લઈને જ નૃસિંહને ત્યાં જઈ કારણ
કે નૃસિંહ પાછા બહારગામ જવાના હતા અને છોકરો
અડી આવેલ તે પણ બે દિવસમા મુબઈ રવાના
થવાનો હતો પણ રમણીકલાલ દેખતા નૃસિંહને આ
વાત કરવી એમને યોગ્ય લાગતી ન હતી કારણ કે
રમણીકને ય છોકરી હતી વળી એ છોકરી અને
નૃસિંહના વળતો છોકરો મુબઈના જ હતા એટલે
એ એમને યોગ્ય લાગ્યું નહિ.

આમ પ્રભુમં સલવાણા. એમણે જાગવાને
કપકો આપ્યો, હે જાગવાને, તે ખેલ જગાડી નાખ્યો
રમણીકને એક બસ મોડો મોકલ્યો હોત અથવા મને
એક બસ વહેલો કર્યો હોત તો ! પ્રભુમં બીજું કરે
પણ શું ?

મિત્રને એણે આવકાર્યો રમણીકે સ્વાભાવિક
પૂછ્યું, ‘ક્યા જતા હતા ?’

‘અમસ્તો નૃસિંહને ત્યાં જતો હતો’

નૃસિંહનું નામ આવતા રમણીકે મો અચોક્કસ.
પ્રભુમંના રમમાં કાજ પડ્યો હતો એટલે છોકરો
હાથથી જશે એના વલવલાટમાં હતા તેમણે રમણીકના
મુખ પરનો ફેરફાર નોંધ્યો નહિ

રમણીકને નૃસિંહના પ્રત્યે એટલો અણગમો
હતો કે કોઈને કલા વચ્ચે ન રવી શકે અને પ્રભુમં
એમના અચત મિત્ર હતા એટલે વચ્ચે પૂછ્યે શરૂ કર્યું

‘હવે એવા સ્વાર્થાની મિત્રો છોડી દો’

પ્રભુમંને સ્વાર્થ હતો એણે ફિલસૂફી ડાળી,
‘અરે આ જગતમાં કોણ સ્વાર્થા નથી આપણે

‘આવા મુશ્કેલ વેરે ?’

‘દરરોજના દશ દબર કમાય છે’

‘બધા પણીમા, ના, તમે મારી મરકરી કરો છો.’

‘મરકરી નથી કરતો એમનો જીવ કળ્પસ છે પોતા માટે એ કાઈ વાપરી શકતા નથી.’

‘તો પછી આપણને શું ન્યાસ કરી દે ?’

‘આપણા માટે જ નહિ બધાં માટે બધું કરી છો છો. કેટલાયે કમચારીઓના છોકરોઓના લગ્ન એમણે પતાવી આપ્યા છે કેટલાયને મૂળી મદદ.’

‘પણ આપણને એ જિયારા શું મદદ કરે! તમે ક્યાં આતારે તેમને ત્યાં નેકરી કરો છો ?’

‘અરે, એ તો વાત છે, મેં એમને કહ્યું કે મારી છોકરીના લગ્ન છે એટલે એમણે બીજી કાઈ પણ વાત ક્યાં પડેલાં કહ્યું કાતે આવીને રૂપિયા બે હજારનો ફ્રક્ટ લઈ જંગે ઉપે કહે, મારે એમની સાથે વાત કરવી કે નહિ.’

‘પણ’

‘સાવ મૂળી થઈ ગઈ ને ?’

‘એ રી બજાર’

‘એ જ વાત છે ને પેલા દોહામા કહ્યું નથી કે ક્યા રૂપમા નારાયણ મળે જાય એનું કાંઈ કહેવાય નહિ.’

‘ત્યારે ભગવાને નરસિંહ મહેતાની જેમ આપણી હુડી સ્વીકારી’

હા, જરાક તારી ઠેકડી ઉઠાડીને !’

જીલ્લાસો તરત થયો

એક દિવસ પ્રદ્યુમ્નરાય મિત્રને મળવાની કળ્યા. પોતાક સુદર પહેર્યો હતો-બધું પરણવાની કળ્યા. થયું દિવસે મિત્રને મળવા જતા હતા એટલે તાલાવેલી ધણી હતી ક્યારે બસ આવે ને ક્યારે પહોંચી જઈ ક્યારે મળે ને ક્યારે વ્યવહારની વાત છોડી મારુ કામ ખતાવી દઉં.

વાત એમ હતી કે મિત્ર તૃસિ હરાયના વળમાં એક છોકરો હતો અને પ્રદ્યુમ્નરાયને પાતાની છોકરી મોટી થઈ હતી. તૃસિ હ દારા કામ થાય તો બજાર પાર પડે તેમ હતું.

આખરે અડધો કલાકે બસ આવીને ચડવા ગય ત્યાં એ જ બસમાંથી તેમના બીજા જિરરી મિત્ર રમણીકલા ટપકી પડ્યા એ એમને જ ઘેર આવતા હતા. થયું દિવસે મુબઈથી વતનમાં આવેલા બને જણ પ કા કાઈ નથ. ધડીમર તેમને વિચાર આપ્યો કે આને લઈને જ તૃસિ હને ત્યાં જઈ કારણ કે તૃસિ હ પાછા બહારના બજારના હતા અને છોકરો અડધો આવેલ તે પણ બે દિવસમા મુબઈ રવાના થવાનો હતો પણ રમણીકલા કેમના તૃસિ હને આ વાત કરવી એમને યોગ્ય લાગતી ન હતી કારણ કે રમણીકને પ છોકરી હતી વળી એ છોકરી અને તૃસિ હના વળતો છોકરો મુબઈના જ હતા એટલે એ એમને યોગ્ય લાગ્યું નહિ.

આમ પ્રદ્યુમ્ન સહવાષા. એમણે ભગવાને કપડો આપ્યો, હે ભગવાન, તે એલ બગાડી નાખ્યો રમણીકને એક બસ ગોડા મોકલ્યો હોત અથવા મને એક બસ વહેલો કર્યો હોત તો! પ્રદ્યુમ્ન બીજું કરે પણ શું ?

મિત્રને એણે આવકાર્યો રમણીકે સ્વાભાવિક પૂછ્યું, ‘ક્યા જતા હતા ?’

‘અમસ્તો તૃસિ હને ત્યાં જતો હતો’

તૃસિ હનું નામ આવતા રમણીકે મો મથકેકધ. પ્રદ્યુમ્નના રગમાં બચ પડ્યો હતો એટલે છોકરો હામથી જશે એના વલવલાટમાં હતા તેમણે રમણીકનાં મુખ પરનો ફેરફાર નોંધી નહિ

રમણીકને તૃસિ હના પ્રત્યે એટલો અભુતપો હતો કે કાઈને કલા વચર ન રહી રોકે અને પ્રદ્યુમ્ન એમના અગત મિત્ર હતા એટલે વચર પૂછ્યે શરૂ કર્યું

‘હવે એવા સ્વાધીની મેનો છોડી દો.’

પ્રદ્યુમ્નને સ્વાધી હતો એણે દિલ્લસી રાખી, ‘અરે આ જગતમા મેણ સ્વાધી’ નથી આપણે

ત્યા એક રીક્ષા પસાર થઈ રીક્ષા ઊભી રહી ડ્રાઈવર નીચે ઊતર્યો દેહતરામને કહે, 'સાહેબ, ચાલો મુકી જઈ'.

દેહતરામ કહે, 'કાંઈ જરૂર નથી અને ફરવા જ નીકળ્યા છીએ'.

ભાવપૂર્વક પ્રણામ કરી ડ્રાઈવર રીક્ષા ડહારી ગયો.

મે કહ્યું 'આ વ સિખ'.

'હા, પાંકો સિખ છે'.

'તમે પણ ખરા, ભારે સુવાસ દેલાવી છે સમાજના દરેક સ્તરમાથી તમારા સિખ તો મળે'.

દેહતરામે સહજ કહ્યું, 'થંઘા વખતથી એક જ શહેરમા નોકરી કરતા હોઈએ એટલે આવું બને તે સ્વાભાવિક છે. પણ આ રીક્ષાવાળાની વાત જુદી છે મે એને બાણવ્યો નથી.

'એકલવ્ય હશે' મે વિનોદ કર્યો.

'ના એકલવ્ય નથી પછી હસતા હસતા કહે

'એકલવ્યે તો યુને અગૂઠો મપી આપે હતો આમા યુરુ દ્રોણે અગૂરો. કપી અપ્યો છે દેહતરામે પેતાના જમણા પગનો અગૂરો ખતાવ્યો.

'કાંઈ સમજાયું નહિ માડીને વાત કરો મે કહ્યું.

એકવાર હું આપણા રાજમાર્ગ ઉપર ચાલ્યો જતો હતો, સાંજે તો તમને ખબર છે કે ત્યાં કેવી ગીરદી થઈ જાય છે એમાં હું રસતો ઝાળત્રા ગયો આ અગૂરો રીક્ષાના પેડા નીચે આવી ગયો એકદમ પડી ગયો એટલે માથામાથી લેહી વહેવા લાગ્યું. એમાં માથુજનું ટાળુ એકઠું થઈ ગયું જરાબર તે વખતે મિલ છૂટેલી એટલે પછી ટેકસી ડ્રાઈવર ઉપર કેવી પિરતાળ પડે તે તો તમે કહી શકો તેજા

અને ડ્રાઈવર બનેનું ઝડપ વધવા માથું જાળા જાળી થવા માંડી.

'મારમારી થઈ જશે એમ લાગ્યું એટલે એ દુખમા હું માડ માંડ બેસે થયો મારા મનમા થયું મારો હાકરો કે મારો સિખ આમ લોકોની હડફેટે ચડ્યો હોય તો ને તરત જ દુખતે પડે ડ્રાઈવર પાસે ગયો રૂમ્મા જરા રીક કરી કહ્યું, 'અરે, છુ ? અને લોકો કણ્ણી ફરી શ્લુ,

'પેલ્સ બોલીસ કાંઈ કરવું નથી આ મારો સિખ છે'.

લોકોમાથી વાકયો આરાજ સર્વો 'માસ્ટર, આ સતજુગ નથી કજુગ છે એકવાર બધુ વ્યો એટલે શું ?

'સાવ ટેગે ઉતારી દેધો મેલો નીટગે ?

'અરે, ઝાળખાએ તોવ ન મોલાય એનું કથં એ બોલવે

'માસ્ટર તમારા જેવા એસિયા ડાક જ હોય છે

'અરે એસિયા, કહેવાય આતો વંદિયો કહેવાઈ

પણ ટાળાનો જુસ્સો ઊતરી ગયો હતો એક એક કરતા સહુ વીખરાઈ રહ્યા અમે બને એકલા પપ હવે ડ્રાઈવરની કમખખતી સર થઈ કહે,

'તમે મને કયા કણુ વેલો ? મને કેમ કાંઈ વાદ આવવું નથી

તે કયક એકડો તો માંડ્યો હતો ના એ એકડો મડાવનાર હું જ હતો એમ માન ને અરે, અત્યારે જ તે એક એકડો માંડ્યો એમ માન'.

દેહતરામને થંઘા વખતથી ઝાળખવાનો મરો દાવો હતો પણ મને થયું તે દિવસે જ મે એમને પૂરેપૂરા ઝાળખ્યા

*

એક સગીતસમારણ થોળ્યો હતો. પ્રમુખસ્થાનેથી શેક કરતૂરમ દે કહ્યું 'હવે ઉરતાદ અલ્હારખાં મિયાની દહી સજળાવશે' મિયા અલ્હારખાએ પ્રમુખસ્થાને કહ્યું 'સહેર, મિયાકી દહી નહિ, મિયાકી ટેકી કહેા.'

ત્યાં એક રીક્ષા પસાર થઈ. રીક્ષા બિની રહી ડ્રાઈવર નીચે બિનપૈ. દાઘતરામને કહે, 'સાહેબ, ચાલો મુકાં બઠો'.

દેસનરામ કહે, 'હાઈ જરૂર નથી. અમે ફરવા જ નીકળ્યા છીએ.'

ભાવપૂર્વક પ્રજ્ઞામ કરી ડ્રાઈવર રીક્ષા ઠંકારી ગયો.

મેં કહ્યું 'આ ય સિધ્ધ.'

'હા, પાકો સિધ્ધ છે.'

'તમે પણ ખરા, ભારે સુરાસ દેલાવી છે. સમાજના દરેક સ્તરમાંથી તમારા સિધ્ધ તો મળે.'

દાઘતરામે સહજ કહ્યું, 'ધણ વખતથી એક જ સહેરમા નોકરી કરતા હોઈએ એટલે આતું બને તે સ્વાભાવિક છે. પણ આ રીક્ષાવાળાની વાત જુઠી છે. મેં એને બાણવ્યો નથી.

'એકલવ્ય હશે.' મેં વિનોદ કર્યો.

'ના એકલવ્ય નથી.' પછી હસતાં હસતાં કહે.

'એકલવ્યે તો શુનને અંગૂઠો ગાળી આપ્યો હતો. આમાં શુરુ દોણે અંગૂઠો કાપી આપ્યો છે.' દાઘતરામે પેતાના જમણા પગનો અંગૂઠો બતાવ્યો.

'હાઈ સમજાયું નહિ. માંડીને વાત કરો.' મેં શરૂ.

'એકવાર હું આપણા રાજમાર્ગ ઉપર ચાલ્યો જતો હતો, ચાલે તો તમને ખબર છે કે ત્યાં કેવી ગીરદો થઈ જાય છે. એમાં હું રસ્તો ઝાળાવવા ગયો આ અંગૂઠો રીક્ષાના પેડા નીચે આવી ગયો. એકદમ પડી ગયો એટલે માથમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. એમાં માથાજનું ટોણું એકહું કઈ ગયું. જરાબર તે વખતે મિલ છટેલી એટલે પછી ટેકસી ડ્રાઈવર ઉપર ફેવી પિરતાળ પડે તે તો તમે કહી શકો. તે જા

અને ડ્રાઈવર બનેલું જાન વધવા માંડ્યું. માળા. માળી થવા માંડી.

'મારામારી કઈ જશે એમ લાગ્યું એટલે એ દુઃખમાં હું માંડ માંડ બેઠો થયો. મારા મનમાં થયું મારો હાકરો કે મારો દિધ્ય આમ લોહાની હડફેટ ચમ્પે હોય તો ને તરત જ દુખતે પડે ડ્રાઈવર પાસે ગયો. યશમાં જરા ડીક કરી કહ્યું, 'અરે, ઘં?' અને લોહો કણી ફરી હતું,

'પોલીસ બોલીસ હાઈ કરતું નથી. આ મારો સિધ્ધ છે.'

લોહામાંથી વાકચો આવાજ સર્વા : 'માસ્ટર, આ સતજુગ નથી કળજુગ છે. એકવાર બાણવ્યો એટલે શું?'

'લાવ ટેગ્ગે ઉતારી દાધો. એલો નીકળ્યો?'

'અરે, ઝોળખાએ તોય ન મોલાય. એનું કપડું એ મોરવે.'

'માસ્ટર, તમારા જેવા એલિયા કાઠ જ હોય છે.'

'અરે એલિયા, કહેવાય આતો વેદિયો કહેવાય.'

પણ ટોળાનો જુસ્સો બિનરી ગયો હતો. એક એક કરતાં સહુ વીખરાઈ રહ્યા. અમે બંને એકલા પલા હવે ડ્રાઈવરની કમખખતી સર થઈ. કહે,

'તમે મને ક્યાં કજીવેલો? મને કેમ હાઈ વાદ આવતું નથી.'

તેં ક્યાક એકડો તો માંડ્યો હતો ના એ એકડો મંડાવનાર હું જ હતો એમ માન ને. અરે, અત્યારે જ તેં એક એકડો માંડ્યો એમ માન.'

દાઘતરામને ધણા વખતથી ઝાળખવાનો મારો હાલો હતો. પણ મને થયું તે દિવસે જ મેં એમને પૂરપૂરા ઝાળખ્યા.

*

એક સંજીતસમારંભ યોજાયો હતો. પ્રમુખસ્થાનેથી શેઠ કસ્ટુરચંદ્રે કહ્યું : 'હવે ઉરતાદ અલ્લારખાં મિયાની દહી સંજાવાશે.' ત્રિષા અલ્લારખાંએ પ્રમુખસ્થાને કહ્યું : 'સહેજ, મિયાંડો દહી નહિ, મિયાંડો રોહી કહેા.'

ન્ટન પેન વેચનાતા કપાઈ કરતો હતો, માડું ખિસ્સું કપાયું...સાફ રૂપિયા કોઈ હઈ ગયું."

મને વિચાર આવ્યો કે યજ્ઞકારોની ખરોટ-રીમાં ગરીબોના ગજવા વધારે કપાતાં હોય છે."

"હું શું કરું ? અહીં તો એવા ચાર-પાંચ માણસો રોજ આવે છે જેના ખિસ્સા કપાયાં હોય... તને તેનો અંદાજ નથી...હું તે કેટલાને મદદ કરું ? કોણ તો, જાઓ રહે."

હું અંદર ગયો. રાવણપિંડીની ભાષા સાંજળો ને દિલ ભીંજાયું. મનમાં થયું...૨૦ રૂપિયા હઈ હતી ! નવેસરથી ફાઉન્ટન પેનનું કામ શરૂ કરી દેશે. કંઈપણ મદદ તો કરવી પડશે. કોલીવાડાના કેમ્પમાં ભજન ગાય છે. લેખક શ્રી નાનકસિંહે પોતાની આત્મકથામાં લખ્યું છે કે "નાની ઉંમરમાં પોતાને ભજન માવાનો શીખ્યો હતો." ત્યારે એનું નામ "હંસરાજ" હતું. હું પશુ આર્થ સમાજમાં જઈ ભજન ગાતો. "હંસરાજ અને બહારાજ"ની જેમ આ હોશરો પશુ પિંડી-પેશાવર તરફનો લાગે છે...ખબર નહીં એનું નામ શું હતું ? મારે કોલીવાડા કેમ્પમાં જવું જોઈએ...કેમકે ત્યાં પિંડી-પેશાવરના હજારો લોકો આવી વસ્યા છે. મુંબઈમાં પંજાબીઓની સામાજિક સંસ્થા હોવી જોઈએ...કે જે પંજાબી યરચાયાંઓને ધર્મના ભેદભાવ રહિત મદદ કરે. સિંધી લોકોએ પોતાની કેટલી બહોળી સંસ્થાઓ જાળી કરી છે.

એક દિવસ મને જયપુરના ડી. બી. સેન્ટો-રિયમમાંથી એક સિંધી હોશરોના કારણ આવ્યો હતો...એમાં લખ્યું હતું કે એ બિમાર હોવાથી એની બાને કોઈ કમાઈને ખવડાવાનાર નથી...જ્યાં સુધી એ ચિંતામુકત ન થાય ત્યાં સુધી એને જોઈએ તેવા આરામ મળશે નહિ. એ કારણ મેં મુંબઈની સિંધી કોલોનના પ્રિન્સિપાલ શ્રી અડવાણીને મોકલી આપ્યો. તેણે મારા પર ત્રણ સિંધી સંસ્થાઓના સરનામા મોકલ્યાં. જેણે એ હોશરોના બારામાં પૂછ-પરછ કરીને પછી મદદ કરવા માટે વચન આપ્યું હતું. મુંબઈના પંજાબી રહીશોએ આવી કોઈ સંસ્થા

બનાવી નથી. આર્થ સમાજ બનાવે છે, સનાતન ધર્મ-સભા કે મંદિર અથવા ગુરુદ્વાર બનાવે છે...ને પછી સામસામા ધડવાનું શરૂ કરે છે. તો શું આ બારામાં કંઈ ન થઈ શકે ? આ વખતે જ્યારે પંજાબી સાહિત્યસભા મળે ત્યારે આ બાબત માટે જરૂર પ્રયત્ન ઉઠાવીશ.

લાકડાના કમાટને ચાવી લથાવતી વખતે મને આમ વિચાર આવ્યો...કે ૧૦-૨૦ રૂપિયા આપી આને વિદાય કરું. લોકોની ગરીબી દૂર કરવાનું કામ સરકારનું છે. કેઈ એક વ્યક્તિ કે સંસ્થા વધારે પ્રમાણમાં મદદ કરી શકે નહિ. ફાન દેવાથી સમસ્યાનો ઉકેલ આવી જતો નથી. જો હું મારા મનપસંદ સાહિત્યનું કામ કરવાની ઈચ્છા રાખું... અને ચાર પેસા કમાવાની યુધ્ધાભીંથી સ્વતંત્ર થાઉં તો મારે જરૂર તંગી ભોગવવી પડે. હજી એ મહિને મારે દેહરાબાદના એક મુલકમાન હોશરોના ઈલાજ કરાવીને ઘેર પહોંચતો કરવા માટે ખસ્સો રૂપિયાનું ખર્ચ કરવું પડ્યું હતું. એક દિવસ મારી પોતાની પાસે જ કંઈ નહીં હોય...ત્યારે હું કોની પાસે માગરા જઈશ ? અત્યારે તો હું પ્રખ્યાત કલાકાર છું. મારે પોતાને ખૂબ સંજાળીને ચાલવું જોઈએ...સમય અને પૈસા બંનેની દરર કરવી જોઈએ ને કેટલાક નિયમો પાળવા જોઈએ. ફિદમી કામ તો માવડા જેવું છે જેનો બરોસો રાખી શકાય નહીં.

હું ચાર રૂપિયા કાઢી બહાર આવ્યો...ત્યારે લાગ્યું કે માણસ જેમ મોટા બને છે તેમ તુચ્છો પશુ બની જાય છે. જરૂરતની મહામ વ્યક્તિએ અંગે આપણે વાંચીએ છીએ કે તેણે જીવનમાં એવી ચિસ્ત બજાવતા કે એક મિનિટ પશુ ખોટી વેડફાય નહીં ! આવી કોટર ચિસ્તને લીધે જ તેણે જીંદગી આજીવી હતા.

પરંતુ એમ નથી લાગતું કે આવી જાતની ચિસ્ત અને નિયમનું પાલન નિષ્કુરતા અને સ્વાર્થની નિહાળી હોય ? જે સમાજ નાના મોટા લોકોમાં વહેંચાયેલો હોય તે નાના માણસો પોતાની મુશ્કેલીઓનું નિરાકરણ લાવવા મોટા માણસો પાસે જતા

નટન પેન વેચાતો કપ્પી કરતો હતો, માડું ખિસ્સું
કપાચું...સાક રૂપિયા કોઈ લઈ નહું."

મને વિચાર આવ્યો કે શકુન્તલાની બરોજ-
રીમાં ગરીબોના ગર્જના વધારે કપાતાં હોય છે."

"હું શું કરું ? અહીં તો એવા ચાર-પાંચ
માણસો રોજ આવે છે જેના ખિસ્સા કપાઈ હોય...
તને તેને બંધાવ નથી...હું તો કેટલાંક મદદ કરું ?
હીક તો, જીતો રહે."

હું અંદર ગયો. રાત્રિપિંડીની બાપા સાંજની
ને દિલ ભીંજ્યું. મનમાં ચ્યું...૨૦ રૂપિયા હઈ રહી !
નવેસારી ફાઈન્ટન પેનનું કામ શરૂ કરી રહે. કંઈપણ
મદદ તો કરવી પડશે. કોલીવાડાના કેમ્પમાં ભજન
ગાય છે. લેખક શ્રી નાનકસિંહે પોતાની આત્મકથામાં
લખ્યું છે કે "નાની ઉંમરમાં પોતાને ભજન ગાવાનો
શોખ હતો." ત્યારે એનું નામ "હંસરાજ" હતું.
હું પણ આર્થ સમાજમાં જઈ ભજન ગાતા.
"હંસરાજ અને બહારાજ"ની જેમ આ હોકરો
પણ પિંડી-પેશાવર તરફનો લાગે છે...ખબર નહીં
એનું નામ શું હતું ? મારે કોલીવાડા કેમ્પમાં જવું
જોઈએ...કેમકે ત્યાં પિંડી-પેશાવરના હબરો લોકો
આવી વસ્યા છે. મુંબઈમાં પંજાબીઓની સામાજિક
સંસ્થા હોવી જોઈએ...કે જે પંજાબી ઘરણાઓએ
ધર્મના બેઠાવાવ રહિત મદદ કરે. સિંધી લોકોએ
પોતાની કેટલી બહોળી સંસ્થાઓ જાળી કરી છે.

એક દિવસ મને જયપુરના ટી. બી. સેનેટ-
રિયમમાંથી એક સિંધી હોકરોના કારણ આવ્યો
હતો...એમાં લખ્યું હતું કે એ બિમાર હોવાથી
એની બાત કોઈ કમાઈને ખવડાવાનાર નથી...ન્યા
સુધી એ ચિંતામુકત ન થાય ત્યાં સુધી એને જોઈએ
તેવો આરામ મળશે નહિ. એ કારણ મેં મુંબઈની
સિંધી કોલેજના પ્રિન્સીપાલ શ્રી અડવાણીને મોકલી
આપ્યો. તેણે મારા પર ત્રણ સિંધી સંસ્થાઓના
સરનામાં મોકલ્યાં. જેણે એ હોકરોના બારામાં પૂછ-
પરછ કરીને પછી મદદ કરવા માટે વચન આપ્યું હતું.
મુંબઈના પંજાબી રહીશોએ આવી કોઈ સંસ્થા

બનાવી નથી. આર્થ સમાજ બનાવે છે, સનાતન ધર્મ-
સમા કે મંદિર અથવા ગુરુદ્વાર બનાવે છે...ને પછી
સામસામા લડવાનું શરૂ કરે છે. તો શું આ બારામાં
કંઈ ન થઈ શકે ? આ વખતે ભારે પંજાબી
સાહિત્યસભા મળે ત્યારે આ બાબત માટે જરૂર પ્રયત્ન
લાગાવે.

લાકડાના કમાટને ચાવી લગાવતી વખતે મને
આમ વિચાર આવ્યો...કે ૧૦-૨૦ રૂપિયા આપી
આને વિદાય કરું. લોકોની ગરીબી દૂર કરવાનું કામ
સરકારનું છે. કેઈ એક બક્ષિ કે સંસ્થા વધારે
પ્રયાશમાં મદદ કરી શકે નહિ. હાન દેવાથી સમસ્યા-
નો ઉકેલ આવી જતો નથી. જો હું મારા મનપસંદ
સાહિત્યનું કામ કરવાની ઈચ્છા રાખું... અને ચાર
પૈસા કમાવાની યુદ્ધાર્મીથી સ્વતંત્ર થાઉં તો મારે
જરૂર તંગી ભોગવવી પડે. હજી એ મંદિરે મારે
હેરાબાદના એક મુલકમાન હોકરોના ઈલાજ કરાવીને
ધેર પહોંચતો કરવા માટે ખસ્સો રૂપિયાનું ખર્ચ કરવું
પડ્યું હતું. એક દિવસ મારી પોતાની પાસે જ કંઈ
નહીં હોય...ત્યારે હું કોની પાસે મારવા જઈશ ?
અત્યારે તો હું અખ્યાત લોકાર કુલું. મારે પોતાને
ખૂજ સંભાળીને ચાલવું જોઈએ...સમય અને પૈસા
બંનેની કદર કરવી જોઈએ તે કેટલાક નિયમો પાળવા
જોઈએ. ફિલ્મી કામ તો માવઠા જેવું છે જેનો
બરોસો રાખી શકાય નહીં.

હું ચાર રૂપિયા કાઢી બહાર આવ્યો...ત્યારે
લાગ્યું કે માણસ જેમ મોટો બને છે તેમ તુષારો
પણ બની જાય છે. જગતની મહામ વ્યક્તિઓ અંગે
આપણે વાંચીએ છીએ કે તેઓ જીવનમાં એવી
શિસ્ત બજાવતા કે એક મિનિટ પણ ખોટી વેડફાય
નહીં ! આવી કઠોર શિસ્તને લાંબે જ તેઓ જિંદગી
આવ્યા હતા.

પરંતુ એમ નથી લાગતું કે આવી જાતની
શિસ્ત અને નિયમનું પાલન નિષ્કુરતા અને સ્વાર્થની
નિહાની હોય ? જે સમાજ નાના મોટા લોકોમાં
વહેંચાયેલો હોય તે નાના માણસો પોતાની મુશ્કેલી-
ઓનું નિરાકરણ લાવવા મોટા માણસો પાસે જતા

છોકરો હજી બોલી રહ્યો હતો, “મારા એક કાકા એપોટામ્પ દના રમખાણમાં કપાયા, એમનું કુટુંબ અમારી સાથે હંદરાદુનમાં રહે છે મારા પિતા ટેકસી ચલાવે છે એ તરફ બેકારી એટલી બધી છે તે તમને કેવી રીતે સમજાવું ? હું એક મોટર સાયકલ વાળાની દુકાનમાં છ મહિના સુધી કામ કરતો રહ્યો, એણે મને રાત્રી પાંચ પચ્ચ ન આપી કુ દશમીમાં બહુતો હતો, એમાં નાપાસ થવાથી ઘેરથી નીકળી પડ્યો અહીં આવી મેં પીપરમેટ વેચવી શરૂ કરી, પણ પોલિસવાળા દર ચોથે પાચમે દિવસે પકડીને લઈ જતા, એ લોકો ખૂબ ખરાબ છે—ભાપાજી સાચ લીધા પછી પણ ફરી પીકેટ કરે છે મારે, પાંચ રૂપિયા લેખે ચાર પાચ વાર દડ બારવો પડ્યો એક વાર મારી પાસે દડ બારવાના પૈસા ન હોવાથી મેજસ્ટ્રેટ નેલ બેઝા કરી દીધો, ત્યારે સત દિવસ વરલીની નેલમાં રહ્યો ’

એન્થોલમેન્ટ એક્સપ્રેન્સમાં પણ મેં નોકરી માટે નામ લખાવ્યું છે આમ તો મારો ફાઈન્ટન પેનનો ધધો સારો ચાલેનો હતો પણ ખિસ્સા કપાણુ—માટુગાની સડક પર ઝથડો નેવામાં તલ્લીન હતો, બસ ત્યારે ક્રાઈએ ’ એની આખમાથી આસુની ધારા વહેવા માંડી “આ ત્રણ રૂપિયા પાછા લઈ લો ભાપાજી, મારા માટે એક રૂપિયો બસ છે જતી વખતે ચાલીને નહીં જાઉં, ખાવાનું મને પડે તજી આપે છે ઈશ્વરના સોત્રદ ખાઈને કહું છું હું તમારી પાસે પૈસા માટે નહોતો આવ્યો, મને કંઈ કામ અપાવો.’

“આહ ! આ છોકરો કેવો વડાવો લાગે છે એવી ઈચ્છા થાય છે કે તેને છાતી સરસો ચાંપી લઉં એને અહીંથી જવા ન દઉં, હેવટે ક્યાં સુધી મારા દિલને પથ્થર જેવું રાખી શકીશ ? કયા સુધી, કુ મારા દિલ્લમાં બધ રહીશ ?’

“જે બેગ હું તને પચાસ રૂપિયા આપું, તુ તરો ફાઈન્ટન પેનનો ધધો ફરીથી શરૂ કરી દે’

‘નહીં ભાપાજી ! જાણે પચસ રૂપિયા એને

કંઈ વિચારમાં હોય એવી બેપરવાઈથી એણે કહ્યું

“કુ પેલિસથી તર આવી ત્રયો છું હવે ચોમાસું શરૂ થયું છે, આ ઝનુમાં સડક પર ફરીને વસ્તુ વેચવી બહુ મુશ્કેલ હોય છે, આપ ક્રાઈશ કરીને મને નાનિસુની નોકરી અપવો

‘મારો મોટો ભાઈ મેટ્રિક કરીને ચાર વરસ બેકાર રહ્યો, પણ હમણાં લાલો ઈશ્વરદાસની નવી મિલમાં રોજી મળી છે—તે ધણે સુખી છે

કુ વિચારમાં પડ્યો, અને એવા મિત્રોના નામ યાદ કર્યા કે જેની પોતાની દુકાન કારખાનું કે સ્ટુડિયો હોય અને તેને કામ આપી શકે

“સાડુ ! કાલે સવારે નવ વાગે તુ આવી જાજે, મારી સાથે મોટરમાં કુ તને બે ચાર જગ્યાએ લઈ જાઉં, ચિન્તા ન કરીશ—કંઈક જરૂર થઈ જશે”

તેની આખો એવી રીતે ચમક્યા કે જાણે મારા ચહેરાની સામે નહિ પણ આકાશની આરપાર કે ન્યા વાદળા વિખેરી ચૂરજ દેખા દેતો ઝળકી રહ્યો હોય !

‘કીક ત્યારે ભાપાજી ! કાલ સવારમાં આવી જઈશ’ એક રૂપિયાની નોટ કાપા દાથમાં પકડી—બહી ત્રણ રૂપિયા મરો પચ પસે રાખી ઊતાવળો ચાલ્યો ત્રયો કુ દરવાજા પાસે જઈ નેવા લાગ્યો, કે કિસ્મતનો માર્યો રાવલપિડીનો સ્વામિજીની છોકરો ! મારા ખારા મિત્ર યોગીનાથનો કયાજી બનીને ! યોગીનાથ ! જણે જી જગીર નિ સ્વાધીનાવે ક્રાઈશમાં કામ કયું, ને આઝાદીને માટે લડીને જીલમ સહી અજોજ સરકારની નેલ ભોતવી અને આજે તેના બગીચાને, પોલીસને સાચ ન આપી શકવાને કારણે ક્રાઈશ સરકારની નેલ ભોતવવી પડી !

આ ફરિયાદ લઈને કુ કેાની પાસે જાઉં ?

આખરે મારું દિલ બિજાવ્યું—ને મારી આખ માંથી આસુ ટપકતો લાગ્યાં એવી રીતે કે ન્યારે પહેલીવાર મેં એ છોકરાની આખમાંથી આસુ ટપકતો જોયા હતા

છોકરો હજી બોલી રહ્યો હતો, “મારા એક કાકા એમોટાળ દના રમખાણમાં કપાયા, એમનું કુટુંબ અમરી સાથે હૈરાદુનમાં રહે છે મારા પિતા ટેકરી યથાને છે એ તરફ બેકારી એટલી બધી છે તે તમને કેવી રીતે સમજાયું ? હું એક મોટર સાયકલ વાળાની દુકાનમાં જ મહિના સુધી કામ કરતો રહ્યો, એણે મને રાત્રી પાંચ પચ્ચ ન આપી કું દસમીમાં ભજુતો હતો, એમાં નાપાસ થવાથી ઘેરથી નીકળી પડ્યો અહીં આવી મેં પીપરમેટ વેચવી શરૂ કરી, પણ પોલિસવાળા દર ચોથે પાંચમે દિવસે પકડીને લઈ જતા, એ લોકો ખૂબ ખરામ છે—ભાષાજી હાથ લીધા પછી પચ્ચ ફરી પીકા કરે છે મારે, પંચ રૂપિયા લેજે ચાર પાંચ વાર દડ કારવો પડ્યો એક વાર મારી પાસે દડ કારવાના પૈસા ન હોવાથી મેજીસ્ટ્રેટ નેલ મેરો કરી દીધો, ત્યારે સત દિવસ વરલીની નેલમાં રહ્યો ’

એગ્રેમેન્ટ એક્સચેન્જમાં પણ મેં નોકરી માટે નામ લખાવ્યું છે આમ તો મારો ફાઈન્ટન પેનનો ધધો સારો ચાલતો હતો પણ ખિસ્સા કપાણુ—માડુગાની સડક પર ઝડપે નેવામાં તલ્લીન હતો, બસ ત્યારે ડાઈએ ’ એની આખાથી આંસુની ધારા વહેવા માડી “આ ત્રણ રૂપિયા પાછા લઈ લો ભાષાજી, મારા માટે એક રૂપિયો બસ છે જતી વખતે ચાલીને નહીં જાઉં, ખાવાનું મને પડે તજી આપે છે હંથરના સોત્રદ ખાઈને કહું છું હું તમારી પાસે પૈસા માટે નહોતો આવ્યો, મને કંઈ કામ અપાવો ’

“આહા ! આ છોકરો કેવો વડાલો લાગે છે એવી ઈચ્છા થાય છે કે તેને જાતી સરસો ચાપી લઉં જો અહીંથી જવા ન હઉં, છેવટે ક્યાં સુધી મારા દિલને પથ્થર જેવું રાખી રહીશ ? ક્યાં સુધી, હું મારા કિલ્લમાં બધ રહીશ ? ’

“ને બેગ હું તને પચાસ રૂપિયા આપું, પણ તારો ફાઈન્ટન પેનનો ધધો ફરીથી શરૂ કરી દે ’

‘નહીં ભાષાજી ! જાણે પચસ રૂપિયા એને

કંઈ વિચારમાં હોય એવી બેપરવાઈથી એણે કહ્યું

“હું પોલિસથી ત્રણ આવી ગયો છું હવે ચોમાસું શરૂ થયું છે, આ ઋતુમાં સડક પર ફરીને વસ્તુ વેચવી ખૂબ મુશ્કેલ હોય છે, આપ કાશિય કરીને મને નાનુંસૂની નોકરી અપાવો

‘મારો મોટો ભાઈ મેટ્રિક કરીને ચાર વરસ બેકાર રહ્યો, પણ હંમણા લાલો ઈશ્વરદાસની નવી મિલમાં રોજ મળી છે—તે ધણે સુખી છે

હું વિચારમાં પડ્યો, અને એવા મિત્રોના નામ યાદ કર્યા કે જેની પોતાની દુકાન કારખાનું કે સ્ટુડિયો હોય અને તેને કામ આપી શકે

“સાડુ ! કાલે સવારે નવ વાગે તુ આવી જાજે, મારી સાથે મોટરમાં હું તને બે ચાર જગ્યાએ લઈ જઈશ, ચિન્તા ન કરીશ—કંઈક જરૂર થઈ જશે ”

તેની આખો એવી રીતે ચમકી કે જાણે માતા ચંદ્રેશની સામે નહિ પણ આકાશની આરપાર કે ન્યા વાદળા વિખેરી સૂરજ દેખા દેતો ઝળકી રહ્યો હોય !

‘ડીક ત્યારે ભાષાજી ! કાલ સવારમાં આવી જઇશ ’ એક રૂપિયાની નોટ ડાગા હાથમાં પકડી—બકી ત્રણ રૂપિયા મરા પચ પસે રાખી ઉતાવળે ચાલ્યો ગયો કું દરવાજા પાસે જઈ નેવા લાગ્યો, કે કિસ્મતનો માર્યો રાવલપિડીના સ્વામિભાની છોકરો ! મારા ખ્યારો મિત્ર યોગીનાથનો કગળ બનીને ! યોગીનાથ ! જેણે જીવગીમર નિ સ્વાધર્માને કોશિસમાં કામ કયું, ને આજાદીને માટે લડીને જીલ્લ સહી અચેજ સરકારની નેલ બોગવવી અને આજે તેના બગીચાને, પોલીસને હાથ ન આપી શકવાને કારણે કોલેસ સરકારની નેલ બોગવવી પડી !

આ ફરિયાદ લઈને કું કેની પાસે જાઉં ’

આખરે માડુ દિલ મિલગ્યું—ને મારી આખ માથી આસુ ટપકવા લાગ્યાં એવી રીતે કે ન્યારે પહેલીવાર મેં એ છોકરાની આંખમાં આસુ ટપકતાં જોયાં હતાં

આપણા જીવનમાં ધણીવાર એવી ઘટનાઓ ખર્ન છે જ્યારે આપણને એમ લાગે છે કે ભગવાન જીવી ગયો છે. 'મને જ આવો અનુભવ કેમ થયો?' 'મારે જ આ સહન કરવાનું કેમ આવ્યું?' વગેરે પ્રશ્નો અને શંકાઓ આપણા મનનાં જાગ્રત લાગે છે. પણ વહેલા મોડા આપણે આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ જ છીએ કે ઈશ્વરે જે કંઈ કરેલું તે સારું જ કરેલું.

આનો અર્થ એવો નથી થતો કે આપણે નિરાશ લાગ્યવાઈ બનીને બેસવાનું છે. કોઈ અવળી પરિસ્થિતિમાં રૂસાવા હોય તો વિપાદના ઢંગલામાં દટાયેલા જ રહેલું એવું નથી. એમાંથી ઉત્તર કરવા શક્ય એટલા પ્રયત્નો કરવા. એમાં આપણે ને ઈશ્વરની તમામ સહિત્યો કામે લગાડવી. આમ છતાં ઉત્તર ન થવ અથવા ઘટનાચક્રની ગૂંચની સમજણ ન પડે તો અકામચીનો ચિંતાર થવા વગર જે તે

ઘટના અને તેના પરિણામને ઈશ્વરને શરણે સોંપી દેવાં.

ચિન્તા કરવી, વિપાદમસ્ત થતું ને અગાધી બિઠામણી પરિણામોની કલ્પના કરવાથી તો લુહિત્ય રજવેલ છપર કાટ ચડવા માટે છે. વિદાન કહે છે કે એ કાટ એ ઝેર છે. એ રજવેલને નિર્જળ બનાવીને તેના નાશ કરે છે. અણુચમતી લાગતી ઘટનાઓ વિશે ખોટા વિચારો કરવાથી પણ લુહિત્યો નાશ થવા લાગે છે ને આપણે ઉત્તરોત્તર નિર્જળ બનીએ છીએ.

માટે જ તો જીવનમાં જે કંઈ બને તેમાં જવાબદારી આપણી-પણ ઈચ્છા ઈશ્વરની-સમજને ચાલીએ. જે કંઈ થાય તે ઈશ્વરને શરણે સમર્પિત કરીએ. કદી અકળાઈએ નહીં. પૂર્ણ આશાવાદી બનીએ સમર્પણુકત પ્રાર્થનાલાવથી ભયભીત હૃદય સાથે પ્રત્યેક ઘટનાને આવહારીએ, ઈશ્વરના આદિય સર્વજ્ઞ જોવાની દષ્ટિ કેળવીએ.

*

ઉપદેશ અને આચરણ

એકવાર એક પ્રખર વક્તા વિશાળ સભાને સમોધી રહેલા. કુદરતને કરતું તે, કથાકથી વીછી આવી ચડ્યો. એણે વક્તાના પગે સજ્જક કપ્પ માર્યો.

નીચે નજર નાખતા વક્તાને વસ્તુસ્થિતિ સમજાઈ ગઈ. જાણે કંઈ જ ન બન્યું હોય તેમ, તેમણે પ્રવચન ચાલુ રાખ્યું. સાવ નજીક બેઠેલા એક શ્રોતાને આ વાતની ખબર પડી.

ખૂબ જ ધીવેપૂર્વક વક્તાએ પ્રવચન પૂરું કર્યું.

શ્રોતાઓ વિખરાયા પછી, એમની ખૂબ જ નજીક બેઠેલા પેલા ભાઈએ પૂછ્યું :

'લીંછી કરડવાં છતાં તમે કેમ શાન્ત રહ્યા ?'

—'હું' કયા વિષય ઉપર બોલી રહ્યો હતો એ તમને યાદ છે ?' સામેથી જવાબ મળ્યો : સહન-શક્તિ પર.'

વાતને યાદ ચોક્કી જોઈ વક્તાએ કહ્યું : 'મારા વિષયને હું' ન્યાય આપી રહ્યો હતો. સ્વાતંત્ર્ય જીવની મે' તેને સાચો ઠેરવ્યો. સહનનો ઉપદેશ આપનારા પોતે સહનને આચારમાં ન ઉતારે એ કેમ ચાલે ? કહેના પ્રમાણે કરી બતાવવું એ મારી દરજ્જ છે. હાથીના દાંત ચાવવાના જુદા-ખતાવવાના જુદા એ તો ફંક્ક છે. આચરણમાંથી આ વક્તા હતા ઈરાની સહુ સહતી.

આપણા જીવનમાં ઘણીવાર એવા ઘટનાઓ
જાતે છે જ્યારે આપણને એમ લાગે છે કે અચવાન
લાઘી થયો-છે. 'મને જ આવો અનુભવ કેમ થયો?'
'મારે જ આ સહન કરવાનું કેમ આજુ?' વગેરે
પ્રશ્નો અને શંકાઓ આપણા મનમાં જન્મવા લાગે
છે. પણ વહેલા મોડા આપણે આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ
જ છીએ કે ઈશ્વરે જે કાંઈ કરેલું તે સારું જ કરેલું.

આતો અર્થ એવો નથી થતો કે આપણે
નિરાશ લાગ્યવાદી બનીને બેસવાનું છે. કાંઈ અવળી
પરિસ્થિતિમાં ફસાવા હે ઇએ તો વિષાદના ઢગલામાં
દટાયેલા જ રહેવું એવું નથી. એમાંથી ઉત્તર કરવા
સક્ય એટલા પ્રયત્ન કરવા. એમાં આપણી ને ઈશ્વ-
રની તમામ શક્તિઓ કામે લગાડવી. આમ છતાં
ઉત્તરો ન થવ અથવા ઘટનાચક્રની ગૂંચળી સમજણ
ને પડે તો અકામચીતો શિકાર થવા વગર જે તે

ઘટના અને તેના પરિણામને ઈશ્વરને શરણે સોંપી દેવાં.

ચિન્તા કરવી, વિષાદમસ્ત થતું ને અગાધી
બિઠામણી પરિણામોની કલ્પના કરવાથી તો લુહિના
ચળવેલ છપર કાટ ચડવા માંડે છે. વિતાન કહે છે
કે એ કાટ એ ઝેર છે. એ ચળવેલને નિર્બળ બના-
વીને તેના નાશ કરે છે. અજુકમતી લાગતી ઘટનાઓ
વિશે ખોટા વિચારો કરવાથી પણ લુહિનો નાશ થવા
લાગે છે ને આપણે હિતરોતર નિર્બળ બનીએ છીએ.

માટે જ તો જીવનમાં જે કાંઈ બને તેમાં
જવાબદારી આપણી-પણ ઈશ્વરની-સમજીને
ચાલીએ. જે કાંઈ થાય તે ઈશ્વરને શરણે સમર્પિત
કરીએ. કહી અકામચીત નહીં. પૂછું આશાવાદી
બનીએ સમર્પણુકત પ્રાર્થનાભાવથી અર્થાભ્યાસ દ્વેષ
સાથે પ્રત્યેક ઘટનાને આવહારીએ, ઈશ્વરના આશિષ
સ્વર્ગ ભોવાની દષ્ટિ કેળવીએ.

ઉપદેશ અને આચરણ

એકવાર એક પ્રખર વક્તા વિશાળ સભાને સંબોધી રહેલા, કુદરતને કરવું તે, ક્યાંકથી વીછી
આવી ચડયો. એણે વક્તાના પંજે જાળજડ કંપ માયો.

નાયે નજર નાખતા વક્તાને વસ્તુસ્થિતિ સમજાઈ ગઈ. ભણે કંઈ જ ન બન્યું. હોય તેમ,
તમણે પ્રવચન માણુ રાખ્યું. સાવ નજીક બેઠેલા એક શ્રોતાને આ વાતની ખબર પડી.

ખૂબ જ ધૈર્યપૂર્વક વક્તાએ પ્રવચન પૂરું કર્યું.

શ્રોતાઓ વિખરાયા પછી, એમની ખૂબ જ નજીક બેઠેલા એક શ્રોતાએ પૂછ્યું :

'વાંછી કરડવાં છતાં તમે કેમ શાન્ત રહ્યા ?'

'હું' ક્યા વિષય ઉપર બોલી રહ્યો હતો એ તમને યાદ છે ?' સામેથી જવાબ મળ્યો : સહન-
શક્તિ પર.'

વાતને પાટ ચડેલી જોઈ વક્તાએ કહ્યું : 'મારા વિષયને હું' -વાય આપી રહ્યો હતો. સ્વાગુ-
જવતી મે' તને સમી રેરવો. સહનતા ઉપદેશ આપનારા પોતે સહનને આધારમાં ન લેતા એ કેમ
માણે ? કહેવા પ્રમાણે કરી બતાવવું એ મારી ફરજ છે. હાથીના દાંત આવવાના છુદા-બતાવવાના
છુદા એ તો દંડ છે. આચરણમાંથી આ વક્તા હતા ઈરાની સાહુ સહી.

પછી અંદર અંદર ઝપડો નહિ કરે, તેમની વિધવા-
 બેનના બાળકોને યોગ્ય રીત અગ્રાસ કરાવશે કે નહિ,
 અને પોતે ખૂબ મુશ્કેલી સહન કરીને દીકરાઓ માટે
 શોખથી બંધાવેલું આ મકાન તેઓ વેંચી તો નહિ
 નાખે ને-વગેરે ચિન્તાને તેઓ દૂર કરી શક્યા નહિ.
 આ રીતે મન અને શરીર ધસાવવાથી થોડા સમયમાં
 જ એમનું મૃત્યુ થયું હતું. એમનાં મૃત્યુ પછી મને
 ખબર છે કે તેમનો એકે ડર સાચો પડ્યો નથી.
 આ બધી કાલ્પનિક ધારણાઓ અને ભવિષ્ય માટેનો
 ડર છે કે જે સામાન્ય રીતે તંદુરસ્ત મન સત્કારણ
 નથી હોતું. એમ તો ફરકે પણ બધ અને ખીકની
 ધારણા કયાં કરીએ અને પરિણામે મનને અલેલ
 પહોંચાડ્યા કરીએ અને બિમાર પડીએ. જે આપણે
 જોખમની જ કલ્પના જ કયાં કરીએ તો અથડાઈ
 જવાની ખીકે આપણે ચાલણું પણ નહિ, ટાંચામાં,
 રેલવેમાં કે એરોપ્લેઈનમાં પણ મુસાફરી જ નહિ
 કરીએ. ફતરાની અથવા તો અધારાની ખીક
 લગભગ સામાન્ય રીતે બધાંને હોય છે જ.
 આ બાબતમાં તો બધ ખરેખર છે અને
 સામે જ છે. તે જ રીતે ખીબ પ્રકારનો બધ પણ છે
 કે જેને રોગગ્રસ્ત ડર કહેવાય. કારણ કે તે હેતુ
 વિનાનો અને-સ્પષ્ટ કારણ વિનાનો હોય છે પણ
 મહત્વનો તકાવત એ છે કે તે આવી ઉપાધિની પરિ-
 સ્થિતિમાં ભવિષ્યના જોખમ, કલેશ-કે તખરાટ તરફ
 લાગણીવશતા હોય છે. સામાન્ય રીતે અનિશ્ચિત
 ભવિષ્ય સાથે આ ચિન્તાની પરિસ્થિતિ સંકળાયેલી
 હોય છે અને જેને દૂર કરવાનો કોઈ નિશ્ચિત માર્ગ
 જ શક્ય નથી.

વર્તમાનમાં જે નથી તેવા જોખમની કલ્પ-
 નાઓ કરવી તેનું નામ ચિન્તા. ભવિષ્યના બધની
 ધારણાથી ઉત્પન્ન થતી અભ્યવસ્થાન્ટે પણ ચિન્તા.
 મનની આવી પરિસ્થિતિ સામાન્ય ચિન્તાથી મીડીને
 છેક ચિન્તાનો અતિરેક થઈ જાય ત્યાં સુધીનો હોય
 છે જે એક બાધમાં પરિણમે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય
 છે કે ચિન્તા એ મરુત્પન્ન મનની સામાન્ય સ્થિતિ
 નથી.

સામાન્ય રીતે આપણે આપણને મૂંઝવતી

પરિસ્થિતિનો વિચારણા જ કરીએ છીએ પણ તે
 રીતે નહીં. જે રીતે ચિન્તા કરનારાઓ પોતાની
 શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તીને પણ અસર થાય
 ત્યાં સુધી કાયમ વિચાર કરતા રહે તે રીતે. કારણ
 કે એ હવે સ્થાપિત સત્ય છે કે લાગણી કે કલ્પના-
 ઓનું અભ્યવસ્થિતપણું જરૂર શારીરિક રોગમાં પરિણમે
 છે. જે રીતે જનુઓ દ્વારા રોગ આવે છે તેમ.
 હું આજ રાખું છું કે હવે તો સામાન્ય, અને
 રોગ ઉપજાવે તેવા ડર વચ્ચેનો ભેદ તેમ જ ચિન્તા
 સાથેનો તેનો સંબંધ સ્પષ્ટ થઈ ગયો જ હશે.
 સંશ્લેષમાં અસામાન્ય ડર તે છે કે જેની ભવિષ્યમાં
 તે થશે તેવી ધારણા છે અને જેને દૂર કરવાનું શક્ય
 નથી તેમજ તે નકામું છે. અને તેના કારણેની પણ
 ચિન્તા કરનારને ખબર હોતી નથી.

હવે આપણે ચિન્તા કરતાં મનના માનસિક
 અને શારીરિક કયા ચિહ્નો છે તે વિચારીએ. નકામે
 કારણ વિનાનો ડર, અકારણ અનિષ્ટ આવી પડશે
 એવી વાતો, કંઈક વિનાશાત્મક બનશે એવી કાયમી
 વિચારણા આ બધાને લીધેન ચિન્તા કરનાર વ્યક્તિને
 અનિદ્રાનો રોગ લાગુ પડે છે, જે તેની ચિન્તામાં
 વધારો કરે છે. તે તેના જીવનમાં ઉત્સાહ અને
 ઉમંગનું તત્ત્વ ગુમાવે છે અને પોતે શ્રમિત થઈ ગયો
 હોય એમ આશય વધે છે. તેના મનની સ્થિતિ એવી
 થઈ ગઈ હોય છે કે પોતાની સામે પડેલાં અપરાં
 કામે વિષે તે વિચાર પણ કરી શકે નથી.
 એ નોંધપાત્ર ખીના છે કે આવા ચિન્તા
 કરનારા માણસો, કે જેઓ હંમેશાં અનિષ્ટ
 બનવાની જ રાહ જોવા કરતા હોય છે તેમનાં
 જીવનમાં ઠઠી પણ એવું કંઈ બનતું નથી હોતું.
 છતાં તેઓ આ વાત ઉપરથી, આ અનુભવ ઉપરથી
 કંઈપણ શીખતાં નથી. શારીરિક રીતે જોઈએ તો
 આવા ચિન્તા કરનારાઓમાં આરામ કરવાનો શ્રુતિ
 હોતી જ નથી.

તો પછી ચિન્તાને વધમધાકા સાથે કંઈ સંબંધ
 છે ખરો ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં એમ કહી શકાય કે
 એક સમય એવી હશે કે જ્યારે ચિન્તાને વધની સાથે
 સંબંધ હશે પણ આજે તે નથી. આજે તો સમાજની

પછી અંદર અંદર ઝડપે નહિ કરે, તેમની વિધવા-
 યેનના બાળકોને યોગ્ય રીતે અશ્વાસ કરાવશે કે નહિ,
 અને પોતે ખૂબ મુશ્કેલી સહન કરીને ટીકારાઓ માટે
 શોખથી બંધાવેલું આ મકાન તેઓ વેંચી તો નહિ
 નાખે ને-વગેરે ચિન્તાને તેઓ દૂર કરી દેકણ નહિ.
 આ રીતે મન અને શરીર ધસાવવાથી થોડા સમયમાં
 જ એમનું મૃત્યુ થયું હતું. એમનાં મૃત્યુ પછી મને
 ખબર છે કે તેમનો એકે દર સાચો પડ્યો નથી.
 આ બધી કાલ્પનિક ધારણાઓ અને ભવિષ્ય માટેના
 દર છે કે જે સામાન્ય રીતે તંદુરસ્ત મન સત્કારણું
 નથી હોતું. એમ તો દરેક પણ બપ અને ખીઠની
 ધારણા ક્યાં કરીએ અને પરિણામે મનને ખસેલ
 પહોંચાડ્યા કરીએ અને જિમાર પડીએ. નો આપણે
 જોખમની જ કલ્પના જ ક્યાં કરીએ તો અથડાઈ
 જવાની ખીકે આપણે ચાલશું પણ નહિ, ટાંચામાં,
 રેલવેમાં કે એરોપ્લેઈનમાં પણ મુસાફરી જ નહિ
 કરીએ. ફતરાની અથવા તો અધારાની ખીક
 લગભગ સામાન્ય રીતે બંધાને હોય છે જ.
 આ બાળકમાં તો બપ ખરેખર છે અને
 સામે જ છે. તે જ રીતે ખીખ પ્રકારનો બપ પણ છે
 કે જેને રોગજન્ય દર કહેવાય. કારણ કે તે હેતુ
 વિનાનો અને-સ્પષ્ટ કારણ વિનાનો હોય છે પણ
 મહત્વનો તફાવત એ છે કે તે આવી ઉપાધિની પરિ-
 સ્થિતિમાં ભવિષ્યના જોખમ, કલેશ-કે ત્રસરાટ તરફ
 લાગણીવશતા હોય છે. સામાન્ય રીતે અનિશ્ચિત
 ભવિષ્ય સાથે આ ચિન્તાની પરિસ્થિતિ સંકળાયેલી
 હોય છે અને જેને દૂર કરવાનો કોઈ નિશ્ચિત માર્ગ
 જ શક્ય નથી.

વર્તમાનમાં જે નથી તેવા જોખમની કલ્પ-
 નાઓ કરવી તેનું નામ ચિન્તા. ભવિષ્યના બપની
 ધારણાથી ઉત્પન્ન થતી અભ્યવસ્થા-તે પણ ચિન્તા.
 મનની આવી પરિસ્થિતિ સામાન્ય ચિન્તાથી મંડીને
 છેક ચિન્તાનો અતિરેક થઈ જાય ત્યાં સુધીના હોય
 છે જે એક વ્યક્ષિમાં પરિણમે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય
 છે કે ચિન્તા એ મનુષ્યના મનની સામાન્ય સ્થિતિ
 નથી.

સામાન્ય રીતે આપણે આપણને અંતરથી

પરિસ્થિતિની વિચારણા જ કરીએ છીએ પણ તે
 રીતે નહીં. જે રીતે ચિન્તા કરનારાઓ પોતાની
 શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તીને પણ અસર થાય
 ત્યાં સુધી કાયમ વિચાર કરતા રહે તે રીતે. કારણ
 કે એ હવે સ્થાપિત સત્ય છે કે લાગણી કે કલ્પના-
 યોનું અભ્યવસ્થિતપણું જરૂર શારીરિક શોષમાં પરિણમે
 છે. જે રીતે જનુઓ દારા રોગ આવે છે તેમ.
 હું આશા રાખું છું કે હવે તો સામાન્ય, અને
 રોગ ઉપજાવે તેવા દર વચ્ચેનો ભેદ તેમ જ ચિન્તા
 સાથેનો તેનો સંબંધ સ્પષ્ટ થઈ ગયો જ હશે.
 સંશ્લેષમાં અસામાન્ય દર તે છે કે જેની ભવિષ્યમાં
 તે થશે તેવી ધારણા છે અને જેને દૂર કરવાનું શક્ય
 નથી તેમજ તે નકામું છે. અને તેના કારણોની પણ
 ચિન્તા કરનારને ખબર હોતી નથી.

હવે આપણે ચિન્તા કરતાં મનના માનસિક
 અને શારીરિક ક્યાં ચિહ્નો છે તે વિચારીએ. નકામે
 કારણ વિનાનો દર, અકારણ અનિષ્ટ આવી પડશે
 એવી વાતો, કંઈક વિનાશાત્મક બનશે એવી કાયમી
 વિચારણા આ બંધાને લીધેનચિન્તા કરનાર વ્યક્તિને
 અનિદ્રાનો રોગ લાગુ પડે છે, જે તેની ચિન્તામાં
 વધારો કરે છે. તે તેના જીવનમાં ઉત્સાહ અને
 ઉમંગનું તત્ત્વ ગુમાવે છે અને પોતે અસિત થઈ ગયે!
 હોય એમ આશય વધે છે. તેના મનની સ્થિતિ એવી
 થઈ થઈ હોય છે કે પોતાની સામે પડેલાં અપરાધો
 કામે વિષે તે વિચાર પણ કરી દેકે નથી.
 એ નોંધપાત્ર ખીના છે કે આવા ચિન્તા
 કરનારા માણસો, કે જેઓ હંમેશાં અનિષ્ટ
 બનવાની જ રાહ જોયા કરતા હોય છે તેમનાં
 જીવનમાં કદી પણ એવું કંઈ બનતું નથી હોતું.
 છતાં તેઓ આ વાત ઉપરથી, આ અનુભવ ઉપરથી
 કંઈપણ શીખતાં નથી. શારીરિક રીતે એકદમ તે
 આવા ચિન્તા કરનારાઓમાં આરામ કરવાની ઈતિ
 હોતી જ નથી.

તો પછી ચિન્તાને વધમધાદા સાથે કંઈ સંબંધ
 છે ખરો? આ પ્રશ્નના જવાબમાં એમ કહી શકાય કે
 એક સમય એવી હશે કે જ્યારે ચિન્તાને વધની સાથે
 સંબંધ હશે પણ આજે તે નથી. આજે તો સામાન્યની

સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્ત્વજ્ઞાન

-હસમુખ વ્યાસ 'પરંતપ'

ધર્મને ટકાવી રાખી તેને આગળ વધારવાનું અર્થાત્ તેનો-પર્મનો-ફલાવો કરવાનું અગીયમ કાર્ય જેની રીતે આચાર્યોએ કરેલ છે તેથી જ રીતે તે કાર્ય સંત-મહાત્માઓએ કરેલ છે. તેઓએ ધર્મને ટકાવી રાખ્યો છે અને તેનો ફલાવો પણ કર્યો છે. સંસ્કૃતિને સાચવી રાખી તેને સુધારવાનું સંતોએ કહ્યું છે. પૂજ્ય શ્રી ઠાકાસાહેબ કાલેલકરના શબ્દોમાં કહીએ તો, “આચાર્યો કરતાં સંતોએ સંસ્કૃતિ સુધારવાના કાર્યમાં વધુ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.”

આચાર્યો અને સંતોના ઉપદેશ સમાન છે છતાં બંને વચ્ચે તફાવત છે. આચાર્યોનો ઉપદેશ ગંભીર અને સામાન્યજન સમૂહાચરે સમજાવી મુશ્કેલ થઈ પડે તેવી સંસ્કૃત-પંડિતોની-ભાષામાં છે. તેમનાં સિદ્ધાંતો અને (મઠો) ગ્રંથો પણ સંસ્કૃત ભાષામાં જ રચાયેલા છે. આત્મા-પરમાત્માની (જીવ-શિવની) વાતો તેણે ખૂબ જોડા ભાવાર્થવાળા તત્ત્વજ્ઞાનમાં વર્ણવી છે. અને અર્થો જ તો તે સામાન્ય લોકોમાં પ્રચલિત થઈ શકી નથી; અહમ્મત તે વિદ્વતભોગ્ય તો છે જ એમાં ના નહિ. સંતોના ઉપદેશ બહુ જ સરળ સાદો અને સામાન્ય લોકોની બોલીમાં હોવાથી તે ખૂબ જ પ્રચલિત પાડ્યો. ભજનો, પદો, પ્રભાતિયા કે સાખીઓ દ્વારા તે ઉપદેશ આપના. એમની વાણીમાં આચાર્યોના ગંભીર ઉપદેશનું રૂપાંતર સાદો ને સરળ ભાષામાં થયું અને અર્થો જ તે બહુ, લોકભોગ્ય થયું, વિદ્વતભોગ્ય પણ ખરું. આત્મા-પરમાત્માની (જીવ-શિવની) એકતાની તેમ જ જગત ને દેહની નિઃશ્વરતાની હકીકતોને તેમણે તેમના ભજનોમાં ગાઈ છે. એ હૃદયની વાણી છે. સંતોએ આચાર્યોના ગંભીર તત્ત્વજ્ઞાનનાં ગ્રંથો ઉપદેશનું ન હતાં છતાં તેમનો ભક્તિથી જે તેમને મન સાચું લાગ્યું તે તેઓએ ગાયું છે. અને નવાઈની વાત તો એ છે કે એમનાં ભજનો, પદો કે સાખીઓમાં વર્ણવાયેલ વાત ગીતા, ઉપનિષદો અને ગેદમાં જે હોવાનું છે તે છે !

તિન્દુકર્મના પુનરુત્થાનમાં અત્યંતનો-માનનાં મેરુ જેવો-કાળો આપનાર આદ્ય જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ સકરાચાર્યના કેવલા તવાહના પ્રખ્યાત સૂત્ર વ્રજ સય જગન્નિયા જીવો પ્રદેવ નાર : (જહા સત્ય દે, જગત મિથ્યા છે અને જીવ ને જાતથી ભિન્ન નથી) એ ગદન સુત્રને કે ત્યેન ત્વક્તેન સુવિજયા . (તમાગીને ભોગવી જાણો) એ ઉપનિષદ મહાવાક્યને કે કર્મજ્યે-વાધિનારસ્તે માર્ક્તેનુ વદાત્તન । (કર્મ તારો અધિકાર, કર્મજ્યે કદી નહિ.) જેવા ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલા મહાવાક્યો ખેતરમાં હળ ચલાવતો ખેડૂત સમજી ન જ શકે એ રેખીતી વાત છે. પરંતુ એ જ ખેડૂત ખેતરમાં હળ ચલાવતાં ચલાવતાં કોઈ સંતનું ‘જહા સત્ય છે અને જગત મિથ્યા’ છે’ એવા ભાવ-વાણી ભજનની કડી (પંક્તિ) લલકારતો જરર જોતા મળશે. (મળે છે.)

ગુજરાત-ધોરાણી એટલે સંત મહાત્મ્યોનો અખાડો ! તરસિંહ મહેતાએ ભક્તિની જ્યોત જલાવી અને ત્યાર પછી તે અખંડ પ્રદીપ્ત રહી છે. ભલે ક્યારેક ઠરી જવાની આણી ઉપર આવી થઈ હોય છતાં યે ક્યારેય સાવ ઠરી નથી. કેટકેટલાં સંતો આડી થઈ ગયા ! ગણતાં પાર ન આવે ! તેમણે તેમના અંતરની વાણી ગાઈ છે. તેઓ પ્રથમ ભક્ત હતા, પછી કવિ. તેમનો ઉપદેશ સાદો છતાં ગંભીર, સરળ છતાં સચેત અને ગૂઢતા વિનાનો છતાં મનનીય છે. તેમાં ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાન છે. પણ સાર સાદો લોકોની જ ભાષામાં.

સમુદ્રના વારિને કોઈ એક ગ્રામરમાં ભરીએ ત્યારે ગ્રામરમાં ભરાયેલ-સમાયેલ-પાણી ત્યાં સુધી તેમાં અર્થાત્ ગ્રામરમાં રહે ત્યાં સુધી તેનું કહેવાય પરંતુ જેનું તે પાણી પાણુ કાઢી લઈએ ને તે ગ્રામરમાં સમાય અથ ત્યાર પછી કહ્યું ‘પાણી ગ્રામરનું હતું’ તે જોળખાતું નથી. તેનું જ આત્માનું છે. શરીરમાં આત્મા જરર વસે છે. પરંતુ પેલા ગ્રામરના પાણીની જેમ. જ્યારે તેનો

સોરઠી સંત સાહિત્યનું તત્ત્વજ્ઞાન

-હસમુખ વ્યાસ 'પરંતપ'

ધર્મને ટકાવી રાખી તેને આગળ વધારવાનું અર્થાત તેનો-ધર્મનો-ફલાવો કરવાનું અગીરમ કાપ જેની રીતે આચાર્યોએ કરેલ છે તેવી જ રીતે તે કાપ સંત-મહાત્માઓએ કરેલ છે. તેઓએ ધર્મને ટકાવી રાખ્યો છે અને તેનો ફલાવો પણ કર્યો છે. સંસ્કૃતિને સાચવી રાખી તેને સુધારવાનું સંતોએ કહ્યું છે. પૂજ્ય શ્રી કાકાસાહેબ કાલેવડરના સપ્ટેમ્બર ક્ષણે તો, “આચાર્યો કરતાં સંતોએ સંસ્કૃતિ સુધારવાના કાર્યમાં વધુ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.”

આચાર્યો અને સંતોના ઉપદેશ સમાન છે છતાં જનને વચ્ચે તફાવત છે. આચાર્યોના ઉપદેશ ગંભીર અને સામાન્યજન સમૂહાયને સમજવી મુશ્કેલ થઈ પડે તેવી સંસ્કૃત-પદોનો-ભાષામાં છે, તેમનાં સિદ્ધાંતો અને (મહા) પ્રયોગ પણ સંસ્કૃત ભાષામાં જ રચાયેલા છે. આત્મા-પરમાત્માની (જીવ-શિવની) વાતો તેણે ખૂબ જોડા ભાવિયવાળા તત્ત્વજ્ઞાનમાં વર્ણવી છે. અને આથી જ તો તે સામાન્ય લોકોમાં પ્રચલિત થઈ શકી નથી; અલગત તે વિદ્વાંતમોગ્ય તો છે જ એમાં ના નહિ. સંતોના ઉપદેશ બધું જ સરળ સારું અને સામાન્ય લોકોની ભોળીમાં ફેલાયેલી તે ખૂબ જ પ્રચલિત પામ્યો. ભજનો, પદો, પ્રભાતિયા કે સાખીઓ દ્વારા તે ઉપદેશ આપના. એમની વાણીમાં આચાર્યોના ગંભીર ઉપદેશનું ફાતર સાદો તે સરળ ભાષામાં થયું અને આથી જ તે મધુ, લોકમોગ્ય થયું, વિદ્વાંતમોગ્ય પણ ખરું. આત્મા-પરમાત્માની (જીવ-શિવની) એકતાથી તેમ જ જગત ને ડેહની નયરતાની દુઃકાકતોને તેમણે તેમના ભજનોમાં ગાઈ છે. એ હૃદયની વાણી છે. સંતોએ આચાર્યોના ગંભીર તત્ત્વજ્ઞાન મધ્યે ઉચ્છાલ્યા ન હતાં છતાં તેમની કાકિતી જે તેમને મન સાચું લાગ્યું તે તેઓએ ગાયું છે. અને નવાઈની વાત તો એ છે કે એમનાં ભજનો, પદો કે સાખીઓમાં વર્ણવાયેલ વાત ગીતા, ઉપનિષદો અને વેદમાં જે કહેવાયું છે તે છે ।

હિન્દુધર્મના પુનરુત્થાનમાં અચળતા-માનાના મેરુ જેવો-પાળો આપનાર આવ જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ સકરાચાર્યના કેવલો તત્ત્વજ્ઞાન પ્રખ્યાત સુત્ર ગ્રંથ સર્વ જગન્નિયા જીવો પ્રભીર નાર : (અહા સત્ય દે, જગત મિથ્યા છે અને જીવ ને અન્યાયી ભિન્ન નથી) એ ગંદન સુત્રને કે લેન ત્વક્તેન સુચિયા . (ત્યાગીને ભોમરી ભણી) એ ઉપનિષદ મહાવાક્યને કે કર્મણે-વાધિનારતે માસ્તેવ વદાવન । (કર્મ તારો અધિકાર, કર્મફળ કદી નહિ) જેવા ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલા મહાવાક્યો ખેતરમાં ફળ યથારતો ખેડૂત સમજ ન જ શકે એ દેખીતી વાત છે. પરંતુ એ જ ખેડૂત ખેતરમાં ફળ યથારતો યથાવર્તા કોઈ સંતનું ‘અહા સત્ય છે અને જગત મેડું’ (મિથ્યા) છે’ એવા ભાવ-વાણી ભજનની કડી (પદિત) ધણકારતો જરૂર જોડા મળશે. (મળે છે.)

ગુજરાત-સોરાષ્ટ્ર એટલે સંત મહાત્મ યોગો અખાડો । નરસિંહ મહેતાએ કાકિતી ભોલત જલાવી અને ત્યાર પછી તે અખંડ પ્રદીપ્ત રહી છે. ભલે ક્યારેક ઠરી જવાની અણી ઉપર આવી ગઈ હોય છતાં યે ક્યારેય સાવ ઠરી નથી. કેટકેટલાં સંતો અડી થઈ ગયા । ચળતાં પાર ન આવે । તેમણે તેમના અંતરની વણી ગાઈ છે. તેઓ પ્રથમ ભક્ત હતા, પછી કવિ. તેમનો ઉપદેશ સારો છતાં ગંદન, સરળ છતાં સંયોગ અને ગૂંદતા વિનાનો છતાં મનનીય છે. તેમાં ભારોભાર તત્ત્વજ્ઞાન છે. પણ સાર સાદો લોકોની જ ભાષામાં.

સુમુદના વારિને કોઈ એક ગાંધારમાં ભરીએ ત્યારે ગાંધારમાં ભરણેલ-સમાણેલ-પાણી ભરી સુધી તેમાં અર્થાત ગાંધારમાં રહે ત્યાં સુધી તેનું કહેવાય પરંતુ જેનું તે પાણી પાણી કાઢી લઈએ ને તે સારમાં સમાય અથ ત્યાર પછી કહ્યું ‘પાણી ગાંધારનું હતું’ તે ભોળાખાનું નથી. તેનું જ આત્માનું છે. શરીરમાં આત્મા જરૂર વસે છે. પરંતુ પેલા ગાંધારના પાણીની જેમ. અથારે તેનો

રસ્તા વચ્ચે પોસ રજીડુ (દારી) જેમ સાપ બાસે છે. તેમ જગતનું છે. પણ એ માત્ર મનની પ્રાન્તિ છે.

“હું રે લાખા જેમ રજીડુમાં સપ બાસે છે,
એમ પ્રાન્તિથી જગત જણાય રે.”

(સતી લોચણ)

અરીનું બહું જ મિથ્યા છે, બહું જ ? હા,
બહું જ. આપણા કહેવાના આમજનો પણ મિથ્યા છે. સાર્યા નથી. માયા-અજ્ઞાન-નું આવરણ આપણી ઉપર ઢંકાયેલ છે તેથી જ બહું સત્ય બાસે છે. ‘હું’ને ‘મારું’ એ તો મનના જ કારણ છે.

“જુઠું જુઠું જીવતર ખાડું નાણું રે...
જુઠી જનની, જાયા, જુઠી મોહ બરેલી માયા.”
(ઋષિરાજ)

‘હું’ ને ‘મારું’ ઇ તો મનનું કારણ પાનખાઈ !
(ગંગા સતી)

પણ જગત જુઠું છે : સચાવહાસ પણ સાચાં નથી : ત્યારે આપણો દેહ ? અરે એ પણ સાચો નથી ! દેહનો પણ બરેસો (વિશ્વાસ) કસાય નહિ. એ તો કાચનો કુપો છે. એને ફૂટી જતાં વાર ફેટી ! હાડ-આમ (ચર્મ)ની કાચળા એ દેહ !

“આ રે પાયામાં શું રે મોહ્યા છે,
કાચળો છે હાડ આમનો રે.”

(ભાલ સાહેબ)

“આ રે કાયામાં શું છે મૂઆ, હાડકાસ વળી આમ;
તેમાં તે શું મોહી રિયો, વિષ્ણુનું બન્ધુ કામ.”
(દાસી જીવણ)

“કાચ કુપો છે કાયા, મમતા તાણમાં રે.”
(ઋષિરાજ)

તો વળી દાસી જીવણ કાયાને પાણીનો પરપોટો કહે છે. પરપોટાને ફૂટી જતાં ફેટી વાર ?

“કાયા પાણીનો પરપોટો
ફૂટી નશો ફટ ફઈ.”

જગતને તો શરીરના જીવ સાથે સંબંધ છે. શરીર-માંથી જીવ જતાં-દેહ અચેતન જનતાં સૌથી નિકટનાં સયા પણ પછી તેને ધરમાં રાખતાં નથી. સ્મરણ બેગા કરે છે. કેમ ?-

“જગતને જીવ સાથે સગાઈ,
શબને ધરમાં ન રાખે કૈાઈ.”

(અજ્ઞાત)

તો પછી પ્રશ્ન એ યાય છે કે આ બધું જીવને સત્ય લાગવાનું કારણ શું ? જગત આભાસ માત્ર છે તો સત્ય કેમ બાસે છે ? એનો જવાબ પણ મળે છે : ‘મનની અજ્ઞાનતા.’ જગતની અવિદ્યા-માયા-માં તે અજ્ઞાનથી કસાયો છે. અજ્ઞાનને દૂર કરવાની વાત આવી ભવ પાર ઉતરવો હોય તો મન-અજ્ઞાન-ને મારવું જ પડે. તે સિવાય છૂટકા નથી. ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી પડે. વાસનાને જીતવી પડે. કામ, ક્રોધ, મોહ વગેરેને નિવારી મનને સાધુતામાં વાળવું પડે. જીવનું જન્મ-મરણનું-સખચોરાશીનું-કારણ એવી વાસનાના બીજને જડ મૂળથી ભિખેડી નાખવું પડે

“કામ ક્રોધ(થી) મન માથલાને વારી રે,
સાધુ ધરમ સંભાળો રે.”

(દિવાલત પંડિત)

“દસ ઇ દ્રિયોને દમન કરીને, વિષયથી મન વારને રે,
સત્ અસતનો વિચાર કરીને, દેહાધ્યાસને ટાળને રે,

જન્મ મરણનું કારણ તારું,
વાસનાના બીજને બાળને રે.”

(ભાણુ સાહેબ)

“ભાણુ કહે મન માર્યા વિના,
કેમ ઉતરો ભવ પારને રે.”

(ભાણુ સાહેબ)

તો સતી લોચણ હરિ-ઈશ્વર-ને જાણવાની આવી જતાવે છે :

“હું રે લાખા હરિને જાણવાનો એક જ છે ઉપાય,
એનું છે તે એને લઈ લઈ મોપો રે..”

રસ્તા વચ્ચે પડેલ રજી (શીરડી) જેમ સાપ બાસે છે. તેમ જગતનું છે. પણ એ માત્ર મનની બ્રાન્તિ છે.

“હું રે લાખા જેમ રજીમાં સપ બાસે છે,
જેમ બ્રાન્તિથી જગત જણાય રે.”

(સતી લોચણ)

અહીંનું બધું જ મિથ્યા છે, બધું જ ? હા, બધું જ, આપણા કરેલાના આમજનો પણ મિથ્યા છે. સાચાં નથી. માયા-અજ્ઞાન-નું આવરણ આપણી ઉપર ઢંકાયેલ છે તેથી જ બધું સત્ય બાસે છે. ‘હું’ને ‘મારું’ એ તો મનના જ કારણ છે.

“જુઠું જુઠું જીવતર ખાડું જણાયે રે...
જુઠી જનની, જાયા, જુઠી મોહ ભરેલી માયા.”

(ઋષિરાજ)

‘હું’ ને ‘મારું’ ઇ તો મનનું કારણ પાનખાઈ !
(ગંગા સતી)

પણ જગત જુઠું છે : સમાવહાતા પણ સાચાં નથી : ત્યારે આપણે દેહ ? અરે એ પણ સાચો નથી ! દેહનો પણ ભરોસો (વિશ્વાસ) કરાય નહિ. એ તો કાચનો કુપો છે. એટલી જતાં વાર કેટલી ! હાડ-આમ (ચર્મ)ની કાચળી એ દેહ !

“આ રે પાસામાં શું રે મોહ્યા છો,
કાચળો છે હાડ આમનો રે.”

(બાલ સાહેબ)

“આ રે કાયામાં શું છે મૂઆ, હાડકાસ વળી આમ;
તેમાં તે શું મોહી રિયો, વિજાનું બન્યું કામ.”

(દાસી જીવણ)

“કાચ કુપો છે કાયા, મમતા તાણમાં રે.”
(ઋષિરાજ)

તો વળી દાસી જીવણ કાયાને પાણીનો પરપોટો કહે છે. પરપોટાને ફૂટી જતાં કેટલી વાર ?

“કાયા પાણીનો પરપોટો
ફૂટી જશે ફટ ફટ.”

જગતને તો શરીરના જીવ સાથે સંબંધ છે. શરીર-માંથી જીવ જતાં-દેહ અચેતન બનતાં છોપી નિકટનાં સપા પણ પછી તેને ધરમાં રાખતાં નથી. સ્મશાન બેગા કરે છે. કેમ ?-

“જગતને જીવ સાથે સગાઈ,
શબને ધરમાં ન રાખે કોઈ.”

(અજ્ઞાત)

તો પછી પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ બધું જીવને સત્ય લાગવાનું કારણ શું ? જગત આભાસ માત્ર છે તો સત્ય કેમ બાસે છે ? એનો જવાબ પણ મળે છે : ‘મનની અજ્ઞાનતા.’ જગતની અવિદ્યા-માયા-મા તે અજ્ઞાનથી કસાયો છે. અજ્ઞાનને દૂર કરવાની વાત આવી ભવ પાર ઉતરવો દોષ તો મન-અજ્ઞાન-ને મારવું જ પડે. તે સિવાય છૂટકો નથી. ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી પડે. વાસનાને જીતવી પડે. કામ, ક્રોધ, મોહ વગેરેને નિવારી મનને સાધુતામાં વાળવું પડે. જીવનું જન્મ-મરણનું-લખયોરાશીનું-કારણ એવી વાસનાના ખીજને જક મૂળથી જીપેડી નાખવું પડે

“કામ ક્રોધ(થી) મન માયલાને વારો રે,
સાધુ ધરમ સંભાળો રે.”

(દેવાયત પંડિત)

“હસ ઇ દ્રિયોને દમન કરીને, વિષયથી મન વારને રે,
સત્ અસતનો વિચાર કરીને, દેહાધ્યાસને ટાળને રે,
જન્મ મરણનું કારણ તારું,
વાસનાના ખીજને જાળને રે.”

(ભાણ સાહેબ)

“ભાણ કહે મન માર્યા વિના,
કેમ ઉતરો ભવ પારને રે.”

(ભાણ સાહેબ)

તો સતી લોચણ હરિ-ઈશ્વર-ને જણવાની માગી ખતાવે છે :

“હું રે લાખા હરિને જણવાનો એક જ છે ઉપાય,
એનું છે તે એને લઈ લઈ મોપો રે..”

ગરમાગરમ મેટરને ઠવા અને કેવી રીતે ગ્રાહ-
વવી એનું હું સૂચન કરતો હતો એટલામાં ફાન
રજૂકી જાયો.

આથી યુસ્સે થઈને ફાન મેં નીચે મૂકી
દીધો. પણ પછી વિચારું કે જોઈ તો ખરો ફાલુ
છે અને મેં હદસો કહ્યું કે સામેથી અવાજ આવ્યો,
“તમારા છાપામાં માત્ર ઠંથ, લૂંટારાનો જ વાતો
અને સમાચારો લખ્યા પડેલા હોય છે. ચોરી, ધાડ,
ખૂન, બળાત્કાર, અવિશ્વાસ અને આપઘાતની જ
વિવ્રતો હાંસિલી હોય છે...હલો...પણ ખોટું ના
લગાડતા....”

પણ આવું સંભળી મેં કહ્યું. “જુઓ તમે
કહેવા શું માગો છો? જલદી કહેા, મને ટાઈમ
નથી. અથવા તો ડાડપથી ટૂંકમાં બોલી નાખો.”

“હલો... હા, તો મને વિચાર આવ્યો કે
કઈ થોડું થોડું એનું પણ મેટર હાથેને કે વાય-
કના હૃદયમાં માનવમાત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસના
ભાવ ભગ્ન થય. એકમેક પ્રત્યે કાવનાત્મક એકતા
સર્જાય.”

મને થયું વાહ, આવું કહેનાર આ પ્રથમ જ
છે, ફાલુ હશે? વળી ફાનને કાનથી જૂદા પાડવાનું
મન ન થાય એવો મધુર ને મીઠો અવાજ પણ હતો.

અને અવાજ આજણ ચાલ્યો ‘હલો... વળી
તમે તો એક સારા લેખક છો ને કવિ પણ. એક લેખક
અને કવિની શું જવાબદારી હોય, શું કર્તવ્ય હોય
એનું તમારા જેવા વિદ્વાન માણસ ન સમજતા હોય
એ કેમ બને?”

પણ હું ખૂબ ઉતાવળમાં હતો ને અત્યારે તો
મને જરા પણ ટાઈમ જ ન હતો કે એના મધુરા
અવાજને સાંભળ્યા કરું, એટલે મેં કહ્યું-“વાહ,
આજાર તમારો સાડુ ત્યારે, એમ કરો, તમે આવતાં

હાલે સવારે ૧૧ વાગ્યે પ્રેસ ઉપર આવો ને મને
મળો. તમારા સૂચનો અને ખૂબ ગ્રાન્થ છે.”

અને ખીન્ને દિવસે પરાખર અગિયાર વાગ્યે
એક યુવતી મારી ચેમ્બરનું બારણું ખોલી, ખોલી,
“અંદર આવું કે!”

“પધારો” મેં ઊભા થતાં કહ્યું. તે પછી
બેસવાનું કહેતાં મેં આજણ અલાવ્યું-“ગઈ હાલે તમે
જ ફાન કર્યો હતો!”

“હા જી”

“વાહ ફાન સંલગ્નતાં તો એનું લાગણું હતું
કે જલ્દી એક સામટા અનેક ખગબળ વહેતા ઝરણાં
મધુરા સંગીત વહેતા મૂકી ફાનમાંથી હલકતા મારી
ચેમ્બરમાં બધે જ છલકાઈ રહ્યા છે!”

અને એ હસી. એની મોટી મોટી ભોળી
આંખો વહેલી સવારની અરુણિમા જેવી તેજસ્વી
લાગતી હતી અને ચહેરા ઉપરના ભાવ સાંજની
સ્વર્ણિમાંથી સમર સોગંધ હતા. ને અપર કુરુણી
એની મુગ્ધતા નિર્દોષનાથી મહેકતી હતી.

પછી એ જરા ગભીર થઈ બેલી, “માફ
કરજો. પણ મને થયું વખતથી વિચારે આવ્યા
કરતા હતા કે આપને મળું અને આપના માત્ર દર્શન
હેઠળ દરરોજ થોડું થોડું કંઈક મેટર આપતી રહું.”

‘જરૂર, તમારા વિચારો સારા છે. તમે શું
કહેવા માગો છો?”

મારો પ્રશ્ન સાંભળી થોડી ગંભીર થતા એ
બોલી. “સાત્ત્વિક પ્રકૃતિના જે મનુષ્યનો જન્મસિદ્ધ
લક્ષ છે તેનો અનુભવ આજે કોઈ વ્યક્તિમાં દેખાતો
નથી. આપું જમત જલ્દી પિંક્ષિત બની તમસમય
બની ગયું છે. ને કોઈને કમીય સાંતિ દેખાતી નથી.
જીવનને સમજવાની દૃષ્ટિમાં સચી ને શુદ્ધ સમજ

ચરમાચરમ મેટરને ક્યાં અને કેવી રીતે ગાઠવવી એનું છું સૂચન કરતો હતો એટલામાં ફોન રણકી ઊઠ્યો.

આથી ઝુસ્સે ધઈને ફોન મેં નીચે મૂકી દીધો. પણ પછી વિચારું કે જોઈ તો ખરો ફોન છે અને મેં ઉદ્દેશો કહ્યું કે સામેથી અવાજ આવ્યો, “તમારા છાપામાં માત્ર ઠગ, લુંટારાનો જ વાતો અને સમાચારો લખ્યાં પડેલા હોય છે. ચોરી, ધાડ, ખૂન, બળાત્કાર, અવિશ્વાસ અને આપઘાતની જ વિષયો હાંસિલી હોય છે...હલો...પણ ખોટું ના લગાડતા....”

પણ આનું સાંભળી મેં કહ્યું. “જુઓ તમે કહેવા શું માગો છો? જલદી કહો, મને ટાઈમ નથી. અથવા તો ઝડપથી દૂર કમા ખેલી નાખો.”

“હલો.. હા, તો મને વિચાર આવ્યો કે કઈ થોડું થોડું એવું પણ મેટર છાપોને કે વાચકના હૃદયમાં માનવમાત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસના ભાવ જાગૃત થય. એકમેક પ્રત્યે કાવનાત્મક એકતા સામર્થ્ય.”

મને થયું વાહ, આનું કહેનાર આ પ્રથમ જ છે. કોણ હશે? વળી ફોનને કાનથી જૂદો પાડવાનું મન ન થાય એવો મધુર ને મીઠો અવાજ પણ હતો.

અને અવાજ આગળ ચાલ્યો ‘હલો.. વળી તમે તો એક સારા લેખક છો ને કવિ પણ. એક લેખક અને કવિની શું જવાબદારી હોય, શું કર્તવ્ય હોય એવું તમારા જેવા વિદ્વાન શાશ્વત ન સમજતા હોય એ કેમ બને?!”

પણ હું ખૂબ ઉતાવળમાં હતો ને અત્યારે તો મને જરા પણ ટાઈમ જ ન હતો કે એના મધુર અવાજનું સાંભળ્યા કરું, એટલે મેં કહ્યું-“વાહ, આભાર તમારો સાનુ ર્યારે, એમ કરો, તમે આવતા

કાલે સવારે ૧૧ વાગ્યે પ્રેસ ઉપર આવો ન મને મળા. તમારા સૂચનો મને ખૂબ ગ્રામ છે.”

અને બીજો દિવસે બરાબર અગિયાર વાગ્યે એક યુવતી મારી મેગેઝિનનું બારણું ખોલી, ખોલી, “અંદર આવું કે!”

“પ્રધારો” મેં જાત્રા થતાં કહ્યું. તે પછી ખેસવાનું કહેતાં મેં આગળ ચલાવ્યું-“ગઈ કાલે તમે જ ફોન કર્યો હતો!”

“હા છ”

“વાહ ફોન સંભળતાં તો એવું લાગતું હતું કે જાણે એક સામટા અનેક ખગળળ વહેતાં ગરજાં મધુરો સંગીત વહેતાં મૂકી ફોનમાંથી હલકતા મારી મેગેઝિનમાં બધે જ છલકાઈ રહ્યા છે!”

અને એ હસી, એની મોટી મોટી ભેળી આખો વહેલી સવારની અઠાણમા જેવી તેજસ્વી લાગતી હતી અને ચહેરા ઉપરના ભાવ સાંજની સ્વચ્છિમાંથી સજર સોગમ હતા. ને અપર કડુણથી એની મુગ્ધતા નિર્દોષનાથી મહેકતી હતી.

પછી એ જરા ગંભીર ધઈ ખેલી, “માફ કરજો, પણ મને ઘણા વખતથી વિચારો આવ્યા કરતા હતા કે આપને મળું અને આપના માર્ગદર્શન હેઠળ દરરોજ થોડું થોડું કઈક મેટર આપતી રહું.”

“જરૂર, તમારા વિચારો સારા છે. તમે શું કહેવા માગો છો?”

મારો પ્રશ્ન સાંભળી થોડી ગંભીર થતાં એ ખેલી. “સાંત્વિક પ્રફુલ્લતા જે મનુષ્યનો જન્મસિદ્ધ દરક છે તેનો અનુભવ આજે કોઈ વ્યક્તિમાં દેખાતો નથી. આપું જગત જાણે રિહ્તિત બની તમસમય બની ગયું છે. ને કોઈને કાવ્ય સાંતિ દેખાતી નથી. જીવનને સમજવાની દૃષ્ટિમાં સચી ને શુદ્ધ સમજ

ઢેરી કંઈક કામ આવી ગયું હોય ને ન પશ્ય
આની શકાય હોય એમાં શું ? એમ માની તે મારે
ઘેર જવા નીકળ્યો.

પશ્ય ઘેર આવી જોયું તો મારી નવાઈને
પાર ના રહ્યો આખા રસ્તે જેનો વિચાર કરતો કુ
આવ્યો એ તો અડી મારા ઘરમાં આવીને બેઠી છે
મારી પત્ની સાથે એ આનંદથી વાતો કરતી હતી
મને જોઈ 'નમસ્તે બેઠી એ ભીમી થઈ મેં ઢસીને
આવકાર આપી કહ્યું - 'ક્યારેક કોઈની અખતા
કોઈ એક રચના ઉપર બેસીને તો નથી જ થઈ
શકતી. જે રાત સુધી કુ પ્રેસે બેસી રહ્યો હોત તો
તમારો મુલાકાત થાત નહીં " અને આમ કહી કુ
અડખાટ દસ્યો સાથે એ પશ્ય હતી સઘ પૂરાવવા
મારી પત્ની પશ્ય ઢસી અને અમારા ત્રણેયનું કાસ્ય
બધ થાય એ પહેલાં જ રૂમમાંથી મોટા ભયપ્રેરક
અવાજ આવ્યો - 'બધ કરો તમારું કાર્ય "

આ સાંભળી ખીચારી બ યતા કૂજ ભીમી
મારી પત્નીએ પ્રેમથી એના ખભા પર હાથ ફેરવ્યો.
પછી થોડીનાર શાંત રહી મેં કહ્યું, 'તમારાતા નહીં
ખોટું ના લગાડશે એ મારો પુત્ર છે પાસ છે
એનું મગજ જરા અસ્થિર છે '

પશ્ય એટલામા તો મારો પુત્ર બહાર આવ્યો
શુસ્કાથી એ કુજતો હતો એના હાથમા કાચનો
ગ્લાસ હતો મને ખીક લાગી ક્યાક ઘા ન કરે પરંતુ
એ તો ધીમે ધીમે નજીક આવ્યો વધુ નજીક આવીને
બંધનતને જેવા લાગ્યો પશ્ય મને અને મારી પત્નીને
ખીક લાગી કે આ અગમ્ય છોકરીને જોઈ ક્યાંક એ
તોફાન ન કરી બેસે કહાય મારી ન બેસે અને
આમેય છાંડીએને જોઈને એ મૂજ ગરસે થાય છે

અને મારો ભય સાચો પડ્યો મારી પત્ની
એના હાથમાંથી ગ્લાસ છોડાવે એ પહેલાં તો એણે
જોસથી બ યતાના કપાળ ઉપર ઘા કર્યો ખીચારી
તમ્મર ખાઈને નવે બેસી ગઈ કપળમાંથી લોહી
વહેવા લાગ્યું

કુ તમરઈ ગયો કારે કરી મારી પત્નીએ
હાકરાનું બાવકું પકડી રૂમમાં ઢસડી ગઈ અને બારણા

બધ કરી સાંકળ વાસી દીધી અદર વધુ જોસથી
એના ધમપછાડા અને કંઈક તૂટવા કૂવાના અવાજો
આવવા લગા

કુ જલડી જલડી ડોકટરને બેલવી લાવ્યો
ને તાત્કાલીક સારવાર કરાવી મેં અને મારી
પત્નીએ શમા માંગી અને કુ બંધનતને એને ઘેર
પડોયાડી આવ્યો

ખીજે દિવસે કુ એને ઘેર એની ખુશ
કાંઠવા ગયો એ સૂતી હતી એના નામ પ્રમાણે
-બંધનતાથી એના બ પુછ્યે કહ્યું "રાતથી સખત
તાવ છે હમણા જ સૂતી છે અત્યાર સુધી એ
કંઈક લખ્યા કરતી હતી અને લખતા લખતા
જ સૂઈ ગઈ છે" મેં કહ્યું કુ સાંજે આવીશ એ
ભલે આરામ કરે કોઈપણ કામકાજ હોય તો કહે
વડાવજો

અને કુ પ્રેસે આવ્યો

એટલામા બેએક કલાક પછી એક છોકરો
મને મળવા આવ્યો બોલ્યો, "આ મેટર બંધનતા
ખહેને મોકલાવેલ છે 'મેં એને પ્રેમથી માન આપી
બેસાડ્યો ને બંધનતાના ખુશ-અતર પૂછ્યા

પછી મેં એક પછી એક લખાણો જોયા અને
કુ ધણે પુછ થયે, મને ધણે આનંદ થયે

જનહાથમા ઉચ્ચ પ્રેરણા જગાવી શકે
એવી શક્તિ અને ભક્તિ વિષયક ઉત્તમ મૌલિક
રચના હતી બીએના જીવનને ને સમાજને ઉન્નત
કરે એવી ભાવનાપ્રેરક ને સ્પીરિટિ પ્રેરક, કુજ
વિકાસક ઉત્તમ લેખો વાંચી મને ધણે આનંદ થયો
જીવનને ઉત્તરજામી બનાવતા સત્ય અને સૌંદર્ય
એના દરેક લખાણમાંથી વ્યકત થતા હતા

અને મેં બધજ લખાણ કુપેઝમાં મોકલી
દીધા

ખીજે દિવસે એ પ્રસિદ્ધ યતાં લોકામા મારો
એવો આવકાર મળ્યો જાપાની થોડી નક્યો લઈને
કુ બંધનતાને આમાર માનવા સાંજે એને ઘેર
મળવા ગયો

હશે કંઈક કામ આવી વધુ હોય ને ન પશુ આવી સકાય હોય એમાં છુ ૧ એમ માની ટું મારે ઘેર જ્યાં નોકરોએ

પશુ ઘેર આવી જોયુ તો મારી નવાઈને પાર ના રહ્યો આખા રસ્તે જેનો વિચાર કરતો હુ આવ્યો એ તો અહીં મારા ઘરમાં આવીને બેઠી છે મારો પત્ની સાથે એ આનંદથી વાતો કરતી હતી અને જોઈ 'નમસ્તે બેસી એ જામી થઈ મે હસીને આવકાર આપી હતુ - 'ક્યારેક કોઈની અખના કોઈ એક સ્વચ્છ હોય બેસીને તો નથી જ થઈ શકતી. જો રાત સુધી હુ ગ્રેસે બેસી રહ્યો હોત તો તમારો મુલાકાત યાત નહીં " અને આમ કહી હુ અડખાડટ હસ્યો સાથે એ પશુ હસી સથ પૂરાવવા મારી પત્ની પશુ હસી અને અમારા ત્રણેયનું હાસ્ય બધ સાથ એ પહેલાં જ રૂમમાંથી મોટો બપોરેરક અવાજ આવ્યો - 'બધ કરો તમારુ હાસ્ય "

આ સાંભળી બીચારી બ થતા મૂંઝાડી બહારી પત્નીએ પ્રેમથી એના ખભા પર હાથ ફેરવ્યો પછી થોડીનાર છાંત રહી મે હતુ, 'મજરાતા નહીં ખોટું ના લખાડશે એ મારો પુત્ર છે પાત્રલ છે એનું મજાજ જરા અસ્થિર છે '

પશુ એટલામા તો મારો પુત્ર બહાર આવ્યો ગુસ્સાથી એ કુજ્જતા હતો એના હાથમા કાચનો ગ્લાસ હતો અને બીક લાગી ક્યાક થા ન કરે પરંતુ એ તો ધીમે ધીમે નજીક આવ્યો વધુ નજીક આવીને બાવળતાને જોવા લાગ્યો. પશુ અને અને મારી પત્નીને બીક લાગી કે આ અભળણી છોકરીને જોઈ ક્યાક એ તોફાન ન કરી બેસે કદાચ મારી ન બેસે અને આમેય છોકરીએને જોઈને એ મૂળ ગરસે સાથ છે

અને મારો બપ સાચો પડ્યો. મારી પત્ની એના હાથમાંથી ગ્લાસ હોડાવે એ પહેલાં તો એણે જોસથી બ થતાના કપાળ ઉપર થા કર્યો બીચારી તમ્મર ખાઈને નંચે બેસી થઈ કપળમાંથી થોડી વહેવા લાગ્યુ

હુ ગમર ઈ ગયો જારે કરી મારી પત્નીએ દીકરાનું બાવડુ પકડી રમતાં દસડી થઈ અને બારણા

બધ કરી સાંકળ વાસી દીધી અદર વધુ જોસથી એના ધમપછાડા અને કંઈક તૂટવા ફૂવાના અવાજો આવવા લગ્યા

હુ જલકી જલકી ડોકટરને બેલવી લાવ્યો ને તાત્કાલીક સારવાર કરાવી મે અને મારી પત્નીએ હાથા માંગી અને હુ બન્નતાને એને ઘેર પડોચાડી આવ્યો

બીજે દિવસે હુ એને ઘેર એની ખબર કાઢવા ગયો એ સૂતી હતી એના નામ પ્રમાણે -બાવળતાથી એના બપુજીએ હતુ "રાતમાં સખત તાવ છે હમણા જ સૂતી છે અત્યાર સુધી એ કંઈક લખ્યા કરતી હતી અને લખતા લખતા જ સૂઈ ગઈ છે" મે હતુ હુ સાંજે આવીશ એ બલે આરામ કરે કોઈપશુ ઘામઘામ હોય તો કહે વડાજનો

અને હુ ગ્રેસે આવ્યો

એટલામા બેચેક કસક પછી એક છોકરી અને મળવા આવ્યો બોલ્યો, "આ મેટર બાવળતા બહેને મોકલાવેલ છે 'મે એને પ્રેમથી માન આપી બેસાડ્યો ને બાવળતાના ખગર-અતર પૂછ્યા

પછી મે એક પછી એક લખાણો જોયા અને હુ થલો પુથ થયે, અને થલો આનંદ થયે

જનહદયમા ઉચ્ચ ગ્રેનણા જગત્રી ટોકે એવી શ્રદ્ધા અને ભક્તિ વિષયક ઉત્તમ મૌલિક રચના હતી સીએના જીવનને ને સમજાને ઉન્નત કરે એવી બાવળાપ્રેરક ને સૌશક્તિ પ્રેરક, સંજ્ઞ વિકાસક ઉત્તમ લેખો વાચી મને થલો આનંદ થયો જીવનને ઉન્નતમાં બનાવતા સત્ય અને સૌદ્ય એનાં દરેક લખાણમાંથી વ્યકત થતા હતા

અને મે બધજ લખાણ કંપે ગ્રામ મેકલથી દીધા

બીજે દિવસે એ પ્રસિદ્ધ થતાં દોઢામા મારો એવો આવકાર મળ્યો જાણતી થોડી નહયો લઈને હુ બન્નતાને આમાર માનવા સંજ્ઞ એને ઘેર મળવા ગયો

‘જીવનપથ’

(શ્રી ધૂમકેતુ, પ્રકાશક ગૂર્જર રાજ ધરતન
કાર્યાલય, અમદાવાદ પાના ૨૬૬ રૂ. ૯૫૦)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘આત્મકથા’ના પ્રકાર તરફ દૃષ્ટિ કરતા, જેને માખી શકાય અને જેમાંથી કાંઈક પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી આત્મકથાનકેાની સખ્યા બહુ અલ્પ છે નવલિકાકાર ધૂમકેતુ અને નવલકથાકાર ધૂમકેતુનો વિશાળ વાચક વર્ગ તેમની આત્મકથાથી અજાણ છે એની પ્રતીતિ ત્યારે થાય છે જ્યારે ૧૮૪૮માં બહાર પડેલી પ્રથમ આવૃત્તિનું પુનર્મદ્રશ્ય ૧૯૭૩માં પચ્ચીસ વર્ષે થાય છે । જ્યારે તબીબા’ અને ‘ચોલાદેવી નો ઉપાડ રતત અને એકધારા રહી છે. વળી એ પશુ હકીકત છે કે ગુજરાત આત્મકથાસાહિત્ય તરફ ઉદાસીન છે તેનો કોઈ દાખલો ‘જીવનનું પરાંદ’ જેને હેકે હમણા આપણે સાહિત્ય વારસો’ ઝુમેશ દ્વારા કાંઈક પ્રસિદ્ધિ મળી

‘જીવનપથ’ શ્રી ધૂમકેતુની એક અપૂર્વ કલા કૃતિ છે. આ કોણીમાં બીજો માત્ર જીવનરત અને ત્રીજો હાથ તેમની ઉત્તરયાત્રા (દક્ષિણ કુમાર રચિત) મળી રહેતાં એક સપૂર્ણ ચિત્ર અપણી સમક્ષ રજૂ થાય છે જેમાં ગુજરાત જમાનાની અત્યંત રસપ્રચુર વાતો અત્યંત રસમય શૈલીમાં રજૂ થઈ છે ‘જીવનપથ’નો પ્રવેશ-એટલે કે પહેલા પાનાથી જે સાહિત્યિક સફર વાચક શરૂ કરે છે તે એક જીવ્ય અનુભૂતિ બની રહે છે અને લેખકની સાથે સાથે તે વીરપુરથી માંડીને ટેલસા વિરાટ ફલકને આવરી લે છે । આ પ્રથમ ભાગના ૧૬ પ્રકરણેમાં શ્રી ધૂમકેતુ વિશ્વવંશી શરૂઆત કરીને જૂનાગઢની બહુ ઉદીન કોનેજમાં તેમણે અવધાસ કર્યો ત્યાં સુધી આપણને લઈ જાય છે આત્મકથાની શરૂઆત ‘નર્મદના વીરોએ સિંચેતુ સિંહુહવથ થી થાય છે અને નર્મદગની ઈ સ ૧૮૯૯ની છઠી આશ્વિના પંચમી પાનાના

વાચને કષ્ટ રીતે ઇતેહાસકાર ધૂમકેતુની જૂમિકા નવી તેનું બપોલ ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ બની રહે છે કેમ કે સોલકીયુગની જે વિખ્યાત નવલકથાઓ તેમણે પાછળથી આપી તેનાં બીજા આ પ્રકરણમાં ધરબેલાં છે. ‘કેરાળા ગાયકવાડનું અને ત્યાંનું બામાડુ બ’ શ્રી મેઘાણીના બચસરા પાસેનું આ ગામ ખડેરાવ માયકવાડનો જમાનો, બાલણનું માન ધણુ બહુ. રત નજીબાબા અને જીવરામ બાબા કેરાળા હોડીને વીરપુરમાં આવ્યા, એ ધૂમકેતુના પૂર્વજોનું ચિત્ર, તેમની રહેણીકરણી, ઇત્યાદિ અરમાન ઇત્યાદિ વીતેલા યુગની તાસીર રજૂ કરે છે. ‘વીરપુર’ પ્રકરણમાં આજના જલારામ બાપાના દશને જતાં સે કંઠો-હજારે કલતજનોના પાદરૂપણ અને ધૂળથી રંગેલાતા આ ગામમાં પેલોસો વર્ષ પહેલાંના એક સમયે બાવિ સાહિત્યકારની બાળવયની ખેલૂદ-ભણુ તર-નિશાગ ચોરી, બાબા પાસે ‘ટકુશન’ ઇત્યાદિ રસમાં તરબોળ કરી ચૂકતી વાતો આવે છે, વાસ, વાલ્મિકિ, શમળ અને સોલવાતાઓ’ સાથે કિશોર ધૂમકેતુની દોસ્તીની ઝાઝ બધાજ છે, ચૂડેલ, જૂવા તેમજ પાણેલા ફૂતરા ધેળિયા-કાળિયા પશુ વચ્ચે ડોકિયા કરી જાત છે પોલિસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ રામસિંહજી પશુ ‘વીરપુરના રાજકુમાર’ તરીકે ચમકી જાય છે આહમીમાં પાસ થયા પછી શ્રી ધૂમકેતુને મોટી કુકા વાવમાં ત્રણ કે ચાર રૂપિયાના પચારથી આસ્પિટ શિક્ષકની નોકરી મળે છે ત્યારે માથા છૂટા પડવાનો પ્રસંગ હલવવિદારક બની રહે છે, અને લેખક મેઘાણીનો શબ્દોનો આશરો લે છે ત્યારે વાચકની આખમાં પશુ આસ આવી જાય છે

‘મા અને કોઈ દી સાબરે ને
કેવી હતી ને કેવી ને’

કેમકે કુકાવાવ જવા માટે નવાજડ સ્ટેશને માતા પુત્રની દેલી વિદાય બની રહે છે અને ૧૮૯૯-ના પ્તેરમાં ધૂમકેતુના બા અને બાબા બને ચીર વિદાય

‘જીવનપથ’

(શ્રી ધૂમકેતુ, પ્રકાશક ગુર્જર પ્રદર્શન
કાર્યાલય, અમદાવાદ પાના ૨૬૬ રૂા ૯૫૦)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘આત્મકથા’ના પ્રકાર તરફ દષ્ટિ કરતા, જેને માખી શકાય અને જેમાંથી કાંઈક પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા આત્મકથાનકોની સખ્યા બહુ અલ્પ છે નવલિકાકાર ધૂમકેતુ અને નવલકથાકાર ધૂમકેતુના વિશાળ વાચક વર્ગ તેમની આત્મકથાથી અજાણ છે એવી પ્રતીતિ ત્યારે થાય છે જ્યારે ૧૯૪૮માં બહાર પડેલી પ્રથમ આશિષિ પુનર્મુદ્રણ ૧૯૭૩માં પચ્ચીસ વર્ષે થાય છે । જ્યારે તબુખા’ અને ‘સોહાદેવી નો ઉપાડ રતત અને એકધારા રહી છે. વળી એ પશુ હકીકત છે કે ગુજરાત આત્મકથાસાહિત્ય તરફ ઉદાસીન છે તેના કોઈ દાખલો ‘જીવનપથ’ રોડ’ જેને ઉકેલેલું આપણે સાહિત્ય વારસો’ ઝુબેશ દ્વારા કાંઈક પ્રાપ્તિ મળી

‘જીવનપથ’ શ્રી ધૂમકેતુની એક અપૂર્વ કલા કૃતિ છે. આ કોણીમાં બીજો ભાગ જીવનરત અને ત્રીજો ભાગ તેમની ઉત્તરયાત્રા (દર્શિણ કુમાર રચિત) મળી રહેતા એક સપૂર્ણ ચિત્ર અપૂર્ણ સમક્ષ રજૂ થાય છે જેમાં ગુજરાત જમાનાની અત્યંત રસપ્રચુર વાતો અત્યંત રસમય શૈલીમાં રજૂ થઈ છે ‘જીવનપથ’નો પ્રવેશ-એટલે કે પહેલા પાનાથી જે સાહિત્યિક સફર વાચક શરૂ કરે છે તે એક જાન્ય અનુભૂતિ બની રહે છે અને લેખકની સાથે સાથે તે વીરપુરથી મીડીને કેટલા વિરાટ ક્ષણને આવરી લે છે । આ પ્રથમ ભાગના ૧૬ પ્રકરણે મા શ્રી ધૂમકેતુ વિશુવધી શરૂઆત કરીને જૂનાગઢની બહુ ઉદીન કોલેજમાં તેમણે અભ્યાસ કર્યો ત્યાં સુધી આપણને લઈ જાય છે આત્મકથાની શરૂઆત ‘નર્મદના પીરોએ સિંચેતુ વિશુવધથી થાય છે અને નર્મદની પીરોએ ઈ સ ૧૮૯૯ની છઠી આશિષિના ૫૩૦ પાનાના

વાચને કદ રીતે ઇતેહાસકાર ધૂમકેતુની બુદ્ધિમાં નવી તેનું બધાન ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ બની રહે છે કેમ કે સોલકીયુધી જે વિખ્યાત નવલકથાઓ તેમણે પાછળથી આપી તેના બીજા આ પ્રકરણમાં ધરબેલા છે. ‘કેરાળા ગાયકવાડનું અને ત્યાંના ભાગાકુટુંબ’ શ્રી મેધાલ્લીના બચસરા પાસેનું આ ગામ ખડેરાવ ગાયકવાડનો જમાનો, બાલ્યજનું માન થઈ જાય. રત નજીમાં અને જીવરામ ભાભા કેરાળા છોડીને વીરપુરમાં આવ્યા, એ ધૂમકેતુના પૂર્વજોનું ચિત્ર, તેમની રહેઠીકરણી, ઈચ્છાચરમાન ઈલાહિ પીતેલા યુગની તાસીર રજૂ કરે છે. ‘વીરપુર’ પ્રકરણમાં આજના જલારામ બાપાના દર્શને જતાં સે કડો-હજારે કક્ષતજનોના પાદસ્પર્શ અને ધૂળથી રળેજાતા આ ગામમાં પેલોસો વર્ષ પહેલાંના એક સમયે બાવિ સાહિત્યકારની બાળવયની ખેલ-ભૂલ તર-નિશાળ ચોરી, કાલી પાસે ‘ટ્યુશન’ ઈલાહિ રસમાં તરબોળ કરી ચૂકતી વાતો આવે છે, વાચ, વાલ્મિકિ, શમળ અને સોહવાતો’ સાથે કિશોર ધૂમકેતુની દોસ્તીની યાદ બધાય છે, ચૂડેલ, બુવા તેમજ પાળેલા કૂતરા ધિગિયા-કાળિયા પશુ વચ્ચે ડાકિયા કરી જાન છે પોલિસ સુપ્રિ-૨-૩૦ રામસિંહજી પશુ ‘વીરપુરના રાજકુમાર’ તરીકે ચમકી જાય છે આશીમાં પાસ થયા પછી શ્રી ધૂમકેતુને મોટી કુટાવાવમાં તથા કે ચાર રૂપિયાના પચારથી આર્સ્ટિટ શિક્ષકની નોકરી મળે છે ત્યારે માધી છૂટા પડવાનો પ્રસંગ હાથવિદારક બની રહે છે, અને લેખક મેધાલ્લીના શબ્દોનો આશરો લે છે ત્યારે વાચકની આખમાં પણ આસ આવી જાય છે

‘મા મને કોઈ દી સાબરે ને
કેવી હુલી ને કેવી ને’

કેમકે કુટાવાવ જવા માટે નવાગઢ સ્ટેશને માતા પુત્રની ભેલ્લી વિદાય બની રહે છે અને ૧૯૦૬ના પત્રમાં ધૂમકેતુના બા અને બાબી બને ત્રીર વિદાય

દારો, રજવાડી કારભારીઓ, ત્યારની કેળવણી અને કેળવણીકારો, માનવીઓના સ્વભાવ અને માનવીઓનો વ્યવહાર ઈત્યાદિ અનેક બાબતો શતદશ કમળની પાંખડીઓ પેઠે એક પછી એક પ્રકાશમાં આવતી રહે છે. જે અનેક માનવપાત્રો શ્રી ધૂમકેતુની હસમે ઘડી આકાર પામ્યાં છે-સીઓ તેમજ પુરુષો-તેમાં લેખકની ગુણદષ્ટિ ઉપરાંત તેમની આશ્ચર્યજનક યાદ-શક્તિની ચોક્કસાઈ આપજીતે કરાવે છે. જે પાત્રોને તેમણે અર્ધ આપ્યો છે તેમાં તેમનો માનવપ્રેમ સપાટી પર આવ્યો છે એક જીવંત અને રસમય

નવલકથાના પ્રવાહ જેવી આ આત્મકથા ક્યારેય કંટાળો આપતી નથી. કેઇ પ્રકરણમાં કે કોઈ પાનામાં બૃદ્ધેચ્છે પણ આડંબરનો નિર્દેશ થયો નથી-બલકે નિખાલસતાપૂર્વક પોતાના દેવો-નબળાઈઓ અને બૂલોનો એકરાર કરવામાં શ્રી ધૂમકેતુએ નાનપ અનુભવી નથી એ તેમનું આત્મકથાકાર તરીકે સજ્જતાનું આભુષણ બની રહે છે. સાહિત્યકર ધૂમકેતુને સમજવા માટે હરકોઈ જીત સુ અને અગ્રય સીએ શ્રી ધૂમકેતુનું “જીવનપંથ” અને “જીવનરંગ” અચૂક વાંચી જવા જોઈએ.

*

મૃત્યુની લપ છોડો !

મીની ધર્મોપદેશક કૌન્સ્યસિયસ હમેશ મુજબ એક ગ્રામથી બીજો ગ્રામ, એક શહેરથી બીજો શહેર લોકોને જીવનનો ઉપદેશ આપતા ફરતા હતા.

એક દિવસ એમને કોઈ જિજ્ઞાસુનો ભેટો થઈ ગયો. ધણીયે વાતો કરી. પછી તેણે કૌન્સ્યસિયસને સવાલ કર્યો કે, ‘મૃત્યુ એ શું છે ? અને મૃત્યુ પછી પાછી જિંદગી છે ખરી ? જો હોય તો તે કેવી હોય ?’

કૌન્સ્યસિયસે પૂરી શાંતિથી આ માણસને સંબોધ્યો અને પછી હસતાં હસતાં અતિ નમ્રતા અને પ્રેમથી કહ્યું : ‘ભલા માણસ, કું’ તો તારા જેવો એક સામાન્ય માનવી છું. જે લોકો કાલમાં આ પૃથ્વીના પટ પર જીવે છે તેઓનાં જીવન જોઈ બૂલેલા માત્ર પરથી ફરી પાછા તેઓને ખરે માત્રે લાવવા પરમેશ્વરની આગાથી કું’ તો ફરી ફરીને નમ્ર પ્રયાસ કરી રહ્યો છું.

‘પરમાત્માને સદા યાદ કરી, સદાચાર, વિવેક, બુદ્ધિભાવ, પ્રેમ વગેરે સદૃશ્યો કેળવી માણસ બીજાઓ સાથે માણસ બનીને રહે તો ધણીયે કહ્યું’ કહેવાય. વર્તમાન જીવનની આ મર્યાદાઓ છે, જેમાં રહી લોકો જીવે તો ખેડો પાર ! બાકી મને તો હજી સુધી જે કોઈએ મરણ પછીની સ્થિતિ જોઈ અને જાણી હોય એવા કામના ભેટો થયો નથી. ‘ખરું’ પૂછો તો આ જિંદગી શું છે તેની મને પણ પૂરેપૂરી ખબર નથી. જીવનના બરદારિયે હજી કું’ પર્લોગ્યો પણ નથી. તો પછી એ કિનારાને પેસે પાર શું છે તે કું’ કેવી રીતે કહી શકું ? ‘ખરું’ જોતાં હજી તો કું’ કિનારે જ અટવાયા કરું છું, તો પછી મૃત્યુ વિષે કું’ તમને શું કહું ? આ અપાર જગતમાં આપણે બીજા ધણા કામો કરવાનાં છે, જેમાં માનવસેવા મોખરે છે. અરે ! દુઃખની વાત તો એ છે કે આ માનવસેવા કરવાની આપણને હજી પૂરી પ્રમ પણ નથી, એનો આપણે વિચાર સુધ્ધાં કરતા નથી; એની પૂરી સમજ પણ હજી આપણે પ્રાપ્ત કરી નથી. આ સંજોગમાં મૃત્યુ અને મૃત્યુ પછીની જિંદગી વિષે વાતો કરવાનો કે જાણવાનો કો અર્થ છે, ભલા ? સાચું અને વારતત્વિક કહું તો કાલમાં આપણને જે જિંદગી પ્રભુએ આપી છે અને જે આપણે જીવી રહ્યા છીએ તે જાણવાની અને સમજવાની ડોશિશ કરો.

દુકમાં કહું તો મૃત્યુની લપ છોડી વર્તમાન જીવન જીવતાં અને સમજતાં થીઓ. માનવમાત્રનું કલ્યાણ આમાં જ છે. વર્તમાન જીવન જો સફળતાથી જીવી જશો તો મૃત્યુ સફળ જ બનશે એ નિઃશંક છે.’

દારા, રજવાડી કારખાનીઓ, ત્યારની કેળવણી અને કેળવણીકારો, માનવીઓના સ્વભાવ અને માનવીઓનો વ્યવહાર ઈત્યાદિ અનેક બાબતો શતદશ કમળની પાંખડીઓ પેઠે એક પછી એક પ્રકાશમાં આપતી રહે છે. જે અનેક માનવપાત્રો શ્રી ધૂમકેતુની કસમે અહીં આકાર પામ્યા છે—સૌએ તેમજ પુરુષો—તેમાં લેખકની ચુષ્કદૃષ્ટિ ઉપરાંત તેમની આશ્ચર્યજનક યાદ-શક્તિની ચોક્કસાઈ આપણને દર્શાવે છે. જે પાત્રોને તેમણે અર્ધ આપ્યો છે તેમાં તેમનો માનવગ્રોથ સપાટી પર આવ્યો છે એક જીવંત અને રસમય

નવલકથાના પ્રવાહ જેવી આ આત્મકથા કથારેખ ઠંટાળો આપતી નથી. કેઇ પ્રકરણમાં કે કોઈ પાનામાં બૃદ્ધચૂકે પશુ આકર્ષરતો નિર્દોષ થયો નથી—અદકે નિપાલસત્યાપૂર્વક પોતાના દેવો—નજીબાંઈએ અને ભૂલોનો એકરાર કરવામાં શ્રી ધૂમકેતુએ નાનપ અનુભવી નથી એ તેમનું આત્મકથાકાર તરીકે સર્જકતાનું આશ્ચર્ય બની રહે છે. સાહિત્યકર ધૂમકેતુને સમજવા માટે હરકેઈ જીવંત અને અસ્પર્શીએ શ્રી ધૂમકેતુનું “જીવનપંથ” અને “જીવનરંગ” અચૂક વાંચી જવા નેઈએ.

મૃત્યુની લપ છોડો !

મીની ધર્મોપદેશક કોન્ફુસિયસ કહેવા મુજબ એક ગામથી બીજો ગામ, એક શહેરથી બીજો શહેર સોડાને જીવનનો ઉપદેશ આપતા ફરતા હતા.

એક દિવસ એમને કોઈ જિજ્ઞાસુનો ભેટો થઈ ગયો. ધણીયે વાતો કરી. પછી તેણે કોન્ફુસિયસને સવાલ કર્યો કે, ‘મૃત્યુ એ શું છે ? અને મૃત્યુ પછી પાછી જિંદગી છે ખરી ? જે હોય તો તે કેવી હોય ?’

કોન્ફુસિયસે પૂરી સાંતિથી આ માણસને સમજાવ્યો અને પછી હસતાં હસતાં અતિ નમ્રતા અને પ્રેમથી કહ્યું : ‘સદા માણસ, કું’ તો તારા જેવો એક સામાન્ય માનવી હું’. જે સોડો હાથમાં આ ખૂશીના પટ પર જીવે છે તેઓનાં જીવન જોઈ બૂલેલા ખાજાં પરથી ફરી પાછા તેઓને ખરે ખાજે લાવવા પરમેશ્વરની આગ્રાથી કું’ તો ફરી ફરીને નમ્ર પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું’.

‘પરમાત્માને સદા યાદ કરી, સદાચાર, વિવેક, બહુતાવ, પ્રેમ વગેરે સદ્ગુણો કેળવી માણસ બનીએ. સાથે માણસ બનીને રહે તો ધણીયે કહ્યું’ કહેવાય. વર્તમાન જીવનની આ મર્યાદાઓ છે, જેમાં રહી સોડો જીવે તો મેટો પાર ! બાકી અને તો હજી સુધી જે કોઈએ ચરણ પછાતી સ્થિતિ જોઈ અને બાણી હોય એવા કોમળા ભેટો થયો નથી. ખરું પૂછો તો આ જિંદગી શું છે તેની મને પશુ પૂરેપૂરી ખબર નથી. જીવનના ભરદરિયે હજી કું’ પહોંચ્યો પશુ નથી. તો પછી એ કિનારાને પેલે પાર શું છે તે કું’ કેવી રીતે કદી ચડું ? ખરું જોતાં હજી તો કું’ કિનારે જ અટવાયા છું’ છું’, તો પછી મૃત્યુ વિષે કું’ તમને શું કહું ? આ અપાર જગતમાં આપણે બીજા ધણાં કામો કરવાનાં છે, જેમાં માર્ગસેવા એકાદ છે, ખરે’ હુડબાડો પાત્રો એ છે કે આ માર્ગસેવા ડાવવાની આપણને હજી પૂરી જમ પશુ નથી, એનો આપણે વિચાર સુધ્ધાં કરતા નથી; એની પૂરી સમજ પશુ હજી આપણે પ્રાપ્ત કરી નથી. આ સ જોગમાં મૃત્યુ અને મૃત્યુ પછીની જિંદગી વિષે વાતો કરવાનો કે બહુવાનો શો અર્થ છે, લાભ ? સાચું અને વારતત્વિક કહું’ તો કાલમાં આપણને જે જિંદગી પ્રણયે આપી છે અને જે આપણે જીવી રહ્યા છીએ તે બહુવાની અને સમજવાની કોશિશ કરો.

દૂંકમાં કહું’ તો મૃત્યુની લપ છોડી વર્તમાન જીવન જીવતાં અને સમજતાં શીખો. માનવમાત્રનું કલ્યાણ આમાં જ છે. વર્તમાન જીવન જો સફળતાથી જીવી જશો તો મૃત્યુ સફળ જ બનશે એ નિઃશંક છે.’

તેટલું' બહુતર છતાં જો તે અને જેટલું' આવડતું' તેટલાં તરભોવન મા'રાજ પૂરો અને સારો ઉપ-
યોગ કરતા. વળી સર્વ પ્રતિ તે સમાનભાવ
ધરાવતા, એમાં બ્રાહ્મણ વાલ્મીયાથી માંડી ગામનાં
હરિજન અને જંગીનો પણ સમાવેશ થાય.

એક વખતે એક હરિજન બાઈને
પેટમાં પીડા દાખ. ગામમાં વેદ ન હતો. મા'રાજ
થોડું ધણું વૈદ્ય અને જ્યોતિષ બાંધે. તેથી
તે તો ઉપડ્યા હરિજનવાસમાં અને પેલા હરિજન-
બાઈનાં ઘેર જઈ તેનાં ખાટલા પાસે બેસી, તેના
શરીરને તપાસી યોગ્ય દવા આપી. આમ એક
અડધાડિયા સુધી સતત મા'રાજ બંધ આવે, અને એમ
કરતાં તે હરિજનબાઈ સાજા થયા. ગામડા ગામમાં
અને તે જગાનામાં આમ હરિજન સાથે વ્યવહાર
અયોગ્ય ગણાતો. છતાં ઉદાર દિલનાં અને પરાપકારી
જીવડા એવા તરભોવન મા'રાજે તો કોઈની પણ શેક
રાખ્યા વિના કે નિંદાની પરવા કર્યા વિના હરિજનો
સાથે જાગી જઈ, તેની સાથે પણ માનવતાભર્યો
સહવાસ અને વ્યવહાર રાખ્યો હતો. જો કે પ્રથમ
તો ગામ લોકો અને દરબાર તરફથી ધડીક આ માટે
મા'રાજની ટીકા થવા માંડી. પણ એક ધાને બે ઠટકો
કરી ભોલનારા છતાં દયાળુ એવા તરભોવન મા'રાજે
તો કંઈ હાથું હતું :

“તમને તો પોસાય તો મને કોઈ ચપટી
લોટ ન આવતા. પણ જેવા તમે છો, તેવા તે હરિ-
જનબાઈ છે. એની દવા કરી એને સાજા કરવા એ
તો મારી ફરજ કહેવાય. હું તો બ્રાહ્મણ છું તે સાચો
બ્રાહ્મણ રહીશ.”

તરભોવન મા'રાજનાં આવા નિરૂ જવાબથી
પછી સદુ ચાંત ધઈ જતાં.

દરબારનો એક માનીતો માણસ થોડાક માયા
બારે હતો. જો કે ગામમાં અને ખાસ કરી તરભોવન
મા'રાજ જેવાની શેક સરમથી તે કોઈ તેજાન ન
કરી શકતો. પણ સીમ વચ્ચેમાં જ્યાં માણસો ન હોય
કે જાગ્યે જ હોય ત્યાં કોઈ જાણી નીચરા ત્રણેથી કે
વાડી ખેતરથી આવતીજતી કોઈ એકધડાકસ રીતે તે

હજુરીઓ વખતે કવખતે સતાવતો. તરભોવન મા'રાજને
આની ખબર પડી તેણે તો તે માટે દરબારને પણ
દયા વિના સીધા તે હજુરીઆને કહ્યું : “ભાઈ
માણસર ! ગામની બહેન ઠીકરી ઉપર ખોટી નજર
નાખે છે તે સારું નથી.”

માણસર પ્રથમ તો મા'રાજ ઉપર ખીમતો
અને થોડુંક જેમ ફાવે તેમ બગડી રહેતો. પણ મા'રાજે
તેનું કાંડું પકડી એવો તેને વળ આપી તતડાવ્યો હતો
કે “જો હવે તું મારું કહ્યું નહિ માને તો હું તને
બારે ચડ પડીશ. બધે પછી તારો દરબાર મને
ફાંસીએ દે.”

ત્યારથી માણસર મા'રાજથી ખીતો. છતાં
તેની કુટેવ યઈ નહિ.

એક દિવસે બરબારે એક યુવાન સો ખેતરથી
ભાત આપી પાછી ધર તરફ જઈ રહી હતી. સીમમાં
આ વખતે કોઈ કરતાં કોઈ ન હતું. તેણે તે સ્ત્રીને
જોઈ, અને તે દોડ્યો. તે પણ તેનાથી ભાગવા દોડવા
માંડી. આગળ તે સ્ત્રી અને પાછળ રથવાયો
માણસર. હમણાં જ પકડી પાડશે એમ લાગ્યું.
અને તે સ્ત્રી પણ બપથી ચીસ પાડી બીડી “અરે !
બચાવો” તે સ્ત્રીને પકડવા દોડતો બોલી બીડ્યો : “અટાચે
તને બચાવવા કોણ આવતું ?” તે સ્ત્રી રડતી
બૂમ પાડી રહી અને ત્યાં તો માણસરનાં માથામાં
વાંસની લાકડીનો એવો તો નેરેદાર ફટકો લાગ્યો કે
“ચોપ માડી” ! કહે તો માણસર ત્યાં જ ઢળી પડ્યો.
કાણે આમ માણસરને માર્યો તે જોવા તે સ્ત્રી નજર
કરે છે ત્યાં તો તરભોવન મા'રાજને ભોલતાં
તેણે સાંભળ્યા.

મા'રાજ માણસરને કહેતા હતા : “કૂતરા !
હજીપણ એવો જ રહ્યો કે ? માલ ઝટ બીજો મઈ
ધર બેજો મઈ જ નહિતર આવજ તને મઈ જ
પૂરો કડું છું.” રોદ રૂપ ધરેલા તરભોવન મા'રાજને
જોઈ માણસર પછી તરત બીજો મઈ જાગી નીકળ્યો.

તરભોવન મારાજે તે સ્ત્રીને કહ્યું : “બેટા !
હવે તું નિરાંતથી તારે ઘેર જા.” પણ કોઈ દિવસ
તે અંગે તેમણે કોઈને કહ્યું નહિ. તેમ કરવામાં મારા-

તેટલું ભણતર છતાં જો તે અને જેટલું આવડતું તેટલાં તરબોલન મારાજ પૂરા અને સાચા ઉપ-
યોગ કરતા. વળી સર્વ પ્રતિ તે સમાનભાવ
ધરાવતા. એમાં બ્રાહ્મણ વાલ્મીકીથી માંડી ગામના
હરિજન અને જંગીનો પણ સમાવેશ થાય.

એક વખતે એક હરિજન બાઈને
પેટમાં પીડા થઈ ગઈ. ગામમાં વેદ ન હતો. મારાજ
થોડું ઘણું વૈદ્ય અને ન્યોતિય બન્યું. તેથી
તે તો ઉપડ્યા હરિજનવાસમાં અને પેલા હરિજન-
બાઈનાં ઘેર જઈ તેનાં ખાટલા પાસે બેસી, તેના
શરીરને તપાસી યોગ્ય દવા આપી. આમ એક
અડવાડિયા સુધી સતત મારાજ જવ આવે, અને એમ
કરતાં તે હરિજનબાઈ સાગ્ર થયા. ગામડા ગામમાં
અને તે જગાનામાં આમ હરિજન સાથે વ્યવહાર
અયોગ્ય ગણાતો. છતાં ઉદાર દિલનાં અને પરાયણ
જીવનાં એવા તરબોલન મારાજે તો કોઈની પણ શેઠ
રાખ્યા વિના કે નિંદાની પરવા કર્યા વિના હરિજનો
સાથે બગાડી, તેની સાથે પણ માનવતાભર્યા
સહવાસ અને વ્યવહાર રાખ્યો હતો. જો કે પ્રથમ
તો ગામ લોકો અને દરબાર તરફથી ધડકા આ માટે
મારાજની ટીકા થવા માંડી. પણ એક ધાને બે ઠટકા
કરી બોલનારા છતાં હયાળુ એવા તરબોલન મારાજે
તો કંઈ ઠીકું હતું :

“તમને તો પોસાય તો અને કોઈ ચપટી
લોટ ન આવતા. પણ જેવા તને હો, તેવા તે હરિ-
જનમાં છે. એની દવા કરી એને સાગ્ર કરવા એ
તો મારી દરજ્જા હઠેવાય. કું તો બ્રાહ્મણ છું તે સાચો
બ્રાહ્મણ રહીશ.”

તરબોલન મારાજનાં આવા નિઠર જવાબથી
પછી સજ્જ થઈ ગયાં.

દરબારનો એક માનીતો માણસ થોડાક માથા
બારે હતો. જો કે ગામમાં અને ખાસ કરી તરબોલન
મારાજ જેવાની શેઠ સરમથી તે કોઈ તોફાન ન
કરી શકતો. પણ સીમ વડામાં જતાં માણસો ન દોષ
કે ભાગ્યે જ દોષ ત્યાં કોઈ જાણી વીણવા ગયેલા કે
વાડી ખેતરથી આવતીજતી કોઈ એકદોકલ સ્ત્રીને તે

હજુરીએ વખતે કવખતે સતાવતો. તરબોલન મારાજને
આની ખબર પડી. તેણે તો તે માટે દરબારને પણ
કલા વિના સીધા તે હજુરીઆને કહ્યું : “ભાઈ
માણસર ! ગામની બહેન દીકરી ઉપર ખેટી નજર
નાખે છે તે સારું નથી.”

માણસર પ્રથમ તો મારાજ ઉપર ખીજતો
અને થોડુંક જેમ કહે તેમ બગડી રહેતો. પણ મારાજે
તેનું કંટું પકડી એવો તેને વળ આપી તતકાએ હતો
કે “જો હવે તું મારું કહ્યું નહિ માને તો કું તને
સારે ચક્ર પડીશ. બસે પછી તારો દરબાર મને
ફાંસીએ દે.”

ત્યારથી માણસર મારાજથી બીડો. છતાં
તેની કુટેર થઈ નહિ.

એક દિવસે ભરખોરે એક યુવાન સ્ત્રી ખેતરથી
બાત આપી પાછી ઘર તરફ જઈ રહી હતી. સીપમાં
આ વખતે કોઈ કરતાં કોઈ ન હતું. તેણે તે સ્ત્રીને
જોઈ, અને તે દોડ્યો. તે પણ તેનાથી બાતવા દોડવા
માંડી. આવળ તે સ્ત્રી અને પાછળ રમવાયો
માણસર. હમણાં જ પકડી પાડી એમ લાગ્યું.
અને તે સ્ત્રી પણ ભયથી ચીસ પાડી છોડી “અરે !
ખચાવો” તે સ્ત્રીને પકડવા દોડતો બેલી બોલ્યો : “અટાકે
તને બચાવવા કેણુ આવડતું ?” તે સ્ત્રી રહી
બૂમ પાડી રહી અને ત્યાં તો માણસરનાં માથામાં
વાસની ઘાકડીનો એવો તો જોરદાર ફટકો લાગ્યો કે
“એાય માડી” ! કહે તો માણસર તાજ દબી પડ્યો.
કાણે આમ માણસરને માર્યા તે જોવા તે સ્ત્રી જતાં નજર
કરે છે ત્યાં તો તરબોલન મારાજને બોલતાં
તેણે સાંભળ્યા.

મારાજ માણસરને કહેતા હતા : “કૂતરા !
હજીપણુ એવો જ રહ્યો કે ? માથા ઝટ જીતો થઈ
ધર ભેગો થઈ જ નહિતર બાજુ તને અડી જ
પૂરો કડું છું.” રોદ ૧૫ ધરેલા તરબોલન મારાજને
જોઈ માણસર પછી તરત જીતો થઈ ભાગી નીકળ્યો.

તરબોલન મારાજે તે સ્ત્રીને કહ્યું : “બેટા !
હવે તું નિરાંતથી તારે ઘેર જ.” પણ કોઈ દિવસ
તે અંગે તેમણે કોઈને કહ્યું નહિ. તેમ કરવામાં મારાજ

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यशी

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

જુલાઈ : ૧૯૭૩

[અંક : ૪

પૃષ્ઠ : લેખ

લેખક

- ૧૨૫ બિનાં આંસુ ... યુદ્ધલાલ મલ્લિક
૧૨૬ પરિભ્રમણ.... 'આશુતોષ'
૧૩૦ બાપુએ કહ્યું : ... યુ. મ.
૧૩૨ બાપુને પગલે પગલે ..
૧૩૪ શંકાનાં વમળો... પ્રો. પ્રકાશ ગજ્જર
૧૩૫ હું ગુલાબનું ફલ નહીં તોડું . ઉપાખ્યેન જોશી
૧૩૭ મજમંડળ યાત્રા .. " કિશોરલાલ કોઠારી
૧૪૫ આને ય જોળખો .. રામપ્રસાદ દવે
૧૪૮ આચરણનું મહત્ત્વ.. મહાસતી ઉત્તમજીવરજી
૧૫૧ નાગપૂજા
૧૫૪ 'ગંગોત્રી'માં દલિતપ્રેમ... પ્રા. રમેશ ગાનાકર
૧૫૭ પ્રેમચંદ : એક અનોખું વ્યક્તિત્વ ..
૧૫૮ અવલોકન... શિ.

સૂચના

[આહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુધીમા અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આહક ચર્ચ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાત્પર્ય હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. ટાગળની એક બાજુ શાહીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઇસ્ટ)
મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રક-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઇસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

જુલાઈ : ૧૯૭૩

[અંક : ૪]

૧૪ : લેખ

લેખક

૧૨૫ બિનાં આંસુ...

અરુણાલ મલિક

૧૨૬ પરિશ્રમણ....

'આશુતોષ'

૧૩૦ બાપુએ કહ્યું : ...

અ. મ.

૧૩૨ બાપુને પગલે પગલે ..

૧૩૪ શંકાનાં વમલો...

પ્રો. પ્રકાશ મળ્લર

૧૩૫ હું હાલનું ફલ નહીં તોડું.

ઉપાખ્યેન જોશી

૧૩૬ જન્મદળ યાત્રા ..

કિશોરલાલ કોઠારી

૧૪૫ આને ૫ જોળળો ..

રામપ્રસાદ દવે

૧૪૮ આચરણનું મહત્ત્વ..

મહાસતી ઉત્તમજીવનકવરજી

૧૪૯ નાગપૂજા

૧૫૪ 'ગંગોત્રી'માં દલિતશ્રમ...

પ્રો. રમેશ ગાંગાકર

૧૫૭ શ્રેયશ્લેષ : એક અતોખ્ય વ્યક્તિત્વ ..

રેખાનીકાંત જોશી

૧૫૮ અવલોકન...

શિ.

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની ગારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુખીમા અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને ગ્રાહક શરૂ થકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મીઠું, વાળું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાહીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરમનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઈસ્ટ)

સુબઈ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, મલિક : મીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રક-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ સુદ્રિકા, રેઈસકોસ રોડ, રાજકોટ.

સર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ધનિયા એકસચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇ ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્સ સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. ચ પારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

सर्वोत्तम भाड भाटे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

प्रन्थिया ओकसबेन्ज

कलकत्ता-१

डेल २२-१०७२ ग्राम NOBISUCE

मिब स्थल

रेलवे स्टेशन, षगछा,

पो. ओ. नाराधपुर

बि. ग्र. पारव (बिहार)

(ग्राम KANORIA)

કૌટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો.

સમજુ માબાપ જાણે છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતુ ખોલાવો. આજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(અવનમેદ ઓફ ઇન્ડિયા મનરોજિંગ)
દેડ ઓફિસ હૉમિયન સર્કલ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

હોટુંબિડ સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો.

સમગ્ર માળાપ બધું છે કે
દેના બેંકમાં પોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે. ।
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. આજ ૪ ટકા.

દેના બેંક

(બનનેરેટ ઓફ ઇન્ડિયા મ્યુચ્યુઅલ)
રેડ ઓફિસ હામિલેન સર્કલ
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

આસામના પ્રશ્નો

ભારતના પૂર્વ વિસ્તારમાં આસામનું મહત્વ હંમેશા અદોષ રહ્યું છે. વળી આસામની આશુખાજી નેહાના પઠાડી વિસ્તાર અનેક તંત્રીલી-ઓથી ભરપૂર રહ્યો છે. ભાષાના પ્રશ્ન પણ આસામમાં અવાર નવાર ઢલચલ થતી રહી છે— રમખાણો થયા છે. છેલ્લે છેલ્લે પણ ભાષાના પ્રશ્ને ધમાચકડી ખેલી પ્રશ્ન હતી. બંગલા દેશના સર્જનથી ૨૦ ટકા જેટલા જંગમીભાષી મુસ્લીમોએ આસામમાં આસરો લીધા છે. પરિણામે આસામી ભાષા મોલ-નારાઓ લઘુમતિમાં મુકાઈ ગય છે, જે પ્રમાણુ ૪૫ ટકા જેટલું થઈ ગય છે. આસામ બહુભાષી પ્રદેશ છે. આના બગીચાઓના મળપૂરે બિહાર અને જોરિસ્સામાંથી મોટે ભાગે આવે છે અને તેઓ પોતાના પ્રદેશની ભાષા મોલે છે. વળી અહીં ખ્રિસ્તી વટાળ પ્રજાતિનું પ્રમાણુ ભારતભરમાં સૌથી વધુ હોવાથી દરેક પઠાડી કોમ પોતાનું અધાણદુ અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા લડત આપે છે. નાચા જાતિએ તો નાચાલેન્ડ મેળવી લીધું અને મીઝો જાતિને પણ મીઝોરામ મળી ગયું છે. ખાસી, જારો અને જીન્ટિયા જાતિવાળાઓએ મેધાલય ખનાવ્યું : ડાર્જિયા, ખોરી, મીસમી અને કુખી જાતિવાળાઓને અરુણાચલ મળ્યું. બહાપુવાને સામસામે કિનારે જુદી જુદી ભાષાઓ મોલાય છે. થોડા થોડા ફેરફાર સાથે લગભગ ૨૦૩ જાતની મોલીઓ પઠાડી કોમોમાં પ્રચલિત છે. જ્યાં તેલ નીકળે છે અને તેલની રિફાઈનરી આવેલી ત્યાં ભારતજરમાંથી મોટા આવીને વસ્યા છે અને ત્યાં સહઅસ્તિત્વના ઢિસાએ વિભિન્ન ભાષાઓ વચ્ચે એકતા ટકી રહી છે. તે સિવાય સમગ્ર આસામ અને સરહદી રાજ્યોમાં ભાષાકીય જરૂરી પ્રજાતિની આગેકૂચ રોકી રહ્યા છે. અઢળક કુદરતી સંપત્તિની બક્ષિસ આ પ્રદેશને મળી હોવા છતાં ભાષાની એકસૂત્રતાને અજાણે આસામ

પણ પાછળ રહી ગયું છે. નવા રાજ્યોની રચના પણ એ મુદ્દા ઉપર કરવામાં આવી છે કે અંદર અંદરનું ટોમનસ્ય થોડે આ ધારણા પણ ફેરારી નીવડી છે. જ્યાં આખા રાજ્યમાં એક જ ભાષા મોલાય છે—કાખલા—તરીકે ગુજરાત—ત્યાં પણ ક્યાં થાતિ છે ? માટે જ કવિએ સાચી વાત કરી છે :

ભાષાને શું વળગે બૂર
રહુમાં જીતે, તે થર !

સરજરમં રાંતિ

હિંદી મહાસાગરમાં થાતિની જરૂર છે કેમકે મહાસાગરો આ થાંત દરિયો ડહોળવા માગે છે. સુએઝ વિસ્તારમાં બ્રિટિશ લાગવગે વિદાય લીધા પછી અમેરિકા અને રશિયા આ વિસ્તારમાં સામ સામે પાટલે બેસવા માગે છે. ઈજીપ્ત સુએઝની નહેર જમ ક્યાં પછી, મધ્યપૂર્વમાંથી તેલ લઈ જતાં જહાઝો માટે હિંદી મહાસાગર જીવનદારી બની રહ્યો છે ઉપરાંત ઓસ્ટ્રેલિયા, અશિ એસિયાનાં કુટીમધ રાષ્ટ્રો, ભારત, શ્રીલંકા, પાકિસ્તાન, ભપાન—આ બધા જ રાષ્ટ્રોનો પરદેશ સાથેનો વેપાર હિંદી મહાસાગરમાં થઈને ચાલે છે જેટલું જ નહીં આફ્રિકા ખંડના પૂર્વ કિનારાના રાષ્ટ્રોનો પણ તે આધાર છે. જગતનાં સમુદ્રનાં યાજ્ઞીનાં કુલ વિસ્તારનો ૨૬ ટકા ભાગ આ મહાસાગર રોકે છે અને તેનું ક્ષેત્ર ફળ બે કરોડ ૮૦ લાખ ચોરસ મીટર થવા ગય છે. મીન પણ આ મહાસાગરમાં પોતાની લાગવગ શી લંકા દારા રાખવા માગે છે. હિંદી મહાસાગરમાં આવેલા કેટલાક ટાપુઓને નોકામયકમાં ફેરવી નાખવા માટે અમેરિકાએ કાયકમ તૈયાર કર્યો છે. ડી એગ્રો રાસિંઆ ખાતે તો જાદેશા મચક જલુ માસથી રહ્યું છે, જેનો ઉપયોગ અલુ સખમરીન દારા રશિયા ઉપર બીંસ વધારવા માટે છે. અમેરિકાની 'પોલારીસ'

આસામના પ્રશ્નો

ભારતના પૂર્વ વિસ્તારમાં આસામનું મહત્વ હંમેશા અદોર્શ રહ્યું છે. વળી આસામની આશુખાણુ નેકાના પહાડી વિસ્તાર અનેક તત્ત્વદોષી-ચોથી ભરપૂર રહ્યો છે. ભાષાના પ્રશ્ન પણ આસામમાં અવાર નવાર દબચલ યતી રહી છે— રમખાણો થયા છે. છેલ્લે છેલ્લે પણ ભાષાના પ્રશ્ને મમાચકડી ખેલી ચઈ હતી. બંગલા દેશના સર્જનથી ૨૦ ટકા નેટલાં બંગાળીભાષી મુસ્લીમોએ આસામમાં આશરો લીધો છે. પરિણામે આસામી ભાષા ભોલ-નારાઓ લઘુમતિમાં મુકાઈ જાય છે, જે પ્રમાણુ ૪૫ ટકા નેટલું ચઈ જાય છે. આસામ બહુભાષી પ્રદેશ છે. ચાના બગીચાઓના મજૂરો વિહાર અને જોરિક્ષામાંથી મોટે ભાગે આવે છે અને તેઓ પોતાના પ્રદેશની ભાષા બોલે છે. વળી અહીં ખ્રિસ્તી વટાળ પ્રશ્નિતું પ્રમાણુ ભારતભરમાં સૌથી વધુ હોવાથી ફરેક પહાડી કોમ પોતાનું અધાયદુ અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા લડત આપે છે. નાના જાતિએ તો નાજાલે-ડ મેળવી લીધું અને મીઝો જાતિને પણ મીઝોરામ મળી ચઈ છે. ખાસી, જારો અને ઝેન્ટિયા જાતિવાળાઓએ મેઘાલય ખનાવ્યું : કાશ્મિર, મીઝો, મીસમી અને કુષી જાતિવાળાઓને અરુણાચલ મળ્યું. ધલપુરાને સામસામે કિનારે જુદા જુદા ભાષાઓ બોલાય છે. થોડા થોડા ફેરફાર સાથે લગભગ ૨૦૩ જાતની બોલીઓ પહાડી ઝોનમાં પ્રચલિત છે. ન્યાં તેલ નીકળે છે અને તેલની રિક્કાઈની આવેલી ત્યાં ભારતભરમાંથી લોકો આવતી વસ્યા છે અને ત્યાં સહઅસ્તિત્વના દિશાએ વિભિન્ન ભાષાઓ વચ્ચે જોડતા ટકી રહી છે. તે સિવાય સમગ્ર આસામ અને સરહદી રાજ્યોમાં ભાષાકીય નૃત્યો પ્રચલિતી આજેક્ય રોમી રહ્યાં છે. અદ્યજક કુદરતી સંપત્તિની બક્ષિસ આ પ્રદેશને મળી હોવા છતાં ભાષાની જોરજતીને અજાણે આસામ

ધણું પાછળ રહી ગયું છે. નવાં રાજ્યોની રચના પણ એ મુદ્દા ઉપર કરવામાં આવી છે કે અંદર અંદરનું ડોમનસ્ય ઘટે. આ ધારણા પણ ફગારી નીવડી છે. ન્યાં આખા રાજ્યમાં જોકે જ ભાષા બોલાય છે —કામ્પલા—તરીકે ચુગરાત—ત્યાં પણ ક્યાં શાંતિ છે ? માટે જ કવિએ સાચી વાત કરી છે :

ભાષાને યું વળગે બૂર
રહ્યોમાં જીતે, તે થર !

સાગરમાં શાંતિ

હિંદી મહાસાગરમાં શાંતિની જરૂર છે કેમકે મહાસાગરમાં આ શાંતિ ફરિયા હોજાવા માગે છે. સુએઝ વિસ્તારમાં બ્રિટિશ લાગવગે વિદાય લીધા પછી અમેરિકા અને રશિયા આ વિસ્તારમાં સામ સામે પાટલે બેસવા માગે છે. ઈજીપ્ત સુએઝની નહેર બધે ક્યાં પછી, મધ્યપૂર્વમાંથી તેલ લઈ જતાં જહાઝો માટે હિંદી મહાસાગર જીવનદારી બની રહ્યો છે ઉપરાંત ઓસ્ટ્રેલિયા, અશિ એશિયાનાં કુટીબધ રાષ્ટ્રો, ભારત, શ્રીલંકા, પાકિસ્તાન, જાપાન—આ બધા જ રાષ્ટ્રોનો પરદેશ સાથેનો વેપાર હિંદી મહાસાગરમાં ધઈને ચાલે છે એટલું જ નહીં આફ્રિકા ખંડના પૂર્વ કિનારાના રાષ્ટ્રોનો પણ તે આધાર છે. જતનનાં સમુદ્રનાં યાજ્ઞીના કુલ વિસ્તારનો ૨૬ ટકા ભાગ આ મહાસાગર રોકે છે અને તેનું ફેરફાર બે કરોડ ૮૦ લાખ ચોરસ મીટર થવા જાય છે. ચીન પણ આ મહાસાગરમાં પોતાની લાગવગ શી લંકા દ્વારા રાખવા માગે છે. હિંદી મહાસાગરમાં આવેલા કેટલાક ટાપુએને નોકામથકમાં ફેરવી નાખવા માટે અમેરિકાએ કાપકેમ તોયાર કર્યો છે. ડી ઝેરો જાલિઆ ખાતે તો સુદેલા મથક વચ્ચે માસથી રહ્યું છે, જેનો ઉપયોગ અણુ સબમરીન દ્વારા રક્ષિત ઉપર બીંસ વધારવા માટે છે. અમેરિકાની 'પોલીસી'

સમક્ષ મૂકી છે. દર મહિને ભારતભરમાં અંગ્રેજીમાં પ્રકાશન પામતાં પુસ્તકોની એક સૂચિ તૈયાર કરી, દર ચાર મહિને બહાર પાડવાનું ટ્રસ્ટે ધાવું છે તે મુજબ પ્રથમ જુલેટીન એપ્રિલ ૧૯૭૩માં બહાર પડી છે જે ૪૦ પાનાની બની છે ૯ વિભાગોમાં પુસ્તકોની યાદી આપવામાં આવી છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) બાયોગ્રાફી (૨) મીદફ-અસ જુદા (૩) ફાઈન આર્ટ્સ (૪) ઈતિહાસ-ભૂગોળ (૫) ભાષા-સાહિત્ય (૬) ફિલસૂફી-ધર્મ (૭) રેફરન્સ (૮) વિજ્ઞાન (૯) સમાજવિજ્ઞાન.

આ જુલેટીન અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે અને તેની ઉપયોગિતા ભારતની ચોદે ભાષાના જગામુજો ઉપરાંત પરદેશીઓ માટે પણ ખૂબ છે જેઓને ભારતમાં બહાર પડતા અંગ્રેજી પુસ્તકો વિષે અચ્છી જાણકારી મળી રહે છે. ધરભર ૧૫૦ કીમતી પ્રકાશનો વિષે આ જુલેટીનમાં જાણકારી આપી છે. અને પાંચ રૂપિયાથી માંડી, “વિકાસ” પ્રકાશન પંચોતેર રૂપિયાની કિંમતનાં પ્રકાશનો તેમજ સવાસો રૂપિયા અને બસો રૂપિયા સુધીનાં પુસ્તકો આવરી લેવામાં આવ્યા છે. દર વર્ષે જે અક્ષરખંડ પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે તેમાંથી પસંદગી કરીને જ અહીં લેવામાં આવે છે તેથી આ જુલેટીન સંપૂર્ણ તો બની શકે નહીં તો પણ માર્ગદર્શક અવશ્ય બને, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, ગ્રંથપાલો તેમજ છુટસેલો અને સાહિત્યપ્રિય જગામુજો માટે લોકમિલાપનું “જુલેટીન ઓફ ઈન્ડિયન બુક્સ” એક અનિવાર્ય સંદર્ભ-પત્રિકા બની રહે છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં લોકમિલાપે જે સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે તે ભારતભરમાં અદ્વિતિય કંઠી સહાય તેવી છે. ૧૯૬૯ના માંથી શતાબ્દી વર્ષમાં દુનિયા બરતા દેશોમાં ભારતના સત્વશીલ પુસ્તકોનું પ્રદર્શન બન્યું; ૧૯૭૨માં મેઘાણી બંદીતી નિમિત્તે પાંચ રૂપિયામાં ૭૫૦ પાનાનું મેઘાણી સાહિત્ય લેર લેર પઢોઆડયું; ત્યાર પછી “આપણે સાહિત્ય વારસો” યોજના દ્વારા, ૧૯૭૩ના નવ-ધુઆરીની ૨૫મી તારીખથી શરૂ કરી, ગુજરાતી

સાહિત્યના નવનીત સમા પાંચ પુસ્તકોનો સેટ બનતાને મૂળ કિંમતે ઉપલબ્ધ કરી, પ્રકાશન ક્ષેત્રે વિક્રમ સ્થાપ્યો. આ યોજના તો હજુ ચાલુ જ રહેવાની છે. “મિલાપ” માસિક પણ તેની વિશિષ્ટ રીતે લોકસેવા કરી રહેલ છે. ઉપરાંત લોકમિલાપના પુસ્તક વેચાણ કેન્દ્રની અથડાવ એવા આખા દેશને મળે છે. ભાવનગરે પણ બડાગી છે કે આ બધું તેને આપણે યાદ છે.

બદમનગરનું સોલેરિયમ

રજવાડાના વખતમાં બદમનગરમાં સોલેરિયમ જીથું થઈ શક્યું તેની આજે નવાઈ લાગતી નોઈએ કેમ કે આજાદી પછીના ૨૫ વર્ષોમાં નિષ્ક્રિય પડી રહેલા આ સોલેરિયમને ચાલુ કરવા કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર ભેમધી કાઢીને સમય મળ્યો નહીં. આધુર્વેદની પ્રતિષ્ઠા કરનાર ગુજરાત સરકારે પણ સૂર્ય કિરણોથી અસાધ્ય રોગોને મટાડનાર આ અમૂતપૂર્વ સૂર્યચરને વિચારે મૂકી દીધું. જ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે જામનગરે સોલેરિયમ બનાવ્યું હતું. એમ કહેવાય છે કે ફક્ત ફાસમાં આવા બે સોલેરિયમ હતાં જેનો ખીમ વિશ્વયુદ્ધમાં નાશ થયો હતો. એટલે આખી દુનિયામાં ફક્ત જામનગર ખાતે જ તે અસ્તિત્વમાં છે અને હવે રહીરહીને સરકારની આંખ ઉપડી છે અને તેને ચાલુ કરવા માટે તાલીમ પામેલા ચિકિત્સકો તેમજ સાધનસામગ્રીથી સુસજ્જ કરી રહેલ છે. ચામડીના દર્દો, હાડકાનો ટી.બી., પક્ષપાત, હાથીપણું, ઈત્યાદિ રોગોમાં સૂર્યકિરણની ચિકિત્સા બહુ અસરકારક માણુમ પડી છે. જમીનથી જીએ ૩૦ ફીટ ફરતા ટાવર આસપાસ કેમિના એવી રીતે બનાવવામાં આવી છે કે તે હમેશાં સૂર્યની સન્મુખ રહે અને ટાવરની ફરતી ગતિ એવી રીતે નિયંત્રણ થતી હોય છે કે તે સૂર્યની ગતિ સાથે રહીને ૬૦ મિનિટમાં એક ચક્કર પૂરું કરે છે અને દરદીને આખો દિવસ સૂર્યના કિરણો મળતાં રહે છે અને કિરણોની તીવ્રતા વધારવા-ઘટાડવા ખાસ યંત્રોની રચના કરવામાં આવી છે જેથી સૂર્યકિરણોથી મળતી ગરમી કરતાં જરૂર પડે તો અહીંથી વધુ ગરમી દરદીને આપી શકાય. સોલેરિયમની સાથે નાનકડી

સમક્ષ મૂકી છે. દર મહિને ભારતભરમાં અંગ્રેજીમાં પ્રકાશન પામતાં પુસ્તકોની એક સૂચિ તૈયાર કરી, દર ચાર મહિને બહાર પાડવાનું ટ્રસ્ટે ધ્યાનું છે તે મુજબ પ્રથમ જુલેટીન એપ્રિલ ૧૯૭૩માં બહાર પડી છે જે ૪૦ પાનાની બની છે ૯ વિભાગોમાં પુસ્તકોની યાદી આપવામાં આવી છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) બાયોગ્રાફી (૨) ઐતહાસિક ગ્રંથ (૩) ફાઈન આર્ટ્સ (૪) ઇતિહાસ-ભૂગોળ (૫) ભાષા-સાહિત્ય (૬) મિલસૂકી-પર્મ (૭) રફરન્સ (૮) વિજ્ઞાન (૯) સમાજવિજ્ઞાન.

આ જુલેટીન અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે અને તેની ઉપયોગિતા ભારતની ચોક્કસ ભાષાના છાત્રાસુઓ ઉપરાંત પરદેશીઓ માટે પણ ખૂબ છે જેઓને ભારતમાં બહાર પડતા અંગ્રેજી પુસ્તકો વિષે અચ્છી જાણકારી મળી રહે છે. ધનભર ૧૫૦ હીમતી પ્રકાશનો વિષે આ જુલેટીનમાં જાણકારી આપી છે. અને પાંચ રૂપિયાથી માંડી, “વિકાસ” પ્રકાશન પંચોતેર રૂપિયાની કિંમતનાં પ્રકાશનો તેમજ સવાસો રૂપિયા અને જસો રૂપિયા સુધીનાં પુસ્તકો આવરી લેવામાં આવ્યા છે. દર વર્ષે જે અશ્વમેધ પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં બહાર પડે છે તેમાંથી પચ્ચઠી કરીને જ અડી લેવામાં આવે છે તેથી આ જુલેટીન સંપૂર્ણ તો બની શકે નહીં તો પણ માત્રેદશક અવસ્થા બને, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, ગ્રંથપાલો તેમજ છુસેલરો અને સાહિત્યપ્રિય છાત્રાસુઓ માટે લોકમિલાપનું “જુલેટીન ઓફ ઇન્ડિયન બુક્સ” એક અનિવાર્ય સંદર્ભ-પત્રિકા બની રહે છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં લોકમિલાપે જે સાંસ્કૃતિક અને સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે તે ભારતભરમાં અદિતિન કંઠી લગાય તેવી છે. ૧૯૯૯ના ગાંધી શતાબ્દી વર્ષમાં દુનિયા બરના રેશમાં ભારતના સત્વશીલ પુસ્તકોનું પ્રદર્શન બન્યું; ૧૯૭૨માં મેઘાણી જન્મતી નિમિત્તે પાંચ રૂપિયામાં ૭૫૦ પાનાનું મેઘાણી સાહિત્ય ધેર ધેર પહોંચાડાયું; ત્યાર પછી “આપણે સાહિત્ય વારસો” યોજના દ્વારા, ૧૯૭૩ના જન્યુઆરીની ૨૫મી તારીખેથી શરૂ કરી, ગુજરાતી

સાહિત્યના નવનીત સમા પાંચ પુસ્તકોનો સેટ જનતાને મૂળ કિંમતે ઉપલબ્ધ કરી, પ્રકાશન ક્ષેત્રે વિકાસ સ્થાપ્યો. આ યોજના તો હજુ ચાલુ જ રહેવાની છે. “મિલાપ” માસિક પણ તેની વિદિષ્ઠ રીતે લોકસેવા કરી રહેલ છે. ઉપરાંત લોકમિલાપના પુસ્તક વેચાણ કેન્દ્રની અલગ જ એક આખા ફેશન મળે છે. ભાવનગરે પણ બકાગાં છ કે આ બધું તેને આપણે યાદ છે.

જામનગરનું સોલેરિયમ

રજવાડાના વખતમાં જામનગરમાં સોલેરિયમ ઊભું થઈ શક્યું તેની આજે નવાઈ લાગતી જોઈએ કેમ કે બાગડો પછીના ૨૫ વર્ષોમાં નિષ્ક્રિય પડી રહેલા આ સોલેરિયમને ચાલુ કરવા કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર બેમંથિ કાઢીને સમય મળ્યો નહીં. આપણે જાણીએ છીએ કે ગુજરાત સરકારે પણ સુધ્ધે કિરણોથી અશ્વમેધ રોજાને મટાડનાર આ અમૂતપૂર્વ સુધ્ધરને વિચારે મૂકી દીધું. છ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે જામસાહેબે સોલેરિયમ બનાવ્યું હતું. એમ કહેવાય છે કે ફક્ત ફાન્સમાં આવ્યા બે સોલેરિયમ હતાં જેનો ખીજ વિશ્વયુદ્ધમાં નાશ થયો હતો. એટલે આખી દુનિયામાં ફક્ત જામનગર ખાતે જ તે અસ્તિત્વમાં છે અને હવે રહીરહીને સરકારની આંખ ઉપડી છે અને તેને ચાલુ કરવા માટે તાલીમ પામેલા ચિકિત્સકો તેમજ સાધનસામગ્રીથી સુસજ્જ કરી રહેલ છે. ચામડીના દર્દો, હાડકાના ટી.બી, પક્ષ્પાત, હાથીપથ, ઈત્યાદિ રોજામાં સુધ્ધકિરણની ચિકિત્સા બહુ અસરકારક માલુમ પડી છે. જામનગરની જામે ૩૦ ફીટ ફરતા ટાવર આકાશમાં કેળિતો એવી રીતે બનાવવામાં આવી છે કે તે હંમેશાં સુધ્ધની સન્મુખ રહે અને ટાવરની ફરતી ગતિ એવી રીતે નિયંત્રણ થતી હોય છે કે તે સુધ્ધની ગતિ સાથે રહીને ૧૦ મિનિટમાં એક ચક્કર પૂરું કરે છે અને ફરતે આવેલા દિવસ સુધ્ધના કિરણો મળતાં રહે છે અને કિરણોની તીવ્રતા વધારવા-ઘટાડવા ખાસ યંત્રોની રચના કરવામાં આવી છે જેથી સુધ્ધકિરણોથી મળતી ગરમી કરતાં જરૂર પડે તો અઢીરણી વધુ ગરમી ફરતે આવી શકાય. સોલેરિયમની સાથે નાનકડી

આપુએ કહ્યું : “આવો મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ”

શુ. મ.

મને સ્વપ્નાં તો ઘણાં આવે છે, પણ યાદ તો કોઈ એકાદ જ રહી જાય છે. થોડા દિવસ પર સવારના જાગ્યે મને એક સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં ત્રીધીજી અને કહેતા હોય એમ લાગ્યું, “આવો, મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ !” એ જીવંતો મારી ચેતનામાં અને મારા કાનમાં મેં ખરાબર ત્રણવાર સાંજીવ્યા, અને મને ઘણું અશ્ચર્ય થયું. પછી તો મારી વિચાર-ધારા વહેવા લાગી.

જે ત્રીધીજીએ પોતાના જીવનમાં સેંકડોના આંસુ લૂછ્યાં હતાં એ ત્રીધીજી રડવાનું કહે છે શું ? એમના દિલને કોઈ વસ્તુ અતિથય દુઃખી કરી રહી હશે. નહીં તો રડવાનું કદાપિ ન કહે. એમ મેં મારા મનને સમજાવ્યું.

પણ ખાણું દિલ, જે માતાના દિલ કરતાં પણ વધારે માવાળું અને મૃદુ છે, એ સા કારણે આટલું દુઃખી થયું હશે કે મેં મારા મનને પૂછ્યું.

આ પ્રથમ પૂછતાં જ મારી અંદરની આંખો સામે ખાણી ત્રેમાજનમીતિ આવી ખડી થઈ ગઈ.

એમના જીવતાં જ લોકોએ અહિંસાના ત્યાગ કર્યો પણ એમના ત્રણ પછી તો લોકોએ અહિંસાનું ખૂન કરી દીધું છે. શું આ કારણે ત્રીધીજીને દુઃખ થઈ રહ્યું હશે કે ફરીને મેં મારા મનને પ્રથમ પૂછ્યો.

ત્યારે મારા અંતરમાંથી બહાર કોઈ કહેતું હોય : “હા, અહિંસાના બળ વડે આપણે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી છકધા, પણ એ સ્વતંત્રતાને ટકાવવા સારું હિંસાબળની સામગ્રી આપણે એકત્ર કરી રહ્યા છીએ.”

આ સાંભળી હું ચૂપ રહ્યો. વાત તો સાચી છે. એ વિચારે મારા મનને તીરની પેઠે આઘાત કર્યો. થોડીવાર પછી તે જ અવાજ મારા અંતરમાંથી બોલી ઊઠ્યો : “મેં મારું આખું જીવન

લોકોમાં પરસ્પર પ્રેમ અને ભાનુભાવ વધે એ સારું તનતોડ મહેનત કરવામાં પચાર કયું”. પણ હમણાં તો દુઃખાવતો કાવાનજ દેશમાં પ્રવળી રહ્યો છે. લોકોને મેં સ્વ-સમર્પણ અને ખીખની સેવાના કાવો ખીલવવાનું શીખવ્યું પરંતુ આઝાદી પછી તો લોકો કુરખાનીને વેપારીની મુડી હોય એમ સમજી બેઠા છે, એટલે કે કુરખાની કરવાથી બે કંઈ ફાયદો પોતાને ન થતો હોય તો તેઓ કુરખાની કરતા નથી.

“સ્વરાજ મળ્યા પછી આપણી જે સાચી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા છે તેને વધારે ને વધારે આપણે ઉત્તરજન આપીશું, એમ મેં ધારેલું હતું. પણ એકેય ચિદ્ર મને જણાયું નથી. નવી દિલ્લી તો હજી જૂની દિલ્લી જ છે. સહેરના લોકો મારે જ બધી યોજનાઓ લઘવામાં આવે છે. જૂની સરકાર પણ એમ જ કરતી હતી ને કે ગામડાંનાં લોકો મારે ઘણું ઝીણું લક્ષ આજની બધી યોજનાઓમાં આપવામાં આવે છે.

“પણ કોઈ વધારે દુઃખની વાત તો એ છે કે કચિસના સભ્યોને દિવસે દિવસે મોટા સહેરોનો મોહ, મોટી પદવીઓ મેળવવાની દોટ, જ્ઞાતા-શક્તિ

આપુએ કહ્યું : “આવો મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ”

શુ. મ.

મને સ્વપ્નાં તો ધણી આવે છે, પણ યાદ તો કોઈ એકાદ જ રહી જાય છે. થોડા દિવસ પાસવારના જમણે મને એક સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં ત્રીધીજી અને કહેતા હોય એમ લાગ્યું, “આવો, મારી પાસે બેસો, અને આપણે બંને રહીએ !” એ જાહેરો મારી ચેતનામાં અને મારા કાનમાં મેં બરાબર ત્રણવાર સાંજીવ્યા. અને મને ધણું આશ્ચર્ય થયું. પછી તો મારી વિચાર-ધારા વહેવા લાગી.

ને ત્રીધીજી ચેતાના જીવનમાં સેઠકોના આંધ્ર લૂક્યાં હતાં એ ત્રીધીજી રડવાનું કહે છે શું ? એમના દિલને કોઈ વસ્તુ અતિશય દુઃખી કરી રહી હશે. નહીં તો રડવાનું કદાપિ ન કહે. એમ મેં મારા મનને સમજાવ્યું.

પણ બાણુનું દિલ, ને માતાના દિલ કરતાં પણ વધારે માવાળું અને મૃદુ છે, એ શા કારણે આટલું દુઃખી થયું હશે ? મેં મારા મનને પૂછ્યું.

આ પ્રશ્ન પૂછતાં જ મારી અંદરની અગ્નિ સામે બાણુની પ્રેમાગત્તિ આવી ખડી થઈ ગઈ.

એમના જીવતાં જ સેઠકોએ અહિંસાનો ત્યાગ કર્યો પણ એમના ગણ પછી તો સેઠકોએ અહિંસાનું ખૂન કરી દીધું છે. શું આ કારણે ત્રીધીજીને દુઃખ થઈ રહ્યું હશે ? હરીને મેં મારા મનને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

ત્યારે મારા અંતરમાંથી જાણે કોઈ કહેતું હોય : “હા, અહિંસાના બળ વડે આપણે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા, પણ એ સ્વતંત્રતાને ટકાવવા સારું હિંસામળની સામગ્રી આપણે એકત્ર કરી રહ્યા છીએ.”

આ શબ્દોનો ઠું ચૂપ રહ્યો. વાત તો સાચી છે. એ વિચારે મારા મનને તીરની પેઠે આઘાત કર્યો. થોડીવાર પછી તે જ અવાજ મારા અંતરમાંથી બોલી ઊઠ્યો : “મેં મારું આખું જીવન

સેઠકોમાં પરસ્પર પ્રેમ અને જાતજાત વધે એ સારુ તનતોડ મહેનત કરવામાં પચાર થયું. પણ હમણાં તો હિંસાવાનો કાવાનળ દેશમાં પ્રબળી રહ્યો છે. સેઠકોને મેં સ્વ-સમર્પણ અને ખીનની સેવાના બાવો ખીલવવાનું શીખવ્યું પરંતુ આઝાદી પછી તો સેઠકો કુરખાનીને વેપારીની મૂડી હોય એમ સમજી બેઠાં છે, એટલે કે કુરખાની કરવાથી ને કંઈ ફાયદો પોતાને ન થતો હોય તો તેઓ કુરખાની કરતા નથી.

“સ્વરાજ મળ્યા પછી આપણી ને સાચી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા છે તેને વધારે ને વધારે આપણે ઘોરજન આપીયું, એમ મેં ધારેલું હતું. પણ એકેય ચિદ મને જણાતું નથી. નવી દિલ્હી તો હજી જૂની દિલ્હી જ છે. સહેરના સેઠકો મારે જ બધી યોજનાઓ ઘડવામાં આવે છે. જૂની સરકાર પણ એમ જ કરતી હતી ને ? ત્રામકાનાં સેઠકો મારે ધણું જોણું લક્ષ આજની બધી યોજનાઓમાં આવવામાં આવે છે.

“પણ સૌથી વધારે દુઃખની વાત તો એ છે કે કેબિનના સભ્યોને દિવસે દિવસે મોટા સહેરોનો મોડ, મોટી પદવીઓ મેળવવાની ટાટ, જતા-જકિત

એક પર હિંદુસ્તાનમાં અને બીજો પર નવું દુનિયાના જ્યાં દેશોમાં પડી રહ્યો હોય એવી તમારી ભવ્ય ચાલ અને નિકાળી છે, અમને વાદ છે કે તમે જ્યારે પગલાં ભરતા ત્યારે તમારી સાથેના ધણા માનસો પાછળ રહી જતા અને તમારી સાથે રહેયું હોય તો તમારા સાથીદારોને દોડવું પડતું હતું ! નેચો સૂતા હતા એમને તમે જગાડ્યા, નેચો ભગતા બેઠા હતા એમને તમે ઊભા કર્યા અને નેચો ઊભા હતા એમને દોડતા કર્યા !

અને એક દિવસ અચાનક તમારું આ વિરાટ પગલું ધક્કો મૂક્યું; “હે રામ” એવો મંત્ર જપતા

તમે ઠગી પડ્યા, જાણે પૃથ્વીનો આ ગેદો મૂકી ઊડ્યો હોય એવો આશંકા લાગ્યો. અમે સૌ રડી પડ્યા અને થોડા સમય માટે તો વાતાવરણ એવું બની રહ્યું કે કોઈ કોઈને આશ્વાસન આપવાનાં રહ્યું નહિ ! અમારા આંસુ લૂછવાની કક્ષિત પણ અમારા હાથમાંથી ચાલી ગઈ. થોડી વાર પછી મન ઉપર અમે કબૂ મેળવ્યો અને અમે સૌ નેતાઓને નહીં કબૂ કે તમારા પગલે પગલે ચાલ્યું.

હવે અમે અને શું કરી રહ્યા છીએ તે જુઓ. અમે સૌ તમારા પગલે પગલે જ ચાલતા આવ્યા છીએ, પણ ચાલમાં જરા ફેરફાર કર્યો છે, તમે પગે ચાલીને જતા હતા અને હવે અમે સૌ વિમાનમાં આવળ કરીએ છીએ. આ રીતે અમે, તમારા કરતાં વધુ ઝડપી બન્યા છીએ, તમે રેલવેના ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા હતા અને કહેતા હતા કે આ વર્ગને સગવડતા મળવી જોઈએ, અમે ઘણી સગવડતાઓ આપી છે અને ઘણાં ત્રીજા વર્ગની મુસાફરી કરતા કરી મૂક્યા છે ! પ્રજાને અમે યાં કલાસના માંચે જ વાળી રહ્યા છીએ અને પ્રજા તમારા પગલે પગલે ચાલી રહી છે કે નહિ એ જોવા માટે અમે ઘણી વાર ફ્લટ કલાસમાં મુસાફરી કરીએ છીએ, ખરી રીતે તો અમારે ફ્લટ કલાસમાં બેઠવું ન જોઈએ પણ જો યાં કલાસમાં બેઠાં છે તો વધુ ત્રિજી થાય અને પ્રજાને વધુ ત્રાસ પડે, અમારે ઘણી પ્રજાને ત્રાસ થાય એવું કોઈ પણ પ્રજાને અમે ભરવા માગતા નથી; કારણ કે અમે જાણીએ છીએ કે આપું કંઈ કરીએ તો તમારા આત્માને કુલ થાય.

તમે અમને સત્યનો ઉપદેશ આપ્યો અને અમે પણ પ્રજાને એ જ ઉપદેશ આપી રહ્યા છીએ. અમારે ઘણી વાર અસત્ય બોલવું પડે છે. પણ પ્રજાને તો કહેતાં જાય બોલવાનું જ કહીએ છીએ. આ રીતે અમે સત્યની પૂજા કરાવવાનું ચાલુ રાખ્યું.

એક પત્ર હિંદુસ્તાનમાં અને બીજો પત્ર નાણે દુનિયાના જુદા દેશોમાં પડી રહ્યો હોય એવી તમારી ભવ્ય થાસ અમે નિહાળી છે. અમને યાદ છે કે તમે ભારે પગલાં ભરતા ત્યારે તમારી સાથેના પથા માથુસો પાછા રહી જતા અને તમારી સાથે રહેવું હોય તો તમારા સાથીદારોને રોકવું પડતું હતું. નેચો સુના હતા એમને તમે જતાડયા, નેચો ભયતા બેઠા હતા એમને તમે ઊભા કર્યા અને નેચો ઊભા હતા એમને હોડતા કર્યા.

અને એક દિવસ અચાનક તમારું આ વિરાટ પગથું ધક્કો મૂક્યું; “હે રામ” એવો મંત્ર જપતા

તમે ઢળી પડ્યા, નાણે પૂરીતો આ ગેચો મૂકી ઊઠ્યો હોય એવો અચાનક ઘાગ્યો. અમે સૌ રહી પડ્યા અને થોડા સમય માટે તો વાતાવરણ એવું બની રહ્યું કે કોઈ કોઈને આધાસન આપવાનાં રહ્યું નહિ. અમારા આંસુ લૂછવાની કઠિત પણ અમારા હૃદયમાંથી ચાલી ગઈ. થોડી વાર પછી મન ઉપર અમે કબ્જો મેળવ્યો અને અમે સૌ નેતાઓને નક્કી કર્યું કે તમારા પગલે પગલે ચાલવું.

હવે આને અમે શું કરી રહ્યા છીએ તે જુઓ. અમે સૌ તમારા પગલે પગલે જ ચાલતા આવ્યા છીએ, પણ ચાલમાં જરા ફેરફાર કર્યો છે. તમે પગે ચાલીને જતા હતા અને હવે અમે સૌ ત્રિમાનમાં આવળા કરીએ છીએ. આ રીતે અમે, તમારા કરતાં વધુ ઝડપી બન્યા છીએ. તમે રેલવેના ગીબ વગેરેમાં મુસાફરી કરતા હતા અને કહેતા હતા કે આ વગેરેને સગવડતા મળવી નોઈએ, અમે ઘણી સરવડતાઓ આપી છે અને ઘણાં જોખમ વગેરેની મુસાફરી કરતા કરી મૂક્યા છે. પ્રમતે અમે થઈ કલાસના માર્ગે જ વાળી રહ્યા છીએ અને પ્રભ તમારા પગલે પગલે ચાલી રહી છે કે નહિ એ જોવા માટે અમે ઘણી વાર ફસ્ટ કલાસમાં મુસાફરી કરીએ છીએ. ખરી રીતે તો અમારે ફસ્ટ કલાસમાં બેસવું ન નોઈએ પણ જો થઈ કલાસમાં બેસાએ તો વધુ ત્રિહી થાય અને પ્રમતે વધુ તાસ પડે, અમારે લીધે પ્રમતે તાસ થાય એવું કોઈ પણ પગથું અમે ભરવા માગતા નથી; કારણ કે અમે નાણાંને ઈચ્છે કે આપું કંઈ કરીએ તો તમારા આત્મને કુ બ થય.

તમે અમને સત્યનો ઉપદેશ આપ્યો અને અમે પણ પ્રમતે એ જ ઉપદેશ આપી રહ્યા છીએ. અમારે ઘણી વાર અસત્ય બોલવું પડે છે. પણ પ્રમતે તો દંભેશો શત્રુ બોલવાનું જ કહીએ છીએ. આ રીતે અમે સત્યની પૂજા કરાવવાનું ચાલુ રાખ્યું.

દુનિયામાં નાસ્તિકો તો થણા હશે પણ કનૈસ ઈન્ફરસોલ નેવે! નાસ્તિક ખીન્ને ભાગ્યે જ નેવેા મળે. એ કહેતો કે આ સૃષ્ટિ વિવિધ પ્રકારના અણુપરમાણુઓના આકર્ષક સંયોજન જ છે. આ સૃષ્ટિચલાની પાછળ કોઈ બૃહત્તર શક્તિ કામ કરી રહી છે એ વાત સ્વીકારવા માટે એ સહેજેય તૈયાર નહોતો.

એક વખત એને ભણીતા તત્ત્વચિંતક અને ધર્મપ્રચારક હેનરી બિયરને ત્યાં જવાનું થયેલું. એમાં પણ એનો આશય તો એ જ હતો કે બિયર સાથે અધોર ચર્ચા કરવી ને તેને હલીસોમાં હરાવવા. એણે બિયરના દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કરતાં જ સૂર્યમંડળનું એક સુંદર મોડેલ જોયું. એની રચના કરનારે સૂર્ય અને પૃથ્વી, ચંદ્રો તેમ જ અન્ય ગ્રહોની એવી સરસ પ્રતિકૃતિ કરી હતી કે જોનારને એક ફાળમાં સમમ સૂર્યમંડળનો ખ્યાલ આવી જાય.

ફાળવાર માટે ચર્ચાનો આરંભ કરવાનું જૂઠ્ઠી જઈને ઈન્ફરસોલે બિયરને પૂછ્યું: “સૂર્યમંડળની આવી જ પ્રતિકૃતિ બનાવી આપનારની શોધ કું વધોથી કરી રહ્યો છું. સુંદર છે આ મોડેલ. કાલ્ચિ બનાવ્યું ? મારે એ માણસને મળવું પડશે.”

“કાલ્ચ બનાવે ? એની મેળાએ જ આપો-આપ તૈયાર થઈ ગયું.” બિયરે જવાબ આપ્યો.

“એમ બને જ કેમ ? આખા સૂર્યમંડળની પ્રતિકૃતિ આપોઆપ તૈયાર થાય શી રીતે ?” બિયરનો કટાક્ષ સમજ્યા વગર જ ઈન્ફરસોલે કહ્યું.

“કેમ ન થાય ? જો સૂર્યમંડળ ને આપણી આસપાસની સૃષ્ટિ એની જાતે જ રચાઈ જાય તો આ મોડેલ પોતાની જાતે કેમ ન બની જાય ?”

બિયરના આ કૃતકાનો કોઈ જ જવાબ ઈન્ફરસોલ પાસે નહોતો. એ નાસ્તિક જવાબ આપ-

વામાં શા હોયા વાલ્યા હશે એ જાણવામાં આવ્યે રસ ન લઈએ. પણ કોઈ કોઈ વખતે ઉછળી આવતી આપણી નાસ્તિકતાને માટે આમાં પડકાર તો રહેશે છે જ.

મને લાગે છે કે નાનીમોટી શંકાભરી ફાલ્ગુ નાસ્તિકતાનો ઉમરો તો લગભગ દરેક જણમાં આવી જતો હોય છે. જેને ઈધરે અચાઉ અનેકવાર અસીમ મદદ કરી હોય એવી વ્યક્તિ પણ શંકાજન્ય ચિંતાર કરી શકે છે. મારી સમજ પ્રમાણે આનું એક કારણ એ પણ હોય કે આપણી કાઢા માત્ર ઉપરછલ્લી જ હોય, એનાં મૂળિયાં ઊંડા જ ન નખાયા હોય. એટલે જ તો વિરોધનો આઠો વાયરો વાર્તા જ એ હલમલી બાંધે ન ?

અથવા કદાચ એમ પણ હશે કે ગમે એટલી દૃઢ કાઢા પણ કોઈકે વાર તો ડમી જ નખાવે! કોઈ નિયમ રચવાની પાછળ ઈધરની કોઈ કુક્તિ જ કામ કરતી હશે. ઈધર નેવાં ઈધરને પણ આવા માનવીને જ શોભે એવાં કાવતરાં કરવાની જરૂર એટલા માટે પડતી હશે કે આવી શંકાએને કારણે સરવાળે તો મોટે ભાગે લઘા ને આસ્થા વધારે જ જ દૃઢ થતાં હોય છે.

શંકાના વમળોમાંથી બહાર નીકળેલો માણસ વધારે સચકત બનીને જાગળ આવે છે. પછી એવા જ પ્રકારની પરિસ્થિતિ માણસને લાગે જ ડારી શકે. તોફાન નવું હોય તો ડારે. પણ જો માણસ એમાંથી પોતાની જાતને ઉચારે તો ખીણ વખતનું એવું તોફાન ખુદ હારે.

એક વખત દરિયાકાંઠે જિમો રહીને કું હોડી-એની રમત જોઈ રહ્યો હતો ત્યારે મને આ જાત બરાબર સમજાયું. ભરતીનો સમય થતાં મોખની ખગમખાટ, કદ અને ચતિ વધવા લાગ્યાં. મોખની

દુનિયામાં નાસ્તિકો તો જણા હશે પણ કનૈઠ ઈન્સરસોલ જેવો નાસ્તિક ખીને બાળ્યે જ નોવા મળે. એ કહેતો કે આ સૃષ્ટિ વિવિધ પ્રકારના અણુપરમાણુઓના આકર્ષક સંયોજન જ છે. આ સંસ્કરણની પાછળ કોઈ બૃહદ્ગત શક્તિ કામ કરી રહી છે એ વાત સ્વીકારવા માટે એ સહેજે તૈયાર નહોતો.

એક વખત એને ભણીતા તત્ત્વચિંતક અને ધર્મપ્રચારક ડેનરી બિયરને ત્યાં જવાનું થયેલું. એમાં પણ એનો આશય તો એ જ હતો કે બિયર સાથે અધોર ચર્ચા કરવી ને તેને ક્ષણિકામાં હરાવવા. એણે બિયરના દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કરતાં જ સૂર્યમંડળનું એક સુંદર મોડેલ જોયું. એની રચના કરનારે સૂર્ય અને પૃથ્વી, ચંદ્રો તેમ જ અન્ય ગ્રહોની એવી સરસ પ્રતિકૃતિ કરી હતી કે જોનારને એક સમયે સમગ્ર સૂર્યમંડળનો ખ્યાલ આવી જાય.

સંજવાર માટે ચર્ચાના આરંભ કરવાનું બૂધી જઈને ઈન્સરસોલે બિયરને પૂછ્યું. “સૂર્યમંડળની આવી જ પ્રતિકૃતિ બનાવી આપનારની શોધ કું વર્ષોથી કરી રહ્યો છું.” સુંદર છે આ મોડેલ. કાણે બનાવ્યું ? મારે એ માણસને મળવું પડશે.”

“કાણે બનાવે ? એની મેળાએ જ આપો-આપ તૈયાર થઈ ગયું.” બિયરે જવાબ આપ્યો.

“એમ બને જ કેમ ? આખા સૂર્યમંડળની પ્રતિકૃતિ આપોઆપ તૈયાર થાય શી રીતે ?” બિયરનો કટાક્ષ જમજમી વચ્ચે જ ઈન્સરસોલે કહ્યું.

“કેમ ન થાય ? જો સૂર્યમંડળ ને આપણી આસપાસની સૃષ્ટિ એની જાતે જ રચાઈ જાય તો આ મોડેલ પોતાની જાતે કેમ ન બની જાય ?”

બિયરના આ કટકોના કોઈ જ જવાબ ઈન્સરસોલ પાસે નહોતો. એ નાસ્તિકે જવાબ આપ-

વામાં જા સોચા વાળ્યા હશે એ નજીવામાં આવ્યે રસ ન લઈએ. પણ કોઈ કોઈ વખતે ઊછળી આવતી આપણી નાસ્તિકતાને માટે આમાં પડકાર તો રહેવો છે જ.

મને લાગે છે કે નાનીમોટી શંકાકારી સૃષ્ટિ નાસ્તિકતાને ઉમરો તો લગ્નલગ દરેક જુગમ્પા આવી જતો હોય છે. જેને ઈશ્વરે અગ્રાઉ અનેકવાર અસીમ મદદ કરી હોય એવી વ્યક્તિ પણ શંકાજન્ય ચિંતકાર કરી શકે છે. મારી સમજ પ્રમાણે આનું એક કારણ એ પણ હોય કે આપણી કાઠા માન ઉપરછલ્લી જ હોય, એનાં મૂળિયાં ઊંડા જ ન નખાયા હોય. એટલે જ તો વિરોધનો આજો વાયરો વાર્તા જ એ હથમણી જાડે ને ?

અથવા કદાચ એમ પણ હશે કે ગમે એટલી દંડ કાઢા પણ કોઈકે વાર તો કરી જ નહીં એવો કોઈ નિયમ રચવાની પાછળ ઈશ્વરની કોઈ શક્તિ જ કામ કરતી હશે. ઈશ્વર જેવાં ઈશ્વરને પણ આવા માનવીને જ શોભે એવા કાવતરાં કરવાની જરૂર એટલા માટે પડતી હશે કે આવી શંકાએને કારણે સરવાલે તો મોટે ભાગે ભદ્રા ને આસ્થા વધારે જ જ દંડ થતાં હોય છે.

શંકાના વમળોમાંથી બહાર નીકળેલા માણસ વધારે સચકત બનીને જાગળ આવે છે. પછી એવા જ પ્રકારની પરિસ્થિતિ માણસને કાળે જ જ કારી કરે. તોફાન નવું હોય તો કારે. પણ જો માણસ એમાંથી પોતાની જાતને ઉગારે તો ખીલ વખતનું એવું તોફાન ધ્રુવ હારે.

એક વખત દરિયાકાંઠે ઊભો રહીને કું હોડી-જોડી રમત જોઈ રહ્યો હતો ત્યારે મને આ જાત બરાબર સમજાયું. ભરતીનો સમય થતાં મોખર્ની બળમળાટ, કદ અને તિલિ વધવા સાચાં. મોખર્ની

શુધીનો આદર કરવો જોઈએ.

બનાઈ શોને માટે પણ આતું જ કહેવાય છે. દિવસની ચર્યાત કરતાં પહેલાં, કોઈ પણ માનવ મિત્રોને મળતાં અગાઉ વહેલી સવારના શુધાબને મળવા જતા. તેના રથની તુષિ પામતા.

કુદરતની લખલુટ સમૃદ્ધિમાંથી કેટલું બધું પામરા જેવું છે એ વાતનો સામાન્ય માનવીને તો કદાચ ખ્યાલ પણ નહિ આવે. ઈશ્વર એમર પાથરેલા વૈભવને પામવા માટે પછી દષ્ટિ પણ જોઈએ. એને સમજવા માટે મન પણ કેળવાયેલું હોવું જોઈએ. એ કેળવણી માટે પણ પાછી વર્ષોની સાધના જોઈએ. તો જ તમે અને કુદરત એક તંત્રથી જોડાઈ શકો.

આ પરિસ્થિતિએ તમે પહેલો ત્યારે તમને લાગશે કે કુદરતના એકએક સર્જન પાસે બધા છે. લાગણી છે. એને પણ તમને કંઈક કહેવાતું છે. સર રામન પાસે તો કુદરતની આ કિતાબ વાંચવાની કંઈક અનંદી કહી શકાય એવી શક્તિ હતી. આ કારણે લઈને તેઓ પ્રકૃતિને માણવામાં કલાકો સુધી એક ધ્યાન થઈ જતા.

પોતાના સંશોધનકાર્યને માટે પાંચ દૂધ લાવવાનું કથું હોય અને જો બૂલમાં પટાવાળો પાંચ દૂધને બદલે બ્રુમ્બો તોડી લાવે તો લાવનારનું આવી જ બને, એને કડક શબ્દોમાં લઈ કહે કે. “મેં કેટલા દૂધ મેં લાવ્યા હતા?” મઠ વૈજ્ઞાનિક પાસે આવું મકાકવિ જેવું હાલ હતું. સત્યની શોધને માટે દૂધોની જરૂર છે. પણ જરૂરિયાત કરતાં વધારે દૂધ તોડવા તેમાં

પૂર્વ ૧૩૪થી ચાલુ ખાણો વચ્ચે જાણે હોડીઓ ગરકાવ થઈ ગઈ. પણ ખીજ જ પળે બધી હોડીઓ મોઝાના મસ્તક પર સવાર થઈ ગઈ. મેં જોયું કે એ રાક્ષસી મોઝા પોતાની તાકાતથી હોડીઓને કિનારે લઈ આવ્યાં.

એમ આપણે બનેલે શંકાની ખીણમાં લશ્વ-વાર સરકી જઈએ, એ જ શંકા હલ થઈને આપણને અસ્થાના મસ્તકે બેસાડી દેશે. જે સર્વેશ્વર સંહિની રચના કરી ને આજ સુધી એનું સંચાલન

પણ એક મોટો દોઢ ન હોય! આ કારણે હસના દૂધોને એનું જીવન ટકા ઉપર માણવા દેશે! એને એના જીવનની વેદના વેદતાં, વેદનાં ખરવા દેશે! તમે નાહક એના સ્મિતને ન લૂંટી શેશો. આ જ જાણ તેમના અંતરમાં હોય છે.

સોઈને જુટવી ન લેવું. આ પણ એક ભયો ખ્યાલ છે. સુંદરતાને ફક્ત આંખથી જ પામીને પ્રલકિત બનવું. ફરી ન્યારે તેની તૃષા લાગે, ત્યારે એની પાસે પડેલી જવું. પ્રકૃતિ તો તમને આવકારવા તૈયાર જ છે. તમે એનાથી દૂર જાવ છો. એ તમારી સાથે છે. “ઘટ ઘટમાં નાથ સમાયે.” રામન પાસે પણ પ્રકૃતિને પામવા માટેની કંઈક અનોખી દષ્ટિ હતી.

વિજ્ઞાનનું સંશોધન કરતાં કરતાં થાકે ત્યારે રંગોની દરિયાળીમાં લટાર મારવા નીકળી પડે. પ્રકૃતિનો ખોળો હોડીને પાછા ચાર હાથાવાળી પ્રયોગશાળામાં પાછા ફરવાનું થોડું અધર પડતું. પણ શું થાય! જીવનની સજ્જતા માટેનું કામ પાછળ મૂકી જરાતુ છે. મળેલી બહિષ્કરણ કારણે વિજ્ઞાના વિજ્ઞાન સત્યમાંથી કંઈક શોધી ને દુનિયાને પાછું આપીને જવાનું છે જીવનનો મૂલ્યાંકન સમય ખરડાય તેમ નથી. કમ્પ્યોટરના સાથે પાછા ફરે છે, એ ચડ્યા “રામન ઈન્સ્ટીટ્યુટ”નાં પત્રિકામાં!

નતાનેતરમાં પ્રગટ થનાર “ભારતરત્ન સી.વી. રામન” જીવન પરિચયોની ઘડતર કથા એ પુસ્તકમાંથી.

કથું એ તમારી શકાળે જ નિર્જાળ થઈ જાય કે નાથ પામે એ બને કેમ? એ સર્વવ્યાપક, સર્વ-શક્તિમાન ને સર્વજ્ઞની સત્તા તો પ્રત્યેક પળે, સર્વત્ર ક્રિયાશીલ છે. આપણે તો એ સત્તાનો અનુભવ જ ન સતત કરવાનો છે. એ અનુભવ ન થાય તો વાકે આપણો છે. ખરેખર તો આશ્ચર્ય જ આપણો અતિમ ને અનન્ય વારસો છે; ન્યારે નાસ્તિકતા કોરી બૌદ્ધિક વિકૃતિ છે. સંજોગવશ એવી શુદ્ધિનાં વમળોમાં ફસાયા હોઈએ તો હવે બહાર નીકળીએ ને સાચી શ્રદ્ધાનાં દિપ્તિ પર સવારી કરીએ.

ગુણોના આદર કરવા નોઈએ.

ખર્નાં શોને માટે પણ આતું જ કહેવાય છે. દિવસની ચક્રાત કરતાં પહેલાં, કોઈ પણ માનવ મિત્રોને મળતાં જગાઈ વહેલી સવારના ગુલાબને મળવા જતા. તેના ઘર્મની તૃપ્તિ પામતા.

કુદરતની લખણ સમૃદ્ધિમાંથી કેટલું બહુ પામરા જેવું છે એ વાતનો સામાન્ય માનવીને તો કદાચ ખ્યાલ પણ નહિ આવે. ઈશ્વરે ચોમેર પાથરેલા વૈભવને પામવા માટે પછી દષ્ટિ પણ નોઈએ. એને સમજવા માટે મન પણ કેળવાયેલું હોવું નોઈએ. એ કેળવણી માટે પણ પાછી વર્ષોની સાધના નોઈએ. તો જ તમે અને કુદરત એક તંત્રથી જોડાઈ શકો.

આ પરિસ્થિતિએ તમે પહેંચો ત્યારે તમને લાગે કે કુદરતના એકએક સર્જન પાસે જવા છે. લાગણી છે. એને પણ તમને કંઈક કહેવાનું છે. સર રામન પાસે તો કુદરતની આ કિતાબ વાંચવાની કંઈક અનેરી કબી શકાય એવી શક્તિ હતી. આ કારણે લઈને તેઓ પ્રકૃતિને માણવામાં કલાકો સુધી એક ધ્યાન થઈ જતા.

પોતાના સંશોધનકાર્યને માટે પાંચ રૂબ લાવવાનું કહ્યું હોય અને જો બૂધમાં પટાચળો પાંચ રૂબને નફા લે બચે તોડી લાવે તો લાવનારનું આવી જ બને. એને કડક સંદેશમાં લઈ કહે કે, ‘મેં કેટલા રૂબ મુલાવ્યા હતા?’ મઠ વૈદાનિક પાસે આવું મકાકવિ જેવું હાથ હતું. સત્યની શોધને માટે રૂબોની જરૂર છે. પણ જરૂરિયાત કરતાં વધારે રૂબ તોડવા તેમાં

પણ એક મોટો દોષ ન હોય. આ કારણે હસતાં રૂબોને એનું જીવન રક્ષ થયાર માણુરા દેને! એને એના જીવનની વેદના વેદતાં, વેદનાં ખરવા દેને! તમે નાહક એના સ્મિતને ન લૂંટી દેશો. આ જ જાવ તેમના અંતરમાં હોવાજી અરેસો હતો.

સૌંદર્યને પ્રુટવી ન લેવું. આ પણ એક જિંઓ ખ્યાલ છે. સુંદરતાને ફક્ત આંખથી જ પાશીને પુલકિત બનવું. ફરીને જ્યારે તેની તૃષા લાગે, ત્યારે એની પાસે પહેંચી જવું. પ્રકૃતિ તો તમને આવકારવા તૈયાર જ છે. તમે એનાથી દૂર જાવ છો. એ તમારી સાથે છે. “ધટ ધટમાં નાથ સમાયો.” રામન પાસે પણ પ્રકૃતિને પામવા માટેની કંઈક અનોખી દષ્ટિ હતી.

વિજ્ઞાનનું સંશોધન કરતાં કરતાં થાકે ત્યારે રંગોની હરિયાળીમાં લટાર મારવા નીકળી પડે. પ્રકૃતિનો ખોળો છોડીને પાછા ચાર દિવાલવાળી પ્રયોગશાળામાં પાછા ફરવાનું થોડું અપરંપરું. પણ શું થાય? જીવનની સજ્જતા મારેલું કામ પામળ મૂકી જરાનું છે. મળેલી બક્ષિયને કારણે વિશ્વના વિજ્ઞાન સત્યમાંથી કંઈક શોધી ને દુનિયાને પાછું આપીને જરાનું છે જીવનનો મૂલ્યાવન સમય જતરડાય તેમ નથી. કમ્પ્યોજનના સાધક પાછા ફરે છે, એ સડા “રામન ઈન્સ્ટીટ્યુટ”નાં પરચિયાં ન

તાજેતરમાં પ્રગટ થનાર “ભારતરત્ન સી વી. રામન” જીવન પરિચયોની ઘડતર કથા એ પુસ્તકમાંથી.

પૂઠ ૧૩૪થી ચાલુ

ખીણો વચ્ચે જાણે દોડીએ ગરકાવ થઈ ગઈ. પણ ખીણ જ પળે બધી દોડીએ મોખનાં મસ્તક પર સવાર થઈ ગઈ. મેં ‘નેયું’ કે એ રાક્ષસી મોખ પોતાની તાકાતથી દોડીએને કિનારે લઈ આવ્યાં.

એમ આપણે બનેને શંકાની ખીણમાં લાગવા સરકી જઈએ, એ જ શંકા હલ થઈને આપણને અસુયાના મસ્તકે બેસાડી દેશે. જે સર્વેશ્વર શક્તિની રચના કરી ને આજ સુધી એનું સંચાલન

કર્યું એ તમારી શકાણે જ નિર્ણય થઈ જાય કે નાથ પામે એ બને કેમ? એ સર્વવ્યાપક, સર્વશક્તિમાન ને સર્વજ્ઞની સત્તા તો પ્રત્યેક પળે, સર્વત્ર ક્રિયાશીલ છે. આપણે તો એ સત્તાનો અનુભવ જ જ સતત કરવાનો છે. એ અનુભવ ન થાય તો વાંકે આપણે છે. ખરેખર તો આશ્વા જ આપણે અતિમ ને અનન્ય વારસો છે; જ્યારે નાસ્તિકતા કારી બૌદ્ધિક વિકૃતિ છે. સંજોગવશ એવી છુદ્ધિનાં વધળોમાં હસાવા હોઈએ તો હવે બહાર નીકળીએ ને સાચી શ્રદ્ધાનાં શિખરો પર સવારી કરીએ.

શ્રી કૃષ્ણનું નામ અપાય છે. શ્રી કૃષ્ણની મધુ જંસરીમાંથી એક કાળે જન્મા-મધુનાના પ્રદેશમાં સંજળાતા દિવ્ય-સ્વર્ગીય સૂરે, હજુ આજે પણ લોકોના કાનમાં, ગૂંજ્યા કરે છે. હજુ આજે પણ મધુરાની-ગોકુળની ગલીએ ગલીમાં એમની જંસરીના નાદ સદૈવ જાગત રહે છે. ઇન્દ્રાવન શું, કે દારિકા શું, જનનાથ પુરી શું કે કન્યાકુમારી શું-એમ પ્રત્યેક ખૂણામાંથી યાત્રાગુચ્છે એમની મુરલી જાગવતી મૂર્તિના દર્શન કરવા આવે છે. ત્યારે એમનું મન પરમાત્માના પધારા વાજાન મધુ જંસરીમાં જ પડેલાઈ જાય છે.

એક મહાભારતના સમયથી અનેક ઐતિહાસિક પરિવર્તન અને રાજદ્વારી પલટાએ અને ઉચલ પાલસ ખાઈને હિન્દુ પાટનગર દિલ્લી આજે પણ હિન્દ સરકારનું મહત્વનું પાટનગર છે. દિલ્લીની રાજદ્વારી મહત્તા છે, જ્યારે એમની પડોશમાં આવેલ મધુરા તે આધ્યાત્મિક શક્તિથી હજુ પણ પ્રકાશી રહેલ છે. દુરમતોને દૂર લગાડતું, શ્રી કૃષ્ણ અને તેની જંસરીના અનુપમ ચિત્રો સાથે આજે પણ હિન્દવાસીઓનાં હૈયામાં વસી રહેલ છે એ આધ્યાત્મિક શક્તિના પ્રેરણાના પાન શ્રી કૃષ્ણે કરાવ્યાં છે. નિરોપ, રમતિયાળ, મસ્તીખોર, માખણચોર, ખાસ કોપીની પ્રતિમાને હિન્દના યુવાનો-જુદો 'નાથકૃષ્ણ' સ્વરૂપને હજુ પણ પ્રેમભાવથી પૂજે છે. કુંજવન પ્રતિ પોતાનો પ્રેમ પ્રદર્શિત કરે છે. અને મધુનાના જળમાં ડૂબકી મારીને પોતાના પાપેનું પ્રાવશિત કરે છે. યમુનાના જળમાં લોકોના અજ્ઞાત આત્માને સાંત કરવાનો શુષ્ક તો અવરૂપ છે જ. કાલિદી યમુના પ્રત્યક્ષ કાલ જનવાન ધમરાજની ખડેન જેવી છે. ભરતવાસી તીર્થ-યાત્રાએ જાય છે, ત્યારે પ્રથમ નદીનાં દર્શન જાય છે. કાલિદી નામ કુરાણું છે. યમુનાનું અવજન સ્વરૂપ તે જમુના છે.

"A station of Cowherds" શ્રી કૃષ્ણ મંડલ (મજા મંડળ) કે જ્યાં પરમાત્મા જન્મા અને પોતાની અનેક લીલાઓનું કેન્દ્ર બનાવ્યું, તે પ્રદેશ મધુરાની આસપાસ આવેલો છે. અહીં જે ભાષા બોલાય છે તે કૃષ્ણ (મજા ભાષા) કહેવાય

છે. મજા ભાષા એ ઘણી મધુર ભાષા છે અને જૂનાં કવિઓએ એ ભાષામાં ઘણાં કૃષ્ણ કાવ્યો રચેલાં છે.

જેમ હિન્દુ ધર્મમાં ધાર્મિક દૃષ્ટિએ વૈતરણી નદી પાર કરવામાં ખાસ માતમ ગણવામાં આવે છે તેમ યમુના સ્નનનું પણ ખાસ માતમ ગણાય છે. એજ કારણથી મજાજમિમાં આવનાર પ્રવાસી યમુના સ્નાન કર્યા વગર રહેતો નથી.

અને કૃષ્ણ મંડળની મજા ભાષા પણ કેવી સુંદર છે? હિન્દી ભાષાની એક શાખા તરીકે મજા ભાષા હજુ પણ તેની સમૃદ્ધિ વધારે જ જાય છે. આ ભાષાની માધુરી ભારતીય ભાષાઓમાં અનન્ય છે. વલ્લભ સંપ્રદાય મજાભાષાનું પ્રેરક બળ હતું. કૃષ્ણ ભક્તિ આ સંપ્રદાયનો આત્મા અને મજા ભાષા તે વ્યક્ત કરવાનું વાહન. એટલે ધણું 'અર' મજા ભાષામાં જ કૃષ્ણ ભક્તિનાં પદો રચાયાં છે. એ વખતે તો આખું જ ભારતવર્ષ મજાભાષાની માધુરીથી પરિભાવિત થઈ ગયું હતું.

રામાયણ કાળથીયે પણ વધુ પુરાણું નગર હોવાનું વેદમાંથી મળી આવે છે. વેદયુગમાં સ્વર્ણશુભ્રવાન મનુના સમયથી આ નગર હસ્તિમાં આવ્યું છે. વિષ્ણુ કાગવાનના પરમ ભક્ત કૃષ્ણના સમયમાં આ નગરમાં કાલિન્દીને કાઠેથી માંડીને એક ઉત્તરમાં ત્રણ કિનારા સુધીમાં અનેક ઋષિ-મુનિઓની પશુ-કુટિરો તથા વનો શોભતા હતા. જોનોએ પણ ભારતવર્ષમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે મધુરાને મુખ્ય કેન્દ્ર બનાવ્યું હતું. મૌર્યધર્મના ઉત્થ પછી મધુરામાં અનેક વિદ્યારો બાંધવામાં આવ્યા હતા. અને તેની મુલાકાતે મુશ્કેલી યીની યાત્રાગુ હાથિવાન આવ્યો હતો તેમ એમણે લખેલા વર્ણનો ઉપરથી જાણવા મળે છે. આમ મધુરા વૈષ્ણવ સંપ્રદાય, મૌર્ય અને જૈન એમ ગણેય ધર્મોના ત્રિવેણી સંઘર્ષ જેવું સ્થાન એક કાળે બની રહેલ. હવે આજે તો માત્ર એ વૈષ્ણવસંપ્રદાયનું ધામ રહેલો યાત્રુ છે.

અર્વાચીન મધુરા એ કૃષ્ણ મંદિરો અને ધર્મશાળાઓથી ભરેલું નગર છે. બે-ત્રણ ડાક જન-

શ્રી કૃષ્ણનું નામ અપાય છે. શ્રી કૃષ્ણની મધુ બંસરીમાંથી એક કાળે ગંગા-મધુનાના પ્રદેશમાં સજાળાતા દિવ્ય-સ્વર્ગીય સૂરા, હજુ આને પણ લોકોના કાનમાં, ગૂંચ્યા કરે છે. હજુ આને પણ મધુરાની-ગોકુળની ગદીએ ગદીમાં એમની બંસરીનો નાદ સદૈવ ગજાત રહે છે. જન્મવન શું, કે દારિકા શું, જન્મનાથ પુરી શું કે કન્યાકુમારી શું-એમ પ્રયેક ખૂણામાંથી યાત્રાગુચ્છે. એમની મુરલી બજાવતી મૂર્તિના દશન કરવા આવે છે. ત્યારે એમનું મન પરમાત્માના પધારા વાણંત મધુ બંસરીમાં જ પડેલાઈ જાય છે.

એક મહાભારતના સમયથી અનેક ઐતિહાસિક પરિવર્તન અને રાજદારી પદોએ અને ઉપલ્પ પાયલ ખાઈને હિન્દુ પાટનગર દિલ્લી આને પણ હિન્દુ સરકારનું મહત્વનું પાટનગર છે. દિલ્લીની રાજદારી મહત્તા છે, ન્યારે એમની પડોશમાં આવેલ મધુરા તે આધ્યાત્મિક શક્તિથી હજુ પણ પ્રકાશી રહેલ છે. દુશ્મનોને દૂર કરાડતું, શ્રી કૃષ્ણ અને તેની બંસરીના અનુપમ ચિત્રો સાથે આને પણ હિન્દવતીઓનાં હૃદયમાં વસી રહેલ છે એ આધ્યાત્મિક શક્તિના પ્રેરણાના પાન શ્રી કૃષ્ણે કરાવ્યાં છે. નિદોષ, રમતિ-યાળ, મસ્તીખેર, માખણચેર, ખાલ કૌંચાની પ્રતિમાને હિન્દના યુવાનો-દેહો ‘નાલકૃષ્ણ’ સ્વરૂપને હજુ પણ પ્રેમભાવથી પુજે છે. કુંજવન પ્રતિ પોતાનો પ્રેમ પ્રદર્શિત કરે છે. અને મધુનાના જળમાં દૂળછા મારીને પોતાના પાપેનું પ્રાવશિત કરે છે. મધુનાના જળમાં લોકોના અસાત આત્માને શાંત કરવાનો ગુણ તે અવરૂ છે જ. કાલિદી મધુના પ્રલક્ષ કાલ કવ-વાન ધમરાજની બદેન જેવી છે. ભરતવતી તીર્થ-યાત્રાએ જાય છે, ત્યારે પ્રથમ નદીનાં દર્શને જાય છે. કાલિદી નામ પુરાણ છે. મધુનાનું અપભ્રંશ સ્વરૂપ તે જમુના છે.

“A station of Cowherds” નાને બ્રીજ મંડલ (મજ મંડળ) કે બર્ષા પરમાત્મા જન્મ્યા અને પોતાની અનંક લીલાઓનું કેન્દ્ર બનાવ્યું, તે પ્રદેશ મધુરાની આસપાસ આવેલો છે. બહી ને બાપા બોધાય છે તે બ્રીજ (મજ બાપા) કહેવાય

છે. મજ બાપા એ ઘણી મધુર બાપા છે અને જૂનાં કવિઓએ એ બાપામાં ઘણાં કૃષ્ણ કાવ્યો રચેલાં છે.

જેમ હિન્દુ ધર્મમાં ધાર્મિક દષ્ટિએ વૈતરણી નદી પાર કરવામાં ખાસ માતમ ગણવામાં આવે છે તેમ મધુના સ્નનનું પણ ખાસ માતમ ગણાય છે. એજ કારણથી મજબૂમમાં આવનાર પ્રવાસી મધુના સ્નાન કર્યા વગર રહેતો નથી.

અને બ્રીજ મંડળની મજ બાપા પણ કેવી સુંદર છે ? હિન્દી બાપાની એક શાખા તરીકે મજ બાપા હજુ પણ તેની સમૃદ્ધિ વધારે જ જાય છે. આ બાપાનો મધુરી ભારતીય બાપાઓમાં અનન્ય છે. વલ્લભ સંપ્રદાય મજબાપાનું પ્રેરક બળ હતું. કૃષ્ણ ભકિત આ સંપ્રદાયનો આત્મા અને મજ બાપા તે વ્યક્ત કરવાનું વાહન. એટલે ધણું ‘મજ’ મજ બાપામાં જ કૃષ્ણ ભકિતનાં પદો રચાયાં છે. એ વખતે તો આપુરૂં જ કારતવ્ય મજબાપાની મધુરીથી પરિધાવિત થઈ ગયું હતું.

રામાયણ કાળથીયે પણ વધુ પુરાણ નગર હોવાનું વેદમાંથી મળી આવે છે. વેદયુગમાં સ્વર્ણ કવચાન મનુના સમયથી આ નગર હસ્તિમાં આવ્યું છે. વિષ્ણુ કવચાનના પરમ ભકત યુવના સમયમાં આ નગરમાં કાલિન્દીને કાઢેલી મંદીને એક ઉત્તરમાં ગંગા કિનારા સુધીમાં અનેક કવિ-મુનિઓની પણ કુટિરો તથા વનો શોભતા હતા. જૈનોએ પણ ભારત-વર્ષમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે મધુરાને મુખ્ય કેન્દ્ર બનાવ્યું હતું. બૌદ્ધધર્મના ઉદય પછી મધુરામાં અનેક વિદ્યારો બાધવામાં આવ્યા હતા. અને તેની મુલાકાતે મુખ્યસિદ્ધ યોની વાગાણ કાલિધાન આવ્યો હતો તેમ એમણે લખેલા વર્ણનો ઉપરથી જાણવા મળે છે. આમ મધુરા વિશ્વવ સંપ્ર-દાય, બૌદ્ધ અને જૈન એમ ત્રણેય ધર્મોના ત્રિવેણી સંગમ જેવું સ્થાન એક કાળે બની રહેલ. હવે આને તો માત્ર એ વિશ્વવસંપ્રદાયનું ધામ રહેલ પામ્યું છે.

અર્વાચીન મધુરા એ કૃષ્ણ મંદિરો અને ધર્મશાળાઓથી ભરેલું નગર છે. બે-ત્રણ ડાક બંગ-

શ્રી કૃષ્ણનું જન્મસ્થાન

શ્રી કૃષ્ણના જન્મસ્થાનનો ખરેખરી જગ્યાનું સૂચન અને વર્ણન કરતું શ્રી કૃષ્ણ મંદિર મથુરામાં મુખ્ય મંદિર તરીકે પંકાય છે. ભગવાનના જન્મ સમયે કારાવાસમાં તેમની માતા પાસે દાનવ કંચ અવતરેલા બાળકને લેવા માટે આવ્યો હતો, પરંતુ દુરિતથી શ્રી કૃષ્ણના પિતા તેની જગ્યાએ બીજું બાળક મૂકીને, બાલકૃષ્ણને એક ટોપલામાં લેવડીને ધમુના નદીનાં જળ જોળી ગોકુળમાં આવ્યા હતા. આ મંદિર પાસે 'પાતાલકુક' તરીકે જોળખાતો એક કૂવો છે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણની માતાએ સૌ પ્રથમ બાલકૃષ્ણના કપડાં ધોવાં હતા. મંદિર અને તેની આસપાસની જગ્યા મોટા વિસ્તારમાં પથરાયેલાં છે.

કંસકા કિલ્લા

'કંસકા કિલ્લા' તરીકે જોળખાતો કંચ મામાનો કિલ્લો ધમુના નદીના કાંઠે છે. કિલ્લા પાસે વહેતા એક ઝરા આગળ જુના સમયમાં આ કિલ્લો બંધિનામાં આવ્યો હતો. કંસના અખાડામાં મથુરામાં મહાભારતના વખતમાં એક જગ્યાએ મલ્લોનો અખાડો રચાયેલો હતો. ત્યાં કંસના ચેલાઓ, શરીર બળના, મલ્લ કુસ્તી અને ખેલસીંચના પ્રયોગો કરતા હતા. એ જ પ્રાચીન જગ્યાએ મલ્લકુસ્તી જેવા આવેલા મામા કંસને શ્રી કૃષ્ણે મારી નાખ્યો હતો.

કાંસામાંથી બનાવેલ સંદર ધાતુની મૂર્તિઓ મથુરામાં વખણાય છે. સ્થાપત્ય પ્રેમી અને હિંદના ભૂતપૂર્વ વાઈસરોય લોર્ડ હાર્ડને મથુરામાં એક ગુપ્તગ્રંથ સ્થાપેલું છે જેમાં પ્રાચીન કથાના અનેકવિધ નમૂનાઓના સમઠ કરવામાં આવ્યો છે.

દુન્દાવન

ભારતીય સાહિત્યમાં - ભક્ત ગીતામાં - દુન્દાવનનું સ્થાન સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ભારતમાં અનેક પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન કવિઓ, સંત, મહંતાઓ દુન્દાવન સાથેના શ્રી કૃષ્ણના સંબંધ વિશે અનેક રસમય વર્ણનો, કવિતા, પદો અને દોહાઓ રચેલાં

છે જે આને પણ ઠેર ઠેર પ્રવાય છે.

શ્રી કૃષ્ણે માનવ જાતિના ઉદ્ધાર અને ભક્તિમય જીવન જીવવા માટેના સ્થાન તરીકે દુન્દાવનનો ઉત્પત્તિ કરી હતી. ત્યાં હજારો મંદિર બંધાયા હતા ત્યાં આઠ તો મોટી વ્યાસપીઠો હતી. અહીં શ્રી કૃષ્ણે લોકોને ભક્તિના માર્ગ અને મહિમા બતાવ્યા હતા. શ્રી કૃષ્ણનો જન્મ તો મથુરામાં થયો, પણ ધાર્મિક તેમ જ રાજકીય જીવનનો સિદ્ધાંતો પાળે તો તેમણે અહીં જ નાખ્યો હતો. તેમનું બચપણ દુન્દાવનમાં વિત્યું હતું. એ પ્રસંગો બાદ કરતાં દંતકથા મુજબ 'ગિન્દા' નામની એક રણીએ આ જગ્યા વસાવેલી હતી. ગિન્દા રાણીએ અહીં જ જીવન સમાપ્ત કર્યું હતું. તે રાણીના દેહની રાખ ઉઠીને આખાય દુન્દાવનમાં પ્રસરી ગઈ હતી. તે રાખના ખતરાથી આ જગ્યાએ એક દુલસી કથારો ઉગી નીકળ્યો હતો, કે જેની સમગ્ર હિન્દુ લોકો પૂજા કરે છે. અર્વાચીન દુન્દાવન પણ અનેક દુલસી-કથારાથી ભરપૂર છે. તે મોટે ભાગે આસપાસ જંગલથી ઘેરાયેલું છે. અને ગિન્દા રાણીના સ્મારકો નજરે ચડે છે.

આ પવિત્ર જગ્યામાં જ ગાયોના ધણે ચરારતા શ્રી કૃષ્ણના જીવનની પ્રથમાવસ્થા વ્યક્ત થઈ હતી. આ ભૂમિમાંથી જ તેમની મધુ બંસરીના સૂરો ગૂંછ લીડ્યા હતા. પરમત્માએ અહીંયા જ ગાયોને પાળી પોષીને ઉઠેર કર્યો હતો તેથી ભારતના ત્રીપાલક સમા ગોવાળિયાઓને મન દુન્દાવન કામધેનુ સમાન છે. કવિઓને મન કુંજવન સમાન છે. મીરાંબાઈ, ભક્ત સુરદાસ તથા અન્ય કૃષ્ણ ભક્તો જીવનની તમામ જગ્યા વિસરીને આ સ્થળે જ આવ્યા હતા અને કૃષ્ણની ભક્તિ કરી હતી.

બંગળા સાહિત્યમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મહા પ્રભુ ચૈતન્યે બંગળાઓને દુન્દાવન તરફ આકર્ષ્યા હતા. તે પછી આસામ અને બંગાળમાંથી હજારો ભગવદ્ ભક્તો દુન્દાવન તરફ આવવા આકર્ષાયા હતાં. જીવનના અંતિમ દિવસો એ પવિત્ર દુન્દાવનમાં જ હજારો બંગાળીઓએ વિતાવ્યા હતા.

શ્રી કૃષ્ણનું જન્મસ્થાન

શ્રી કૃષ્ણના જન્મસ્થાનની ખરેખરી જગ્યાનું સૂચન અને વર્ણન કરતું શ્રી કૃષ્ણ મંદિર મથુરામાં કૃષ્ણ મંદિર તરીકે પંકાય છે. ભગવાનના જન્મ સમયે કારાવાસમાં તેમની માતા પાસે દાનવ કંસ અવતરેલા બાળકને લેવા માટે આવ્યો હતો, પરંતુ યુદ્ધિથી શ્રી કૃષ્ણના પિતા તેની જગ્યાએ બળિયું બાળક મૂકીને, બાલકૃષ્ણને એક ટોપલામાં ઊંચકીને યમુના નદીનાં જળ જોળી ગોકુળમાં આવ્યા હતા. આ મંદિર પાસે 'પાંતલકુડે' તરીકે જોળખાતો એક કૂવા છે. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણની માતાએ સૌ પ્રથમ બાલકૃષ્ણના કષ્ઠાં ધોવાં હતા. મંદિર અને તેની આસપાસની જગ્યા મોટા વિસ્તારમાં પથરાયેલાં છે.

કંસકા કિલ્લા

'કંસકા કિલ્લા' તરીકે જોળખાતો કંસ મામાનો કિલ્લો યમુના નદીના કાંઠે છે. કિલ્લા પાસે વહેતા એક ઝરા આશ્રણ જૂના સમયમાં આ કિલ્લો બાંધવામાં આવ્યો હતો. કંસના અપાઝામાં મથુરામાં મહામારતના વખતમાં એક જખરા મલ્લેશીનો અપાઝો મથુરાનો હતો. ત્યાં કંસના ચેલ્લેઓ, શરીર બળના, મલ્લ કુસ્તી અને બેલ્લસીંગના પ્રયોગો કરતા હતા. એ જ પ્રાચીન જગ્યાએ મલ્લકુસ્તી જોવા આવેલા મામા કંસને શ્રી કૃષ્ણે મારી નાખ્યો હતો.

કંસામાંથી બનાવેલ સુંદર ધાતુની મૂર્તિઓ મથુરામાં વખણાય છે. સ્થાપત્ય પ્રેમી અને હિંદના ભૂતપૂર્વ વાઈસરોય લોર્ડ હાર્ડને મથુરામાં એક ખુબીવચ્ચ સ્થાપેલું છે જેમાં પ્રાચીન કથાના અનેકવિધ નખૂનાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

વૃન્દાવન

ભારતીય સાહિત્યમાં - ભક્તિ ગીતામાં - વૃન્દાવનનું સ્થાન સર્વકોઈ છે. ભારતમાં અનેક પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન કવિઓ, સંત, મહંતોએ વૃન્દાવન સાથેના શ્રી કૃષ્ણના સંબંધ વિશે અનેક રસમય વર્ણનો, કવિતો, પદો અને દોહાઓ રચેલાં

છે જે આજે પણ ઠેર ઠેર ગવાય છે.

શ્રી કૃષ્ણે માનવ જાતિના ઉદ્ધાર અને ભક્તિમય જીવન જીવવા માટેના સ્થાન તરીકે વૃન્દાવનનો ઉત્પત્તિ કરી હતી. ત્યાં હજારો મંદિર બાંધાયા હતા ત્યાં આજે તો મોટી વ્યાસપીઠો હતી. અહીં શ્રી કૃષ્ણે લોકોને ભક્તિના માર્ગ અને મહિમા બતાવ્યા હતા. શ્રી કૃષ્ણના જન્મ તો મથુરામાં થયો, પણ ધાર્મિક તેમ જ રાજકીય જીવનનો સિદ્ધાંતનો પાયો તો તેમણે અહીં જ નાખ્યો હતો. તેમનું બચપણ વૃન્દાવનમાં વિત્યું હતું. એ પ્રસંગે બાહ્ય કરતાં દંતકથા મુજબ 'વિન્દા' નામની એક રણીએ આ જગ્યા વસાવેલી હતી. વિન્દા રાણીએ અહીં જ જીવન સમાપ્ત કર્યું હતું. તે રાણીના દેહની રાખ ઉડીને આખાય વૃન્દાવનમાં પ્રસરી ગઈ હતી. તે રાખના ખાંતરથી આ જગ્યાએ એક તુલસી કપારો ઊગી નીકળ્યો હતો, કે જેની સમગ્ર હિન્દુ લોકો પૂજા કરે છે. અર્વાચીન વૃન્દાવન પણ અનેક તુલસી-કપારાથી ભરપૂર છે. તે મોટે ભાગે આસપાસ જગ્યાથી ધોરાયેલું છે. અને વિન્દા રાણીના સ્મારકો નજરે ચડે છે.

આ પવિત્ર જગ્યામાં જ ગાયોના ધણુને ચરાવતા શ્રી કૃષ્ણના જીવનની પ્રથમાવસ્થા વ્યક્તિ થઈ હતી. આ ભૂમિમાંથી જ તેમની મધુ બંસરીના સૂરો ગૂંજી ઊઠ્યા હતા. પરમપ્રેમાએ અહીંયા જ ગાયોને પાણી પોષીને ઉછેર કર્યો હતો તેથી ભારતના ગોપાલક સમા ગોવાળિયાઓને મન વૃન્દાવન કામવેલું સમાન છે. કવિએતે મન કુંજવન સમાન છે. ખીરનાઈ, ભાટ ચરદાસ તથા બન્ય કૃષ્ણ ભક્તો જીવનની તમામ જગ્યા વિચરતે આ સ્થળે જ આવ્યા હતા અને કૃષ્ણની ભક્તિ કરી હતી.

બંગળા સાહિત્યમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મહા પ્રભુ ચૈતન્યે બંગળાઓને વૃન્દાવન તરફ આકર્ષ્યા હતા. તે પછી આસામ અને બંગાળમાંથી હજારો ભગવદ્ ભક્તો વૃન્દાવન તરફ આવવા આકર્ષાયા હતાં. જીવનના અંતિમ દિવસોએ એ પવિત્ર વૃન્દાવનમાં જ હજારો બંગાળીઓએ વિતવ્યા હતા.

મણે કે તે આગ્રાના તાજ મહલનો નમૂનો હોય તેમ સુચક સ્થાપત્યકલા પ્રમણે બાંધવામાં આવેલ છે.

રાધા-મોહન મંદિર

પ્રભુ ગૌરગના અનુયાયીઓએ રાધા-મોહન મંદિર બંગાળી સ્થાપત્યકલાનુસાર બાંધવેલું છે. શાલિયામ પથરમાં કોતરેલી શ્રી કૃષ્ણની ભવ્ય અને હસતી મૂર્તિ એમાં બિરાજે છે.

નિધાવન

નિધાવનમાં સુપ્રસિદ્ધ સંગીતાચાર્ય અને ભક્ત શ્રી સ્વામીશ્રી હરિદાસ મહારાજ દરરોજ સવાર-સાંજ શ્રી કૃષ્ણનાં ભક્તિભાવ ભર્યા ગીતો ગાતા હતા. સ્વામીશ્રીનું એ દિવ્ય સંગીત સભિળના પંજે ચાલીને આગ્રાથી સમ્રાટ અકબર તથા સંગીત સમ્રાટ તાનસેન નિધાવનમાં આવતા હતા.

ગોપેશ્વર મહાદેવ

“જહાં હૈ ગે. પીવન, તહાં હૈ શ્રી ગોપેશ્વર” એ હિન્દી કહેવત અનુસાર શિવ મંદિરમાં બિરાજેલા મહાદેવ શિવના દર્શન કર્યા વગર કોઈ પણ ગ્રવાસી જન્મદાવનની વાત પૂરી ન કરી શકે. એ ગોપેશ્વર મહાદેવના મંદિર પાસે ‘ધાર સમીર’ અને ‘વંશીવન’ નામના બે સુપ્રસિદ્ધ સ્થળો આવેલા છે. વળી ત્યાં એક ‘ધ્યાન ગુફાલી’ નામનું સ્થળ છે, કે જ્યાં સંત તુલસીદાસજી અને ભક્ત સુરદાસજી જેવા મહાત્માઓ અને સાધુઓ પ્રદક્ષિણ કરવા આવતા હતા.

સુવર્ણ રંજનાથ મંદિરમાંથી રૂવ માસમાં રથયાત્રા કાઢવામાં આવે છે.

મધુવન

દંતકથા પ્રમણે જ્ઞાનવ મધુ તથા તેના પુત્ર લવણાસુરે મધુવન વસાવ્યું હતું. આને તો ત્યાં ‘લવણાસુર’ની શૂરાના નામે ઝોળખાતી એક ગુફા આવેલી છે. લોકોના કહેવા પ્રમાણે તે શૂરાનું પ્રવેશ દ્વાર તથા પાતાળ દ્વાર મેટા પથ્થરાઓ વડે પૂરી દેવામાં આવેલ છે.

ગોકુલ

ગોકુલ નામનું સુંદર ગામડું કે જ્યાં બાલકૃષ્ણે પોતાનું બચપણ વીતાવ્યું હતું તે ગોકુલ નામ અષાઠીની જેમ આને પણ મોટા મોટા વનચર્યા ધોરારેલું છે. આ જગ્યાએ શ્રી કૃષ્ણના પિતાએ, નંદની પુત્રી લઈને શ્રી કૃષ્ણ તેમને સોંપી દીધા હતા. આ સ્થળે સ્થાપલાલ તરીકે ઝોળખાતું એક મંદિર આવેલું છે. ત્યાં અનેક વાંઝણી ઓચો પુત્રી પ્રાપ્તિની આશાએ માનતા માનવા આવે છે. યશુના નદીની એક બાજુએ ગોકુલ ગામ આવેલું છે, અને બીજે બાજુએ મહાવન આવેલું છે.

ગોવર્ધન પર્વત

મથુરાથી અઢાર માઈલ દૂર ગોવર્ધન તરીકે ઝોળખાતી એક મહામારત મચદૂર ટેકરી આવેલી છે, કે જ્યાં શ્રી કૃષ્ણે પોતાની શક્તિનું અદ્ભુત દર્શન ગોકુલની જનતાને કરાવ્યું હતું. હિન્દવી ભવ પામીને મેધરાજાએ પૃથ્વી ઉપર મુશળધાર વરસાદ વરસાવ્યો. એ જલપ્રલય વખતે શ્રી કૃષ્ણે પોતાના જમણા હાથની નાની શી ટચલી બાંધી વડે ગોવર્ધન પર્વત ઉંચકીને તેની નીચે રક્ષણ આપીને ગોવાળા તથા ગાયોને રૂપતા બચાવ્યા હતા. તે સિવાય એ ટેકરી પાસે બીજાં પણ ઇટલાક તીર્થો આવેલાં છે. તેમાં ત્રણ સૈકામાં સમારક રૂપે બંધાયેલા રાય રશ્મીરસિંહ તથા બલદેવસિંહજીના મંદિરો મુખ્ય છે. તે સિવાય ત્યાં એક બીજું ઐતિહાસિક આકર્ષણ છે. તેનું નામ છે— ‘મનસ ગંગા’— Divine Ganges of The mental Plane. એટલે કે માનસિક રોજાને દૂર કરતી પવિત્ર ગંગા તરીકે ઝોળખાતી જગ્યા વર્ષા ઋતુ પછી જોવાથી મન પ્રકૃષ્ણિત બને છે.

કામા અથવા કામવન

કામવન મથુરાથી ૩૮ માઈલના અંતરે આવેલું છે. આ વન કામસેન નામના રાજવીએ વસાવેલું હોવાથી તેના નામ ઉપરથી કામવન પડેલું છે. ત્યાં આગળ કામસેન રાજાએ બંધાવેલો એક

જાગે કે તે આગ્રાના તાજ મહલનો નમૂનો હોય તેમ મુગ્ધ સ્થાપત્યકલા પ્રમણે બાંધવામાં આવેલ છે.

રાધા-મોહન મંદિર

પ્રભુ ગૌરના અનુવાદીઓએ રાધા-મોહન મંદિર બંગાળી સ્થાપત્યકલાનુસાર બાંધાવેલું છે. શાલિગ્રામ પથ્થરમાં કોતરેલી શ્રી કૃષ્ણની ભવ્ય અને હસતી મૂર્તિ એમાં બિરાજે છે.

નિધાવન

નિધાવનમાં સુપ્રસિદ્ધ સંગીનાચાપ અને ભક્ત શ્રી સ્વામીશ્રી હરિદાસ મહારાજ દરેરાજ સવાર-સાંજ શ્રી કૃષ્ણનાં ભક્તિભાવે ભળી ગીતા મતા હતા. સ્વામીજીનું એ દિવ્ય સંગીત સભિજના પડે ચાલીને આગ્રાથી સમ્રાટ બકત્યાર તથા સંગીત સમ્રાટ તાનસેન નિધાવનમાં આવતા હતા.

ગોપેશ્વર મહાદેવ

“અહા હે ગોપીવન, તહા હે શ્રી ગોપેશ્વર” એ હિન્દી કહેવત અનુસાર સિવ મંદિરમાં બિરાજેલા મહાદેવ સિત્તા દશન કંઠાં વચ્ચે કોઈ પણ પ્રવાસી જન્મવનની ધાત્રા પૂરી ન કરી શકે. એ ગોપેશ્વર મહાદેવના મંદિર પાસે ‘ધાર સમીર’ અને ‘વંશીવન’ નામના બે સુપ્રસિદ્ધ સ્થળો આવેલા છે. વળી ત્યાં એક ‘ધ્યાન શુદ્ધી’ નામનું સ્થળ છે, કે જ્યાં સંત દુલસીદાસજી અને ભક્ત સરદાસજી જેવા મહારાષ્ટ્રી અને સાધુઓ પ્રશિક્ષણ કરવા આવતા હતા.

સુવર્ણ રત્નનાથ મંદિરમાંથી રૂંદ માસમાં રથયાત્રા કાઢવામાં આવે છે.

મધુવન

દંતકથા પ્રમણે જ્ઞાનવ મહુ તથા તેના પુત્ર લવણસુરે મધુવન વસાવ્યું હતું. આજે તો ત્યાં ‘લવણસુર’ની શુશ્રૂષા નામે જોળખાતી એક શુદ્ધ આવેલી છે. લોકોના કહેવા પ્રમાણે તે શુદ્ધનું પ્રવેશ દાર તથા પાતાળ દાર મેટા પથ્થરાઓ વડે પૂરી દેરામાં આવેલ છે.

ગોકુલ

ગોકુલ નામનું સુંદર ગામડું કે જ્યાં બાલ-કૃષ્ણે પોતાનું બચપણ વીતાવ્યું હતું તે ગોકુલ નામ અગ્રાજીની જેમ આજે પણ મોટા મોટા વનજીવ્યો ઘેરાયેલું છે. આ જગ્યાએ શ્રી કૃષ્ણના પિતાએ, નંદની પુત્રી લઈને શ્રી કૃષ્ણ તેમને સોંપી દીધા હતા. આ સ્થળે સ્થાપના તરીકે જોળખાતું એક મંદિર આવેલું છે. ત્યાં અનેક વાંઝણી સીએ પુત્રી પ્રાપ્તિની આશાએ માનતા માનવા આવે છે. યમુના નદીની એક બાજુએ ગોકુલ મામ આવેલું છે, અને બીજી બાજુએ મહાવન આવેલું છે.

ગોવર્ધન પર્વત

મથુરાથી અઢાર માઈલ દૂર ગોવર્ધન તરીકે જોળખાતી એક મહામારત મઠહર ટેકરી આવેલી છે. કે જ્યાં શ્રી કૃષ્ણે પોતાની શક્તિનું અદ્ભુત દર્શન ગોકુલની જનનાને કરાવ્યું હતું. હિન્દી ભવ ધામીને મેધરાજ્યે પૃથ્વી ઉપર મુશળધાર વરસાદ વરસાવ્યો. એ જમપ્રલય વખતે શ્રી કૃષ્ણે પોતાના જમણા હાથની નાની શી ટચલી આંગળી વડે ગોવર્ધન પર્વત ઉઠાવ્યો તેની નીચે રક્ષણ આપીને ગોવર્ધો તથા ગાયોને રૂંધતા બચાવ્યા હતા. તે સિવાય એ ટેકરી પાસે બોમ્બ પણ ફેટલાડ તાર્થો આવેલા છે. તેમાં ત્રણ સૈકામાં સ્મારક રૂપે બધાવેલા રાય રજુધીરસિંહ તથા બધદેવસિંહજીના મંદિરો મુખ્ય છે. તે સિવાય ત્યાં એક બીજું ઐતિહાસિક આકર્ષણ છે. તેનું નામ છે- ‘મનસ ગંગા’- Divine Ganges of The mental Plane. એટલે કે માનસિક રોગોને દૂર કરતી પવિત્ર ગંગા તરીકે જોળખાતી જગા વધારે ઝાડ પછી નિવાસી મન પ્રકૃષ્ઠિત બને છે.

કામા અથવા કામેવન

કામવન મથુરાથી ૩૮ માઈલના અંતરે આવેલું છે. આ વન કામસેન નામના રાજવીએ વસાવેલું હોવાથી તેના નામ ઉપરથી કામવન પડેલું છે. ત્યાં આજે કામસેન રાજ્યે બાંધાવેલી એક

એ ઘટનાની વાદ આપતાં ઈન્દ્ર-કૃપ અને ઈન્દ્ર-કુડા આજે પણ ત્યાં જોવામાં આવે છે.

નજના ત્રણ પ્રસિદ્ધ પર્વતો

નજ મંડળના ત્રણ પ્રખ્યાત પર્વતો ગોવર્ધન, નંદીધર અને જરસાના-ત્રિવેદનના નામથી જોળખાય છે. આ ત્રણેય પર્વતોમાં જસા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણેય દેવોની ઉપાસના થતી હતી. એટલા માટે ગોવર્ધનને વિષ્ણુના, નંદીધરને મહાદેવના અને જરસાનાને જસાના પડાડ તરીકે જોળખાવવામાં આવે છે.

ચાર બિંખ્યાત સરોવરો

અહીંથી થોડે દૂર પાવન સરોવર છે. પ્રજના ચાર પ્રખ્યાત સરોવરમાં આ સરોવરની પણ ત્રણતરી થાય છે. કહેવાય છે કે શ્રી કૃષ્ણ પોતાની ગાયોને આ સરોવરમાં પાણી પીવડાવ્યા ફરતા હતા. એટલા માટે આ સરોવરને પાવન સરોવર તરીકે સંબોધવામાં આવેલ છે. બાકીના ત્રણ સરોવરના નામ નીચે મુજબ છે. (૧) ગોવર્ધન પાસે પરસોલી ગામમાં આવેલું ચંદ્ર સરોવર (૨) જરસાના પાસે ત્રાણપુરમાં આવેલું પ્રેમ સરોવર અને (૩) માટની પાસે આવેલું માન સરોવર. ૧૭૪૭માં બર્ફવાનની એક રાણીએ માનસરોવર ફરતે પાકા બધ બધાવી દીધો હતો. સરોવર નિર્મળ પાણીથી હમેશાં ઊભો રહે છે. તે ઘાટ પણ ધણી સુંદર છે. તેની રચના અને આકાર આશ્ચર્યજનક છે. ઘાટ ઉપર 'સુંદર મંદિર' પણ છે.

નંદગામ

નંદગામ પર્વત ઉપર વસેલું છે. મધુરાથી અને બનારસથી ચાર માઈલ દૂર આવેલું છે. નંદગામની તોખત જરસાનામાં અને જરસાનાની તોખત નંદગામમાં સંજગાય છે. નંદગામનું પ્રાચીન નામ નંદીધર ગ્રામ છે. પુરાણોમાં નંદગામના પર્વતનું નામ નંદીધર છે.

નંદગામના પડાડના બિંચા વિખર ઉપર

નંદગામનું મંદિર છે. આ મંદિરના નમૂના પ્રમાણે જ આજકાલ મગમાં મંદિરો બંધાયા છે તે બધાં રચા છે. આ મંદિર અને ૧૮૬૪ના અરસામાં બાંધવામાં આવેલ છે. તેમાં એક બાજુ સેત્રમહેલ અને બીજી બાજુ રસોઈ ઘર પણ છે. મંદિર શિખરોથી વિશ્વપિત છે. બિંચા ચાર દિવાલો પણ છે. મંદિરને ઘેરાયો મારો છે.

યશોદાનંદનું મંદિર

બીજું પ્રસિદ્ધ મંદિર શ્રી યશોદાનંદનું છે. ઉત્તરથી બનાવટ લગત્ર એક સરખી છે. તે ભેઉ મંદિરો લગત્ર એક જ સમયે બંધાયા છે. પર્વતોની નીચે ચતુષ્કોણ ઘેરાવાની અંદર બીજી પણ ડેટલીક ઈમારતો આવેલી છે. એમાં દુકાનો છે. અને પ્રવાસીઓને રહેવા માટે મોટી ધર્મશાળાઓ પણ છે.

મનસા દેવીનું મંદિર

નંદગામ તેની પ્રાચીન સ્થપતિ અને સંસ્કૃતિ સાચવી રહેલું ગ્રામ છે. હેળાવાળાની ભૂમિ ઉપર વસેલું છે. ત્યાં આશ્રણ પાકી ઈમારતો પણ છે. તેમાં પણ ખાસ કરીને રૂપરામ કઠારેની ઈમારત ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી છે. માનવ વસ્તીમાં આવેલા મંદિરોમાં મનસા દેવીનું મંદિર ખૂબ જ પ્રખ્યાત છે. ગામની એક બાજુએ કદમની ઝાડ ખૂબ છે. લોકો તેને ઉદવળના કપારા તરીકે સંબોધે છે. નંદગામના પૂજારીઓ પાસે એક સનંદ કહેવાય છે કે શાકઆહારના જમાનાની છે.

પણ હવે ત્યાંના માસિક છે લાલાખણના ઉત્તરાધિકારીઓ. કલકત્તામાં તેઓ વસવાટ કરે છે. નંદગામના પડાડને તોડી નાખીને તેઓએ વિરકત સાધુઓને કુખ્ય કરી નાખ્યા હતા. પણ લોકોની અરજીથી સરકારે આ ઘટનાને અહીંથી જ આશ્રણ વધતાં અટકાવી દીધેલ. અહીંયાની ધણી ઈમારતો તથા મંદિરોતે ઔરંગઝેબે તોડાવી નાંખેલ. પણ તેમનું સમારકામ થઈ ગયેલ છે.

*

એ ઘટનાની સાથે આપતાં ઈન્દ્ર-કૃપ અને ઈન્દ્ર-કુંડા
આજે પણ ત્યાં જોવામાં આવે છે.

નજના ત્રણ પ્રસિદ્ધ પર્વતો

મજ મંડળના ત્રણ પ્રખ્યાત પર્વતો ગોવર્ધન,
નંદીશ્વર અને જરસાના-ત્રિવેદનના નામથી જોળખાય
છે. આ ત્રણેય પર્વતોમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ
એ ત્રણેય દેવોની ઉપાસના થતી હતી. એટલા માટે
ગોવર્ધનને વિષ્ણુના, નંદીશ્વરને મહાદેવના અને જર-
સાનાને બ્રહ્માના પહાડ તરીકે જોળખાવવામાં આવે છે.

ચાર વિખ્યાત સરોવરો

અહીંથી થોડે દૂર પાવન સરોવર છે. મજના
ચાર પ્રખ્યાત સરોવરમાં આ સરોવરની પણ ગણતરી
થાય છે. કહેવાય છે કે શ્રી કૃષ્ણ પોતાની માથેને આ
સરોવરમાં પાણી પીવાવ્યા ફરતા હતા. એટલા માટે
આ સરોવરને પાવન સરોવર તરીકે સંબોધવામાં
આવેલ છે. ખાજીના ત્રણ સરોવરના નામ નીચે
મુજબ છે. (૧) ગોવર્ધન પાસે પરસોલી ગામમાં
આવેલું ચંદ્ર સરોવર (૨) જરસાના પાસે ગ્રાણપુરમાં
આવેલું પ્રેમ સરોવર અને (૩) માટની પાસે આવેલું
માન સરોવર. ૧૭૪૭માં બ્રહ્માનંદી એક રાષ્ટ્રીય
માનસરોવર ફરતો પાંચ બંધ બંધાવી દીધો હતો.
સરોવર નિર્મળ પાણીથી હમણાં હમણાં ભરેલું રહે
છે. તે ઘાટ પણ ધણે સુંદર છે. તેની રચના અને
આકાર આશ્ચર્યજનક છે. ઘાટ ઉપર 'સુ'દર મંદિર
પણ છે.

નંદગામ

નંદગામ પર્વત ઉપર વસેલું છે. મથુરાથી
અને બનારસથી ચાર માઈલ દૂર આવેલું છે. નંદ-
ગામની તોળત જરસાનામાં અને જરસાનાની તોળત
નંદગામમાં સંજોગાય છે. નંદગામનું પ્રાચીન નામ
નંદીશ્વર ગામ છે. પુરાણોમાં નંદગામના પર્વતનું
નામ નંદીશ્વર છે.

નંદગામના પહાડના જિયા તિખર ઉપર

નંદરાયજીનું મંદિર છે. આ મંદિરના નમૂના પ્રમાણે
જ આજકાલ વજમાં મંદિરો બંધાયા છે તે બધાં
રચા છે. આ મંદિર અને ૧૮૬૪ના અરસામાં બંધ
વામાં આવેલ છે. તેમાં એક બાજુ સેતુમહેલ અને
બીજી બાજુ રસોઈ ઘર પણ છે. મંદિર દિપ્તિથી
વિશુષિત છે. ઉપી ચાર દિવાલો પણ છે. મંદિરગે
ધોરાવો માટે છે.

યશોદાનંદનું મંદિર

બીજું પ્રસિદ્ધ મંદિર શ્રી યશોદાનંદનું છે.
ઉત્તમની બનાવટ લગભગ એક સરખી છે. તે મેઠી
મંદિરો લગભગ એક જ સ્વરૂપે બંધાયા છે. પર્વતની
નીચે ચતુષ્કોણ ધોરાવાની બંદર બીજી પણ કેટલીક
ઈમારતો આવેલી છે. એમાં દુકાનો છે. અને પ્રવા-
સીઓને રહેવા માટે મોટી ધર્મશાળાઓ પણ છે.

મનસા દેવીનું મંદિર

નંદગામ તેની પ્રાચીન સમૃદ્ધતા અને સંસ્કૃતિ
સાચી રહેલું ગામ છે. ઢોળાવવાળી ભૂમિ ઉપર
વસેલું છે. ત્યાં આજળ પાકી ઈમારતો પણ છે.
તેમાં પણ આજ હરીને રૂપરામ કટારેની ઈમારત
ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી છે. માનવ વસ્તીમાં આવેલા
મંદિરોમાં મનસા દેવીનું મંદિર ખૂબ જ પ્રખ્યાત
છે. ગામની એક બાજુએ કદમના ઝાડ ખૂબ છે.
લોકો તેને ઉદવળતા ક્યારા તરીકે સંબોધે છે. નંદ-
ગામના પૂજારીઓ પાસે એક સનદ કહેવાય છે કે
શાહઆલમના જમાનાની છે.

પણ હવે ત્યાંના માલિક છે લાલાખજુના
ઉત્તરાધિકારીઓ. કલકત્તામાં તેઓ વસવાટ કરે છે.
નંદગામના પહાડને તોડી નાખીને તેઓએ વિરકત
સાધુઓને કુલ્પ કરી નાખ્યા હતા. પણ લોકોની
અરજીથી સરકારે આ ઘટનાને અહીંથી જ આજળ
વધનાં બટકાવી દીધેલ. અહીંયાની ધણી ઈમારતો
તથા મંદિરોને ઔરંગઝેમે તોડાવી નાખેલ. પણ તેમનું
સમારકામ થઈ ગયેલ છે.

*

‘ઠાકરી કષ્ટાતી હોય ને આંખ મળે જ કેમ ?’

વળતે દિવસે તેમને સારો એવો તાવ આવ્યો. હું જોવા ગયો તો પહેલાં જ પૂછ્યું, ‘કેમ છે ઉપાને પેલી નસ ? કાંઈ બાબત નહોતી કરતીને ?’

મનના મરમ

સુલોચના પ્રથમ સાસુરે આવી ત્યારે કમાલનું વાતાવરણ સર્જાયું. લોકો કહે, ખરેખર જુગતે જોડા મળા છે. ચોરીમાં ભેડા હતા ત્યારે પણ ખતને વર્ષોના પરિચય હોય એ પ્રમાણે સ્વસ્થ હતા. કેટલાક મુઠલ નફરત બની વર્તતા હતા હોય છે, કેટલાક બેકફ્રન્ટ મંજીલાતા રાખવાના પ્રયત્ન કરતાં હોય છે પણ અહીં એવું ન હતું. બધું સાહજિક હતું. એટલું ખતું સાહજિક કે જાણે કોઈ ખીજના લગ્નમાં આવ્યા હોય અને જુલથી પાટલા પર બેસી ગયા હોય !

આટલું બધું હતું પણ સુલોચના સાસુરે આવી ને એક દિવસ પૂરો પસાર થાય એ પહેલાં મનહરનું એકેય વલણ એને ગમ્યું ન હતું. મહિનાને અંતે બંને બજેટની વાત કરવા ભેડાં ત્યારે એ વલણ વધારે સ્પષ્ટ થયું. “પચાસ રૂપિયા તો આપણે હપ્તાના ચૂકવવા પડશે કારણ કે લગ્નમાં ચૂકી હતી તેનાં કરતાં હજારેકનું વધારે ખર્ચ થયું છે”.

“ચારસોના પત્રારમાંથી પચાસ હપ્તાના બરાબર, એ આપવા જ પડે. પછી ?”

“પછી મિત્રો મળે તો એ માટે ચા પાણીના રૂપિયા પચાસ એક તરફ રાખું.”

“તમે ચા પાણી પામેા છો ?”

“ના, પણ પાવો પડે.”

“પણ આટલો ખર્ચો ખર્ચ ? કાંઈક જોડા કરો.”

‘એ તે થતુ હતો ?’ લોખીના હાથમાં સોનાનો ચરુ આવી ગયો હોય અને એમાં કોઈ વચ્ચે પડે ને એ છગી જીંઘે એમ છગી જીડતાં મનહરે કહ્યું.

સુલોચનાને લાગ્યું આ તો જન્મ સાથે ચોટ્યું લાગે છે. વાળી લીધું, ‘હું’ તો અમસ્તી જ કહેતી હતી. એમાં તમે આટલા આકળા થઈ ગયા ?

મનહરે સ્વરમાં આછી અકળામણ દેખાડી હતી, વચનમાં દેખાડી ન હતી. ભોલ્યો, ‘મેં’ હજી તને કાંઈ કાણું નથી.’

‘તમારા હાથમાં શું શું રમી રહ્યું હોય છે એની મને ખબર ખબર પડી જાય છે.’

મનહરે વાતને હળવાશમાં વહેવા દીધી, ‘એક મહિનામાં જો તું આટલું જાણી શકે તો થોડા મહિના પછી તું મારા આવવા જન્મનું પણ કહેવા માંડીશ એમ લાગે છે.

સુલોચના મસ્કરીમાં લાગી, ‘હા, પણ તમને કહીશ નહિ.’

હુઝી તો હું જ, તારી બા કહેતા હતા કે આને સાચવળે ત્યારે તારી કાળીની દીકરી બોલી જીડી હતી. એને સાચવવાની નથી એનાથી સાચવળે.

‘બસ, પારકાના અભિપ્રાય પર જીવશો કે તમારું’ પણ કાંઈ વાપરશે.”

“અમારે તો કાંઈ છે જ નહિ.”

“હું એમ કહેતી નથી ?”

“હું જ કહું છું. તારા જેવી ટામળની લાખામાં કહીએ તો “ચતુરમુખ” પત્ની મળી હોય પછી મૂરખ હોય એ પોતાનું મરજ વાપરે.”

દિવસો જતા ગયા એમ સુલોચનાને પ્રતીતિ થઈ કે અન્ય બાબતમાં એને સ્વતંત્રતા પણ હતી એ મહેમાનોની બાબતમાં અનહક ઉદાર થતાં મનહરને ટપારતી તો ધરમાં આનંદ અને કિસ્મીસ સાવ ચાલ્યો જતો. મનહર ધણેા શુષ્ક લાગતો- દિવસો સુધી.

સુલોચનાને આ વ્યસનમાં પતિને ઘડવાની જરૂર લાગતી પણ એના મનમાં થતું કે મારામાં એની સામી દરિા-અતિથિ પ્રત્યે ઉદાસીનતા અથવા

ઠાકરી કહાતી હોય તે આંખ મળે જ કેમ ?”

વળતે દિવસે તેમને સારો એવો તાવ આવ્યો. હું જોવા ગયો તો પહેલાં જ પૂછ્યું, “કેમ છે ઉપાને પેલી નસ? કાંઈ બાબત - કોતી કરતીને ?”

મનના મરમ

સુલોચના પ્રથમ સાસરે આવી ત્યારે કમાલનું વાતાવરણ સર્જાયું. લોકો કહે, ખરેખર જુનને બેડી મળી છે. ચોરીમાં બેઠા હતા ત્યારે પણ બનેને બેડીનો પરિચય હોય એ પ્રમાણે સ્વસ્થ હતા. કેટલાક યુવક નક્કર બની વાતો કરતા હોય છે, કેટલાક બેકડ જાણીતા રાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં હોય છે પણ અહીં એવું ન હતું. બધું સાહજિક હતું. એટલું બધું સાહજિક કે ભણે કોઈ ખીનના ઇગ્ગમાં આવ્યા હોય અને જુલથી પાટલા પર બેસી ગયા હોય !

આટલું બધું હતું પણ સુલોચના સાસરે આવીને એક દિવસ પૂરા પસાર થાય એ પહેલાં મનહરનું એક વલણ એને ઝગ્યું ન હતું. મહિનાને અંતે બને બળેટની વાત કરવા બેઠાં ત્યારે એ વલણ વધારે સ્પષ્ટ થયું. “પચાસ રૂપિયા તો આપણે હપ્તાના ચૂકવવા પડશે કારણ કે ઇગ્ગમાં મૂકી હતી તેનાં કરતાં હબરેકનું વધારે ખર્ચ થયું છે”.

“ચારસોના પત્રારમથી પચાસ હપ્તાના બરાબર, એ આપવા જ પડે. પછી ?”

“પછી ચિત્રો મળે તો એ માટે ચા પાણીના રૂપિયા પચાસ એક તરફ રાખું.”

“તમે ચા પાણી પીએ છો ?”

“ના, પણ પાવો પડે.”

“પણ આટલો બધો ખર્ચ ? કાંઈક જોડું કરો.”

“એ તો યતુ હશે ?” લોકોના હાથમાં સોનાનો ચરુ આવી ગયો હોય અને એમાં કાંઈ વચ્ચે પડેને એ જગી જોડે એમ જગી જોડાં મનહરે કહ્યું.

સુલોચનાને લાગ્યું આ તો જન્મ સાથે ચોટ્યું લાગે છે. પાળી લીધું, ‘હું’ તો અમસ્તી જ કહેતી હતી. એમાં તમે આટલા આકળા થઈ ગયા !”

મનહરે સ્વસ્થ આજી આજીમણુ દેખાડી હતી, વચનમાં દેખાડી ન હતી. બોલ્યો, ‘મેં કશું તને કાંઈ કીધું નથી.’

‘તમારા હૃદયમાં શું શું રમી રહ્યું હોય છે એની મને બધી ખબર પડી નય છે.’

મનહરે વાતને હળવાશમાં વહેવા દીધી, ‘એક મહિનામાં જો છું આટલું ભણી શકે તો થોડા મહિના પછી છું મારા આગલા જન્મનું પણ કહેવા માંડીશ એમ લાગે છે.

સુલોચના મસ્કરીમાં લાગી, ‘હા, પણ તમને કશીય નહિ.’

હુઆ તો છું જ, તારી બા કહેતા હતા કે જાને સાચવળે ત્યારે તારી કાઠાની દીકરી બોલી શકી હતી. એને સાચવવાની નથી એનાથી સાચવળે.

‘બસ, પારકાના અભિપ્રાય પર જીવશો કે તમારું પણ કાંઈ વાપરશે.”

“અમારે તો કાંઈ છે જ નહિ.”

“હું એમ કહેતી નથી !”

“હું જ કહું છું. તારા જેવી રાખળી બાપામાં કહીએ તો “ચતુરસ્રમણુ” પત્ની મળી હોય પછી મૂરખ હોય એ પોતાનું મરજ વાપરે.”

દિવસો જતા ગયા એમ સુલોચનાને પ્રતીતિ થઈ કે અન્ય જાગતમાં એને સ્વતંત્રતા પણ હતી જો મહેમાનોની જાગતમાં અનહર હિંદાર કરતાં મનહરને દરારતી તો ઘરમાં આનંદ અને કિલ્લોય જાવ ચાલ્યો જતો. મનહર ધણો શુદ્ધ લાગતો- દિવસો પૂર્થી.

સુલોચનાને આ વ્યવહારમાં પતિને શકવાની જરૂર લાગતી પણ એના મનમાં યતુ કે મારામાં એની સાથી ટાંચ-અતિથિ પ્રત્યે ઉદારતાના અથવા

અને જોગો મારો ન જવ જમાડયો ને ઝાલી ચંપા
(ડાઘાભાઈની વજ્ર) અને ચાટ પાડતી રહી. મામાને
ત્યાં વિવાહ પર સરખો ઝખો કરાવવો હતો તો ય
‘જરૂર શી’ આવીને જિતું રહ્યું.’

‘હું હજી એ જ રહું છું. આપણે એની
જરૂર શી હતી ?’

‘માંડવે વટ પડયો ને.’

એક વખત પહેરવો માટે..’

‘એ તો તમે એક વખત પહેર્યો. તમને ખીજી
વાર પહેરવાની ના કોણ પાડે છે ?’

‘આપણે જરૂર ન હોય એવી વસ્તુમાં નકામા
પૈસા શેડી રાખવા ?’

‘હવે મારે બહુ સંજોગો નથી. કહેનારા કહી
રહ્યા. મારે પંદર દિમાં સ્કૂટર જોઈએ એટલે
જોઈએ જ.’

પ્રુસાસણે રોળ, કયો, ‘પછી તો તારે હારે
ફરવા આવવું પડે. એ સિવાય મારે ક્યાં જવાનું છે?’

‘હા, મને ખબર છે. ડાઘ ભાઈ ચંપાને ફેરવે
જ છે તો.’

‘હવે જોઈએ, તને ફરવા જવામાં રસ છે ?
અતાર ધરીને તું કાઈ દિ મારી હારે ફરવા નીકળી
છા ?’

‘તે હવે નીકળ્યા.’

‘મને આ બધી ચીંટો ખચ લાગે છે.’

‘મને ડાઘો લાગે છે. લાવવાનું છે; બહાનું
ખતાવવાનું નથી.’

પ્રુસાસણે હાલિય ચાલુ રાખી, ‘તેમાં તૂટી પડે
—પેટ્રોલનો ખચ’ શું આવે તેની ખબર છે ?’

‘બધી ખબર છે. વાપરીએ એટલે ખચ
આવે. ડાઘાભાઈ આટલું વાપરે છે તોય મારું
પચીસ આવે છે.’

‘તે તો બધી જાણ કાઢી લાગે છે.’

હવે પ્રુસાસણ મનમાં વિચારી રહ્યા, આ
જેરૂં માનશે નહિ. થોડા પૈસા પડ્યા છે તો સ્કૂટર
લઈ લઈએ. બસેને એ રાજી થતી. પછી ચાકરી
એટલે ક્યાં વેચી મરાણું નથી. કાંઈ વાર તો એમાં
ઉપજે છે ય સારા. બોલ્યા, ‘મને ન રમે તો વેચી
પણ નાખું.’

રંભાજીને સમજતાં હતા પછી વેચવા ફર્ડ
તો ને. સ્કૂટર લેવાની વાત સ્વીકારાઈ એમાં એનો
વિજય હતો, વટ હતો. બોલ્યા, ‘ડાઘાભાઈ જેવું
ખૂંડે બૂખ નહિ, રાજકૃત લઈ આવજો.’

સ્કૂટર આવ્યું. પ્રુસાસણે હંકારતા પણ
શીખવું પડ્યું. એક દિવસ થોડું લાગે ત્યાં તો
જાતીમાં જરા દુખવા આવ્યું. ઘેર આવીને વાત કરી.
રંભાજીને લાગવા જ બોલ્યા; ‘તમે કદિ સાડું
બોલ્યા છો ? જાતીમાં દુખવાનું હશે અને દુખ્યું.
સ્કૂટરને લઈ એ તો ખાલી વહેમ !’

રંભાજીને થોડા દિ ઉપાડો લાંબો. દરરોજ
માતાજીના ફર્ડને જતાં પણ જીવ બહાર ફરવાનો
નહિ એટલે થાકી ત્યાં હવે સ્કૂટર પડ્યું રહે છે.
પણ પ્રુસાસણ વેચવાની વાત કરે છે તો એમને રમે
હિતરવી નથી. કદાચ ક્યારેય નહિ બનશે.

અને ભેગા મારો ય ભવ બચાડ્યો ને ઝોલી ચંપા
(ડાઘાભાઈની વજી) મને ચાટ પાડતી રહી. મામાને
ત્યાં વિગાઠ પર સરખા ઝાંખો કરાવેલા હતાં તો ય
'જરૂર શી' આવીને બેસું રહ્યું.'

'હું હજી જ ન રહું છું. આપણે એની
જરૂર શી હતી ?'

'માંડવે વટ પડ્યો ને.'

એક વખત પડેરવો માટે..'

'એ તો તમે એક વખત પડેરો. તમને બીજી
વાર પડેરવાની ના કોણ પાડે છે ?'

'આપણે જરૂર ન હોય એવી વસ્તુમાં નકામા
પૈસા રોકી રાખવા ?'

'હવે મારે બહુ સંભળવું નથી. ઠહેનારા કહી
રહ્યા. મારે પંદર દિ'માં સ્કૂટર બોઈએ એટલે
બોઈએ જ.'

પ્રજ્ઞાલક્ષ્મીએ ટાળ, કથો, 'પછી તો તારે હારે
ફરવા આવવું પડે. એ સિવાય મારે ક્યાં જવાનું છે?'

'હા, મને ખબર છે. ડાઘાભાઈ ચંપાને ફેરવે
જ છે તો.'

'હવે બોઈએ, તને ફરવા જવામાં રસ છે ?
અત્યાર ધરીને તું કાઈ દિ મારી હારે ફરવા નીકળી
છો ?'

'તે હવે નીકળેલા.'

'મને આ બધો ત્રીડો ખર્ચ ક્યાં છે.'

'મને ડાઘો ક્યાં છે. કાવવાનું છે; બહાનું
ખતાવવાનું નથી.'

પ્રજ્ઞાલક્ષ્મીએ ચાલુ રાખી, 'તેમાં વૃદ્ધાંતો
-વૈદ્યાલનો ખર્ચ શું આવે તેની ખબર છે ?'

'બધી ખબર છે. વાપરીએ એટલો ખર્ચ
આવે. ડાઘાભાઈ આટલું વાપરે છે તોય માંડ
પચીસ આવે છે.'

'તે તો બધી ભાળ કાઢી કાઢે છે.'

હવે પ્રજ્ઞાલક્ષ્મી મનમાં વિચારી રહ્યા, આ
બેડું માનશે નહિ. થોડા પૈસા પડ્યા છે તો સ્કૂટર
કઈ કઈએ. બસેને એ રાજી થતી. પછી શાકશે
એટલે ક્યાં વેચી મરાણું નથી. કોઈ વાર તો એમાં
છપ્પે છે ય સારા. બોલ્યા, 'મને ન ખમે તો વેચી
પણ નાખું.'

રંભાખડેન સમજતાં હતા પછી વેચવા હો
તો ને. સ્કૂટર લેવાની વાત સ્વીકારાઈ એમાં એના
વિચાર હતા, વટ હતા. બોલ્યા, 'ડાઘાભાઈ જેવું
બૂઠું બૂખ નહિ, રાજકુલ કઈ આવશે.'

સ્કૂટર આવ્યું. પ્રજ્ઞાલક્ષ્મીએ હંકારતા પણ
શીખવું પડ્યું. એક દિવસ થોડું કાંઈ ત્યાં તો
જાતીમાં જરા દુખવા આવ્યું. ઘેર આવેને વાત કરી.
રંભાખડેન કાવવા જ બોલ્યા; 'તમે કદિ કાડું
બોલ્યા છો ? જાતીમાં દુઃખવાનું હશે અને દુખ્યું.
સ્કૂટરને લઈ એ તો આવી વહેમ !'

રંભાખડેન થોડા દિ ઉપાડો લીધો. ફરેજ
માતાજીના હશેને જતાં પણ જીવ બહાર ફરવાને
નહિ એટલે કાડી ત્યાં હવે સ્કૂટર પડ્યું રહે છે.
પણ પ્રજ્ઞાલક્ષ્મી વેચવાની વાત કરે છે તો એમને રડે
ભિતરતી નથી. કદાચ ક્યારેય નહિ ભિતરે.

રેલવે લાઈન શરૂ કરવા બાબતમાં આપ આપનો અભિપ્રાય આપો.” આ સંભળીને પોલ વિચારમાં પડી ગયો.

આવનારે તેમને ઘસચોવતા કહ્યું “સાહેબ, પ્રમાણિકતા માટે આપ આપના જીવનમાં દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે; આપની પત્નીને જાણીત લેવા સિલામમાં જવું પડે તે ઠીક નથી. માટે મહેરબાની કરીને આ રૂપિયા લઈ લો અને આપની સંમતિ મને આપી દો.”

પોલ હજુ તો વિચારમાં જ છે. ત્યાં મહાન—માલિક આવે છે પોલને કહે છે, “સાહેબ, મ્યુનિસિપલ લીટીના સભ્ય થઈને પણ વખતસર ભાડું નથી આપતા તે આપને માટે ઠીક નથી.” પરંતુ પોલની પાસે તો તે સમયે પૈસા નહોતા, એટલે તેને વિદાય થયો.

આવનારે આ પ્રજ્વળતા લાભ લેતા કહ્યું. “સાહેબ, આપની પાસે ભાડું ચૂકવવા પૈસા પણ નથી ! આપને આ રીતે દુઃખ થા માટે સહન કરવું જોઈએ ! આ રૂપિયા લઈ લો, એટલે તમારી મુશ્કેલી દૂર થઈ જાય અને મ્યુનિસિપલ સભ્યને થોડા રહેણીકરણથી આપ રહી શકો.”

પોલ રૂ. ૫૦,૦૦૦ રોકડા જોઈને વિચારમાં

જ પડી ગયો હતો; તેટલામાં તેની પત્ની આવી; પોલે પોતાની પત્નીને બધી વાત કરી અને કહ્યું, “હવે તું જ કહે કે મારે શું કરવું ?”

પોલે રૂપિયા ન લેવાનો નિર્ણય કરી લીધો હતો, પરંતુ પોતાની પત્ની જે સ્થિતિ પસાર કરી હતી તે સ્વેચ્છાએ સહન પસાર કરી રહી હતી કે પરાણે ? તેની વિશેષ ચકાસણી કરવા પોલે પોતાની પત્નીની આ બાબતમાં સલાહ માગી.

મેરીએ બધી વાત સંભળીને પેલા આવનાર લાઈને કહ્યું, “અમારી સમ્માઈ અને પ્રમાણિકતા ધનથી ખરીદી શકાય તેવી વસ્તુ નથી, માટે તમે તમારા રૂપિયા પાછા લઈ જાઓ; અમારે અમારી કિંમત અંકાવવી નથી.”

બહેનો, શું તમે આને તમારા પતિને પણ આ જાતની સલાહ આપશો ખરા ? તમે ‘મેરી’ જેવા સ્ત્રીદાર બનશો તો તમારું ગૃહસ્થાશ્રમી જીવન ચરીખાઈમાં પણ સુખરૂપ અને આનંદમય બનાવી શકશો.

આપણે બ્યારે આચારધર્મને જીવનમાં ઉતારીશું ત્યારે જ આપણે આપણું કલ્યાણ સાધી શકીશું.

ઊંધધનો ઉપાય

હૈદરાબાદની જંગલને લગતા સંશોધનની સંસ્થાએ જે વરસ સુધી પ્રયોગો કર્યા પછી ઊંધધનો નાશ કરવાની નીચેની રીત શોધી કાઢી છે.

ઘાસતેલનો કામો ભરી પાણી મેલું; તેમાં ઓલ એક ડી. ડી. ટી. અથવા ગેમેક્સીન અથવા હેક્સાક્લેન એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ એક જંતુધન દવા નાખવી. બરાબર હલાવ્યા પછી એ મિશ્રણને ઊંધધના રાફડા પર રેડવું. ત્રણ દિવસ સુધી આમ કરવાથી ૨૦૦ ધન ફૂટના રાફડામાં રહેલી બધી ઊંધધજોના સંપૂર્ણ નાશ થઈ જશે. આ મિશ્રણ રેડવા માટે રાફડાને મથાળે અને બાજુમાં કાણું પાડવાં.

રેલવે લાઈન શરૂ કરવા બાબતમાં આપ આપનો અભિપ્રાય આપો.” આ સમિતીને પોલ વિચારમાં પડી ગયો.

આવનારે તેમને લલચાવતા હજી “સાહેબ, પ્રમાણિકતા માટે આપ આપના જીવનમાં કુખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે; આપની પત્નીને ભગીટ લેવા સિલાખમાં જન્મે પડે તે ઠીક નથી. માટે મહેરમાની કરીને આ રૂપિયા લઈ લો અને આપની સંમતિ મને આપી દો.”

પોલ હજી તો વિચારમાં જ છે. ત્યાં મહાન - માલિક આવે છે પોલને કહે છે, “સાહેબ, મુનિસિપલ કોર્ટના સભ્ય થઈને પણ વખતસર ભાડું નથી આપતા તે આપને માટે ઠીક નથી.” પરંતુ પોલની પાસે તો તે સમયે પૈસા નહોતા. એટલે તેને વિદાય થયાં.

આવનારે આ પ્રજ્ઞાનતા લાભ લેતા હજી. “સાહેબ, આપની પાસે ભાડું ચૂકવવા પૈસા પણ નથી ! આપને આ રીતે કુખ થા માટે સહન કરવું નોઈએ ! આ રૂપિયા લઈ લો, એટલે તમારી મુશ્કેલી દૂર થઈ જાય અને મુનિસિપલ સમિતી પૈસા રહેણીકરણથી આપ રહી શકો.”

પોલ રૂ. ૫૦,૦૦૦ રાહડા નોઈને વિચારમાં

જ પડી ગયો હતો; તેટલામાં તેની પત્ની આવી; પોલે પોતાની પત્નીને બધી વાત કરી અને કહ્યું, “હવે તું જ કહે કે મારે શું કરવું ?”

પોલે રૂપિયા ન લેવાનો નિર્ણય કરી લીધો હતો, પરંતુ પોતાની પત્ની ને સ્થિતિ પસાર કરી હતી તે સ્વેચ્છાએ સહય પસાર કરી રહી હતી કે પરાણે ? તેની વિશેષ ચકાસણી કરવા પોલે પોતાની પત્નીની આ બાબતમાં સલાહ માગી.

મેરીએ બધી વાત સમિતીને પેલા આવનાર લાઈને કહ્યું, “અમારી સમ્માઈ અને પ્રમાણિકતા ધનથી ખરીદી શકાય તેવી વસ્તુ નથી, માટે તમે તમારા રૂપિયા પાછા લઈ જાઓ; અમારે અમારી કિંમત અંકાવવી નથી.”

બહેનો, શું તમે આને તમારા પતિને પણ આ જાતની સલાહ આપશો ખરા ? તમે ‘મેરી’ નેવા સાથીદાર બનશો તો તમારું મુશ્કેલીથી જીવન ગરીબાઈમાં પણ સુખરૂપ અને આનંદમય બનાવી શકશો.

આપણે બ્યારે આચારધર્મને જીવનમાં ઉતારીશું ત્યારે જ આપણે આપણું કલ્યાણ સાધી શકીશું.

ઊંઘાઈનો ઉપાય

હૈદરાબાદની જંગલને લગતા સરોધનની સરઘાએ બે વરસ સુધી પ્રયોગો કર્યા પછી ઊંઘાઈનો નાશ કરવાની નીચેની રીત શોધી કાઢી છે.

ધાસલેલનો કામો ભરી પાણી ભેંતું; તેમાં ઓંચ એક ડી. ડી. ટી. અથવા એમેક્સીન અથવા દેક્સીકલેન એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ એક જંતુના દવા નાખવી. બરાબર હલાવ્યા પછી એ મિશ્રણને ઊંઘાઈના રાફડા પર રેડવું. ત્રણ દિવસ સુધી આમ કરવાથી ૨૦૦ થન ફૂટના રાફડામાં રહેલી બધી ઊંઘાઈઓનો સંપૂર્ણ નાશ થઈ જશે. આ મિશ્રણ રેડવા માટે રાફડાને મથાણે અને બાજુમાં કાણું પાડવાં.

નાત્રમંદિરે છે. વરસાદ ન વરસે ત્યારે આ મંદિરમાં આરાધના થાય છે. જાપાનમાં પણ કેટલીય જગ્યાએ એ રિવાજ છે. ત્યાંના દેવદેવીઓએ સર્પરૂપ ધારણ કર્યું હતું, માટે તેમના મંદિર ઘણાં છે. અરબસ્તાનમાં 'ગિન્ન' સાધના સ્વરૂપે આવે છે. જે એને 'ગિન્ન' કહેવાથી ચાલ્યો જાય તે એ હઝરત મહમદનો અનુયાયી અને ન જાય તે કાફર માનવામાં આવે છે અને ત્યારે એને મારવામાં પાપ નથી ગણાતું. ઈજિપ્તનાં પ્રાચીન દેવદેવતાઓમાં નાગને મુખ્ય માનવામાં આવે છે. હજી પણ ત્યાં તાવીજ ઉપર ચર્ખની આકૃતિ કેતરવામાં આવે છે. ગ્રીસના પ્રાચીન મંદિરોમાં સાપ પાળવામાં આવતા અને તેની પૂજા થતી. તેમાં એમને અવતાર સી મધ ચટાડતી હતી. ત્યાંના દેવોને પણ સર્પરૂપ ધારણ કરવાનો બારે શોખ! પ્રસિદ્ધ દેવતા જ્યુપે એ રૂપે જ કેરી નામની રૂપવતી સ્ત્રીનું શીલ બાદ કર્યું હતું. ગ્રીસ સાથે સંબંધ બધાયા પછી રોમનો પણ એનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા હતા. કહેવાય છે કે ઈસ. ૪૬૨માં રોમમાં કોલેરાનો બારે પ્રકોપ થયો હતો, ત્યારે ગ્રીસથી એક જીવંતો સાપ લાવીને તેની પૂજા કરવાથી તે શાંત થયો હતો, ત્યારથી ત્યાં પણ એનો પ્રચાર થઈ ગયો. કેટલાય ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયોમાં પણ પહેલાં એ રિવાજ હતો. ઓક્ષીટ સંપ્રદાયવાળાઓ સાપને ઈસુથી પણ મહાન માનતા હતા અને પેટીમાં બંધ કરીને તેની પૂજા કરતા હતા. પોલેન્ડમાં ઓક્ષીટથી સહીના અત સુધી એનો પ્રચાર હતો. હિયુઆનીઆ, હરેવિયા વગેરે દેશોમાં ગુલા પાસે ધરમાં સાપ પાળવામાં આવતા હતા. સ્વીડનમાં પણ એવો જ રિવાજ હતો. અમેરિકાના રહતવર્ણ આદિવાસીઓ, જેમને રેડ ઇન્ડિયન કહેવામાં આવે છે, તે પણ નાચપૂજક છે. મેક્સિકોમાં સાપ એક પવિત્ર ધાર્મિક ચિહ્ન મનાય છે. આફ્રિકા તથા ઓસ્ટ્રેલિયાના આદિવાસીઓ પણ સાપની પૂજા કરે છે.

સાપ અંગે દુનિયાભરમાં મોટે ભાગે એક સરખી દૃષ્ટિકોણ અને ભાવના છે. કેટલાક લોકો નાચવંશ પરંપરામાં બારે વિશ્વાસ ધરાવે છે. બાર-તના ઇતિહાસમાં નાચવંશ બહુ જાણીતો છે. ઈસ્વી-

સન પહેલાં ખ્રીડી એ વંશના કેટલાય રાજ્ય હતાં. મદ્રાસ તથા મધ્યપ્રાંતની કેટલીક જાતિઓ પોતાને નાચવંશની ઓળખાવે છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું માનવું છે કે પ્રાચીન અનાયો જાતિમાં નાચવંશનું પૂજન બહુ જ જાણીતું હોતું જોઈએ, તેથી તેમનું નામ નાચ પડી ગયું હોય. સીડી તથા હિંદુ લોકમાં પણ કેટલીક જાતો નાચવંશની માનવામાં આવે છે. જાપાનના સમ્રાટ હીરાહિટો અને એમિસિનિયાના પુરાણ રાજવંશીઓ પણ નાચવંશના કહેવામાં આવે છે. દુનિયાની કેટલીય પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓનો જન્મ નાચથી થયેલો માનવામાં આવે છે. વિશ્વ-વિખેતા મહાન સિદ્ધાર્થ 'નાચવંશ' નામે પ્રસિદ્ધ છે. કહેવાય છે કે તેની માતા ઓલિમ્પિયાએ ગ્રીક દેવ શ્રવ્યનથી ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો. એ શ્રવ્યન સર્પરૂપે તેને પડખે ધણું ખરું સૂતેલો જોવામાં આવતો હતો. રોમન સીઝર, ઓક્સ્ટસ અને સેના-પતિ સિપિયો સંબંધે પણ એવી જ વાતો પ્રચલિત છે. પુરાણોમાં નાચ-ચાને બહુ મુંઝવે વર્ણવવામાં આવી છે. તેના શરીરનો ઉપરનો ભાગ સ્ત્રીનો અને નીચેનો ભાગ નાચ જેવો હોય છે. ખીજા દેશોમાં પણ એ જ ભાવ છે. એવા જ પ્રકારનાં નાચપુરુષ પણ માનવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે એથેન્સનો સૌ પ્રથમ રાજા એવો જ હતો. પહેલાં એવી પણ માન્યતા હતી, કે સર્પ કોકીકી પુરુષ કે સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરીને કરે છે, ત્યારે ખરેખર પુરુષ કે સ્ત્રી સાથે પ્રવૃત્તિનું શુભાર્થ જતાં વિષ્ટ પરિસ્થિતિ જની થાય છે. કથા સરિત્સારમાં એની કેટલીક રસિક વાર્તાઓ છે. ખીજા દેશોના સાહિત્યમાં પણ એવી કથાઓ મળે છે.

પૌરાણિક ગ્રંથોમાં સાપ અમર ગણાય છે. વારંવાર એ જે કશિળા ઉતારે છે અને નવુંનવું ગેર મનાવે છે તે પરથી અનુમાન કરવામાં આવે છે, કે સાપ ચિરયૌવન તથા ચિરજીવ છે. પ્રાચીન ગ્રીસ અને ગ્રીસમાં પણ એવી જ માન્યતા હતી. યોર્નિંગે વગેરે દેશોમાં એક કથા જાણીતી છે, કે ઈશ્વર માણસોને અમર બનાવવા ઈચ્છતો હતો, પણ એના રહસ્યની ખજાના સાપને પડી ગઈ અને માણસો

નાગમંદિર છે. ઘરસાદ ન વરસે ત્યારે આ મંદિરમાં આરાધના થાય છે. જાપાનમાં પણ કેટલીય જગ્યાએ એ રિવાજ છે. ત્યાંના દેવદેવીઓએ સર્પરૂપ ધારણ કર્યું હતું, માટે તેમના મંદિર ઘર્ષા છે. અરબસ્તાનમાં 'ગિન્ન' સાપના સ્વરૂપે આવે છે. જે એને 'ગિન્ન' કહેવાથી ચાલેલા જાય તે એ હજારત મઠમઠનો અનુયાયી અને ન જાય તો કાફર માનવામાં આવે છે અને ત્યારે એને મારવામાં પાપ નથી ગણાતું. ઈજિપ્તના પ્રાચીન દેવદેવતાઓમાં નાગને સુખ માનવામાં આવે છે. હજી પણ ત્યાં તાવીજ ઉપર ચર્ચની આકૃતિ કેતરવામાં આવે છે. ગ્રીસના પ્રાચીન મંદિરોમાં સાપ પાળવામાં આવતા અને તેની પૂજા થતી. તેમાં એમને અવલોકા ટી મધ ચટાહતી હતી. ત્યાંના દેવોને પણ સર્પરૂપ ધારણ કરવાનો ભારે શોખ! પ્રસિદ્ધ દેવતા બચ્ચે એ રૂપે જ કારી નામની રૂપવતી સ્ત્રીનું શીલ બન્યું હતું. ઓસ સાથે જાળંધ બધાયા પછી રોમનો પણ એનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા હતા. કહેવાય છે કે ઈસ. ૪૬૨માં રોમમાં કોલેરાનો ભારે પ્રકોપ થયો હતો, ત્યારે ઓસથી એક જીવતો સાપ લાવીને તેની પૂજા કરવાથી તે શાંત થયો હતો, ત્યારથી ત્યાં પણ એનો પ્રચાર થઈ ગયો. કેટલાય ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયોમાં પણ પહેલાં એ રિવાજ હતો. ઐરોપ્પીય સંપ્રદાયવાળાઓ સાપને ઈસુધી પણ મહાન માનતા હતા અને પેટીમાં બંધ કરીને તેની પૂજા કરતા હતા. પોલેન્ડમાં ઐરોપ્પીયમાં સહીના અત સુધી એનો પ્રચાર હતો. સિયુઆનીઆ, લેટવિયા વગેરે દેશોમાં ચૂલા પાસે ઘરમાં સાપ પાળવામાં આવતા હતા. સ્વીડનમાં પણ એવો જ રિવાજ હતો. અમેરિકાના રક્તવર્ષા આદિવાસીઓ, જેમને રેડ ઇન્ડિયન કહેવામાં આવે છે, તે પણ નાગપૂજક છે. મેક્સિકોમાં સાપ એક પવિત્ર ધાર્મિક ચિહ્ન ગનાય છે. આફ્રિકા તથા ઐરોપ્પીયના આદિવાસીઓ પણ સાપની પૂજા કરે છે.

સાપ અંગે દુનિયાભરમાં મોટે ભાગે એક સરખી દૃષ્ટિકોણ અને ભાવના છે. કેટલાક લોકો નાગવંશ પરંપરામાં ભારે વિશ્વાસ ધરાવે છે. ભારતના ઇતિહાસમાં નાગવંશ બહુ જાણીતો છે. ઈસ્વી-

સન પહેલાં અહીં એ વંશની કેટલીય શાખા હતી. મદ્રાસ તથા મધ્યપ્રાંતની કેટલીક ભૂતિઓ પોતાને નાગવંશની ઝોળખાવે છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું માનવું છે કે પ્રાચીન અનાયો ભૂતિમાં નાગચિહ્નનું પૂજન બહુ જ જાણીતું હોતું જોઈએ, તથા તેમનું નામ નાગ પડી ગયું હોય. સીરી તથા હિંદુ લોકોમાં પણ કેટલીક ભૂતો નાગવંશની માનવામાં આવે છે. જાપાનના સમ્રાટ હીરાહીરો અને એમિસિનિયાના પુરાણા રાજવંશીઓ પણ નાગવંશના કહેવામાં આવે છે. દુનિયાની કેટલીય પ્રતિભાસાળી વ્યક્તિઓનો જન્મ નાગથી થયેલો માનવામાં આવે છે. વિશ્વવિખેતા મહાન સિદ્ધર 'નાગર્જન' નામે પ્રસિદ્ધ છે. કહેવાય છે કે તેની માતા ઐલિસિથિયાએ ગ્રીક દેવ શ્રવનથી ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો. એ શ્રવન સર્પરૂપે તેને પડખે ધણું ખરું સુનેશે જોવામાં આવતો હતો. રોમન સીઝર, ઐરોપ્પીય અને સેનાપતિ ક્લિપિયો જાળંધે પણ એવી જ વાતો પ્રચલિત છે. પુરાણોમાં નાગવંશને બહુ મુદ્દર વર્ણવવામાં આવી છે. તેના ચરીરનો ઉપરનો ભાગ ભૂતો અને નીચેનો ભાગ નાગ જેવો હોય છે. ખીળ દેશોમાં પણ એ જ ભાવ છે. એવા જ પ્રકારનાં નાગપુરુષ પણ માનવામાં આવે છે. કહેવાય છે કે એથેન્સનો સૌ પ્રથમ રાજા એવો જ હતો. પહેલાં એવી પણ માન્યતા હતી, કે સર્પ કઠોકડી પુરુષ કે સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરીને ફરે છે, ત્યારે ખરેખર પુરુષ કે સ્ત્રી સાથે પ્રજ્વલનું યુગ્મ થઈ જતાં વિષ્ટ પરિસ્થિતિ જીવી શકે છે, કથા સરિસાચરનાં એની કેટલીક રસિક વાર્તાઓ છે. ખીળ દેશોના સાહિત્યમાં પણ એવી કથાઓ મળે છે.

પૌરાણિક ગ્રંથોમાં સાપ અમર ગણાય છે. વારંવાર એ જે કામળા ઉતારે છે અને નવુંનવું ગેર બનાવે છે તે પરથી અતુમાન કરવામાં આવે છે, કે સાપ ચિરયૌવન તથા ચિરજીવ છે. પ્રાચીન મિસર અને ગ્રીસમાં પણ એવી જ માન્યતા હતી. બોર્નિયો વગેરે દેશોમાં એક કથા જાણીતી છે, કે ઈશ્વર માથું સોને અમર જનવવા ઈચ્છતો હતો, પણ એના રહસ્યની ખબર સાપને પડી ગઈ અને માથુંસો

નર્મદ કવિતાથી સર થયેલ સમાજહિત-સાધકતા અને રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાસૂક્ષ્મ, વ્યાપક અને કલામય રૂપ ધારણ કરે છે. ઉમાશંકરનાં ‘ગંગોત્રી’નાં દલિત-કાવિતાવાનનાં કાવ્યોમાં, ૧૯૨૨થી ૩૩ના દશ વર્ષના સમયગાળામાં પદ્યરૂપી રહેલી જીવન કાવના તથા વિચાર સંબંધિત કવિઓની કાવ્ય-સામગ્રી પરત્વે ઠીક ઠીક અસર જન્માવી છે. ગાંધીજીની રાષ્ટ્રપરી હેઠળની સર્વોદય વિચારસરણી તથા આર્થિક-સામાજિક રીતે ચત્રદાયેલા પ્રજાત્રય પ્રતિ અન્યથા અનુકંપા, રક્ષિત સમાજવાદી વિચારણાના આધારપ્રવાહ, ટાંગારનો નવમાનવતાવાદ-આ સ્વ-દષ્ટિ સમીપની જીવનદશાને વાસ્તવવલ્લભી અવ-લોકી તેનું યથાવત સંબંધિત ચીતરે છે. પૃથ્વીને ઉજાડે જીજ્ઞેષ કવિજીવ, આદ્યધેવેજાનુ ધેન ખંજેરી અને ઠવાઈરૂપાળી દલપનાચે. ત્યજને, ધરતીની નગન-નાસ્તવિકતાનાં ગાન ગાતા હોવાથી ગાંધીયુગનું સાહિત્ય ભોમ (અર્થેલી) બન્યું આ કવિઓની તીવ્ર જીવનભિયુષ દષ્ટિ તરોળિનાં જીવનની કરપીણ વાસ્તવિકતા, શોષણ તથા વિસ્વાદા અધ્યયોજના પ્રતિ આંખ આડા કાન કરી ઉપેક્ષાજનિ દાખવતી નથી, ‘ગંગોત્રી’નાં દીનદુઃખદર્શનનાં કાવ્યો અવ-લોકતા-મુલવતાં આ વાતની સત્યતા પ્રતીત થાય છે.

માનવતાની યથોપાયોનું તથા માનવસ રૂઢિતું કવન ઉમાશંકરનો એક પ્રિય કવન વિષય. ‘ગંગોત્રી’નાં પાંડિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં આપણને કવિની પ્રજા-સ્મિતાનું ઘેરું દર્શન થાય છે. કવિનો માનવતાપ્રેમ (ટાંગારનો નવમાનવતાવાદની અસર તળેનો) તેમના કવનમાં બહુવિધ રીતે-દલિતપ્રેમ, રાષ્ટ્રપ્રેમ, વિશ્વપ્રેમ-અંગ્રૂત થયો છે. સમાજથી તરછોડાયેલા અને ચૂસા-યેલા વર્ગ પ્રતિના પ્રેમમાં મૂર્ત થતા કવિના માનવતાપ્રેમની પ્રતિજ્ઞા વ્યવહારની બુમ્મિડા પર થયેલી છે. કવિ કાવ્યપ્રતિના આરંભકાળે (‘વાંછા’) જે મહાસિદ્ધિ સેવે છે તે ‘ગંગોત્રી’નાં દીનદુઃખ-

દર્શનનાં કાવ્યોમાં સિદ્ધિપરે પરિણમે છે.

“પ્રભો! મારે તારે તપી, અવરની કાંતિ સજવી,
નિર્મિલી અંધારાં અગર રસબોલિત જગરવી”

કવિ ઈશ્વરને પ્રાર્થે છે કે તેના સ્વ-જીવનમાં બધે તાર, દુઃખ, કષ્ટ ને અધકારનો પારવાર ભ્રમરે પશુ એ બધું સહન કરીને તે અન્યના જીવનમાં શીતળતા, સુખ, કાંતિ ને તેજ્યુજ રેલાવી દે! કવિની કાવના એ વ્યક્તિગત ન રહેતાં સમાજગત બને છે, કવિ સમષ્ટિના સત્યનું એક રક્ષિત જનતા માગે છે. તેઓ પ્રભુ પાસે જીવન સાક્ષ્યની, જીવનો-નનિતીની ચાચના કરે છે.

ગાંધીજીએ દર્શિવર્ગ પ્રતિ આપણને સમજાવેલી જોતાં શીખવ્યું તે સમાજવાદ-સામ્યવાદે આપણી દષ્ટિને વધારે ઉમ્મ જનાવા. એટલે કે દીનજનો પ્રત્યેના આપણો જે સમજાવ હતો તે મૂલીવાદોએ પ્રત્યેના તિરસ્કારમાં પરિણમ્યો. કિંમતો, અંબરયુગ્મી મંદિરો, ચંદનવાટિકા બાંધતા, અન્યના પરસેવા પર મોજમજ માણતા ‘સુખિયા હર્થવાસીઓને’ કવિ ફીટકારે છે.

“બુખ્યાં જનોના જઠરાગિ જગરો.

ખંડેલી વસ્ત્રમહુડી ન લાધરો.” (પૃ. ૨૭)

કવિ સમાનતાની કાવનાનાં મારણું વારેવારે ફેડવા ઇચ્છે. સમાજના નીચલા યરના પક્ષ પ્રતિ પોતાની હાક સંભળાવવા ઇચ્છે. સમાનતાની આવી કાવના કવિને વધુ નમ્રોદાર જનાવે છે: “પતિતતમ સાધર્મ પતિતસમ થઈ રહું” (પૃ. ૪૭) એમ કહી કવિઉંચ દલિતને ઈજન આપે છે. ‘લુલુલુલ અને ભિખારણ’માં કવિ દલિતગીતો દલપનાં રસથી ખેંચી રીતે ચાલે છે. અશક્ય કાવનાઓથી ચલાતાં ગીતો કવિ-ચિતને આકર્ષેલા નથી. અહીં કવિને વ્યથિત દલપનાં આસિ લુલુલોને પ્રસંગ મળતાં સ્વ-જીવનની ધન્યતા નિહાળે છે: “ધન થઈશ કે વ્યથિત દલપનાં આસિ

નર્મદ કવિતાથી શરૂ થયેલ સમાજહિત-સાધકતા અને રાષ્ટ્રીય અસ્થિતા સૂક્ષ્મ, વ્યાપક અને કલામય રૂપ ધારણ કરે છે. ઉમાશંકરનાં ‘ગંગોત્રી’નાં દલિત-કાલિયાનનાં કાવ્યોમાં. ૧૯૨૨થી ૩૩ના દશ વર્ષના સમયગાળામાં પદ્યટાપી રહેલી જીવન કાવના તથા વિચાર સંદિગ્ધે કવિઓની કાવ્ય-સામગ્રી પરત્વે ઠીક ઠીક અસર જ-માની છે. ગાંધીજીની રાડીયરી હેઠળની સર્વોદય વિચારસરણી તથા આર્થિક-સામાજિક રીતે ચરદાપેલા પ્રજાવર્ગ પ્રતિ અ-અર્થાદ અનુકંપા, રહિયન સમાજવાદી વિચારણાને આચારપ્રવાહ, ટાંગારોનો નવમાનવતાવાદ-આ સ્વ-દષ્ટિ સમીપની જીવનદશાને વાસ્તવવલ્લુથી અવ-લોકી તેનું ચકાવત શબ્દચિત્ર ચીતરે છે. પૃથ્વીને ઉત્કંઠે જીજ્ઞાસે કવિજીવ, આજીવેલેલાનું ધૈન ખંજેરી અને હવાઈશાળી કલ્પનાઓ ત્વજીને, મરતીની નગન-વાસ્તવિકતાનાં ગાન ગાતા હોવાથી ગાંધીયુક્તનું સાહિત્ય કૌશ (અર્થેલી) બ-ધુ-આ કવિઓની તીવ્ર જીવનાંકિયુષ્ણ દષ્ટિ ચરોચોનાં જીવનની કરપીણ વાસ્તવિકતા, શોષણ તથા વિચારવાદી અધ્યયોગના પ્રતિ આંખ આડા કાન કરી ઉપેક્ષાજનિત દાખવતી નથી, ‘ગંગોત્રી’નાં કાનદુઃખદશનનાં કાવ્યો અવ-લોકતા-મૂલવર્તા આ વાતની સત્યતા પ્રતીત થાય છે.

માનવતાની યશોચાયનું તથા માનવસ રૂઢિતનું કવન ઉમાશંકરનો એક પ્રિય કવન વિષય. ‘ગંગોત્રી’નાં પાંડિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં આપણને કવિની પ્રજા-સ્થિતાનું ઘેરું દર્શન થાય છે. કવિનો માનવતાપ્રેમ (ટાંગારોનો નવમાનવતાવાદની અસર તળેનો) તેમના કવનમાં બહુવિધ રીતે-દલિતપ્રેમ, રાષ્ટ્રપ્રેમ, વિશ્વપ્રેમ-ઝંકેત થયો છે. સમાજથી તરછોડાયેલા અને ચૂસા-પેલા વર્ગ પ્રતિનાં પ્રેમમાં મૂર્ત થતા કવિના માનવતાપ્રેમની પ્રતિષ્ઠા વ્યવહારની ભૂમિકા પર થયેલી છે. કવિ કાવ્યરજિતના આરંભકાળે (‘વાંછા’) જ મહાસિત્રાણ સેવે છે તે ‘ગંગોત્રી’નાં કાનદુઃખ-

દર્શનનાં કાવ્યોમાં સિદ્ધિપે પરિણમે છે.

“પ્રભો! પ્રારે તારે તપી, અવરતી શાંતિ સુખી, નિચોવી અંધારાં અગર રસજ્યોતિ જગતવી”

કવિ હૈંધરને પ્રાર્થે છે કે તેના સ્વ-જીવનમાં બસે તાપ, દુઃખ, કષ્ટ ને અધકારનો ખારાવાર ભ્રમરે પશુ જે બધું સહન કરીને તે અ-મના જીવનમાં શીતળતા, સુખ, શાંતિ ને તેજસ્વી રેલાવી દે! કવિની કાવના જે વ્યક્તિત્વત ન રહેતાં સમષ્ટિત્વ બને છે, કવિ સમષ્ટિના સત્યનું એક રસિમ બનવા માગે છે. તેઓ પ્રભુ પાસે જીવન સાફદમની, જીવનો-નનિતીની વાચના કરે છે.

ગાંધીજીએ દરિદ્રવર્ગ પ્રતિ આપણને સમભાવથી જોતાં ચીખવ્યું તો સમાજવાદ-સામ્યવાદે આપણી દષ્ટિને વધારે ઉમ બનાવી. એટલે કે દીનજનો પ્રત્યેના આપણે જે સમભાવ હોનો તે મૂલીવાદીઓ પ્રત્યેના તિરસ્કારમાં પરિણમ્યો. કિંગમેણ, અંબરજીવી મહિરે, મંદનવાટિકા બાંધતા, અ-મના પરસેજા પર મોજમજ માણતા ‘કુખિયા હમ્મેવાસીઓને’ કવિ ફીટકારે છે.૨

“બૂખ્યાં જનોના જરારાંજિ ભરશે

ખંડેરની કસ્મકણી ન લાપશે.” (૫, ૨૭)

કવિ સમાનતાની કાવનાનાં ખારણાં વારંવારે ટોકવા લાગ્યેલ સમાજના નીચલા વરના પક્ષ પ્રતિ ચેતાની દાક સંજોગવાવા લાગ્યેલ સમાનતાની આવી કાવના કવિને વધુ નમ્રોદાર બનાવે છે: “પતિતસમ સાધર્મ પતિતસમ થઈ રહું” (૫, ૪૭) એમ કહી કવિહૈંધુ દલિતોને હિંજન આપે છે. ‘બુલબુલ અને સિખારણ’માં કવિ દલિતગીતો દહનનાં રસથી મનોહર રીતે ગાય છે, અલકય કાવનાઓથી ચલાતાં ગીતો કવિ-ચિત્તને આગળેતો નથી. અહીં કવિને વ્યથિત દહનનાં અંશુ લજવાનો પ્રસંગ મળતાં સ્વ-જીવનની ધન્યતા નિહાળે છે: “ધન્ય થઈશ કે વ્યથિત દહનનાં અંશુ

હલિતપ્રેમનાં કાવ્યોના સંદર્ભમાં ઉલ્લેખનીય છે :
 “પીલ્લા-વીલ્લા જનોની સુકરુણ કથની શબ્દોને “દેહમાત્ર,
 પ્રેમે, શીષે” પ્રજના હાથચરણનું મૂક સંગીત ભજે.”
 (પ. ૧૦).

આ ‘પીલ્લા-વીલ્લા’ જનોની સુકરુણ કથની ઉમાશંકરની હલિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં શબ્દોને કલાધાટ દેટલે અશે પામી છે તેનો ખુલાસો અહલ્ય ભાવકે પસંધી જ મળી રહેશે. આમ ઉમાશંકરે શોધિતોની યાતનાઓ, લાગણીઓ, સર્વેશના-ઓને પથોચિત વાચ્ય આપી છે તેમનાં હલિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં.

૧. અઘતન કવિતાનાં પ્રધાન લક્ષણોની ચર્ચા કરતાં ઉમાશંકર સમુચિત રીતે નોંધે છે: “પહેલાં (પંક્તિયુગમાં) નક્કર વસ્તુ પશુ કવિતામાં હવાઈ બનતી તેને બદલે હવાઈ વસ્તુ પશુ આજના કવિના હાથમાં મૂર્તતા ધારણ કરે છે.”-“શીલ્પી અને સ્વરૂપ” પ. ૨૨૨.

૨. સંદર્ભની ‘શૃંખલા અને તળાઈ’ની કેટલીક કાંડો કાઢી અહીં સ્મરણ યોગ્ય છે:

“હારિદ્રારવપથી રે હા હાવાનજ ભમૂક શે,
 સુખિયાં હર્ષવાસીએને ચણાની જેમ ભૂજશે,
 યંજરી કારમાં ગીતો, સોણાનાં મિષ્ટ ભારશે
 ભજેલું” સત્ય મૃગિનું,ના પછી ભીખ માંગશે.”
 (વસુધા)

સંદર્ભની આ પંક્તિઓમાં કલાકારની તટસ્થતા, કાવ્યાત્મકતાને સ્પષ્ટ વર્તાવ છે તેવો ‘જ્ઞાનરામિ’ (ઉમાશંકર)ની ઉપરોક્ત પંક્તિઓમાં નથી.

૩. “અસત્ આનન્દોની પરખ રચી બહેઓ ન મંદિરા
 જ્યાં એથી તો દરજલ ધયાયે” વિહરતા”

ઉમાશંકરની આ પંક્તિઓમાં, કવિને કદપનાનો આકાંક્ષી કરતાં સાચો શોક વધારે પ્રિય છે, એમ સૂચવાય છે.

એક દિવસે સ્વામી પ્રકાશાનંદજીને તેમના બકતોએ તરખૂચ સમારીને વચ્ચેનાં ત્રણ રકાબીમાં આપ્યો. આ જોઈ સ્વામીજીએ મનક કરતાં કહ્યું :

“એક રાત્ર મહેલ પર અગ્રાસીમાં બેમી ફળફળાદિ ખાતા હતા અને હોતરાં નીચે ફેંકતા હતા. ત્યાંથી પસાર થતા એક ત્રાંડા જેવા માણસે તે હોતરાં ઉપાડી ત્યાં બેસીને ખાવા માંડ્યા. આ જોઈ પહેરેગીરાએ તેને ધમકાવી ત્યાંથી ચાલ્યા જવા કહ્યું. તે ત્રાંડાએ ત્રણકાપું નહીં. સિપાઈએ તેને મારવા લાગ્યા. પણ જેમ મારે તેમ ત્રાંડા વધુ હસવા લાગ્યો. એટલામાં રાત્રની નજર તેના પર પડી અને તેને કોતક લાગ્યું, તેથી તે ત્રાંડાને પોતાની પાસે બોલાવી માર પડવા છતાં હસવાનું કારણ પૂછ્યું. તે ત્રાંડાએ કહ્યું કે જાલ ખાનારને ખાટસો માર ખાવો પડ્યો તો ત્રણ ખાનારને કેટલો માર ખાવો પડશે તે વિચારમાં મને હસવું આવતું હતું. રાત્ર ઉત્તર સંજીની સમજ ગયો કે આ તો કોઈ માની છે. પોતે તરત જ તેને પગે પડી ક્ષમા માગ્યો.” આ સંજીનો સૌ હસી પડ્યા. સ્વામીજીએ કહ્યું કે, પંક્તિ બેઠ કરવો એ મહાપાપ છે.

હસિતપ્રેમનાં કાવ્યોના સંદર્ભમાં ઉદ્દેશબદીય છે :
 “પીલ્વા-વીલ્વા જનનાની સુકરુણ કથની સજ્જનો “કેકમાત્ર,
 પ્રેમે, સૌધે” પ્રગ્નના હસ્યચરણનું મૂક સંગીત જાગે.”
 (પૃ. ૫૦).

આ ‘પીલ્વા-વીલ્વા જનનાની સુકરુણ કથની’ ઉમાશંકરનાં હસિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં સજ્જનો કલાધાટ ફેટતે આરો પામી છે તેનો ખુલાસો સહસ્ય ભાવકો પસેથી જ મળી રહેશે. આમ ઉમાશંકરે શોષિતોની વાતનાઓ, લાગણીઓ, સર્વેશનાઓને પ્રયોજિત વાચા આપી છે તેમનાં હસિતપ્રેમનાં કાવ્યોમાં.

૧. અઘતન કવિતાનાં પ્રધાન લક્ષણોની ચર્ચા કરતાં ઉમાશંકર સમુચિત રીતે નોંધે છે: “પહેલાં (પડિતયુરમાં) નક્કર વસ્તુ પશુ કવિતામાં હવાઈ જનતી તેને બદલે હવાઈ વસ્તુ પશુ આજના કવિના કાથમાં મૂત્તા ધારણ કરે છે.”-શીલી અને સ્વરૂપ”
 પૃ. ૨૨૨.

૨. સંદર્ભની ‘ફટપાથ અને તળાઈ’ની કેટલીક કાંડો કાઢી સ્મરણ યોગ્ય છે:

“હારિદ્રારણ્યથી રે હા કાવાનળ જામૂક છે,
 સુખિયાં હૃપવાસીઓને ચણુની જમ બૂજશે,
 ગુંજશે કારમાં ગીતો, સોણુલાં મિષ્ટ ભારી
 જાગેજુ” સત્ત સુષ્ટિનું, ના પછી ભીખ માંગશે.”
 (વનુપા)

સંદર્ભનો આ પદિતઓમાં કલાકારની તટસ્થતા, કાવ્યાત્મકતાને સ્પષ્ટ વર્તાવ છે તેવા ‘જ્ઞરામિ’ (ઉમાશંકર)ની ઉપરોક્ત પદિતઓમાં નથી.

૩. “અસત્ આનન્દોની પરમ રમી બહેઓ ન મહિરા
 જ્યાં એથી તો દરજલ ધધાયે” વિકરતા”

ઉમાશંકરની આ પદિતઓમાં, કવિને કલ્પનાનો આભાસી કરતાં સાચો શોક વધારે પ્રિય છે, એમ સૂચવાય છે.

એક દિવસે સ્વામી પ્રકાશાનંદજીને તેમના બકતોએ તરખૂચ સમારીને વચમનિા રક્ષે રકાખીમાં આપ્યો. આ જોઈ સ્વામીજીએ મગ્નક કરતાં કહ્યું :

“એક રાજ મહેલ પર અગાસીમાં બેમી ફગફગાદિ ખાતા હતા અને છોતરાં નીચે ફેંકતા હતા. ત્યાંથી પસાર થતા એક ગાંડા નેવા માણસે તે છોતરાં ઉપાડી ત્યાં બેસીને ખાવા માંડ્યા. આ જોઈ પહેરેમીરાએ તેને લપકાવી ત્યાંથી ચાલ્યા જવા કહ્યું. તે ગાંડાએ ત્રણકામું નહીં, સિપાઈએ તેને મારવા લાગ્યા. પશુ જેમ મારે તેમ ગાંડો વધુ હસવા લાગ્યો. એટલામાં રાજની નજર તેના પર પડી અને તેને કોતક લાગ્યું, તેથી તે ગાંડાને પોતાની પાસે બોલાવી માર પડવા છતાં હસવાનું કારણ પૂછ્યું. તે ગાંડાએ કહ્યું કે જાલ ખાનારને ખાટલો માર ખાવો પડ્યો તો તમે ખાનારને ફેટલો માર ખાવો પડશે તે વિચારમાં મને હસવું આવતું હતું. રાજ ઉપર સંજોગી સમજી ગયો કે આ તો કાઈ માની છે. પોતે તરત જ તેને પગે પડી ક્ષમા માગી.”
 આ સંજોગી સૌ હસી પડ્યા. સ્વામીજીએ કહ્યું કે, પદિત બેઠ કરવો એ મહાપાપ છે.

પુરાતન ઇથી લોકો પ્રેમચંદ પર ગુસ્સો પ્રકટ કરતા.

રહેલા.

પ્રથમ અમદાવાદ લગ્ન પછી બીજું લગ્ન બાળવિધવા શિવરાત્રી દેવી જોડે થયું. ઈ. સ. ૧૮૧૬માં બ્યારે વિધવા વિવાદ વિચારમાત્ર જ અપ્રદિત કૃત્ય લાગે એ સમયે પ્રેમચંદે સાહિત્યકર્તાનો આદર્શ પૂરો પાડ્યો.

લેખકની પ્રથમ સાત વાર્તાઓ આ પ્રમાણે છે : “ખડે ઘણી મોટી”, “સોત”, “સજ્જનના કા દંડ”, “પંચ-પરમેશ્વર”, “નમક કા દારોગા”, “ઉપદેશ”, અને “પરીક્ષા”. પ્રેમચંદની સર્વશ્રેષ્ઠ વાર્તાઓમાં આ વાર્તાઓની ગણના કરવામાં આવે છે. લેખકને માનવસ્વભાવની ઠેરી પરખ છે એ આ વાર્તાઓ પરથી ખ્યાલ આવે છે.

“સેવાસદન” મૂળ હિંદી પરથી હિન્દીકરણ કરવામાં આવેલી મોટી નવલકથા છે. પુસ્તકાર પેટે પ્રકાશકે માત્ર ચારેસો રૂપિયા જ લેખકને આપ્યા. જે નવલકથાકારની આજે વિશ્વ રશિયન નવલકથાકાર જોહાની સાથે ગણના કરે છે, એની નવલકથા છપાવવાની શરૂઆત આ રીતે થયેલી. આજે લેખક હોત તો “રોલ્ફ” એના પાર ન રહેત !

“સેવાસદન” પછી “પ્રેમાશ્રમ”. આઝાદી માટેના સંઘર્ષોની પૃષ્ઠભૂમિ વખતે આ નવલકથા રચાઈ. અધીજના સત્યાગ્રહ આંદોલનની ઊપ આમાં સ્પષ્ટ રીતે દિશિયોયર થાય છે. ખેડૂતોના શોષણનું ચિત્ર ઉત્પીડનવાળું લેખકે અંકિત કર્યું છે. અશુભિત શોષક અને અતૃપ્ત ખેડૂતોને ચૂસી ખાતા બનાવ્યાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૨૦-૨૧માં અધીજનું સત્યાગ્રહ આંદોલન દાવાનળની માફક આગ વધી રહ્યું હતું. એ સમયે એક વિરાટ જનમેદની સમક્ષ પ્રેમચંદે સરકારી નોકરીમાંથી રાજીનામું મૂકી દીધું. એ સમયે લેખકને પત્ની શિવરાત્રી દેવીના સહયોગ પશુ નેવા તેવા ન હતો. પ્રેમચંદને સુખકુળમાં સાથ આપનાર શિવરાત્રીદેવી કસ્તૂરગા સમા હતી. જો કે પ્રેમચંદ જીવ્યા ત્યાં સુધી કુખના ઘડા ધસાડયેલા જ

“રંજૂમિ” પછીની નવલકથા “કાયાકલ્પ” વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ લઈને સાહિત્યજગતમાં પ્રવેશે છે. આમાં કેલક પારલોકિક તત્ત્વો દિશિયોયર થાય છે. અગ્રેજી નવલકથાકાર રાઈડર હેન્ડની “શી” ની માફક રાજકુમાર અને રાણી દેવચિત્તો કાયાકલ્પ લેખકે બતાવ્યો છે સામાજિક અને માનવીય તત્ત્વોના સ્પર્શ અવ્યાસીએ માટે આ નવલકથામાં પ્રચુર સામગ્રી છે.

પ્રેમચંદની દગદગ નવલકથા “ગંગા” ખૂબ જ ચર્ચિત નવલકથા છે. ધરેણીએ માટે પત્નીનો વિશેષ ભાવ અને એના કારણે પતિના જીવન પર વિપ્રભવ પ્રમાણનું આલેખન આમાં જોવા મળે છે. એ પૂર્વેની નવલકથા “પૂષ્પા”માં પણ આ જ વિષય જોવા મળે છે, એમની અનેક વાર્તાઓમાં લેખકે આ વિષયને પ્રમુખસ્થાન આપ્યું છે. “સેવાસદન”ની નાવિકા, સુમન, પશુ આ જ નળ-ગાઈએને કારણે પદબ્રષ્ટ થાય છે. “ગંગા” ની નાવિકા જલવપ, ચન્દ્રકાર સેવા માટે તરફિયા ભારતી લેખકે અંકિત કરી છે. “ગંગા”નું પ્રકાશન ઈ. સ. ૧૮૩૧માં થયું. બ્યારે પ્રેમચંદની નવલકથા -કલાનો સુરચુલ્લ હતો. આ જ કાળમાં તેમની રાષ્ટ્રીય નવલકથા “કમ્બૂમિ” બહાર પડી જેમાં આધીજના રાષ્ટ્રીય આંદોલનનો પૂરેપૂરી ઊપ ઉપત્તિ આવી છે.

“કમ્બૂમિ” પછી દેલી મહાન નવલકથા લેખકની છે “જાહાન”. ભારતીય સાહિત્ય જગતપદ પર “જાહાન”ના “હોરી” અને “ધનિયા”ને કોઈ પીસરી સકે એમ નથી !

કથા સાહિત્યમાં માત્ર વધાર્યોની નગનતાને સ્પર્શતા આદર્શોનુબી વધાર્યોવાદ પ્રેમચંદે આપણને આપ્યો. “જાહાન”માં લેખકે ઉપરોક્ત વિચારપ્રવાહને સિદ્ધ કર્યો છે. “જાહાન નવલકથા લેખકના સાહિત્યિક જીવનની ઉત્તુરવાના સમાન છે.

૮મી એપ્રિલ, ૧૮૩૬ની સવારે લગ્નજા સાહાસાત વાગે પ્રેમચંદ અંતિમ નિદ્રામાં લીન થયા.

પુરાતન ઇથી લોકો પ્રેમચંદ પર ગુસ્સો પ્રકટ કરતા. રહેલા.

પ્રથમ અલ્પકા લગ્ન પછી બીજું લગ્ન બાળવિધવા શિવરાત્રી દેવી જોડે થયું. ઈ. સ. ૧૮૧૬માં જ્યારે વિધવા વિવાદ વિચારમાત્ર જ અધિકૃત કૃત્ય લાગે એ સમયે પ્રેમચંદ સાહિત્યકર્તાનો આદર્શ પૂરો પાડ્યો.

લેખકની પ્રથમ સાત વાર્તાઓ આ પ્રમાણે છે : “એક ઘણી મોટી”, “સૌત”, “સજ્જનના કાદંડ”, “પંચ-પરમેશ્વર”, “નમક કા દારોગા”, “ઉપદેશ”, અને “પરીક્ષા”. પ્રેમચંદની સર્વોચ્ચ વાર્તાઓમાં આ વાર્તાઓની ગણના કરવામાં આવે છે. લેખકને માનવસ્વભાવની ટીકી પરખ છે એ આ વાર્તાઓ પરથી ખ્યાલ આવે છે.

“સેવાસહન” મૂળ જૂદું પરથી દિ-દોઢરણ કરવામાં આવેલી મોટી નવલકથા છે. પુસ્તકાર પેટ પ્રકાશકે માત્ર ચારસો રૂપિયા જ લેખકને આપ્યા. જે નવલકથાકારની આજે વિશ્વ રશિયન નવલકથાકાર ઝેકાન્કી સાથે ગણતા કરે છે, એની નવલકથા હાવાવાની શરૂઆત આ રીતે થયેલી. આજે લેખક હોત તો “રશ્લી”ઓના પાર ન રહેત !

“સેવાસહન” પછી “પ્રેમાશ્રમ”. આઝાદી માટેના સધર્મોની પૂજાશ્રમ વખતે આ નવલકથા રચાઈ. ગ્રાંધીજીના સત્યાગ્રહ આદેશનની હાથ આમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શિત થાય છે. ખેડૂતોના શોષણનું ચિત્રિત ઇત્યાદિનવાળું લેખકે અંકિત કર્યું છે. અજુગિત શોષક અને અતતાઈ ખેડૂતોને ગૂસી ખાતા બતાવ્યાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૨૦-૨૧માં ગ્રાંધીજીનું સત્યાગ્રહ આદેશન દાવાનળની માફક આગળ વધી રહ્યું હતું. એ સમયે એક વિરાટ જનમેદની સમક્ષ પ્રેમચંદે સરકારી નોકરીમાંથી રાજીનામું મૂકી દીધું. જે સમયે લેખકને પત્ની શિવરાત્રી દેવીના સહયોગ પશુ નેવો તેવો ન હતો. પ્રેમચંદને સુખદુઃખમાં સાથ આપનાર શિવરાત્રીદેવી કસ્તૂરબા સમા હતી. જો કે પ્રેમચંદ જીવ્યા ત્યાં સુધી દુઃખના ઘણા ઘલકાંઠા જ

“રંગભૂમિ” પછી રી નવલકથા “કાશકાશ” વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ લઈને સાહિત્યજગતમાં પ્રવેશે છે. આમાં કેટલક પારલોકિક તત્વો દર્શિત થાય છે. અગ્રેજી નવલકથાવાર રાઈડર હેર્ડની “શી” ની માફક રાજદમાર અને રાણી દેવિયાનો કાવકલ્પ લેખકે બતાવ્યો છે. સામાજિક અને માનવીય તત્વોના ચલીર અભ્યાસીઓ માટે આ નવલકથામાં પ્રચુર સામગ્રી છે.

પ્રેમચંદની દગદાર નવલકથા “ગમન” ખૂબ જ ચર્ચિત નવલકથા છે. ઘરેણાંઓ માટે પત્નીનો વિશેષ કાવ અને મોના કારણે પતિના જીવન પર વિવિધ પ્રભાવનું આલેખન આમાં જોવા મળે છે. એ પૂર્વેની નવલકથા “કૃષ્ણા”માં પણ આ જ વિષય જોવા મળે છે, એમની બંનેક વાર્તાઓમાં લેખકે આ વિષયને પ્રમુખસ્થાન આપ્યું છે. “સેવાસહન”ની નાવિકા, સુમન, પશુ આ જ નવ-ગાઈએને કારણે પદબદ્ધ થાય છે. “ગમન” ની નાવિકા ગતવપ, ચન્દ્રકાર સેવા માટે તરફિયા ખારતી લેખકે અંકિત કરી છે. “ગમન”નું પ્રકાશન ઈ. સ. ૧૮૩૧માં થયું. જ્યારે પ્રેમચંદની નવલકથા -કલ્પના સુરજીયુગ હતો. આ જ કાળમાં તેમની રાષ્ટ્રિય નવલકથા “કમંભૂમિ” બકાર પડી જેમાં ગ્રાંધીજીના રાષ્ટ્રીય આદેશનનો પૂરેપૂરી હાથ ઉપાડી આવતો છે.

“કમંભૂમિ” પછી દેવલી મહાન નવલકથા લેખકની છે “જાદાન”. ભારતીય સાહિત્ય જગતમાં પર “જાદાન”ના “દોરી” અને “ધનિયા”ને કોઈ વીસરી શકે એમ નથી !

કથા સાહિત્યમાં માત્ર યથાર્થની નગનતાને સ્પર્શતા આદર્શોન્યુપી યથાર્થવાદ પ્રેમચંદે આપણને આપ્યો. “જાદાન”માં લેખકે ઉપરોક્ત વિચારપ્રવાહને સિદ્ધ કર્યો છે. “જાદાન નવલકથા લેખકના સાહિત્યિક જીવનની ઉગ્રપ્રવાસ સમાન છે.

૯મી એપ્રિલ, ૧૮૩૬ની સવારે ઘરભગ સાહાસાત વાગે પ્રેમચંદ અંતિમ નિદ્રામાં લીન થયા.

હટકતી હતી; ડોક ઉપર નિહાવે છું હતા; શરીર ઉપર રશ્મિર નીચળતું અમરું આહુઅવશું પડ્યું હતું; મોં લોહીથી ખરડાયેલું હતું; આંખમાં ચિંતાનું અર્માજન હતું; શરીરે રમજાનની રાખ ખરડી હતી”.

‘ઓસાદેવી’ થી શરૂ થયેલી ચેલુકપ યુગની

[પૃષ્ઠ ૧૫૮ થી ચાલુ]

માત્ર છાપન વર્ષની અવસ્થામાં અસમય બ મૃત્યુને વર્ષા. તેલો રોજ, આર્થિક મુશ્કેલીઓ અને કઠોર સંઘર્ષથી યાદીને લગભગ વાંગી રખા હતા. આ પ્રકારનું જીવન મનુષ્યના આત્મસન્માનને ઠેસ પહોંચાડે છે અને જીવનની આસ્થાનો નાશ કરે છે. પ્રેમચંદ એક સુંદર જીવન માટે, વિશેષ સંપન્ન અને આઝાદ લ રતને માટે સંઘર્ષ કરતા કરતા કાળને અર્પીત થયા. મૃત્યુ સમયે એમની સર્જનાત્મક સક્રિય પ્રીતિતાએ પહોંચી હતી. તેઓ “મહાજની સમ્પત્તા” અને “મંત્રલયૂત”ની માફક પરિપક્વ અને સચક્ર

મંથમાળામાં પંદર અને સુખતુલ્યમાં બાર અતિક્રાંતિક નવલકથાઓ આપીને ભૂતકાળના ઇતિહાસને વર્તમાનમાં રમતો કરવા ઉપરાંત જે સેંકડો ભાવના-શીલ, ઉદાત્ત અને અવ્ય નર-નારીનાં પત્રો ધૂમકેતુએ સત્કાર્યા છે તે ભવિષ્યની પેઢી માટે પ્રેરણાનો અખૂટ ઝરો જની રહે છે.

રચનાઓની સૃષ્ટિ સજી રહ્યા હતા. પ્રેમચંદની પ્રતિભા તથા પ્રતિષ્ઠાની ધન છેવટ સુધી ઉન્નત રહી અને ક્ષણમાત્ર પશુ લયી નહી.

તેઓ સૌનિક હતા અને અત્ર-ચર સાથે ધરાઈને યુદ્ધ-ભૂમિમાં પહોંચ્યા. તેઓએ એમના વારસદારો માટે એક સમૃદ્ધ વારસો આપ્યો છે. આપણે એ વારસાના અધિકારી છીએ. આપણે એ સાહિત્યિક વારસાની રક્ષા કરીને એને વિશેષ સમૃદ્ધ બનાવવાનો છે.

*

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

હાર્દિક શુભેચ્છાओं के साथ

હટકતી હતી; ડોક ઉપર નિશ્ચય સુંદ હતો; શરીર ઉપર રશ્મિ નીચળું અમુક આડુંઅવળું પડ્યું હતું; મોં લોહીયા ખરડાએલું હતું; આંખમાં ચિંતાનું અરખાંજન હતું; શરીરે રમણાનની રાખ ખરડી હતી”.

‘મોહાદેવી’ થી શરૂ થયેલી એ છુટકા યુગની

મંથમાળામાં પંદર અને ગુપ્તયુગમાં બાર અતિશયિક નવસકથાયો આપીને ભૂતકાળના ઇતિહાસને વર્તમાનમાં રમતો કરવા ઉપરાંત જે સેંકડો લાવના-શીલ, ઉદાત્ત અને અવ્ય નર-નારીનાં પત્રો ધૂમકેતુએ સન્ધ્યા છે તે ભવિષ્યની પેઢી માટે પ્રેરણાનો અખૂટ ઝરો જની રહે છે.

[પૃષ્ઠ ૧૫૮થી ચાલુ]

માત્ર છાપન વર્ષની અવસ્થામાં અસમય જ મૃત્યુને વર્ષા. તેજો રોગ, આર્થિક મુશ્કેલીઓ અને કઠોર સંઘર્ષથી ઘાટીને લગભગ કાંગી થયા હતા. આ પ્રકારનું જીવન મરુપ્તના આત્મસન્માનને ઠેસ પડેલાં છે અને જીવનની આસ્વાદો નાશ કરે છે. પ્રેમચંદ એક સુન્દર જીવન માટે, વિશેષ સંપન્ન અને આઝાદ લાગતને માટે સંઘર્ષ કરતા કરતા કાળને આધીન થયા. મૃત્યુ સમયે એમની સર્જનાત્મક રુક્તિ પ્રોદતાએ પડેલી હતી. તેઓ “મહાજની સખ્યતા” અને “મંત્રલયન”ની માફક પરિપક્વ અને સચ્ચત

રચનાઓની સૃષ્ટિ સર્જી રહ્યા હતા. પ્રેમચંદની પ્રતિભા તથા પ્રતિષ્ઠાની ધન્ય છેવટ સુધી ઉન્નત રહી અને ક્ષણમાત્ર પલ્લવ લયી નહીં.

તેઓ સૌનિક હતા અને અસ્ત-ચત્ર સાથે ઘરાઈને શુદ્ધ-ભૂમિમાં પહોંચાયા. તેઓએ એમના વારસદારો માટે એક સમૃદ્ધ વારસો આપ્યો છે. આપણે એ વારસાના અધિકારી છીએ. આપણે એ સાહિત્યિક વારસાની રક્ષા કરીને એને વિશેષ સમૃદ્ધ બનાવવાનો છે.

*

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

હાર્દિક શુભેચ્છાओं के साथ

ગુરુજી ગોળવળકરજી — એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ

દેશની ગણીતી સરકાર રાષ્ટ્રીય સ્વયમેચ્છ સંઘ (જે આર. એસ. એસ. એવા તેના ટૂંકા નામથી વધારે પ્રખ્યાત છે.) તેના સમસ્ત આયક ગોળવળકર ગુરુજી — શ્રી માધવ સદાશિવ ગોળવળકર — ગઈ તા. ૫-૬-૭૩ના દિવસે નાગપુર ખાતે ૬૭ વર્ષની વયે કૃવાસવાસી થયા એની ગંધ છેતાં ઘણે શોક થાય છે.

ગુરુજીએ એક બ્રાહ્મણને ગોમે એનું એકનિષ્ઠ બ્રતચાગીજીવન આગમ્ભ ગ્રન્થ, કોયેજ શિક્ષણ લીધા પછી ઇટલોક વખત હિન્દુ વિશ્વ વિદ્યાલય, વારાણસીમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું, પણ આખરે તે પૈસા કમાવાની તોફાની લાગતા, તે કાર્ય તેમજે છોડી દીધું તે એલ. એવ બી. શ્યા હતા, છતાં તેમણે વધીયાતનો ધધો કરી ન કર્યો આર. એસ એસ. સમયમાં પ્રાણ પૂરવાનું જીવનકાર્ય જ તેમણે સદા બ્રમ્હનુ. તેમના જીવનમાં ભારતના સ્વાતંત્ર્ય માટે જીડી લાકિન હતી, અને આત્મતાનંતી પોતાની જખનાને વૃષ્ટ કરવા તેઓ વખતોવખત સ્વામી ત્રિવેકાનંદ સ્થાપિત રામકૃષ્ણ મિશનના આચમો સાથે સંપર્ક રાખતા.

આમ આ મહાપુરુષ જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય, ત્યાગ, તપમા આપણા યુગના એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ હતા.

છતાં અનેક જાતિઓ અને ધર્મોથી વ્યપેલા આ પ્રાચીન દેશના સરકાર અને ઈતિહાસને જાણે એવી જે ઇટલીક રાષ્ટ્રીય નીતિઓ મહાત્મા ગાંધીએ ધડી છે તેની સામે પોતે મેળ બેસાડી શક્યા નહિ એ ભારતનું દુર્ભાગ્ય હતું.

અમે તેઓની આત્માની જ્ઞાતિ માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને તેમના વિશાળ સંધના સ્વયંસેવકોના શોકમાં ભાગ લઈએ છીએ. — જુ. [‘વટલક્ષ’માંથી]

ગુરુજી ગોળવળકરણ — એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ

દેશની અણીની સરઘા રાષ્ટ્રીય સ્વયમેચ્છ સઘ (જે આર. એસ. એસ. એવા તેના ટૂંકા નામથી વધારે પ્રખ્યાત છે.) તેના સરસ ચાલક ગોળવળકર ગુરુજી — શ્રી માધવ સદાશિવ ગોળવળકર — ગઈ તા. ૫-૬-૭૩ના દિવસે નાગપુર ખાતે ૬૭ વર્ષની વયે કૈવાસવાસી થયા એની નોંધ લેતાં ધમે શોક થાય છે.

ગુરુજીએ એક બ્રાહ્મણને ગોમે એકુ એકનિષ્ઠ બ્રહ્મચારીજીવન આચરન મળ્યું. કૌતેજ શિક્ષણ લીધા પછી ફેટલીક વખત હિન્દુ વિશ્વ વિદ્યાલય, વારાણસીમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું, પણ આખરે તે પૈસા કમાવાની નોકરી લાગતા, તે કાર્ય તેમજે છોડી દીધું તે એસ. એચ. બી. રજા હતી, છતાં તેમણે વડીલાતનો ધધો કરી ન કર્યો આર. એસ. એસ. સમયનમાં પ્રાણ પૂરવાનું જીવનકાર્ય જ તેમણે સદા બચાવ્યું. તેમના જીવનમાં ભારતના સ્વાતંત્ર્ય માટે જીડી લાફત હતી, અને આત્મસાનની પેતાની ઝખનાને વૃત્ત કરવા તેઓ વખતોવખત સ્વામી રિવેકાનંદ સ્થાપિત રામકૃષ્ણ મિશનના આચાર્ય સાથે સંપર્ક રાખતા.

આમ આ મહાપુરુષ જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય, ત્યાગ, તપમાં આપણા યુગના એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ હતા.

છતાં અનેક જાતિઓ અને ધર્મોથી વ્યાપિત આ પ્રાચીન દેશના સરકાર અને ઈતિહાસને જાણે એવી જે ફેટલીક રાષ્ટ્રીય નીતિઓ મહાત્મા ગાંધીએ ધરી છે તેની સાથે પોતે મેળ બેસાડી શક્યા નહિ એ ભારતનું દુર્ભાગ્ય હતું.

અમે તેઓશ્રીના આત્માની શાન્તિ માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને તેમના વિશાળ સંઘના સ્વયંસેવકોના શોકમાં ભાગ લઈએ છીએ. —જી.

['વટશ' માથી]

પૃષ્ઠ :	લેખ	લેખક
૧૧૧	મુક્તિ .	ટાગોર
૧૬૬	સ્વ. ગોળવેલકરજી .	'ઉપમન્યુ'
૧૬૮	પરિશ્રમજી..	'આશુતોષ'
૧૭૧	અવગ અંદાજ ..	પ્રકાશ ગજજર
૧૭૩	નાનકું કાકું	.
૧૭૪	ગરીબાઈ પચુ એક ગુનો છે ?	શુ મ.
૧૭૭	આ એ ગસ્ટ મહિનો ..	દાદા ધર્માધિકારી
૧૮૨	ગોકુલ અષ્ટમી...	નાથાલાલ દવે
૧૮૫	મૌનમા જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામનો	'અભ્યારી'
૧૮૭	નાટ્યાત્મક સિદ્ધાંત	જન્મેજય
૧૮૯	આને ય ઓળખો	રામપ્રસાદ દવે
૧૯૨	સમર્પણની મારતા	આદ્યર્થ સ્વાઈદગર
૧૯૩	આપણી કહેવતો .	ડૉ. હરિપ્રસાદ શુક્લ
૧૯૮	અરલોડન .	'સિ.'

સૂચના

[આલોકોને]

દર મામની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુદ્દીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલિકમાં હશે તો મોકલાશે

ગમે તે મહિને આહક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લેખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ માફ, મૌલિક, તાત્ત્વ હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ ની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

-અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)
મુંબઈ-૫૭

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

ઓગસ્ટ : ૧૯૭૩

[અંક : ૫

પૃષ્ઠ : લેખ	લેખક
૧૧૫ મુક્તિ .	રાજેશ
૧૧૬ સ્વ. ગોળવેવકરજી .	‘ઉપનિષદ’
૧૧૮ પરિવર્તન..	‘આશુતોષ’
૧૧૯ અવગ અંદાજ ..	પ્રકાશ ગજજી
૧૨૩ નાનકડું કાઢું	.
૧૨૪ ગરીબાઈ પછી એક શ્રુતો છે ?	શુ મ.
૧૨૬ આ એ ગરુડ મહિનો ..	દાદા ધર્મશિલ્પી
૧૨૭ ગોકુલ અપ્તમી,...	નાથલાલ દવે
૧૨૮ મૌનમાં જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામો	‘અન્નવાસી’
૧૨૯ નાટ્યાત્મક સિદ્ધાંત	જ-ગેગલ
૧૩૦ આને ય ઓળખો	રામપ્રસાદ દવે
૧૩૨ સમર્પણની આરતી	આલનર્ટ સ્વાઈટ્ઝર
૧૩૩ આપણી કહેવતો .	ડૉ. હરિપ્રસાદ શ્રીવા
૧૩૮ અવલોકન .	‘સિ.’

સૂચના

[આલોકોને]

દર મામની બારમી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુદ્રીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક
શિલ્પકમાં હશે તો ચોકસાઈ

અને તે ખર્ચેને આલોક ચર્ચ
શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા,
શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિવેક
લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ માફ, મૌલિક, તાત્ત્વ
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળ
ની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લેવાજમ

દેશમાં [વરસાદ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલ્પ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

-અને

જાપ, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ધરત)

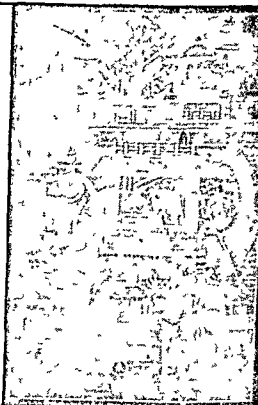
મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી . સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : મુરૂપ મુદ્રિકા, રેઈસકોલ રોડ, રાજકોટ.

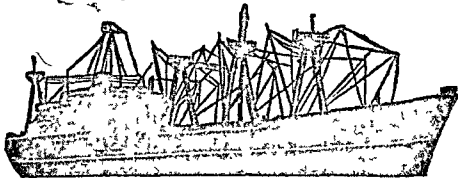
ભારતીય જહાજો

ભારતનો ભાતૃભાવની સંદેશો
વિશ્વભરમાં દુરદુરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

હાલની સન ના ૨૫૦ વર્ષ અગાઉ
શી લડા સાથે શુભ સમયો સ્થાપના
સમ્રાટ અરોરે પવિત્ર બોધિવૃક્ષની
ડાળ સાથે એક પ્રતિનિધિ મડળને
ભારતીય જહાજો દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અગત્યન કારણો ભારતનો શાંતિનો સારો ન નહિ પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પદ્મજ્યોતીને આવરણપૂર્વક
આપા અને કુમેચ્છન્ન સ્થાપ કર્યા છે.

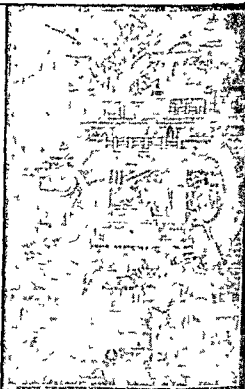
શી સિપિયા સ્વીચ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

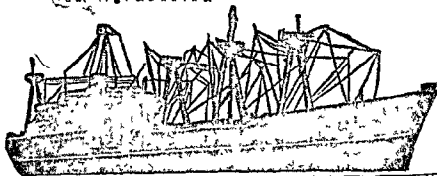
સિપિયા કંપની, નાવિકાઓ અને નેવિગેશન
કંપની, રેલવે અને હવાઈ (સિવિલ)
સેવાઓ માટે સર્વોચ્ચ સ્તરે
કેન્ડિડેટ મેન્ટેન્સન્સ કંપની અને અન્ય સેવાઓ, ભારત
રેલવેના વાણિજ્ય (સી & જી) સેક્શન માટે

ભારતીય જહાઝો ભારતનો વાતૃભાવનો સંદેશો વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં પહોંચાડે છે...

હસવી રાન ના રૂપમાં અમલ
શી લકા સાથે શુભ સગપો સ્થાપવું
સમ્રાટ અરેડે પવિત્ર બોધિતૃતની
કાળ સાથે એક પ્રતિનિધિ મડળને
ભારતીય જહાઝો દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અવતરન કારણે ભારતનો શાંતિનો સંદેશ નહિ પણ વિવિધ પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પહોંચાડીને, આતરરાષ્ટ્રીય આધાર અને શુભેચ્છના સંચાઈ છે.

શી સિપિયા રશિય નેવિગેશન કંપની સિમિટી

સિપિયા કંપની, નીચેના મોટા રાષ્ટ્રના સિમિટી મેમ્બર
શુભ ૧ મેમ્બર રશિયા (૧૨ મેમ્બર)
રશિયા ભારતીય/ન્યૂ રશિયા
રશિયા ભારતીય, રશિયા ભારતીય, રશિયા ભારતીય
રશિયા ભારતીય, રશિયા ભારતીય, રશિયા ભારતીય

આપે પછી જાણી લીધું
દીકરીના લગ્નની ખર્ચ ઉઠાવવા માટે
આપની પાસે પડતી જાયો આ

વરસ વીતતાં વાર નથી લાગતી અને આપની દીકરીના
લગ્નનો ખર્ચ આવી પહોંચે છે. આને લગતો ખર્ચ
કરવા માટે આપે જોગવાઈ કરી છે ?
દેના બેંકમાં બચતખાતું અથવા ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ ખાતું
ખોલીને સ્વચ્છારથી જ નિયમિત બચત કરવા માંડો.
દેના બેંકની બીજી ૬ બચત યોજનાઓ :
સગર બચત યોજના • સિક્સ ટિયોરિય યોજના • મલ્ટિ સેવિંગ્સ
- ૩૫-એન્ડોર્સી યોજના • વિવિધવર્ષી ડિપોઝિટ યોજના
કેસ સાર્વિઝિટીસ નીમા સાથે સોનાવેરી બચત ડિપોઝિટ યોજના :

**દેના
બેંક**

(ગવર્નમેંટ ઓફ ઈન્ડિયા અંકુશેલ)
દેડ ઓફિસ : હાનિમન સર્કલ,
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧.

આપે સુધી લાગતી અને
લીકરીના લગ્નની બાંધે ઉપલબ્ધ મારે
આપની પાસે પડતી નાખો આ

વરસ વીતતાં વાર નથી લાગતી અને આપની લીકરીના
લગ્નનો અવસર આવી પહોંચે છે. આને લગતો અર્થ
કરવા માટે આપે જોગવાઈ કરી છે ?
દેના બેંકમાં અચૂતખાતું અથવા ફિક્સડ ડિપોઝિટ ખાતું
ખોલીને અન્યારથી જ નિયમિત અચૂત કરવા માંડો.

દેના બેંકની બેંચ ફ અચૂત યોજનાઓ :
સંગ્રહ અચૂત યોજના • દીર્ઘકાલ ડિપોઝિટ યોજના • આંતરિક રોકાણ
-કમ-મેન્ચુરી યોજના • વિવિધવર્ણી ડિપોઝિટ યોજના
કેસ સાર્વિકીસ • નીમા સાથે સંગ્રાહકી અચૂત ડિપોઝિટ યોજના.

**દેના
બેંક**

(ગવર્નમેંટ ઓફ ઈન્ડિયા અંકુશિત)
ટેક ઓફિસ : હાનિમન સર્કલ,
મુબઈ ૪૦૦૦૦૧.

મહાભારતમાં કયાંક કહેવાયું છે કે જે કુળમાં સૌ મોટાઈ માટે, ને જે રાષ્ટ્રમાં સૌ નેતાપદ માટે બિચાખેચીમાં સદા રત હોય છે એ કુળ અને રાષ્ટ્ર નાશ પામે છે. સત્તા માટેનાં જૂથબંધી ઠાકયુક્તો આજે જ્યારે જ્યાં ત્યાં મગી પડેલાં છે ત્યારે, નાખી દેતાં ય જેની પાસે લાખેકનું તો એવું શિસ્તમદ દળ છે કે જે પડયો મોલ ઝીલે, અને ખીમ આદનવ લાખ નેટલેા જેને અનુયાયીગણ છે, એવા એકમાત્ર શિસ્તબદ્ધ દળના ખાસ્સા સવાગણેક દાયકા સુધીના એકપેવ અધિપતિ, પોતાના દળને સત્તા-બંડબંધોડા-કલહ-સ્વાર્થ માટે ન જ વાપરવાનો સંધમ જીવનજર દાખવે તે, અને મૃત્યુ નિશ્ચિત વાગતાં સૌની ક્ષમાયાચના કરતો પત્ર લખી એમાં મૃત્યુ બાદ પોતાનું કોઈ જ સ્મારક ન રચાય એ આદેશ આપતા જાય તે, જેની નોંધ લીધા વિના ન જ ચાલે તેવી રાષ્ટ્રીય ધટના ગણાય. જેમને દાદા ધર્માધિકારીએ ‘અખંડ રાષ્ટ્રીયતાનું પ્રતીક’ કહ્યા છે અને જેમને વિનાયકજીએ ‘રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ હમેશા વિચારનાર, ...આધ્યાત્મસાધક અને પરધર્મ પ્રતિ આદર રાખનાર’ (જુઓ ‘લવન્સ જર્નલ’, જૂન ૨૪, ૧૯૭૩, પૃ. ૬૭) તરીકે ઓળખાવ્યા તે શ્રી માધવરાવ સદાશિવ ગોળવેલકરનું, નાગપુરમાં તા. ૫-૬-૭૩ની રાત્રે નવ ને પાંચ મિનિટે પોતાના કાર્યાલયની ખુરશીમાં, કર્થ કરતાં કરતાં જ, અવસાન થયું છે. નિઃસ્પંદી, વિનમ્ર, ધર્મનિષ્ઠ, જ્યેષ્ઠનિષ્ઠ, -ધડો લેવા જેવું ત્યાગપરાયણ જીવન એ મૂકતા ગયા છે.

એ રાષ્ટ્રહિતોષી હતા. એમની નિષ્ઠા સંક્ષેપે આ : ‘વૈભવશાળી અને સમર્થ’ એવા રાષ્ટ્રના જીવનનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા કદાપિ ન હોઈ શકે. સસારના જે રાષ્ટ્રો રાજ્યસત્તાને જ કેન્દ્ર માનીને ચાલ્યાં, તેમનાં સમાજજીવન નાશ પામ્યાં. એથી વિરુદ્ધ, જેનું સમાજ-જીવન શુદ્ધ, પવિત્ર અને શક્તિશાળી રહ્યું ત્યાં પરદેશી શાસનો આવ્યાં ને ગયાં છતાં યે ત્યાંની સમાજ-સંસ્કૃતિ અશુષ્ક રહી...એનું એકમાત્ર કારણ એ કે

એનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા પર નિર્ભર નહોતું. પરંતુ રાષ્ટ્રીય તથા ધાર્મિક અનુદાન પર જ એની એકાન્ત નિષ્ઠા હતી. ‘દાલમાં આપણા દેશનું વાતાવરણ પારસ્પરિક અવિશ્વાસ તથા સદ્ભાવના અશારધી ભરેલું છે. આ સ્થિતિ અત્યંત ખેદજનક છે છતાં નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આનો ઉપાય એ છે કે આપણે પૃથક્તાની બંધી જ ભાવનાઓનો જડમૂળથી નાશ કરી દઈએ તથા માતૃભૂમિ પ્રત્યેની એકતા પ્રકટ કરવામાં બાધક હોય તેવી બંધી જ શ્વતિઓ પણ નિર્મૂળ કરી દઈએ. આ ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિને માટે... ભારતમાં એવાં એક રાજ્ય, એક વિધાનસભા ને એક કાર્યપાલિકા સ્થપાય જે પ્રાદેશિક, સામપ્રદાયિક, ભાવિક યા અન્ય કોઈપણ પ્રકારના પૃથક્તાવાદી અભિનિવેશથી મુક્ત રહે.’ (શ્રી મા.ગ. રાંમજેકર-પ્ર૦ ‘વ્યક્તિદર્શન’માંથી)

એમની આ રાષ્ટ્રીયતાને એ ‘હિન્દુ’ નામ આપે છે તે ધર્મમતદર્શક શબ્દ તરીકે નહિ, સાંસ્કૃતિક ગુણગુચ્ચ નામ તરીકે. એક મુસ્લિમ કઠારસેખર શ્રી ખ્વાજા અહમદ ગિલાનીને એમણે આપેલી મુલાકાતનો રસિક અહેવાલ દિલ્હીના ‘ધ મધરલેન્ડ’ દૈનિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો. એમાં તેમણે પોતાનું દષ્ટિબિન્દુ સ્પષ્ટ કર્યું છે. સર્વેન્દ્ર મુસલિનઃ સન્નુ ..’ એ દષ્ટિબિન્દુને તેઓ ‘હિન્દુ’ ગણે. આ રાષ્ટ્રની મુખ્ય સંસ્કૃતિધારા તે ‘હિન્દુ’ આ મુખ્ય સંસ્કૃતિધારામાં અન્ય મતો-પોતાના જે તે ધર્મમત જળવીને, રાષ્ટ્રીય એકતાને સકેન્દ્ર આંચ ન આવે તેમ લગી જાય, એ એમની અપેક્ષા હતી. આને તેઓ ‘હિન્દુરાષ્ટ્રવાદ’ કહે છે.

પોતાના જ પક્ષ પરની એક મોટી આપરિતો સામનો કરતી પોતાની મોટી અજબ રાષ્ટ્રને કુખ્ય ન કરે તેની એમણે કાળજી લીધેલી તે પ્રત્યે કેટલાનું ધ્યાન ગયું છે ? રાષ્ટ્રપિતાની હત્યામાં સંધનો સાર્ય-હાથ હોવાની શંકા નિરાધાર ક્યાં છતાં યે જ્યારે સંધ પર પ્રતિજ્ઞા આપુ. રહ્યો ત્યારે એમણે શાન્ત સત્યા-

મહાભારતમાં કયાંક કહેવાયું છે કે જે કુળમાં સૌ મોટાઈ માટે, ને જે રાષ્ટ્રમાં સૌ નેતાપદ માટે ખિન્નાખેત્રીમાં સદા રત હોય છે એ કુળ અને રાષ્ટ્ર નાશ પામે છે. સત્તા માટેનાં જૂથબંધી ડાકયુક્તિ આજે બ્યારે બ્યાં ત્યાં મચી પડેલાં છે ત્યારે, નાખી દેતાં ૫ જેની પાસે લાખેકનું તેા એવું શિસ્તબદ્ધ દળ છે કે જે પડયો મોલ ઝીલે, અને ખીજ આદનન લાખ નેટલો જેને અનુવાલીગણ છે, એવા એકમાત્ર શિસ્તબદ્ધ દળના ખાસ્સા સવાન્યેકે દાયકા સુધીના એકમેવ અધિપતિ, પોતાના દળને સત્તા-બડખખેડા-કસદ-સ્વાયં માટે ન જ વાપરવાનો સયમ જીવનકાર દાખવે તે, અને મૃત્યુ નિશ્ચિત માગતાં સૌની ક્ષમાવાચના કરતો પત્ર લખી એમાં મૃત્યુ બાદ પોતાનું કોઈ જ સ્મારક ન રચાય એ આદેશ આપતા બળ તે, જેની નોંધ લીધા વિના ન જ ચાલે તેવી રાષ્ટ્રીય ધટના ગણાય. જેમને દાદા ધર્માધિકારીએ ‘અખંડ રાષ્ટ્રીયતાનું પ્રતીક’ કહ્યા છે અને જેમને વિનોબાજીએ ‘રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ હમેશા વિચારનાર, ...આખ્યાત્મસાધક અને પરધર્મ પ્રતિ આદર રાખનાર’ (લુએ ‘લવન્સ જર્નલ’, જૂન ૨૪, ૧૯૭૩, પ. ૬૭) તરીકે ઓળખાવ્યા તે શ્રી માધવરાવ સદાશિવ ગોળવેલકરનું, નાગપુરમાં તા. ૫-૬-૭૩ની રાત્રે નવ ને પાંચ મિનિટે પોતાના કાર્યાલયની પુરશીમાં, કાર્ય કરતાં કરતાં જ, અવસાન થયું છે. નિઃસ્વહી, વિનમ્ર, ધર્મનિષ્ઠ, ધ્યેયનિષ્ઠ, ધંડો લેવા જેવું ત્યાગપરાયણ જીવન એ મૂકતા ગયા છે.

એ રાષ્ટ્રદિતૌષી હતા. એમની નિષ્ઠા સંશ્લેષે આ : ‘વૈભવશાળી અને સમર્થ’ એવા રાષ્ટ્રના જીવનનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા કદાપિ ન હોઈ શકે. સસારના જે રાષ્ટ્રો રાજ્યસત્તાને જ કેન્દ્ર માનીને ચાલ્યાં, તેમનાં સમાજજીવન નાશ પામેાં. એથી વિરુદ્ધ, જેનું સમાજજીવન શુદ્ધ, પવિત્ર અને શક્તિશાળી રહ્યું ત્યાં પરદેશી શાસનો આવ્યાં ને ગાંડાં છતાં યે ત્યાંની સમાજજીવન સંસ્કૃતિ અમુપચ્ચ રહી...એનું એકમાત્ર કારણ એ કે

એનું કેન્દ્રબિન્દુ રાજ્યસત્તા પર નિર્ભર નહોતું. પરંતુ રાષ્ટ્રીયતાથી ધાર્મિક અનુદાન પર જ એની એકાન્ત નિષ્ઠા હતી. ‘હાલમાં આપણા દેશનું વનાવરણ પારસ્પરિક અવિશ્વાસ તથા સદ્લાવના અમારવી ભરેલું છે. આ સ્થિતિ અત્યંત ખેદજનક છે છતાં નિરાશ થરાની જરૂર નથી. આનો ઉપાય એ છે કે આપણે પૃથ્વતાની બધી જ લાવનાઓનો જકમૂળથી નાશ કરી દઈએ તથા માતૃભૂમિ પ્રત્યેની એકતા પ્રકટ કરવામાં બાધક હોય તેની બધી જ વૃત્તિઓ પણ નિર્મૂળ કરી દઈએ. આ ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિ ને માટે... ભારતમાં એવાં એક રાજ્ય, એક વિધાનસભા ને એક કાર્યપાલિકા સ્થપાય જે પ્રાદેશિક, સામપ્રદાયિક, ભાવિક યા અન્ય કોઈપણ પ્રકારના પૃથક્તાવાદી અભિનિવેશથી મુક્ત રહે.’ (શ્રી મા.ગ. રાંચકેર-૨૦ ‘વ્યક્તિદર્શન’માંથી)

એમની આ રાષ્ટ્રીયતાને એ ‘હિન્દુ’ નામ આપે છે તે ધર્મમતદર્શક શબ્દ તરીકે નહિ, સાંસ્કૃતિક ગુણસૂચક નામ તરીકે. એક મુસ્લિમ કટારસેબક શ્રી ખ્વામ અહમદ ગિલાનીને એમણે આપેલી મુલાકાતના રસિક અહેવાલ દિલ્હીના ‘ધ મધરલેન્ડ’ દૈનિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો. એમાં તેમણે પોતાનું દષ્ટિબિન્દુ રજૂ કર્યું છે. સર્વેદ્ર ગુલિન: સન્નુ ..’ એ દષ્ટિબિન્દુને તેઓ ‘હિન્દુ’ ગણે. આ રાષ્ટ્રની મુખ્ય સંસ્કૃતિધારા તે ‘હિન્દુ’ આ મુખ્ય સંસ્કૃતિધારામાં અન્ય શ્લો-પોતાના જે તે ધર્મમત અળવીને, રાષ્ટ્રીય એકતાને સકેને આંચ ન આવે તેમ લગી બળ, એ એમની અપેક્ષા હતી. અને તેઓ ‘હિન્દુરાષ્ટ્રવાદ’ કહે છે.

પોતાના જ પક્ષ પરની એક મોટી આપણિતો સામનો કરતી પોતાની મોટી યજળજી રાષ્ટ્રને શુભ ન કરે તેની એમણે કાળજી લીધેલી તે પ્રત્યે કેટલાંકુ ધ્યાન ગણે છે? રાષ્ટ્રપિતાની હત્યામાં સંધનો સામ્ય-હાય દેવાની શકો નિરાધાર ક્યાં છતાં યે બ્યારે સંધ પર પ્રતિનંધ આપુ. રહ્યો ત્યારે એમણે શાન્ત સત્ય

સંરક્ષણ કે પાંચમી યોજના ?

દેશનું અર્થતંત્ર બેઠંગી રક્તારથી ચાલી રહ્યું છે. ચોથી યોજનાના રંજક વલ્લભાચાર્ય દ્વારા રચાયેલું અને પાંચમી યોજના વિશે નવારો પિટાઈ રહ્યા છે કે યોગ્ય ફેરફારો સાથે તે અવશ્ય અમલને પાત્ર બનશે. અનાજની નિકાસ કરવાની શિન્ટે સાહેબ મશ્વેલી વોતો કરતા હતા. તેના ફળેતો ૪૫ લાખ ટન અનાજ આયાત કરવાની વાતમાંથી મળી ગયો. ખાવપૂરક બજેટે ૧૯૭૩ના વર્ષના (નાણાકીય) ત્રણ માસમાં જ સરકારને વ્યય બનાવી દીધી છે. ચંદ્રાણુ સાહેબે છાતી કુલાવીને કહ્યું છે કે આ બધી મુશ્કેલીઓ કામચલાઉ છે. શ્રી કુરુદીન તથા શિન્ટે સાહેબો તો સંખ્યાના ફૂંકાને કહેવા લાગ્યા છે કે આ વર્ષે ખરીદી પાક એટલો બધો થશે કે ચોખ્ખાના વેપાર સરકાર હસ્તક લેવામાં કેઈ હરકત નહીં થાય-પછીના સંધરો બહાર નીકળવા માટે એટલી જ વાર છે. છતાં મોઘારીના આક્રોશ બેશરમ પારો જાયો જ ચડતો રહ્યો છે. તેણે નીચા બાવડું-જોઈએ છેવટે પ્રધાનોના માન ખાતર પશુ વડાપ્રધાનનો અગ્રયો ખુબ વધી રહ્યો છે અને તેમણે વધુ કપરા કાળની આગાહી કરી છે. સંકલ્પ છે કે ભારતના સંરક્ષણના પ્રશ્ને નણીની જરૂર જાણી કરી હોય, ઈરાન તરફથી જંગી શસ્ત્ર ખરીદી થઈ રહી છે અને તેણે પાકિસ્તાનનો પક્ષ લેવા માંડ્યો છે. જે રીતે હુલો અને ઈરાનના સાહ ચમ્પે બહુમતિસ્તાનના પ્રશ્ને સમજુતી થઈ છે અને બીજે પશુ તેને રોકા આપ્યો છે તે બહુ સૂચક છે.

અમેરિકા અને રશિયા જેવી મહાસત્તાઓએ કડાપક સત્કોનો વૈપાર સર કર્યો છે અને તેને ખચકે ફાંસ અને પ્રિટન પશુ ચાલી રહ્યાં છે, મહાકાળો. સત્કોનાં વેચાણ દ્વારા પેતાની સાચવવના ક્ષેત્રો વધારવા માંગે છે. અમેરિકાએ ઉલ્લાસ લે. વર્ષમાં સત્કોનું વેચાણ ચરચર્ચ કરી નાખ્યું છે, અને

એક અબજ ડોલરમાંથી એકે ચર અબજ ડોલરનાં સત્કો વેચે છે. દારણ ? અમેરિકાનું મુદ્દ સત્કોનું ઉત્પાદન ૮૦ અબજ ડોલરનું પ્રતિ વર્ષ થાય છે. નર્વા નર્વા અધુનિકની શોધ થતી જાય છે તેમ જૂનાં સત્કો કાળક પડે છે. તેને હેઠાણ પાડવા જ રહ્યા. મધ્યપૂર્વના દેશોમાં અમેરિકાની ચાર અબજની શસ્ત્રનિકાસમાં કોથી મોડું ઘરાક ઈરાન છે. અહીં અબજ ડોલરના તેના ઓડરો જમા છે. તારવણી બીજો નંબર એક અબજ ડોલરના સત્કો ખરીદવા સાઉદી અરેબિયા તૈયાર થયું છે, બ્યારે કુતૈત અરબ અબજના સત્કો ખરીદે છે. ઈરાન એક-૪ પ્રકારના ૧૦૮ મોઝર, ૧૦૦ એક-૫ ફાઈટર, ૮૦૦ ચીફ્ટન ટેન્ક, ૮ ડીટ્રોયર, ૪ ફ્રીગટ, ૧૨ સનગ્રેડ, ૧૪ હોવરક્રાફ્ટ ખરીદી રહ્યું છે અને ઈરાનનાં અખતમો બે નોકા મથકો જમા કરવા અમેરિકા મદદ માગી રહ્યું છે. સાઉદી અરેબિયા અને ઈરાન વધારાનો સત્કપૂરવો પાકિસ્તાનને આપે તે સ્વાભાવિક છે. ઈરાન પેતાનાં હવાઈ મથકોના ઉપયોગ પાકિસ્તાનને કરવા આપે તો એક-૪ ફ્રીગટ વિમાનો પશ્ચિમ અને ઉત્તર ભારત માટે ખતરનાક બની શકે. પાકિસ્તાન પાસે બખ્તરિયા બુચિલ અને ટેન્કની સંખ્યા ભરબર પ્રમાણમાં વધારે છે. શ્રી જગજીવનરામે મે સુકાની મુલાકાતે પાકા આગા માદ જે નિવેશન કરેલું તેમાં પાકિસ્તાન દ્વારા સત્કોની ખરીદીને મિત્રાજના ઉદ્દેશ્ય કહેશે. ઈરાનના સાહે અમેરિકા પ્રવાજમાં સેખી કરતાં કહ્યું છે કે સત્કોની બાબતમાં બે વસ્તુની પચાંડળી કરવાની હોય છે; કાં સંખ્યા અને કાં મુલ્યવંતા.

અમેરિકાના ઉલ્લામાં ઉલ્લી બનાવટના ટાગેટ વિમાનો ખરીદવા ઈરાન પાસે નાણાં છે એવું કહ્યું થઈ ગયું છે બીજા માત્રતા ભારતને તેમણે વિચારે ચડાવી દીધું છે. હેલ્લા પરાભવ પછી પાકિસ્તાન જે રીતે નુકાની કારવાઈ કરી, છતેમે પ્રદેશ પાકો મેળવી, ખંચકાઈતને ચાલતા ન બની, મુકકાઈતોના.

સંરક્ષણ કે પાંચમી યોજના ?

દેશનું અર્થતંત્ર બેઠંગી રહતારથી ચાલી રહ્યું છે. ચોથી યોજનાના રવંદન લક્ષ્યાંકોથી દૂર રહ્યા છે અને પાંચમી યોજના વિશે નવાં પિટાઈ રહ્યા છે કે યોગિક ફેરફારો સાથે તે અવરુપ અમલને પાત્ર ખનશે. અનામતી નિકાસ કરવાની સિન્ટે સાહેબ મકમોદી વોતો કરતા હતા. તેનો ફળેતો જા સાખ દન અનામ આવાત કરવાની વાતમાંથી મળી ગયો. આનપૂરક બળે ૧૯૭૩ના વર્ષના (નાણાકીય) ત્રણ માસમાં જ સરકારને વ્યય ખનાવી રીધી છે. ચંદાણ સાહેબે હાતી કુલાવીને કહ્યું છે કે આ બધી મુશ્કેલીઓ કામચલાઉ છે. શ્રી ફરહીન તથા સિન્ટે સાહેબો તો અંખના કૂંડીને ઢહેવા સાગ્યા છે કે આ વર્ષે ખરીદ પાક એટલો બધો ઘટો કે ચોખાનો વેપાર સરકાર હસ્તક લેવામાં કેઈ હરકત નહીં ચાલ-ધકેતો સંધરો જઠાર નીકળવા માટે એટલી જ વાર છે. હતાં મોધરાનીના આકનો એશરમ પારો જિવો જ ચડતો રહ્યો છે. તેણે નીચા આવવું-એઈએ છેવટે પ્રયાનોના માન ખાતર પછુ લકાપ્રધાનનો અજપો ખૂન વધી રહ્યો છે અને તેમણે વધુ કપરા કાળની આગાધી કરી છે. સંભવ છે કે ખારતના સરકારના પ્રતે નબળીની જરૂર બની કરી હોય, ઈરાન તાકથી જગી ઘસ ખરીદી ઘઈ રહી છે અને તેણે પાકિસ્તાનને પક્ષ લેવા પ્રક્રિયો છે. જે રીતે જુતો અને ઈરાનના ઘાહ રચે બહુચીસ્તાનના પ્રતે સરજુતી ઘઈ છે અને ચીતે પછુ તેને ટેકા આપ્યો છે તે બહુ સૂચક છે.

અમેરિકા અને રશિયા જેવી મહાસત્તાઓએ ઘડાયક ઘટોનો વેપાર સર કધ્યાં છે અને તેને પત્રલે કાનસ અને ઘિટન પછુ ચાલી રહ્યાં છે, મહાકત્તાઓ ઘટોની વેચાણ દારા પેતાની સાથવવના ઘેત્રો વધારવા માગે છે. અમેરિકાએ હેલ્લા રાહ વર્ષમાં ઘટોનું વેચાણ ચરવણું કરી નાખ્યું છે, અને

એક અગળ ડોલરમાંથી અજે ચર અગળ ડોલરના ઘટો વેચે છે. દારણ ૧ અમેરિકાનું કુલ ઘટોનું ઉત્પાદન ૮૦ અગળ ડોલરનું પ્રતિ વર્ષે ચાલે છે. નવાં નવાં આધુનિકની શોધ થતી જાય છે તેમ જૂનાં ઘટો કાનસ પડે છે. તેને ટેકાણે પાકવા જ રહ્યા મધ્યપૂર્વના દેશોમાં અમેરિકાની ચાર અગળની ઘસનિકાસમાં સૌથી મોટું ઘરાક ઈરાન છે. અહીં અગળ ડોલરના તેના ઘાટો જાગ છે. દારણની ખીને નંબરે એક અગળ ડોલરના ઘટો ખરીદવા સાઉદી અરેબિયા તોયાર થયું છે, અમારે કુતોત આકા અગળના ઘટો ખરીદે છે. ઈરાન એક-૪ પ્રકારના ૧૦૮ મોગર, ૧૦૦ એક-૫ ફાઈટર, ૮૦૦ ચીફ્ટન ટેન્ક, ૮ ડીટ્રોયર, ૪ ફીજેટ, ૧૨ ચનગોટ, ૧૪ હોવરકોપ્ટ ખરીદી રહ્યું છે અને ઈરાનનાં અખતમો લેનોકા મથકો જમા કરવા અમેરિકા મક્ક માગી રહ્યું છે. સાઉદી અરેબિયા અને ઈરાન વધારાનો ઘસપૂરવો પાકિસ્તાનને આપે તે સ્વાભાવિક છે. ઈરાન પેતાનાં ઘવાઈ મથકોને ઉપયોગ પાકિસ્તાનને કરવા આપે તો એક-૪ ફેન્ટમ વિમાનો પશ્ચિમ અને ઉત્તર ભારત માટે ખતરનાક બની યકે. પાકિસ્તાન પાસે ખખતરિયા ખૂમિલળ અને ટેન્કોની સંખ્યા ભલેજનક અમાલમાં વધારે છે. શ્રી જગજીવનરામે મે સ્કોની મુલાકાતેથી પાછા આવ્યા માલ જે નિવેદન કરેલું તેમાં પાકિસ્તાન દારા ઘટોની ખરીદીને મિત્રતાબનક ઉદ્દેશ્ય કસે. ઈરાનના સાકે અમેરિકા પ્રવાસમાં રોખી કરતાં કડું છે કે ઘટોની બાલતમાં એ વસ્તુની પક્ષગી કરવાની હોય છે; કાં ઘંખ્યા અને કાં ઘુલવેતા.

અમેરિકાના હેલ્લામાં હેલ્લી ખનાવટના ટેમોટ વિમાનો ખરીદવા ઈરાન પાસે નાણાં છે એવું ઘટને થઈ માટે લીખ ખચતા ખારતને તેમણે વિચારે ચડાવી દીધું છે. હેલ્લા ખરાબ પછી પાકિસ્તાન જે રીતે ખુખાની ભરવાઈ કરી, ઘટોને પ્રક્રિય પાછો મેળવી, ખંજલાદીને મનપતા ન બની, મુલકોડોઓના

પ્રમ્તે મયક ન આપી, કારિમરના પ્રમ્તે ધમણ્યો આપી, સમય મેળવીને ઈરાન જેવા મિત્રને પડખામાં સાધી જે શક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે તેની સામે તેટલાજ સમયમાં ભારતે કોઈ છેવટે ચડિયાતી સિદ્ધિ હાંસલ કરી નથી. આજે કોઈ મહત્વનો, પ્રશ્ન હોય તો સંરક્ષણનો છે, પાંચમી યોજનાનો પ્રશ્ન તેની પાસે ગોણુ બની રહે છે.

ટોચ અને તળિયું

ગુજરાતની નવી સરકારના પુરવઠા પ્રધાને સૌ પ્રથમ તેલના પ્રશ્નને હાથમાં લઈ, તેની ટોચ બાંધી દીધી તેથી ગુજરાતની ચરિત્ર પ્રગ્લને સવાનવ રૂપિયામાં તેલ મળવું થશે અને વેપારીઓ તેનાથી ઓછા ભાવે પણ તેલની વહેંચણી કરવા માંડશે. એમ પણ બને કે સરકાર બીજા રાજ્યોમાંથી મચ્છળી ખરીદીને તેલનું પીલાણ શરૂ કરે તો તેલનો ભાવ મેલવા મઠિ અને સવાનવને બદલે સવાને રૂપિયામાં તેલ જોઈએ તેટલું મળવા મઠિ ! જેવી રીતે લઈની બાબતમાં સરકારે ખરીદભાવ બાંધી દીધા અને ખેડૂ-તોએ તે ભાવે ધઉં વેચવા માંડ્યા અને ત્યાં સુધી કે લોકોએ સામેથી ધઉં ખરીદવાની ના પાડી અને સરકારે ૧૭ રૂપિયાની ટોચ બાંધી તેમાંથી ખેડૂતોએ ૪૦ રા.નું તળિયું બાંધી દીધું તેવીજ રીતે પુરવઠા પ્રધાનશ્રીએ સવાનવ રૂપિયાથી જે શરૂઆત કરી છે તેનાથી આગામી વર્ષમાં વેપારીઓ ભાવ ઠંજુ પણ ધટાડીને ૫૬૨ રૂપિયાનું તળિયું બાંધી દે તો ભાગ્યેજ કોઈને નવાજ લાગશે. શ્રી સનત મહેતા આવા કોઈ યશ લઈ શક્યા નહીં ! ખેર, છુદિનો ચમકારો સૌ કોઈને સહજ સાધ્ય હોતો નથી. આપાદના કાળાડિબાંજ વાદળાઓમાં વીજ ઝળૂંકે અને આંખો આંજી નાખે તેમ રહી આઠમઠ કીડવાઈ જેવા વિરલ પુરવઠા પ્રધાન ગુજરાતની ત્રણ કરોડની જનતાની આંખો પોતાની છુદિ પ્રતિજ્ઞાના ચમકારાથી તેજનજ કરે તે સિદ્ધિ ઇતિહાસકારો સુવર્ણક્ષિર-નોંધશે

ઇરાક-અફઘાનિસ્તાન

ઈરાક અને અફઘાનિસ્તાન સાથે ભારતના સંબંધો ધનિષ્ઠ બનતા જાય છે તે સારી વાત છે.

આ બાબતથી ઈરાન તેમજ પાકિસ્તાન નારાજ હેવ તે સ્વાભાવિક છે કેમકે ઈરાનને ઈરાક સાથે બહુ મન મેળ નથી અને તેવી જ રીતે પાકિસ્તાનને નવા અફઘાન તંત્ર સાથે પૂર્વમુઠ છે એ હવે બહુતી વાત બની છે. અફઘાનમાં પૂરું, રથિયા જેવી મહાસત્તા ઈરાક તથા અફઘાનિસ્તાન માટે કૃષ્ણ લાગણી ધરાવે છે. ભારતે પણ શત્રો નિકાસ કરતાં, અને ધઉને બદલે શત્રોનો વેપાર કરતાં શીખવું જોઈએ અને આ બંને રાષ્ટ્રોને તેના પુરવઠા માલુ રાખી, ઈરાન-પાકિસ્તાનની આંખ ઉઘાડવી જોઈએ. સંરક્ષણની દૃષ્ટિએ પણ આ મિત્રોની વ્યૂહાત્મક મદદ ખૂબ મળી શકે તેમ છે. ઇછુપ્ત સાથે તો સ્વમાનને ભોજે ભારત સંબંધો જળવી રહ્યું છે.

કાયદો અને વ્યવસ્થા :

ઉત્તર પ્રદેશના સરલ્લ પોલિસ જનરાલ કક્કે હાથે દાખી દીધા પછી કેન્દ્ર તેમ જ રાજ્ય સરકારો વધારે સત્ત્ર બન્યાં છે. વાસ્તવમાં તો કોઈ પણ પ્રદેશ અથવા રાજ્યમાં ખરાબકતા ફેલાય ત્યારે ટુનું કક્કા પોલિસ ફળથી તેને પકડેલી વળાય નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ અનામત ફળ જેવા અર્ધલશ્કરી પોલિસફળની રચના કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત સરહદોની સુરક્ષા માટે સરહદ પોલિસ પણ અસ્તિ-ત્વમાં છે. આપણે ત્યાં રાજ્યોમાં પોલિસફળ નાનકડાં હોય છે અને તેનું પ્રમાણે હમરે એક પોલિસ જેટલું થવા જાય છે. વળી આ પોલિસોને જે કસો આપ-વામાં આવ્યા હોય છે તેનાથી પણ કિંસાત્મક તોફાનોનો સામનો કરવાની તેમની શક્તિને એક મર્યાદા આવી જાય છે. લશ્કરનો ઉપયોગ આંતરિક હેતુ માટે ભાગ્યે જ થઈ શકે અમદાવાદના રમ-ખાણોમાં લશ્કરને ખોલાવવાની ફરજ પડી હતી. પરંતુ કોઈ અસાધારણ સંજોગો સિવાય લશ્કરી ફળો ખોલાવાય નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ અનામત ફળ કટોકટીના પ્રસંગે કોઈ પણ રાજ્યમાં મદદે જઈ શકે છે, અને ૧૯૬૦ પછી તેના ઉપયોગ વધુ પ્રમાણમાં થતો રહ્યો છે. ૧૯૫૦-૫૧માં પોલિસ-ફળના નિકાવનું ખર્ચ ત્રણ કરોડ રૂપિયામાંથી ૬૦-

પ્રમ્ને મચક ન આપી, કાશ્મિરના પ્રમ્ને પમપ્રમીએ આપી, સમય મેળવાતે ઈરાન જેવા મિત્રને પડખામાં સાંધી ને સક્રિય પ્રાપ્ત કરી છે તેની સામે તેટલાજ સમયમાં ભારતે કોઈ શ્વેતે અધિયાતી સિદ્ધિ હાંસલ કરી નથી. આજે કોઈ સંદર્ભને, પ્રશ્ન હોય તો સંવેદનશીલ છે, પશ્ચિમી યોજનાનો પ્રશ્ન તેની પાસે ગોણુ જતી રહે છે.

ટોચ અને તળિયું

ગુજરાતની નવી સરકારના પુરવઠા પ્રધાને સૌ પ્રથમ તેલના પ્રમ્ને હાથમાં લઈ, તેની ટોચ બાંધી દીધી તેથી ગુજરાતની સરીખ પ્રમ્ને સવાનવ રૂપિયામાં તેલ મળતું થશે અને વેપારીઓ તેનાથી જોછા ભાવે પણ તેલની વહેંચણી કરવા માંડશે. એમ પણ ખતે કે સરકાર ખોળ રાજ્યોમાંથી મચકની ખરીદીને તેલનું ખીલાણુ છડે છે તો તેલનો ભાવ મેલવા માંડે અને સવાનવને બદલે સવામે રૂપિયામાં તેલ જોઇએ તેટલું મળવા માંડે । જેથી રીતે લગ્નની બાબતમાં સરકારે ખરીદકાલ બાંધી દીધા અને એટલે તો ભાવે થઈ વેચવા માંડ્યા અને ત્યાં સુધી કે સોઢાએ સામેથી થઈ ખરીદવાની ના પાડી અને સરકારે ૧૭ રૂપિયાની ટોચ બાંધી તેમથી ખેડૂતોએ ૪૦ રા.નું તળિયું બાંધી દીધું તેવીજ રીતે પુરવઠા પ્રધાનશ્રીએ સવાનવ રૂપિયાથી ને સરખાત કરી છે તેનાથી આગામી વર્ષમાં વેપારીઓ ભાવ હળુ પણ ધટાડીને ૫૬૨ રૂપિયાનું તળિયું બાંધી દે તો ભાગ્યેજ કોઈને નવાજ લાગશે, શી સંવત મહેતા આવે કોઈ પણ લઈ સહકા નહીં । ખેર, છુદ્દોને ચમકારો સૌ કોઈને સહજ સાખ દેતો નથી. આપાદના કાળાકાળેજ વાહનાઓમાં લીજ ઝબૂકે અને આંખો આંછી નાખે તેમ રહી આઠમઠ કોડવાઈ જેવા વિરલ પુરવઠા પ્રધાન ગુજરાતની ત્રણ કરોડની જનતાની આંખો પોતાની શુદ્ધ પ્રતિકાના ચમકારાથી તેજનપદ કરે તે સિદ્ધિ ઇતિહાસકારો સુવર્ણકાર-નોંધશે

ઇરાક-અફઘાનિસ્તાન

ઈરાક અને અફઘાનિસ્તાન સાથે ભારતના સંબંધો ધનિક બનતા આવે છે તે સારી વાત છે.

આ બાબતથી ઈરાન તેમજ પાકિસ્તાન નારાજ હોય તે સ્વાભાવિક છે કેમકે ઈરાનને ઈરાક સાથે બહુ મન મેળ નથી અને તેવીજ રીતે પાકિસ્તાનને નવા અફઘાન તંત્ર સાથે પૂર્વમુઠ છે એ હવે બહુજીવી વાત બની છે. અફઘાનમાં પૂર, રક્ષિયા જેવી મહાસલા ઈરાક તથા અફઘાનિસ્તાન માટે કૃણી લાગુ પડાવે છે. ભારતે પણ સહો નિકાસ કરતાં, અને ધરતે ખસે શસ્ત્રોનો વેપાર કરતાં શીખવું જોઈએ અને આ બંને રાષ્ટ્રોને તેના પુરવઠા માલુ રાખી, ઈરાન-પાકિસ્તાનની આંખ ઉઘાડવી જોઈએ. સંવેદનની દૃષ્ટિએ પણ આ મિત્રોની વ્યૂહાત્મક મદદ ખૂબ મળી શકે તેમ છે. ઈછાપત સાથે તો સ્વમાનને ભોમે ભારત સંબંધો બળવી રહ્યું છે.

કાચદો અને વ્યવસ્થા :

ઉત્તર પ્રદેશના સદસ્ય પોલિસ નગરને કમક હાથે દાખી દીધા પછી ટ્રેડર તેમ જ રાજ્ય સરકારો વધારે સત્તમ બન્યાં છે. વાસ્તવમાં તો કોઈ પણ પ્રદેશ અથવા રાજ્યમાં અસાધ્યતા ફેલાય ત્યારે ટચુ-કમક પોલિસ ફળથી તેને ખર્ચેથી વળાય નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ અનામત ફળ જેવા અર્થલક્ષકરી પોલિસફળની રચના કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત સરકારીના સુરક્ષા માટે સરહદ પોલિસ પણ અસ્તિત્વમાં છે. આપણે ત્યાં રાજ્યોમાં પોલિસફળ નાનકડાં હોય છે અને તેનું પ્રમાણુ હમ્પરે એક પોલિસ જેટલું થવા બળ છે. વળી આ પોલિસને ને કહ્યો આપવામાં આવ્યા હોય છે તેનાથી પણ કિંસાત્મક તોફાનોનો સામનો કરવાની તેમની શક્તિને એક મર્યાદા આવી બળ છે. લશ્કરનો ઉપયોગ ખર્ચારિય હોય માટે ભાગ્યે જ થઈ શકે અમદાવાદના રમ-ખાસોમાં લશ્કરને ખોલાવવાની ફરજ પડી હતી. ૧૯૨૮ કોઈ અસાધ્યારણ સંજોગો સિવાય લશ્કરી ફળો ખોલાવવા નહીં અને તેથી જ મધ્યસ્થ અનામત ફળ સરકારીના પ્રસંગે કોઈ પણ રાજ્યમાં મરફે જઈ શકે છે, અને ૧૯૬૦ પછી તેના ઉપયોગ વધુ પ્રમાણમાં થતો રહ્યો છે. ૧૯૫૦-૫૧માં પોલિસ-ફળના નિકાલનું ખર્ચું ત્રણ કરોડ રૂપિયાથી ૬૦-

અમૃતમાં પદ્માવી દેનારો, અલગ રીતે પીવાનો અઠાઝ ક્યાં છે ?

એવો એક અઠાઝ મરમી ને મતવાલી મીરાં પસે હતો. એના કઠોરા રાણે મોકલ્યાં ને 'અમૃત ત્રણી મીરાં પી ત્યાં.' કારણ ? કોવાએ એ મોકલ્યાં હોત ને એ સુખે પી ત્યાં હોત તો તો સમજ્યા. પણ કૃષ્ણના અમૃત પર નેટલો પધાર, એટલો જ દુધાર રાણાના એર પર દેખાડનાર મીરાં કઈ માટીની બનેલી હતી એ સમજવું રહ્યું.

અનુમાના પ્રત્યેક કઠોરાને મીરાંની આ મત વાલી નજરે નિહાળતાં રાખે, તો ભીતરમાં પ્રેમનું એક એવું જાદુ પ્રગટશે કે હોઠ ઉપર એ અમૃત બનીને પથરાઈ જશે પછી જરૂરત કોઈ એર તમને આઠો સ્પર્શ પણ નહીં કરી શકે

જેમ જેમ વિચાર કરતો જઈ છુ તેમ તેમ આ સત્ય વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતું જાય છે કે એર પૂઠ ૧૬૭થી ચાલુ

દેશમાં એની પ્રવૃત્તિ વ્યાપી ડો હેઝગેવારજના જીવનકાળના દરમિયાન ચાર-પાંચ પ્રતિભાજ સઘકાર્ય આરભાયુ હતું, પણ માધવરાવે એને બંધે ફેલાયુ.

ઈ ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરીની ૩૦મીએ રાષ્ટ્ર ચિંતા પર દિવ્યકારો હુમલો થયો માધવરાવ ત્યારે મદાસમાં હતા એમને દુખ થયું પણ હત્યારો ગાંડસે એક વાર સંધમાં પણ હતો એ કારણે સઘ શકાનું નિશાન બન્યો દેરકેરથી સ્વયંસેવકોને પકડી લેવામાં આવ્યા માધવરાવને પણ પકડ્યા સઘ પરની શકા નિરાધર દરી છતા પ્રતિબંધ ન જાયો એવે ૧૯૪૮ના ડિસેમ્બરની ૮મીએ પ્રતિબંધની સામે એમણે શાન્તિપૂર્ણ આદોષનનું એનાં કર્ણ જે ૧૯૪૮ના જુલાઈની ૧૨મીએ સફળ રીતે સમેટાયું

તે પછી સઘકાર્ય અર્થે કે રાષ્ટ્રસંકટ સમયે માધવરાવ સમગ્ર દેશમાં પ્રવાસ કરતા રહ્યા એમના કાર્યક્રમના સમયપાલન જાળવતમા ગાંધીજી જેની જ એમની ચીનટ હતી એક વાર પળમાં રેનને કારણે એક પુલ તૂટી ગયેલો ટ્રેલી ત્યાં આવીને અટકી પાણીકર ચડેના શુ કરવું તે સી વિચારતા હતા, ત્યારે નટની અદાથી સમતોનપણે પાટા પરથી સરસરાટ કરતા ચાનીને માધવરાવ પુલ ઝાળંગી ગયા.

એને અમૃત જેવું ખરેખર કાંઈ છે જ નહીં, બધું ને છે તે છે. ને છે તેને એર કે અમૃત બનાવનાર આપણે જ છીએ આપણા દષ્ટિકોણોના રત વારણ કરીને જ સૃષ્ટિ જાતત પેતાનાં રૂપ બદલ્યા કરે છે.

જીવન જીવવામાં આ પ્રતાનો ઉદય અને ખૂબ જ મદદરૂપ બની ગયો છે હવે એમ અચરસ કહી શકું કે દિવસ દિવસ નથી રહ્યો, રાત રત નથી રહી આજ ઉપર એ દિવસ ને મીચાપ એ રાત અજવાળાં હવે સરજનાં નહીં, આખની પેદાશ બની ગયાં છે. સુચરને ફક્તી સાથે નહીં, નાકની સાથે સબંધ થયો છે જીવનના તમામ વ્યવહારોનું સુકાન હવે અનુભૂતિની એ શક્તિના હાથમાં આવ્યું છે જેના માટે 'હોવું' એ જ એક પરમ સ્થિતિ બની રહી છે.

સમજણની આ સુચરને હવે વાયરો બની વિખેરી રહ્યો છુ.

*

૯૭ બેએક વર્ષ પહેલા જ-કેન્સરના એપ રેશન પગી લગભગ સાતેક દિવસે-સુબાઈના એક પરાની સભામાં વ્યાખ્યાન કરવા જવાની ડોક્ટર પાસે એમણે રમ માગી ! 'તમે નાસી ન જાઓ તે શરતે હું જવા દઉં ' ડોક્ટરે હસતા હસતા શરત મૂકી માધવરાવ કહે, 'હું બહારવટિયા જેવો લાગુ છું ?'

એ 'કમિટેડ'-પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ, ધ્યેયશીલ, ત્યાગી ને બાગી બનને હતા એ હુદત પર છતા સહિષ્ણુ હતા, એમને રાજીવાદ સાંસ્કૃતિક ખુમારીઓ હતા મત્ત આવે તે પહેલા એની તોચારી એમણે કરી લીધી તા ૨-૪-૭૩ને રોજ નહુ પત્રો એમણે લખી રાખેના, મૃત્યુ બાદ તરત ખોદવાની સચના સાથે. એકમા ઉત્તરાધિકારી તરીકે શ્રી મધુકર દત્તાત્રેય દેવરસના નિયુક્તિની વાત હતી, એકમા સ્વયંસેવકોને અતિમ સંદેશ હતો, એકમા તુકારામનું એક પદ ટાકોને સૌની કામા યાચતા, ધ્યાનના ચરણમાન્-સ્મરણમાં વિલીન થવાની જ પ્રાર્થના કરી હતી

'શેવટચી વિનવણી : સતજનની પરિસાવી, વિસર તો ન પડાવા, માઝા દેવા તુમ્હાગી, આતા ફાર બોલો કાર્યા, અવધે પાચી વિદિત, તુકા મ્હાણે પડેના પાયા, કરા છાયા કૃપેચી'

અમૃતમાં પદ્માવી દેનારો, અલગ રીતે પીવાનો અઢાલ ક્યાં છે ?

એવો એક અઢાલ મરખી ન મતવાલી મીરાં પતે હતો. એના કોરા રાણે મોહલ્યા ને 'અમૃત ગમી મીરાં પી ગયાં.' કારણ ? કોવાએ એ મોહલ્યા હોત ને એ સુખે પી ગયાં હોત તો તો સમજ્યા. પણ કુદુના અમૃત પર નેટસો પધાર, એટલો જ દુધાર રોજાના એર પર દેખાડનાર મીરાં કઈ માટીની બનેલી હતી એ સમજવું રહ્યું.

અનુમાનના પ્રત્યેક કોરાને મીરાંની આ મત વાધી નજરે નિહાળતાં શીખે, તો જીતરમાં પ્રેમનુ એક એવું જાદુ પ્રવટથી કે હોઠ ઉપર એ અમૃત બનીને પધારઈ જશે પછી જન્મતુ કોઈ એર તમને આઠો રપથ પશુ નહીં કરી શકે

જેમ જેમ વિચાર કરતો જાઉં છું તેમ તેમ આ સત્ય વધારે ને વધારે રપથ થતુ જાય છે કે એર પૂઠ ૧૬૭મીં ચાલુ

દેશમાં એની પ્રજ્વલિ વ્યાપી ડો હેઝેવારજના જીવનકાળના દરમિયાન ચાર-પાંચ પ્રતિભા જ સઘકાર્ય આરભાયુ હતુ, પણ માધવરાવે એને બધે ફેલાયુ.

ઈ ૧૯૪૮ના જાન્યુઆરીની ૩૦મીએ રાષ્ટ્ર પિતા પર હિંચકારો હુમલો થયો માધવરાવ ત્યારે મદાસમાં હતા એમને દુખ થયુ પણ હત્યારો ગોઠસે એક વાર સધમાં પશુ હતો એ દારણે સધ શકાનુ નિશાન બન્યો દેરકેરથી સ્વયં સેવકોને પકડી લેવામાં આવ્યા માધવરાવને પણ પકડયા સધ પરની શકા નિરાશ રહી છતા પ્રતિબધ ન જીવ્યો એવે ૧૯૪૮ના ડિસેમ્બરની ૮મીએ પ્રતિબધની સામે એમણે શાન્તિપૂર્ણ આદેશનનુ એનાન કષ્ટ જે ૧૯૪૮ના જુલાઈની ૧૨મીએ સફળ રીતે સમેટાયુ

તે પછી સઘકાર્ય અર્થે કે રાષ્ટ્રસકટ સમયે માધવરાવ સમગ્ર દેશમાં પ્રવાસ કરતા રહ્યા એમના કાર્યક્રમના સમયપાલન જાળવતામાં ગાંધીજી જેની જ એમની ચીવટ હતી એક વાર પળાત્રા રેનને કારણે એક પુત્ર તૂટી ગયેલો ટ્રે લી ત્યા આવીને અટકી પાણીપૂર ચડેના શુ કરવુ તે સૌ વિચારતા હતા, ત્યારે નટની અદાથી સમતોનપણે પાટા પરથી સરસરાટ કરતા ચાનીને માધવરાવ પુલ એજાગી ગયાં !

અને અમૃત જેવું ખરેખર કોઈ છે જ નહીં, ખૂં જે છે તે છે. જે છે તેને એર કે અમૃત બનાવનાર આપણે જ છીએ આપણા દષ્ટિકોણોના રત્ન કારણ કરીને જ સૃષ્ટિ જાતત પેતાનાં રૂપ બદલા કરે છે.

જીવન જીવવામાં આ પ્રજાનો ઉદ્વેગ થને ખૂબ જ મદદરૂપ બની ગયો છે હવે એમ અરસર કહી શકું કે દિવસ દિવસ નથી રહ્યો, રાત રત નથી રહી. આખ ઉપર એ દિવસ ને મીઠાપ એ રાત. અજવાળાં હવે યુરજનાં નહીં, આંખની પેશાબ બની ગયાં છે. સુચકને ફક્તી સાથે નહીં, નાકની સાથે સબધ થયો છે જીવનના તમામ વ્યવહારોનું સુકાન હવે અનુભૂતિની એ શક્તિના હાથમાં આવ્યુ છે જેના માટે 'હોલુ' એ જ એક પરમ સ્થિતિ બની રહી છે.

સમજણની આ સુચકને હવે વાધરો બની વિખેરી રહ્યો છુ.

*

હજી બેએક વર્ષ પહેલા જ-કેન્સરના એવ રેશન પછી લગભગ સાતેક દિવસે-સુબાઈના એક પરાની સખામાં વ્યાખ્યાન કરવા જવાની ડોક્ટર પાસે એમણે રમ માગી ! 'તમે નાસી ન જાઓ તે શરતે હું જવા દઉં ' ડોક્ટરે હસતા હસતા શરત મૂકી માધવરાવ કહે, 'હું બહારવટિયા જેવો લાગુ છું !'

એ 'કમિટેડ'-પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ, ધ્યેયદીપ્ત, ત્યાગી ને જાગી બને હતા એ સુદૃઢ પર છતા સહિષ્ણુ હતા, એમને રાષ્ટ્રવાદ સાસ્ત્રીક ખુમારીઓ હતા મૃત્યુ આવે તે પહેલા એની તૌધારી એમણે કરી લીધેલી તા ૨-૪-૭૩ને રોજ નણુ પત્રો એમણે લખી રાખેના, મૃત્યુ બાદ તરત ખોલવાની સંચના સાથે, એકમા ઉત્તરાધિકારી તરીકે શ્રી મધુર દત્તાત્રેય દેવરસના નિયુક્તિનો વાત હતી, એકમા સ્વયં સેવકોને અતિથ સદેશ હોતા, એકમા તુકારામનું એક પદ ટાકીને સૌની હાથ ધાયાતા, ધ્વજના ચરણમા-રમરણમા વિલીન થવાની જ પ્રાર્થના કરી હતી

શેવટચી વિનવણી : સતજનની પરિસાચી, [વસર તો ન પડાવા, માઝા દેવા લુમ્હાળી, આતા ફાર ખોલો કાપી, અવધે પાથી વિદિત, તુકા મ્હાણે પડેના પાયા, કરા છાયા કૃષેચી']

ગરીબાઈ પણ એક ગુનો છે ?

શુ. મ.

“પ્રભુની લીલા અજબ છે, તે મને પોતે જ ખીજતે પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ ન્યારે કું પ્રેમ કરું છું, ત્યારે તે મને યજ્ઞો પર ચડાવે છે”.

એનું નામ હતું સુંદરી. તેની લગ્નિરિના એક વનમાં રહેતી હતી. તે પાંચ બચ્ચાંની મા હતી. તેનો પતિ બે વરસ પહેલાં ગુજરી ગયો હતો. તે બાળકમાં આવેલા શહેરના ગ્રંથાલયનો એક નાનો કારકુન હતો. પણ તેનામાં એક વિશિષ્ટ ગુણ હતો. જે કોઈ ગ્રંથાલયમાંથી નવી ચોપડી લેવા આવતો અથવા વાંચીને ચોપડી પાછી આપવા આવતો તેની સાથે એ બહુ જ વિનયપૂર્વક અને હસીને વાત કરતો. તેથી લોકોએ એનું નામ પાડ્યું હતું—“હંમેશ હસ્યુખ સુખહમનિયમ.” ન્યારે તેનું અવસાન થયું ત્યારે તેની ઉંમર ફક્ત ૨૭ વર્ષની હતી. એક દિવસના તાવથી તે એટલો નિર્બળ થઈ ગયો હતો કે બીજો દિવસે સવારે પયારીમાંથી ઊડતી વખતે એકાએક તેનો શ્વાસ ખંધ થઈ ગયો.

બ્યારથી સુંદરી વિધવા થઈ ત્યારથી તેનું પોતાનું અને પાંચ બચ્ચાંનું પોષણ તેને બારફેષ થઈ પડ્યું. તેનો પતિ કંઈ સપતિ મૂકી ગયો ન હતો. બે કે એના મૃત્યુ પછી ગ્રંથાલયની સમિતિએ એના કુટુંબના તાલકાલિક ગુજરાન માટે થોડી રકમ આપી હતી. પણ તે તો સાત મહિનામાં જ ખરચાઈ ચૂકી હતી. તેથી સુંદરીએ ગુજરાન માટે બે ત્રણે રાખી હતી અને તેનું દૂધ વેચીને ઘણી મુશ્કેલીથી કોઈ પણ રીતે ઘર ચલાવતી હતી.

પરંતુ ગરમીની મોસમમાં ન્યારે નજીકના બંજલામાં મુંબઈથી એક શેઠ અને શેઠાણી હવાફેર માટે આવતાં, ત્યારે એની કમાણીમાં વધારો થતો ખરો. તે શેઠાણીની સેવિકા તરીકે કામ કરતી અને દર મહિને બીજા રૂપિયાની કમાણી કરતી.

એના પતિની માફક સુંદરી પણ સદા હસતી જ રહેતી. કેટલુંક કામ હોય તોય તેના મુખ પર

વિષાદની કે ધાકની નિશાની દેખાતી નહીં. અને તે પોતાનું કામ પણ આનંદથી અને ઝડપથી કરતી નેથી કામ કરતાં કરતાં તે પોતાનાં બચ્ચાં તેમજ પોતાનાં બચ્ચાં નેટલી જ વહાલી ગાયેને વારંવાર બોલે જમ શકતી.

સુંદરીમાં એક બીજો પણ ગુણ હતો, તેણે અંગ્રેજ એક-બે ચોપડી નેટલો અવશ્ય કર્યાં હોતો. તેથી તે અંગ્રેજ બહુ જ થોડું સમજ શકતી. એની માતૃભાષા તામિલ હતી. અને એનાં શેઠ-શેઠાણી એ ભાષાથી અપરિચિત હતાં. એ કારણે શેઠ કે શેઠાણીને સુંદરીને ન્યારે કંઈ પણ કહેવાનું હોય ત્યારે તેણે એની સાથે અંગ્રેજમાં વાતચીત કરતાં. સુંદરી કામ પૂરતું સમજ લેતી. પરંતુ અત્યેક વખતે શેઠ કે શેઠાણીની વાત સાંભળીને તે કહેતી, “થેક થુ” ન્યારે કામની બાબતમાં એને કંઈ કહેવામાં આવતું અથવા કોઈ વખતે શેઠ કે શેઠાણી તેના કામથી અસંતોષ પામીને ગુસ્સે થતાં, ત્યારે પણ તે “થેક થુ” કહેતી અને હસતી. એથી ગુસ્સે થનારો ગુસ્સો પણ તરત જ ઊતરી જતો.

એક વખત શેઠ અને શેઠાણીની સાથે મુંબઈથી એક નોકર આવ્યો તેની ઉંમર લગભગ યાજ્ઞીસ વર્ષની હતી. તેનું લગ્ન થયું હતું. પણ તેને એકેય જાતાન ન હતું. તેથી તે સદા ઉદાસ રહેતો હતો. તેણે ઘણા કાકતરો અને કાકુએની સલાહ લીધી, પણ તેના ધરને કદલીલતું કરવા માટે પત્રલીના પાડનારનું આગ્રમન ન થયું. એ નોકરનું નામ હતું સીધારામ.

સીધારામ પણ પોતાના કામમાં હોલિયાર હતો, અને તે પણ અંગ્રેજ થોડું થોડું સમજતો હતો. ન્યારે તેનું કામ પૂરું થઈ જતું ત્યારે તે પોતાની જોરડીમાં બંધીને એકલો બેસતો. કોઈ કોઈ

ગરીબાઈ પણ એક ગુનો છે ?

શુ. મ.

“પ્રભુની લીલા અજામ છે, તે મને પોતે જ ખીજને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ ભયારે કું પ્રેમ કું છું” ત્યારે તે મને થળી પર ચડાવે છે”.

એવું નામ હતું સુંદરી. તેનીલગિરિના એક વનમાં રહેતી હતી. તે જાય ગર્યાની મા હતી. તેના પતિ એ વરસ પહેલાં ગુજરી ગયા હતા. તે બાજુમાં આવેલા શહેરના મંચોલયનો એક નાના કારકુન હતો. પણ તેનામાં એક વિશિષ્ટ ગુણ હતો. જો કોઈ મંચોલયમાંથી નવી ચોપડી સેવા આવતો અથવા વાંચીને ચોપડી પાછી આવવા આવતો તેની સાથે એ જાદુ જ વિનયપૂર્વક અને હસીને વાત કરતો. તેથી લોકોએ એનું નામ પાડ્યું હતું—‘હંચેલ હસમુખ સુખકમનિયમ.’ બપોરે તેનું અવસાન થયું ત્યારે તેની ઉંમર ફક્ત ૨૭ વર્ષની હતી. એક દિવસના તાવથી તે એટલે નિર્જાન થઈ ગયો હતો કે ખીજે દિવસે સવારે પથારીમાંથી જીતી વખતે એકાએક તેનો શ્વાસ ખંધ થઈ ગયો.

ભયારથી મુલ્તરી વિષવા થઈ ત્યારથી તેનું પોતાનું અને જાય ગર્યાનું પોણથ તેને ભારૂં થઈ પડ્યું. તેના પતિ કંઈ સંપત્તિ મૂકી ગયા ન હતા. જો કે એના મનુષ્ય પછી મંચોલયની સમિતિએ એના કુટુંબના તાલકાલિક ગુજરાન માટે થોડી રકમ આપી હતી. પણ તે તો સાત મહિનામાં જ ખરચાઈ ગઈ હતી. તેથી સુંદરીએ ગુજરાન માટે બે માથે રાખી હતી અને તેનું કુદરતી ધણી ગુરેલીથી કોઈ પણ રીતે ધર ચલાવતી હતી.

પરંતુ ગરબીની મોસમમાં બપોરે નજીકના બંગલામાં મુંગઈથી એક શેઠ અને શેઠાણી હવદાર માટે આવતા, ત્યારે એની કમાણીમાં વધારો થતો ખરો. તે શેઠાણીની સેવિકા તરીકે કામ કરતી અને દર મહિને ત્રીજા રૂપિયાની કમાણી કરતી.

એના પતિની માફક સુંદરી પણ સદા દસતી જ રહેતી, કેટલુંક કામ હોય તોય તેના મુખ પર

વિષાદની કે શાકની નિશાની દેખાતી નહીં, અને તે પોતાનું કામ પણ આનંદથી અને ઝડપથી કરતી જેથી કામ કરતાં કરતાં તે પોતાનાં જગ્યા તેમજ પોતાનાં જગ્યા જેટલી જ વહાણી માથેને વારંવાર બેસા જઈ સકતી.

સુંદરીમાં એક ખીજે પણ ગુણ હતો, તેણે અંગ્રેજ એક-બે ચોપડી જેટલો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેથી તે અંગ્રેજ જાદુ જ થોડું સમજી શકતી. એની માનુશાયા તામિલ હતી. અને એનાં શેઠ-શેઠાણી એ લાપાશી અપરિચિત હતાં. એ કારણે શેઠ કે શેઠાણીને સુંદરીને બપોરે કંઈ પણ કહેવાનું હોય ત્યારે તેઓ એની સાથે અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરતાં. સુંદરી કામ પૂરતું સમજી લેતી. પરંતુ પ્રત્યેક વખતે શેઠ કે શેઠાણીની વાત સાંભળીને તે કહેતી, “થેકે ચૂ” બપોરે કામની ખાતમમાં એને કંઈ કહેવામાં આવતું અથવા કોઈ વખતે શેઠ કે શેઠાણી તેના કામથી અસંતોષ પામીને ગુસ્સે થતાં, ત્યારે પણ તે “થેકે ચૂ” કહેતી અને દસતી. એથી ગુસ્સે થનારનો ગુસ્સો પણ તરત જ જીતી જતો.

એક વખત શેઠ અને શેઠાણીની સાથે મુંગઈથી એક તોફાર આવ્યો તેની ઉંમર લગભગ ચાળીસ વર્ષની હતી. તેનું લગ્ન થયું હતું. પણ તેને એકેય જાંતાન ન હતું. તેથી તે સદા ઉદાસ રહેતો હતો. તેણે મળી શકતરો અને કાઢીએની સલાહ લીધી, પણ તેની ધરને કસીલનું કરવા માટે પત્રલીના પાનાનારનું આગમન ન થયું. એ તોફારનું નામ હતું સીધારામ.

સીધારામ પણ પોતાના કામમાં હોલિયાર હતો, અને તે પણ અંગ્રેજ થોડું થોડું સમજતો હતો. બપોરે તેનું કામ પૂરું થઈ જતાં ત્યારે તે પોતાની ઝોરડીમાં બંધીને એકસી બેસતો, કોઈ કોઈ

મનને શાંત કરવા માટે જન્મસર્મા એકલો જઈને બેઠો. કોઈવાર જોયાં કુકેલિષ્ટસર્નાં ઝાડો તરફ જોતો અને કોઈ વખતે આકાશના તારા તરફ. સવાર થવા આવી. ધીમે ધીમે મધુર પવન વાવા લાગ્યો. ઝાડની ટાચ થોડી થોડી ઢાલવા લાગી. સીધારામને એમ લાગ્યું કે ઝાડ કંઈ વાત કરે છે. એટલે તે ઝાડનો 'સુ-સુ' અવાજ સાંભળવા લાગ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે સુદરીને જે અન્યાય થયો હતો એની ફરિયાદ ઝાડ પણ પ્રત્યુત્તર કરી રહ્યા છે: "શું ? એવો છે તારો ન્યાય ! તને તો લોકો દયાળુ કહે છે, શું ? એવી છે તારી દયા ?"

ત્યાં તો "કુદરતની ઘડિયાળ" ફૂકડાએ બાંજ પોકારી: "ફૂકરે...ફૂક." સીધારામ ઊડ્યો અને પોતાની ચોરડીએ જઈ તોવાર થઈને બન્ને કામ કરવા ગયો. તે હજી શેડનો કામ કરવાનો ચોરડો સાફ-સફ કરી રહ્યો હતો. ત્યારે તેના કાન પર એક ગીતના થોડા શબ્દો અથડાયા. કોઈ જન્મસર્માથી

પસાર થઈ રહ્યું હતું અને મોટે અવાજે ગાઈ રહ્યું હતું:
"અજળ ઇસરાર હે ઉસકા,
સુઝે વહ ખુદા ઇશક સિખાતા હૈ,
મગર જળ મૈં ઇશક કરતા હું,
તો સૂલી પર ચડાતા હૈ."

(પ્રભુની લીલા અજળ છે, તે મને પોતે જ ખીજાને પ્રેમ કરવાનું શીખાવે છે, પણ ત્યારે જ પ્રેમ કરું છું ત્યારે તે મને યગી પર ચડાવે છે.)

સીધારામે એ શબ્દો સાંભળ્યા. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું, વાત તો જાણી છે. પણ જાણ એમ કેમ થતું દશે કે પૈસાવાગાઓ ત્યારે કોઈ બીજા સાથે અનીતિમય પ્રેમ પણ કરે છે, ત્યારે કોઈ એને કંઈ કહેતું નથી; અને અમે ત્રીજા લોકો સાથે લાચણી ધરાવીએ તો એ લોકો નિંદા કરી આજીવી નીધે છે. અને પ્રભુ પણ જાતેજાતો બેસી રહે છે ! શું ત્રીજાઈ પણ એક યુનો છે ?

એક પ્રખ્યાત જીમી ચિત્રકારે એના વડીલને ખૂબ દુઃખપૂર્વક ફોન કર્યો : 'હવે હું શું કરું ? આપણા કલેક્ટર સાહેબના પત્નીએ મને પાંચ હજારમાં એની જીમી ચિત્રવા કહેલ. મેં ચિત્રીને બતાવી તો હવે એ સ્વીકારવા ના પાડે છે.'

'કારણ ?' વડીલે પૂછ્યું.

'કારણ ચિત્રિત છે,' ચિત્રકાર બળ્યો. 'એના પાણેલો ફૂંરો જીમીમાં એને જોગખી શકતો નથી એટલે કહે છે કે એ જીમી બરાબર નથી બની.'

'શું કરવું તે હું કહું' વડીલે કહ્યું. 'એ અમલદાર પત્નીને ને એમના ફૂંટરાને તમે તમારે ત્યાં બોલાવો. ફોનમાં કહે કે તમે જીમીમાં ફેરફાર કર્યો છે એટલે તમે કરી વિચાર કરો એવી મારી વિનંતિ છે. અને પછી એ લોકો આને તે પહેલાં થોડીવારે ફૂંટરનાં માંસનો લેવો જીમીમાંના એના ચહેરા ઉપર ઘસી નાંખો.'

ચિત્રકારે વડીલના કહેવા પ્રમાણે કયું ફૂંટરના માંસની વાસ આવી એટલે તે એકદમ ચિત્ર પર ફૂંટી પડ્યો અને જીમીને ચાટવા લાગ્યો.

'હવે બરાબર,' સંતોષથી બાંધ બોલ્યા. 'હવે તે મારા જેવી જ બની છે, જુઓ, મારો ચી-ચી મને કેવું વહાલ કરે છે !'

મનને શાંત કરવા માટે જગલમાં એકલો જઈને બેઠો. કોઈવાર જ્યાં યુક્લિપ્તસનાં ઝાંઝો તરફ જોતો અને કોઈ વખતે આકાશના તારા તરફ સવાર થવા આવી. ધીમે ધીમે મધુર પવન વાવા લાગ્યો. ઝાડની ટાંચ થોડી થોડી ઢાલવા લાગી. સીધારામને એમ લાગ્યું કે ઝાડ કંઈ વાત કરે છે. એટલે તે ઝાડનો ‘સ-ય’ અવાજ સાંભળવા લાગ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે સુદરીને જે અન્યાય થયો હતો એની દરિયાદ ઝાડ પણ પ્રભુને કરી રહ્યાં છે. “શું ? એવો છે તારો ન્યાય ! તને તો લોકો દયાળુ કહે છે, શું ? એવી છે તારી દયા ?”

ત્યાં તો “કુદરતની ઘડિયાળ” ફકડાએ બાંજ પોકારી: “ફૂકરે. ફૂકરે.” સીધારામ બેઠો અને પોતાની જોડીએ જઈ તોવાર થઈને જગલે કામ કરવા ગયો. તે હજી શેડના કામ કરવાનો જોરડો સાફ-સૂક કરી રહ્યો હતો. ત્યારે તેના કાન પર એક ગીતના થોડા શબ્દો અથડાયા. કોઈ જગલમાંથી

પસાર થઈ રહ્યું હતું અને મોટે અવાજે ગાઈ રહ્યું હતું:

“અજબ ઇસાર છે ઉસકા,
એકે વહ ખુદા ઇશક સિખાતા હૈ,
મગર જબ મૈ ઇશક કરતા હું,
તો સૂલી પર ચડાતા હૈ.”

(પ્રભુની લીલા અજબ છે, તે મને પોતે જ ખીજને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે, પણ ન્યારે હું પ્રેમ કરું છું ત્યારે તે મને યગી પર ચડાવે છે.)

સીધારામે એ શબ્દો સાંભળ્યા. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું, વાત તો જાણી છે. પણ જલ્દા એમ કેમ થતું હશે કે પૈસાવાળાઓ ન્યારે કોઈ બીજા સાથે અનીતિમય પ્રેમ પણ કરે છે, ત્યારે કોઈ એને કંઈ કહેતું નથી; અને અમે ગરીબ લોકો સાચી લાગણી ધરાવીએ તો એ લોકો નિંદા-કરી આવળા થી ઘે છે. અને પ્રભુ પણ જાતેખાતો બેસી રહે છે ! શું ગરીબાઈ પણ એક ગુનો છે ?”

એક પ્રખ્યાત જાણી ચિત્રકારે એના વકીલને ખૂબ દુઃખપૂર્વક ફોન કર્યો: ‘હવે હું શું કરું ? આપણા કનેક્ટર સાહેબના પત્નીએ મને પાંચ હજારમાં એની જાણી ચિત્રરવા કહેલ. મેં ચિત્રરતો જતાવી તો હવે એ સ્વીકારવા ના પાડે છે.’

‘કારણ ?’ વકીલે પૂછ્યું.

‘કારણ વિચિત્ર છે,’ ચિત્રકાર બળક્યો. ‘એના પાળેલો કૂતરો જાણીમાં એને જોગખી યકતો નથી એટલે કહે છે કે એ જાણી બરાબર નથી બની.’

‘શું કરવું તે હું કહું’ વકીલે કહ્યું. ‘એ અમલદાર પત્નીને તે એમના કુતરાને તમે તમારે ત્યાં બોલાવો. ફોનમાં કહો કે તમે જાણીમાં ફેરફાર કર્યો છે એટલે તમે કરી વિચાર કરો એવી મારી વિનંતિ છે. અને પછી એ લોકો આવે તે પહેલાં થોડીવારે કુકરનાં માંસનો ભોજો જાણીમાંના એના ચહેરા ઉપર ઘસી નાંખો.’

ચિત્રકારે વકીલના કહેવા પ્રમાણે ક્યું. કુકરના માંસની વાસ આવી એટલે તે એકદમ ચિત્ર પર ફૂટી પડ્યો અને જમીને ચાટવા લાગ્યો.

‘હવે બરાબર,’ સંતોષથી બધ બોલ્યાં. ‘હવે તે મારા જેવી જ બની છે, જુઓ, મારો મીઠી મને કેવું વઢાલ કરે છે !’

સાથ, વીંછી વગેરેને જીવસંક્રિતા બનાવતા પ્રાણ-
 ધાતક અને ઉત્પાત મયાવનાર જન્મ માનવામાં આવે
 છે. વાથ હિંસક અને નિયંત્રણ છે, માછલી અને
 ફેડકા વગેરે તેમ જ ધીમા છે, છતાં પણ જનવાને
 આ બધાનું રૂપ લઈને મનુષ્યના ગર્ભનું ખંડન કર્યું
 છે. તેણે શેષનામને પોતાની શેષા બનાવીને તેને અન-
 તની પદવી આપી છે. આ બધાને ધ્વનિતાર્ય એટલે
 જ છે કે પરમાત્મા જે અણુએ અણુમાં વિરાજમાન
 છે તે તે ફર અને દુષ્ટ તથા પીડનશીલ જીવોમાં
 પણ વિરાજમાન છે, પોતાની સજ્જતા અને શોભતા
 ઉપર મન કરનાર માનવને સ્પષ્ટ સામે નમ બનાવવા
 માટે નામરૂપીની યોજના છે. માનવી પોતાના
 હૃદયની શુદ્ધતાથી શરૂને પણ ધિર બનાવી શકે છે.
 બાવશુદ્ધિના આ ઉપદેશ સંત દુકારામ જેવા અનુભવી
 તત્ત્વજ્ઞે આપ્યો છે. માનવી પોતાના વિજ્ઞાનબળથી
 વિષ-પ્રયોગને પણ અમૃત-પ્રયોગ બનાવી શકે છે. પણ
 આ ત્યારે જ થશે કે જ્યારે આપણી દષ્ટિ દુષ્ટોદ્ધતમાં
 પણ સુશેષનતાના અવ્યક્ત ખીજને જોવામાં સમર્થ
 થશે; એટલા માટે સૌથી પહેલાં બાવશુદ્ધિની જરૂર
 છે. આ જ હૃદયપરિવર્તન છે.

પ્રાણજ્ઞ માત્ર આ વર્ષે ઓગસ્ટ મહિનાની
 સાથે આવ્યો તે તો માત્ર એક સંયોગ છે; એટલે
 નામરૂપીની વિષે થોડુંક લખ્યું. અગ્રેજી રાજની
 સ્થાપના પછી આખા ભારતમાં આપણા બધા લોકિક
 વ્યવહારમાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની કાળજીનાની અગ્રેજી
 રાજની શરૂઆત થઈ. મહિનાઓનાં નામપણ અગ્રેજી
 નામે પ્રમાણે પ્રચલિત થયાં લાગ્યાં. એ સૌ મહિના-
 યોગમાં ભારતના આધુનિક રાજકીય ઇતિહાસમાં
 ઓગસ્ટ મહિના વિશેષ મહત્વનો છે.

સૌથી પ્રથમ પહેલી ઓગસ્ટનું મહત્વ આવે
 છે. આ દિવસ લોકમાન્ય તિલકની પુણ્યતિથિનો અને
 અષ્ટદશી આશીર્વાદનાં શ્રીચરણનો છે. મરાઠીમાં
 કહેવત છે કે 'માજા મરા, નાલી હુઆ,' જેનો ભાવાર્થ
 છે કે પિતામહના મૃત્યુની સાથેસાથે પુત્રનો જન્મ
 થાય; એનો અર્થ એ છે કે કુલની પરંપરા અવિચિત્ત-
 રહેશે; અર્થાત્ દાદાના મૃત્યુને કારણે કુલક્ષયનો ડર રહી
 નથી. ખીજ એક ધાર્મિક પરિપાટી પણ જુદું અર્થ-

પૂર્ણ છે. જ્યારે આપણે કોઈ ધર્મગ્રંથને પારાધ્યુતે
 માટે લઈએ છીએ, ત્યારે એક અપ્પાય સમાપ્ત થયા
 પછી પોથી બાંધી લેતા પહેલાં આગળના અધ્યાયનો
 પહેલો શ્લોક વાંચવામાં આવે છે. એની પાછળનું
 રહસ્ય એ છે કે કોઈ પણ શુભ કાર્યનો વિરામ
 'ઈતિથી'ની ભાવનાથી નહિ પણ 'અથથી'ની ભાવનાથી
 થવો જોઈએ. લોકમાન્યના દેહાવસાન ઉપર ગાંધી-
 જીએ જે શ્રદ્ધાપૂર્ણ મૃત્યુદેખ લખ્યો હતો તેમાં
 લખેલું, 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા-લોકમાન્ય ચિરંજીવ
 રહે.' આ પ્રકારની લેખણા રામના મૃત્યુ વખતે
 પણ કરવામાં આવે છે. રામ એક વ્યક્તિ નથી-
 રામ એક સંસ્થા છે-પદ છે એટલા માટે રામના
 મૃત્યુ વખતે તેના ઉત્તરાધિકારીનો રાજ્યાભિષેક
 કરવામાં આવે છે. શ્રી ચિંતામણિએ અલ્પાવાદના
 'લીડર માં જે મૃત્યુદેખ લખેલો તેમાં પહેલું જ
 વાક્ય હતું : 'બાલ ગંગાધર તિલક એક સંસ્થા
 હતા.' રામ જે રીતે એક સંસ્થા તરીકે મનાય છે,
 તે રીતે જનતાના નાયક, જનપ્રતિનિધિ, લોકમાન્ય
 તિલક પણ એક સંસ્થા હતા. એટલા માટે લોક-
 માન્યના લોકોત્તર ઉત્તરાધિકારી ગાંધીજીએ લખ્યું
 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા, લોકમાન્ય અમર રહે.'

લોકમાન્ય આ દેશના પહેલા લોકનેતા હતા.
 નામરૂપીના પ્રવર્તકોએ પરમાત્માનાં દર્શન શૂના-
 ત્માના રૂપમાં કરવા ઇચ્છ્યું, જ્યારે લોકમાન્યે
 જનતારૂપ જનતાઈની આશયના કરી. તેમની અગ્રણી
 બંધારણીય ચળવળ અને સરસ વિરોધના શ્રમ
 પ્રત્યેના રચા હતા, પણ આ બંને આશિસ્તો જન-
 તાના અશિલનો નહોતાં, તે જનતાશિષુષ પણ ન
 હતાં. બંધારણીય ચળવળ શાસનાશિષુષ હતી અને
 ખીજ ચળવળ તો જનતાની ચળવળ બની જ ન
 શકે. જનતામાં લોકમાન્યે પહેલાં પહેલાં સ્વરાજ્યની
 ઉત્કંઠા અને તેને માટે સક્રિય થવું કરવાની આકાંક્ષા
 ઉત્પન્ન કરી. અગ્રેજી રાજ્ય સામે અસંતોષ અને
 વિરોધનો બાવ જન્મ્યો કેમ કે સર ચિરોલ જેવા
 સમાલોચકે આવી જ તેમને 'ભારતીય અજ્ઞતાયની
 જનક' કહ્યા છે ને ! અસંતોષની ભાવનાને ભાવના-
 ત્મક રૂપ આપવા માટે તેમણે 'સ્વરાજ્ય' મારો

સાથ, વીંછી વગેરેને જીવમંદિતા બળવૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં અને ઉત્પાત મચાવનાર જંતુ માનવામાં આવે છે. વાયુ હિંસક અને નિયંત્રિત છે, માછલી અને દેડકા દુરંધ તેમ જ પીમા છે, છતાં પણ ભજવાને આ બધાનું રૂપ લઈને મનુષ્યના ગર્ભનું ખંડન થયું છે. તેણે શેષનાગને પોતાની શેષા બનાવીને તેને બંદન તરીકે પકવી આપી છે. આ બધાનો ધ્વનિતાઈ એટલો જ છે કે પરમાત્મા જો અણુએ અણુમાં વિરાજમાન છે તો તે કૂર અને કુષ્ટ તથા પીડનશીલ જીવોમાં પણ વિરાજમાન છે, પોતાની સજ્જતા અને શોષતા ઉપર જર્વ કરનાર માનવને સ્પર્શ સાથે નમ્ર બનાવવા માટે નાત્રરંચની શોધના છે. માનવી પોતાના હૃદયની શુદ્ધતાથી યજુને પણ મિત્ર બનાવી શકે છે. ભાવશુદ્ધિના આ ઉપદેશ સંત દુહારામ જેવા અનુભવી તત્ત્વજ્ઞે આપ્યો છે. માનવી પોતાના વિદ્યાનગણથી વિષ-પ્રયોગને પણ અચૂત-પ્રયોગ બનાવી શકે છે. પણ આ ત્યારે જ થશે કે જ્યારે આપણી હૃદય દુર્વેધનમાં પણ સુવેધનતાના અવ્યક્ત બીજને જોવામાં સમર્થ થઈએ; એટલા માટે સૌથી પહેલાં ભાવશુદ્ધિ જરૂર છે, આ જ હૃદયપરિવર્તન છે.

આવશ્ય માસ આ વર્ષે ઓગસ્ટ મહિનાની સાથે આવ્યો તે તો માત્ર એક સંચોર છે; એટલે નાત્રરંચમાં વિષે થોડુંક લખ્યું. અગ્રેજી રાજની સ્થાપના પછી આખા ભારતમાં આપણા બધા ધૌકિક વ્યવહારમાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની કાળજીનાની અગ્રેજી રાજની ચરચા ત થઈ. મહિનાઓનાં નામપણ અગ્રેજી નામે પ્રમાણે પ્રચલિત થઈ લાગ્યાં. એ સૌ મહિનાઓમાં ભારતના આધુનિક રાજકીય ઇતિહાસમાં ઓગસ્ટ મહિનો વિશેષ મહત્ત્વનો છે.

સૌથી પ્રથમ પહેલી ઓગસ્ટનું મહત્ત્વ આવે છે. આ દિવસ લોકમાન્ય તિલકની પુણ્યતિથિનો અને અષ્ટદશીના આશીર્વાદનાં સંમિલનનો છે. મરાઠીમાં કહેવત છે કે 'ગાંધી મર્યા, નાતી દુઆ,' એનો ભાવાર્થ છે કે પિતામહના મૃત્યુની સાથેસાથે પુત્રનો જન્મ થાય; એનો અર્થ એ છે કે કુલની પરંપરા અવિચ્છિન્ન રહેશે; અર્થાત્ દાદાના મૃત્યુને કારણે કુલકથનો કર રહી નથી, બીજા એક ધાર્મિક પરિપાટી પણ બહુ અર્થ-

પૂર્ણ છે. જ્યારે આપણે કોઈ ધર્મમંથને પારાવર્ણ્યને માટે લઈએ છીએ, ત્યારે એક અધ્યાપ સમાપ્ત થયા પછી પોથી બાંધી લેતા પહેલાં આચળના અધ્યાપનો પહેલાં શ્લોક વાંચવામાં આવે છે. એની પાછળનું રહસ્ય એ છે કે કોઈ પણ શુભ કાર્યનો વિરામ 'ઈતિથી'ની ભાવનાથી નહિ પણ 'અથશ્રી'ની ભાવનાથી થવો જોઈએ. લોકમાન્યના દેહાવસાન ઉપર ગ્રંધી-જીએ જે શ્રદ્ધાપૂર્ણ મૃત્યુલેખ લખ્યો હતો તેમાં લખેલું, 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા-લોકમાન્ય ચિરાયુ રહો,' આ પ્રકારની લેખણા રાજના મૃત્યુ વખતે પણ કરવામાં આવે છે. રાજ એક વ્યક્તિ નથી-રાજ એક સંસ્થા છે-પણ એ એટલા માટે રાજના મૃત્યુ વખતે તેના ઉત્તરાધિકારીના રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે છે. શ્રી ચિંતામણિએ અલ્લાખાદના 'લીડર માં જે મૃત્યુલેખ લખેલો તેમાં પહેલું જ વાક્ય હતું કે 'બાલ રંચાપતિ તિલક એક સંસ્થા હતા.' રાજ જે રીતે એક સંસ્થા તરીકે મનાય છે, તે રીતે જનતાના નાયક, જનપ્રતિનિધિ, લોકમાન્ય તિલક પણ એક સંસ્થા હતા. એટલા માટે લોકમાન્યના લોકોત્તર ઉત્તરાધિકારી ગ્રંધીજીએ લખ્યું 'લોકમાન્ય મૃત્યુ પામ્યા, લોકમાન્ય અમર રહો.'

લોકમાન્ય આ રીતના પહેલા લોકનેતા હતા. નાત્રરંચની પ્રવર્તકોએ પરમાત્માનાં દર્શન જૂતાત્માના રૂપમાં કરવા ઇચ્છ્યું, જ્યારે લોકમાન્યે જનતારૂપ જનતાંની આરાધના કરી. તેમની અગ્રાણી બંધારણીય ચળવળ અને સરસ વિદોહના કૃતિ પ્રયત્નો દ્વારા હતા, પણ આ બંને અધિકારો જનતાના અધિકારોને નહોતાં, તે જનતાનિઘ્રુષ્ણ પણ ન હતાં. બંધારણીય ચળવળ સાસનાનિઘ્રુષ્ણ હતી અને બીજી ચળવળ તો જનતાની અળવળ બની જ ન શકે. જનતામાં લોકમાન્યે પહેલાં પહેલાં સ્વરાજ્યની ઉત્કંઠા અને તેને માટે સક્રિય થતી દેશવાની આકોશિ ઉત્પન્ન કરી. અગ્રેજી રાજ્ય સામે અસંતોષ અને વિરોધનો ભાવ જાગૃત થઈ. સર ચિરોલ જેવા સમાલોચકે આથી જ તેમને 'ભારતીય અક્ષતેષના જનક' કહ્યા છે. જે કે અસંતોષની ભાવનાને ભાવનક રૂપ આપવા માટે તેમણે 'સ્વરાજ્ય' મારો

લઈને આવ્યા છીએ, પણ અમારામાંથી કોઈ પણ તારા ચરણમાં પોતાનું નેવેલ નથી ચઢાવતું.' તે ઈચ્છતા હતા કે ભારતીય રાષ્ટ્રના તમામ અવધવા માતાની વેદીની સમીપે પ્રસાદ કે પાચક બનીને જીવને બદલે પોતાપોતાનું નેવેલ લઈને પડેલો જો વધુ સારું, ને ઓગસ્ટમાં વૈરાગ્ય અને નિતિશાનો આદેશ ત્રાંધીજીએ દીધો એ જ ઓગસ્ટમાં આપણને સમ-પંથુ અને ઉત્સર્ગની ઠીકા કેનાર વિશ્વરત્ન પોતાની જીવનગીતાજીલિના મધુર ધ્વનિને સમગ્ર વાતાવરણમાં સ્પંદિત કરતોકરતો દિવ્ય લોકમાં ચાલ્યો ગયો.

ત્રીજી પુણ્યતિથિ ગાંધીજીના અનન્ય સહયોગી અને સહનિવાસી મહાદેવભાઈની આ મહિનાના ત્રીજા સપ્તાહમાં આવે છે. આત્મસમર્પણ અને તાલીનતથી મહાદેવભાઈએ પોતાને ત્રાંધીજીના હવાલે કરી દીધા હતા.

મહાદેવભાઈ તેમના અંગત મંત્રી જ ન હતા, પણ તેમના આત્મજ અને પરિચારક પણ હતા. મહાદેવભાઈનું આત્મસમર્પણ સંપૂર્ણ હતું, નિરપેક્ષ હતું અને અપરિમિત હતું, પોતાની સેવ્ય વ્યક્તિની સાથે સમરસ યઈ જવાની તેમની શક્તિ અજબ હતી. ત્રાંધીજીના શુભેના વિકાસમાં અને ત્રાંધીજીના કાર્યની પ્રગતિમાં તેમણે પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિ ખપાવી દીધી હતી. મહાદેવભાઈ શેઠ સાહિત્યકાર હતા, ઉત્કૃષ્ટ રસોધા હતા અને નિઃકાવાન સાઈ કરનાર હતા. તેમને સાહિત્યનિર્માણ અને પરિશીલનમાં નેટલો આનંદ આવતો હતો, તેટલો જ આનંદ પાઠક્રિયા અને સંક્રાંતિ સફાઈ કરવામાં આવતો હતો. ત્રાંધીજીના આ અદ્વિતીય અંગત મંત્રી, તેમના લેખો અને વાણિજ્યના આ અસામાન્ય સંપર્ક, અદ્ભુત પ્રતિભાશાળી નિવેદક અને સહયોગી બધે કે ત્રાંધીજીને અતુર જ હતા. આજમાન મહેલની એ વિશાલભૂમિને ત્રાંધીજીને ને નિકટના સાથીઓએ પુનિત કરી-કરવૂરળા અને મહાદેવભાઈએ. પોતાની સહયોગિની અને આત્મજની ભરમથી એ ભૂમિને એક પુણ્યસ્થળમાં બદલાવી ત્રાંધીજીએ બેઈ.

ઓગસ્ટ મહિનામાં બીજી એ પુણ્યસ્થેક

રાષ્ટ્રીય વિભૂતિઓના પવિત્ર દિન આવે છે. આધુનિક ભારતના જન્મદાતા રાજ-રામમોહનરાયનો જન્મ વીસમી ઓગસ્ટે થયો હતો. ભારતમાં સાંસ્કૃતિક સમન્વયના સિદ્ધાંતના મુખકાતા અને પ્રાજ્ઞસ્વરૂપ સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસે ૧૬ ઓગસ્ટ ૧૮૮૬ને દિવસે જ્ઞાનિર્વાણ પ્રાપ્ત થયું હતું. ભારતીય રાષ્ટ્રધર્મના સંસ્થાપકની જન્મતિથિ અને સાંસ્કૃતિક સમન્વયની સાક્ષાત પ્રતિમાસ્વરૂપ રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવની દેહ વિઠજની પુણ્યતિથિ દ્વારા આ ઓગસ્ટ મહિનાને મહિમા વધુ વધ્યો છે.

આપણા સ્વાતંત્ર્યસંપાદનના કાર્યની થોડીક પુર્ગાતરકારી ઘટનાઓ આ ઓગસ્ટ મહિનામાં બની છે ૧૯૧૭ની ૨૦મી ઓગસ્ટે ભારતમંત્રી મોરેગુએ પહેલા વિશ્વયુદ્ધ પછી પોતાની પ્રસિદ્ધ બંદેરાત કરી હતી. આ નિવેદનમાં ભારતીયોને વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં સાક્ષાત મેળવવાની અને જવાબદાર રાજ્યતંત્રને વધુ પ્રમાણમાં ફેલાવવાની ઈચ્છા બતાવવામાં આવી હતી. આ જ ઓગસ્ટની ૧૬ તારીખ ૧૯૧૮માં કેશિસના ગ્રુવર્થ-અધિવેશનમાં મોરેગુ એક્સક્ઝન્ટની યોજના ઉપર મહત્વપૂર્ણ વિચારણા થઈ અને ૧૯૩૫ના ભારતીય સાક્ષાતસંધારના કાયદા પછી કેશિમે સત્તા હાથમાં લીધા પહેલાં પોતાની નીતિનું ઘોષણાપત્ર ૧૯૩૬માં ઓગસ્ટની ૫મી તારીખે, વીસ ૧૫ પછી ભારતીય સ્વાતંત્ર્યની ઘોષણા અધ્યક્ષે થઈ, ભારતમાં અંગ્રેજી સત્તાનું મત નામ રહ્યું, વ્યવહારમાં તેનો અવશેષ જરા પણ ન રહ્યો.

ઈશ્વરના સંચાલનમાં કેટલાક નિષેધો જરૂર અમલકારનાર છે. ને મૃત્યુની નથી કરતો તે મૃત્યુજ્ય થઈ બપ છે. મરવા માટે હમેશાં તૈયાર રહેવું એનું નામ જ મૃત્યુને જીવતું. સ્વેચ્છાએ મરણનો માર્ગ મૃત્યુ ઉપર વિશ્વ મેળવવાનો માર્ગ છે. બરોબર એ જ રીતે ને સ્વેચ્છાથી બંધન સ્વીકારે છે તે બંધન-મુક્ત થઈ બપ છે, કેમકે તેને મારે પછી બંધન વિષે કાપ નથી રહેતો. ભારતમાતાનાં બંધન કાપવા માટે તિલક ખૂબ વીરતાપૂર્વક કે-ખાનાની સળંગ સ્વાતંત્ર્ય દ્યુ. મરણને નેટવાની

લઈને આવ્યા છીએ, પણ અમારામધી કોઈ પણ તારા ચરણમાં પોતાનું નેવેલ નથી ચડાવતું.' તે ઈચ્છતા હતા કે ભારતીય રાષ્ટ્રના તમામ અવધવા માતાની વેદીની સમે પ્રસાદ કે વાચક બનીને જવાને બદલે પોતાપોતાનું નેવેલ લઈને પડેલો એ વધુ સારું. ને ઓગસ્ટમાં વેરાળ અને નિતિશાને આદેશ ત્રાંધીજીએ દીધો એ જ ઓગસ્ટમાં આપણને સમ-પૈંજી અને ઉત્સર્ગની હાક્ષા દેનાર વિધારવિ પોતાની જીવનગીનાંજલિના મધુર ધ્વનિને સમગ્ર વાતાવરણમાં સ્પંદિત કરતોફરતો દિવ્ય લોકમાં ચાલ્યો ગયો.

ત્રીજી પુણ્યતિથિ ત્રાંધીજીના અનન્ય સહયોગી અને સહનિવાસી મહાદેવભાઈની આ મહિનાના ત્રોજ સમાઈમાં આવે છે. આત્મસમર્પણ અને તત્કલીનતાથી મહાદેવભાઈએ પોતાને ત્રાંધીજીના હવાલે કરી દીધા હતા.

મહાદેવભાઈ તેમના અંગત મત્રી જ ન હતા, પણ તેમના આશ્રય અને પરિચારક પણ હતા. મહાદેવભાઈનું આત્મસમર્પણ સંપૂર્ણ હતું, નિરવેશ હતું અને અપરિમિત હતું. પોતાની સેવ્ય વ્યક્તિની સાથે સમસર થઈ જવાની તેમની યદિત અજબ હતી. ત્રાંધીજીના શુભોના વિશ્વાસમાં અને ત્રાંધીજીના કાર્યની પ્રયત્નિમાં તેમણે પોતાની સંજ્ઞી શક્તિ ખપાવી દીધી હતી. મહાદેવભાઈ શેઠ સાહિત્યકાર હતા, ઉત્કૃષ્ટ રસોયા હતા અને નિષ્ઠાવાન સાઈ કરનાર હતા. તેમને સાહિત્યનિર્માણ અને પરિશીલનમાં નેટસી આનંદ આવતો હતો, તેટલો જ આનંદ પાઠકિયા અને સડાકાની સુકાઈ કરવામાં આવતો હતો. ત્રાંધીજીના આ અદિતીય અંગત મત્રી, તેમના સેજા અને વાપણેના આ અસામાન્ય સંપર્ક, અદ્ભુત પ્રતિભાલાગી નિવેદક અને સહયોગી બધે કે ત્રાંધીજીને અનુરૂપ જ હતા ! આપાખાન મહેલની એ વિશાલભૂમિને ત્રાંધીજીના બે નિકટના સાથીએએ પુનિત કરી-કરતરના અને મહાદેવભાઈએ. પોતાની સહયોગિની અને આત્મજની ભક્તિથી એ ભૂમિને એક પુણ્યસ્થળમાં બદલાવી ત્રાંધીજીએ નેઈ.

ઓગસ્ટ મહિનામાં બીજી બે પુણ્યસ્થાને

રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાતિઓના પવિત્ર દિન આવે છે. આધુનિક ભારતના જન્મઘટાં રાજ-રામમોહનરાયનો જન્મ વીસમી ઓગસ્ટે થયો હતો. ભારતમાં સંસ્કૃતિક સમ-વધના સિદ્ધાંતના અનુષ્ઠાતા અને પ્રાણસ્વરૂપ સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસે ૧૬ ઓગસ્ટ ૧૮૮૬ને દિવસે બ્રહ્મનિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. ભારતીય રાષ્ટ્રધર્મના સંસ્થાપકની જન્મતિથિ અને સંસ્કૃતિક સમ-વધની સાક્ષાત્ પ્રતિપાસ્વરૂપ રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવની ફેક વિરુદ્ધનંદી પુણ્યતિથિ દ્વારા આ ઓગસ્ટ મહિનાનો મહિમા વધુ વધ્યો છે.

આપણા સ્વાતંત્ર્યશાહનના કાર્યની થોડીક યુગ્મતરકારી ઘટનાઓ આ ઓગસ્ટ મહિનામાં બની છે ૧૯૧૭ની ૨૦મી ઓગસ્ટે ભારતમાંની મોટાંપુએ પહેલા વિશ્વયુદ્ધ પછી પોતાની પ્રસિદ્ધ બહેરાત કરી હતી. આ નિવેદનમાં ભારતીયોને વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં સાક્ષનમાં મેળવવાની અને જવાબદાર રાજ્યતંત્રને વધુ પ્રમાણમાં ફેલાવવાની ઈચ્છા જતાવવામાં આવી હતી. આ જ ઓગસ્ટની ૧૬ તારીખ ૧૯૧૮માં કેમ્પેસના ઝુનઈ-અધિવેશનમાં મોટાંપુ મેગસફની યોજના ઉપર મહત્વપૂર્ણ વિચારણા થઈ અને ૧૯૩૫ના ભારતીય સાક્ષનસુધારના કાયદા પછી કેમ્પેસે સત્તા હાથમાં લીધા પહેલાં પોતાની નીતિનું ઘેલણખાંત્ર ૧૯૩૬માં ઓગસ્ટની ૧૬રમી તારીખે, વીસ વર્ષ પછી ભારતીય સ્વતંત્રતાની ઘેલણા મધ્યસ્થિ થઈ, ભારતમાં અંગ્રેજ સત્તાનું માત્ર નામ રહ્યું, વ્યવહારમાં તેનો અવશેષ જરા પણ ન રહ્યો.

ઈધરના સંવાસનમાં ફેલાક નિરમેા જઈ ચમત્કારભર્યા છે. ને ચુકુલી નથી કરતો તે ચુકુલ્ય થઈ બપ છે. મરવા માટે હમેશાં તોયાર રહેલુ એનું નામ જ ચુકુલે જીતવું. સ્વેચ્છાએ મરણનો માઈ ચુકુલે ઉપર વિજય મેળવવાનો માર્ગ છે. બરેબર એ જ રીતે ને સ્વેચ્છાથી બધન સીકારે છે તે બધન-મુકા થઈ બપ છે, કેમકે તેને માટે પછી બધન વિષે બપ નથી રહેતો. ભારતમાતાના બધન કાપવા માટે તિલક ખૂબ વીરતાપૂર્વક કે ખાનાની સળગુ સ્વાગત રહ્યું. મરણને મેટવાની

ફરી શ્રાવણ માસ આવ્યો. ગોકુલઅષ્ટમી
આવી. ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રની જીવનલીલા યાદ કરવાનો
એ પુણ્યદિન છે. કાળના વન વીંધીને મન દૂરદૂરની,
કવિ જયદેવે વર્ણવેલી વૃંદાવનની-કુંજ તરફ શ્યામ-
સહિલા યમુનાના તટ તરફ આસી નીકળે છે.

મન ચાલો યમુના તીરે,
લલિત લવંગલતા જ્યાં મૂલે;
કેમલ મલયસમીરે. મન

શ્રાવણ કેરી રાત મેઘલી, આકાશે અંધાર,
તેજ પ્રભુનાં પ્રગટયાં, લેદી કંઠાર કારાગાર;
વસુદેવ લઈ ચાલ્યા શિશુને, કીધી યમુના પાર,
માત યશોદા તણી ગોદમાં જઈપોઠવા કિરતાર.
મન

ચાલો મથુરા, ચાલો ગોકુળ,
હવે છલકાતાં યાદવકુલ,

નંદધેર આનંદ ભયો, રે આજ પ્રભુનો જન્મથયો;
માત યશોદા કેરાં નયનો જલછલ અશ્રુનીરે.
મન

ચાલો વૃંદાવનવાટે,
ચાલો કાલિંદીઘાટે,

કૃષ્ણચંદ્રની મધુર બંસી જ્યાં શુંજે ધીરેધીરે.
મન

વૃંદાવનની એ પુણ્યભૂમિને આજે સંભારીએ.
એ મથુરા, એ ગોકુલ, એ જુમિમાં ભગવાનનું મસ્તી-
ભયું બધવણ વીધું. કૃષ્ણના બાળપણની મુગ્ધ લીલા,
એ ધેનુના સાદ, નવનીતની ચોરી, કાલિનામનું રવ-
ખંડન, દહીંનું દાણ માત્રતા રજના લાડીલા-કૃષ્ણ-
હજારો વરસો થયાં એ સ્મરણે ભારતના કવિઓએ
ત્રાપા છે અને લાખો નરનારીનાં હૃદયને એ ભક્તિ-
જલથી ભીજવ્યાં છે.

અને કાલ્યુમુનાના સામે તરેથી આવતા એ
બંસીના બોલ-કૌયો સાદ રે છે : 'ગોપિકાઓ
આવો ! આવો !' પણ ગોપી કહે છે : 'ધીરે,
મારા શ્યામ ! ધીરે. બંસીના એ સૂર સહેવાતા નથી.
કાલિલાના સાદથી વનરાજ વ્યાકુળ બની જાય, તેમ
મારું મન આતુર બન્યું છે. પણ પ્રાણ ! હું કેમ
કરીને આવું ? આખી દુનિયા જાણે કે હાવાલ બની
રઈ છે. મરા શ્યામ ! તારી બંસી જરા ધીરે બાજર.'

જરા ધીરે બાજવ તારી બંસરી;
એના બોલે આ હૈયું દીધું ભરી. જરા
બંસી ધીરે બાજવે, મારા શ્યામ !
મારું હૈયું ના હાથ રહે, હારું રે હાથ;
તારા સાદે હું આજ બની બાવરી. જરા

પોતાનાં આજ બધાં લાગે 'પરાયાં,
મનમાં તો એકે એવી વસી તારી માયા;
મારાં નયનોની નીંદ હું તો વીસરી. જરા
શુંજે રે બોલ તારા વનરામની વાટે,
એના સૂરો રેલાતા કાલિંદીના ઘાટે;

હુંધી રહેવાય નહિ,
ઓરે રહેવાય નહિ,
એવાં હૈયાં તે શાને લીધાં હરી ? જરા
પૂનમનો ચંદ્ર જા રમતો આકાશે,
ભર્યાં મારાં અંતર તે એવા ઉમસે;

આવું આવું, હે પ્રાણ,
તારાં શુંજે રે ગાન;

મારું થરપે ના હૈયું કેસી કરી. જરા
હે કૃષ્ણજી કાલિંદી ! તને એ રાસરમણ
યાદ છે ? તારે તીરે એવી તે શી અલોકિક લીલા
જમી હતી, હે યમુના ! તેં મીઠાં માંડીને એ સરસી
રાત નિહાળી છે ? ભાગવતકારે ગોપિકાગીતમાં વર્ણ-

ગોકુલ અષ્ટમી

નાથાલાલ દવે

કેરી શ્રાવણ માસ આવ્યો. ગોકુલઅષ્ટમી
આવી. ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રની જન્મલીલા યાદ કરવાનો
એ પુણ્યદિન છે. કાળનાં વન વીંધીને મન દૂરદૂરની,
કવિ જયદેવે વણવેલી વૃંદાવનની-કુંજ તરફ શ્યામ-
સહિલા યમુનાનાં તટ તરફ આલી નીકળે છે.

મન ચાલો યમુના તીરે,
લલિત લવંગલતા બ્યાં ખૂલે;
કેમલ મલયસગીરે. મન०

શ્રાવણ કેરી રાત મેઘલી, આકારો અંધાર,
તેજ પ્રભુનાં પ્રગટયાં, લેલી કઠોર કારાગાર;
વસુદેવ લઈ ચાલ્યા શિશુને, કીધી યમુના પાર,
માત યશોદા તણી ગોદમાં જઈપોઢયા કિરતાર.
મન०

ચાલો મથુરા, ચાલો ગોકુળ,
હવે છલકાતાં ચાદવકુલ,
નંદવેર આનંદ ભયો, રે આજ પ્રભુનો જન્મ થયો;
માત યશોદા કેરાં નયનો. છલછલ અશ્રુનીરે.
મન०

ચાલો વૃંદાવનવાટે,
ચાલો કાલિંદીઘાટે,
કૃષ્ણચંદ્રની મધુર બંસી બ્યાં શુંજે ધીરેધીરે.
મન०

વૃંદાવનની એ પુણ્યભૂમિને આને સંભારીએ.
એ મથુરા, એ ગોકુલ, એ ભૂમિમાં ભગવાનનું મસ્તી-
ભયું બધવણ વીધું. કૃષ્ણના બાળપણની મુગ્ધ લીલા,
એ ઘિનુના સાદ, નવનીતની ચોરી, કાલિનાચનું ચર્મ-
ખંડન, દહીંનું દાણ માચતા રજના લાડીલા કૃષ્ણ-
હજારો વરસો થયાં એ સ્મરણે ભારતના કવિઓએ
ગાયા છે અને લાખો નરનારીનાં હૃદયને એ કાંતિ-
જલથી બીજવ્યાં છે.

અને કાલયમુનાના સામે તરેથી આવતા એ
બંસીના બોલ-કનૈયો સાદ રે છે : 'ગોપિકાએ
આવો ! આરો !' પણ ગોપી કહે છે : 'ધીરે,
મારા શ્યામ ! ધીરે. બંસીના એ સૂર સહેવાતા નથી,
કાલિલાના સાદથી વનરાજી વ્યાકુળ બની જાય, તેમ
મારું મન આતુર બન્યું છે. પણ પ્રાણ ! કું કેમ
કરીને આવું ? આખી દુનિયા જલે કે દાવાલ બની
ચઈ છે. મારા શ્યામ ! તારી બંસી જરા ધીરે બનર.'

જરા ધીરે બનવ તારી બંસરી;
એના બોલે આ હૈયું દીધું બરી. જરા૦
બંસી ધીરે બનવો, મારા શ્યામ !
મારું હૈયું ના હાય રહે, હારું રે હાય;
તારા સાદે હું આજ બની આવરી. જરા૦

પોતાનાં આજ બધાં લાગે 'પરાયાં,
મનમાં તો એક એવી વસીતારી માયા;
મારાં નયનોની નીંદ હું તો વીસરી. જરા૦
શુંજે રે બોલ તારા વનરાની વાટે,
એના સૂરો રેલાતા કાલિંદીના ઘાટે;

હુંથી રહેવાય નહિ,
એરે રહેવાય નહિ,
એવાં હૈયાં તે શાને લીધાં હરી ? જરા૦
પૂતમનો ચંદ્ર ના રમતો આકારો,
ભર્યાં મારાં અંતર તે એવા ઉભસે;

આતું આવું, હે પ્રાણ,
તારાં શુંજે રે ગાન;
'મારું' ચરપે ના હૈયું કેસી કરી. જરા૦

હે કૃષ્ણસખી કાલિંદી ! તને એ રાસરમણ
યાદ છે ? તારે તીરે એવી તે થી અલૌકિક લીલ
જાળી હતી, હે યમુના ! તે ખીટ માંડીને એ ઘરની
રાત નિકાળી છે ? ભાગવતકારે ગોપિકાગીતમાં વર્ણ-

રાનહિ, રાનહિ ભોળી રાધા,
ભૂલ શરદની યાદ;
જીવનનાં કર્તવ્યો દેતાં,
ચોગેશ્વરને સાહ,

એ કેમ કરી રોકાય ? રે શ્યામ

જીવનના તમામ રસો કૃષ્ણે મધરા, છતાં
સર્વથી અલ્પિત રહ્યા. રસના સ્વામી બન્યા. ચોગેશ્વર
કૃષ્ણ બન્યા. કંઈ કે જરાસંખેનો વધ કરતા વીર
કૃષ્ણ, મહાભારતના યુદ્ધમાં અનુનનો રથ દાક્ષિણ
સારથિ કૃષ્ણ, પંચળીના ચીર પૂરના ભક્તવત્સલ
કૃષ્ણ, દોરવો સાથે ત્રિષ્ટિ સલાવતા મહામુશ્કદી કૃષ્ણ
કે યાદવારુપણીમાં સર્વસ્વનું વિસર્જન થયા પછી
પ્રભાસને તટે શાંતિથી જીવનથીલા ચંદ્રેથી લેતા પરમ
યોગેશ્વર કૃષ્ણ; જ્યેમના કયા સ્વરૂપને યાદ કરીએ
અને કયા સ્વરૂપને ભૂલીએ ?

આજે દેશનું પ્રજાજીવન પાંચરે છે. ચોપાસ
હોમ છે, બપો છે, નવસર્જનની પારાવાર વેદના
છે, ત્યારે ગીતાના જ્ઞાનાર ચોગેશ્વરની વાણી સાંભળીએ.
જાંઘીવટકારથી આ તોતિંચ રાષ્ટ્રને જગાડવાનો છે.
૧૮૧ થી ચાલુ]

ઉપર વગાડવામાં આવ્યું કે બ્રાહ્મી અંગ્રેજ સમ્રાટ
અને તેના પ્રતિનિધિ ભારતભૂમિ ઉપર પત્ર મૂકતા
હતા. ભારત-વર્ષ એક અપૂર્વ ઉત્ક્રાંતી પ્રવર્તિત
થઈ ગયું । ભારતીય સ્વતંત્રતાની આ દુદુભિએ
બ્રિટિશ રાજ્યના મરજીની નોખત જેમ તમામ સમ્રા-
જ્યવાદીઓનાં હૃદયને હચમચારી અને કંપાવી રહી
હતી. રામના વન-ચમનનું વર્ણન કરતા તુલસીદાસ-
જીએ લખ્યું છે, કે કુસુમ ટંક, અવધ અતિ શોક,
હર્ષવિગ્રાહ-વિવશ-સરલેન્દ્ર- નવમી ઓગસ્ટે ભારતમાં
આજ દિવસ દરેક ફરીથી ભેગામાં આવ્યું ।
આઠમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ના દેવદુર્લભ દરેક પછી
નવમી ઓગસ્ટે આ રોમાંચક દરેક જગતે ભેગું ।
આખા રાષ્ટ્રને એક નવી સૂતિ અને નવા શક્તિથી
ચેતન આપનાર એ પુણ્યમુહૂર્તનાં સ્મરણ પણ
પુણ્યપ્રદ અને પ્રેરણાપ્રદ છે.

ત્યાજ, અલિદાન અને આત્મોત્સર્જનની આ
અદ્ભુત રમ્ય પ્રતિજ્ઞા નવમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ના
દિવસે શરૂ થઈ. તેની પૂર્વહિતિ પદ્યમી ઓગસ્ટના
‘પારતંત્ર-વિસર્જન’ના મહોત્સવમાં થઈ. બ્રિટિશ

કર્મજ્ઞાન જામત કરવાનું છે. નવા સંપ્રામ જેવવા
છે. જીવનના કુરુક્ષેત્રમાં અનિષ્ટ બનેતો જીવતાં છે.
મોહકુબ્ધ અનુનના રોકાણિન મનનો વિવાદ
શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં ઉચ્ચારેલી વીરવાણી આપણા હૃદયમાં
ગુજી રહો ।

હે પાથ ! સજી લે બાણ,
સૂણી લે નવયુગનાં આહવાન. હે પાથ !
જંગો ભારતમાંહી દિશેદિશ યૌવનના ઝંકાર,
દૈન્ય તજીને જગવો બીવણ ગાંડીવનો ટંકાર;
નહિ સિદ્ધિ સામર્થ્ય વિના,
નહિ પૌરુષ વિશ્વ નિર્વાણ. હે પાથ !
આત્મા તારો અજરામર, તું ભવભવ કેરો યાત્રિ,
આરાધી લે અલય, ભલે સૂચવે એ અધારી રાત્રિ;
અડગ બનીને ચાલ, છો ગરજો,
ગગને ઘોર તુફાન. હે પાથ !
અખૂટ પીતાં જીવનરસને પ્રકુલ્લ વિક્રમે પ્રાણ,
છોડો કેદન, ભૂલો બંધન, નાનાં તજી નિશાન,
ચંકા ફોલા તજી મનનાં,
આરંભો નવ પ્રસ્થાન. હે પાથ !

સત્તાના અતિમ ગેરા પ્રતિનિધિ લોડ માઉન્ટબેટનને
ઉપાધ્યાય બનાવીને બ્રિટિશ સત્તાના વિસર્જનનો
સહયથ થયાવિધિ તેના મોઢેથી વંચાવવામાં આવ્યો.
૨૬મી જાન્યુઆરીના જો સમારોહ, ભારતીય લોક-
રાજ્યની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠાના મુહૂર્ત પર થયો, તેનું આ
મજાગાયરણ હતું ।

ઓગસ્ટનું અગસ્તિ અને અગસ્ત્યની સાથે
નામસાદર્ય છે. અગસ્ત્યે વિધાને પરાજિત કર્યો,
દક્ષિણમાં આર્યોના રહેઠાણ વસાવ્યા, રામરાજ્યનો
સસ્થાપક શ્રી રામચંદ્રજીને વિજયનું ખડક અને
ધનુષ્ય આપ્યાં. અગસ્ત્ય જગતરા તરવડ અને
ધનુર્વિદ્યા-વિજારક હતા. તેમના જીવનની ઘટનાઓ
લોકકાલિની પ્રવૈતક બની. ઓગસ્ટ માસમાં ભારતમાં
સ્વતંત્રતાની ઉત્કટતા, તેની પ્રતિકાર-પ્રવીણતા અને
તેની અડક તત્ત્વનિષ્ઠા તથા વિદ્યોના વિશ્વાદિજીને
પરાજિત કરવાની તેની દૃઢતાનો સાક્ષાત્કાર સમય
જગતને થયે; જેટલા માટે આ ઓગસ્ટ મહિનો
આધુનિક ભારતના ઈતિહાસમાં એક અપૂર્વ શાંતિ
પ્રતિ પ્રણય કરતું યુદ્ધપૂર્વ છે.

રો નહિ, રો નહિ ભોળી રાધા,
ભૂલ શરદની યાદ;
જીવનનાં કર્તવ્યો દેતાં,
યોગેશ્વરને સાદ,
એ કેમ કરી રોકાય ? રે રાધામ

જીવનના તમામ રસો કૃષ્ણે મધરા, છતાં
સર્વથી અસિધ રહ્યા. રસના સ્વામી બન્યા. યોગેશ્વર
કૃષ્ણ બન્યા. કંઈ કે જરાસંખેનો વધ કરતા વીર
કૃષ્ણ, મહાભારતના યુદ્ધમાં અજુનનો રથ દાઢિતાં
સારથિ કૃષ્ણ, પંચગોળના ચીર પૂરના ભક્તવત્સલ
કૃષ્ણ, દોરવો સાથે ત્રિષ્ટિ ચલાવતા મહામુશ્કદી કૃષ્ણ
કે પાદવાસ્થલીમાં સર્વસ્વનું વિસર્જન થયા પછી
પ્રમાસને તરે શાંતિથી જીવનલીલા ચંદેલી લેતા પરમ
યોગેશ્વર કૃષ્ણ; એમના કયા સ્વરૂપને યાદ કરીએ
અને કયા સ્વરૂપને શ્રીલીએ ?

આજે દેશનું પ્રબળજીવન પાંચરે છે. ચોપાસ
લોમ છે, બપો છે, નવસર્જનની પારાવાર વેદના
છે, ત્યારે ગીતાના જ્ઞાનાર યોગેશ્વરની વાણી સભળીએ.
ગ્રાંધીવજ્રકારથી આ લોકોત્તર રાષ્ટ્રને જગાડવાનો છે.
૧૮૧ થી યાહુ]

ઉપર વગાડવામાં આવ્યું કે બ્યાંથી અગ્રેજ સમ્રાટ
અને તેના પ્રતિનિધિ ભારતભૂમિ ઉપર પત્ર મૂકતા
હતા. ભારત-વર્ષે એક અપૂર્વ ઇતિહાસી યુદ્ધિત
થઈ ગયું ! ભારતીય સ્વતંત્રતાની આ દુદ્ધુલિએ
બ્રિટિશ રાજ્યના ધરણીની નાખત એમ તમામ સમા-
જ્યવાદીઓનાં હૃદયને હચમચારી અને કંપાવી રહી
હતી. રામના વન-ચમનનું વર્ણન કરતા દુવસીદાસ-
જીએ લખ્યું છે, કે કુસુમ ઠંક, અવધ અતિ સોફા,
હર્ષવિપાદ-વિવસ-ચરલેવુ- નવમી ઓગસ્ટ ભારતમાં
આ જ દિવસ દરમિયાન ફરીથી જોવામાં આવ્યું !
આઠમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના દેવદુર્લભ દરમિયાન પછી
નવમી ઓગસ્ટે આ રોમાંચક દરમિયાન જન્મતે જોયું !
આખા રાષ્ટ્રને એક નવી સ્ફુર્તિ અને નવા શક્તિથી
ચેતન આપનાર એ પુણ્યયુદ્ધનાં સ્મરણ પણ
પુણ્યપ્રદ અને પ્રેરણાપ્રદ છે.

ત્યાં, અસિદ્ધાન અને આત્મેત્સર્જનની આ
અદ્ભુત રમ્ય પ્રતિભા નવમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ના
દિવસે શરૂ થઈ. તેની પૂર્ણાવસ્થા પદમી ઓગસ્ટના
‘પારતંત્ર-વિસર્જન’ના મહોત્સવમાં થઈ. બ્રિટિશ

કર્મભાન જમત કરવાનું છે. નવા સંપ્રામ જેવવા
છે. જીવનના કુરુક્ષેત્રમાં અનિષ્ટ બળોને જીતવા છે.
મોહભ્રમ અજુનના શોભાવિગ્ન મનનો વિષાદ
શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં ઉચ્ચારેલી વીરવાણી આપણા હૃદયમાં
યુજ રહે !

હે પાર્થ ! સજી લે બાણ,
સૂણી લે નવયુગનાં આહવાન. હે પાર્થ !
જગો ભારતમાંહી દિશેદિશ ચીવનના ઝંકાર,
દેન્ય તજીને ગર્જવો બીવણ ગાંડીવના ટંકાર;
નહિ સિદ્ધિ સામર્થ્ય વિના,
નહિ પૌરુષ વિશ્વ નિર્વાણ. હે પાર્થ !
આત્મા તારો અજરામર, તું ભવભવ કેરોધાત્રિ,
આરાધી લે અભય, ભલે સૂચવે એ અધારી રાત્રિ;
અડગ બનીને ચાલ, છે ગરજ,
ગગને ઘોર તુફાન. હે પાર્થ !
અજૂટ પીતાં જીવનરસને પ્રકુલ્લ વિષ્ણે પ્રાણ,
છોડો કંદન, ભૂલો બંધન, નાનાં તજો નિશાન,
શંકા શોભ તજી મનનાં,
આરંભો નવ પ્રસ્થાન. હે પાર્થ !

સત્તાના અતિમ ગોરા પ્રતિનિધિ લોડી-મહિન્દ્રેતને
ઉપાધ્યાય બનાવીને બ્રિટિશ સત્તાના વિસર્જનનો
સ કલ્પ કથાવિધિ તેના મોઢેથી વચાવવામાં આવ્યો.
૨૬મી બન્યુઆરીના એ સમારોહ, ભારતીય લોક-
રાજ્યની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠાના મુદ્દત પર થયો, તેનું આ
મત્રગાચરણ હતું !

ઓગસ્ટનું અવસ્થિ અને અવસ્થાની સાથે
નામસાદર્ય છે. અવસ્થાને ત્રિષ્ટને પરાજિત કર્યો,
શક્તિશ્રમાં આરોના રહેણાણ વસાવ્યાં, રામરાજ્યના
સ સ્થાપક થી રામચંદ્રજીને વિજયનું અગ્ર અને
ધનુષ્ય આપ્યાં. અવસ્થા જગત તરફ અને
ધનુર્વિદ્યા-વિદ્યારહ હતા. તેમના જીવનની ધટનાઓ
લોકકાંતિની પ્રવૃત્તિ બની. ઓગસ્ટ માસમાં ભારતમાં
સ્વતંત્રતાની ઇતિહાસ, તેની પ્રતિકાર-પ્રતિજ્ઞા અને
તેની અગ્ર તરત્રિષ્ટા તથા વિદ્યોના વિ-પ્રાદિઓને
પરાજિત કરવાનો તેની દહનાનો સાક્ષાત્કાર સમગ્ર
જગતને થયે; એટલા માટે આ ઓગસ્ટ મહિનો
આધુનિક ભારતના ઇતિહાસમાં એક અપૂર્વ શાંતિ
પ્રતિ પ્રધાણ કરતું યુદ્ધપૂર્વ છે.

પ્રસરેલું છે. ત્યાં રાજસાહેબે હુકમ કર્યો કે ગીત રૂઝ થાય. પણ ગવૈયો હતો જ નહિ. લોકો એક બીજાને આશ્ચર્યથી પૂછવા લાગ્યા કેમ નથી. આવ્યા ? માર્દા તો નહીં પડ્યા હોય ને ?

હીવાને મહારાજ સાહેબને કહ્યું, હજુર, હજુ દરબારી ગવૈયો નથી આવ્યો.

મહારાજ સાહેબ રાતા પીગા થઈ ગયા. ગુસ્સાથી કહ્યું, એમને હમણાં ને હમણાં જ મોલાવી લાવો.

હીવાને એક નોકરને ગવૈયાને ઘરે મોકલ્યો. નોકર ગવૈયાના ઘર તરફ જઈ રહ્યો ત્યાં એને રસ્તામાં ગવૈયાનો નોકર મળ્યો.

દરબારના નોકરે પૂછ્યું, તારો માલિક ક્યાં છે ? દરબારમાં એની રાહ જોવાય છે.

ગવૈયાના નોકરે જવાબમાં દરબારના નોકરના હાથમાં ચિટ્ટી આપી દીધી. અને પાછો પેતાના ઘર તરફ વળ્યો.

તે ચિટ્ટી મહારાજ સાહેબના નામ પર હતી. તે ચિટ્ટી મહારાજને પહોંચાડી દીધી. અને તે ચિટ્ટી મહારાજ સાહેબે ઉધારી તેમ આ રખડો લખેલા હતા.

હજુર,

આજે મને મારા પ્રિતમનો સંદેશો મળી ગયો છે. હું જઈ છું. મારા આત્માએ આજ સવારના એકી પ્રતિતા લીધી છે કે આજ પછીથી મારે મારું ગીત કોઈ દુનિયાના રાજાને નહીં પણ દુનિયાના રાજાઓના રાજાને જ સંભળાવવું.

થરદેર કહે છે: “સંઘમથી વિકાસ થાય છે. જાડને મળે એ જમીન સાથે જડી રાખ્યું છે, એટલે જ જાડ જીવે જાય છે અને ફળફૂલથી શોભાયમાન બને છે. જાડ જો કહેરો કે આ મૂળનાં બંધન શાને મારે ? મને જીવે ઉડવા દો; તો શું એ જાડ જરાવધાર બનશે ? તે સૂકાઈ જશે. તે બધિયું છે એટલે જ જીવે વધે છે. નદીની બંને બાજુ કિનારાનું બંધન છે એટલે જ તેને પ્રતિ છે, જોડાઈ છે. સિતારને તાર બાંધેલા છે એટલે જ તે તાર વિન્ય સંગીત સુણાવે છે.” આવો આ સંઘમનો મહિમા છે. સંઘમ વિના સુષ્ક સૂકિત નથી, વિકાસ નથી.

આભારી
આપનો આદિત્ત

મહારાજ સાહેબ આ ચિટ્ટી વાંચીને કેકડથી બખૂટી ઊઠ્યા. અને હુકમ કર્યો કે ગવૈયાને પકડીને દરબારમાં હાજર કરો. ચાર ઘોડેસવારો તરત જ ગવૈયાના ઘર તરફ ઉપડ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા ને જોયું તો ઘર બંધ છે ને તાલુકા સાહેબ છે પાડોશીઓને પૂછ્યું તો ખબર પડી કે તેઓ સવારના વહેલા સિતાર લઈને બધાને સલામ કરતાં કરતાં ધરતી બહાર નીકળી ગયા છે.

ઘોડેસવારોએ નીચે માથે મહારાજને ખબર આપી. મહારાજ સાહેબ ચૂપ રહી ગયા. નવા વર્ષના તહેવારનો કાર્યક્રમ બંધ રાખે. એમ કહીને રાજસભામાંથી મૂંઝા મૂંઝા કાંઈક વિચારતા ઉદાસ મૂખે એકલા મહેલમાં પાછા ગયા. આખા દહેરમાં હોહા થઈ ગઈ.

દરબારનો તે ગવૈયો ત્યારપછી થયેલા વર્ષો સુધી જંગલોમાં ફરતો રહ્યો. બધારે અંદરથી પ્રેરણા થાય ત્યારે સમય કે જગ્યાની પરવા કર્યા વગર ગીત ગાવા લાગી જાય. કોઈની સાથે વાત કરે નહીં. આખરે રાત્રીને કાંઠે પહોંચ્યા. ને ત્યાં મૂંઝું બાંધીને રહ્યા.

લગભગ ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે તેમનો દેહાંત થયો. એમની મરણી દયા પર એક નાનકડી ચિટ્ટી મળી. જેમાં એક જ વાક્ય લખેલું હતું :

“મૌનમાં જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામશો અને એના પ્રેમનું સંગીત સાંભળશો.”

પ્રસરેલું છે. ત્યાં રાજસાહેબે કુકમ કર્યો કે, ચીત
સર થાય. પણ ગવેયો હતો જ નહિ. લોકો એક
ખીજને આશ્ચર્યથી પૂછવા લાગ્યા: કેમ નથી, આવ્યા ?
માફા તો નહીં પડ્યા હોય ને ?

હીરાને મહારાજ સાહેબને કહ્યું, હજુર, હજુ
દરબારી ગવેયો નથી આવ્યો.

મહારાજ સાહેબ રાતા પીળા થઈ ગયા.
ગુસ્સાથી હજુ, એમને હમણાં ને હમણાં જ
બોલાવી લાવો.

હીરાને એક નોકરને ગવેવાને ઘરે મોકલ્યો.
તોફર ગવેવાના ઘર તરફ જઈ રહ્યો ત્યાં એને
રસ્તામાં ગવેવાનો તોફર મળ્યો.

દરબારના તોફરે પૂછ્યું, તારો માલિક ક્યા
છે ? દરબારમાં એની રાહ નોવાય છે.

ગવેવાના તોફરે જવાબમાં દરબારના તોફરના
હાથમાં ચિટ્ટી આપી દીધી. અને પાછો ચેતાના ઘર
તરફ વળ્યો.

તે ચિટ્ટી મહારાજ સાહેબના નામ પર હતી.
તે ચિટ્ટી મહારાજને પહોંચાડી દીધી. અને તે ચિટ્ટી
મહારાજ સાહેબે ઉઘાડી તેમાં આ ચપ્પડી લખેલા હતા.

હજુર,

આજે મને મારા પ્રિતમનો સંદેશો મળી ગયો
છે. હું જઈ છું. મારા આત્માએ આજ સવારના
એક પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે આજ પછીથી મારે મારું
ગીત કોઈ દુનિયાના રાજાને નહીં પણ દુનિયાના
રાજાઓના રાજાને જ સંજોળાવવું.

આશાતી
આપનો આદિમ

મહારાજ સાહેબ આ ચિટ્ટી વાંચીને કેલેથી
ભૂંડી ઊઠ્યા. અને કુકમ કર્યો કે ગવેવાને પકડીને
દરબારમાં હાજર કરો. માર ઘોડેસ્વારો તરત જ
ગવેવાના ઘર તરફ ઉપડ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા ને જોયું
તો ઘર ખંધ છે ને તાણુ લાગેલું છે પાડોશીએને
પૂછ્યું તો ખબર પડી કે તેઓ સવારના વહેલા
સિતાર લઈને બધાને સલામ કરતાં કરતાં ઘરની
બહાર નીકળી ગયા છે.

ઘોડેસ્વારોએ નીચે માથે મહારાજને ખબર
આપી. મહારાજ સાહેબ ચૂપ રહી ગયા. નવા
વર્ષના તહેવારનો કાર્યક્રમ ખંધ રાખે. એમ કહીને
રાજસભામાંથી મૂંગા મૂંગા કાંઈક વિચારના કલાસ
મૂળે એકલા મહેલમાં પાછા ગયા. આખા દહેરમાં
હોહો થઈ ગઈ.

દરબારનો તે ગવેયો ત્યારપછી થયો વર્ષો
સુધી જગસીમાં ફરતો રહ્યો. બ્યારે બ્યારથી ટ્રેસ
થાય ત્યારે સમય કે જગતની પરવા કર્યા વગર ગીત
ગાવા લાગી જાય. કોઈની સાથે વાત કરે નહીં.
આખરે રાવીને કઠિ પહોંચ્યા. ને ત્યાં મૂંપડું
ખાંધીને રહ્યા.

લગભગ ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે તેમનો દેહાંત
થયો. એમની મરણુ દાવા પર એક નાનકડી ચિટ્ટી
મળી. જેમાં એક જ વાક્ય લખેલું હતું :

“મૌનમાં જ પ્રભુનો સ્પર્શ પામશો અને
એના પ્રેમનું સંગીત સાંભળશો.”

ગુરુદેવ કહે છે: “સંયમથી વિદ્યા થાય છે. ઝાડને મળાએ જમીન સાથે જડડી રાખવી છે,
એટલે જ ઝાડ જીવે જાય છે અને ફળફળી શોભાયમાન બને છે. ઝાડને કહેરો કે આ મૂળમાં
બંધન શાને માટે ? મને જીવે ઉઠવા હો; હો થું એ ઝાડ જરાવધાર જનશે ? તે સૂઝાઈ જશે. તે બાંધેલું
છે એટલે જ જીવે વધે છે. નદીની બંને બાજુ કિનારાનું બંધન છે એટલે જ તેને પ્રતિ છે, જોડાઈ
છે. સિતારને તાર બાંધેલા છે એટલે જ તે તાર દિવ્ય સંગીત સૂણાવે છે.” આવી આ સંયમનો મહિમા
છે. સંયમ વિના સુષ્કરૂઢિ નથી, વિકાસ નથી.

કારે શક્ય થયું હોય તો તે પ્રેક્ષક-ટુંદની અવગણના કરી શકે નહિ. બ્લેક (Blake) જેવા કવિ જનતાની દરકાર ક્યાં વગર એકાન્તમાં બેઠા બેઠા પથ્થરભરી અસંખ્ય કાવ્યરચનાઓ રચ્યા કરે; પોતાના સમયના વાચકો કરતાં કવિધર્મા જનમતારા વાચકો માટે એ નિજ કવિતા રચે, પણ નાટકકારે તો પોતાની નજર સમીપ જેની સમક્ષ નાટક ભજવવાનું છે તે પ્રેક્ષક-ટુંદને રાખવું જ જોઈએ. જનતા પર નાટકકારનું આ પ્રકારનું અવલંબન રહેલું હોવાથી આવશ્યક રીતે વિવિધ પ્રેક્ષક બળોમાં અમુક ગૂંચવાડો ઉદ્ભવે છે. અનંત અને સનાતન તરવો સાથે સ્થાનિક અને સાન્ત તરવો મળી ગય છે. એક તરફથી હેંગ્વેટ શ્રુતકાળના અને કવિધર્મકાળના ઠરુણ નાયકોની જેમ વસોતી નાખે તેવું આત્મમંથન અનુભવતો હશે અને ખીણ તરફથી એ અઘાકારોને; અઘાકાર નિવાસ-ગૃહમાં શિખામણો આપતો હશે અને બાળ અઘાકારોની રેવડી ઉડાવતો હશે. જનતાના સર્વ સારા નાટકકારોમાં રહેલાં સામાન્ય લક્ષણોનું પૃથક્કરણ કરતી વખતે મુખ્ય મુશ્કેલ નાટકકાર થિયેટર, અઘાકાર અને પ્રેક્ષક-ટુંદ પર અવલંબન રાખે છે તે છે.

થિયેટરને અંગે જ અમુક અંશે અન્ય એક મહદ્ મુશ્કેલી જિની થાય છે-શિષ્ટ અને ઉદ્ધાસમય (Romantic) સ્વરૂપના નાટકોમાં જે સ્પષ્ટ વિકિત્રતા છે તેની. ડ્રો. વૉગને (Vaughan) ઠરુણ નાટ્ય-પ્રધાનના આવા બે બેઠા પારેલાં છે. વળી પ્રાચીન ગ્રીસના, રેસીનના (Racine) વોલ્ટર (Voltaire) અને આલ્ફેરી (Alfieri)નાં નાટકોનાં લક્ષણો ઈલિઝાબેથ યુગનાં સ્પેનિશ અને જર્મન નાટકોનાં લક્ષણો કરતાં બિન્ન પ્રકારના ગણાય છે. કોઈવાર તો એમ જણાય છે કે શેક્સપિયર અને સોફોકલીસ વચ્ચે કશું સામ્ય નથી-એટલા બધા બિન્ન એમના નાટકના કસબ અને કથન છે. ઠરુણ તરવ વિશેની શેક્સપિયર અને સોફોકલીસની વિભાવના એટલી બધી બિન્ન છે કે એ બેમાં પ્રેક્ષકટુંદ સમક્ષ સંવાદ સ્વરૂપી કૃતિઓ રજૂ થાય છે તે સિવાય બીજું કશું સામ્ય જણાવું નથી.

ગ્રીસ, ફ્રાન્સ અને ઈટાલીનાં અને હિંદનાં

લક્ષણિક નાટકો અને ઈંગ્લેંડ, સ્પેન અને જર્મનીનાં લક્ષણિક નાટકો વચ્ચે વિકિન્નતા છે. તેમ જ એક પ્રમાણ ઉદ્ભવેલાં નાટકોમાં પણ 'ટ્રેન્ઝી' અને 'કોમેડી' જેવા બિન્ન પ્રકારો ધ્યાન ખેંચે છે. ઈંગ્લેંડના નાટકોનાં દષ્ટાંતો લઈએ. 'આડ'ન યોફ ફેવરશામ' (Araden of Feversham) કે મુરના (Moore) 'ગેમ્સ્ટર' (Gamester) કે બેમન્ટ અને ફ્લેચરનાં 'રોમેન્ટીક ટ્રેન્ઝ-કોમેડી' વચ્ચે શું સામ્ય છે? શેક્સપિયરનાં નાટકો ડ્રાયડન (Dryden)ના 'કોન્કવેસ્ટ યોફ ગ્રેનેડા', (Conquest of granoda)નું તરવ ફેરી રીતે દર્શાવી શકે? સ્ટીલ (Steel)નાં 'કોન્સસ લવર્સ' (Conscious Lovers) અને શેક્સપિયરનાં 'એ મિડ સમર નાઈટ્સ ડ્રીમ' (A Mid summe Nights Dream) વચ્ચે શો સંબંધ છે? અથવા વોલ્પોનના 'વોલ્પોન' (Volpone) અને કોંગ્રેવના (Congreve) 'વે યોફ ધ વર્લ્ડ' (way of the world) વચ્ચે શું સામ્ય છે? આ બિન્ન બિન્ન પ્રકારોને સમજવા માટે ક્યાં તો શુદ્ધ ઐતિહાસિક દષ્ટિ બિંદુ ઠામે લગાડવું પડે કે ક્યાં તો ફરેકનો સ્વતંત્ર પ્રકાર તરીકે વિચાર કરવો પડે.

ખીણ પણ કેટલીક મુશ્કેલીઓ છે, પણ આ મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ શકે તેમ છે. મુશ્કેલીઓ નથી એવી ભ્રમણામાં ન રહેવું જોઈએ. મુશ્કેલીઓની અવગણનાથી નહિ પણ એમની મહત્તા પૂરેપૂરી પિછાણી તે દૂર કરવાથી જ કાર્થિક પરિણામ મેળવી શકાય. મોસમાં તેમ ઈલિઝાબેથ યુગના ઈંગ્લેંડમાં પ્રેક્ષકટુંદ હતું. તેના અસ્તિત્વની અવગણના કરીને સોફોકલીસના 'ઓડીપસ ટીરેનસ' (Oedipus Tyrannus) શેક્સપિયરના 'હેંગ્વેટ' અને ડ્રાયડનના 'ઓર ઝેમ' વચ્ચે કોઈ સંબંધ, સામ્ય શોધી શકાશે નહિ, પણ આ ત્રણે પ્રેક્ષકટુંદની મૂલ્યત્વ બિન્ન લક્ષણિકતાએ ને ખ્યાલમાં રાખીને, અને આ ત્રણે બિન્ન પ્રેક્ષકટુંદે તે સમયના નાટકોમાં જે શુદ્ધ સ્થાનિક અને સાન્ત તરવો આપ્યાં તે દૂર કરીને જ આપણે સોફોકલીસ, શેક્સપિયર અને ડ્રાયડનની કૃતિઓ વચ્ચે કોઈ સામ્ય સંબંધ શોધી શકશું.

કારે સ્વપ્ન થયું હોય તો તે પ્રેક્ષક-દંડની અવગણના કરી શકે નહિ. બ્લેક (Blake) જેવા કવિ જનતાની દરકાર ક્યાં વગર એકાન્તમાં બેઠા બેઠા પવનપૂર્ણ અસંબંધ કાવ્યરચનાઓ રચ્યા કરે; પોતાના સમયના વાચકો કરતાં કવિધર્મા જનમનારા વાચકો માટે એ નિજ કવિતા રચે, પણ નાટકકારે તો પોતાની નજર સમીપ જેની સમક્ષ નાટક ભજવવાનું છે તે પ્રેક્ષક-દંડને સામું જ નોંધે. જનતા પર નાટકકારનું આ પ્રકારનું અવલંબન રહેલું હોવાથી આવશ્યક રીતે વિવિધ પ્રેક્ષક જાગૃતિ અમુક ગૂંચવાડો ઉદ્ભવે છે. અનંત અને સનાતન તરવો સાથે સ્થાનિક અને સાન્ત તરવો મળી જાય છે. એક તરફથી હેગ્ગેટ જીતકાળના અને કવિપ્રકાળના ઠરુણ નાપકોની નેર્મ વસોલી નાખે તેનું આત્મચંચન અનુભવતો હશે અને ખીજ તરફથી એ અઢાકારોને; અઢાકાર નિવાસ-ગૃહમાં શિખામણો આપતો દશે અને બાળ અઢાકારોની રેવડી ઉડાવતો હશે. જનતાના સર્વ સારા નાટકકારોમાં રહેલા સામાન્ય લક્ષણોનું પૃથક્કરણ કરતી વખતે મુખ્ય મુશ્કેલ નાટકકાર ડિયેટર, અઢાકાર અને પ્રેક્ષક-દંડ પર અવલંબન રાખે છે તે છે.

ડિયેટરને અંગે જ અમુક અંગે અન્ય એક મહદ્ મુશ્કેલી જિની થાય છે-શિષ્ટ અને ઉદ્દાસમય (Romantic) સ્વરૂપના નાટકોમાં જે સ્પષ્ટ વિકિન્નતા છે તેની. ગ્રે. વૉશન (Vaughan) ઠરુણ નાટ્ય-પ્રયાસના આવા બે ભેદ પાડેલાં છે. વળી પ્રાચીન ગ્રીસના, રેસીનના (Racine) વૉલ્ટર (Voltaire) અને આલ્ફેરી (Alfieri)નાં નાટકોનાં લક્ષણો ઇલિઝબેથ યુગની સ્પેનિશ અને જર્મન નાટકોનાં લક્ષણો કરતાં ભિન્ન પ્રકારના ગણાય છે. કોઈવાર તો એમ જણાય છે કે શેક્સપિયર અને સોફોકલીસ વચ્ચે કશું સામ્ય નથી-એટલા બધા ભિન્ન એમના નાટકના કસબ અને કથન છે. ઠરુણ તરવ વિશેની શેક્સપિયર અને સોફોકલીસની વિભાવના એટલી બધી ભિન્ન છે કે એ બેમાં પ્રેક્ષકદંડ સમક્ષ જવાહ સ્વરૂપી કૃતિઓ રજૂ થાય છે તે સિવાય બીજું કશું સામ્ય જણાવું નથી.

ગ્રીસ, શાન્ક અને ઈટાલીનાં અને હિંદનાં

લક્ષણિક નાટકો અને ઈંગ્લેંડ, સ્પેન અને જર્મનીનાં લક્ષણિક નાટકો વચ્ચે વિકિન્નતા છે. તેમ જ એક પ્રભામાં ઉદ્ભવેલાં નાટકોમાં પણ 'ટ્રેમડી' અને 'કોમેડી' જેવા ભિન્ન પ્રકારો પ્થાન બેચે છે. ઈંગ્લેંડનાં નાટકોનાં દષ્ટાંતો લઈએ. 'આડન ઓફ ફેવર-શામ' (Araden of FEVERSHAM) કે મુરના (Moore) 'ગેમ્સ્ટર' (Gamester) કે બેન-ટ અને ફેવરનાં રોમેન્ટિક 'ટ્રેમ-કોમેડી' વચ્ચે શું સામ્ય છે? શેક્સપિયરનાં નાટકો ડ્રાયડન (Dryden)ના 'કોન્કવેસ્ટ ઓફ ગ્રાનોડા,' (Conquest of granoda)નું તરવ જેવી રીતે દર્શાવી શકે? સ્ટીલ (Steel)નાં 'કોન્સસ લવર્સ' (Conscious Lovers) અને શેક્સપિયરનાં 'એ મિડ સમર નાઈટ્સ ડ્રીમ' (A Mid summre Nights Dream) વચ્ચે શો સંબંધ છે? અથવા વોલ્પોનના 'વોલ્પોન' (Volpone) અને કોંગ્રેવના (Congreve) 'વે ઓફ ધ વર્લ્ડ' (way of the world) વચ્ચે શું સામ્ય છે? આ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારોને સમજવા માટે ક્યાં તો શુદ્ધ ઐતિહાસિક દષ્ટિ જિંદુ કામે લગાડવું પડે કે ક્યાં તો દરેકનો સ્વતંત્ર પ્રકાર તરીકે વિચાર કરવો પડે.

ખીજ પણ કેટલીક મુશ્કેલીઓ છે, પણ આ મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ શકે તેમ છે. મુશ્કેલીઓ નથી એવી ભ્રમણામાં ન રહેવું નોંધે. મુશ્કેલીઓની અવગણનાથી નહિ પણ એમની મહત્તા પૂરેપૂરી પિછાળી તે દૂર કરવાથી જ કાર્થિક પરિણામ મેળવી શકાય. મોડમાં તેમ ઇલિઝબેથ યુગના ઈંગ્લેંડમાં પ્રેક્ષકદંડ હતું. તેના અસ્તિત્વની અવગણના કરીને સોફોકલીસના 'ઓડીપસ ટીરેનસ' (Oedipus Tyrannus) શેક્સપિયરના 'હેગ્ગેટ' અને ડ્રાયડનના 'ઓરમ્સ્ટોમ' વચ્ચે કોઈ સંબંધ, સામ્ય શોધી શકાશે નહિ, પણ આ ત્રણે પ્રેક્ષકદંડની મૂલ્યત ભિન્ન લક્ષણિકતાએને ખ્યાલમાં રાખીને, અને આ ત્રણે ભિન્ન પ્રેક્ષકદંડે તે સમયના નાટકોમાં જે શુદ્ધ સ્થાનિક અને સાન્ત તરવો આપ્યાં તે દૂર કરીને જ આપણે સોફોકલીસ, શેક્સપિયર અને ડ્રાયડનની કૃતિઓ વચ્ચે કોઈ સામ્ય સંબંધ શોધી શકશું.

શહેરમાં-વતનમાં જાળવતો તેમણે નિશ્ચય કર્યો ત્યારે જ તેમના મનમાં થયું કે મારે જોડણું નોંધવું જોઈએ તેટલું ઈશ્વરે આપ્યું છે, મારા બધાં સંતાનો ચારી જગ્યા ઉપર વિયર છે તો હું દલે દહીંચોની મફત 'સેવા' કરીશ. એટલે શહેરમાં અન્યત્ર પોતાનું મકાન બંધ કરી મજૂરોના લતામાં રહેવા ગયા.

મજૂરોની વચ્ચે સેવાયત્ન શરૂ કર્યો.

મજૂરોને સુખ થઈ ગયું.

હવે ન હોય તોય ડોક્ટરને ત્યાં આંટા મારી આવે, સલામસુચન મેળવી આવે. ડોક્ટર કોઈવાર પોતાના પારદેશના અનુભવની વાત પણ કરે. ડોક્ટરને સેવાનું ટેમ્પરેચર સાવ ડાહિયો થાય એવા અનુભવો થવા લાગ્યા. પણ ડૉ. દોશી સેવાના પાકા રંગે રંગાયેલા હતા. એટલે એમને જુદા જુદા કોમિયો સૂચવા કરતા.

એકવાર મજૂર આવીને કહે. 'ચાચો, મારી માને પેટમાં દુઃખ છે.' મજૂર લાન ભૂલ્યો. હશે કે ગમે તેમ, ડોક્ટર તેની સાથે ઘેર ગયા પછી એ શી વર્ણની માને બતાવીને કહે છે, 'ડોક્ટર, હું તો કહું' પણ તમારે જરા વિચારવું જોઈએ ને કે મારી માને તે કોઈ દિવસ પેટમાં દુઃખવા આવતું હતું.' પછી મા તરફ ફરી કહે, 'મા, આ ડોક્ટર શું કહે છે? તને કોઈ દિવસ પેટમાં દુઃખવા આવે ખરું?' એમ કહી હસી રહી કહેવાની જરૂર નથી કે મા સંપૂર્ણ સાચ હતી.

આવા અનુભવ વિશેષ થવા માંડ્યા. સોડાને જોડું થતું કે કેવા બનાવ્યા. પણ ડૉ. દોશી ચંપાક હતા. હાથો નહિ પણ સુધારો અવશ્ય કર્યો. એક રૂપિયો વિગીટ ફી રાખી. પછી કાંઈ તેમના જ કમ્પાઇનના કામમાં વાપરે. ફવાની ફી તો હજી ભેતા નથી.

પોઝિટિવ થયા છે એમનું કામ ચાલે છે. પણ આવા પ્રસંગો કહી જાય છે કે સેવા કરનારના મનની તોયારી ધણી મોટી જોઈએ. અને સેવા સેનારાઓએ પોતાની પાતતા બરાબર બતાવવી જોઈએ. એટલું સાચું છે કે ડૉ. દોશી કંટાળ્યા નથી-કંટાળે એવા નથી.

ગજબની ઓપરી

મને હોડીકાએ વાત કરી પણ ન કરી દેત તો પણ રાયગઢાદુરને ત્યાં આ જ વાત થઈ રહી હતી એવે મારી ખાતરી હતી. હોડીકા જ્યાં માણસ વાત કરતા જાય તે આશ્ચર્યથી એમની આંખ વધુને વધુ પકેળી થતી જાય. હોડીકાએ પહેલાં તો મને પૂછ્યું, 'મેં તમારા વિષે આપું ધાણું ન હતું.'

'આવું એટલે કેવું?'

'કેવું તે વળી કોઈને ત્યાં મૃત્યુ થયું હોય ન તમે ત્યાં જાણે કોઈની જાનમાં આવ્યા હોય તેવો દેખાવ કરો; એવી સચવડ માગો.'

'મારો રાય ગઢાદુરને ત્યાં એવો હજી નથી? હું એમનો દરનો તો દરનો જામાં છું.' હા, રાય, બઢાદુર પાસેથી મેં સેવા લીધી હોત તો ઠીક હતું. મેં એમના હોડા હોડરી પાસેથી સેવા લીધી છે. વિચાર કરો કે કોઈ પોતાનું ઘર માનતો ન હોય તો એવી સેવા સેવાનું વિચારે પણ ખરો?'

'રાયગઢાદુરની સાથે તમારે એવો સંબંધ છે તો એમના ગયાનો જરાય શોક ન થયો? ને હજી એમની એક પૂરી જગી ન હતી ત્યાં એમના ઘરમાં જઈને સાલમી બોલવવા મંડી?'

'સંભળીમાં શું?'

'કમ, નાની વડુને તમે શું કહ્યું?'

'હા, એને મેં કહ્યું કે મને બહુ ઠંડી લાગી છે તો હું મને ખાનગીમાં સૂઈની જાણી કરી દે.'

'એ અરસર હતો?'

'તો શું મારે રાયગઢાદુરની પાછળ શ્રમી જવું? શાદી સફત કરવી? ખરેખર જીવતે જીવ રાય બઢાદુર એવું ધૃતજન ખરાં એ વાત જવા દો. તમે ઈંગ્લેંડ કે મારી સાધારણ શરદી વહરે? મેં કોઈ ધન્યરો નહોતો કર્યો. મેં તો ખાનગી ખુલ્લે માગી અને ખાનગી ખુલ્લે જ ખાઈ લીધી. એમાં નાની વડુએ મને આમ ક્રોધેત ફાળે ચડાવવાની જરૂર ન હતી.'

'તમે પોતે ક્રોધેત થવાનું ચોખ્ખું માન્યું હોય

લકેરમાં-વતનમાં જાળવાતો તેમણે નિશ્ચય કર્યો ત્યારે જ તેમના મનમાં થયું કે મારે જોડણું જોઈએ તેટલું ઈશ્વરે આપ્યું છે, મારા અર્ધા અંતારો સારી જગા ઈશ્વર વિચરે છે તો હું કંઈ દેવે દઈએની મક્કા સેવા કરીશ. એટલે લકેરમાં અન્યત્ર પોતાનું મકાન બંધ કરતાં મજૂરોના કાતામાં રહેવા ગયા.

મજૂરોની વચ્ચે સેવાપદ લઈ રહ્યો.

મજૂરોને સુખ થઈ ગયું.

હા ન હેય તેણે ડોક્ટરને ત્યાં આંટી મારી આવે, સલાહસૂચન મેળવી આવે. ડોક્ટર કોઈવાર પોતાના પાદેશના અનુમતી વાત પૂછે. ડોક્ટરને સેવાનું ટેમ્પરેચર સાવ ડાહિયો થાય એવા અનુમતે થવા લાગ્યા. પણ હા. દારી સેવાના પાઠા રજે રંગાયેલા હતા. એટલે એમને જુદા જુદા ક્ષમિયા યજ્ઞવા કરતા.

એકવાર મજૂર આવીને કહે. 'ચાલો, મારી માને પેટમાં ફુલે છે.' મજૂર જાન બૂલ્યો હશે કે ગમે તેમ, ડોક્ટર તેની સાથે ઘેર ગયા પછી એથી વર્ષની માને બતાવીને કહે છે, 'ડોક્ટર, હું તો કહું' પણ તમારે જરા વિચારવું જોઈએ ને કે મારી માને તે કોઈ દિવસ પેટમાં ફુલવા આવડું હશે.' પછી મા તરફ ફરી કહે, 'મા, આ ડોક્ટર શું કહે છે? તને કોઈ દિવસ પેટમાં ફુલવા આવે ખરું?' એમ કહી હસી રહ્યો કહેવાની જરૂર નથી કે મા સંપૂર્ણ સાચ હતી.

આવા અનુભવ વિશેષ થવા માંડ્યા. હોડાને જોડું થતું કે કેવા બતાવ્યા. પણ હા. દારી માધક હતી. હાથ નહિ પણ હુશારો અવશ્ય કર્યો. એક રૂપિયા વિગ્રહ ફી રાખી. પછી કાંઈ તેમના જ કંપાણના કામમાં વાપરે. ફવાળી ફી તો હજી લેતા નથી.

પોલિક વર્ષ થયા છે એમનું કામ ચાલે છે. પણ આવા પ્રસંગો કહી જાય છે કે સેવા કરનારના મનની તોયારી થયી મોટી જોઈએ. અને સેવા સેનારાએ જે પોતાની પાતળા બરાબર બતાવવી જોઈએ. એટલું સાચું છે કે હા. દારી કંટાળના નથી-કંટાળે એવા નથી.

ગળખની યોપરી

મને હોડાકાએ વાત કરી પણ ન કરી હોત તો પણ રાયમહાદુરને ત્યાં આ જ વાત થઈ રહી હશે એવ મારી ખાતરી હતી. હોડાકા કલા માણસ. વાત કરતા જાય ને આશ્ચર્યથી એમની આંખ વધુ ને વધુ પડોળી થતી જાય. હોડાકાએ પડેલાં તે મને પૂછ્યું, 'મેં તમારા વિષે આડું ધાડું ન હતું.'

'આવું એટલે કેવું?'

'કેવું તે વળી કેમને ત્યાં મૃત્યુ થયું હોય ને તમે ત્યાં જાણે કોઈની જનમાં આવ્યા હોય તેવો દેખાવ કરો; એવી સરવડ માગે.'

'મારો રાય મહાદુરને ત્યાં એવો હક્ક નથી? હું એમનો દુરનો તો દુરનો જમાઈ છું. હા, રાય, મહાદુર પસંદ થી મેં સેવા લીધી હોત તો ઠીક હતું. મેં એમના હોડા હોડી પાસેથી સેવા લીધી છે. વિચાર કરો કે કોઈ પોતાનું ઘર માનતો ન હોય તો એવી સેવા લેવાનું વિચારે પણ ખરા?'

'રાયમહાદુરની સાથે તમારે એવા સંબંધ છે તો એમના ગયાનો જરાય શોક ન થયો? ને હજી એમની એક પૂરી જળી ન હતી ત્યાં એમના ઘરમાં જઈને સાલગી બોલવવા માંડી?'

'સલગીમાં શું?'

'કેમ, નાની વહુને તમે શું કહ્યું?'

'હા, એને મેં કહ્યું કે મને ખુદ ઠંડી લાગી છે તો હું મને ખાનગીમાં સૂઈની જાણી કરી કે.'

'એ અવસર હતો?'

'તો શું મારે રાયમહાદુરની પાછળ યુગ્મી જવું? શરદી સહન કરવી? ખરેખર જીવે જીવે રાય મહાદુર એવું કંઈ જ ખરા? એ વાત જવા દો. તમે કંઈકા કે મારી સાધારણ દરદી વકરે? મેં કોઈ પાતળો ન'તો કર્યો. મેં તો ખાનગી ખૂલે માગી અને ખાનગી ખૂલે જ ખાઈ લીધી. એમાં નાની વહુએ મને આમ કહેત કાળે ચડાવવાની જરૂર ન હતી.'

'તમે પોતે કહેત થવાનું થેન્સ માન્યું હોય

વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ વચ્ચે અરસપરસનો સંબંધ કયો ? પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર માત્ર એટલો જ હોઈ શકે કે 'પ્રત્યેક જીવ પરત્વે શ્રદ્ધા.' વિશ્વ સાથેના સંબંધને અનુવક્ષીને એમ કહી શકાય કે માનવ માત્રને જ પ્રયત્ન જિજ્ઞાસા હોય છે તે પ્રાણીમાત્રમાં પણ દેખાય છે. આ વિશ્વ સાથે માનવીનો પોતાનો સંબંધ સક્રિય-અક્રિય એમ બેવડો છે. એક તરફ એ સંજોગોના દાસ છે, તો બીજે પક્ષે એ પોતાના સંબંધમાં આવનારાને પ્રભાવિત પણ કરે છે. એ એમની પ્રવૃત્તિને સકારણ બને છે અથવા એના અવરોધનું નિમિત્ત પણ થાય છે.

માનવજીવનની સાર્થકતા માટે મનુષ્યે જન્મ સાથે પોતાના પ્રકૃતિજન્ય સંબંધોને ઊર્ધ્વાશી-આત્મલક્ષી બનાવવા ઘટે. આવા વિકાસનું એક સાધન છે સમર્પણની ભાવના. અનિવાર્ય સંજોગોમાં માનવી પોતાની જાતને અશક્તિ બનતો અનુભવે છે; કેમકે માનવીને પોતાની બહિર્ગુ શક્તિઓ કરતાં પોતાની આંતરિક શક્તિઓને વધુ મુક્ત અને વધુ વિકસિત કરવી હોય છે-જેથી તે વધુ અંતઃસુખ બની શકે, વધુ સાતપ્રિય બની શકે. સમર્પણનો સિદ્ધાંત એ છે કે માનવીએ પોતાના અસ્તિત્વને આંતરિક અને નૈતિક આદર્શો મારફત પરાર્થે અર્પણ કરવું. જે એક વાર આ ધોરણને સ્વીકારી એની મર્યાદાઓને પહોંચી શકે એ જ મનુષ્યેવ કુટુંબકમ્પની ભાવનાને આત્મશ્ચાત કરી શકે.

અને ત્યારે માનવી સ્વાર્થપરાયણ જિતિને છોડી પરમાર્થે પરાયણ જિતિને સાધી શકે છે. એ સૌને પોતાના અને પોતાને સૌના ગણે છે. બીજાનાં સુખદુઃખ એના હૃદયને સ્પર્શે છે. સૌને સકારણ થવા એ સદા તત્પર રહે છે. એમાંથી એને બીજાના જીવનમાં પ્રસન્નતા રેડવાની સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ, પણ એ પરંપરામાંથી નિષ્પન્ન શુદ્ધ નિર્મલનું એ બોક્ષતા બને છે.

આનું જીવન જીવનું એ કષ્ટસાધ્ય છે; પરંતુ એ જીવન વધુ સમૃદ્ધ, વધુ સૌન્દર્યમંડિત અને વધુ સુખદ પણ બનવાનું. એમાંથી જીવનની એક આવડી દૃષ્ટિ એને સાંપડશે. જીવનને એ માત્ર ક્ષણિક ભેગ-વિલાસનું સાધન નહિ માને પણ એને એ ચિંરજીવ મોક્ષની સાધનાના એક માધ્યમ તરીકે જોતાં શીખશે.

સમર્પણ, જીવન અને ઐશ્વર્યની ભાવનામાંથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને પ્રેમ પ્રગટે છે. ઉપશ્લેષ દૃષ્ટિએ જોતાં આ સિદ્ધાંત ખૂબ સામાન્ય લાગે અને એના ઉપર કોઈ જીવંત નીતિશાસ્ત્રની રચના થઈ શકે નહિ. પણ જોયું આ વાતેનું ઊંડું મનન કરીને એને જીવનમાં ઉતરવાના સમાન પ્રયત્નો કર્યા હશે એ અનુભવે કહી શકશે કે આ અભિવ્યક્તિમાં કેટલી બધી ઉભા રહેલી છે. એ કહી શકશે કે વિશ્વવાપી પ્રેમ એ આની જ હૃદયશ્રુતિ છે. વારતવમાં આ જ છે ઇસુ ખ્રિસ્તનું નીતિશાસ.

આ પ્રકારનું નીતિશાસ્ત્ર પ્રાકૃતિક જીવનને મક્કતા આપશે. આધ્યાત્મિક જીવન પ્રાકૃતિક જીવન કરતાં જુદું નથી. વારતવમાં એ બને પ્રેમના તોણ-વાણુથી એક સાથે નિબ્બલ છે. પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાનો સિદ્ધાંત નેટસો પ્રકૃતિક જીવનને સ્પર્શે છે એટલો આધ્યાત્મિક જીવન સાથે સંબંધિત છે. કોઈ પણ વ્યક્તિની શ્રદ્ધા પ્રકૃતિક જીવન વિશે હશે તેના પ્રમાણમાં તેની અધ્યાત્મિક જીવન પરત્વેની શ્રદ્ધા પણ વધશે જ.

જે મનુષ્ય સાચા અર્થમાં આસ્થિક છે તેને માટે તો જીવ માત્ર પવિત્ર છે. વિશ્વમાં પ્રત્યેક જીવની સાહજિક જિજ્ઞાસા વચ્ચે માનવી પણ પોતાને જોમેષો જુએ છે અને એને અનુભવ થય છે કે પોતાના જીવનની રક્ષા કરવામાં અન્ય પ્રાણીઓના પ્રમાણમાં પોતે કંઈક વધારે સારી પરિસ્થિતિમાં છે. જો તે પ્રાણી માત્ર પરત્વે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાવાળી વતથી પ્રભાવિત થયો હશે તો ખૂબ જ અનિવાર્ય સંજોગો

વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ વચ્ચે અરસપરસનો સંબંધ કયો? પ્રશ્નોત્તર માત્ર એટલો જ લોઈ શકે કે 'પ્રત્યેક જીવ પરત્વે શ્રદ્ધા.' વિશ્વ સાથેના સંબંધને અનુવક્ત્રી એમ કહી શકાય કે માનવ માત્રને જ પ્રયત્ન જિજ્ઞાસા હોય છે તે પ્રાણીમાત્રમાં પણ હોય છે. આ વિશ્વ સાથે માનવીનો પોતાનો સંબંધ સક્રિય-અક્રિય એમ બેરોડો છે. એક તરફ એ સંજોગોના દાસ છે, તો બીજે પક્ષે એ પોતાના સંબંધમાં આવનારાને પ્રજાવિત પણ કરે છે. એ એમની પ્રવૃત્તિને સકારણ બને છે અથવા એના અવરોધનું નિમિત્ત પણ થાય છે.

માનવજીવનની સાર્થકતા માટે મનુષ્યે જન્મ સાથે પોતાના પ્રવૃત્તિ-જ સંબંધોને જીવંતમાં-આત્મલક્ષી બનાવવા ધટે. આવા વિકાસનું એક સાધન છે સમર્પણની ભાવના. અનિવાર્ય સંજોગોમાં માનવી પોતાની નંદતને અલ્પહાય બનેતો અનુભવે છે; કેમકે માનવીને પોતાની બહિર્ શક્તિઓ કરતાં પોતાની આંતરિક શક્તિઓને વધુ મુક્ત અને વધુ વિકસિત કરવી હોય છે-નેથી તે વધુ અંતઃમુખ બની શકે, વધુ શાંતપ્રિય બની શકે. સમર્પણનો સિદ્ધાંત એ છે કે માનવીએ પોતાના અસ્તિત્વને આંતરિક અને નૈતિક આશોં મારફત પરત્વે અર્પણ કરવું. જે એક વાર આ ધારણને સ્વીકારી એની અર્પણોને પહોંચી શકે એ જ મનુષ્યે કુટુંબસ્મૃતિ ભાવનાને અમલમાં કરી શકે.

અને ત્યારે માનવી સ્વાર્થપરાયણ શક્તિને જીતી પરમાર્થપરાયણ શક્તિ સાધી શકે છે. એ સૌને પોતાના અને પોતાને સૌનો રક્ષે છે. બીજાનાં સુખદુઃખ એના હૃદયને સ્પર્શે છે. સૌને સકારણ થવા એ સદા તત્પર રહે છે. એમાંથી એને બીજાના જીવનમાં પ્રસન્નતા રેડવાની સજ્જતા પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ, પણ એ પરંપરામાંથી નિષ્પન્ન શુદ્ધ નિર્મલતા એ મોહતા બને છે.

આલું જીવન જીવનું એ કટકાધ્ય છે; પરંતુ એ જીવન વધુ સમૃદ્ધ, વધુ સૌન્દર્યમંડિત અને વધુ સુખદ પણ બનવાનું. એમાંથી જીવનની એક આવડી દૃષ્ટિ એને સંપાદશે. જીવનને એ માત્ર ક્ષણિક ભેર-વિલાસનું સાધન નહિ માને પણ એને એ ચિરજીવ મોહની સાધનાના એક માધ્યમ તરીકે જોતાં શીખશે.

સમર્પણ, જીવન અને બૌદ્ધ્યની ભાવનામાંથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને પ્રેમ પ્રગટે છે. ઉપશ્વ દૃષ્ટિએ જોતાં આ સિદ્ધાંત ખૂબ સામાન્ય લાગે અને એના ઉપર કોઈ જીવંત નીતિશાસ્ત્રી રચના થઈ શકે નહિ. પણ જોયું આ વાતોનું ભૂંડું મનન કરીને એને જીવનમાં ઉતરવાના સમાન પ્રવૃત્તિમાં ક્યાં હશે એ અનુભવે કહી શકશે કે આ અભિવ્યક્તિમાં કેટલી બધી હિંમત રહેલી છે. એ કહી શકશે કે વિશ્વવાપી પ્રેમ એ આની જ હૃદયશક્તિ છે. વાસ્તવમાં આ જ છે હૃદય પ્રિયતાનું નીતિશાસ.

આ પ્રકારનું નીતિશાસ્ત્ર પ્રાકૃતિક જીવનને મક્કતા આવશે. આધ્યાત્મિક જીવન પ્રાકૃતિક જીવન કરતાં જુદું નથી. વાસ્તવમાં એ બંને પ્રેમના તોણ-વાણીથી એક સાથે નિબ્બળ છે. પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાનો સિદ્ધાંત નેટસો પ્રકૃતિક જીવનને સ્પર્શે છે એટલો આધ્યાત્મિક જીવન સાથે સંબંધિત છે. કોઈ પણ વ્યક્તિની શ્રદ્ધા પ્રકૃતિક જીવન વિશે હશે તેના પ્રમાણમાં તેની અધ્યાત્મિક જીવન પરત્વેની શ્રદ્ધા પણ વધશે જ.

જે મનુષ્ય સાચા અર્થમાં આસ્થિક છે તેને માર્ગ તો જીવ માત્ર પાર્થિવ છે. વિવેકપ્રત્યે જીવંતી સાહજિક જિજ્ઞાસા વચ્ચે માનવી પણ પોતાને જોયેલા જુએ છે અને એને અનુભવ થાય છે કે પોતાના જીવનની રક્ષા કરવામાં અન્ય પ્રાણીઓના પ્રમાણમાં પોતે કંઈક વધારે સારી પરિસ્થિતિમાં છે. જો તે પ્રાણી માત્ર પરત્વે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાવાળી વતણી પ્રમાણિત થયે હશે તો ખૂબ જ અનિવાર્ય સંજોગો

જે અચાકીથી દીર્ઘદષ્ટિથી તોયારી ન કરવામાં આવી હોય તો એ મૂર્ખતાને ગુજરાતીમાં 'આત્ર લાગે ત્યારે ફૂંચે' ખોલવા જવું, મરાઠીમાં 'તકાન લાગ્યાવર વિહાર ખંભુલું' તથા હિંદીમાં 'આત્ર લગે ખોલે કુત્રા'ની ઉક્તિઓમાં વર્ણવવામાં આવી છે.

દુષ્ટ મનુષ્ય કદાપિ સુધરી શકતો નથી એ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'ફુનરાની પૂંછડી વાંછી તે વાંછી જ.' મરાઠીમાં 'કાલસા કિતી ઉગાળળા તરી કાળાય' તથા હિંદીમાં 'કાપલા હોય ન ઉગલા સો મન સંજુન લગાય' અને 'કુતો કી પૂંછ ટેલી કી ટેલી' વગેરે લોકોક્તિઓ પ્રચલિત છે. મરાઠીમાં પણ એક બીજી કહેવત 'કુત્રાચે રોપટ નળીત ધ તરે તરી વાકડેય' અથવા 'કુત્રાચે રોપટ વાકડે તે વાકડેય' પણ પ્રચલિત છે.

અત્યંત પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ કંઈ અવધ્ય હોય તો ગુજરાતીમાં 'ખોલવો કુંજર ને કાઢવો ઉંદર' મરાઠીમાં 'ઉંજર પોખરુન ઉંદર કાઢવું' તથા હિંદીમાં 'ખોલા પકાડ નિકલી ચુંકિયા' કહેવાય છે.

નિર્ધન વ્યક્તિ જે પોતાના ચળની બહાર જઈ પુણ્ય કે ધર્મોદ્ધાર કરે છે ત્યારે ગુજરાતીમાં 'ધર વેચીને તીરથ કરતું' હિંદીમાં 'ધર બેચકર તીથ કરના' અને મરાઠીમાં 'ઋણ કાઢુન સજી (ઉત્સર) કરવું' કહેવાય છે. મરાઠી કહેવતમાં સંસ્કૃત ઉક્તિ 'ઋણ' કૃત્વા ધૂત પિતૃત્વનો પ્રભાવ છે.

વ્યવહારિક જીવનમાં એક જ નીતિ છે. 'ટીટ ફાટ ટેટ' ગુજરાતીમાં 'શેરને માથે સવારોર' હિંદીમાં 'જીસે કા તોસા', અને મરાઠીમાં 'જાસાસ તસે' આવા પ્રકારની કહેવતો છે. આ ભાવ સંસ્કૃત 'શહે શાશ્વ' સમાચરેત્વની ઉક્તિ પરથી આવ્યો છે.

'સુતે' ગુણઃ કામિનમ્ આશ્રનન્તે' ના ભાવ દર્શાવતી કહેવતો પણ છે. ગુજરાતીમાં 'દામ કરે કામ અને બીભી કરે સધામ,' મરાઠીમાં 'દામ કરી કામ,' અને હિંદીમાં 'રૂપયેશી મા પકાડ ચઢતી ટે, સખમે' બાપ રૂપેશ, સખમે જાડા રૂપેશ અથવા 'રૂપેશ ગુડુ બોર સખ ચેલા' આદિ કહેવતો છે.

પરિશ્રમ કરવામાં આવે તો કાઈને કાંઈ વખતે પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એવા આશયની ગુજરાતીમાં 'કાંકરે કાંકરે પણ બાંધાય, ટીપે ટીપે સરોવર બાપ,' મરાઠીમાં 'થેવે' થયે તજે સચે', અને હિંદીમાં 'બૂંદ બૂંદ સે તાલામ બેરતા ટે' કહેવતો પ્રચલિત છે.

દૂર જતા રહ્યા બાદ પ્રિય વ્યક્તિને પણ લોક બૂલી જાય છે. આ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'નજર બહાર ને કદર બહાર,' મરાઠીમાં 'દુષ્ટિ આડ સુષ્ટિ' તથા હિંદીમાં 'નજર ચોટ પકાડ ચોટ' કહેવત છે. અખિયી દૂર ચલા ચોટલે મન-મર્ધાદા પણ સમાપ્ત થઈ એવો અર્થ આ કહેવતનો લઈ શકાય. અંગ્રેજીમાંની 'આઉટ ઓફ સાઈટ, આઉટ ઓફ મઇન્ડ' ની ઉક્તિ આની સ ચે સરખાવવા જેવી છે.

નિરાધારને માટે સાધારણ આશય કે અભિરૂપ પણ જુદું ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'ફૂજતો માથસ તથુખલું' પકડે, હિંદીમાં 'ફૂજતે કા તિનકે કા સઢારા' અને મરાઠીમાં 'ભુલ્લસા કાઢીયા આધાર' કહેવાય છે.

કાંઈ પણ કાર્યમાં જ્યારે મરોક્ષ ન હોય ત્યારે ગુજરાતીમાં 'કપાળે કપાળે જુદી બુદ્ધિ, જુદે મોઢે જુદી વાત', મરાઠીમાં 'વ્યક્તિ તિતકયા પ્રકૃતિ', હિંદીમાં 'જિતને લોચ ઉતની રાય' કહેવાય છે. સંસ્કૃતની 'મુપડે મુપડે મતિર્મિન્ના' અથવા 'મિન્ન રુચિકિ' લોકઃ'ની ઉક્તિ આ બધા ભાવે સરખાવવા જેવી છે.

મૂર્ખોમાં સાધારણ સમજદાર વ્યક્તિ પણ વિદ્વાનની બરાબર ચલાય છે. નજીની અને નકામી વસ્તુઓમાં સાધારણ ઉપયોગી વસ્તુ પણ મહત્વનું સ્થાન પામે છે. આ ભાવ માટે ગુજરાતીમાં 'આંધળામાં કાણો રાખ, ઉજ્જક ચામમાં ચેરડો પ્રધાન, 'મરાઠીમાં 'વાસરાત (વાળરડાલોમાં) લ ચડી ચાપ સકાણી (ચતુર)' તથા હિંદીમાં 'અંધો મે' કાના રાખ' અને 'જઠાં પેડ ન રખ તઠાં રેઈ મકાપુરુષ' કહેવતો પ્રચલિત છે. સંસ્કૃતમાં 'ચેરડોડપિ દુમાપતે' કહેવત અત્યંતી છે.

કોર હાથની તથા નીરસ વ્યક્તિની સેમક

જો અગાડિયા દીર્ઘદંટિયા તૈયારી ન કરવામાં આવી હોય તો એ મુખ્યતાને ગુજરાતીમાં 'આગ લાગે ત્યારે ફૂટે' બોલવા જાયું, મરાઠીમાં 'તકાન લાગ્યાવર વિધીર ખંભુલે' તથા હિંદીમાં 'આગ લાગે ખોલે કુરાં'ની ઉક્તિઓમાં વર્ણવવામાં આવી છે.

કુદ મનુષ્ય કદાપિ સુધરી સકતો નથી એ શાસ્ત્ર વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'કુનરાની પૂંછડી વાંકી તે વાંકી જ.' મરાઠીમાં 'કાલસા કિતી વિગાળળા તરી કાળાય' તથા હિંદીમાં 'કાપલા હોય ન ઉઝલા સો મન સ જુન લગાય' અને 'કુતે કી પૂંછ ટેલી કી ટેલી' વગેરે લોકાક્રિતિઓ પ્રચલિત છે. મરાઠીમાં પણ એક બીજી કહેવત 'કુત્યાએ શેપુટ નળીત થ તને તનો વાકડેય' અથવા 'કુત્યાએ શેપૂટ વાકડે તે વાકડેય' પણ પ્રચલિત છે.

અત્યંત પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ ફળ અત્યલ્પ હોય તો ગુજરાતીમાં 'બોલવો કુંજર ને કાઢવો ઉંદર' મરાઠીમાં 'ઉંદર પોખનન ઉંદર કાઢવું' તથા હિંદીમાં 'બોલ પકાડ નિકલી ચૂંહિયા' કહેવાય છે.

નિર્ધન વ્યક્તિ જે પોતાના પગની બકાર જઈ પુણ્ય કે ધર્માદા કરે છે ત્યારે ગુજરાતીમાં 'ધર વેચીને તીરથ કરવું' હિંદીમાં 'ધર ભેચકર તીથ કરના' અને મરાઠીમાં 'ઋણ કાઢૂન સજી (ઉત્સર) કરવું' કહેવાય છે. મરાઠી કહેવતમાં સંસ્કૃત ઉક્તિ 'ઋણ' રૂપા ધૂત પિમેત્તનો પ્રભાવ છે.

વ્યવહારિક જીવનમાં એક જ નીતિ છે. 'ટીટ ફોર ટેટ' ગુજરાતીમાં 'શેરને માથે સવાશેર' હિંદીમાં 'નિસે કે તોસા', અને મરાઠીમાં 'જ્યાસ તસે' આવા પ્રકારની કહેવતો છે. આ ભાવ સંસ્કૃત 'ચંદે શાઘ્ય સમાચરેત્'ની ઉક્તિ પરથી આવ્યો છે.

'સવે' શુભઃ કાંચનમ્ આશ્રવન્તે'નો ભાવ દર્શાવતી કહેવતો પણ છે. ગુજરાતીમાં 'દામ કરે દામ અને બીબી કરે સહામ,' મરાઠીમાં 'દામ ઠરી દામ,' અને હિંદીમાં 'શપયેકી મા પકાડ ચઢતી હે, સજમે' બાપ ડુપીયા, સજમે બાપ ડુપીયા અથવા 'ડુપયા યુ ઓર સજ ચોલા' આદિ કહેવતો છે.

પરિશ્રમ કરવામાં આવે તો કાંઈને કાંઈ વખતે પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એવા આશયની ગુજરાતીમાં 'કંઠરે કંઠરે પણ બંધાય, ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય,' મરાઠીમાં 'થેવે' થવે' તથા સચિ,' અને હિંદીમાં 'બૂંદ બૂંદ સે તાલામ્ બરના હે' કહેવતો પ્રચલિત છે.

દૂર જતા રહ્યા બાદ પ્રિય વ્યક્તિને પણ લોક બૂલી જાય છે. આ ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં 'નજર બકાર તે કદર બકાર,' મરાઠીમાં 'દંટિ આડ સંટિ' તથા હિંદીમાં 'નજર જોટ પકાડ જોટ' કહેવત છે. અખંધી દૂર ગયા જોડે મન-મર્ષા પણ સમાપ્ત થઈ જાયે. અર્થે આ કહેવતનો લઈ સકાય. અંગ્રેજીમાંની 'આઉટ જોડ સાર્ડટ, આઉટ જોડ-મઇન્ડ'ની ઉક્તિ આની સથે સરખાવવા જેવી છે.

નિરાધારને માટે સાધારણ આશય કે આધાર પણ બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'ડૂખતો માણસ તથાપણ પકડે,' હિંદીમાં 'ડૂખતે મે તિનકે કા સહારા' અને મરાઠીમાં 'જુડતાલા કાડીમા આધાર' કહેવાય છે.

કાંઈ પણ કાર્યમાં જ્યારે મતોફલ ન હોય ત્યારે ગુજરાતીમાં 'કપાળે કપાળે જુડી જુદી, જુડે મેઢે જુડી વાત', મરાઠીમાં 'વ્યક્તિ તિતકયા પ્રતિ', હિંદીમાં 'જિતને લોચ ઉતની રાય' કહેવાય છે. સંસ્કૃતની 'મુપડે મુપડે મતિર્જિન્ના' અથવા 'મિન્ન યુચિકે' લોકઃ'ની ઉક્તિ આ બધા સાથે સરખાવવા જેવી છે.

મૂર્ખોમાં સાધારણ સમજદાર વ્યક્તિ પણ વિદ્વાનની બરાબર ચણાય છે. નજીરી અને નકાળી વસ્તુઓમાં સાધારણ ઉપયોગી વસ્તુ પણ મહત્વનું સ્થાન પામે છે. આ ભાવ માટે ગુજરાતીમાં 'આંધળામાં કાણો રાગ, ઉજ્જક ગામમાં જોરડા પ્રધાન,' મરાઠીમાં 'વાસરાત (વાહરાડાઓમાં) લચડી ચાપ સકાણી (ચપર)' તથા હિંદીમાં 'અંધો મે કાના રાગ' અને 'જઠાં પેડ ન રખ તઠાં રેંઈ મકાપુરુપ' કહેવતો પ્રચલિત છે. સંસ્કૃતમાં 'જોરડોઽપિ દુભાયતે' કહેવત બધીની છે.

કઠોર હૃદયની તથા નીરસ વ્યક્તિની સમસ

ખને ખસે તેની સફળતા માટે સન્નિષ્ઠ રીતે ચતુર્થીય
ખને, આ માટે ગુજરાતીમાં 'એક હાથે તાળી ન પડે',
મરાઠીમાં 'એક હાતાને ટાલી વાજત નાહી' તથા
હિંદીમાં 'એક હાથે તાલી નહીં' ખજતીની
કહેવતો છે.

કેઈ સ્વાર્થ' જે પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજા
કેઈનું ખડું ચાકે તો તેથી કેઈ કાંઈની હાનિ થતી
નથી, એથી તો એની મહિન મનોગતિ જ પ્રગટ
થાય છે. આ જાવ માટે ગુજરાતીમાં 'હથિયાળા સાપથી
વરસાદ અટકે', મરાઠીમાં 'કાવળ્યા (ક.ગડો) આ સાપને
કુટે ગાય મરતે', તથા હિંદીમાં 'કપાઈકે મનાયે
ગાય નહીં મરતી'ની કહેવતો પ્રચલિત છે.

મનુષ્ય ધણી વાર અન્યમનસ્ક તથા ધણા
બુદ્ધિશીલ સ્વભાવનો થઈ જાય છે. આ જાવ માટે
ગુજરાતીમાં 'કેડે છેડકો ને ગામમાં દૂકે યા દહેરા',
મરાઠીમાં 'કમરેલા કપસા નિ (અને) જાંવરા વળસા
(ફેરા)', તથા હિંદીમાં 'જાદમે' લકડા જાંવરારમે'
'દિદારા' આદિ લોકોક્તિઓ છે.

તક જતી રહેતાં માનવે પસ્ત પુ' જ પડે છે.
આથી મનુષ્યે સદા કાર્યતત્પર રહેવું જોઈએ. આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રણે અવસર પાડો ન આવે',
મરાઠીમાં 'ત્રણી ભેતી પરત પેત (ફરી આવતી) નહીં.'
તથા હિંદીમાં 'સમય ચૂકિ ધુનિ કા પકતતને' અને
'ત્રણ વકત ફિર હાય આતા નહીં'ની કહેવતો છે.

દુઃખી તથા ત્રજજવાન વ્યક્તિને પોતાની જ
વાત સહે છે, આ માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રજજ નિચારી
બાપડી', અને 'ત્રજજ આગળ અછલ્લ આંધળી',
મરાઠીમાં 'ત્રજજવાંતાલા અછલ્લ નહીં', તથા હિંદીમાં
'ત્રજજ-જંક આગળ' કહેવતો છે.

જે કોઈ ન તો કોઈ વસ્તુનો ઇષ્ઠભાવ કરે
કે ન તો બીજાને કરવા દે તો ગુજરાતીમાં 'ત્રજજ-
મતિ કૂતરો ન ખાય કે ન ખાવા દે', મરાઠીમાં
'ના તુલા (તને) ના મલા (મને) મને ધાલ (આપ)
કુખાલા', તથા હિંદીમાં 'ન તોકા ન મોકા લરસાઈ-
મે' કોંકા' કહેવાય છે. આ માટે સંસ્કૃતમાં 'ન

દેવાય ન વિવાય'ની શુક્તિ જણીતી છે.

અચકત, સાધારણ અર્થિક રિયલિટી કે હિન્દી
વ્યક્તિને દાનની વાત કહેતી એ તો ત્રીજાઈની
મરેડરી કરવા બરાબર છે. વળી જે ટો પરાપકાર
કરનાર તરફ પશુ સમાજને આદર નથી દોના, આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ધરના છેડરા ધટી ચાટે અને
છપાધાપને આટો' મરાઠીમાં 'જાલે' થોડે, નિ
વ્યાથા લા ધાડતે' (મોઠલુ) થોડે' તથા હિંદીમાં
'લરિકન કે કાના નાહી, પિતારન સરાધ મગે'
આદિ લોકોક્તિઓ છે.

પ્રત્યેક વસ્તુની શોભા યોગ્ય સ્થાને જ હોય
છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'થેડો થોડારમાં ને
કન્યા સાસરામાં જ શોભે', મરાઠીમાં 'હીરા કેલ્યાન
ચ લૂન દિસતી', તથા હિંદીમાં 'હીરાકી કામત
જોડતી જાને', અને મે' થેડા 'થેડાલમે', બેડી
-સમુસાલમે' કહેવતો છે,

બીજાને સુખ આપનાર સમારજીવનવા 'પુદ
દુઃખ તથા અગ્રસ વેડી લે છે. સામાજિક જીવનની
આ પરિસ્થિતિ માટે ગુજરાતીમાં 'હીરા તણે અંધારુ',
મરાઠીમાં 'દિવ્યાખાલી અંધાર' તથા હિંદીમાં 'દિવાલે
નીચે અંધારા' કહેવતો છે.

એક વાર ઠોકર ખાધા પછી કે ઘેભો ખાધા
પછી વ્યક્તિ ખુબ જ ઝીલુવટથી કામ કરે છે. આ
જાવને માટે ગુજરાતીમાં 'દૂધનો ફાડરો છાસ ફૂટી
ફૂટીને પીએ', મરાઠીમાં 'દૂધને તોડ (ખેં) પેલણે'
(ફાડરો) ફા' તાંક (છાસ) સુદધા-ફેકૂન પિતાત' તથા
હિંદીમાં 'દૂધકા જલા મહા ફૂંક ફૂંક કર પીતા હે'
કહેવતો પ્રચલિત છે.

જ્યાં રહીએ એને અનુકૂળ આનંદજનું દરજું
જોઈએ આ જાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં
'દેશ તેવો વેશ', મરાઠીમાં 'દેશ તસા વેશ' તથા
હિંદીમાં 'દેશ વેશા બેશ' કહેવતો છે.

સુખ રહેવાથી સદૃઢ અવધાથી પર રહેવાય છે.
આ માટે ગુજરાતીમાં 'ન બેલનામાં નવ જુલ',
મરાઠીમાં 'સગમે બડી ચુપ' તથા હિંદીમાં 'સગમે

ખને જશે તેની સફળતા માટે સન્નિષ્ઠ રીતે ચતુર્થીય
બને, આ માટે ગુજરાતીમાં 'એક દાથે તાળી ન પડે',
મરાઠીમાં 'એક હાતાને ટાલી વાજત નાહી' તથા
હિંદીમાં 'એક દાથસે તાલી નહીં બજતી'ની
કહેવતો છે.

કેઈ સ્વાર્થી' બે પોતાના સ્વાર્થ' માટે બીજા
કેઈનું બુઝુ' ચાહે તો તેથી કંઈ ફાઇની હાનિ થતી
નથી, એથી તો એની મસિન મનોગતિ જ પ્રગટ
થાય છે. આ બવ માટે ગુજરાતીમાં 'કબિયાના શાપથી
વરસાદ અટકે', મરાઠીમાં 'કાવળવા (ક.તો)આ સાપાને
કુઠે ગાય મરતે', તથા હિંદીમાં 'કકાઈકે મનાયે
ગાય નહીં મરતી'ની કહેવતો પ્રચલિત છે.

મનુષ્ય થયી વાર અન્યમનસ્કે તથા ધણી
બુધ્ધિવા સ્વભાવનો થઈ બન છે. આ બાવ માટે
ગુજરાતીમાં 'કેડે છોકરા ને જામમાં દૂધે યા દેડેડા',
મરાઠીમાં 'કમરેલા કપસા નિ (અને) ત્રાંવરા વળસા
(ફેરા)', તથા હિંદીમાં 'ગાદમે' .સડકા ત્રાંવજરમે'
દિઢેરા' આદિ લોકોક્તિઓ છે.

તક જતી રહેતાં માનવે પસ્ત પુ' જ પડે છે.
આથી મનુષ્યે સદા કાર્યતત્પર રહેવું જોઈએ. આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રયો અવસર પાછો ન આવે',
મરાઠીમાં 'ત્રેલી બેતી પરત ગેત (ફરી આવતી) ન હી.',
તથા હિંદીમાં 'સમય ચૂકે પુનિ કા પછતાને' અને
'ત્રયા વક્ત ફિર હાય આતા નહીં'ની કહેવતો છે.

દુઃખી તથા ત્રજજવાન વ્યક્તિને પોતાની જ
વાત યાદ છે, આ માટે ગુજરાતીમાં 'ત્રજજ નિચારી
બાપડી', અને 'ત્રજજ આચળ અકલ્પ અધિણી',
મરાઠીમાં 'ત્રજજવંતાલા અકલ્પ નાહી', તથા હિંદીમાં
'ત્રજજમંદ બાવલા' કહેવતો છે.

બે કાઈ ન તો કાઈ વસ્તુનો ઉપલોભ કરે
કે ન તો બીજાને કરવા કે તો ગુજરાતીમાં 'ત્રંજ-
મતિ કુતરો ન ખાવ કે ન ખાવા દે', મરાઠીમાં
'ના ત્રલા (તને) ના મલા (મને) મને ધાલ (આપ)
કુખાલા', તથા હિંદીમાં 'ન તોલા ન મોલા ભરસાઈ-
મે' ઝોલા' કહેવાય છે, આ માટે સંસ્કૃતમાં 'ન

દેવાય ન વિવાય'ની શુકિત ભણતી છે.

અચકત, સાધારણ અર્થિ કે વિયતિની કે રિન્દ્ર
વ્યક્તિને ધનની વાત કહેતી એ તો ત્રીજાઈની
મરોરી કવવા બરાબર છે. વળી બેડા પરાપકાર
કરનાર તરફ પણ સમાજને આદર નથી હોતો. આ
માટે ગુજરાતીમાં 'ધરના છોકરા થઈ ચાટે અને
ઉપાધવાયને આટે' મરાઠીમાં 'જાલે' થોડે, નિ
વ્યાવા લા પડતે' (મોકલવું) થોડે' તથા હિંદીમાં
'સરિકન કે કાના નાહી, પિતરન સરાધ મગે'
આદિ લોકોક્તિઓ છે.

પ્રત્યેક વસ્તુની શોભા થોમ્સ સ્થાને જ હોય
છે. આ માટે ગુજરાતીમાં 'થેડો થોડારમાં ને
કન્યા સાસરામાં જ શોભે', મરાઠીમાં 'હીરા કેદલુન
ચ લૂન દિસતી', તથા હિંદીમાં 'હીરાજી કામત
બોડરી બને', અને મે' થેડા 'થેડાસમે', બેડી
-સમુરાલમે' કહેવતો છે.

બીજાને સુખ આપનાર સાધારણતવા 'ખુદ
દુઃખ તથા અત્રડ વેડી લે છે. સામાજિક જીવનની
આ પરિસ્થિતિ માટે ગુજરાતીમાં 'હીરા તથે અંધારુ',
મરાઠીમાં 'દિવ્યાખાલી અંધાર' તથા હિંદીમાં 'દિવાલે
નીચે અંધારા' કહેવતો છે.

એક વાર ઠેકર ખાધા પછી કે ઘેભો ખાધા
પછી વ્યક્તિ ખૂબ જ ઝીણવટથી કામ કરે છે. આ
બાવને માટે ગુજરાતીમાં 'દૂધનો ફાગળો છાત રૂકી
રૂકાને પાચે', મરાઠીમાં 'દૂધાને તોડ (મો) પેલણે'
(ફાગળે) છા' તાક (છ.સ) સુધાં-ફેકૂન પિતાત', તથા
હિંદીમાં 'દૂધકા જલા મકા રૂંક રૂંક કર પીતા હે'
કહેવતો પ્રચલિત છે.

નર્મી રડીને એને અનુકુળ આચરણ કરવું
જોઈએ આ બાવ વ્યક્ત કરવા માટે ગુજરાતીમાં
'દેશ તેવો વેશ', મરાઠીમાં 'દેશ તસા વેશ' તથા
જેસા દેશ વેશા વેશ' કહેવતો છે.

સુખ રહેવાથી સદૃઢ યજ્ઞાથી પર રહેવાય છે.
આ માટે ગુજરાતીમાં 'ન બેલનામાં નવ જુલે',
મરાઠીમાં 'સગમે બડી ચૂપ' તથા હિંદીમાં 'સમસે

ભારતરત્ન સી. વી. રામન

(લેખિકા : શ્રી ઉષા જોષી પ્રકાશક ગુજરાત
અંચરત્ન, અમદાવાદ પાનાં ૧૧૬ રૂા. ૩)

ભારતમાં વૈજ્ઞાનિકોની ખેડ છે. તેમાં જે આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાના વૈજ્ઞાનિકો એક જ હાથની અડધી અંતરજાએ ગણી શકાય તેટલા નથી. ઉદાહરણ તરીકે સાંપરેલા ડૉ. ભામા અને ગ્રોતમ સારાભાઈ અહીં વિજ્ઞાનક્ષેત્રે કવિરોષ કરી બતાવે તે પહેલાં તો કંઈ કાળે તેમને ઉપાડી લીધા. જૂની પેઢીના સ્વ. જગદીશચંદ્ર બોસ અને ચદ્રશંકર રામનને આપણે આજે યાદ કરીએ છીએ.

શ્રી ઉષા જોષીએ એક વૈજ્ઞાનિકની જીવન ઝરમર સુંદર, સરળ અને લોકભોગ્ય રીલીમાં પીર-સીને આજની પેઢીને એક અતિ મહત્વની ગણી શકાય તેવી પુસ્તિકાનું અર્પણ કર્યું છે. સ્વ. ચદ્રશંકર રામનના જીવનપ્રસંગોની તેમના સિદ્ધિ કળથી માંડીને મૃત્યુ સુધીની આ કથા મત્ર જીવન-ચરિત્રની વિવરણ નથી પરંતુ માનવીની મહાનતા-શોમાં રહેલી છે, મહામાનવ કેવો હોય છે-નેની દૈનિક વર્તણૂક કેવી હોય છે-તેનું હૃદય કેવું હોય છે-પોતાની સાથેના અન્ય મિત્રો, કર્મચારીઓ અને સાથીઓ સાથે તે કેમ વર્તે છે-પોતાને પ્રિય એવા જીવનકાળમાં કઈ રીતે ગળાડૂળ રહે છે, જીવનમાં સિદ્ધિના એક પછી એક સોપાનો કઈ રીતે સર કરતા જાય છે અને આ બધું સિદ્ધિ કર્યા પછી તે કઈ રીતે અહમ્મતે ગણી, સહુજીવન ગણી શકે છે તેના મનોહર વૃતાંત અહીં રજૂ થયો છે. રામનની સાથે તેમનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી લોકસુહરી પદ્મ ચમડા જાય છે.

મહાન વૈજ્ઞાનિકના જીવનકાલની આ કથા આજની પેઢી માટે બહુ જ મહત્વની છે અને જે આવી પુસ્તિકાઓ શાળામાં, નિશાળોમાં, વર્ગોમાં

સ્થાન પામી શકે તો કવિબધમાં પણ દેહને કાઈ વૈજ્ઞાનિક મળવાની ભૂમિકા રચાય. પુસ્તકનાં ફોલો ઉપર શ્રી ધૂમકેતુનું જે અવતરણ ટાંક્યું છે તે કેટલું બધું સચું છે ?

“આપણે જેટલો સમય બચાવીએ તે સમયે આપણાં બળકોને હવે તો કચલેને પચેલે ગળથૂંતીમાં વિજ્ઞાન શીખવવામાં ગળવાનો છે. અત્યારે શિક્ષણમાં મળે છે તેવું ગોખણિયું કે વિવેચનાત્મક નહિ, પણ સર્જનાત્મક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનના દર્શનદુને નજર સમક્ષ રાખીને વિશ્વનું અકાદ અપશોષ સમર્થ શોધી કાઢવાનું બાગકા માટે શક્ય બને તેવું વાતાવરણ એ દરેક નિશાળનો પ્રધાનસ્વર ને પ્રાણસ્વર રહેવો જોઈએ.”

પણ આજે વિજ્ઞાનની અને કેળવણીની કોને પડી છે ?

આઝાદીનાં પ્રેરણાગીતો

(પ્રકાશક માહિતીખાતું, ગુજરાત સરકાર, ગાંધીનગર)

દેશ બ્યારે આઝાદી અપતો હતો, ગાંધી-જીની પ્રેરણા પામીને દેશના નરસોહિયા જીવાનો સર-ફરોશીની ભાવનાથી જીવનની હોલ ખડતા કતા, વિદેશીઓ જૂદમ અને અત્યાચાર સામે અમૂલ્યની અંત સ્ફુરણા સહુ કોઈને થતી હતી; દેશવત્સીઓ વચ્ચે વર અને ઝેરની ભાવના અસ્તિત્વમાં જ નહોતી, ભાષાવાદની જૂતાવળે લોકોમાં ઝેરનું સિચન કર્યું ન હતું, અને કામવાદે લોકોનાં જૂથોને ભરડો લીધો ન હતો; આંતરકક્ષકના બીજ સમાજજીવનમાં રાષ્ટ્રમાં ન હતો અને મુખ્યપ્રધાન આલિયો યશ કે માલિયો એવો ગળગાહ ક્ષિતિજ પર ડોકિયા પણ ન કરી શકતો-

-ત્યારે કવિજનો આઝાદીનાં કા ચો રચનાં,

ભારતરત્ન સી. વી. રામન

(લેખિકા : શ્રી ઉષા જોષી પ્રકાશક ગુજરાત
અંશરત્ન, અમદાવાદ પાનાં ૧૧૬ રા. ૩)

ભારતમાં વૈજ્ઞાનિકોની ખેડ છે. તેમાં જે આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાના વૈજ્ઞાનિકો એક જ હાથની અડધી આંત્રણાએએ ગણી શકાય તેટલા નથી. ઉદાહરણ તરીકે સાંપ્રત કો. કામા અને જોતમ સારાભાઈ અણુ વિજ્ઞાનક્ષેત્રે સ્વિકૃત કરી બતાવે તે પહેલાં તો કુર કાળે તેમને ઉપાડી લીધા. જૂની પેઢીના સ્વ. જગદીશચંદ્ર બોઝ અને ચદ્રશંકર રામનને આપણે આજે યાદ કરીએ છીએ.

શ્રી ઉષા જોષીએ એક વૈજ્ઞાનિકની જીવન ઝરમર સુંદર, સરળ અને લોકબોધ્ય રીતીમાં પીર-સીને આજની પેઢીને એક અતિ મહત્વની ગણી શકી શકાય તેવી પુસ્તિકાનું અર્પણ કર્યું છે. સ્વ. ચદ્રશંકર રામનના જીવનપ્રસંગોની તેમના સિદ્ધ કળથી માંડીને ચાલુ સુધીની આ કથા મત્ર જીવન-ચરિત્રની વિવરણ નથી પરંતુ માનવીની મહાનતા શોમાં રહેલી છે, મહામાનવ કેવો હોય છે-તેની દૈનિક વર્તણૂક કેવી હોય છે-તેનું હૃદય કેવું હોય છે-પોતાની સાથેના અન્ય મિત્રો, કર્મચરીઓ અને સાથીઓ સાથે તે કેમ વર્તે છે-પોતાને પ્રિય એવા જીવનકર્મમાં કઈ રીતે ગળાડગ્ન રહે છે, જીવનમાં સિદ્ધિના એક પછી એક સોપાનો કઈ રીતે સર કરતા જાય છે અને આ બધું સિદ્ધ કર્યા પછી તે કઈ રીતે અહમ્મને ગળા, સાધુજીવન ગળા શકે છે તેના મનોહર વર્ણના અડી રજૂ થયો છે. રામનની સાથે તેમના ધર્મપત્ની શ્રીમતી લોકસુદરી પણ ચમકા જાય છે.

મહાન વૈજ્ઞાનિકના જીવનપ્રસંગની આ કથા આજની પેઢી માટે બહુ જ મહત્વની છે અને ને આવી પુસ્તિકાઓ રાજામાં, નિયામકમાં, વર્ગમાં

સ્થાન પામી શકે તો અવિષ્કર્ષ પણ દેહને કાઢ વૈજ્ઞાનિક મળવાની બુમિકા રચાય. પુસ્તકના ફરેષ ઉપર શ્રી ધૂમનેત્રનું ને અવતરણ ટાંક્યું છે તે કેટલું બધું સચું છે ?

“આપણે જેટલો સમય બચાવીએ તે સફળે આપણાં બળકોને હવે તો કમલેને પસંદ ચળુથીમાં વિજ્ઞાન શીખવવામાં શાળાના છે, અત્યારે શિક્ષણમાં મળે છે તેવું જોખણિયું કે વિવેચનાત્મક નહિ, પણ સર્જનાત્મક વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનના દર્શનિકને નજર સમક્ષ રાખીને વિશ્વનું અકાદ અણુશોધ સમર્થ શોધી કાઢવાનું બાળકો માટે શક્ય બને તેવું વાતાવરણ એ દરેક નિશાળાનો પ્રધાનસ્વર ને પ્રાણસ્વર રહેવો જોઈએ.”

પણ આજે વિજ્ઞાનની અને કેળવણીની કોને પડી છે ?

આઝાદીનાં પ્રેરણાગીતો

(પ્રકાશક માહિતીખાતું, ગુજરાત સરકાર, ગાંધીનગર)

દેશ બપારે આઝાદી અખતો હતો, વાંધી-જની પ્રેરણા પામીને દેશના નવસોદિયા જુવાનો સર-ફરોશીની ભાવનાથી જીવનની હોલ બાંધતા હતા, વિદેશીઓ જૂદમ અને અત્યાચાર સામે અઝમવાળી અંત સ્ફુરણા સફળે કોઈને થતી હતી; દેશવત્સીઓ વચ્ચે વર અને ઝોળી ભાવના અસ્તિત્વમાં જ નહોતી, ભાવાવાદની ભૂતાવળે લોકોમાં ઝેરનું વિચન કર્યું ન હતું, અને કોમવાદે લોકોનાં જૂથોને શરડા લીધા ન હતા; અંતરકલકનાં બીજ સમાજજીવનમાં રોપાયાં ન હતાં અને મુખ્યપ્રધાન આસિયો થય કે આસિયો એવો ગજમોઢ ક્ષિતિજ પર ડોકિયા પણ ન કરી શકતો-

—ત્યારે કવિજનો આ ઝાઝાનાં કો ચો રચનાં,

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇન ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(આમ KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ ગિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇ ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગાહા,

ચા. જો. નારાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(આમ KANORIA)

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

મુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

મુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ' રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

સપ્તાહ : ૧૬૭૩

[અંક : ૬]

૧૨ : લેખ	લેખક
૧૮૫ ૬૬ રડી પડ્યો .	મહિષકથ
૨૦૬ પરિવ્રજા .	'આશુતોષ'
૨૦૮ સ્વર્ગને શરમાવ્યુ..	પ્રાચીનજી
૨૧૦ અભય જોળખો ..	ગમખાસ દવે
૨૧૩ મોટામા મોટો દશમન-ચિત્તા	રેત કાર્તીકી
૨૧૫ ચિંતા....	દો ગમજીવાન પરેન
૨૧૭ પ્રતિજ્ઞામય ગ્રેમ .	પ્રકાશ ગજવર
૨૧૮ શમતો નિવાસ..	ભાઈશંકર પુગડિન
૨૨૧ ધર્મનું સ્થાન	સર્વપક્ષી ગાંધીજી
૨૨૩ જીવાનની વાગી	ધૂમકેતુ
૨૨૮ મહામારતના ધુલ વખતે	
કર્ણની હિમ્મત ફેલવી ર...	કવિ ગજપતિશંકર
૨૩૩ ઈશ્વરનું નિમિષિ...	રામા રાસા
૨૩૪ ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ ક્યા છે ? ..	
૨૩૭ જાતની પિઠાન ...	રા. ના. પાલક
૨૩૮ અન્યોક્ત	શિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે
અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

પંદરમી મુખીમા અંક ન મળે
તો ચોટ્ટ ઓફિસમા તપાસ કર્યા
પછી કાર્યાલયને જવાબ અંક
શિલ્પિમાં ફરે તો મોકલશે

ગમે તે મહિને ગ્રાહક શું
શકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
અંપાદક તે વિચારોમા અંત
છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન' મામ રજૂતિ, કલા,
શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક
લખાણ લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાત્ત્વ
હોય જોવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બાજુ શાલીથી લખવું

લવાજમ

દેશમા [વરસતુ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઉસ્ટ)
મુ બઇ-૫૭

પ્રકાશક, સુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
સુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરૂપ સુદ્રિકા, રેઇસકોલ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

સપ્ટેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૬]

૧૧ : સેખ	લેખક
૧૮૫ ૧૬ રડી પડ્યો .	મલ્લિકજી
૧૮૬ પરિણમણ .	'આણેતોય'
૨૦૮ સ્વર્ગને શરમાવ્યુ..	ખાનુશાનજી
૨૧૦ આનેય જોળણો ..	ગામપ્રસાદ દવે
૨૧૩ મોટામા ગોરા દરમન-ચિતા	ડેન કાર્નેગી
૨૧૫ ચિંતા....	ડો. ગમ્બુલાન પટેલ
૨૧૭ પ્રતિશ્તામય પ્રેમ .	અકાશ મલ્લિક
૨૧૮ રામનો નિવાસ..	ભાઈશક્તિ પુરોહિત
૨૨૧ ધર્મનું સ્થાન	સર્વપલ્લી ગાધાકૃષ્ણન
૨૨૩ જીવાનની વાગી	ધૂમકેતુ
૨૨૯ મહાભારતના સુદ્ધ વખતે	
કર્ણની ઉન્મર ફેટલી ૨...	કવિ ગણપતિશંકર
૨૩૩ ઉંધરનુ નિર્માણ...	રામા રાલા
૨૩૪ ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ કયા છે ? ..	
૨૩૭ જાતની પિઠાન ...	રા. ના. પાલ
૨૩૮ અવ્યોજન	શિ

*

મૂલ્યના

[આલોકને]

દર મામની બારમી તાદીએ
અક પ્રગિદ્ધ થાય છે

પંદરમી મુધીમા અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમા તપાસ કર્યા
પત્રી કાર્યાલયને જળાવવું અંક
શિલિકમાં દડે તો મોકલશે

અમે તે મલિને આલોક થા
શકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે લેખકોના છે.
અંપાદક તે વિચારોમા મંમત
છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'મા મસ્ક્રિપ્ટ, ઠંઠા,
શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક
લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાઝું
હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળ
ની એક બાજુ શાલીથી લખવું

લેવાજમા

દેશમા [વરસનુ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમા સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિદેપારલે (ઇસ્ટ)

મુ બાઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરૂપ મુદ્રિકા, રેઇસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર મુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફાઇન • ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ NOBISUCE

મિલ સ્થળ :

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન - ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્લ સ્થાન :

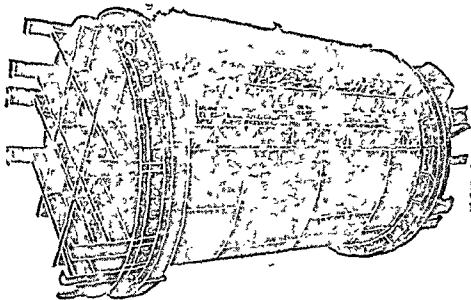
રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

જિ. અંબારણ (બિહાર)

(મામ : KANORIA)

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings, a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is therefore able to exercise strict quality control, integrated planning and ensure timely delivery.

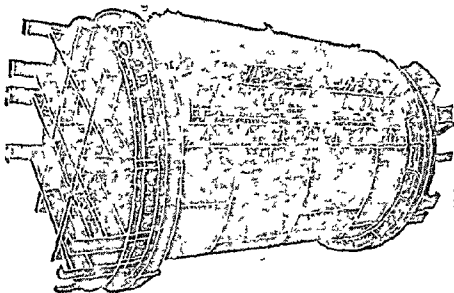
AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay 70 AS

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings, a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is therefore able to exercise strict quality control, integrated planning and ensure timely delivery.

AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd. Kurla, Bombay 70 AS

શેખસાહેબનો નવો સ્વાંગ

શેખ અબ્દુલ્લા મહેરુનું બદલી રહ્યા છે. કેવળ કાશ્મિરના મટી, શેર-ભારત બનવાની તેમની મહેચ્છા બગી છે. અને મોટેનું કારણ પણ છે. સ્વ. ડૉ. ઝાકીર હુસેન તથા મોસાના આઝાદ પછી સમગ્ર ભારતનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી મુસ્લીમ નેતાગીરી કેન્દ્ર સરકારમાં નથી અને આનું સ્થાન પોતે અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ શેખ સાહેબને હાથ્યું હતું. અને તે તેમણે કાશ્મિરની વાતો છોડીને ભારતની વાતો કરવી નોંધ્યે અને તેથી જ તેમણે તે શરૂ કરી દીધી છે. આજે ભારતનાં વડાપ્રધાન પર જે દબાવો કામ કરી રહ્યાં છે તેમજ દેશની આર્થિક સ્થિતિ નાજુક તબક્કામાંથી પસાર થઈ રહી છે; નાણાંપ્રધાનનું હૃદય જબરજસ્ત પડકાર ફેંકી રહ્યું છે; મોંઘવારીનો આંક કાબૂમાં રહ્યો નથી તેમ રહેવા માગતો નથી; અમનો વેપાર રાજ્ય હસ્તક લેવાથી નવી સમસ્યા ઊભી થઈ છે; રાજ્યોમાં શાસક પક્ષની નેતાગીરીમાં જ વૃદ્ધવિવાદ બગી પડ્યા છે ત્યારે વડાપ્રધાનને કેન્દ્રમાં કોઈ એવો સળંગ સાથીદાર નથી ત્યારે શેખસાહેબ દેશના પ્રશ્નો દહ કુરવા જે તૈયારી ખતાવી રહ્યા છે તેની પાછળ કોઈ તકરોણું દષ્ટિ કામ કરી રહી હતું કે તેની ખાતરી કાશ્મિર પ્રશ્ને તેઓ શુ વિચારે છે; અને કરવા માગે છે તેમાંથી મળી રહેતી નોંધ્યે.

પતાવટ ભણી

ભારત, પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચે સુદ્ધ કેદીઓ તેમજ નાગરિક સ્થળાંતર બામત સમજૂતી સાધી શકાઈ અને ઘોડાકને બાદ કરતાં બાકીના સુદ્ધ કેદીઓ વતનમાં પાછા ફરી શકશે તે મુખ્યત્વે તો ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચેના અણઉકેલ પ્રશ્નોની પતાવટ ભણી થઈ જનાર એકમાત્ર પગથું છે. વિરાહના ત્રણ પગલાંની જેમ આવા પ્રશ્નો સંકેલાઈથી દહ થતા નથી. સિમલા કરાર થયા પછી તેના આપણને સારો અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે. હજુ પણ મડાગાંઠ બગે,

મતભેદો ઊભા થાય તેવી શક્યતા નકારી શકાય નહીં, કેમ કે આમાં ત્રણ પ્રશ્નો છે. અને તેમાં પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ નજીક આવવાનું બાકી છે. જનાન હુદો જેવા વિદ્વક્ષણ, ખતરનાક અને સોગમાંબાજ પેલી જનાર રાજપુરુષ ભારતને પણ કોડું આપતા નથી તે બંગલાદેશ જેવડા નાનકડા અને નવોદિત નિર્બળ દેશને કોડું આપે તેમ માનતું વધુ પડતું છે એમ સ્વીકારીએ તો પણ જે કરારો થયા છે તેનાથી ઉકેલની દિશામાં વધુ પ્રસ્થાન થઈ શકે તેમ છે. ૧૯૭૧ ના સુદ્ધમાં પાકિસ્તાન પરાજીત બન્યું અને ભારત વિજયી બન્યું ત્યારપછી પાકિસ્તાને ઘણું બધું મેળવ્યું છે. શુમાવેલી પ્રદેશ ઈજીપ્તે ઈઝરાઈલ પાસેથી પાછો મેળવવામાં નિષ્ફળતા મેળવી છે ત્યારે ભારતના વલણની કદર પાકિસ્તાન કરે તેવી રીતે મંજૂરુઓ કરતી નોંધ્યે.

સંરક્ષણ ધારો

દેશમાં હજુ કટોકટી ચાલુ જ છે. તે ઉપરાંત લેવાની સરકારે ધારી ના પાડી છે. જે રીતે કટોકટીને ચાલુ રાખવામાં આવી છે તેથી હવે લોકો ટેવાઈ ગયા છે અને માનસિક અસર તેની પડવી નોંધ્યે તેનો સદંતર અભાવ છે. આનું એક કારણ એ છે કે દીર્ઘકાળ સુધી કટોકટી ચાલુ રહે એટલે કોરે પડી જાય સંરક્ષણ ધારાનો ઉપયોગ કરવામાં પણ આજ તકનીક નહે છે. તાજેતરમાં લોકોસ્ટાફની હડતાળ પડી ત્યારે રેલ્વે પ્રધાનશ્રીએ તે ધારો ઉગામી જોયો. તેની અસર હડતાલિયાઓ ઉપર કોઈ ન થઈ. હડતાલ વધુ ઉમળની. અને કર્મચારીઓ સાથે વાટાઘાટ કરવાની રેલ્વે પ્રધાનને ફરજ પડી. એટલે કટોકટી તથા સંરક્ષણ ધારાનું જે ઝીરવ હોતુ નોંધ્યે, મેના જે કડપ લોકો પર બેસેલા નોંધ્યે તેમાંનું કોઈ આજે બનતું નથી. પરિણામે એક પ્રકારની હાસ્યપ્રસદ સ્થિતિનું નિર્માણ થાય છે. વળી લોકશાહીમાં આ બન્ને બાબતો વિરોધાભાસી છે. એટલે સરકાર પાસે બે વિકલ્પ છે. કાં

શેખસાહેબના નવો સ્વાંગ

શેખ અબ્દુલ્લા મહેરુ’ બદલી રહ્યા છે. કેવળ કાશ્મિરના મટી, શેર-ભારત બનવાની તેમની મહેબૂબી જાગી છે. આને માટેનું કારણ પણ છે. સ્વ. ડૉ. ઝાકીર હુસેન તથા મૌલાના આઝાદ પછી સમગ્ર ભારતનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી યુસ્લીમ નેતાગીરી કેન્દ્ર સરકારમાં નથી અને આતુ સ્થાન પોતે અવરખ પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ શેખ સાહેબને હાથ્યું હતું. અને તો તેમણે કાશ્મિરની વાતો છોડીને ભારતની વાતો કરવી નેહઈએ અને તેથી જ તેમણે તે શરૂ કરી દીધી છે. આજે ભારતનાં વડાપ્રધાન પર જે દબાવો કામ કરી રહ્યાં છે તેમજ દેશની આર્થિક સ્થિતિ નાજુક તબક્કામાંથી પસાર થઈ રહી છે; નાણાંપ્રધાનનું દક્ષત જબરજસ્ત પકકાર ફેંકી રહ્યું છે; મોંઘવારીનો અંક કાળમાં રહ્યો નથી તેમ રહેવા માગેલો નથી; અમનો વેપાર રાજ્ય હસ્તક સેવાથી નવી સમસ્યા ઊભી થઈ છે; રાજ્યોમાં શાસક પક્ષની નેતાગીરીમાં જ વાદવિવાદ જાગી પડ્યા છે ત્યારે વડાપ્રધાનને કેન્દ્રમાં કોઈ એવો સળંગ સાથીદાર નથી ત્યારે શેખસાહેબ દેશના પ્રશ્નો ઉલ્લેખ કરવા જે તૈયારી ખતાવી રહ્યા છે તેની પાછળ કોઈ તકરોણુ દષ્ટિ કામ કરી રહી હશે કે તેની ખાતી કાશ્મિર પ્રશ્ને તેઓ શુ વિચારે છે; અને કરવા માગે છે તેમાંથી મળી રહેતી નેહઈએ.

પતાવટ લણી

ભારત, પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચે શુદ્ધ કેદીઓ તેમજ નાગરિક સ્થળાંતર બાબત સમજુતી સાધી શકાઈ અને ઘોડાકને બાદ કરતાં બાકીના શુદ્ધ કેદીઓ વતનમાં પાછા ફરી શકે તે મુખ્યત્વે તો ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચેના અલુર્કલ પ્રશ્નોની પતાવટ જાણી થઈ જનાર એકમાત્ર પગલું છે. વિરાટના ત્રણ પગલાંની જેમ આવા પ્રશ્નો સંકેદાઈથી ઉલ્લેખ થતા નથી. સિમલા કરાર થયા પછી તેના આપણને સારો અનુભવ થઈ ચુક્યો છે. હજુ પણ મહાગ્રાંથ બંને,

મતભેદો ઊભા થાય તેવી શક્યતા નકારી શકાય નહીં, કેમ કે આમાં અણુ પ્રશ્નો છે. અને તેમાં પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશો નજીક આવવાનું બાકી છે. જનાબ હુસે એવા વિવેકશયુ, ખતરનાક અને સોગંદાંબાજ ખેડી જનાર રાજપુરુષ ભારતને પણ કોણ આપતા નથી તે બંગલાદેશ જેવડા નાનકડા અને નવેદિત નિર્ભય દેશને કોણ આપે તેમ માનવું વધુ પડતું છે એમ સ્વીકારીએ તો પણ જે કરારો થયા છે તેનાથી ઉલ્લેખી દિશામાં વધુ પ્રસ્થાન થઈ શકે તેમ છે. ૧૯૭૧ ના યુદ્ધમાં પાકિસ્તાન પરાજીત બન્યું અને ભારત વિજયી બન્યું ત્યારપછી પાકિસ્તાને ઘણું બહુ મેળવ્યું છે. શુભવેલો પ્રદેશ ઈજાતે ઈજારાઈવ પાસેથી પાછો મેળવવામાં નિષ્ફળતા મેળવી છે ત્યારે ભારતના વળગી કદર પાકિસ્તાન કરે તેવી રીતે મંત્રચુઓ કરતી નેહઈએ.

સંરક્ષણ ધારો

દેશમાં હજુ કટોકટી ચાલુ જ છે. તે ઉત્તરી સેવાત્રી સરકારે ધ્વનિ ના પાડી છે. જે રીતે કટોકટીને ચાલુ રાખવામાં આવી છે તેથી ઉલે લોકો ટેરાઈ અથ છે અને માનસિક અસર તેની પાછી નેહઈએ તેનો સદંતર અભાવ છે. આનું એક કારણ એ છે કે દીર્ઘકાળ સુધી કટોકટી ચાલુ રહે એટલે ક્યારે પડી બન્ય સંરક્ષણ ધારાનો ઉપયોગ કરવામાં પણ આજ તકનીક નહે છે. તાલેતરમાં લોકોસ્ટાફની હડતાળ પડી ત્યારે રેલ્વે પ્રધાનશ્રીએ તે ધારો ઉગામી જોયો. તેની અસર હડતાલિયાઓ ઉપર કાંઈ ન થઈ. હડતાલ વધુ ઉમળની. અને કર્મચારીઓ સાથે વાટાઘાટ કરવાની રેલ્વે પ્રધાનને ફરજ પડી એટલે કટોકટી તથા સંરક્ષણ ધારાનું જે ગ્રીવ હેલુ નેહઈએ, તેનો જે કડપ લોકો પર ખેસેલા નેહઈએ તેમાં કાંઈ આજે બનતું નથી. પરિણામે એક પ્રકારની દારૂચરપદ સ્થિતિનું નિર્માણ થાય છે. વળી લોકશાહીમાં આ બન્ને બાબતો વિરોધભાસી છે. એટલે સરકાર પાસે બે વિકલ્પ છે. ૩

લાયસ્વતથી અમલદારશાહને ફોડી નાખવી કે નના નિર્જુથો રાબ્યોના પાટનગરોમા બને પહેલે પરતુ ત્યાથી જીલ્લાઓમા અને તાલુકાઓમા તો બાજુ મામાનુ ઘર છે કનેક્ટરો, મામલતદારો, મહાનકારીઓ અને મનીઓ—આ બધા એટના નિર્બળ માનનીઓ છે કે કોઈ અસરકારક પગતુ ભરવાની તેમની હેસિયત હોતી નથી અને સ્થાનિક વસતિમા તેમની કાઈક ગણતરી થતી હોવાથી તેમજ વહીવટી દષ્ટિએ મહત્વનું સ્થાન હોવાથી સમાજના વેપારી વર્ગને નાખુશ કરવાનું કોઈ પગતુ ભરવા અસમર્થ છે હવે ત્યારપછી જે નીચેનું તત્ત્વ છે—પુરવગાનું—કારકૂનોનું—તે બિલકુલ સહેતું છે એટલે ગમે તે સરકાર સત્તા પર આવે પણ તે કામચાળ ન નીવડે તેવી રીતે આપણું વહીવટી તત્ત્વ ગોઠવાયું છે ઈન્દિરાજી પણ નિર્બળ ગયા તેનું એક કારણ આ સહેતું વહીવટી તત્ત્વ અને લાય ઉપર નબત્ત નોકરિયાતોનું મસમોદુ લક્ષકર

આમાથી ઉગરવાનો માર્ગ લોકો પાસે છે લોકોએ જ ચૂંટણી આપણી સરકાર છે એટલે સરકારના દોષો તે છેવટે લોકોના દોષો છે તેને સુધારવાનું પણ લોકોએ ઉપાડી લેવું જોઈએ માન તમાસો નિહાળતા પ્રેક્ષકોનો પાંડ હવે વધુ વખત આપણે ભજવી શકીએ નહીં

આપણું દેશના લોકોએ જાત તેમજ દેશપ્રેમ

બંને બતાવવા પડશે અને તો જ અસ્થિત સ્થિતિ એટલે આજે જે અસ્થિતિનતા અને એકબીજાને ફોડી લેવાની મનોવૃત્તિ જન્મી છે તેને દેશવટો આપે જ છૂટકો

ભાવવધારા સામે ગામોગામ પ્રતિભાર સ્થિતિએ લોકો જ રહે તેમા ગૃહિણીઓ મહત્વનો ભાગ આપી શકે જરૂરી એવી મુખ્ય મુખ્ય ચીજ વસ્તુઓ અમુક ભાવથી વધુ ન ખરીદવા લોકો વચન આપે દુકાને દુકાને પીઠગી જિનકુવ અહિં સાતમક ધીરજ કરેનું ઘટે બધા દુકાનદારો વ્યાજબી ભાવ સાથે સમજ ન થાય ભાવના પાટિયા બનાવી, વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થીઓના હાથમા આપી દુકાને દુકાને જિત્યા રાખી દે આડકો આવે તેને સમજવો કે વસ્તુ વિના સ્વાલો પણ કાળા બજારના ભાવ ન આપે એક બજારી જનનજન્યુતિ જીવી થવાથી દરેક ગામ અને દરેક શહેર સત્યામહત્તો આ માર્ગ સ્વીકારી લે ભાવો નક્કી કરવા શાશ્વત અને અનુભવી તેમજ બાજુકાર મહોનું ભાવોની કમિટિ રચો સરકારને આમા કયાય વચ્ચે ભાવવાની જરૂર નથી નવ રૂપિયે સીંગતેન ખગેલુ જરૂરી નથી લોકો નક્કી કરે કે પાંચ રૂપિયાથી વધુ આપવા નથી એટલે પત્તુ પપ્પુ પછી બાકેલા શાક ભાજી લાખા કાળ સુધી ખાવાની તૈયારી કરવી જોઈએ આપણે સત્યામહ કરવો છે, મારામારી નહીં વિચારવા જેવી આ બાબત છે

એક વૃદ્ધ, ગરીબ કઠિયારો લાકડાની ભારી લઈને જ ગલમાથી પમાર થતો હતો માર્ગમા અવસ્થાને કારણે એ થાકી ગયો તેણે ભારો જમીન પર નાખી દીધો અને કટાળીને નિસાસો નાખી બોલ્યો 'હિ પ્રભુ, હવે તો મોત આવે તો સારું !'

તરત જ સામે એક પુરુષ આવીને જિલો અને પૂછવા લાગ્યો 'કેમ ભાઈ, મને એકાએક કેમ યાદ કર્યો ?'

કઠિયારાએ પૂછ્યું 'તમે કોણ છો ? એણે કહ્યું 'હું મૃત્યુ તે હમણા જ મને યાદ કર્યો ને !'

કઠિયારો બોલે પડી ગયો, પણ ચાલાકી વાપરી બોલ્યા 'એ તો આ ભારીને કારણે જરા આ લાકડાનો ભારો મારા માથા પર ચડાવી દે તો તમારો ઉપકાર થશે, ભાઈ !'

લાંચસ્વતથી અમલદારશાહનિ ફોડી નાખવી. કેન્દ્રના નિયંત્રણે રાજ્યોના પાટનગરોમાં ભલે પહેલે પરંતુ ત્યાંથી જીલ્લાઓમાં અને તાલુકાઓમાં તો જાણે મામાનું ઘર છે. કલેક્ટરો, મામલતદારો, મહાસકારીઓ અને મંત્રીઓ—આ બધા એટલા નિર્બળ માનવીઓ છે કે કોઈ અસરકારક પગલું ભરવાની તેમની હેમિયત હોતી નથી અને સ્થાનિક વસતિમાં તેમની કાંઈક ગણતરી થતી હોવાથી તેમજ વહીવટી દષ્ટિએ મહત્વનું સ્થાન હોવાથી સમાજના વેપારી વર્ગને નાખુશ કરવાનું કોઈ પગલું ભરવા અસમર્થ છે. હવે ત્યારપછી જે નીચેનું તંત્ર છે—પુરવઠાનુ—કારકૂનોનું—તે ખિસ્સાકસેરું છે. એટલે ગમે તે સરકાર સત્તા પર આવે પણ તે કામચાલ ન નીચડે તેવી રીતે આપણું વહીવટી તંત્ર ગોઠવાયું છે. ઇન્દિરાજી પણ નિમ્નગ ગયાં તેનું એક કારણ આ સોરેનું વહીવટી તંત્ર બધે લાંચ ઉપર નબળું તોડરિયાતોનું મસમોદું લક્ષર.

આમાંથી ઉગરવાનો માર્ગ લોકો પાસે છે. લોકોએ જ ચૂંટણી આપણી સરકાર છે એટલે સરકારના દોષો તે છેવટે લોકોના દોષો છે. તેને સુધારવાનું પણ લોકોએ ઉપાડી લેવું જોઈએ. માત્ર તમાસો નિહાળતા પ્રેક્ષકોના પાંડ હવે વધુ વખત આપણે ભલ્લી શકીએ નહીં.

આપણા દેશના લોકોએ જાત તોમજ દેશપ્રેમ

બને જતાવનાં પડશે. અને તો જ અસ્થિત રહે એટલે આજે જે ચરિત્રીનતા અને એકમીએકી લેવાની મનોવૃત્તિ જન્મી છે તેને દેશવરો આપે જ છૂટકો.

ભાવવધારા સામે ગામોગામ પ્રતિકાર સ્ફિતિઓ લોકો જ રચે. તેમાં શ્રદ્ધાઓ મહત્વનો ભાગ આપી શકે. જરૂરી એવી મુખ્ય મુખ્ય ચીજ, વસ્તુઓ અમુક ભાવથી વધુ ન ખરીદવા લોકો વચન આપે. દુકાને દુકાને પીકીટીંગ બિનમુલ અહિંસામય ધીરજે કરતું ઘટે જ્યાં દુકાનદારો વ્યાજબી ભાવ સાથે સમજ ન થાય. ભાવનાં પાટિયાં જવાની, વિવાદો—વિવાદો—ઓના ઢાઢમાં આપી દુકાને દુકાને ઊભા રાખી દે. ગ્રાહકો આવે તેને સમજવો કે વસ્તુ વિના રવાણે પણ કાળા પુખ્તરતા ભાવ ન આપે. એક જગતે જન-જનિતિ જોવી થવાથી દરેક ગામ અને દરેક શહેર સત્યાગ્રહનો આ માર્ગ સ્વીકારી લે. ભાવો નક્કી કરવા શાશ્વત અને અનુભવી તેમજ જાણુકાર મહેનુ ભાવોની કમિટિ રચો. સરકારને આમાં કયાંય વચ્ચે ભાવવાની જરૂર નથી. નવ રૂપિયે સીંગતેલ ખરીદે જરૂરી નથી. લોકો નક્કી કરે કે પાંચ રૂપિયાથી વધુ આપવા નથી એટલે પત્યુ. પણ પછી જાર્જીયાં શાક-ભાજી લાગ્યા કાળ સુધી ખાવાની તૈયારી કરવી જોઈએ. આપણે સત્યાગ્રહ કરવો છે, મારામારી નહીં. વિચારવા જેવી આ બાબત છે.

એક વૃદ્ધ, ગરીબ કઠિયારો લાકડાની ભારી લઈને જંગલમાંથી પચાર થતો હતો માર્ગમાં અવસ્થાને કારણે એ યાકી ગયો. તેણે ભારો જમીન પર નાખી દીધા અને કંટાળીને નિસાસો નાખી બોલ્યો : 'હે પ્રભુ, હવે તો મૈત્ર આવે તો સાડું !'

તરત જ સામે એક પુરુષ આવીને બોલો અને પૂછવા લાગ્યો : 'કેમ ભાઈ, મને એકાએક કેમ યાદ કર્યો ?'

કઠિયારાએ પૂછ્યું : 'તમે કેણુ છો ?' એણે કહ્યું : 'હું મૃત્યુ. તે' હમણાં જ મને યાદ કર્યો ને !'

કઠિયારો બોંઠો પડી ગયો, પણ ચાલાકી વાપરી બોલ્યા : 'એ તો આ ભારીને કારણે. જરા આ લાકડાનો ભારો મારા માથા પર ચડાવી દો તો તમારો ઉપકાર થશે, ભાઈ !'

હારી જાત

હેમેન્ડ્રો દરખ આજે મનમાં સમાતો ન હતો. આજે એ એની મંજેતર રુચિની સાથે ફરવા ગયો, એમાં ચર્ચા નીકળી. તેમાં રુચિને હરાવી. હા, એના મનમાં ભડકાડે એમ થતું હતું કે રુચિને થોડું અપમાનજનક કહેવાયું એ કહેતું બોલતું ન હતું. ચર્ચાનું ધોરણ પણ સત્ય પર જ આધારિત હતું એમ કહી શકાય તેમ ન હતું.

રુચિનું મુખ પડી ગયું એ તેને ન ગમ્યું. છતાં એના અહંકાર તો એને કલા જ કરતો. રુચિએ આવી માખતમાં જકડી વલણ ન રાખ્યું હોત તો 'ખેડું' પડી જવાનો વારો ન આવત.

જતાં એ એને લાગી આવ્યું. એમ તો શરીરના નાકથી વળાવી દેતો તે આજે એને ધેર મૂકી આવ્યો. સામેથી ચાની માગણી કરી. આમ મવમપદા ધણી ક્યાં છતાં એના મનના ચચરાટ એના કોષિકાવ નાજી ખુલ્લા કરી રહ્યો ત્યારે એને વસમું લાગ્યું.

દર રવિવારે તેઓ ફરવા જતા. આ ચચરાટ જ એને બીજે રવિવારે રુચિના દાર પર લાવી દીધો. રુચિએ એને આવડાવો, પથુ કહ્યું. 'હેમેન, આજે ફરવાનું મન નથી. અહીં જ બેસીએ તો. માડું જરા માથું દુખે છે. રુચિના સ્વરમાં નિશ્ચય ન હતો. ઉવડું નિશ્ચય કરવાનું સમા માથુંસને સોંપવાની વાત એના સ્વરમાંથી ઉપસતી હતી. પેલા ચચરાટના અનુસંધાનમાં જ હેમેન્ડ્રે આ વાત લીધી.

રુચિએ એની નોંધ ન લેવાનો જ વિચાર રાખ્યો. 'મને અત્યાર સુધી શરીર પર ગર્વ હતો પણ આજે ખગર પડી કે મારે શરીર હોય...'

હેમેન્ડ્રે પણ એ હજવાસચાં જાણે, 'શરીર નહિ માથું' ય હોય અને એ દુખે પણ, લાલ, ઘું માથું નેહિં તો ખરા,

હેમેન, તું ડોક્ટર હોત ને તોય તને એની ખગર પડત નહિ.'

'હોલ એ તો, આપણે જરા ફરવા જશું તો મટી જશે.'

'ખરેખર હેમેન, મડું માથું દુખે છે. મારે પામનાં જરૂર છે.'

'મારી નહિ?'

'નેહું હું હા પારીશ તો તું પાછો કહીશ કે શું હું પામ છું અને મારે તારી જરૂર નથી એનું કહેવા માટે મારી પામે કાઈ કારણ નથી.'

'મને થયું તે દિવસે ચર્ચા કરી એનું તને ખોડું લાગ્યું હોય'

'સાચું કહ્યું કે ખોડું?'

'સો ટકા સાચું.'

'ખહેલાં તો મને હતું કે તું મને તે કહે એનું મને ખોડું ન લાગે પણ તે દિવસે તે વધારે ખેચ્યું. પાપા અને બાપા પર પ્રહારો ક્યાં એ જમ્યું નહિ. તે આ માગીને પીધી એ રીતે તારું ઉમદાપણું પણ દેખાડ્યું, એની મેં વારવાર નાલ લેવા માંડી પણ મન વળીવળીને પેલા અપમાનજનક શબ્દો તરફી ક્રેષ પાછુ વળ્યું નહિ મારા મનમાં દુઃખ ન સમાયું એટલે મારી પેલી બહેનપણીને તું ઓળખે, પેલી લીલેપાલેંવાળી.'

'પેલી બીના?'

'હા, મેં એને બધી વાત કરી. ત્યારે મને તેણે કહ્યું કે મારે પણ આવો એક પ્રસંગ બન્યો હતો. મેં તો એની સાથે સંબંધ તરત કાપી નાખ્યો હતો પણ હું તને એની સલાહ ન આપું. આવું તો થવા કરે. અત્યારે મને એમાં મારી ઉતાવળ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે.'

'તે પછી માથાના વાત ક્યાંથી આવી પડી?'

હારી ભાત

હેમેન્ડનો હરખ આને મનમાં સમાતો ન હતો. આને એ એની મંજેતર રુચિની સાથે ફરવા ગયો, એમાં ચર્ચા નીકળી. તેમાં રુચિને હરાવી. હા, એના મનમાં જીંદગીએ એમ ચતુ' હતું કે રુચિને થોડું અપ-માનજનક કહેવાયું એ કહેવું જોઈતું ન હતું. ચર્ચાનું ધોરણ પણ સત્ય પર જ આધારિત હતું એમ કહી શકાય તેમ ન હતું.

રુચિનું મુખ પડી ગયું એ તેને ન ગમ્યું. છતાં એના અહંકાર તો એને કયા જ કરતો. રુચિએ આવી બાળતમાં જાછી વલણ ન રાખ્યું હોત તો થોડું પડી જવાના વારા ન આવત.

છતાં એ એને લાગી આવ્યું. એમ તો શેરીના નાકેથી વળાવી દેતો તે આને એને ઘેર મૂકી આવ્યો. સામેથી ચાની માગણી કરી. આમ મલમપટ્ટા કમળા કર્યા છતાં એના મનના ચચરાટ એના કાપેકાપ જાણે ખુલ્લા કરી રહ્યો ત્યારે એને વસમું લાગ્યું.

દર રવિવારે તેણે ફરવા જતા. આ ચચરાટ જ એને થીજે રવિવારે રુચિના દાર પર લાવી દાવે. રુચિએ એને આવકાર્યો, પણ કહ્યું, 'હેમેન્ડ, આને ફરવાનું મન નથી. આડી જ બેસીએ તો. મારું જરા માથું દુખે છે. રુચિના સ્વરમાં નિશ્ચય ન હતો. ઉપકૃત' નિશ્ચય કરવાનું સમા માથુસને સંપવાની વાત એના સ્વરમાંથી ઉપસતી હતી. પેલા ચચરાટના અનુ-સંધાનમાં જ હેમેન્ડે આ વાત લીધી.

રુચિએ એનો નોંધ ન લેવાતો જ વિચાર રાખ્યો. 'મને અત્યાર સુધી શરીર પર ગર્વ હતો પણ આને ખમર પડી કે મારે શરીર હોય...'

હેમેન્ડ પણ એ ઉઠવાસમાં લાગ્યો, 'શરીર નહિ માથું' ય હોય અને એ દુખે પણ, લાવ, હું માથું જોડું તો ખરો—

હેમેન્ડ, હું ડોક્ટર હોત ને તોય તને એની ખમર પકત નહિ.'

હોય એ તો, આપણે જરા ફરવા જાયું તો મટી જશે.'

'ખરેખર હેમેન્ડ, મારું માથું દુખે છે, મારે બામની જરૂર છે.'

'મારી નહિ?'

'જો હું હા પાડીશ તો હું પાંચે કહીશ કે હું હું બામ હું અને મારે તારી જરૂર નથી એવું કહેવા માટે. મારી પામે કાઈ કારણ નથી.'

'મને થયું' તે દિવસે ચર્ચા કરી એનું તને ખોડું લાગ્યું હોય.'

'સાચું કહું કે ખોટું?'

'સો ટકા સાચું.'

'પહેલાં તો મને હતું કે તું ગમે તે કહે એનું મને ખોડું ન લાગે પણ તે દિવસે તે વધારે મેચ્યું. પપ્પા અને બધા પર પ્રહારો કર્યા એ ગમ્યું નહિ. તે આ માચીને પીધી એ રીતે તારું ઉમદામયું પણ દેખાડ્યું, એની મે' વારવાર નોંધ લેવા માંડી પણ મન વળીરળીને પેલા અપમાનજનક શબ્દો તરફથી કેમેય જાણુ વળ્યું નહિ મારા મનમાં દુઃખ ન સમાયું એટલે મારી પેલી જહેનપણીને તું જોળાવે, પેલી વીણેપાઈવાળી.'

'પેલી ખીના?'

'હા, મે' એને બધી વાત કરી. ત્યારે મને તેણે કહ્યું કે મારે પણ આવો એક પ્રસંગ બન્યો હતો મે' તો એની સાથે સંબંધ તરત કાપી નાખ્યો હતો પણ હું તને એની સલાહ ન આપું. આણું તો થવા કરે. અત્યારે મને એમાં મારી ઉતાવળ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે.'

'તો પછી માયાના વાત ક્યાંથી આવી પડી?'

‘મારે એ ‘પશુ’ જ સાંભળવું છે.’

‘એ જ કહું છું. મને આજે જિન્દગીનો અફસોસ રહી ગત.’

‘કેમ ?’

‘મેં એ ચિત્રને ફાડી નાખ્યું હોત.’

‘કેમ ? એમાં કોઈ એવી સ્મૃતિ ભગી મઈ હતી ?’

‘ના, એવું બન્યું કે એ ચિત્ર મારામાં જન્મ્યું ત્યારે મને એમ થયું કે મારું સાચું અસ્તિત્વ વસોવાઈ રહ્યું છે.

‘તું’ માનીય નહિ પશુ પૂરા છ મહિના મેં એ ચિત્રને મારા હૃદયના રંગમાં ઘોળ્યું હતું.’

‘દરેક કલાકારે ક્યારેક એવી-ઘાંટીમાંથી પસાર થવું પડે છે !’

‘પશુ મારે એવું બન્યું કે ત્યાં મારી ઘાંટી પૂરી ન થઇ. મારા મનમાં એટલો જ ધો ઉત્સાહ હતો કે આ ચિત્ર એવું અફસાતુન બનશે કે જગતમાં નામના રહી જશે ?’

‘રહી જ રઈ ને.’

‘ના, એમ તે સહેવું ન બન્યું. જ્યારે એ ચિત્ર મેં પૂરું કર્યું ત્યારે મારું મન ખૂબ પાછું પડી ગયું. મને થયું કોઈ પ્રેમિકાએ તેના પ્રિયતમને કારણે વિના એ યાપડ મારીને ના પાડી.’

સુમનના મુખ પર તે વખતે પશુ પેલી વિહ્વળતા-નિરાશા ઉતરી આવી : ‘મેં મૂગા રહેવાનું યોગ્ય માન્યું.’

‘બધું ખમતો છુટાઈ ગયો હોય એમ દૂ’

દિવસો સુધી ઉદાસ રહ્યો. પછી તો એ ચિત્ર એટલું બધું અકાર્થ થઈ પડ્યું કે મેં એને ફાડી નાખવાનો વિચાર કર્યો. મને થયું કે આના કરતાં તો સિનેમાના પોસ્ટરો જ ચીતરતો હોત તો તેમાં કોઈ મદત્વાકાંક્ષી તો નહિ. હું ફાડી નાખવાનો તૈયારી કરતો હતો તે સમયે તું આવી ગયો.’

‘કયે દિવસે ?’

‘તું પહેલીવાર આ રૂમ ઉપર લાભીને લઈને આવ્યો હતો. તમે એટલો બધો આનંદ લઈને આવ્યા હતા કે મને તેનો ગાઢ સંસ્પર્શ થયો.’

‘તે દિવસે આપણે રાતના બે વગાડયા હતા. મારા મિસિસ પશુ તે ઘણીવાર યાદ કરે છે.’

‘તમે બે વાગે ગયા પછી એ ચિત્ર ફાડવાને બદલે મેં એને સાવ નીચે મારી નજરે ક્યાંય ન પડે તે રીતે મૂક્યું. ત્યારબાદ હું ગળાબૂડ કામમાં હતો પશુ આ ચિત્ર સામે હું સાવ નાસીપાસ થયો હતો એ વાત મારા મજાજમાંથી પળવાર ખસતી ન હતી. એક દિવસ શું સૂઝ્યું કે એ ચિત્ર પુનઃ મેં હાથમાં લીધું.

ને બે ત્રણ કલાકમાં કાચુ બધું કઈ રીતે પેલી કલ્પનાની સંષ્ટિ મારી પીંછીમાંથી નીતરી રહી. પછી તો હમણાં જગતે પશુ એના પર પસંદગીની મહેલ મારી. મારા ટાઈમા રહી રહીને પેલા ‘નો’ અને ‘તો’ ભગી બધા છે.’

‘એક વાત તો સાચી કે આ તારા વિજયમાં મારો અને મારા મિસિસનો ભાગ છે ?’ હું હમી રહ્યો.

કોઈ પશુ વિષયમાં અતિશયતા હાનિકારક છે. અતિશય સુખથી છડી જવાય છે. અતિશય દુઃખથી લાંગી પડાય છે. સુખ અને દુઃખનું પ્રમાણસર મિશ્રણ જીવનને ઉપકારક બને છે, પશુ જીવનની કદમ્બતા એ છે કે, આ પ્રમાણનું વિધિને જ્ઞાન નથી.

‘મારે એ ‘પણ’ જ સાંભળવું છે.’

‘એ જ કહું છું. મને આજે જિન્દગીનો અફસોસ રહી ગયો.’

‘કેમ ?’

‘મેં એ ચિત્રને ફાડી નાખ્યું હોત.’

‘કેમ ? એમાં કોઈ એવી રચના લગ્યા મઠે હતી ?’

‘ના, એવું બન્યું કે એ ચિત્ર મારામાં જન્મ્યું ત્યારે મને એમ થયું કે મારું સાચું અસ્તિત્વ વસોવાઈ રહ્યું છે.’

‘તું મનનીય નહિ પણ પૂરા જ મહિના મેં એ ચિત્રને મારા હૃદયના રંગમાં ધોળું હતું.’

‘દરેક કલાકારે ક્યારેક એવી-ધાંટીમાંથી પસાર થવું પડે છે !’

‘પણ મારે એવું બન્યું કે ત્યાં મારી ધાંટી પૂરી ન થઈ. મારા મનમાં એટલો બધો ઉત્સાહ હતો કે આ ચિત્ર એવું અફસોસન બન્યું કે જગતમાં નામના રહી જશે ?’

‘રહી જ રહે ને.’

‘ના, એમ તે સહેલું ન બન્યું. ત્યારે એ ચિત્ર મેં ‘પૂરું’ કહ્યું ત્યારે મારું મન ખૂબ પાછું પડી ગયું. મને થયું કોઈ પ્રેમિકાએ તેના પ્રિયતમને કારણે વિના એ ચપ્પડ મારીને ના પાડી.’

સુખનના સુખ પર તે વખતે થયું પેલી વિહ-વળતા-નિરાશા ઉત્તરી આવી : ‘મેં ત્રણ રહેવાનું ચોખ્ખું માન્યું.’

‘જાણે ખામોશી છુટાઈ ગયો હોય એમ હું દિવસો સુધી ઉદાસ રહ્યો. પછી તો એ ચિત્ર એટલું બધું અકારું થઈ પડ્યું કે મેં એને ફાડી નાખવાનો વિચાર કર્યો. મને થયું કે આના કરતાં તો સિનેમાના પોસ્ટરો જ ચીતરતા હોત તો તેમાં કોઈ સ્વચ્છતા તો નહિ. હું ફાડી નાખવાની તૈયારી કરતો હતો તે સમયે તું આવી ગયો.’

‘ક્યે દિવસે ?’

‘તું પહેલીવાર આ રૂમ ઉપર જાબીને લઈને આવ્યો હતો. તમે એટલો બધો આનંદ લઈને આવ્યા હતા કે મને તેનો ગાઢ સંસ્પર્શ થયો.’

‘તે દિવસે આપણે રાતના એ વગાડ્યા હતા. મારા મિસિસ પણ તે ધણીવાર યાદ કરે છે.’

‘તમે એ વાગે ગયા પછી એ ચિત્ર ફાડવાને બદલે મેં એને સાવ નીચે મારી નજરે ક્યાંય ન પડે તે રીતે મૂક્યું. ત્યારબાદ હું ગળાબૂક કામમાં હતો પણ આ ચિત્ર સામે હું સાવ નાસ્તીયાસ થયો હતો એ વાત મારા મજાજમાંથી પળવાર ખસતી ન હતી. એક દિવસ શું સૂઝ્યું કે એ ચિત્ર પુનઃ મેં હાથમાં લીધું.’

ને એ ત્રણ કલાકમાં કોણ જાણે કઈ રીતે પેલી કલ્પનાની સૃષ્ટિ મારી પીછીમાંથી નીતરી રહી પછી તો હમણાં જગતે થયું એના પર પસંદગીની મહેલ મારી. મારા હૃદયમાં રહી રહીને પેલા ‘નો’ અને ‘તો’ લગી જાય છે.’

‘એક વાત તો સાચી કે આ તારા વિચારમાં મારો અને મારા મિસિસનો ભાગ છે ?’ હું હમી રહ્યો.

કોઈ પણ વિષયમાં અતિશયતા હાનિકારક છે. અતિશય સુખથી છડી જવાય છે. અતિશય દુઃખથી ભાંગી પડાય છે. સુખ અને દુઃખનું પ્રમાણસર મિશ્રણ જીવનને ઉપકારક બને છે, પણ જીવનની કષ્ટતા એ છે કે, આ પ્રમાણનું વિધિને જાન નથી.

તિરસ્કાર, અતિ સ્વાધીપરાયણતા અને વાસ્તવિક જગતમાં યોગ્ય રીતે ગાફવાઈ જવાની અશક્તિ-આ બધાં છે પેટની ખીમારીઓ અને હોઝરીનાં ચાંદનાં કારણો... હોઝરીનું ચાંદું જીવલેણ બની શકે છે. 'લાઈફ' માસિક અનુકાર આપણા દસ જીવલેણ વ્યવહારોમાંના એ એક છે.

ચાંડપણનું કારણ શું? તેનાં સંપૂર્ણ કારણો તો કોઈ જણતું નથી, પણ ચિંતા અને બીતિ એક મહત્વનું કારણ હોઈ શકે.

ચિંતાની કેવી વિપરીત અસરો થાય છે એ જાણવા લાવણેરીમાં કે ડોક્ટર પાસે જવાની મારે જરૂર નથી. મારી ખારીમાંથી દેખાતા સામેનાં પેલાં ઘરોમાં દષ્ટિ ફેંકીને એ હું જાણી શકું એમ છું. એક ઘરમાં અતિશય ચિંતાથી માનસિક ખીમારીનાં શિકાર બનેલા દેખાય છે, બાહ્યના ઘરમાં મધુમેહનો દરદી ચિંતા કરતો દેખાય છે. જાનરમાં ભાવો ત્રણે છે અને પેલાખમાં તથા લોહીમાં સાકરનું પ્રમાણ વધી જાય છે.

પાડોશીના ઘર તરફ નજર કરવાનીય જરૂર નથી. હું અત્યારે જ્યાં બેઠો છું એ ચોરડામાં નજર નાખવીય પૂરતી છે. આ જગ્યાનો અજાણિતો સાલિક અતિશય ચિંતા કરીને અકાળે કબરમાં પેટી ગયો છે. સધિવા અને સાંધાનો વરમ ધણી વાર ચિંતાનું પરિણામ હોય છે.

થાયરોઇડ પ્રાંથિની અતિ કિંપાશીલતાવાળો માણસ તમે જોયો છે? મેં જોયો છે. અધમ્મઆ જેવો બની જઈ એ મુજબતો હોય છે. એનાં હૃદયની ગતિ એકદમ તેજ થઈ જાય છે. જે સારવાર યા ઔષધો ન કરાવવામાં આવે તો દરદી મરણ

પામે છે.

મારા એક મિત્રને આ રોગ થયો હોવાથી થોડા સમય પહેલાં અમે ફિલાડેલ્ફિયામાં આના નિષ્ણત ડૉ. ઈઝરાઈલ આમને ખતાવવા ગયા હતા. આ જાનના દરદીઓનો આડતીસ વર્ષનો તેનો અનુભવ છે. પહેલાં જ પ્રશ્ન તેણે મારા મિત્રને આ પૂછ્યો, "શરીર ચિંતા કરીને આ વહેારી લીધું છે?" તેણે ચેતવણી આપી કે ને મારો મિત્ર ચિંતા કરવાનું બંધ નહીં કરે તો મધુમેહ, હૃદયરોગ, હોઝરીનું ચાંદું ઈતિ ખીજ રોગોનો પણ તે શિકાર થઈ પડશે.

હૃદયરોગ એ અમેરિકાનો પ્રથમ નંબરનો સંહારક રોગ છે. ખીજ વિશ્વયુદ્ધ વખતે યુદ્ધમાં સ્વાત્રણ લાખ નેટલા માણસો મરાયા, પણ એ જ અરસામાં હૃદયરોગે ૨૦ લાખ નાગરિકોનો ભોગ લીધો, અને એમાંથી દસ લાખને તો ચિંતા અને ઉદ્વેગને કારણે જ હૃદયરોગ થયેલો. હા, આથી જ ડોક્ટર એલેક્સીસ કેરોલે કહ્યું છે, "જો ધમાધારી માણસોને ચિંતાઓનો સામનો કરવાનું આવડતું નથી તેઓ નાની વયમાં જ અવસાન પામે છે."

દસિણુમાંના નીચો લોકો અને ચીનના લોકોને ચિંતાનો હૃદયરોગ ભાગ્યે જ થાય છે, કારણ કે તેઓ શાંત જીવન ગાળે છે. હૃદય બંધ પડવાથી મરણ પામતા ડોક્ટરોની સંખ્યા ઘટત કરતાં વીસ ગણી છે. ડોક્ટરો ધમાધિયું જીવન ગાળે છે અને દૃઢ ભોગવે છે.

એક ચોંકાવનારી જલ્પ લિના કહું: મહત્વના પાંચ રોગોથી મરણ પામનાર અમેરિકનો કરતાં આત્મહત્યા કરનાર અમેરિકનોની સંખ્યા મોટી છે.

શા માટે? મોટા ભાગે આનો જવાબ છે 'ચિંતા'.

રામજી આઘ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ, ગીતમ જુદાં આઘ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. મહાવીર આઘ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. ગાંધીજી આઘ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. જ્યાં સુધી માનવ છે ત્યાં સુધી સમસ્યાઓ તો રહેશે જ. એટલે સવાલ સમસ્યાના સમાધાન (નિરાકરણ)નો નથી, ચિંતાના સમાધાનનો છે.

-વિનોબાજી

તિરસ્કાર, અતિ સ્વાધીપરાયણતા અને વાસ્તવિક જગતમાં યોગ્ય રીતે ઝાઝવાઈ જવાની અશક્તિ-આખર્ષા છે પેટની ખીમારીઓ અને હોઝરીનાં ચાંદનાં કારણો... હોઝરીનું ચાંદું જીવલેણ બની શકે છે. 'લાઈફ' માસિક અનુસાર આપણા દસ જીવલેણ વ્યધિઓમાંની એ એક છે.

ચાંદપણનું કારણ શું? તેનાં સંપૂર્ણ કારણો તો કોઈ જાણતું નથી. પણ ચિંતા અને બીતિ એક મહત્વનું કારણ હોઈ શકે.

ચિંતાની કેવી વિપરીત અસરો થાય છે એ જાણવા લાયકેરીમાં કે ડોક્ટર પાસે જવાની મારે જરૂર નથી. મારી બારીયાંથી દેખાતા સામેનાં પેલાં ઘરોમાં દષ્ટિ ફેકીને એ હું જાણી શકું એમ છું. એક ઘરમાં અતિશય ચિંતાથી માનિસક ખીમારીનાં સિકાર બનેલા દેખાય છે. બાજુના ઘરમાં મધુમેહનો દરદી ચિંતા કરતો દેખાય છે. જળનરમાં ભાવો ત્રડે છે અને પેટાળમાં તથા લોહીમાં સાકરનું પ્રમાણ વધી જાય છે.

પાડોશીના ઘર તરફ નજર કરવાનીય જરૂર નથી. હું આભારે જ્યાં બેઠો છું એ ઝોરડામાં નજર નાખવીય પૂરતી છે. આ જગ્યાનો અગાઉનો સાધિક અતિશય ચિંતા કરીને અકાળે કબરમાં પેદા થયો છે. સધિવા અને સાંધાનો વરમ ધણી વાર ચિંતાનું પરિણામ હોય છે.

માયરોડ મંચિની અતિ કિંપાશીલતાવાળો માણસ તમે જોયો છે? મેં જોયો છે. અધમ્મઆ નેવે બની જઈ એ ધ્રુજતો હોય છે. એનાં હૃદયની ત્રિતિ એકદમ તેજ ધઈ જાય છે. જે સારવાર યા ઝોપરેશન ન કરાવવામાં આવે તો દરદી મરણ

પામે છે.

મારા એક મિત્રને આ રોગ થયો હેતાથી થોડા સમય પહેલાં અમે હિલારેન્સિયામાં આના નિષ્કાન ડો. ઈઝરાઈલ સામને બતાવવા ગયા હતા. આ જગ્યા દરદીઓનો આઝીસ વધેનો તેનો અનુભવ છે. પહેલાં જ પ્રશ્ન તેણે મારા મિત્રને આ પૂછ્યો, "શું ચિંતા કરીને આ વહેારી લીધું છે?" તેણે ચેતવણી આપી કે જે મારો મિત્ર ચિંતા કરવાનું બંધ નહિ કરે તો મધુમેહ, હૃદયરોગ, હોઝરીનું ચાંદું ઈતિ ખીજ રોગોનો પણ તે સિકાર ધઈ પડશે.

હૃદયરોગ એ અમેરિકાનો પ્રથમ નંબરનો સંહારક રોગ છે. ખીજ વિશ્વયુદ્ધ વખતે યુદ્ધમાં શ્વાનણ લાખ નેટલા માણસો મરાયા, પણ એ જ અરસામાં હૃદયરોગે ૨૦ લાખ નાગરિકોનો જીવ લીધો, અને એમાંથી દસ લાખને તો ચિંતા અને ઉદ્વેગને કારણે જ હૃદયરોગ થયેલો. હા, આથી જ ડોક્ટર એલેક્સીસ કેરોલે કહ્યું છે, "જો ધંધાધારી માણસોને ચિંતાઓનો સામનો કરવાનું આવડતું નથી તેઓ નાની વયમાં જ અવસાન પામે છે."

દક્ષિણમાંના નીચો લોકો અને ચીનના લોકોને ચિંતાનો હૃદયરોગ જાણે જ થાય છે, કારણ કે તેઓ શાંત જીવન ગણે છે. હૃદય બંધ પાડવાથી મરણ પામતા ડોક્ટરોની સંખ્યા ઘેડૂત કરતાં વીસ ગણી છે. ડોક્ટરો ધમાકિયું જીવન ગણે છે અને દડે ભોગવે છે.

એક ચોક્કાવનારી સત્ય ગિના કહ્યું: મહત્તરના પાંચ રોગોથી મરણ પામનાર અમેરિકાનો કરતાં આત્મહત્યા કરનાર અમેરિકાની સંખ્યા મોટી છે.

શા માટે? મોટા જાણે આનો જવાબ છે 'ચિંતા'.

રામજી આવ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ, ગૌતમ છુદ્ધ આવ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. મહાવીર આવ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. ગાંધીજી આવ્યા અને ગયા, પરંતુ સમસ્યા તો રહી જ. જ્યાં સુધી માનવ છે ત્યાં સુધી સમસ્યાઓ તો રહેશે જ. એટલે સવાલ સમસ્યાના સમાધાન (નિરાકરણ)નો નથી, ચિંતાના સમાધાનનો છે.

-વિનોબાજી

દે છે ત્યારે પણ ચિંતા વધી જાય છે આ પ્રકારની ચિંતાનો ખોળે આપણને ઘણો જ અઘળાની નાખે છે બધા સુધી અતરાતમાને સંતોષ થતા નથી ત્યા સુધી તે આપણને ચિંતા કરાવ્યા જ કરે છે આપણી જાતે આપણે તે ચિંતાને દૂર કરી શકતા નથી આ જાતની ચિંતા માટે “ચિંતા ચિંતા સમાન છે” એ ઉદાહરણ હઈએ છીએ

ચિંતા થવાનું નીચું કારણ ખીજા પર રાખવો પડતો આધાર છે જેની પર આપણે આધાર રાખીએ છીએ, જેને પ્રેમપાન ગણીએ છીએ તેને ગુમાવી બેસીએ એવું આપણાથી કંઈક થઈ જાય તો તરત જ ચિંતા થઈ આવે છે, અથવા આની ખીજા બાજુનો પ્રસંગ આ રીતે જ બનતું હોય છે ચિંતાનું અસ્તિત્વ સૌથી નાના બચ્ચાઓમા પણ જોવા મળે છે ધાવણ ધાવતા બાળકને ધાવતા અસંતોષ થઈ આવતા તે બચ્ચું ભરી લે છે આમ પ્રેમને બદલે વધી ગયેલા ગુસ્સાના પ્રમાણથી કોંઈને કારણે તેના પોતાનો વિનાશ થશે તેવી ચિંતા તેને થઈ આવે છે, તેને depressive anxietyનો અનુભવ થાય છે ગુસ્સો કરાવનાર પરિસ્થિતિ લાગે વખત લખાય તો તેના ગુસ્સાનો તેને ભય લાગવા મળે છે અને તે ગુસ્સો તેના નાશ કરવામા અટકે તેમ નથી તેવા ખ્યાલ આવતા તે Persecutory anxietyથી પીડાય છે આ કારણે માણસમા તેને ઉદાસ બનાવી દેનારી કે તેના વિનાશ ખીજાએ કરશે તેવા ખ્યાલ લાવનારી એવી પ્રકારની ચિંતા જોવામા આવે છે અદર્શી થઈ આવતી ચિંતાનો ખોળે આપણને ખૂબ જ ભારે લાગે છે, કારણ કે તેના કારણે વિશે આપણે અજાત હોઈએ છીએ બધા સુધી આ અજાત ચિંતા થવા કરતી હોય છે ત્યા સુધી આપણે કશામા ખ્યાન પરાંવી શકતા નથી, કશામા રસ લઈ શકતા નથી કે કોઈ સાથે પ્રેમ ભર્યો લાવ અનુભવી શકતા નથી આપણી બુદ્ધિ પર પણ ચિંતાની અસર થાય છે, તેથી જ્યારે ચિંતા પ્રસ્ત અવસ્થામા હોઈએ ત્યારે આપણી શક્તિઓનો ખરાબર ખ્યાલ ખીજાએ તે આપી શકતા નથી

કેટલાક લોકોને કશું જ બ્યાજખી કારણ ન

હોય છતાં ભવિષ્યમા શું થશે તેની ચિંતા તેમને વાર વાર થઈ આવે છે જેઓમા આ ચિંતા ઉપ ખની જાય છે તેમને બધા ત્યા ભય લાગે છે એક સ્માત થશે, ધરતીક પ થશે, આગ લાગશે તેવા ભય અકારણ થવા જ કરે છે આવા માણસોમા ખૂબ અધીરાઈ હોય છે તેઓને કશું જ નુસ્સાન ત થયું હોય તો પણ તેમને તેવી ચિંતા થવા જ કરે છે

આપણામા એક વર્ગ એવા પણ છે કે જેમને કંઈક થવાનું છે એવો ભય લાગવા કરે છે એક માણસે મને કહેતું કે જ્યારે જ્યારે તે ટ્રેનમા કે પ્લેનમા મુસાફરી કરે છે ત્યારે તેને એમ જ લાગ્યા કરે છે કે અકસ્માત થવાનો જ છે મારા એક દરદીએ તેને થઈ આવતી એક ચિંતાનું વર્ણન કરતા કહેતું કે જ્યારે જ્યારે તેની મા વીજળીના પખા નીચે બેસે છે ત્યારે તેને એમ જ ચિંતા થઈ આવે છે કે પખાનું એક પાખડું છૂટું પડી તેની મા પર પડશે. આથી જ્યારે જ્યારે તે તેની મને પખા નીચે બેઠેલી જુએ છે ત્યારે ત્યારે ગમે તેવું બહાનું બતાવી પખો બંધ કરે ત્યારે તે નિરાતે બેસી શકે છે આની જ રીતે એક ખીજા વ્યક્તિએ મને કહેતું કે, તેના સૌથી નાના દીકરાને કોઈ અકસ્માત થશે જ તેની ચિંતા તેને સતત થવા કરતી હોય છે, તેથી તે પોતાને ઘેરથી બે કલાક માટે દૂર ગયો હોય તો પણ બહારથી છોડા વિખેની તપાસ કરી લે છે ખાસ કરીને તે બહારનામ જાય છે ત્યારે તેની ચિંતા વધી પડે છે અને ચિંતાના દળાણથી જ્યારે તે ટકકોલ કરી ઘેર છોડાની કુશળતા જાણી લે છે ત્યારે તેને નિરાત વગે છે

બુદ્ધિપૂર્વક આ માણસો સમજતા હોય છે કે કશું જ થવાનું નથી છતાં તેની અદમ્ય ચિંતા તેમને થવા જ કરે છે અને આ ચિંતાના દળાણ નીચે તેમને જે કરવું નથી હોતું તે કરવું પડે છે

હવે ચિંતા શાથી થાય છે એ આપણે જાણવું જરૂરી છે આપણી બધી ચિંતાઓનું મૂળ આપણી શક્તિઓમા છે જે શક્તિઓનો અવરોધ થશે હોય

અનુ ૫૬ ૨૨૫]

દે છે' ત્યારે પણ ચિંતા વધી જાય છે. આ પ્રકારની ચિંતાનો બોલો આપણને ઘણો જ અડગાની નાખે છે. જ્યાં સુધી અંતરાત્માને સંતોષ થતો નથી ત્યાં સુધી તે આપણને ચિંતા કરાવ્યા જ કરે છે. આપણી જાતે આપણે તે ચિંતાને દૂર કરી શકતા નથી. આ જાતની ચિંતા માટે "ચિંતા ચિંતા સમાન છે" એ ઉદાહરણ દઈએ છીએ.

ચિંતા થવાનું ત્રીજું કારણ બીજા પર રાખવો પડતો આધાર છે. જેની પર આપણે આધાર રાખીએ છીએ, જેને પ્રેમપાત્ર ગણીએ છીએ તેને શુભાવી ખેસીએ એવું આપણાથી કંઈક થઈ જાય તો તરત જ ચિંતા થઈ આવે છે, અથવા આવી બીજા બાબતો પ્રસંગે આ રીતે જ બનતું હોય છે. ચિંતાનું અસ્તિત્વ સૌથી નાનાં બચ્ચાંઓમાં પણ જોવા મળે છે. ધાવણ ધાવતાં બાળકને ધાવતાં અસંતોષ થઈ આવતાં તે 'બચકું' ભરી લે છે. આમ પ્રેમને બદલે વધી ગયેલા શુસ્સાના પ્રમાણથી કોઈને કારણે તેના પોતાના વિનાશ થશે તેવી ચિંતા તેને થઈ આવે છે, તેને depressive anxietyનો અનુભવ થાય છે. શુસ્સો કરાવનાર પરિસ્થિતિ હાંમે વખત હાંબાય તો તેના શુસ્સાના તેને ભય લાગવા મળે છે અને તે શુસ્સો તેના નાશ કરવામાં અટકે તેમ નથી તેવા ખ્યાલ આવતાં તે Persecutory anxietyથી પીડાય છે. આ કારણે માણસમાં તેને ઉદાસ બનાવી દેનારી કે તેના વિનાશ બીજાઓ કરશે તેવા ખ્યાલ લાવનારી એવી બે પ્રકારની ચિંતા જોવામાં આવે છે. અદરથી થઈ આવતી ચિંતાના બોલો આપણને ખૂબ જ ભારે લાગે છે, કારણ કે તેના કારણે વિશે આપણે અચાત દોઈએ છીએ. જ્યાં સુધી આ અચાત ચિંતા થવા કરતી હોય છે ત્યાં સુધી આપણે કદામાં આન પરાંતી શકતા નથી, કદામાં રસ લઈ શકતા નથી કે કોઈ સાથે પ્રેમ-ભણે લાવ અનુભવી શકતા નથી. આપણી બુદ્ધિ પર પણ ચિંતાની અસર થાય છે, તેથી જ્યારે ચિંતા-પ્રસ્ત અવસ્થામાં હોઈએ ત્યારે આપણી શક્તિઓનો બરાબર ખ્યાલ બીજાઓને આપી શકતા નથી.

કેટલાક લોકોને કશું જ બ્યાજબી કારણ ન

હોય છતાં ભવિષ્યમાં શું થશે તેની ચિંતા તેઓ વારંવાર થઈ આવે છે. જેઓમાં આ ચિંતા ઉપ બની જાય છે તેમને જ્યાં ત્યાં ભય લાગે છે, અકસ્માત થશે, ધરતીકંપ થશે, આગ લાગશે તેવા ભય અકારણ થવા જ કરે છે. આવા માણસોમાં ખૂબ અધીરાઈ હોય છે. તેઓને કશું જ નુકસાન ત થયું હોય તો પણ તેમને તેવી ચિંતા થવા જ કરે છે.

આપણામાં એક વર્ગ એવો પણ છે કે જેમને કંઈક થવાનું છે એવો ભય લાગ્યા કરે છે. એક માણસે મને કહેયું કે જ્યારે જ્યારે તે ટ્રેનમાં કે પ્લેનમાં યુરાફરી કરે છે ત્યારે તેને એમ જ લાગ્યા કરે છે કે અકસ્માત થવાનો જ છે. મારા એક દરદીએ તેને થઈ આવતી એક ચિંતાનું વર્ણન કરતાં કહેયું કે જ્યારે જ્યારે તેની મા પીઞ્જાના પંખા નીચે ખેસે છે ત્યારે તેને એમ જ ચિંતા થઈ આવે છે કે પંખાનું એક પાંખકું છૂટું પડી તેની મા પર પડશે. આથી જ્યારે જ્યારે તે તેની માને પંખા નીચે ખેડેલી બુએ છે ત્યારે ત્યારે ગમે તેવું બહાનું બતાવી પંખો બધ કરે ત્યારે તે નિરાતે ખેસી શકે છે. આવી જ રીતે એક બીજા વ્યક્તિએ મને કહેયું કે, તેના સૌથી નાના દીકરાને કોઈ અકસ્માત થશે જ તેવી ચિંતા તેને સતત થવા કરતી હોય છે, તેથી તે પોતાને ઘેરથી બે કલાક માટે દૂર ગયો હોય તો પણ બહારથી હાકરા વિપેની તપાસ કરી લે છે. ખાસ કરીને તે બહારગામ જાય છે ત્યારે તેની ચિંતા વધી પડે છે અને ચિંતાના દબાણથી જ્યારે તે ટૂંકકાલ કરી ઘેર છોડનારી કુશળતા બચી લે છે ત્યારે તેને નિરાંત વગે છે.

બુદ્ધિપૂર્વક આ માણસો સમજતા હોય છે કે કશું જ થવાનું નથી છતાં તેની અદ્ય ચિંતા તેમને થવા જ કરે છે અને આ ચિંતાના દબાણ નીચે તેમને જે કરવું નથી હોતું તે કરવું પડે છે.

હવે ચિંતા શાથી થાય છે એ આપણે જાણવું જરૂરી છે. આપણી બધી ચિંતાઓનું મૂળ આપણી જાતિઓમાં છે. જે જાતિઓના અવરોધ' થશે હોય' અનુ. ૫૬ ૨૨૫]

એવો જ અનુભવ થવાનો. અહીં પણ રાત્રિ તો એવી જ પ્રતીક્ષામાં વીતી છે. એટલા લાંબા સમય માટે પાંપણે પલકારે પણ મારે નથી. પણ હવે પ્રભાતની વેળા આવી છે ત્યારે નયણાં નિંદરે ઘેરાવા લાગ્યાં છે.

પણ જુઓ, આ નિંદરનો એને કંઈ નથી. બદલે મને તો એનું લાગે છે કે એ ખરેખર આંખ મીચવા માગે છે, નિંદરને મારગ આપવા માગે છે. એનું કારણ એ કેવું કાવ્યાત્મક આપે છે !

સાજનના આગમન પહેલાંની આ બિંધ છે માટે એ એને અણમૂલ લાગે છે. એ બિંધ પેલાનાં પગલાંથી પણ ન ભેડે એવી એની ઈચ્છા છે. પછી પ્રભાતપ્રાંખીઓના કલરવ કે ઉપાના આગમનેત્સવના કિલ્લોલથી તો એ બગવા માગે જ શા માટે ?

આની પાછળ એક સુંદર સ્વપ્ન રહેલું છે. સજની ઈચ્છે છે કે આ અણમૂલ બિંધ માત્ર પરમના સ્પર્શે જ વિદાય લે. પાંપણ ત્યારે પણ હવે ઉઘેડે ત્યારે સર્વપ્રથમ એ સાજનના સ્મિતનો જ સ્પર્શ થવો ઘટે. આ ન બનવાનું હોય ત્યાં સુધી વલવલતી પાંપણોના બધ પિંજરમાં જ એ પોતાનાં કોટા-પખીને પૂરી રાખવાનું પસંદ કરે છે.

તે કેવું હશે પેલાનું આગમન ? બહુ કે કોઈ ધનધેરી નિંદરમાંથી એક તેજસ્વનનો ઉદય થતો હોય એવું. કવિ ઠાકુરને ઝીલવા માટે એમની જ જિંદગીએ જવું રહ્યું, એમનું જ બિંડાણ ફેળવવું રહ્યું. અન્યથા સ્વપ્નના જન્મની ઉત્પ્રેક્ષા આપણને કેમ કરી સમજાય ?

રવિબાણુ આગળ એક બીહુ ઉપમા આપે છે: સ્મિતનું પ્રથમ કિરણ જે રીતે પ્રગટ્યું હતું એ રીતે એમને મારી સામે આવવા દેજો. એ વખતે સમગ્ર સ્મિતે કેવો સમુલ્લાસ ધાર્યો હતો !

સ્મિતના પ્રારંભ વિષેની બાઈબલની પેલી જગ્ય વાણી નજર સામે તરી રહે છે: God said:

વ્યાસમુનિએ તીર્થયાત્રાનો સંગ્રહાય પ્રચલિત કર્યો. ભારતની એકતામાં તીર્થયાત્રાની પ્રજ્ઞાહીને ક્ષણો જેવો તેવો નથી. ભાગવત અને મહાભારત દ્વારા એમણે આપણા જીવનને ધ્યેય આપ્યું તથા તે ધ્યેયને પહેંચવાના સુયોગ્ય માર્ગો બતાવ્યા. ભૌતિક સંપત્તિએ આજની દુનિયાને અજબ રીતે આકર્ષી છે. પરંતુ મહર્ષિ વ્યાસ વગેરે સતોએ ચીંધેલા માર્ગે જ આપણે નહીં આલીએ તો દુનિયાનો વિનાશ અનિવાર્ય છે. વ્યાસનાં વચનોનો વિચાર કરીએ અને આપણા જીવનને તદનુસાર ઘડવાનો શ્રમ નિશ્ચય કરીએ."

"Let there be light". And there was light.- ઈશ્વરે પ્રકાશને પ્રગટવાનો આદેશ આપ્યો ને એ પ્રગટ્યો. સ્વજગતવિહીન એ શૂન્ય-વકાશમાં દિશાઓના દોર બધાવા નહેતા ત્યારે હાયાપ્રકાશની પહેલી ફલગુચણી કેવી અજબપ્રજ્ઞની બની રહી હશે ! હિમાલયની અસીમતાને નીરખવા ભલે આંખ હિમાલય એવડી નોઈએ, હૈયું તો હેમણા જેવું હોવું જ ઘટે. એ વિના પેલા પહેલા કિરણના જન્મના સાક્ષી પુનઃ પુનઃ શી રીતે બની રહેવાય ?

જગત આત્માનો પ્રથમ રોમાંચ એ ચંદનો ઘૂંટડો નથી કે ફાવે ત્યારે એને માણી શકાય. એ પ્રથમ છે માટે એક જ વખત માણવાનો રહે. એને મને તેમ વેડફી કેમ દેવાય ? અર્ધઉઘાડી આંખે મને તેમ રજળતાં રહીએ એના કરતાં દર્શનની અપેક્ષા સાથે બિંધનું એ વધારે સારું નથી ?

પ્રતીક્ષામાં આંસુ વહાવવાં એ એક સરસ સાધના હોય તો પ્રથમ કિરણ-દર્શનની અપેક્ષા સાથે પાંપણને પોદાડી દેવી એ પણ અનોખી સાધના જ છે. આમાં અરસિકતા નથી, બિંડાણ છે. પ્રખાત તો રોજ પ્રગટે છે; માટે જ એણે પોતાનું મૂલ્ય ગુમાવ્યું છે. અનંત લાગની રાત્રિના છેડે વણાયેલા પ્રભાતના વેલખૂંટની પ્રતીક્ષા આપણે કેટલી આતુરતાથી કરીએ ?

આપણે સાજન, આપણે પરમ, આપણે અંતિમ હેતુ આપણને આ રીતે જ મળવાનો છે. બીજું કંઈ જ નહીં તો એને એક વજ્રસ્પર્શનું પુષ્પ આપવા માટે, એક અજીવીધ મોતીની ભેટ આપવા માટે પણ આપણે તામ-જ-તામ રહીએ. ને કોઈ પોતાની પાંપણને પણ ભેતી નથી એ પહેલીવાર પરમને જ જુએ એ સ્થિતિ અનોખી છે.

બસ એની પ્રતીક્ષામાં ચિરકાળ માટે પાંપણને પોદાડી રાખીએ.

એવો જ અનુભવ થવાનો. અહીં પણ રાત્રિ તો એવી જ પ્રતીક્ષામાં વીતી છે. એટલા સાંખ્યા સમય માટે પાંખણે પલકારો પણ માર્યો નથી. પણ હવે પ્રભાતની પેળા આવી છે ત્યારે નયણું નિંદરે ઘેરાવા લાગ્યાં છે.

પણ જુઓ, આ નિંદરનો એને કદ નથી. બલકે મને તો એવું લાગે છે કે એ ખરેખર આંખ મીંચવા માગે છે, નિંદરને મારગ આપવા માગે છે. એવું કારણ એ કેવું કાવ્યાત્મક આપે છે !

સાજનના આગમન પહેલાંની આ જિંધ છે માટે એ એને અણમૂલ લાગે છે. એ જિંધ પેલાનાં પત્તાંથી પણ ન જોડે એવી એની ઈચ્છા છે. પછી પ્રભાતપંખીઓના કલ્પવૃક્ષે ઉપાના આગમનેત્સવના દિલ્લેલથી તો એ ભગવા માગે જ શા માટે ?

આની પાછળ એક સુંદર સ્વપ્ન રહેલું છે. સૂઝની ઈચ્છે છે કે આ અણમૂલ જિંધ માત્ર પરમના સ્પર્શ જ. વિદાય લે. પાંખણ ન્યારે પણ હવે ઉઘડે ત્યારે સર્વપ્રથમ એ સાજનના સ્મિતનો જ સ્પર્શ થવો ઇચ્છે. આ ન બનવાનું હોય ત્યાં સુધી વલવલતી પાંખણોના બંધ પિંજરમાં જ એ પોતાનાં કોકી-પંખીને પૂરી રાખવાનું પસંદ કરે છે.

તે કેવું ઠરે પેલાનું આગમન ? જાણે કે કોઈ ઘનઘેરી નિંદરમાંથી એક તેજસ્વપ્નનો ઉદય થતો હોય એવું. કવિ ઠાકુરને ઝીલવા માટે એમની જ જિંધાઈએ જતું રહ્યું, એમનું જ જીડાણ કેળવતું રહ્યું. અન્યથા સ્વપ્નના જન્મની ઉત્પ્રેક્ષા આપણને કેમ કરી સમજાય ?

રવિબાણ આગળ એક ખીણ ઉપમા આપે છે: સંપિત્તું પ્રથમ કિરણ જે રીતે પ્રગટ્યું હતું એ રીતે એમને મારી સામે આવવા દેજો. એ વખતે સમગ્ર સંપિત્તે કેવો સમુલ્લાસ ધાર્યો હતો !

સંપિત્તના પ્રારંભ વિષેની બાઈબલની પેલી ભવ્ય વાણી નજર સામે તરી રહે છે: God said:

"Let there be light". And there was light.— ઈશ્વરે પ્રકાશને પ્રગટવાનો આદેશ આપ્યો ને એ પ્રગટયો. સ્થળકાળવિહીન એ અન્ય-વકાશમાં દિશાઓના દોર બંધાવા નહોતા ત્યારે હાયાપકાશની પહેલી ફૂલગુચળી કેવી અજબજગમની બની રહી હતી ! હિમાલયની અસીમતાને નીરખવા બધે આંખ હિમાલય નેવડી નેહિએ, હૈયું તો દેરાળા જેવું હોતું જ ઘટે. એ વિના પેલા પદેના કિરણના જન્મના સાક્ષી પુનઃ પુનઃ શી રીતે બની રહેવાય ?

નિષ્પત્ત અશ્વમેધ પ્રથમ રોમાંચ એ સ્થળો ઘૂંટડો નથી કે ફાવે ત્યારે એને માણી શકાય એ પ્રથમ છે માટે એક જ વખત માણવાનો રહે. એને ગમે તેમ વેડફી કેમ દેવાય ? અર્ધઉંધાડી આંખે ત્રે તેમ રજળતાં રહીએ એના કરતાં દર્શનની અપેક્ષા સાથે જિંધવું એ વધારે સાતું નથી ?

પ્રતીક્ષામાં આંસુ વહાવવાં એ એક સરસ સાધના હોય તો પ્રથમ કિરણ-દર્શનની અપેક્ષા સાથે પાંખણને પોઢાડી દેવી એ પણ અનોખી સાધના જ છે. આમાં અરસિકતા નથી, જીડાણ છે. પ્રભાત તો રોજ પ્રગટે છે; ચાટે જ એણે પોતાનું મૂલ્ય ગમાવ્યું છે. અનંત લાગતી રાત્રિના છેડે વણાયેલા પ્રભાતના વેલખૂંટાની પ્રતીક્ષા આપણે કેટલી આતુરતાથી કરીએ ?

આપણે સાજન, આપણે પરમ, આપણે અલિપ્ત હેતુ આપણને આ રીતે જ મળવાનો છે. ખીજું કંઈ જ નહીં તો એને એકે વલ્લુસ્પર્શનું ગુણ આપવા માટે, એક અજીવીધ મોતીની ભેટ આપવા માટે પણ આપણે તાગ-બ-તાગ રહીએ. ને છતાં પોતાની પાંખણને પણ ભેટી નથી એ પહેલીવાર પરમને જ જુએ એ સ્થિતિ અનોખી છે.

બસ એની પ્રતીક્ષામાં ચિરકાળ માટે પાંખણે પોઢાડી રાખીએ.

વ્યાસમુનિએ તીર્થયાત્રાનો સંપ્રદાય પ્રચલિત કર્યો. ભારતની એકતામાં તીર્થયાત્રાની પ્રણાલીનો ફાળો જેવો તેવો નથી. ભાગવત અને મહાભારત દ્વારા એમણે આપણા જીવનને ધ્યેય આપ્યું તથા તે ધ્યેયને પહોંચવાના મુયોચ્ય માર્ગો બતાવ્યા. ભૌતિક સંપત્તિએ આજની દુનિયાને અજબ રીતે આકર્ષી છે. પરંતુ મહિર્થ વ્યાસ વગેરે સતોત્રેય ચીંધેલા માર્ગે જે આપણે નહીં ચાલીએ તો દુનિયાનો વિનાશ અનિવાર્ય છે. વ્યાસનાં વચનોનો વિચાર કરીએ અને આપણા જીવનને તદનુસાર ઘડવાનો શ્રમ નિશ્ચય કરીએ."

જિન્દગી' કપડે હંભ નહિ માયા,
તિન્દ કે' દૃઢ્ય બસતુ રઘુરાયા.

રઘુરાય ! જેનામાં દોષ, મદ, માન, મોહ,
લોભ, દોભ અને દોઢ નથી, જેનામાં કપડ, છળ
કે માથા નથી એવા માણસોના હૃદયમાં આપ વસો.

સળકે પ્રિય સળકે હિતકારી,
હુઃખ મુખ સરિસ પ્રથંસા ગારી;
કરહી' સત્ય પ્રિય બચન બિચારી,
બગત સોવત સરન તુમહારી.

જે સૌને પ્રિય છે, મોતુ' હિત કરે છે, જેને
મન દુઃખ મુખ, પ્રથંસા અને ગાળ બંધુ વસતુ
છે, જે વિચારીને સત્ય છતાં પ્રિય વચન જ બોલે
છે અને જે જાણનાં કે મૂર્તા આપના જ શરણમાં
રહે છે, પ્રભુ ! એવા પુરુષનું હૃદય આપનું કાલમી
રહેણું છે.

તુમહરી છાંડી ગતિ ફસરી નાહી;
રામ બસતુ તિન્દકે મનમાંહી,
જનની સમ જનહી' પરનારી

ધનુપરા બિયને બિયબારી.

જે હરથકિ' પરસંપતિ રેખી,
હુખિત હોદિ' પર બિપતિ વિસેવી;
છન્દસિ રામ તુમ પ્રાનપિયારે,

તિન્દ કે મન મુખ સદન તુમહારે.
સ્વામી સખા પિતુમાતુ ગુરુ,
જિન્દકે મુખ તુમ્હ તાત;
મન મંદિર તિન્દકે' બસતુ,
શ્રીય સહિત દોઉં પ્રાત.

જેને માટે તમારા સિવાય અન્ય કોઈ ગતિ
નથી, જે પરનારીને માતા જેવી ને પરધનને ઢળા-
ઢળ વિષ જેવું માને છે, જે પાસા પાને પૂંછ
જોઈ રાચે છે, બીજનું દુઃખ જોઈ જે દુઃખી થાય છે,
રામ ! તમે જેને પ્રાણીયે પ્યારા છો એવા ભજન-
જનના હૃદયમાં તમારું સ્થાન છે.

પ્રભુ, જેને મન સ્વામી, સખા, પિતા, માતા,
અને ગુરુ આ બંધુ'ય તમે જ છો, તેના મનમંદિરમાં
આપ ગીતા અને લક્ષ્મણસંદિન નિવાસ કરો.

*

ધા અને પીઠા

એક સોનાની હુકાનની બાજુમાં એક લુહારની હુકાન હતી. સોની કામ કરતો ત્યારે
ખૂબ ધીમે સ્વર ઉત્પન્ન થતો, પણ લુહાર કામ કરતો ત્યારે એજાદોના કાન ફાડી નાખે
તેવો અવાજ આવતો.

એક વખત સોનાનો એક કણ છટકીને લુહારની હુકાનમાં આવી ચડ્યો. ત્યાં
લોખંડના એક ટૂકડા સાથે તેની સલાકાત થઈ.

સુવર્ણકણે લોખંડના ટૂકડાને કહ્યું “આપણું દુઃખ સમાન છે, આપણને બન્નેને
એક જ રીતે અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે, હથોડાના ઘા મારવામાં આવે છે. છતાં હું
તો એ બધાં સુખચાપ સહન કરી લઉં છું, જ્યારે તું તો આપું ગામ ગમતી મૂકે છે...”

“તાડું કહેવું ખરું છે, મિત્ર,” લોખંડના ટૂકડાએ દુઃખી દૃઢ્યે કહ્યું : “પણ તારા
ઘા કરનારો લોખંડનો હથોડો તારો સગોભાઈ નથી, જ્યારે મારો તો એ સગો ભાઈ
‘ય’ ! પરાયા કરતાં પોતાના દ્વારા થતાં ઘાની પીઠા વધુ અસહનીય હોય છે, મિત્ર...”

જિન્દગી કપટ દંભ નહિ માયા,
તિન્દ કે દુદય બસંદુ રધુરાયા.

રધુરાય ! જેનામાં ક્રોધ, મદ, માન, મોહ,
લોભ, દોષ અને ક્રોધ નથી, જેનામાં કપટ, છળ
કે માયા નથી એવા માણસોના દૃષ્ટમાં આપ વસો.

સખકે પ્રિય સખકે હિતકારી,
દુઃખ મુખ સરિસ પ્રશંસા મારી;
કરહીં સત્ય પ્રિય બચન બિચારી,
બાગત મોવત સરન તુમહારી.

જે સોને પ્રિય છે, મોડું દિત કરે છે, જેને
મન દુઃખ મુખ, પ્રશંસા અને ગણ બધુંય સરખું
છે, જે વિચારીને સત્ય છતાં પ્રિય વચન જ બોલે
છે અને જે જગતનાં કે મતાં આપના જ ચરણમાં
રહે છે, પ્રભુ ! એવા યુગુપનું હૃદય આપનું કાથમાં
રહેલાય છે.

તુમહારી છાંડી ગતિ દ્રસરી નાહી,
રામ બસંદુ તિન્દકે મનમાંહી,
જનની સમ જનહીં પરનારી

ધનુપરા બિયને બિયભારી.

જે હરવદિં પરસંપતિ કેળી,
હુબિત દોદિં પર બિપતિ બિસેવી;
છન્દહિ રામ તુમ પ્રાનપિયારે,
તિન્દ કે મન મુખ સદન તુમહારે.
સ્વામી સખા પિતુમાતુ શુકુ,
જિન્દકે મુખ તુમદ તાત;
મન મંદિર તિન્દકે બસંદુ,
શ્રીય સહિત દોઉ જાત.

જેને માટે તમારા સિવાય અન્ય કોઈ ગતિ
નથી, જે પરનારીને માતા જેવી ને પરધનને હજા-
હજા વિષ જેવું માને છે, જે પારકા પાસે પૂંછ
નોઈ રાવે છે, જીભનું દુઃખ જોઈ જે દુઃખી થાય છે,
રામ ! તમે જેને પ્રાણીયે પ્યારા છો એવા ભગ-
વનના દૃષ્ટમાં તમણું સ્થાન છે.

પ્રભુ, જેને મન સ્વામી, સખા, પિતા, માતા,
અને શુદ્ધ આ જનુંય તમે જ છો, તેના મનમંદિરમાં
આપ મિત્રા અને લક્ષ્મણસદિન નિવાસ કરો.

*

ધા અને પીડા

એક સોનાની દુકાનની બાજુમાં એક હુકારની દુકાન હતી. સોની કામ કરતો ત્યારે
ખૂબ ધીમે સ્વર ઉત્પન્ન થતો, પણ હુકાર કામ કરતો ત્યારે ઓળંગરોના કાન ફાડી નાખે
તેવો અવાજ આવતો.

એક વખત સોનાનો એક કણ છટકીને હુકારની દુકાનમાં આવી ચડ્યો. ત્યાં
લોખંડના એક ટુકડા સાથે તેની મુલાકાત થઈ.

સુવર્ણકણે લોખંડના ટુકડાને કહ્યું “આપણું દુઃખ સમાન છે, આપણને બન્નેને
એક જ રીતે અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે, હંથોડાનાં ઘા મારવામાં આવે છે. છતાં તું
તો એ બધાં સુવચાય સહન કરી લઈ છું, જ્યારે તું તો આપું ગામ ગળવી મૂકે છે...”

“તાડું કહેવું ખરું છે. મિત્ર,” લોખંડના ટુકડાએ દુઃખી દૃષ્ટ્યે કહ્યું : “પણ તારા
ઘા કરનારો લોખંડનો હંથોડો તારો સંગોબાઈ નથી, જ્યારે મારો તો એ સંગો બાઈ
ય ! પરાયા કરતાં પોતાના દોરા ઘતાં ઘાની પીડા વધુ અસહનીય હોય છે, મિત્ર...”

આવસ્થાતા વાક્યાર્થજ્ઞાનની નથી પણ આત્મજ્ઞાનની છે.

ભારત બિન-સાંપ્રદાયિક રાજ્ય છે એમ આપણે કહીએ છીએ ત્યારે એનો અર્થ એવો નથી કે આપણે અદ્યત્ત આત્માના સાક્ષાત્કારનો કે જીવનમાં ધર્મના સ્થાનનો અસ્વીકાર કરીએ છીએ, અથવા તો બિન-ધાર્મિકતાને ઊંચું સ્થાન આપીએ છીએ. એનો અર્થ એવો પણ નથી થતો કે, બિનસાંપ્રદાયિકતા પોતે જ એક ધર્મ બની બેસે છે અથવા તો રાજ્ય દૈવી અધિકારો પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાત્મામાં-શ્રદ્ધા એ ભારતીય પરંપરાનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે, પણ આપણું રાજ્ય

કોઈ એક ખાસ ધર્મને નહિ અપનાવે કે કોઈ ખાસ ધર્મના અંકુશને માન્ય નહિ કરે. ધાર્મિક તટસ્થતાની આ દૃષ્ટિએ આપણા રાષ્ટ્રજીવનમાં પવનગરી ભાગ ભજવવાનો છે. નાગરિકોએ એવો કોઈ વર્ગ નહિ દોષ ને પોતે ખાસ દેહ અને અધિકારો પ્રાપ્ત કરી અને બીજાને એનાથી વંચિત રાખશે. માત્ર પોતાના ધર્મને કારણે જ કોઈ પણ માણસને કશા પણ ભેદભાવ કે અશક્તિનો ભોગ નહિ બનવું પડે. બધા જ સમાન રીતે સદિયારા જીવનમાં સંપૂર્ણપણે સદ્ભાગી થઈ શકશે. બિન-સાંપ્રદાયિકતાનો આ જ અર્થ છે.

કવિવર ટાગોર

એકવાર કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર જોડાસાંકેના મકાનમાં ઉપાસનાની રૌયારી કરી રહ્યા હતા. તેવામાં દરવાને આવીને કહ્યું: “બાબુજી! એક આદમી આપને મળવા માગે છે.”

રવીન્દ્રનાથે કહ્યું: “એને કહેા કે હમણાં ઉપાસનાનો સમય થઈ ગયો છે; એટલે મળવાની દુરસદ નથી.”

દરવાને જવાબ દીધા: “મેં એવું કહ્યું તો ખરું પણ એ માણસ કહે છે કે તે દુરથી આવે છે. અને કવિવરને ફક્ત એક વાર પ્રણામ કરીને ચાલ્યો જશે.”

આથી કવિવરે તે માણસને આવવા દેવાની છૂટ આપી.

થોડીવાર પછી એક વૃદ્ધ માણસ ઉપર આવ્યો. એ માણસને આંખે દેખાતું નહોતું, એટલે બીજા માણસના સહારે સહારે એ ઉપર આવ્યો હતો.

કવિની સામે ઊભા રહીને તેણે પૂછ્યું: “શું હું હું” કવિ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની સામે ઊભો છું?”

કવિએ કહ્યું: “હા હું રવીન્દ્રનાથ જ છું.”

પેલા વૃદ્ધે ભૂમિસ્પર્શ કરીને દુરથી એમને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું, “હું અંધ છું. થોડાક દિવસ પહેલાં જ મારી એક પુત્રી વિધવા થઈ છે. પહેલાં તો એ ખૂબ જ રડતી અને થોડાક કરની હતી; પણ પછી અચાનક એનામાં પરિવર્તન આવી ગયું. એ તદ્દન ચાંત થઈ ગઈ. આથી કુતુહલ પાતીને મેં પૂછ્યું કે આમ કેમ? ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે ‘મેં રવીન્દ્રનાથનો ‘ત્રૈવેદ’ નામનો કાવ્યસંગ્રહ વાંચ્યો અને એમાંથી મને સાંત્વન મળ્યું.’ મેં એને કહ્યું કે, જે પુસ્તકથી તને આટલા બધા હુઃખમાં પણ સાંત્વન મળ્યું એ મને વાંચી સંભળાવ... અને ત્યારથી એ એપણી મારા ઘરની ‘ગીતા’ બની ગઈ. મને થયું કે હુઃખમાં સાંત્વન આપે તેવી કવિતા રચનાર ગમે તે હોય પણ મહાન કવિ હોવો જોઈએ. એ મહાકવિને વંદન કરવા માટે માટે જ હું છેક કલકત્તા આવ્યો છું.”

એમ કહીને એ વૃદ્ધ ફરીને પ્રણામ કરીને ચાલ્યો ગયો. કવિ દિગ્મૂઢ બનીને એ વૃદ્ધ અંધને જતો જોઈ જ રહ્યા.

આવશ્યકતા વાસ્તવિકજ્ઞાનની નથી પણ આત્મજ્ઞાનની છે.

ભારત ધિન-સાંપ્રદાયિક રાજ્ય છે એમ આપણે કહીએ છીએ ત્યારે એનો અર્થ એવો નથી કે આપણે અદ્યત્ત આત્માના સાક્ષાત્કારનો કે જીવનમાં ધર્મના સ્થાનનો અસ્વીકાર કરીએ છીએ, અથવા તો ધિન-ધાર્મિકતાને જિંદગી સ્થાન આપીએ છીએ. એનો અર્થ એવો પણ નથી થતો કે, ધિનસાંપ્રદાયિકતા પોતે જ એક ધર્મ બની બેસે અથવા તો રાજ્ય દૈવી અધિકારો પ્રાપ્ત કરે છે. પરમાત્મામાં-શ્રદ્ધા એ ભારતીય પરંપરાનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે, પણ આપણું રાજ્ય

કોઈ એક ખાસ ધર્મને નહિ અપનાવે કે કોઈ ખાસ ધર્મના અંકુશને માન્ય નહિ કરે. ધાર્મિક તટસ્થતાની આ દૃષ્ટિએ આપણા રાષ્ટ્રજીવનમાં પવનગરી ભાગ બજવવાનો છે. નાગરિકોએ એવો કોઈ વર્ગ નહિ દોષ જે પોતે ખાસ દેશ અને અધિકારો પ્રાપ્ત કરી અને બીજાને એનાથી વંચિત રાખશે. માત્ર પોતાના ધર્મને કારણે જ કોઈ 'પણ માણસને કશા પણ ભેદભાવ કે અસહિષ્ણુતા બોગ નહિ બનવું પડે. બધા જ સમાન રીતે સહિષ્ણુ જીવનમાં સંપૂર્ણપણે સહભાગી થઈ શકશે. ધિન-સાંપ્રદાયિકતાનો આ જ અર્થ છે.

કવિવર ટાગોર

એકવાર કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર જોડાસાકોના મકાનમાં ઉપાસનાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. તેવામાં દરવાને આવીને કહ્યું: “બાબુ! એક આદમી આપને મળવા માગે છે.”

રવીન્દ્રનાથે કહ્યું: “એને કહો કે હમણાં ઉપાસનાનો સમય થઈ ગયો છે; એટલે મળવાની કુરસદ નથી.”

દરવાને જવાબ દીધો: “મેં એવું કહ્યું તો ખરું પણ એ માણસ કહે છે કે તે દુરથી આવે છે. અને કવિવરને ફક્ત એક વાર પ્રણામ કરીને ચાલ્યો જશે.”

આથી કવિવરે તે માણસને આવવા દેવાની છૂટ આપી.

ચોડીવાર પછી એક વૃદ્ધ માણસ ઉપર આવ્યો. એ માણસને આંખે દેખાતું નહોતું, એટલે બીજા માણસના સહારે સહારે એ ઉપર આવ્યો હતો.

કવિની સામે જાણા રહીને તેણે પૂછ્યું: “હું હું હું કવિ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની સામે જાણો છું?”

કવિએ કહ્યું: “હા હું રવીન્દ્રનાથ જ છું.”

તેણે વૃદ્ધે ભૂમિસ્પર્શ કરીને દરથી એમને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું, “હું અંધ છું. થોડાક દિવસ પહેલાં જ મારી એક પુત્રી વિધવા થઈ છે. પહેલાં તો એ ખૂબ જ રકતી અને શોક કરતી હતી; પણ પછી અચાનક એનામાં પરિવર્તન આવી ગયું. એ તદ્દન શાંત થઈ ગઈ. આથી કુતુહલ પામીને મેં પૂછ્યું કે આમ કેમ? ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે ‘મેં રવીન્દ્રનાથને ‘નૈવેદ્ય’ નામનો કાવ્યસંગ્રહ વાંચ્યો અને એમાંથી મને સાંત્વન મળ્યું.’ મેં એને કહ્યું કે જે પ્રસ્તુતી તને આટલા બધા હુઃખમાં પણ સાંત્વન મળ્યું એ મને વાંચી સંભળાવ... અને ત્યારથી એ ચોપડી મારા ઘરની ‘બીતા’ બની ગઈ. મને યશું કે હુઃખમાં સાંત્વન આપે તેવી કવિતા રચનાર ગમે તે હોય પણ મહાન કવિ હોવો જોઈએ. એ મહાકવિને વંદન કરવા માટે માટે જ હું છેક કલકત્તા આવ્યો છું.”

એમ કહીને એ વૃદ્ધ ફરીને પ્રણામ કરીને ચાલ્યો ગયો. કવિ દિગ્ભૂત બનીને એ વૃદ્ધ અંધને જતો જોઈ જ રહ્યા!

જીવન બચાવે ! મારી સ્ત્રીને ઉપાડી લ્યો, પણ મને બચાવે. અરે ! મારો એકનો એક પુત્ર નોંદર્યો તો એ પણ લઈ લ્યો, પણ મને બચાવે !

મૃત્યુએ તેને ધીમા અરાગમાં પ્રયુક્તર વાળ્યો : ભાઈ ! મેં તો તને શ્રીમંત ધાર્યો હતો. પણ હું તો લિખારીનો લિખારી છે. લિખારીને સેતાં તો હું પણ ત્રાસ પામું છું !

મૃત્યુદેવે પોતાનો હાથ તેના ઉપરથી ઉઠાવી લીધો, અને એ આગળ ચાલ્યું.

ત્યાં સ્ત્રીને સ્ત્રીજામાંથી લપકર ગરીબીનો સાદ સંભળાતો હતો ત્યાં એ યદુન્ધ્યુ. એ ગરીબીમાં પણ શ્રીમંત ગરીમ દેખાતા હતા. એટલે એ ગરીબીની પણ છેલ્લી અવસ્થાએ પહોંચેલ ગરીબને બોળતું એને ત્યાં એ ગયું !

ત્યાં એક જગ્યાએ ધરતીને બોળે એક જુવાન પડ્યો હતો. એણે આકાશ ઓઢ્યું હતું. ધરતી પાથરી હતી. હવાની દોસ્તી કરી હતી. નિંદ્રાને બોળે એ પડ્યો હતો. મૃત્યુએ એને સ્પર્શ કરી નેણે. જુવાનની આંખ ઊઘડી ગઈ. પોતાની સામે સાક્ષાત મૃત્યુ ઊભું છે કે શું એની શકામાં એ પડ્યો. પણ એ મૃત્યુદેવ છે, એનું જજ્જાતાં તો પેટો જુવાન ફૂડો મારીને ઊભો જ થઈ ગયો. એને ખાતરી થઈ ગઈ કે પોતે જેને હપેશાં અભિનંદવા તોયાર હતો તે મૃત્યુદેવ જ આ છે. અને એણે તરત કહ્યું : એના અવાજમાં રહેલો પ્રેમ તો ઠીક, આશાનો સ્વર સાંભળીને, મૃત્યુદેવને પણ પળભર નવાઈ લાગી. જુવાન બોલ્યો : 'ઓ ! સંસ્કર મૃત્યુદેવ ! આવો, આવો હું તમારી જ

રાહ જોઈ રહ્યો હતો. નિરાશાના સમુદ્રમાં મારા આશાતંત્ર જ તમે છો ! મને તમે પ્રેમથી બેઠીને ઉપાડી લ્યો ! તમારા નેટલી દયા ખીન્ને ક્યાં છે ? ને બે, હવે મને પાછો આંધીં છોડીને જતા નહિ ! તમે તો ઈશ્વરના ફૂત છો. તમારા સિવાય એની પાસે જવાનું ખીજું સાધન કયું ? તમે મને લઈ ચાલો - એ જ્યાં હોય ત્યાં-એના સાન્નિધ્યમાં. સત્યનો જન્મજો પાઠ્ય તમે. દયાના દેવ પણ તમે. મને હવે લઈ જવાનું જૂલતા નહિ. પાછા જૂલ્યાં બંધો તો મારે તમારી રાહ જોવી પડશે !

મેં તમને ટેલથી વખત સાચા અંતરથી પ્રાર્થા છે. પણ તમે દેખાયા જ નહિ ! જીવન તો મહાન છે, પણ એને વધારે મહાન બનાવવા માટે તમે છો. તો હવે મને છોડતા નહિ !

મૃત્યુદેવ તો એની આ વાણી સાંભળીને થંબો જ ગયા. એના તમામ ગર્વ ગળા ગયે. એને મહાન ગયુનારો, પણ તેથી એને કાંઈ ન ગયુનારો, એવો એક માણસ આઢીં હતો ! આઢીં આ ગરીબીમાં ! એ શ્રીમંતનો પણ શ્રીમંત હતો. એને મૃત્યુનો પણ ભય ન હતો.

આકાશી માર્ગે એને સાથે લઈ જતાં, મૃત્યુદેવના કંઠમાંથી પણ, સંગીતની રમ્યપદાવલિ સંહજ નીકળી રહી હતી :

તે મેળવે છે અમરત્વ આંધીં !

જે મેળવે છે અજયત્વ ત્યાંહીં !

ઈંચકી રહે, જે અમરત્વ ત્યાંહીં !

વિજ્ઞાનમાં આપણે પ્રગતિ કરીએ અને ટેકનોલોજી ઉપર પ્રભુત્વ મેળવતા જઈએ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના મૌલિક સિદ્ધાંતો આપણે વિસરી શકીએ નહિ. એ સિદ્ધાંતો વડે શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, સ્વામી દયાનંદ, સ્વામી વિવેકાનંદ, મહર્ષિ અરવિંદ અને મહાત્મા ગાંધીએ ભારતનું પુનર્નિર્માણ કર્યું. આજે સમસ્ત જગતમાં ભારતનું સંમાન યાય છે એ પણ એ સિદ્ધાંતોના વારસો આપણી પાસે છે તેને લીધે યાય છે. અને 'સત્યમ, શિવમ, સુંદરમ' ની ભાવના પાછી ભારતના જીવનમાં સતેજ થશે ત્યારે જ તે જગતને આસુરી બંધનોમાંથી તારી શકશે.

જીવન બચાવે । મારી અને ઉપાડી દેવી, પણ મને બચાવે. જરે । મારે એકનો એક પુત્ર નોઈએ તો એ પણ લઈ દેશે, પણ મને બચાવે ।'

મૃત્યુએ તેને ધીમા અવાજમાં પ્રત્યુત્તર વાળ્યો :
ભાઈ ! મેં તો તને શ્રીમંત ધણીં હોતો. પણ તું તો સિખારીનો સિખારી છે. સિખારીને શોતાં તો હું પણ માસ પામું છું ।

મૃત્યુદેવે પોતાનો હાથ તેના ઉપરથી ઉઠાડી લીધો. અને એ આગળ આંધળું,

ત્યાં ચીજો ચીજાંથી ભપંડેર ગરીબીનો સાહ સંભળાતો હતો ત્યાં એ પડોતકું. એ ગરીબીમાં પણ શ્રીમંત ગરીબ દેખાતા હતા. એટલે એ ગરીબીની પણ છેલ્લી અવસ્થાએ પહોંચેલ ગરીબને બોળતું એને ત્યાં એ ગયું ।

ત્યાં એક જગ્યાએ ધરતીને બોલે એક જુવાન પડ્યો હતો. એણે આડાશ ચોટકું હતું. ધરતી પામરી હતી. હવાની દારની કરી હતી. નિદ્રાને બોલે એ પડ્યો હતો. મૃત્યુએ એને કપડો કરી નેણો. જુવાનની આંખ લોધડી ગઈ. પોતાની સામે સાક્ષાત મૃત્યુ બેસું છે કે શું એવી સકાશ એ પડ્યો. પણ એ મૃત્યુદેવ છે, એનું જગ્યાતાં તો પેલો જુવાન ફેંકેલ મારીને બોલે. જ શબ ગયો. એને પાતરી થઈ ગઈ કે પોતે જોને હપેશાં અભિનંદના તૈયાર હતો તે મૃત્યુદેવ જ આ છે. અને એણે તરત કહ્યું : એના અવાજમાં રહેલો પ્રેમ તો ઠીક, આશાનો સ્વર સાંભળીને, મૃત્યુદેવને પણ પગભર નવાઈ લાગી. જુવાન બોલ્યો : 'ઓ ! સુંદર મૃત્યુદેવ ! આવો, બચાવું તમારી જ

રાહ નોઈ રહ્યો હતો. નિરાશાના સમુદ્રમાં મારા આશાતંત્ર જ તને છે । મને તને પ્રેમથી બેઠીને ઉપાડી દેશે । તમારા નેટડી દયા ખીજે ક્યાં છે । બો નો, હવે મને પાછો આંદી દોડીને જતા નહિ । તને તો ઈન્દરના કૂત છે. તમારા સિવાય એની પાસે જવાનું ખીજું સાધન કયું ? તમે મને લઈ આવો - એ જ્યાં દોષ ત્યાં-એના સાન્નિધ્યમાં. સત્યનો જમજો બાકુ તમે. દયાના દેવ પણ તમે. મને હવે લઈ જવાનું જુદાતા નહિ. પાછા જુદી બીજો તો મારે તમારી રાહ નેણી પડે ।

મેં તમને કેટલી વખત સાચા અંતરથી પ્રાર્થા છે. પણ તમે દેખાયા જ નહિ । જીવન તો મહાન છે, પણ એને વધારે મહાન બનાવવા માટે તમે છે. તો હવે મને છેલ્લતા નહિ ।'

મૃત્યુદેવે તો એની આ વાણી સાંભળીને ઘંબી જ રખા. એને તમામ ગર્વ મળી ગયો. એને મહાન મજબૂતારો, પણ તેથી એને કાંઈ ન મજબૂતારો, એવો એક માણસ આઢીં હતો । આવી આ ગરીબીમાં । એ શ્રીમંતનો પણ શ્રીમંત હતો. એને મૃત્યુનો પણ ભય ન હતો.

આડાશી મારે એને સાથે લઈ જતાં, મૃત્યુદેવના કંઠમાંથી પણ, સંગીતની રમ્યપદાવલિ સહેજ નીકળી રહી હતી :

તે મેળવે છે અમરત્વ આંહીં ।

જે મેળવે છે અજયત્વ ત્યાંહીં ।

ઇંદ્રી રહે, જે અમરત્વ ત્યાંહીં ।

વિદ્યાનમાં આપણે પ્રગતિ કરીએ અને ટેકનોલોજી ઉપર પ્રભુત્વ મેળવતા જઈએ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના મૌલિક સિદ્ધાંતો આપણે વિસરી શકીએ નહિ. એ સિદ્ધાંતો વડે શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, સ્વામી હયાનંદ, સ્વામી વિવેકાનંદ, મહર્ષિ અરવિંદ અને મહાત્મા ગાંધીએ ભારતનું પુનર્નિર્માણ કર્યું. આજે સમસ્ત જગતમાં ભારતનું સંમાન યાદ છે એ પણ એ સિદ્ધાંતોનો વારસો આપણી પાસે છે તેને લીધે યાદ છે. અને 'સત્યમ, શિવમ, સુંદરમ' ની ભાવના પાછી ભારતના જીવનમાં સતેજ થશે ત્યારે જ તે જગતને આસુરી બળોનોમાંથી તારી શકશે.

ચિંતાની મંદ પડતાં પેટમાં એસિડ વધી જાય છે જેને કારણે ગેસ અને પેપ્ટીક અવસર જેવા દરદા થઈ આવે છે

લગભગ બધાં જ એવાં દરદા છે કે જેનું કાંઈ શારીરિક કારણ હોતુ નથી તે બધા જ દરદાનાં મૂળમાં ચિંતાનું અસ્તિત્વ હોય છે. દા. ત. મારા એક દરદીને બ્યારે કાંઈ ઉતારી પાવું ત્યારે તેને ઝાડા થઈ જતા, બ્યારે ખીજા એક દરદીને કાંઈ કારણે ચિતા થઈ આવતી ત્યારે છીંકા ઉપરાઉપર આવ્યા જ કરતી જે આપણે ધ્યાનપૂર્વક શરીરમાં આવતા ફેરફારને આપણને થઈ આવતી ચિતાની સાથે જોડી શકીએ-પોતાનું નિરિક્ષણ કરતા રહીએ તો શારીરિક દરદીને ઓછા કરી શકાય. એમ કહેવાય છે કે, તપાસ કરતા હોસ્પિટલના દરદીઓમાં ૨૦ ટકા દરદીઓ ચિતાને કારણે શારીરિક રોગના બોજ થઈ પડેલા હોય છે, જેઓ થઈ આવતી ચિતાને સમજીને સફળપણે દવાની કે છે તેમને કશું જ થતુ નથી. જેઓ વધુ ને વધુ સહન કરી શકે છે તેઓ ચિતાનો બોજ થઈ પડતા નથી.

આપણું મન એવું છે કે જેના પર ખીજાઓના સવાહ કે સૂચનની કશી અસર થતી નથી, તેમ આપણી ચિતાનો ભાર ખીજા કાંઈ લઈ શકતા નથી તેથી સહન કરવાની તાકાત વધે તો જ ચિતા ઓછી થાય તેમ છે, તેમ કરવાને બદલે જે માણસ ખીજાઓના આધાર શોધ્યા કરે, ખીજાઓની આજ્ઞા પાળતી ઈચ્છા વધાર્યાં કરે (એટલે કે Gysteria symptoms વધારી દે) તો તેથી તેની ચિતા ઘટતી નથી, બલકતાની ચિતાની પકડ વધતી જાય છે.

ચિતાને દૂર કરવા શું કરવું જોઈએ તે હવે જોઈએ. ચિતા થાય છે ત્યારે તેને કેવો અનુભવ થાય છે અને તેવો અનુભવ શા માટે થાય છે તે બંને વસ્તુ તરફ આપણે કક્ષ આપવું જોઈએ.

સૌથી પહેલાં તો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં ડ્રાસ્કો પડે છે અને તેની અસર પેટ પર થતા બૂખ જતી રહે છે, પાચનશક્તિ મંદ પડી જાય છે. હૃદય પર પીડાકારક ભાર લાગે છે અને તેના ધબકારા વધા

જાય છે, મોં સુકાઈ જાય છે, જીભ મુકાય છે, વાંથા નળણી પડે છે, હાથ ધૂંજ્યા માંડે છે, પગ ટીવા પડી જાય છે. વારંવાર પેશાબ કરવા જવું પડે છે, કાંઈ વાર ઝાડા પળું થાય છે. લાંબો વખત ચૂતારું નથી કે બેસી શકાઉં નથી. આમ તેમ આંટા મારે છે, એકલા રહેવાનું મુશ્કેલ લાગે છે, જલદી જલદી શ્વાસ લેવાય છે, બીચા અવાજે બૂમ ઉતાવળું બોવાય છે અને શંકાથી ખીજાઓનું અપમાન કરી નાખે છે. વધુ પડતી ચિતા હોય તો હાથપગ પગડે છે, વસ્તુઓ આમતેમ ફેંકે છે ને બાળક જેવો નિરાધાર બની જાય છે. તેનું હૃદયિયાતુર્ય કામમાં નથી આવતું.

આ જાતના ચિહ્નો પરથી એમ કહી શકાય કે સહન ન થાય તેવું એના મનમાં બની રહેલું છે જેમાંથી તેના પોતાનાથી છટકી શકાવું નથી. તેને લાગે છે કે તેનું જીવન, તેની આજીવું જોખમમાં આવી પડ્યા છે અને તેથી તેને ખોટા તાર્કિક બધ લાગ્યા કરે છે. આ બધા કારણોથી તે ઉદાસ રહે છે.

ચિતાને કારણે થઈ આવતા શારીરિક તેમજ માનસિક ફેરફાર વચ્ચે ગાંઠ સળધે જોવા મળે છે. ચિતાપુર માણસના હૃદયના ધબકારા જરા પણ જોખમ જોતા વધી પડે છે, શરીરમાં ગરમી વધી પડે છે, સ્નાયુઓ સતત તણ રહે છે. “દૂધનો દાઝયો ઝાસ ફૂટી ફૂટીને પીએ છે,” તે કહેવતમાં ચિંતામયતા માણસનું આગેદુલ્ય વર્ણન થયેલું છે, તેના મન પર બહારની અસર તરત જ થઈ જાય છે. તેથી વિચાર શક્તિ યુગવત્તા લાલ કે ઢાંનિ કરનાર વચ્ચેનો બેઠ સમજવાની તેની વિવેકશક્તિ મંદ પડી જાય છે.

આ ઉપરાંત અગાંત મનમાં શું થાય છે તે પણ જાણવું આવશ્યક છે. બ્યારે આપણું નૈતિક મન, અત કરણ કે અતારાત્મા ઉચ્ચરાયેલી શક્તિઓને જોઈ કંકળી બેઠે છે ત્યારે આત્મા આપણી જાત ત્રાસી બેઠે તેવું વર્તન તેના પ્રત્યે કરે છે-તેને મારે છે, ખીવડાવે છે અને તે જોખમમાં આવી પડે તેવું કરી મૂકે છે, આ મધુ અગાંતપણે થઈ હોવાથી તેમાં આપણે પોતે કશો ફેરફાર લાગી શકતા નથી આપણી દલીલો કે સમજની કાંઈ અસર મન પર થતી નથી.

ચિંતાની મંદ પડતાં પેટમાં એસિડ વધી જાય છે જેને કારણે જેસ અને પેપ્ટીક અવસર જેવા દરદો થઈ આવે છે

લગભગ બધાં જ એવાં દરદો છે કે જેનું કોઈ શારીરિક કારણ હોય નથી તે બધા જ દરદોનાં મૂળમાં ચિંતાનું અસ્તિત્વ હોય છે. દા. ત. મારા એક દરદીને બ્યારે કોઈ ઉતારી પાવું ત્યારે તેને ઝાડા થઈ જતા, બ્યારે ખીજ એક દરદીને કોઈ કારણે ચિતા થઈ આવતી ત્યારે છીંકા ઉપરાઉપર આવ્યા જ કરતી ને આપણે ધ્યાનપૂર્વક શરીરમાં આવતા ફેરફારને આપણને થઈ આવતી ચિતાની સાથે જોડી શકીએ-પોતાનું નિશ્ચિન્ન કરતા રહીએ તો શારીરિક દરદીને ઝોળા કરી શકાય. એમ કહેવાય છે કે, તપાસ કરતા હોસ્પિટલના દરદીઓમાં ૨૦ ટકા દરદીઓ ચિતાને કારણે શારીરિક રોગના બોગ થઈ પડેલા હોય છે, જેઓ થઈ આવતી ચિતાને સમજીને સફળપણે દવાથી કે છે તેમને કશું જ થતું નથી. જેઓ વધુ ને વધુ સહન કરી શકે છે તેઓ ચિતાનો બોગ થઈ પડતા નથી.

આપણું મન એવું છે કે જેના પર ખીજ-ઓના સવાલ કે ચૂસનની કથી અસર થતી નથી, તેમ આપણી ચિતાનો બાર ખીજ કોઈ લઈ શકતા નથી તેથી સહન કરવાની તાકાત વધે તો જ ચિતા ઝોળી યાય તેમ છે, તેમ કરવાને બદલે જો માણસ ખીજોના આધાર શોધ્યા કરે, ખીજોની આજ-પાળની ઈચ્છા વધાર્યા કરે (એટલે કે Gysteria symptoms વધારી દે) તો તેથી તેની ચિતા ઘટતી નથી, ઊલટાની ચિતાની પકડ વધતી જાય છે.

ચિતાને દૂર કરવા શું કરવું જોઈએ તે હવે જોઈએ. ચિતા થાય છે ત્યારે તેને કેવો અનુભવ થાય છે અને તેવો અનુભવ શા માટે થાય છે તે બંને વસ્તુ તરફ આપણે લક્ષ આપવું જોઈએ.

સૌથી પહેલા તે ઝોળાવતા પ્રમાણમાં ટ્રાસ્ટી પડે છે અને તેની અસર પેટ પર થતા ખૂબ જતી રહે છે, પાચનશક્તિ મદ પડી જાય છે. હૃદય પર પીડાકારક ભાર લાગે છે અને તેના ધબકારા વધા

જાય છે, મોં સુકાઈ જાય છે, જીભ સુકાય છે, વાંચા નળગી પડે છે, હાથ ધ્રુજવા માંડે છે, પગ લીવા પડી જાય છે. વારંવાર પેશાબ કરવા જવું પડે છે, કોઈ વાર ઝાડા પણ થાય છે. લોંગો વખત ચૂંતાવું નથી કે એસી શકાવું નથી. આમ તેમ આંટા મારે છે, એકવા રહેવાનું સુરક્ષે લાગે છે, જલદી જલદી શ્વાસ લેવાય છે, જો આવાને ખૂબ ઉતાવળું બોવાય છે અને શન્દોથી ખીજોનાં અપમાન કરી નાખે છે. વધુ પડતી ચિતા હોય તો હાથપગ પડાડે છે, વસ્તુઓ આમતેમ ફેંકે છે ને બાળક જેવો નિરાધાર બની જાય છે. તેનું હૃદયસાધુ કામમાં નથી આવતું.

આ જતના ચિહ્નો પરથી એમ કહી શકાય કે સહન ન થાય તેનું એના મનમાં બની રહેલું છે જેમાથી તેના પોતાનાથી જીટી શકાવું નથી. તેને લાગે છે કે તેનું જીવન, તેની આજીવું જોખમમાં આવી પડ્યા છે અને તેથી તેને ખોટા તાર્કિક જાય લાગ્યા કરે છે. આ બધા કારણોથી તે ઉદાસ રહે છે.

ચિતાને કારણે થઈ આવતા શારીરિક તેમજ માનસિક ફેરફાર વચ્ચે ગાઢ સબંધ જોવા મળે છે. ચિતાવર માણસના હૃદયના ધબકારા જરા પણ જોખમ જેતા વધી પડે છે, શરીરમાં ગરમી વધી પડે છે, સ્નાયુઓ સતત તણ રહે છે. “હૃદયનો દાઝયો ઘસ ફૂટી ફૂટીને પીએ છે,” તે કહેવતમાં ચિંતામસ્ત માણસનું આગેદુણ વર્ણન થયેલું છે, તેના મન પર ખડારની અસર તરત જ થઈ જાય છે. તેથી વિચાર શક્તિ ધ્રુમવાતા લાભ કે હાનિ કરનાર વચ્ચેનો ભેદ સમજવાની તેની વિવેકશક્તિ મદ પડી જાય છે.

આ ઉપરાંત અઘાત મનમાં શું થાય છે તે પણ જાણવું આવશ્યક છે. બ્યારે આપણું નૈતિક મન, અત કરણ્ય કે અતરાત્મા ઉત્કેષાપેલી શક્તિએને જોઈ કંઠળી ઊઠે છે ત્યારે આત્મા આપણી જાત ત્રાસી ઊઠે તેવું વર્તન તેના પ્રત્યે કરે છે-તેને મારે છે, ખીજાવે છે અને તે જોખમમાં આવી પડે તેવું કરી મૂકે છે, આ બધું અઘાતપણે થતું હોવાથી તેમાં આપણે પોતે કશો ફેરફાર લાવી શકતા નથી આપણી દલીલો કે સમજની કોઈ અસર મન પર થતી નથી.

(૭) ચિંતા શરૂ થતાં જ તેનાં કારણોને માણસ જાતે જો મરાળર સમજી જાય તો આવની ચિંતાનું જોર ઘટાડી શકાય છે.

(૮) ચિંતા પાછળ હંમેશા ગુસ્સો, ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ છુપાયેલાં હોય છે, આથી બીજા પર આક્રમણ થઈ જશે તેવા તેને ડર લાગે છે. આક્રમક બની જવાનો ડર એ તેની ખરેખર ચિંતા છે. ચિંતાગ્રસ્ત માણસ પોતે પોતાની આક્રમક લાગણીઓ જોઈ શકે કે ઠોઈ તેને બતાવી શકે તો તેથી તેને ફાયદો થાય છે.

(૯) ચિંતાગ્રસ્ત માણસ જે કરતો હોય તે તેને કરવા દેડુ, તે બધું બેસતો હોય ત્યાં બેસવા દેવો, જે ખાતો હોય તે ખાવા દેડુ-આપડું કાર્યું તેની ખાસે કરાવવું નહિ, ત્યારે જ તે પોતે પોતાની ચિંતાને

પરોંચી વળવાની તાકાત ધીમે ધીમે મેળવે છે.

(૧૦) જે કારણે ચિંતા થતી હોય તેનાથી દૂર ભાગ્યા વિના તે પ્રમાણેનું વર્તન કરવું, વર્તન ખોટું થાય તો તે રૂધિરીને ફરી વર્તવું, ચિંતા થઈ આવતાં જો કર્મપ્રણયણ ન થઈએ અને નિર્લિપ બની જઈએ તો ગૂચ વધતી જાય છે અને ચિંતા પણ વધે છે.

આમ ચિંતાના કારણોમાં ઊંડા જીતરતા જઈએ તો આપણામાં આપણો ભરોસો વધતો જાય છે અને ત્યારે કવિ દયારામ સાહેબે આપણે પણ ગાઈ શકીએ કે :
'રાખ ભરોસો રાધાવરનો,

હયા શીદને ડરે;

ચિત્ત તું શિદને ચિંતા ધરે,
કુણને કરવું હોય તે કરે."

છ

દેહ અને આત્મા

હે સાધક ! વિપત્તિઓને શાંતિથી અને એવી દૃઢ શ્રદ્ધાપૂર્વક વેહી લે કે તે પણ ઇશ્વરની પ્રસાદી જ છે કે જે તારા મનને સ્થિર કરવા માટે જ આવે છે.

જ્યારે કોઈ કામ સફળ થાય ત્યારે એમ માની ગર્વિષ્ઠ ન થવું કે 'આ કામ મારી મહેનતથી જ પાર પડ્યું છે' પણ ખાતરીથી એમ જ માનવું કે 'એ બધી ઇશ્વરની જ કૃપા છે.'

જ્યારે ધારેલી સફળતા ન મળે ત્યારે એમ માનવું કે કામ નિષ્ફળ નીવડ્યું છે; દરેક કાર્યનું સાચું ફળ એવી સમજણમાં સમાયેલું છે કે કર્મો માણસની મહેનતથી નહીં પણ ઇશ્વરની કૃપાથી જ પાર પડે છે.

સાધક બીજાના દોષો ન જોતાં માત્ર શુભો જ જુએ તો તેનું મન શાંત અને જીવન આનંદી બને.

શુભ ફળ મેળવવા ખાતર પણ સાધકે પોતાને ફાવે તેમ વર્તવું ન ઘટે. ફળ ગમે તેવું શુભ હોય પણ જો કાર્ય દોષિત રીતે કરેલું હોય તો તે પાપ જ ગણાય.

મનનો નાશ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્માને સાક્ષાત્કાર થતો નથી. મન વિચારોના સમુદાય સિવાય બીજું કશું જ નથી અને સર્વ વિચારોમાં પ્રથમ અને અગ્ર વિચાર મૂળ અહં વિચાર છે. આથી 'હું કોણ?'ની વિચારણા દ્વારા જ મનનો નાશ થાય છે. મનને નિરંતર અંતર્યુબ રાખી આત્મનિષ્ઠ થવું એ જ આત્માનું સાધન છે. મનના સ્વરૂપની દૃઢ અને સતત યોજ કરવાથી, મન ફેરવાઈને અહં-અહોભાવ બની જાય છે. આ જ વસ્તુતઃ આત્મા છે.

સ્થૂળ દેહમાં જે અહંરૂપે સ્ફુરે છે તે જ મન છે. આ અહંભાવ પ્રથમ ક્યાંથી જાપને છે એની વિચારણા કરવાથી માણસ પડે છે કે તે હૃદયમાં જાપને છે.

આ દશા તે જ આપણું સત્ય સ્વરૂપ છે. તે જ મૌન છે અને તે જ સત્ય જ્ઞાન છે.

—શ્રી રમણ મહર્ષિ

(૭) ચિંતા શરૂ થતાં જ તેનાં કારણોને માણસ ભતે જે પ્રાણર સમજી જાય તે આવળી ચિંતાનું જોર ઘટાડી શકાય છે.

(૮) ચિંતા પાછળ હંમેશા શુભેશ, ઈર્ષ્યા, અદેખાઈ છુપાયેલાં હોય છે, આથી બીજા પર આક્રમણ થઈ જશે તેવા તેને ડર લાગે છે. આક્રમક બની જવાને ડર એ તેની ખરેખર ચિંતા છે. ચિંતામય માણસ પોતે પોતાની આક્રમક લાગણીઓ જોઈ શકે કે કોઈ તેને બતાવી શકે તો તેથી તેને ફાયદો થાય છે.

(૯) ચિંતામય માણસ જે કરતો હોય તે તેને કરવા દેડુ, તે જ્યાં બેસતો હોય ત્યાં બેસવા દેવો, જે ખાતો હોય તે ખાવા દેડુ-આપડું કાચું તેની પાસે કરાવવું નહિ, ત્યારે જ તે પોતે પોતાની ચિંતાને

પડેલી વજરાની તાકાત ધીમે ધીમે મેળવે છે.

(૧૦) જે કારણે ચિંતા થતી હોય તેનાથી દૂર ભાગ્યા વિના તે પ્રમાણેનું વર્તન કરવું, વર્તન ખોટું થાય તો તે રૂઢીચીત્રી ફરી વર્તવું, ચિંતા થઈ આવતાં જો કર્મપરાયણ ન થઈએ અને નિષ્ક્રિય બની જઈએ તો ગૂંચ વધતી જાય છે અને ચિંતા પણ વધે છે.

આમ ચિંતાના કારણોમાં બિંદા બિતરતા જઈએ તો આપણામાં આપણા ભરોસા વધતો જાય છે અને ત્યારે કવિ દયારામ સાહેબે આપણે પણ ગાઈ શકીએ કે :
‘રાખ ભરોસો રાધાવરનો,

હયા શીદને ડરે;
ચિન્ત તું શિદને ચિંતા ધરે,
કુષ્મણે કરવું હોય તે કરે.”

છ

દેહ અને આત્મા

હે સાધક ! વિપત્તિઓને શાંતિથી અને એવી દૃઢ શ્રદ્ધાપૂર્વક વેઠી લે કે તે પણ ઇશ્વરની પ્રસાદી જ છે કે જે તારા મનને સ્થિર કરવા માટે જ આવે છે.

જ્યારે કોઈ કામ સફળ થાય ત્યારે એમ માની ગર્વિષ્ઠ ન થવું કે ‘આ કામ મારી મહેનતથી જ પાર પડ્યું છે’ પણ ખાતરીથી એમ જ માનવું કે ‘એ બધી ઇશ્વરની જ કૃપા છે.’

જ્યારે ધારેલી સફળતા ન મળે ત્યારે એમ માનવું કે કામ નિષ્ફળ નીવડ્યું છે; દરેક કાર્યનું સાચું ફળ એવી સમજણમાં સમાયેલું છે કે કશી માણસની મહેનતથી નહીં પણ ઇશ્વરની કૃપાથી જ પાર પડે છે.

સાધક બીજાના દોષો ન જોતાં માત્ર શુભો જ જુએ તો તેનું મન શાંત અને જીવન આનંદી બને.

શુભ ફળ મેળવવા ખાતર પણ સાધકે પોતાને ફાવે તેમ વર્તવું ન ઘટે. ફળ ગમે તેવું શુભ હોય પણ જો કાચું દેખિત રીતે કરેલું હોય તો તે પાપ જ ગણાય.

મનનો નાશ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્માને સાક્ષાત્કાર થતો નથી. મન વિચારોના સમુદાય સિવાય બીજું કશું જ નથી અને સર્વ વિચારોમાં પ્રથમ અને અગ્ર વિચાર મૂળ અહં વિચાર છે. આથી ‘હું કોણ?’ની વિચારણા દ્વારા જ મનનો નાશ થાય છે. મનને નિરંતર અંતઃપ્રેરણા રાખી આત્મનિષ્ઠ થવું એ જ આત્માનું સાધન છે. મનના સ્વરૂપની દૃઢ અને સતત ઝોજ કરવાથી, મન ફેરવાઈને અહં-અહોભાવ બની જાય છે. આ જ વસ્તુતઃ આત્મા છે.

રથાંગ દેહમાં જે અહંરૂપે સ્ફુરે છે તે જ મન છે. આ અહંભાવ પ્રથમ ક્યાંથી બિપ્ત્રે છે એની વિચારણા કરવાથી માલૂમ પડે છે કે તે હૃદયમાં બિપ્ત્રે છે.

આ દશા તે જ આપણું સત્ય સ્વરૂપ છે. તે જ મીન છે અને તે જ સત્ય જ્ઞાન છે.

—શ્રી રમણ મહર્ષિ

થાય છે આમ બે વર્ષા બરાબર એ ૨ વર્ષ થવાથી અર્જુનને સાડાબીસ વર્ષ ગાડીવ રાખ્યું તેમ અર્થ થાય છે ધનુ વિનાનો અતિમ અને આગામી સમય સુધીમા પાસડ વર્ષ ધનુષ્ય રાખ્યું તેમ કહે છે આમ અર્થ કરવાથી બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે (૧) શુ વર્ષાગિતો અર્થ વર્ષા થાય છે ? (૨) અતિમ અને આગામી કાવની વ્યાખ્યા શુ ? નીલકંઠ સાડાબીસ વર્ષનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણુ કરે છે

૧૩ વર્ષ વનવાસ અને અજ્ઞાતવાસ
૧૨ વર્ષ અર્જુનનો વ્યગ્નિગત વનવાસ
૭ વર્ષ રાજ્યસ્યસ્થ તથા દિગ્વિજય વગેરેના

૩૨૩ વર્ષ

પણ આથી સમાધાન થતુ નથી વર્ષાગિતો અર્થ વર્ષાગિતુ થાય છે કે કેમ ? ખીજી વાત અહી ગાડીવ ધનુષ્યની વાત ચાલે છે ફક્ત ધનુષ્યની નહિ અર્જુન ચોખ્ખુ કહે છે કે આ ધનુષ્યનું નામ ગાડીવ છે અને વરજીની પાસેથી મને મળેતુ છે આપણે એ જોવાનું છે કે આ ગાડીવ અર્જુન પાસે પાસડ વર્ષથી છે કે પાસડ વર્ષની ઉમરે છે

અર્જુન પાસે ધનુષ્ય ક્યારે આવ્યું ?

દ્રોપદીના સ્વયંવર વખતે પણ અર્જુન પાસ ધનુષ્ય નથી પાડ્યોને લાક્ષણિકમાથી જાણી ગયા બાદ રસ્તામા દ્રોપદીના સ્વયંવરની ખબર પડી ને પાચાનનો રસ્તો લીંગો રસ્તામા અર્જુન અને ચિત્રથ ગાધવ નુ યુદ્ધ થયુ તે વખતે પણ અર્જુન પામે ધનુષ્ય નથી આ વખતે અર્જુનની ઉમર અકાનીસ વર્ષની જણાય છે

હસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ વર્ષ

અગ્ન્યાસ વાળ ૧૩ વર્ષ

લાક્ષણિકથી દ્રોપદ રાજ્યમા પહોચ્યુ ૧ વર્ષ

કુલ ૨૮ વર્ષ

આમ અકાનીસ વર્ષની ઉમર સુધી અર્જુન પામ ધનુષ્ય નથી

ખીજો પ્રશ્ન :-

ઈન્દ્રપ્રસ્થના રાજ્યકાળ દરમ્યાન બ્રાહ્મણની ગાય છોડાવવા અર્જુન જ્યેષ્ઠ છે ત્યારે બાળોનો પ્રયોગ છે પણ તે બાળો ગાડીવમાથી છૂટે છે તેવા ઉલ્લેખ નથી

ત્રીજો પ્રશ્ન :-

શકર અને અર્જુનનું યુદ્ધ થાય છે ત્યારે શકર ગાડીવનું નામ બોલે છે પણ આ પ્રસંગ જુગાર બાદના વનવાસનો હોવાથી આ પ્રસંગ પહેલા અર્જુન પામે ગાડીવ આવી ગયું છે

આપણી સામે પ્રશ્ન ગાડીવનો છે અને તેને આધારે જ અર્જુનની ઉમરનો વિચાર કરવાનો છે અર્જુન પાસે ગાડીવ ક્યારે આવ્યું ?

૫ ભગવતદત્તજી કહે છે કે ઈન્દ્રપ્રસ્થના ૭ વર્ષના નિવાસ બાદ બ્રાહ્મણની ગાય બચાવવા અર્જુને જે ધનુષ્યનો ઉપયોગ કર્યો તેના નામનો ઉલ્લેખ નથી પણ અમારા મને ગાડીવ જ હોઈ શકે

આ દષ્ટિએ પહેલાના ૨૮ વર્ષ

કુપદને ઘેર નિવાસ ૧ વર્ષ

હસ્તિનાપુર નિવાસ ૫ વર્ષ

૩૨૩ વર્ષ

આમ અર્જુનની ૩૪ વર્ષની ઉમરે ગાડીવ આવ્યું હશે કારણુ તે પાસેના ખાડવવન બાળી ત્યા વસાહત નાખે છે ઈન્દ્રપ્રસ્થ આવવાના સમયે અર્જુનની ઉમર ૩૪ની હોય તેમ લાગે છે અહી નીલકંઠની અતિમ અને આગામી ૬૫ કે ૩૨૩ની સર્ગત બરાબર ખેસતી આવે છે

૩૪ વર્ષની ઉમરની આસપાસનો ગાડીવ અર્જુન પામે લાગભગ છે જ ૩૪ અને ૩૨૩મા ખાસ તફાવત નથી હવે આપણે ૩૨૩ નક્કી કરવા જોઈએ જેથી વિરાટપર્વના શ્લોકોને અર્થ ખેસાડી શકાય

હસ્તિનાપુરથી અજ્ઞાતવાસ સુધી

(૧) હસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ (ચોક્કસ)

થાય છે આમ બે વર્ષો બરાબર એક વર્ષ થવાથી અર્જુને સાડાબીસ વર્ષો ગાંડીવ રાખ્યું તેમ અર્થ થાય છે ધનુષ વિનાનો અતિમ અને આગામી સમય સુધીમા પાસડ વર્ષ ધનુષ્ય રાખ્યું તેમ કહે છે આમ અર્થ કરવાથી બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે (૧) શું વર્ણાંગિતો અર્થ વર્ષો થાય છે ? (૨) અતિમ અને આગામી કાલની વ્યાખ્યા શું ? નીલકંઠ સાડાબીસ વર્ષનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણ કરે છે

૧૩ વર્ષ વનવાસ અને અજ્ઞાતવાસ

૧૨ વર્ષ અર્જુનનો વ્યવિગત વનવાસ

૭૩ વર્ષ રાત્ર્યશ્વસ્ય તથા દિગ્વિજય વગેરેના

૩૨૩ વર્ષ

પણ આથી સમાધાન થતું નથી વર્ણાંગિતો અર્થ વર્ષાંશુ થાય છે કે કેમ ? ખીજી વાત અહીં ગાંડીવ ધનુષ્યની વાત ચાલે છે ફક્ત ધનુષ્યની નહિ અર્જુન ચોખ્ખું કહે છે કે આ ધનુષ્યનું નામ ગાંડીવ છે અને વરુણની પાસેથી મને મળેલું છે આપણે એ જોવાનું છે કે આ ગાંડીવ અર્જુન પાસે પાસડ વર્ષોથી છે કે પાસડ વર્ષોની ઉંમરે છે

અર્જુન પાસે ધનુષ્ય કયારે આવ્યું ?

દ્રોપદીના સ્વયંવર વખતે પણ અર્જુન પાસ ધનુષ્ય નથી પાડેલો લાક્ષણિકતાથી જણી ગયા બાદ રસ્તામા દ્રોપદીના સ્વયંવરની ખબર પડીને પાચાનનો રસ્તો લીધો રસ્તામા અર્જુન અને ચિત્રરથ ગાંધવનું યુદ્ધ થયું તે વખતે પણ અર્જુન પામે ધનુષ્ય નથી આ વખતે અર્જુનની ઉંમર અઠનાવીસ વર્ષની જણાય છે

હસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ વર્ષ

અભ્યાસ લાગે ૧૩ વર્ષ

લાક્ષણિકથી દ્રોપદ રાત્ર્યમા પહોંચતું ૧ વર્ષ

કુલ ૨૮ વર્ષ

આમ અઠનાવીસ વર્ષની ઉંમર સુધી અર્જુન પામ ધનુષ્ય નથી

બીજો પ્રશ્ન :-

ઈન્દ્રપ્રસ્થના રાત્ર્યકાળ દરમ્યાન જ્ઞાનજ્યુની ગાય છેડાવવા અર્જુન જય છે ત્યારે બાળોનો પ્રયોગ છે પણ તે બાળો ગાંડીવમાથી છૂટે છે તેવો ઉલ્લેખ નથી

ત્રીજો પ્રશ્ન :-

શકર અને અર્જુનનું યુદ્ધ થાય છે ત્યારે શકર ગાંડીવનું નામ બોલે છે પણ આ પ્રસંગ જુગાર બાદના વનવાસનો હોવાથી આ પ્રસંગ પહેલાં અર્જુન પામે ગાંડીવ આવી ગયું છે

આપણી સામે પ્રશ્ન ગાંડીવનો છે અને તેને આધારે જ અર્જુનની ઉંમરનો વિચાર કરવાનો છે અર્જુન પાસે ગાંડીવ કયારે આવ્યું ?

૫ ભગવતદન્તજ કહે છે કે ઈન્દ્રપ્રસ્થના ૭ વર્ષના નિવાસ બાદ જ્ઞાનજ્યુની ગાય બચાવવા અર્જુને જે ધનુષ્યનો ઉપયોગ કર્યો તેના નામનો ઉલ્લેખ નથી પણ અમારા મને ગાંડીવ જ હોઈ શકે

આ દષ્ટિએ પહેલાના ૨૮ વર્ષ

કુપદને ઘેર નિવાસ ૧ વર્ષ

હસ્તિનાપુર નિવાસ ૫ વર્ષ

કુલ ૩૪ વર્ષ

આમ અર્જુનની ૩૪ વર્ષની ઉંમરે ગાંડીવ આવ્યું હશે કારણ તે પાડવો ખાડવન બાળી ત્યાં વસાહત નાખે છે ઈન્દ્રપ્રસ્થ આવવાના સમયે અર્જુનની ઉંમર ૩૪ની હોય તેમ લાગે છે અહીં નીલકંઠની અતિમ અને આગામી ૬૫ કે ૩૨૩ની સર્ગત બરાબર બેસતી આવે છે

૩૪ વર્ષની ઉંમરની આસપાસનો ગાંડીવ અર્જુન પામે લગભગ છે જ ૩૪ અને ૩૨૩મા ખાસ તફાવત નથી હવે આપણે ૩૨૩ નક્કી કરવા જોઈએ જેથી વિરાટપર્વના શ્લોકનો અર્થ બેસાડી શકાય

હસ્તિનાપુરથી અજ્ઞાતવાસ સુધી

(૧) હસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યારે ૧૪ (ચોક્કસ)

ઉત્તરા ગર્ભવતી છે ઉત્તરા ચોક્કસ અભિમન્યુથી ઉમરમાં નાની છે એટલે ઉત્તરા ૧૪ કે ૧૫ વર્ષની ઉમરે ગર્ભવતી બની છે આમ મહાભારતકાળમા કન્યાને મનુષ્યમતી થવાની મર્યાદા ૧૧ થી ૧૪ સુધી માનવામા વાધો નથી આ દૃષ્ટિએ સ્વયવરના સમયે કુતીનો ઉમર ૧૬-૧૭ ની અને કર્ણજન્મ વખતે ૧૫-૧૬ વર્ષની માની લઈએ તો ખોટું નહિ ગણાય

સ્વયવર પછી પહેલું મતાન કયારે ?

૫ ભગવત્પ્રત્યક્ષ કહે છે કે ૨૦ વર્ષની ઉમરે પાકું દૌરવેત્તો રાજ બન્યો તમિયત અન્નમ્થ રહેવાથી પાંચ વર્ષ થાદ રાજ્યની જવાબદારીમાંથી મુક્ત બન્યો બન્ને રાણીઓ સાથે હિમાલયમા રહેવા આ મે ગયો ત્યાં સતાન મેળવવાની તીવ્ર ઈચ્છા થઈ તે પોતે તે માટે શુક્ષ્મર્થે હતો તે ઉત્તમ જ્ઞાનપૂર્ણ સતાન મેળવવા કુતીને આમંત્રણ કર્યો (અદિ-૧૨૦/ક) કુતીએ ના પાડી (આદિ-૧૨૯/૧-૫) છેવટે પાકુ આગળ તેની ડાંગ થઈ આ સમયે નિરોગ પદ્ધતિ આનું હતી આ પ્રથા ૫ થી સ્ત્રીઓમા જુજા જાગી ગઈ હતી ધૃતરાષ્ટ્ર અર્ધ જન્મતા સત્યવતીને નિરોગ માટે આત્મા આપી ત્યારે તેણે સ્પષ્ટ ના પાડી દીગેલી તે આનું પ્રમાણ છે આખરે કુતી નિયાગ માટે તૈયાર થઈ અને એક એક વર્ષના અતરે નિરોગ દ્વારા ત્રણ વાળકોને જન્મ આપ્યો

આ દૃષ્ટિએ-

- ૧ સ્વયવર અને પાકુના રાજ્યકાળની અવધિ ૫ વર્ષ
- ૨ હિમાલય નિવાસ સતાનોત્પત્તિ વિચાર ૧ વર્ષ
- ૩ પહેલા સતાનના જન્મ સુધીનો સમય ૧ વર્ષ

—
૭ વર્ષ

આમ કાળ ૫ થી સાત વર્ષે કુતીને પહેલું બાળક થયું

કર્ણ અને યુદ્ધિષ્ઠિર વચ્ચેનું અતર

કુતીએ વન ૫ થી સાત વર્ષે પહેલા સતાન

(યુદ્ધિષ્ઠિર)ને જન્મ આપ્યો આ પહેલા કર્ણને જન્મ આપ્યો હતો આમ મનુષ્યમતી થયા બાદ મહાધારણ્યુ ને કર્ણજન્મ તેમજ સ્વયવર સુધી ત્રણ વર્ષનો સમય ગણવામા વાગો નથી કર્ણજન્મ ૫ થી એકાદ વર્ષે કુતીનો સ્વયવર રચાયો હતો આમ ૧+૭=૮ વર્ષે કર્ણ યુદ્ધિષ્ઠિરથી મોટો ભાગ છે

અજાતશત્રુના અંતે યુદ્ધિષ્ઠિરની ઉમર ૬૮ થી ૭૨ વચ્ચેની હોય તેમ કાગે છે આથી કર્ણની ઉમર ૭ થી ૮૦ ની આસપાસ કાગે છે મારા પુસ્તક ‘મથન’મા મે ૮૨ વર્ષ લખેલ છે

કર્ણની ઉમર સબધી એક મત

શ્રી ઉપેન્દ્ર સહિસરા પોતાના કૃષ્ણચરિત્રમા લખે છે કે “યુદ્ધને બદલે શાંતિ સ્થપાય તેથી દ્રોપદી કર્ણની મેવામા રહે એની કૃષ્ણની દરખાસ્ત રાજદ્વારી વૈભવ માટે અપવાદ નથી પરંતુ સીતોરથી વધુ ઉમરવાળા કર્ણને બાસક પ્રેસક વર્ષની દ્રોપદીનું આકર્ષણ હોય તે વાત રાજદ્વારી મે ટાઈ સિવાય મેળ નથી ખાતી”

શ્રી સહિસરા પણ અહીં કર્ણની ઉમર ૭૦ વર્ષ ઉપરની બતાવે છે વિદ્વાનો અનુમાન કરે અમારુ પણ આ અનુમાન જ છે નિર્ણય નથી

કર્ણની ઉમરનો પ્રશ્ન રગમૂર્તિની ઘટના સમયે જિઓ થયેલો ‘ઉત્તર ના અનુપ્રાસમા’ સીતોરનો પ્રોગ કરેલો પછી અને થાદ આબુ કે રગમૂર્તિના સમયે કર્ણની ઉમર ૩૮ વર્ષની હતી એવો મે ઉલેખ કરેલો તેથી કર્ણના જીવન-પ્રસંગમા તેની ઉમર નીચે પ્રમાણે હતો

પાલ્યાળામા પ્રવેશ કર્યા ત્યારે	૨૮ વર્ષ
રગમૂર્તિની ઘટના વખતે	૩૭ વર્ષ
જીગર વખતે	૬૭ વર્ષ
મહાભારતના શુદ્ધ વખતે,	૮૦ વર્ષ

ઉત્તર ગર્ભવતી છે ઉત્તર ચોક્કસ અભિમન્યુથી ઉમરમાં નાની છે એટલે ઉત્તર ૧૪ કે ૧૫ વર્ષની ઉમરે ગર્ભવતી બની છે આમ મહાભારતકાળમાં કન્યાને ઋતુમતી થવાની મર્યાદા ૧૧ થી ૧૪ સુધી માનવામાં વાધો નથી આ દૃષ્ટિએ સ્વયંવરના સમયે કુતીની ઉમર ૧૬-૧૭ ની અને કર્ણજન્મ વખતે ૧૫-૧૬ વર્ષની માની લઈએ તો ખોટું નહિ ગણાય

સ્વયંવર પછી પહેલું સત્તાન ક્યારે ?

૫ ભગવતસ્તથ કહે છે કે ૨૦ વર્ષની ઉમરે પાકુ દોરવાના રાત્ર બન્યો તમિયત અન્નમ્થ રહેવાથી ખાય વર્ષ યાદ રાત્રની જવાબદારીમાંથી મુક્ત બન્યો બન્ને રાણીઓ સાથે દિમાલયમાં રહેવા આ ને ગ્રે ત્યા સત્તાન મેળવવાની તીવ્ર ઈચ્છા થઈ તે પોતે તે માટે અસમર્થ હોતો તે ઉત્તમ કામ્યવૃત્તિ સત્તાન મેળવવા કુતીને આમંત્રણ કર્યો (અદિ-૧૨૦/૩) કુતીએ ના પાડી (આદિ-૧૨૮/૧-૫) ઉવટે પાકુ આગળ તેની હાજર થઈ આ સમયે નિરોગ પદ્ધતિ ચાલુ હતી આ પ્રથા ૫ થી સ્ત્રીઓમાં જુલુ બગી ગઈ હતી કૃતરાષ્ટ્ર અથ જન્મતા સત્યવતીને નિરોગ માટે આજ્ઞા આપી ત્યારે તેણે સ્વપ્ત ના પાડી દોરેલી તે આનુ પ્રમાણુ છે આખરે કુતી નિયાગ માટે તૈયાર થઈ અને એક એક વર્ષના અતરે નિરોગ દ્વારા ત્રણ બાળકોને જન્મ આપ્યો

આ દૃષ્ટિએ—

- ૧ સ્વયંવર અને પાકુના રાત્રચકાળની અવધિ ૫ વર્ષ
- ૨ દિમાલય નિવાસ સત્તાનોત્પત્તિ વિચાર ૧ વર્ષ
- ૩ પહેલા સત્તાનના જન્મ સુધીનો સમય ૧ વર્ષ

—

૭ વર્ષ

આમ લગ્ન પછી સાત વર્ષે કુતીને પહેલું બાળક થયું

કર્ણ અને યુદ્ધિષ્ઠિર વચ્ચેનું અતર

કુતીએ વગ પછી સાત વર્ષે પહેલા સત્તાન

(યુદ્ધિષ્ઠિર)ને જન્મ આપ્યો આ પહેલાં કર્ણને જન્મ આપ્યો હતો આમ ઋતુમતી થયા બાદ મહાદારણ્ય ને કર્ણજન્મ તેમજ સ્વયંવર સુધી ૧૫ વર્ષનો સમય ગણવામાં વાગે નથી કર્ણજન્મ પછી એકાદ વર્ષે કુતીનો સ્વયંવર રચાયો હતો આમ ૧+૭+૮ વર્ષે કર્ણ યુદ્ધિષ્ઠિરથી મોટો ભાગ છે

અજ્ઞાતગણના અતે યુદ્ધિષ્ઠિરની ઉમર ૬૮ થી ૭૨ વચ્ચેની હોય તેમ લાગે છે આથી કર્ણની ઉમર ૭ થી ૮૦ ની આસપાસ લાગે છે મારા પુસ્તક ‘મથન’માં મે ૮૨ વર્ષ લખેલ છે

કર્ણની ઉમર સ બધી એક મત

શ્રી ઉપેન્દ્ર સહિસરા પોતાના કૃષ્ણચંદ્રિમા લખે છે કે “યુદ્ધને બદલે શાંતિ સ્થપાય તેથી દ્રૌપદી કર્ણની મેવામાં રહે એવી કૃષ્ણની દરખાસ્ત રાગદારી વૈભવ માટે અપવાદ નથી પરંતુ સીતોરથી વધુ ઉમરવાળા કર્ણને બાસક પ્રેસક વર્ષની દ્રૌપદીનું આકર્ષણ હોય તે વાત રાગદારી ને ટાઈ સિવાય મેળ નથી ખાતી”

શ્રી સહિસરા પણ અહીં કર્ણની ઉમર ૭૦ વર્ષ ઉપરની બતાવે છે વિદ્વાનો અનુમાન કરે અમારુ પણ આ અનુમાન જ છે નિર્ણય નથી

કર્ણની ઉમરનો પ્રશ્ન રગમૂર્તિની ધટના સમયે ઊભો થયો તો ‘ઉત્તર ના અનુપ્રાસમાં સીતોરનો પ્રયોગ કરેલો પછી મને યાદ આવ્યું કે રગમૂર્તિના સમયે કર્ણની ઉમર ૩૮ વર્ષની હતી એવા મે હ લેખ કરેલો તેથી કર્ણના જીવન-પ્રસંગોમાં તેની ઉમર નીચે પ્રમાણુ હતો

પાટશાળામાં પ્રવેશ કર્યા ત્યારે	૨૮ વર્ષ
રગમૂર્તિની ધટના વખતે	૩૭ વર્ષ
લુગાર વખતે	૬૭ વર્ષ
મહાભારતના શુદ્ધ વખતે,	૮૦ વર્ષ

*

ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ કયાં છે ?

લોકશાહી અને સમાજવાદ વિશેની કેટલીક મૂળભૂત વિચારણા ખૂબ જ શાંતિથી વિચારવા યોગ્ય છે. સમાજવાદની હસ્તી રહેશે યા નહિ, એ આગે ખડુ મહત્વનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ લોકશાહીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પર જેનો સંપૂર્ણ આધાર હોય તે પ્રકારનો સાચો સમાજવાદ કાયમ રહેશે કે કેમ, એ વધુ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. 'સાચો સમાજવાદ' એ શબ્દ પર અમે ભાર મૂકીએ છીએ ત્યારે અમારી દૃષ્ટિ એના રાજકીય કે આર્થિક પાસા તરફ નહિ, પરંતુ એનાં આધ્યાત્મિક બળો અને એની વધુ સંગીન અને વિરાટ શક્તિ પ્રત્યે છે.

સમાજનાં જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચેની આર્થિક અસમાનતા દૂર કરીને તમામ વર્ગોના જીવનધોરણોને એકસરખી સપાટી પર લાવવાના પ્રયાસોને પ્રચલિત અર્થમાં 'સમાજવાદ' લેખવાની માન્યતાને કારણે સમાજવાદનાં નૈતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો લગભગ છુટાઈ જવાયાં છે.

આર્થિક અસમાનતા, સામાજિક અન્યાય, શ્રમજીવીઓનાં નોંચાં જીવન ધોરણ - આ પ્રચલિત અનિષ્ટો દૂર કરવા માટે રાજકીય અને આર્થિક દૃષ્ટિના માપદંડ અનુસાર યોજનાઓ કરી, એવી યોજનાઓના અમલ માટે પ્રયાસો કરવા - એ બધાને પ્રચલિત વિચારસરણી અનુસાર આપણે 'સમાજવાદ' નામે ખપાવીએ છીએ, પરંતુ આ સદંતર બૂનભરેલી વિચારણા છે; જેને અમે સાચો સમાજવાદ કહીએ છીએ તે આ વિચારણા સાથે સુસંગત નથી.

જેમાં ખેડૂનો, કારીગરો અને શ્રમ પર જીવન ગુજારનારાઓના સમાવેશ થાય છે તે શ્રમજીવી વર્ગ અને શ્રીમંતો વચ્ચેની તમામ આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા દૂર કરવાની તથા શ્રમજીવી સમૂહને ઉપલા ધરના શ્રીમંત વર્ગ જેવી જીવનસપાટી પર લાવીને તેને રાજકીય સત્તા હપ્તે કરવા જેટલો

બળવાન બનાવવાની પ્રવૃત્તિ 'સમાજવાદ' તરીકે કેટલાક લેખાવે છે, પરંતુ આ ખરાબર નથી.

મૂડીવાદીઓની વધતી શોષણખોરીએ આ માન્યતાને મજબૂત બનાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે; અને તેમાં પશુ વધુ ને વધુ ભોજન-વિશ્વાસોનાં સાધનોનો આંખે ચઢી આવે એવી રીતનો ઉપભોગ અને ખેડાડુ મોજીલું તેમજ કેવળ મોજશોખ-પૂર્ણ જીવન જીવવાની નજરે ચડતી વૃત્તિની તથા એ શ્રીમંતવર્ગની અધ્યાત્મવાદ અને સાંસ્કારિક પ્રવૃત્તિઓ પરત્વેની ઉદારીનતાની સમાજના નીચલા વર્ગો અને શ્રમજીવીઓના માનસ પર ખૂબ મારી અસર પડી છે. (જોકે દાનવીર કાર્તેગી, રોડફેલર અને ન્યૂટ્રીલ તેમજ એવાં ખીજાં સખાવતી દુસ્તોની પ્રવૃત્તિની અવગણના કરવાનો આશય નથી.) આ બધાં કારણોને લીધે નજીબ આર્થિક સ્થિતિવાળાઓનાં મન પર એવી ડાપ પડે છે કે આર્થિક અસમાનતા દૂર થી જરૂરી છે. આર્થિક અસમાનતા દૂર થતાં બધું ખરાબર થઈ જશે, એવી ભ્રમક માન્યતાના ચકાવામાં પડેલીએ આવી યોજનાઓ દ્વારા સમાજવાદના ધ્યેય પ્રતિ પ્રગટિ કરવાની ભ્રમણા સેવે છે. તેઓ એક મહાન સત્ય ભૂલી ગય છે કે, આર્થિક સવાલો જીવનનિર્વાહના સવાલો સાથે સંકળાયેલા સમૂહ આર્થિક જીવનને જ ખરું જીવન માને છે. એવું જીવન એ જ કંઈ એકમાત્ર જીવનધ્યેય નથી.

જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં પરસ્પરનાં હિત, સુખ અને ક્રોધની સોને સમાન પ્રાપ્તિ થાય, સતતમત્તાતરો દૂર કરાય અને સમાન હિત અને સમાન સુખનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકાય તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ એટલે સંકલ્પ-અસ્તિત્વ, સહકાર્ય અને એવે આદર્શ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે સાચો સમાજવાદ. કેવળ આર્થિક અસમાનતા દૂર કરવાની વાતો કરનારાઓ પશુ આ સિદ્ધાંતનો આનાકાની વિના સ્વીકાર કરશે જ.

ગાંધીજીનો સાચો સમાજવાદ કયાં છે ?

લોકશાહી અને સમાજવાદ વિશેની કેટલીક મૂળભૂત વિચારણા ખૂબ જ શાંતિથી વિચારવા યોગ્ય છે. સમાજવાદની ઉચ્ચતી રહેશે વા નહિ, એ આગે ખુદ મહત્વનો પ્રશ્ન નથી, પરંતુ લોકશાહીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો પર જેનો સંપૂર્ણ આધાર હોય તે પ્રકારનો સાચો સમાજવાદ કયમ રહેશે કે કેમ, એ વધુ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. 'સાચો સમાજવાદ' એ શબ્દ પર અમે ભાર મૂકીએ છીએ ત્યારે અમારી દષ્ટિ એના રાજકીય કે આર્થિક પાસા તરફ નહિ, પરંતુ એના આધ્યાત્મિક બાજુ અને એની વધુ સંગૃહીત અને વિરાટ શક્તિ પ્રત્યે છે.

સમાજનાં જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચેની આર્થિક અસમાનતા દૂર કરીને તમામ વર્ગોના જીવનધોરણને એકસરખી સપાટી પર લાવવાના પ્રયાસોને પ્રચલિત અર્થમાં 'સમાજવાદ' લેખવાની માન્યતાને કારણે સમાજવાદનાં ગેટિંગ અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો લગભગ છુટાઈ જવાયાં છે.

આર્થિક અસમાનતા, સામાજિક અન્યાય, શ્રમજીવોનાં નીચાં જીવન ધોરણ - આ પ્રચલિત અનિષ્ટો દૂર કરવા માટે રાજકીય અને આર્થિક દષ્ટિના માપદંડ અનુસાર યોજનાઓ કરી, એવી યોજનાઓના અમલ માટે પ્રયાસો કરવા - એ બધાને પ્રચલિત વિચારસરણી અનુસાર આપણે 'સમાજવાદ'ને નામે ખપાવીએ છીએ, પરંતુ આ સદંતર જીવભરેલી વિચારણા છે; જેને અમે સાચો સમાજવાદ કહીએ છીએ તે આ વિચારણા સાથે સુસંગત નથી.

જેમાં ખેડૂતો, કારીગરો અને શ્રમ પર જીવન ગુજારનારાઓના સમાવેશ થાય છે તે શ્રમજીવી વર્ગ અને શ્રીમંતો વચ્ચેની તમામ આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા દૂર કરવાની તથા કામજીવી સમૂહને ઉપલા ઘરના શ્રીમંત વર્ગ જેવી જીવનસપાટી પર લાવીને તેને રાજકીય સત્તા હાથે કરવા જેટલી

બળવાન બનાવવાની પ્રવૃત્તિને 'સમાજવાદ' તરીકે કેટલાક લેખાવે છે, પરંતુ આ બરાબર નથી.

મૂડીવાદીઓની વધતી શોષણખોરીએ આ માન્યતાને મજબૂત બનાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે; અને તેમાં પશુ વધુ ને વધુ ભોજન-વિલાસોનાં સાધનોના આંખે ચઢી આવે એવી રીતનો ઉપયોગ અને બેઠાકુ મોજકું તેમજ કેવળ મોજશોખ-પૂર્ણ જીવન જીવવાની નજરે ચડતી વૃત્તિની તથા એ શ્રીમંતવર્ગની અધ્યાત્મવાદ અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ પરત્વેની ઉદારીનતાની સમાજના નીચલા વર્ગો અને શ્રમજીવીઓના માનસ પર ખૂબ માડી અસર પડી છે. (જેકે દાનતીર કાર્નેગી, રોકફેલર અને ન્યૂફીલ્ડ તેમજ એવાં ખ્રીજ સંખ્યાવતી દુરંદોની પ્રવૃત્તિની અવગણના કરવાનો આશય નથી.) આ બધાં કારણોને લીધે નબળા આર્થિક સ્થિતિવાળાઓનાં મન પર એવી છાપ પડે છે કે આર્થિક અસમાનતા દૂર થી જરૂરી છે. આર્થિક અસમાનતા દૂર થતાં બધું બરાબર થઈ જશે, એવી ભ્રમક માન્યતાના ચકાવામાં પડેલીઓ આવી યોજનાઓ દ્વારા સમાજવાદના ધ્યેય પ્રતિ પ્રગટિ કરવાની ભ્રમણા સેવે છે. તેઓ એક મહાન સત્ય જુલી જાય છે કે, આર્થિક સવાલો જીવનનિર્વાહના સવાલો સાથે સંકળાયેલા સમૃદ્ધ આર્થિક જીવનને જ ખરું જીવન માને છે. એવું જીવન એ જ કંઈ એકમાત્ર જીવનધ્યેય નથી.

જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં પરસ્પરનાં હિત, મુખ અને ક્રોધની સોને સમાન પ્રાપ્તિ થાય, સતતમત્તરે દૂર કરાય અને સમાન દિન અને સમાન સપખનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકાય તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ એટલે સંક-અસ્તિત્વ, સહકાર્ય અને એવો આદર્શ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તે સાચો સમાજવાદ. કેવળ આર્થિક અસમાનતા દૂર કરવાની વાતો કરનારાઓ પશુ આ સિદ્ધાંતનો આનાકાની વિના સ્વીકાર કરશે જ.

(‘હરિજન’ : તા ૨, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઈશ્વારસ્થાપનપદ્ધતિ એક પ્રચલિત મનના અર્થની સ્પષ્ટતા કરતા માધીજીએ દક્ષિણ વિચારો પૃથુ સમજવા ચોક્કસ છે.

‘ઈશ્વારસ્થાપનપદ્ધતિ’ એક મન ‘કૃષ્ણ શાસ્ત્ર હૃદ સર્વ’ તેન સ્વક્તેન મુજિયા, મા કષ કમ્ય સ્વિદ ધનમ્’ -આ મત મને એમ થીખવે છે કે જે પ્રભુની માલિકીનું છે તે કદાપિ મારી માલિકીનું છે તે ન સમજી શકે માત્ર અને જેમને આ મતમાં શ્રદ્ધા છે એવા સૌનું જીવન પ્રભુનું છે, પ્રભુની એના પર માનેડી છે, એના અરો અર્થ અર્થ દ્વિત ધાય છે કે આપણ સમગ્ર જીવન આપણા સદગુણોએની સતત સેવામાં જ ગાળવું જોઈએ જે અન્યનું છે તેની આપો એમણા કરે નહિ.’

(‘હરિજન’ તા ૩૦, જાન્યુ ૧૯૩૭)

ઉપનિષદની ઉપરોક્ત ભાવનાનો અર્થ વધુ સ્પષ્ટ રીતે માધીજીએ ‘ધમ ઇંડિયા’ (તા ૬, એપ્રિલ ૧૯૨૭)માં સમજાવેલો હતો તે અક્ષરશઃ અહીં રજૂ કરવાનું અસ્થાનને નહિ લેખાય.

‘આદ્યક ધનસંપત્તિ જેઓના કમળમાં છે, તેવા ધનવાનોમાં ખીજઓનું હિત ધાય એ રીતે ધનનો વ્યય કરવાની ઉદાર વૃત્તિનો અભાવ હોય તે તે પ્રકારના ધનનાનો વૃણા અને તિરસ્કારપાત્ર બને છે સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા છે કે સુવર્ણ અને સફરજો એકી સાથે જોવા મળતા નથી આવી સામાન્ય માન્યતાને પણ અપવાદ છે જેમની પાસે કુબેરના ધનસંગ્રહારથી પણ વધુ લક્ષ્મી હતી એવા યત્નક વિદેહી એક રાજા

હોવા છતાં એમના મુગ્ધતા ખૂબ પવિત્ર અને પ્રાતઃ અમરણીય પુરૂષ હતા અને અત્યારના મુગ્ધતા પણ મારા અગત પડિયયા આવીરી એવા કેટલાક ધનકુમેરોને કે જોળણ છુ કે જેઓ પરમાર્થ અને પવિત્ર જીવન ગાળવાનું ચોક્કસ સમજે છે.

‘વર્તમાનમુગ્ધતા માનવમતિના પાયામાં રહેલી આધ્યાત્મિક શક્તિનો સીકાર નહિ કરવામાં પશ્ચિમે ગભીર બૃહ કરી છે અને એના જ પરિણામે તેઓ અજ્ઞાનજનક અને ભૈતિકવાદની અધાધૂંધીમાં અટકવા પડે છે.

‘અમરન શ્રીધ્વજ, છુદ અને અજોડ સમાજવાદી સમાજરચનાની જે વિરાટ ભાવનાનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને જે અસ્તિત્વમાં હતી તે સમાજરચના અગતી કરીને બોદની વિચારબુદ્ધી ઘેરાયેના વાદા વાદના કાચા તાણાવાણાવાળા સમાજવાદનો આશરો લઈને ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનની નકકર અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિમાથી સમજેના સાચા સમાજવાદની અવગણના અનિષ્ટ માર્ગે લઈ જશે.

‘ભારતની સંસ્કૃતિએ સીકારે સમાજવાદનો આદર્શ છે સ્વાર્થને બદલે ત્યાગ, વૃણા અને ઈર્ષ્યા બદલે પ્રેમ, એક મોહસંગર્ભ માટે નહિ પરંતુ માનવી માત્ર માટે પરમ સુખ અને ચિરજીવ શાંતિની ખેવતા અને તે પણ રાજદીપ ટેલુએ પાર પાડવા માટે નહિ પરંતુ સમગ્ર માનવજાતના વિષમધુત્વના અખીઝરણા વહાવવા માટે સમાજના ઉપના વર્ગોને નીચે ધસડી ધાવવાનો નહિ પરંતુ નીચલા વર્ગોને ઉપલા વર્ગોની સમાન કક્ષાએ લઈ જવાનો માર્ગ વાજબી છે અને આ શુ વધુ ઉદાર અને આવકારપાત્ર સમાજવાદ નથી કે

[‘આધર્મ’ માધ્યમાથી]

હું જાણુ છું, એક દિવસ આપશે જ્યારે બધા લોકો એક બીજાથી હળી મળીને રહેશે-જે રીતે આકાશમાં તારા રહે છે, જ્યારે એકને બીજાની વાત સંગીત જેવી મધુર લાગશે, જ્યારે મનુષ્યો સ્વતંત્ર હશે અને પાતપાતાની સ્વતંત્રતામાં મહાન બનશે.

- ગાંધી

('દશરજન' તા ૨, બન્યુ ૧૯૩૭)

ઈશ્વારાસ્થોપનિષદના એક પ્રચલિત મનના અર્થની સ્પષ્ટતા કરતા ગાંધીજીએ દર્શાવેલા વિચારો પશુ સમજવા યોગ્ય છે.

‘ઈશ્વારાસ્થોપનિષદ’ના એક મન ‘કૈલા ચાસ્ય હવ સર્વે તેન ત્યક્તેન સુ જિયા, મા દુષ કમ્ય સ્વિદ ધનમ્’ -આ મત્ર મને એમ લાગે છે કે જે પ્રજાની માલિકીનું છે તે કદાપિ મારી માલિકીનું છે તે ન સમજ શકુ મારુ અને જેમને આ મત્રમા શ્રદ્ધા છે એવા સૌનું જીવન પ્રમુખું છે, પ્રજાની એના પર માલિકી છે, એના અરો અર્થે અર્થે દુનિવ સાવ છે કે આપણ સમગ્ર જીવન આપણા સહગામીઓની સતત સેવામા જ ગાળવું જોઈએ જે અન્યનું છે તેની આપો એપણ કરી નહિ.

('દશરજન' તા ૩૦, બન્યુ ૧૯૩૭)

ઉપનિષદની ઉપરોક્ત ભાવનાનો અર્થ વધુ સ્પષ્ટ રીતે ગાંધીજીએ ‘વગ ઈંડિયા (તા ૬, ઓક્ટોબર ૧૯૨૭)મા સમજાવે હશે તે અસંભવ અહીં રજૂ કરવાનું અસ્થાનને નહિ લેખાય.

‘અદ્યત્તક ધનસંપત્તિ જેઓના કલગતમા છે, તેના ધનવતીમા બીજાઓનું હિત યાવ એ રીતે ધનના વ્યય કરવાની ઉદાર વૃત્તિને અભાવ દેખ ને તે પ્રકારના ધનનાનો વૃણા અને તિરસ્કારપાત્ર બને છે સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા છે કે સુવર્ણ અને સહુણે એકી સાથે જોવા મળતા નથી આ (સામાન્ય માન્યતાને) પશુ અપવાદ છે જેમની પાસે કુમેરના ધનમંડારોથી પશુ વધુ લક્ષ્મી હતી એવા મનને વિદેહી એક રાજ

દેવા હતાં એમના મુગના ખૂબ પવિત્ર અને પ્રાતઃ સ્મરણીય પુણ્ય દેતા અને અત્યારના મુગમા પશુ માગે અગત પતિસ્યમા આવેલી એવા દેટતાક ધનકુમેરોને કે ઓળખુ છું કે જેઓ પરમાર્થ અને પવિત્ર જીવન ગાળવાનું યોગ્ય સમજે છે.

‘વર્તમાનપુણમા માનવપ્રતિના પાયામા રહેલી આધ્યાત્મિક શક્તિના સીકાર નહિ કરવામા પ્રથમે મજબૂત બન કરી છે અને એના જ પરિણામે તેઓ અજ્ઞાનજનક અને ભૌતિકવાદની અધાધૂનીમા અટવાયા કરે છે.

‘અગવાન શ્રીકૃષ્ણ, યુદ્ધ અને અશોક સમાજવાદી સમાજરચનાની જે ચિરંત ભાવનાનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને જે અસ્તિત્વમા હતી તે સમાજરચના અગમી કરીને ગોદની વિચારણાથી ઘેરાયેલા વાદા વાદના કાચા તાણાવાણાવાળા સમાજવાદનો આશરો લઈને ભારતી તત્ત્વજ્ઞાની નહર અને આધ્યાત્મિક દષ્ટિમાથી સમજેલા સાચા સમાજવાદની અવસ્થાના અનિષ્ટ માર્ગે લઈ જશે.

‘ભારતની સંસ્કૃતિએ સીકારેમ સમાજવાદનો આદર્શ છે સ્વાર્થને બદલે ત્યાગ, વૃણા અને ઈર્ષ્યો બદલે પ્રેમ, એક નેકસ વર્ગ માટે નહિ પરંતુ માનવી માત્ર માટે પરમ સ્થાન અને ચિરંત જીવ શાંતિની એવના અને તે જણ રાજકીય ટેટુઓ પાર પાડવા માટે નહિ પરંતુ સમગ્ર માનવકુળમા વિશ્વમધુલના અધીરરણુ વડાવવા માટે સમાજના ઉપના વર્ગોને નીચે ધસડી લાવવાનો નહિ પરંતુ નીચવા વર્ગોને ઉપલા વર્ગોની સમાન કક્ષાએ લઈ જવાનો માર્ગ વાજબી છે અને આ શુ વધુ ઉદાગ અને અપારકારપાત્ર સમાજવાદ નથી કે [‘આયર્ન પાથ’માંથી]

હું જાણુ છું, એક દિવસ આવશે જ્યારે બધા લોકો એક બીજાથી હળી મગીને રહેશે-જે રીતે આકાશમા તારા રહે છે, જ્યારે એકને બીજાની જાત સમીત જેવી મધુર લાગશે, જ્યારે મનુષ્યો સ્વતંત્ર હશે અને પોતપોતાની સ્વતંત્રતામા મહાન બનશે.

- ગાંધીજી

હવમની રજા છે ભરવાડે ભયની સિસોટી વગાડી, ઘેટા બહાર એકદમ ભાગા સિંહે પહાડ પગથી નીચે ઉતરતા એક નજર કરી. એણે ઘેટાની સાથે સિંહના બચ્ચાને નાસતુ જોયું. અને તેને પગથી માથા સુધી ઝાળ લાગી. બમણા વેગથી એ ધમી આવ્યો અને પેના બચ્ચાને મોમા પકડી લીધું.

પણ કેવી રીતે પકડયું ! બિનાડી ઉદરને પકડે અને પોતાના બચ્ચાને પકડે તેમા ટેલો બધા ફેર હોય છે ? તેટલો ફેર એમા હતો સિંહનું બચ્ચું ધૂળવા લાગ્યું, એની છાતી થકડા લાગી તેમ તો મિહની રીસ વધી એણે ભરવાડ કે તેના ઘેટા સામે નજર પણ ન કરી; એણે બચ્ચાને પકડી એ બાજુમા વહેતા નહેરોને કાંકે ગયો. બચ્ચાને મોમાથી નીચે મૂક્યું અને પગથી એને ધીમે રહીને મોચીએ ઝાંટું એની પીળી ભાંડર આપેલા વાસ ન ઉમરાયું સારે નૌમિશ્તિન કરુણા પણ હતી સિંહે ઠપકાભરી નજરે પૂછ્યું “તું શા માટે નાહું ? તું કેમ નરો છે ?” એમ કહી તેણે એને પાણીમા ઘોડું દેખાવ તેમ આજ્ઞા કરી અને કહ્યું “આન જો, તું કાણુ છ ?”

પોતાનો પંજો જતાંતીને કહે: “જો, તારા પગમાં આવા જ નહેા છે. તારી આખો અમારી આખો જેવી જ છે. તારી ગરદન ઉપર મારા જેવી જ ફેશવાળો છે. તારા પૂછડાનો ઝડો મારા જેવો જ છે. તારી છાતી પણ જો તારુ માયુ જો, વરો વન જો, તું સિંહનું બચ્ચું થઈને કેમ નાહું ?”

બચ્ચાએ જોયું. એને ભાન આ-પુ. આમ- વિશ્વાસ આ-યો, એની ધૂળરી બધ થઈ, એણે આજસ ખ ખેગે ન પળી, બીક ચાની થઈ, એ ટટાર થયું. એની અખમા ખુમાગી અ રી, એણે પૂછડાનો ઝડો જીએ ઉપાડ્યો અને ગણુ કુતા પુ. એનામા પેના કેસરીસિંહે નાડ મારી એટલે બચ્ચાએ પણ એવો જ હુકાર કર્યો

તિલ ગર્જના કરીને હવગ, માગી મામે પાર ફરી ગયો, એની પાઝા એરી જ નાડ મારીને બચ્ચું દહી ગયું પોતાના સિંહપણના ભાનથી નિર્ભય બનેતા એ બાલ વનરાજની નાડે કુગર ડાનવા લાગ્યા અને આનંદશર્મા ગૌરવથી એ મુક્તપણે વનમા વિહરવા લાગુ.

*

ફર ફરના દેશની આ વાત છે એક સ્ત્રીને એના પતિએ નાત લની ભેટ તરીકે એક સુંદર પોષાક આપ્યો. પત્નીએ જ્યારે એના કિમત જોઈ ત્યારે તેને એમ થયું કે આ તો એટલી બધી વધારે કિમત છે કે એના બદલામા જરા સસ્તા ને સુદર બે પોષાક આવી શકે તે પોષાક પર લગાડેલી, સ્ટોરના નામની ચિઠ્ઠી જોઈને બદલાવવા માટે તે સ્ટોરમા ગઈ “ગઈ કાલે તમારે ત્યાંથી આ કપડા મારા પતિએ ખરીદેલા, તમે એ બદલી આપશો ?” પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યું

સ્ટોરમા કામ કરતી છોકરીએ આશ્ચર્યથી એની સામે જોયું “તો એ ખરેખર તમારા પતિ હતા ?” “હા, કેમ એમ પુછો છો ?”

“તમે હમણા જ પરણ્યા છો ? તમને પરણ્યે કેટલા વર્ષ થયાં ?” પેલી છોકરીયા પૂછાઈ ગયું. “વીસ વર્ષ !”

“ઓ !” પેલીના મુખમાથી એક નાનકડી ચીસ નીકળી પડી તેણે પોતાની સાથે કામ કરતી બીજી છોકરીને હાક મારી અને કહ્યું. “રૂથ, ઓ રૂથ, સાબળ તો, કાલે જે માણુ આ સરલ કપડા ખરીદી ગયો તે આ બાઈને પતિ થાય !”

‘પછી તે બાઈ તરફ ફરી બોલી ‘આટલા વર્ષથી આ સ્ટોરમા કામ કરું છું પણ કોઈ માણુએ આટલા સ્નેહ, આટલી કાળજીથી કદાં ખરીદી કરતા નથી જોયો. એહા તમે કેટલા ભગ્યશાળી છો કે વીસ વર્ષના લગ્નજીવન પછી વમારા પતિને તમારા માટે આટલી કાળજી છે !’ આ વાત સાબળી પેલી સ્ત્રી પોષાક બદલાવ્યા વગર જ પોતાને ઘેર પાછી આવી ગઈ.. ..

હવથી રહ્યા છે ભરવાડે ભયની સિસોડી વગાડી, ઘેટા બકરા એકદમ ભાગ્યા સિંહે પકાડ પગથી નીચે ઉતરતા એક નજર કરી. એણે ઘેટાની સાથે સિંહના બચ્ચાને નાસ્તુ જોયું. અને તેને પગથી માથા સુધી ઝાળ લાગી. બમણા વેગથી એ ધમી આવ્યો અને પેના બચ્ચાને મોમા પકડી લીધું.

પશુ કેવી રીતે પકડ્યું ? બિનાડી ઉઘરને પકડે અને પોતાના બચ્ચાને પકડે તેમા ટેલેા બધા ફેર હોય છે ? તેટલેા ફેર એમા હોતો સિંહનુ બચ્ચુ ધૂજવા લાગ્યુ, એની છાતી થકકરા લાગી તેમ તો મિહની રીસ વધી એજે ભરવાડ કે તેના ઘેટા સામે નજર પશુ ન કરી; એજે બચ્ચાને પકડી એ બાજુમા વહેતા નહેરાને કાઢે ગયો. બચ્ચાને મોમાથી નીચે મૂક્યુ અને પગથી એને ધીમે રહીતે મોચીએ ઝાડુ એની પીળી બનકર આખોમા વાસ ન ઉમરાયુ સામે રોમિશ્રિત કરુણા પશુ હતી સિંહે ઠપકાખરી નજરે પૂછ્યુ “તુ શા માટે નાહુ ? તુ કેમ નરે છે” એમ કહી તેણે એને પાણીમા મોડુ દેખાય તેમ આગળ કહુ અને કહુ “આમ જો, તુ કાણુ છ ?”

*

દૂર દૂરના દેશની આ વાત છે એક સ્ત્રીને એના પતિએ નાત લની ભેટ તરીકે એક સુંદર પોષાક આપ્યો. પત્નીએ જ્યારે એના કિંમત જોઈ ત્યારે તેને એમ થયું કે આ તો એટલી બધી વધારે કિંમત છે કે એના બદલામા જરા સસ્તા ને સુંદર બે પોષાક આવી શકે તે પોષાક પર લગાડેલી, સ્ટોરના નામની ચિઠ્ઠી જોઈને બદલાવવા માટે તે સ્ટોરમા ગઈ “ગઈ કાલે તમારે ત્યાંથી આ કપડા મારા પતિએ ખરીદેલા, તમે એ બદલી આપ્યો ?” પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યું

સ્ટોરમા કામ કરતી છોકરીએ આશ્ચર્યથી એની સામે જોયું “તો એ ખરેખર તમારા પતિ હતા ?” “હા, કેમ એમ પુછો છો ?”

“તમે હમણા જ પરણ્યા છો ? તમને પરણ્યે કેટલા વર્ષ થયાં ?” પેલી છોકરીયા પૂછાઈ ગયું. “વીસ વર્ષ !”

“ઓ !” પેલીના મુખમાથી એક નાનકડી ચીસ નીકળી પડી તેણે પોતાની સાથે કામ કરતી બીજી છોકરીને હાક મારી અને કહ્યું. “રૂથ, ઓ રૂથ, સાલજ તો, કાલે જે માણુન આ સરસ કપડા ખરીદી ગયો તે આ બાઈને પતિ થાય !”

“પણ તે બાઈ તરફ ફરી બોલી ‘આટલા વર્ષથી આ સ્ટોરમા કામ કરું છું’ પણ કોઈ માણુસને આટલા સ્નેહ, આટલી કાળજીથી કદા ખરીદી કરતા નથી જોયો. એાહા તમે કેટલા ભગવાણી છો કે વીસ વર્ષના લગ્નજીવન પછી વમારા પતિને તમારા માટે આટલી કાળજી છે !” આ વાત સાંભળી પેલી સ્ત્રી પોષાક બદલાવ્યા વગર જ પોતાને ઘેર પાછી આવી ગઈ.. ..

શાનીની અવસ્થા લાગે 'વનુભાઈ-એક રેખાકન' થતા
 'ધર્મશાળામાં' જેવી વાર્તાઓમાં માનવ સ્વભાવના
 જિહ્વા અભ્યાસની ખાત સાથે તેમાંથી નિષ્પન્ન થતી
 માર્મિક પારશ્વિકિતિ મુખ પર હાસ્યની રખા પ્રગટા
 છે 'જેવટે કાદયુ' જેવી દાગધુર યુગની વૈજ્ઞાનિક
 વાર્તામાં માનવીની નિર્મળતાને દૃશ્ય ચિત્રા આપ
 વામાં આ રી છે, અને સત્ય દોષને નેતુ નવી, નવ્ય
 દોષને ગમતુ નથી તે વાતને હાની રીતે રજૂ
 કરી છે

શ્રી ધૂમરેતુની નવનિકાઓના અભ્યાસી મટે
 વિનિદાસઓનું વાચન અનિવાર્ય છે

રણુદોહદામજી મહારાજનાં મસ્મરણો
 સંપાદક : શ્રી બી. જે. કાપડી
 સ્ટેશન પ્લોટ બીજામાં

એક પરમપ્રિયતા રૂત પુરુષના આ સમ્મરણો
 છે પૂ. રણુદોહદામજી મહારાજ ભારત-પ્રખ્યાત
 ચિન્મીતદત્તા અને માનવસેવા તેમનું પગ ધરવ હતું
 ભવચારાન તરફ વળેલા સતસાધનો આધ્યાત્મિક પથે
 જ તેમના અનુયાયીઓને લઈ જાય છે તેમાં અપવાદ
 રૂપે રણુદોહદા મહારાજે જ્યાં જ્યાં માનવતાએ ગાદ
 પાડી ત્યાં ત્યાં રોડી બેઈ, તનમનવનથી મેવાનું
 કાર્ય ઉપાડી લઈ દીન પિયને તારા છે કુદરતી
 આશ્રિત વખતે તેમનું હૃદય દરી જિયું છે ગમાયત્વ
 તેમને પરમપ્રિય ગ્રંથ હોવાથી રામનામના તંત્રો પગ
 ઉપાસક હતા અને સૌ મઠને તેઓ રામાયણના ભક્તિ
 પ્રવાહ તરફ વાળતા રામરાજ્યમાં જેવી રીતે લોખ
 સુખી હતા તેવી રીતે દેશના લોખ સુખી થાય તેની
 તેમની ઈચ્છા હતી આ પુસ્તિકામાં લેખકે આ સત
 પુરુષના જીવન વિષે જુદા જુદા મહાનુભાવોના અનુ
 ભવો તેમજ મહારાજની વિશેની માહિતી ગ્રંથસ્થ

કરી છે જે વાંચના પત્રી નો 'ગાંધી મંચુર'એ
 પ્રભોદેશ પથે જવાની ઈચ્છા જગાડે છે. આ
 પુસ્તિકાનું પ્રાપ્તિ સ્થાન છે -

શ્રી. બી. જે. કાપડી
 સ્ટેશન પ્લોટ બીજામાં (જૂનાગઢ)
 કિમન બે રૂપિયા

પથ-પ્રદર્શન
 પ્રકાશક : સાધના પુસ્તક પ્રકાશન,
 અમદાવાદ ૧ પાના ૧૦ મૂલ્ય ૮૦ પૈસા

નામ તેજા ગજુ ધરાવતી આ પુસ્તિકા ગાંધી
 સ્વરસેગ્ધ મધ્યે આશ્ચર્ય, દિવ્યશ્રી અને કાર્યદેવે
 સમગ્રના તેમજ તેના નજી નગ્નપથ સત્યાગ્રહ અને
 નેડોવારણ, સ્વ ગુરુ ગાંધીનંદરણ તેમજ શ્રી બાળા
 સાહેબ દેવસજીનું વ્યક્તિત્વ સમજાવવા સારી ભૂમિકા
 પરી પાડે છે આજે ગાંધીનંદરણ તેજા ખ્યા
 દેશમાં મેનાગીગીએ જે કનિષ્ઠ ભૂમિકા ભજવી છે અને
 સામાન્ય માનવીની દેશ ભક્તિનું જે અર્થ પાન
 થય છે ત્યારે તેમાંથી દેશવાસીઓને જાણવા તરણો
 પાન તરફિકે આ નાનગંડી પુસ્તિકામાં જે નજી પ્રવચનો
 સમાવવામાં આયા છે તેમાંથી પથ-પ્રદર્શન મળી
 રહે છે ગુરુ ગાંધીનંદરણે સરમધ્ય તક તરીકે
 ૨૦-૬-૧૯૦૧ રોજ આપેલ પ્રથમ પ્રવચન,
 તા ૨૫-૩-૭૩૦ તેમનું અંતિમ પ્રવચન તથા નવા
 મગસધ્યાનક શ્રી દેવસજી ૪-૭-૭૩૦ પ્રવચન
 આગતી રાત્રી સમક્ષની સમગ્રાઓ, સધને વ્યાપક
 દ્રષ્ટિમજી, હિંદુરાષ્ટ્રની સાચી વ્યાખ્યા, ગાંધીનં
 એકતા, સમાજવ્યાપી ચાગિયનુ ધ તર, એમ ધણી
 બાતો આવરી લે છે શ્રી. ગુરુજીના અવસાને પ્રથમ
 જ વાર સમક્ષ ગાંધીને એક જગરો આચર્યા આ રો,
 અને તેમની વિદારે તેમના વ્યક્તિત્વની કિમન આજી

*

ઈશ્વરમાં જીવનમર શ્રદ્ધા રાખનાર માણસ સાધારણત બીજા
 માણસોમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે, ને સહુથી વધુ મહત્વનું તે આ છે કે તે
 પોતાની જાતમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે

શ્રીની અવસ્થા લાગે. 'વનુભાઈ-એક ડેખાંડન' થતા 'ધર્મશાળામાં' જેવી વાતોઓમાં માનવ અભાવના જોડા અભ્યાસની ખંટ સાથે તેમાંથી નિષ્પન્ન થતી માર્મિક પારમ્પતિ મુખ પર હાસ્યની રેખા પ્રગટાને છે. 'છેવટે કાદયુ' જેવી કોમ્યુટર યુગની વૈમાનિક વાતોમાં માનવીની નિર્ગળતાને દુર્ઘટિતાર આપવામાં આગે છે, અને સન્ય દોષને જોતું નથી, સન્ય દોષને ગમતું નથી તે વાતને હળવી રીતે રજૂ કરી છે

શ્રી ધૂમકેતુની નવનિર્ધારોના અભાસી મટે વિનોદકથાઓનું વાચન અનિવાર્ય છે.

રણુછોડદામજી મહારાજનાં સંસ્મરણો
સંપાદક : શ્રી બી. જે. કાપડી
સ્ટેશન પ્લોટ બીલખા

એક પરમપ્રાટિના સત પુરુષના આ સમગ્રજો છે. પૂ. રણુછોડદામજી મહારાજ ભાગત-પ્રખ્યાત વિખૂનિહતા અને માનવ્યેવા તેમનું પગ ૬૧૫ હનુ બદાસાન તરફ વળેલા સતસાધુઓ આધ્યાત્મિક પથે જ તેમના અનુયાયીઓને લઈ બધ છે તેમા અપવાદ રૂપે રણુછોડજી મહારાજે લ્યા લ્યા માનવતાએ આદ પાડ્યો. ત્યા ત્યા દોડી જઈ, તનમતવનધો મેવાનું કાર્ય ઉપાડી લઈ દીન દુષ્પિયાને તારા છે. કુદગતી આફત વખતે તેમનું હૃદય દ્રવી જિલ્લુ છે ગમાયલુ તેમને પરમપ્રિય થથ દોવાથી રામનામના તેઓ પગ ઉપાસક હતા અને સૌ પ્રાંતે તેઓ રામાયણના ભક્તિ પ્રવાહ તરફ વળતા રામરાજ્યમા જેવી રીતે લેખી સુખી હતા તેવી રીતે દેશના લેખી સુખી થાય તેવી તેમની ઈચ્છા હતી. આ પુસ્તિકામા લેખકે આ સત પુરુષના જીવન વિષે જુદા જુદા મહાનુભાવોના અનુભવો તેમજ મહારાજશ્રી વિષેની માહિતી અથસ્થ

કરી છે જે વાંચના પત્રી સૌ પ્રાંતે અનુકર્યે પ્રયોરેલા પથે જવાની ઈચ્છા જગાડે છે. આ પુસ્તિકાનું પ્રાપ્તિ સ્થાન છે :-

શ્રી. બી. જે. કાપડી

સ્ટેશન પ્લોટ બીલખા (જૂનાગઢ)

કિંમત બે રૂપિયા

પથ-પ્રદર્શન

પ્રકાશક : સાધના પુસ્તક પ્રકાશન,

અમદાવાદ ૧ : પાનાં ૧૦ : મૂલ્ય : ૮૦ પૈમા

નામ તેવા શુભ ધર્માત્મી આ પુસ્તિકા ગત્રીય અવસેકે મધ્યે આશ્ચર્ય, ફિલસૂફી અને કાર્યદેશને સમન્વા તેમજ તેના ત્રણ મુખ્ય સત્યોદ્ધાર મ. રો. પેડોવારજી, સ્વ. ગુરુ ગાયવેંકજી તેમજ શ્રી બાળા સાદેમ દેવસજીનું વ્યક્તિત્વ સમન્વા સારી ભૂમિકા પરી પાડે છે. આને ગાંધીન સરકાર દોવા ખર્તા દેશમા નેતાગીરીએ જે કનિષ્ઠ ભૂમિકા ભજવી છે અને સામાન્ય માનવીની દેશ ભક્તિનું જે અધ્યપનન થયુ છે ત્યારે તેમાંથી દેશવાસીઓને બચાવવા તરફ પાન તરફિ આ નાનકડી પુસ્તિકામાં જે ત્રણ પ્રવચનો સમાવવામા આન્યા છે તેમાંથી પથ-પ્રદર્શન મળી રહે છે. ગુરુ ગાયવેંકજીએ સરમધ્યાયક તરીકે ૨૦-૬-૮૦ના રોજ આપેન પ્રથમ પ્રવચન, તા. ૨૫-૩-૭૩નું તેમનું અંતિમ પ્રવચન તથા નવા અસધ્યાયક શ્રી દેવસજી ૪-૭-૭૩નું પ્રવચન આજની રાષ્ટ્ર સમક્ષની સમસ્યાઓ, સધને વ્યાપક દ્રષ્ટિકોણ, હિંદુરાષ્ટ્રની સાચી વ્યાખ્યા, ગાંધીન એકતા, સમાજવ્યાપી ચારિત્ર્યનુ ધાતર, એમ ઘણી બાબતો આવરી લે છે. શ્રી. ગુરુજીના અવસાને પ્રથમ જ વાર સમગ્ર ગાંધીને એક જગેરા આંચેડા આવેલો, અને તેમની વિદાયે તેમના વ્યક્તિત્વની કિંમત આંકી.

*

હાલમાં જીવનમર શ્રદ્ધા રાખનાર માણસ સાધારણતઃ બીજા માણસોમાં શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે, ને સહુથી વધુ મહત્વનું તો આ છે કે તે પોતાની જાતમા શ્રદ્ધા રાખતો હોય છે.

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘક છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ' રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુ'દર, સ્વચ્છ અને સુધક છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, ક-યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

ઓક્ટોબર : ૧૯૭૩

[અંક : ૭

પૃષ્ઠ : લેખ	લેખક
૨૮૧ ભવ કોનો ?
૨૪૬ ખની પૂના...	...
૨૪૭ પરિવ્રમણ...	'આશુતોષ'
૨૫૧ અકળામણ કોણે દૂર કર્યો ?	રિયમદાસ રાંકા
૨૫૪ ઘોડો ભાગ મને આપો...	અંબાલાલ પુરાણી
૨૫૫ ખીનને માટે ક'ઈક તો કરો ?....	શ્રીકૃષ્ણ કુરી
૨૫૮ ઈશ્વર જ નહિ....	લેસ્લે ઈ. ડિન્કન
૨૬૦ અદા-પથ....	પ્રકાશ મજુર
૨૬૫ આને ય ઓળખો .	રામપ્રસાદ દવે
૨૬૮ અવલોકન....	શિ.

મુદ્રના

[આલોકને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક ગિલિકમાં હશે તો મોકલશે.

ગમે તે મહિને આલોક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે ને લેખકોના છે. સંપાદક ને વિચારોમાં સંમત છે જ નેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને માહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લેવાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (ઈસ્ટ)

મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક પીરન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : મુકેષ મુદ્રિકા, રેઈનકોર્મ રોડ, રાજકોટ.

વૈષ્ણવજન

વર્ષ : ૧૨]

ઓક્ટોબર : ૧૯૭૩

[અંક : ૭]

૫૪ : લેખ

લેખક

૨૮૧ ભય કેનો ? ..

.... ..

૨૪૬ ખની પૂત... ..

... ..

૨૪૭ પરિત્રમભૂ...

‘આશુતોષ’

૨૫૧ અકળામણ કોણ દુર કર્યો ?

રિષભદાસ રાંકા

૨૫૪ ઘોરો ભાગ મને આપો...

અંબાલાલ પુરાણી

૨૫૫ બીજને માટે કઈક તો કરો ?....

શ્રીકૃષ્ણ કુડી

૨૫૮ ઈશ્વર જ નાંખે....

લેસ્લે ઈ. ડિન્કિન

૨૬૦ અદા-પથ....

પ્રકાશ ગજ્જર

૨૬૫ આને ય ઓળખો .

રામપ્રસાદ દવે

૨૬૯ અવલોકન...

મિ.

સૂચના

[આલોકને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક ગિલિકમાં હશે તો મોકલશે.

ગમે તે મહિને આલોક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે ને લેખકોના છે. સંપાદક ને વિચારોમાં સંમત છે જ નેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજન’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને ગાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા

પરદેશમાં સોળ શિલિંગ

વૈષ્ણવજન

૨-રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

અને

૪૫, નહેરુ રોડ, વિલેપારલે (૪૨૮)

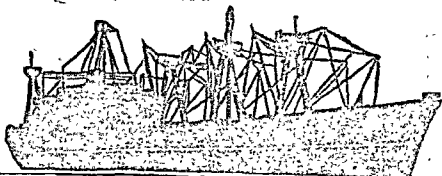
મુંબઈ-૫૭

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક પીરન ગાંધી સંપાદક : નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : મુકેષ મુદ્રિકા, રેઇનકોમ્ રોડ, રાજકોટ.

ભારતીય જહાજો ભારતનો ભાતૃભાવનો સંદેશો વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના રેશોમાં પહોંચાડે છે....

જસની રાત ના ૨૫૦ તર્ફ અગ્રણી
શ્રી લક્ષ્મી સાથે સુખ સર્વો સ્થાપના
સમ્રાટ અરોહ પવિત્ર બોધિતૃતી
દાણ સાથે, એક પ્રતિનિધિ યજ્ઞને
ભારતીય જહાજો દ્વારા બોધપૂર્વક

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિંધિયાનો અવતરન કાળે ભારતનો સાવિત્રો સંસ્થાન નહિ; પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક રેશમાંથી બીજા રેશમાં પહોંચાડે છે અને અસંખ્યને અંતરરાષ્ટ્રીય
અપાર અને દુર્ભેદ્ય રાજ્ય કરાવે છે.

શ્રી સિંધિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

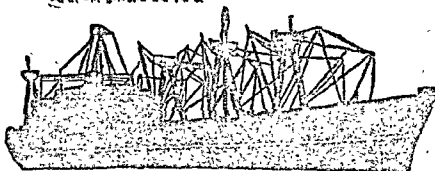

સિંધિયા રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
પુણે ૨, રાષ્ટ્રીય રોડ (૧૨ કાર્ડ)
કોલકાતા નેવિગેશન કંપની
કેન્ડુ મીડિયમ, ૨૨, રાષ્ટ્રીય રોડ, ભરૂચ,
રાષ્ટ્રીય રાષ્ટ્રીય (૧ કાર્ડ) રાષ્ટ્રીય નેવિગેશન

ભારતીય જ્ઞાત્રી
ભારતનો માતૃભાવનો સંદેશો
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે....

૫૨મી સન ના ૨૫૦ વી અગસ્ટ
 શ્રી લક્ષ્મી સાયે દુલ્લ સમ્બો સ્થાપય
 સખાદ અરોરે પવિત્ર મોધિપૂરાની
 કાળ સાયે, એક પ્રતિનિધિ મડળને
 સ્વામીય જલ્લને દાસ મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સપ્ટેમ્બર, સિપિયાનો અવસાન થાશે જાનનો શરિતો ઘોરોજ નહિ; પણ વિવિધ પ્રકારનો માસ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચશે છે અને અવસાનને અંતરાશ્વરિય અપાસ અને કુનેચ્છાન્ય સ્થલ થઈ છે.

श्री सिंधिया स्वयं नेविगेशन कंपनी लिमिटेड

[illegible]

આપે જરૂર તોયે આ કીડા
 આપના સમાજના કુરુ
 વિદ્યા માટે આપે તાબાની
 પરી જોવાઈ કીડા

SYSTEM

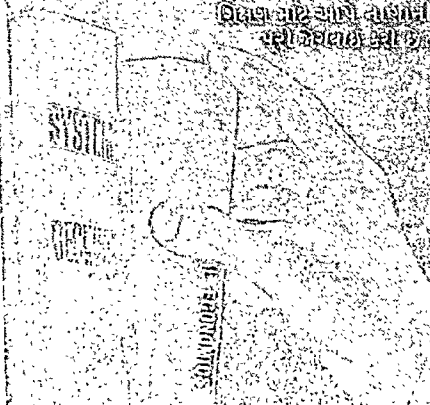
RECORD

INFORMATION

આપના સમાજને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો સમય આવી
 પહોંચે ત્યારે તેને તમારો ખર્ચ ઉલ્લવવા માટે આપે
 તેવાની કુરી લીધી છે ?
 દેના પેકેના અગત્યનું અથવા શિક્ષક દિપેન્ડિટ ખર્ચ
 ખેડીને અન્યાર્થી જ નિયમિત અગત્ય સુધારા માટે
 દેના બેંકની શ્રીકૃષ્ણ ફંડ અથવા યોજનાઓ :
 સ-૧ નાણાં સહાય • શિક્ષક દિપેન્ડિટ યોજના • શાળા સુવિધા
 સ-૨ નાણાં સહાય • વિદ્યાર્થી દિપેન્ડિટ યોજના
 સ-૩ શિક્ષક • સહાય અને અંગતરેખા અથવા દિપેન્ડિટ યોજના.

દેના બેંક
 (અવનંદિન્ય બેંક દ્વારા અંશરૂપિત)
 ટેલ બોર્ડિંગ, દોનિમેન ચાંત,
 મુમ્બઈ ૪૦૦૦૦૧

આપો રૂઢી તપાસ કરો
 આપો સત્યનો ઉપયોગ
 વિદ્યા માટે આપો વાકાળી
 સ્ત્રી સંસ્થાઓમાં

સાચા અભ્યાસે ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો સમય આવી
 પહોંચે ત્યારે તેને તમારો ખર્ચ ઉઠાવવા માટે આપે
 તેવાની કૃતી લીધી છે.

દેના બેંકમાં અગત્યનું અથવા ફિક્સ ડિપોઝિટ ખાતું
 ખોલીને અભ્યાસી જ નિયમિત બચત કરવા માટે.

દેના બેંકની શ્રેષ્ઠ ફંડ અથવા યોજનાઓ :
 મહા બચત યોજના • ટિફ્ટન ડિપોઝિટ યોજના • મહિના દરેક બચત
 નામ-લેખની યોજના • વિદ્યાર્થી ડિપોઝિટ યોજના
 રેગ્યુલર ડિપોઝિટ • સેવિંગ બેંક યોજનામાં મહત્તમ ડિપોઝિટ યોજના.

દેના બેંક

(મહાનગર અને શહેરોમાં બેંકો)
 ટેલિગ્રાફિકલ ઓરિએન્ટલ
 મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

વિષ્ણુ સહસ્રનામ વગેરે ગ્રંથોના મહાન ટીકાકાર પરાશર ભટ્ટાર ધણુ જ્ઞાની હતા. ઈશ્વર સન્મુખ જામા રહીને વાત કરનાર તરીકે એમની કીર્તિ વિસ્તરેલી હતી.

એક દિવસ એક મહારામાક્ષી શિષ્ય તેમની પાસે આ યો, ને તેમને વિનંતી કરી “ગુરુવર્ય, હું શક્ય હોય એટલા પ્રયત્ન ભાવપૂર્વક ઈશ્વરને ભજવા ઈચ્છુ છું. આપ તેની બંધી જ શાખ્યા-પ્રતિશાખ્યાઓમા તેને ભજવાની કોઈ સાચી રીત જ્ઞાતવા કૃપા કરશે?”

“જરૂર, વત્સ! આવતી કાને આવશે” ગુરુએ જવાબ વાળ્યો.

ખીજે દિવસે સવારે શિષ્ય સમયસર ઢાળર થઈ ગયો. ગુરુએ તેને ઈશ્વરને ભજવા વિનંતી સંવિસ્તર માહિતીવાળા એક જાટિન ગ્રંથ આપ્યો.

શિષ્યને ખૂબ જ આનંદ થયો. ગુરુને પ્રણામ કરીને તે ગ્રંથ લઈ ઘરે આવ્યો.

તેણે એ ગ્રંથમા જતાવારેલા પ્રભુભક્તિના આચારને અમલમા મૂકવા પ્રયત્ન કર્યાં. પણ તેને ખાસ આનંદો કે એના ગુરુએ આપેલા ગ્રંથ પ્રમાણે ઈશ્વરને ભજવા માટે ચોરીસ કલાક પણ પૂરતા નહોતા. છતાં તગમગ એક અકવાડિયા સુધી હિમત પૂર્વક તે એ પ્રમાણે કરતો રહ્યો.

છતાં શિષ્યના મનમા એક શકા ઉદ્ભવી તેણે વિચાર્યું “ગુરુ ગમે એટલા પ્રભુભક્તિમા હોય તો મેં તેઓ તો આપણો સમય પ્રભુભક્તિમા આપતા નથી. ગુરુ શિષ્યને જે ઉપદેશ આપે છે તે પેઠે આચારમા મૂકે છે કે કેમ તે જાણવામા કશું ખોટું નથી.”

એ મુજબ તે જુપી રીતે ગુરુના ખડી બાજુમા આવેલા ખડમા ગંગો અને નિર્ગીશ્વર કરતાં લાગે. તેના ગુરુએ તો શાળામા ગમતા શાંતિમા પર હાથ ફેરવી દઈને પૂજામા લાગે જ એકાદ નેકડ માળી ગુરુએ જે ઉપદેશ આપે હતા તે, અને પોતે જે આચાર કરતા હતા તે વચ્ચે ગેના અતર વિશે તેમને પૂજવાનું શિષ્યે, મનમા વિચાર્યું.

ખીજે દિવસે શિષ્ય ગુરુ પાસે ઢાળર થયો અને પ્રણામ કર્યાં.

“તને કઈ મૂંઝવણ છે, ખરું ને, વત્સ!” ગુરુએ પૂછ્યું.

“હા, ગુરુજી!” તે એકદમ બેચી જાયો અને પછી આગળ ચલા કુ “જે તમે મને માફ કરો તો હું મારી એક શકા આપની સમક્ષ રજૂ કરું!”

“ખુશીથી તું તારી શકા દર કરવા જ ખાસ માગી પાસે આવે છે, કેમ ખરું ને?”

“ગુરુજી, તમે મને આચાર અને પૂજા માટે મોટા ગ્રંથ આપ્યો છે. તેમા જણાયા મુજબ કરવા જતા તો ચોરીસ કલાક પણ ઓછા પડે, પરંતુ”

“બોલ, બેન, વત્સ”

“ક્ષમા કરજો પણ મેં તો તમને પૂજા માટે એક મિનિટ પણ વીતારતા જોયા નથી.”

“તારી વાત સાચી છે તે મને પૂછ્યું તેથી હું રાજ થયો. જે હું તને સમજાવું પાડું તારે માટે જ્યારે દિવસના ચોરીસ કલાક પણ પૂજા માટે ઓછા પડે છે ત્યારે તે મને પૂજા માટે જે એક ક્ષણ ગાળતા જોયે તે પણ મારે માટે બિનજરૂરી છે. કારણ કે મારા અસ્તિત્વની ક્ષણેશ્વર એમની પૂજામા જ વીતે છે. હું ઈચ્છુ છું કે તું પણ એ ભૂમિકા પર આવે કે જ્યાં આ બાધાચાર બિનજરૂરી બની જાય.”

વિષ્ણુ સહસ્રનામ વગેરે મધોના મહાન દીકાકાર પરાશર ભટ્ટાર ઘણા જ જ્ઞાની હતા. ઈશ્વર સન્મુખ જોમા રહીને વાત કરનાર તરીકે એમની કીર્તિ વિસ્તરેલી હતી.

એક દિવસ એક મહત્વાગ્રસ્તી શિષ્ય તેમની પાસે આ યો, ને તેમને વિનવતી કરી. “ગુરુવર્ધ, હું શક્ય હોય એટલા પ્રયત્ન ભાવપૂર્વક ઈશ્વરને ભજવા ઈચ્છુ છું. આપ તેની બધી જ શાખા-પ્રતિશાખાઓમા તેને ભજવાની કોઈ સાચી રીત જણાવવા કૃપા કરશો?”

“જરૂર, વત્સ! આવતી કાલે આવજો” ગુરુએ જવાબ વાળ્યો.

બીજા દિવસે સવારે શિષ્ય સમયસર હાજર થઈ ગયો. ગુરુએ તેને ઈશ્વરને ભજવા વિનવી સર્વિચરતર માહિતીવાળા એક જટિન મંત્ર આપ્યો.

શિષ્યને ખૂબ જ આનંદ થયો. ગુરુને પ્રણામ કરીને તે ગ્રંથ લઈ ઘરે આવ્યો.

તેણે એ ગ્રંથમા બતાવેલા પ્રદ્યુમ્નજિતના આચારને અમલમા મૂકવા પ્રયત્ન કરી પશુ તેને ખરાબ આવડો કે એના ગુરુએ આપેલા મંત્ર પ્રમાણે ઈશ્વરને ભજવા માટે ચોરીસ કલાક પશુ પૂરતા નહોતા. છતાં વગમત એક અઢવાડિયા સુધી હિંમત પૂર્વક તે એ પ્રમાણે કરતો રહ્યો.

છતાં શિષ્યના મનમા એક શકા ઉદ્ભવી તેણે વિચાર્યું. “ગુરુ ગમે એટલા પ્રયત્નવાળા હોય તો મેં તેઓ તો આપણો સમય પ્રબુલક્રિતમા આપના નથી. ગુરુ શિષ્યને જે ઉપદેશ આપે છે તે પોતે આચારમા મૂકે છે કે કેમ તે જાણવામા કશું ખોટું નથી.”

એ મુજબ તે છપી રીતે ગુરુના ખડની બાજુમા આવેલા ખડમા ગયો અને નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. તેના ગુરુએ તો યાગીમા ગમતા શાકિયમ પર હાથ ફેરવી દઈને પૂનમા ભાગેજ એકાદ નેકડ માળી ગુરુએ જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તે, અને પોતે જે આચાર્ય કરતા હતા તે વચ્ચે ગેના અત્યંત વિશે તેમને પૂજવાનું શિષ્યે, મનમા વિચાર્યું.

બીજા દિવસે શિષ્ય ગુરુ પાસે હાજર થયો અને પ્રણામ કર્યા.

‘તને કંઈ મૂંઝવણ છે, ખરું ને, વત્સ?’ ગુરુએ પૂછ્યું.

“હા, ગુરુજી!” તે એકદમ ધોની જાયો અને પછી આગળ ચલાયું. “જે તમે મને માફ કરો તો હું મારી એક શકા આપની સમક્ષ રજૂ કરું!”

“ખુશીથી તું તારી શકા દૂર કરવા જ ખાસ મારી પાસે આવે છે, કેમ ખરું ને?”

“ગુરુજી, તમે મને આચાર અને પૂજા માટે મોટો મંત્ર આપ્યો છે તેમા જણાયા મુજબ કરવા જતા તો ચોરીસ કલાક પશુ ઓછા પડે, પરંતુ

‘જોય, જોન, વત્સ’

“ક્ષમા કરજો પશુ મેં તો તમને પૂજા માટે એક મિનિટ પશુ વીતાવતા જોયા નથી.”

“તારી વાત સાચી છે તે મને પૂછ્યું તેથી હું સહ થયો. જે હું તને સમજાવું પાડું તારે માટે જ્યારે દિવસના ચોરીસ કલાક પશુ પૂજા માટે ઓછા પડે છે ત્યારે તે મને પૂજા માટે જે એક ક્ષણ ગાળતા જોયે તે પશુ મારે માટે બિનજરૂરી છે. કારણ કે મારા અસ્તિત્વની ક્ષણિકાઓ એમની પૂજામા જ વીતે છે. હું ઈચ્છુ છું કે તું પશુ એ ભૂમિકા પર આવે જે જ્યાં આ બાદશાહ બિનજરૂરી બની ગયા.

આશ્રય લેવાની લાપચ આ યાદલા-હારેલા પ્રાણીને ઘઈ તે સ્વાભાવિક છે. બહાર કાઢ્યા પછી તે ઝડપથી ઝાડીમાં નારી છૂટયો. એક વન્ય પંચીને આ રીતે છત્ર બચાવનાર સરખાની યોગ્ય કદર થવી જોઈએ. તાલેને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી જાહેર કર્યા પછી તેના માસીઆઈ બાઈબંધ સાથે ભારતવાસીઓના નાતો મિત્રતાનો છે એ વાત આ પ્રસંગે પુરવાર કરી. ગીરના જંગલમાં, એક બીબા આવા કિસ્સામાં એક સિંહણ કૂવામાં જઈ પડી હતી પરંતુ જંગલના રખેવાળો ન તેની કુમકે જઈ શક્યા કે ન તેને બચાવી શક્યા અને એ પ્રાણીનું કુટુંબ જત્યુ થયું: આમાં બેદરકારી હતી કે એવી કાઈ મુશ્કેલી હતી તેનો ખુલાસો કાઢીએ કયો નથી-જે જરૂરી હતો.

ચીલી

લેટીન અમેરિકાના રાજ્યોમાં તાજેતરમાં ચીલીએ ક્રીકીક બિડાપોલ જંગલો હતા. માર્કસવાદી પ્રમુખ સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહી હવે સમાજવાદી સુધારા અને નીતિઓ અમલમાં મૂકીને દુનિયાનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. ૧૯૭૦માં બહુમતિથી પ્રમુખપદે ચૂંટાયા પછી ઉદ્યોગોનું રાષ્ટ્રીયકરણ શરૂ કર્યું હતું. જેમાં તંબાની ખાણો મુખ્ય હતી. પરદેશી મૂડીને આથી સંકેતો કરવા પડ્યા. અને ચીલીના અર્થતંત્ર ઉપર બોલે આવી પડ્યા. નીચલા સ્તરના લોકોનું જીવન-ધારણ સુધારવા જતાં, બીજી મુશ્કેલીઓ બની ઘઈ. ઉત્પાદન ઘટી જતાં, ભાવવધારો થયો. સરકારે જે જે જીવન જરૂરિયાતોની ચીજ વસ્તુઓના ભાવ નહોતો કર્યો તે અદશ્ય થવા લાગ્યા. કાળા બજારો અસ્તિત્વમાં આવ્યા- એક સંધિ ત્યાં તેર તૂટે તેની સ્થિતિ ઘઈ. આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં તાંબાના ભાવ ઘટી જતાં નિકાસ વેપારને ફટકો લાગ્યો. અમેરિકન મૂડી રોકાણ ખસેડી કરોડમાંથી વીસ કરોડ જેટલું ઘટી ગયું. કામદાર વર્ગ માટે સરકારે જે છૂટાછટ મૂકી અને નિર્વાજિત ભાવે તેમને જે ચીજ વસ્તુઓ મળવા લાગી તેનો તેમણે કાળાબજારમાં વેચી નાંખવાનો અને પેસા કરાવાનો પધ્ધતિ શરૂ કર્યો. જમણેરી અને ડાંગેરી વગેરે વસ્તુઓની તિરાડ વધુ પહોળી થતી ગઈ. લશ્કરી નેતાઓની અધીરાઈ વધી પડી. ત્રણ માસ પહેલા સવા ઢાથ કરવાનો એક નિષ્ફળ પ્રયોગ થયોતો તેમાં લશ્કર-

ને ફાવટ આવી નહીં. સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહીમાં માનતા હતા. પ્રખ્યાત ગેરીલાપ્રવૃત્તિથી સત્તા કરેજે કરેવામાં મોંઝાનોરો આજે નિંદાના એ અંગ્રેજીવારોના સહ તેમણે પસંદ કર્યો નહિ. બે ડબ્બર માઈલ લાંબો અને એકસો માઈલ પહોળો આ દેશ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ લાંબી કૂટપટી જેવો લાગે. તેની વસતિ યુગ્મત કરતાં પણ ઓછી. લશ્કરી બળ ત્યાં તંત્રસ્થ ન રહ્યું અને બળવો પોકારવામાં અચેસર બન્યું તે અધીશીની કડખુતા.

ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો

કયુબામાં બેરીસ્તાનું એકદંત્રીય શાસન ઉપ-લાવવા માટે ફાઈડેલ કેસ્ટ્રોએ બે વાર કઝનબંધ ક્રાંતિકારીઓની મદદથી બળવો કર્યો અને બળનેવાર નિષ્ફળ ગયા. એકવાર તો પ્રખ્યાત ક્રાંતિવાદી ગુએવારા પણ તેમની ટોળકીમાં હતા, પણ પાછળથી તે જુદો પડી ગયો અને બેલિવિયામાં તેનું અપશ્વર્ય થયું. પણ કેસ્ટ્રોએ કુવબાને મુક્ત કરવાનો પુરુષાર્થ ચાલુ રાખ્યો અને મુક્ત કરીને જ રહ્યા. કયુબા બહુ નાનકડો દેશ છે-વસતિ ફક્ત ૮૦ લાખ- બે સુંબઈ ભેગા કરો એટલી. લેનિન લગભગ ૪૪ ડબ્બર ચો. મા. છતાં આવડા નાનકડા ટાપુથી અમેરિકા ઘરથરે છે. ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો જન્મથી જ વિદોહી હતા-એક ગરકાવે સંતાન તરીકે તેમને ઉછેર થયો. બાળપણ તેમણે કુટુંબ સાથે વિદોહમાં વિતાવ્યું. માતાપિતાની વિરુદ્ધ જઈ, અભ્યાસ આગળ વધાર્યો. યુનિવર્સિટીમાં કાયદાનો અભ્યાસ કરવા પાંચ વર્ષ ગાળ્યા ત્યારે બંડખોર વિવાદોઓના તેઓ સરદાર હતા અને પિસ્તોલ સદાય સાથે રાખતા. તેમની ભાવના એવી છે કે કયુબાના લોકો સૌ એકસરખા સમૃદ્ધ અને-જેટલો વૈભવ એક શુદ્ધિજીવીને મળે તેટલો મજૂરને પણ મળવો જોઈએ. રશિયાની મદદ તેઓ છૂટે ઢાંચે લે છે તેથી તો અમેરિકાને તેમના પ્રત્યે નફરત છે, જોકેન કેનેડીએ તો અણબુદ્ધની ધમકી આપી, સોવિયેટ મિસાઈલો કયુબાની ધરતી ઉપરથી રાતોરાત ઉપડવા લાંબીલા. ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો ભારતમાં તો એકે રાત પસાર કરવા માટે આવેલા.

આશ્રય લેવાની લાવચ આ માટેના-ઠારેલા પ્રાણીને
મઈ તે સ્વાભાવિક છે. બહાર કાઢ્યા પછી તે ઝડપ-
થી ઝાડીમાં નાસી છૂટ્યો. એક વન્ય પંથુનો આ રીતે
છવ બચાવનાર સરખાની યોગ્ય કદર થવી જોઈએ.
વાદને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી જાહેર કર્યા પછી તેના માસીઆઈ
ભાઈબંધ સાથે ભારતવાસીઓના નાંતો મિત્રતાનો છે
એ વાત આ પ્રસંગે પુરવાર કરી. ગીરના જંગલમાં,
એક બીજા અમા કિશોમાં એક સિંહણ કૂવામાં જઈ
પડી હતી પરંતુ જંગલના રખેવાળો ન તેની કુમકે જઈ
શક્યા કે ન તેને બચાવી શક્યા અને એ પ્રાણીનું કડુણ
મૃત્યુ થયું: આમાં બેદરકારી હતી કે એવી કોઈ મુશ્કેલી
હતી તેનો ખુલાસો કાઢીએ કર્યો નથી-જે જરૂરી હતો.

ચીલી

ચીલીન અમેરિકાના રાજ્યોમાં તાજેતરમાં
ચીલીએ કીકકીક બહાપોષ જગ્યાએ હતો. માર્ચસવાદી
પ્રમુખ સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહી રૂપે સમાજવાદી
સુધારા અને નીતિઓ અમલમાં મૂકીને દુનિયાનું ધ્યાન
પેંચ્યું હતું. ૧૯૭૦માં બહુમતિથી પ્રમુખપદે ચૂંટાયા
પછી ઉઘોગોનું રાષ્ટ્રીયકરણ શરૂ કર્યું હતું. જેમાં
તંબાની ખાણો મુખ્ય હતી. પરદેશી મૂડીને આથી
સંકેતો કરવા પડ્યાં. અને ચીલીના અર્થતંત્ર ઉપર
બોલો આવી પડ્યાં. નીચલા સ્તરના લોકોનું જીવન-
ધોરણ સુધારવા જતાં, બીજી મુશ્કેલીઓ બીજી થઈ.
ઉત્પાદન ઘટી જતાં, ભાવવધારો થયો. સરકારે જે જે
જીવન જરૂરિયાતોની ચીજ વસ્તુઓના ભાવ નક્કી કર્યા
તે અદ્યક્ષ થવા લાગ્યા. કાળા બજારો અસ્તિત્વમાં
આવ્યા- એક સાધિ ત્યાં તેર ત્રે તેરી સ્થિતિ થઈ.
આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં તાળના ભાવ ઘટી જતાં
નિકાસ વેપારને ફટકો લાગ્યો. અમેરિકન મૂડી રોકાણ
બસો કરેકમાંથી નીકા કરાય નેટણ ઘટી ગયું. કામદાર
વર્ગ માટે સરકારે જે છટાછટ મૂકી અને નિષ્ક્રિય
ભાવે તેમને જે ચીજ વસ્તુઓ મળવા લાગી તેનો
તેમણે કાળોબજારમાં વેચી નાખવાનો અને પેસા
કમાવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. જમણેરી અને કામેરી વર્ગો
વચ્ચેની તિરાડ વધુ પહોળી થતી ગઈ. લશ્કરી નેતા-
ઓની અધીરાઈ વધી પડી. ત્રણ માસ પહેલાં સત્તા
હાથ કરવાનો એક નિષ્ફળ પ્રયોગ થયેલો તેમાં લશ્કર-

ને ફાટ આવી નહીં. સાલ્વાડોર એલેન્ડે લોકશાહી-
માં માનતા હતા. પ્રખ્યાત ગેરીલાપ્રવૃત્તિથી સત્તા
કરંજે કરવામાં મોનનારા આર્નેન્ટોનાના એ ગુણેવારોનો
સહ તેમણે પસંદ કર્યો નહિ. બે હજાર માઈલ લાંબો અને
એકસો માઈલ પહોળો આ દેશ લૌગણિક દષ્ટિએ
લાંબી કૂટપટી જેવો લાગે. તેની વસતિ ગુજરાત કરતાં
પણ ઓછી. લશ્કરી બળ ત્યાં તંત્રસ્થ ન રહ્યું અને
બળવા પોકારવામાં અચેસર બન્યું તે જ ચીલીની કડુખતા.

ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો

કયુબામાં બેરીસ્ટાનું એકઠથ્યુ સાસન ઉપ-
લાવવા માટે ફાઈડેલ કેસ્ટ્રોએ બે વાર કઝનબંધ
ક્રાંતિકારીઓની મદદથી બળવો કર્યો અને બળનેવાર
નિષ્ફળ ગયા. એકવાર તો પ્રખ્યાત ક્રાંતિવાદી
ગુણેવારો પણ તેમની ટાળકામાં હોતો, પણ પાછ-
ળથી તે જુદો પડી ગયો અને બોલિવિયામાં તેનું
અપમૃત્યુ થયું. પણ કેસ્ટ્રોએ કયુબાને મુક્ત કરવાનો
પુરુષાર્થ ચાલુ રાખ્યો અને મુક્ત કરીને જ રહ્યા.
કયુબા બહુ નાનકડો દેશ છે-વસતિ ફક્ત ૮૦ લાખ-
બે મુબઈ ભેગા કરો એટલી. શ્વેતજાત લગભગ ૪૪
હજાર થો. ગા. છતાં આવડા નાનકડા ટાપુથી
અમેરિકા થરથરે છે. ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો જન્મથી જ
વિદોહી હતા-એક ગરકાલે સંતાન તરીકે તેમને
ઉઠેર થયો. બાળપણ તેમણે કડુબ સાથે વિદોહમાં
વિતાવ્હું. માતાપિતાની વિરૂદ્ધ જઈ, અભ્યાસ આગળ
વધાર્યો. યુનિવર્સિટીમાં કાયદાનો અભ્યાસ કરવા પાંચ
વર્ષ ગાળ્યા ત્યારે ખંડખોર વિદ્યાર્થીઓના તેઓ
સરદાર હતા અને પિસ્તોલ સદાય સાથે રાખતા.
તેમની ભાવના એવી છે કે કયુબાના
લોકો સૌ એકસરખા સમૃદ્ધ બને-જેટલો વૈભવ એક
લુદ્ધિજીવીને મળે તેટલો મજૂરને પણ મળવો જોઈએ.
રશિયાની મદદ તેઓ છૂટે હાથે લે છે તેથી તો
અમેરિકાને તેમના પ્રત્યે નફરત છે. બહોત કેનેડીએ
તો અણધરની ધમકી આપી, સોવિયેટ મિસાઈલો
કયુબાની ધરની ઉપરથી રાતોરાત ઉપડાવી લીધેલા.
ફાઈડેલ કેસ્ટ્રો ભારતમાં તો એકે રાત પસાર કરવા
માટે આવેલા.

મુસ્લીમ લીગની પ્રતિજ્ઞાના ઉલ્લેખ કરી, ચક્રોત્તી ચંદ્રેલા એ પ્રદેશને ખગરદાર રાખવા અગુલિનિર્દેશ કરી દીધો. મરુથા કોચેસમાધી શાસકમાં આવનારા માટે પણ આ અધિવેશને તક પૂરી પાડી છે અને તેના પરિણામે આગામી થોડા દિવસોમાં બહુવા મળી રહેશે.

રોપનાથ કયાં છે ?

એક એવા સમાચાર બહુવા મળ્યા છે કે બપોલી સાહસિકોની એક ટુકડી સ્ટોટલેન્ડના એક સરોવર 'લેસ નોય ડહોલ્શી' નાખવા અને તેમાં મેલ્ટ એક બળચર પ્રાણીની શોધ કરવા આ માસમાં પ્રયાસ કરવાની છે. આ બળચર પ્રાણી કોઈ પુરાણ પ્રસિદ્ધ મહાકાવ્ય સાથે જેવા આકારનું છે તે સ્વભાવે શરમાળ હોવાથી સપાળી ઉપર કનારેય દેખા દેતું નથી. ઢિંમી લખના ધીમમાનવ જેમ તેની આસપાસ અનેક દત્ત કથાએ વણાએતી છે અને ધણાએ તે જંતુ હોવાના અહેવાલો આયા છે. હજારો વર્ષ પૂર્વે જતા તે જીવત હોવાનું પશ્ચિમના શ્રદ્ધાળુ લોકો માને છે અને આ બળચરને તેઓ દૈવી માનીને તેને ક્યારે છોડત નથી, બપોલી સાહસિકો તેમની સાથે અનકમલમની સામગ્રીથી સજ્જ છે જેથી સરોવરની બીકાઈએ ખૂબ જલુ પડે તો દબાણ સામે રક્ષણ મળે તેમજ એવી બીકાઈમાં નિર્ગેશીય થઈ શકે તે માટે પ્રકાશની ગાંડવણ પણ કરી છે. પૂરીના ઉચ્ચકાળથી તે સરોવરમાં વાસ કરી રહેલ છે.

આ બધા મહાનુભાવોને માનુષ થાય કે જે પ્રાણીની શોધ માટે તેઓ ઉત્તુકત રહ્યા છે તેને ભરતવાસીઓ વધુ ચાલી લાપામાં 'રોપનાથ' કહે છે જેની ફેણ ઉપર આપણી પ્રેરી જેવા જનાકડો ભાર તે વડન કરે છે. રોપનાથ પાનાળ લોકમાં રહે છે અને

પણ સિવાય અન્ય કોઈ તેની સાથે મેળા કરવા અધિકારી નથી માટે 'લેસનોય' કહેવાયનું માડી વાળી ભારતમાં આગીને રોપનાથનું માનવત્વ કોઈ વિકાસ માનવ કે શાસ્ત્રીને મૂએથી સાબળતા તો પોતામાં પરમ શુભને પામશે.

માહિત્યના દહાડા

શ્રી ગુનાગદામ કોકર સાહિય પત્રિકાના પ્રમુખ તરોકે બહુમતિથી ચૂંટાઈ આયા છે અને શ્રી ચ. ચિ. મળેતા જેવા પ્રતિષ્ઠા સાને જમી બુદ્ધિ મેળવી શક્યા તે તેમની લોકપ્રિયતાને આભારી છે. નવનકથાને બાદ કરતા સાહિત્યના વિષય વિષયોમાં શ્રી ગુનાગદામ પ્રદાન કરતા રહ્યા છે. પં મનુ સાહિત્ય તેઓ વીક પચારી જોડે છે અને નરનકા તથા નાક વિરો, તેમના સર્જનોને બાનુએ મૂકીએ તો, તેમનું વિવેચન મોલિક ઉમેયથી રોબી રહે. કવિતા વિરો પણ તેમની એવી જ આગરી મૂક રહેતી છે તેઓ ધાર તો ધણી બધી શુભરાતી કૃતિઓને અગ્રેજ વાયકો સમક્ષ મૂકી શકે સાહિત્ય પરિષદ પ્રમુખ તરોકે તેઓ કોઈ નવો ચીસો પાડે તો તો વાદ્યાર જની રહેશે અત્યારે તો ચૂંટાય ત્યારે અને બે વર્ષ નવા પ્રમુખને સોંપણી કરે તે પ્રસંગે સિવાય સામાય જનના પ્રમુખને વાદ કરતી નથી સવાલ એ છે કે માહિત્યને લોકોએ જ બનાવવા શુ કરવું જોઈએ ? જનસામાન્યને અભિગમ શુદ્ધ અને શિષ્ટ સાહિત્યથી વિમુખ બને અને તે માત્ર સિનેમા અને અધિત્ત સાહિત્ય તરફ હળે તેમણી લોકોની રુચિને ઉગારવા અને બચાવવા માહિત્યકારોએ શુ કરવું જોઈએ ? સાહિત્ય ખાતર સાહિય એ સૂચી વળગી રહેવું અને જન અભિગમની પરવા ન કરવી ? આ પણ એક કુ પ્રશ્ન છે.

મુસ્લીમ લીગની પ્રતિજ્ઞાઓ ઉલ્લેખ કરી, ચક્રોત્તે
ચક્રોત્તે એ પ્રદેશને ખગરદાર રાખવા અગ્રહિનિર્દેશ
કરી દીધો મસ્જીદો કોંગ્રેસમાંથી દાસકમાં આવનારા
માટે પશુ આ અધિવેશને તક પૂરી પાડી છે અને
તેના પરિણામો આગામી થોડા દિવસોમાં જાણવા
મળી રહેશે

શેખનાગ કયાં છે ?

એક એવા સમાચાર જાણવા મળ્યા છે કે
જાણની સાહસિકોની એક ટુકડી સ્ટોટલેન્ડના એક
સરોવર 'લેસ નોય' હોશી નાખવા અને તેમાં ગેલ
એક જળચર પ્રાણીની શોધ કરવા આ માસમાં પ્રવાસ
કરવાની છે આ જળચર પ્રાણી કોઈ પુરાણ પ્રસિદ્ધ
મહાકાન સાથે જેવા આકારનું છે તે મુલાવે શરમાળ
હોવાથી સપાળી ઉપર કારણ દેખા દેતું નથી દિમા
લખતા ડીમમાનવ જેમ તેની આસપાસ અનેક દંત
કથાઓ વળાંકેલી છે અને ધણીએ તે જોયું હોવાના
અહેવાલો આ વા છે હજારો વર્ષ પીત્યા છતાં તે
જલ ત હોવાનું પશ્ચિમના શ્રદ્ધાળુ લોકો માને છે અને
આ જળચરને તેઓ દૈવી માનીને તેને ક્યારે છોડત
નથી, જાણની સાહસિકો તેમની સાથે અનકમલની
સામગ્રીથી સજ્જ છે જેથી સરોવરની બિડાઈએ ખૂબ
જનુ પડે તો દયાળુ સાને રક્ષણ મળે તેમજ એવી
બિડાઈમાં નિર્ગીક્ષણ થઈ શકે તે માટે પ્રકાશની ગોઠવણ
પણ કરી છે પૃથ્વીના ઉચ્ચમકાળથી તે સરોવરમાં
વાસ કરી રહેલ છે

આ બધા મહાનુભાવોને માનુષ સાથે કે જે
પ્રાણીની શોધ માટે તેઓ ઉત્તુક થયા છે તેને
હત્તવસીથી વધુ સારી ભાષામાં 'રોનાગ' કહે છે
જેની ફેણ ઉપર આપણી પૃથ્વી જેવા બ્રહ્માંડનો ભાર
તે વહન કરે છે શેખનાગ પાનાળી લોકોમાં રહે છે અને

પશુ સિવાય અન્ય કોઈ તેની સાથે ચોટા કરવા
અધિકારી નથી માટે 'લેસનેય' કહેવાયનું માની
વાળી ભારતમાં આપીને રોનાગનું મહાત્મ્ય કોઈ
વિદ્વાન જ્ઞાન કે શાસ્ત્રીને મૂંઝવેથી સામગ્રી તો ખ
લોખમાં પરમ સુખને પામશે

સાહિત્યના દલાલ

શ્રી ગુનામદામ કોઠા સાહિત્ય પરિષદના
પ્રમુખ તરીકે બૃહમતિની ચૂટાઈ આ વા છે અને
તે એ એ મળે તો જેવા પ્રતિષ્ઠા સાથે જેમની
બૃહમતિ મેળવી શક્યા તે તેમની લોહપ્રપતને
આભારી છે નવનકથાને બાદ કરતાં સાહિત્યના વિષ
વિષ લેવામાં શ્રી ગુનામદામ પ્રદાન કરતા રતા છે
પરંતુ સાહિત્ય તેઓ નીક પચાની જાણ છે અને
નવનકા તથ નાટક વિશે, તેમના સર્જનોને બાજુએ
મૂકીએ તો, તેમનું વિવેચન મોલિક ઉ મેપથી રોમી
રહે કે કવિતા વિશે પણ તેમની એવી જ આગવી
મજ રહેલી છે તેઓ ધાર તો ધણી બધી શુદ્ધતાથી
કૃતિઓને અગ્રેષ્ઠ વાચકો સમક્ષ મૂકી શકે સાહિત્ય
પરિષદ પ્રમુખ તરીકે તેઓ કોઈ નવો ચીલો પાડે તો
તો વાદગાર બની રહેશે અત્યારે તો ચૂટાઈ ત્યારે
અને જે વર્ષ નવા પ્રમુખને સોંપણી કરે તે પ્રસંગો
સિવાય સામાય જનતા પ્રમુખને યાદ કરતી નથી
સરાલ એ છે કે સાહિત્યને લોકોએ જાણવા શુ
કરવું જોઈએ ? જનસામાન્યનો અભિગમ શુદ્ધ અને
શિષ્ટ સાહિત્યથી વિમુખ બને અને તે માત્ર સિનેમા
ના અને અમિતન સાહિત્ય તરફ દળે તેમથી લોકોની
કુચિને ઉભારવા અને જવાબમાં સાહિત્યકારોએ શુ
કરવું જોઈએ ? સાહિત્ય ખાતર સાહિત્ય એ સુખને
વળગી રહેવું અને જન અભિગમની પરવા ન કરવી ?
આ પણ એક કુ પ્રશ્ન છે

ભારતની એક સૌથી મોટી કમળેરી એ છે કે તે વ્યક્તિપૂજક અથવા ભક્ત રહ્યું છે. આજે પણ ગ્રાંધીજીનું નામ દરેક વાતમાં લેવાય છે, પણ ગાંધીજીના વિચારો અનુસાર આપણે ચાલતા નથી. એમના સિદ્ધાંતોની હત્યા એમના શિષ્યો તથા ભક્તો વડે જ થઈ રહી છે.

ગાંધીજીએ જનતાને નાજત અને કાર્યક્ષમ બનાવી હતી. એ જેવી છે તેની સ્તીકારી હાઈ તેની અશક્તિઓ અને વિરોધતાઓ સમજી તેને રાષ્ટ્રના કાર્યમાં લગાડી શક્તિશાળી બનાવી હતી. હાલના સામાન્ય લોકોને રાષ્ટ્રકાર્યમાં લગાડી એમની શક્તિઓનો વિકાસ કરી કાર્યક્ષમ અને કાર્યદક્ષ બનાવી હતી. લોકોમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ, સેવા અને ત્યાગની ભાવના બરી હતી. સુ બાળકો કે સુ સ્ત્રીઓ, સૌએ ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે જે કામના કામ કરી દેખાડ્યું હતું તે અદ્ભૂત હતું. અધારામાં ધૂરતી બહાર નીકળતા કરતા મહિલાઓ અને બાળકોએ પોલીસની લાડીઓ ખાંધી, જેલવાનાઓ કરી અને જનસેવાના કામમાં એતપ્રેત થયાં હતાં. એ બધું આજે કયાં માલ્યુ ગયું ?

હવે જ્યારે દેશમાં પાકડી સત્તા અથવા સરકારનો મુદ્દેલી નથી, પણ આપણી પોતાની સત્તા અથવા સરકાર કાર્યોમાં સહાયક બની શકે છે, ત્યારે પણ દેશમાં અભાવ, મોંઘવારી, અસતોષ કેમ વધી રહ્યા છે ? શા માટે દેહની અશક્તિ અને સાધનોનો જન અને રાષ્ટ્રકલ્યાણમાં ઉપયોગ નથી થતો ?

આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે ગ્રાંધીજીએ જે વાતો અથવા સિદ્ધાંત આપણને આપ્યા હતા એ સિદ્ધાંતો પર સૂક્ષ્મતા અને જીહાજીથી વિચાર થઈ રહ્યો છે, એ વિચારોનો પ્રચાર પણ થાય છે, પણ રાષ્ટ્રમાં નવજીવનનો સચાર કેમ નથી થતો ? આપણું નેતૃત્વમાં ક્યાવ કયા દોષ પેદા થયાં છે જેથી જનતાને આગળ વધારી એમનો પાસેથી અધિક રાષ્ટ્રનિર્માણનું કામ હાઈ શક્યા નથી. નેતૃત્વ પ્રત્યે નિષ્ઠા નિર્માણ કરી શક્યા નથી.

આજનું નેતૃત્વ એ વિભાજના વડે ચાઈ ગયું છે. જેઓ સત્તા પર છે તે એમનો એક વિભાજ છે.

તેઓ પણ કહે છે કે જનતાની સેવા થઈ શકે એ માટે તેઓ સત્તા પર બેસા છે. પરંતુ એમાં પણ સેવાથી વધારે સત્તાને જ મહત્ત્વ અપાય છે એવું દેખાય છે; અને સત્તાનો ઉપયોગ જનહિત કરતાં પ્રતિષ્ઠા તથા સ્વાર્થસાધનમાં અધિક થઈ રહ્યો છે. જનતાનું વિશુદ્ધ હિત જ જોવાય એની સત્તાધીશોને પરવા નથી. એટલે સત્તાધીશોનું નેતૃત્વ જનતામાં નિષ્ઠા પેદા કરી શક્યું નથી. અને આજે ટ્રેન્સ જનતામાં લોકપ્રિય રહી નથી, એના પ્રત્યે અત્યંત અસતોષ છે. વળી સત્તા પર વળગી રહેવા માટે પછાત ખૂણ જ મહત્ત્વ અપાય છે અને ચૂટણીમાં વિજયી થવા જેનો મત-દાતાઓ પર પ્રભાવ હોય એવા લોકોને રાજ રાખવા માટે ઉચિત-અનુચિતનો ખ્યાલ ન કરીને પણ તેમનું કામ કરવાને સત્તાધીશો માટે આવશ્યક બની ગય છે. એવી સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ દારા આમજનતાના હિતની અવહેલના થાય છે. સત્તા અથવા કામની જવાબદારી સોપતી વખતે એ વ્યક્તિની ચોખ્ખતા અથવા જનહિત કરતાં રાજનૈતિક વાતો જ વધારે ધ્યાનમાં લેવાય છે; જેથી કાર્યક્ષમ કે કાર્યદક્ષ વ્યક્તિઓને કામ સોંપાતું નથી. એમની શક્તિનો ઉપયોગ નથી થતો. તેહજીને રાષ્ટ્રહિતની તીવ્ર અભિલાષા હોવા છતાં અને એમના પ્રત્યે જનતાની અત્યંત ભક્તિ હોવા છતાં જનતામાં રાષ્ટ્રનિર્માણની ભાવના તેઓ પેદા કરી શક્યા નથી. જનતાએ ચોજનાઓમાં જે હિતસાહ અને આત્મીયતાથી ભાગ લેવો જોઈતો હતો તે તેઓ કરારી શક્યા નહિ. વળી ગાંધીજીની જેમ વ્યક્તિઓનું પણ તેઓ નિર્માણ કરી શક્યા નહિ તે એટલે સુધી કે શ્વેત-પર્વત તેમણે પ્રધાનમંત્રીને ખોળે ઉઠાવેલા પડયો અને તેઓ પોતાના જીવન દરમિયાન આ કાર્ય માટે યોગ્ય વ્યક્તિ તૈયાર કરી શક્યા નહિ.

નેતૃત્વની બામતમા 'કોંગ્રેસવાળાઓની જેની સ્થિતિ રહી તેથી સારી સ્થિતિ સર્વોદયવાળાઓની પણ રહી છે એવું દેખાતું નથી. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોની હતી તેથી વધારે સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યા થઈ છે એવું જણાયું છે. એના તરફ પર ભાષ્ય અને સાહિત્યની પણ કમી જોવાય નથી, બલકે હાલના નહીં, લાંબા પાનાનું

ભારતની એક સૌથી ગ્રેહી કમળેરી એ છે કે તે વ્યક્તિપૂજક અથવા ભક્ત રહ્યું છે. આને પણ ગાંધીજીનું નામ દરેક વાતમાં લેવાય છે, પણ ગાંધીજીના વિચારો અનુસાર આપણે ચાલતા નથી. એમના સિદ્ધાંતોની હત્યા એમના શિષ્યો તથા ભક્તો વડે જ થઈ રહી છે.

ગાંધીજીએ જનતાને જાણત અને કાર્યક્ષમ બનાવી હતી. એ જેવી છે તેવી સ્ત્રીકારી હઈ તેની અશક્તિઓ અને વિરોધતાઓ સમજી તેને રાષ્ટ્રના કાર્યમાં લગાડી શક્તિશાળી બનાવી હતી. હજારો સામાન્ય લોકોને રાષ્ટ્રકાર્યમાં લગાડી એમની શક્તિઓનો વિકાસ કરી કાર્યક્ષમ અને કાર્યદક્ષ બનાવી હતી. લોકોમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ, સેવા અને ત્યાગની ભાવના બરી હતી. શુ બાળકો કે શુ સ્ત્રીઓ, સૌએ ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે જે કામના કામ કરી દેખાડ્યું હતું તે અત્યુત્કૃષ્ટ. અધારમાં ધૂરની બદાર નીકળતા કરતા મંદિલાઓ અને બાળકોએ પોલીસની લાડીઓ ખાધી, નેજાપાત્રોએ કરી અને જનસેવાના કામમાં એતાપ્રેતા થયાં હતાં. એ બધું આજે કયાં ચાલ્યું ગયું ?

હવે જ્યારે દેશમાં પારકી સત્તા અથવા સરકારની મુશ્કેલી નથી, પણ આપણી પોતાની સત્તા અથવા સરકાર કાર્યોમાં સહાયક બની શકે છે, ત્યારે પણ દેશમાં અભાવ, મેંધવારી, અસતોષ કેમ વધી રહ્યા છે ? શા માટે દેહંતી અશક્તિ અને સાધનોનો જન અને રાષ્ટ્રકલ્યાણમાં ઉપયોગ નથી થતો ?

આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે ગાંધીજીએ જે વાતો અથવા સિદ્ધાંત આપણને આપ્યા હતા એ સિદ્ધાંતો પર ચૂકમના અને જીડાણથી વિચાર થઈ રહ્યો છે, એ વિચારોના પ્રચાર પણ થાય છે, પણ રાષ્ટ્રમાં નવજીવનનો સમાર કેમ નથી થતો ? આપણા નેતૃત્વમાં કયાવ કશો દોષ પેદા થયો છે જેથી જનતાને આગળ વધારી એમની પાસેથી અધિક રાષ્ટ્રનિર્માણનું કામ હાઈ શક્યા નથી. નેતૃત્વ પ્રત્યે નિષ્ઠા નિર્માણ કરી શક્યા નથી.

આજનું નેતૃત્વ એ વિકાસમાં વહેચાઈ ગયું છે. જેઓ સત્તા પર છે તે એમનાં એક વિકાસ છે.

તેઓ પણ કહે છે કે જનતાની સેવા થઈ શકે એ માટે તેઓ સત્તા પર બેઠા છે. પરંતુ એમાં પણ સેવાથી વધારે સત્તાને જ મંદત્વ અપાય છે એવું દેખાય છે; અને સત્તાનો ઉપયોગ જનહિત કરતાં પ્રતિષ્ઠા તથા સ્વાર્થસાધનમાં અધિક થઈ રહ્યો છે. જનતાનું વિશુદ્ધ હિત જ જોવાય એની સત્તાધીશોને પરવા નથી. એટલે સત્તાધીશોનું નેતૃત્વ જનતામાં નિષ્ઠા પેદા કરી શક્યું નથી. અને આજે કોંગ્રેસ જનતામાં લોકપ્રિય રહી નથી, એના પ્રત્યે અત્યંત અસતોષ છે. વળી સત્તા પર વળગી રહેવા માટે પશ્ચિમે ખૂબ જ મંદત્વ અપાય છે અને ચૂંટણીમાં વિજયી થવા જેનો મત-દાતાઓ પર પ્રભાવ હોય એવા લોકોને રાજી રાખવા માટે ઉચિત-અનુચિતનો ખ્યાલ ન કરીને પણ તેમનું કામ કરવાને સત્તાધીશો માટે આવશ્યક બની જાય છે. એથી સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ દારા આમજનતાના હિતની અવદેવના થાય છે. સત્તા અથવા કામની જવાબદારી સોંપતી વખતે એ વ્યક્તિની યોગ્યતા અથવા જનહિત કરતાં રાજનૈતિક વાતો જ વધારે ધ્યાનમાં લેવાય છે; જેથી કાર્યક્ષમ કે કાર્યદક્ષ વ્યક્તિઓને કામ સોંપાતું નથી. એમની શક્તિનો ઉપયોગ નથી થતો. નેહરુજીને રાષ્ટ્રહિતની તીવ્ર અભિલાષા હોવા છતાં અને એમના પ્રત્યે જનતાની અત્યંત ભક્તિ હોવા છતાં જનતામાં રાષ્ટ્રનિર્માણની ભાવના તેઓ પેદા કરી શક્યા નહીં. જનતાએ ચોજનાઓમાં જે ઉત્સાહ અને આત્મીયતાથી ભાગ લેવો જોઈતો હતો તે તેઓ કરાવી શક્યા નહિ. વળી ગાંધીજીની જેમ વ્યક્તિઓનું પણ તેઓ નિર્માણ કરી શક્યા નહિ તે એટલે સુધી કે મુસ્લિમ પક્ષ ત તેમણે પ્રધાનમંત્રીને બોલો છાવેલા પડ્યો અને તેઓ પોતાના જીવન દરમિયાન આ કાર્ય માટે યોગ્ય વ્યક્તિ તૈયાર કરી શક્યા નહિ.

નેતૃત્વની બામતમા કોમેશવળાઓની જેવી સ્થિતિ રહી તેથી સારા સ્થિતિ સર્વોદયવાળાઓની પણ રહી છે એવું દેખાયું નથી. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોની હતી તેથી વધારે સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યા થઈ છે એવું જણાયું છે. એના તત્ત્વો પર લાપ્ષ અને સાહિત્યની પણ કશી બિલુપ નથી, બલકે હજારો નહીં, લાખો પાનાનું

થોડો ભાગ મને આપો

અંબાલાલ પુરાણી

શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત સનાતન ગોસ્વામી ગાકળની પાસેના ઇંદાવનમાં એકચિત્ત થઈને ભજવાનના નામનો જ્વ કરતા બેઠા છે. થોડી વાર પછી એક ગરીબ જેવો દેખાતો બ્રાહ્મણ આવ્યો અને તેણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો.

ગોસ્વામીએ પૂછ્યું: કયાંથી આવો છો, ભાઈ તમારું નામ શું?

આવનારે કહ્યું: આવ્યો છું તો બહુ દુસ્થી અને તે તમારાં દર્શન માટે જ. મારું નામ 'જીવન' અને હું વર્ધમાન જિલ્લાના એક ગામડામાં રહું છું.

ગોસ્વામી: કાંઈ ખાસ કામ મને મળવા આવ્યા છો?

જીવન: સ્વામીજી, મારા જેવો ગરીબ બીજો કોઈ નહિ હોય! મને ગરીબીનું મોઢું દુઃખ છે, જેમ તેમ કરીને મારો ગુનગરો કરું છું.

સનાતન ગોસ્વામી: ગરીબાઈ કાંઈ પાપ નથી. ગરીબ માણસ પશુ સદાચારી, સંસ્કારી અને પ્રભુભક્ત બની શકે.

જીવન: હું એમ તો શંકર ભજવાનની ભક્તિ કરું છું. અને હું એમની પાસે મારી ગરીબાઈ દૂર કરવા માટે ખાસ અંતરથી પ્રાર્થના પથ્રુ કરું છું. એટલે તો હું તમારી પાસે આવી શક્યો.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવી રીતે?

જીવન: એક દિવસ શંકર ભજવાનને સ્વપ્નમાં આવીને મને કહ્યું: 'જીવન, તારી મનડામના હું પૂરી કરીશ! જમના નદીના કિનારે સનાતન ગોસ્વામી કરીને એક સમુદ્ર-પુરુષ રહે છે તેની પાસે તું જા. એને તારા પિતા તરફિ ગળીને પ્રણામ કરજે. તારી ગરીબાઈ દૂર કરવાને ઉપાય એની પામે છે.' આમ કહીને શંકર ભજવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. એટલે તો હું આપની પાસે આવ્યો છું.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવું વિચિત્ર! મારી પામે વળી છે શું? ને હવે તે બધું છોડીને હું અહીં આવ્યો આવ્યો, અને હવે તો ભિક્ષા માગીને નિર્વાહ કરું છું.

જીવન: એમ કેમ બને! તમારી પાસે તો...

સનાતન ગોસ્વામી (જીવનને અટકાવતો): હા, હા, છે, એક ઉપાય છે. એક વાર નદી કિનારે ફરતા ફરતા પારસમણિ મને મળી ગયો હતો. કોઈ વાર કોઈ ને આપવાને કામ લાગ્યો એમ ધારીને મેં કિનારાની રેતીમાં દાટી દોર્યા છે. તમે તે લઈ જાઓ. એના સ્પર્શ માત્રથી તમારું દળદર ફીટી જશે.

જીવન તો સનાતન ગોસ્વામીએ બતાવેલી જગ્યાએ ભીતરળે પહોંચી ગયો. રેતી ખોદી ત્યારે અંદરથી પારસમણિ મળી આવ્યો. જીવન તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો. પોતાના હાથ પર બાંધતાં જે માદળિયાં લોદાના પતરાનાં હતાં તેમને અડકાડતાં ચકચકતાં સોનાનાં થઈ ગયાં!

જીવન તો વિસ્મય પામીને પત્નીથી બેઠા વિચારમાં પડી ગયો.

જમના નદીનો પ્રવાહ તો આનંદમય વહો જ જાય છે. જીવનને મળેલા પારસમણિનો એને જરાયે ખ્યાલ નથી. અને જીવને સામે કિનારે નગર નાંખી તો સોનાના લાલ ગોળા જેવો સરજ અસ્ત પામતો હતો.

જીવન વિચારમાં બેઠો ભીતરી ગયો અને બીવે સનાતન ગોસ્વામી પાસે પાછો આવ્યો અને કહ્યું, 'સ્વામીજી! ને ધન મેળવતે તમે આ પારસમણિને દૂર મૂકી શક્યા છો તે ધનમાંથી થોડો ભાગ મને આપો' એમ કહીને એણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો અને પારસમણિને નદી કિનારે ફેંકી દીધો.

(બાલદશિણા)

થોડો ભાગ મને આપો

અંબાલાલ પુરાણી

શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત સનાતન ગોસ્વામી ગોકુળની પાસેના જંદાવનમાં એકચિત્ત થઈને ભજવાનના નામનો જપ કરતા બેઠા છે. થોડી વાર પછી એક ગરીબ જેવો દેખાતો બ્રાહ્મણ આવ્યો અને તેણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રજ્ઞામ કર્ષો.

ગોસ્વામીએ પૂછ્યું: કયાંથી આવો છો, ભાઈ? તમારું નામ શું?

આવનારે કહ્યું: આવ્યો છું તો બહુ દૂરથી અને તે તમારાં દર્શન માટે જ. મારું નામ 'જીવન' અને હું વર્ધમાન ગિરલાના એક ગામડામાં રહું છું.

ગોસ્વામી: કાંઈ ખાસ કામ અને મળવા આવ્યા છો?

જીવન: સ્વામીજી, મારા જેવો ગરીબ બીજો કાંઈ નહિ હોય! મને ગરીબીનું મોઢું દુઃખ છે. જેમ તેમ કરીને મારો ગુજારો કરું છું.

સનાતન ગોસ્વામી: ગરીબાઈ કાંઈ પાપ નથી. ગરીબ માણસ પણ સદાચારી, સંસ્કારી અને પ્રજ્ઞામળ પની શકે.

જીવન: હું એમ તો શંકર ભજવાનની ભક્તિ કરું છું. અને હું એમની પાસે મારી ગરીબાઈ દૂર કરવા માટે ખાસ અંતરથી પ્રાર્થના પણ કરું છું. એટલે તો હું તમારી પાસે આવી શક્યો.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવી રીતે?

જીવન: એક દિવસ શંકર ભજવાનને સ્વપ્નમાં આવીને મને કહ્યું: 'જીવન, તારી મનકામના હું પૂરી કરીશ! જન્મના નહીના કિનારે સનાતન ગોસ્વામી કરીને એક સાધુ-પુરુષ રહે છે તેની પાસે તું જા. એને તારા પિતા તરીકે ગણીને પ્રજ્ઞામ કરજે. તારી ગરીબાઈ દૂર કરવાનો ઉપાય એની પાસે છે.' આમ કહીને શંકર ભજવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. એટલે તો હું આપની પાસે આવ્યો છું.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવું વિચિત્ર! મારી પાસે વળી છે શું? ને હતું તે બધું છોડીને હું અહીં આવ્યો આવ્યો, અને હવે તો ભિક્ષા માગીને નિર્વાહ કરું છું.

જીવન: એમ કેમ બને? તમારી પાસે તો...

સનાતન ગોસ્વામી (જીવનને અટકાવીને): હા, હા, છે, એક ઉપાય છે. એક વાર નદી કિનારે ફરતાં ફરતાં પારસમણિ અને મળી ગયો હતો. કાંઈ વાર કાંઈ ને આપવાને કામ લાગ્યો એમ ધારીને મેં કિનારાની રેતીમાં દાટી દીધી છે. તમે તે લઈ જશો. એના સ્પર્શ માત્રથી તમારું દળદર ફીટી જશે.

જીવન તો સનાતન ગોસ્વામીએ બતાવેલી જગ્યાએ ઉતાવળે પહોંચી ગયો. રેતી ખોદી ત્યારે અદ્ધરથી પારસમણિ મળી આવ્યો. જીવન તો મુગ્ધ હૃદય થઈ ગયો. પોતાના હાથ પર બાંધેલાં બે માદળિયાં લોહાના પતરાનાં હતાં તેમને અડકાડતાં ચક્રચક્રતાં સોનાનાં થઈ ગયાં!

જીવન તો વિસ્મય પામીને પછાથી જોડા વિચારમાં પડી ગયો.

જન્મના નહીને પ્રવાહ તો આનંદભરેલો જ બન્યો છે. જીવનને મળેલા પારસમણિને એને જરાયે ખ્યાલ નથી. અને જીવને સામે કિનારે નજર નાંખી તો સોનાના લાલ ગોળા જેવો સૂરજ અસ્ત પામતો હતો.

જીવન વિચારમાં જોડો છોટી ગયો અને જીવને સનાતન ગોસ્વામી પાસે પાછો આવ્યો અને કહ્યું, 'સ્વામીજી! જે ધન મેળાંને તમે આ પારસમણિને દૂર મૂકી શક્યા છે તે ધનમાંથી થોડો ભાગ મને આપો.' એમ કહીને એણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રજ્ઞામ કર્યો અને પારસમણિને નદી કિનારે ફેંકી દીધો.

(બાલદસિણી)

આ મંથના પાના શું કામ વાંચવા માગે છે તે એની સમજમાં નહોતું આવતું. પણ એને મારે તે કઈ રીતે સમજાવવું કે પડેલાના દિવસો અને આજના દિવસોમાં કેટકેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે? એને એ સમજાવી શકાય પણ કઈ રીતે? મેં ફક્ત એટલું જ કહ્યું: 'અરે, આવા ધર્મમંથો વાંચીએ છીએ ત્યારે ખસ, આનંદ આનંદ થઈ જાય છે. સાચી વાત કહું તો હું આપુ એકાદ બાઈબલ ખરીદવા માંગતો હતો, પણ સભેશો એવા સ્વભાવ રહ્યા કે હું ખરીદી જ ન શક્યો!'

એક આઠવાડિયામાં મેં બાઈબલ વાંચી લીધું. મારી સમગ્ર એતના એક નવી જ દુનિયામાં જાણે વિહેરવા લાગી. મને એક નવી જ અનુભૂતિ થઈ. કેટલી સુખદ અને મધુર!

'નગરથ'ના એ મહાન પુરુષ (ઈસુ) પ્રભે મારો આત્મા શ્રદ્ધાથી ધબકાઈ ઊઠ્યો. અને મને એ ખબર ન પડી કે બાઈબલની વાતોઆ વાંચતી વખતે મારો સામે કોયુવરીનો ચહેરા કેમ ખડો થતો? આમ કેમ થતુ હતું?

એવું બાઈબલ પાછું આપતા મેં કહ્યું: 'તમે આનુ પડન કરો છો ખરા?'

'ના, સાહેબ.'

'કેમ?' મેં કઈક આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

ખૂબ જ સદગ લાવથી એ બેલ્યો- 'સાહેબ, હું વાંચી જ શકતો નથી એટલે!'

'અને મરિઅમ્મા?'

'એ પણ નથી વાંચી શકતી' અને પછી થોડીવાર અટકી એ બેલ્યો- 'મારી દીકરી કોયુમરી હવે નિશાળમાં જવા લાગી છે. થોડા જ દિવસો પછી એ એને વાંચતી થઈ જશે, અને અમે એની પાસે ખેસીને સાલજ્યા કરશું.' એના ચહેરા પર સતોષની એક અળકતી રેખા પથરાઈ જતી મેં જોઈ.

કોયુવરી હવે જ્યારે મારે મારે ઘેર આવતો ત્યારે હું એને બાઈબલની વાતોઆ સંભળાવતો. સમ્રાટ ઈરિક અને સમ્રાટ સોલોમનની વાતો તો એને ખૂબ મઠી ગઈ. પણ વાતોઆ કરતા એના મન પર દ્રષ્ટાંતોએ ખૂબ ઊંડી અસર કરી. એ ખૂબ ધ્યાનથી

એકલીન પ્રિંટ સાંભળ્યા જ કરતો.

આમ દિવસો પછી દિવસો પસાર થતા મ્યા.

એક દિવસ મારી પત્ની દોડતી આવી, માગ લાથગાંધી પુરતક છીનવી લેતા બોલી- 'તમે સાંભળ્યું?' મરિઅમ્માને છોડેરો આપ્યો!'

'હિં, સરસ! ખૂબ સરસ સમાચાર.'

'અને સાંભળો! એક નહિ બમ્બે, એક સાથે બેકડાં બાળકોનો જન્મ થયો છે.'

'લે...એ તો એનાથી પણ સરસ સમાચાર તેં આપ્યા.'

મારી નિઃસંતાન પત્નીએ એવી કરકાહી અને ફરિયાદ કરતી આપેા કરી મારો સામે જોયું કે જાણે બાળકોને જન્મ દેવે એ ફક્ત મારા જ હાથમાં કેમ હોય!...

અને એના થોડા જ દિવસો પછી હું જ્યારે લખવામાં એકલીન હતો ત્યારે મારી પત્ની પાછી મારી પાસે આવી બોલી-

'સાંભળો છો?'

મેં કાગળ પરથી માથું ઉપર ઉઠાવ્યા વગર કહ્યું- 'હા હા, કહે તો ખરી!'

'મરિઅમ્માનાં એ બાળકો.. જરા આમ તો જુઓ!'

મેં માથું ઉઠાવી એની સામે જોયું.

'એ બાળકો માટે ખૂબ દયા આવે છે,' એણે કહ્યું.

'કેમ, એવી શું વાત છે?'

'મને ડર છે કે એ હવે કદાચ વધારે ન પણ જીવે.'

'કેમ?'

'હું હમણા જ ત્યાં ગઈ હતી. બાળકોની તળિયત જરાય સારી નથી. માઠ માંડ બહુ જ મુશ્કેલીથી શ્વાસ લઈ રહ્યા છે. પરમાત્મા એમને બચાવે.'

માની છાતીએ વાંદરું જેમ વળગી પડ્યું હોય એવા જ આ નિરોષ ને અશક્ત બાળકોનું દશ્ય મારી આખ સામે તરી રહ્યું. ગેતની કાળી ચાદર આ બંને ભૂલકાંએને પોતાની ગોદમાં સમેટી લેવા થયતી

આ અથવા પાના શુ કામ વાચવા માટે છે તે એની સમજના નહોતું આવતું પણ એને મારે તે કઈ રીતે સમજાવવું કે પત્રોના દિવસો અને આજના દિવસોમાં કેટકેટલા પરિવર્તન આવી ગયું છે? એને એ સમજાવી શકાય પણ કઈ રીતે? મે ફક્ત એટલું જ કહ્યું ‘અરે, આવા ધર્મશ્રેષ્ઠ વાંચકો છોએ ત્યારે બસ, આનંદ આનંદ થઈ જાય છે સાચી વાત કહું તો હું આતુ એકાદ બાઈબલ ખરીદવા માગતો હતો પણ સંજોગો એવા આવળા રહ્યા કે હું ખરીદી જ ન શક્યો!’

એક અઠવાડિયામાં મે બાઈબલ વાંચી લીધું મારી સમજ એતના એક નવી જ દુનિયામાં જાહેર વિહારવા લાગી મને એક નવી જ અનુભૂતિ થઈ કટલી સુખદ અને મધુર!

‘નજારથ ના એ મહાન પુરુષ (ઈસુ) પ્રત્યે મારો આત્મા સદાથી જાગ્રત્તી બિડેલો અને મને એ ખબર ન પડી કે બાઈબલની વાતોમાં વાચતી વખતે મારો સામે કૌસુવરીદતો ચહેરો કેમ ખડો થતો? આમ કેમ થતું હતું?’

એડુ બાઈબલ પાછું આવતા મે કહ્યું ‘તમે આતુ પડના કરો છો ખરા?’

‘ના, સાહેબ

‘કેમ? મે કઈક આશ્ચર્યથી પૂછ્યું

ખૂબ જ સદ્ગુણ વાંચતી એ બોલ્યો-સાહેબ, હું વાંચી જ શકતો નથી એટલે’

‘અને મરિઅમ્મા!’

‘એ પણ નથી વાંચી શકતી’ અને પછી થોડીવાર અટકી એ બોલ્યા-મારી દીકરી કૌસુમરી હવે નિશાળમાં જવા લાગી છે થોડા જ દિવસો પછી એ એને વાંચતી થઈ જશે અને અમે એની પાસ બેસીને સાલજ્યા કરશું એના ચહેરા પર સતોષની એક અળખતી રેખા પથરાઈ જતી મે જોઈ

કૌસુમરી હવે જ્યારે મારે મારે ઘેર આવતો ત્યારે હું એને બાઈબલની વાતોમાં સંભળાવતો સ્પ્રાટ ડેવિડ અને સ્પ્રાટ સોલોમનની વાર્તા તો એને ખૂબ ગમી ગઈ પણ વાતોમાં કરતા એના મન પર દ્રષ્ટાંતોએ ખૂબ બિડી અસર કરી એ ખૂબ ધ્યાનથી

એકલીન થઈ સાલજ્યા જ કરતો

આમ દિવસો પછી દિવસો પસાર થતા ગયા એક દિવસ મારી પત્ની દોડતી આવી માગે હાથમાંથી પુસ્તક છીનવી લેતા બોલી-‘તમે સાલજ્યા? મરિઅમ્માને છોડો આ થો!’

‘હિ, સરસ! ખૂબ સરસ સમાચાર.’

‘અને સાલજો! એક નંદિ બમ્બે, એક સાથે બેડા બાળકોને જન્મ થયો છે’

‘હિ એ તો એનાથી પણ સરસ સમાચાર તે આપ્યા’

મારી નિઃસતાન પત્નીએ એવી કરકાહી અને ફરિયાદ કરતી આપો કરી મારી સામે બેડુ કે બંદે બાળકોને જન્મ દેશે એ ફક્ત મારા જ હાથમાં કેમ હોય!

અને એના થોડા જ દિવસો પછી હું જ્યારે લખવામાં એકલીન હતો ત્યારે મારી પત્ની પાલી મારી પાસે આવી બોલી-

‘સાલજો છો?’

મે કાગળ પરથી મારું ઉપર ઉપા યા વગર કહ્યું-‘હા હા, કહે તો ખરી!’

‘મરિઅમ્માના એ બાળકો જરા આમ તો હુઓ!’

મે માથું ઉપાની એની સામે બેડુ

‘એ બાળકો માટે ખૂબ દયા આવે છે’ એવું કહ્યું

‘કેમ, એવી શુ વાત છે?’

‘અને હર છે કે એ હવે કદાચ વધારે ન પણ છવે

‘કેમ?’

‘હું હમણા જ ત્યા ગઈ હતી બાળકોની તબિયત જરાય સારી નથી-માઝ માઝ બહુ જ મુશ્કેલીથી શ્વાસ લઈ રહ્યા છે પરમાત્મા એમને જ્યાંવે.’

માની છાતીએ વાહુ જેમ વળગી પડ્યું હોય એવા જ આ નિર્દોષ ને અશક્ત બાળકોનું દર્શન મારી આંખ સામે તરી રહ્યું મોતની કાળી ચાદર આ બને બ્રહ્માએને પોતાની ગોદમાં સમેટી લેવા ધરી

જ્યારે કોઈ પણ શારીરિક વ્યાધિ આપણા ધરમા ધર કરે છે, ત્યારે ખાસ કરીને આપણુ વલણ એક એવા તથ્યની અનુવાનના કરતુ હોય છે જે આપણી પરિસ્થિતિ ઉપર એક નીતી પ્રકાશ નાખતુ હોય છે તથા આપણમા એક નીતી સક્તિ ભરતુ હોય છે જેનું મારા ઉપર આક્રમણ થયુ હતુ હતું તેવી ત્રણ વ્યાધિઓથી હુ ગભરાઈ જીંધો હતો ડિન્ગુ, એથી વાર મે તેનો કોઈ વિશિષ્ટ ભય વિના પ્રતિકાર કર્યો, યદ્યપિ આ વખતે દાનિનો ભય પડેલા કરતા અધિક હતો આ સમય દરમ્યાન મને એ વાતનો અનુભવ અને વિશ્વાસ થઈ ગયો હતો કે 'ઈશ્વર જ નાણે છે'

જ્યારે હું માની ગાદમા એક અપ્રોધ બાળક હતો ત્યારે ડોક્ટરોએ મારા માતા-પિતાને બતાવ્યુ હતું કે તેઓ મારી હુવાવસ્થાની પહેલા જ મારાથી હાથ ધોઈ ખેસો અને વાત પણ કઈક એવી જ હતી જેથી સર્વ મારા જીવિત રહેવામા શકા કરતા હતા. મારી માતા આવી વાતોથી ભયભીત થઈ જીડી, તે મને એટલી બધી માનામા ઓપધિઓ અને પૌષ્ટિક પદાર્થો આપવા માડી હતી કે નાણે આ બધાને પચાડીને હુ સકુક્કા રાષ્ટ્રના આઘા ડગ્ગન વહાણોને ખેંચી જઈશ

જ્યારે હુ શાળામા સાતમી કોણીમા ભણી રહ્યો હતો, ત્યારે મારા પર લયાનક અન્ન-પ્રદાહ (Appetitis)નુ આક્રમણ થયુ ડોક્ટરે ઓપરેશન કરવા ઉપર ભાર દીધો અને ચેતવણી પણ આપી કે જો ઓપરેશન ન થયુ તો મારુ મૃત્યુ જલદી થશે મે પ્રશ્ન કર્યો-જો ઓપરેશન ન થયુ તો મારુ મરણ જલદીમા જલદી કેટલા વખતમા થશે? ડોક્ટરે અનિશ્ચિત ઉત્તર આપ્યા-માત્ર એ વાતને તો ઈશ્વર જ નાણે છે કે મૃત્યુ કેટલુ જલદી થશે' મે મારા નિર્ણયાનુસાર આગામી સવાર સુધી પ્રતીક્ષા કરવાનુ કહ્યુ મારા મનમા થયુ કે જ્યારે મારા મૃત્યુની વાત માત્ર ઈશ્વર જ નાણે છે, ત્યારે હું મારી બતને અને મારી પરિસ્થિતિને પૂર્ણરૂપે ઈશ્વરના હાથોમા જ

સોંપી દઈશ. એ રાત્રે મને અધિક આગમ થયો અને જ્યારે પ્રાત કાગે જીડ્યો ત્યારે એટલી બધી સારી અવસ્થામા હતો કે ડોક્ટરે મીકાગ કહ્યું કે તાત્કાલિક ઓપરેશનની આવશ્યકતા નથી.

તીજવારમા હુ ભગ્નભીત થવાને બદલે નિરાશ વધુ થયો પ્રથમ મહાયુદ્ધનો સમય હતો. હુ મારા કેન્સાક હુવાન દોસ્તો સાથે સકુચિત રાષ્ટ્રની સેનામા ભરતી થવાનું ઇચ્છતો હતો પરોક્ષ ડોક્ટરે મારી છાતી પર કુપ્કુસ-પરીક્ષા-અન્ન (એથેલેકાપ) મૂકયુ અને સમીત આપી કે હુ સેના યા કોઈ અન્ન કાર્ય માટે અયોગ્ય છુ. બસ, પરીક્ષા ત્યા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ.

હું હૃદયરોગના એક વિશેષજ્ઞ પાસે ગયો એણે મારી બરાબર પરીક્ષા લીધી અને ચિન્તાના ભાવ સાથે નિદાન કહ્યું કે માનવશક્તિથી બચવાની કોઈ આશા નથી મે પૂછ્યુ-કયા સુધી આશા છે?

ચેતવણીભરી શબ્દોમા જવાબ મળ્યો-માત્ર ભગવાન જ નાણે છે'

મારા પાછાજા અનુભવનુ સ્મરણ કરતા મે ઉત્તર આપ્યો-હા ઈશ્વર તો નાણે છે જ, અને જ્યારે તે નાણે છે ત્યારે તો હુ મને પૂર્ણરૂપે ભગવાનના હાથમા સોંપી દઈશ'

આ વાતને મે ક્રિયાત્મક આપ્યુ અને હુ દરરોજ નવરાશના સમયમા પ્રાર્થના, ધર્મગ્રંથ-પાઠ અને અધ્યયન કરવા લાગ્યો મે ભગવાનને પ્રાર્થના પ્રદર્શન તથા વિવેક માટે પ્રાર્થના કરી સ્વસ્થ જીવન માટે પ્રાર્થના-પ્રદર્શન ત્રણ એ હેતુપૂર્વક મે ધર્મ મથનુ આપ્યયન કહ્યું

આ પ્રાર્થના, ચિન્તા અને અધ્યયનના પરિણામે મે પ્રધાન ક્રિયાત્મક વિચારો મારી સામે તરી આવ્યા- (૧) સાદુ જીવન અને (૨) ઉન્નત વિચાર સાદા જીવનમા મે આ પાંચ બાબતોને સ્થાન આપ્યુ

(૧) યથાસંભવ કોઈ પણ પ્રકારના ઔષધો

જ્યારે કોઈ પણ શારીરિક વ્યાધિ આપણા ઘરમા ઘર કરે છે, ત્યારે ખાસ કરીને આપણુ વસણ એક એવા તથ્યની અહેવાલના કરતુ હોય છે જે આપણી પરિસ્થિતિ ઉપર એક નવીન પ્રકાશ નાખતુ હોય છે તથા આપણમા એક નવીન શક્તિ ભરતુ હોય છે જેનું મારા ઉપર આક્રમણ થયુ હતુ હતું તેવી ત્રણ વ્યાધિઓથી હુ જનમર્યાદા જીવે હતાં ડિન્કુ, એથી વાર મે તેને કોઈ વિશિષ્ટ ભય વિના પ્રતિકાર કર્યો, યદ્યપિ આ વખતે હાનિનો ભય પડેલા કરતા અધિક હતો આ સમય દરમ્યાન મને એ વાતનો અનુભવ અને વિશ્વાસ થઈ ગયો હતો કે 'ઈશ્વર જ જાણે છે'

જ્યારે હું માની ગાદમા એક અમોઘ બાળક હતો ત્યારે ડોક્ટરોએ મારા માતા-પિતાને બતાવ્યુ હતું કે તેઓ મારી યુવાસ્થાની પહેલા જ મારાથી હાથ ધાઈ બેસરો અને વાત પણ કહી જોવી જ હતી જેથી સર્વ મારા જીવિત રહેવામા શકા કરતા હતા. મારી માતા આવી વાતોથી બચતી થઈ જીકી, તે મને એટલી બધી માતામા ઔપચિઓ અને રોષ્ટિક પદાર્થો આપવા માઠી હતી કે જાણે આ બધાને પચાનીને હુ સશુક્ત રાષ્ટ્રના અંકમાં હજન વડાણીને ખેંચી જઈશ

જ્યારે હુ શાળામા સાતમી કોણીમા ભણી રહ્યો હતો, ત્યારે મારા પર લયાનક અ-ત-પ્રદાહ (Appeal)નું આક્રમણ થયુ ડોક્ટરે ઓપરેશન કરવા ઉપર ભાર દીધો અને ચેતવણી પણ આપી કે જે ઓપરેશન ન થયુ તો માત્ર ચતુ જલદી થશે મે પ્રથમ કર્યો-જે ઓપરેશન ન થયુ તો માત્ર મરણ જલદીમા જલદી કેટલા વખતમા થશે? ડોક્ટરે અનિશ્ચિત ઉત્તર આપ્યા-‘માત્ર એ વાતને તો ઈશ્વર જ જાણે છે કે મૃત્યુ કેટલું જલદી થશે.’ મે મારા નિર્ણયનુસાર આગામી સવાર સુધી પ્રતીક્ષા કરવાનું કહ્યું મારા મનમા થયુ કે જ્યારે મારા મૃત્યુની વાત માત્ર ઈશ્વર જ જાણે છે, ત્યારે હું મારી જાતને અને મારી પરિસ્થિતિને પૂર્ણરૂપે ઈશ્વરના હાથોમા જ

સોંપી દઈશ. એ રાત્રે મને અધિક આગમ થયો અને જ્યારે પ્રાત કાગે જીવે ત્યારે એટલી બધી સારી અવસ્થામા હતો કે ડોક્ટરે ‘તીકા’ કર્યું કે તાત્કાલિક ઓપરેશનની આવરહતા નથી.

તીજવારમા હુ બનખીત થયાને બદલે નિરાશ વધુ થયો પ્રથમ મહાયુદ્ધનો સમય હતો. હુ મારા કેન્સલક ધુવાન દેસ્તો સાથે સકુચિત રાષ્ટ્રની સેનામા ભરતી થવાનું ઇચ્છતો હતો પરીક્ષક ડોક્ટરે મારી છાતી પર કુખુસ-પરીક્ષા-ન-4 (એથેલોગ્રાફ) મૂકયુ અને સમીતિ આપી કે હુ સેના યા કોઈ અન્ય કાર્ય માટે અથોગ્રાફ છુ. બસ, પરીક્ષા ત્યા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ.

હું હૃદયરોગીના એક વિશેષજ્ઞ પાસે ગયો એણે મારી બરાબર પરીક્ષા લીધી અને ચિન્તાના ભાવ સાથે નિદાન કર્યું કે માનવશક્તિથી બચવાની કોઈ આશા નથી મે પૂછ્યુ-‘કયા સુધી આશા છે?’

ચેતવણીમયો શબ્દોમા જવાબ મળ્યો-‘માત્ર બચવાન જ જાણે છે’

મારા પાછળ અનુભવનુ સ્મરણ કરતા મે ઉત્તર આપ્યો-હા ઈશ્વર તો જાણે છે જ, અને જ્યારે તે જાણે છે ત્યારે તો હું મને પૂર્ણરૂપે ભગવાનના હાથમા સોંપી દઈશ’

આ વાતને મે ક્રિયાત્મક આપણુ અને હુ દરરોજ નવરાશના સમયમા પ્રાર્થના, ધર્મગ્રંથ-પાઠ અને અધ્યાન કરવા લાગ્યો મે ભગવાનને માર્ગ-પ્રદર્શન તથા વિવેક માટે પ્રાર્થના કરી સ્વસ્થ જીવન માટે માર્ગ-પ્રદર્શન મળે એ હેતુપૂર્વક મે ધર્મ મથનુ અપયન કર્યું

આ પ્રાર્થના, ચિન્તાન અને અધ્યયનના પરિણામે મે પ્રધાન ક્રિયાત્મક વિચારો મારી સામે તરી આવ્યા-
(૧) સાદું જીવન અને (૨) ઉન્નત વિચાર
સાદા જીવનમા મે આ પાંચ બાબતોને સ્થાન આપ્યુ

(૧) વધાસભવ કોઈ પણ પ્રકારના ઔષધનો

એક શરાખી પિતા દિવારાનિ દારના ઘેનમાં ચક્રચુર રહેતો, એની પત્ની આકીચરણી મહેનત કરી ધરનું પૂરું કરતી. એને ભગવાનમાં એટલી શ્રદ્ધા કે એ હમેશા પ્રાર્થના કર્યા કરે. એની નાનકડી પુત્રીને પણ પ્રાર્થનામાં ધણો રસ. પિતા દારુની લતમાં ફસાયેલા એનો માટો રજ થયા કરે; પણ મિચ્છાની પ્રાર્થના સિરાય ખીંચી કરે પણ શું ?

‘પિતાજી તમે શરાખ છોડી દો ને !’ એક વાર એણે હિમ્મતથી કહી દીધું.

‘એ નહીં બને,’ પિતાએ શરાખના ઘેનમાં જ જવાગ આપ્યો.

‘સારું, હું તમારા માટે ભગવાનની પ્રાર્થના કરીશ’, પુત્રીએ કહ્યું.

‘હું ભગવાનમાં માનતો નથી’ પેતાએ હુંકાર કર્યો ‘મને ભગવાનમાં કોઈ શ્રદ્ધા નથી.’

‘બહે, તમને ભગવાનમાં શ્રદ્ધા ન હોય, ભગવાનને તમારામાં તો શ્રદ્ધા છે ને ?’ પુત્રીએ જવાગ આપ્યો.

આ ઘટના મને એટલા માટે ગમી છે કે જ્ઞાના વિષયમાં આપણી શક્તિ કરતા ઈશ્વરની શક્તિને વધારે કામ કરવાનું હોય છે. દૈદમાં હદ આપકુ શ્રદ્ધાગળ આપણે કેટલું વિહસારી શકવાના હતા ? શ્રદ્ધાનું પાપણું બન્યાથી મને એ મૂલગત તત્ત્વ સાથે આપણો સબંધ નહીં હોય તો પતો લાગે જ શી રીતે ?

ભગવાનના અસ્તિત્વમાં સહેજ પણ શ્રદ્ધા ન ધરાવનારો એક માણસ એકવાર એક આસ્તિકને ભેટી ગયો. એને એણે કટાક્ષમાં કહ્યું :

‘કેમ છે તમારો ભગવાન ?’

‘બસ મનમાં છે.’

‘હમણાં એની શી પ્રતિષ્ઠા છે ?’ પેલાએ કટાક્ષની ધાર આગળ ખેંચી.

‘બસ એ જ પ્રતિષ્ઠા. આ સંપ્રદાઈની નવરચના અને પાલનપાલન.’

‘તમારી આ કમચકલ માટે માટે શું કહેવું ! ભગવાન ના હોય તો શું આ સંપ્રદાઈ ના ચાલે ?’

‘ચાલે જ. પણ ભગવાન ન હોય તો સંપ્રદાઈ ઉદ્ભવ શી રીતે થાય ?’

‘આ વળી તમારી ખીજ મૂર્ખતા’, પેલા શ્રદ્ધાવિદોણા છવે પડકાર કર્યો.

‘સારું એક મૂર્ખ પ્રશ્ન પૂછ્યું ?’

‘જરૂર પૂછો.’

‘એ ભગવાન ન હોય તો આ ખડક કોણે બનાવ્યા ?’ શ્રદ્ધાળુએ વિવેકથી પૂછ્યું.

‘બનાવે કોણ ? પ્રકૃતિના નિયમને લીધે બન્યા’.

‘એ તો બગાડર પણ એ ખડક બન્યા શામાથી ?’

‘રેતીમાથી’

‘અચ્છા એ રેતી શામાથી બની ?’

‘ખડકમાથી’

‘અને ખડકો ?’

‘રેતીમાથી !’

વાહ ! રેતીમાથી ખડક બન્યા ને ખડકમાથી રેતી બની છે. તે સરસ મઝમો તકરાર પારકી, જીજ્ઞાસુની લીધેલી આતરે વાનોના સ્વીકાર માટે છે કોઈ વધારાના તકરાર કે સુધિકી જરૂર ?

એક શરાખી પિતા દિવારાન દારૂના ઘેનમાં ચક્રચુર રહેતો. એની પત્ની આડીઅવળી મહેનત કરી ધરનું પૂરું કરતી. એને ભગવાનના એટલી શ્રદ્ધા કે એ હમેશા પ્રાર્થના કર્યો કરે. એની નાનકડી પુત્રીને પણ પ્રાર્થનામાં ધણો રસ. પિતા દારૂની લતમાં ફસાયેલા એનો મોટો રંજ થવા કરે; પણ મિત્રાગી પ્રાર્થના સિવાય બીજું કરે પણ શું ?

‘પિતાજી તમે શરાખ છોડી દા ને !’ એક વાર એણે હિંમતથી કહી દીધું.

‘એ નહીં બને,’ પિતાએ શરાખના ઘેનમાં જ જવામ આપ્યો.

‘સારુ, હું તમારા માટે ભગવાનની પ્રાર્થના કરીશ’, પુત્રીએ કહ્યું.

‘હું ભગવાનમાં માનતો નથી’ પેતાએ હુંકાર કર્યો અને ભગવાનમાં કોઈ શ્રદ્ધા નથી.’

‘ભલે, તમને ભગવાનમાં શ્રદ્ધા ન હોય, ભગવાનને તમારામાં તો શ્રદ્ધા છે ને ?’ પુત્રીએ જવાબ આપ્યો.

આ ઘટના મને એટલા માટે ગમી છે કે જ્ઞાના વિષયમાં આપણી શક્તિ કરતા ઈશ્વરની શક્તિને વધારે કામ કરવાનું હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે આપણે શ્રદ્ધાગળ આપણે કેટલું વિકસાવી શકવાના હતા ? શ્રદ્ધાનું પોષણ બન્યાથી મળે એ મૂનગન તરત સાથે આપણે સંબંધ નહીં હોય તો પતો લાગે જ શી રીતે ?

ભગવાનના અસ્તિત્વમાં સંદેહ પણ શ્રદ્ધા ન ધરાવનારો એક માણસ એકવાર એક અસ્તિત્વને ભેટી ગયો. એને એણે કટાક્ષમાં કહ્યું :

‘કેમ છે તમારો ભગવાન ?’

‘બસ મનમાં છે.’

‘હમણાં એની શી પ્રશ્નિ છે ?’ પેલાએ કટાક્ષની ધાર આગળ ખેસવી.

‘બસ એ જ પ્રશ્નિ. આ સંદિગ્ધી નવરચના અને પાલનપોષણ.’

‘તમારી આ કમચકલ માટે માટે શું કહેવું ! ભગવાન ના હોય તો શું આ સંદિગ્ધ ના ચાલે ?’

‘ચાલે જ. પણ ભગવાન ન હોય તો સંદિગ્ધને ઉદ્ભવ શી રીતે થાય ?’

‘આ વળી તમારી બીજી મૂર્ખતા’, પેલા શ્રદ્ધાવિરોધીએ જીવે પડકાર કર્યો.

‘સારુ એક મૂર્ખ પ્રશ્ન પૂછુ ?’

‘જરૂર પૂડો.’

‘એ ભગવાન ન હોય તો આ ખડક દાણે બનાવ્યા ?’ શ્રદ્ધાગુણે વિવેકથી પૂછ્યું.

‘બનાવે કોણ ? પ્રકૃતિના નિયમને લીધે બન્યા’.

‘એ તો બગાળર પણ એ ખડક બન્યા શામાથી ?’

‘રેતીમાથી’

‘અરજા એ રેતી શામાથી બની ?’

‘ખડકમાથી’

‘અને ખડકો ?’

‘રેતીમાથી !’

વાહ ! રેતીમાથી ખડક બન્યા ને ખડકમાથી રેતી બની છે. ને સરસ મનનો તકરાર પારકી, બહીની લીધેલી આવી વાતોના સ્વીકાર માટે છે કોઈ વધારાના તકરાર કે બુદ્ધિની જરૂર ?

તો જ્યાં દઈએ, મોગ ભાગના તો પોતાની અશ્રદ્ધાને
અહતાના વાધા પડેરાની ફોફે યાવતા હોય ? પછી
એમાંથી મુક્ત મેગવતની વાત કયા આની ?

એક ચૂલી સત થઈ ગયા એ સાક્ષાત્કારી
પુરુષ છે એની નામના ચારે બાજુ દેસાપેત્રી એક
બાદશાહે એમને પોતાના દરબારમાં પહોંચી મગાયા ને
સામે જમીન પર બેસાડી પૂછ્યું

‘તમે ખુદને જોયો છે ?’

‘તમારે નુ કામ છે ?’

‘મારે એન જોવા છે એ કેવો છે એ મારે
જોઈ લેવું છે’

‘અત્યારે નહીં, સવારે વાત સતે જવાગ
આયો

સત નામી ન જન એટલા મારે બાદશાહે
એમને પેતાની બાજુમાં ખડમાં ઘુવાડ્યા ને મહેલની
ચારે બાજુ પેરા મૂકી દીધા

અરધી રાતે બાદશાહના કબજામાં ધા ૧
માથો અચાજ આવરા તાગે એની જિઘ બગડી
ગઈ તપાસ કરતા ખબર પડી કે પના સત ધા ૧માં
ફરતા હતા જિઘને લગ થવાથી અકબાલના બાદશાહે
પૂછ્યું

‘અરધી રાતે ધાબામાં શું કરતા હતા ?’

‘મારું જીટ બોવાઈ ગયું છે તે શોધવો હતો,
સતે શાંતિથી જવાખ આયો

જીટ ? કયા બોવાયું ?’

‘રજામાં’

‘તો ધાબામાં શોધવાનું ? જીટ વળી કંદી ધાબે
ચડે ખરું ? સાત જનમ સુધી શોધા કરશે તોય
તમને જીટ મળવાનું નથી

‘પૂરા અભિમાન સાથે સતના (સિંહાસન પર
બેસીને જે તમે ખુદને જોવાની એવતા રાખતા
હો તો ધાબામાં મને જીટ કેમ ન મળે ?’

બાદશાહના હૃદયનગરે ડહાની ચોટ સાગી
ગઈ પશુ આપડને એ ટોરેના વાગી નય એટલા
તેજ આપડે કતા છીએ ? અહતાના એવા જ્યાં
શિખરો પર આપો બેઠા છીએ કે ત્યાં શ્રદ્ધાને
સ્પર્શ ન થયો થતો

મુબારકી એક મગનયુબી ઈમારતના બારમાં
મારે ગેતા એક સાહિત્યકારને મગાયા જવાનું થયું
તો એ ઈમારતના પરાક્રમમાં ન એક ભય સંવત્રી
ધનન મહાયુ નેઈ ખુશ દુશ થઈ જવાયું ઉપર
જઈને એવું તો પેના મુગ્ધાની પાતાના વાનાનુકૂલિત
ખડમાં શાંતિથી જોયે મે એમને જગાડીને પૂછ્યું

‘ધનમાં ભાગ લેવા કેમ ન ગયા ?’

‘કયો યજ ?’

‘જાણતો યજ તમારા આગણામાં તો થાત છે ?
નીચેની ધમાનના અણસાર પશુ ન આ થો ?’

પશુ મને ન થયું કે એમન અણસાર ની
રીતે આવે ? બારી ઘરણા બધ, એરકડીશન ચાતુ
બહારની દુનિયા સાથે કોઈ સંપર્ક ન નહી આગળ
પાછળ શું ચાને છે તેની ની ખગર પડે ?

આપડે વ પોતાની આસપાસ આવા વજનર
ક્રોડ રની બેઠા છીએ ચારે ફાર દિવ્ય નેતનાના જે
ચક્ષુ અપહનો વધી રથા છે એમને રપથ થવા
દઈએ તો શ્રદ્ધાન્વિત થવાન ને ?

બીજા વિષયક વખતે કિટીસ સરકાર એક
આદેશ સમય પ્રજાને આપેલા જે કોઈ વસ્તુઓ
હોય તેમને ઉપયોગ કરો ઉપયોગ કરીને મીઝવસ્તુ
એને ખતમ કરી નાખો, એમ નહી, પશુ કોઈ ન
વસ્તુ નકામી ન જવા દેશો એવો એનો આશય હતો

શ્રદ્ધાના પ્રાગટ્ય અને વિપાસ મારે પશુ
આપડે આ ન નિયમને કાચમાં લેવો રહ્યો તમારી
પાસે કટલી શ્રદ્ધા છે ? રાષ્ટ્રના દાણા જેટલી ?

વાહ ! તો તે પેના પથગબરની વાત સાચી
કરશે એમણે કહેવું ‘જે તમારામાં રાષ્ટ્રના દાણા
જેટલી પશુ શ્રદ્ધા હશે તો તમારા મારે અશક્ય

તો જ્યાં દઈએ, મેં આ ભાગના તો પોતાની અશ્રદ્ધાને
અહતાના વાધા પડેલી કુલેક ચાલતા હોય કે પછી
એમાંથી મુક્તિ મેળવવાની વાત કયા આસી ?

એક સૂરી સત યઈ તથા એ સાક્ષાત્કારી
પુરુષ છે એની નામના ચારે બાજુ ફેલાયેલી એક
બાદશાહે એમને પોતાના દરબારમાં પકડી મગાયા ને
સામે જમીન પર બેસાડી પૂછ્યું

‘તમે ખુદાને જોયો છો ?’

‘તમારે નુ કામ છે ?’

‘મારે એન જોવા છે એ કેવો છે એ મારે
જોઈ લેવું છે’

‘અત્યારે નહી, સવારે વાત સતે જવાગ
આપ્યો

સત નાસી ન જન્મ એટલા માટે બાદશાહે
એમને પોતાની બાજુમાં ખડમાં કુવાડવા ને મહેલની
ચારે બાજુ પેરા મૂકી દીધા

અરથી રાતે બાદશાહના કબજાખડના ધા ૧૧
માથી અવાજ આવના તારો એની જિંઘ બગડી
ગઈ તપાસ કરતા ખખર પડી કે પેના સત ધા ૧૧માં
ફરતા હતા જિંઘનો ભગ ચવાથી અકળાતા બાદશાહે
પૂછ્યું

‘અરથી રાતે ધાખામાં શું કરતા હતા ?’

‘મારુ જિટ બોવાઈ ગયું છે તે શોધવો હતો,
સતે શાંતિથી જવાખ આપ્યો

જિટ ? કયા બોવાયું ?’

‘રજુમાં’

‘તો ધાખામાં શોધવાનું ? જિટ વળી કહી ધાખે
ચડે ખરુ ? સાત જનમ સુધી શોધના કરશે તોય
તમને જિટ મળવાનું નથી

‘પૂરા અભિમાન સાથે સતનાના સિંહાસન પર
બેસીને જે તમે ખુદાને જોવાખની ખેવના રાખતા
હો તો ધાખામાં મને જિટ કેમ ન મળે ?’

બાદશાહના હૃદયનગરે કાઠની ચોટ લાગી
ગઈ પશુ આપડને એ ટોકારો વાગી નય એટલા
તેજ આપડે કાઠ છીએ ? અહતાના એવા જોયાં
શિખરો પર આપડો ભેગ છીએ કે ત્યાં શ્રદ્ધાનો
સ્પર્શ જ નથી થતો

મુબઈની એક ગગનચુમી ઈમારતના બારમાં
માટે ગેતા એક સાહિત્યકર્તાને મગાડા જવાનું થયું
તો એ ઈમારતના પગથાડમાં જ એક ભ વ ગયત્રી
ધર્મન મહાજી નેઈ પુરા દુશ ધઈ જવાયું ઉપર
જઈને જોતુ તો પેના મુગ્ધાની પાતાના વાનાનુકલિત
ખડમાં શાંતિથી જોશે મે એમને જગાડીને પૂછ્યું

‘ધર્મના ભાગ લેવા કેમ ન ગયા ?’

‘કયો યત ?’

‘ગાયત્રી યત તમારા આગજામાં તો ધાન છે’
નીચેની ધમાનનો અલુસાર પશુ ન આ પો ?’

પશુ મને જ થયું કે એમન અલુસાર નહી
રીતે આવે ? ભારી ઘરણા બધ, એકરીયાન ચાતુ
બહારની દુનિયા સાથે કાઈ સંપર્ક જ નહી આગળ
પાછળ શું ચાને છે તેની નહી ખગર પડે ?

આપડે વ પાતાની આસપાસ આત્ર વજર
કાટ રવી બેઠા છીએ ચારે કાર દિવ્ય નેતનાના જે
સક્ષમ સ્પર્શનો વર્ણ રજા છે એમનો સ્પર્શ થવા
દઈએ તો શ્રદ્ધાન્વિત થવાન ને ?

બીજા વિષયક વખતે ક્રિસ્ટીય સરકાર એક
આદેશ સમય પ્રજાને આપતો જે કાઈ વસ્તુઓ
દોષ તેમનો ઉપયોગ કરે ઉપયોગ કરીને ચીજવસ્તુ
એને ખતમ કરી નાખા, એમ નહી, પશુ કાઈ જ
વસ્તુ નકામી ન જવા દેશે એવો એનો આશય હતો

શ્રદ્ધાના પ્રાગટ્ય અને વિમલ માટે પશુ
આપડે આ જ નિયમને કામમાં લેવો રહ્યો તમારી
પાસે કેટલી શ્રદ્ધા છે ? રાષ્ટ્રના દાણા નેટલી ?

વાહ ! તો તે પેના પથગબરની વાત સાચી
કરશે એમણે કહેતુ ‘જે તમારામાં રાઈના દાણા
જેટની પશુ શ્રદ્ધા હશે તો તમારા માટે અશક્ય

એનાથી મને સ્વમનઈ ત્રય કે માનવજીવનના મૂળ કેન્દ્રમાં આ શ્રદ્ધા નામનો પદાર્થ જ મહત્વને ભાગ ભજવે છે જેનામાં શ્રદ્ધા ન હોય એના અર્થન મેળ શી રીતે હોય ? સાદસના દરિયામાં એ પોતાની નાવને શી રીતે ફાળી શકતો હશે ? ગમ્મર પુરુષાર્થ આદરવાનું મન એને કેમ કરી થાય ? પોતાનું સર્વ કાઈ હોડમાં મૂકીને અપાર હાજરતો જીવીને ભુગાર એ તો રીતે એ શી શકે ?

શ્રદ્ધા-અને માન શ્રદ્ધા જ- એક એવો પાસ મણી છે જેના સ્પર્શથી જીવનના તમામ કુર્ષાર કાચનમાં પડાઈ શકે શ્રદ્ધા અગ્નિ જેવી છે જતા એની હીતગતિને પાર નથી જીવનની સર્વ વડતા અને દુરિતને એ વ્યાપીને ભસ્મ કરી શકે જતા ધ તીકે પ કે જ્વાળામુખીના રૂપ એ કદી ધારણ કરી નથી એનું આગમન ચોગધર પશુના સ્પર્શન ચક્ર મ્તા રસેધર કૃષ્ણના બસેમોલ જેનું છે- મનનદરનો સ્પર્શ પામેય, યજુનાની પ્રશાન્ત ધારાના હીળા વહન જેનું,

કદબના પુષ્પોની પાદળીઓની કુમારભગી નુવાસ લેઈ, પાગળની નિર્દોષ આખના અનુસાર સમુ, નવવર્ણના પંદેના દુર્વાકુર જેનું

પથપ વચ્ચે પ્રગટતી હીની ધન જેવી આ શ્રદ્ધાનો જન્મ તર્ અને જન્મના ખડકો વચ્ચે પશુ શક્ય છે જ આપણે એને માગ આપીશું ? જલ સિચન કરીશું ? મોનખાત નાખીશું ? અશ્રદ્ધાના જ્વાળાકા વચ્ચે એના પાગળના પમરા માટે જોવાઈઓ કરીશું ?

મીનાએ તો મિહનાટે કહ્યું કે 'જેની જોટલી ને જેવી શ્રદ્ધા, એવો એ માણસ થાય' તમારી શ્રદ્ધા ધૂળમાં દાઈ છે કે આબને આરે રમે છે ? સૂતી છે કે તા છે ? શા ત છે હ સગા છે ? અધાર અવાન છે કે પ્રકાશની પાવનભામની પ્રવામી બની છે ? સ્થગનામમાં કમાઈ છે કે અનતની યાત્રાએ નીકળી છે ?

તમે વજરશ્રદ્ધાના આમી બનો એ મારી પ્રાર્થના

દીવાદાહી

મુરઠેથી, તકીકી, અગવડ એ નામે શાલળીને ધણીને ગમરામજી થાય છે આમ શા માટે ?

મુરઠેની કે સકટ વેળા વગર કયુ કામ પાર પાડી મકાય છે ?

મહાન શોધો મહાન સાદસો અને મહાન સર્જનોએ મુરઠેલસ્થિતિમાં જ આકાર લીધો છે વેદનમાં એ બધાનું ચિત્તન ઘસુ છે અને એમાંથી જ સિદ્ધિ મળી છે ધણી સેધિ પેતાની મુરઠેનીનું નિવારણ કરવા પૂજા પાડ કરાવે છે, પ્રાર્થના કરે છે આ બધું પોર છે એમ કહેવાનો અર્થ નવી પરન્તુ, હંધરે આપણને શકિત આપી છે છુદ્ધિ આપી છે તો આપણી મુરઠેનીઓનું આપણે જાને નિવારણ શા માટે ન કરવું ? આગ કરવાથી આપણને પોતાને મોટા કાનદો થાન છે મુરઠેલીઓ દૂર કરવા આપણે જે પરિશ્વમ કરવો પડે છે એમાંથી જ આપણુ ચારિત્ર્ય ધકાય છે

કેટલીકવાર એક બને છે કે મુરઠેલી કે સકટ આવતા પહેલા આપણે એના પર વિચાર કરીને મોટા હાથે જોએ કરીએ છીએ આવવીકાલે જે બનવાનું છે એની ખોમી ચિતા કરી આપે કુખી થાનો જરૂર શી ? આ આદતથી આપણને પાતાને જ ધકુ નુકસાન થાય છે આપણે આવવીકાવના ભબને વધિ આજનો આનંદ કરી શકતા નથી

માણસ સામે જીદથી જીવવા માટેની અસલ તમ અવસ્થા ભીની થાન છે ત્યારે જ એની શકિતનું માપ નીકળે છે

એક માણસ જેણે અતિશય કપરા સંનેરામાં અદ્ભૂત કાર્ય કર્યું હતું એની સફળતાની ચાવી વિશે પૂછતા જવાબ મળ્યા

'અરે ભાઈ, મારી સફળતાની ચાવી તો ત્વન માધી સાદી છે દરેક બાગતનો મારા પેના પર જ આધાર રાખીને હું વર્તું છું અને કાર્ય કરું છું નિતુસાધિ બની મારી મુરઠેનીના ભાર ધધર પર નાખવા નથી એસતો આ છે મારી ચાવી

એનાથી મને સ્મરતોય ત્રય કે માનવજીવનના મુગ
કેન્દ્રમાં આ ધદા નામનો પદાર્થ જ મહત્વનો ભાગ
ભજવે છે એનામાં અદા ન દેવ એના અર્થને મેળા
શી રીતે હોય ? સાદસના દરિયામાં એ પોતાની નાવને
શી રીતે ફગાળી શકવાનો હોય ? ગળવર પુરુષાર્થ
આદરવાનું મન એને કેમ કરી ધાય ? પોતાનું સર્વ
કાઈ દોડમાં મૂકીને અપાર હાજરતાને ગરીબ ભુગાર
એ તો રીતે એની શરૂ ?

શ્રદ્ધા-અને માન શ્રદ્ધા જ-એક એવો પાગલ
મણિ છે જેના સ્પર્શથી જીવનના તમામ કંપાર કાચનગા
પ દાઈ શકે શ્રદ્ધા અગ્નિ જેવી છે હતા એવી
ગીતગતાને પાર નથી જીવનની સર્વ ગડતા અને
દુરિતને એ જાગીને લક્ષ્ય કરી શકે હતા ધ તીકપ
કે જ્વાળામુખીના રૂપ એ કદી ધારણ કરતી નથી
એનું આગમન શોષધર પૂજના સ્પર્શન ચક્ર ક્રતા
રોશ્નર કૃષ્ણના બરેલીપેલ જેનું છે- મનનહરનો કાળ
પામેય, ધનુનાની પ્રશાન્ત ધારાના લીલા વહન જેવું,

કદવના પુષ્પોડી પાદગીઓની કુમાલમી તુલાસ જેવં,
જાગની નિર્દોષ આખના અનુસાર સમ, નવવર્ણના
પરેના દુર્વાકુર જેવું

સ્વયં વચ્ચે પ્રગટતી હીરી ધન જેવી આ
અગાનો જન્મ તર્ અને જન્મના ખડકે વચ્ચે પણ
શક્ય છે જ આપણે એને માગ આપીશું ? જલ
સિયન કરીશું ? મોનખાત નાખીશું ? અજ્ઞાના
જગદૂટ વચ્ચે એના પાડગતા પમરા મટિ નેગવાઈઓ
કરીશું ?

ગીતાએ તો મિહનાટે કહ્યું કે 'જેની નેટલી ને
જેવી જાલ, એવો એ માયુસ થાય' તમારી શક્તિ
ધૂળમાં દાઈ છે કે આબને આવે રમે છે ? સ્ત્રી છે
કે જા છે ? શા ત છે ? સગા છે ? અધાર અન્ધા
કે કે પ્રકાશની પાવનભોયની પ્રવામી બની છે ?
સ્થગપાગમાં ફમાઈ છે કે અનતની પાનાએ નીકળી છે ?
તમે વ જરૂરશદાના આમી બનેા એ મારી
પ્રાર્થના

દીવાદાંડી

મુશ્કેલી, તકલીફ, અજવાક એ નામો સાલળીને ધણીને ગભરામણ થાય છે આમ શા માટે ?

મુશ્કેલી કે સકટ વેળા વગર કયુ કામ પાર પાડી શકાય છે ?

મહાન શોધો મહાન સાહસો અને મહાન સર્જનોએ મુશ્કેલસ્થિતિમાં જ આકાર લીધા છે
વેદનમાં એ વધાનું ચિત્તન થયુ છે અને એમાંથી જ સિદ્ધિ મળી છે ધણી લોકો પોતાની મુશ્કેલીનું
નિવારણ કરવા પૂજા પાક કરાવે છે, પ્રાર્થના કરે છે આ બધુ ખોટ છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી
પરન્તુ, ઈશ્વરે આપણને શક્તિ આપી છે છુદ્ધિ આપી છે તો આપણી મુશ્કેલીઓનું આપણે અને નિવારણ
શા માટે ન કરવું ? આમ કરવાથી આપણને પોતાને મોટા કાનહો થાય છે મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આપણે
જે પરિશ્રમ કરવો પડે છે એમાંથી જ આપણુ ચારિત્ર્ય ધકાય છે

ટેલીકમ્પ્યુટર એનું બને છે કે મુશ્કેલી કે સકટ આવતા પહેલાં આપણે એના પર વિચાર કરીને
મોટા હાથે જીતે કરીએ છીએ આવીનીકાલે જે બનવાનું છે એની ખોટી ચિંતા કરી આવડે હુ ખી થાની
જરૂર શી ? આ વ્યાદતથી આપણને પાતાને જ ધનુ તુકસાન થાય છે આપણે આવતીકાનના ભવને બધે
આજનો આનંદ કરી શકતા નથી

માણસ સામે જીંદગી જીવવા માટેની અસલ તમ અવસ્થા જીવી થાય છે ત્યારે જ એની શક્તિનું
માપ નીકળે છે

એક માણસ જેણે અતિશય કપરા સનેગેમાં અદ્ભૂત કાર્ય કર્યા હતા એની સફળતાની ચાવી
વિશે પૂછતા જવાબ મળ્યા

‘અરે બાઈ, મારી સફળતાની ચાવી નો તત્ત્વ મીઠી સાદી છે દરેક બાગતનો મારા પોતા
પર જ આધાર રાખીને હું વર્તું છું અને કાઈ કંડુ છું નિતુસાદી બની મારી મુશ્કેલીનો ભાર ધમર
પર નાખવા નથી બેસતો આ છે મારી ચાવી

‘એ રીતે આ પ્રથમ ઉદ્દેશી શકાય કા તો તારા મામાને લોખ છોડી દેવા-’

‘એ કોઈ રીતે બને તેમ નથી એ મંત્રી તાર તોય ઠોડે તેમ નથી એમને પેસા ગય વળ્યા છે’

‘તો બીજી ઉપાય રહે છે’

‘સા’

‘તારે તારી જરૂરત ઓછી કરવાનો’

‘પણ મારે શા મારે જરૂરત ઓછી કરવી જોઈએ ? મને બધાની જેમ જીવવાનો-સહેર કરવાનો-અધિકાર નથી ?’

‘માની લાઈએ ક છે પણ તે કોમા બોગ’

‘એ જેના હોય તેના મારે માત્ર વધુ જોઈએ એટલે જોઈએ જ એ લોકો પામે નથી ને નથી આપતા એવું નથી મારા ધરનાને હું ઓળખું. ઓછી માયા નથી’

‘તું વસ્તુઓ મેળવીને જ જાય છે’

‘હાનો, મની મગદુર છે કે મને ના પાડે’

‘વાત સાચી કે તું મેળવે છે પણ તને એનો સતોષ નથી એ તો નક્કીને’

‘એ કયાથી હોય ? બધાવ સોગિયા મોઢા કરીને કરતા હોય ?’

• ‘આ વસ્તુ તને કંમે છે ?’

‘હા સા બ, સો સો લીછીની વેદનાની જેમ કંમે છે એ જ મારી અશક્તિનું મૂળ’

‘એની એક ચાવી તારી પાસે છે તું તારી આ જરૂરત ઓછી કરતો જ ને જે વસ્તુની ખાસ જરૂર હોય તેમા આકેશ કે આમલ ક્યાં વિના પ્રસ્તાવ સહવાઈથી મુક ને એ લોકોની કોઈ વાત હોય એમની પાસે તો-’

‘શું રોય એ લોખની વાત ?’

‘વાત વિના કોઈ ના પાડવું ઉરે ? એમની વાતને આપણે સહાનુભૂતિથી સમજવા પ્રયત્ન કરીએ

એ નહિ કરીએ તો તારી અશક્તિ વધતો એ તો નીક પણ હલનતા કોઈ પૂર્વે પડે તું પ્રેમનું બી પત્ર રોકાઈ જશે. એને મારે તા તું અપ્યા કંમે છે’

‘એ પ્રેમનું બી તા કયાનું રાખ થઈ જાય છે’

‘એ તો તને એમ લાગ પણ ન તારો આમલ ઠોડી દઈશ આ એમનો થઈ વિચારીય તો તારામા પુનઃ શાંતિ લાવી શકીય બીજી કોઈ રીતે એ નહિ આવે. તાર જીવનનો વધારેમા વધારે સમય નવા કાલવાળ છે ત્યા અશક્તિનો વધાર કરીને તું નુ પામી શકીય એ તો સ્પષ્ટ છે બીજી કોઈ રીતે શાંતિ લાવીય તો એ જેન ટકવાની હાથમા તરીકે હું ક તારો કોઈ મિત્ર સહાનુભૂતિ ખાતર કે તારા પરના પ્રેમને લીધે તારા માયાપને કોઈક સૂચના આપીએ, કે તું કર છે તે નિન્દામા ભગી જઈએ તો એમણી તને થોડો કરાવ વળવાનો પણ એ બહારથી આવવા કરવી શાંતિ લાભો સમન ચાલી શકે નહિ’

‘તમારી આ વાત ગમે છે, પણ મને તે કામ આવે તેમ નથી’

‘તારે શાંતિ જોઈતી હોય તો તારે પોતે એને તારામા જ ઉપન્ન કર્યા વિના બીજી કોઈ ઉપાય નથી બાકી શાંતિ સાથે સાર છૂટકોડા લેવા હોય તો તને આડો હાથ દઈને કોઈ રોખી શકું નથી. હું શું છું એ વાત આજે જ તારે ગમે ઉતારવી એવું નથી તને મારી વાતમા તથ્ય લાગે તો ધીરજ પૂરક’

‘મારામા એવી શક્તિ નથી’

‘જોય કરવાની શક્તિ છે ને આ શક્તિ નથી તે કેમ માનું ?’

જરા અટકી ભાનુભાઈએ તેમની આમવી અદાથી પુન કથું ‘તું સંવારે દેટ્યા વાગે બરાબર બૂખ્યો થાય છે ?’

‘બાર વાગે’

‘વધારેમા વધારે કયા સુધી ચલાવી શકે ?’

‘બહુ તો મે વાગ્યા સુધી પછી તો કાનો ? કાંચો લોટ ખાઈ જાય એવું થાય’

‘જે રીતે આ મ્રમ હોય શકાય કા તો તારા માનાષે લોગ છોડી દેવા-’

‘એ કોઈ રીતે બને તેમ નથી એ મરી જા તોય ડોરે તેમ નથી એમને પેસા ગા વગ્યા છે’

‘તો બીજે ઉપાય રહે છે’

‘સો?’

‘તારે તારી જરૂરત યોગી કરવાનો’

‘પણ મારે શા માટે જરૂરત યોગી કરવી જોઈએ? મને બધાની જેમ જીવવાનો-સાદર કરવાનો-અધિકાર નથી’

‘માની લઈએ ક છે પણ તે કોના બોગ?’

‘એ જેના હોય તેના મારે મારી વસ્તુ જોઈએ એટલે જોઈએ જ એ લોહી પામે નથી ને નથી આપતા એવું નથી મારા ધરનાને હું એળખું. એળી માયા નથી’

‘તું વસ્તુએ મેળની જ જ પ છે’

‘હાન્નો, જાની મગફુર છે કે મને ના પાડે’

‘વાત સાચી કે તું મેળવે છે પણ તને એનો સતેષ નથી એ તો નહીં?’

‘એ કયાથી હોય? બધાય સોગિયા મોઢા કરીને ફરતા હોય?’

• ‘આ વસ્તુ તને કમે છે’

‘હા સા જ, સો સો વીછીતી વેદનાની જેમ કમે છે એ જ મારી અશાંતિનું મૂળ’

‘એની એક ચાવી તારી પાસે છે તું તારી આ જરૂરત યોગી કરતો જ ને જે વસ્તુની ખાસ જરૂર હોય તેમા આકેશ કે આગ્રહ કર્યા વિના પ્રસ્તાર સહવાધથી મુક ને એ લોકોની કોઈ વાત હોય એમની પાસે તો-’

‘શું રોલ એ સોમિની વાત?’

‘વાત વિના કોઈ ના પાડતું હશે? એમની વાતને આપણે સહાનુભૂતિથી સમજવા પ્રયત્ન કરીએ

એ નહિ કરીએ તો તારી અશાંતિ વધતે એ તો મોક પચુ હવના કોઈ પૂર્ણ પેરેનું પ્રેમનું બી પણ રોકાઈ જશે. એને માટે તો તું અપ્યા કર છે’

‘એ પ્રેમનું બી તો ક્યાનું મગ્ન થઈ જાય છે’

‘એ તો તને એમ લાગે પણ ન તારા આગ્રહ ટોડી દઈશ અને એમનો થઈ વિચારીય તો તાગમા પુનઃશાંતિ લાવી શકીય બીજી મોઈ રીતે એ નહિ આવે. તારે જીવનનો વધારેમા વધારે સમય ન્યા કાલવાનો છે ત્યા અશાંતિનો વધારો કરીને તું નુ પામી શકીય એ તો સ્પષ્ટ છે બીજી મોઈ રીતે શાંતિ લાવીય તો એ જેનું ટકવાની ફાખના તરીકે હું ક તારો કોઈ મિત્ર સહાનુભૂતિ ખાતર કે તારા પરના પ્રેમને લીધે તારા માગ્યાને કાઈક સચના આપીએ, કે તું કર છે તે નિન્દામા બળી જઈએ તો એમાથી તને ઘોરો કરાર વળવાનો પણ એ બહારથી આવાન કરવી શાંતિ લાભે સમન ચાલી શકતો નહિ’

‘તમારી આ વાત મને છે, પણ મને તે કામ આવે તેમ નથી’

‘તારે શાંતિ જોઈતી હોય તો તારે પોને એને તારામા જ ઉત્પન્ન કર્યા વિના બીજે કોઈ ઉપાય નથી બાકી શાંતિ સાધે સાત છૂટાડેલા સેવા હોય તો તને આડો હાથ દઈને કોઈ રોખી શકતું નથી. હું મુંહુ છું એ વાત આજે જ તારે મને ઉતારવી એવું નથી તને મારી વાતમા તથ્ય લાગે તો ધીરજપૂર્વક’

‘મારામા એવી શક્તિ નથી’

‘કોય કરવાની શક્તિ છે ને આ શક્તિ નથી તે કેમ માનું?’

જરા અટકી બાનુભાઈએ તેમની આગવી અદાથી પુનઃ કહ્યું ‘તું સવારે જેટલા વાગ બરાબર બૂખ્યો થાય છે?’

‘બાર વાગે’

‘વધારેમા વધારે કયા સુધી ચનાતી શકે?’

‘બહુ તો મે વાગ્યા સુધી પછી તો કાચો? કાચો હોત ખાઈ જઈ એવું થાય’

મરણ કામના અત્યંત દસરડાને લીધે થયું ત્યારે ઈલાના મનમાં થયું કે તે પોતે જ પોતાના પતિ કદેશની ખૂની છે.

કન્પેશ અને ઈલાની બેઠી સારી હતી અને શાંતિથી રહેતા. કોઈએ-નજીકના મકોરીએ પણ તેમને ક્યારેય કહ્યો કરતા બેસા-સામળના ન હતા. પણ ધંધામાં એક આખી હતી-મોટી. એની તૃષ્ણાને કોઈ અંત ન હતો.

તમે કહેશો કે કોઈની તૃષ્ણાને અંત હોય છે? પણ આમાં ફેર હતો. ઈના એની તૃષ્ણા પૂરી કર્યે જ જ પતી. એ ઈવજતી હોય એ વસ્તુ ધરમા ન આવે ત્યાં સુધી એ એટલી વ્યાકુળ રહેતી કે કન્પેશને એની વાત માનવી પડતી. કન્પેશની વાત કપટ હતી કે એને સઘર્ષ બહુ ગમતો નહિ એટલે ઈલાનો આ સ્વભાવ બદલા પછી ધરની શાંતિ માટે આવક વધારવાનો ઉપાય જ એણે વિચાર્યો એણે એક પાટ-ટાઈમ નોકરી આનું કરી અને એક બે ટયુશન પણ શરૂ કરી દીધા.

એવીસ કલાકમાંથી બાર કલાક એ કામ ખેંચતો-એનું શરીર ના પાડતું તોય. હા, એનથી ધરમા શાંતિ રહેતી એટલે એનું બધું વળતર મળી ગયું એમ એ માનતો.

ઈલાને ૧૬ આંચુ. આ બાળક કહેનારા ડોક્ટર પહેના ન હતા. એના સસરાએ પણ એને એક વાર ટપાસી હતી તે સો એક રૂપિયાની કોઈ અનાવરનક મીઠા ખરીદી આની ત્યારે તેમણે એને કહેતું, 'ઈલા, આગ્રે રૂપિયાના પગારદાર આમ સો રૂપિયાની વસ્તુ લીધા કરે તો મુરજી પડે. આજે તો તમને કોઈ નહિ લાગે. પણ એક દિ મારે ને તમારે બંનેને રક્ષાનો વારો

આવશે.' ત્યારે એણે રોકડું સંભળાવ્યું હતું, 'તમારા માટે આવીસ રૂપિયાનો ધોતી બેઠા આંચો તે વખતે તમને આ મુઝયુ નહિ. અને આ લખાં જાવમાં દુ એકવાર આટલું ખરીદી લાવી તેમાં ચાર આંખો થાય છે. ૫૬ દાઝતુ હોય તો રાખેને તમારા ગમને તમારી પામે ને મકડા અમારા બંને વચ્ચે હોગી. ને પતી તાપતા ગદીને ટાકા પેટ કરો.'

તેના બોલોનો ચચરાટ એને અત્યારે થતો હતો.

ત્યારે તો કન્પેશ વચ્ચે પડ્યો હતો 'તમે બંને આવી તકામી જીભાગેરી શા માટે કરો છો? તમારે બંનેને જે બેઠાએ તે માગી લેતો. કોઈની વસ્તુ ન આવે તે દિ કહેને હુ છુ પછી તમારે શો વારો છો?'

ઈલા વિચારી રહી એમણે કહ્યું હતું કે હું છુ પછી તમારે તો વારો છે એ તો એમણે મરણ પછી પણ નભાવ્યું. એના નીસ હબરનો વીંખો ઉતરાડીને મવા છે એટલે હું તો મુખી થઈ અને એમની માફગી બહુ રહી નહિ પણ ધારો કે નિશાન વગની જેમ એમની માફગી લાખી ચાલી હોત તો મને પૂરું રેતા ૫ ન આવડત.

કોઈવાર કન્પેશ ફરિયાદ કરતો એ તેને યાદ આવે છે 'અને આટલી બધી નોકરી ફાવતી નથી'

ત્યારે એ વળી ઉઠી દિશામાં જ વાત કરતી. એના મનમાં તે વખતે થતું કે હું સાચી દિશામાં છું. 'તમે એકાદ જ આટની નોકરી કરતા નથી. ખીન્ન ધણુ કરે છે નિશાનો વર પણ.'

કન્પેશ કહેતો, 'મને મારી એકલાની નહિ એ બધાની દયા આવે છે.'

પહેલા બોજન અને પછી ધર્મ. બ્યારે દરિદ્ર બિચારા બૂખે મરી રહ્યા છે, ત્યારે એમને ઉપદેશ કરવો ક્યા છે. કોઈ પણ ઉપદેશથી કુખાની બવાયા શાંત થતી નથી. તમે સિદ્ધિતાની ચર્ચા કરો, કરોડો સમ્રાટ બિમા કરો, પણ બ્યા સુધી તમારી પાસે સ વેદનરીલ હલ્ય નથી, બ્યાં સુધી વેદની શિક્ષા અનુસાર તમારું અંતર મરીગોને માટે વ્યાકુળ નથી અનુભવતું, બ્યા સુધી એમને તમારા સરિસતું જ એક અંગ માનવાની ભાવના તમારામાં બજા નથી થઈ સકતી-ત્યા સુધી બધુ ક્યા છે. -સ્વામી વિવેકાનંદ

મરણ કામના અત્યંત દસરકાને છોડે થયું ત્યારે
ઈનાના મનમાં થયું કે તે પોને જ પોતાના પતિ
કે પેશની ખૂતી છે

કે પેશ અને ઈલાની જોડી સારી હતી અને
શાંતિથી રહેતા કોઈએ નજીકના ઘોડાથી પશુ તેમને
ક્યારેય કહ્યો કરતા જોવા-સાંભળના ન હતા પશુ
છલામાં એક ખાખી હતી-મોટી એની તૃષ્ણાને કોઈ
અત ન હતો

તમે કહેશો કે કોઈની તૃષ્ણાને અત હોય છે ?
પશુ આમાં દેર હતો ઈના એની તૃષ્ણા પૂરી કરી
જ જ પતી એ ઈ-જતી હોય એ વસ્તુ ધરમા ન
આવી ત્યાં સુધી એ એ જ વ્યાકુળ રહેતી કે કે પેશને
એની વાત માનની પડતી કે પેશની વત સ્પષ્ટ હતી
કે એને સધર્મ જાણી ગમતો નહિ એટલે ઈનાના આ
સ્વભાવ જાણ્યા પછી ધરની શાંતિ માટે આવક
વધારવાનો ઉપાય જ એણે વિચાર્યો એણે એક પાટ
ટાઈમ નોકરી ચાતુ કરી અને એક બે ટયુશન પશુ
શર કરી દીધા

ચોવીસ કલાકમાંથી બાર કલાક એ કામ
ખેચતો—એનું શરીર ના પાડતું તોય હા, એનાથી
ધરમા શાંતિ રહેતી એટલે એનું બધું વળતર મળી
ગયું એમ એ માનતો

ઈનાને વદ આપ્યું આ બાબત કહેનારા
ગકટર ખરેખરા ન હતા એના સસરાને પશુ એને એક
વાર ટપારી હતી તે સો એક રૂપિયાની માઈ અનાવરનક
મીજ ખરીદી આવી ત્યારે તેમણે એને કહેન, 'ઈલા,
આજે રૂપિયાના ખજારદાર આમ સો રૂપિયાની વસ્તુ લીધા
કરે તો સુરખી પડે આજે તો તમને કોઈ નહિ લાગે
પણ એક દિ મારે ને તમારે બંનેને રાવળો વારો

આવશે ત્યારે એણે રોકડ સભળ્યા છુ ઠંડું, 'તમારા
માટે ચાલીસ રૂપિયાના ઘોતી જોડા આ પો તે વખતે
તમને આ મુશ્કેલી નહિ અને આ લખી જાવમા ટું
એકવાર આટનું ખરીદી લાની તેમા ચાર આખો ધણ
છે ૪૦ દાંડનું હોય તો રાખોને તમારા ગમને તમારી
પામે ને અડકા અમારા બંને વચ્ચે હોમી ને પડી
તાપતા રહીને ટાકા પે કરે'

તેના બેનનો ચચરા એને અત્યારે થતો
હતો

ત્યારે તો કે પેશ વચ્ચ પડ્યો હતો 'તમે બંને
આત્રી નકામી જીઆજોડી શા માટે કરો છો ? તમારે
બંનેને જો જોઈએ તે માગી લેને કોઈની વસ્તુ ન
આવે તે દિ કહેને હુ છુ પછી તમારે શો વાના હો ?'

ઈલા વિચારી રહી એમણે કહ્યું હતું કે હુ
હુ પછી તમારે રો વાધો છે એ તો એમણે મરણ
પછી પશુ નખાવ્યું એનો નીસ હજારનો વીંચો
ઉતારીને જવા છે એટલે હુ તો સુખી થઈ અને
એમની માદગી બહુ રહી નહિ પશુ ધારો કે નિશાના
વગની જો એમની માદગી લાખી ચાલી હોત તો મને
પૂરું રેતા પ ન આવડત

કોઈવાર કે-પેશ ફરિયાદ કરતો એ તેને યાદ
આવે છે 'બંને આટલી બધી નોકરી ફાવતી નથી'

ત્યારે એ વળી ઉતરી દિશામાં જ વાત કરતી
એના મનમાં તે વખતે થતું કે હુ સાચી દિશામાં છુ
'તમે એક સા જ આત્રી નોકરી કરતા નથી ખીન
કણી કરે છે નિશાનો વર પશુ'

કે પેશ મરેતો, 'બંને મારી એમલાની નહિ
એ બધાની દયા આવે છે'

પરેના ભોજન અને પછી ધર્મ જ્યારે દરિન ગિચારા ભૂખે મરી રહ્યા છે, ત્યારે એમને ઉપદેશ
કરવો થયા છે કોઈ પશુ ઉપદેશથી કુશાની જવાલા શત થતી નથી તમે સિદ્ધિતાની ચર્ચા કરો, ડરોડો
સમ્રાઢ્ય બેલા કરો, પશુ જ્યાં સુધી તમારી પાસે સવેદનશીલ હૃદય નથી, જ્યાં સુધી વેદની શિક્ષા અનુસાર
તમારું અંતર ગરીબોને માટે વ્યાકુળતા નથી અનુભવતું, જ્યાં સુધી એમને તમારા શરીરનું જ એક અંગ
માનવાની જાવના તમારામાં ખૂબ નથી થઈ શકતી-ત્યાં સુધી બધું થયા છે —સ્વામી વિવેકાનંદ

હતા વળી આજે તો વૈજ્ઞાનિક દમે રજૂ કરવામાં ન આવે તો કશાનો જ સ્વીકાર થતો નથી બધા જ સંશોધન કારણ અને કાર્યરૂપે રજૂ કરવા નોંધે એ સામાજિક શાસ્ત્રોમાના ઘડાખરા સામાયિકાના આ જ્ઞાતના હોય છે પણ ગાંધીજી પોતાની વાત સાંગત કરવામાં આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ નથી કરતા દાખલા તરીકે, દેશ આગળ ખાદી અને પ્રામોદ્યોગનો કાર્યક્રમ રજૂ કરતી વખતે એમણે પોતાની યોજનાના બધા ગર્ભિત અર્થો અર્થશાસ્ત્રોની પરિભાષામાં વ્યવસ્થિત રીતે દર્શાયા નહોતા એમણે કોઈ વિદ્યાર્થીનું નિમંત્રણ લખીને એવું પ્રવચન કરવાનો પ્રયત્ન નોતો કર્યો કે તે સમયની અને આજની પણ ભારતની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં વિસ્તૃત ઉદ્યોગો જરૂરના છે તેમજો મૂલ્ય, ઉપાદાન ખર્ચ, માત્ર અને પુરવઠા વગેરે ગંભીર યોગ્યોની પણ સચાઈ ન કરી એને બદલે તેમણે પોતાના નવા અને ક્રાંતિકારી વિચારો માટે ધરમથુ કારણો અને દાખલા આપ્યા ગાંધીજી રેડિયો અને ખાદીની સ્વરાજ્ય મંત્રો એમ કહેતા હતા એને વિરોધે કોઈ પરિસ્થિતિમાં કે સચાઈ સનાએ યાજવામાં આવ્યા નહોતા આમ વૈજ્ઞાનિક દમે ગાંધીજી નિમ્નજીભા કરી શક્તા પણ ગાંધીજીએ એ બધું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા ન હોતો એનો અર્થ એ નથી કે તેઓએ એ ન કરી શક્યા હોત...પણ પુસ્તકમાં દટાઈ રહેનાર પદ્ધતિનો તેમનો જીવ નહોતો તેમને વિચાર પણ એક ક્રાંતિકારી આદેશન ચલાવતા ચનાવતા અને ખીમ કામો કરતા કરતા કરવા પડતા હતા માર્કસનું શ્વાસ કેપિલ વાગીને એવી દીકા કરેલી કે “જો મને કુરસદ અને તક મળી હોત તો હું આના કરતા વધુ વાચનક્રમ અંત લખી શક્યો હોત.”

કૃપાનીજીએ ગાંધીજીના વિચારો ઉપર જે લાખ લખ્યું છે તેના પાનાઓના પાના લરીને અહીં ટાપી શકાય —એમ ખતાવવા કે ગાંધીજીના મૃત્યુના પચ્ચીસ વર્ષ પછી આપણે મીલો ચાતરી જવામાં અને પશ્ચિમના ધોરણે, પડિતોએ ચીંધેની આયોજનની જે સમાજવાદી રાઉ અપનાવી તેને લીધે આજે દેશની

આર્થિક બેકાની કરવા ઉપગત ભાગતવાગીએ નૈતિક સ્તરને પશુઓની ઘાટિ મૂકી નીચો છે એક બે ભ ન કાળખાના અગ્ર ભાગમાં કે કૃષ્ણ બુનાઆગર જેવા જળાશયો તરફ આગળની ની તેને પ્રગતિનો માપદંડ માનીએ છીએ

ગાંધીજી તેમ જ તેમના વિચારો ઉપરનું પુસ્તક ૨૫ વર્ષના ગાળા બાદ લખાયું ટોઈ એક ઈતિહાસમય તરીકે પણ ચિરંતન મૂલ્ય ધરાવે જ આચાર્યજીની છજાવડ એમણી તો તાર્કિક અને સમન્સરની છે કે આપણા અર્થતંત્રની માહત્તી આજે ફરીથી ગાંધીના વિચારોના આધારે નવેસરથી થે જવા આવે તો બેમરી જેવા પ્રશ્નને તો હલ કરી શકાય પણ સાથે સાથે ગરીબીને પણ હગારી શકાય પોણ પાયસો પાનાનું આ પુસ્તક બે રીતે બહુમૂલ્ય છે એક તો તેમાં ગાંધીજીના ભાગત સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનો ઈતિહાસ છે અને સાથે સાથે જે વિચારોને કારણે મહાસાતનો એક અશ “ગાંધીયુગ” કહેવાયો તેનું સમગ્ર દર્શન યુગાનુસારી ભાષામાં કૃપાનીજીએ આપણને કરાવ્યું છે આ મહાપ્રશ્નને અગ્રજીમાંથી ગુજરાતીમાં મેળવી આપવનો યશ થી નમીનદાસ પોરબને બધ છે અને ગુજરાત તે માટે સદામગી તેમનું નાણી રહેશે. આ પુસ્તક અનુરાદ છે એમ લખ્યું ન હોત તો કોઈને ભાગ્યે જ સમ આવે એની તેની ભાષા છે—સરળ, સ્વાદી ચોટદાર તેમ જ હૃદયસ્પર્શી પ્રસ્તાવનામાં આચાર્ય કૃપાનીજીના અમર શબ્દો હમેશા હૃદયમાં ગૂંથ રહે તેવા છે

“ફક્ત ચોગીઓ અને ભાષાના માધ્યમ વગર જોઓ ધટનાઓને અ વ્યવહિત રીતે જોઈ શકે છે” એવા પરમ શુરુઓ જ મહાન વિચારોને સાચા સ્વરૂપે સમજી શકે છે વાણી મારફતે વિચારોને સમજનાર ખીજીઓ માટે તો વાણી અને વસ્તુ વચ્ચે અતર રહેવાનું જ સિધ્ધી કવિએ સાચું જ કહ્યું છે જોઓ વાણીની જગ્યામાં ફસાયા છે તેઓ કદી પ્રેમના ઉતુગ શરૂ પડેલી શક્તા નથી—

*

હતા વળી આજે તો વૈજ્ઞાનિક દમે રજૂ કરવામાં ન આવે તો કરાશે જ સ્વીકાર થશે નથી બધા જ સંશોધન કારણ અને કાર્યરૂપે ગજુ કરવા જોઈએ સામાજિક શાસ્ત્રોમાંના ધર્મ, અસામાયિક રિવાજો આ જાતના હોય છે. પણ ગાંધીજી પોતાની વાત સાંગત કરવામાં આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ નથી કરતા. દાખલા તરીકે, દેશ આગળ ખાદી અને ગ્રામીણોના કાર્યક્રમ રજૂ કરતી વખતે એમણે પોતાની યોજનાના બધા ગર્ભિત અર્થો અર્થશાસ્ત્રોની પરિભાષામાં વ્યવસ્થિત રીતે દર્શાયા નહોતા. એમણે કોઈ વિદ્વાતપૂર્ણ નિમિષ લખીને એવું પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન નહોતો કર્યો કે તે સમયની અને આજની પણ ભારતની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં વિખરેલ ઉલોગો જરૂરના છે તેમજ મૂલ્ય, ઉપાદાન ખર્ચ, માગ અને પુરવઠો વગેરે ગંભીર ઝગોની પણ ચર્ચા ન કરી એને બદલે તેમણે પોતાના નવા અને ક્રાંતિકારી વિચારો માટે ધરમથક કારણો અને દાખલા આપ્યા. ગાંધીજી રેડિયો અને ખાદીની સ્વરાજ્ય મંત્રો એમ કહેતા હતા. એને વિરોધ કોઈ પરિસ્થિતિ કે ચર્ચા સનાએ યાજવામાં આવ્યા નહોતા. આમ વૈજ્ઞાનિક દમે ગાંધીજી નિબંધ બોલ કરી શકતા પણ ગાંધીજીએ એ બધું કરવાનો યત્ન ન કર્યો નહોતો. એનો અર્થ એ નથી કે તેઓ એ ન કરી શક્યા હોત... પણ પુસ્તકોમાં દટાઈ રહેનાર પડિતો તેમનો જીવ નહોતો. તેમને વિચાર પણ એક ક્રાંતિકારી આદાવન ચલાવતા ચલાવતા અને ખીજ કાપો કરતા કરતા કરવા પડતા હતા. માર્કસનું કાસ કેપિટલ વાંચીને એવી ટીકા કરેલી કે “એ અને કુરસદ અને તક મળી હોત તો હું આના કરતા વધુ વાચનશીલ મંથ લખી શકતો હોત.”

કૃપાનીજીએ ગાંધીજીના વિચારો ઉપર જે લાખ લખ્યું છે તેના પાનાઓના પાના ભરીને અઢી ટાપી થકાય — એમ ખતાવવા કે ગાંધીજીના જીવનના પચ્ચીસ વર્ષ પછી આપણે મીલેા ચાતરી જવામાં અને પશ્ચિમના ધારણે, પડિતોએ મીઠીની આયોજનની જે સમાજવાદી રાહ અપનાવી તેને લીધે આજે દેશની

આર્થિક બેકાની કુવા ઉપગત ભાગતવાગીઓ નૈતિક સ્તરને પશુઓની કાટિ મૂકી દીધો છે એક બે બ ન કામખાના અગ્ર ભાગના કે ફક્ત જૂનામાગર જેવા જગાણો તરફ આગ તી ની તેને પ્રવતિનો માપદંડ માનીએ છીએ

ગાંધીજી તેમ જ તેમના વિચારો ઉપરનું પુસ્તક ૨૫ વર્ષના ગાળા બાદ લખાયું. ટોઈ એક ઇતિહાસમય તરીકે પણ ચિરંતન મૂલ્ય ધરાવે જ આચાર્યજીની છણાવ એમલી તો તાર્કિક અને સમન્સરની છે કે આપણા અર્થતંત્રની માકણી આજે ફરીથી ગાંધીના વિચારોના આધારે નવેસરથી ચેતવામાં આવે તો બેમરી જેવા પ્રશ્નને તો હવ કમી શક્ય પણ સાથે સાથે ગરીબીને પણ હમીરી થકાન પોણુ પાયસો પાનાનું આ પુસ્તક બે રીતે ખુબ મૂલ્ય છે એક તો તેમાં ગાંધીજી દ્વિત ભાગત સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનો ઇતિહાસ છે અને સાથે સાથે જે વિચારોને કારણે મહાકાનનો એક અશ “ગાંધીયુગ” કહેવાતો તેનું સ્પષ્ટ દર્શન યુગાનુસારી લાખામાં કૃપાનીજીએ આપણને કરાવ્યું છે. આ મહાપ્રથમે અંગ્રેજીમાંથી ગુજરાતીમાં મેળવી આપનારો યશ શ્રી નગીનદાસ પારેખને જાય છે અને ગુજરાત તે માટે સદામાગ તેમનું નણી રહેશે. આ પુસ્તક અનુરાદ છે એમ લખ્યું ન હોત તો કોઈને લાગે જ શક્ય આવે એવી તેની લાખા છે—સરળ, તવાહી ચોટદાર તેમ જ હૃદયસ્પર્શી પ્રસ્તાવનામાં આચાર્ય કૃપાનીજીનો અમર શબ્દો હમેશા હૃદયમાં ગૂંથ રહે તેવા છે.

“ફક્ત યોગીઓ અને લાખાના માધ્યમ વગર જોએ ઘટનાઓને અ વ્યવહિત રીતે જોઈ શકે છે એવા પરમ ગુરુઓ જ મહાન વિચારોને સાચા સ્વરૂપે સમજી શકે છે વાણી મારફતે વિચારોને સમજનાર ખીજઓ માટે તો વાણી અને વસ્તુ વ એ અતર રહેવાનું જ સિધ્ધી કવિએ સાચું જ કહ્યું છે જોએ વાણીની જાળમાં ફસાયા છે તેઓ કહી પ્રેમના ઉતુગ શરૂ પડેલી શકતા નથી—”

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया अेकसर्चेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौजन्यथी

आदित्य मिल्स लिमिटेड
इन्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता-१

हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ

ना सौमन्यथी

સુ'દર, સ્વચ્છ અને સુઘટ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

- : સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

- : - સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજાળ

વર્ષ : ૧૨]

નવેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૮

પૃષ્ઠ :	વૈષ્ણ :
૨૫૭ નવવર્ષના પ્રભાતે....	
૨૫૮ ગ્રાંધીજી અને ગંગા .	ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રનાદજી
૨૫૯ એને જોતાં જ વાત્સલ્યનો ભાવ જાગે	જશભાઈ પટેલ
૨૬૩ મને વાર્તા કહેતો .	માઈકલ ફાર્સ્ટ
૨૬૫ પ્રાર્થના .	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
૨૬૭ પરિશ્રમજી...	'આનુભૂતિ'
૨૬૯ આતે ય ઝાજળે .	ગમપ્રભાત દવે
૨૭૫ શરીરના ભંગોનું મત્સ્ય ને નવનિર્માણ .	
૨૭૭ નિશ્ચયનો નાદ ...	નકાશ ગજજી
૨૮૨ એ ચિત્રકાર હશે ?	કલાવતી માળસુઝ
૨૮૭ ધર્મપુરુષ-ગ્રાંધીજી..	મગનભાઈ જે. પટેલ
૨૯૩ અપરાધી	ગાંધીદાસ
૨૯૮ સમનોત્તર આઠાર	ઈન્દ્રનાથ શાનકરી
૩૦૫ છવનદંષ્ટિ	નવીન્દ્રનાથ ટાગોર
૩૦૬ સુદર પ્રસંગ	નિશાંત મહાગઢ
૩૦૮ કશ્ચા અને સવચ .	વિનોબાજી
૩૧૦ છાંમમ : ચિરોડી	દાંત્ય એન. ગાંધી
૩૧૩ દાદુ દયાળ	
૩૧૫ અવલોકન .	ચિ

મૃચના

[પ્રાલોકને]

જો માનવી બાળી તારીખે અંક પ્રનિક ધાવ છે.

પંદરમી નૃધીમાં અંક ન મેં નો પાટ નોઈમમાં તપામ કરી પડી કાયાવધને જાગાવડે. અંક શિનિખાંતો મોકનામં.

ગમે તે મદિને માંક કઈ મકાસ છે.

અ. માસિકમાં પ્રનિક થતા વિચારો જે તે વૈષ્ણના છે. સંપાદક ન વિચારોમાં અંત છે જ નેમ માનવ નદિ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજાળ'માં સમૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાદિય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મીલિક, તાજુ દોર જેરી અપેક્ષા મેં છે. કામગીરી એક પાટ નાલીથી નખવ.

સવાળામ

દશમા [વરમણ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં એક શિખિંગ

વૈષ્ણવજાળ

૮-૨૧મકુખનગર

રાજકોટ-૨

(૧)

પ્રકાશક, મુદ્રક, માસિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, વામજ્યોત્સવ, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસોલ્સ નાંક, ગાંધીકોટ.

વૈષ્ણવજાળ

વર્ષ : ૧૨]

નવેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૮]

પૃષ્ઠ	વેષ	વેષક
૨૫૭	નવવર્ષના પ્રભાતે	
૨૫૮	ગાંધીજી અને ગ્રામ	૧. રાગેન્દ્રપ્રભાત
૨૫૯	એને લેતા જ વાતસયનો	
	ભાવ જાણે	૨. રાગેન્દ્ર પદમ
૨૬૦	મને વાતી કરેલો	૩. રાગેન્દ્ર ૬૩/૭
૨૬૧	પ્રાથના	૪. રાગેન્દ્રનાથ ૧/૩૪
૨૬૨	પરિજનન	૫. આનંદોદય
૨૬૩	સ્વાતે ય યોજાવે	૬. રામપ્રભાત ૬૬
૨૬૪	કરીરના મોસોનું મૂલ્ય ને નવનિર્માણ	
૨૬૫	નિઃશ્વેદો નાદ	૭. રાગેન્દ્ર ૩/૧૨
૨૬૬	એ ચિત્તકાર હોતો	૮. વાલ્મી નાગસુન્દર
૨૬૭	ધર્મપુરુષ-ગાંધીજી	૯. રાગેન્દ્રનાથ જે ૫૨૫
૨૬૮	અપરાધી	૧૦. રાગેન્દ્ર ૧/૨૦
૨૬૯	સમનોન આહાર	૧૧. રાગેન્દ્રનાથ શાન્તી
૨૭૦	છત્રવદ્ય	૧૨. રાગેન્દ્રનાથ ટાગોર
૨૭૧	સુદર પ્રસંગ	૧૩. રાગેન્દ્ર મદુરાગલ
૨૭૨	કલ્પ અને સવય	૧૪. રાગેન્દ્રનાથ
૨૭૩	છાન્દસ ચિરોડી	૧૫. રાગેન્દ્રનાથ
૨૭૪	દાદુ દયાળ	
૨૭૫	અવનોકત	૧૬.

મૂલના

[આલોકને]

૬૦ માનવી વાગી તાગીએ અ
પ્રાદિ થાવ
૫૬૩ની નુધીયા અમ ન મદ
તો પાત્ર ગોદિમના તપાન કર્યા ૧૩
મરીયને જગલક અમ દિવિમના
મોનામ
જને ને મરિને મામ કર્ય
અમાન

અ માસિમા પ્રનિક થા
રિતારો જે ત વેષમના છે તપાદ
ત વિચારોમા અમન જેજ નેમ માનવ
નદિ

[લેખકને]

વેષુત્તના અમ તિ મ્તા,
ચિત્તજ અને સાદિય રિવય સમ જો
લેખામા આવે છે
સખાચુ માદ, મોવિ, તાજ
દોન જેડી અપેક્ષા ને છે મામગી
અમ તા નાદીયા નખવ

વવાગમ

દશમા [વરમન] ૮ રિપિ
પરદેશમા એમ ચિવિગ

વૈષ્ણવજાળ

૧-નામકૃપાનુનગર

રાજકોટ-૨

૬

પ્રકાશક, મુદ્રક, માસિક ધીરેન્દ્ર ગાંધી સપાદક નીલેન્દ્ર ગાંધી ૨, રામપુર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સમાન સરવ મુદ્રિત, રેઈસેસ નાદ, ગાંધી

WATCH-WORDS THAT ARE
RELEVANT TO DAY

SERVICE TO . THE POOR
THE ILLITERATE,
THE IGNORANT,
THE AFFLICTED -

LET THESE BE YOUR GOD,
KNOW THAT THESE ALONE IS THE HIGHEST RELIGION
. VIVLKANADA :

Alembic Chemical Works Co. Ltd.

ALEMBIC ROAD
BARODA-3

WATCH-WORDS THAT ARE
RELEVANT TO DAY

SERVICE TO . THE POOR
THE ILLITERATE,
THE IGNORANT,
THE AFFLICTED -

LET THESE BE YOUR GOD,
KNOW THAT THESE ALONE IS THE HIGHEST RELIGION
. VIVLKANADA :

Alembic Chemical Works Co. Ltd.

ALEMBIC ROAD
BARODA-3

ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ મેન્ડેલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી.

જુનાગઢ.

ટેન્શન નંબર - ૨૭૮:ઓ : ૧૨૨૩ : રંગી : ૧૧૩૮ : પ્રમુખ :

મળુઝારી ચોક, જુનાગઢ.

આપની ખચત ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ મેન્ડેલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી માં રાખી
રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન વધારવા મદદરૂપ બન્યા તથા આકર્ષક વ્યાજ મેળવેલ.

: આપણો પરના આકર્ષક વ્યાજના દર :

દાન થાપણુ તથા દિવસની નોટીસ
આપણેથી.

માનુ ખાતામાં.	૩ ટકા.	૨. ૫૦૦થી રૂ. ૧/- લાખની નીચે ૪૩-ટકા
બચત ખાતામાં	૪ ટકા	રૂ. ૧/-લાખ અને તેથી વધુ મકમ ૫૦ ૫-ટકા

-: બાંધી મુદત થાપણુ :-

અ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-

બ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦/-

૩૦ દિવસથી ૬૦ દિવસ સુધી	૫ ટકા	૧ વર્ષથી ૨ વર્ષની અદર	૬૩ ટકા
૬૧ " ૯૦ "	૫ ૧/૨ "	૨ " ૩ "	૭ " "
૯૧ " ૧૨૦ "	૬ "	૩ " ૫ "	૭ ૧/૨ "
૧૨૧ " ૧૮૦ "	૬ ૧/૨ "	૫ " ૭ "	૭ ૧/૨ "
૧૮૧ " ૧ વર્ષની અદર	૬ ૩/૪ "	૭ વર્ષ અગર તેથી વધુ	૮ "

-: સ્પેશ્યલ ફીક્સડ ડીપોઝીટ : બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા :-

૬૦ માસની મુદત માટે ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-ની થાપણુ મુકવારને થાપણુ
ઉપર દર વર્ષે દર સેકરે ડા ટકા લેખે વ્યાજ મુકવામાં આવે છે.

જે બેન્ક માધેના પોતાના સેવીગ્રહ ખાતામાં દર મહીને વ્યાજ બમા આપવામાં
આવતો ટ્રસ્ટની થાપણુ સ્વિકારવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે મેનેજરની સંપર્ક સાધો.

સુળભસાધ કા. પટેલ
પ્ર મુ ખ

જે. એમ. વમાવડા
મે ને જ ર

ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી.

જુનાગઢ.

ટેલીફોન નંબર :- ૨૭૮:ઓ. : ૧૨૨૩ : રેમી : ૧૧૩૮ : પ્રમુખ :

મળુજારી ચોક, જુનાગઢ.

આપની ખચત ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લી. માં મેળી
રાષ્ટ્રીય ઉપાદાન વધારવા મદદરૂપ બને તથા આકર્ષક વ્યાજ મેળવે.

: થાપણો પરના આકર્ષક વ્યાજના દર :

દાખ થાપણુ ત્રણ દિવસની નોટીસ
આપેથી.

ચાલુ ખાતામાં.	૬ ટકા.	રૂ. ૫૦૦થી રૂ. ૧/- લાખની નીચે ૪ ૧/૨-ટકા.
ખચત ખાતામાં	૪ ટકા.	રૂ. ૧/-લાખ અને તેથી વધુ રકમ પર ૫-ટકા.

-: બાંધી સુદત થાપણુ :-

અ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-

બ. ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦/-

૩૦ દિવસથી ૬૦ દિવસ સુધી	૫ ટકા	૧ વર્ષથી ૨ વર્ષની અંદર	૬ ૧/૨ ટકા
૬૧ " ૯૦ "	૫ ૧/૨ "	૨ " ૩ "	૭ " "
૯૧ " ૧૨૦ "	૬ "	૩ " ૫ "	૭ ૧/૨ "
૧૨૧ " ૧૮૦ "	૬ ૧/૨ "	૫ " ૭ "	૭ ૧/૨ "
૧૮૧ " ૧ વર્ષની અંદર	૬ ૩/૪ "	૭ વર્ષ અગર તેથી વધુ	૮ "

-: સ્પેશ્યલ ફીક્સ્ડ ડીપોઝીટ : બેંકોફ ઓફાઉન્ડ :-

૬૦ માસની મુદત માટે ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦/-ની થાપણુ મૂકનારને દાખલ
ઉપર દર વર્ષે દર સેકરે ૭૫ ટકા લેખે વ્યાજ મુકવામાં આવે છે.

જે બેંક સાથેના પોતાના સેવીંગ ખાતામાં દર મહીને વ્યાજ બમા આપવામાં
આવતો. દરેકની થાપણુ સ્વિકારવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે મેનેજરને સંપર્ક સાધો.

સુભાષભાઈ કા. પટેલ

પ્ર મુ ખ

જે. એમ. વસાવડા

મે ને જ ર

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ ટોન્ક ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લી., :

૪૮૯, આશમરાડ, અમદાવાદ-૨

(૨૭. જાન્યુઆરી-અમદાવાદ)

ટેલીફોન નં - ૫૦૫૩૯ ૭૬૭૭૭ ૭૨૮૮

સામ - બેંકી બેન્ક

: ફીક્સડ ડીપોઝીટ સેવાઓ

આ બેન્કમાં ફીક્સડ ડીપોઝીટમાં નીચેના આકારેના બાબતેના મેળો,

૧ ૫% માટે ૭ દિવસ ૨ ૫% માટે ૭ દિવસ

બેન્કને લગતી આરોગ્ય અને આંકડાઓ

સરખા તાબા

૫ લાખ ૮૦ રૂ. ૦૦

૨૦ રૂ. ૦૦

૩૧ ૧૦ રૂ. ૦૦ ૫૨ લાખ

૩૦ રૂ. ૦૦

૫૮ ૫ રૂ. ૦૦ ૨૪ લાખ

ફીક્સડ ડીપોઝીટ ટાંકા બેંક

૩૧ ૧૫૬ રૂ. ૦૦ ૩૩ લાખ

બેન્ક ટેરેન્સ ફીક્સડ ટાંકા

૧ ૧૦૦ રૂ. ૦૦ ૧૫ લાખ

ગીણાભાઈ દરજી

ઇ. મ. ભેશી

વાઈસ-પ્રેસીડન્ટ

આઈ એ એન

મેનેજર ડાયરેક્ટર.

BERAR OIL INDUSTRIES

INDUSTRY HOUSE

159 Churchgate Reclamation,

Bombay-20

Manufacturers of

' VANASDA ' BRAND VANASPATI

' CHANDNI ' BRAND SOAPS

Leading Exporters of

GROUNDCUT DEOILED CAKES

COTTONSEED DEOILED CAKES

KARDISEED DEOILED CAKES

Phone 295261

: ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ ટોન્ડ ટેક્સપેમેન્ટ બેન્ક લી., :

૪૮૯, આશમરાડ, અમદાવાદ-૨

(ગુ. એફીસ-અમદાવાદ)

ટેલીફોન નં - ૫૦૫૩૯ ૭૬૭૮૭ ૭૨૮૮

સામ - બેની બેન્ક

: ફીક્સડ ડીપોઝીટ યોજના

આ બેન્કમાં ફીક્સડ ડીપોઝીટમાં નીચે મુજબની આકર્ષક યોજના લામ મેળવી શકાય છે.

૧ નાઈ માટે ૭ ટકા ૨ નાઈ માટે ૭ ટકા

બેન્કને લગતી માહિતી અને આંકડાઓ

સરખ સખ્યા

" લામ ૮૦ હજાર

નેટ કેપીટલ

રૂ ૧૦ કરોડ ૫૩ લાખ

ગ્રાહકો

૮૮ ૭૮૧ ૨૪ લાખ

ફોર્મ-૨ ની દ્વારા ઉભુ કે વ ભાગ

રૂ ૧૫૬ કરોડ ૩૨ લાખ

બેન્કે કરેલ મુદિ ભાગ

૧ ૧૦૦ કરોડ ૪૫ લાખ

ગીણાભાઈ દગ્ગુ

ઈ. મ. લેશી

વાઈસ-પ્રેમીન

ચાઈ એ મેન

મેનેજર ૩૧૪૭૩૨૨.

BERAR OIL INDUSTRIES

INDUSTRY HOUSE

159 Churchgate Reclamation,

Bombay-20

Manufacturers of

' VANASDA ' BRAND VANASPATI

' CHANDNI ' BRAND SOAPS

Lending Exporters of

GPOUNDNET DEOILED CAKES

COTTONSEED DEOILED CAKES

KARDISEED DEOILED CAKES

Phone 296261

सुर भारती

॥ मायायु मधुरा दिव्या पवित्रा सुर भारती ॥

SUGAR

**FOR HOME
CONSUMPTION
AND FOR EXPORT**

As one of the Country's leading producers of Sugar,
We are proud of our Contribution to national progress
and prosperity

The Godavari Sugar Mills Limited

Mahatma Gandhi Road
Fort Bombay-1

Telephone • 297272

Telegram : MANIKAKA •

सुर भारती

॥ भाग्यसु मधुरा दिव्या पवित्रा सुर भारती ॥

SUGAR

**FOR HOME
CONSUMPTION
AND FOR EXPORT**

As one of the Country's leading producers of Sugar,
We are proud of our Contribution to national progress
and prosperity

The Godavari Sugar Mills Limited

Mahatma Gandhi Road
Fort Bombay-1

Telephone • 297272

Telegram : MANIKAKA •

શ્રી શારદાગ્રામ

(આદ્ય સંસ્થા : શ્રી શારદા મંદિર, કરાંચી : ૧૯૨૧ થી ૧૯૪૭)

‘છાત્રવાસવાળી અનન્ય શિક્ષણસંસ્થા’

- એસ. એસ. સી પરીક્ષાના વિવિધ અગ્રાસક્રમે
- પૂર્ણ અનુભવી અને ઉચ્ચ કોટિના નિષ્ણાત અધ્યાપકો
- અદ્યતન શૈક્ષણિક સાધનોથી પરિપૂર્ણ
- અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા
- વિદ્યાનના સર્વાંગી શિક્ષણ સાથે ડેમિકલ ટેકનોલોજીનું ઉદ્યોગપ્રેરિત શિક્ષણ
- સમુદ્ધ-કિનારા સમીપની કુળદુષ્ણ ભૂમિમા રમતગમતના મેદાનો અને ઉદ્યાનો સાથેનું એકસો દસ એકરનું ‘કેમ્પસ’
- ચિત્રણ, સંગીત, નાટ્ય-પ્રયોગ, અત્યંતમતો અને તરવાની સગર
- ગુજરાતી ચાર ધોરણ જેમણે સાગી રીતે પૂરા કર્યા હોય અને જેમની ઉમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવા કિશોરોને તેમની યોગ્યતા ચકાસીને પ્રવેશ અપાય છે
- આડમા ધોરણ પછી આર્થિક જરૂરિયાતવાળા તેમની વિદ્યાર્થીને ઉદાર શિષ્યવૃત્તિ અપાય છે.

પ્રવેશ સાહિત્ય મેળવવા માટે

રેશમા રૂ. ૧/-ના ઈન્ડિયન પોસ્ટલ ઓર્ડર અને પરદેશમા શિ ૫/-ના B.P.O. સાથે લખો :

તાર :
Niyamak
SHARDAGRAM
MANGROL
(Sorath)

નિયામક
શારદાગ્રામ
પ્રો. શારદાગ્રામ
પીન કોડ નં. ૩૬૨૨૩૫
ગિ. જૂનાગઢ (ગુજરાત)

ફોન :
માગરોળ-૭
રેલવે સ્ટેશન અને હવાઈ મથક.
કેરોલ

શ્રી શારદાગ્રામ

(આદ્ય સંસ્થા : શ્રી શારદા મંદિર, કરાંચી : ૧૯૨૧ થી ૧૯૪૭)

‘છાત્રવાસવાળી અનન્ય શિક્ષણસંસ્થા’

- એસ. એસ. સી પરીક્ષાના વિવિધ અગ્રયાસક્રમે
- પૂર્ણ અનુભવી અને ઉચ્ચ કોટિના નિષ્ણાત અધ્યાપકો
- અદ્યતન શૈક્ષણિક સાધનોથી પરિપૂર્ણ
- અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા
- વિદ્યાનગરા સર્વોચ્ચ શિક્ષણ સાથે ડેમિકલ ટેકનોલોજીનું ઉચ્ચોગ્ગત શિક્ષણ
- સમુદ્ધ-કિનારા સમીપની કળદ્રુપ ભૂમિમા રમતગમતના મેદાનો અને ઉદ્યાનો સાથેનું એકસો દસ એકરનું ‘કમ્પસ’
- ચિત્રકળા, સંગીત, નાટ્ય-પ્રયોગ, ગમતગમતો અને તરવાની સગવડો
- શુભરાત્રી ચાર ધોરણ ગ્રેમ્સો સાગી રીતે પૂરા કર્યા હોય અને લેમની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવા કિશોરોને તેમની શોગ્યતા ચકાસીને પ્રવેશ અપાય છે
- આઠમા ધોરણ પછી આર્થિક જરૂરિયાતનાળા તેજસ્વી વિદ્યાર્થીને ઉદાર શિષ્યવૃત્તિ અપાય છે.

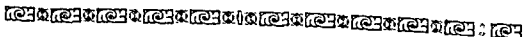
પ્રવેશ સાહિત્ય મેળવવા માટે

દેશમાં રૂ. ૧/-ના ઈન્ડિયન પોસ્ટલ ઓર્ડર અને પરદેશમાં શિ ૫/-ના B.P.O. સાથે સખો :

તાર :
Niyamak
SHARDAGRAM
MANGROL
(Sorath)

નિયામક
શારદાગ્રામ
ગ્રો. શારદાગ્રામ
પીન કોડ નં. ૩૬૨૨૩૫
ગિર. જૂનાગઢ (ગુજરાત)

: ફોન :
માગરેશ-૭
• રેનવે સ્ટેશન અને હવાઈ મથક.
કેશોદ

‘INDIA LIVES IN VILLAGES’

Mahatma Gandhi

Gujarat State Road Transport Corporation Serves
the villages by

- Nationalisation of passenger bus services to the extent of 100 per cent
- Providing bus services
- Viz short distance,
long distance, connecting pilgrimate & tourist centres, night services, luxury services, 19 seater luxury mini-buses, inter-state services and thereby nearly 4500 buses carry 60 crores of passengers in a year
- Providing Parcel Services which carry essential materials, such as medicines etc to the villages of Gujarat
- Providing pick-up stands, retiring rooms at bus stations, drinking water at the bus stands, cloak room etc.
- Granting concessions to students, blinds, & cancer patients etc

GUJARAT STATE ROAD TRANSPORT CORPORATION
VAHAN VYAVHAR BHAVAN, AHMEDABAD-22

‘INDIA LIVES IN VILLAGES’

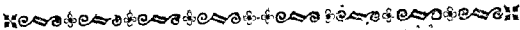
Mahatma Gandhi

Gujarat State Road Transport Corporation Serves
the villages by

- Nationalisation of passenger bus services to the extent of 100 per cent
- Providing bus services
- Viz short distance,
long distance, connecting
pilgrimate & tourist centres,
night services, luxury services,
19 seater luxury mini-buses, inter-
state services and thereby nearly
4500 buses carry 60 crores of
passengers in a year
- Providing Parcel Services which
carry essential materials, such
as medicines etc to the villages
of Gujarat
- Providing pick-up stands,
retiring rooms at bus stations,
drinking water at the bus stands,
cloak room etc.
- Granting concessions to students,
blinds, & cancer patients etc

GUJARAT STATE ROAD TRANSPORT CORPORATION
VAHAN VYAVHAR BHAVAN, AHMEDABAD-22

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufactures of :

STEEL BALLS

Sizes : $1/8''$ dia to $5/8''$ dia.

: Used in Bicycles & Ball Bearings :

Also

MINIATURE STEEL BALLS

Sizes 1 mm. to 2.5 mm

: Used by . Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry :

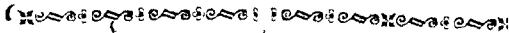
REGISTERED OFFICE :

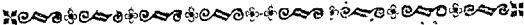
Pandyan House, 4th floor,
309 Shahid Bhagatsingh Road,
Fort, Bombay-1

Grams : " GULDASTA "

Telex : HAVEN 001-3398

Phone : 261522/23

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufactures of :

STEEL BALLS

Sizes : 1/8" dia to 5/8" dia.

: Used in Bicycles & Ball Bearings :

Also

MINIATURE STEEL BALLS

Sizes 1 mm. to 2.5 mm

: Used by . Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry :

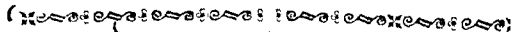
REGISTERED OFFICE :

Pandyan House, 4th floor,
309 Shahid Bhagatsingh Road,
Fort, Bombay-1

Grams : " GULDASTA "

Telex : HAVEN 001-3398

Phone : 261522/23

કયા એવી છે કે ભગીરથ પોતાની શ્રદ્ધા અને તપસ્યા દ્વારા પવિત્ર ગંગાને હિમાચલના અરુણ, વાકાચુકા અને હ મેશા હિમાચલદિત રહેનારા નૈસર્ગિક શિખરો પરથી નીચે મેદાનીમાં લાવવામાં સફળ થયા હતા એમાં એમનો ઉદ્દેશ પોતાના અસખ્ય પૂર્વજો પિતૃઓ જે આપના પ્રભાવથી રાખ થઈ ગયા હતા તેમને ફરી જીવંત કરવાનો હતો

ત્યારથી હિન્દુઓ માટે ગંગા એ સર્વશક્તિ માનના ત્રણે ઓળખ પ્રતિનિધિત્વ સાચવે છે પોતાના મધુર કંઠનારૂપી સગીતને કારણે એ જનની-સખા છે, પોતાની ઉર્વરા શક્તિને કારણે એ મનુષ્ય-આપનારી છે-રક્ષણ કરનારી છે, અને વિનાશ દેનાર નારા મહાપુર વખતે રક્ષણ ધારણ કરનારી, સહાર કરનારી પણ છે આ ભૂમિકાના સ્વીકાર સાથે એ હિન્દુઓની અનન્ય, પવિત્ર સચિતા હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય છે! અને જો સૌ કોઈ એના શુભે જાણી લે તો સૌને માટે ગંગાનું એ જ મહત્ત્વ હશે

આપણા લાભા ઇતિહાસમાં યુગો વીની ગયા પરંતુ આપણા જીવનમાં અને વિચારોમાં ગંગાનું સ્થાન પ્રથમ હતું તે જ છે એના સર્વશક્તિકારી પવિત્ર વૃક્ષથી મનુષ્ય ભૌતિક લાભ, સમૃદ્ધિ, તથા આધ્યાત્મિક લાભ તથા આશ્રય, સમાન રૂપમાં પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન શીત રહ્યો છે અસખ્ય નર નારીઓ એના લગ્નગમ્મે હમ્મર માર્છવે દેતાયેના કિનારા પર, એના મધ્ય અને સ્વારસ્યપારી જલાના વૃટ્ટા પીવા, અને એના સ્પર્શદાયક પ્રવાહમાં ડૂબકી મારવા માટે એકાદ થતા રૂંદા છે એના લાભા વિસ્તારમાં દેનારો અને કિનારા પર કંઈક ગામડા અને નગર, વ્યાપાર કેન્દ્રો અને સૌથી વધીને ધર્મ મેલદિલ પવિત્ર દ્રવ્ય અને નિવિદ્યાના કંઈક કેન્દ્રો રચાતા છે, અને વિપ્તર્થો છે

વર્તમાન સમયમાં આ દેશના તથા દૂરથી આવેલા એન્જિનિયરોએ પોતાના જ્ઞાન અને કાર્યના ખર્ચે એના લાભદાયી જલને નદી-નહેરો મારફત દૂર દૂર સુધી-અને કંઈક અગ્રગ્ર મથાનો સુધી પણ દેવાની

દીધા છે-જેનાથી અસખ્ય એમર જમીન ઉર્વગ જમીને ભૌતિક આગ્રપ્રદાન કરી શકે

કોઈ કોઈ વખતે મને એવું લાગે છે કે મહાત્મા ગાંધી મનુષ્ય ચેતિમાં પવિત્ર ગંગાનું જ આધુનિક સ્વરૂપ છે આપણા પ્રાચિન નાપિ મુનીઓની પેઠે મુદ્ગની પ્રેરણાથી મનેનો જીવનપ્રદ સદેશો એમણે આપ્યાને આપ્યો-એ ગાંધીય ચત્વરતા, મામાનિક ન્યાય, અને આર્થિક સમૃદ્ધિનો ગદ્ગદ બતાવી ભૌતિક સમૃદ્ધિમાં સહાર કરીને, તથા ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક શિખરની એક જાખી કરના માટે અને ત્યાં સુધી પહોંચવાના હ મા એને કાલુ માર્ગ પર, એકાદમાં એકાદ એક કસનું ભરવા માટે પદમ સહાયક છે જેની રીતે ગંગા આધ્યાત્મિક સતોષ માત્ર તેને જ આપે છે જે એ ઉદ્દેશથી એની પાસે ગય છે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ માત્ર તેને જ મળે છે જેને જ્ઞાન અને કર્મથી એના જનનો ઉપયોગ કરતા આરંભે છે-અને એમાંથી પ્રત્યેકને એની યોગ્યતા અને શક્તિ પ્રમાણે જ આપે છે! એ જ રીતે મહાત્મા ગાંધીના પ્રેમ, અહિંસા અને સત્યનો સદેશ કેવળ એમને લાભ આપશે જે એમના સંધા અને સક્રિય માર્ગ પર ચાલશે, અને પોતાના જીવનને એમણે ધરેલા નિયમોમાં બાંધશે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ પણ તેને જ મળશે જે પોતાના જાતિ અને કાર્યક્રમને એમના જાતિ અને કાર્યક્રમને અનુરૂપ બનાવશે.

જેમ દેશ વિદેશના એન્જિનિયરોએ ગંગાના પવિત્ર અને ઉપજાઉ જલના લાભોને અનેકગણ વધારવામાં મદદ કરી છે, એની જ રીતે ભવિષ્યમાં આ દેશમાં અને દુરદૂરના દેશોમાં પણ એવા શિષ્યો યરો-અને મદાય અત્યારે છે પણ ખરા-જે એ મહાન આચાર્યના જીવનપ્રદ શિષ્યોને અભ્યસાત કરીને, પ કી એને એક નિશ્ચિતરૂપ આપીને વિવિધના જીજ્ઞાસુ સુધી દેવાની દેશે

મહાત્મા ગાંધીના સદેશરૂપી ગંગાની વિશ્વને અપયત જરૂર છે, અને નાનાપોગ દરેકનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના સામર્થ્ય અનુસાર એના પ્રચારમાં સહારરૂપ બને.

કથા એવી છે કે ભગીરથ પોતાની શ્રદ્ધા અને તપસ્યા દ્વારા પવિત્ર ગંગાને હિમાનલયના અસ્પષ્ટ, વાકાચુકા અને હમેશા હિમાનઝાદિત રહેનારા નૈઋત્યિક શિખરો પરથી નીચે મેદાનોમાં લાવવામાં સફળ થયા હતા એમાં એમના ઉદ્દેશ પોતાના અસખ્ય પૂર્વજો પિતૃઓ ને શ્રાવના પ્રભાવથી રાખ થઈ ગયા હતા તેમને ફરી જીવંત કરવાનો હતો.

ત્યારથી હિન્દુઓ માટે ગંગા એ સર્વશક્તિમાનના ત્રણે કોણે પ્રતિનાથત્વ સાચવે છે પોતાના મધુર કંઠોનારથી સગીતને કારણે એ જનની-સખી છે, પોતાની ઉર્વરા શક્તિને કારણે એ પુનર્ધાન આપનારી છે-રક્ષણ કરનારી છે, અને વિનાશ દેનાર નારા મહાપુર વખતે રૂદ્રપ ધારણ કરનારી, સદા કરનારી પણ છે આ ભૂમિકાના સ્વીકાર સાથે એ હિન્દુઓની અનન્ય, પવિત્ર સરિતા હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય છે! અને જો સૌ કોઈ એના ગુણો જાણી લે તો સૌને માટે ગંગાનું એ જ મહત્ત્વ હશે.

આપણા લાગ્ય પતિહાસમાં યુગો લીની ગયા પરંતુ આપણા જીવનમાં અને વિચારોમાં ગંગાનું સ્થાન પ્રથમ હતું તે જ છે એના સર્વશક્તિકારી પવિત્ર વલયમાં મનુષ્ય ભૌતિક લાભ, સમૃદ્ધિ, તથા આધ્યાત્મિક લાભ તથા આશ્રય, સમાન રૂપમાં પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન શી રહ્યો છે અસખ્ય નર નારીઓ એના લગ્નમગ્ધ બે હાનર માર્છિય દેતાયેના કિનારા પર, એના મધ્ય અને સ્વાસ્થ્યગરી જલના વૃટકા પીતા, અને એના સ્પર્શિદાયક પ્રવાહમાં ડૂબકી મારવા માટે એકઠા થતા ફર્યાદ એના લાગ્ય વિસ્તારમાં ફેનોલા બને કિનારા પર કંઈક ગામડા અને નગર, વ્યાપાર કેન્દ્રો અને સૌથી વધીને ધર્મનેદરહિત પરિવર જાન, અને વિદ્યાના કંઈક કેન્દ્રો રચાયા છે, અને વિસ્તર્યા છે.

વર્તમાન સમયમાં આ દેશના તથા દુરથી આવેલા એન્જિનિયરોએ પોતાના જ્ઞાન અને કર્મના બંને એના લાભદાયી જલને નદી-નહેરો મારફત ફર ફર સુધી-અને કંઈક અગમ્ય સ્થાનો સુધી પણ ફેલાવી

દીધા છે-જેનાથી અસખ્ય એમર જમીન ઉર્વગ જમીને ભૌતિક આગ્રપ્રદાન કરી શકે.

કોઈ કોઈ વખતે અને એવું લાગે કે કે મહાત્મા ગાંધી મનુષ્ય યોગિના પરિવર ગંગાનું જ આધુનિક અરૂપ છે આપણા પ્રાચિન નિયમોનીએની પેઠે દુરગતી પ્રેરણાથી મનેનો જીવનપ્રદ સહિનો એમણે આપણને આપ્યો-એ ગાંધીય ન્યત્રતા, આત્મનિષ્ઠ ન્યાય, અને આર્થિક સમૃદ્ધિના મહા જ્ઞાતી ભૌતિક સમૃદ્ધિમાં સહાય કરીને, તથા નૈતિક અને આધ્યાત્મિક શિખરની એક આખી કરના માટે અને ત્યાં સુધી પહોંચવાના હવા એને કમ્બુ માર્ગ પર, એાહમાં એાહુ એક કમ્બુ ભરવા માટે પરમ સહાયક છે જેની રીતે ગંગા આધ્યાત્મિક સતોષ માત્ર તેને જ આપે છે જે એ ઉન્નૈશથી એની પાસે જાય છે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ માત્ર તેને જ મળે છે જેને જ્ઞાન અને કર્મથી એના જનનો ઉપયોગ કરતા આરંભે છે-અને યેમાથી પ્રત્યેકને એની યોગ્યતા અને શક્તિ પ્રમાણે જ આપે છે! એ જ રીતે મહાત્મા ગાંધીના પ્રેમ, અદિસા અને સત્યનો સદેશ કેવળ એમને લાભ આપશે જે એમના સંધ્યા અને સકાર્ય માર્ગ પર ચાલશે, અને પોતાના જીવનને એમણે ઘેરના નિયમોમાં બાધશે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ પણ તેને જ મળશે જે પોતાના જાતિ અને કાર્યક્રમને એમના જાતિ અને કાર્યક્રમને અનુરૂપ બનાવશે.

જેમ દેશ વિદેશના એન્જિનિયરોએ ગંગાના પવિત્ર અને ઉપજીક જલના લાભોને અનેકગણા વધારવામાં મદદ કરી છે, એવી જ રીતે ભવિષ્યમાં આ દેશમાં અને દુરદુરના દેશોમાં પણ એવા શિખરો થશે-અને ખાસ અત્યારે છે પણ ખરા-જે એ મહાન આચાર્યના જીવનપ્રદ શિક્ષણને આત્મસાત કરીને, પછી એને એક નિશ્ચિતરૂપ આપીને વિશ્વના જીવજીવુદા સુધી ફેલાવી દેશે.

મહાત્મા ગાંધીના સદેશરૂપી ગંગાની વિકાસ અત્યંત જરૂર છે, અને નાનાપોના દરેકનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના સમર્થ અનુસાર એના પ્રચારમાં સહાયરૂપ બને.

કરીશ, મારી સાથે ચાલ. તને ને 'જોઈશો તે બહુ' મળી રહેશે. આ છોકરો પશુ જેમ જન્મે વચ થયો હોય તેમ મારી વાત સ્વીકારી વિશ્વાસ રાખી મારી સાથે ચાલે. આ છોકરાનું નામ અબ્દુલ છે. અને મુસલમાન છે, એ માન્ય વિનાનો છે. એને દુકાની જરૂર છે તો હું એની મા કેમ ન બનું? આ વિચારો મારા મનમાં ઘોળાયા હતાં. ત્યારથી જ અરે જ હું એની મા થવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છું. કેટલી સફળતા મળતો એ તો લગવાનું જાણે, પણ હું મારા સાથા અંતઃકરબથી એને મારો દીકરો કરવા પ્રયત્ન કરી છું. સમય જતાં અને અબ્દુલ ઉપર પ્રેમ વધુ ને વધુ થયા લાગ્યા. કેવો સુંદર છે, કેટલો નમ છે!' અને એણે લાગણીપૂર્વક થઈ અને પૂછી નાખ્યું: 'તમે શું ધારો છો?'

મેં સમતિદર્શક હા ચાલી તેવી સંતોષ ન થયો હોઈ તેણે કહ્યું: 'તમે તમારા પત્નીને બોલાવો અને એ છોકરા વિષેનો અભિપ્રાય માગો અને મેં ને તમને કહ્યું છે તે સમજાવું તેને કડી સંભળાવો તમારા પત્નીના અભિપ્રાયની મને જરૂર છે.'

મેં એ હકીકત મારા પત્નીને કહી સંભળાવી. એણે પશુ દુકાની જવાબ આપ્યો: 'સારો લાગે છે' અને મારી તરફ હમીન શુજરાતીમાં વાત કરતાં ઉત્તરું: 'આપણે એ છોકરા વિષે અભિપ્રાય આપવા જેટલાં સહવાસમાં નથી, અને પાણી પીવા પછી ઘર પૂજી નકામું છે. હવે એ છોકરાને જે લાવનાથી લાગી છે એ લાવના ટકાવી રાખવી જોઈએ. આપણે કંઈક બીજું કહીએ અને છોકરાને કાઢી મૂકે તો બિચારો દુખી થાય. ત્રણ છોકરાએ સાથેથી જોઈ, સાથેથી અનુમતી અને પાછો મળ સ્થિતિમાં મુકાઈ જાય તો દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. માટે તમારે ય એવું કહેવું કે સરસ છે, રાખવા જેવો છે. ઈંગ્લેન્ડ સાથે જ લઈ જવો.'

આ બાઈ અમારે ત્યાં પાંચ દિવસ રોકાઈ. છોકરાએ અંગ્રેજ ન સમજે હવે વસવાટથી શુજરાતી કંઈક સમજતો થયો હતો. એ આશ્રમનાં બાળકો સાથે એકત્રિત થઈ ગયો હતો. આશ્રમની દરેક પ્રશ્ન-

માં-સવારની પ્રાર્થનાથી માંડીને સાંજની પ્રાર્થના મંદીની દરેક પ્રશ્નમાં-એ જોડાતા હતા. છોકરા પારોથી મેં જાણ્યું કે એ એક હોટેલમાં નોકર તરીકે કામ કરતો હતો. એનો બાઈ સોળ વરસનો હતો. એ એને નોકરીએ લાગ્યો હતો. પણ એ નોકરી છૂટી ગઈ તેથી એ કામની શોધમાં ફરતો હતો. અને અકસ્માત એક રસ્તા ઉપર આ બાઈ એને મળી. એણે હિંમત ભેગી કરી કામની માગણી કરી અને જવાબમાં એને ફંદા અને પ્રેમ મળ્યાં. બાઈ હિંદો જાણતી નથી, છોકરો અંગ્રેજ જાણતો નથી, પણ બંનેની વચ્ચે પ્રેમની ભાષા એવી તાલુકાવાળી જેમ વર્ણાઈ ગઈ છે કે એ બંને એકબીજાને સમજી શકે છે અને બંને ન સમજે ત્યારે મારા 'જવાબો' દુભાવિયા તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

એક રાત્રે એ બંને બેઠાં હતાં અને કંઈક રસમય કરતાં હતાં. મારી પત્નીએ મને કહ્યું: 'આ બાઈ અરેબર આ છોકરાને ઈંગ્લેન્ડ લઈ જશે?'

'શું કહેવાય?' મેં સારક કહ્યું.

'તમે એને પૂછો તો ખરા કે એ એને દલક લેવાની છે?' મારી પત્નીએ ઉત્તુક લાવે અને લાગ સોંપી.

'બીક ત્યારે' હવે હું એની સાથે કોંડા પાણીમાં કિતરું છું. હું પશુ ચાલ. આપણે એની રમમાં જઈએ.'

'તમે બંને અંગ્રેજમાં બોલો અને હું નાહક બાધાં મારું.'

'ના એમ નહિ થયાર હઈ. જરૂરી વિષય હું તને શુજરાતીમાં કહેશ' અને અમે બંને એની રમમાં ગયાં.

'અન્ડાઈટ રેપ્પર્ટ'સન' હઈને હું સામે બેઠો.

એણે પોતાની મુશ્કેલી જણાવતાં કહ્યું: 'તમે આ અબ્દુલને સમજાવો. હું તેને રાતે વહેલા યવરા કરું છું, અને સવારે વહેલા ઊઠવા કહું છું. વહેલા સવાના અને વહેલા ઊઠવાના ફાવડા પણ તમે એને સમજાવો.'

એણે ને ફાવડા અને લાગણીઓ દર્શાવી તેનું મેં ભાષાંતર કરી અબ્દુલ આમજી ધણું. અબ્દુલ

કરીશ, મારી સાથે ચાવ. તને જે 'જોઈશો તે બધું' મળી રહેશે. આ છોકરો પણ જેમ જાહેરે વધે થશે. હોય તેમ મારી વાત સ્વીકારી વિશ્વાસ રાખી મારી સાથે ચાલે. આ છોકરાનું નામ અખંડ છે. અને સુસક્રમાન છે. એ માળાવ વિનાનો છે. એને દુઃખની જરૂર છે તો હું એની મા કંઈ ન બનું? આ વિચારો મારા મનમાં ઘોળાયા હતાં. ત્યારથી જ ખરે જ હું એની મા થવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છું. કેટલી સફળતા મળે તે એ તો જાણતો જાણે, પણ હું મારા સાચા અંતઃકરણથી એને મારો દીકરો કરવા ચથી રહી છું. સમય જતાં મને અખંડ ઉપર પ્રેમ વધુ ને વધુ થવા લાગ્યો. કેવો સુંદર છે, કેટલો નમ્ર છે।' અને એવો લાગણીવાસ થઈ મને પૂછી નાખ્યું: 'તમે છું' કારો છો?'

મેં સમતિદર્શક હા પાડી તેથી સતીષ ન થયો. હોઈ તેણે કહ્યું: 'તમે તમારાં પત્નીને બોલાવો અને એ છોકરા વિષેનો અભિપ્રાય માંગો અને મેં જે તમને કહ્યું છે તે સઘળું તેને કહી સંભળાવો. તમારાં પત્નીના અભિપ્રાયની મને જરૂર છે.'

મેં એ ઉગ્રીકૃત મારા પત્નીને કહી સંભળાવી. એણે પણ દૂધે જવાબ આપ્યો: 'સારો લાગે છે' અને મારી તરફ ઠગીને શુભચિન્તામાં વાત કરતાં ઉત્તરું: 'આપણે એ છોકરા વિષે અભિપ્રાય આપવા જેટલા સહવાસમાં નથી, અને પાણી પીયા પછી ધર પૂજતું નકામું છે. હવે એ છોકરાને જે ભાવનાથી લાવી છે એ ભાવના ટકાવી રાખવી જોઈએ. આપણે કંઈક બીજું કરીએ અને છોકરાને કાઢી મૂકે તો બિચારો દુઃખી થાય. ગરીબ છોકરાએ સાલખી જોઈ, સાલખી અનુમતી અને પાછો મૂળ સ્થિતિમાં મુકાઈ જાય તો દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. માટે તમારે ૪ એવું કહેવું કે સરસ છે, રાખવા જેવો છે. ઈંગ્લેન્ડ સાથે જ લઈ જાઓ.'

આ બાઈ અમારે ત્યાં પોસ દિવસ રોકાઈ. છોકરો અગ્રેજ ન સમજે હવે વસવાટથી શુભચિન્તા કંઈક સમજતો થયો હતો. એ આશ્રમનાં પાળકો સાથે એતપ્રેત થઈ ગયો હતો. અખંડની દરેક પ્રશ્નિ-

માં-સચારની પ્રાર્થનાથી માંડીને સાંજની પ્રાર્થના સુધીની દરેક પ્રશ્નિમાં-એ જોડાતો હતો. છોકરા પાસેથી મેં જાણ્યું કે એ એક દોષલમાં નોકર તરીકે કામ કરતો હતો. એનો બાઈ રોજ વરસતો હતો. એ એને નોકરીએ લાગ્યો હતો. પણ એ નોકરી છૂટી ગઈ તથા એ કામની શોધમાં ફરતો હતો. અને અકસ્માત એક રસ્તા ઉપર આ બાઈ એને મળી. એણે હિંમત ભેગી કરી કામની માગણી કરી અને જવાબમાં એને દુઃખ અને પ્રેમ મળ્યાં. બાઈ હિંદી જાણતી નથી, છોકરો અગ્રેજ જાણતો નથી, પણ બંનેની વચ્ચે પ્રેમની લાવા એવી તાણવાણીની જેમ વર્ણાઈ ગઈ છે કે એ બંને એકબીજાને સમજી શકે છે અને બંને ન સમજે ત્યારે મારા જેવાનો દુભાવિયા તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

એક રાત્રે એ બંને મોઢાં હતાં અને કંઈક ગડમથવ કરતાં હતાં. મારી પત્નીએ મને કહ્યું: 'આ બાઈ ખરેખર આ છોકરાને ઈંગ્લેન્ડ લઈ જશે?'

'શું કહેવાય?' મેં સાદક કહ્યું.

'તમે એને પૂછો તો ખરા કે એ એને દસક લેવાની છે?' મારી પત્નીએ ઉત્સુક ભાવે મને લાગે સોંપી.

'મીક ત્યારે' હવે હું એની સાથે જોડા પાડીમાં ઉતરું છું. હું પણ ચાલ. આપણે એની રંગમાં ગઈએ.'

'તમે બંને અગ્રેજમાં બોલો અને હું નાહક બાઈમાં મારું.'

'ના એમ નહિ થવા દઉં. જરૂરી વિગત હું તને શુભચિન્તામાં કહાઈ' અને અગ્રે બંને એની રમમાં ગયા.

'શુડનાઈટ રોગટસન' હડિને હું સામે બેઠો.

એણે પોતાની મુશ્કેલી જણાવતાં કહ્યું: 'તમે આ અખંડને સમજાવો. હું તેને રાત્રે વહેલા સૂવા કહું છું, અને સવારે વહેલા જાગવા કહું છું. વહેલા સૂવાના અને વહેલા જાગવાના ફાયદા પણ તમે એને સમજાવો.'

એણે જે ફાયદા અને લાગણીઓ દર્શાવી તેનું મેં ભાષાંતર કરી અખંડને આગળ મધ્યું. અખંડ

આ સ્ત્રી સુસ્ત શાકાહારી છે. આ પશુ પીતી નથી. ગાંધીજીની વિચારસરણી એને પ્રિય છે. દેટલાક દિવસો પછી અમે બંને અમદાવાદના એક સંન્યાસ આશ્રમમાં ગયાં, જ્યાં યોગવિદ્યા શીખવવામાં આવતી હતી. એ યોગીને મળ્યાં. યોગી પાસે એવું છેકરા શી રીતે લાંબું જીવે એ યોગની દવા જાણવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી. બાદ એક અત્રેના યોગી ડોક્ટરને એ જ કારણસર મળવા ગયા પશુ એ દાકતર મળ્યા નહિ.

એક વખત મેં પૂછ્યું: 'તમને અબ્દુલના કારણે અહીંનાં કુટુંબોમાં રહેવાની મુશ્કેલી આવતી નથી ?'

‘હા, મુશ્કેલી તો આવે જ છે. મુંબઈમાં એક કુટુંબમાં હું રહેતી હતી ત્યાં અબ્દુલ માટે ખાવાનું, સ્નાનું અને બધી સગવડો, જે તેમના નોકરને હતી તે તેને આપવામાં આવતી હતી તેથી મેં ઘર બદલ્યું.’
‘તમને અહીં આશ્રમમાં ભેદ જેવું લાગે છે ?’
મેં અધીરા થઈ વચ્ચે જ પૂછી નાખ્યું.

‘ના કે, લગીરે અહીં ભેદ જોવામાં આવતો નથી.’

રક્ષાબંધનને દિવસે મારી દીકરીએ અબ્દુલને રક્ષા બાંધી. બાદ આશ્રમની ધર્મી બાળાઓએ અબ્દુલને રક્ષા બાંધી. રક્ષાબંધન શું છે એ વિચાર ત્યારે એને મેં સમજાવ્યો ત્યારે એ ખુશ ખુશ થઈ ગઈ. હિંદની સંસ્કૃતિ અનેરી છે, એનો સાહજિક ભાવ એના મુખેથી સરી પડ્યો.

જૂટા પકતી વખતે મેં એને યાદ કરાવ્યું: ‘તમે ત્યારે અબ્દુલને દાઢ લો ત્યારે દાઢવિધાનની કંઠાસી મને મોકલવાનું બૂલતાં નહિ. હું મારી શુભેચ્છા મોકલવા ઈચ્છું છું.’ એ ભાવિક આંજલ મહિલાએ અમારી સોની ભાવબીની વિદાય લીધી. ત્યારે એની આંખમાંથી અશ્રુ સરી પડ્યાં! [‘સંસાર’]

•

*

એક વખતે, કીમતી બેટ-મોગાદો લઈને ફાંસના એક સોદાગર મહારાજ રજુગિત-સિંહના દરબારમાં હાજર થયો. એમાં બિયોરી કાચનો એક સુંદર ખડિયો પશુ હતો. એ ખડિયો જોઈને મહારાજાએ બજારમાંથી એક દેશી ખડિયો લાવવાનો હુકમ કર્યો.

દેશી ખડિયો આવી ત્રણે એટલે મહારાજાએ બંને ખડિયા ભાગી નાખવાની આજ્ઞા કરી અને એ આજ્ઞા અનુસાર તરત જ બંને ખડિયાએને ભાગી નાખવામાં આવ્યા. પછી મહારાજાએ એ બંને ભાંગેલા ખડિયા વેચી આવવા માટે પોતાના ચોપદારને બજારમાં મોકલ્યો.

થોડી વાર પછી ચોપદાર પાછો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો:

‘મહારાજ ! દેશી ખડિયો તો પિત્તળના ભંગારને ભાવે વેચાઈ ગયો, અને તેની જીપ્પલેલી કિંમત આ રહી; પરંતુ કાચના આ ભંગેલા ખડિયાને તો કોઈ હાથમાં લેતું નથી.’

આ બધી તમાશો જોઈ બિયોરી સોદાગર મનમાં મૂંઝાતો રહ્યો. તેને કશી જ ગમ પકતી ન હતી. છેવટે મહારાજાએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

‘સોદાગર ! ભાંગી ગયા પછી જેમની કશી જ કિંમત જિપ્પલેલી ન હોય એવી વિદેશી વસ્તુઓ ખરીદીને અને શું કરીએ ? અમને તો આ દેશી વસ્તુઓ જ પસંદ છે, જે ભાંગી ગયા પછી પણ કશુંક આપી બચે છે !’

આ સ્ત્રી સુસ્ત શાકાહારી છે. આ પશુ પીતી નથી. ગાંધીજીની વિચારસરણી એને ડ્રાય છે. ફટલાક દિવસો પછી અમે બંને અમદાવાદના એક સંન્યાસ આશ્રમમાં ગયા, જ્યાં યોગવિદ્યા શીખવવામાં આવતી હતી. એ યોગીને મળ્યાં. યોગી પાસે એટલું છોકરા શી રીતે લાખુ છવે એ યોગની દવા બળકુવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી. બાદ એક અત્રેના યોગી ડોક્ટરને એ જ કારણસર મળવા ગયા પશુ એ દાકતર મળ્યા નહિ.

એક વખત મેં પૂછ્યું: 'તમને અબ્દુલના કારણે અહીંનાં કુટુંબોમાં રહેવાની મુશ્કેલી આવતી નથી?'

'હા, મુશ્કેલી તો આવે જ છે. મુબઈમાં એક કુટુંબમાં હું રહેતી હતી ત્યાં અમુલ માટે ખાવાનું, સૂવાનું અને બધી સગવડો, જે તેમના નોકરને હતી તે તેને આપવામાં આવતી હતી તેથી મેં ધર બદલ્યું.'

'તમને અહીં આશ્રમમાં બેઠા જેવું લાગે છે ને?' અધીરા થઈ વચ્ચે જ પૂછી નાખ્યું.

*

એક વખતે, ક્રીમતી બેટ-મોગાટો લઇને ફાસ્ટો એક સેદાગર મહારાજ રજુગિત-સિંહના દરબારમાં હાજર થયો. એમાં બિવેરો કાચનો એક સુદર ખડિયો પશુ હતો. એ ખડિયો બેઇને મહારાજએ બજારમાંથી એક દેશી ખડિયો લાવવાનો હુકમ કર્યો.

દેશી ખડિયો આવી ત્રણે એટલે મહારાજએ બંને ખડિયા ભાગી નાખવાની આજ્ઞા કરી અને એ આજ્ઞા અનુસાર તરત જ બંને ખડિયાઓને ભાગી નાખવામાં આવ્યા. પછી મહારાજએ એ બંને ભાગના ખડિયા વેચી આવવા માટે પાતાના ચોપદારને બજારમાં મોકલ્યો.

થોડી વાર પછી ચોપદાર પાડો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો:

'મહારાજ! દેશી ખડિયો તો પિત્તળના બંગારને લાવે વેચાઈ ત્રણે, અને તેની બિપજેલી કિંમત આ રહી: ૫૨૬ કાચના આ ભાગના ખડિયાને તો કોઈ હાથમાં લેવું નથી.'

આ બધી તમાસો બેઈ બિચારો સેદાગર મનમાં મૂંઝાતો રહ્યો. તેને કશી જ ગમ પડતી ન હતી. છેવટે મહારાજએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

'સેદાગર! ભાગી ગયા પછી જેમની કશી જ કિંમત બિપજતી ન હોય એવી વિદેશી વસ્તુઓ ખરીદીને અમે શું કરીએ? અમને તો આ દેશી વસ્તુઓ જ પસંદ છે, જે ભાગી ગયા પછી પણ કશુંક આપી જાય છે!'

'ના કે, લાગીરે અહીં બેઠા બેઠામાં આવતો નથી.'

રક્ષાગધને દિવસે મારો દીકરીએ અબ્દુલને રક્ષા બાધી બાદ આશ્રમની ઘડી બાગાઓએ અબ્દુલને રક્ષા બાધી. રક્ષાગધન શું છે એ વિચાર ત્યારે એને મેં સમજાવ્યો ત્યારે એ ખુશ થઈ ગઈ. હિંદની સંસ્કૃતિ અનેરી છે, એના સાહજિક ભાવ એના મુખેથી સરી પડ્યો.

હુટા પડતી વખતે મેં એને યાદ કરાવ્યું: 'તમે જ્યારે અબ્દુલને દત્તક લો ત્યારે દત્તવિધાનની કંઠાની મને મોકલવાનું બુલતા નહિ. હું મારી શુભેચ્છા મોકલવા ઈચ્છું છું.' એ લાવિક આવડ મહિલાએ અમારી સૌની ભાવબીની વિદાય લીધી ત્યારે એની આખમાથી અશ્રુ સરી પડ્યાં! ['સસાર']

,

કરવાના મહત્ત્વ વિશે વિસ્તૃત આલેખન કરવામાં આવેલું.

‘પણ પાપા ! આ ચિત્રો કેટલાં સુંદર છે ! વાર્તા પણ એટલી જ સારી લાગે છે.’ માર્ગી બોલી. ‘મને ખબર છે’, એ બોલ્યો, ‘પણ હમણાં નદી’, પત્ની ક્યારેક. હમણા અહીંથી ચાલી ન, મને કામ કરવા દે.’

‘પાપા ! તો પત્ની ક્યારેક પણ મને આ વાર્તા વાંચી સભળાવશે ખરા ને ?’

‘ભલે !’ એ બોલ્યો, ‘સભળાવશે, પત્ની ક્યારેક.’

પિતાની બાહુમાં પડેલી ટિપોઈ પર પુસ્તક મૂકી હઈ એ બોલી, અચ્છા ! જ્યારે કુરસદ મળે ત્યારે જરૂર વાંચી સભળાવજો. અને જુઓ, જરા જોશથી વાંચજો. તમને ધીમે ધીમે ગ્રંથગ્રંથવાની ટેવ છે. એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાચજો, કે હું સાંભળી શકું.’

‘ભલે !’ x x x

આ જ વાતનું જોન અત્યારે સ્મરણ કરી રહ્યો છે. પોતાના નાના નાના હાથથી સ્પર્શ કરી કેટલી મધુરતાપૂર્વક માર્ગી બોલેલી, તમને ધીમે ધીમે ગ્રંથ ગ્રંથવાની ટેવ છે. એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાચજો કે હું સાંભળી શકું !’

કથા પર અહીં—નહીં વીખરેલા—જેના વડે હવે માર્ગી રચના કરતી તે—એકદા કરીને ટેબલ પર

ગ્રાહી દેવામાં આવેલાં પેનું પુસ્તક પણ એ ટેબલ પર જ પડેલું.

જોન એ પુસ્તક ઉઠાવી લીધું. પેલી સુંદર ચિત્રોવાળી વાર્તા કાઢી, એણે એ વાર્તા વાંચવાનું શરૂ કર્યું. વાંચતી વેળાએ એ અસચ્ચ પીડા અનુભવી રહી હતો. એણે કંઈ પણ વિચારવાનું બંધ કર્યું. થોડી ક્ષણો માટે, માન થોડી ક્ષણો માટે એણે પેલા કાઈ-વસ્તો રહેતાં યાદ કર્યો, જે અત્યારે એક નિર્દોષ બાળકી પર નશામાં ભાન બૂલી જઈને ટક રોડાની જવાના આરોપમર દેદ છે.

આત્મ-વિસ્મૃતિની આ દાહક ક્ષણોમાં એને એ પણ યાદ ન રહ્યું કે એની પત્ની, જે આ ઉલ્લાસ સંખ્યાએ બનેલા દુઃખદ બનાવને કારણે મોટા પૃષ્ઠી જેની બની ગઈ હતી, તે માર્ગીના અતિમ અસ્થિરાર્થે જવા માટે તૈયાર થઈને એને ખૂબ જ ઉદાસ સ્વરે કહી રહી હતી, ‘હું તૈયાર છું. આપણે જવાનું છે.’

જોન વાંચી રહ્યો હતો : ‘કાઈ એક સમયની વાત છે. એક નાનકડી છોકરી એક જગતમાં એક કદિવારા સાથે નાની ચૂપડીમાં રહેતી હતી. એ એટલી ખાલી સુંદર હતી, કે એને જોઈ રહેલા પર વસતા પક્ષીઓ ગીતો ગાવાનું બૂલી જતાં પણ, એક દિવસ એવો આ-મો કે ...

એ આ વાર્તા ખૂબ જ મોટેથી વાંચી રહ્યો હતો. એટલે મોટેથી કે માર્ગી પણ માનના કદે કદાચ એ સાંભળી પડી હોય. . . કાપડ ગળે..’

*

એક વાર સૂકી રેતી ખડખડાટ હસી અને ગર્વથી એણે કાઢવને કહ્યું, ‘જો ત્રણતા કાઢવ ! તારી જાતને પ્રગટ કરતાં તને શરમ નથી આવતી ? તું કેટલો ગંધાવ છે ? તું પાગી સધરે છે એટલે જ તારી આંખી દુર્દશા છે મારી જેમ સૂકા થઈને રહેના તને શું થાય છે ?’

કાઢવે નમ્રતાથી કહ્યું, ‘દે બહેન, આનો જવાબ હું તને આપી શકું તેમ નથી. પરંતુ કારણ કરતું અને પોષણ એ મારો સ્વભાવ છે’

સમય વીત્યો. કાઢવમાંથી કેટલાક મુલાસિત કમગો ખીલી જિયાં ને એની સૌરભથી હવા ભરાઈ ગઈ, ત્યારે રેતીએ પોતાની જાત સામે નજર કરી. સૂકી ઈર્ષાના તાપથી તે બળ્ગની હતી.

કરવાના મહત્વ વિશે વિસ્તૃત આલેખન કરવામાં આવેલું.

‘પણ પપ્પા ! આ ચિત્રો કેટલાં સુંદર છે ! વાર્તા પણ એટલી જ સારી લાગે છે.’ માર્ગી બોલી. ‘મને ખગર છે’, એ બોલ્યો, ‘પણ હમણાં નહીં, પછી ક્યારેક. હમણાં અહીંથી ચાલી જા, મને કામ કરવા દે.’

‘પપ્પા ! તો પછી ક્યારેક પણ મને આ વાર્તા વાંચી સંભળાવશો ખરા ને ?’

‘ભલે !’ એ બોલ્યો, ‘સંભળાવીશ, પછી ક્યારેક.’

પિતાની બાહુમા પોલી ટિપોઈ પર પુસ્તક મૂકી દઈ એ બોલી, અચ્છા ! ત્યારે કુરસદ મળે ત્યારે જરૂર વાંચી સંભળાવજો. અને જુઓ, જરા જોરથી વાંચજો. તમને ધીમે ધીમે મધુમધુવાની ટેવ છે. એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાંચજો, કે હું સાંભળી શકું.’

‘ભલે !’ x x x

આ જ વાતનું જોન અત્યારે સ્મરણ કરી રહ્યો છે. પોતાના નાના નાના હાથથી સ્પર્શ કરી કેટલી મધુરતાપૂર્વક માર્ગી બોલેલી, તમને ધીમે ધીમે મધુમધુવાની ટેવ છે. એમ નહીં ચાલે. વાર્તા એટલે મોટેથી વાંચજો કે હું સાંભળી શકું !’

ફર્થ પર અહીં—નહીં વીખરેલા—જેના વડે હમેશા માર્ગી રમ્યા કરતી તે—એકલા કરીને રેખન પર

ગાદી દેવામાં આવેલાં પેનું પુસ્તક પણ એ રેખા પર જ પડેલું.

જોન એ પુસ્તક ઉઠાવી લીધું. પેની સુંદર ચિત્રાવાળી વાર્તા કાઢી, એણે એ વાર્તા વાંચવાનું શરૂ કર્યું. વાંચતી વેળાએ એ અસહ્ય પીડા અનુભવી ગઈ હતી. એણે કંઈ પણ વિચારવાનું બંધ કર્યું. થોડી ક્ષણો માટે, માન થોડી ક્ષણો માટે એણે પેલા ફાઈ-વરનો રહેરો યાદ કર્યો, જે અત્યારે એક નિર્દોષ બાળકી પર નશામા ભાન ભૂલી જઈને ટક દોડાવી જવાના આરોપમર દેદ છે.

આત્મ-વિસ્મૃતિની આ દાહક ક્ષણોમાં એને એ પણ યાદ ન રહ્યું કે એની પત્ની, જે આ ઉદાસ સપ્થાએ બનેલા દુઃખદ બનાવને કારણે મરેદ પૂણી જેવી બની ગઈ હતી, તે માર્ગીના અંતિમ મસ્કારાર્થે જરા માટે તૈયાર થઈને એને ખૂમ જ ઉદાસ સ્વરે કહી રહી હતી, ‘હું તૈયાર છું. આપણે જવાનું છે.’

જોન વાંચી રહ્યો હતો : ‘કાઈ એક સમયની વાત છે. એક નાનકડી છોકરી એક જગલમાં એક કદિયારા સાથે નાની ચૂપડીમાં રહેતી હતી. એ એટલી ખપી સુંદર હતી, કે એને જોઈ જોડો પર વસતા પક્ષીઓ ગીતો ગાવાનું ભૂલી જતા પશુ, એક દિવસ એવો આ-યો કે ...

એ આ વાર્તા ખૂબ જ મોટેથી વાંચી રહ્યો હતો. એટલે મોટેથી કે માર્ગી પણ માનની દરેક કદાચ એ સાંભળી ગઈ હોય. . કાણુ જાણે..?

*

એક વાર સૂકી રેતી ખડખડાટ હસી અને ગર્વથી એણે કાઢવને કહ્યું, ‘જો ત્રાપતા કાઢવ ! તારી જાતને પ્રગટ કરતાં તને શરમ નથી આવતી ? તું કેટલો મધાંધ છે ? તું પાણી સધરે છે એટલે જ તારી આંખી દુદ્દાંશ છે મારી જોમ સૂકા થઈને રહેતા તને શું થાય છે ?

કાઢવે નમ્રતાથી કહ્યું, ‘હે બહેન, આનો જવાબ હું તને આપી શકું તેમ નથી. પરંતુ ધારણ કરતું અને પોષણ એ મારો સ્વભાવ છે.’

સમય વીત્યો. કાઢવમાંથી કેટલાક મુવાસિત કમગો ખાલી જાયાં ને એની સૌરભથા હવા ભરાઈ ગઈ, ત્યારે રેતીએ પોતાની જાત સામે નજર કરી. સૂકી ઈર્ષાના તાપથી તે બળતી હતી.

આથી હૃદય પોતાને ઝોળખે છે માટે જ તે જાય છે કે તેની એક પરિપૂર્ણ કૃતાર્થતા અનંતમાં રહેલી છે. ધ્રુવા કેવળ તેની બાજુએ જ છે એમ નહિ, બીજી બાજુએ પણ છે—બીજી બાજુએ ધ્રુવા ન હોત તો તે એક પળ પણ રહેત નહિ—આટલી કણી જેટલું પણ રહેત નહિ જેથી શ્વામોચ્છ્વાસ રૂપ પ્રાણની ક્રિયા પણ ચાલી શકે. એટલા માટે જ ઉપનિષદે આટલા જોરપૂર્વક કહ્યું છે કે “કો દ્યોવાન્માનુ કઃ પ્રાણ્યાન્ વદેપે આકાશ આનન્દો ન સ્વાત્, એવ દ્યોવાનન્દયતિ।” કોણ શરીરની એટા કરત, કોણ પ્રાણ ધારણ કરત, જે આકાશમાં આનંદ ન હોત—એ જ આનંદ આપે છે.

ઈચ્છાની સાથે ઈચ્છાના સળધમાં દ્વિતીનું કામ પ્રાર્થના કરે છે. જે ઈચ્છાની વચ્ચે જ જે વિચ્છેદ છે તે વિચ્છેદ ઉપર વ્યાકુળવેશે જીવી છે પેવી પ્રાર્થના—દ્વિતી. એથી અસાધારણ હિમતપૂર્વક વૈશ્યવેા કહે છે કે, જગતના નાનાવિધ સૌન્દર્યમાં ભગવાનની ખંસરીના જે સૂર વાગી જીં છે તે કેવળ આપણે માટેની પ્રાર્થના છે, આપણા હૃદયને તેઓ એ અનિર્વચનીય સંગીત દ્વારા ઠાક મારવા ઈચ્છે છે, માટે જ તો એ સૌન્દર્યસંગીત આપણા હૃદયની વિરહવેદનાને જગાડી દે છે.

તે ઈચ્છામય આવે મધુર સ્વરે જ્યાં આપણી ઈચ્છાને ધ્રુવે છે ત્યાં તેમના બધા જોરને તેમણે એકદમ સંકેલી લીધું છે. જે પ્રયંસ જોરથી તેમણે સૂર્યમંડળને સૂર્યની સાથે અમોઘરૂપે બાધી દીધું છે, તે જોરનો

લેશ પણ અહીં નથી—તેથી જ આવા ઠરુણ, આવા મધુર મૂરે, આવા વિવિધ વિચિત્ર રમે બસરી વાજે છે. આદવાનનો કોઈ અંત નથી.

તેમના આવા આદવાનથી આપણી મનની પ્રાર્થના પણ શું જગી નહિ જીં? તે શું પોતાના વિરહના ધૂળના આસન ઉપર આગેાળીને રડી નહિ જીં? અસત્ય, અધકાર અને મત્સુના નિરાનંદ નિર્વાસનમાંથી અભિસારયાત્રાને વખને આ પ્રાર્થનાદ્વારી જ શું પોતાની કષતિ દીપશિખા લઈ ને આપણને રસ્તો બનાવતી નહિ ચાલે?

જ્યાં મુધી આપણને હૃદય છે, જ્યાં મુધી પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાન પોતાના નાનાવિધ સૌન્દર્ય વડે આ જગતને આનંદનિષ્કેતન બનાવી શબ્દગારે છે, ત્યાં મુધી તેમની સાથે મિલન થયા વગર માણસની વેદના શી રીને મટવાની છે? ત્યાં મુધી કયું સદેહકોર નાનાભિમાન માણસની પ્રાર્થનાને અપમાનિત કરીને પાછી કાઢી શકે એમ છે?

આપણી પ્રાર્થના વિશ્વમાનવના અંતરની પકશ્યામાંથી વ્યાકુળ શતદલની પેડે તેના સમસ્ત જસરાશિના આવરણને ઠડસેલી હૃદને પ્રકાશ તરફ મુખ જીચું કરે છે. પોતાના બધા સૌરભને અને શિશિરાશ્રસિક્ત સૌન્દર્યને ઉઘાડી હૃદને કહે છે,—
“અવતો મા સદ્ગમય, તમતો મા વ્યોતર્તિમવ, મૃગ્યો-
ર્મામૃત ગમ્ય।” માનવહૃદયની આ પરિપૂર્ણ પ્રાર્થનાના પૂજાઉપહારને મોઢ કહીને તિરસ્કાર કરી શકે એવી મોટી ભયકર શુષ્કતા કાનામાં છે?

*

એક વાર માનનીના શરીર અને આત્મા વચ્ચે વિવાદ જાગ્યો શરીરે તેજથી કહ્યું—
હું તો જડ છું, માટીનો પીડ માત્ર! પછી હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું?

આત્મા થૂપ કેવી રીતે રહે? બોલી જીકયો : મારી પાસે તો પાપ કેરવાનું સાધન જ નથી. હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું? ઈન્દ્રિયોના માધ્યમ વગર કોઈ કામ થઈ શકે ખરું?

ભગવાને આ સાભળીને હસીને કહ્યું : વસ્તુતઃ પાપને માટે તમે બને જવાબદાર છો. શરીર પર બધારે આત્મા સત્વાર રઈ બળ છે, ત્યારે બનેના સહયોગથી જ પાપ કે પુન્યનો જન્મ થાય છે!

— રોહત્સોય

આથી હૃદય પોતાને ઓળખે છે માટે જ તે બંને છે કે તેની એક પરિપૂર્ણ કૃતાર્થતા અનંતમાં રહેલી છે. ઇચ્છા કેવળ તેની બાહ્ય છે જ એમ નહિ, બીજી બાહ્ય છે પણ છે—બીજી બાહ્ય છે ઇચ્છા ન હોત તો તે એક પણ પણ રહેત નહિ—આટલી કણી નેટ્યું પણ રહેત નહિ નેથી શ્વામોચ્છ્વાસ રૂપ પ્રાણની ક્રિયા પણ ચાલી શકે. એટલા માટે જ ઉપનિષદે આટલા જોરપૂર્વક કહ્યું છે કે “એ શ્વેવાન્યાઃ કઃ પ્રાણ્યાઃ યદેવે આકાશ આનન્દો ન સ્વાહ, એવ શ્વેવાનન્દયતિ” કાણ શરીરની મેદા કરત, કાણ પ્રાણ ધારણ કરત, જે આકાશમાં આનંદ ન હોત—એ જ આનંદ આપે છે.

ઈચ્છાની સાથે ઇચ્છાના સબંધમાં દ્વિતીયું કામ પ્રાર્થના કરે છે. જે ઇચ્છાની વચ્ચે જ જે વિચ્છેદ છે તે વિચ્છેદ ઉપર વ્યાકુળવૈશી જીવી છે પેવી પ્રાર્થના—દ્વિતી. એથી અસાધારણ હિ મતપૂર્વક વૈશ્ણવો કહે છે કે, જગતના નાનાવિધ સૌન્દર્યમાં ભગવાનની બંસરીના જે સૂર વાગી જોડે છે તે કેવળ આપણે માટેની પ્રાર્થના છે, આપણા હૃદયને તેઓ એ અનિર્વચનીય સંગીત દ્વારા ઠાક મારવા ઇચ્છે છે, માટે જ તો એ સૌન્દર્યસંગીત આપણા હૃદયની વિરહવેદનાને જગાડી દે છે.

તે ઇચ્છામય આવે મધુર સ્વરે જ્યાં આપણી ઇચ્છાને ઇચ્છે છે ત્યાં તેમના બધા જોરને તેમણે એકદમ સંકેલી લીધું છે. જે પ્રયત્ન જોરથી તેમણે સૂર્યમંડળને સૂર્યની સાથે અગ્રેધરપે બાધી દીધું છે, તે જોરનો

લેશ પણ અહીં નથી—તેથી જ આવા ઠરુણ, આવા મધુર મૂરે, આવા વિવિધ વિચિત્ર રમે બસરી વાગે છે. આદવાનનો કોઈ અંત નથી.

તેમના આવા આદવાનથી આપણી મનની પ્રાર્થના પણ શું અગી નહિ જોડે? તે શું પોતાના વિરહના ધૂળના આસન ઉપર આગ્રોહીને રડી નહિ જોડે? અસત્ય, અધકાર અને મૃત્યુના નિરાનંદ નિર્વાસનમાથી અભિસારયાત્રાને વખને આ પ્રાર્થનાદ્વારી જ શું પોતાની કપતિ દીપશિખા લઈ ને આપણને રસ્તો બનાવતી નહિ ચાલે?

જ્યાં મુધી આપણને હૃદય છે, જ્યાં મુધી પ્રેમસ્વરૂપ ભગવાન પોતાના નાનાવિધ સૌન્દર્ય વડે આ જગતને આનંદનિરેતન બનાવી શણગારે છે, ત્યાં મુધી તેમની સાથે મિલન થયા વગર માણસની વેદના શી રીતે મટવાની છે? ત્યાં મુધી કયું સંદેહકોર જાનાભિમાન માણસની પ્રાર્થનાને અપમાનિત કરીને પાછી કાઢી શકે એમ છે?

આપણી પ્રાર્થના વિશ્વમાનવના અંતરની પકશ્યામાથી વ્યાકુળ શતદક્ષની પેડે તેના સમસ્ત જલરાશિના આવરણને ઢંડસેલી દઈને પ્રકાશ તરફ મુખ જીરું કરે છે, પોતાના બધા સૌરજને અને શિશિરાશ્રસિજ સૌન્દર્યને ઉઘાડી દઈને કહે છે,—
“અચ્છો મા સદગમય, તમસો મા જ્યૌતિર્ગમય, મૃત્યો-મર્મમૃત ગમ્ય” માનવહૃદયની આ પરિપૂર્ણ પ્રાર્થનાના પૂજાઉપહારને મોઢ કળીને તિરસ્કાર કરી શકે એવી મોટી ભયકર શુષ્કતા કેનામાં છે?

એક વાર માનનીના શરીર અને આત્મા વચ્ચે વિવાહ બગ્યો શરીરે તેજથી કયું - હું તો જડ છું, માટીનો પીડ માત્ર! પછી હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું?

આત્મા ચૂપ કેવી રીતે રહે? બોલી જોડે: મારી પાસે તો પાપ કેરવાનું સાધન જ નથી. હું પાપ કેવી રીતે કરી શકું? ઈન્દ્રિયોના માધ્યમ વગર કોઈ કામ થઈ શકે ખરું?

ભગવાને આ સાબળીને ઢસીને કહ્યું: વસ્તુતઃ પાપને માટે તમે બને જવાબદાર છો. શરીર પર જ્યારે આત્મા સવાર થઈ જાય છે, ત્યારે બનેના સહયોગથી જ પાપ કે પુન્યનો જન્મ થાય છે!

—ટોલ્સ્ટોય

બાળાને લખતા-વાચતા આવડતું નથી તેના બાપ કાશીરામની તે સૌથી મોટી પુત્રી તેની મા મરણ પામી ત્યારથી નર્મદાને આ કુટુંબે માતા તરફે અપનાવી નર્મદામાથી જ તેમના જીવન નિર્વાહનું ગાઢ ચાતવું એટલે સરસ્વતીને મન તો નર્મદા માતા સમાન હોય તે સ્વાભાવિક છે તેમા પૂર આવે તેથી પરિસ્થિતિમા કાઈ ફેર પડતો નથી મધ્ય પ્રદેશની સરકારે સરસ્વતીને પાયસો રૂપિયાનું ઈનામ આપ્યું છે કદાચ રાષ્ટ્રપતિજી પણ ૨૬ મી જાન્યુઆરીને આ બહાદુર બાળાની હિમત અને સાહસની કદર રૂપે સુવર્ણ ચંદ્રક આપે પરંતુ આમાંથી ધડા એ લેવાનો છે કે અમદાવાદ ખાસે સામયિકતાએ માઝા મૂકી ત્યારે અમદાવાદમા ઢાઈને ઉંચે આવી હિમત કેમ ન પ્રગળી ?

રશિયન અનાજ

આ વર્ષે અનાજ ઉત્પાદનનું ભાવિ બહુ જીજ્ઞાસુ છે અગિયાર કરોડ ટન અનાજ પાકશે એવી આગમી પણ થઈ રહી છે ફ્રેન્ચીસ સાહેબ તથા શિ દે સહેબ કેન્દ્રમા અન્ન ખાતાનો હવાલો સભાળે છે ત્યાં સુધી આકડાની ઈ દ્રઝાળ બહેનવવાનું કામ તો તેમને માટે સરળ રહેવાનું છે માત્ર લોકોને અનાજ આપવાની વાત આવશે ત્યારે રશિયાથી ૨૦ લાખ ટન અનાજ આયાત થવાનું છે તેમાંથી આપતું પડશે રશિયા સમયસર ભારતની મદદે આવી પહોંચે તે કદાચ તેની રાજધારી મુસ્કોવોગીરી હશે અમેરિકાના ઘઉં ખરીદી લેવામા ભારતની આંતરિક પરિસ્થિતિ નો પૂર્વ અભ્યાસ રશિયાને સૂચક બંધા હોય પરંતુ આપણે પરિસ્થિતિને ધરઆંગણે હલ કરવા અસમર્થ છીએ આટલાટલું અનાજ ઉત્પન્ન થતું હોવા છતાં અને ખેડૂતો પાસેથી હોરેકા બો બીતર તેમજ કાળા બજારમા ચાલુ જતું હોવા છતાં દેશની અદરનો કોઈ કાયદો કાળા બજારિયાઓને સ્પર્શ સુધ્ધા કરી શકતો નથી - કોઈની ધરપકડ થતી - સજ્જ થતી નથી એ પણ એક આશ્ચર્ય છે કોઈ જૂજ અપવાદ હશે પણ તે તો ગણતરીમા પણ આવી શકે તેમ નથી દેશમા કોઈ કાયદેસરની સરકારનું અસ્તિત્વ જ ન હોય

અથવા તો કાયદાને ઘોળીને પી જવાની આ લઘત વેપારી વર્ગે જીતી હોય - તમે તે કારણ હોય-આપણે અનાજ રશિયાનું જ ખાતું પડશે. અમેરિકા તેની સામે ઉરિકાઈ કરે તો અમેરિકાનું પણ ખાઈએ પરંતુ ઉરિયાગી ક્રાંતિના કળ સ્વરૂપે ભારતમા પાકેલું અનાજ ભારતવાસીઓને ન મળી શકે તેના જેવી વિચિત્રતા બીજી કોઈ નથી

હેન્ડ્રી કિસિન્જર

અમેરિકાના રોઝ કીપર્ટમેન્ટમાવી વિલિયમ રોઝર્સને હાથી કાઢવામા આ યા અને તેમનું સ્થાન હેન્ડ્રી કિસિન્જરને લેતું પડ્યું તં અમેરિકાની વૃદ્ધતી આજરોને બચાવવાનો એક ધરખમ ફેરફાર ગણી શકાય. રોઝર્સ સત્તાસ્થાને હતા ત્યારે પણ હેન્ડ્રી કિસિન્જરની સગખામણીમા કોઈ નોંધપાત્ર સિદ્ધિ તેમના પૂરે નોંધાનાનું જન્યમા નથી ભારતના પગદેખ ખાતામા દિનેશશી ગ નામ કાઢ્યું નહીં તેતું જ ભાવિ રોઝર્સનું થયું પરંતુ તેમના અનુયાયી માટે ભારે કપરો કાગ ચાની રચો છે વોટરગ્રાઈટ પ્રકરણે અમેરિકાના માનસનો કમળો લઇ લીધો છે અને ડેમોક્રેટ બહુ જોરમા છે ઉપરાષ્ટ્રપતિ થી એન્ડ્રુને પણ નારેણીભર્ષા સંબોગમા રાજીનામું આપતું પડ્યું. મધ્યપૂર્વમા ફાગી નીકળેના બુદ્ધથી અમેરિકા નાનુક સ્થિતિમા મૂકાઈ ગયેન છે એક તરફ ઈઝરાઈલનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા તેમજ સખ્યાબળમા ચડિયાતા આરબ રાષ્ટ્રો સામે ઝડપવા શત્રોની મદદ કરવી રહી તો બીજી તરફ આરબ રાષ્ટ્રો તરફથી મળતું તેન જો બંધ થાય તો પણ આફતનો પાયો નખાય છે, અને આરબોની શુભેચ્છા યુમાવવી પડે છે ચીન અને રશિયા સાથે સબ યો સુધારી લીધા પછી, કિસિન્જરનો સિદ્ધાંત દુનિયામા અમેરિકા, રશિયા અને ચીન એમ ત્રણ મહાસત્તાઓ વચ્ચે લાગવગના વિસ્તારો નક્કી કરીને વહેંચી લેવાને લગતો હોય તો તેમા નવાઈ પામવા જેવું નથી

ત્રણ સાથે- તેર તૂટે

ઈન્દિરાજી માટે છેલ્લા કેટલાક સમયથી ભારે

બાળાને લખતા-વાચતા આવડતું નથી તેના બાપ કાશીરામની તે સૌથી મોટી પુત્રી તેની મા મરણ પામી ત્યારથી નર્મદાને આ કુટુંબે માતા તરફ અપનાવી નર્મદામાથી જ તેમના જીવન નિર્વાહનું માફુ ચાલતું એટલે સરસ્વતીને મન તો નર્મદા માતા સમાન હોય તે સ્વાભાવિક છે તેમા પૂર આવે તેથી પરિસ્થિતિમા કાઈ ફેર પડેના નથી મધ્ય પ્રદેશની સરકારે સરસ્વતીને પાયસો રૂપિયાનું ઈનામ આપ્યું છે કદાચ રાષ્ટ્રપતિજી પણ રૂ. ૨૬ મી જન્મ-યુજારીને આ બાહાદુર બાળાની હિમત અને સાહસની કદર રૂપે સુવર્ણ ચક્ર આપે પરંતુ આમાથી થડો એ લેવાનો છે કે અમદાવાદ પાસે સામરમતીએ માઝા મૂકી ત્યારે અમદાવાદમા ગ્રાઇને ઠેયે આવી હિમત કેમ ન પ્રગળી ?

રશિયન અનાજ

આ વર્ષે અનાજ ઉત્પાદનનું ભાવિ બહુ જોજળું છે અગિયાર કરોડ ટન અનાજ પાકશે એવી આગાહી પણ થઈ રહી છે ફકરદીન સાહેબ તથા શિ દે સાહેબ કેન્દ્રમા અન્ન ખાતાનો હવાલો સભાળે છે ત્યાં સુધી આકાંક્ષાની ઈ દ્રઝાળ બહેનવાનુ કામ તો તેમને માટે સરવ રહેવાનુ છે માત્ર લોકોને અનાજ આપવાની વાત આવશે ત્યારે રશિયાથી ૨૦ લાખ ટન અનાજ આયાત થવાનું છે તેમાથી આપનું પડશે રશિયા સમયસર ભારતની મદદે આવી પહોચ્યું તે કદાચ તેની રાજધાની મુત્સદ્દીગીરી હશે અમેરિકાના ધડિ ખરીદી લેવામા ભારતની આતરિક પરિસ્થિતિ નો પૂર્વ અગ્રાસ રશિયાને સૂચક બંધા હોય પરંતુ આપણે પરિસ્થિતિને ધરઆગળે હલ કરવા અસમર્થ છીએ આટઆટનું અનાજ ઉત્પન્ન થતું હોવા છતાં અને ખેડૂતો પાસેથી છોર્યાક બો બીતર તેમજ કાળા બખરમા ચાલ્યું જતું હોવા છતાં દેશની અદરને કોઈ કાયદો કાળા બખરિયાઓને સ્પર્શ સજા કરી શકેતો નથી - કોઈની ધરપકડ થતી - સજા થતી નથી એ પણ એક આશ્ચર્ય છે કોઈ જૂજ અપવાદ હશે પણ તે તો ગણતરીમા પણ આવી શકે તેમ નથી દેશમા કોઈ કાયદેસરની સરકારનું અસ્તિત્વ જ ન હોય

અથવા તો કાયદાને ધોળીને પી જવાની આ લજ્જ વેપારી વર્ગે જંગલી હોય - તમે તે કારણ હોય-આપણે અનાજ રશિયાનું જ ખાનું પડશે. અમેરિકા તેની સામે હરિકાઈ કરે તો અમેરિકાનું પણ ખાઈએ પરંતુ હરિયાગી ક્રાંતિના ક્ષણ સ્વરૂપે ભારતમા પાક્યું અનાજ ભારતવાસીઓને ન મળી શકે તેના જેવી વિચિત્રતા બીજી કોઈ નથી

હેન્ડ્રી કિસિન્જર

અમેરિકાના રોઝ ડીપાર્ટમેન્ટમાવી વિલિયમ રોજર્સને હાકી કાઢવામા આ યા અને તેમનું સ્થાન હેન્ડ્રી કિસિન્જરને લેવું પડ્યું તં અમેરિકાની તટ્તા આગળને બચાવવાનો એક ધરખમ ફેરફાર ગણી શકાય. રોજર્સ સત્તાસ્થાને હતા ત્યારે પણ હેન્ડ્રી કિસિન્જરની સગખામણીમા કોઈ નોંધપાત્ર સિદ્ધિ તેમના પછે નોંધાનાનું જણ્યમા નથી ભારતના પાદેજ ખાતામા દિનેશ્વરીગ નામ કાઢ્યું નહીં તેવું જ ભાવિ રોજર્સનું થયું પરંતુ તેમના અનુયાયી માટે ભારે કપરો કાગ ચાની રમ્બો છે વોલ્ટર ઈટ પ્રકરણે અમેરિકાના માનસનો કમળો લઇ લીધો છે અને ડેપાર્ટમેન્ટ બહુ જોરમા છે ઉપરાષ્ટ્રપતિ થી એજ્યુને પણ નાનેરીલયા સંજોગમા રાજીનામું આપવું પડ્યું. મધ્યપૂર્વમા ફાગી નીકળેના યુદ્ધથી અમેરિકા નાનુક સ્થિતિમા મૂકાઈ ગયેન છે એક તરફ ઈઝરાઈલનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા તેમજ સખ્યાબળમા ચડિયાતા આરબ રાષ્ટ્રો સામે ઝુમવા શસ્ત્રોની મદદ કરતી રહી તો બીજી તરફ આરબ રાષ્ટ્રો તરફથી મળતું તેન જો બંધ થાય તો પણ આફતનો પાયો નખાય છે, અને આરબોની શુભેચ્છા યુમાવવી પડે છે ચીન અને રશિયા સાથે સબ વો મુધારી લીધા પછી, કિસિન્જરનો સિદ્ધાંત દુનિયામા અમેરિકા, રશિયા અને ચીન એમ ત્રણ મહાસત્તાઓ વચ્ચે લાગવગના વિસ્તારો નક્કી કરીને વહેંચી લેવાને લગતો હોય તો તેમા નવાઈ પામવા જેવું નથી

ત્રણ સાંધે-તેર તૂટે

ઈન્દરાજી માટે છેલ્લા કેટલાક સમયથી ભારે

ખાતા નથી ? એટલે અમે જ્યારે કોઈકોવા પીવાનું કહીએ છીએ ત્યારે કોઈ કંપનીના એજન્ટ (કમીશન) તરીકે બોલતા નથી પણ કોઈકોવાની સસ્તી જાતનું ઉત્પાદન કરી, સોડાના ભાવે લોકોને મળે તેવી એક સમાજવાદી રચનાનું નમ્રભાવે સૂચન કરીએ છીએ. અને તે શીશીઓમાં ભરવાનું પાણી ભાદરમાંથી જ લાવવું ! ખેડૂતો પણ ના નહીં પાડે. જે ખરેખર સડાનુભૂતિપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો અહીં દશવિંચ યોજનાઓ સહેલાઈથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. છેવટે કોઈકોવાની ખાલી બાટલીમાં ભાદરનું પાણી ભરીને પાંચ પૈસે વેચવાથી પણ પાણીનીતંગી દૂર થશે. છેવટે સૌ કોઈને નમ્ર વિનંતિ કે શેષમયસ્ત્રીના તુકાઓ સમજીને આને કોઈ ધુલારી ન કાઢે-નહીતર ઉનાળામાં માથે યોજાળ એહીને પોક મૂકવાનો વખત આવવાનો છે !

ભારતના આંખમીંચામણા

અરબ-યહૂદી સંઘર્ષમાં આરબોના પક્ષે લેવામાં આપણી પરદેશ નીતિની તાર્કિકતા દષ્ટિગોચર થતી નથી. ઈઝરાઈલના અસ્તિત્વ માટે જવાબદાર કોણ ? યહૂદીઓએ કયા રહેવું ? કેટલી ભૂમિમા રહેવું ? ચોતરફ કબજાગ્રહ આરબ રાષ્ટ્રોથી ઘેરાયેલા ઈઝરાઈલે સ્વ બચાવ માટે ભારતનું ધોરણ અપનાવવું ? ભારતે જેમ જીતેલો પ્રદેશ પાકિસ્તાનને આપી દીધો-યુદ્ધ કેહીએ પણ સોંપી દીધા અને હવે પણ પાકિસ્તાન યુદ્ધ કરવા થનગને ત્યારે તેની કદમપોશી કરવી એવું ઈઝરાઈલે પણ કરવું ?

ખીજ વાત. આરબરાષ્ટ્રોએ ભારત માટે ક્યારેય સાચા હૃદયની સહાનુભૂતિ બતાવી છે ? બંગલા દેશના સર્જન વખતે એક પણ આરબ રાષ્ટ્રે પાકિસ્તા-

નને વખોડ્યું હતું ? યુનોમાં જ્યારે જ્યારે ભારતના ઉમેદવાર સામે પાકિસ્તાનનો ઉમેદવાર લેખો હોય ત્યારે આરબરાષ્ટ્રોના મત પાકિસ્તાનને નથી મળ્યા ? ચાલુ યુદ્ધમાં પાકિસ્તાને ક્યારેય ભારતની જેમ ઈઝરાઈલની વિરુદ્ધ નિવેદન કયું ? છે ? તેને બદલે જુતો સાહેબ ઈરાનના શાહ પામે દોડી જઈ મધ્યપૂર્વના મામલામા તટસ્થ રહેવાની ઘોષણા નથી કરી ? શા માટે રશિયાની સાથે સાથ આરબોની તરફેણમાં અને ઈઝરાઈલ વિરુદ્ધ નિવેદનો બહાર પાડ્યા નેતેઈએ ? ૧૯૬૭ની સરહદનું આપણથી યુદ્ધવિરામની શરત તરીકે કેમ કહેવાય ? રશિયાને તો ફેરવી તોળતા આવડે છે-કોસિગિન બે વાર સામે ચાલીને ઢેરો જઈ આવ્યા. અમેરિકા અને રશિયાને પોતે મહાસત્તા છે તે જોરે પોતપોતાના લાગમગના વિસ્તારો ટકાવી રાખવામાં રસ છે. ભારતને માટે આવું કોઈ છે ? આરબરાષ્ટ્રો તેવના ભાવ વધારામાંથી ભારતને મુક્તિ આપવાના છે ? અથવા યુરોપ-અમેરિકા જતુ તંત્ર ભાગતને આપશે ?

ભારતની પરદેશનીતિ મધ્યપૂર્વમાં સાત જખરડો વાળે છે અને વાસ્તવિકતા પ્રત્યે આખ-મિચામણા કરીને જે નવી તેને પકડી રાખવા માંગે છે. આપણે ચીનની જેમ તટસ્થ શા માટે ન રહીએ ? ચીન જેવા રાષ્ટ્રે પણ યુદ્ધ વિરામના યુનોના આદેશમાં મતદાનમાં ભાગ ન લીધો તે સૂચક છે. નહીતર ચીન પણ આરબોની જ તરફેણ કરે છે. ઈઝરાઈલ જેવા નાનકડા અને બહાદુર રાષ્ટ્ર માટે વાસ્તવિક નીતિ અખત્યાર કરવી ભારત માટે જરૂરી છે. ધર્મકાનૂની આરબો ભારત માટે હિતાવદ છે એવું જે સાબિત થઈ શકતું હોય તો તે એક જુદી વાત છે, કેમકે પરદેશનીતિ આખા રાષ્ટ્રના હિત માટે નક્કી થતી હોય છે.

*

કળના પ્રવાહને કોઈ અટકાવી શકતું નથી એ ખરું, પરંતુ એ કાળપ્રવાહમાં શરીર ધવાય અને આત્મા તથા અંતરની શક્તિઓ ન ધસાય તેની કાળજી તો અવશ્ય રાખી શકાય. જીવંતને અનંતની એક યાત્રા થયીએ તો આમ કરવાનું મુશ્કેલ નથી.

ખાતા નથી ?' એટલે અને જ્યારે કોઈકોલા પીવાનું કહીએ છીએ ત્યારે કાંઈ કંપનીના એજન્ટ (કમીશન) તરીકે ખોલતા નથી પણ કોઈકોલાની સસ્તી જાતનું ઉત્પાદન કરી, સોડાના ભાવે લોકોને મળે તેવી એક સમાજવાદી રચનાનું નમ્રભાવે સૂચન કરીએ છીએ. અને તે શીશીઓમાં ભરવાનું પાણી ભાદરમાંથી જ લાવવું ! ખેડૂતો પણ ના નહીં ખાડે. જે ખરેખર સડાનુભૂતિપૂર્વક વિચારવામાં આવે તો અહીં દર્શાવેલ ચોજનાઓ સહેલાઈથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. છેવટે કોઈકોલાની ખાલી બાટલીમાં ભાદરનું પાણી ભરીને પાંચ પૈસે વેચવાથી પણ પાણીની તંગી દૂર થશે. છેવટે સૌ કોઈને નમ્ર વિનંતિ કે શોખચક્ષીના તુકાઓ સમજીને આને કોઈ ધુતકારી ન કાઢે—નહીંતર ઉનાળામાં માથે ચોક્કાળ એક્ષીને પોક મૂકવાનો વખત આવવાનો છે !

ભારતના આંખમીઆમણા

આરબ—યહૂદી સંઘર્ષ મારે આરબોના પક્ષ લેવામાં આપણી પરદેશ નીતિની તાર્કિકતા દષ્ટિગોચર થતી નથી. ઈઝરાઈલના અસ્તિત્વ માટે જવાબદાર કોણ ? યહૂદીઓએ કયા રહેવું ? કેટલી ભૂમિમાં રહેવું ? ચોતરફ કંઝનબંધ આરબ રાષ્ટ્રોથી ઘેરાયેલા ઈઝરાઈલે સ્વ-જન્યાવ માટે ભારતનું ધોરણ અપનાવવું કે ભારતે જેમ જીતેલો પ્રદેશ પાકિસ્તાનને આપી દીધો—યુદ્ધ કેહીએ પણ સોંપી દીધો અને ઠીકે પછી પાકિસ્તાન યુદ્ધ કરવા ધન્યને ત્યારે તેની કદમપોશી કરવી એવું ઈઝરાઈલે પણ કરવું ?

ખીજી વાત. આરબરાષ્ટ્રોએ ભારત માટે ક્યારેય સાચા હૃદયની સડાનુભૂતિ બતાવી છે કે જંગલા દેશના સર્જન વખતે એક પણ આરબ રાષ્ટ્રે પાકિસ્તા-

નને વખોડ્યું હતું ? યુનેમાં જ્યારે જ્યારે ભારતના ઉપેદવાર સામે પાકિસ્તાનનો ઉમેદવાર બોલો દેખ ત્યારે આરબરાષ્ટ્રોના મત પાકિસ્તાનને નથી મળ્યા ? ચાલુ યુદ્ધમાં પાકિસ્તાને ક્યારેય ભારતની જેમ ઈઝરા-ઈલની વિરુદ્ધ નિવેદન કયું ? છે ? તેને બદલે જૂનો સાહેબ ઈરાનના શાહ પામે દોડી જઈ મધ્યપૂર્વના મામલામાં તટસ્થ રહેવાની ઘોષણા નથી કરી ? શા માટે રશિયાની સાથે સાથ આરબોની તરફેણમાં અને ઈઝરાઈલ વિરુદ્ધ નિવેદનો બહાર પાડવા નોંંછીએ ? ૧૯૬૭ની સરહદનું આપણાથી યુદ્ધવિરામની, શરત તરીકે કેમ કહેવાય ? રશિયાને તો ફેરવી તોળતા આવડે છે—કોસિગિન બે વાર સામે ચાલીને ડેરા જઈ આવ્યા. અમેરિકા અને રશિયાને પોતે મહાસત્તા છે તે જોરે પોતપોતાના લાગરગતા વિસ્તારો ટકાવી રાખવામાં રસ છે. ભારતને માટે આવું કાંઈ છે ? આરબરાષ્ટ્રો તેવના ભાવ વધારામાંથી ભારતને મુક્તિ આપવાના છે ? અથવા યુરોપ—અમેરિકા જતું તંત્ર ભારતને આપશે ?

ભારતની પરદેશનીતિ મધ્યપૂર્વમાં સાત જગરો વાળે છે અને વાસ્તવિકતા પ્રત્યે આંખ—મિચામણા કરીને જે નવી તેને પકડી રાખવા માંગે છે. આપણે ચીનની જેમ તટસ્થ શા માટે ન રહીએ ? ચીન જેવા રાષ્ટ્રે પણ યુદ્ધ વિરામના યુનેના આદેશમાં મતદાનમાં લાગ ન લીધો તે સૂચક છે. નહીંતર ચીન પણ આર-બોની જ તરફેણ કરે છે. ઈઝરાઈલ જેવા નાનકડા અને બહાદુર રાષ્ટ્ર માટે વાસ્તવિક નીતિ અપભ્રંશ કરવી ભારત માટે જરૂરી છે. ધર્મકાનૂનો આરબો ભારત માટે હિતાવદ છે એવું જો સાબિત થઈ શકતું હોય તો તે એક જુદી વાત છે, કેમકે પરદેશનીતિ આખા રાષ્ટ્રના હિત માટે નક્કી થતી હોય છે.

કાળના પ્રવાહને કોઈ અટકાવી શકતું નથી એ ખરું, પરંતુ એ કાળપ્રવાહમાં શરીર ધવાય અને આત્મા તથા અંતરની શક્તિઓ ન ધસાય તેની કાળજી તો અવશ્ય રાખી શકાય. જીંદગીને અનંતની એક યાત્રા ગણીએ તો આમ કરવાનું મુશ્કેલ નથી.

ચરિતર તો ભારે વિચિતર છે એક પાથી આવા રાગ્ય કરે છે તો ખીજી પા મોઢનદાદા જેવા માણસે ય પેદા કરે છે ભાતની આખે તો લોહી નિતાવરતુ જ બાકી રાખ્યું.

મેજી મહિના થયા અકવાડિયે કે બહુ તો જખવાડિયે મોઢનલાન હોકરાને લઈને રૂડી પામે જતા હવે તો દવાએ પોતાનું જોર બતાવવા માડ્યું હતું રૂડી હસતી 'દાદા, અમારી નાતમા બેડી માટે આનું કાષ્ટ ન કરે મારી અને એની સાત પેઢીમા કોઈએ બેરીને આટનું માખણ નહિ ખવડાવ્યું હોય અને તેય પાણુ બે મહિનામા'

ભાનુ ય આજ તો રાજી હતો 'મારી ને તારી જ વાત ત્યાં કરીશ કે દાદાની ય કે વાત કરીશ ?' 'દાદાની વાત કરવા માટે તો મારે બીજાને જનમ લેવો પડે આ જનમે તો આ ચામડુ ઉતારી આનું તો ય નચુણી જ ગણ્યું.'

'મે શુ કરું છું ? મે તો ખાલી બેજી કોકાણે જીવ ચલાવી છે.'

'એ તો તમે એમજ બોલો બાકી તમે કોઈ ન કર્યું હોન ને કેવળ અમારા કુટુંબ પાસે જીભ રચ્યા હોત તો ય તમારો ઘણો ગણુ રહેત.'

જી મહિના થયા ને રૂડી સાવ સાજી થઈ એકાદ વર્ષ ગયું ને મોઢનલાવની છોકરીના લગન લીવા રૂડી અને ભાનુ બને એ તનતોડ કામ કર્યું સામાવળા વેવાઈની આખમા ય એ વસી ગયા બનેને તો ઘણા કોડ હતા બહેન માટે આવો સાડલો લઈએ અને આનું ધરેણુ લઈએ મોઢનલાલે બનેને એક દિ એ બાબત થોડો ઠપકો આપીને ના પાડી તમે કામ કરો છો એની હું ના પાડું છું ? હું તમારું મન ભાગવા માગતો નથી પાચ રૂપિયા આદલો આપજો. બાકી એથી વધારે હું લાકશ્ય નહિ રૂડી કે કહ્યું, 'અમે તમારું વેણુ રાખીએ પણ એક શરતે, તમારેય અમને કોઈ આપવાનું નહિ

'કબૂલ

બન વિદાયનો પ્રસંગ આ થો ત્યારે વાતા વરણમા બને કુટુંબોના સબધની મહેક પારખીને અથવા કોષ અકળ પ્રેરણાથી વેવાઈએ એમ્દમ ગાડીમાથી જીતરીને મોઢનલાવને કહ્યું, 'ક્યા છે પેના ભાનુ અને રૂડી ?

મોઢનલાને બેનારી મગાયા એમ્લે રૂડીના હાથમા કિમતી સાડયો અને ભાતના હાથમા પચીસ રૂપિયા મૂકના બનેને કોઈપણ બોતવા દીધા વિના કહ્યું, 'ખમરદાર, કોષ બોલ્યા છો તો આ રૂક વર ઘોડિયાની બેરાત છે'

મોઢનલાન કહે, 'મારાથી નો થાત એ તમે કરું

પેલા બે જીવ આનર્થમાથી બદાર જ આવ્યા ન હતા ભાતના ગળગળા મુખમાથી ઘોડીવારે શબ્દો આવ્યા, 'કોકા, તમે મને આવો જ ઓળખ્યો'

વેવાઈ બેટીને કહે, 'ગાડિયા, રખે માનતો કે છું તારી કિમત કરુ છું મારે એ છોકરો વધુ હોત તો એની વજુ સાડલો તો માગે ! એમજ આ ગણજો

ભાનુ અને રૂડી જ્યારે જ્યારે આ વાત સભારે છે ત્યારે હરખનું માર્યું એમનું હૃદય જીર્ણાઈ જતુ છે મહેક

હું અને ચપક બને એના ગામ ગયા હતા નહી બાજુ કરવા નીમળ્યા વાતચાતમા મે ચપકને કહ્યું 'ગામકામા માનવતાની મહેક ખુબ હોય એમ મે વારવાર સાબળ્યું છે તો કોઈ એનું મગે અથવા એવો કોઈ જાણુવા જેવો કોઈ પ્રસંગ હોય તા કહેજો' ચપક કહે, 'હવે તો ચૂટણી કુચલી, ગરીબી વગેરેને લીધે હોસાણરી એટલી વધી ગઈ છે કે અડી મહેકની વાત એકકોર મૂક, હવા ય નરવી રહી નથી, બધેય ગદવાડ'

ઘોડીવાડ પછી અમે એક મહારાજને આવતા ન્નેયા નદીથી નાઈને આવતા લાગ્યા ગળામા રુદાક્ષિના બેરખો લાખી ઘોળા દાદી ખસા પર બીનું પચિયુ ને

ચરિતર તો ભારે વિચિતર છે એક પાથી આવા રાજ્ય કરે છે તો ખીજ પા મોહનદાદા જેવા માણમે ય પેદા કરે છે ભાગની આખે તો લોહી નિતાવરણુ જ બાકી રાખ્યું.

મેનજી મહિના થયા અઠવાડિયે કે બહુ તો જખવાડિયે મોહનલાલ છોકરાને લઈને રડી પામે જતા હવે તો દવાએ પોતાનું જ્વર ખતાવવા માંડ્યું હતું રડી હસતી 'દાદા, અમારી નાતમા ભેંડી માટે આનું કાષ્ટ ન કરે મારી અને એની સાત પેઢીમા કાઈએ ભેંડીને આટનું માખણું નહિ ખવડાવ્યું હોય અને તેય પાણુ બે મહિનામા'

ભાનુ ય આજ તો રાજ હતો 'મારી ને તારી જ વાત થઈ કરીશ કે દાદાની ય કે વાત કરીશ ?' 'દાદાની વાત કરવા માટે તો મારે બીજો જનમ લેવો પડે આ જનમે તો આ ચામડુ ઉતારી આનું તો ય નચણી જ ગણાઉં'

'મે શું કયું છું ? મે તો ખાલી બેત્રણ કેકાણે જીલ ચલાવી છે'

'એ તો તમે એમજ બોલો બાકી તમે કાઈ ન કયું હોન ન કેવળ અમારા કુટુંબ પાસે જિભા રચ્યા હોત તો ય તમારો ઘણો ગણુ રહેત'

નજી મહિના થયા ને રડી સાવ સાજ થઈ એકાદ વર્ષ થયું ને મોહનલાલની છોકરીના લગન લીધા રડી અને ભાનુ બને એ તનતોડ કામ કર્યું સામાવાળા વેવાઈની આખમા ય એ વસી ગયા બનેને તો ઘણા કાંડ હતા બહેન માટે આવો સાડલો લઈએ અને આનું ધરણુ લઈએ મોહનલાલે બનેને એક દિ એ બાળત થોડો ઠપકો આપીને ના પાડી તમે કામ કરો છો એની હું ના જાણુ છું ? હું તમારું મન ભાગવા માગતો નથી પાચ રૂપિયા આલેલો આપજો. બાકી એથી વધારે હું લાઈશ નહિ રડી થે કહ્યું, 'અમે તમારું વેણુ રાખીએ પણ એક શરતે, તમારેય અમને કાઈ આપવાનું નહિ

'કબૂલ

જન વિદાયનો પ્રસંગ આ થો ત્યારે વાતા વરણમા બને કુટુંબોના સબધની મહેક પારખીને અથવા કાષ્ટ અકાળ ગ્રેરણથી વેવાઈએ એન્દમ ગાડીમાથી જિતરીને મોહનલાલને કહ્યું, 'કયા છે પેના ભાનુ અને રડી ?

મોહનલાલે બોનારી મગાવ્યા એન્દમે રડીના હાથમા કિમતી સાડીઓ અને ભાનુના હાથમા પચીસ રૂપિયા મૂકના બનેને કાઈપણુ બોલવા દીધા વિના કહ્યું, 'ખપરદાર, કાષ્ટ બોલ્યા છો તો આ ફક્ત વર ઘોડિયાની ખેરાત છે'

મોહનલાલ કહે, 'મારાથી નો થાત એ તમે કરું

પેલા બે જણુ આનર્થમાથી બહાર જ આવ્યા ન હતા ભાનુના ગગગગા મુખમાથી ઘોડીવારે ચમટી આવ્યા, 'કાકા, તમે મને આવો જ ઓગળ્યો'

વેવાઈ ભેટીને કહે, 'ગાડિયા, રખે માનતો કે હું તારી કિમત કરુ છું મારે એ છોકરો વધુ હોત તો એની વજુ સાડલો તો માગે ! એમજ આ ગણુજો

ભાનુ અને રડી બ્યારે બ્યારે આ વાત સભારે છે ત્યારે ઢરખનું માણું એમનું હૃદય લીનાઈ જાન છે મહેક

હું અને ચપક બને એના ગામ ગયા હતા નદી બાજુ ફરવા નીમ્યા વાતવાતમા મે ચપકને કહ્યું 'ગામકામા માનવતાની મહેક ખૂબ હોય એમ મે વારવાર સાંભળ્યું છે તો કાઈ એનું મગે અથવા એવો કાઈ જાણુવા જેવો કાઈ પ્રસંગ હોય તા કહેજો' ચપક કહે, 'હવે તો ચૂટણી કુચલી, ગરીબી વગેરેને લીધે હોસાટગરી એટલી વધી ગઈ છે કે અડી મહેકની વાત એકકાર મૂકે, હવા ય નરવી રહી નથી, બધેય ગદવાડ'

ઘોડીવાડ પછી અમે એક મહારાજને આવતા નોયા નદીથી નાહીને આવતા લાગ્યા ગળામા ડુદાક્ષિની ખેરખો લાખી ઘોળી દાદી ખભા પર બીનું પચિય ને

કારીગર

હું મેં દિવસ પટેલા એક કારખાનામાં ગયો હતો ત્યાં એના મેનેજર એક કારીગર સામે આગળી ચીંધતા અને બને તેટલા ધીમા સ્વરે કહ્યું 'આ ગજ બનો કારીગર છે આપુ કારખાનું એના ઉપર છે'.

'કાઈ એવ નથી ને?' 'કેમ ?'

મેં કેટલાક કારીગરો એવા જોયા છે કે કામ સરસ કરે છે પણ મેગવે છે સાધારણ મજૂર કરતાં ઓછું '

'કારણ ?'

'કારણ કે થોડું કમાય છે પછી વાલીકા દેખાતા જ નથી ખૂટે ત્યારે આવે ?'

મેનેજર હસી પડ્યા મેં પૂછ્યું 'કેમ હસ્યા ?'

'અમને આવા ઘણા કારીગરો મળ્યા છે એટલે જ નહિ પણ કેટલાકનો મિત્રજ પણ બારે હોય છે છતાં અમારે દુઝણી માયની લાત બની એ હિસામે એનો મિત્રજ સહન કરવો રહ્યો બાકી હું હમ્મે એમ્લા માટે કે આ કારીગરની પશુ તમે કહો છો તેવી સ્થિતિ છે પણ જરા જુદી રીતે'

'જુદી કય રીતે ?'

'આ માણસ આવે નિયમિત બીજી કાઈ એવ પણ નથી પણ એક ધર્મનો વળગાડ છે પેલા કારીગરને બોલાવીને કહે 'કેમ સાચું ને ? તને ધર્મ વળગો છે ને ? પેલો હસી પડ્યો

૫ ૨૭૬થી ચાનું

સડવાની ક્રિયા ગરમ દેશો કરતા થોડીક મોડી શરૂ થાય છે ત્યાં દહન કરેલા મડદાને એક અલવાડિયા પછી જોવામાં આવે છે તો તેમના દાઢી મૂંછના વાળ તથા નખ વધેલા માનૂમ પડે છે

મનુષ્યના આયુષ્યની હદ કેટલી છે ? આપણા પૂર્વજો એવી કામના કરતા હતા કે 'જીવેમ શરદ શતમ્-આપણે સો વરસ જીવીએ પરંતુ ગરીબી અને અજ્ઞાનને લીધે આજ હિંદુસ્તાનનું સરેરાશ આયુષ્ય ૩૩ વર્ષનું છે શિક્ષિત અને સમૃદ્ધ દેશોના લોકો પોતાના સરેરાશ આયુષ્યમાં વધારો કરી રહ્યા છે તેમનું સરેરાશ આયુષ્ય ત્રણસો વર્ષ પહેલાં આપણા નેટરુ જ હતું, પણ હવે તે ૬૫ થી ૭૦ ની વચ્ચે લાવી શકાય છે

'હું પૂરું સમજ્યો નહિ' મેં કહ્યું

'ઓવર ટાઈમ કે એક કાઈ કામ મને એ બધું બહુકેમોજન કે મદિંગ વગેરેમાં વાપરી નાખે' મેં પેના કારીગરને પૂછ્યું. 'કેમ પેના જમતો નથી ?'

'જમતો નહોત તો કાઈ ઓવર ટાઈમ કરત ?'

'પેનો બચાવો, મેન્ડ, વ્યાજ આ બવાની સમગ્રણ હોય તો ભવિષ્યમાં કેટકેટલા કામમાં એ આની શરૂ એનો પશુ ખ્યાન કરવો જોઈએ'

પેનો કારીગર મોડો, 'એ બધી ભાગ્યકામ પડવાની જરૂર નથી સાચ, કમારે ય કાઈનું અમૂઝી પડ્યું છે ? એના શમ્દા કરતા એના અવાજમાં શ્રદ્ધાનો રણોડ હતો

મેં મારો આગ્રહ ચાન ગાખ્યો, 'વ્યવસ્થા એક ચીજ છે ને બને તને ધર્મ વળગ્યો પણ કેટલાંને તો કેવી કેવી એમ વળગી હોય છે દારુ જુગાર વગેરે તો આ મધી ચેતનાઓનો પરિચય હોય તો એવી બચવા માણસ પ્રયત્ન કરે એમાથી કેમ્લાડના જીવન સુધરે એમાં મને શકા નથી'.

મેનેજરે કહ્યું, 'તમારી વાત સાચી છે આવી ચોજનાઓની સમગ્રણ આપણે આપ્યા કરવી જોઈએ તો મરણ માદગી, લગ્ન વગેરે પ્રસંગોએ માણસ આર્થિક નિરાધારી અનુભવે છે એ ઓછી અનુભવે'

જરૂરી ખોરાકનો અભાવ, વધારે પડતો માનસિક અથવા શારીરિક પરિશ્રમ, રોગિષ્ઠ વાતાવરણ-હવામાન, અનિયમિત જીવન તથા રોગો આપણા એક અથવા અનેક અંગોને કમજોર કરી દે છે શરીરને સ્વસ્થ રાખનારી આપણી હાર્મોન પ્રથિયો પોતાના કામમાં શિથિલ થઈ જાય છે અને શરીર પર અકબી જરા (જૂદાવસ્થા)ની હાથ પડવા લાગે છે, અને પરિશ્રમે આવે છે મૃત્યુ

આપણે અમર તો થઈ શકીએ એમ નથી, કારણ કે સામૂહિક રૂપે કામ કરનારા આપણા કોષોની વ્યવસ્થા જ એવી છે પરંતુ જો આખી માનવજાતિ સામૂહિક રૂપે યોગ્ય દિશામાં પ્રયત્ન કરે, તો મૃત્યુને સો નહીં પણ દોઢમે વર્ષ સુધી દૂર રાખી શકાય, એમાં સંદેહ નથી

કારીગર

હું મેં દિવસ ખોલા એક કારખાનામાં ગયો હતો ત્યાં એના મેનેજર એક કારીગર સામે આગળી ચીંધતા અને બને તેટલા ધીમા સ્વરે કહ્યું 'આ ગજ બનો કારીગર છે આપુ કારખાનું એના ઉપર છે'.

'કાઈ એવ નથી ને?' 'કેમ?'

મેં કેટલાક કારીગરો એવા જોયા છે કે કામ સરસ કરે છે પણ મેળવે છે સાધારણ મજૂર કરતાં ઓછું.

'કારણ?'

'કારણ કે થોડું કમાય છે પછી વાલીડા દેખાતા જ નથી ખૂટે ત્યારે આવે?'

મેનેજર ડસી પડ્યા મેં પૂછ્યું 'કેમ હસ્યા?'

'અમને આવ્યા ઘણા કારીગરો મળ્યા છે એટલે જ નહિ પણ કેટલાકને મિત્રજ પણ ભારે હોય છે છતાં અમારે દુઝણી માયની લાત બની એ હિસામે એનો મિત્રજ સહન કરવો રહ્યો બાકી હું હમ્યો એમના માટે કે આ કારીગરની પણ તમે કહો છો તેવી સ્થિતિ છે પણ જરા જુદી રીતે'

'જુદી કઈ રીતે?'

'આ માણસ આવે નિયમિત બીજી કાઈ એવ પણ નથી પણ એક ધર્મનો વળગાડ છે પેલા કારીગરને બોલાવીને કહે 'કેમ સાચું ને? તને ધર્મ વળગ્યો છે ને? પેલા ડસી પડ્યો

૫ ૨૭૬ થી ચાતું

સડવાની ક્રિયા ગરમ દેશો કરતા થોડીક મોડી શરૂ થાય છે ત્યાં દહન કરેલા મસદાને એક અહવાડિયા પછી જોવામાં આવે છે તો તેમના દાઢી મૂછના વાળ તથા નાખ વધેલા માનૂમ પડે છે

મનુષ્યના આયુષ્યની ઉંદ કેટલી છે? આપણા પૂર્વજો એવી કામના કરતા હતા કે 'જીવેમ શરદ શતમ્-આપણે સો વરસ જીવીએ પરંતુ ગરીબી અને અજ્ઞાનને લીધે આજ હિંદુસ્તાનનું સરેરાશ આયુષ્ય ૩૩ વર્ષનું છે શિક્ષિત અને સમૃદ્ધ દેશોના લોકો પોતાના સરેરાશ આયુષ્યમાં વધારો કરી રહ્યા છે તેમનું સરેરાશ આયુષ્ય ત્રણસો વર્ષ પહેલાં આપણા જેટલું જ હતું, પણ હવે તે ૬૫ થી ૭૦ ની વચ્ચે લાવી શકાય છે

'હું પૂરું સમજ્યો નહિ' મેં કહ્યું

'ઓવર ટાઈમ કે એક કાઈ કામ મળે એ બધું બહુકેમોજન કે મદિંગ વગરેમાં વાપરી નાખે.' મેં પેના કારીગરને પૂછ્યું. 'કેમ પેના ગમતો નથી?'

'ગમતો નહોત તો કાઈ ઓવર ટાઈમ કંઈ?'

'પેના બચાવેલા, મેન્ડ, વ્યાજ આ બધાની સમજણ હોય તો ભવિષ્યમાં કેટકેટલા કામમાં એ આની શરૂ એનો પણ ખ્યાન કરવો જોઈએ'

પેના કારીગર મોઝો, 'એ બધી લાજગડમાં પડવાની જરૂર નથી સાગ, કનારે ય કોઈનું અગ્રી પડ્યું છે? એના શમ્દા કરતા એના અવાજમાં શમ્દાને રણોડો હોતો

મેં મારો આગ્રહ ચાત ગખ્યો, 'વ્યવસ્થા એક વીજ છે ને બને તન ધર્મ વળગ્યો પણ કેટલાકને તો કેરી કેરી એમ વગરો હોય છે દારૂ જુગાર વગરે તો આ મધી ચોનાઓનો પરિચય હોય તો એવી બચવા માણસ પ્રયત્ન કરે એમાંથી કેમવાકના જીવન સુધરે એમાં મને શકા નથી'.

મેનેજરે કહ્યું, 'તમારી વાત સાચી છે આવી ચોજનાઓની સમજણ આપણે આપ્યા કરવી જોઈએ તો મરણ માદગી, લગ્ન વગરે પ્રસંગોએ માણસ આર્થિક નિરાધારી અનુભવે છે એ ઓછી અનુભવે'

જરૂરી ખોરાકનો અભાવ, વધારે પડતો માનસિક અથવા શારીરિક પરિશ્રમ, રોગિષ્ઠ વાતાવરણ-હવામાન, અનિયમિત જીવન તથા રોગો આપણા એક અથવા અનેક અંગોને કમજોર કરી દે છે શરીરને સ્વસ્થ રાખનારી આપણી હામેર્ન પ્રક્રિયા પોતાના કામમાં શિથિલ થઈ જાય છે અને શરીર પર અકાળે જરા (જૂઠાવસ્થા)ની ઝાંચ પડવા લાગે છે, અને પરિણામે આવે છે મૃત્યુ

આપણે અમર તો થઈ શકીએ એમ નથી, કારણ કે સામૂહિક રૂપે કામ કરનારા આપણા કોષોની વ્યવસ્થા જ એવી છે પરંતુ જો આખી માનવજાતિ સામૂહિક રૂપે યોગ્ય દિશામાં પ્રયત્ન કરે, તો મૃત્યુને સો નહીં પણ દોઢમે વર્ષ સુધી દૂર રાખી શકાય, એમાં સંદેહ નથી

પરતુ જોને આખો જ હાથ બળી ગયો હોય અને પોતાના સ્થાને નવા ઢોરોને જન્માવનારા ડોરો પણ બળી ગયા હોય તો મનુષ્ય જેવા વિશિષ્ટ જીવમાં એવી શક્તિ નથી કે જેની આખો હાથ ફરીથી નવો ઉગાડી શકે જોકે નીચની કક્ષાના પ્રાણીઓમાં એ શક્તિ હજુ પણ રહેલી છે ગરોળીની પૂછડી કપાઈ ગય છે તોપણ ફરી આવી ગય છે કરચનાના જડબા તૂટી ગયા પછી નવેસરથી જીવી આવે છે

જીવનનો જ્યારે પ્રારંભ થયો અર્થાત્ સાધારણ રાસાયનિક દ્રવ્યોના સંયોગ, ગરમી તથા ભઝપડકરણોના પ્રભાવથી જ્યારે સૌથી પહેલા પ્રોટોપ્લાઝમનો જન્મ થયો ત્યારે પ્રાણીઓ માન એક જ ડોરોના બનેલા હતા આ એક ઢાંચના પ્રાણીઓ વાસ્તવમાં અમર હતા પછી તે એકેક કોષ ભેગા મળીને બબ્બે ઢાંચના પ્રાણીઓ થયા બેમાથી ચાર અને ચારચાર કોષવાળા મળીને સોળ સોળ કોષવાળા પ્રાણીઓ થયા પણ આમ થવા છતાં મૂળ કોષ કદી નાશ ન થયો

ધીમે ધીમે આ ઢોરોના સંગઠનરૂપ અવયવોમાં પ્રજ્વલિતો ઉપનન્ન થઈ, અનેક અવયવો ભગા થયા અને જુદા જુદા ડોરો વચ્ચે કામ વહેંચાઈ ગયું

આ પ્રજ્વલિતોને લીધે એક સરળતા એ થઈ કે કામ ખૂબ સારી રીતે ચાનવા લાગ્યું પણ પ્રથમ દરેક કોષ જે સ્વાવલંબી હતો તે સ્વાવલંબીપણમાં ક્ષતિ આવી ગઈ કલ્પના કરો કે એક સુધાર, એક જીંદગી અને એક કડિયો વચ્ચે મળીને એક મકાનનું કામ શરૂ કર્યું આ જણે જ્યાં સુધી પાતપોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે ત્યાં સુધી મકાનનું કામ બરાબર ચાલે છે પણ નજીકથી જો એક પણ દારૂ પીને પોતાના કામમાં પ્રમાદી બની ગય તો મકાનનું બધું કામ બધ પડી ગય છે

આ જ સ્થિતિ વનસ્પતિ તથા પ્રાણીઓની છે કેટલાક કારણોને લીધે જો ફેફસાનું કામ બરાબર ન ચાલે તો લોહી શુદ્ધ બનતું નથી અને આખા શરીરમાં ઓક્સિજન તથા પોષણ પહોંચાડવામાં અને ઝેરી દ્રવ્યો પાછા લાવવામાં વિશેષ પડે છે અને ફેફસાં જો અત્યંત જતા સારા ન થાય તો આખા

શરીરનું મૃત્યુ થાત છે આ પ્રકારે એક નરી પ્રજ્વલિતો પ્રારંભ થાય છે એક કોષવાળા પ્રારંભના પ્રાણીઓ અમર હતા, કારણ કે તે આત્મનિર્ભર હતા, ખીજ ઉપર આધાર રાખનારા ન હતા. તેઓ મરતા ન હતા, પણ વહેંચાઈ જતા હતા. જ્યારે સામૂહિક જીવન જીવવાની પ્રજ્વલિત શરૂ થઈ ત્યારે શરીરને અહીંથી ત્યાં લઈ જવું, પોતાનો ખોરાક સોધી કાઢવો, તેને રાખવો, આત્મરક્ષા કરવી તથા સત્તાન ઉત્પન્ન કરવું વગેરે જુદા જુદા કામો જુદા જુદા ડોરોએ લઈ લીધા

જુદા જુદા કામ કરનારા અંગોમાં કેટલાક વધારે મહત્વના અને કેટલાક ઓછા મહત્વના હોય છે મનુષ્યના જો બને હાથ અથવા બને પગ કપાઈ ગય તો તેનું મૃત્યુ નથી થતું, પરંતુ જો હૃદય, ફેફસાં અથવા મગજમાં નાશ થાય તો વત્તા-ઓછા સમયમાં તેનું મરણ જ નીપજે

ખીજ પણ એક વાત બાજુવા જેવી છે હમણાં થોડા વખત પહેલાં અમારો પાંડોશી રામદાસ મરી ગયો એક-બે કનાકના તો તેની હાડકા બાંધવામાં આવી અને તેને સ્મશાનમાં લઈ જઈ અગ્નિદાહ આપવામાં આ યો હવે આપણે ખરું જોઈએ તો તેનું આખું શરીર મરી ગયું નહોતું, પણ એ શરીરના કેટલાક જરૂરી અંગ-પ્રત્યંગ મરી ગયા હતા હું એમ કહેવા નથી માગતો કે રામદાસ ફરીથી જીવતો થઈને તેના પરિવારને હજુ પણ મળી શકે કહેવાતો મુઠ્ઠો એ છે કે, શરીરના કેટલાક અંગોના મૃત્યુને લીધે બાકીના અંગોએ પણ શરીરને સાથ આપવો છોડી દીધો હતો પણ એ વખતે શરીરના બધા જ અંગોનું મૃત્યુ થતું ન હતું

જો રામદાસના 'મૃત્યુ' પછી થોડા કનાકામાં તેની આખોના ડોળા કાઢી લેવાય તો તે કોઈ ખીજ રોગીની આમમાં લગાડી શકાય એવી જ રીતે તેની ચામડી તથા હાડકા પણ ખીજ જીવતા માણસના શરીરમાં ભેસાડીને ઉપયોગમાં લઈ શકાય, કારણ કે તે 'જીવતા' હતા સાધારણ રીતે આપણે જોને 'મૃત' કહીએ છીએ તેના અનેક અંગ-પ્રત્યંગ મૃત્યુ પછી પણ પોતાનું કામ કરતા રહે છે કડા દેશીમાં મડાનાં

[અનુ પ. ૨૭૪

પરતુ જેને આખો જ હાથ બળી ગયો હોય અને પોતાના સ્થાને નવા થોડેને જન્મવાનારા કોપો પશુ બળી ગયા હોય તો મનુષ્ય જેવા વિશિષ્ટ જીવમાં એવી શક્તિ નથી કે જેની આખો હાથ ફરીથી નવો ઉગાડી શકે. ભેદ નીચની કક્ષાના પ્રાણીઓમાં એ શક્તિ હજુ પશુ રહેલી છે. ગરોળોની પૂછડી કપાઈ જાય છે તો પશુ ફરી આવી જાય છે. કરચનાના જડબા તૂટી ગયા પછી નવેસરથી ઊગી આવે છે.

જીવનનો બ્યારે પ્રારંભ થયો અર્થાત્ સાધારણ રાસાયનિક દ્રવ્યોનો સંયોગ, ગરમી તથા ઇલેક્ટ્રિકિટીના પ્રભાવથી બ્યારે સૌથી પહેલાં પ્રોટોપ્લાઝમનો જન્મ થયો ત્યારે પ્રાણીઓ માત્ર એક જ કોરોના બનેલા હતા. આ એક ટ્રાયના પ્રાણીઓ વાસ્તવમાં અમર હતા. પછી તે એકેક કોષ ભેગા મળીને બહુમે કોષના પ્રાણીઓ થયા. ગેમાથી ચાર અને ચારચાર કોષવાળા મળીને સોળ સોળ કોષવાળા પ્રાણીઓ થયા. પશુ આમ થવા છતાં મૂળ કોષ કદી નષ્ટ ન થયો.

ધીમે ધીમે આ ટ્રાયોના સંગઠનરૂપ અવયવોમાં પ્રવૃત્તિઓ ઉપનન્ન થઈ, અનેક અવયવો ભગા થયા અને જુદા જુદા કોપો વચ્ચે કામ વહેંચાઈ ગયું.

આ પ્રવૃત્તિઓને લીધે એક સરળતા એ થઈ કે કામ ખૂબ સારી રીતે ચાનવા લાગ્યું. પશુ પ્રથમ દરેક કોષ જે સ્વાવલંબી હતો તે સ્વાવલંબીપણમાં ક્ષતિ આવી ગઈ કલ્પના કરો કે એક સુધાર, એક લુહાર અને એક કડિયો ત્રણેએ મળીને એક મકાનનું કામ શરૂ કર્યું. આ ત્રણે બંધા સુધી પાતપોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે ત્યાં સુધી મકાનનું કામ બરાબર ચાલે છે. પશુ ત્રણમાંથી બે એક પશુ દારૂ પીને પોતાના કામમાં પ્રમાદી બની જાય તો મકાનનું બધું કામ બધ પડી જાય છે.

આ જ સ્થિતિ વનસ્પતિ તથા પ્રાણીઓની છે. કેટલાક કારણોને લીધે જે ફેફસાંનું કામ બરાબર ન ચાલે તો સોડી શુદ્ધ બનતું નથી અને આખા શરીરમાં ઓક્સિજન તથા પોષણ પહોંચાડવામાં અને ઝેરી દ્રવ્યો પાછા લાવવામાં વિશેષ પડે છે અને ફેફસાં જે આગળ જતા સારા ન થાય તો આખા

શરીરનું મૃત્યુ થાય છે. આ પ્રકારે એક ની પ્રવૃત્તિને પ્રારંભ થાય છે એક કોષવાળા પ્રારંભના પ્રાણીઓ અમર હતા, કારણ કે તે આત્મનિર્ભર હતા, ખીજા ઉપર આધાર રાખનારા ન હતા. તેઓ મરતા ન હતા, પશુ વહેંચાઈ જતા હતા. બ્યારે સામૂહિક જીવન જીવવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ ત્યારે શરીરને અલ્લીથી ત્યાં લઈ જતું, પોતાનો ખેરાક તોપી કાઢવો, તેને રાખવો, આત્મરક્ષા કરવી તથા સતત ઉપનન્ન કરતું વગેરે જુદા જુદા કામો જુદા જુદા કોપોએ લઈ લીધા.

જુદા જુદા કામ કરનારા અંગોમાં કેટલાક વધારે મહત્વના અને કેટલાક ઓછા મહત્વના હોય છે. મનુષ્યના જે બંને હાથ અથવા બંને પગ કપાઈ જાય તો તેનું મૃત્યુ નથી થતું, પરંતુ જે હૃદય, ફેફસાં અથવા મગજના નષ્ટ થાય તો વત્તા-ઓછા સમયમાં તેનું મરણ જ નીપજે.

ખીજા પશુ એક વાત બહુવા જેવી છે. હમણાં થોડા વખત પહેલાં અમારો પાંડેશી રામદાસ મરી ગયો એક-બે કનાકમાં તો તેની હાડકા બાધવામાં આવી અને તેને સ્મશાનમાં લઈ જઈ અગ્નિદાહ આપવામાં આયો હવે આપણે ખરું જોઈએ તો તેનું આખું શરીર મરી ગયું નહોતું, પશુ એ શરીરના કેટલાક જરૂરી અંગ-પ્રત્યંગ મરી ગયા હતા. હું એમ કહેવા નથી માગતો કે રામદાસ ફરીથી જીવતો થઈને તેના પરિવારને હજુ પશુ મળી શકે કહેવાનો મુદ્દો એ છે કે, શરીરના કેટલાક અંગોના મૃત્યુને લીધે બાકીના અંગોએ પશુ શરીરને સાથ આપવો છોડી દીધો હતો. પશુ એ વખતે શરીરના બધા જ અંગોનું મૃત્યુ થયું ન હતું.

જે રામદાસના 'મૃત્યુ' પછી થોડા કનાકોમાં તેની આખોના ડોળા કાઢી લેવાય તો તે કોઈ ખીજા રોગીની આખમાં લગાડી શકાય એવી જ રીતે તેની ચામડી તથા હાડકા પશુ ખીજા જીવતા માણસના શરીરમાં બેસાડીને ઉપયોગમાં લઈ શકાય, કારણ કે તે 'જીવતા' હતા. સાધારણ રીતે આપણે જોને 'મૃત' કહીએ છીએ તેના અનેક અંગ-પ્રત્યંગ મૃત્યુ પછી પશુ પોતાનું કામ કરતા રહે છે. હડા દેશમાં મહાદાન,

“તો શું કરું ?”

“નાના આયોજન કરશે જ નહીં. એમા માણસના રક્તને હલવવાની મૂકરાનું જાદુ જ નથી હોતું માટે મોટા આયોજન કરો.”

“કવી રીતે ?”

“જીમી આચાર્યો રાખો, મહાન સિદ્ધિના સ્વપ્ન કેળવો. યાદ રાખો કે ભુદ્ધિભર્યો ને ઉમદા નકશો કહી નાશ પામતો નથી. એને ભૌતિક આકાર આપતા આપણે ખતમ થઈ જઈએ તો આપણા પછી પણ એના તિખારો પ્રજ્વલિત રહી અન્યને આમ ત્રણ આપતો જ રહેશે.”

મારા પ્રવચનો અને લખાણોમા એક વિચાર મને ખૂબ બારપૂર્વક રજૂ કરવાનું મન થાય છે. માણસ નાનો રહી જાય છે, કારણ કે એના સ્વપ્ન નાના હોય છે. આયોજન નાનું અને સામાન્ય હોય તો પણ એનું જ સામાન્ય પરિણામ આવે ને ?

અલગત, મોટા આયોજન માટે એટલું જ વિશાળ સાહસ જોઈએ, કિનારા ઉપર જીભ રહેવાને બદલે મજબૂરમા જાતને ફગાવી દેવાની તૈયારી જોઈએ. સાહસના અનેક ક્ષેત્રોમા પોતાની આગવી પ્રતિભા પાથરનારા એક શ્રીમત પોતાનું વીર તૈયાર કરાવી રહ્યા હતા. એમણે પોતાના કાયદાસત્તાહકારને કહ્યું

“શરૂઆતમા જ લખો કે મારા પુત્રને હું મારો સાહસનો વારસો આપવા માગુ છું.”

“ખીજુ કાઈ ?”

“ખીજુ ખંડ પછી એને હું મારી અદાલત સમુદ્ધિ આપીશ તો પણ કદાચ એ એને જાળવી નહીં શકે. મારા ગરીબ પિતાએ મને માત્ર સાહસ ભાવનાનો જ વારસો આપેલો. એના પરિણામે જ અનેક ચકતી પડતીઓને અતિ હું આજની કક્ષાએ પહોંચી શક્યો.”

“તમે સાહસને આટલું બહુ મહત્ત્વ આપો છો ?”

“હા. સાહસમય જીવન જ જીવવા યોગ્ય જીવન છે. એની મહત્ત્વની વાત છે નીડરતા. ખીજ શું વિચારશે

એની એને પરવા નથી વિરુદ્ધ અભિપ્રાયો વચ્ચે પણ એ પોતાની યશ મુજબ જ ચાલતો ખીજ કહે તેમ કરતું જ એ વાત એ નહીં સ્વીકારે.”

‘તો .’

“એ પોતાની રીતે જ વિચારશે, ગમતા શે ખ જ કેળવશે, પોતાના અત કરવાના અવાજને જ અનુસરશે. ટાણુ ભલે ફાવે ત્યાં ફરે, આ એકવધીર સ્વેચ્છાએ જ વિદરશે.”

આવી સાહસભાવનાવાળો માણસ ગમે એટલો નિર્જાળ હોય તો પણ એ પગમા સળ જઈ રહેવાનો

આવા રોક લાઈ હતા. પોતાની નિર્જાળતાએ માટે એ હમેશા દુ:ખ અનુભવ કરતા એ કોઈ વાતનો નિર્ણય જ ન લઈ શકતા. એમને ગમતા એક લેખક પાસે એ ગયા તો એમણે પૂછ્યું :

‘તમારી તકલીફ શી છે ?’

‘હું મારી નિર્જાળતાએ લીધે હમેશા નિષ્ફળ જ ગઈ છું અને કાઈક ઉપાય મૂકવો.’

‘ઉપાય સાવ સારો છે કોઈ પણ દિસામે નિશ્ચયાત્મકતા કેળવો.’

‘એ શી રીતે બને ?’

‘આ માટે નિશ્ચયાત્મકતાનું મૂલ્ય સમજો સળ અને નિર્જાળ માણસો વચ્ચેનો ભેદ છે એમની નિશ્ચયાત્મકતાનો જ નિર્જાળ માણસો ઘટનાના દાસ હોય છે સળ, ઘટનાના સ્વામી હોય છે નિર્જાળો. સળેગાના શિકાર થઈ પડે છે, સળ એમના ઉપર વિજય મેળવીને જ પે છે.’

‘તો શું સળ માણસો સળેગાને પણ બદલી નાખે ?’

‘ના સળગો હમેશા સળેગાને બદલી જ નાખે એવું નથી પણ પોતાના હેતુ સિદ્ધ કરવા એ સળેગાને વળાંક તો આપવાના જ.’

‘એ કાઈ પવનને પત્તી શકે ?’

“તો શું કરવું ?”

“નાના આયોજન કરશે જ નહીં. એમા માણસના રક્તને હલખતાવી મૂકવાનું જનકુ જ નથી હોતું માટે મોટા આયોજન કરી”.

‘જુની રીતે ?’

‘જીવી આશાઓ રાખો, મહાન સિદ્ધિના સ્વપ્ન કેળવો. યાદ રાખો કે ભુદ્ધિભરે ને ઉમદા નકશો કદી નાશ પામતો નથી. એને ભૌતિક આકાર આપતા આપણે ખતમ થઈ જઈએ તો આપણા પછી પણ એનો તિખારો પ્રગ્વલિત રહી અન્યને આમત્રણ આપતો જ રહેશે”

મારા પ્રવચનો અને લખાણોમા એક વિચાર મને ખૂબ ભારપૂર્વક રજૂ કરવાનું મન થાય છે. માણસ નાનો રહી જાય છે, કારણ કે એના સ્વપ્ન નાના હોય છે. આયોજન નાનું અને સામાન્ય હોય તો પણ એનું જ સામાન્ય પરિણામ આવે ને ?

અલખત, મોટા આયોજન માટે એટલું જ વિશાળ સાહસ જોઈએ, કિનારા ઉપર જીમા રહેવાને બદલે મજ્જારમા જાતને ફેગાળી દેવાની તૈયારી જોઈએ. સાહસના અનેક ક્ષેત્રોમા પોતાની આગવી પ્રતિભા પાથરનારા એક શ્રીમત પોતાનું વીલ તૈયાર કરાવી રહ્યા હતા. એમણે પોતાના કાલ્પદાસતાહકારને કહ્યું

“ શરૂઆતમા જ લખો કે મારા પુત્રને હું મારો સાહસનો વારસો આપવા માગુ છું ”

“ખીજી કાઈ ?”

“ખીજી બધું પછી એને હું મારી અઢળક સમૃદ્ધિ આપીશ તો પણ કદાચ એ એને જાળવી નહી શકે મારા ગરીબ પિતાએ મને માત્ર સાહસ ભાવનાનો જ વારસો આપેલો. એના પરિણામે જ અનેક યસતી પડતીઓને અતિ હું આજની કક્ષાએ પહોંચી શક્યો”

‘તમે સાહસને આટલું બધું મહત્વ આપો છો ?’

‘હા. સાહસમય જીવન જ જીવવા યોગ્ય જીવન છે. એની મહત્વની વાત છે નીડરતા, ખીજ શું વિચારશે

એની એને પરવા નથી વિરુદ્ધ અભિપ્રાયો વચ્ચે પણ એ પોતાની થકા મુજબ જ ચાતરો ખીજ કહે તેમ કરવું જ એ વાત એ નહી સ્વીકારે”.

‘તો .’

‘એ પોતાની રીતે જ વિચારશે, ગમતા શે ખ જ કેળવશે, પોતાના અત કરવાના અવકાશને જ અનુસરશે. ટોડુ ભલે ફાવે ત્યા ફરે, આ એકવર્તીર સ્વેચ્છાએ જ વિદરશે’

આવી સાહસભાવનાવાળો માણસ ગમે એટલો નિર્બળ હોય તો પણ એ પગમા સળંગ થઈ રહેવાનો

આવા એક ભાઈ હતા. પોતાની નિર્મળતાઓ માટે એ હમેશા ફૂ ખ અનુભ વા કરતા એ ઢાઈ વાતનો નિર્ણય જ ન લઈ શકતા. એમને ગમતા એક લેખક પાસે એ ગયા તો એમણે પૂછ્યું :

‘તમારી તકલીફ શી છે ?’

‘હું મારી નિર્મળતાઓને લીધે હમેશા નિષ્ફળ જ જાઉં છું મને કાઈક ઉપાય મૂચવેલ’

‘ઉપાય સાવ સારો છે કોઈ પણ દિસામે નિશ્ચયાત્મકતા કેળવો’

‘એ શી રીતે બને ?’

‘આ માટે નિશ્ચયાત્મકતાનું મૂલ્ય સમજો સળંગ અને નિર્બળ માણસો વચ્ચેનો ભેદ છે એમની નિશ્ચયાત્મકતાનો જ નિર્મળ માણસો ઘટનાના દાસ હોય છે સળંગ, ઘટનાના સ્તામી હોય છે નિર્મળો. સ જોગાના શિકાર થઈ પડે છે, સળંગ એમના ઉપર વિજય મેળવીને જ પે છે.’

‘તો શું સળંગ માણસો સ જોગાને પણ બદલી નાખે ?’

‘ના સળંગો હમેશા સ જોગાને બદલી જ નાખે એવું નથી પણ પોતાના હેતુ સિદ્ધ કરવા એ સ જોગાને વળાંક તો આપવાના જ.’

‘એ કાઈ પવનને પટ્ટી શકે ?’

આવી પ્રાર્થના સાચા હૃદયથી કરનારને દુઃખી થવા માટેનાં હમરો કારણો ઉશે તો પશુ એ દુઃખી નહીં થાય, નિરાશ નહીં થાય. અનેક યોજનાઓ નિષ્ફળ મળે તો એમને ગઈકાલના ખાતે ઉધારીને એ આવતી કાલથી નવેસર પુરુષાર્થ આદરશે. આવા જગ્ય સામે મુશ્કેલી પુદ મુશ્કેલીમાં મૂકાઈ જવાની.

એક વિમાનીદળને પોતાનો મંત્ર નક્કી કરવાનો હતો. મંત્ર એવા જોઈએ જેમાં થોડા જ શબ્દો હોય, પણ એનો સદેશ ચોટદાર હોય ને પ્રભાવ દીર્ઘજીવી હોય. આવા અનેક મંત્ર સૂચવવામાં આવ્યા પણ એકેય અસરકારક ન લાગ્યો. છેવટે એક નવા વિમાનીએ કહ્યું :

‘હું સચનું ?’

‘અવશ્ય સૂચવી શકો.’

‘મને લાગે છે કે આપણે આવો મંત્ર રાખીએ: ‘મુશ્કેલ કામ અને તંત્રાળ કરી દઈએ છીએ. અશક્યને થોડી વાર લાગે એટલું જ. મંત્ર તરીકે આ શબ્દો સંકુને કેવા લાગે છે?’

ખીજા કોઈ જ જવાબ આપ્યા વગર બધા સૈનિકો અને અધિકારીઓએ આ મંત્રને જયજયકારથી વધારી લીધો. આપણે પશુ આવો જીવનમંત્ર કેમ ન અપનાવી શકીએ ? જે કે આ માટે તત્પર રહેવું પડે આરામ હરામ થાય, અપાર મુશીબતો વેઠવી પડે પણ એના બદલામાં જે કાર્યસિદ્ધિ મળે એનો તુનના થાય ખરી !

દિમાલયના સર્વોચ્ચ શિખર એવરેસ્ટ ઉપર આરોહણ કરવાના અનેક પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયેલા. તો પણ સાહસિકો એ શિખર ઉપર પગ મૂકવા માટે પુરુષાર્થ કરતા જ રહેવા. સાહસની આ હારમાળામાં અનેક વીરાએ જન શુભાવેલા છતાં દિલારી અને હન્ટે એવરેસ્ટના આરોહણનું આયોજન કર્યું ત્યારે એક પગકારે હન્ટને પૂછેયું :

‘તમે એવરેસ્ટ સર કરવા શા માટે જાઓ છો ?’

‘એ ત્યાં છે એટલા માટે,’ હન્ટે દૂંકા જવાબ આપ્યો.

એ પંજીના ઘટના સાહસના ઇતિહાસ પ્રથમું એક સોનેરી પાન બની ગઈ છે. ભારતના સપૂત તેન-સિંગ અને દિવારીએ એ ઐતિહાસિક પગે એવરેસ્ટ પર પગ મૂક્યો ને માનવીના દેવામાં રમતા સાહસનો જયજયકાર બોલાવ્યો.

એક રહસ્યવાનીએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે “માનવી અને કુગર ભ્રમા મળે છે ત્યારે મહાન કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.” આમ મળતું એટલે શિખર ચડી, માત્ર ડેલીએ હાથ દઈ પાછા આવવું એવો અર્થ થતો નથી. ભ્યાં પશુ શિખરોના કૂરચા ઉરાડાયા છે, ખૂટા ઘોડાયા છે, બધ બાંધીને નદીઓના વકરેલા પાણીને નાથીને અપાર વીજળી-શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે ત્યાં ત્યાં બધે જ માનવી અને કુગર ભેગા મળ્યા છે. ભાખરા નંગવના બધ, નદાદેવી શિખર અને ખડાળા-ખપોલીના જળ-ઘાટ એ આવા મહાન મિલનની જ યજ્ઞગ્રાથાઓ છે.

પોતાની નાનકડી લોહજીનીના અધકારમાં ખેતી રહેનારા માણસોની આવી યજ્ઞગ્રાથાએ પ્રવાતી નથી કે નથી એમની વિજયપતાકાઓ ફૂગ્ગરતી ગ્રનભેદી શિખરો પર. જેઓ પૂરા પ્રયત્નથી પોતાની નિર્મળતાના અહુ-માત્રને પશુ ઓગાળી નાખીને સખળતાની સાધના આરંભે છે, અનિર્ણયના દ્વિધાભાવમાંથી પૂર્ણ તથા મુક્ત થઈને નિશ્ચાત્મકતાના રાજમાર્ગે ચાલે છે એમના માટે જ આ શક્ય બને છે.

શુરુદેવ ટાગોર વારંવાર આ પ્રાર્થના કરતા :

મારા પ્રભુ ! તમને મારી આ પ્રાર્થના છે.

મારા હૃદયની દુર્બળતાના મૂળ ઉપર આઘાત કરો.

મારા આનંદ અને વિપાદ સરળતાથી સહેવાની મને શક્તિ આપો.

મારો પ્રેમ એવામાં ફલિત કરવાનું મને બળ આપો.

આવી પ્રાર્થના સાચા હૃદયથી કરનારને દુઃખી થતા માટેનાં ઉત્તરો કારણે। ઉશે તો પશુ એ દુઃખી નહીં થાય, નિરાશ નહીં થાય. અનેક યોગનાએ નિષ્ફળ ગઈ તો એમને ગઈકાલના ખાતે ઉધારીને એ આવતી કાલથી નવેસર પુરુષાર્થ આદરશે. આવા જીવ સામે મુશ્કેલી ખુદ મુશ્કેલીમાં મૂકાઈ જવાની.

એક વિમાનીદળને પોતાનો મંત્ર નક્કી કરવાનો હતો. મંત્ર એવા જોઈએ જેમાં થોડા જ શબ્દો હોય, પશુ એનો સદેશ ચોટદાર હોય ને પ્રભાવ દીર્ઘજીવી હોય. આવા અનેક મંત્ર સૂચવવામાં આવ્યા પશુ એક અસરકારક ન લાગ્યો. છેવટે એક નવા વિમાનીએ કહ્યું :

‘હું સચનું !’

‘અવસ્થ સૂચવી સકો.’

‘મને લાગે છે કે આપણે આવા મંત્ર રાખીએ: ‘મુશ્કેલ કામ અમે તત્કળ કરી દઈએ છીએ. અશક્યને થોડી વાર લાગે એટલું જ. મંત્ર તરીકે આ શબ્દો સંકુને કેવા લાગે છે?’

ખીજ કોઈ જ જવાળ આપ્યા વગર બધા સૈનિકો અને અધિકારીઓએ આ મંત્રને જ્યજ્ઞકારથી વધાવી લીધો. આપણે પશુ આવી જીવનમંત્ર કેમ ન અપનાવી શકીએ ? જે કે આ માટે તત્પર રહેવું પડે આરામ હરામ થાય, અપાર મુશ્કેલીનો વેશી પડે પશુ એના બદલામાં જે કાર્યસિદ્ધિ મળે એનો તુનના થાય ખરી ?

દિમાલયના સર્વેશ્વર શિખર એવરેસ્ટ ઉપર આરોહણ કરવાના અનેક પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયેલા. તો પશુ સાહસિકો એ શિખર ઉપર પત્ર મૂકતા માટે પુરુષાર્થ કરતા જ રહેલા. સાહસની આ હારમાળામાં અનેક વીરોએ જન શુભાવેલા છતાં દિલારી અને હન્ટ એવરેસ્ટના આરોહણનું આયોજન કર્યું ત્યારે એક પત્રકારે હન્ટને પૂછ્યું;

‘તમે એવરેસ્ટ સર કરવા શા માટે જાઓ છો ?’

‘એ ત્યાં છે એટલા માટે,’ હન્ટે દૂંકા જવાળ આપ્યો.

એ પંજીના ઘટના સાદસના ઇતિહાસ મધનું એક સોનેરી પાન બની ગઈ છે. ભારતના સપૂત તેનું સિંગ અને દિવારીએ એ ઐતિહાસિક પળે એવરેસ્ટ પર પત્ર મૂક્યો ને માનવીના દેવામાં રમતા સાદસનો જ્યજ્ઞકાર બોવણો.

એક રહસ્યવાનીએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે “માનવી અને કુગર ભ્યારે મળે છે ત્યારે મહાન કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.” આમ મળતું એટલે શિખર ચડી, માત્ર ડેલીએ હાથ દઈ પાછા આવવું એવો અર્થ થતો નથી. જ્યાં પશુ શિખરોના ફરચા ઉરાડાયા છે, ખુદા બોદાયા છે, બધે બાંધીને નદીઓના વકેરેલા પાણીને નાથીને અપાર વીજળી-શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે ત્યાં ત્યાં બધે જ માનવી અને કુગર ભેગા મળ્યા છે. ભાખરા નંગલના બધ, નદાદેવી શિખર અને ખડાળા-ખપોલીના જળ-ઘાટ એ આના મહાન મિલનની જ યશગાથાઓ છે.

પોતાની નાનકડી લોહજીનીના અધકારમાં ખેતી રહેનારા માણસોની આવી યશગાથાએ ગ્રવાતી નથી કે નથી એમની વિજ્યપતાકાએ ફૂગરતી ગગનભેદી શિખરો પર, જેઓ પૂરા પ્રયત્નથી પોતાની નિર્મળતાના અણુ-માત્રને પશુ ઓગાળી નાખીને સખળતાની સાધના આરંભે છે, અનિર્ણયના દ્વિધાભાવમાંથી પૂર્ણ તથા મુક્ત થઈને નિશ્ચાત્મકતાના રાજમાર્ગે ચાલે છે એમના માટે જ આ શક્ય બને છે.

શુરુદેવ ટાગોર વારંવાર આ પ્રાર્થના કરતા :

મારા પ્રભુ ! તમને મારી આ પ્રાર્થના છે.

મારા હૃદયની દુર્બળતાના મૂળ ઉપર આઘાત કરો.

મારા આનંદ અને વિષાદ સરળતાથી સહેવાની મને શક્તિ આપો.

મારો પ્રેમ એવામાં ફલિત કરવાનું મને બળ આપો.

એ ચિત્રકાર હતો ?

“ કલાવતી માગસકર

પ્રેક્ષકોના મુખેથી મારાં ચિત્રો અંગેના પ્રશ્નો-
દ્વારા સાંભળીને મારી છાતી ગજ ગજ ફૂલી રહી
હતી. શહેરની આટ્ટે સોસાયટી તરફથી ભરપેલ આ
વાર્ષિક પ્રદર્શનમાં પ્રથમવાર ભાગ લેતાંની સાથે જ
પ્રથમ પારિતોષિકના અધિકારી બનવું કંઈ નાનીસની
વાત હતી ? બાવીસ વરસની કુમળી વયે મળેલ આ
માન ગૌરવપ્રદ જ ગણાય ને ! ગર્વભરે ઉન્નત મસ્તકે
પ્રેક્ષકોને નિહાળતો હું આમતેમ આંટા મારી રહ્યો
હતો. પાછળથી કોઈએ મારે ખભે હાથ મૂક્યો, એ
હતા મારા-ચિત્રકાર તો પ્રદર્શનના વ્યવસ્થાપક શ્રી પંડ્યા.
તેમની મહેનત ને મારી સાધનાએ જ મને આ જીયા
સ્થાને પહોંચાડ્યો હતો. મને આશ્વાસન આપી, મારા
કરને દૂર કરી તેમણે જ મને પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવા
પ્રેર્યો હતો ને હવે વિજેતા બનતાં મારો આત્મવિશ્વાસ
બળી ચૂક્યો હતો, જે મને ભાવિમાં પ્રગતિનાં સોપાન
કમશઃ ચઢવા પ્રેરતો રહેવાનો હતો.

મેં ગુરુજીને માનથી માથું નમારી પ્રણામ કર્યાં.
તેમણે મારી પીઠ ધાબડતાં સાથેની વ્યક્તિ સાથે
જોણખાણ કરાવી, ‘જો મદન, આ શ્રી ચંદ્રકાંત.
અચ્છા ચિત્રકાર છે. ગયે વરસે તેમના.....’ તેમને
વચ્ચેથી જ બોલતા અટકાવી એ ભાઈએ મને અગ્નિ
નંદન આપ્યાં. શ્રી પંડ્યાએ મારી સફળતાના સમાચાર
તેમને જણાવ્યા હતા. તેઓ તુરત જ પંડ્યાસાહેબનો
હાથ પકડી તેમને આગળ ધસડી ગયા.

લઘવવધર વસ્ત્રોમાં સજ્જ ને બાધા જેવા
લાગતા એ ભાઈને હું આશ્ચર્યથી જતા જોઈ રહ્યો.
‘શું ખરેખર એ ચિત્રકાર હશે ! અશક્ય ! એક
કલાકારની તેજસ્વી પ્રતિભા એના ચહેરા પર ક્યાં
હતી, કે ક્યાં હતી તેની આંખોમાં સ્વપ્નશીલતાનું
તેજ ? તો શું ગુરુજીએ તેને મજાકમાં ચિત્રકાર કહ્યો
હશે ? તેમ કરવાનું કારણ ?’

વધુ વિચારવાનો મને સમય જ ન મળ્યો.

મારા મિત્રો-પ્રદર્શકો મને ઘેરી વળ્યા, અભિનંદનને
સ્તુતિસુમનોને મારા પર વરસાદ વરસ્યો, ને મદદોશ
બની હું નવી દુનિયામાં જુદું ખોવાઈ ગયો.

પ્રદર્શનની મુદત આઠ દિવસની હતી. આખું
અટવાડિયું જેવા ચિત્રકાર મહાશય ત્યાં ને ત્યાં જ
અડો જમાવી બેસી રહેતા, જાણે ચોપ્રાદાર ન હોય !
દેલ્હી દિવસે મેં તેમને કહેતા સાંભળ્યા, ‘હાશ ! આ
વખતે કંઈ ન બન્યું. સુખરૂપ બધું પતી ગયું.’

મારી પ્રશ્નાર્થક નગરનો આશય સમજીને
ગુરુજી બોલ્યા : ‘ગયે વરસે પ્રદર્શનમાં લાગેલ આગ
વિશે તું બાણુનો નથી ? છાપામાં પણ એ સમાચાર
છપાયા હતા.’

‘ગયે વરસે હું ગામ ગયો હતો.’

‘હ ! તેથી જ તું બાણુનો નહિ હોય. આ
ચંદ્રકાંતભાઈના ચિત્રને ગયે વરસે પહેલું ઈનામ મળ્યું
હતું, ધણું જ ગુંદર ચિત્ર હતું. તેમના મૃત પુત્રની
આભેહૂળ પ્રતિફલિત હતી. પાંચમે દિવસે અચાનક
લાગેલ આગમાં બધું ભસ્મીભૂત થઈ ગયું, સાથે
તેમની....’ ત્યાં જ કોઈએ શ્રી પંડ્યાને બોલાવ્યા ને
વાત અધૂરી રહી. વધુ પૂછવાની પછી તો તક જ ન
મળી. તેથી મારું કુતૂહલ સતોપવા હું બીજો દિવસે
શ્રી પંડ્યાને ઘેર પહોંચ્યો.

તેમની સાથે આડિઅવળી વાતો કર્યા બાદ મેં
મુદાની વાત છેડી. જવાબમાં તેઓ મને બાણુની
રૂમમાં લઈ ગયા. સુંદર, અનુપમ ચિત્રોથી આખી
ઝોરડી દીધી રહી હતી, શ્રી ચંદ્રકાંતે દોરેલાં એ ચિત્રો
જોઈ હું દિગ્મુદ બની ગયો. આ વરસે જો તેમણે
ભાગ લીધો હોત તો પ્રથમ ઈનામનો અધિકારી હું
બની શકત નહિ તેનો મને ખાતો થઈ ચૂક્યો.

પંડ્યાસાહેબનો મુખે સાંભળેલ એ દુઃખી ચિત્ર-
કારનો જીવનજ્ઞાત પણ વિલશ્ચ હતો. આગલા

એ ચિત્રકાર હતો ?

” કંતાવતી માળસકર

પ્રેક્ષકોના મુખેથી મારાં ચિત્રો અંગેના પ્રશ્નો-
હુ મારો સાંભળીને મારી છાતી ગગ ગગ ફૂલી રહી
હતી. શહેરની આટી સોસાયટી તરફથી ભરપેલ આ
વાર્ષિક પ્રદર્શનમાં પ્રથમવાર ભાગ લેતાંની સાથે જ
પ્રથમ પારિતોષિકના અધિકારી બનવું કંઈ નાનીસૂની
વાત હતી ? ખાલીસ વરસની કુમળી વયે મળેલ આ
માન ગૌરવપ્રદ જ ગણાય ને ! મર્વેબેર ઉન્નત મસ્તકે
પ્રેક્ષકોને નિહાળતો હું આમતેમ આંટા મારી રહ્યો
હતો. પાછળથી કાંઈએ મારે ખભે હાથ મૂક્યો. એ
હતા મારાનચિત્રકારને પ્રદર્શનના વ્યવસ્થાપક શ્રી પંડ્યા.
તેમની મહેનત ને મારી સાધનાએ જ મને આ જીયા
સ્થાને પહોંચાડ્યો હતો. મને આશ્વાસન આપી, મારા
કરને દૂર કરી તેમણે જ મને પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવા
પ્રેર્યો હતો ને હવે વિજેતા બનતાં મારો આત્મવિશ્વાસ
બળી ચૂક્યો હતો, જે મને ભાવિમાં પ્રગતિનાં સોપાન
કમશ : ચઢવા પ્રેરતો રહેવાનો હતો

મેં ચુરુછને માનથી માથું નમાવી પ્રણામ કર્યા.
તેમણે મારી પીઠ યાળગતાં સાથેની વ્યક્તિ સાથે
ઓળખાણ કરાવી, ‘જો મદન, આ શ્રી ચંદ્રકાંત.
અચ્છા ચિત્રકાર છે. ગયે વરસે તેમના.....’ તેમને
વચ્ચેથી જ બોલતા અટકાવી એ ભાઈએ મને અભિ
નંદન આપ્યાં. શ્રી પંડ્યાએ મારી સફળતાના સમાચાર
તેમને જણાવ્યા હતા. તેઓ દુરત જ પંડ્યાસાહેબનો
હાથ પકડી તેમને આગળ ધસડી ગયા.

લઘવધર વચ્ચેમાં સળંગ ને બાધા જેવા
લાગતા એ ભાઈને હું આશ્ચર્યથી જતા બેઠો રહ્યો.
‘શું ખરેખર એ ચિત્રકાર હશે ! અશકય ! એક
કલાકારની તેજસ્વી પ્રતિભા એના ચહેરા પર ક્યાં
હતી, કે ક્યાં હતું તેની આંખોમાં સ્વપ્નશીલતાનું
તેજ ! તો શું ચુરુછએ તેને મજાકમાં ચિત્રકાર કહ્યો
હશે ? તેમ કરવાનું કારણ ?’

વધુ વિચારવાનો મને સમય જ ન મળ્યો.

મારા મિત્રો-પ્રશ્નસંકો મને ઘેરી વળ્યા. અભિનંદનને
સ્તુતિમુખનોનો મારા પર વરસાદ વરસ્યો, ને મદદોષ
બની હું નવી દુનિયામાં જીવું ખોવાઈ ગયો.

પ્રદર્શનની મુદત આઠ દિવસની હતી. આખું
અટવાડિયું જેવા ચિત્રકાર મહાશય ત્યાં ને ત્યાં જ
અટ્ટો જમાવી બેસી રહેતા, બાંહે ચોક્કીદાર ન દોષ !
દેલ્લે દિવસે મેં તેમને કહેતા સાંભળ્યા, ‘દાશ ! આ
વખતે કંઈ ન બન્યું’. સુમધ્ય બધું પતી ગયું.’

મારી પ્રશ્નાર્થક નગરનો આશય સમજીને
ચુરુછ બોલ્યા : ‘ગયે વરસે પ્રદર્શનમાં લાગેલ આગ
વિષે તું બહુનો નથી ? છાપામાં પણ એ સમાચાર
છપાયા હતા.’

‘ગયે વરસે હું ગામ ગયો હતો.’

‘હ ! તેથી જ તું બહુતો નહિ હોય. આ
ચંદ્રકાંતભાઈના ચિત્રને ગયે વરસે પહેલું ઈનામ મળ્યું
હતું, ધણું જ મુંદર ચિત્ર હતું. તેમના મૃત પુત્રની
આબેહૂબ પ્રતિકૃતિ હતી. પાંચમે દિવસે અચાનક
લાગેલ આગમાં બધું ભસ્મીભૂત થઈ ગયું, સાથે
તેમની...’ ત્યાં જ કાંઈએ શ્રી પંડ્યાને બોલાવ્યા ને
વાત અધૂરી રહી. વધુ પૂછવાની પછી તો તક જ ન
મળી. તેથી મારું કનૂહલ સતોપવા હું બીજો દિવસે
શ્રી પંડ્યાને ઘેર પહોંચ્યો.

તેમની સાથે આડીઅવળી વાતો ક્યાં બાદ મેં
ચુદાની વાત છેડી. જવાબમાં તેઓ મને બાળુની
રમમા લઈ ગયા. સુંદર, અનુપમ ચિત્રોથી આખી
ઝોરડી દોપી રહી હતી, શ્રી ચંદ્રકાંતે દોરેલાં એ ચિત્રો
બેઈ હું દિગ્મુદ બની ગયો. આ વરસે જો તેમણે
ભાગ લીધો હોત તો પ્રથમ ઈનામનો અધિકારી હું
બની શકત નહિ તેનો મને ખાતો થઈ ચૂકી.

પંડ્યાસાહેબનો મુખે સાંભળેલ એ દુઃખી ચિત્ર-
કારનો જીવનજતાંત પણ વિલક્ષણ હતો. આગલા

પડયો. એક પડોશી સાથે ગામડું છોડી અહીં શહેરમાં આવ્યો. બચપણથી મને ચિત્રકળાનો શોખ હતો, તેથી અહીં આવી દરહામ થતા જ મેં એ કેળાની સાધના આરંભી ચિત્રશિક્ષક તરીકેની પરીક્ષા પસાર કર્યાબાદ મેં મૂલમાં નોકરી મેળવીને રૂમ માડી સ્થિર થયો.

મારા જેવા અઝણા એકલવાયા માણસને કન્યા કોણ દે ? તેથી પત્નીની પ્રાપ્તિ માટે મારે અનાયાશ્રમનો માર્ગ લેવો પડ્યો ત્યાં મને શાતા મળી મારા જેવી જ અનાથ, એકલવાયી પણ સુશીલને સમજી. એ નારીએ ઘરમાં આવતા જ મારી જીવનવાદીમાં સુખ, શાંતિ ને સમાધાનરૂપી પુષ્પો ખીંચી દીધા સાત વરસ પહેલાં મારો મૃદસ્થાકામ શરૂ થયો. ટૂંકા પગારમાં એ કરકસરથી ઘર ચલાવતી, મને જરાય ઓછું આવવા દેતી નહીં.

‘લાન બાદ બીજે જ વરસે હું પિતા બન્યો. નિચિત્ર સંગેગામાં એ પુત્ર જન્મ્યો હતો. પૂરે દહાડે એકનાર શાતા પાગી ભરતા લપસી પડી તુરત તેને હોઝિપનમાં ખસેડી પડી ડોક્ટરે કુશળતાથી ઓપ ડેશન કરી મા-બાબકને બચાવી લીધા, પણ ગર્ભાશયને ખોડે એન ગર્ભીર ઈન્જને કારણે શાતાનું માનવ ધીન વાઈ ગયું ફની સતાનપ્રાપ્તિની આશા ન રહી.

‘આ વાન બજાતા તે ખૂબ રડી પણ પુનઃમુખ જોઈ તેણે મનાવી લીધું. મારા એ પહેલાં ને છેવટા સતાનનું નામ અમે પ્રકાશ પાડ્યું શાતાનો તો એ જીવનાધાર હતો એ તેને અનહદ પ્યાર મરતી, લાડ લડાવતી. કદીય તેને મારતી નહિ તેવી પ્રકાશ જીદી બની ગયો હતો, તે મન ક્ષતિ તેમ વર્તતો, પોતાનું પાપું જ કરાવતો મને આ પસંદ નહોતું, પણ શાતા ખાતર મારે ચૂપ રહેવું પડતું.

‘ગયા વરસની વાત છે. એક દિવસે તેણે કહ્યું ‘આપણા ઘરથી થોડે દૂરના હોલમાં ચિત્રપ્રદર્શન ભરા વાનું છે. મેં હાપામાં એ વિષે વાત્કું છે. તમે પણ તેમાં ભાગ્યોને ! આરા સરસ ચિત્રો બનાવો હો, પણ કોઈ તેની કદર ન કરે ત્યાં સુધી તમે આગળ ફેરી રીતે આવી શકશો ? લોહિાની નજર સામે તે મૂકાય ત્યારે જ તેની કદર થાય ને !

‘શાંતાની પ્રેરણાથી પ્રોત્સાહિત થઈ મેં ‘ગામ-કાની પનહારી’ નામનું ચિત્ર તૈયાર કરવાં માંડ્યું. શાંતા મારા કાર્યમાં માર્ગદર્શકની મરજ સારતી.

ચિત્ર મોકલવાની મુદત પૂરી થતાં આવી હતી. મારું ચિત્ર પણ સપૂર્ણતાને આરે પહોંચી ચૂક્યું હતું. તે દિવસે શનિવાર હતો. સૂલમાંથી ઘેર આવતાની સાથે જ હું ચિત્ર પર છેલ્લો હાથ ફેરવવાના કામમાં લાગી ગયો હતો ત્યાંજ શાતા ચઢાને કપ લઈને આવી. મને કાર્પેટ જોઈ તે બાજુ પર જાબી રહી. પ્રથમ સાપૂર્ણ મેત્રે ચિત્રને નિહાળતા બોલી.

‘ખરેખર ! સરસ ચિત્ર તૈયાર કયું છે જરૂર તમને પહેલું ઈનામ મળજે.’

એના શબ્દો પૂરા થયા ન થયા ત્યાં જ પ્રકાશ કયાકથી દોડતો આવ્યો, ‘બા, મને પૈસા આપને, કુગંગા લેવો છે કહેતોકને જોરથી શાતાને બાબી પડ્યો. બેસાવધ શાતાના હાથમાંથી ચઢાને કપ જીઠ્યો, ને બધી ચઢા મારા ચિત્ર પર દોળાઈ

‘થઈ રહ્યું ચિત્ર બગડી ગયું મારી દિવસ રાતની મહેમનત એજે જતી જોઈ મારો પિત્તો ગયે. પ્રકાશના જીદી, મસ્તીખોર વર્તને ઘણા વખતથી મારા દિલમાં સળગાવેલો રોષાગ્નિ ભમૂદી જાણ્યો મેં જિભા થતા જ ખૂણમાં પડેની લાકડી હાથમાં લીધી ને તેના પર ઉગામતા કહ્યું

‘જિભો રહે નાનાયક, તને કુગંગા આપુ છું, લે’.

‘મારો દુઢાવતાર જોષ મારની ખીક ગભરાયેલો પ્રકાશ નાહો ગુસ્સામાં અંધ બની હું પાછળ દોડ્યો. ખીકનો માર્યો એ દાદર ઉતરી રસ્તા પર આવ્યો ને બાવરા જેવો આડોળવળો દોડવા માડ્યો. હવે હું ગભરાયો. મેં બૂમ પાડી, ‘પ્રકાશ બેટા, જિભો રહે દોડીશ નહિ તને નહિ મારું !’

‘પણ બનવાકાળ ન ટળ્યું. સામેથી જોશમાં આવતી લેારી નીચે એનો નાનકડો દેહ કચકાઈ ગયો. એ કુમળું ફૂલ કરમાઈ ગયું મારે પાપે. ગયા વરસના પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવાની મારી તમન્નાએ મને પુતકીન બનાવ્યો.

પડ્યો. એક પંડોરી સાથે ગામડું છોડી અહીં શહેરમાં આવ્યો. બચપણથી મને ચિત્રકળાનો શોખ હતો, તેથી અહીં આવી દરોહામ થતા જ મેં એ કળાની સાધના આરંભી ચિત્રશિક્ષક તરીકેની પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ મેં મૂલ્યમા નોકરી મેળવીને રૂમ માડી સ્થિર થયો.

મારા જેવા અબળપ્રિય એકલવાયા માણસને કન્યા કાણુ દે ! તેથી પત્નીની પ્રાપ્તિ માટે મારે અનાયાશ્રમનો માર્ગ લેવો પડ્યો ત્યાં મને શાતા મળી મારા જેવી જ અનાયાશ, એકલવાયી પણ સુશીલને સમજું. એ નારીએ ઘરમાં આવતા જ મારી જીવનવાડીમાં સુખ, શાંતિ ને સમાધાનરૂપી પુષ્પો ખીંચી દીવા સાત વરસ પહેલાં મારો યુગસ્થાપ્ત શર થયો. દૂકા પગારમાં એ કરકસરથી ઘર ચલાવતી, મને જરાય ઓછું આવવા દેતી નહીં.

‘લગ્ન બાદ બીજે જ વરસે હું પિતા બન્યો. નિચિત્ર સંલેગામાં એ પુત્ર જન્મ્યો હતો. પૂરે દહાડે એકદાર શાતા પાડી ભરતા લપસી પડી તુરત તેને હોમિયનમાં ખસેડી પડી ડોક્ટરે કુશળતાથી એપ મેશન કરી મા-બાળકને બચારી લીધા, પણ ગર્ભાશયને પટે એન ગળીર ઈજને કારણે શાતાનું માતૃત્વ ધીન વાઈ ગયું ફરી સત્તાનપ્રાપ્તિની આશા ન રહી.

‘આ વાત બનજતા તે ખૂબ રડી પણ પુનઃસુખ બોઈ તેણે મનાવી લીધું. મારા એ પહેલા ને છેન્ના સત્તાનનું નામ અમે પ્રકાશ પાડ્યું શાતાનો તો એ જીવનાધાર હતો એ તેને અનહદ પ્યાર ખરતી, લાડ લડાવતી. કદીય તેને મારતી નહિ તેવાં પ્રકાશ જીવી બની ગયો હતો, તે મન ફાવે તેમ વર્તતો, પોતાનું ધાર્યું જ કરાવતો મને આ પસંદ નહોતું, પણ શાતા ખાતર મારે ચૂપ રહેવું પડતું.

‘ગયા વરસની વાત છે. એક દિવસે તેણે કહ્યું ‘આપણા ઘરથી થોડે દૂરના હોલમાં ચિત્રપ્રદર્શન ભરા વાનું છે. મેં છાપામાં એ વિષે વાંચ્યું છે. તમે પણ તેમાં ભાગ્યોને ! આજ સરસ ચિત્રો બનાવો છો, પણ કોઈ તેની કદર ન કરે ત્યાં સુધી તમે આગળ કેવી રીતે આવી શકશો ? લોકોની નજર સામે તે મૂકાય ત્યારે જ તેની કદર થાય ને !

‘શાંતાની પ્રેરણાથી પ્રોત્સાહિત થઈ મેં ‘ગામ-ડાની પનહારી’ નામનું ચિત્ર તૈયાર કરવાં માંડ્યું. શાંતા મારા કાર્યમાં માર્ગદર્શકની ઝરઝર સારતી.

ચિત્ર મેકલવાની મુદત પૂરી થતાં આવી હતી. મારું ચિત્ર પણ સંપૂર્ણતાને આરે પહોંચી ચૂક્યું હતું. તે દિવસે શનિવાર હતો. સૂલમાથી ઘેર આવતાની સાથે જ હું ચિત્ર પર છેલ્લો હાથ ફેરવવાના કામમાં લાગી ગયો હતો ત્યાજ શાતા ચઢાનો કપ લઈને આવી. મને કાર્યરત બોઈ તે બાજુ પર બેઠી રહી. પ્રથમ સાંપૂર્ણ નેત્રે ચિત્રને નિહાળતા બેઠી.

‘ખરેખર ! સરસ ચિત્ર તૈયાર કર્યું’ છે જરૂર તમને પહેલું ઈનામ મળશે.’

એના શબ્દો પૂરા થતા ન થતા ત્યાં જ પ્રકાશ ક્યાકથી દોડતો આવ્યો, ‘બા, મને પૈસો આપને, કુગ્ગો લેવો છે કહેતાકને બેરથી શાતાને બાઝી પડ્યો. બેસાવધ શાતાના હાથમાંથી ચઢાનો કપ બીજ્યો, ને બધી ચઢા મારા ચિત્ર પર ઢોળાઈ

‘થઈ રહ્યું ચિત્ર બગડી ગયું મારી દિવસ રાતની મહેમનત એજે જતી બોઈ મારો પિત્તો ગયો. પ્રકાશના જીદી, મસ્તીખેર વર્તને ઘણા વખતથી મારા દિલમાં સળગાવેલો રોષાગ્નિ ભગ્નકી બિડ્યો. મેં બિલા ચતા જ ખૂણમાં પડેની લાકડી હાથમાં લીધી ને તેના પર ઉગામતા કહ્યું

‘બોબો રહે નાનાયક, તને કુગ્ગો આપુ છું, લે’.

‘મારો રુદ્રાવતાર બોઈ મારની બીકે ગભરાયેલો પ્રકાશ નાહો. ગુસ્સામાં અંધ બની હું પાછળ દોડ્યો. બીકનો માર્યો એ દાદર ઉતરી રસ્તા પર આવ્યો ને બાવરા જેવો આડોળવળો દોડવા માડ્યો. હવે હું ગભરાયો. મેં બસ પાડી, ‘પ્રકાશ બેટા, બોબો રહે દોડીશ નહિ તને નહિ મારું !’

‘પણ બનવાકાળ ન ટલ્યું. સામેથી બેશમાં આવતી લેરી નીચે એનો નાનકડો દેહ કચકાઈ ગયો. એ કુમળું ફૂલ કરમાઈ ગયું મારે પાપે. ગયા વરસના પ્રદર્શનમાં ભાગ લેવાની મારી તમન્નાએ મને પુનઃકીન બનાવ્યો.

નામ આપી પ્રદર્શન માટે આપ્યું. પ્રશ્નોના પથર્થનર બનીને જ એ ચિત્ર મારા જીવનમાં આવ્યું હતું ને ! મારી બોવાયેલી સુખશાંતિ પાછી આપવા !

‘એ ચિત્રે મને પ્રથમ ઇનામ ને અપાર કીર્તિ’ મેળવી આપ્યાં, પણ એટલેથી સંતુષ્ટ ન થતાં હું કવદારના મોઢમાં અટવાયો. પ્રથમ દિવસે પ્રદર્શનની મુલાકાત લેનાર એક કવાત્રેમી શ્રીમંતે મેં માત્રા દામે તે ખરીદવાની મનીષા મારી પાસે વ્યક્ત કરી. ‘મારા મોમાં પાણી છટ્યું’ મેં વિચાર્યું : ‘આ તક શ્રી માટે જવા દેવી ? આવાં તો ખીંચાં અનેક ચિત્રો હું ફરી તૈયાર કરીશ. પૈસા હશે તો બધું થયો.’

શાંતાને સમજવડી મુશ્કેલ હતી. મારી મહેનજા બજુતા જ વીફરેલી વાધજી જેવી એ બરાડી બીડી

‘તમે તો બાપ છો કે કસાઈ ? દીકરાને વેચવા નિકળ્યા નહો ? આતુ પાપ કરશે તો નરકમાં પડશે.’

શાંતાની ભાવના હું સમજી શકતો હતો; એને મન એ ચિત્ર નહિ પણ જીવંતોમજતો પુત્ર હતો. તેનું વાંઝિયામેલું ટાળનારો, એના યાતસચ્ચનો અધિકારી, પેટનો જપ્પો હતો. પરંતુ પૈસાના લોભે મારી મતિ બહેર મારી ગઈ. મેં શાંતાને ગમે તેમ બનાવીને પણ એ ચિત્ર વેચી નાખવાનો નિર્ણય લીધો. શાંતા આ યાત ક્ષમજી ગઈ હોય તેમ રોજ આખો દિવસ પ્રદર્શનમાં આવીને બેસી રહેતી, ને ચિત્રની ચોક્કા કરતી. ચિત્ર વેચવાની એ મને તક આપવા માગતી નહોતી.

મને એની આ ઘેલજા પર હવે ચીડ ચડવા માંડી હતી, તેથી મેં એની જરાય પરવા ન કરતા; એ શ્રીમંત સાથે ચિત્ર અંજોનો સોદો કરી નાખ્યો. પ્રદર્શનની મુદત પૂરી થતાં જ ચિત્ર એના હાથમાં જવાનું હતું, ને મારા હાથમાં આવવાના હતા ખજી-ખજીતા રૂપિયા.

‘શાંતાના માતવત્વનું આતું અપમાન-પ્રશુના પથર્થનર વેચી નાંખવાની મારી પૂછતા ઈશ્વરને મંજૂર નહોતી. તેથી તોલું જ આજ સળગાવી મારી યોગના

પર પાગી ફેરવી દીધું’ મેં ચિત્ર ગુમાવ્યું, પૈસા ગુમાવ્યા, ને મારી દુષ્ટ લેખી વાંસનાની શિક્ષાર્થે પત્ની પણ ગુમાવી. મારો સ્વાર્થી સાથ છોડીને એ પ્રશુના દરબારમાં ન્યાય માંગવા પડેલી ગઈ. એવા દેકાણે કે જ્યાં એને ઘેઈ એના લાડકા પુત્રી વિખુટી પાડી શકવાનું નહોતું. તેના માતૃત્વની ટેકડી ઉડાડવાનું નહોતું.

શાંતાની શાપવાણી સાચી પડી છે. મારા નસીમે આવ્યું છે, એકલના ને પશ્ચાતાપરૂપી આગમાં શેકાવાનું. જીવંતજીવત નકંયાતના ભોગવવાનું.

*

હકીકત પૂરી કરતાં શ્રી પંડ્યા ગળગળા થઈ ગયા. ચંદ્રકાંતની કરુણ કથની મને પણ રડાવી ગઈ. મેં આદર સ્વરે પૂછ્યું,

‘હવે ચંદ્રકાંતભાઈ ચિત્રો દોરતા નથી ?’

‘દોરે છે, પણ પોતાની ખુશી ખાતર. વેચવા માટે કે બહેર પ્રદર્શન કરવા ખાતર નહિ. પત્ની ને પુત્રના અકાળ મૃત્યુના આધારે તેના સુખી આત્માને જગાડી દીધો છે. એક સનાતન સત્યનો તેને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. કલાની મહત્તા એણે પૂરી પિજાણી લીધી છે કલા એ કલાકારના આત્માનો આવિષ્કાર બનીને રહે તો જ જીવન સમૃદ્ધ બને. તેને બમર સ્વરૂપ આપનાર ભતે જ પોતાનો સર્વનાથ વહેરી લે છે. આ સનાતન સત્ય સમજીને હવે એ સાવધ બન્યો છે. પોતાની કલાનું પ્રદર્શન કરવાની હવે એ ધમીને ના પાડે છે.’

એ અજબ કલાકારને મનોમન વંદનો હું ઘેર પાછો ફર્યો. મારુ મન એની સાથે મારી ઘુલના કરી રહ્યું હતું.

એક ‘નાનકડી સફળતા-સિદ્ધિથી કુલાઈ જનારો હું’ ક્યાં, ને પોતાની ઉચ્ચ કોટિની કલાને પ્રસિદ્ધિથી દૂર રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર એ ઉમદા ચિત્રકાર ક્યાં ?

ચરમથી મારું મસ્તક ઝૂકી ગયું.

*

નામ આપી પ્રદર્શન માટે 'આપુ'. પ્રભુને પયગંબર બનીને જ એ ચિત્ર મારા જીવનમાં આવ્યું હતું ને ! મારી ખોવાયેલી સુખશાંતિ પાછી આપવા !

‘એ ચિત્રે મને પ્રથમ ઇનામ ને અપાર કીર્તિ’ મેળવી આપ્યાં, પણ એટલેથી સંતુષ્ટ ન થતાં હું ક્યદારના મોઢમાં અટવાયો. પ્રથમ દિવસે પ્રદર્શનની મુલાકાત લેનાર એક કલાપ્રેમી શ્રીમતે મોં માઝ્યા દામે તે ખરીદવાની મનીષા મારી પાસે વ્યક્ત કરી. ‘મારા મોંમાં પાણી છૂટ્યું’. મેં વિચાર્યું : ‘આ તક શા માટે જાંવ દેવી ? આવાં તો ખીન્ન અનેક ચિત્રો હું ફરી તૈયાર કરીશ. પૈસા હશે તો બધું થ યશે.’

શાંતાને સમજાવવી મુશ્કેલ હતી. મારી મહેજા બળુતા જ વીકરેલી વાધાયુ જેવી એ બરાડી ભીડી

‘તમે તો બાપ છો કે કસાઈ ? દોકરાને વેચવા નિકળ્યા બહો ? આતુ પાપ કરશે તો નરકમાં પડશે.’

શાંતાની ભાવના હું સમજી શકતો હતો; એને મન એ ચિત્ર નહિ પણ જીવંતોજાતો પુત્ર હતો. તેનું વાંઝિયામે‘શું’ ટાળનારો, એના વાતસલ્યને અધિકારી, પેટને બળ્યો હતો. પરંતુ પૈસાના લોભે મારી મતિ બહાર મારી ગઈ. મેં શાંતાને ગમે તેમ બનાવીને પણ એ ચિત્ર વેચી નાખવાને નિર્જીવ લીધા શાંતિ આ વાત સમજી ગઈ હોય તેમ રોજ આખો દિવસ પ્રદર્શનમાં આવીને ભેસી રહેતી, ને ચિત્રની ચોકી કરતી. ચિત્ર વેચવાની એ અને તક આપવા માગતી નહોતી.

મને એની આ ઘેલછા પર હવે ચીક ચડવા માંડી હતી, તેથી મેં એની જરાય પરવા ન કરતા; એ શ્રીમંત સાથે ચિત્ર અંગેનો સોદો કરી નાખ્યો. પ્રદર્શનની મુદત પૂરી થતાં જ ચિત્ર એના હાથમાં જવાનું હતું, ને મારા હાથમાં આવવાના હતા ખજુ-ખજૂતા રૂપિયા.

‘શાંતાના માનવત્વનું આતું અપમાન-પ્રભુના પયગંબરને વેચી નાખવાની મારી’ મુદ્દતા ઈશ્વરને મંજૂર નહોતી. તેથી તેણે ‘જ’ આગ સળગાવી મારી ચોળના

પર પાગી ફેરવી દીધું. મેં ચિત્ર ગુમાવ્યું, પૈસા ગુમાવ્યા, ને મારી દુષ્ટ લોભી વાસનાની શિક્ષારૂપે પત્ની પણ ગુમાવી. મારો સ્વાર્થી સાથ છોડીને એ પ્રભુના દરબારમાં ન્યાય માંગવા પડેલી ગઈ. એવા ટેકાણે કે જ્યાં એને દાઈ એના લાડકા પુત્રથી વિખુટી પાડી શકવાનું નહોતું. તેના માનવત્વની ટેકડી ઉઠાડવાનું નહોતું.

શાંતાની સાપવાણી સાચી પડી છે. મારા નસીમે આવ્યું છે, એકલના ને પચાતાપરૂપી આગમાં શેકાવાનું. જીવંતજીવત નકાલાતના ભોગવવાનું.

*

ઉક્રાંત પૂરી કરતાં શ્રી પંડ્યા મળગળા થઈ ગયા. ચંદ્રકાંતની કરુણ કથની અને પણ રડાવી ગઈ. મેં આદ્ર સ્વરે પૂછ્યું,

‘હવે ચંદ્રકાંતભાઈ ચિત્રો દોરતા નથી ?’

‘દોરે છે, પણ પોતાની ખુશી ખાતર. વેચવા માટે કે બજેર પ્રદર્શન કરવા ખાતર નહિ. પત્ની ને પુત્રના અકાળ મૃત્યુના આઘાતે તેના સુખી આત્માને જગાડી દીરો છે. એક સનાતન સત્યને તેને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. કલાની મહત્તા એણે પૂરી પિછાણી લીધી છે કલા એ કલાકારના આત્માને આવિષ્કાર બનીને રહે તો જ જીવન સમૃદ્ધ બને. તેને બજાર સ્વરૂપે આપનાર બંને જ પોતાનો સર્વનાશ વહોરી લે છે. આ સનાતન સત્ય સમજીને હવે એ સાવધ બન્યો છે. પોતાની કલાનું પ્રદર્શન કરવાની હવે એ ધમિને ના પાડે છે.’

એ અજબ કલાકારને મનોમન વંદતો હું ઘેર પાછો ફર્યો. માડુ મન એની સાથે મારી ઘસના કરી રજી હતું.

એક ‘નાનકડી સફળતા-સિદ્ધિ કુલાઈ જનારો’ હું કયાં, ને પોતાની ઉચ્ચ કોટિની કલાને દુર્મસિદ્ધિથી દૂર રાખવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર એ ઉમદા ચિત્રકાર કયાં ?

સરમથી માડુ મસ્તક ઝૂકી ગયું.

*

૧ સ્વધર્મનિષ્ઠા, ૨ સર્વધર્મસમભાવ, અને ૩ સર્વધર્મસુધારણા ગાંધીજીના જીવનમાં આ લક્ષણો કઈ રીતે વ્યક્ત થાય છે તે જોઈએ

સ્વધર્મનિષ્ઠા :

સ્વધર્મનિષ્ઠા એટલે પોતાના ધર્મને અનન્ય શ્રદ્ધા ને નિષ્ઠાથી વળગી રહેવું તે ગાંધીજીમાં આ નિષ્ઠા નાનપણથી જ બહિષે પડેલી હોય એમ લાગે છે તેથી જ બ્યારે એમના ખ્રિસ્તી, થિયોમાફિસ્ટ અને મુસલમાન મિત્રોએ એમને પોતપોતાના સંપ્રદાય અગીકાર કરવા કહ્યું ત્યારે ગાંધીજીએ કહેલું ‘જ્યા સુધી હું મારા ધર્મનું જ્ઞાન ન મેળવું ત્યાં સુધી કોઈ ધર્મમાં ન ભગવાનો ને નિશ્ચય કર્યો છે ત્યાર બાદ બધા મુખ્ય મુખ્ય ધર્મોના વિવેકપૂર્વકતા અભ્યાસથી તથા શ્રીમદ્ રાજયદના નિષ્ઠા સંપર્કથી ને એમની સાથેના પત્રવ્યવહારથી, ગાંધીજીની એ સ્વધર્મનિષ્ઠા મજબૂત ને સ્થાયી બની, અને એમને પ્રતીતિ થઈ કે બધા ધર્મો સારા ને સાચા છે, તે બધા એક જ ધ્યેયને પહોંચવાના વિવિધ માર્ગો માત્ર છે. બધા ધર્મોના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો એક હોવાથી માથુસ પોતાના ધર્મના સિદ્ધાંતોનું બરાબર પાલન કરે તો તે અન્ય ધર્મોના સિદ્ધાંતોનું પણ પાલન કરે જ છે એટલે કે, માથુસ સાચો હિંદુ બને તો તે સાચો ખ્રિસ્તી કે સાચો મુસલમાન આપોઆપ બની જાય છે કારણ, માથુસની ધાર્મિકતાની કસાટી એની બાહ્ય છાપ કે સંપ્રદાયના વિશિષ્ટ પ્રતીકોથી નહિ પણ એના આચરણથી થાય છે તેથી જ ગાંધીજી કહેતા ‘ઈશ્વરના દરબારમાં નથી કોઈ હિંદુ કે નથી કોઈ ખ્રિસ્તી, કે નથી મુસલમાન ત્યાં ઈશ્વર કોઈને નથી પૂછવાનો કે તારો ધર્મ શો હોય, તું તને મુસલમાન કહેડાવતો હોતો કે હિંદુ, ત્યાં તો ઈશ્વર એ જ પૂછશે કે તે કેવા કર્મ કર્યા છે

ધર્મ વિષેની આવી દૃષ્ટિને કારણે એમણે ધર્મપરિવર્તનનો હમેશા વિરોધ કર્યો તેઓ કહેતા કે, ‘ધર્મ’ એ ધાર્મિક વિષયોની પેઠે અપાતો નથી જીવે. ધર્મ હોય તો, જેમ ગુલામનું કૂવ પોતાની સુમધ દેલાવે છે તેમ તે પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવ્યા વિના

રહેતો નથી’

આવી દૃઢ પ્રતીતિને કારણે એમણે પોતે ધર્મ પરિવર્તનનો વિચાર ન કર્યો તેમ અન્ય ધર્મોએ તેમ કરવાની સલાહ પણ ન આપી. એક વખતે મીરા બહેને (મિસ સ્લેડ હિંદુ બનવાની વાત કરી ત્યારે ગાંધીજીએ એની સ્પષ્ટ ના પાડી, અને મિશનરીઓના એમને ખ્રિસ્તી બનાવવાના અનેક પ્રયત્નો છતાં તે આખર સુધી ‘સનાતની હિંદુ’ રહ્યા પરંતુ પોતાના ધર્મને વળગી રહેવા છતાં અન્ય ધર્મોના ઉત્તમ આદર્શો ના અનુશીલન અને આચરણથી એમણે એક એવું અનોખું વ્યક્તિત્વ નિર્માણ કર્યું કે જેમાં શ્રીકૃષ્ણનો યોગ, હુદ્દની કરુણા, મહાવીરની અદિસા, ઈશુના પ્રેમ ને સેવાભાવ, જરથુષ્ટ્રની પવિત્રતા ને મહામદના બ્રાહ્મણના વિરલ સમન્વય દિનિયાને જોવા મળ્યો

અનેક ઉન્ય કોટિના ખ્રિસ્તીઓએ એમને ઈશુના અવતાર તરીકે નવાબ્યા હતા મિસ સ્લેડને ગાંધીજીનો પરિચય આપતા રોમે રોલાએ એમને ‘another Christ’ તરીકે ઓળખાવેલા ઈ સ. ૧૯૨૦માં અમેરિકાના એક ચર્ચમાં ભાષણ કરતા પ્રસિદ્ધ અમેરિકન પાદરી હન્સ હોમ્સે કહેલું ‘મને રોમે રોવાનો વિચાર આવે છે, એની સાથે ટોન્સ્ટોય વાદ આવે છે લેનિનનો વિચાર આવે છે, એની સાથે નેપોલિયન વદ આવે છે પણ બ્યારે ગાંધીજીનો વિચાર આવે છે ત્યારે તો ઈગુ ખ્રિસ્તન જ સ્મરણ થાય છે’

ખ્રિસ્તીઓની જેમ અનેક બીજી ગાંધીજીને હુદ્દના અત્યંત માનતા હતા ચીની પ્રોફેસર તાન યુન જાને લખ્યું છે ‘હિંદુસ્તાનના લોકો ગાંધીજીને મહાત્મા કહે છે હુરોપના લોકો એમને એક ભારતીય સત કે તપસ્વી સમજે છે પરંતુ ચીનના લોકો એમને ‘જીવિત હુદ્દ’ યા ‘મહાબોધિસત્વ’ માને છે

અસહકારના જમાનામાં આવેા જ પ્રભાવ ગાંધીજીએ મુસલમાન જમાના પર પાડેલો ‘આવા મક્કામદીનાગાલ’ કહીને મુસલમાનો એમનું સ્વાગત કરતા પર્દાનશીન મુસ્લિમ સ્ત્રીએ ગાંધીજીને એટલા ‘બન્ડ, નેક ને સાફદિલ’ માનતી કે પોતાના પડદા છોડી

૧ સ્વધર્મનિષ્ઠા, ૨ સર્વધર્મસમભાવ, અને ૩ સર્વધર્મસુધારણા ગાંધીજીના જીવનમાં આ લક્ષણો કઈ રીતે વ્યક્ત થાય છે તે જોઈએ

સ્વધર્મનિષ્ઠા :

સ્વધર્મનિષ્ઠા એટલે પોતાના ધર્મને અન્ય શ્રદ્ધા ને નિષ્ઠાથી વળગી રહેવું તે ગાંધીજીમાં આ નિષ્ઠા નાનપણથી જ બીરૂપે પડેલી હોય એમ લાગે છે તેથી જ બ્યારે એમના ખ્રિસ્તી, થિયોમોફિસ્ટ અને મુસલમાન મિત્રોએ એમને પોતપોતાના સંપ્રદાય અંગીકાર કરવા કહ્યું ત્યારે ગાંધીજીએ કહેવું ‘બ્યા સુધી હું મારા ધર્મનું ઘાન ન મેળવું ત્યાં સુધી કોઈ ધર્મમાં ન લળવાનો ને નિશ્ચય કર્યો છે ત્યાર બાદ બધા મુખ્ય મુખ્ય ધર્મોના વિવેકપૂર્વકના અભ્યાસથી તથા શ્રીમદ્ રાજ્યવદના નિષ્ઠા સંપર્કથી ને એમની સાથેના પત્રવ્યવહારથી, ગાંધીજીની એ સ્વધર્મનિષ્ઠા મજબૂત ને સ્થાયી બની, અને એમને પ્રતીતિ થઈ કે બધા ધર્મો સારા ને સાચા છે, તે બધા એક જ ધ્યેયને પહોંચવાના વિવિધ માર્ગો માત્ર છે. બધા ધર્મોના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો એક હોવાથી માણસ પોતાના ધર્મના સિદ્ધાંતોનું બરાબર પાલન કરે તો તે અન્ય ધર્મના સિદ્ધાંતોનું પણ પાલન કરે જ છે એટલે કે, માણસ સાચો હિંદુ બને તો તે સાચો ખ્રિસ્તી કે સાચો મુસલમાન આપોઆપ બની જાય છે કારણ, માણસની ધાર્મિકતાની કસાટી એની બાહ્ય છાપ કે સંપ્રદાયના વિશિષ્ટ પ્રતીકોથી નહિ પણ એના આચરણથી થાય છે તેથી જ ગાંધીજી કહેતા ‘ઈશ્વરના દરબારમાં નથી કોઈ હિંદુ કે નથી કોઈ ખ્રિસ્તી, કે નથી મુસલમાન ત્યાં ઈશ્વર કોઈને નથી પૂછવાનો કે તારો ધર્મ શો હોય, તું તને મુસલમાન કહેવાવો હોતો કે હિંદુ, ત્યાં તો ઈશ્વર એ જ પૂછશે કે તે કેવા કર્મ કર્યા છે

ધર્મ વિશેની આવી દૃષ્ટિને કારણે એમણે ધર્મપરિવર્તનનો હમેશા વિરોધ કર્યો તેઓ કહેતા કે, ‘ધર્મ’ એ પાર્થિવ વિષયોની પેઠે અપાતો નથી જીવનો ધર્મ હોય તો, જેમ જીવાતનું રૂપ પોતાની સુમધ દેલાવે છે તેમ તે પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવ્યા વિના

રહેતો નથી’

આવી દૃઢ પ્રતીતિને કારણે એમણે પોતે ધર્મ પરિવર્તનનો વિચાર ન કર્યો તેમ અન્ય ધર્મોએ તેમ કરવાની સલાહ પણ ન આપી. એક વખતે મીરા બહેને (મિત્ર સ્લેડ હિંદુ બનવાની વાત કરી ત્યારે ગાંધીજીએ એની સ્પષ્ટ ના પાડી, અને મિશનરીઓના એમને ખ્રિસ્તી બનાવવાના અનેક પ્રયત્નો છતાં તે આખર સુધી ‘સનાતની હિંદુ’ રહ્યા પરંતુ પોતાના ધર્મને વળગી રહેવા છતાં અન્ય ધર્મોના ઉત્તમ આદર્શો ના અનુશીલન અને આચરણથી એમણે એક એવું અનોખું વ્યક્તિત્વ નિર્માણ કર્યું કે જેમાં શ્રીકૃષ્ણનો યોગ, છુદ્ધની કરુણા, મહાવીરની અદિસા, ઈશુના પ્રેમ ને સેવાભાવ, જરથુષ્ટ્રની પવિત્રતા ને મહામદના બ્રાહ્મણના વિરલ સમન્વય દનિયાને જોવા મળ્યો

અનેક ઉચ્ચ ડોક્ટરિના ખ્રિસ્તીઓએ એમને ઈશુના અવતાર તરીકે નવાબ્યા હના મિસ સ્લેડને ગાંધીજીનો પરિચય આપતા રોમે રોલાએ એમને ‘another Christ તરીકે ઓળખાવેના ઈ સ. ૧૯૨૦માં અમેરિકાના એક ચર્ચમાં લાખણ કરતા પ્રસિદ્ધ અમેરિકન પાદરી હન્સ હોમ્સે કહેલું ‘મને રોમે રોવાનો વિચાર આવે છે, એની સાથે ટ્રાન્સલેય થાદ આવે છે લેનિનનો વિચાર આવે છે, એની સાથે નેપોલિયન ૪૬ આવે છે પણ બ્યારે ગાંધીજીનો વિચાર આવે છે ત્યારે તો ઈગુ ખ્રિસ્તન જ સ્મરણ થાય છે’

ખ્રિસ્તીઓની જેમ અનેક બૌદ્ધો ગાંધીજીને છુદ્ધના અનંતાગ માનતા હતા ચીની ગ્રેફેસર તાન ચૂન શાને લખ્યું છે ‘હિંદુસ્તાનના લોકો ગાંધીજીને મહાત્મા કહે છે યુરોપના લોકો એમને એક ભારતીય સત કે તપસ્વી સમજે છે પરંતુ ચીનના લોકો એમને ‘જીવિત છુદ્ધ’ યા ‘મહાગૌરવસત્વ’ માને છે

અસહકારના જમાનામાં આવેા જ પ્રભાવ ગાંધીજીએ મુસલમાન જમાન પર પાડેા ‘આયા મક્કામદીનામ્લા’ કહીને મુસલમાનો એમનું સ્વાગત કરતા પર્દેનશીન મુસ્લિમ સ્ત્રીએ ગાંધીજીને એટલા ‘વક્ત્ર, નેક ને સ્પષ્ટદિલ’ માનતી કે પોતાના પડદા છોડી

અમત કરી કે ધર્મો અને સપ્રદાયોના સક્રિય વાડાઓ તૂટવા લાગ્યા આને પ્રિસ્તિઓ વિધર્મીઓને 'હીધન નાસ્તિક' કહેતા સક્રિય પામે છે. 'ઈશુને શરણે આવે એ જ તરે બાકીના બધા નરકે જાય એવું હવે જોકે રમા તે બોલતા નથી ગાંધીજીના આગમન પૂર્વે' કોઈ સંન્યાસી, પાદરી મોનવી કે શ્રમણ સાંધુને પૂછવામાં આવે કે કયો ધર્મત્રય વાચવો ? તો તે માટે ભાગે પોતપોતાનો ધર્મત્રય જ સૂચવતા પોતાના ધર્મત્રય સિવાયના ધર્મત્રયો પણ વાચવા નોંધ્યે એવી કે પના પણ ભાગે જ આવતી આને પરિસ્થિતિ એથી તત્ત્વ બિન છે સર્વ ધર્મોનું આદરપૂર્વકનું અધ્યયન વધ્યું છે આવી પરિસ્થિતિના નિર્માણમાં અન્ય પરિબળોએ પણ ભાગ લઈએ છો, પરંતુ ગાંધીજીએ વિકસાવેલા સર્વધર્મસમભાવના પરિબળની એમાં બહુ મોટી અસર છે એમ કહેવામાં અતિશયેક્તિ નથી.

ગાંધીજી માનતા હતા કે જગતના બધા જ મહાન ધર્મો પૂરેપૂરા પૂર્ણ નથી, કારણ કે તે અપૂર્ણ મનુષ્યના માધ્યમથી પ્રગટ થયા છે વળી દેશ, કાળ ને પરિસ્થિતિ અનુસાર તેમાં દોષ પણ દાખલ થવાના તેથી ધર્મોનું સશોધન શુદ્ધિ ને સુધારણાની પ્રક્રિયા સતત જરૂરી રહેતી નોંધ્યે, એમ કરવું એ દરેક ધર્મના સાચા અનુવાદીનું કર્તવ્ય છે.

ગાંધીજી હિંદુ ધર્મની સત્યની કલ્પના, આત્મ દર્શનની ગ્રંથના, ઉદારતા ને જીવમાનવી એકતાની વિશેષતાઓથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હતા, પરંતુ એ જ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા, સ્ત્રીનિંદા, ગાય તથા ઈતર જીવસૃષ્ટિ પ્રત્યે અત્યાચારી ક્રુરતા નોંધે ત્યારે એમનું દૈયુ વલોવાયું એક પ્રસંગે તો આ દુષણને કારણે હિંદુ ધર્મ હોડાવાનું પણ એમને મન થઈ આવ્યું ને કે, શ્રીમદ્દની સલાહથી એ એમ કરતા અપડી ગયા, પરંતુ એ પછી સાચા હિંદુ તરીકે એ દુષણને નાબૂદ કરવા એમણે મગ કરી અસ્પૃશ્યતાને એમણે હિંદુ ધર્મનું મનક કંટુ અને એના નિવારણ માટે ત્રણ વાર એમણે પોતાનું જીવન હોડામાં મૂક્યું આશ્રમમાં ભગી-ચમારના હલમ ગણાતા કાર્કી, વિનોબાજી, અપ્પસાહેબ, મામાસાહેબ, સુરેન્દ્રજી જેવા ચિંતકાવન

બ્રાહ્મણો પાસે કરાડીને એ કાર્યોને એમણે પ્રતિબા આપી અવગત, આત્મિક દેશના કોઈ કોઈ ખૂણે હરિજનને જીવતા સળાતી મુકવાન કે તેને માર મારવાના કિસ્સાઓ બને છે જેમણે જગતને અદ્વૈતનો મન આપ્યો તે શક્યચાર્યના વારસદાર હજી અમ્ય સ્થિતિ એ હિંદુ ધર્મનું અગ્ર છે એવું બોલે છે પરંતુ આ બધા સામે જે વિરોધાવરોગ જગતે ગાંધીજીએ ઉપારણા પ્રયત્ન આદાનની અસરનો દીનક ?

અમૂલ્યતા જેવું જ હિંદુધર્મનું બીજું દુર્લભ તે સ્ત્રીઓની પતિત દશાનું વેદ અને ઉપનિષદ કાળમાં સ્ત્રીઓ સમાન દરજ્જાને ભોગવતી હતી, પરંતુ મનુસ્મૃતિના જમાનામાં સ્ત્રી પર કેટલાક બંધનો વધાયા અને સ્વાધીની 'ન સ્ત્રી સ્વાત્ત્વ્યમ્ અર્હં નિ । નાયૈક નરકસ્ય દ્વરમ્ ।' રિનાશ્રયે ન સોમ ન પશિદતા વનિતા ભ્જા ।' આદિ શ્રીનિદાસરૂઢ વચનો લખતા આપ્યા આ વચનોએ સ્ત્રીોરવને ભારે દાનિ પડેલાથી સ્ત્રી અમળા, પુરુષની ગતિ ગણવા વાગી સ્ત્રી એ અર્ધાંગિની છે, સહધર્મિણી છે એ વાત જ બુનાઈ ગઈ.

ગાંધીજીએ લગભગ સ્વરાજપ્રાપ્તિ લગન જેવી લગનથી સ્ત્રીઓકિતનું આદાવન ઉપાડ્યું સ્વરાજના આદાવન સાથે સ્ત્રીઓકિતના કાર્યક્રમને જોડીને અબજ અને ભણેલી સ્ત્રીઓમાં એમણે એક એવી જગતિ આણી કે તેમણે પાતાના પડદા છોડી પુરુષો સાથે ખમેખલા મિલાડીને કામ કર્યું, એમનામાં રહેલી ગર્ભિત શક્તિઓ બહાર આવી અને સ્ત્રીઓમાં એક અમૂલ્યત્વ કાંતિ સર્જઈ.

ગૌરક્ષા એ હિંદુધર્મનું અગ્ર ગણાતું હતું, પણ ખરેખર ગૌ-ઉદર-ગૌસવર્ધન થતું નહોતું ગાંધીજીએ ગૌમેવાને રચના મક કાર્યક્રમમાં સ્થાન આપી ગાયને ભારતના અર્થતંત્રમાં ફેટલું મોટું સ્થાન છે તે તરફ હિંદુ સમાજનું ધ્યાન ખેંચ્યું અને દોર પ્રત્યે થતી ક્રુરતા અપકારી.

જીવદાયને ધર્મ માનવા છતાં દરેક વસ્તુનો વિચાર સામાજિક દૃષ્ટિએ કરતા હોવાથી ગાંધીજીએ પાકને નકસાન કરનારા વાદરા, રખડતા ફૂતંગ, મચ્છર-માકડ આદિને મારવામાં અહિંસા છે એમ

અમત કરી કે ધર્મે અને સપ્રદાયોના સક્રિય વાડાઓ તૂટવા લાગ્યા આને ખ્રિસ્તિઓ વિધર્મીઓને 'દીધન નાસ્તિક કહેતા સકાય પામે છે 'ઈશુને શરણે આવે એ જ તરે બાપ્તિના બંધા નરકે ભવ એડુ ઉવે બકે રમા તે બોલતા નથી ગાંધીજીના આગમન પૂર્વે કોઈ સંન્યાસી, પાદરી મૌનતી કે શ્રમજી સાધુને પૂછવામાં આવે કે કયે ધર્મત્રય વાચવો ? તો તે માટે ભાગે પોતપોતાનો ધર્મત્રય જ સૂચવતા પોતાના ધર્મત્રય સિવાયના ધર્મત્રયો પણ વાચવા જોઈએ એવી ક પના પણ ભાગે જ આવતી આને પરિસ્થિતિ એથી તત્ત્વ મિત્ત છે સર્વ ધર્મેનું આદરપૂર્વકનું અધ્યયન વધુ છે આવી પરિસ્થિતિના નિર્માણમાં અન્ય પરિબળોએ પણ ભાગ લેખ્યો હશે, પરંતુ ગાંધીજીએ વિકસાવેલા સર્વધર્મસમભાવના પરિબળની એમાં બહુ મોની અસર છે એમ કહેવામાં અતિશયે કિત નથી

ગાંધીજી માનતા હતા કે જગતના બંધા જ મહાન ધર્મે પુરેપૂરા પૂર્ણ નથી, કારણ કે તે અપૂર્ણ મનુષ્યના માધ્યમથી પ્રગટ થયા છે વળી દેશ, કાળ ને પરિસ્થિતિ અનુસાર તેમાં દોષ પણ દાખલ થવાના તેથી ધર્મેનું સશોધન શુદ્ધિ ને સુધારણાની પ્રક્રિયા સતત જરૂરી રહેતી જોઈએ, એમ કરવું એ દરેક ધર્મના સાચા અનુવાસીનું કર્તવ્ય છે

ગાંધીજી હિંદુ ધર્મની સત્યની કલ્પના, આત્મ દર્શનની ગંખના, ઉદારતા ને જીવમાનવી એકતાની વિશેષતાઓથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા હતા, પરંતુ એ જ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા, સ્ત્રીનિંદા, ગાય તથા ઈતર જીવસૃષ્ટિ પ્રત્યે આવરાતી કુરતા જોઈ ત્યારે એમનું દૈયુ વલોવાયું એક પ્રસંગે તો આ દુષ્ટાણે કારણે હિંદુ ધર્મ હોડવાનું પણ એમને મન થઈ આવે ન જો કે, શ્રીમદ્દની સલાહથી એ એમ કરતા અપડા ગયા, પરંતુ એ પછી સાચા હિંદુ તરીકે એ દુષ્ટાણે નાબૂદ કરવા એમણે મગ કરી અસ્પૃશ્યતાને એમણે હિંદુ ધર્મનું મનક કંટુ અને એના નિવારણ માટે ત્રણ વાર એમણે પોતાનું જીવન હોડમાં મૂક્યું આશ્રમમાં ભગી-ચમારના હલમાં ગણાતા કારી, વિનોદાજી, અપ સાહેબ, મામાસાહેબ, સુરેન્દ્રજી જેવા ચિત્તાવન

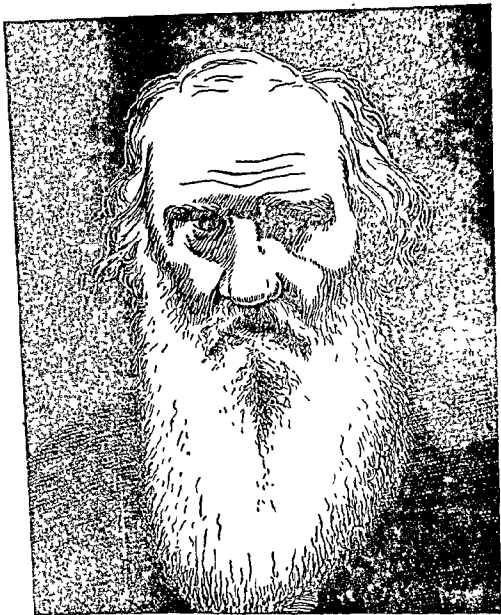
જ્ઞાત્રણો પાસે કરારીને એ કાર્યોને એમને પ્રતિષ્ઠા આપી અવગત, આજેય દેશના કોઈ કોઈ જુલે હરિજનને જીવતા સળાતી મૂકવાન કે તેને માર મારવાના કિસ્સાઓ બને છે જેમણે જગતને અદ્વૈતને મન આપ્યો તે શકયાર્થના વારસદાર હજી અમ્ય સ્થતા એ હિંદુ ધર્મનું અગ છે એડુ બોલે છે પરંતુ આ બંધા સામે જે વિરોધરોગ જાગ્યો તે ગાંધીજીએ ઉપાલેલા પ્રયત્ન આદોનનની અસરનો ઘોનક

અમરતા જેવું જ હિંદુ ધર્મનું બીજું દ્વાર છે સ્ત્રીઓની પતિત દશાનું વેદ અને ઉપનિષદ કાળમાં સ્ત્રીઓ સમાન દરજ્જેને ભોગવતી હતી, પરંતુ મનુસ્મૃતિના જમાનામાં સ્ત્રી પર કેટલાક બંધનો વધ્યા અને સ્વાર્થી 'ન સ્ત્રી સ્વાનંયમ્ અર્ઘ્નિ । નાર્યૈક નરકસ્ય દરમ્ ।' ગિતાશ્રવે ન શોમ ન પશિડતા વનિતા લ્તા ।' આદિ અનિદામ્યુચક વચનો લખતા આના આ વચનોએ સ્ત્રી પૌરવને ભારે હાનિ પહોંચાડી સ્ત્રી અમળા, પુરુષની ગ નામ ગણવા વાગી સ્ત્રી એ અર્ધાંગિની છે, સદ્ધર્મિણી છે એ વાત જ ભુનાઈ ગઈ

ગાંધીજીએ લગભગ સ્વરાજપ્રાપ્તિ લગન જેવી લગનથી સીમુકિતનું આદાલન ઉપાડ્યું સ્વરાજના આદોનન સાથે સીમુકિતના કાર્યક્રમને જોડીને અબજ અને ભણેત્રી સ્ત્રીઓમાં એમણે એક એવી જાગૃતિ આણી કે તેમણે પાતાના પડદા છોડી પુરુષો સાથે ખમેખલા મિલારીને કામ કર્યું, એમનામાં રહેતી ગર્ભિત શક્તિઓ બહાર આવી અને સ્ત્રીઓમાં એક અમૂતપૂર્વ કાંતિ સર્જઈ

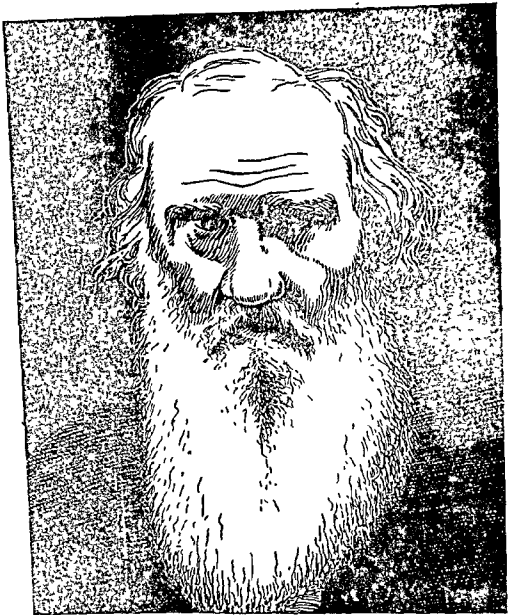
ગોરક્ષા એ હિંદુ ધર્મનું અગ ગણાતુ હતુ, પણ ખરેખર ગો-ઉર-ગોસવર્ધન થતુ નહોતુ ગાંધીજીએ ગોસેવાને રચના મક કાર્યક્રમમાં સ્થાન આપી ગાયને ભારતના અર્થતંત્રમાં કેટલુ મોટુ સ્થાન છે તે તરફ હિંદુ સમાજનું ધ્યાન ખેંચુ અને દોર પ્રત્યે થતી કુરતા અપકારી

જીવદયાને ધર્મ માનવા છતાં દુરંદે વસ્તુનો વિચાર સામાજિક દષ્ટિએ કરતા હોવાથી ગાંધીજીએ પાકને નકસાન કરનારા વાદરા, રખડતા ફૂતગ, મચ્છર-માડક આદિને મારવામાં અહિંસા છે એમ

માણસ વિલામી બનીને નહીં, અસહ્યય પાલન કરીને ઇશ્વરની વધારેમાં વધારે સેવા કરે છે.

— ટોલ્સ્ટોય

માણસ વિલાની બનીને નહીં, અસહાય બાલન કરીને ઇશ્વરની વધારેમાં વધારે સેવા કરે છે.

— ટોલ્સ્ટોય

જાડની લોપી પડશે.'

સૌ અંદર ત્રણ એમણે એકિયોભાવનો સામાન ખોલ્યો તપાસવા માંગ્યો. ત્યાં તે એ આસરે એકદમ એક છત્રે એના ઘેરામાંથી બહાર કાઢ્યોને તે બોલી બહારો : 'આ છત્રે કોના છે ?'

એકિયોભાવ બોલે જ રહ્યો અને છત્રે પોતાના ઘેરામાંથી નીકળી આવ્યો તેથી તેનાઈ ત્રણે.

'આ છત્રે પર લોઈના કાપા પડેલા છે ?'

એકિયોભાવે જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ એક દાઢ સરખા ઉચ્ચારી શક્યો નહિ. માંડ માંડ એ આટલું બોલ્યો : 'મને ખગર નથી . માડું નથી . '

પછી એકિયોભાવે કહ્યું : 'આજે સરાઈ એ વેપારીનું ચાખ બિહાનમાં પડેલું મળી આવ્યું હતું. ત્રણે કપાયેલું હતું. તમારું જ એ કામ દોનું બેનું એ. રૂમ અદરથી બંધ હતું; અને આમપાસમાં બીજું કાઈ હતું નહિ. અને આ રહ્યો તમારા જ ઘેરામાંથી મળી આવ્યો લોઈથી ખરડાયેલો છત્રે. અને તમારું મોડું ને તમારું વર્તન જ તમારા યુનાની કબૂલાત આપી દે છે ! હવે બોલી દો-તમ એને કોની રીત માયો ને કહેવું થન લૂંટલું ?'

એકિયોભાવે મોતદ ખાઈને કહ્યું કે એણે કઈ જ કહ્યું નહોતું. સાથે આ પછા પછી વેપારીને એણે તો જોયો સુધાં નહોતો. અને એના પોતાના જ આઠ દબાર રૂબેલ ઉપરાત બીજા પૈસા એની પાને હતા જ નહિ. ને છત્રે તો એના હતા જ નહિ. પણ એકિયોભાવને અવાજ જરા ઘેરાવતો હતો. એના ચહેરા પરથી રંગ છીડી ગયો હતો, અને જાણે પોને શુનેશર જ હોય એમ એ બપથી કુણ રહ્યો હતો.

એકિયોભાવને બાધીને વાનમાં પકવાનો અકસરે સીનકોને કુકમ કર્યો. પત્ર બાધીને એ લોકોએ એને વાનમાં ફેક્યો ત્યારે એ કરતરીને રડી રહ્યો હતો. એના પૈસા અને સામાન એની પાસેથી લઇ લેવામાં આવ્યા હતા અને નજીકના ગામમાં ઘઈ જઈ એને જોલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો હતો. લાકડિયોમાં

એના ચાલિય રિંગે તબપાસ આવી ત્યારે ગામના વેપારીએને કહ્યું કે એક જગનામાં એ કોઈએ પડ્યો બેનું; પણ આન માનુષ તો એ સામે હતો. પણ તે જે તેન તો ચાલે જ. ત્રિપાજાનના એક વેપારીનું બૂન કરવાનો અને એના પાન દબાર રૂબેલ લૂંટવાનો એના પર આરોપ હતો.

એકિયોભાવની પત્નીને માથે તો કુખરો પડાડ ભાવી પડ્યો. અને શું સત્તુ માનમાં તે જ એને સમજવું નહિ. ડાકમાં જ્યાં નાનાં હતાં, તેમાં એક તો હતું ધારણ હતું. જ્યાં ડાકમાં બેઠાં થઈને જે ગામમાં પત્ર ફેરમાં પુરાયો હતો ત્યાં એ જઈ પડે ચી. પડેલા તો એને શ્રુતાકાનની પગલાની મળી નહિ; પણ ધનું કાપાવાળા કમીને ઉંચે આસરે પાનથી મજૂરી મળતી, એને એના પત્ર પાને ઘઈ જરામાં આવી. પત્રને કોના પાનમાં મોર-કાકોની સાથે પુરાયેલો બેનું એ તો પડાડ ખાઈ જઈ ન હતી જે વાર ત્રણે બાનમાં આવી નહિ. પછી ઉંચરાત પડખામાં ઘઈને એ બેની. પત્રના બધા સપાચાર આપીત પછી એણે પત્રને વિચરે પૂછી એકિયોભાવ વિચરે વાન કઈ ગયો. પછી એ બોલી. 'તો હવે શું કરવાનું છે ?'

'એક નિર્દોષ માનુષ દેગન ન કઈ જલ એટલા માટે જારને અપીલ કરતી બેનું એ.'

પત્નીએ કહ્યું કે જારને અપીલ તો કઈ હતી, પણ તે નામજૂર ઘઈ હતી.

એકિયોભાવ કઈ બોલ્યો નહિ અને નાજ સામે માઈને બેની રહ્યો.

પત્ની બોલી : 'તમારા વાળા વાળા કઈ ગયા એક સ્વપ્ન કઈ અમથું અન્યું નહોતું. વાદ છે તે દિવસે તમારે નીકળવું જ નહોતું બેનું.' અને પછી એના વાળમાં હાથ ફેરવતાં એ બોલી : 'તમે જ એ શુનો કર્યો નહોતો ? પત્ની આજ સત્તુ બોલતો.'

'તો, તને જે મારી પર ચાંક છે !' એકિયોભાવ બોલ્યો અને મોડું શુભારી રહ્યો. ત્યાં તો સીનકે

જડતી લેતી પડશે !

સૌ અદર ગયા એમણે એસ્કિયોનોવનો સામાન ખોલીને તપાસવા માડ્યો ત્યાં તો એ અફસરે એકદમ એક છરો એના ઘેનામાથી બહાર કાઢ્યોને ને બોલી બહારે 'આ છરો કોનો છે ?'

એસ્કિયોનોવ બેઈ જ રહ્યો અને છરો પોતાના ઘેનામાથી નીકળી આવ્યો તેથી હેતનાઈ ગયો

'આ છરા પર લોહીના ડાઘા પડેલા છે ?'

એસ્કિયોનોવે જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ એક શબ્દ સરખો ઉચ્ચારી શક્યો નહિ માડ માડ એ આટલું બોલ્યો 'અને ખબર નથી મારું નથી

પછી એફસરે કહ્યું 'આજે સવારે એ વેપારીનું શયન ગિજાનમાં પડેલું મળી આવ્યું હતું ગળ કપાયેલું હતું તમારું જ એ કામ હોતું બેઈએ રૂમ અદરની બધ હતો અને આસપાસમાં બીજું કંઈ હતું નહિ અને આ રહ્યો તમારા જ ઘેનામાથી મળી આવેલો લોહીથી ખરડાયેલો છરો અને તમારું મોઢું ને તમારું વર્તન જ તમારા યુનાની કબૂનાત આપી દે છે ! હવે બોલી દો-તમે એને ખરી રીતે માર્યો ને કેટલું ધન લૂટ્યું ?

એસ્કિયોનોવે સોગંદ ખાઈને કહ્યું કે એણે કંઈ જ કહ્યું નહોતું સાથે ત્યા પાંધા પછી વેપારીને એણે તો જોયો જુદા નહોતો અને એના પોતાના જ આડ હજાર રૂબેલ ઉપરાંત ખીસ પૈસા એની પાસે હતા જ નહિ ને છરો તો એના હતો જ નહિ પણ એસ્કિયોનોવનો અવાજ જરા યોથાવતો હતો એના અહેરા પરથી રત્ન જીડી ગયો હતો, અને બધે પોતે ઝનેતાર જ હોય એમ એ ભયથી ધ્રુજી રહ્યો હતો

એસ્કિયોનોવને બાંધીને વાનમાં મૂકવાનો અફસરે સિનકોને હુકમ કર્યો પણ બાંધીને એ લોહીએ એને વાનમાં ફેંક્યો ત્યારે એ કરગરીને રડી રહ્યો હતો એના પૈસા અને સામાન એની પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યા હતા. અને નજીકના ગામમાં લઈ જઈ એને જોલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો હતો. લાડમિરમાં

એના ચારિત્ર્ય વિશે તરતપાસ ચાલી ત્યારે મામના વેપારીએને કહ્યું કે એક જમાનામાં એ ઢીંગીને પડ્યો રહેતો. પણ આમ માણસ તો એ સારો હતો પણ તો જે ઈસ તો ચાચો જ ગિયજાનના એક વેપારીનું ખૂન કરવાનો અને એના વીસ હજાર રૂબેલ લૂટવાનો એના પર આરોપ હતો

એસ્કિયોનોવની પત્નીને માથે તો દુખનો પહાડ ચાલી પડ્યો અને શુ સાચું માનતું તે જ એને સમજાયું નહિ છોકરા બધા નાના હતા, તેમાં એક તો હજી બાવડું હતું બધા છોકરાને બેગા લઈને જે ગામમાં પતિ કેદમાં પુરાયો હતો ત્યાં એ જઈ પહોંચી પહેલાં તો એને મુલાકાતની પરવાનગી મળી નહિ પણ ઘણા કાનાવાના કરીને છેવટે અફસરે પામેથી મજૂરી મેળવી, એને એના પતિ પાસે લઈ જવામાં આવી પતિને કેદીના વેશમાં ચેર-કાડ્યોની સાથે પુરાયેલો બેઈને એ તો પછડા ખાઈ ગઈ ને કેદની ચે વાર સુધી ભાનમાં આવી નહિ પણ છોકરાને પડખામાં લઈને એ બેરી ધરના બધા સમાચાર આપીને પછે એણે પતિને વિગતો પૂછી એસ્કિયોનોવ વિગતે વાત કહી ગયો પછી એ બોલી 'તો હવે શુ કરવાનું છે ?

'એક નિર્દોષ માણસ હેરાન ન થઈ જાય એટલા માટે જારને અપીન કરવી બેઈએ'

પત્નીએ કહ્યું કે જારને અપીલ તો થઈ હતી, પણ તે નામજૂર થઈ હતી

એસ્કિયોનોવ કંઈ બોલ્યો નહિ અને નજર સામે માર્શિન બેસી રહ્યો

પત્ની બોલી 'તમારા વાળા ધોળા થઈ ગયા એવું સ્વપ્ન કંઈ અમલ્ય આવ્યું નહોતું યાદ છે તે દિવસે તમારે નીકળતું જ નહોતું બેઈનું' અને પછી એના વાળમાં હાથ ફેરવતા એ બોલી 'તમે જ એ યુતો કર્યા નહોતો ? પત્ની આગળ સાચું બોલતો

'તો, તને જે મારી પર શકા છે?' એસ્કિયોનોવ બોલ્યો અને મોઢું હુલાવી રહ્યો ત્યાં તો સિનકો

જડતી લેવી પડશે^૧

સૌ અદર તથા એમણે એસ્કિથોનોવનો સામાન બોલીને તપાસવા માડ્યો ત્યાં તે એ અક્ષરે એકદમ એક છરો એના થેનામાથી બહાર કાઢ્યોને ને બોલી બહારે 'આ છરો કાઢો છે ?'

એસ્કિથોનોવ જોઈ જ રહ્યો અને છરો પોતાના થેનામાથી નીકળી આવ્યો તેથી હેતનાઈ ગયો

'આ છરા પર લોહીના ડાઘા પડેલા છે ?'

એસ્કિથોનોવે જવાબ આપવાને પ્રયત્ન કર્યો પણ એક શબ્દ સરખો ઉચ્ચારી શક્યો નહિ માઝ માઝ એ આટલું બોલ્યો 'મને ખબર નથી મારું નથી

પછી એક્સિસરે કહ્યું 'આજે સવારે એ વેપારીનું શબ બિઝાનામા પડેલું મળી આવ્યું હતું તમારું કપાપેનું હતું તમારું જ એ કામ હોતું જોઈએ કેમ અદરથી બધું હતો અને આસપાસમા ખીલ્યું કોઈ હતું નહિ અને આ રહ્યો તમારા જ થેનામાથી મળી આવેલો લોહીથી ખરડાયેલો છરો અને તમારું મોઢું ને તમારું વર્તન જ તમારા ગુનાની કબૂનાત આપી દે છે । હવે બોલી દો-તમે એને ક્યાં રીતે મારી ને કેટલું ધન લૂટ્યું ?

એસ્કિથોનોવે સોબદ ખાઈને કહ્યું કે એણે કઈ જ કંઈ નહોતું સાથે આ પીંધા પછી વેપારીને એણે તો જોયો સુદ્ધા નહોતો અને એના પોતાના જ આડ હળાર રૂબે હિપરાત ખીજા પૈસા એની પાસે હતા જ નહિ ને છરો તો એના હતો જ નહિ પણ એસ્કિથોનોવનો અવાજ જરા થોથાવતો હતો એના ચહેરા પરથી રંગ બીડી ગયો હતો, અને બાજુ પોતે ગુનેગાર જ હોય એમ એ ભયથી કુણ રહ્યો હતો

એસ્કિથોનોવને બાધીને વાનમા પૂરવાને અક્ષરે ફેનિગને કુકમ કર્યો પણ બાધીને એ લોહીએ એને વાનમા ફેકેનો ત્યારે એ કરજરીને રડી રહ્યો હતો એના પૈસા અને સામાન એની પાસેથી લઈ લેવામા આવ્યા હતા. અને નટકના ગામમા લઈ જઈ એને જેલમા પૂરી દેવામા આવ્યો હતો. લાડિમિરમા

એના ચારિત્ર્ય વિશે તરતપાસ ચાલી ત્યારે ગામના વેપારીએને કહ્યું કે એક જમાનામા એ દીવાને પડ્યો રહેતો પણ આમ માણસ તો એ સારો હતો પણ તે એ રૂસ તો ચાલ્યો જ ગિયજાનના એક વેપારીનું ખૂન કરવાનો અને એના વીસ હજાર રૂબેન લૂટવાનો એના પર આરોપ હતો

એસ્કિથોનોવની પત્નીને માથે તો કુખનો પહાડ આવી પડ્યો અને શું સાચું માનતું તે જ એને સમજતું નહિ છોકરા બધા નાના હતા, તેમા એક તો હજુ ધાવણ હતું જવા છોકરાને ભેગા લઈને જે ગામમા પતિ કેદમા પુરાયો હતો ત્યાં એ જઈ પડેલી પડેલા તો એને મુત્તાકાનની પરવાનગી મળી નહિ પણ ધણી કાનાવાના કરીને છેવટે અક્ષરે પામેથી મજૂરી મેળવી, એને એના પતિ પાસે લઈ જવામા આવી પતિને કેદના વેશમા ચોર-કાઠુઓની સાથે પુરાયેનો જોઈને એ તો પડકાર ખાઈ ગઈ ને કેટની ચે વાર સુધી ભાનમા આવી નહિ પણ છોકરાને પડખામા લઈને એ બેઠી ધરના બધા સમાચાર આપીને પછી એણે પતિને વિચતો પૂછી એસ્કિથોનોવ વિચતે વાત કહી ગયો પછી એ બોલી 'તો હવે શું કરવાનું છે ?

'એક નિર્દોષ માણસ હેરાન ન થઈ જન એટના માટે જારને અપીન કરવી જોઈએ'

પત્નીએ કહ્યું કે જારને અપીલ તો થઈ હતી, પણ તે નામજૂર થઈ હતી

એસ્કિથોનોવ કઈ બોલ્યો નહિ અને નજર સામે માઈને બેઠી રહ્યો

પત્ની બોલી 'તમારા વાળા ધોળા થઈ ગયા એવું સ્વપ્ન કઈ અમલુ આવ્યું નહોતું વાદ છે તે દિવસે તમારે નીકળતું જ નહોતું જોઈતું' અને પછી એના વાળમા હાથ ફેરવતા એ બોલી 'તમે જ એ ગુનો કર્યા નહોતો ? પત્ની આગળ સાચું બોલજો

'તો, તને ચે મારી પર શકા છે?' એસ્કિથોનોવ બોલ્યો અને મોઢું છુપાવી રહ્યો ત્યાં તે ફેનિગે

એસ્કિથોનોવે જિએ જોયું ને કયું : 'કહે તો, સેમ્યોનિય લાડિમિરના એસ્કિથોનોવ વેપારીનો તમને કઈ ખ્યાલ છે? હજુ એ બધા જીવે છે ખરા?'

'ખબર પૂછે છે? બેશક હું જાણ છું. એસ્કિથોનોવ કુટુંબ સમૃદ્ધ છે. જો કે બાપ તો સાઈબીરિયામાં છે. આપણા જેવા જ કાંઈ દુકર્મીના કરનારા હોવા નેઈએ. પણ તમારી વાત કરો, દાદાજી, તમે અહીં કેમ કરતા આવી પડ્યા?'

એસ્કિથોનોવને પોતાના દુર્ભાગ્યની વાત કરવી ગમતી નહિ. એણે માન નિઃશ્વાસ નાખ્યો ને કયું : 'મારા પાપે જ આ છવીસ વર્ષથી હું જેલમાં રખાયું છું.'

'કેવા પાપ?' સેમ્યોનિયે પૂછ્યું.

પણ એસ્કિથોનોવે માન કયું : 'એ તો.....હું એને લાપક જ હોદ્દાશ!' બીજી કઈ વધારે એ બોલ્યો જ ન હોત, પરંતુ એના જોડીદારોએ એ સાઈબીરિયા શા માટે આવ્યો હતો તે એને કહી દીધું. કાંઈક એક વેપારીનું પૂન કરીને છરો એસ્કિથોનોવના સામાનમા મેરવી દીધા હતા અને એસ્કિથોનોવને ખોટી સજા થઈ હતી તે બધું એ લોકોએ કહી સમજાવ્યું.

આ સાંભળી મકર સેમ્યોનિયે ઘૂંટણ પર હાથ ટાક્યા અને બોલી જાયો. 'અરે, એ તો ગળ્ય વાત થઈ! ખરે જ ગળ્ય! પણ દાદાજી, તમે કેટલા ધરડા થઈ ગયા છો?'

સેમ્યોનિયને આટલી નવાઈ શા માટે લાગી? એસ્કિથોનોવને એણે ક્યા જોયો હતો? સૌ એને પ્રશ્ન કરી જિલ્લા, પણ સેમ્યોનિયે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

'દાસ્ત, અમે અહીં મળી ગયા તે તો ગળ્ય જ થઈ ગયો,' એટલું જ એ તો બોલ્યો.

એસ્કિથોનોવને લાગ્યું કે પેલા વેપારીનું પૂન કાણે કયું તેની કદાચ આ માથુસને ખબર હતી. એટલે એ બોલ્યો. 'સેમ્યોનિય, એ વાત કદાચ તમે સાંભળી હશે, કે પછી તમે મને ક્યાક જોયો હોય એવું એ બને.'

'મે' એ ન સાંભળ્યું હોય તે બને જ કેમ? દુનિયામાં અફવાઓના તો કાંઈ પાર નથી પણ એ તો બહુ જલની વાત છે. શું સાંભળ્યું હતું તે હવે તો હું બૂલી ચે ગયો છું.'

'એ વેપારીને કેણે મારી નાખ્યો હતો તે મે કદાચ તમે સાંભળ્યું હતું?' એસ્કિથોનોવે કયું.

સેમ્યોનિયે હમીને જવાબ આપ્યો : 'જેના થેલામાંથી છરો મગી આવ્યો તેનું જ એ તો કામ હોઈ શકે બીજા કાંઈએ છરો એના સામાનમાં સંતાડ્યો હોય તો પણ, કહેવત છે ને; કે પકડાય નહિ ત્યા સુધી એ ચોર નહિ? વળી; થેલો તમારા માથા નીચે હતો. તેમા બીજી કાંઈ છરો મેરવી પણ શી રીતે દેવાનો હતો? તમે ચોક્કસ જાણી જવાના.'

આથી એસ્કિથોનોવને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ માથુમે જ પેલા વેપારીનું પૂન કયું હતું. એ ત્યાંથી જીવેને જતા રહ્યો. તે દિવસે આખી રાત એસ્કિથોનોવ જાગતો પડી રહ્યો એનું અંતર ભયંકર દુઃખમા વલોવાઈ ગયું અને અનેક ચિત્તવિચિત્ર ચિત્રો એની નજર સામે જીવતા લાગ્યા. મેળામા જવા નીકળ્યો ત્યારે એની પત્નીની જેવી હતી તેવી મૂર્તિ એની નજર સામે તાદ્દશ થઈ ગઈ. જાણે સાક્ષાત એ સામે જીભી હોય એવી હજુ એ મૂર્તિ હતી. એની આંખો, એના મહેરો નજર સામે ઝૂંપી રહ્યાં અને પછી આમે આવ્યા બાગકા તે કાગે હતા તેવાં જ નાનકડા ને નાનુકડા, એકે ઝગમો પહેરેલો હતો ને બીજું હજુ માની છાતીએ ધાવતું હતું. અને પછી તો પોતે તે સમયે કેવો હતો તે મે એને સાંભરી આવ્યું-કેવો યુવાન અને મોજાલો હતો પોતે! અને એને કેદ કરવામા આવ્યો ત્યારે સરાઈના પોર્ચમાં બેઠો બેઠો પોતે કેવો સારંગી વગાડી રહ્યો હતો! અને કેવો નિશ્ચિત હતો! બધું એને યાદ આવી ગયું, એને જ્યાં ફટકા મારવામા આવ્યા હતા તે સ્થાન, ફટકા મારનાર અને આસપાસ જીભેલા લોકો, બેઠીઓ અને યુનેગારો જેલજીવનના છવીસ વર્ષ. અકાળે આવેલું ધડપણ -બધું એના મનમા આવી ગયું. આ બધા વિચારે એસ્કિથોનોવનું મન એટલું બધું ખિન્ન

એસ્કિથોનોએ જોયે જોયું ને કહ્યું : 'કહો તો, સેમ્થોનિય લાડિમિરના એસ્કિથોનોય વેપારીના તમને કઈ ખ્યાલ છે? દંડુ એ બધા જીવે છે ખરા?'

'ખબર પૂરો છો? એકાકી જીવે છે. એસ્કિથોનોય કુટુંબ સમૃદ્ધ છે. જો કે બાપ તો સાઈમીરિયામાં છે. આપણા જોવા જ કાઈ દુષ્કર્મનો કરનારો હોવો નેઈએ. પણ તમારી વાત કરો, દાદાજી, તમે અહીં કેમ કરતા આવી પડ્યા?'

એસ્કિથોનોવને પોતાના દુર્ભાગ્યની વાત કરવી ગમતી નહિ. એણે માત્ર નિઃશ્વાસ નાખ્યો ને કહ્યું : 'મારા પાપે જ આ ઇન્ડીસ વર્ષથી હું જેલમાં રખડું છું.'

'કેવા પાપ?' એમ્થોનિયે પૂછ્યું.

પણ એસ્કિથોનોએ માત્ર કહ્યું : 'એ તો....હું એને લાયક જ હોઈશ!' બીજી કઈ વધારે એ બોલ્યો જ ન હોત, પરંતુ એના જોડીદારોએ એ સાઈમીરિયા શા માટે આવ્યો હતો તે એને કહી દીધું. કાંઈક એક વેપારીનું ખૂન કરીને છરો એસ્કિથોનોવના સામાનમાં મેરડી દીધો હતો અને એસ્કિથોનોવને ખેડી સભ થઈ હતી તે બધું એ લોકોએ કહી સંભળાવ્યું.

આ સાંભળી મકર સેમ્થોનિયે ઘૂટણ પર હાથ ઠોક્યા અને બોલી બેઠો. 'અરે, એ તો ગજબ વાત થઈ! ખરે જ ગજબ! પણ દાદાજી, તમે કેટલા ઘરડા થઈ ગયા છો?'

સેમ્થોનિયને આટલી નવાઈ શા માટે લાગી? એસ્કિથોનોવને એણે ક્યા જોયો હતો? સૌ એને પ્રશ્ન કરી બેઠ્યા, પણ સેમ્થોનિયે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

'દાસ્ત, અમે અહીં મળી ગયા તે તો ગજબ જ થઈ ગયો,' એટલું જ એ તો બોલ્યો.

એસ્કિથોનોવને લાગ્યું કે પેલા વેપારીનું ખૂન કાણે કહ્યું તેની કદાચ આ માણસને ખબર હતી. એટલે એ બોલ્યો : 'સેમ્થોનિય, એ વાત કદાચ તમે સાંભળી હશે, કે પછી તમે મને ક્યાક જોયો હોય એવું એ બને.'

'મે' એ ન સાંભળ્યું હોય તે બંને જ કેમ કે દુનિયામાં અફવાઓના તો કાંઈ પાર નથી પણ એ તો બહુ જલની વાત છે. શું સાંભળ્યું હતું તે દવે તો હું જુવી ચે ગયો છું.'

'એ વેપારીને કાણે મારી નાખ્યો હતો તે ચે કદાચ તમે સાંભળ્યું હતું?' એસ્કિથોનોએ કહ્યું.

સેમ્થોનિયે દમીને જવાબ આપ્યો : 'જેના ઘેનામાંથી છરો મગી આવ્યો તેનું જ એ તો કામ હોઈ શકે બીજા કાંઈએ છરો એના સામાનમાં સંતાડ્યો હોય તો પણ, કહેવત છે ને; કે પકડાય નહિ ત્યા સુધી એ ચોર નહિ? વળી; થોડો તમારા માથા નીચે હતો. તેમાં બીજી કાંઈ છરો મેરડી પણ શી રીતે દેવાનો હતો? તમે ચોક્કસ મગી જવાના.'

આથી એસ્કિથોનોવને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ માણસે જ પેલા વેપારીનું ખૂન કહ્યું હતું. એ ત્યાંથી જીમીને જતો રહ્યો. તે દિવસે આખી રાત એસ્કિથોનોવ જાગતો પડી રહ્યો એનું અંતર ભયંકર દુઃખમાં વલોવાઈ ગયું અને અનેક ચિત્તવિચિત્ર ચિત્રો એની નજર સામે જોવા લાગ્યા. મેળામાં જવા નીકળ્યો ત્યારે એની પત્નીની જેવી હતી તેવી મૂર્તિ એની નજર સામે તાદ્દશ થઈ ગઈ. જાણે સક્ષાત એ સામે જોતો હોય એવી હજાર એ મૂર્તિ હતી. એની આંખો, એના ચહેરા નજર સામે ઝૂંપી રહ્યાં. અને પછી આમે આવ્યા બાદકો તે કાગે હતા તેવાં જ નાનકડાં ને નાનુકડાં, એકે બીજા પહેરેલો હતો ને બીજું દંડુ મારી છાતીએ ધાવતું હતું. અને પછી તો પોતે તે સમયે કેવો હતો તે ચે એને સાંભરી આવ્યું—કેવા યુવાન અને મેજીલો હતો પોતે! અને એને કેદ કરવામાં આવ્યો ત્યારે સરાઈના પાંચમાં બેઠો બેઠો પોતે કેવો સારંગી વગાડી રહ્યો હતો! અને કેવા નિઃશ્વિત હતો! બધું એને યાદ આવી ગયું, એને જ્યાં ફટકા મારવામાં આવ્યા હતા તે સ્થાન, ફટકા મારનાર અને આસપાસ જોતેલા લોકો, બેડીઓ અને યુનેગારો જેલજીવનના ઇન્ડીસ વર્ષ. અકાળે આવેલું ધડપણ—બધું એના મનમાં આવી ગયું. આ બધા વિચારે એસ્કિથોનોવનું મન એટલું બધું ખિન્ન

ચૂપકીથી આવીને એની બાજુમાં બેસી ગયું અધારા મા એણે આખ માડીને જોયું તો સેમ્પોનિય હતો

‘મારી પાસેથી ઠગુ વધારે તારે શું જોઈએ છે?’ એસ્કિયોનોતે પૂછ્યું ‘તું શું કામ આવ્યો છે?’

સેમ્પોનિય ચૂપ રહ્યો એસ્કિયોનોતે બોલે થઈ ગયો ને બોલ્યો ‘શું જોઈએ છે તારે? જતો રહે નહિ તો ઝાઈને બોનાવું છું।

સેમ્પોનિય નીચા નખી એની નજીક ગયો અને કાનમાં બોલ્યો ‘ઈવાન ડિમીટ્રીય, મને માફ કર।

‘શા માટે?’

‘પેના વેપારીને મેં મારી નાખ્યો હતો ને છરો તારા થેનામાં સત્તાડી દીધી હતો તને મેં મારી નાખવાનો મારો ઈરાદો તો હતો પણ બહાર કઈક અવાજ થયો એટલે છરો તારા થેનામાં છુપાવી દે બારીએથી બાગી છૂટ્યો।’

એસ્કિયોનોતે મૂંઝો રહ્યો અને શ કહેવું તે એને સૂઝ્યું નહિ સેમ્પોનિય સુવાના પાટિયા પરથી નીચે સરખી આવ્યો અને જમીન પર ધૂટણબેર બેસી ગયો એ બોલ્યો ‘ઈવાન ડિમીટ્રીય, મને માફ કર। મેં પેના વેપારીને મારી નાખ્યો હતો ને હું કબૂલ કરી દઈશ એટલે તને હોડી મૂકવામાં આવશે ને તું

ઘેર જઈ શકશે।’

‘તારે માટે આ બધું બોનવાનું સડેન છે પણ તારે ખાતર થઈને આ છ નીસ વર્ષ જુની મેં વાતના બોગરી છે હવે મારે કયા જવા જેવું રહ્યું છે? પત્ની મરી પરવારી છે ને બાળકો મને બૂલી ગયા છે મારે કનાય જવા જેવું છે જ નહિ।’ સેમ્પોનિય બોલ્યો નહિ પણ જમીન પર માથું પાડી રહ્યો

મને માફ કર, ઈવાન ડિમીટ્રીય।’ એ બોલી જાયો મને એ લોકોએ ફટકા માર્યા તે સપ્તવાનું પણ તને આવી દશામાં જોવા કરતા મુશ્કેલ નહોતું અને તોયે, તે મારી દયા ખાધી ને માથું નામ દીધું નહિ હું ફુટ છું બગવાનને ખાતર તું મને માફ કર।’

એના હૂંસકા સાબળીને એસ્કિયોનોતે પણ રડવા માંડ્યું એણે કહ્યું ‘માફી તો તને ઈશ્વર આપશે તું તારા કરતા સેકડો ગણેા ફટ હોઈ એવું મેં બને’ આટલું કહ્યા પછી એસ્કિયોનોતેનું મન ઢળવું કૂવ બની ગયું એને ઘરે જવાની આકાશ રહી નથી હવે જેલ છોડીને કયાય જવાનું મન થતું નહોતું એ પોતાની અતિમ ક્ષણની જ રાઈ જોઈ રહ્યો હતો

એસ્કિયોનોતે આમ કહ્યું તે છતાં સેમ્પોનિયે પોતાના સુવાના એકરાર કરી દીધો, પરંતુ હોડી મૂકવાનો હુકમ આવ્યો ત્યાં સુધીમાં તો એસ્કિયોનોતે મૃત્યુ પામ્યો હતો

૫ ૩૦૪થી આવ]

કેલેસા, અતિસાર, રક્તસ્રાવ વગેરે રોગો કે જેમાં પાણીની ભાગ વધુ પ્રમાણમાં નાશ પામે છે એવા રોગોમાં પાણીની જરૂરત વધુ પ્રમાણમાં રહે છે આપણે સમતોલ આહારના ઘટકોની ચર્ચા પૂરી કરી હવે તે દરેક તત્વ આપણને યોગ્ય પ્રમાણમાં મળી રહેવા માટે પુખ્ત વયના માણસે કયો ખોરાક કેલેા લેવો જોઈએ તે જોઈશું

(૧) ૦૦૦ રતલ અનાજ-ધઉ, બાજરી કે જુવાર

(૨) ૦૦૦ રતલ ચોખા

(૩) ૧ રતલ દૂધ અને ૦૧ રતલ દહીં અથવા તેની ઝાસ.

(૪) ૦૧ રતલ ઉગારેનું કોળાળ

(૫) ૦૦૧ રતલ તાજા શાકભાજી

(૬) બે લીંબુ અને બીજા ફળો ઈચ્છા મુજબ

(૭) પાચ તોના ધી અને તેન

(૮) ૩ તોલા ગોળ મધ કે સાકર

(૯) ૨૦૦ તોના કાચુ શાક (કચુબર)

આ પ્રમાણે ખોરાકની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો બધા તત્વો મળી રહે છે

ચૂપચીથી આત્મીને એની બાજુમાં બેઠી ગયું અધારા માં એણે આખા માંડીને જોયું તો સેમ્પોનિય હતો.

‘મારી પાસેથી ઠગું વધારે તારે શું જોઈએ છે ?’ એસ્કિયોનોવે પૂછ્યું ‘તું શું કામ આવ્યો છે ?’

સેમ્પોનિય ચૂપ રહ્યો એસ્કિયોનોવે બોલ્યો થઈ ગયો ને બોલ્યો ‘શું જોઈએ છે તારે ?’ જતો રહે નહિ તો ઝાંઝને બોલાવું છું !

સેમ્પોનિય નીચે નખી એની નજીક ગયો અને કાનમાં બોલ્યો ‘ઈવાન ડિમીટ્રીય, મને માફ કર !’

‘શા માટે ?’

‘પેના વેપારીને મેં મારી નાખ્યો હતો ને છરો તારા થેનામાં સત્તાડી દીધો હતો તને મેં મારી નાખવાનો મારો ઈરાદો તો હતો પછી બદલે કંઈક અવાજ થયો એટલે છરો તારા થેનામાં છુપાવી દૂધ પારીએથી ભાગી છૂટ્યો.’

એસ્કિયોનોવે મૂંઝો રહ્યો અને શું કહેવું તે એને સૂઝ્યું નહિ સેમ્પોનિય સુવાના પાટિયા પરથી નીચે સરકી આવ્યો અને જમીન પર ઘૂટણબેર બેસી ગયો એ બોલ્યો ‘ઈવાન ડિમીટ્રીય, મને માફ કર !’ મેં પેના વેપારીને મારી નાખ્યો હતો તે હું કપૂચ કરી દઈશ એટલે તને છોડી મૂકવામાં આવશે ને તું

ઘેર જઈ શકશે.’

‘તારે માટે આ બનું બોનવાનું સગેન છે પણ તારે ખાતર થઈને આ છત્રીસ વર્ષ સુધી મેં વાતનાં બોગવી છે ઠંભે મારે કથા જવા જેવું રહ્યું છે ? પત્ની મરી પરવારી છે ને બાળકો મને ભૂલી ગયા છે મારે કનાથ જવા જેવું છે જ નહિ.’ સેમ્પોનિય બોલ્યો નહિ પણ જમીન પર માથું પછાડી રહ્યો

મને માફ કર, ઈવાન ડિમીટ્રીય !’ એ બોલી બીધો અને એ લોકોએ ફટકા માર્યા તે સંજોગો પછી તને આવી દશામાં જોવા કરતા મુશ્કેલ નહોતું અને તો મેં, તે મારી દયા ખાધી ને મારું નામ દીધું નહિ હું હુષ્ટ છું બજવાનને ખાતર તું મને માફ કર !’

એના ફસકા સાબળીને એસ્કિયોનોવે પણ રડવા માડ્યું એણે કહ્યું ‘માફી તો તને ઈશ્વર આપશે. હું તારા કરતાં સેકડો ગણેા ફટ હોઉં એવું મેં બને’ આટલું કહ્યા પછી એસ્કિયોનોવનું મન ઢળતું ફૂલ બની ગયું એને ઘરે જવાની આકાંક્ષા રહી નથી ઠંભે જ્યેલ છોડીને કપાલ જવાનું મન થતું નહોતું એ પોતાની અંતિમ ક્ષણની જ રાહ જોઈ રહ્યો હતો.

એસ્કિયોનોવે આમ કહ્યું તે છતાં સેમ્પોનિય પોતાનાં યુનાનો એકરાર કરી દીધો, પરંતુ છોડી મૂકવાનો હુકમ આવ્યો ત્યાં સુધીમાં તો એસ્કિયોનોવે ખત્ય પામ્યો હતો.

૫ ૩૦૪થી ચાલ]

કૅલેસા, અતિસાર, રક્તસ્રાવ વગેરે રોગો કે જેમાં પાણીનો ભાગ વધુ પ્રમાણમાં નાશ પામે છે એવા રોગોમાં પાણીની જરૂરત વધુ પ્રમાણમાં રહે છે આપણે સમતોત આહારના ઘટકોની ચર્ચા પૂરી કરી ઠંભે તે દરેક તત્વ આપણને યોગ્ય પ્રમાણમાં મળી રહેવા માટે પુખ્ત વયના માણસે કયો ખોરાક કેવો સેવો જોઈએ તે જોઈશું.

(૧) ૧૦૦૦ રતલ અનાજ-ધઉં, બાજરી કે જુવાર

(૨) ૧૦૦ રતલ ચોખા

(૩) ૧ રતન દૂધ અને ૧૦ રતન દહીં અથવા તેની ઊંચ.

(૪) ૧૦ રતલ ઉગાડેતું કરોળ

(૫) ૧૦૦ રતન તાજાં શાકભાજી

(૬) બે લીંછુ અને બીજા ફળો ઈચ્છા મુજબ

(૭) પાંચ તોના ઘી અને તેન

(૮) ૩ તોલા જોળ મધ કે સાકર

(૯) ૨૦૦ તોના કાચુ શાક (કચુબર)

આ પ્રમાણે ખોરાકની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો બધા તત્ત્વો મળી રહે છે.

મધ ખાઈએ તે વધુ હિતકર છે શ્રમજીવીવર્ગને
ગાળ વગેરે ખાવાની ખાસ જરૂર છે

ગાળ પેટમાં જઈ ક્ષારના રૂપમાં અને ખાડ
અમ્લતાના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે શરીરમાં ૮૦
ટકા ક્ષાર અને ૨૦ ટકા અમ્લતા ઉત્પન્ન કરે એવા
ખોરાકની જરૂરત છે આઠ વગેરે દારા વધુ ખાડ
પેટમાં જવાથી ખૂબ તુકસાન થાય છે અગ્રેજીમાં
એક ઉક્તિ છે કે વ્હાઈટ સુગર વ્હાઈટ પોઈઝન
એટલે કે સફેદ ખાડ સફેદ એર છે આમ આપણે
જેમ અને તેમ ખાડ અને સાકર ઝોછા ખાવા
નેઈએ, ને તને બદલે, ગાળ, મધ અને ફળોનું પ્રમાણ
વધારવું નેઈએ

પ્રોટીનના શરીરને ઉપયોગી ધણી તત્ત્વો
રહેલા છે તદ્દપરાત પ્રોટીન વગરના કાંઈ ખોરાકમાં
નાઈટ્રોજન હોતો નથી તેથી તેને નાઈટ્રોજનજન્ય
ખોરાક પશુ કંટે છે પ્રોટીનથી શરીરમાં માસપશીઓ
બને છે આથી શરીરના પોષણ અને શક્તિ માટે
પ્રોટીન ખાસ જરૂરી છે

શારીરિક ક્રિયાની દૃષ્ટિએ પ્રોટીન અનિવાર્ય ત
જરૂરી છે દરેક જાડ પાન અને પ્રાણીઓના દરેક
અણુમાં તે મળી આવે છે પશુ દરેકનું કાવું એક
પ્રકારનું હોતું નથી અતર અણુઓમાં રહેલા પ્રોટીનના
પ્રકારને કારણે એમ હોય છે તેથી માનુસ પડે છે
કે પ્રોટીન એક પ્રકારનું નહિ પશુ અનેક પ્રકારનું
હોય છે રાસાયનિક દૃષ્ટિએ જોતા તે એક યાગિક
પદાર્થ છે એ એમિનો એસિડના સંયોગથી બને છે
સંયોગાનુસાર એમિનો-એસિડના પ્રમાણમાં ફેરફાર
થતો હોવાથી જ લુદા લુદા પ્રકારના પદાર્થોમાં
રહેન પ્રોટીન એક સરખું હોતું નથી

હાડ તેમજ જંતુઓ પૃથ્વી વગેરેમાંથી મળતા
એન્ટિક અને અનૈન્ટિક સવચ્છોમાંથી સશ્લેષણ દ્વારા
એમિનો એસિડ તૈયાર કરી પોતે પોતાને જરૂરી પ્રોટીન
બનાવી લે છે અને પ્રાણીઓની સશ્લેષણશક્તિ નાથ
પામી હોવાથી તેમને પોતાના ઉપયોગ માટે પ્રોટીન
મેળવવું પડે છે

આજ સુધીમાં અનેક પ્રકારના એમિનો એસિડ
મળી આયા છે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે શરીરને ખાસ ઉપ
યોગી માન આઠશ પ્રકારના એમિનો એસિડ જ ખોરા
કમાં હોવા જરૂરી છે, કે જેનું શરીર સ્વયં ઉત્પાદન કરી
શકતું નથી બીજા પ્રકારના એમિનો એસિડ મેળવવા
માટે આપમે રચિતા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે
જરૂર પડે શરીર તેનું નિર્માણ કરી લે છે

વટાણા, તુવેરદાળ, ચણા, મગ, મર, મસૂર,
અડદ વગેરે કઠોળો, મગફળી, બદામ, પીસ્ટા, દૂધ
માખણ, હાસ, દહી, માસ, ઈંડા, મચ્છી વગેરે ખાણ
પદાર્થોમાં પ્રોટીન રહેતું છે તેના બે પ્રકાર છે
(૧) પ્રાણીજન્ય પ્રોટીન અને (૨) વનસ્પતિજન્ય
પ્રોટીન. દૂધ, ઈંડા માસ, મચ્છી વગેરેમાંથી મળતું
પ્રોટીન બહુ ઊંચા પ્રકારનું અને સુપાન્ય હોય છે
કઠોળ અને અનાજ વગેરેમાંથી મળતું પ્રોટીન હવકા
પ્રકારનું અને પચવામાં ભારે હોય છે શાકભાજીનું
પ્રોટીન જલદી પચી જાય છે પશુ તેમાં તેનું પ્રમાણ
અત્યંત હોય છે

વનસ્પતિજન્ય પ્રોટીનના કણો ઉપર એક
આવરણ આવેતું હોય છે પાચકગ્રંથોમાં તે બહુ
ઝોછા પ્રમાણમાં એગળે છે તેથી અને કઠોળને ખૂબ
રાધીને ખાવાથી અને રોટલા-રોટીને ખૂબ પકાવીને
ખાવાથી આ પ્રોટીન પચી શકે છે

પ્રાણીજ પ્રોટીન અને શાકભાજીનું પ્રોટીન બહુ
ઉકાળવાથી પચવામાં ભારે થઈ જાય છે તેથી એ વસ્તુ
એને બહુ ઉકાળવી નહિ માસાદારીને દૂધ અગર
દાળ ખાવાની જરૂર રહેતી નથી, પશુ આપણે શાકા
દારીઓ માટે દૂધ અને હાસ ઉત્તમ ખોરાક છે હાસમાં
ચરબી-ધી સિવાયના દૂધના બધા તત્ત્વો હોય છે તેથી
હાસ એક પૌષ્ટિક ખોરાક છે આથી તેને બોજનમાં
પર્યાપ્ત માત્રામાં લેવી નેઈએ ખૂબ ઘાટી દહી એ
હાસની ઉત્તમ વાનગી છે કઠોળને પશુ ખૂબ રાધીને
દરરોજના ખોરાકમાં લેવા નેઈએ ખમીર ઉઠાવેલી
રોટીમાં, ઢોકળા જેવા આથા આવેલ ખોરાકમાં પ્રોટી
નનું પ્રમાણ વધારે હોય છે

મધ ખાઈએ તે વધુ હિતકર છે અમજીવીવર્ગને ગાળ વગેરે ખાવાની ખાસ જરૂર છે

ગાળ પેટમાં જઈ ક્ષારના રૂપમાં અને ખાડ અવતતાના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે શરીરમાં ૮૦ ટકા ક્ષાર અને ૨૦ ટકા અમ્લતા ઉત્પન્ન કરે એવા ખોરાકની જરૂરત છે ચાહ વગેરે દારા વધુ ખાડ પેશાબ જનાથી ખૂબ નુકસાન થાય છે અગ્રેજીમાં એ ઉકિત છે કે વ્હાઈટ સુગર વ્હાઈટ પોઈઝન એટલે કે સફેદ ખાડ સફેદ એર છે આમ આપણે જેમ બને તેમ ખાડ અને સાકર એાજા ખાવા નેઈએ, ને તેને બદલે, ગાળ, મધ અને ફળોનું પ્રમાણ વધારવું નેઈએ

પ્રેટીનમાં શરીરને ઉપયોગી ઘણા તત્ત્વો રહેલા છે તદ્દપરાત પ્રેટીન વગરના કાઈ ખોરાકમાં નાઈટ્રોજન હોતો નથી તેથી તેને નાઈટ્રોજનજન્ય ખોરાક પણ કહે છે પ્રેટીનથી શરીરમાં માસપેશીઓ બને છે આથી શરીરના પોષણ અને શક્તિ માટે પ્રેટીન ખાસ જરૂરી છે

શારીરિક ક્રિયાની દૃષ્ટિએ પ્રેટીન અનિવાર્ય ત જરૂરી છે દરેક જાડ પાન અને પ્રાણીઓના દરેક અણુમાં તે મળી આવે છે પણ દરેકનું કાર્વ એક પ્રકારનું હોતું નથી અતર અણુઓમાં રહેલા પ્રેટીનના પ્રકરને કારણે એમ હોય છે તેથી માનુસ પડે છે કે પ્રેટીન એક પ્રકારનું નહિ પણ અનેક પ્રકારનું હોય છે રાસાયણિક દૃષ્ટિએ જોતા તે એક યાત્રિક પદાર્થ છે એ એમિનો એસિડના સયોગથી બને છે સયોગાનુસાર એમિનો-એસિડના પ્રમાણમાં ફેરફાર થતો હોવાથી જ જુદા જુદા પ્રકારના પદાર્થોમાં રહેન પ્રેટીન એક સરખું હોતું નથી

હાડ તેમજ જીવંતો પૃથ્વી વગેરેમાંથી મળતા એન્ટિક અને અનૈન્ટિક સવયોગમાંથી સશ્લેષણ દ્વારા એમિનો એસિડ તૈયાર કરી પોતે પોતાને જરૂરી પ્રેટીન બનાવી લે છે અને પ્રાણીઓની સશ્લેષણશક્તિ નાશ પામી દોવાથી તેમને પોતાના ઉપયોગ માટે પ્રેટીન મેળવવું પડે છે

આજ સુધીમાં અનેક પ્રકારના એમિનો એસિડ મળી આયા છે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે શરીરને ખાસ ઉપયોગી માત્ર આઠશ પ્રકારના એમિનો એસિડ જ ખોરાકમાં હોવા જરૂરી છે, કે જેનું શરીર સ્વયં ઉત્પાદન કરી શકતું નથી બીજા પ્રકારના એમિનો એસિડ મેળવવા માટે આપને ચિંતા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે જરૂર પડે શરીર તેનું નિર્માણ કરી લે છે

વટાણા, તુવેરદાળ, ચણા, મગ, મર, મસુર, અડદ વગેરે કઠોળો, મગફળી, બદામ, પીસ્ટા, દૂધ માખણ, હાસ, દહીં, માસ, ઈંડા, મચ્છી વગેરે ખાદ્ય પદાર્થોમાં પ્રેટીન રહેતું છે તેના બે પ્રકાર છે (૧) પ્રાણીજન્ય પ્રેટીન અને (૨) વનસ્પતિજન્ય પ્રેટીન. દૂધ, ઈંડા માસ, મચ્છી વગેરેમાંથી મળતું પ્રેટીન બહુ જીયા પ્રકારનું અને સુપાન્ય હોય છે કઠોળ અને અનાજ વગેરેમાંથી મળતું પ્રેટીન હલકા પ્રકારનું અને પચવામાં ભારે હોય છે શાકભાજીનું પ્રેટીન જલદી પચી જાય છે પણ તેમાં તેનું પ્રમાણ અત્યલ્પ હોય છે

વનસ્પતિજન્ય પ્રેટીનના ઠણું ઉપર એક આવરણ આવેનું હોય છે પાચકગ્રંથોમાં તે બહુ ઓછા પ્રમાણમાં એગળ છે તેથી અને કઠોળને ખૂબ રાધીને ખાવાથી અને રોટલા-રોટીને ખૂબ પકાવીને ખાવાથી આ પ્રેટીન પચી શકે છે

પ્રાણીજ પ્રેટીન અને શાકભાજીનું પ્રેટીન બહુ ઉકાળવાથી પચવામાં ભારે થઈ જાય છે તેથી એ વસ્તુ એને બહુ ઉકાળવી નહિ માસાહારીને દૂધ અગર દાળ ખાવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ આપણે શાકાહારીઓ માટે દૂધ અને હાસ ઉત્તમ ખોરાક છે હાસમાં ચરબી-ધી સિવાયના દૂધના બધા તત્ત્વો હોય છે તેથી હાસ એક પૌષ્ટિક ખોરાક છે આથી તેને બોજનમાં પર્વાપ્ત માત્રામાં લેવી નેઈએ ખૂબ ઘાટી કઢી એ હાસની ઉત્તમ વાનગી છે કઠોળને પણ ખૂબ રાધીને દરરોજના ખોરાકમાં લેવા નેઈએ ખમીર ઉઠાવેલી રોટીમાં, ઢાકળા જેવા આથા આવેલ ખોરાકમાં પ્રેટીનનું પ્રમાણ વધારે હોય છે

સ્વરૂપ કાર્બન કાયોક્સાઇડને ફેફસામાં પકડીપાડે છે. આમ તે શરીરને પોષણ આપવાનું અને ઢાનિકતા મળે તે બદાર કાઢવાનું કામ કરે છે. તેથી લોહનું મહત્વ સમજી શકાય છે.

લોહી ઢંઢેશાં શરીરમાં ફરતું રહે છે. શરીરના અન્ય અણુઓની જેમ રક્તકણોના નાશ થતો રહે છે અને નવા કણો પેદા થતા રહે છે. નવા કણો બનવામાં તૂટેલા કણોના અધિકતર લોહાંશનો ઉપયોગ પુનઃ થઈ જાય છે. છતાં થોડાકણો અંશ જરૂર નાશ પામે છે તેથી શરીરને ઢંઢેશાં લોહીની આવશ્યકતા રહે છે.

લોહીની ખામીવાળા મનુષ્યના શરીરનો વર્ણ ખોળા હોય છે. આવા માણસને લોહીની વધુ પ્રમાણમાં જરૂર છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પણ વધુ પ્રમાણમાં લોહ લેવું જોઈએ અત્યંત લોહની ખામીવાળા માણસે દવા રૂપે લોહ લેવું જોઈએ અને જેમાં લોહ પુષ્કળ પ્રમાણમાં રહેલું હોય તેવા પદાર્થો ખોરાકમાં લેવા જોઈએ.

સાધારણ રીતે પુખ્ત વયના માણસને દરરોજ ૨૦ મિલિગ્રામ લોહની જરૂરત રહે છે.

યૃત-વિવર, માંસ, ઈંડાં, માછલી, કરોળ, ઘઉં, જવ, બાજરી, કુંગળી, ટમેટાં, કેળાં, સુકાં ફળો, લીલાં શાકભાજી વગેરેમાં લોહ સારા પ્રમાણમાં રહેલું છે. દૂધ અને શાક વગેરે લોહના વાસણમાં રાંધવાથી કે ઉકાળવાથી તેમાં અણુક અંશે લોહતત્ત્વ ભળે છે.

મીઠું શરીરને માટે અત્યંત જરૂર છે. તેની ખામીથી શરીરની જીવનપ્રવૃત્તિ ક્રિયાઓ યોગ્ય રીતે થઈ શકતી નથી.

મૂત્ર અને પરસેવા વાટે મીઠું ઢંઢેશાં નાશ પામે છે. મૂત્ર દ્વારા નીકળતાં મીઠાં પર તો શરદાનું નિયંત્રણ રહેતું છે, પણ પરસેવા દ્વારા નીકળતા મીઠાં પર આંતર કોઈ નિયંત્રણ નથી તેથી ઉનાળા જેવી ઋતુઓ કે જ્યારે પરસેવા વધુ પ્રમાણમાં થાય છે ત્યારે મીઠું વધુ પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ.

એક પુખ્ત માનવીને રોજ લગભગ ૪ ગ્રામ મીઠું જરૂરી છે, પરંતુ મૂત્ર અને પરસેવા દ્વારા તેના

નાશ થતો હોઈ દરરોજ પંદર ગ્રામ જેટલું મીઠું લેવું જોઈએ. આનાથી વધુ પ્રમાણમાં મીઠું ખાવાથી શરદા અને રક્તવાહક નળીઓ ખરાબ થાય છે.

આ સિવાય તામ્ર, આયોડિન, પોટાશિયમ, ગંધક, કલોરીન, મેગ્નેશિયમ, એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નેઝિયમ વગેરે ક્ષારો પણ શરીરના બધારણમાં ઓછાવધુ પ્રમાણમાં જરૂરી છે; પરંતુ સામાન્યતઃ સાધારણ ખોરાકમાંથી તે મળી રહેતા હોઈ તે વિશે વધુ વિવેચનની જરૂર રહેતી નથી.

સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન, ચરબી અને ક્ષારોની ચર્ચા બાદ હવે આપણે પ્રજીવકો (વિટામિન્સ) વિશે વિચારશું. પ્રજીવક એક પ્રકારનો રસાયણિક પદાર્થ છે. સજીવ વસ્તુઓમાં તે અત્યંત પ્રમાણમાં મળે છે, નિર્જીવ વસ્તુઓમાં તેનો સદંતર અભાવ હોય છે.

ખોરાકનાં ખીજાં તત્ત્વો (સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન વગેરે) લેવા છતાં પ્રજીવકોનો અભાવ રહે તો તે આહાર આરોગ્યની દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ ગણાય છે. પ્રજીવકો શરીરની શક્તિ અને સંરક્ષણ માટે અનિવાર્ય છે. તે શરીરમાં પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થવા અસંભવિત હોવાથી આહાર દ્વારા લેવાં જોઈએ. પ્રજીવકોની શોધથી વૈદ્યક જગતમાં ક્રાંતિ આવી છે. દવાઓથી ન મટતાં કેટલાંક દર્દો વિટામિન લેવાથી તરત જ મટી જાય છે.

પ્રજીવકો પણ અન્ય પદાર્થોની જેમ રસાયણિક પદાર્થ હોઈ તેને સ્વતંત્ર રૂપમાં પણ તૈયાર કરી શકાય છે.

આજકાલ પ્રજીવકો વિશે શોધખોળ આગળ વધી રહી છે અને નવાં નવાં પ્રજીવકો શોધાઈ રહ્યાં છે; પણ આપણે તો મુખ્ય પ્રજીવકોની જ ચર્ચા કરશું.

પ્રજીવક અ (વિટામિન A): આ પ્રજીવકની ખામીથી નીચે પ્રમાણે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) શરીરની શક્તિ અટકી જાય છે.

(૨) ચામડી શુષ્ક-લૂપી થઈ જાય છે અને અનેક પ્રકારના ચામડીના રોગો થાય છે.

શ્વેત્ર પ કાર્બન કાષ્ઠિકાસાઈકને ફેસામાં પડેલાં છે. આમ તે શરીરને પોષણ આપવાનું અને હાનિકર્તા મળને બહાર કાઢવાનું કામ કરે છે. તેથી લોહનું મહત્ત્વ સમજી શકાય છે.

લોહી ઉમેશાં શરીરમાં ફરતું રહે છે. શરીરના અન્ય અણુઓની જેમ રક્તકણોની નાશ થતો રહે છે અને નવા કણો પેદા થતા રહે છે. નવા કણો બનવામાં તૂટેલા કણોના અધિકતર લોહાંશનો ઉપયોગ પુનઃ થઈ જાય છે. છતાં થોડાંધણે અંશ જરૂર નાશ પામે છે તેથી શરીરને હમેશાં લોહીની આવશ્યકતા રહે છે.

લોહીની ખામીવાળા મનુષ્યના શરીરનો વર્ણ પીળો હોય છે. આવા માણસને લોહીની વધુ પ્રમાણમાં જરૂરત છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પણ વધુ પ્રમાણમાં લોહ લેવું જોઈએ અત્યંત લોહની ખામીવાળા માણસે દવા રૂપે લોહ લેવું જોઈએ અને જેમાં લોહ પુષ્કળ પ્રમાણમાં રહેલું હોય તેવા પદાર્થો ખોરાકમાં લેવા જોઈએ.

સાધારણ રીતે પુખ્ત વયના માણસને દરરોજ ૨૦ મિલિગ્રામ લોહની જરૂરત રહે છે.

વૃત્ત-સ્ત્રિવર, માંસ, ઈંડાં, માછલી, કઠોળ, ધઉં, જવ, બાજરી, કુંગી, દમેટાં, કેળાં, સુકાં ફળા, લીલાં શાકભાજી વગેરેમાં લોહ સારા પ્રમાણમાં રહેલું છે. દૂધ અને શાક વગેરે સોદાના વાસણમાં રાંધવાથી કે ઉકાળવાથી તેમાં અલ્પક અંશે લોહતત્ત્વ ભળે છે.

મીઠું શરીરને માટે અત્યંત જરૂર છે. તેની ખામીથી શરીરની જીવનોપયોગી ક્રિયાઓ યોગ્ય રીતે થઈ શકતી નથી.

મૂત્ર અને પરસેવા વાટે મીઠું હમેશાં નાશ પામે છે. મૂત્ર દ્વારા નીઘળતાં મીઠાં પર તેા ધરવાનું નિયંત્રણ રહેલું છે, પણ પરસેવા દ્વારા નીકળતા મીઠાં પર આવું કોઈ નિયંત્રણ નથી તેથી ઉનાળા જેવી ઋતુએ કે બ્યારે પરસેવા વધુ પ્રમાણમાં થાય છે ત્યારે મીઠું વધુ પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ.

એક પુખ્ત માનવીને રોજ લગભગ ૪ ગ્રામ મીઠું જરૂરી છે, પરંતુ મૂત્ર અને પરસેવા દ્વારા તેને

નાશ થતો હોઈ દરરોજ પંદર ગ્રામ જેટલું મીઠું લેવું જોઈએ. આનાથી વધુ પ્રમાણમાં મીઠું ખાવાથી ધરવા અને રક્તવાહક નળીઓ ખરાબ થાય છે.

આ સિવાય તામ્ર, આયોડિન, પોટાશિયમ, ગ્રંધક, કલોરીન, મેગ્નેશિયમ, એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નીઝ વગેરે ક્ષારો પણ શરીરના બધારણમાં ઓછાવધુ પ્રમાણમાં જરૂરી છે; પરંતુ સામાન્યતઃ સાધારણ ખોરાકમાંથી તે મળી રહેતા હોઈ તે વિશે વધુ વિવેચનની જરૂર રહેતી નથી.

સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન, ચરબી અને ક્ષારોની ચર્ચા બાદ હવે આપણે પ્રજીવકો (વિટામિન્સ) વિશે વિચારણું. પ્રજીવક એક પ્રકારનો રસાયણિક પદાર્થ છે. સજીવ વસ્તુઓમાં તે અત્યંત પ્રમાણમાં મળે છે, નિર્જીવ વસ્તુઓમાં તેના સદંતર અભાવ હોય છે.

ખોરાકનાં બીજાં તત્ત્વો (સ્ટાર્ચ, પ્રોટીન વગેરે) લેવા છતાં પ્રજીવકોનો અભાવ રહે તો તે આહાર આરોગ્યની દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ ગણાય છે. પ્રજીવકો શરીરની શક્તિ અને સંરક્ષણ માટે અગત્યનાં છે. તે શરીરમાં પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થવા અસંભવિત હોવાથી આહાર દ્વારા લેવાં જોઈએ. પ્રજીવકોની શોધથી વૈદ્યક જગતમાં ક્રાંતિ આવી છે. દવાઓથી ન મટતાં કેટલાંક દર્દો વિટામિન લેવાથી તરત જ મટી જાય છે.

પ્રજીવકો પણ અન્ય પદાર્થોની જેમ રસાયણિક પદાર્થો હોઈ તેને સ્વતંત્ર રૂપમાં પણ તૈયાર કરી શકાય છે.

આજકાલ પ્રજીવકો વિશે શોધખોળ આગળ વધી રહી છે અને નવાં નવાં પ્રજીવકો શોધાઈ રહ્યાં છે; પણ આપણે તો મુખ્ય પ્રજીવકોની જ ચર્ચા કરશું.

પ્રજીવકે અ (વિટામિન A) : આ પ્રજીવકની ખામીથી નીચે પ્રમાણે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) શરીરની શક્તિ અટકી જાય છે.

(૨) આંખની ઘુન્ઘૂળી થઈ જાય છે અને અનેક પ્રકારના આંખની રોગો થાય છે.

(૧) રક્તપ્રવાહ થવા દાગે છે.

(૨) શરીરનું વજન ઘટે છે.

(૩) શરીરનું પોષણ યોગ્ય પ્રમાણમાં થતું નથી

(૪) સ્કર્વી નામનો રોગ થાય છે. આરોગ્યથી દાંત અને પેદામાંથી લોહી નીકળે છે, દાંત નબળાં પડી જાય છે. અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ આવે છે.

(૫) જઠરાગ્નિ મંદ પડે છે.

આ પ્રજવક આમળા, મુસળી, નારંગી, લીલુ દાઢમ, ટમટા, લીલાં શાકભાજી અને ફળોમા પુષ્કળ પ્રમાણમા રહેતુ છે. અનાજ અનેકરોળમાં આ વિટામીન હોતુ નથી, પણ તેને પલાળીને અકુરિત કરવાથી ઉગારવાથી ઉત્પન્ન થાય છે

આ પ્રજવક લેવાથી રક્તકણોની સખ્યા વધે છે તેથી પાકુ મટે છે મોટી ઉધરસ અને ટાઈફોઇડમા તે લાભકારક છે. તે ગર્ભપાતને રોકે છે.

ખોરાકને ગરમ કરવાથી કે રાંધવાથી, સુકવવાથી અને વધુ વખત રાખી મૂકવાથી આ પ્રજવક નાશ પામે છે. આ પ્રજવક બહુ કોમળ પ્રકારનું છે તેથી તેને ગરમી આપવી નહિ; પણ શાકભાજી અને ઉગારેલા કટોળ કાર્યા ખાવા.

પ્રજવક ઢ (વિટામીન D) : ઢાડકા અને દાંતના નિર્માણમા આ પ્રજવકની જરૂર રહે છે તેના આ કાર્યમા પ્રજવક અની સહાયતા જરૂરી છે. એટલે તે પ્રાચ: પ્રજવક ક્ષ વાળી વસ્તુઓમાથી મળી આવે છે. તેની ખામીથી નીચેના દોષો પેદા થાય છે

(૧) ઢાડકા અને દાંત નબળા પડે છે.

(૨) બાળકોને અસ્થિશય (રિકેટ) નામનો રોગ થાય છે.

(૩) સોજોને પ્રસૂતિ વખતે બહુ કષ્ટ થાય છે. આ પ્રજવક દૂધ, માખણ, ઘી, કોઝસિવર ઓછત વગેરેમાથી મળી આવે છે. સૂર્યસ્નાન કરવાથી શરીરમા આ પ્રજવક નૈવાર થાય છે. સૂર્યસ્નાન કરતી વખતે શરીર પ્રજુ રાખતુ અગર આછા વસ્ત્ર પહેરી તડકે ખેસવતુ. સૂર્યસ્નાન સવારે બેગતા સૂર્યના તડકામા થાય તો વધુ હિતકર છે.

આ પ્રજવકથી રિકેટ અને અસ્થિક્ષય (Bone T. B.) નો નાશ થાય છે. બાળકોને દાંત સડેવાથી આવે છે. શરીરમાં કલશિયમના પાચનમાં આ પ્રજવક સહાયક થાય છે તેથી ક્ષય જેવાં રોગોમાં તે ઉપયોગ ઉપયોગી નીવડે છે.

પ્રજવક ૬ (વિટામીન E) : આ પ્રજવકની ખામીથી સ્ત્રી તથા પુરુષ સંતાત ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી. આજકાલ વધ્યવની આ અકસીર દવા મળાય છે. ગર્ભપાત થતો અટકાવવા પણ આ પ્રજવક ઉપયોગી છે.

ઘડિ તથા જીવના અંકુરો-નાકાંમાં, બિયાંમાં, કટોળ તથા લીલા શાકભાજીમા આ પ્રજવક મળી આવે છે.

આ સિવાયનાં ખીજનું પ્રજવકોની ચર્ચા આપણે માટે જરૂરી ન હોવાથી ખોરાકનાં ઉપયોગી તત્ત્વ પાણીની ચર્ચા કરશુ.

પાણી પોતે પોષક ન હોવા છતાં શરીરને તેની જરૂરત દરેક તત્ત્વથી વધુ છે. મોજબ વગર શરીર દિવસો સુધી ટકી શકે છે; પરંતુ પાણી વગર વધુ વખત જીવતુ સહાવિત નથી.

પાણી ખોરાકને પાતળો કરી પચવા યોગ્ય બનાવે છે. લોહી પણ પાણીને લીધે પ્રવાહી રહે છે અને આખા શરીરમા ફરી પોષણ આપે છે આહાર, રસ અને પાચનક્રિયામા ગટેના નકામા ભાગને નોગાગી પરમેવા અને મૂત્ર દ્વારા બહાર કાઢી નાખે છે આમ પાણી શરીરના પોષણ અને શુદ્ધિનું મુખ્ય સાધન છે.

પાણી સ્વતંત્ર રૂપમા પીવા ઉપરાંત આપણને ખોરાક દ્વારા પણ મળે છે. દૂધ, ફળો, શાકભાજી વગેરેમા પાણી અધિક માત્રામા રહેયુ છે. રસાયનિક ક્રિયાઓ દ્વારા પણ પાણી ઉત્પન્ન થાય છે. આમ શરીરની પાણીની જરૂરત પૂરી પડે છે.

નિરોગી અવસ્થામા વધુ પ્રમાણમા પાણી પીવાથી પણ નુકસાન થતુ નથી, કારણ કે વધારાનું પાણી મૂત્ર અને પરસેવા વાટે બહાર નીકળી જાય છે, ઉપરાંત શરીરના ગેરવને પણ બહાર કાઢે છે. તેથી વધુ પાણી પીવાથી શરીરશુદ્ધિ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે

(૧) રક્તગ્રાસ થવા લાગે છે.

(૨) શરીરનું વજન ઘટે છે.

(૩) શરીરનું પોષણ યોગ્ય પ્રમાણમાં થતું નથી

(૪) સ્કર્વી નામનો રોગ થાય છે. આ રોગથી દાંત અને પેદામાંથી લોહી નીકળે છે, દાંત નબળા પડી જાય છે. અને મોઢામાંથી દુર્ગંધ આવે છે.

(૫) જઠરાગ્નિ મંદ પડે છે.

આ પ્રજીવક આમળા, મુસળી, નારંગી, લીલુ દાડમ, ટમટા, લીલાં શાકભાજી અને ફળોમાં પ્રુકળ પ્રમાણમાં રહેતું છે. અનાજ અને કોળમાં આ વિટામીન હોતું નથી, પણ તેને પલાળીને અકુરિત કરવાથી ઉગ્રાડવાથી ઉત્પન્ન થાય છે

આ પ્રજીવક લેવાથી રક્તકણોની સખ્યા વધે છે તેથી પાકું મટે છે મોટી ઉંધરસ અને ટાઈફાઈડમાં તે લાભકારક છે. તે ગર્ભપાતને રોકે છે.

ખોરાકને ગરમ કરવાથી કે રાધવાથી, સૂકવવાથી અને વધુ વખત રાખી મૂકવાથી આ પ્રજીવક નાશ પામે છે. આ પ્રજીવક બહુ કેમળ પ્રકારનું છે તેથી તેને ગરમી આપવી નહિ; પણ શાકભાજી અને ઉગ્રાડેલા કોળ કાચા ખાવા.

પ્રજીવક ડ (વિટામીન D) : દાડકા અને દાંતના નિર્માણમાં આ પ્રજીવકની જરૂર રહે છે તેના આ કાર્યમાં પ્રજીવક અતી સહાયતા જરૂરી છે. એટલે તે પ્રાણ : પ્રજીવક અવાળી વસ્તુઓમાંથી મળી આવે છે. તેની ખામીથી નાચેલા દોષો પેદા થાય છે

(૧) દાડકા અને દાંત નબળા પડે છે.

(૨) બાળકોને અસ્થિરોષ (રિકેટ) નામનો રોગ થાય છે,

(૩) સ્ત્રીઓને પ્રસૂતિ વખતે બહુ કષ્ટ થાય છે.

આ પ્રજીવક દૂધ, માખણ, ઘી, કેસલિવર ઓછા વજરેમાંથી મળી આવે છે. સૂર્યસ્નાન કરવાથી શરીરમાં આ પ્રજીવક નૈવાર થાય છે. સૂર્યસ્નાન કરતી વખતે શરીર ખુલ્લું રાખવું અથવા આંધા વસ્ત્ર પહેરી તડકે ખેસવું. સૂર્યસ્નાન સવારે જિગતા સૂર્યના તડકામાં થાય તો વધુ હિતકર છે.

આ પ્રજીવકથી રિકેટ અને અસ્થિક્ષય (Bone T. B.) નો નાશ થાય છે. બાળકોને દાંત સડેલાદથી આવે છે. શરીરમાં કેલશિયમના પાચનમાં આ પ્રજીવક સહાયક થાય છે તેથી ક્ષય જેવાં રોગોમાં તે ઉપયોગ ઉપયોગી નીવડે છે.

પ્રજીવક ઈ (વિટામીન E) : આ પ્રજીવકની ખામીથી સ્ત્રી તથા પુરુષ સંતાતિ ઉત્પન્ન કરી શકતાં નથી. આજકાલ વખતની આ અકસીર દવા ગણાય છે. ગર્ભપાત થતો અટકાવવા પણ આ પ્રજીવક ઉપયોગી છે.

ધઉ તથા જવના અંકુરો-નાકાંમાં, બિયાંમાં, કોળ તથા લીલા શાકભાજીમાં આ પ્રજીવક મળી આવે છે.

આ સિવાયનાં બીજાં પ્રજીવકોની ચર્ચા આપણે માટે જરૂરી ન હોવાથી ખોરાકનાં ઉપયોગી તત્ત્વ પાણીની ચર્ચા કરશું.

પાણી પોતે પોષક ન હોવા છતાં શરીરને તેની જરૂરત દરેક તત્ત્વથી વધુ છે. બોજન વગર શરીર દિવસો સુધી ટકી શકે છે; પરંતુ પાણી વગર વધુ વખત જીવતું સંભવિત નથી.

પાણી ખોરાકને પાતળો કરી પચવા યોગ્ય બનાવે છે. લોહી પણ પાણીને લીધે પ્રવાહી રહે છે અને આખા શરીરમાં ફરી પોષણ આપે છે આદાર, રસ અને પાચનક્રિયામાં ગ્લેના નકામો ભાગને નોંડાળી પરમેવા અને મૂત્ર દાગ બહાર કાઢી નાખે છે આમ પાણી શરીરનાં પોષણ અને શુદ્ધિનું મુખ્ય સાધન છે.

પાણી સ્વતંત્ર રૂપમાં પીવા ઉપરાંત આપરને ખોરાક દ્વારા પણ મળે છે. દૂધ, ફળો, શાકભાજી વગરેમાં પાણી અધિક માત્રામાં રહેતું છે. રસાયનિક ક્રિયાઓ દ્વારા પણ પાણી ઉત્પન્ન થાય છે. આમ શરીરની પાણીની જરૂરત પૂરી પડે છે.

નિરોગી અવસ્થામાં વધુ પ્રમાણમાં પાણી પીવાથી પણ નુકસાન થતું નથી, કારણ કે વધારાનું પાણી મૂત્ર અને પરસેવા વાટે બહાર નીકળી જાય છે, ઉપરાંત શરીરનાં પ્રેયને પણ બહાર કાઢે છે. તેથી વધુ પાણી પીવાથી શરીરશુદ્ધિ વધુ પ્રમાણમાં થાય છે

ભાનનગકામના એક ગામમા મુનિશ્રી સત બાલજીએ થોડા વર્ષ પહેલા એક શિબિર શરૂ કર્યો હતો. હું પણ એ શિબિરમા ગયો હતો તેમા રોજ સારી સારી ધર્મની વાતો થતી એ ગામના માધા ભગત નામના એક ઓડ રોજ નિયમિત રીતે વાતો સાભળવા આવે ભારે ભાવિક માણસ રોજ કથામા આવે.

ક્રમશઃ શિબિરનો છેલ્લો દિવસ આ યો પેના માધા ભગવતને થયું 'શિબિરના છેલ્લા દિવસે બધા મારે ત્યા ભોજન કરે તો કેવું?' એણે શિબિરમા આવેલા સૌને પ્રેમભર્યું નિમંત્રણ આપ્યું હું પણ તેને ત્યા ગયો રસોઈમા દાળ અને રોટના ભાવપૂર્વક બનાવ્યા હતા ઓડની સ્ત્રી મણિ ૩૦-૩૫ વર્ષની હશે બહુ સુરીન પવિત્ર અને પ્રેમાળ એણે સૌનો પ્રેમપૂર્વક સત્કાર કર્યો. થોડી વાર પછી બધા તે બેઠી હતી ત્યાથી કંઈક લેવા ખસી, એ ખસતી હતી ત્યા મારી નજર એના પગ ઉપર પડી એના પગ પાતળા દોરડી જેવા હતા મે સહજ ભાવે એને પૂછ્યું. "કેમ બંદેન તમારે પગ નથી શું."

મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે એણે પામે બિન્દા પોતાના પતિ તરફ આગળી કરી કહ્યું "પૂછી જુઓ એમને, કદિ કાઈ દુખ દીધું હોય તો હું દગું છું, રસોઈ કરું છું, વાસણ માજું છું, બેસ ફોફું છું, ઘર પણ લીધું છું, માત્ર પાણી એમને ભરવું પડે છે"

સ્ત્રી બોલવાનું પૂરું કરે છે ત્યા એના પતિએ કહ્યું, "મહારાજ, એને પૂછી જુઓ કે મે કદી એને દુખ પડવા દીધું છે? મે એને બરે જાત કરાવી છે. ગાડી મળી ત્યા ગાડીમા લઈ ગયો ને મોટર મળી ત્યા મોટરમા બેસાડી જતા કરાવી છે પાણીતાણુ ગયો ત્યારે બંને બેસાડી કુચર ઉપર લઈ ગયો હતો ને બરે દર્શન કરાયા હતા."

પતિપત્ની બન્નેની આ વાતો સાંભળીને

હું તો આશ્ચર્યમા ચરકાવ થઈ ગયો મને થયું કે મે પ્રથમ શું પૂછ્યો ને મને ઉત્તર શું મળ્યો! બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ જોઈ મને અત્યંત આનંદ થયો. તે પછી પેના માધા ભગવતને મે પૂછ્યું "તમે લગ્ન કર્યું છે એ પહેલા આ મણિ અપગ છે એમ તમે જાણતા હતા?"

"હાજી," ભગવતે કહ્યું.

"તો પછી લગ્ન કેમ કર્યું?"

"મને થયું કે આ બિચારીની સેવા કેાણુ કરશે? આખી જિંદગી દુખી થયો એટલે એની સેવા કરવા મે તેની સાથે લગ્ન કર્યું"

આ છે લગ્નજીવનનું રહસ્ય લગ્નનો અર્થ યાન છે અર્પણ થયું, પ્રેમન ગેળાઈ જતું તેમા સુખ મેળવવા કરતા સુખ આપવાની ભાવના છે. એટલે જેની સાથે વચ્ચેથી જોડાવાનો વિચાર કરવામા આવે તેની પાસેથી સુખ મળશે એની આશા રાખ્યા કરતા હું તેને સુખી બનાવીશ એની ભાવનાથી લગ્ન કરવામા આવે તો જિંદગીમા કદી દુખ બોગવવા વારો ન આવે. બધા બન્ને પહે સ્વાર્પણની ભાવના હોય ત્યા દુખ શી ગીતે જીલું રહી શકે? બધા લેવાની નહિ પણ આપવાની જ શક્તિ પ્રધાનપણે ટોચ ત્યા ખટે શું? એ દૈવતાના જીવનનું રહસ્ય પણ આ સ્વાર્પણની ભાવનામા હતું

* * *

હું એક સદજીવનને ત્યા ગયો હતો. એમને ત્યા તુલસી રામાયણ વચાવ એમને બારીશ ત્રેવીશ વર્ષની એક દીકરી તેનું નામ વનલીના એના બા બહુ ભણેના નહિ પણ સસ્કારી એમની આગળ આમોઘોગની વાતો કરતો હતો ત્યા પેની દીકરી આવી. એ દીકરી સાથે કેટલીક વાતો થયા બાદ તેની બાએ કહ્યું કે, "મહારાજ, મારી દીકરી તો એના સાસરામા જન્મ જ પ્રિય થઈ પડી છે. એનો ઈતિહાસ સાંભળવા જેવો છે"

ભાનનજાગના એક ગામમા મુનિશ્રી સત બાલજીએ થોડા વર્ષ પહેલા એક શિબિર શરૂ કર્યો હતો. હું પણ એ શિબિરમા ગયો હતો તેમા રોજ સારી સારી ધર્મની વાતો થતી એ ગામના માધા ભગત નામના એક ઓડ રોજ નિયમિત રીતે વાતો સાભળવા આવે ભારે ભાવિક માણસ રોજ કથામા આવે.

ક્રમશઃ શિબિરનો છેલ્લો દિવસ આ યો પેના માધા ભગવતને થયું ‘શિબિરના છેલ્લા દિવસે બધા મારે ત્યા ભોજન કરે તો કેવું ?’ એણે શિબિરમા આવેલા સૌને પ્રેમભર્યું નિમંત્રણ આપ્યું હું પણ તેને ત્યા ગયો રસોઈમા દાળ અને રોટના ભાવપૂર્વક બનાવ્યા હતા ઓડની સ્ત્રી મણિ ૩૦-૩૫ વર્ષની હશે બહુ સ્વચ્છ પવિત્ર અને પ્રેમાળ એણે સૌનો પ્રેમપૂર્વક સહાર કર્યો. થોડી વાર પછી જ્યા તે ભેગી હતી ત્યાથી કંઈક લેવા ખસી, એ ખસતી હતી ત્યા મારી નજર એના પગ ઉપર પડી એના પગ પાતળા દોરડી જેવા હતા મે સહજ ભાવે એને પૂછ્યું. ‘ક્રમ બદલે તમારે પગ નથી શું.’

મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે એણે પામે બિન્દા પોતાના પતિ તરફ આગળી કરી કહ્યું ‘પૂછી જુઓ એમને, કંદિ કાઈ દુખ દીધું હોય તો હું દુઃખી છું, રસોઈ કડુ છું, પાસણ માજુ છું, ભેસ દોહુ છું, ઘર પથ્થુ લીધું છું, માત્ર પાણી એમને ભરવું પડે છે.’

સ્રી બોલવાનું પૂરું કરે છે ત્યા એના પતિએ કહ્યું, ‘મહારાજ, એને પૂછી જુઓ કે મે કંદિ એને દુખ પડવા દીધું છે ? મે એને બરે જાન કરાવી છે. ગાડી મળી ત્યા ગાડીમા લઈ ગયો ને મોટર મળી ત્યા મોટરમા બેસાડી જાન કરાવી છે પાણીતાજી ગયો ત્યારે ખમ્મે બેસાડી કુગર ઉપર લઈ ગયો હતો ને બરે દર્શન કરાયા હતા.’

પતિપત્ની બન્નેની આ વાતો સાંભળીને

હું તો આશ્ચર્યમા ગરકાવ થઈ ગયો મને થયું કે મે પ્રશ્ન શું પૂછ્યો ને મને ઉત્તર શું મળ્યો ? બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ જોઈ મને અત્યંત આનંદ થયો. તે પછી પેના માધા ભગવતને મે પૂછ્યું ‘તમે લગ્ન ક્યું ? એ પહેલા આ મણિ અપગ છે એમ તમે જાણતા હતા ?’

‘હાજી,’ ભગવતે કહ્યું.

‘તો પછી લગ્ન કેમ ક્યું ?’

‘મને થયું કે આ બિચારીની સેવા કાણ કરશે ? આખી જિંદગી દુખી થશે એટલે એની સેવા કરવા મે તેની સાથે લગ્ન ક્યું.’

આ છે લગ્નજીવનનું રહસ્ય લગ્નનો અર્થ યાત છે અર્પણ થયું, પ્રેમન ગેળાઈ જતું તેમા સુખ મેળવવા કરતા સુખ આપવાની ભાવના છે. એટલે જેની સાથે વાનગ્રાધિયા જોડાવાનો વિચાર કરવામા આવે તેની પામેથી સુખ મળશે એવી આશા રાખ્યા કરતા હું તેને સુખી બનાવીશ એવી ભાવનાથી લગ્ન કરવામા આવે તો જિંદગીમા કંદિ દુખ મેળવવા વારો ન આવે. જ્યા બન્ને પસંદ સ્વાર્પણની ભાવના હોય ત્યા દુખ શી ગીતે ભીલું રહી શકે ? જ્યા લેવાની નહિ પણ આપવાની જ શક્તિ પ્રધાનપણે હોય ત્યા ખુટે શું ? એ દષ્ટાંતોના જીવનનું રહસ્ય પણ આ સ્વાર્પણની ભાવનામા હવે

* * *

હું એક સદગૃહસ્થને ત્યા ગયો હતો. એમને ત્યા વૃત્તગી રામાયણ વચાવ એમને બારીશ ત્રીશ વર્ષની એક દીકરી તેનું નામ વનલીના એના બાળુ ભણેના નહિ પણ સરકારી એમની આગળ પ્રાથમિક શાળા વાતો કરતો હતો ત્યા પેલી દીકરી આવી. એ દીકરી સાથે કેટલીક વાતો થયા બાદ તેની બાએ કહ્યું કે, ‘મહારાજ, મારી દીકરી તો એના સાસરામા બહુ જ પ્રિય થઈ પડી છે. એના ઈતિહાસ સાંભળવા જેવો છે.’

સમાજનું સુખ અને વ્યક્તિનું સુખ એ બિન્ન નથી સમાજના સુખમા જ વ્યક્તિનું સુખ રહેતું છે એ ઉપરાંત દરેક વ્યક્તિએ પોતાનો નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ સ્વતંત્ર રીતે કરવો જોઈએ એ આધ્યાત્મિક પ્રગતિની કોઈ સીમા જ નથી તે સતત ચાનું રહી શકે છે અને રહેવી પણ જોઈએ આને લોકો ઉ નતિનો અર્થ એમ કરે છે કે, ખૂબ ધન કમાવું પણ એમની ઉન્નતિનો આ તદ્દન ખોટો જ અર્થ છે તે અર્થ સમાજના હિતની વિરુદ્ધ છે વ્યક્તિની ઉન્નતિનો સાચો અર્થ એ જ છે કે દરેક વ્યક્તિએ આધ્યાત્મિક ઉન્નત કરી પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધવો જોઈએ, આત્માનું ક'ચાણું કરવું જોઈએ સાચુસ નૈતિક ધોરણે ઉન્નત કરી ઠેક પરમેશ્વર મુખી પડેાચી શકે છે

આને વ્યક્તિગત ઉ નતિની જવાબદારી દરેક પર છે પોતાની ઉ નતિ કરી એ દરેકનો અધિકાર છે, એ દરેકનું કર્તવ્ય પણ માનવામા આવે છે બ'મા સુધી ઔદિક સુખનો સવાન છે, ત્યા સુધી દરેક વ્યક્તિએ સમાજને પોતાની સેવા અર્પણ કરવી, એ દરેકનું કર્તવ્ય છે આ રીતે સમાજ-રચના સારી થાય—એના અનુકૂળ સદ્ગુણો પેદા થાય તો વ્યક્તિની ઉન્નતિ માટે ઘણી જ અનુકૂળતા અને સ્વતંત્રતા પેદા થાય છે

પણ એ સમાજરચના સારી કઈ રીતે બની શકે ? જે સમાજની સેવામા સૌની શક્તિ લાગે તો જ સમાજ ટકી શકે, પણ એ માટે મે ગુણોની ખાસ આવશ્યકતા છે પ્રેમ અર્થાત્ કરુણા અને સંયમ મનમા જે બીજા પ્રત્યે કરુણા હયા હોય તો માણસ બીજાનું દુ ખ જોઈ શકે આને દુનિયામા દુ ખો તો ઘણા છે, પરંતુ આપણે સાકરું દિલ કરીને એની પ્રત્યે ધ્યાન જ નથી આપતા જેઓ પોતાની જાતને આસ્તિક કહેવડાવે છે તેઓ એમ કહે છે કે અમે શુ કરીએ સૌનું દુ ખ મટાડનાર તો ઈશ્વર છે જેઓ પોતાની

જાતને નાસ્તિક કહેવડાવે છે, તેઓ તો એમ જ કહે છે કે પોતાનું દુ ખ પોતે સડન કરે, અમે શુ કરીએ ? આ રીતે નાસ્તિકોએ દુ ખીઓના દુ ખ ટાળવાનો ભાર દુ ખીઓ પર જ નાખ્યો છે અને આસ્તિકોએ એ ભાર ઈશ્વર પર નાખ્યો છે, પરંતુ નથી નાસ્તિક લોકો જાણતા કે નથી આસ્તિક લોકો જાણતા કે, દુ ખ ઓછા કરવાનો થોડો ભાર એમના પગ પર છે એમના દુ ખમા સજ્જભાગી થવાની એમની પણ ફરજ છે એટલા માટે આપણે સૌથી વધારે જોર કરુણા પર દઈએ છીએ બધા સંતોના જીવનનો સાર—સર્વસ્વ કરુણા છે પછી ભલે તે રામનું નામ લે યા કૃષ્ણનું નામ લે મોક્ષનું નામ લે, નિર્વાણનું નામ લે યા પગમા નદનું નામ લે આપણે દુનિયામા એવા કામો કરવા જોઈએ, એવા આદેશલેા ઉગવવા જોઈએ, જેને પરિણામે લોકોના હૃદયમા કરુણાના ભાવો પેદા થાય આને જે પચવર્ણીય યોજનાઓ ઘડી રહી છે એનાથી ભાગતની દાનત વધશે, ભારત સુખી થશે એમ સૌ વિચારે છે, પણ બ્યારે સૌ પરસ્પર પ્યાર રાખશે, પ્યારનું મહત્ત્વ સમજશે, હૃદયમા કરુણા પેદા થશે ત્યારે જ આ બધી યોજનાઓ સફળ થશે

બીજા મહત્ત્વની વાત એ છે કે, આપણા સામાજિક જીવનમા સંયમની ઘણી જ આવશ્યકતા છે. સંયમ એટલે આપણા ભોગોનું માપ નક્કી કરવું ત્યારે આપણે આપણા ભોગોની મર્યાદા નથી રાખતા ત્યારે સમાજની સાથે ટકરાવું પડે છે આ ઘણું શરમ ભરેતું છે જે ભોગ સૌને નથી મળી શકતા, તે ભોગ ભોગ વવાનો આપણને અધિકાર નથી આ ભાવના દરેકના મનમા દદ થી જોઈએ 'કુરસ ના એક અધ્યાયમા ભોગનો સંયમ સંયમની સાથે જોડી દીધો છે એમા કહેવામા આવ્યું છે કે, બ્યારે આપણે આપણા ભોગોની મર્યાદા નથી રાખતા, ત્યારે આપણે ચોરી કરવાનું શરૂ કરીએ ત્રીએ રાતે જે ચોરીઓ થાય છે તે તો સામાન્ય ચોરીઓ છે મૂખ લોકો જ આવી ચોરીઓ કરે છે,

સમાજનું સુખ અને વ્યક્તિનું સુખ એ બિન્ન નથી સમાજના સુખમા જ વ્યક્તિનું સુખ રહેતું છે એ ઉપરાંત દરેક વ્યક્તિએ પાતાનો નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ સ્વતંત્ર રીતે કરવો જોઈએ એ આધ્યાત્મિક પ્રગતિની કોઈ સીમા જ નથી તે સતત ચાલુ રહી શકે છે અને રહેતી પણ જોઈએ આજે લોકો ઉ નતિનો અર્થ એમ કરે છે કે, ખૂબ ધન કમાવું પણ એમની ઉન્નતિનો આ તદ્દન ખોટો જ અર્થ છે તે અર્થ સમાજના હિતની વિરુદ્ધ છે વ્યક્તિની ઉન્નતિનો સાચો અર્થ એ જ છે કે દરેક વ્યક્તિએ આધ્યાત્મિક ઉન્નત કરી પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધવો જોઈએ, આત્માનું કન્યાયું કરવું જોઈએ માણસ નૈતિક ધોરણે ઉન્નત કરી ઠેક પરમેશ્વર મુખી પડે એ શકે છે

આજે વ્યક્તિગત ઉ નતિની જવાબદારી દરેક પર છે પોતાની ઉ નતિ કરી એ દરેકનો અધિકાર છે, એ દરેકનું કર્તવ્ય પણ માનવામા આવે છે બધા સુધી ઔદિક સુખનો સવાન છે, ત્યાં સુધી દરેક વ્યક્તિએ સમાજને પોતાની સેવા અર્પણ કરવી, એ દરેકનું કર્તવ્ય છે આ રીતે સમાજ-રચના સારી થાય—એના અનુકૂળ સદૃશ્યો પેદા થાય તો વ્યક્તિની ઉન્નતિ માટે ઘણી જ અનુકૂળતા અને સ્વતંત્રતા પેદા થાય છે

પણ એ સમાજરચના સારી કઈ રીતે બની શકે ? જો સમાજની સેવામા સૌની શક્તિ લાગે તો જ સમાજ ટકી શકે, પણ એ માટે જે શુભેચ્છાની ખાસ આવશ્યકતા છે પ્રેમ અર્થાત્ કરુણા અને સયમ મનમા જો ખીજ પ્રત્યે કરુણા દયા હોય તો માણસ ખીજનું દુખ જોઈ શકે આજે દુનિયામા દુખો તો ઘણા છે, પરંતુ આપણે સાક્ષુ દિલ કરીને એની પ્રત્યે ધ્યાન જ નથી આપતા જોયો પોતાની જાતને આર્થિક કહેવડાવે છે તેઓ એમ કહે છે કે અમે શુ કરીએ સૌનું દુખ મટાડનાર તો ઈશ્વર છે જોયો પોતાની

જાતને નાસ્તિક કહેવડાવે છે, તેઓ તો એમ જ કહે છે કે પોતાનું દુખ પોતે સદન કરે, અમે શુ કરીએ ? આ રીતે નાસ્તિકાએ દુખીઓના દુખ ટાળવાનો ભાર દુખીઓ પર જ નાખ્યો છે અને આસ્તિકાએ એ ભાર ઈશ્વર પર નાખ્યો છે, પરંતુ નથી નાસ્તિક લોકો જાણતા કે નથી આસ્તિક લોકો જાણતા કે, દુખ ઓછા કરવાનો થોડો ભાર એમના પર પણ છે એમના દુખમા સદ્બાજી થવાની એમની પણ ફરજ છે એટલા માટે આપણે સૌથી વધારે જોર કરુણા પર દઈએ છીએ જ્યાં સતોના જીવનનો સાર—સર્વસ્વ કરુણા છે પછી ભલે તે રામનું નામ લેવા ધૃત્યનું નામ લે મોક્ષનું નામ લે, નિર્વાણનું નામ લેવા પગમા નદનું નામ લે આપણે દુનિયામા એવા કામો કરવા જોઈએ, એવા આદર્શનો ઉગાવવા જોઈએ, જેને પરિણામે લોકોના હૃદયમા કરુણાના ભાવો પેદા થાય આજે જે પચ્ચર્પણ યોજનાઓ થઈ રહી છે એનાથી ભાગતની દાનત વધશે, ભારત સુખી થશે એમ સૌ વિચારે છે, પણ બ્યારે સૌ પરસ્પર પ્યાર રાખતો, પ્યારનું મહત્ત્વ સમજશે, હૃદયમા કરુણા પેદા થશે ત્યારે જ આ બધી યોજનાઓ સફળ થશે

ખીજ મહત્ત્વની વાત એ છે કે, આપણા સામાજિક જીવનમા સયમની ઘણી જ આવશ્યકતા છે. સયમ એટલે આપણા ભોગોનું માપ નક્કી કરવું પ્યારે આપણે આપણા ભોગોની મર્યાદા નથી રાખતા ત્યારે સમાજની સાથે ટકરાવું પડે છે આ ઘણું શરમ ભરેતું છે જે ભોગ સૌને નથી મળી શકે, તે ભોગ ભોગ વવાનો આપણને અધિકાર નથી આ ભાવના દરેકના મનમા દદ થી જોઈએ ‘કુરલ ના એક અધ્યાયમા ભોગનો સમય સયમની સાથે જોડી દીધો છે એમા કહેવામા આવ્યું છે કે, બ્યારે આપણે આપણા ભોગોની મર્યાદા નથી રાખતા, ત્યારે આપણે ચોરી કરવાનું શરૂ કરીએ ત્યારે રાતે જ ચોરીઓ થાય છે તે તો સામાન્ય ચોરીઓ છે મૂખ લોકો જ આવી ચોરીઓ કરે છે,

જાપ્સમ અને એનુ' ખેતીમાં મહત્ત્વ :-

ખેતીમાં ચિરોડીના ઉપયોગ સૈકાઓથી અધૂની છે. દોઢસો વર્ષ પહેલા યુરોપમાં તેના ઉપયોગ પુષ્કળ પ્રમાણમાં કરવામાં આવેલો. અમેરિકાના રાષ્ટ્રોમાં ખેતરોમાં ફેંકલીન તેના વપરાશનું ખાસ ધિમાયતી રાખ્યું હતું.

ચિરોડી કુદરતી રીતે ખનીજ સ્વરૂપે મળી આવે છે અને તેનું રાસાયણિક બધારણ કેલ્સિયમ સલ્ફેટ ૨ લાગ પાણી ($2H_2O$) છે. ખેતીમાં વપરાતા ચિરોડીની શુદ્ધતા ૯૦થી ૯૫ ટકા હોય છે જેનો આધાર ખનીજ સ્વરૂપે કેવી રીતે મળી આવે છે તેના ઉપર રહેલો છે. ૯૦ ટકાથી વધારે શુદ્ધતા ધરાવતા ચિરોડી પ્લાસ્ટર ઓફ પેરીસ બનાવવામાં વપરાય છે ૩૫ થી ૯૦ ટકા શુદ્ધ ચિરોડી તેના મુલાકાત પ્રમાણે મીઠી રીતે જમીન માટે વપરાય છે, કે જે વધુ સાડું પરિણામ આપે છે

સીમન સુપર ફાસ્ટેટમાં આશરે ૫૫ ટકા ચિરોડી હોય છે. અને તેની ખાતર તરીકેની અસરકારકતા ધણે અંશે તેના ચિરોડીના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે ચિરોડી નરમ પદાર્થ છે. અને તેની દ્રાવ્યતા ૦.૩ ટકા છે. જો કે તેની દ્રાવ્યતા ઓછી છે છતાં (કેલ્સિયમ) ચૂનાના પદાર્થોમાં તેની માન્યતા સૌથી વધારે છે

ચિરોડી ખારીક ભુકાના સ્વરૂપમાં જમીનમાં નાખવાથી તેની અસર સારી થાય છે. ૬૦ થી ૧૦૦ મેશ (ખારીકાઈને એકમ) પાંદડર થોડા ગણાય છે. કારણ કે વધારે ખારીક કરવાથી (અસરકારક) ખર્ચ વધારે થાય છે જ્યારે ફાવેલા પ્રમાણમાં થતો નથી. ભારતમાં રાજસ્થાન અને મદ્રાસમાં ચિરોડી પુષ્કળ પ્રમાણમાં ખોદી કાઢવામાં આવે છે.

ચિરોડીનું ખેતીમાં ઘણું મહત્ત્વ છે કારણ કે તે પાક તેમજ જમીન માટે લાભદાયી છે.

પોષકતત્ત્વ તરીકેની કિંમત:

ચિરોડીમાં હોડનાં ત્રિકામ માટે જરૂરી ચૂનો અને ગંધક બને તરતો છે. ચૂનો હોડના મૂળના ત્રિકા સમા મદદ કરે છે, અને નિન સમગ્ર પોષકતત્ત્વો તથા ખીન સંતોષાતો જમીનમાં વૃદ્ધિશીલની વીધે થતી નુકસાનકર્તા અસરોને સિધિ કર છે. અનાજના પાકો દર એક જમીનમાંથી ૨૫ સેન ચૂનો વાપરે છે. જ્યારે હોડાળના પાકો ૧૦૦ સેન અથવા વધારે ચૂનો વાપરે છે. એનુ અણુના મળુ છે કે જૂના (પાકો) હોડના અણુઓમાંથી ઘડું જ ઓછું અથવા તે નહિન ચૂનાનું પ્રમાણ ઉગતા નવા હોડમાં આપતું હોય છે અને તેથી જ હોડની શક્તિ દરમિયાન લગાતાર તેની વપરાશ જરૂરી છે.

ગંધક પણ મૂળની શક્તિ કરે છે અને સુપર ફાસ્ટેટને લીધે થતી મૂળની શક્તિ વતાઓછા પ્રમાણમાં ગંધકને આભારી હશે ધણા હોડમાં ગંધકનું પ્રમાણ ફાસ્ટેટસ જેટલું અથવા તેના કરતા વધારે હોય છે ગંધક હોડના લીના ૨૫ (કેલોરોફીલ) બનાવવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે અને ધણા પ્રાચીન તેમજ તેલોનું પણ મહત્ત્વનું ઘટક છે. આપણા દેશમાં જ્યારે (સફર) ગંધક બહારથી આયાત કરવો પડે છે ત્યારે દેશી ચિરોડી હોડની ગંધકની જરૂરિયાત માટેનું મહત્ત્વનું સાધન ગણી શકાય.

ચિરોડીની જરૂરિયાત:

સલ્ફેટના ક્ષારો પાણીમાં દ્રાવ્ય હોઈ ધોવાય ગય છે અને દર વર્ષે દર એકરે ૫૦ સેન ગંધક આ રીતે ધોવાઈ ગય છે. સામાન્ય રીતે જમીનમાં ગંધકનું પ્રમાણ ફાસ્ટેટસ કરતા ઓછું હોય છે. ભૂત કાળમાં સેન્દ્રિય પદાર્થોમાં ગંધક પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહેતો જ્યારે આજે સુખ્યત્વે સુપર ફાસ્ટેટમાંથી મળી રહે છે કારણ કે તેમાં ચિરોડીનું પ્રમાણ રહેતું હોય છે.

જાસમ અને એનું ખેતીમાં મહત્ત્વ :-

ખેતીમાં ચિરોડીનો ઉપયોગ સૈદ્ધાંતિક જાણીતો છે. દોઢસો વર્ષ પહેલાં યુરોપમાં તેનો ઉપયોગ પુષ્કળ પ્રમાણમાં કરવામાં આવેલો. અમેરિકાના રાષ્ટ્રોમાં ખેતીમાં ફેન્ડલીન તેના વપરાશનું ખાસ ધિમાયની રાખ્યું હતું.

ચિરોડી કુદરતી રીતે ખનીજ સ્વરૂપે મળી આવે છે અને તેનું રાસાયણિક બધારણ ક્રિસ્ટાલ સ્ટ્રક્ચર ૨ ભાગ પાણી ($2H_2O$) છે. ખેતીમાં વપરાતા ચિરોડીની શુદ્ધતા ૯૦થી ૯૫ ટકા હોય છે જેનો આધાર ખનીજ સ્વરૂપે કેવી રીતે મળી આવે છે તેના ઉપર રહેલો છે. ૯૦ ટકાથી વધારે શુદ્ધતા ધરાવતા ચિરોડી પ્લાસ્ટર ઓફ પેરીસ બનાવવામાં વપરાય તે ૭૫ થી ૯૦ ટકા શુદ્ધ ચિરોડી તેના મુદતકન પ્રમાણે મીઠી રીતે જમીન માટે વપરાય છે, કે જે વધુ સારું પરિણામ આપે છે.

સીમન સુપર ફાસ્ફેટમાં આશરે ૫૫ ટકા ચિરોડી હોય છે. અને તેની ખાતર તરીકેની અસરકારકતા ઘણે અંશે તેના ચિરોડીના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે ચિરોડી નરમ પદાર્થ છે. અને તેની દ્રાવ્યતા ૦.૩ ટકા છે. જો કે તેની દ્રાવ્યતા ઓછી છે છતાં (ફેસિલિટી) ચૂનાના પદાર્થોમાં તેની દ્રાવ્યતા સૌથી વધારે છે.

ચિરોડી ખારીક બુકાના સ્વરૂપમાં જમીનમાં નાખવાથી તેની અસર સારી થાય છે. ૬૦ થી ૧૦૦ મેગ (ખારીકાઈના એકમ) પાંદડે ચોગ્ય ગણાય છે. કારણ કે વધારે ખારીક કરવાથી (અરોધક) ખર્ચ વધારે થાય છે જ્યારે ફાસફો પ્રમાણમાં ઘટો નથી. ભારતમાં રાજસ્થાન અને મદ્રાસમાં ચિરોડી પુષ્કળ પ્રમાણમાં ખોદી કાઢવામાં આવે છે.

ચિરોડીનું ખેતીમાં ઘણું મહત્ત્વ છે કારણ કે તે પાક તેમજ જમીન માટે લાભદાયી છે.

ચોપકતત્ત્વ તરીકેની કિંમત:

ચિરોડીમાં હોડાનાં વિકાસ માટે જરૂરી ચૂનો અને ગંધક બને તરતો છે. ચૂનો હોડાના મૂળના વિકાસમાં મદદ કરે છે, અને મિન સમતુલ્ય પોષકતત્ત્વો તથા ખીજ સંતોષાવાની જમીનમાં વહેંચણીના વીધે થતી નુકસાનકર્તા અસરોને શિથિલ કરે છે. અનાજના પાકો દર એક જમીનમાંથી ૨૫ રતન ચૂનો વાપરે તે જ્યારે હોડાના પાકો ૧૦૦ રતન અથવા વધારે ચૂનો વાપરે છે. એવું જાણીતું મળ્યું છે કે જૂના (પાકો) હોડાના અનાજોમાંથી ઘડું જ ઓછું અથવા તે નહિવત્ ચૂનાનું પ્રમાણ ઉગતા નવા હોડામાં આવતું હોય છે અને તેથી જ હોડાની શક્તિ દરમિયાન લગભગ તેની વપરાશ જરૂરી છે.

ગંધક પણ મૂળની શક્તિ કરે છે અને સુપર ફાસ્ફેટને લીધે થતી મૂળની શક્તિ વધારવામાં પ્રમાણમાં ગંધકને આભારી હોય છે. હોડામાં ગંધકનું પ્રમાણ ફાસ્ફરસ જેટલું અથવા તેના કરતા વધારે હોય છે ગંધક હોડાના લીના ૨૫ (કેલોરોફીલ) બનાવવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે અને ઘણા પ્રાચીન તેમજ તેલોનું પણ મહત્ત્વનું ઘટક છે. આપણા દેશમાં જ્યારે (સપ્ત) ગંધક બહારથી આયાત કરવો પડે છે ત્યારે દેશી ચિરોડી હોડાની ગંધકની જરૂરિયાત માટેનું મહત્ત્વનું સાધન ગણી શકાય.

ચિરોડીની જરૂરિયાત:

સ્ટ્રેટના ક્ષારો પાણીમાં દ્રાવ્ય હોઈ ધોવાય જાય છે અને દર વર્ષે દર એકરે ૫૦ રતલ ગંધક આ રીતે ધોવાઈ જાય છે. સામાન્ય રીતે જમીનમાં ગંધકનું પ્રમાણ ફાસ્ફરસ કરતા ઓછું હોય છે. ખૂત કાળમાં સેન્ડિય પદાર્થોમાં ગંધક પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહેતો જ્યારે આજે મુખ્યત્વે સુપર ફાસ્ફેટમાંથી મળી રહે છે કારણ કે તેમાં ચિરોડીનું પ્રમાણ રહેતું હોય છે.

ડાકાખોજડ જેવા ઝેરી પદાર્થો બને છે આ રીતે જમીનમાનો કિંમતી નાઇટ્રોજન ઓગે થાય છે ખીચરના જથ્થાના પ્રમાણે પાણી પાંચેની (પિંત) ખારી જમીનને વાર્ષિક દર એકરે ૧ ટન ચિરોડી મળી નેઈએ, કાળી આ કડી જમીનને ૨ ટન ચિરોડી બ્યારે ખીજ બધી જ જાતની પિંત જમીનને ૨૦૦ રતન ચિરોડી મળી નેઈએ

ચિરોડીની ખીજ તરવો ઉપર અમર :

ચિરોડીમાનું કેલ્સિયમ બોરોન માથે ખીજ ખનીજ તરવોનું રોપણુ ઘણું જ વધારે પ્રમાણમાં વધારે છે નાડમાના ગેનની મજબુત તથા પૌષ્ટિક દિવાલના બધાંજુ માટે કેલ્સિયમ ધરુ જરૂરી છે અને તે પોટેશિયમ મેગ્નેશિયમ અને બોરોન સાથે સંયોજન થવામા મદદ કરે છે જે એ નિંક એસિડને તરુસ્થ બનાવે છે અને આ રીતે નાજુક ભૌતિક સમુનના છોડની અદર જાગવી રાખે છે

વધારાના નાઇટ્રોજનને લીધે છોડના પાન રોગ સાથે પ્રતિબદ્ધ કરવાની જે ઓછી શક્તિ ધરાવે છે તે ખરાબ અસર ચિરોડીથી ઓછી થાય છે સાચી રીતે નેઈએ તો ચિરોડી અસામાન્ય તરવોની ઉચ્છેદને લીધે પીડાતા છોડને ઘણી રીતે મદદ કરે છે એરોડીક જમીનમા એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નીઝ, બોરોન અને ખીજ તરવોની ઝેરી અસર ચિરોડીથી ઓછી

થાય છે બ્યારે આ ખી જમીનમા મુખ્ય તરવો જેવા કે સોડ, મેગ્નીઝ, તાલુ, જસન નગરે જે ને જલદીથી મળી રહે છે

પોટાસિયમ, ફોસ્ફોરસ, મેગ્નેશિયમ અને ગ્રીલીમિન જેવા તરવો છુટા પાડવામા ચિરોડી ઘણું મદદરતો લાગ ભગવે છે ટૂંકમા જમીનને ફળ પના જાગવતા સાધનોમાનુ એક સાધન જમીનમા મોટા પ્રમાણમા કેલ્સિયમનું પ્રમાણુ છે

છાણિયા ખાતર ઉપર ચિરોડીની અમર :

સામા વ રીને ૧૦૦ રતન ચિરાગી ૧ ટન છાણિયા ખાતર સાથે વાપરી નેઈએ જે છાણિયા ખાતરના સમૃદ્ધ તરીકે નાખવામા આરે છે ચિરોડીની છાણિયા ખાતરની સનદ કરવાની શક્તિ તેની એમોનિયમ ટ્રામેનિયમ થી એમોનિયમ સ રૂપમા રૂપાંતર કરવાની શક્તિના લીન છે એમોનીફીકેશન નામની ક્રિયાના છેલ્લા પદાર્થ તરીકે એમોનિયમ કાબેનિટ બને છે

હાનમા ભારતમા ચિરોડી ખેતીમા ખાતરોના મિશ્રણના ગળણુ તરીકે વપરાય છે જે કે જમીનમા ખનીજ તરવો ઘણું જ ઉપરોક્ત તથા આવશ્યક છે આપણું દેશમા ચિરોડીનું ઘણું જ મદદરત છે કારણુ કે સ ફર નાપણી ખાણિમા મળી આવતો નથી એટલે તે બદારથી અત્યાત કરવો પડે છે

મુરનીની મસ્ત સુરાવલિથી સગીત પ્રેમીઓના તન મનને પુલકિત કરી દેનાર વિરલ વેલુવાદક શ્રી પ નાનાલ ઘોષ એક વખતે શ્રી નિખિન ઘોષની સાથે બેલુર મકામા આવ્યા હતા મકામા એ વખતે વાતાવરણુ બહુ જ ઉદારીન હતું, કારણુ સ્વામીશ્રી વિરજનદજી ગભીર માદશી બોમશી ગ્વા હતા દિવસો નહિ, પણુ કલાકોના સવાલ હતા આ કારણે સ્વામીજીની બધી મુલાકાતો સદતર બંધ કરી દેવામા આવી હતી આવે વખતે શ્રી પન્નાનાલ ઘોષે સ્વામીજીને મળવાની ઈચ્છા દર્શાવી શરૂઆતમા તો સ્વામીજીના નિકટના અતેવામીઓએ આની સાફ ના પાડી, પછીથી બહુ આગ્રહને અંતે સ્વામીજી આરે એમની મુલાકાત નક્કી કરવામા આવી પન્નાનાલે માન હાથ નેડીને એટલું જ કહ્યું 'આપને સગીન સભાગાવવાની મરજ છે રત્ન આપો તો ધન્ય માનીશ મારી જાતને' સ્વામીજીની તમતિ મળતા જ પન્નાનાલ બસરી લઈને અને નિખિન બાણુ ત હા લઈને ફાણુ પણુ ગુમાવ્યા સિવાય બેસી ગયા અને સ્વામી વિરજ નદજીને જીવનદીપ સતન પદર દિવસ સુધી પ નાનાલની બસરીની દિવ્યના મારુતો જાતો રહ્યો અને પદરમે દિવસે સ્વામીજીએ દેહ છોડ્યો, મણિ અતિ પ્રસન્ન ચિતે, કોઈ દેવી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ વિદાય લેતા હોય એ રીતે તેમણે પાંચ બદ યુ

ડિક્ટિયોનરી જેવા ઝેરી પદાર્થો અને જે આ રીતે જમીનમાનો કિમતી નાઇટ્રોજન ઓગ થાય છે ખીચરના જલુલ્યા પ્રમાણે પાણી પાચેલી (પિચ) ખાદી જમીનને વાર્ષિક દર એકરે ૧ ટન ચિરોડી મળી જોઈએ, કાગા આ કાદી જમીનને ૨ ટન ચિરોડી વ્યયે ખીજી બધી જ જાતની પિચ જમીનને ૨૦૦ સ્તન ચિરોડી મળી જોઈએ

ચિરોડીની ખીજ તરવો ઉપર અમર :

ચિરોડીમાનું કૃત્તિસમ બોરોન માથે પીઝ ખનીજ તરવોનું સોપણુ ઘણા જ વધારે પ્રમાણમાં વધારે છે નાડમાના ગેનની મજબૂત તથા પૌષ્ટિક દિવાલના બધાજુ માટે કૃત્તિસમ ઘડુ જરૂરી છે અને તે પોટેશિયમ મેગ્નેશિયમ અને બોરોન સાથે સંયોજન થવામાં મદદ કરે છે જે ઓર્ગેનિક એસિડને તરસ્થ બનાવે છે અને આ રીતે નાજુક ભૌતિક સમુનના ડોડની અદર જાગવી રાખે છે

વધારાના નાઇટ્રોજનને લીધે છોડના પાન રોગ સામે પ્રતિબંધ કરવાની જે ઓછી શક્તિ ધરાવે છે તે ખરાબ અસર ચિરોડીથી ઓછી થાય છે સાચી રીતે જોઈએ તો ચિરોડી અસામાન્ય તરવોની ઉચ્છેદને લીધે પીડાતા છોડને ઘણી રીતે મદદ કરે છે એસીડીક જમીનમાં એલ્યુમિનિયમ, મેગ્નેઝીયમ, બોરોન અને ખીજ તરવોની ઝેરી અસર ચિરોડીથી ઓછી

થાય છે વ્યયે આ ખીજ જમીનમાં મુખ્ય તરવો જેવા કે સોડ, મેગ્નેઝીયમ, તાલુ, જસન નગરે જે ને જલદીથી મળી રહે છે

પોટેશિયમ, ફોસ્ફોરસ, મેગ્નેશિયમ અને મીલીટ્રિન જેવા તરવો છૂટા પાડવામાં ચિરોડી ઘણું મદદરતો લાગે ભગવે છે ટૂંકમાં જમીનને ફળ પાત જાગવતા સાધનામાનુ એક માધન જમીનમાં મોટી પ્રમાણમાં કૃત્તિસમ પ્રમાણુ છે

છાણિયા ખાતર ઉપર ચિરોડીની અમર :

સામા વ રીતે ૧૦૦ ટન ચિગડી ૧ ટન છાણિયા ખાતર સાથે વાપરી જોઈએ જે છાણિયા ખાતરના સમૃદ્ધ તરીકે નાખવામાં આવે છે ચિરોડીની છાણિયા ખાતરની સત્ત્વ કરવાની શક્તિ તેની એમોનિયમ ડાયોનિયમથી એમોનિયમ સંદ્રેષમાં રૂપાંતર કરવાની શક્તિના લીધે છે એમોનિયમ નામની કિવાના છેલ્લા પદાર્થ તરીકે એમોનિયમ કાબેનિટ અને છે

દાનમાં લ્યારતમાં ચિરોડી ખેતીમાં ખાતરોના મિશ્રણના ગળણા તરીકે વપરાય છે જે કે જમીનમાં ખનીજ તરવો ઘડા જ ઉપયોગી તથા આવશ્યક છે વાપરુ દેશમાં ચિરોડીનું ઘડુ જ મદદરત છે કારણ કે સ ફર વાપરુ ખાણિયામાં મળી આવેલા નથી એટલે તે બહારથી આયાત કરવો પડે છે

મુરનીની મસ્ત સુરાવલિથી સગીત પ્રેમાઓના તન મનને પુલકિત કરી દેનાર વિરલ વેલુવાદક શ્રી પ નાનાલ ઘોષ એક વખતે શ્રી નિખિન ઘોષની સાથે બેલૂર મડમાં આવ્યા હતા મડમાં એ વખતે વાતાવરણુ બહુ જ ઉદાસીન હતું, કારણુ સ્વામીશ્રી વિરજનનદજી ગબીર માદમી બોગરી ખ્યા હતા દિવસો નહિ, પણ કલાકોના સવાલ હતા આ કારણે સ્વામીજીની બધી મુલાકાતો સદતર બંધ કરી દેવામાં આવી હતી આવે વખતે શ્રી પન્નાનાલ ઘોષે સ્વામીજીને મળવાની ઈચ્છા દર્શાવી શરૂઆતમાં તો સ્વામીજીના નિહટના અતેવાગીઓએ આની સાફ ના પાડી, પછીથી બહુ આગળને અતે સ્વામીજી સાથે એમની મુલાકાત નેકી કરવામાં આવી પન્નાનાલે માન લાથ નેકીને એટલું જ કહ્યું 'આપને સગીત સભળાવવાની ખરજ છે રત્ન આપો તો ધન્ય માનીશ મારી જાતને' સ્વામીજીની તત્કાલિત પ્રજ્ઞતા જ પન્નાનાલ બ સરી લઈને અને નિખિન બાહુ ત હા લઈને શણુ પશુ ગુમાવ્યા સિવાય બેસી ગયા અને સ્વામી વિરજન નદજીને જીવનદીપ સત્તન પદર દિવસ સુધી પ નાનાલની બ સરીની દિવ્યતા માણુતો જવતો રહ્યો અને પદરમે દિવસે સ્વામીજીએ દેહ છોડ્યો, અણિ અતિ પ્રસન્ન ચિત્તે, કોઈ દેવી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ વિદાય લેતા હોય એ રીતે તેમણે પાંચ બદ યુ

સાધુપુરુષે જ્વાળા આપ્યો, “બધાના જે પ્રભુ માર કગ્તા અને ગુજરાન ચલાવતા રોજ સાંજે છે, તે જ મારા પ્રભુ છે.”

દાકુ - “શું તે મારા પશુ પ્રભુ છે? વાટ જોઈને તે પ્રભુ મારા હૃદયની બહાર પશુ બિભા છે?”

સાધુપુરુષ “હા ભાઈ, તે બધાના પ્રભુ છે; આપણા જીવનમાં આપણે બીજા બાબતોને વળગી રહીએ છીએ, અને આપણા પ્રભુ બહાર બિભા હોય છે તેમની સાથું પશુ જોતા નથી. તેમને આપણા હૃદયમાં પ્રેમથી બેસાડીને પધરાવવા જોઈએ.”

પરસાદ ધોળી ગયો અને સાજ પડી. સાધુપુરુષ તો પોતાને રસ્તે ચાલતા થયા; પશુ દાકુના હૃદયમાં ખળભળાટ મચી ગયો. તેમને હવે એક જ ચિંતા વળગી કે, કેમ કરીને મારા પ્રભુને અંદર બેસાડું અને પધરાવું. એ સિવાય બીજા કોઈ બાબતમાં તેમનું ચિંત જ લાગે નહિ, અને ખરેખર, જ્યારે તે ત્રિય પ્રભુને પોતાના હૃદયમાં પાત્રા ત્યારે જ શાંત થયા.

તે કાશી, બિહાર, બંગાળ વગેરે જુદાં જુદાં સ્થળોએ ફરી વળ્યા અને અનેક સાધુસંતોને મળ્યા. તે દરમિયાન તે સમજ્યા કે, જુદા જુદા પંથ અને ધર્મ એક જ પરમાત્માને મેળવવા માટે છે, પરંતુ એ પંથો જુદા જુદાં નામના વાડા કરીને બોલી હું-સા-હુ-સી કરે છે.

આમ જુદે જુદે સ્થળે ફર્યા બાદ, ૩૦ વર્ષની ઉંમરે જ્યપુર પાસેના સાબર ગામમાં તે આવ્યા અને ત્યાં સ્થિર થઈને રહ્યા. દિવસે તે પોતાના ધર્મો રોજ-

ગાર કરતા અને ગુજરાન ચલાવતા રોજ સાંજે કામકાજ પૂરું થાય ત્યારે ધણી સોજા તેમની પાસે આવતા અને તેમનો સત્સંગ કરતા. તે વખતે અકબર બાદશાહ દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતા હતા. તે પશુ દાકુનો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા હતા.

આમ આશરે ૬૦ વર્ષનું જીવન ગાળી ઈ. સ. ૧૬૦૩ માં રજપૂતાનાના નરાજા ગામમાં તેમણે દેહત્યાગ કર્યો.

વાનગીરૂપે એમની વાણીમાંથી થોડાક ટુકડા નીચે આપ્યા છે :-

અગ્ની અગ્ની જ્ઞાતિભૈં સવ કો દેભૈં પાતિ ।
દાદુ મેવક રામરા તાઈ નહીં મરાતિ ॥ ૧ ॥

સગ દેરયા હમ સોચિ કારિ દૂજા નહિ અગ ।
સવ ઘર એકે આતમા કયા હિંદુ-મુસલમાન ॥ ૨ ॥

કોઈ કો દુષ્ટ દીગિયે સોઈ હૈ સગ માહિં ।
દાદુ એકે આતમા દૂજા વોઈ નાહિં ॥ ૩ ॥

કવર પથર સેવિયા અપના મૂલ ગંવાઈ ।
અજ્ઞવ દેલ અતરિ ઘસે કયા દૂજી જગહ જાઈ ॥ ૪ ॥

કોઈ દોઢે દ્વારિકા, કોઈ વામી જાહિ ।
કોઈ મસુરકો ચલે, સાહિવ ઘટ હી માહિં ॥ ૫ ॥

દાદુ સગહી વ્યાપિની ઓપિ એક વિચાર ।
સમજેતૈ મુલ પાડયે કોઈં કુઝ કહે ગગર ॥ ૬ ॥

દાદુ સિરજનદારકે કેને નામ અનંત ।
વિત આવે સો દીગિયે, યો સાધુ મુમિરે સંત ॥ ૭ ॥

*

એક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર ગામડાંમાં ગયેલો. ત્યાં બે સુદર બળદ જોઈને એનું ચિત્ર કરવાની એણે બળદના માલિક પાસે રજ માગી. માલિક બિભા રહ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર દોરી દીધું. એનું એ ચિત્ર હઝાર રૂપિયામાં વેચાઈ ગયું. એક વર્ષ પછી ફરી આ ચિત્રકારને બળદનો માલિક મળ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર વેચાવાની વાત કરી કે બળદનો માલિક આશ્ચર્યથી બોલી બહોલો : “કયા બેવકુદે એ ચિત્ર ખરીલું?” એટલી રકમમાં તો હું એને સાચા બે બળદ આપી શકત.”

સાધુપુરુષે જવાબ આપ્યો, “બધાના જે પ્રભુ ગાર કરતા અને ગુજરાન ચલાવતા. રોજ સાંજે છે, તે જ મારા પ્રભુ છે.”

દાદુ-“શું તે મારા પણ પ્રભુ છે? વાટ જોઈને તે પ્રભુ મારા હૃદયની બહાર પડ્યું જિભા છે?”

સાધુપુરુષ “હા ભાઈ, તે બધાના પ્રભુ છે; આપણા જીવનમાં આપણે બીજી બાબતોને વળગી રહીએ છીએ, અને આપણા પ્રભુ બહાર જિભા દોવ છે તેમની સાચું પણ જ્ઞેતા નથી. તેમને આપણા હૃદયમાં પ્રેમથી બોલાવીને પધરાવવા જોઈએ.”

વરસાદ થોભી ગયો અને સાંજ પડી. સાધુપુરુષ તો પોતાને રસ્તે ચાલતા થયા; પણ દાદુના હૃદયમાં ખજાણાટ મચી ગયો. તેમને હવે એક જ ચિંતા વળગી કે, કેમ કરીને મારા પ્રભુને અંદર બોલાવું અને પધરાવું. એ સિત્તે બીજી કોઈ બાબતમાં તેમનું ચિંત જ લાગે નહિ. અને ખરેખર, આપણે તે પ્રિય પ્રભુને પોતાના હૃદયમાં પામ્યા ત્યારે જ શાંત થયા.

તે કાશી, બિહાર, બંગાળ વગેરે જુદાં જુદાં સ્થળોએ ફરી વળ્યા અને અનેક સાધુસંતોને મળ્યા. તે દરમિયાન તે સમજ્યા કે, જુદા જુદા પંથ અને ધર્મ એક જ પરમાત્માને મેળવવા માટે છે, પરંતુ એ પંથો જુદાં જુદાં નામના વાડા કરીને ખોટી દૂંસા-લુસી કરે છે.

આમ જુદે જુદે સ્થળે કુર્ચા બાદ, ૩૦ વર્ષની ઉંમરે બધપુર પાસેના સાંભર ગામમાં તે આવ્યા અને ત્યાં સ્થિર થઈને રહ્યા. દિવસે તે પોતાનો ધધો રોજ-

ગાર કરતા અને ગુજરાન ચલાવતા. રોજ સાંજે કામકામ પૂરું થાય ત્યારે ધધો સોફા તેમની પાસે આવતા અને તેમનો સત્સંગ કરતા. તે વખતે અકબર બાદશાહ દિલ્લીમાં રાજ્ય કરતા હતા. તે પણ દાદુનો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા હતા.

આમ આશરે ૬૦ વર્ષનું જીવન ગળી ઈ. સ. ૧૬૦૩ માં રજપૂતાનાના નરણા ગામમાં તેમણે દેહત્યાગ કર્યો.

વાનગીરૂપે એમની વાણીમાંથી થોડાક કુહા નીચે આપ્યા છે :-

અડની અપની જ્ઞાતિલોં સવ વો રમેં વાતિ ।
દાદુ મેવક રામરા તાકે નહીં મરાતિ ॥ ૧ ॥

સવ દેવરા હમ સોધિ કરિ દૂજા નહિ અન ।
સવ ઘટ દેકે આતમા કયા હિંદુ-મુસલમાન ॥ ૨ ॥

કોહે કો દુલ દીગિયે સંદે હૈ સવ માહિં ।
દાદુ દેકે આનમા દૂજા વોદેં નાહિં ॥ ૩ ॥

ક કર પરધર સેવિયા અપના મૂલ ગંવાદે ।
અલ્લવ દેલ અતરિ ઘયે કયા દૂજી જગહ જાદે ॥ ૪ ॥

કોઈ દોઢે દારિકા, કોઈ વામી જાહિ ।
કોઈ મયુગવો જલે, સાહિવ ઘટ હી માહિં ॥ ૫ ॥

દાદુ સવહી વ્યાપિની ઓપધિ દેક વિચાર ।
સમજેતે મુલ પાદયે કોઈ કુછ કહે ગયાર ॥ ૬ ॥

દાદુ સિરજનદારકે કેને નામ અવંત ।
વિત આવે સો લીગિયે, ચોં સાધુ મુમિરે ચંત ॥ ૭ ॥

*

એક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર ગામમાંમાં ગયેલો ત્યાં બે મંદિર બળદ જોઈને એનું ચિત્ર કરવાની ઓજે બળદના માલિક પાસે રજ માગી. માલિક જિજ્ઞાસુ થયો. ચિત્રકારે ચિત્ર દોરી દીધું. એનું એ ચિત્ર હમ્મર રૂપિયામાં વેચાઈ ગયું. એક વર્ષ પછી ફરી આ ચિત્રકારને બળદનો માલિક મળ્યો. ચિત્રકારે ચિત્ર વેચાણની વાત કરી કે બળદનો માલિક આશ્ચર્યથી બોલી ઊઠ્યો : “કયા બેવકુદે એ ચિત્ર ખરીદ્યું? એટલી રકમમાં તો હું એને સાચા બે બળદ આપી શકત.”

“પૂર્ણ એ છે, પૂર્ણ આ છે,
પૂર્ણથી તો પૂર્ણ જીવ્ય છે બધું,
પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ આપી દો ભને,
રોષ પાછળ પૂર્ણ રહેવાનું સદા”

“આત્માથે” ને ભને જ વિદ્યા,
આત્માર્થે ને તજે અવિદ્યા,
તજ અવિદ્યા મૃત્યુ તરશે,
અમર થશે ભજ વિદ્યા”

કેવળ ૧૦ પૈસામાં આની કોઈ પુસ્તિકા
ઉપનબ્ધ છે એ વાતની પણ ઘણાને ખબર નહીં હોય
સૌ કોઈએ આ પુસ્તિકા ખિસ્સામાં રાખી, નવરાશની
પગમાં વાગીને, પચાવીને, તેનું મનન કરતું જોઈએ

“THIS INDIA”

(પ્રાપ્તિસ્થાન લોકમિલ્લાપટ્ટર, ૧૫૬૫ સરદાર

નગર, ભાવનગર કિ મત રૂા ૧૦ + રૂા ૨ ટપાલ
રવાનગી)

ભારતના કિશોરો માટે આવરસનું ક્રેડ સુદર
પુસ્તક હમણા જ અંગ્રેજીમાં બહાર પડ્યું છે ભારત
શુ છે અને ક્યા જઈ રહેનું છે તેની વાત કિશોરોના
કોન્ટ્રીબરેલા ચિત્તને સરળ ભાષામાં સમજાવતું આ
પુસ્તક બહુરંગી ચિત્રોથી ભરપૂર છે. છેલ્લા ૨૫ વર્ષના
ભારતના પુરુષાર્થની આ કથા છે સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પછી
દેશમાં ને પનટાઓ આ યા તેનું અહીં બહુરંગી
ચિત્ર છે અંગ્રેજ વાચી શકતા દરેક કિશોર-કિશોરીને
વડીલાએ આ પુસ્તક અવસ્ય લઈ દેતું જોઈએ.

લોકમિલ્લાપે રૂા ૨૦ ખીજ સગવડતા આપી છે.
એક સાથે પાંચ નકલ મંગાવનાર રૂા ૫૦) મોકલી
આપે તો રવાનગી ખર્ચ કાર્યાનય ભોગવશે અને
પ્રેષકને મોકલી આપશે.

જીવનપથ પ્રદર્શક

કોલેજમાં એક નવોસરો વિદ્યાર્થી દાખન થયો ભણવાનો એને ખૂબ જ ઉત્સાહ હતો મહાન
થરાની ખૂબ જ ખબર હતી વાચનમાં નિયમિત, કસરતમાં નિયમિત, જમરામાં નિયમિત-એ રીતે એક-
નિઃશ્વાથી એ ભણવા લાગી ગયો હતો

કાચનો ગ્લાસ એક દિવસ એ ખરીદી લાવ્યો રૂમમાં આવીને જેવો ટેબલ ઉપર મૂકવા બધ
છે ત્યા જ એ ઢાંચથી સરી ગયો અને ગ્લાસમાં લાખી ફાટ પડી ગઈ

દુષ્ટ વિચારે વહેલો વહેલો એ દુકાને પાછો ગયો અને ફરીથી ગ્લાસ નોતો કહ્યું

‘મારે આનાથી ભારે જોઈએ છે,’

‘આનાથી ભારે કિ મતના અમારી પાસે હાલ નથી,’ દુકાનદારે વિનતીપૂર્વક કહ્યું

જતાં વિદ્યાર્થીએ રકડક કરી અને ચાનાણીથી પેલો ફાટવાગો ગ્લાસ ખીખ ગ્લાસમાં મૂકી નવો
લઈ ઝડપથી થેનીમાં મૂકી દીધો

‘હશે ત્યારે-ના હોય તો-હું ફરીથી આનીશ !’ એવું કહીને એ જતો રહ્યો

ઉત્સાહથી એ રૂમે પાટો વળ્યો રાત્રે એ સૂતો હશે ત્યા જ એ એકાએક જાગી પડ્યો એની
નજર સમક્ષ એના માનસને ભસ્મીભૂત કરનાર પેલી ચીજને એણે ડસતી જોઈ મેઠા થઈ ગ્લાસ ઢાંચમાં લીધો
મનમાંથી એક અરેરાટી નીકળી ગઈ, ‘રે હૃદ બૂકા ! ધિક્કાર છે તારી જાતને અને ધિક્કાર છે તારા આદર્શને !
બેશર આનાની ચીજ માટે તું છેતરપિંડી કરે છે ? આને વિશ્વાસને દેજો દઈ તારા આત્માને છેતરે છે, તો
પછી મોટા થવા પછી શું થૂળ તારી જાતને આગળ લાવી શકીશ ?’

એ પછી એ તૂટેલો ગ્લાસ પાટો લઈ આવ્યો ને એના ઉપર ચળવળીમાં લખ્યું મર્મજીવનપથ પ્રદર્શક.

- ધનજય રામભાઈ પટેલ

“પૂર્ણ એ છે, પૂર્ણ આ છે,
પૂર્ણથી તો પૂર્ણ ઊગ્યું છે બધું,
પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ આપી દેા ભને,
રોષ પાછળ પૂર્ણ રહેવાનું સદા ”

“આત્મારે ને ભને જ વિદ્યા,
આત્મારે ને તને અવિદ્યા,
તજ અવિદ્યા મૃત્યુ તરશે,
અમર થશે ભજ વિદ્યા”

કેવળ ૧૦ પૈસામાં આની કોઈ પુસ્તિકા
ઉપનબ્ધ છે એ વાતની પણ ઘણાને ખબર નહીં હોય
સૌ કોઈએ આ પુસ્તિકા ખિસ્સામાં રાખી, નવરાશની
પગામાં વાંચીને, પચાવીને, તેનું મનન કરતું જોઈએ

“THIS INDIA’

(પ્રાપ્તિસ્થાન લોકમિલ્લાપ ટ્રસ્ટ, ૧૫૬૫ સરદાર

નગર, ભાવનગર કિ મત રૂા ૧૦ + રૂા ૨ ટપાલ
રવાનગી)

ભારતના કિશોરો માટે આવરસનું શ્રેષ્ઠ સુદર
પુસ્તક હમણા જ અગ્રેજીમાં બહાર પડ્યું છે ભારત
શુ છે અને કયા જઈ રહેતું છે તેની વાત કિશોરોના
કોતુહલરેલા ચિત્તને સરળ ભાષામાં સમજાવતું આ
પુસ્તક બહુરંગી ચિત્રોથી ભરપૂર છે. છેલ્લા ૨૫ વર્ષના
ભારતના પુરુષાર્થની આ કથા છે સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પછી
દેશમાં ને પનટાઓ આ યા તેનું અદ્વી બહુરંગી
ચિત્રણ છે અગ્રેજ વાચી શકતા દરેક કિશોર-કિશોરીને
વડીલાએ આ પુસ્તક અવશ્ય લઈ દેતું જોઈએ.

લોકમિલ્લાપે ટૂંકે બીજી સગવડતા આપી છે.
એક સાથે પાંચ નકલ મગાવનાર રૂા ૫૦) મોકલી
આપે તો રવાનગી ખર્ચ કાર્યાનય મોગવશે અને
પ્રેષકને મોકલી આપશે.

જીવનપથપ્રદર્શક

કોલેજમાં એક નવોસરો વિદ્યાર્થી દાખલ થયો ભણવાનો એને ખુબ જ ઉત્સાહ હતો મહાન
ચરાની ખૂબ જખતા હતી વાચનમાં નિર્મમિત, કસરતમાં નિર્મમિત, જમવામાં નિર્મમિત-એ રીતે એક-
નિઃપ્રાથી એ ભણવા લાગી ગયો હતો

કાચનો જ્વાસ એક દિવસ એ ખરીદી લાવ્યો રૂમમાં આવીને જેવો ટળલ ઉપર મૂકવા જાય
છે ત્યા જ એ હાથથી સરી ગયો અને જ્વાસમાં લાખી ફાટ પડી ગઈ

દુષ્ટ વિચારે વહેલો વહેલો એ દુકાને પાછો ગયો અને ફરીથી જ્વાસ ભેટા કહ્યું

‘મારે આનાથી ભારે જોઈએ છે,’

‘આનાથી ભારે કિ મતના અમારી પાસે હાલ નથી,’ દુકાનદારે વિનતીપૂર્વક કહ્યું

છતાં વિદ્યાર્થીએ રકઝક કરી અને ચાનાકીથી પેલો ફાટવાગો જ્વાસ ખીખ જ્વાસમાં મૂકી નવો
લઈ ઝડપથી થેલીમાં મૂકી દીધો

‘હશે ત્યારે-ના હોય તો-હું ફરીથી આનીશ !’ એવું કહીને એ જતો રહ્યો

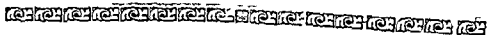
ઉત્સાહથી એ રૂમે પાટો વળ્યો રાત્રે એ સૂતો હતો ત્યા જ એ એકાએક જાગી પડ્યો એની
નજર સમક્ષ એના માનસને ભસ્મીભૂત કરનાર પેલી ચીજને એણે હસતી જોઈ ખેડો થઈ જ્વાસ હાથમાં લીધો
મનમાંથી એક અરેરાટી નીકળી ગઈ, ‘રે કદ બૂકા ! ધિક્કાર છે તારી જાતને અને ધિક્કાર છે તારા આદર્શને !
બેચાર આનાની ચીજ માટે તુ હેતરપીડી કરે છે ? આજે વિદ્યાસને દગો દઈ તારા આત્માને હેતરે છે, તો
પછી મોટા થયા પછી શુ ધૂળ તારી જાતને આગળ લાવી શકીશ ?’

એ પછી એ તૂટેલો જ્વાસ પાટો લઈ આવ્યો ને એના ઉપર ચળવળમાં લખ્યું મર્મજીવનપથ પ્રદર્શક.’

- ધનજય રામભાઈ પટેલ

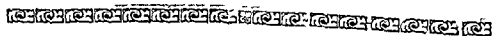

શુભેચ્છાઓ સાથે
મહાત્મા ગાંધી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
રાજકોટ

શુભેચ્છાઓ સાથે
મહાત્મા ગાંધી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
રાજકોટ

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ન તેથી એ તેનો સેવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

- મનુષ્ય પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉઘાડો પાડે નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ કરીને છટકી જાય છે.
- દરેક ભાગક એ સંદેશો લઈને જ-મે છે કે, ઇશ્વર હજી માણસજાતથી નાહિં-મત નથી થયો.
- નહેર પોતાના એ ભ્રમમાં જ રાચે છે કે, એને પાણી પૂરું પાડવા માટે જ સરિતાનું નિર્માણ થયું છે !
- પ્રેમ પણ નારા પામી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સત્ય માની શકતાં નથી.

○ ભાંગીને પૂજલેગી યજ્ઞ ઝવેલી તમારી પ્રતિમા પુરવાર કરે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરતા ઇશ્વરે સર્જેલી પૂજનું મહાત્મ્ય વધારે છે.

—સ્વીન્ડન, થ ટાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી જયંતિલાલ કુંડલિયા

શાક મારકીટ

રાજકોટ

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ને તેથી એ તેનો સેવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

- મનુષ્ય પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉધાટો પાડતો નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ કરીને છટકી જાય છે.
- દરેક જાગૃક એ સંદેશો લઈને જન્મે છે કે, ઈશ્વર હજી માણસજાતથી નાહિં-મત નથી થયો.
- નહેરુ પોતાના એ જીવનમાં જ રાચે છે કે, એને પાણી પૂરું પાડવા માટે જ સરિતાનું નિર્માણ થયું છે !
- પ્રેમ પણ નાશ પામી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સત્ય માની શકતાં નથી.

○ લાંગીને ધૂળમેઘી થઇ ગયેલી તમારી પ્રતિમા પુરવાર કરે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરતા ઇશ્વરે સર્જેલી ધૂળનું મહાત્મ્ય વધારે છે.

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી જયંતિલાલ કુંડલિયા

શાક મારફટ

રાજકોટ

મર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

દિન . ૨૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પા. કો. નારાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(મામ : KANORIA)

મર્વોત્તમ ખાડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

દિન ૦૨-૧૦૭૨ મામ NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ

રેલ્વે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઇપુર

જિ. ચ પારણ (બિહાર)

(મામ KANORIA)

દરેક જીવ, શાળા, પુસ્તકાલયમાં વસાવવા યોગ્ય પુસ્તકો

જીવતા તહેવારો

શ્રી કાકાસાહેબ કાવેયકર કિ. રૂ. ૫-૦૦

કેળવણીના પાયા

શ્રી કિંગ્સવાય મહારુવાળા કિ. રૂ. ૧-૭૫

ગાંધીજી જીવન અને વિચાર

લે આચાર્ય કૃપાલાની
અનુ: નગીનદાસ પારેખ કિ રૂ ૧૫-૦૦

ગાંધી વિચાર દોહન

શ્રી કિંગ્સવાલ મહારુવાળા કિ રૂ. ૨-૫૦

ગુરુદેવનાં ગીતો

અનુ જીવતરામ દવે કિ. રૂ. ૨-૭૫

મારું જીવન વૃત્તાંત

શ્રી મોરારજી દેસાઈ કિ. રૂ. ૧૨-૦૦

ઓતાખાપાનો વડલો

સ. પ્રજ્ઞદાસ જી. ગાંધી કિ રૂ. ૧૦-૦૦

જીવન શોધન

શ્રી કિશોરદાન મહારુવાળા કિ. રૂ. ૩-૦૦

આંખ સાચવવાની કળા

ડૉ. એવિદભાઈ પરેલ કિ રૂ. ૬-૦૦

એવાથીની સાધના

નરહરિ પરીખ કિ. રૂ. ૬-૦૦

યોગ એટલે શું ?

અં. મગનભાઈ પ્ર. દેસાઈ કિ. રૂ. ૩-૨૫

સુધ્ધ જીવાઈ, જે ૦ગી આકાંકિ પૂદ, બીસ પાનાનુ

ગુરુચિપૂર્ણ વાયન પીરચનુ પ્રાકિક

હો કે જીવન

દરેક કુટુંબ, દરેક નિબતા પચાયત, તાનુકા પચાયન,
આમ પચાનત, મૂલમોહક, પુસ્તકાનય, શાળા, જાત્રાતય,
સોને ઉપયોગી

વાર્ષિક લગાળમ - રૂ. ૪-૦૦, પરદેશમાં કિલિત્ર ૫૯ અથવા રૂ. ૬-૦૦

જમાસિલ વચાગમ દેશમાં રૂ. ૨-૦૦, છૂક નકલ ૦-૨૦

સચિપત માટે લખેા

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

પો. એ. નવજીવન, અમદાવાદ-૧૪

દરેક ગૃહ, શાળા, પુસ્તકાલયમાં વસાવવા યોગ્ય પુસ્તકો

જીવતા તહેવારો

શ્રી કાકાસાહેબ કાવેલકર કિ. રૂ. ૫-૦૦

કેળવણીના પાયા

શ્રી. કિંગોરવાલ મશરુવાળા કિ. રૂ. ૧-૭૫

ગાંધીજી જીવન અને વિચાર

શે આચાર્ય કૃપાલાની
અનુ. નગીનદાસ પારેખ કિ રૂ. ૧૫-૦૦

ગાંધી વિચાર દોહન

શ્રી. કિંગોરવાલ મશરુવાળા કિ રૂ. ૨-૫૦

ગુરુદેવનાં ગીતો

અનુ. જીવનરામ દવે કિ. રૂ. ૨-૭૫

મારું જીવન વૃત્તાંત

શ્રી મોરારજી દેસાઈ કિ. રૂ. ૧૨-૦૦

જોતાળાપાનો બડલો

સ. પ્રજુદાસ જ. મલ્હી કિ રૂ. ૧૦-૦૦

જીવન શોખન

શ્રી કિંગોરવાલ મશરુવાળા કિ. રૂ. ૩-૦૦

આંખ સાચવવાની કળા

ડૉ. જોવિદભાઈ પટેલ કિ રૂ. ૬-૦૦

શ્રેયાર્થીની સાધના

નરહરિ પરીખ કિ. રૂ. ૬-૦૦

યોગ એટલે શું ?

સં. મયનભાઈ પ્ર. દેસાઈ કિ. રૂ. ૩-૨૫

સુધક જ્ઞાઈ, જે ગંગી આકર્ષક પૂદ, બીસ પાનાનુ

નુનુચિપૂર્ણ વાચન પોરસનુ પાશ્વિક

હો હ જીવન

દરેક કુટુંબ, દરેક જિલ્લા પંચાયત, તાનુકા પંચાયત,
ગ્રામ પંચાયત, મહામોડ, પુસ્તકાલય, શાળા, જાત્રાનય,
સોને ઉપયોગી

વાર્ષિક લગાગમ - રૂ. ૪-૦૦, પરદેશમાં ચિત્રિત ૯ અથવા રૂ. ૯-૦૦

જમાસિક વતગમ દેશમાં રૂ. ૨-૦૦, છૂટક નકલ ૦-૨૦

સુચિપર માટે લખો

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

પો. બો. નવજીવન, અમદાવાદ-૧૪

શુભેચ્છાઓ સાથે

ફેરેઈન મશીનરી અને ફેરેઈન રો-મટીરિયલ્સથી બનાવનાર

ચિત્તલિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

રાજકોટ

ઉત્તમ ક્વોલિટી સીકવર શ્રુ ટેક્સ (ટીગ્રમ)
ટીપ નેઈલ્સ પ્રોટેક્ટર સ્ક્રમ (પ્રોઇન લેખનેપ્પમ)

શુભેચ્છાઓ સાથે

ફોરેઇન મશીનરી અને ફોરેઇન રો-મટીરિયલથી બનાવનાર

ચિત્તલિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

રાજકોટ

ઉત્તમ ક્વોલિટી સીવર શ્રુ ટેક્સ (ટીગ્રામ)
ટીપ નેઈલ્સ પ્રોટેક્ટર સ્ટકમ (પોઇન્ટ પોઇન્ટમ)

על-פי המערכת הממשלתית: הממשלה תממן את המחקר

શાહિ દરજ્જાની લેખન પ્રતિષ્ઠા
બક્ષતી ઉમદા શાહી

આપના મનપસંદ રંગોમાં સ્થાનિક
વિકેતાઓ પાસે મળી શકે છે.

વ્યાપારિક પૂછપરછ માટે સંપર્ક સાધો

એ. એમ. રેહમાની

કાલપુર : અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

अ.क्रि.स. :

File : 23463

: ३५२ :

इ.स. : २०८५

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

હાદિંક શુભેચ્છાઓ માથે

તારનું સરનામું 'NEWPRESS'

૨ ન ૧૮૫

જે. એર. શાહ એન્ડ કું.

મરચન્ડસ, એન્ડ મીલર્સ

કારખાના

ધી ન્યુ કોટન જીનીંગ એન્ડ પ્રેમીંગ ફેક્ટરી
એઇલ મીડલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રેલે સ્ટેશન મામે,
વેરાવળ (મીરાજ)

With Best Compliments
From

*

RAJNIKANT & Co.

Dealers, Commission Agents & Exporters, Of Oil, Oil Seeds, Cotton.

Phones | Office 19120
 | Rest 195
Grooms NEWPRESS

P O Box No 22
VERAVAL
(Saurashtra)

હાદિ'ક શુભેચ્છાઓ માથે

તારનું સરનામું 'NEWPRESS'

૨ ન ૧૮૫

જે. એર. શાહ એન્ડ કું.

મરચન્ડસ, એન્ડ મીલર્સ

કારખાના

ધી ન્યુ કોટન છનીંગ એન્ડ પ્રેમીંગ ફેક્ટરી
એઇલ મીડલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રેલ્વે સ્ટેશન મામે,
વેરાવળ (મીરાપુર)

With Best Compliments
From

RAJNIKANT & Co.

Dealers, Commission Agents & Exporters, Of Oil, Oil Seeds, Cotton.

Phones | Office 19120
 | Rest 195
Grams NEWPRESS

P O Box No 22
VERAVAL
(Saurashtra)

ટેલીફોન નં. ૫૬ તથા ૮૦

રજીસ્ટ્રેશન નં. ઉ. ૧૪૮૭ તા. ૩૧-૧-૬૮

વંચલી જુથ ગ્રામ અને ખાંડસરી

ઉદ્યોગ સહકારી મંડળી લી.

દિલાવરનગર ખેડ

વંચલી (સોરઠ)

શ્રી ગુજરાત રાજ્ય ખાદી આયોગ બોર્ડ અમદાવાદના લેાન
સહયોગથી મંડળી દ્વારા ખેડૂત સભાસદોની શેરડીમાંથી
પાકા માલ ગ્રામ અને ખાંડસરીમાં રૂપાતર
કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.

આધાભાઈ સીદીભાઈ

ઉપ. પ્રમુખ

સુળભાઈ કાળીદાસ પટેલ

પ્રમુખ

શ્રી વંચલી તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી.

વંચલી

રજીસ્ટ્રેશન નં. ૮૪૬ : તા. ૩-૫-૧૯૫૪

ઓરીટ વર્ગ : અ

ફોન : ઓફિસ : ૪૦ પ્રમુખશ્રી : ૬૨

વસુલ આવેલ શેર ભંડોળ ૧,૨૮,૪૦૦-૦૦ સભાસદ સંખ્યા... ૪૫

સરકારશ્રીનાં ૨૧,૦૦૦-૦૦ મંડળી સભ્ય... ૩૭

મંડળીઓનાં ૧,૦૬,૭૦૦-૦૦ વ્યક્તિગત સભ્ય... ૮

વ્યક્તિગત ૭૦૦-૦૦

ઓરીટર્સ :

શ્રી. રૂપેશીયલ ઓરીટર સાહેબ

સહકારી મંડળીઓ, જૂનાગઢ

પુનભાઈ ભોળભાઈ

ઉપ. પ્રમુખ

શ્રી જૂનાગઢ જિ. મધ્યસ્થ સ. બેંક લી. જૂનાગઢ

આન્ય : વંચલી

સુળભાઈ કાળીદાસ પટેલ

પ્રમુખ

ગોવિન્દભાઈ પટેલ

એ ને જ ર

ટેલીફોન નં. ૫૬ તથા ૮૦

રજીસ્ટ્રેશન નં. ઉ. ૧૪૮૭ તા. ૩૧-૧-૬

વંથલી ન્યુથ ગ્રામ અને ખાંડસરી

ઉદ્યોગ સહકારી મંડળી લી.

દિલાવરનગર પ્લોટ

વંથલી (સોરઠ)

શ્રી ગુજરાત રાજ્ય ખાદી આયોગ બોર્ડ અમદાવાદના લેન
સહયોગથી મંડળી દ્વારા ખેડૂત સલાહદોતી શેરડીમાંથી
પાકા માત્ર ગ્રામ અને ખાંડસરીમાં રૂપાતર
કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે.

ઓધાભાઈ સીદીભાઈ

મુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ

ઉપ. પ્રમુખ

પ્રમુખ

શ્રી વંથલી તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી.

વંથલી

રજીસ્ટ્રેશન નં. ૮૪૬ : તા. ૩-૫-૧૯૫૪

ઓરીટ વર્ગ : અ

ફોન : એક્ટ્રિક : ૪૦ પ્રમુખશ્રી : ૬૨

વસુલ આવેલ શેર ભંડોળ ૧,૨૮,૪૦૦-૦૦ સભાસદ સંખ્યા...૪૫

સરકારશ્રીનાં ૨૧,૦૦૦-૦૦ મંડળી સભ્ય...૩૭

મંડળીઓનાં ૧,૦૬,૭૦૦-૦૦ વ્યક્તિગત સભ્ય... ૮

વ્યક્તિગત ૭૦૦-૦૦

ઓરીટર્સ :

બેન્ક્સ :

શ્રી. સ્પેશીયલ ઓરીટર સાહેબ શ્રી જૂનાગઢ જિ. મધ્યસ્થ સ. બેંક લી. જૂનાગઢ

સહકારી મંડળીઓ, જૂનાગઢ બ્રાન્ચ : વંથલી

પુનભાઈ લોભભાઈ મુળજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ

ઉપ. પ્રમુખ પ્રમુખ

ગોવિંદભાઈ પટેલ

મે ને જ ૨

~~~~~

A product is known by the company it keeps
the best products keep company with 'Styron'
the only plastic packaging material
that gives complete clarity and visibility

POLYCHEM LIMITED

MANUFACTURERS OF
Polystyrene, Styrene Monomer

Polystyrene Plant, Goregaon
Bombay-400 062

Styrene Monomer Plant, Chembur
Bombay-400 074

HEAD OFFICE :
7, JAMSHEDJI TATA ROAD
CHURCHGATE RECLAMATION
BOMBAY - 400 020

Telephones : 291665
291778

Telegrams: Polychemic
Bombay

~~~~~

A product is known by the company it keeps
the best products keep company with 'Styron'
the only plastic packaging material
that gives complete clarity and visibility

POLYCHEM LIMITED

MANUFACTURERS OF
Polystyrene, Styrene Monomer

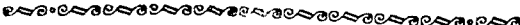
Polystyrene Plant, Goregaon
Bombay-400 062

Styrene Monomer Plant, Chembur
Bombay-400 074

HEAD OFFICE :
7, JAMSHEDJI TATA ROAD
CHURCHGATE RECLAMATION
BOMBAY - 400 020

Telephones : 291665
291778

Telegrams: Polychemic
Bombay

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

WANKANER AUTOMOBILES

J E E P

Jeep Spare Parts Specialist.

RAJKOT

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

WANKANER AUTOMOBILES

JEEP

Jeep Spare Parts Specialist.
RAJKOT

સૈમ્યાલજ્ઞ

વર્ષ : ૧૨]

હિસેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૯

૫૫ :	લેખ :	લેખક :
૩૪૧	મહાપુરુષોને આપણે વેળા કહી ઠાક્યા છે....	રાગાર
૩૪૨	૫૯ દિન બી ખીત લખ્યા	.
૩૪૩	પરિભ્રમણ	'આજુતોપ'
૩૪૪	નાતાવની ભેટ	.
૩૪૭	સર્વે ભવન્તુ સુખિનં	ડૉ. સર્વપત્ની રાવાજીવન
૩૪૨	પ્રાચીન સુભાષિનો	ધર્મેન્દ્ર મ. મારેતર
૩૪૫	દદયેરાગ અને ભોજન	વીરશ્વરપ્રસાદ ચીતલ
૩૪૮	આનંદમા રહેવાની ચાવી	વિષ્ણુ પ્રકાશજી
૩૬૧	આને ય ઝોગખો...	રામપ્રસાદ દવે
૩૬૭	અવલોકન ..	ચિ.

મૃચના

[આલોકને]

૬૯ માનની બાગમી તાગીએ અંક
પ્રસિદ્ધ થાય છે.
પદ્મમી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી
કપાનયને જણાવવું. અંક શિલ્પકમાં તો
મોકવાશે
ગમે તે મહિને માત્રક થઈ
શકાય છે.

*

આ માસિકમા પ્રસિદ્ધ થતા
વિચારો જે તે વેખકોના છે. સંપાદક
તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું
નહિ

[લેખકોને]

'લેખન'માં અનુદાન, કલા,
શિક્ષણ અને નાદિય વિષયક લખાણો
લેખકો આપે છે.

લખાણ માત્ર, મોલિક, તાજુ
લેખ એવી અપેક્ષા રહે છે. કામગીરી
એક બાજુ માનીતી લખા.

લખાજમ

લેખકો [વગસનું] ૮ રૂપિયા
પરલેખકો મોળ શિનિગ

વૈભવજન

૨ રામકૃષ્ણનગ-

રાજકોટ-૨

છે

પ્રકાશક, મુદ્રક, માસિક : ધીરેન ગોધી : સંપાદક : નવીન ગોધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુળ પ્રકાશન ધ્યાન મુ.પ મહિના, 'દેઈસેપર્સ' નેડ રાજકોટ.

સૈબ્બાલજી

વર્ષ : ૧૨]

દિસેમ્બર : ૧૯૭૩

[અંક : ૯

૫૫ :	લેખ :	લેખક :
૩૪૧	મહાપુરુષોને આપણે વેમળા કમી છાડ્યા છે...	તાત્રાર
૩૪૨	૫૭ દિન જી પીત ગયયા	
૩૪૩	પરિભ્રમણ	'આશુતોષ'
૩૪૫	નાતાવની બેટ	
૩૪૭	સર્વે ભવન્તુ સુખિનં	ડૉ. સર્વપત્ની રાવા, પુણે
૩૫૨	પ્રાચીન સુભાષિનો	ધર્મેન્દ્ર મ. મારતર
૩૫૫	લલ્યરોગ અને ભોજન	વર્ધિશ્વરપ્રસાદ ચીતલ
૩૫૮	આનંદમા રહેવાની ચારી	વિષ્ણુ પ્રકાશજી
૩૬૧	આને ય ઓગળે...	રામપ્રસાદ દવે
૩૬૭	અવલોકન ...	શિ.

*

મૃચના

[પ્રાદેશીકાને]

૬૨ માનની બાગમી તારીખે એક
પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૫૬૭મી સુધીમાં અંક ન મળે
તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી
કાર્યાલયને જણાવવું. એક શિલિકમાં તો
મોકવાશે

મળે તે મહિને માત્રક મળે
શકાય છે.

*

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ અને
વિચારો જે તે વેપજાના છે, સંપાદક
તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું
તહિ

[લેખકાને]

'વૈષ્ણવજન'માં અસ્મિતિ, કના,
શિક્ષણ અને નાદિ ય વિષયક લખાણો
લેવામાં આવે છે.

લખાણ માફ, મોસિક, તાજુ
હેલ્ય એવી અપેક્ષા ગ્હે છે. કાગળની
એક બાજુ શાદીથી લખા

લખાજમ

દેશમાં [વગસનુ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોગ શિનિગ

વૈષ્ણવજન

૨ રામકૃષ્ણજન

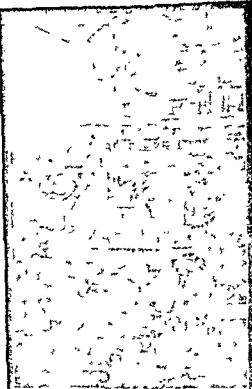
રાજકોટ-૨

કી

પ્રકાશક, મુદ્રક, માસિક : ધીરેન ગાંધી : સંપાદક : નવીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણજનગર, રાજકોટ-૨
મુજબ પ્રકાશન મથાન મુ.પ મદિકા, 'કેઈસર' પેડ રાજકોટ.

ભારતીય જહાજો
ભારતનો ભાતૃભાવનો સંદેશો
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

હવેની રાત્રી ૨૫૦ વર્ષ બાજુ,
શુ લગા સાથે દુબ સભ્યો સ્થાપના
સંજ્ઞાદ અરોરે પવિત્ર બેપિવૃત્તીની
કાળ સાથે, એક પ્રતિનિધિ મકાને
ભારતીય જહાજો દ્વારા મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિંધિયાનો અવતરન માટે ભારતનો રાષ્ટ્રીય નદિ પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને પહોંચાડીને અપવાદપૂર્ણ
આપણા અને દુનિયામાં સજ્જ કર્યા છે.

શ્રી સિંધિયા સ્ટીલ નેવિગેશન કંપની સિંધિયા

સિંધિયા સ્ટીલ નેવિગેશન કંપની સિંધિયા
પુણે ૨૦મી સદીમાં ભારતીય નેવિગેશન
કંપની ભારતીય નેવિગેશન
કંપની ભારતીય નેવિગેશન કંપની ભારતીય નેવિગેશન
કંપની ભારતીય નેવિગેશન કંપની ભારતીય નેવિગેશન

ભારતીય જહાજી
ભારતની ભાતુભાવની સંદેશી
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે ...

જાણી શન ના ૨૫૦ વર્ષ અગાઉ
શા સમ સાથે શુભ સુખથી સ્થાપવું
સંજાટ અરોહ પવિત્ર બે પિતૃસની
દાણ સાથે, એક પ્રતિનિધિ મકાને
ભારતીય જહાજને દાણ મોકલ્યું હતું

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિંધિયાનો અપતન કાશી સ્વામીનો શાનિનો સંદેશો નદિ પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને ખાદ્યકારીને આવાશીય
આવાશ અને દુર્ભેદકલ સજા કર્યા છે.

શા સિંધિયા સ્વીમ નેવિગેશન કંપની સિંધિયા

સિંધિયા શિપ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
પુણે ૨૦૦૦ સુધીનાં (૧૯૫૦-૧૯૬૦)
સિંધિયા નેવિગેશન કંપની
સિંધિયા નેવિગેશન કંપની
સિંધિયા નેવિગેશન કંપની
સિંધિયા નેવિગેશન કંપની

યહ દિન ભી બીત જાયગા

એક ઝોનીંગ ફ્લોર દેશ દેશાત્મને દુઆ હોતો હતો એક શરૂઆતમાં આ પોલીસો લોહા આ સત ફ્લોર ૧૧ દર્શન માટે પડાવડી કરતા અને દર્શન કરી પાવન થતા બાદશાહને પગ આ વાતની ખબર પડી તે આરક્ષાક મધુ સંતો અને ફ્લોરનો સંકાર કરનારો હતો અને નિગાહિમાનપણે તેમની બગદારત ઉપવાસમાં “બાદશાહી”ને બેઘડી વીચરી જતો

એક દિવસ ઘટતા માનવાન સાથે ફ્લોરને બાદશાહ પોતાના મોલમાં વિનવીને તેડી લા શો, ત્યાં એ “જાજર આદરપૂર્વક” ઝોનીંગ ફ્લોરની સેવા કરે અને ફ્લોર એને સુદર સદુપદેશની ભીની ભીની વાતો કહે આમ જ્યુ માસના વડાણા વડી ગયા અને ફ્લોર પોતાનો સુકામ ઉપાડવાનો મનસુબો કર્યો

વિદાયની ધડી આરી બાદશાહ લાવથી જળગરો થઈ બે હાથ જોડી ભીમે છે તેને ફ્લોરે મીઠી મમતાથી કહ્યું “બાદશાહ, તે સાલગી છે તે ખુદાઈ નરની વાતો વીતરતો નહિ બધું દિનના ધૂટને તારુ જતુ થો”

બાદશાહ નમ્રતાથી બો શો “બાબા, આપે તો મને રહેમદીની દાખની ધણ ધણ મહેન અને ભીચી જતાનુ જ્ઞાન આપવાની તસ્લી લેવામાં કમી રાખી નથી, પણ હું છું જક મારો અધિકાર હતો અ પ આપે સુજાવેનુ મને બધું જ ગમી ગયેનુ પરંતુ મારી મદદતાનુ જોર એટલુ બધું છે કે, બાબે સલગાવેની વાત કાલે બની જતો તો મારા અધિકારને લાયક હરહમેશ વાદ રહે એનુ કઈક સુજાવો એની એકાદ વાત મારે માટે બસ છે”

આથી ફ્લોર બાદશાહને લઈને તેના સુવાના ઓરડામાં ગયો ત્યાં પવન સાનેની બીત પર ફ્લોરે મોટા અક્ષરથી લખ્યું “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” ને બાદશાહે વાંચ્યું “યહ દિન ભી ચલા જાયગા”

ફ્લોરે કહ્યું, “બાદશાહ, આટલુ બસ છે રોજ જીંડિને આ વાગળે અને વાદ રાખજે કે, “યહ દિન ભી ચલા જાયગા.”

ઝોનીંગ ફ્લોરે વિદાય લીધી બાદશાહ આદેશ મુજબ દરરોજ એ વાક્ય વાંચે અને વિચારે ત્યારે ત્યારે તેના મનમાં ધ્વનિ જીંડતો “યહ દિન ભી ચલા

જાયગા” રાઈ પળ ગિચિત કાયમ ધઈને ન્દેરાની નવી ગ્રાડાના પેડાના આગની માફક માનનીની દશા ઉપર નીચે પતંગ લેતી આવ-જા કરી જ કરે છે સારી સ્થિતિ દોન, નુખ નમૂદિના દિવગો હોય ત્યારે અભિમાનથી ઉજાળ્યા થતુ ઉચિત નથી. અને ખરાબ દશા આવે ત્યારે દીન લાવથી રોહણા રડવાની પણ જરૂર નથી. સર્વ અવસ્થાઓમાં નમાનગી નિર્લિપ્ત પડે મમય સમયની ફગાવ અજા કરતા કરતા નુખની પ્રતિ મનન ગતિમાન રહેનુ એ જ યોગ્ય છે.

ફ્લોરનુ વાક્ય વાંચે કે માનવે ત્યારે ત્યારે બાદશાહના મનમાં આવા આવા મુદ્દેશ થાય છે અને એમ દિવસો વડી જાય જ એવામાં એક દિવસ દુરમન મોટું લગ્નકર લઈને ચડી આ શો લગ્નકર કઈ બાદશાહ હાથો અને જે પગડો, હાથ-પગ બેડીએ બાંધીને એને દુરમન રાજ સમક્ષ આણુ વામાં આ શો

બાદશાહના મુખ પર ગમગીનીને બદલે હાસ્ય રમી રહુ છે, આખોમાં ઉત્સાહનાને બદલે મસ્તી તગરી ગી છે મસ્તક દીન લાવે નીચુ ઢળવાને બદલે પૂર્વવત ઉન્નનનુ ઉન્નત જ રહુ છે, જાણે બેડીઓને ઉપડાસ કરતુ હોય તેમ

આથી દુરમન રાજ દગ થઈ ગયો એણે બાદશાહને પૂછ્યું “અરે બાદશાહ તું મારો કેદી છે, રાજપાટ-ધનદોનત એમાનું કશું થ તારી ખામે રહુ નથી તારુ જીવન અને મરણ માગ માન એક જ મોન પર અવતરતી રહે છે, આમ જતા તારા મુખ પર આ હાસ્ય કયાથી ?”

બાદશાહ બો-શો “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” એક વાર રાજપાટ, ધનદોનત, દોરદમામ બધું મારી પાસે ઉઠુ તે દિવસ પણ જતો રહ્યો બાબે એમાનું કશું થ મારી પાસે નથી “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” દુરમન દાનિો હતો તે સમજી ગયો અને તેના મનમાં પડ્યું “યહ દિન ભી ચલા જાયગા” નું સત્ય પ્રકાશી બીધુ તેણે બાદશાહને તેનું રાજપાટ પાછું સોંપી દીધું અને રાજ્યના ખજાનાને બદલે જ્ઞાનનો અખૂર ખજાનો લઈ પોતાના મુખક તરફ પ્રયાણ કર્યું.

યહુ દિન લી ખીત જાયગા

એક ઝોનીયા ફકીર દેશ દેશાતને દુઆ હેતો
 દેને એક શરૂઆત આવી પત્રોચરો લોહો આ સત
 ફકીર ॥ દર્શન માટે પડાપડી કરતા અને દર્શન કરી
 પાવન થતા બાદશાહને પણ આ વાતની ખબર પળી,
 તે આદરમાં બધું સતો અને ફકીરનો સ કાગ કરનારો
 હતો અને નિગલિમાનપણે તેમની બગદાસ્ત ઉપવવામાં
 “બાદશાહી”ને બેઘડી વીતરી જતો.

એક દિવસ ઘટતા માનપાન સાથે ફકીરને
 બાદશાહ પોતાના મહેલમાં વિનંતીને તેડી લા શો, ત્યા
 એ “જા” આદરપૂર્વક ઝોનીયા ફકીરની સેવા કરે
 અને ફકીર એને સુદર સફુપદેશની ઊંચી ઊંચી વાનો
 હલે આમ જી ભાસના વડાશુ વડી ગયા અને
 ફકીર પોતાના મુકામ ઉપાડવાનો મનમુખે થયો.

વિદાયની થકી આવી બાદશાહ લાવથી ગળગળો
 થઈ બે લાથ જોડી ઊભો છે તેને ફકીર મીઠી મમતાથી
 કહ્યું “બાદશાહ, તે સાલગી છે તે ખુદાઈ નરની વસો
 વીસગતો નહિ બધું દિનમાં છૂટકે તારું ભતુ થો.”

બાદશાહ નમ્રતાથી બો શો “બાબા, આપે
 તો મને રહેમદીની દાખની ધણ ધણ ગડન અને
 ઊંચી જાતનું જ્ઞાન આપવાની તસ્કી લેવામાં કમી રાખી
 નથી, પણ હું છું જડ મારો અધિકાર હતો અ પ
 આપે સુખાવેતું મને બહુ જ ગમી ગયેતું પરંતુ
 મારી મદતાનું જોર એટલું બધું છે કે, બાળે
 સભાગારની વાત કાલે બૂની જતો તો મારા અધિ
 કારને લાયક હરહમેશ યાદ રહે એવું કઈક સજીવો
 એની એકાદ વાત મારે માટે બગ છે.”

આથી ફકીર બાદશાહને લઈને તેના સુવાના
 ઝોરમાં ગયો ત્યા પગ સાંનેની બીત પર ફકીરે
 મોટા અક્ષરથી લખ્યું “યહુ દિન બી ચલા જાયગા”
 તે બાદશાહે વાચ્યું “યહુ દિન બી ચલા જાયગા”

ફકીરે કહ્યું, “બાદશાહે, આટલું બસ છે
 ગાજ જોડિ આ વાચજો અને યાદ રાખજો
 કે, “યહુ દિન બી ચલા જાયગા.”

ઝોનીયા ફકીરે વિદાય લીની બાદશાહ આદેશ
 મુજબ દરરોજ એ વાક્ય વાચે અને વિચારે ત્યારે
 ત્યારે તેના મનમાં ધ્વનિ ઊડતો “યહુ દિન બી ચલા

જાયગા” કોઈ પણ સ્થિતિ કાયમ થઈને ન્દેવાની
 નવી ત્રાડના પેડાના આગની માફક માનનીની દશા
 ઉપર નીચે પડ્યા તેની આવ-જા કરી જ કરે છે
 સારી સ્થિતિ દોન, નુખ નમુદિના દિવસો દોષ ત્યારે
 અનિમાનવી ઉજાળા થકુ ઉચિત નવી. અને ખરાખ
 દશા આવે ત્યારે દીન લાવથી રોહણ રડવાની પણ
 જરૂર નથી. સર્વ અવસ્થાઓમાં નમાનગરી નિર્ભય
 પહે મમય સમયની ફજર અવા કરતા કરતા નુખની
 પ્રતિ માન પ્રતિમાન રહે એ જ શોખ છે.

ફકીરનું વાક્ય વાચે કે આખો ત્યારે ત્યારે
 બાદશાહના મનમાં આવા આવા મુકરો થાય છે અને
 એમ દિવસો વડી જાય જ એવામાં એક દિવસ
 દુસ્મન મોટું કાકર લઈને ચડી આ શો લડાઈ થઈ
 બાદશાહ દારી અને જે પડારો, લાય-
 પગ બેડીએ બાંધીને એને દુસ્મન રાજ સમક્ષ આજી
 વામા આ શો

બાદશાહના મુખ પર ગમગીનીને બદલે હાસ્ય
 રમી રતું છે, આખોમાં ઉત્તમનીનાને બદલે મસ્તી
 તરવરી ગડી છે મસ્તક દીન લાવે નીચું ઢળવાને
 બદલે પૂર્વવત ઉન્નનનું ઉન્નત જ રતું છે, બાંહે
 બેડીઓને ઉપડાસ કરતું હોય તેમ

આથી દુસ્મન રાજ દગ થઈ ગયો એવું
 બાદશાહને પ્રજણ “અરે બાદશાહ તું મારો દેહી છે,
 રાજપાટ-ધનદોનત એમાનું કશું” ય તારી પામે રતું
 નથી તારું જીવન અને મરણ માગ માન એક જ
 બોન પર અવરખી રહે છે. આમ છતા તારા મુખ
 પર આ હાસ્ય કયાથી?”

બાદશાહ બો-શે “યહુ દિન લી ચલા જાયગા”
 એક વાર રાજપાટ, ધનદોનત, દોરદમામ બધું મારી
 પાસે હટુ તે દિવસ પણ જતો રહ્યો આજે એમાનું
 કશું ય મારી પાસે નથી “યહુ દિન બી ચલા જાયગા”
 દુસ્મન દાનો હતો તે સમજ ગયો અને તેના મનમાં
 પણ “યહુ દિન બી ચલા જાયગા” નું સત્ય પ્રકાશી
 બધું તેણે બાદશાહને તેનું રાજપાટ પાછું સોંપી દીધું
 અને રાજ્યના ખર્ચનાને બદલે જ્ઞાનનો અખૂર ખર્ચનો
 લઈ પોતાના મુખ તરફ પ્રવાહ્ય થયું.

ઉપાયો ઉમેરવાનો શોધવા પડે છે. વળી આ બધું જતા ચૂકાએવા નિતિનિધિઓ તા ખમાતર કરી જેમે છે તરાત એ દ ના પ્રમારની લેખજાદી કોય છે ?

માનાજી

અરવિંદ આપના કૃપા નાતાજીના ૨૬ વર્ષની ઉંમરે દેહવિલય થયો એ કાંઈ શોકનું કારણ નથી માનાજીને ભાગતવાળીઓ માટે એ બહુમુલ્ય મેલવણ આપા શ્રી અરવિંદને મજબૂતનાગ અને અનઅગનાગ તંબો મો તપ્ત થી ભારતીય અનુયાયી મન્યા અને સાચા અર્થમાં લોકનજરથી દૂર ગઈ, મગસાધ ૧૧ મી ગ્રમિકિની મરનાને દરમિયાને એકા નત તમેજી શ્રેય માન મા રજ્યનનું સ્વર જીવ્ય નાવના માટે શ્રી અરવિંદનો ત્રણ એક સાખ્ય ભૂમિકા પૂરી પાડે. 'નુત્તમ' માનસ તથા 'મુશ્રીમ માનસની ૧ નો ના પેગના આદર્શ' જનિવાભગમાથી આ મયો ૨ અર્થ આપના નરનારીઓ ભાગતમા રેર કર સાધુ-સત-સાધ-મદર્શીઓની જમાતમા આપકયા કે જે અમેરિકાથી અને યુરોપથી મકો આખાતમ વાળીઓ 'હરે ગમ હરે કૃષ્ણ'મા જીવનનું સાત્તવ શોધવા આપા જે, તા રાગી મકો મનુષ્ય આચારી રાગીશની રાગનિક રિત રાગથી આકર્ષાઈ તેમની શિમિગમા રાગ શાધ અને દિહાજથી શરૂ થયેની મનુષ્યની આ રાગ નિતર ચાલ રાગીની છે અને આપા દ્વારા આપના મન રાગના આપણા કાળમા આપના પત કાળે આપવાના છે છે આ કાળે એ આપવા તે નો પ્રથમ થી અરવિંદે માનની માટેના તેમ ત્રણ દ્વારા જતા થ મો માતાજીએ તેમના જન્મદાગ આ રાગમા રાગ ચગિનાઈ કરી બતાવી મારા એક વૈશ્વિક રાગ છે અને દરેક યકિનએ પાતે જ તે પસંદ કરવાની દોષ છે આ દષ્ટિએ માતાજી આપણી અમમ એક આદર્શ તરીકે રહેવા જોઈએ તેથી જ તમારું કાંઈ વાદ ન્યાપવાની કે અનુયાયી શોધવાની નસ્ટા કરી નહિ જેઓ આપ રાગ દોષ છે તેઓ રાગે જ મિથ્યા છે

સાક્ષતા શીખો

બહુ થને છેલ્લા અરબ-ઈઝરાઈલ યુદ્ધનું કે તેનાથી જનના ગાળીમા જાણિત આવી છે અને

મોટરગાડીઓ ઉપર મુલ્તાક એવા પશ્ચિમના રાષ્ટ્રો તેમજ અમેરિકાની આખો ઉધાડી નાખી છે પેટ્રોલ અને યજ્ઞતણુ તેત જગતને આરબ રાષ્ટ્રો પૂરુ પાડે છે અને હવે તો આતેલમા અરબ લોકો સોદાગરાજીનું મહત્વ જાણતા થઈ ગયા છે અને કુનિયા આખીને નચાવવા માટે મદારીને હાથ કમર આવી પડ્યું. પેટ્રોલ, કુક, ડીઝલ વિના આજનું સર્વજન જગત પામતું છે વિમાનો જીડી શકે નહીં-મોટર ગાડીઓને જેજમા ગોંધી ગાખરી પડે-અકુટરો પશુ શોભાના જળની રહે ભારતમા પશુ પેટ્રોલનો ઉપયોગ ઘટાડવા ભાવે વધારી દેવામા આવ્યા અને માપમંથી દાખલ કરવાનું વિચારાઈ રહ્યું

અપાનને પાણી અરબરાષ્ટ્રો દ્વારા મુશ્કિત કાપ મુજબી ગયો છે અને તેજે ઈઝરાઈલ વિરુદ્ધ અરબોની તરફેણમા થા ઇલાહુ શરૂ કરી દીધા છે તેલની બાબતમા મોથી સમૃદ્ધ રાજ્ય સાઉદી અરેબિયા છે તેજે મો પ્રથમ અમેરિકાને અપાતા તેલપૂરવડા ઉપર કાપ જાહેર કરા તો પશુ અમેરિકા તો કહે છે કે અમે સાઉદી અરેબિયાને અદ્યતન શસ્ત્રો આપવાનું ચાલુ રાખશુ ભવે અમન તેલ ન આપે ગામનું નામ લેવા કરના તેન નામ જપવાને જમાનો આવી પહોંચ્યો કે સૌથી મારા ઉપાય તલતા તેલનું માલિશ કરીને મારિયા મજબૂત કરીને સાક્ષતા અને દોડતા શીખવાને છે ઓફિન જવા માટે જે લોકો બસ અથવા સ્કુટરન દેવાઈ ગયા તે તેમજે હવે જમીન ઉપર પગના પાડતા નીખતુ પ ર ગોંધી સાદી સાઈકલની આપણે ઉપેક્ષા મવી તેનું રિગિયામ હવે બોજવતું રુદ્ધ પેટ્રોલની તરીથી થના બધા બાઈસાઈકલનો ઉપયોગ કરતા થઈ ગયો અને એ ઉદ્યોગ વધુ વિકાસ પામે તેવી શક્યતા તે તરીકે ગતે માગ્ય પ્રદેશની અને નાની મુસદ્દરીઓ માટે ભારતરાસ્ટ્રીઓ બજાદગાડાન પસંદગી આપી છે તેનું કહાપણુ હવે જોઈ શકાશે તેના આનંદ એાર છે ગામુ ચાલ્યુ જતુ હોય, બજાદને ડોક માલેલી ધુધર માળનો વજુકાર સીમમા કાપલના પચમસર સાથે હરિષ્કા કરતા હોય ત્યારે એસડીની બસ આખી પડી અથ છે !

એનો

ગણિયાના સામ્યવાદી પક્ષના યદા ભારતની

[અનુ પૃષ્ઠ ૩૧૧

દિવસે તમને ભેટ આપ્યા વગર મારાથી રહેવાય તેમ ન હતું, તમે નામુશ ના થશો. વાળ તો પાછા મોટા થઈ જશે. આ ઉત્સવને દિવસે આનંદ કરો, તમને ખબર છે ? તમારે માટે હું કેવી સુંદર વસ્તુ લાવી છું, એ જોઈને તમે ખૂબ ખુશ થશો.

પણ જીમ તો પૂતળાની જેમ જિંભા રહ્યો, દેશાએ કહ્યું: 'આજ છંદના જન્મોત્સવના દિવસે મારા પર નારાજ ન થતો. આજે આનંદનો દિવસ છે.' જીમનો જેમનો તેમ જિજ્ઞાસુ રહેલો. જોઈને વળી એણે કુખપૂર્ણ મીઠા સ્વરે કહ્યું: 'વાળ તો પાછા વધી જશે. પણ આ જન્મોત્સવના દિવસે તમને કંઈ ભેટ આપ્યા વગર મને વસતરસો રહી જાત, આ બનાવું?'

કાટના ખિસ્સામાંથી પેકેટ કાઢીને જીમે કહ્યું: 'દેવા, મને શાનું દુખ છે તે કહું. આ પેકેટ બોલીને જો એટલે તને સમજશે કે હું કેમ ઉદાસ થઈ ગયો છું.'

દેવાએ ઝટ પેકેટ ખોલ્યું. અંદરની વસ્તુ

જોઈએ જીજ્ઞાસુ પડી. પણ બીજી જ ક્ષણે એને રડતું આવી ગયું. પેકેટમાં વાળમાં ખોસવાની મોનાનો ત્રણ પીત્તો હતી. કેટલાયે વખતથી દેશા આ પીત્તો માટે અખતી હતી. પણ પૈસાની તંગીને લઈને એની ઈચ્છા પુરી નહોતી થતી પણ આજે જ્યારે એ ઈચ્છિત વસ્તુ એના હોથમાં જ હતી ત્યારે એના વાળ ક્યાં ?

દેવાએ સ્વચ્છ થઈને કહ્યું: કંઈ ઉરડત નહિ, મારા વાળ તો બહુ જલ્દી વધી જશે, પણ હું તમારા માટે મુ લાવી છું તે તો જુઓ. એમ કહીને એણે પ્લેડીનમની ચેન જીમની સાથે ધરીને બોલી: 'જુઓ તો, કેટલી સુંદર છે ! આના માટે હું આજ કેટલી રમડી તેની ખબર છે ? લાવો તો ધડિયાળ ? એની સાથે એ કેવી લાગે છે તે જોઈએ !'

જીમ થોડાક વાર સુધી ચૂપ રહ્યો પછી કુખપૂર્ણ હસીને કહ્યું. 'દેવા, મનમાં લગાડતી નહિ. તારા માટે પીત્તો ખરીદવા મેં ધડિયાળ વેચી નાખ્યું છે.'

*

વાણી તેણે વર્તન

બાપુ મુબઈ હતા, ત્યારે ત્યાના કેટલાક અગ્રગણ્ય નાગરિકોએ તેમને 'હરિજનો' વિશે પ્રવચન આપવા આમંત્રણ આપ્યું.

બાપુ થોડો સમય જ મુબઈ રહેવાના હતા અને કામ પણ ઘણું હતું છતાં એમણે હરિજનો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

નિયત સમયે બાપુ સભામાં આવી પહોંચ્યા. લોકોએ તેમને તાલીના ગડગડાટથી વધારી લીધા. પછી સર્વેન શાંતિ ફેલાઈ ગઈ.

બાપુ પ્રવચન કરવા જીભા થયા. પ્રવચન શરૂ કરતા પહેલાં પૂછ્યું: 'આડી કોઈ હરિજન ભાઈ છે ?' આખી સભામાંથી કોઈ બોલ્યું નહીં. કોઈ હઝિમ્ત દોષ તો બોલે ન ?

બાપુ તરત જ સભામંડપ પરથી નીચે ઊતરી ગયા અને જવા માંડ્યું. સભાના ચોજાએ બાપુને પ્રવચન કરવા માટે ખૂબ આમંત્રણ કર્યો પણ બાપુ રોકાયા નહીં. તેમણે આમંત્રણ કરનારાઓને કહ્યું: 'મને બોલવા કરતાં અમલમાં ચૂકવાનું વધારે ગમે છે. જેને માટે મારે બોલવાનું છે, જેને આપણા ભેટલા જ હક્કો આપણે આપવા માગીએ છીએ તેમને જ તમે સભામાં ન બોલાવ્યા ?' અને બાપુ પ્રવચન આપ્યા વિના જ ચાલ્યા ગયા.

એને પોતાની બૂવ સમજાઈ, અને પસ્તાવો કરવા લાગ્યા.

દિવસે તમને ભેટ આપ્યા વગર મારાથી રહેવાય તેમ ન હતું, તમે નાખુશ ના થાઓ. વાળ તો પાઠા મોટા થઈ જશે. આ ઉત્સવને દિવસે આનંદ કરો. તમને ખબર છે ? તમારે માટે હું કેવી સુંદર વસ્તુ લાવી છું, એ જોઈને તમે ખૂબ ખુશ થશો'.

પણ જીમ તો પૂતળાની જેમ ઊભો રહ્યો. દેલાએ કહ્યું: 'આજ છંદુના જન્મોત્સવના દિવસે મારા પર નારાજ ન થતો. આજે આનંદનો દિવસ છે.' જીમનો જેમનો તેમ જીઓ રહેલો જોઈને વળી એણે દુખ:પૂર્ણ મોઢા સ્વરે કહ્યું: 'વળા તો પાઠા વધી જશે. પણ આ જન્મોત્સવના દિવસે તમને કંઈ નોટ આપ્યા વગર મને વસવસો રહી જત, આ બનાવુ?'

ઢાંટના ખિસ્સામાંથી પોકેટ કાઢીને જીમે કહ્યું: 'દેવા, મને શાનું દુખ છે તે કહું. આ પોકેટ ખોલીને તમે જોશો તમે સમજીશો કે હું કેમ ઉદાસ થઈ ગયો છું'.

દેવાએ જટ. પોકેટ ખોલ્યું. અંદરની વસ્તુ

જોઈએ જીવળા પડી. પણ બીજી જ ક્ષણે એને રડવું આવી ગયું. પોકેટમાં વાળમાં ખેસતોની મોતોની ત્રણ પીંતો હતી. કેટલાય વખતથી દેલા આ પીંતો માટે ઝખતી હતી. પણ પેસાની તંગીને લઈને એની ઈચ્છા પુરી નહોતી થતી પણ આજે જ્યારે એ ઈચ્છિત વસ્તુ એના હોથમાં જ હતી ત્યારે એના વાળ કયાં ?

દેવાએ સ્વસ્થ થઈને કહ્યું: કંઈ દરકત નહિ, મારા વાળ તો બહુ જલ્દી વધી જશે, પણ હું તમારા માટે મુ લાવી છું તે તો જુઓ. એમ કહીને એણે પોટીનમતી એન જીમની સામે ધરીને ખોલી: 'જુઓ તો, કેટલી સુંદર છે ! આના માટે હું આજ કેટલી રખડી તેની ખબર છે ? લાલો તો ધડિયાળ ? એની સાથે એ કેવી લાગે છે તે જોઈએ !'

જીમ થોડીક વાર સુંધી ચૂપ રહ્યો પછી દુઃખ-પૂર્ણ હસીને કહ્યું. 'દેવા, મનમાં લગાડતી નહિ. તારા માટે પીંતો ખરીદવા મેં ધડિયાળ વેચી નાખ્યું છે.'

*

વાણી તેવું વર્તન

બાપુ મુબઈ હતા, ત્યારે ત્યાંના કેલક અગ્રગણ્ય નાગરિકોએ તેમને 'હરિજનો' વિશે પ્રવચન આપવા આમંત્રણ આપ્યું.

બાપુ થોડો સમય જ મુબઈ રહેવાના હતા અને કામ પણ થઈ હતું છતાં એમણે હરિજનો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

નિયત સમયે બાપુ સભામાં આવી પહોંચ્યા. લોકોએ તેમને તાલીના ગડગડાટથી વધારી લીધા. પછી સર્વન શાંતિ ફેલાઈ ગઈ.

બાપુ પ્રવચન કરવા ઊભા થયા. પ્રવચન શરૂ કરતા પહેલાં પૂછ્યું: 'અહીં કોઈ હરિજન બાઈ છે ?' આખી સભામાંથી કોઈ બોલ્યું નહીં. કોઈ હરિજન હોય તો બોલે ને ?

બાપુ તરત જ સભામંડપ પરથી નીચે ઊતરી ગયા અને જવા માંડ્યું. સભાના ચોજાઓએ બાપુને પ્રવચન કરવા માટે ખૂબ આગ્રહ કર્યો પણ બાપુ રોડાવા નહીં. તેમણે આગ્રહ કરનારાઓને કહ્યું: 'મને બોલાવા કરતાં અમલમાં મૂકવાનું વધારે મને છે જેને માટે મારે બોખવાનું છે, જેને આપણા નેટલાં જ હકો આપણે આપવા માગીએ છીએ તેમને જ તમે સભામાં ન બોલાવ્યા ?' અને બાપુ પ્રવચન આપવા વિના જ ચાલ્યા ગયા.

એમને પોતાની ખૂબ સમજાઈ, અને પસ્તાવો કરવા લાગ્યા.

અસ્તિત્વ સમજી શકાય.

ભગવદ્ગીતા કહે છે કે મનુષ્યનો આત્મા અમર છે. શરીરો મનુષ્યના 'સ્વ'ને છુટા કરી શકતાં નથી, અગ્નિ એને બાળી શકતો નથી, પાણીથી એ બીંબતો નથી, અને પવન એને સૂકવી શકતો નથી. એ તો સનાતન, અચિત્કારી; નિશ્ચલ અને સર્વગોચર છે, એ હમેશાં એકરૂપ છે.

વ્યક્તિત્વ-જેને અંગ્રેજીમાં 'પરસનાલિટી' કહે છે-ને મૂળ લેટીન શબ્દ 'પરસોના'માંથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. એનો શબ્દકર્મ અર્થ 'રંગમય ઉપરનો અભિનેતા છે ને પોતાના મોં ઉપર એ ભૂરખો પહેરે છે. એ ભૂરખાની આડકત્રા એ પોતાનો અભિનય આપે છે. અભિનેતા પોતે તો ભગવાતા નાટકથી આંતરિક રીતે પર છે. ને દુઃખો અને લાગણીઓ એમાં વ્યક્ત થાય છે એની સાથે એને કાંઈ જ લેવા-દેવા નથી. નાટકના લેખાશ્રમા એ સાચો માણસ તો હંકારેલો છે. વ્યક્તિત્વના આવાં બધેનોથી છૂટીને એના અમાપ સત્ત્વરીલ આત્માને પહોંચવા સારુ તો વ્યવસ્થિત ઉગમ જોઈએ. આવિષ્કૃત વ્યક્તિત્વના પડખો લીધીને જ કાંઈ પણ વ્યક્તિ જીવનના અભિનેતાના રૂપમાં છુપાયેલા આત્મા સંધી પહોંચી શકે. એના બાલ દરોના કરતા મનુષ્ય કંઈક વધારે છે કાંઈટોએ પૂછ્યું. 'મેકેટિસ, અમે તને કયા પ્રકારે દેશના (એ?) મેકેટિસ જવાબ આપે છે. 'તમને મો એ રીતે, પણ એ પહેલા મને મારી અદર રહેવાને પકડી તો જુઓ. ખુશ થાઓ, કાંઈટો, અને કહે કે તુ મારા શરીરમાનને જ દાર છે. ને સામાન્ય રીતે તને ઉત્તમ લાગતું હોય તે તુ મારા દેહનું કર'.

ભારતીય વિચારકો આત્મા અને પ્રકૃતિ વચ્ચે વિરોધ નથી માનતા. બ્યારે એ જીવનમાં સ્વાભાવિકતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એનું આંતરિક જીવન આવિષ્કાર પામે છે. માનવીના અંતિમ વિકાસનો સંપૂર્ણ આધાર એની પોતાની ઉપર છે. બધા માણુઓની જેમ માનવીનું ભવિષ્ય કંઈ દૈવિક જરૂરિયાતોથી ધ્યાતુ નથી. આ વિશ્વમાં એ પોતાની યોજનાઓ કરીને જ એનું નિયંત્રણ કરી શકે છે. આ વિશાળ જગમાં

મનુષ્ય એ કંઈ નરવ્ય ૨૪ નથી. બ્યારે માણસ પોતાની આત્મલક્ષી શક્તિ બૂલી જઈને આ જગતમાં પોતાઈ બધ છે ત્યારે એ પોતાની સત્તા અને માલ-દિવાલ વચ્ચે ચૂંચાઈ જાય છે. કલાણમાં ધમપલાકા કરીએ એમ આપણે આપણી મિત્રકત ઉપર ધમપલાકા કરીએ છીએ અને એવી રીતે જીવનની શકિતો જીવન માટે અપ્રયોજન થઈને મીંગેની પ્રાંતિ અર્થે વેંટી દઈએ છીએ. ખરી રીતે આપણાં ઘરો, સમૃદ્ધિ અને બીજી મિત્રકતોનો આપણે ઉપભોગ કરતાં નથી, પણ તે આપણે ઉપભોગ કરે છે. આમ આપણે આત્મા-વિદોષા બની જઈએ છીએ. મીનો પ્રત્યેની આ આસક્તિ એ આત્મિક મદત્તા સાથે મેળ ખાતી નથી. દેહની આ મર્યાદા ઉપેક્ષી કેંકો દેવી એ આવશ્યક નથી. આપણા શરીર એ તો દેવનાં દેવણ છે. સાચી મદત્તા પ્રાપ્ત કરવામાં એ સાધનરૂપ છે. બ્યારે મનુષ્ય ખૂબ જાગ્રત બની જાય છે ત્યારે તે એની અવ્યક્ત લાગણી અનુભવે છે કે એનું શરીર એ તો ભણે કે આત્માના અવાજને ઝોળાવવાનું એક સાધન છે. બ્યારે આપણે આ સમજાએ છીએ ત્યારે આપણને લાગ છે કે આપણે અને આપણા સાથીદારો એક જ આત્માના લિન્ન લિન્ન સ્વરૂપો છે. ભક્તિ અને વહુ, ધર્મ અને રાષ્ટ્ર એ તો બિન-અગત્યની વસ્તુ બની રહે છે. મરણપથારીએ મોકેટિસે ને વિધાન કહ્યું તેની યાદ આપે છે, 'હું' એધેનીઅન કે મોક નવા. હું તો વિધનો નાગરિક છું.' 'વિશાળ હૃદયના માણસને મન બધાંમાં એક જ લોહી વહેતું હોઈ બધા ભાઈ સમાન છે' એવું એક જાણીતું સંસ્કૃત સુભાષિત કહે છે. ભગવદ્ગીતા કહે છે કે સાચો ધર્માર્થી સમાનરૂપે દરેકમાં પોતાની જ આકૃતિ જુએ છે, પડી એ પોતે દુઃખી હોય કે સુખી.

દરેક મનુષ્યમાં આ દૈવી તત્વનું મૂળ છે એ વસ્તુ ભારપૂર્વક જણાવવા પડી એ સમજી શકાય છે કે એમ તોયો મોટા શુનેગાર હોય તો પણ તેને સુધારવો અશક્ય નથી. કાંઈ પણ એવી જગા નથી જોને દર-વાળે લખેનું હોય : 'અરે આઠી દાખલ થનારા છ' બધી આશાઓ છોડી દે'. કાંઈ એની વ્યક્તિઓ નથી ને પૂણુંપણું દુષ્ટ હોય. એમના જીવના સદર્શમાં

અસ્તિત્વ સમજી શકાય.

જગવદ્ગીતા કહે છે કે મનુષ્યનો આત્મા અમર છે. શરો મનુષ્યના 'સ્વ'ને જુદા કરી શકતાં નથી, અગ્નિ એને જાળી શકતો નથી, પાણીથી એ બીજાનો નથી, અને પવન એને સહી શકતો નથી. એ તો સનાતન, અવિહારી; નિઃશ્વ અને સર્વગાયર છે, એ હમેશાં એકરૂપ છે.

વ્યક્તિત્વ-જેને અંગ્રેજીમાં 'પરસનાલિટી' કહે છે-તે મૂળ હેરીન શબ્દ 'પરસોના'માંથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. એનો શાબ્દિક અર્થ 'રંગમય' ઉપરનો અભિનિતા છે જે પોતાના મોં ઉપર એ જુરખો પહેરે છે. એ જુરખાની આડશમાં એ પોતાનો અભિનય આપે છે. અભિનિતા પોતે તો જાજવાતા નાટકથી આંતરિક રીતે પર છે. જે દુઃખો અને લાગણીઓ એમાં વ્યક્ત થાય છે એની સાથે એને કાઈ જ લેવા-દેવા નથી. નાટકના લેખકશ્રમા એ સાચો માણસ તો હંકારેલો છે. વ્યક્તિત્વના આવાં બધાંથી છૂટીને એના અમાપ સત્વરીશ આત્મને પડોચા સારુ તો વ્યવસ્થિત ઉગમ જોઈએ. અવિષ્ટત વ્યક્તિત્વના પડખો વીધીને જ કોઈ પણ વ્યક્તિ જીવનના અભિનિતાના રૂપમાં હુંપારેલા આત્મા સુધી પહોંચી શકે. એના બાહ્ય દર્શનો કરતા મનુષ્ય કંઈક વધારે છે કાંઈએ પૂછયુ. 'સેક્રેટિસ, અમે તને કયા પ્રકારે દેખતા હિં ?' 'સેક્રેટિસ જવાબ આપે છે. 'તમને મને એ રીતે, પણ એ પહેલા મને મારી અદર રહેવાને પકડી તો જુઓ. પુણ્ય થાઓ, કાંઈ, અને કહે કે તુ મારા શરીરમાં અને જ દાર છે. જે સામાન્ય રીતે તને ઉત્તમ લાગતું હોય તે તુ મારા દેહનું કર'.

ભારતીય વિચારકો આત્મા અને પ્રકૃતિ વચ્ચે વિરોધ નથી માનતા. બ્યારે એ જીવનમાં સ્વાભાવિકતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એનું આર્થિક જીવન આવિષ્કાર પામે છે. માનવીતા અતિમ વિકાસનો સપૂર્ણ આધાર એની પોતાની ઉપર છે. બધા પ્રાણીઓની જેમ આત્મનીનું ભવિષ્ય કંઈ દૈવિક જરૂરિયાતથી થકાતુ નથી. આ વિશ્વમાં એ પોતાની યોજનાઓ કરીને જ એનું નિયંત્રણ કરી શકે છે. આ વિશાળ જગમાં

મનુષ્ય એ કંઈ નગરજ રજ નથી. બ્યારે માણસ પોતાની આત્મસફરી શક્તિ બૂલી જઈને આ જગતમાં ખોવાઈ ગય છે ત્યારે એ પોતાની સત્તા અને માલ-કિયત વચ્ચે ગૂંચાઈ ભય છે. કલાક્રમાં ધમધમકા કરીએ એમ આપણે આપણી મિલકત ઉપર ધમધમકા કરીએ હીએ અને એવી રીતે જીવનની શક્તિઓ જીવન માટે ખર્ચવાને બદલે યોગ્યની પ્રાપ્તિ અર્થે વેડી દઈએ છીએ. ખરી રીતે આપણાં ધરો, સમૃદ્ધિ અને ખીજી મિલકતોનો આપણે ઉપભોગ કરતાં નથી, પણ તે આપણે ઉપભોગ કરે છે. આમ આપણે આત્મા-વિદોષા બની જઈએ છીએ. યીને પ્રત્યેની આ આસક્તિ એ આર્થિક મદુતા સાથે મેળ ખાતી નથી. દેહની આ મર્યાદા ઉમેડી ફેંકી દેવી એ આવશ્યક નથી. આપણા શરીર એ તો દેવનાં દેવળ છે. સાચી મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાનાં એ સાધનરૂપ છે. બ્યારે મનુષ્ય ખૂબ અગ્રત બની ગય છે ત્યારે તે એરી અવ્યક્ત લાગણી અનુભવે છે કે એનું શરીર એ તો જાણે કે આત્માના અવાજને ઝોળખવાનું એક સાધન છે. બ્યારે આપણે આ સમજીએ છીએ ત્યારે આપણને લાગ છે કે આપણે અને આપણા સાથીદારો એક જ આત્માના સિન્ન સિન્ન સ્વરૂપો છે. જાતિ અને વર્ણ, ધર્મ અને રાષ્ટ્ર એ તો બિન-અગત્યની વસ્તુ બની રહે છે. મરજપચારીએ સેક્રેટિસે જે વિધાન કથું તેની યાદ આપે છે, 'હું' એધેનીઅન કે ચીક નવા. હું તો વિશ્વનો નાગરિક છું.' 'વિશાળ હલ્લના માણસને મન બધાંમાં એક જ લોહી વહેલું હોઈ બધા ભાઈ સમાન છે' એવું એક જાણીતું સંસ્કૃત સુભાષિત કહે છે. જગવદ્ગીતા કહે છે કે સાચો ધર્મર્થિ સમાનરૂપે દરેકમાં પોતાની જ આકૃતિ જુએ છે, પત્તી એ પોતે દુખી હોય કે સુખી.

દરેક મનુષ્યમાં આ દૈવી તત્વનું મૂળ છે એ વસ્તુ ભારપૂર્વક જણાવ્યા પછી એ સમજી શકાય છે કે ગમે તેવો મોટો યુગેશ્વર હોય તો પણ તેને સુધારવો અશક્ય નથી. કોઈ પણ એવી જગા નથી જોને દરવાજો લખેનું હોય : 'અરે અહીં દાખલ થનારા દ્રો બધી આરાઓ છાડી દે'. કોઈ એવી વ્યક્તિઓ નથી જે પૂર્ણપણે દુષ્ટ હોય. એમના જીવનના સદર્શમાં

મયુ છે, એને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપે મુકવામા મયુ આનુષુ છે, અને હવે કઈ જ કરવાનું બાળી રહેલું નથી. જે શાશ્વત સપૂર્ણતા છે એ તો એનાથી ખૂબ દૂર છે. આપણી માન્યતાઓ પર આધારિત આપણે કહેવાય અલ્પક સત્ય ધર્મની સાથે નુસંગત રીતે જેસતુ નથી અને તેથી એને આત્મિક સાદસ ન્દી' ગણાય મનુષ્યની સાધકતા એના આત્માનુભવમા છે એના જીવનનું એકેએક પાસુ એમા પૂર્ણત્વ પામે છે બધી જ ઈન્દ્રિયો એકસામી અખંડ સ્થાનસ સાથે એક ક્ષણમા એવો અનુભવ કરે છે જે શમ્દેમા પર્ણેવી શક્ય અશક્ય છે. એ સમ્પ્રદાઈત છે, માનસિક વિભા વનાથી પણ પર છે આત્માનો તરસ અને એ પ્રત્યે સ્નેહ, એની આનુરતા અને ચિતા, એની સોધ અને વિચાર, આ બધું છે આત્મતત્ત્વથી ભરપૂર છે અને જ ધર્મ ગણાય, એને વિશે તર્ક કે દલીલ ન હોઈ શકે

આપણે ધાર્મિક સિદ્ધાંતો તારવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આત્મતત્ત્વનું અસ્તિત્વ છીએ એ ભૂતિને એક યીજ બની જઈએ છીએ જે શક્ત્યાતમા આપણે પોતે જ એ છીએ એવું માનતા હતા તે ભૂતિને આપણે એવી યીજ બની જઈએ છીએ જેને આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ એટલે આપણે અનુભવ એ માહિતીની એક વસ્તુ બની બન્ય છે આપણા શ્રદ્ધાતિક ધર્મકેન્દ્રો અને વિવાદો એ આવા મહિતીને લગતા છે જોડે વિચાર કરીએ તો આત્મા એના મીન અને આવિષ્કૃત સ્વ રૂપમા એક જ છે વિલિન ધાર્મિક પ્રથાઓની પીડિકા એક જ છે આ સામાય પીડિકા માટે આપણા સર્વને અધિકાર એક સરખો છે, કારણ કે એનું મૂળ ઈતિહાસમા નથી, પણ અનંતતામા, શાશ્વતતામા છે. જે મૂળભૂત વિચારોની બ્યાપકતા ઈતિહાસનું અવ્યવન દર્શાવે છે તે તો ભવિષ્યની આરા સમાન છે. આને કારણે ધર્મિક એકતા અને સાંસ્કૃતિક સમજણ શક્ય બનશે નહીં ફુનિવાની જે ક્ષિતિજના દર્શન થઈ શકા છે તેની પાર્શ્વભૂમિમા એશિયાની જે જીવનદૃષ્ટિ છે તે અને મશિનના ઉચ્ચ તત્ત્વદર્શનની જે ભૂમિકા છે તેની છાયા પડેલી છે લેકાશ

ડીમા વિશાલ જીવનમા અભિનનના, છુદા જઠા ધર્મો અનેક સંસ્કૃતિઓનું સક્રિય સંદકાગી અસ્તિત્વ આ બધું સાથે મોં તો માનવજાતની એકતા વાહક્ય બને

અર્ચાગીન સમ્પ્રતિ યાદિકતા તરફ ટોચી હોવાન કારણે મહાદિત અત્ત પોતાનું બન કેન્દ્રિત કરે છે કેલ્પ પણ કાર્વની પમદગી વૈનનિક મીન પુરવાર ધરેન બાળનો ઉપર આધારિત ગદે છે કેમકા વૈનનિકા અને વર્ચરિહો અધુનિક જગતમા એના બન્યા છે તેઓ એમ માને છે કે મનુષ્ય એ તો બોતિક વન સમાન છે- વચ્ચત્તચાતિત તત્ત્વોનો એ બનેયો છે ન્યવી માનની વત્તોને તે વધુ મયમ માને છે માનનીના અત્તગતમા મેલી ઉચ્ચતમ બાવનાને એ તેઈ શકના નથી આ યુગમા નમેનાઓ તો અમે શ્રદ્ધાના અમાન અનુભવી રચા દેાય એવુ હાગે જ આત્મદૃષ્ટિએ તેઓ નિર્વાસિન થઈ ગયા છે. સમ્પ્રતિની દૃષ્ટિએ એમનું ઉચ્ચદન થઈ ગયું છે એમને પોતાની કેઈ પ્રથા નથી ગ્દી. આ આત્મત્ત્વ તરફ પાઝ ફરી શકાય તો જ આમાથી બચી શકાય એને એમ લામકુ વેદેએ કે પોતે અપૂર્ણ છે અને એનો અતિમ ખેન પોતાના અતરમા જ પડેલા પરમાત્માનું આ રાજ્ય શોધી કાઢવાનો છે. 'અમે તે સ્વરૂપે ભયે શ્રદ્ધા પ્રધાન હોય તો પણ બધા યુગને પોતાના આગવા તેજસ્વિતા અને આનંદ હોય છે અને એ યુગના માનવો અને આવનાર પેઢીઓ માટે એ ફળદાયી બની ન્દે છે જે અધશ્રદ્ધા પોતે પ્રમે તે રૂપે એના યુગે ઉપર વિજય મેળવે તો આવનાર યુગ એની અચ્ચા કરે છે, કારણ કે કોઈ પણ માયુન નિર્જીવ વસ્તુમાથી સત્ત ખેચી શકેના નથી' આ યુગ એ અવિધાસનો યુગ છે એવી ગ્રંથની માન્યતાને ઘોણા ઝોળા લેખ જ નિરોધ કરેલો આ યુગ જ એવો છે કે વિધાસ જ નહીં, વિધાસ કરવાની શક્તિ પણ લેકાએ યુમાની દીધી છે વસ્તુઓની પરસ્પરની સમધિત સ્થિતિ વિશેનું જ્ઞાન જ આજનો યુગ ભૂલી ગયો છે આજે મનુષ્યના મનમા 'સન્યત્' પેદા થયું છે જડ ધર્મો એ પૂરી શકે તેમ નથી જૂના રેવો, જૂના સયો, જૂના મૂલ્યો બધું જ બદલાઈ રહ્યું છે, જીવન આજુ દોસે છે, એના વિશ્વવિધ પ્રકારો જડ

મધુ છે, એને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપે મુકવામા પશુ આવ્યું છે, અને હવે કઈ જ કરવાનું બાખી રહેતું નથી. જે શાશ્વત સંપૂર્ણતા છે એ તે એનાથી ખૂબ દૂર છે. આપણી માન્યતાઓ પર આધારિત આવું કહેવાતું અગ્રૂક સત્ય ધર્મની સાથે નુસંગત રીતે ગેસતું નથી અને તેથી એને આત્મિક સાદસ ન્દી ગણાય. મનુષ્યની સાથેકતા એના આત્માનુભવમા છે એના જીવનનું એકેએક પાસુ એમા પૂર્ણત્વ પામે છે બધી જ ઈન્દ્રિયો એકસામગી અખડ માનસ સાથે એક ક્ષણમા એવો અનુભવ કરે છે જે શમ્દેમા વર્ણવી શકતું અશક્ય છે. એ શમ્દેમાતી છે, માનસિક વિભાવનાથી પણ પર છે આત્માની તરસ અને એ પ્રત્યે સ્નેહ, એની આતુરતા અને ચિંતા, એની રોષ અને વિચાર, આ બધું છે આત્મતત્ત્વથી ભરપૂર છે આને જ ધર્મ ગણાય, એને વિશે તર્ક કે દલીલ ન હોઈ શકે

જ્યારે આપણે ધાર્મિક સિદ્ધાંતો તારવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આત્મત્વનું અસ્તિત્વ છીએ એ જૂની એક યીજ બની જઈએ છીએ જે શરૂઆતમા આપણે પોતે જ એ છીએ એવું માનતા હતા તે જૂની આપણે એની યીજ બની જઈએ છીએ જેને આપણે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ એટલે આપણે અનુભવ એ માહિતીની એક વસ્તુ બની બધ છે આપણા ઐકાતિક ધર્મકેન્દ્રો અને વિવાદો એ આવા મહિતીને લગતા છે જોડા વિચાર કરીએ તો આત્મા એના મીન અને આવિષ્કૃત સ્વરૂપમા એક જ છે વિભિન્ન ધાર્મિક પ્રથાઓની પીઠિકા એક જ છે આ સામા વ પીઠિકા માટે આપણા સર્વોત્તમ અધિકાર એક સરખો છે, કારણ કે એનું મૂળ ઈતિહાસમા નથી, પણ અનતતામા, શાશ્વતામા છે. જે મૂળભૂત વિચારોની બ્યાપકતા ઈતિહાસનું અવ્યયન દર્શાવે છે તે તો ભવિષ્યની આશા સમાન છે. આને કારણે ધર્મિક એકતા અને સાંસ્કૃતિક સમજગ્ય શક્ય બનશે નહીં કુનિયાની જે ક્ષિતિજના દર્શન થઈ રહ્યા છે તેની પાયાબૂમિમા એશિયાની જે જીવનદૃષ્ટિ છે તે અને યજ્ઞમતા ઉચ્ચ તત્ત્વદર્શનની જે જૂમિકા છે તેની છાયા પડેલી છે લોકશા

હીમા નિષાત જીવનમા અભિનનતા, હુદા વતા ધર્મો, અનેક સંસ્કૃતિઓનું સક્રિય સ્પર્ધાગી અસ્તિત્વ આ બધું સાથે મો તો માનવજાતની એકતા વડકાય અને

અર્ચાગીન સન્મૃતિ યાનિકતા તરફ દોડી દોડાન કારણે મર્યાદિત બધ પોતાનું બધ ન ક્રિન્નિત કરે છે કેટલે પશુ કાર્યની પમદગી વૈનનિક રીત પુરવાર થોન બાનનો ઉપર આધારિત ગ્રેડે છે દેમ્તાક વૈનનિકા અને વનરિદો આધુનિક જગતમા મેના બન્યા છે તેઓ એમ માન છે કે મનુષ્ય એ તો ભૌતિક વન સમાન છે- મર્યત્તચાતિત તત્ત્વઓનો એ બનેયો છ ન્યવી માનવીન વલોને તે વધુ મનવ માને કે માનવીના અતમ્તાનમા ગેવી ઉચ્ચતમ ભાવનાને એ નેઈ શકતા તથી આ યુગમા જન્મેનાઓ તો જાણે શ્રદ્ધાના અમાન અનુભવી રથા દેણ એવું લાગે જ આત્મદર્શને નેઓ નિર્વાસિત થઈ ગયા છે. સન્મૃતિનો દ્રષ્ટિએ એમનું ઉન્નદન થઈ ગયું છે એમને પોતાની કેઈ પ્રથા નથી ગી. આ આત્મનવ તરફ પાછા ફરી શકાય તો જ આમાથી બચી શકાય. એને એમ લાગતું નેઈએ કે પોતે અપૂર્ણ છે અને એનો અતિમ બેન પોતાના અતરમા જ પડેતા પરમાત્માનું આ રાન્ય શોધી કાઢવાનો છે. 'અમે તે સ્વરૂપે ભયે શ્રદ્ધા પ્રધાન હોય તો પણ બધા યુગને પોતાના આગવા તેજસ્વિતા અને આનંદ હોય છે અને એ યુગના માનવી અને આવનાર પેઢીઓ માટે એ ફળદાયી બની રહે છે જે અધશ્રદ્ધા પોતે મને તે રૂપે એવા યુગો ઉપર વિજય મેળવે તો આવનાર યુગ એનો અવગા કરે છે, કારણ કે કેટલે પશુ માણુન નિર્જીવ વસ્તુમાથી સત્ત્વ ખેચી શકતો નથી' આ યુગ એ અવિધાસનો યુગ છે એની ગ્રાધની માન્યતાને લોડા ઝોઝા લોભા જ તિરેષ કરતો. આ યુગ જ એવો છે કે વિધાસ જ નહીં, વિધાસ કરવાની શક્તિ પણ લોડાએ યુમાની દીધી છે વસ્તુઓની પરસ્પરની સમધિત સ્થિતિ વિશેનું જ્ઞાન જ આજને યુગ બની ગયો છે આને મનુષ્યના મનમા 'અન્યત્વ' પેદા થયું છે જડ ધર્મો એ પૂરી શકે તેમ નથી જૂના રવો, જૂના સગો, જૂના મૂલ્યો બધું જ બદલાઈ રહ્યું છે, જીવન આધુ દોસે છે, એના વિધવિધ પ્રકારો જડ

સુભાષિતો સાહિત્યનાં ધરણી છે. તેમાં યુગ-યુગનું હઠાપણ સચિત હોય છે. સામળ કહે છે તેમ બહુધા સુભાષિતોમાં સાદી ભાષા, સાદી કડી અને સાદો વાનવિવેક હોય છે અને તે સાદામાં સાદી રીતે સંયોદતાથી કહેલાં હોય છે. આથી તેનો લેખક ખરેખર 'કવિજન' નામને પાત્ર છે. આગળના કથનમાં જરા ફેર કરીને શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવેએ જે કહ્યું છે તેમાં સાહિત્યમાં લાઘવનો રહેલો મદિમા જ તેમણે દર્શાવ્યો છે. તેમણે કહ્યું છે :

ટૂંકી ભાષા, ટૂંકી કડી ટૂંકા વાતવિવેક
ટૂંકામાં ટૂંકું કહે તે જ કવિજન એક.

અંગ્રેજીમાં પણ આથી જ કહેવાયું કે 'બ્રીટીશ ઈઝ ધી સોલ એન્ડ લિટરેચર.' અર્થાત્ લાઘવ સાહિત્યનો આત્મા છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આની ગ્ભાષિત ગૌતમી વધુ વ્યાપક છે. તેમાં સંયોદ અને ધારી અતર કન્વાતી ભારે શક્તિ હોય છે. ભર્તૃહરિ કૃત 'શતક ચતુષ્ટય' અમર કવિ કૃત 'અમરુ શતક', શ્રીધરદાસ કૃત 'સદુક્તિ કાર્ણામૃત', વલ્લભદેવ કૃત 'સુભાષિતાવલી' તથા અમિતશક્તિ કૃત 'સુભાષિત સદોહ' આદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સુભાષિતોનો સારો સચય છે. વળી હેમચન્દ્રાચાર્ય કૃત 'પ્રાકૃત વ્યાકરણ'ના અષ્ટમશ વિભાગમાં કેટલાંક ઉત્તમ સુભાષિતો ઉદાહરણરૂપે નોંધાયા છે. કવિ સામળની લોકવાર્તાઓમાં પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં સુભાષિતો સંકલિત થયા છે. તેમાં બોધકતા, સરસતા, સંયોદતા, સંક્ષિપ્તતા અને સુબોધતાનાં લક્ષણો હોય છે. તેમાં મને ઠર રીતે હિતકારક કથન હોય છે.

સુભાષિતો આખાલરહને સ્પર્શે તેવી સર્વોપયોગી વાણી ધરાવે છે અને તે વિદ્વદ્ભોજ તેમ જ લોકભોજ જ નહીં પણ સર્વભોજ હોય છે. હિંદી સાહિત્યમાં 'બિહારી સતસઈ' આ પ્રકારનાં સુભાષિતોનો સારો સંગ્રહ છે, તે યુગરાતીમાં શામળ કૃત 'રત્નમાળા', 'શામળ સતસઈ' અને 'દલપત સતસઈ' આ પ્રકારના

સંગ્રહો છે. પ્રો. મંજુલાલ મજુમદાર નેત્રિ છે : 'આ સુભાષિત એટલે સુષ્ટુભાષિત. સુંદર રીતે બોલાયેલો, કહેવાયેલો વિચાર એ સુભાષિતની અસર તો એટલી બધી વેધક ગણાય છે કે સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે તેમ : 'સુંદર વિચાર, કાંઈ ચોટદાર ભાષામાં રજૂ થાય અને એ સાંભળનાં વેત, કાંઈ 'દીક કહ્યું,' 'બરાબર,' 'સરસ કહ્યું,' એવો ઉદ્ગાર ન કાઢે તો કહે છે કે તેનો સાંભળનાર સ્થિર ચિત્તનો કાંઈ થોળી અથવા તો પથુ જેવો અપૂજ હોવો જોઈએ'

સુભાષિતેન જીતેન યુવતીનાં ચ લીલયા ।
મનો ન લિલતે વસ્ય સ યોગી લથવા પથુ ॥

વળી બીજો એક શ્લોક પણ નોંધપાત્ર છે :

કિ કવેસ્તસ્ય કાવ્યેન કિં કાવ્યેન ધનુષ્મતા ।
પરસ્ય હદયે લગ્ન ન પૂર્ણયતિ ચન્દિરઃ ॥

તાત્પર્ય કે એ કાવ્ય અને ધનુષ્યનું હોરડું બાણ શા કામનુ જો તે સામાનુ હદય બેરીને તેનું માથું ન ધણાવે ?

સમાજમાં આવાં કેટલાંય સુભાષિતો પ્રચલિત હોય છે. તેમાં ય વૃદ્ધસીદાસનો આ દોહરો તો ધણો જ પ્રચલિત છે :

સુલભી યદ સંસારમે ભાત ભાતકે લોક,
સખમે હિવમિલ ચાલિયે નદીનાવ સંજોગ.

આ ઉપરાંત કેટલાંય અનામી કવિઓનાં સુભાષિતો નોંધપાત્ર છે, વિશ્વમાં સન્નજનની દુર્લભતા વિશે એક અર્થઘન સુભાષિત કહે છે :

સન્નજન થોડા ઠંસ ગિમ, ઉંટકેઈ દીસંતિ
દુર્જન કાલા નામ ગિમ, મદિઅવ ધણી ભમંતિ.

તાત્પર્ય કે આ વિશ્વમાં જેમ વિવેકી ઠંસ થોડા દિસે છે તેમ સન્નજનો પણ થોડા હોય છે. જેમ પૃથ્વી ઉપર કાળા કાગડા ધણી ભમે છે તેમ દુર્જનો

સુભાષિતો સાહિત્યનાં ધરણી છે. તેમાં યુગ-યુગનું હંદાપણ સંચિત હોય છે. સામળ કહે છે તેમ બહુધા સુભાષિતોમાં સાદી ભાષા, સાદી કડી અને સાદા વાતવિવેક હોય છે અને તે સાદામાં સાદી રીતે સચોટતાથી કહેલાં હોય છે. આથી તેના લેખક ખરેખર 'કવિજન' નામને પાત્ર છે. આગળના કથનમાં જરા ફેર કરીને શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવેએ જે કહ્યું છે તેમાં સાહિત્યમાં લાઘવનો રહેલો મદિમા જ તેમણે દર્શાવ્યો છે. તેમણે કહ્યું છે:

ટૂંકી ભાષા, ટૂંકી કડી ટૂંકા વાતવિવેક
ટૂંકામાં ટૂંક કહે તે જ કવિજન એક.

અંગ્રેજીમાં પણ આથી જ કહેવાયું કે 'શ્રીવીડી ઈઝ ધી સોલ એફ લિટરેચર.' અર્થાત્ લાઘવ સાદિત્યનો આત્મા છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આવી ગ્ભાષિત નેહી વધુ વ્યાપક છે. તેમાં સચોટ અને ધારી અતર કન્વાની ભારે શક્તિ હોય છે. ભર્તૃહરિ કૃત 'શતક ચતુષ્થય' અમર કવિ કૃત 'અમરુ શતક', શ્રીધરદાસ કૃત 'સદુક્તિ કર્ણામૃત', વ'લ્લભદેવ કૃત 'સુભાષિતાવલી' તથા અમિતગતિ કૃત 'સુભાષિત સદોહ' આદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સુભાષિતોનો સારો સચય છે. વળી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત 'પ્રાકૃત વ્યાકરણ'ના અષ્ટમશ વિભાગમાં કેટલાંક ઉત્તમ સુભાષિતો ઉદાહરણરૂપે નોંધાયા છે. કવિ સામળની લોકવાતચિત્રમાં પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં સુભાષિતો સંકલિત થયા છે. તેમાં બોધકતા, સરસતા, સચોટતા, સંક્ષિપ્તતા અને સુમેધતાનાં લક્ષણો હોય છે. તેમાં અને ઠર રીતે હિતકારક કથન હોય છે.

સુભાષિતો આખાલરૂદને સ્પર્શે તેની સર્વોપરેણી વાણી ધરાવે છે અને તે વિદ્વદ્ભોજ તેમ જ લોકભોજ જ નહીં પણ સર્વભોજ હોય છે. હિંદી સાહિત્યમાં 'ખિડારી સતસઈ' આ પ્રકારનાં સુભાષિતોનો સારો સંગ્રહ છે, તેા યુગ્જરાતીમાં શામળ કૃત 'રત્નમાળા', 'શામળ સતસઈ' અને 'દલપન સતસઈ' આ પ્રકારના

સંગ્રહો છે. ગ્રો. મંજુલાલ મગસુદાર નેત્રિ છે: 'આ સુભાષિત એટલે સુજીભાષિત. સુંદર રીતે બોલાયેલો, કહેવાયેલો વિચાર એ સુભાષિતની અસર તો એટલી બધી વેધક ગણાય છે કે સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે તેમ: 'સુંદર વિચાર, કોઈ ચોટદાર ભાષામાં રજૂ થાય અને એ સાંભળનાં વેંત, કોઈ 'હીક કહ્યું,' 'બરાબર,' 'સરસ કહ્યું,' એવો ઉદગાર ન કાઢે તો કહે છે કે તેના સાંભળનાર સ્થિર ચિત્તે કોઈ ચોગી અથવા તો પણ જેવા અબૂજ હોવો જોઈએ'

સુભાષિતેન જીતેન યુવતીનાં ચ લીલયા ।
મનો ન લિલતે યસ્ય સ ચોગી લયવા પશુ ॥

વળી બીજો એક શ્લોક પણ નોંધપાત્ર છે:

કિ કવેસ્તસ્ય કાવ્યેન કિ કાપ્તેન ધનુષ્મતા ।
પરસ્ય ઉદયે લગ્ન ન પૂર્ણયતિ યચ્છિર: ॥

તાત્પર્ય કે એ કાવ્ય અને ધનુષ્યનું છોડેયું બાણ શા કામનું જો તે સામાનુ ઉદય બેરીને તેનું માર્યું ન ધુણાવે ?

સમાજમાં આવાં કેટલાંય સુભાષિતો પ્રચલિત હોય છે. તેમાં ય પ્રલસીદાસનો આ દોહરો તો ધણો જ પ્રચલિત છે:

પ્રલભી યદ સંસારમે ભાત ભાતકે લોક,
સગમે હિવમિલ આલિયે નહીનાવ સંગેઝ.

આ ઉપરાંત કેટલાંય અનામી કવિઓનાં સુભાષિતો નોંધપાત્ર છે, વિશ્વમાં સન્નજનની દુર્લભતા વિશે એક અર્થઘન સુભાષિત કહે છે:

સન્નજન થોડા ઠંસે જિમ, ઉંટકેઈ દીસતિ.
દુર્જન કાલા નાજ જિમ, મદિઅય ધણી ભમતિ.

તાત્પર્ય કે આ વિશ્વમાં જેમ વિવેકી ઠંસે થોડા દિને છે તેમ સન્નજનો પણ થોડા હોય છે. જેમ જૂની ઉપર કાળા કાગડા ધણી ભમે છે તેમ દુર્જનો

સુભાષિતમાં કહે છે : 'સાચી અને આદર્શ મિત્રતા
તો પાણી અને દૂધના જેવી છે. પાણી અને દૂધ એમાં
દોષ અને અગ્નિ ઉપર તેમને મૂક્યાં હોય તો બન્ના
બળવાનું પત્તંદ કરે છે, પણ તે દૂધને છોડીને જલ
નથી, બરાબર એ પ્રમાણે જ સાચો મિત્ર એ તેની
વિપત્તિમાં પણ મિત્રનો સાથ છોડતો નથી.'

મિત્રાઈ તિમ યાદિએ જિમ પાણી દૂધરસ,
આવટલું આપણુ સહેઈ છેલ ન દીએ તરસ.

સંસારમા દરેકને કંઈકને કંઈકની બીજુપ હોય શકાય છે.

સુખદામણિ !

એક સમયે બંજાળમાં ગોપાળ ભાડની બહુ જ ખ્યાતિ હતી. એ ઠમસા એટલા દરોહાસમાં
રહેતા હતા કે બીજા માણસોને એમના સૌસાગની ઈર્ષ્યા થતી. સાધારણ માણસો ધીમે ધીમે એમ
માનવા લાગ્યા હતા કે કોઈ મહાત્માએ એમને 'સુખદા' નામનો મણિ આપ્યો છે. એક રાત્રે રાત્રના
બધા જ પંડિતો બેગા મળી ગોપાળ ભાડની 'બજાર' લેવા નીકળ્યા. ગોપાલ ભાડ જમી પરવારી બેઠા
હતા ત્યાં પંડિતોએ આવી એમને પકડી લીધા અને દોરડાથી બાંધી એમને મારવા લાગ્યા. ગોપાળ કારણ
પૂખડું, તો પંડિતોએ સુખદામણિ માગ્યો. હસતા હસતા એ બોલ્યા : "એ માટે મને મારો છો ત્યા માટે ?
એમ ને એમ જ કેમ નથી માગતા ? મોરારી જમના કરમી મેં એને જગલમાં દાટી રાખ્યો છે મારી
સાથે ચાલો, હું તમને એ સ્થળ બતાવી દઉં."

બધા પંડિતો એમની સાથે ગયા, જગલની વચ્ચેવચ જઈ ગોપાળ બિમા રહ્યા અને પંડિતોને
સમોધી કહેવા લાગ્યા : "અહીંથી ફક્ત બસો પગલા દૂર ચંદ્રમાની બરોબર નીચે મેં એ મણિ દાટી
રાખ્યો છે, આપ સર્વમાંથી જે બુદ્ધિમાન હોય તે શોધી લે." પંડિતો માટે આ એક કસોટી હતી.
ચંદ્રમાની નિશાની પર બધા મણિની શોધખોળ કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેઓ ત્યા જાય ત્યાં ચંદ્રમા બરોબર
એમના માથા પર જ રહેતો. આમ થવાથી એ દરેક પંડિતને વિશ્વાસ બેઠો કે ચંદ્રમા ફક્ત તેના જ માથા
પર છે ! ત્યાં જ દરેક જમીન ખોદવા માંડી. આ પ્રમાણે એ દોઢસો પંડિતોએ આખી રાતમાં પૂરા બે
લીલા જમીન ખોદી નાખી !

ગોપાળ ભાડ બાડની નીચે સુબેથી યુતા રહ્યા. સવાર પડી ત્યારે બીડને પંડિતોની પાસે ગયા :
"ભાઈઓ, રાત્રી કહિન પરિશ્રમ કરી આપ સર્વેએ મારા માટે જે બેનર તૈયાર કર્યું છે તે મહેનત
બદલ હું આપ સૌને પુરસ્કાર આપવા માગું છું" અને એ પુરસ્કાર છે 'સુખદામણિ.' મેં કહેલું કે બરોબર
ચંદ્રની નીચે સુખદામણિ દાટ્યો છે, જેનામાં બુદ્ધિ હોય તે ખોદીને લઈ લે. એ વાત મેં તફત સાચી
જ કહી હતી. ચંદ્રની નીચે તમારા બધાનાં મસ્તક હતાં અને મનુષ્યના મસ્તકમાં જ તો સુખદામણિ
રહે છે !"

સુભાષિતમાં કહે છે : 'સાચી અને આદર્શ મિત્રતા તો પાણી અને દૂધના જેવી છે. પાણી અને દૂધ એમાં દોષ અને અગ્નિ ઉપર તેમને મૂક્યાં હોય તો બન્ન બગવાનું પસંદ કરે છે, પણ તે દૂધને છોડીને બચી નથી, બરાબર એ પ્રમાણે જ સાચો મિત્ર ગમે તેવી વિપત્તિમાં પણ મિત્રતા સાથે છોડતો નથી.'

મિત્રાઈ તિમ યાદિએ જિમ પાણી દૂધરસ,
આવટણું આપણ સહઈ છેલ ન દોયે તરસ.

સંસારમા દરેકને કંઈકને કંઈકની જીલુપ હોય શકાય છે.

સુખદામણિ !

એક સમયે બંગાળમાં ગોપાળ ભાડની બહુ જ ખ્યાતિ હતી. એ તમિશા એટલા દુરોવ્ધાસમાં રહેતા હતા કે ખીજ માણસોને એમના સૌભાગ્યની ઈર્ષ્યા થતી. સાધારણ માણસો ધીમે ધીમે એમ માનવા લાગ્યા હતા કે કોઈ મહાત્માએ એમને 'સુખદા' નામનો મણિ આપ્યો છે. એક રાત્રે રાત્ર્યના બધા જ પડિતો ગેરા મળી ગોપાળ ભાડની 'બબર' લેવા નીકળ્યા. ગોપાલ ભાડ જમી પરવારી બેઠા હતા ત્યાં પડિતોએ આવી એમને પકડી લીધા અને દોરડાથી બાંધી એમને મારવા લાગ્યા. ગોપાળે કાશ્વ પૂછ્યું, તો પડિતોએ સુખદામણિ મળ્યો. હસતા હસતા એ બોલ્યા : 'એ માટે મને મારો છો શા માટે ? એમ ને એમ જ કેમ નથી માગતા ? ચોરાઈ જવાના ડરથી મેં એને જંગલમાં દાટી રાખ્યો છે મારી સાથે ચાલો, હું તમને એ સ્થળ ખતાવી દઉં.'

બધા પડિતો એમની સાથે ગયા. જંગલની વચ્ચેનચ જઈ ગોપાળ જિના રત્ના અને પડિતોને સમોધી કહેવા લાગ્યા : 'અહીંથી ફક્ત બસો પગલા દૂર ચંદ્રમાની બરોબર નીચે મેં એ મણિ દાટી રાખ્યો છે. આપ સર્વમાંથી જે જુદિમાન હોય તે શોધી લે.' પડિતો માટે આ એક કસોટી હતી. ચંદ્રમાની નિશાની પર બધા મણિની શોધખોળ કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેઓ ત્યાં જ્યાં જ્યાં ત્યાં ચંદ્રમા બરોબર એમના માથા પર જ રહેતો. આમ થવાથી એ દરેક પડિતને વિશ્વાસ બેઠો કે ચંદ્રમા ફક્ત તેના જ માથા પર છે ! ત્યાં જ દરેકે જમીન ખોદવા માંડી. આ પ્રમાણે એ દોઢસો પડિતોએ આખી રાતમાં પૂરા બે વીધા જમીન ખોદી નાખી !

ગોપાળ ભાડ ગાડની નીચે સંખેથી ચૂતા રહ્યા. સવાર પડી ત્યારે જીડને પડિતોની પાસે ગયા : 'ભાઈઓ, રાતભર કડિન પરિશ્રમ કરી આપ સર્વેએ મારા માટે જે ખેતર તૈયાર કર્યું છે તે મહેનત બદલ હું આપ સૌને પુરસ્કાર આપવા માથું છું' અને એ પુરસ્કાર છે 'સુખદામણિ.' મેં કહેયું કે બરોબર ચંદ્રની નીચે સુખદામણિ ઘટેલો છે, જેનામાં જુદિ હોય તે ખોદીને લઈ લે. એ વાત મેં તફન સાચી જ કહી હતી. ચંદ્રની નીચે તમારા બધાનાં મસ્તક હતાં અને મનુષ્યના મસ્તકમાં જ તો સુખદામણિ રહે છે !'

અને એ કેવું કામ કરે છે. જમવાથી જે ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે એને ફેયેરીમા માપવામાં આવે છે. વિલિનન ખાવ પદાર્થોથી વિલિનન માત્રામાં ગરમી પેદા થાય છે. એક ગ્રામ પ્રોટીન અથવા કાર્બોહાઇડ્રેટ ખાવાથી ચાર ફેયેરી ગરમી પ્રાપ્ત થાય તો એક ગ્રામ ચરબી ખાવાથી એક ફેયેરી ગરમી પ્રાપ્ત થાય છે. સામાન્યતઃ એક માનવીને દરરોજ એવા બોજનની આવશ્યકતા હોય છે, જેનાથી ૨,૫૦૦ ફેયેરી ગરમી મળી શકે જે માનવી વધુ શારીરિક શ્રમ કરે છે એમને વધુ બોજનની આવશ્યકતા રહે છે. જે આવશ્યકતાથી વધુ બોજન કરવામાં આવે તો બોજનમાથી પ્રાપ્ત થયેલ અતિરિક્ત શક્તિ ચરબીના રૂપમાં શરીરમાં એકત્રિત થવા લાગે છે એને બ્લૅઈ વધવા લાગે છે.

બ્લૅઈપણને હૃદયરોગ સાથે ધનિષ્ઠતા છે. બ્લૅઈ માનવીના હૃદયને પાતળા માનવીના હૃદયની અપેક્ષાએ વધુ કાર્ય કરવું પડે છે. જો કોઈ માનવી ૨૦ શેરનો બોજ પોતાને ખાતે મૂકીને જાય તો એને વધુ પરિશ્રમ કરવો પડે છે, અને એના હૃદય પર બોજ આવે છે. મોટા પેટને કારણે ફેફસા પર પણ દબાણ આવે છે અને એમને પોતાનું કાર્ય કરવામાં અવરોધો નડે છે.

ક્યારેક ક્યારેક ચરબી હૃદયની ઉપર જમા થવા લાગે છે અને એને ચોપાસથી ઘેરી લે છે. આથી હૃદયને ઉચિત રીતે ધડકવામાં અતરોધો નડે છે અને થોડાક સમયમાં 'હાર્ટ-ફેન' થવાના લક્ષણો જણાય છે. પત્રે અને પેટે સોજા ચડે છે

જેમ જેમ ચરબી વધતી જાય છે તેમ તેમ લોહીનું દબાણ પણ વધતું જાય છે. બધાનો પ્રભાવ એ પડે છે છે કે હૃદયને વધુને વધુ કાર્ય કરવું પડે છે, અને વધુ શક્તિ લાગતી ધમનીઓમાં રક્ત પ્રવાહ કરવો પડે છે. વધુ લોહીનું દબાણ થવાથી નસ તૂટી રક્તપ્રવાહ થવાનો જલ્પ રહે છે.

બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદિનો અનુપાત અને એના હૃદયરોગ પરના પ્રભાવ વિશે ઘણી ખોળે કરવામાં આવી છે. સન ૧૯૧૦માં ઈંગ્લેન્ડની એ સસ લાઓ પર એક અનન્ય પ્રયોગ કર્યો. એણે ઢેનનારે

સપ્તાદ્યો ગુપ્તી સસવાંઓને બોજનમાં ઘણી માત્રામાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' મેળવી ખવડાવ્યું. 'કોલેસ્ટ્રોલ' એક પ્રકારની ચરબી છે થોડીક જ માત્રામાં રક્તમાં મળી આવે છે.

પ્રયોગના સીધાથીવામાં 'તેલમાં આવ્યું' કે સસવાંઓના રક્તમાં આ પદાર્થની માત્રા વધી ગઈ છે. સસવાંઓની રક્ત-નિષ્કાઓની તપાસ કરતાં જણ્યું થઈ કે એમની બીતરની સપાટી ઘણી કમતેર થઈ છે. આ પ્રયોગ અવાગનવાર ઢેવાયે જનનરો પર કરવામાં આવ્યો. એ સિદ્ધ થયું કે બોજનમાં ચરબીની માત્રા ધમનીઓના રોગ 'એથેરોસ્ક્લેરોસિસ'ને પ્રભાવિત કરે છે.

એમાં મદદ નથી કે બોજનની માત્રા તથા ખાવ પદાર્થોની વિભિન્નતા માનવીના સ્વાસ્થ્યને પ્રભાવિત કરે છે. વધુ બોજન કરવાથી, વિશેષ કરીને ચરબી-યુક્ત બોજન કરવાથી હૃદયરોગ થવાની શક્યતા ઘણી વધી જાય છે, કેમકે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા વધી જાય છે. એ લોહીની નળીઓને પ્રભાવિત કરે છે.

નીનતમ શોધોથી જણ્યું થઈ છે કે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય એક ખીન્ને પણ પદાર્થ છે, જેને હૃદયરોગ સાથે નિકળે ન જાય છે. આ છે 'બીટા-લોઈપો-પ્રોટીન' આ પદાર્થ એક પ્રકારનું પ્રોટીન છે જેમાં ચરબીના પણ થોડાક અંશ મિશ્રિત છે. હૃદયરોગમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય 'બીટા-લોઈપો-પ્રોટીન' પણ રક્તમાં વધી જાય છે. વધુ ચરબીયુક્ત બોજન કરવાથી બને પ્રભાવિત થાય છે.

આટલું જ નહીં, જે બોજન આવશ્યકતાથી વધુ ખવાય-પછી ભલે એમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થો ન હોય-તો પણ રક્તની 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા પ્રભાવિત થઈ શકે છે. માનવશરીર એક એવું મશીન છે, જે થોડાક આવશ્યક પદાર્થોના અભાવમાં પણ થોડાક સમય સુધી ચાલુ રહી શકે છે. અને અન્ય પદાર્થોથી આ અભાવની પૂર્તિ કરી શકે છે. જે બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદિ ન પણ હોય, પણ વધુ માત્રામાં

અને એ કેવું કામ કરે છે. જમવાથી જે ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે એને કેલેરીમા માપવામાં આવે છે. વિભિન્ન ખાદ્ય પદાર્થોથી વિભિન્ન માત્રામાં ગરમી પેદા થાય છે. એક ગ્રામ પ્રોટીન અથવા કાર્બોહાઇડ્રેટ ખાવાથી ચાર કેલેરી ગરમી પ્રાપ્ત થાય તો એક ગ્રામ ચરબી ખાવાથી એક કેલેરી ગરમી પ્રાપ્ત થાય છે. સામાન્યતઃ એક માનવીને દરરોજ એવા બોજનની આવશ્યકતા હોય છે, જેનાથી ૨,૫૦૦ કેલેરી ગરમી મળી શકે જે માનવી વધુ શારીરિક શ્રમ કરે છે એમને વધુ બોજનની આવશ્યકતા રહે છે. જે આવશ્યકતાથી વધુ બોજન કરવામાં આવે તો બોજનમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ અતિરિક્ત શક્તિ ચરબીના રૂપમાં શરીરમાં એકત્રિત થવા લાગે છે એને જાડાઈ વધવા લાગે છે.

જાડાપણાને હૃદયરોગ સાથે ધનિષ્ઠતા છે. જાડા માનવીના હૃદયને પાતળા માનવીના હૃદયની અપેક્ષાએ વધુ કાર્ય કરવું પડે છે. જે કોઈ માનવી ૨૦ શેરનો બોજ પોતાને ખાતે ખૂંદીને જાય તો એને વધુ પરિશ્રમ કરવો પડે છે, અને એના હૃદય પર બોજ આવે છે. મોટા પેટને કારણે ફેફસા પર પણ દબાણ આવે છે અને એમને પોતાનું કાર્ય કરવામાં અવરોધો નડે છે.

ક્યારેક ક્યારેક ચરબી હૃદયની ઉપર જમા થવા લાગે છે અને એને ચોપાસથી ઘેરી લે છે. આથી હૃદયને ઊંચિત રીતે ધક્કાવામાં અતરાયો નડે છે અને થોડાક સમયમાં 'હાર્ટ-ફેન' થવાના લક્ષણો જણાય છે. પત્ર અને પેટે સોજા ચડે છે.

જેમ જેમ ચરબી વધતી જાય છે તેમ તેમ લોહીનું દબાણ પણ વધતું જાય છે. જધાનો પ્રભાવ એ પડે છે છે કે હૃદયને વધુને વધુ કાર્ય કરવું પડે છે, અને વધુ શક્તિ લાગવી ધમનીઓમાં રક્ત વગ્ન કરવો પડે છે. વધુ લોહીનું દબાણ થવાથી નસ તૂટી રક્તઆવ થવાનો ભય રહે છે.

બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદિના અનુપાત અને એના હૃદયરોગ પરના પ્રભાવ વિશે ઘણી જાણ કરવામાં આવી છે. સન ૧૯૪૦માં ઈન્ડોનેશીયા સસ લાઓ પર એક અનન્ય પ્રયોગ કર્યો. એણે કેટલાય

સપ્તાહો ગંધી સસવાંઓને બોજનમાં ઘણી માત્રામાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' મેળવી ખવડાવ્યું. 'કોલેસ્ટ્રોલ' એક પ્રકારની ચરબી છે થોડીક જ માત્રામાં રક્તમાં મળી આવે છે.

પ્રયોગના સીધાવામાં તેવામાં આવ્યું કે સસવાંઓના રક્તમાં આ પદાર્થની માત્રા વધી ગઈ છે. સસવાંઓની રક્ત-નિષ્કાઓની તપાસ કરતાં જાણ્યું થઈ કે એમની બીતરની સપાટી ઘણી કમજોર થઈ છે. આ પ્રયોગ અવાગનવાર ફેલાયે જનવરો પર કરવામાં આવ્યો. એ સિદ્ધ થયું કે બોજનમાં ચરબીની માત્રા ધમનીઓના રોગ 'એથેરોસ્ક્લેરોસિસ'ને પ્રભાવિત કરે છે.

એમાં ચરબી નથી કે બોજનની માત્રા તથા ખાદ્ય પદાર્થોની વિભિન્નતા માનવીના સ્વાસ્થ્યને પ્રભાવિત કરે છે. વધુ બોજન કરવાથી, વિશેષ કરીને ચરબીયુક્ત બોજન કરવાથી હૃદયરોગ થવાની શક્યતા ઘણી વધી જાય છે, કેમકે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા વધી જાય છે. એ લોહીની નળીઓને પ્રભાવિત કરે છે.

નીચતમ શોષણથી જાણ્યું થઈ છે કે રક્તમાં 'કોલેસ્ટ્રોલ' સિવાય એક બીજો પણ પદાર્થ છે, જેને હૃદયરોગ સાથે નિકળેલ નંબધ છે. આ છે 'બીટા-લાઇપો-પ્રોટીન.' આ પદાર્થ એક પ્રકારનું પ્રોટીન છે જેમાં ચરબીનો પણ થોડોક અંશ મિશ્રિત છે. હૃદયરોગમાં 'બેન્ડોન' સિવાય 'બીટા લીપો-પ્રોટીન' પણ રક્તમાં વધી જાય છે. વધુ ચરબીયુક્ત બોજન કરવાથી અને પ્રભાવિત થાય છે.

આટલું જ નહીં, જે બોજન આવશ્યકતાથી વધુ ખવાય-પછી ભલે એમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થો ન હોય-તો પણ રક્તની 'કોલેસ્ટ્રોલ'ની માત્રા પ્રભાવિત થઈ શકે છે. માનવશરીર એક એવું મશીન છે, જે થોડાક આવશ્યક પદાર્થોના અભાવમાં પણ થોડાક સમય સુધી ચાલુ રહી શકે છે. અને અન્ય પદાર્થોથી આ અભાવની પૂર્તિ કરી શકે છે. જે બોજનમાં ઘી, તેલ, માખણ આદી ન પણ હોય, પણ વધુ માત્રામાં

સોદીના જિંઘા દબાવવાના રોગીઓનાં ભોજનમાં મીઠું એક મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. જનસરો પરના પ્રયોગો દ્વારા એ પત્તો મેળવાયો છે કે મીઠાનું વધુ સેવન કરવાથી સોદીના દબાવમાં શ્રદ્ધિ થાય છે. ને કેટલાયે માસ મીઠાનો ઉપયોગ ના કરાય તો એમના સોદીના દબાવમાં કમી થાય છે. મીઠું જિલકુલ જ ના ખાતું એ સરલ કાર્ય નથી, સંબંધિત છે કે તમે ખાવામાં મીઠું જિલકુલ ના સો, પણ થોડીક દવાઓમાં મીઠું દોય ! આ રીતે તમારો પ્રયત્ન વ્યર્થ નીવડી શકે છે. ને તમે માત્ર અર્ધો ગ્રામ મીઠું દરરોજ ભોજનમાં લેવા લાગશો તો સોદીના દબાવમાં લગભગ ૫૦ ટકા ઘટાડો થશે. સોદીના દબાવની શ્રદ્ધિના નિદાન માટે હવે કેટલીક દવાઓ ઉપયોગ્ય છે, જેનાથી ભોજનમાં મીઠું ઓછું કર્યા વિના જ ઉચિત ચિકિત્સા કરાવી શકાય છે. પરંતુ ને કયારેક સોદીના જિંઘા દબાવને કારણે કે કોઈ અન્ય કારણવશાત્ દહરોજનો દુખવો થાય તો ભોજનમાં મીઠાની માત્રા ઓછી લેવાનું સાબ

મદ છે આવા રોગી ને મીઠાનું વધુ માત્રામાં સેવન કરે તો શરીરમાં મીઠાની સાથે પાણી બેસું થવા લાગશે અને પત્ર મોઝ મડી જશે.

આ રીતે આપણે નેઈ શકીએ હીએ કે ભોજનને દહરોજ સાથે ધનિદ સંબંધ છે. ભોજનની માત્રા અને વિભિન્ન પદાર્થોના ઉપયોગનો સ્વાસ્થ્ય પર પ્રભાવ પડે છે. ભોજનમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થોની અધિકતા દહરોજની ઉત્પત્તિમાં વિશેષરૂપે સહાયક નીવડે છે. ડાઈટલ ધનાર માનવીઓનાં ભોજનમાં મીઠાનું વિશેષ મહત્વ દોય છે, દહરોજથી બચવા માટે એ આવશ્યક છે કે ઉચિત ભોજન ઉચિત માત્રામાં કરવામાં આવે. વધુ ભોજન કરવાથી બચે અને આ કષ્ટવતને વાદ રાખે,

રહે નિરોગી ને કમ ખાય
જિજડે કામ ન, ને જમ ખાય

૬

સેવા અને કુટુંબાચ

સવાલ—સેવા કરવાનો સકળ કરનાર ન્યકિત્તે પોતાના કુટુંબ સાથે સબંધ તોડવા નેઈએ કે નહીં ?

ઉત્તર—કુટુંબનો સર્વ સંબંધ છોડી દેવો એ મને બગાળર લાગતું નથી. કુટુંબમાં આપણે કોનો સ્વાર્થ ન રાખવો એવી શક્તિ રાખતી જરૂરી છે. તેમના ઉપર ભારરૂપ ન થવું એ પણ સારું છે. પણ ને કુટુંબીઓ સ્વભાવે સારા હોય ને સ્નેહ રાખતા હોય છતાં તેમનો સંબંધ તોડવો એ સન્યાસ વિષેના ખોટા વિચારોનું પરિણામ છે. ધરબાર, કુટુંબ, સર્ગાવદાલા એ બધા સંબંધો દ્વારા માણસ પોતાના સમાજધર્મનું અને વિશ્વવાત્સલ્યનું ક્ષેત્ર વિકસાવે છે. કુટુંબની હદ છોડવાને પરિણામે સ્વભાવમાં કેટલીક ખામીઓ રહી જાય છે. હિંમત પણ ઓછી થઈ જાય છે, અમાનજમા કેમ વર્તવું નેઈએ તે સમજાતું નથી અને સમાજ વચ્ચે જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મૂંઝવણ થાય છે. પડોશીને પણ કેમ અને કયારે મદદ કરવી અથવા તેની શી રીતે ખબર રાખતી તથા સાથીઓ નેઈ કેમ મેળાપ રાખવો તેનું અજ્ઞાન રહે છે. કેટલાકમાં કંઈક અશી કાતર સ્વભાવ આવે છે, તેનું કારણ કુટુંબની હદનો અભાવ હોય છે. એ ખામી ખીનજીને સર્ગા કરીને પૂરી કરવાનું મન થતું હોય છે. અને એવી રીતે અપનાવનારા પૂરેપૂરા ન મળે ત્યારે જીવનમાં સદા ઊથ્થુ લાગે છે અને ઉદાસીનતા લાગે છે. સાતિ, કુટુંબ વગેરેનું અભિમાન ન હોવું એ જુદી વાત છે. સાતિનું લેખન કાઢી નાખવું એ એક વાત છે ને સર્ગાવદાલાને અવગણવાં એ બીજી વાત છે. માટે ભાઈઓ વગેરે સાથે સંબંધ રાખવો ઘટે એમ મને લાગ છે.

કિશોરલાલ ધ. મરાઠવાળા

લોહીના જાંચા દબાવવા રોગીઓનાં ભોજનમાં મીઠું એક મદત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. જનવરો પચના પ્રયોગો દ્વારા એ પત્રો મેળવાયો છે કે મીઠાનું વધુ સેવન કરવાથી લોહીના દબાવમાં શ્વેદ થાય છે. જે કેટલાયે માસ મીઠાનો ઉપયોગ ના કરાય તેા એમના લોહીના દબાવમાં કમી થાય છે. મીઠું બિલકુલ જ ના ખાવું એ સરસ કાર્ય નથી, સંબંધિત છે કે તમે ખાવામાં મીઠું બિલકુલ ના લો, પણ થોડીક દવાઓમાં મીઠું હોય ! આ રીતે તમારો પ્રયત્ન વ્યર્થ નીવડી શકે છે. જે તમે માત્ર અર્પો ગ્રામ મીઠું દરરોજ ભોજનમાં લેવા લાગશો તેા લોહીના દબાવમાં લગભગ ૫૦ ટકા ઘટાડો થશે. લોહીના દબાવની શ્વેદના નિદાન માટે હવે કેટલીક દવાઓ ઉપલબ્ધ છે, જેનાથી ભોજનમાં મીઠું ઓછું કર્યા વિના જ ઉચિત ચિકિત્સા કરાવી શકાય છે. પરંતુ જે ક્યારેક લોહીના જાંચા દબાવને કારણે કે કોઈ અન્ય કારણવશાત્ દરરોજનો દુઃખો થાય તેા ભોજનમાં મીઠાની માત્રા ઓછી લેવાનું લાભ-

પ્રદ છે આવા રોગી જે મીઠાનું વધુ માત્રામાં સેવન કરે તેા શરીરમાં મીઠાની સાથે પાણી બેથું થવા લાગશે અને પત્રે મોજા ચડી જશે.

આ રીતે આપણે નોંધ શપ્તાએ હોએ કે ભોજનને દરરોજ સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. ભોજનની માત્રા અને વિભિન્ન પદાર્થોના ઉપયોગનો સ્વાસ્થ્ય પર પ્રભાવ પડે છે. ભોજનમાં ચરબીયુક્ત પદાર્થોની અધિકતા દરરોજની ઉપત્તિમાં વિરોધરૂપે સહાયક નીવડે છે. ટાઈફોઇડ થનાર માનવીઓનાં ભોજનમાં મીઠાનું વિશેષ મદત્વ હોય છે. દરરોજથી બચવા માટે એ આવશ્યક છે કે ઉચિત ભોજન ઉચિત માત્રામાં કરવામાં આવે. વધુ ભોજન કરવાથી બચે અને આ કહેવતને વાદ રાખો,

રહે નિરોગી જે કમ ખાય
બિગડે કામ ન, જે યમ ખાય

૬

સેવા અને કુટુંબભાવ

સવાલ—સેવા કરવાનો સકલ કરનાર વ્યક્તિએ પોતાના કુટુંબ સાથે સંબંધ તોડવો જોઈએ કે નહીં ?

ઉત્તર—કુટુંબનો સર્વ સંબંધ છોડી દેવો એ અને યારાળર લાગતું નથી. કુટુંબમાં આપણે કનો સ્વાર્થ ન રાખવો એવી શ્રુતિ રાખવી જરૂરી છે. તેમના ઉપર લાભરૂપ ન થતું એ પણ સાચું છે. પણ જે કુટુંબીઓ સ્વભાવે સારા હોય ને રોગેક રાખતા હોય છતાં તેમનો સંબંધ તોડવો એ સન્યાસ વિષેના ખોટા વિચારોનું પરિણામ છે. ધરખાર, કુટુંબ, સર્ગાવદાના એ બધા સંબંધો દ્વારા માણસ પોતાના સમાજધર્મનું અને વિશ્વવાસત્વનું ક્ષેત્ર વિકસાવે છે. કુટુંબની હકે છોડવાને પરિણામે સ્વભાવમાં કેટલીક ખામીઓ રહી જાય છે. હિમ્મત પણ ઓછી થઈ જાય છે, અમાનમાં કેમ વર્તવું જોઈએ તે સમજાનું નથી અને સમાજ વચ્ચે જવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મૂંઝવણ થાય છે. પરાયીને પણ કેમ અને ક્યારે મદદ કરવી અથવા તેની શી રીતે ખબર રાખવી તથા સાચીઓ જોડે કેમ મેળાય રાખવો તેનું અજ્ઞાન રહે છે. કેટલાકમાં કંઈકે અશે કાતર સ્વભાવ આવે છે, તેનું કારણ કુટુંબની હકેના અભાવ હોય છે. એ ખામી બીજાઓને સર્ગા કરીને પૂરી કરવાનું મન થતું હોય છે. અને એવી રીતે અપનાવનારા પૂરેપૂરા ન મળે ત્યારે જીવનમાં સદા બેચેન લાગે છે અને ઉદાસીનતા લાગે છે. શાંતિ, કુટુંબ વગેરેનું અભિમાન ન હોવું એ જુદી વાત છે. શાંતિનું લેગવ કાઢી નાખવું એ એક વાત છે ને સર્ગાવદાક્ષિને અવગણવા એ બીજી વાત છે. માટે લાઈઓ વગેરે સાથે સંબંધ રાખવો ઘટે એમ મને લાગે છે.

કિશોરલાલ ધં. મરાઠવાળા

સારું, પ્રભુ તેની અરજ સ્વીકારે છે, ત્યારે તે શાંતિ-નિશ્ચિતમાં પણ પાછી પ્રજ્ઞિ શોધે છે। આમ પોતે વર્તે છે અને દોષ બતાવે છે વખતનો, સંજોગોનો કે ફરજોનો. આપણું પણ એવું ન થાય તેનાથી ચેતીએ. હવે તો જે સમય મળ્યો છે, તેના સદુપયોગ કરી લઈએ. આપણી દરેક પ્રજ્ઞિ-નિશ્ચિત પ્રયત્નિર્મિત છે અને તે દરેક ક્રિયામાં આપણે પ્રવૃત્તાનાં દર્શન કરતા રહીએ.

આપણે અને પ્રભુ જુદા છીએ, ત્યાંથી આપણા વિચારનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે. એટલે પ્રભુને આપણી મરજ પ્રમાણે નાચ નચાવવાનો ઓરિયો આપણા મનમાં રહ્યો છે. આપણે ઈચ્છીએ તેમ જ થવું નોઈએ. ચોરી કરવાની ઈચ્છા થાય, સુખી થવાની અને કોઈને સુખી કરવાની ઈચ્છા થાય, કોઈને દુઃખી કરવાની ઈચ્છા થાય કે ખીજું કંઈ કાર્ય સાધવાની ઈચ્છા થાય; પણ ઈચ્છા થઈ કે તે પ્રમાણે તરત થવું જ નોઈએ—આ તમારી નહિ પણ સૌની મનોદશા હોય છે. આપણે સૌ ઈચ્છીએ છીએ કે ચોવીસે કલાક મનભાઈને આપણી મરજ પ્રમાણે જ શાંતિ અને સુખ મળતાં રહે. આવી આવી કંઈ વાસના અંતરમાં પડેલી છે. એ સૌતા છેડો ન આવે ત્યાં સુધી સાચી શાંતિ આવે ક્યાંથી? ઈશ્વરાધીન થવાની વાતો તો મોટે બોલ્યા કરીએ છીએ, પણ મનમાં તો ઈશ્વરને આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે નચાવવાની લાવના રહી હોય છે। એથી બ્યાં સુધી મનના કલા પ્રમાણે થાય ત્યા સુધી શાંતિ લાગે છે; પણ ન થાય તો તો ‘રઘુજ થડેના થડે જ રહે ને!’ આપણે જેમ વધારે વાંચીએ તેમ વધારે પાગલ થઈએ છીએ. આપણે વાંચીએ છીએ ઘણું, પણ તેને પચાવતા નથી. આખી ગીતા મોટે ન આવડે તો ફિકર નહિ પણ ફક્ત એક બે શ્લોક આચરણમાં બિરે તો પણ જાહે છે. આપણે શું કરવું નોઈએ એ પ્રશ્ન સાચો છે, પણ લોકોએ શું કરવું નોઈએ, એ પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવાનો ભાર માથે રાખવો ઠીક નથી.

આપણે દુઃખી થઈએ તેથી કંઈ લોકો આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે કરવામાં રસ નથી લેવાના; કેમ કે જેમને જે રસ ગમે છે તે રસ તેઓ લઈ રહ્યા છે. કેટલાકને સંગીતમાં રસ હોય છે, તો કેટલાકને જ્યોતિષમાં રસ હોય છે; કેટલાકને હસ્તરેખા જોવામાં, પદ્યવનન બનવામાં, શરીરને પપાલ્યા કરવામાં, નાટક-

સિનેમા જોવામાં કે ખીજી મોજમજ કરવામાં રસ પડે છે, તો કેટલાકને કુદરતી દેખાવો જોવામાં રસ પડે છે; કેટલાકને સેવાકાર્યમાં રસ છે, તો કેટલાકને મસ્તરામની માફક કમણ કરવામાં રસ છે. સૌના રસ એકસરખા નથી હોતા, છતાં દરેકને કંઈ ને કંઈ રસ તો છે જ. જેમાં જેને રસ તેમાં તેને સુખ કે આનંદ જણાય છે. પણ આમાં સુખ કે આનંદથી ખરી શાંતિ નથી અને શાંતિ વિના ખરો આનંદ પણ આવે ક્યાંથી?

દરેક સ્થિતિમાં આનંદમાં રહેવું, જૂતકાળને જૂલી જવો, લવિષ્યતા વિચાર ન કરવો અને વર્તમાનકાળમાં પ્રભુ રાખે તેમ જ રહેવું એ (આનંદમાં રહેવાનો) ઉત્તમ રસ્તો છે. જે જૂતકાળનો વિચાર કરે છે, તે વર્તમાનકાળનો આનંદ ગુમાવે છે અને લવિષ્યતા આનંદ તો દૂર છે. આ રીતથી વિચાર કરે તો જૂત-લવિષ્યતા વિચાર કરનારો કદાપિ આનંદમાં રહેતો નથી અને જે વર્તમાનકાળમાં આનંદમાં રહે છે, તે જણે કાળના આનંદનો બોક્તા છે. આજે અને હમણા શું બની રહ્યું છે તેના જ વિચાર કરવા નોઈએ. શું થઈ ગયું ને શું થવાનું છે તેના વિચાર કરવા ઘટતા નથી. આ આનંદમાં રહેવાની ચાવી છે. આપ આનંદમાં રહેશો, ‘આપની’ મસ્તીમાં રહેશો. સંસારનો સ્વભાવ તો આપ જાણો છો. શરીર અને મનનો જે સ્વભાવ છે તે જ સંસારનો સ્વભાવ છે. જે પિડે તે બ્રહ્માડે.

માણસ આનંદમાં રહેવાથી જેટલા નવા વિચારો મોંથી શકે છે, તેટલું દુઃખના વિચારોથી તે આગળ વધતો નથી; માટે જેમ બની શકે તેમ આનંદમાં રહેવાનો માણસનો પ્રયત્ન હોવો નોઈએ. માણસને ઠંડી લાગે છે, તો તે તેને શમાવવા અગ્નિ શોધે છે પણ તે ધૂંધવાતા અગ્નિ પાસે ન બેસતાં લાડલ બળતા અગ્નિ પાસે બેસશે. આનંદસ્વરૂપ એ આપણો સહજ સ્વભાવ છે; પણ આપણને નાનપણથી કે જન્મજન્મથી દુઃખના વિચારો કરવાની રેવ પડી ગઈ છે અને એ રેવ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. રોજ કંઈસાથ છે, પણ અસાધ્ય તો નથી જ. રોગી પાસે કે દુઃખી પાસે રોગની કે દુઃખની વાતો કરીશું તો તેથી તેને સુખ થવાનું નથી, પણ આરોગ્ય કે આનંદની વાતો કરવાથી જ એ સૌની પ્રસન્ન થશે. ખરા આનંદમાં રહેવાના આ જ ઉપાયો છે.

સારુ. પ્રભુ તેની અરજ સ્વીકારે છે, ત્યારે તે શાંતિ-
નિશ્ચિત્તમાં પણ પાછી પ્રશંતિ શોધે છે। આમ પોતે
વર્તે છે અને દોષ ખતાવે છે વખતનો, સંજોગોનો કે
ફરજોનો આપણુ પણ એવું ન થાય તેનાથી ચેતીએ
હવે તો જે સમય મળ્યો છે, તેનો સદુપયોગ કરી લઈએ
આપણી દરેક પ્રશંતિ-નિશ્ચિત્ત પ્રભુનિર્મિત છે અને
તે દરેક ક્રિયામાં આપણે પ્રભુતાના દર્શન કરતા રહીએ

આપણે અને પ્રભુ બુદ્ધાઈએ, ત્યાંથી આપણા
વિચારનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે એટલે પ્રભુને આપણી
મરજ પ્રમાણે નાચ નચાવવાનો ઓરિયો આપણા
મનમાં રહ્યો છે આપણે ઈન્છાએ તેમ જ થકુ નેઈએ
ચોરી કરવાની ઈન્છા થાય, સુખી થવાની અને કોઈને
સુખી કરવાની ઈન્છા થાય, કોઈને દુખી કરવાની
ઈન્છા થાય કે ખીજું કઈ કાર્ય સાધવાની ઈન્છા
થાય પણ ઈન્છા થઈ કે તે પ્રમાણે તરત થકુ જ
નેઈએ-આ તમારી નહિ પણ સૌની મનોદશા હોય
છે આપણે સૌ ઈન્છાએ છીએ કે ચોવીસે કલાક
મનભાઈને આપણી મરજ પ્રમાણે જ શાંતિ અને
સુખ મળતા રહે આવી આવી કઈ વાસના અંતરમાં
પડેલી છે એ સૌનો છેડો ન આવે ત્યાં સુધી સાચી
શાંતિ આવે કયાંથી ? ઈશ્વરાધીન થવાની વાતો તો
મોટે બોલ્યા કરીએ છીએ, પણ મનમાં તો ઈશ્વરને
આપણી ઈન્છા પ્રમાણે નચાવવાની ભાવના રહી હોય
છે। એથી બધા સુધી મનના કલા પ્રમાણે થાય ત્યાં
સુધી શાંતિ લાગે છે પણ ન થાય તો તો ‘રઘુજી
યડેના થડે જ રહે ને !’ આપણે જેમ વધારે વચીએ
તેમ વધારે પાગલ થઈએ છીએ આપણે વાચીએ છીએ
ધણ, પણ તેને પચાવતા નથી આખી ગીતા મોટે ન
આવડે તો ફિર નહિ પણ ફક્ત એક બે શ્લોક આચરણ
માં ભીરે તો પણ બાંધે છે આપણે શું કરવું નેઈએ
એ પ્રશ્ન સાચો છે, પણ લોકોએ શું કરવું નેઈએ, એ
પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવાનો ભાર માથે રાખવો કીક નથી
આપણે દુખી થઈએ તેથી કઈ લોકો આપણી
ઈન્છા પ્રમાણે કરવામાં રસ નથી લેવાના, કેમ કે
જેમને જે રસ મળે છે તે રસ તેઓ લઈ રહ્યા છે
કેટલાકને સંગીતમાં રસ હોય છે, તો કેટલાકને જ્યોતિ
વમાં રસ હોય છે, કેટલાકને હસ્તરેખા જોવામાં,
પહેનવાન બનવામાં, શરીરને પાલ્યા કરવામાં, નાનક

સિનેમાં જોવામાં કે ખીજી મોજમજ કરવામાં રસ પડે
છે, તો કેટલાકને કુદરતી દેખાવો જોવામાં રસ પડે છે,
કેટલાકને સેવાકાર્યમાં રસ છે, તો કેટલાકને મસ્તરામની
માફક જમણ કરવામાં રસ છે સૌના રસ એકસરખા
નથી હોતા, છતાં દરેકને કઈ ને કઈ રસ તો છે જ
જેમાં જેને રસ તેમાં તેને સુખ કે આનંદ જણાય છે.
પણ આવા સુખ કે આનંદથી ખરી શાંતિ નથી અને
શાંતિ વિના ખરો આનંદ પણ આવે કયાંથી ?

દરેક મિતિમાં આનંદમાં રહેતું, ભૂતકાળને બૂધી
જવો, ભવિષ્યનો વિચાર ન કરવો અને વર્તમાનમગ્નમાં
પ્રભુ રાખે તેમ જ રહેતું એ (આનંદમાં રહેવાનો)
ઉત્તમ રસ્તો છે જે ભૂતકાળનો વિચાર કરે છે,
તે વર્તમાનકાળનો આનંદ ગુમાવે છે અને ભવિ
ષ્યનો આનંદ તો દૂર છે આ રીતથી વિચાર કર્યો
તો ભૂત-ભવિષ્યનો વિચાર કરનારો કદાચ આનંદમાં
રહેતો નથી અને જે વર્તમાનકાળમાં આનંદમાં રહે છે,
તે ગણે કાળના આનંદનો બોક્તા છે આને અને
હમણા શું બની રહ્યું છે તેના જ વિચાર કરવા
નેઈએ શું થઈ ગયું ને શું થવાનું છે તેના વિચાર
કરવા થતા નથી આ આનંદમાં રહેવાની ચાતી છે
આપ આનંદમાં રહેતો, ‘આપની’ મસ્તીમાં રહેશો
સંસારનો સ્વભાવ તો આપ જાણે છો શરીર અને
મનનો જે સ્વભાવ છે તે જ સંસારનો સ્વભાવ છે.
જે પિડે તે ખતાર ?

નાહસ આનંદમાં રહેવાથી જેટલા નવા
વિચારો ગોળી શકે છે, તેટલું દુખના વિચારથી તે
આગળ વધતો નથી માટે જેમ બની શકે તેમ આનંદમાં
રહેવાનો માણસનો પ્રયત્ન હોવો નેઈએ માણસને
કઠી લાગે છે, તો તે તેને શમાવવા અગ્નિ શોધે છે
પણ તે ધૂંધવાતા અગ્નિ પાસે ન બેસતા લાલક
બળતા અગ્નિ પાસે બેસશે આનંદસ્વરૂપ એ આપણો
સહેજ સ્વભાવ છે, પણ આપણને નાનપણથી કે
જન્મજન્મથી દુખના વિચારો કરવાની ટેવ પડી
ગઈ છે અને એ ટેવ ગભીર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે
રોજ કષ્ટસાધ્ય છે, પણ અસાધ્ય તો નથી જ રોગી
પાસે કે દુખી પાસે રોગની કે દુખની વાતો કરીશું
તો તેથી તેને સુખ થવાનું નથી, પણ આરોગ્ય કે
આનંદની વાતો કરવાથી જ એ સૌની પ્રસન્ન થશે.
ખરા આનંદમાં રહેવાના આ જ ઉપાયો છે

શેઠ અને મારા આશ્વર્થને પાર ન હતો મને થયું' ભારતની સંસ્કૃતિ આની આસપાસ ક્યાંક પડી હશે. આ મોટી મહેલાતોમાં તો એ નહિ હોય. પૈસાના અપયાથી ખદબદતા અને સત્તાના કેન્દ્રમાં સંગઠતા—જેને ખબરેય નથી કે પોતે સમગ્ર છે—માણુઓમાં તો એની સંભાવના પણ નથી જ.

પેલાએ પૈસા આપ્યા ત્યારે કાંઈક પવિત્ર કાર્ય ક્યાંતો સતોષ એના મુખ પર રમી રહ્યો હતો.

શેઠ કહ્યું, 'બીલ આપું ?'

જવાબ મળ્યો 'કાણુ વાંચે ? મેં' તો કાળા અક્ષર કુઠાડે માર્યા છે, અમે તો એમ માનીએ કે તમે સાંચા જ બાવ લ્યો, તમારેય ઉપર ભગવાન છે ને !'

અમારા મુખ પરના ભાવ વાંચવાની એનામાં તાકાત હોત તો એને વિશેષ વૃત્તિ ધાત પણ એ તો એની મસ્તીમાં હતો. આવ્યો હતો એ પ્રમાણે ડાવતો ડાલતો ચાલ્યો ગયો.

અવળાસવળી

મુંબઈની લોકલ ટર્ફન ચાલતી હતી અને એમાં અમારી વાતો એના કરતાં વધુ ફાસફાસ ચાલતી હતી. છાપાંએના સમાચાર પર ટીકા ટિપ્પણી થઈ રહી હતી રાજનીતિની વાત પૂરી થઈ એટલે સામાજિક સમાચાર પર અમે તુટી પડ્યા. આ અમારી રોજની રેવ હતી. નહિતર બેરીવલીથી મુંબઈના રસ્તો ફરેજ કેમ કાઢવો, અમારી જીભની સમસરો અવળા સવળી ચાલ્યા કરતી. છાપામાં સમાચાર હતા એક ટેક્સી ટુક સાથે અથડાઈને અને ટેક્સીનો એવો લોચો વળી ગયો કે બંને કાગળનો મોટો ડૂબો.

મેં કહ્યું 'ભયું' હશે તો વિમો ઉતરાન્યો હશે. સાવ ટાડું થઈ ગયું' હશે એટલે કાં તો હાથે કરીને અડાડી દીધી હશે. હતી એના કરતાં તો સારી આવશે. નહિતર શું સામે આવતી રહેને ન એઈ શકે ને જોયા પછી એક લખાવતાં કેટલી વાર ?'

પરમાનંદ કહે, 'ના, ના, એવું નહિ હોય. એ ભાડે ફેરવતો હશે. માલિક સાથે અગરો મથો હશે

અને આમ અડાડી દીધી હશે' મહેરો વળી બાકી જ ન રાખી 'અશુભક્રના પૈસા લીધા હોય તો પછી આમ એકવા પડે. કબજતબજ ભાવ લે તે દિ પૈસા વહાલાં લાગે પણ આવી રીતે અકસ્માત થાય ત્યારે આડું' લાગે.' બસુ કહે, 'બહુ ચડી વાગ્યા છે. બેસના વર્ષે' કે એવા તહેવારે કેટલા બધાં પૈસા લે છે ને આપણે ગરજના માર્યા આપીએ છીએ. એ બધાં આવા પ્રસંગે ખંખેરવા પડે છે'

આમ એક પછી એકે બોલવા માંડ્યું. બધાં જ બંને ચિત્તચુપતા ચાજમાં હોય તે પ્રમાણે સીરે રીધો ચુકાદો આપતા હતા.

પરમાનંદ ફરી કહ્યું, 'કાઈ અમળ્યો માણસ છે એય ખબર પડે એટલે ભાવ વધારી ને જ વાત કરે. જવાનું સ્થળ નજીકમાં હોય તો પણ એક બે ચક્કર મારીને બે મિનિટને બદલે દવ મિનિટ કરી પહોંચાડે.'

એક ખૂણે એક માણસ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. માણસ રીધો—સાદો લાગ્યો. કહે ! 'તમે સાંભળો તો એક વાત કહું','

'કહેા'

'આ ટેક્સી ફાઈવરની કંપની એવી નથી. ગાડી પોતાની હતી'.

'પોતાની કે પારખી હવે લોતો મળે છે એટલે માણસ મને તેમ જવા દે છે.' બસુએ ચર્ચામાં અંત્યાલ્લુ.

પરમાનંદ કહે 'સાંભળ, વચમાં બોલીશ મા. આપણને એ વિષે માહિતી મળે છે. આમ વાકયે વાકયે તપે ટીકા કર્યા કરે તો બાઈ વાત કઈ રીતે કરે ?'

'તમારો બેય જીવનની વાત સાચી છે' કહી પેલા બાઈએ મૂળ વાત પર આવતાં ઠસતાં ઠસતાં ચલાવ્યું, 'એ બાઈએ લોન લીધી હતી ને થોડા પૈસા બેરના ધરેણાં ગીરા મૂકીને ઉપાડ્યા હતા એમાં લોનના પૈસા બરાઈ ગયા હતા ને બેરીના

શેઠ અને મારા આશ્વત્થેના પાર ન હતો મને થયું ભારતની સંસ્કૃતિ આની આસપાસ ક્યાંક પડી હશે. આ મોટી મહેલાતોમાં તો એ નહિ હોય, પૈસાના અપવાદથી ખદબદતા અને સત્તાના દેન્સરમાં સળહતા —જેને ખજારેય નથી કે પોતે સળહે છે—માણુઓમાં તો એની સંભાવના પણ નથી જ.

પેલાએ પૈસા આપ્યા ત્યારે કાંઈક પવિત્ર કાર્ય થયેલા સતોષ એના મુખ પર રમી રહ્યો હતો.

શેઠ કહ્યું, ‘બીલ આપું ?’

જવાબ મળ્યો ‘કાણે વાંચે ? મેં તો કાળા અક્ષર કુઠાડે માર્યા છે, અમે તો એમ માનીએ કે તમે સાચા જ ભાવ લ્યો. તમારેય ઉપર ભગવાન છે ને !’

અમારા મુખ પરના ભાવ વાંચવાની એનામાં તાકાત હોત તો એને વિશેષ તૃપ્તિ થાત પણ એ તો એની મસ્તીમાં હતો. આવ્યો હતો એ પ્રમાણે આવતો હોલનો ચાલ્યો ગયો.

અવળાસવળી

મુંબઈની લોકલ ટ્રેઈન ચાલતી હતી અને એમાં અમારી વાતો એના કરતાં વધુ ફાસફાસ ચાલતી હતી. છાપાંઓના સમાચાર પર ટીકા ટિપ્પણી થઈ રહી હતી રાજનીતિની વાત પૂરી થઈ એટલે સામાજિક સમાચાર પર અમે તુટી પડ્યા. આ અમારી રોજની ટેવ હતી. નહિતર બેરીવલીથી મુંબઈના રસ્તો દરરોજ કેમ કાઢવો, અમારી જીભની સમશેર અવળા સવળી ચાલ્યા કરતી. છાપામાં સમાચાર હતા એક ટેકરી ટૂક સાથે અથડાઈને અને ટેકસિનો એવો હોયો વળી ગયો કે જાણે કાળજીનો મોટો ડૂબો.

મેં કહ્યું ‘લાખુ’ હશે તો વીમે ઉતરાવ્યો હશે. સાવ ટાડું થઈ ગયું હશે એટલે કાં તો હાથે કરીને અડાડી દીધી હશે. હતી એના કરતાં તો સારી આવશે. નહિતર શું સામે આવતી હકને ન જોઈ શકે ને જોયા પછી બ્રેક લખાવતાં કેટલી વાર ?’

પરમાનંદ કહે, ‘ના, ના, એવું નહિ હોય. એ ભાડે ફેરવતો હશે. માથે સાથે અગ્રેડ મયો હશે

અને આમ અડાડી દીધી હશે’ મહેરો વળી બાકી જ ન રાખી ‘અણુકકના પૈસા લીધા હોય તો પછી આમ એકના પડે. કબવતળલ ભાવ લે તે દિ પૈસા વ્હાણાં લાગે પણ આવી રીતે અકસ્માત થાય ત્યારે આકરું લાગે.’ બચુ કહે, ‘બહુ ચડી વાગ્યા છે. બેસના વર્ષે’ કે એવા તહેવારે કેટલા બધાં પૈસા લે છે ને આપણે ગરજના માર્યા આપીએ છીએ. એ બધાં આવા પ્રસંગે ખંખેરવા પડે છે’

આમ એક પછી એક બોલવા માંડ્યું. બધાં જ જાણે ચિત્રગુપ્તના ચાર્જમાં હોય તે પ્રમાણે સીધે રીધો ચુકાદો આપતા હતા.

પરમાનંદ ફરી કહ્યું, ‘કાઈ અનવરો માણસ છે એવ ખબર પડે એટલે ભાવ વધારી ને જ વાત કરે. જવાનું સ્થળ નજીકમાં હોય તો પણ એક બે ચક્કર મારીને બે મિનિટને બદલે દસ મિનિટ કરી પહોંચાડે.’

એક ખૂણે એક માણસ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. માણસ રીધો—સાદો લાગ્યો. કહે ! ‘તમે સાંભળો તો એક વાત કહું,’

‘કહો’

‘આ ટેકસી ફાઈવરની કથની એની નથી, ગાડી પોતાની હતી’.

‘પોતાની કે પારખી હવે હોતો મળે છે એટલે માણસ મને તેમ જવા દે છે.’ બચુએ ચર્ચામાં અંતરાધ્ય.

પરમાનંદ કહે ‘સાંભળ, વચ્ચમાં બોલીશ મા. આપણને એ વિષે માહિતી મળે છે. આમ વાક્યે વાક્યે તપે ટીકા કર્યા કરે તો ભાઈ વાત કઈ રીતે કરે ?’

‘તમારો બેય જણાની વાત સાચી છે’ કહી પેલા ભાઈએ મૂળ વાત પર આવતાં હસતાં હસતાં ચલાવ્યું, ‘એ ભાઈએ લોન લીધી હતી ને થોડા પૈસા બેરના ધરેણાં ગીરો મૂકીને ઉપાડ્યા હતા એમાં લોનના પૈસા બરાઈ ગયા હતા ને બેરીના

વાત રહે છે. હું ચામડાનો કોસ તૌયાર કરું છું. હજી પૂરો તૌયાર થાય તે પહેલાં તમે દેકારો કરવા માંડ્યો, પાણી નથી આવતું, પાણી નથી આવતું.’

‘દાસકાકા, આ બધું મને જમતું નથી. તમારે કોસ વાપરવો જ નથી. તો પછી શા માટે તૌયાર કરવો ?’

‘હરિભાઈ, સાવ એવું નથી. વાપરવો જ શરૂ કર્યો છે.’

‘આ ચોપડાનો સેટ લઈને હું જીવાનોમા વહેંચું છું.’

‘દાસકાકા, એ તો તમે ભારે કરો. મફત મળે એ કોઈ વાંચતું નથી.’

‘મેં સાવ એવું કહ્યું નથી. ગમે તે વિદ્યાર્થી મારો પાસેથી ચોપડી મફત લઈ જાય. પછર દિવસ પછી એનો પ્રકરણ વાર સાર લખી લાવે તો જ એને ભેટ લખી આપું. નહિતર એણે એ ચોપડી પાછી દેવાની.’

‘આ ખોટો કંપો છે.’

‘સમજો તો નફો છે—બહોળા નફો.’

હું તો દલીલ કરવા ખાતર સવાલ જવાબ કરતો હતો. પણ દાસકાકાએ પોતાનું કામ થડું કરી દીધું હતું. મારા વીસ વર્ષના છોકરાને મેં પહેલીવાર સિનેમા સિવાય કોઈ ઈતરવાચન કરતો નોંધ્યો. એ વિવેકાનંદની વાત કરતા ધરતો ન હતો.

મેં એને કહ્યું, ‘આવા કેટલાય મહાત્માઓ થઈ ગયા.’

‘એમાંથી એનો બધો ખ્યાલ આવે છે.’ જવાબ મળ્યો. દાસકાકાએ વારસો તો શોધ્યો હતો પણ તરત વારસદાર શોધવામાં પણ ભારે ચીવટ રાખે છે.

કેલાકાર

ઈન્સાઈમ ચાચા વિના અમારી નાટક કંપનીની કંપના જ અમને ન આવે. ચાચા કોઈ દિગ્દર્શક કે

માલિક ન હતા. પણ ચાચા આ બધાના ઉક્રો ભોગવતા. ચાચા ખોલે પછી કોઈને એથી વિરુદ્ધ મોજવાની તાકાત નહિ કારણ કે કાકાને પૈસો કે પ્રતિષ્ઠા વગર આ ન હતા. કાકામાં એક ગજબનો ગુણ. અનુકરણ એ ગજબ કરી શકે. અમારે ત્યાં રામલો નાટકમાં ગોરની ભૂમિકા ભજવે. બે શ્લોક એણે બરાબર પાકા કરેલા. એકવાર એ ગેરહાજર. આમ તો એ નાનું કામ પણ એના વિના શ્લોક કાણ ખોલે ? અમે જરા મુઝાયા. કોકે મસ્કરી કરવા ખાતર ચાચાને કહ્યું, ‘ચાચા, આજ તમે ગોર થઈ જવ.’

ચાચા કહે, ‘કોઈ મને શીખવાડે તો તૌયાર થઈ જઈ’ પછી શું ‘અમથું’ તે કહે ‘ગોર થઈય, જવ,’ અમને પછી ખબર પડી કે ચાચા બે માર્દવ ચાલી એક શાસ્ત્રી પામેથી શ્લોક શીખી લાવ્યા પણ તે દિવસે ચાચાએ ગજ રાખ્યો. એમને એળખતા હતા એ લોકોએ તો નાટક પૂરું થયું કે તરત જ રગમય પર આવીને કહ્યું, ‘ચાચા, તમે કમાલ કરી.’

ઈન્સાઈમ ચાચાએ કંઈક કંપનીઓ બદલાવી નાખી હતી પણ બધેય એમની મેવા અર્ને સુવાસ આવી ને આવી ઉજ્જવળ. એકવાર મેં પૂછ્યું ‘ચાચા, તમે ધીરો બનેલા ખરા ?’ ચાચા કહે, ‘મારો એક જમાનો હતો. એકવાર ધીરો તો બનેલો પણ એકને એક નાટકમાં વિલન (ખવનાયક) પણ બનેલો.’

મેં કહ્યું, ‘ચાચા, હવે તમે ગપ્પાં મારવા માડ્યા. નાટકમાં ધીરોને વિલન ક્યાંક તો બેગ્રા થતા હોય ને ? તમે તો ટાઢા પોરની હાંકવા માંડી.’

ચાચા કહે, ‘મારે અત્યારે ક્યાં તમારો પાસેથી સર્ટિફિકેટ બોઈવું હતું તે હું ગપ્પાં હાંકું. તે દિવસે કમાલની બનેલી એવા દિવસો તો પ્રભુ દેખાડે નહિ.’

મેં કહ્યું ‘ચાચા, એવડી વળી કંઈ વાત બની ગયેલી.’

‘સીતાસ્વયંવરનું નાટક ચાલે. ધીરોને ટાઈફીડ થયેલો એટલે હું એવું કામ કરું પણ એજ દિવસે અમને ખબર પડી કે વિવનનું કામ કરતા માસ્ટર સુરતીને ગણમાં ગાઠ નીકળી છે. સુરતી મારો ખાસ

વાત રહે છે. હું ચામડાનો ડાસ તૌયાર કરું છું. હજુ પૂરો તૌયાર થાય તે પહેલાં તમે દેકારો કરવા માંડ્યો, પાણી નથી આવતું, પાણી નથી આવતું.’

‘દાસકાકા, આ બધું મને પ્રમતુ નથી. તમારે ડાસ વાપરવો જ નથી. તો પછી શા માટે તૌયાર કરવો ?’

‘હરિભાઈ, સાવ એવું નથી. વાપરવો થ શરૂ કર્યો છે.’

‘આ ચોપડાનો સેટ લઈને હું જીવાનોમા વહેંચું છું’

‘દાસકાકા, એ તો તમે ભારે કરી. મફત મળે એ કોઈ વાંચતું નથી.’

‘મે સાવ એવું કયું નથી. ગમે તે વિદ્યાર્થી મારી પાસેથી ચોપડી મફત લઈ જાય. પછર દિવસ પછી એનો પ્રકરણ વાર સાર લખી લાવે તો જ એને સેટ લખી આપું. નહિતર એણે એ ચોપડી પાછી દેવાની.’

‘આ ખોટનો ધંધો છે’.

‘સમજો તો નફાનો છે-બહેળા નફાનો’.

હું તો દહીય કરવા ખાતર સવાલ જવાબ કરતો હતો. પણ દાસકાકાએ પોતાનું કામ શરૂ કરી દીધું હતું. મારા વીસ વર્ષના છેકરને મે પહેલીવાર સિતેમા સિવાય કોઈ ઈતરવાચન કરતો જોયો. એ વિવેકાનંદની વાત કરતા ધરાતો ન હતો.

મે એને કહ્યું, ‘આવા કેટલાય મહાત્માઓ થઈ ગયા.’

‘એમાંથી એના બધા ખ્યાલ આવે છે.’ જવાબ મળ્યો. દાસકાકાએ વારસો તો શોધ્યો હતો પણ તરત વારસદાર શોધવામાં પણ ભારે ચીવટ રાખે છે.

કલાકાર

ઈસાહીમ ચાચા વિના અમારી નાટક કંપનીની કંપના જ અમને ન આવે. ચાચા કોઈ દિગ્દર્શક કે

માલિક ન હતા. પરંતુ ચાચા આ બધાના હક્કો ભોગવતા. ચાચા બોલે પછી કોઈને એથી વિરુદ્ધ બોલવાની તાકાત નહિ કારણ કે કાકાને પૈસો કે પ્રતિષ્ઠા વગર આ ન હતા. કાકામાં એક ગજબનો ગુણ. અનુકરણ એ ગજબ કરી શકે. અમારે ત્યાં રામલો નાટકોમાં ગોરની ભૂમિકા ભજવે. બે શ્લોક એણે બરાબર પાકા કરેલા. એકવાર એ ગેરહાજર. આમ તો એ નાનું કામ પણ એના વિના શ્લોક કોણ બોલે ? અમે જરા મુઝાયા. કોકે મસ્કરી કરવા ખાતર ચાચાને કહ્યું, ‘ચાચા, આજ તમે ગોર થઈ જાવ.’

ચાચા કહે, ‘કોઈ મને શીખવાડે તો તૌયાર થઈ જઈ’ પછી ‘નું નામ’ તે કહે ‘ગોર થઈથ, જાવ,’ અમને પછી ખબર પડી કે ચાચા બે માઈન ચાલી એક શાસ્ત્રી પાસેથી શ્લોક શીખી લાવ્યા પણ તે દિવસે ચાચાએ ગજ રાખ્યો. એમને એજાબતા હતા એ લોકોએ તો નાટક પૂરું થયું કે તરત જ રંગમચ પર આવીને કહ્યું, ‘ચાચા, તમે કમાલ કરી.’

ઈસાહીમ ચાચાએ કઈક કંપનીઓ બદલાવી નાખી હતી પણ બધે એમની મેવા અને સુવાસ આવી ને આવી ઉજાજવા. એકવાર મે પૂછ્યું ‘ચાચા, તમે હીરો બનેલા ખરા ?’ ચાચા કહે, ‘મારો એક જમાનો હતો. એકવાર હીરો તો બનેલો પણ એકને એક નાટકમાં વિલન (ખવનાયક) પણ બનેલો’

મે કહ્યું, ‘ચાચા, હવે તમે ગાંધી મારવા માડ્યા. નાટકમા હીરોને વિલન ક્યાંક તો ભેગા થતા હોય ને ! તમે તો દાદા પોરની હાંકવા માંડી’.

ચાચા કહે, ‘મારે અત્યારે ક્યાં તમારી પાસેથી સર્ટિફિકેટ બેઈનું હતું તે હું ગાંધી હાંકું. તે દિવસે કમાલની બનેલી એવા દિવસો તો પ્રભુ દેખાડે નહિ’.

મે કહ્યું ‘ચાચા, એવડી વળી કઈ વાત બની ગયેલી’

‘સીતાસ્વયંવરનું નાટક ચાલે. હીરોને ટાઈફીડ ચેલેલો એટલે હું એનું કામ કરું’ પણ એજ દિવસે અમને ખબર પડી કે વિલનનું કામ કરતા મારાટર સરનીને ગાંધીમાં ગાંધી નીકળી છે. સુરતી મારો ખાસ

મુલાકાતે આવી ગયા તે સારું થયું. ભારત-સોવિયેટ વચ્ચેના કરારોથી આપણા અર્થતંત્રને ભાગી પડતું અટકાવવાની જે વિચારણા આવી રહી છે તેને નહીં પણ મળે, કોણ મિત્ર સાથે અને કોણ અપ્રમિત તે અભાવિયા નક્કી થતું નથી. અમેરિકાને આપણે તારણદાર માનતા હતા પરંતુ પાકિસ્તાન સાથેના એ સુદ્ધ વખતે તેમ જ કાશ્મિર પ્રશ્ને તેણે ભારતની જે અવગણના કરી તેમ જ બાગડોર દેશની કટોકટી વખતે આપણી આમણા કયાં તેનાથી આ દોસ્તાની ગાઢ હીની પડી ગઈ. છેલ્લા આઈઝનહોવરના વખતથી પાકિસ્તાનને શરૂઆતથી આપણી સામજીક સાલતી હતી. સ્વ. નહેરુજીએ તો એકવાર જુએ અર્ધને અમેરિકન પ્રમુખે ભારતને પણ શરૂઆતથી આપણી વાત કરી તેની આટકણી કાઢી હતી. પરંતુ તેમના પુત્રો ઈન્દિરાજી વધુ દ્વંદ્વ અને શાણા નીતિ અને બાગડોરના વખતે સામજીક લોકોની રજિસ્ટ્રાર-ભારત સમિતિ દ્વારા કરીને અમેરિકાને એની લપકાક મારી લીધી કે નિકસત સાથે પણ દિડમૂઠ બની ગયા રખીતી રીતે જ ભારતના ઈતિહાસની એક નાજુક પળે ધરખાલેલી મેનીના પાંચ સુદ્ધ કરવાની તક રજિસ્ટ્રાર જુએ તેનું મૂળ તે ન હતું. એશિયાના ભારતનું મહત્વ તેણે નીરખી લીધું. હવે પછી જે કાંઈ બની જાય છે તે મહત્વતાઓની પોતાની મહે રજાઓના પરિપાકરૂપે બની રજી છે સવાન એ છે કે આપણે આ મેનીના સાબ કેવો અને કેટલો લઈ શકીએ છીએ. પાકિસ્તાન જે રીતે ચીન અને અમે રિકા બન્ને પાસેથી ધાર્યું કરાવી શકે છે તેવી રીતે સોવિયેટ સાથેના કરારોમાંથી આપણા હિતની વાત ખીમ રાષ્ટ્રો પાસેથી પણ લેતા આવકની નેઈએ થી એકત્રિત ભારતના અર્થતંત્રને હસવાનો રેકર્ડ તોડે તે તો આપણી મૂખર્ષિ પ્રત્યે પણ હોઈ શકે ?

જે મનુષ્ય રાત-દિવસ પોતાને ભાગ્યહીન અને નિર્બળ માને છે તેનાથી કોઈપણ મહત્વનું કાર્ય થતું નથી. જે મનુષ્ય રાત-દિવસ પોતાને હીન અને નિર્બળ માને છે તેણે જ-હીન અને હુબળા-મર્દ બન્યો છે. જો તમે નિરંતર શક્તિની લાવના કરશો તો તમારા હૃદયમાંથી તે શક્તિએ જાગ્યો થશે, વિકાસ પામશે અને તમારા દ્વારા મહાન કાર્ય સાધ્ય થશે, પણ જો તમે એક ક્ષણ પણ એવો વિચાર કરશો કે, 'હું ઘણું છું', 'હીન છું.' તો તમે 'ઘણું' અને 'હીન' જ થઈ જશો એ નક્કી માનજો.

દ્વિયામણ

મુંબઈ સમાચારે તેના એક અભ્યેષમાં એવી દીકા કરી છે કે ધરના હોઠગા ધરી ચાલતા હોય ત્યારે ઉપાધાને શીદ આપે. ખવડારેના નેઈએ ? આમ નેઈએ તો વાત માત્ર સાચી છે. પરંતુ અમારા અખ-ભાગી જિગદારે સરકારને ઉદેહીને અને તેમાંથી ભારત માત્રી ખાડતી અને કળ-કૃષાદિની થતી નિકાસના સદર્ભમાં કણુ તેથી તેનું મહત્વ વધી જાય છે. આપણા અર્થશક્તિઓ કહે છે કે જે પેટ પાટા બાધીને પણ નિકામ કરે મહારા દુષ્કાળ જ ખાડ નથી મળતી એનું નથી-ભાગતના બધા ગરબોમાં ખાંડના કાળા બજાર ચાલે છે. અને દોઢ લાખ ટન ખાંડની નિકાસ કરી તેમાં પોટુ શુ છે તેવી જ રીતે સરકારને, કળ, કળા ઈત્યાદિની નિકાસ એટલા માટે કળ છે કે તેના ઉત્પાદકને લાભ વધુ મળે. મી અનેનો લાભ કીલોના ૧૦ રૂપિયા હોય તો ખેડૂતને મગફળની ખેતીમાં રસ રહેવાનો. બાગડોરના રૂ. ૪૦ અને ઘઉંના રૂ. ૫૦ ટોા તો જ વાતેતર હેજની જગીનમાં વધારો થાય. ખાંડના લાભ જો જિયા હોય તો જ દોરકીનો વાક વધુ જિતરે. એટલે વારતવમાં લાવની સપાટી જિતી રાખીને જ સરકાર સમૃદ્ધિ વધારવા માગે છે. તેના જીવનો જાગતો નીમ વેતન પચનો અકેનાય જિતરે કરા પડી નયુ નયુ વાર મોધવારી બજારમાં વધારો સરકારે નહરે કર્યો છે અનેત લાવની સપાટી નીચી લાવવા તેમજ લાવેને કાચુમાં લેવાની વાત એટલાજ જોરોતરથી કરવામાં આવે છે. પરંતુ સૌથી મોટો અને અગવડનો મુદ્દો એ છે લાવવાની કઈ તેમજ નક્કી કરેલા લાવે જેના હોવા નેઈએ તે નિર્બળ લેવાનું હજુ બાધી છે અને પદ હજાર કરોડની પાચમાં એજના પૂર્ણ થયે તે બાજબ વિચારણા ત્યા સુધી 'મુંબઈ સમાચાર' આમોશી રાખે.

શ્રેષ્ઠ ડૉક્ટરી ચાલુ]

ચુલાકાલે આવી ગયા તે સારું થયું. ભારત-સોવિયેટ વચ્ચેના કરારોથી આપણા અર્થતંત્રને ભારી પડતું અટકાવવાની જે વિચારણાઓ ચાલી રહી છે તેને નહું બળ મળશે. કોણ મિત્ર સંગે અને કોણ ખરાબ તે અગાઉથી નક્કી થતું નથી. અમેરિકાને આપણે તારણદ્વાર ચાલતા હતા પરંતુ પાકિસ્તાન સાથેના એ યુદ્ધ વખતે તેમ જ કાશ્મિર પ્રશ્ને તેણે ભારતની જે આવશ્યકતા કરી તેમ જ બાગદાદ દેશની કરોડની વખતે આખરી ચામગીરી કર્યા તેનાથી આ દેશની નીચી ધીની પડી ગઈ. છેક આઈઝન હોવરના વખતથી પાકિસ્તાનને શસ્ત્રો આપવાની બાબતમાં લમણગાળીક ચાલતી હતી. સ્વ. નહેરુજીએ તો એકરાર ગ્રામ્યે કર્યો અમેરિકન પ્રમુખે ભારતને પણ શસ્ત્રો આપવાની વાત કરી તેની ઝાટકણી કાઢી હતી. પરંતુ તેમના પુત્રી ઈન્દિરાજી વધુ સ્વસ્થ અને શાણા નીતકયા અને બાગદાદેશ વખતે લાગણીવેડા છોડીને રશિયા-ભારત સંધિ કરાર કરીને અમેરિકાને એવી લપકાક મારી દીધી કે નિકસન સાહેબ પણ હિંમતુદ બની ગયા દેખાતી રીતે જ ભારતના ઈતિહાસની એક નાજુક ખોળે ધરખાણેલાં મૈત્રીના પોરા સુદૃઢ કરવાની તક રશિયા ગુમાવે તેનું મૂખ્ય તે ન હતું. એશિયામાં ભારતનું મહત્વ તેણે નીરંખી લીધું. દવે પછી જે કાઈ બની ગયું છે તે મહાસત્તાઓની પેનાના મહે ચાઓના પરિપાકરૂપે બની રહ્યું છે સવાન એ છે કે આપણે આ મૈત્રીના લાભ કેવા અને કેટલા લઈ શકીએ છીએ. પાકિસ્તાન જે રીતે ચીન અને અમેરિકા બન્ને પામેથી ધાર્યું કરાવી શકે છે તેવી રીતે સોવિયેટ સાથેના કરારોમાંથી આપણા હિતની વાત ખીન રાષ્ટ્રો પામેથી પણ લેતા આવડવી નેઈએ શી એકનેવ ભારતમાં આવીને ઉસવાને રેકર્ડ તોડે તે તો આપણી મૂખર્ષિ ત્રલે પણ હોઈ શકે.

દૂરંદિયામયુ

મુંબઈ સમાચારે તેના એક અધિવેશમાં એવી ટીકા કરી છે કે કપના ટોકા ધંદી ચાલતા હોય ત્યારે ઉપાધાને શીદ આટા ખવડાવેા નેઈએ ? આમ નેઈએ તો વાત આપ સાચી છે. પરંતુ અમારા અધ્ય-બાગી ગિરાદરે સરકારને ઉદ્દેશીને અને તેમણે ભારત માવી ખાલની અને ફળ-ફલાહિની થતી નિકાસના સદર્ભમાં કદુ તેથી તેનું મહત્વ વધી ગયું છે. આપણા અર્થશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે જે પેટ પાટા બાધીને પણ નિકામ કરેા મદારા દુધા જ ખાડ તથી મળતી એનું નથી-ભાગતના બધા ગબોમાં ખાંડના કાળા બગર ચાલે છે. અને દોઢ લાખ ટન ખાડની નિકાસ કરી તેમાં બોલુ શુ છે? તેવી જ રીતે સરકારના, કેરી, કળા ઈત્યાદિની નિકાસ એટલા માટે કરાય છે કે તેના ઉત્પાદકોને ભાર વધુ મળે. બી ગેનેનના લાવ કીસેના ૧૦ રૂપિયા હોય તો ખેડૂતને મગફળની બેતીમાં રસ રહેવાનેા બજારના રા ૨૦ અને લઈ ના રા. ૧૦ દેાન તો જ વાવેતર હેળળની બચીનમાં વધારે થાય. ખાડના લાવ ને બિચા હોય તો જ શેરડીના પાક વધુ બેતરે. એટલે વાસ્તવમાં લાવની સપાટી જિંબી રાખીને જ સરકાર સમૃદ્ધિ વધારવા માગે છે. તેના જીવતા બગાડે નીન વેતન પચેના એકવાય જાહેર કરી પરી નવું જીવ વાર મોથવારી બથ્થામાં વધારે સરકારે જાહેર કર્યું છે અનમત લાવની સપાટી નીચી લાવવા તેમજ લાવેને કાચુમાં લેવાની વાત એટનાજ નેરોરોચી કરવામાં આવે છે. પરંતુ સોથી મોટા અને અગત્યના સુદો એ છે લાવસપાટી કઈ તેમજ નક્કી કરેલા લાવેા કેમ લેવા નેઈએ તે નિર્ણય લેવાનું હજુ બાકી છે અને ૧૬ ડગર કરોડની પાચબો યોજના પૂર્ણ થયે તે બાજબ વિચારાય. ત્યાં સુધી 'મુંબઈ સમાચાર' ખાલેશી રાખે.

જે મુખ્ય રાત-દિવસ પોતાને લાગ્યેડીન અને નિર્બળ માને છે તેનાથી કોઈપણ મહત્વનું કાર્ય થતું નથી. જે મુખ્ય રાત-દિવસ પોતાને હીન અને નિર્બળ માને છે તેવો જ-હીન અને દુર્બળ-થઈ જાય છે. ને તમે નિરતર શક્તિની લાવના કરશો તો તમારા હૃદયમાંથી તે શક્તિઓ જાગત થશે, વિકાસ પામશે અને તમારા હારા મહાન કાર્ય સાધ્ય થશે, પણ ને તમે એક ક્ષણ પણ એવો વિચાર કરો કે, 'હું મુજબ છું', હીન છું.' તો તમે 'મુજબ' અને 'હીન' જ થઈ જશો એ નક્કી માનજો.

—સ્વામી વિવેકાનંદ

વિનોબાજીનો વાર્તાવાચ એક અમૂલ્ય પ્રદાન બની રહે છે. વિચારમૂલક સામગ્રી પીરસવામાં સાધના ઉમેશમાં અગ્રણી રહ્યું છે, અને એક વિચારપત્ર તરીકે ગુજરાતના છુદ્ધિજીઓ 'આધા'ને અનિવાર્ય બને છે કેમકે આજના પ્રવાહી રાજકીય વાતાવરણમાં સ્પષ્ટ દિશા મીધે એવા કાઈ ટેકાવત્તી શોધમાં ભારતનો માનવી છે ત્યારે 'સાધના'નું પ્રદાન લાક્ષણિક બની રહે છે.

‘પથિક’ દીપોત્સવી

તાંત્રી શ્રી માનસંગજી બારડ
પ્રેમ દરવાજા બહાર, અમદાવાદ ૨
પાના ૧૪૪ કિં. રા. અદી

લલિત સાહિત્યને બાદ કરતા, પુરાતત્વ, તત્વ
ગાન, સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, શિલ્પશાસ્ત્ર, ચિત્રકલા,
રાજકારણ તેમજ ઇતર વિચારપત્ર તરીકે ‘પથિક’નું
સ્થાન શિષ્ટ માસિકાની હરોળમાં છે. ધારણ એવી છે
કે છુદ્ધિપ્રકાશ, સંસ્કૃતિ જેવા માસિકાની પેઠે ‘પથિક’

આગળ જતાં એક સ્પષ્ટ દિશામાં અથવા કહેા ઇતિહાસ,
પુરાતત્વ અને સંરોધનનું મુખેપન બની રહેશે. કચ્છમાં
ઇતિહાસ પરિષદનું સાતમું આધિવેશન ભરાઈ રહ્યું છે
તે શ્રી માનસંગજીબાઈને આભારી છે. કાવ્યો તેમજ
કટાક્ષ - વાર્તાઓ - કથાનું પ્રમાણ કીકીક ડોવા
જતા દિવાળી અંકની ધ્યાન ખેંચે જો. સામગ્રી
લલિતેતર વિભાગમાં જ રજૂ થઈ છે, જેમાં ડૉ.
હરિપ્રભાદ શાસ્ત્રી, ડૉ. કાતિલાલ શોભપુરા, ડૉ. હરિભાઈ
ગોદાની, પુરુષોત્તમ નાગેશ એક, પ્રા. નાગજીભાઈ
ભટ્ટી ઇત્યાદિનો ફાળો નોંધનીય બની રહે છે.

‘તરુણ ગાન’

યજ્ઞ પ્રકાશન, હુઝરતપાગા, વડોદરા

પાનાં ૩૨ મૂલ્ય ૩૦ પૈસા
કાવ્યો અને પ્રાર્થનાઓની મગર આ નાની
પુસ્તિકા ૩૨ પાનામાં ઘણું બધું આપી દે છે. અર્ધધર્મ
પ્રાર્થના, મુસ્લીમ પ્રાર્થના, તેમજ એક અંગ્રેજી ભાષાનું
આશાવાદને પ્રેરતું ગીત પણ આ પુસ્તિકામાં સામેલ
છે. ગુજરાતી ઉપરાંત દિલ્લી ગીતો પણ કીકીક છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા ૧

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ કે સાથ

વિનોબાજીનો વાર્તાવાચ એક અમૂલ્ય પ્રદાન બની રહે છે. વિચારમૂલક સામગ્રી પીરસવામાં સાધના ઉમેશાં અગ્રણી રહ્યું છે, અને એક વિચારપત્ર તરીકે ગુજરાતના છુદ્ધિર્વાઓ. 'સાધના'ને અનિવાર્ય ગણે છે કેમકે આજના પ્રવાહી રાજકીય વાતાવરણમાં સ્પષ્ટ દિશા મીઠે એવા કાઈ દોકાયત્રી શોધમાં ભારતનો માનની છે ત્યારે 'સાધના'નું પ્રદાન લાક્ષણિક બની રહે છે.

‘પથિક’ દીપેત્સવી

તંત્રી શ્રી માનસંગજી બારડ
પ્રેમ દરવાજા બહાર, અમદાવાદ ૨
પાના ૧૪૪ કિ. રા. અઢી

લલિત સાહિત્યને બાદ કરતાં, પુરાતત્વ, તત્વ જ્ઞાન, સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ, શિલ્પશાસ્ત્ર, ચિત્રકલા, રાજકારણ તેમજ ઇતર વિચારપત્ર તરીકે ‘પથિક’નું સ્થાન શિષ્ટ માસિકોની દરોળમાં છે. ધારણ એવી છે કે છુદ્ધિપ્રકાશ, સંસ્કૃતિ જેવા માસિકોની પેઠે ‘પથિક’

આગળ જતાં એક સ્પષ્ટ દિશામાં અથવા કંઈ ઇતિહાસ, પુરાતત્વ અને સંરોધનનું મુખપત્ર બની રહેશે. કચ્છમાં ઇતિહાસ પરિવદનું સાનથ્રુ આધારેશન ભરાઈ રહ્યું છે તે શ્રી માનસંગજીબાઈને આભારી છે. કાવ્યો તેમજ કટાક્ષ - વાર્તાઓ - કથાનું પ્રમાણ કીકકીક દોવા છતાં દિવાળી અંકની ધ્યાન ખેંચે એવી સામગ્રી લલિતેતર વિભાગમાં જ રજૂ થઈ છે, જેમાં ‘ડા. હરિપ્રભાદ શાસ્ત્રી, ડા. કાતિલાલ સોમપુરા, ડૉ. હરિભાઈ ગોદાની, પુરુષોત્તમ નાગેશ એક, પ્રા. નામજીભાઈ ભટ્ટી ઇત્યાદિના કાળો મોખનીય બની રહે છે.

‘તરુણ ગાન’

યસ પ્રકાશન, હુઝરતપાગા, વડોદરા
પાનાં ૩૨ મૂલ્ય ૩૦ પૈસા
કાવ્યો અને પ્રાર્થનાઓની મજર આ નાની પુસ્તિકા ૩૨ પાનામાં ધણું બધું આપી દે છે. ‘નરંધર્મ’ પ્રાર્થના, મુસ્લીમ પ્રાર્થના, તેમજ એક અંગ્રેજી ભાષાનું આશાવાદને પ્રેરતું ગીત પણ આ પુસ્તિકામાં સામેલ છે. ગુજરાતી ઉપરાંત હિન્દી ગીતો પણ કીકકીક છે.

આદિત્ય મિલ્સ લિમિટેડ
ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા ૧

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ કે સાથ

==

સુઠર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

સુરે, સ્વચ્છ અને સુધરે છાપકામ માટે

સુરેપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરેપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

લેખપાલજન

વર્ષ : ૧૨]

ફેબ્રુઆરી : ૧૯૭૪

[અંક : ૧૧]

૫૬ :	લેખ	લેખક :
૪૦૫	મહેરજીવનની ગુદી .	
૪૦૬	પરિશ્રમણ ..	'આશુતોષ'
૪૦૯	આને ય એળખો .	રામપ્રસાદ દવે
૪૧૩	સાધનાના બે માર્ગ	ઉપાધ્યાય અમરમુનિ
૪૧૭	જિંમે'જી નાથ હમારે ઘર	રામનારાયણ ના. પાઠક
૪૧૯	સેવાભાવ અને કુટુંબભાવ	
		કિશોરલાલભાઈ ધ. મથાવાળા
૪૨૦	સાધુ' શુદ્ધસ્થાત્રમ..	દાદા વર્માધિકારી
૪૨૧	સાવ નાસ્તિક છંદ	સી. જી. સોમપુરા
૪૨૩	અવલોકન	શિ.

સૂચના

[આલોકને]

દર માસની પાસેથી તારીખે અડ પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી મુદ્દીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કરી પડી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિલ્પકમાં તો મોકલાશે.

ગમે ને મહિને માત્રક થઈ ગયાય છે.

*

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સપાઠક તે વિચારોમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'લેખકવર્ગ'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે. કાગળની એક પાત્રી ગ્રાહીથી લખવું.

લેખકમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળ શિલ્પ

લેખકવર્ગન

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૩

જી

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાંધી : અંપાઠક : નરીન ગાંધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : ગુરુપ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ રોડ, રાજકોટ.

- ૪૪ : લેખ લેખક .
- ૪૦૫ મહેરજીવનની સુધ્ધિ .
- ૪૦૬ પરિભ્રમણ .. 'આશુનેા'ય
- ૪૦૯ આને ય ગોળખો . રામપ્રસાદ દવે
- ૪૧૩ સાધનાના બે માર્ગ ઉપાખ્યાય અમરમુનિ
- ૪૧૭ દિમેજે નાથ દમરે ઘર રામનારાયણ ના. પાઠક
- ૪૧૯ સેવાભાવ અને કુટુંબભાવ
- ૪૨૦ સાધુ શુદ્ધસ્થાવરમ.. દાદા વર્માધિકારી
- ૪૨૧ સાવ નાસ્તિક ઇ. સી. જે. સોમપુરા
- ૪૨૩ અવલોકન શિ.

મુચ્ચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કરી પછી કાર્યાલયને જણાવવું. અંક શિક્ષકમાં તે મોકલારી.

ગમે તે મહિને માત્રક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખદાતા છે. સપાદક તે વિચારોમાં સંમેત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'લેખવૃત્તન'માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લવામા આવે છે.

લખાયે સાદુ, મૌલિક, તાજું હોય એી અપેક્ષા રહે છે. હાજળી એક બાજુ શાલીલતા લખવું.

લવાઈમ

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં ગોળ ગિલિંગ

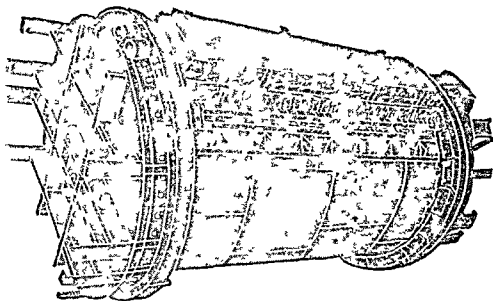
લેખવૃત્તન

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

જી

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is the foremost able to exercise strict quality control of integrated planning and ensure timely delivery.

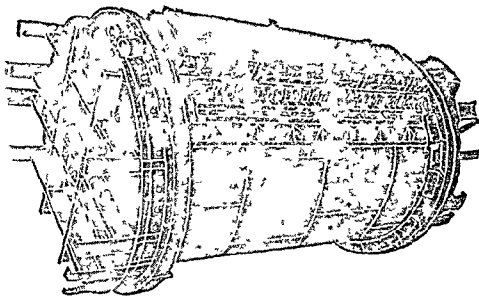
AT MUKAND

MUKAND'S STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay 70 AS.

A CASTING ADVANTAGE

The Machine Building Division makes its own castings a significant advantage indeed as castings form a substantial part of a machine building order. Mukand is the foremost to exercise strict quality control of integrated planning and ensure timely delivery.

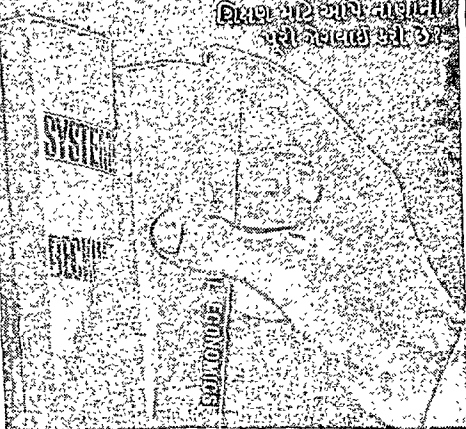
AT MUKAND

MUKAND IS STEEL

Mukand Iron & Steel Works Ltd., Kurla, Bombay 70 A.S.

આપે જેટલા ત્યાગી છો કે
આપના સંતાનોના ઉચ્ચ
વિકાસ માટે આપે ત્યાગીની
પરી બલવાઈ છો કે ?

આપના સંતાનોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો સમય આવી
પહોંચે ત્યાજે તેને લગતો અર્થ ઉઠાવવા માટે આપે
તૈયારી કરી લીધી છે ?

દેના ઈન્કમાં અચૂત ખાતુ અથવા ફિક્સડ રિપોઝિટ ખાતું
ખોલીને અત્યારથી જ નિયમિત અચૂત કરવા માલો.

દેના બેંકની બીજી કે ઘણીયો યોજનાઓ :

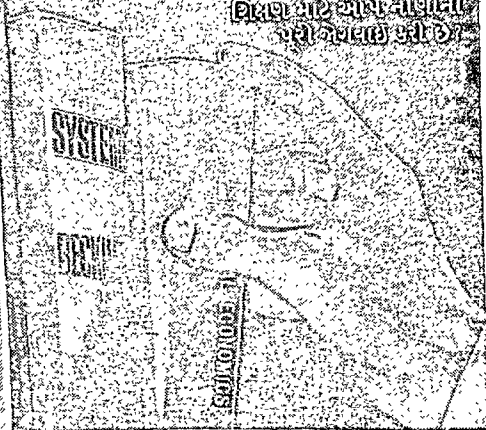
- સર્વિસ અચૂત યોજના • રિઝર્વિંગ રિપોઝિટ યોજના • આર્થિક સેવિંગ્સ
- કમન્ડ-એન્ડ-ચૂઝી યોજના • વિનિયમથી રિપોઝિટ યોજના
- ફ્રી મોટિવેશનલ • પાંચમી સ્તરે બેંકના યોજના અચૂત રિપોઝિટ યોજના.

**દેના
બેંક**

(ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા અંતરિક્ષિત)
લેડ-રેગ્યુલેટ્ડ • હોનિયેન સર્વિસ,
મુંબઈ 400001

આપે પરતી તપાસ કરી છે?
આપના સંતાનોના ઉચ્ચ
વિકાસ માટે આપે તાપતી
પરી તપાસ કરી છે?

આપના સંતાનોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનો સમય આવી
પહોંચે ત્યારે તેને લગતો અર્થ ઉઠાવવા માટે આપે
તૈયારી કરી લીધી છે?

દેના ઘેંકમાં બચતખાતુ અથવા ફિક્સડ ડિપોઝિટ ખાતું
ખોલીને અત્યાસરી જ નિયમિત બચત કરવા માટે.

દેના બેંકની બીજી કે પાસવ ચોજનાઓ

સર્વિસ બચત ચોજના • રિઝર્વ ડિપોઝિટ ચોજના • આરિથ સેવિંગ્સ

-સમ-મેમ્બરી ચોજના • રિપાઈર ડિપોઝિટ ચોજના

ફેમ આર્થિકલ્સ • પીઆ સારો બેંકખાતેથી બચત ડિપોઝિટ ચોજના.

દેના
બેંક

(ગવર્નમેન્ટ ઓફ ગુજરાત અંદરેલિંગ)
હેડ ઓફિસ : દોનિમેન સર્કલ,
મુંબઈ ૪૦૦૦૦૧

શ્યામજી કૃષ્ણવર્માનું સ્મારક

લોકસભામાં પ્રજોત્તરી દરમ્યાન ભાગ લેનાર શિક્ષણપ્રધાન શ્રી નરુલ ઠસને જન્મદિનું હતું કે માંડવી (કચ્છ)માં રવ ક્રાંતિકાર પડિત શ્યામજી કૃષ્ણવર્માના મકાનને ગાંધીય સ્મારક તરીકે ઘોષિત કરવાની માગણી અંગે સરકાર વિચારી રહી છે. શ્યામજી કૃષ્ણવર્માનું જીવન ઉગ્રાડી કિતામ જેવું છે અને સરકારે આ પ્રશ્ને ખડું વિચારવા જેવું રહેતું નથી. ૧૮૫૭માં જન્મેલા શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી હતા અને સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના સપડેલા યુવાન વરે આવ્યા, સંસ્કૃત ભાષા ઉપર શ્યામજીને કાબૂ અમૂતપૂર્વક હતો તેમજે આર્યસમાજની દીક્ષા લીધી ઓકમફર્ડ યુનિના સંસ્કૃત ભાષાના અધ્યાપ્ત મોનિયર રિનિઅમ્મ ભાગત આવ્યા ત્યારે તેમને શ્યામજીને પરિચય થયો, અને તેમની ઈચ્છા પ્રમાણે વિવાહ ગયા અંગ્રેજીને વધુ અભ્યાસ તેમણે ત્યા શરૂ કર્યો- ખેરિસ્ટર બન્યા ત્રિક અને લેગલ ભાષાનો પરિચય મેળવ્યો ઈંગ્લેન્ડના ખ્યાતનામ રાજ્યપુરુષ એડવોકેટને પડિત શ્યામજીને પોતાના રંગમાં હાર આમળા હતા હિંદુસ્તાનના વાર્ધસ્થાય લોડ ડફરીન સાથે પશુ પડિત શ્યામજીની મુલાકાત થઈ હતી અને તેઓ બન્ને સાગ મિત્રો હતા ૧૮૮૮માં ડો મોનિયર રિનિઅમ્મ સાથે શ્યામજી ભાગત પાઠ આવ્યા અને કથકતા ખાતે વાર્ધસ્થાય લોડ રિપનને મળી ભાગત વાગીએને વિદ્યાળય જવાનું સરળ કરી આપવા મૂલ્યવેળ તેમણે ભારતના રનનામ, ઉદેપુર રાજ્યોમા દીવાનગીરી કરે ૧. ભારતીય સાવકડ ૧૯૦૫ મા બી એ. થયા અને વધુ અભ્યાસ માટે સિયવટ્ટિની જરૂર પડી ત્યારે લોકમાન્ય તિનકની ભનામજીથી શ્યામજીએ સાવકડને સિયવટ્ટિ આપી તેમા સરકારી નોકરી નહી સ્વીકારવાની સગત મૂકવામા આવી હતી. આંગ્રેજોની નીતિરીતિ પ્રત્યે શ્યામજીને નફરત બળી હતી અને વિદેશોમા

ગંદીને દેશસેવાની બુબેશ ચાલુ રાખી. અંગ્રેજોએ વિદેશોમાં પશુ તેમની નજરની કરી હતી. તેમના લખાણોથી ક્રિટિશ સરકાર હલગલી જોડી હતી અને તેમને ઝડપી લેવા તક રોધતી હતી.

પરંતુ ચલાક શ્યામજી ક્રિટિશોના હાથમાં કેદ થવા માગના ન હતા. પરદેશોમાં પશુ તેમને એકલચાલુ જીવન ગાળવું પડતું હતું. પડિત જવાહરલાલ નહેરુ આત્મકથામા શ્યામજી વિષે લખે છે “૧૮૨૬માં જીનીવામાં હું શ્યામજીને મળ્યો હતો, તે વેળા પશુ તેના ખિન્નમાથી સાપ્ત હિંદના ચોડા ડોકિયા કરતા હતા અને તેની પામે જનાર લગભગ દરેક હિન્દીને તે ક્રિટિશ સરકારે મોકલેલો નજર માનતા.” તેમના દેશા દિવસોમાં તેઓ એકાકી જીવન ગાળતા હતા, અને ભૂતકાળના અવશેષ બની દિવસો પસાર કરી રહ્યા હતા. ૧૯૩૦માં તેમનું અવસાન થયું. તેમની પાછળ તેમની ધર્મપત્ની પશુ થોડે અંતરે સ્વર્ગે સિધાવ્યાં. તેઓ નિ સતાન હતા. કચ્છ માંડવીમાં તેમનું જીર્ણ-શીર્ણ મકાન તેમની સ્મૃતિના ખરે જેવું આજે જીર્ણ છે વિના વિનયે ભાગત સરકારે આ ક્રાંતિરીતી સ્મૃતિને રાષ્ટ્રીય સ્મારક બનાવી ભવિષ્યની પેઢીને વારસામાં આપવી રહી.

કુટુંબનિયોજનમાં મોખરે

પ્રજામ રાજ્યે કુટુંબ નિયોજનએ જન્મ-પ્રમાણ હમરે ફકા ઉર જેટવું નીચું રાખીને ગણના પાન સિદ્ધિ હાસલ કરી બતાવી છે. જ્ને કે સંતાન-વાંચ્છુ દેપતીઓની સખ્યા દેશભરમાં અહી સૌથી મોટી હતી તેમ છતા બાળગાનું જન્મ પ્રમાણ લઘુચક્રી આગળ ગયું નહી તે માટે રાજ્ય સરકારના કુટુંબ નિયોજન રિભાગ કરતા ખરે થક દેપતીઓને ઘરે છે જેમના સહકારથી આ શક્ય બન્યું. ગેર મહારાજે તો જેમ બધા કિરસાઓમા આશીર્વાચન ભણે છે

શ્યામજી કૃષ્ણવર્માનું સ્મારક

લોકસભામાં પ્રજોત્તરી દરમ્યાન ભાગ લેનાર શ્યામજી કૃષ્ણવર્માના મકાનને ગાંધીય સ્મારક તરીકે ઘોષિત કરવાની માગણી અંગે સરકાર વિચારી રહી છે. શ્યામજી કૃષ્ણવર્માનું જીવન ઉત્કૃષ્ટ કિતાબ જેવું છે અને સરકારે આ પ્રત્યે બહુ વિચારવા જેવું રહેતું નથી. ૧૮૫૭માં જન્મેલા શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી હતા અને સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના સંપર્કમાં યુવાન વયે આવ્યા, સંસ્કૃત ભાષા ઉપર શ્યામજીનો કાબૂ અમૂલપૂર્વક હતો. તેમને આર્યસમાજની દીક્ષા લીધી. ઓક્સફર્ડ યુનિના સંસ્કૃત ભાષાના અધ્યક્ષ મોનિયર રિનિઅમ્મ ભાગત આવ્યા ત્યારે તેમને શ્યામજીનો પરિચય થયો, અને તેમની ઈચ્છા પ્રમાણે વિવાત ગયા. અંગ્રેજોના વધુ અગ્રાસ તેમણે ત્યાં શરૂ કર્યો- બેરિસ્ટર બન્યા ટ્રિક અને લેગલ ભાષાનો પરિચય મેળવ્યો. ઈંગ્લેન્ડના ખ્યાતનામ રાજપુરુષ એડ્વર્ડને પડિત શ્યામજીને પોતાના ગૃહમાં ઉાર આમંત્રણ હતા. હિંદુસ્તાનના વાઈસરોય લોર્ડ ક્ઝેરીન સાથે પણ પડિત શ્યામજીની મુલાકાત થઈ હતી અને તેઓ બન્ને સાગ્ર મિત્રો હતા. ૧૮૮૮માં ડૉ. મોનિયર રિનિઅમ્મ સાથે શ્યામજી ભાગત પાછા આવ્યા અને કથકતા ખાતે વાઈસરોય લોર્ડ રિપનને મળી ભાગત વાણીઓને વિદ્યાવત જવાનું સરળ કરી આપવા ગૃહવેવ તેમણે ભારતના રતનામ, ઉદેપુર રાજ્યોમા દીરાનગીરી કરે. ભારતીય સાવકર ૧૯૦૫ માં બી. એ. થયા અને વધુ અગ્રાસ માટે શિષ્યવૃત્તિની જરૂર પડી ત્યારે લોકમાન્ય તિલકની ભવામણેશી સ્મારજીએ સાવકરને શિષ્યવૃત્તિ આપી તેમા સરકારી નોકરી નહી સ્વીકારવાની સગત મૂકવામા આવી હતી. અંગ્રેજોની નીતિરીતિ પ્રત્યે શ્યામજીને નફરત ગળી હતી અને વિદેશોમા

ગદીને દેશસેવાની બુજેશ યાત્રા રાખી. અંગ્રેજોને વિદેશોમાં પણ તેમની જાણી કરી હતી. તેમના લખાણોથી ક્રિસ્ટિય સરકાર હલચલી બિટી હતી અને તેમને ઝડપી સેવા તક સોંપતી હતી.

પરંતુ યવાક શ્યામજી ક્રિસ્ટિયોના હાથમાં કેલકરા માગતા ન હતા. પરદેશોમાં પણ તેમને એકલવાયુ જીવન ગાળતું પડતું હતું. પડિત જવાહરલાલ નહેરુ આત્મકથામા શ્યામજી વિષે લખે છે “૧૮૨૬માં જીનીવામાં હું શ્યામજીને મળ્યો હતો, તે વેળા પણ તેના ખિન્નામાથી સાપ્ત દિકના યોગ્ય ડોકિયા કરતાં હતા અને તેની પામે જનાર લગભગ દરેક હિન્દીને તે ક્રિસ્ટિય સરકારે મોકલ્યેલા જાણુ માનતા.” તેમના જેક્લા દિવસોમાં તેઓ એકાદી જીવન ગાળતા હતા, અને ભૂતકાગના અવશેષ બની દિવસો પસાર કરી રહ્યા હતા. ૧૯૩૦માં તેમનું અવસાન થયું. તેમની પાછળ તેમની ધર્મપત્ની પણ થોડે અંતરે સ્વર્ગે સિવાવ્યાં. તેઓ નિ સતાન હતા. કચ્છ માંડીયામાં તેમનું જીવું-શીવું મકાન તેમની સ્મૃતિના ખંડેર જેવું આજે જીવું છે વિના વિનબે ભાગત સરકારે આ ક્રાંતિરીની સ્મૃતિને રાષ્ટ્રીય સ્મારક બનાવી ભવિષ્યની પેઢીને વારસામાં આપરી રહી.

કુટુંબનિયોજનમાં મોખરે

પગલ રાજ્યે કુટુંબ નિયોજનસેત્રે જન્મ-પ્રમાણ હમ્મરે ફક્ત ૩૨ જેટલું નીચું રાખીને ગણના પાત સિદ્ધિ હાસલ કરી બતાવી છે. જો કે સંતાન-વાંચ્છુ દેખતીઓની સખ્યા દેસલરમાં અડી સીધી મોટી હતી તેમ જતા બાળકોનું જન્મ પ્રમાણ લક્ષ્યાકથી આજળ ગયું નહી તે માટે રાજ્ય સરકારના કુટુંબ નિયોજન વિભાગ કરતા ખરો વશ દેખતીઓને ઘટે છે જેમના સહકારથી આ શકય બન્યું. ગેર મહારાજે તે જન્મ બધા કિસ્સાઓમા આશીર્વાચન ભણે છે

તરફ વળે છે. ભારતભરમાં રાજકોટનું સ્થાન આશ્વિની ત્રીજી આપે છે. અહીં બનતાં રૂપાનાં ધોળાં ધુ. પી., પંચાંગ, દિવસી, મધ્યકેશ, અને રાજસ્થાન સુધી વ્યાપ છે. આ ઉદ્યોગની પાછળ એક દળાર કુટુંબ રહે છે. રાજકોટમાંથી દર વર્ષે ૫૦ લાખ સોંઠી ગ્લેસનાની નિકાસ થાય છે તે ઉપર નામકેશ બની રહી છે.

બાપુની બાળવૈદ્યી

ગાંધીજીનો બાળપણ પ્રત્યેનો અભિગમ માત્ર વાતચત્તોનો પિતાનો ન હતો પણ કુટુંબકેન્દ્રી દર્શાવતો હતો. આ ગ્રંથમાં બાળકોને કેળવણી આપવાના અનેક અનુભવોનો તેમણે કથાં લખ્યા. લગ્નચક્ર રાજકોટ કા કિર્દી વચ્ચે, બાપુ બાળકોને જુલ્યા નથી. ગરકા જેવોમાં હતા ત્યારે તેમણે શુદ્ધતામાં બાળકો માટે બાળપોથી લગી હતી અને તેને “સાગ કાળમાં મેં ટા દાઈખ્યા અને ચિરો” સાથે છાપવાની રૂચના આપી હતી. બાળપોથીના પદમાં મા અને બાળક વચ્ચેનો વાર્તાનાપ છે. મતા જ પોતાના સતાનની શિક્ષિતા બને એવું બાપુ માનતા હતા. બાળપોથીના પેસા ચાર પકવા સડે બેઠા ચાર વાગે ઉઠવાનું લીમકાનાં દાંતકથી દાંતનેડું સાફ કરવા, નાડીરોઈને પ્રાયના માટે શતચિત્રો તૈયાર થવા અને પ્રાર્થના કરવા માટેના બાળક મંદબુ કરી રહે તેવો સરળ બોલપ્રકાર છે. ત્યાર પછી ૧ ચાર પાઠમાં પ્રાર્થના પછી વ્યાયામ કરવાની, શાય નાક દારા લેવાની, ચાર કવાક ચરણે ક તાલી અને તેમાંથી મળતા આનંદની તમા રનાન, સ્વચ્છ કપડા અને સ્વચ્છ પથારીની વાતો આવે છે. ખજાન આદત અને અસ્વચ્છ રેવો દૂર કરવા, શાન સંપાદન કરવા, ૭ ક્ષણે એળખવા, ઘડકામાં મજદ કરવા, કુદરતી તાતો જેવા કે સૂર્ય ચંદ્ર, તાગ, વાદળ, આકાશ, દિવસ અને રાત્રિમાં સીદઈ નિહાળવા બાપુ બાળકને તૈયાર કરે છે. સ્વચ્છ રેવની પાઠગી, સ્વચ્છ વાતાવરણ આવે, સ્વાસ્થ્ય પશુ આવે. થોડું થોડું કામ બળેશ પાસે કરાવવા પાઠગ બુવની દીર્ઘદિ હનીન્તેને સમાવેનેપોથી વ્યક્તિ બનાવવાનો કુદરત અને મનુષ્ય વચ્ચે એકતા

સ્થાપવા, એકરાગ સ્થાપવા પશુ તેઓ મથે છે. બાળકમાં રહેલી સર્વનાતમક શક્તિને અવકાશ આપવા માટે જ બાળપોથીમાંથી બુનિયાદી તાલીમની શરૂઆત થાય છે. પ્રથમ સ્વાસ્થ્ય-પત્રી કેળવણી. ગાંધીજીની સંધી સાદી વાતને મૂલ્યાંકન એટલે જ કોયેજના કુવાનો શકેરોને બાળે છે-મિદદત તારાજ કરે છે અને ઉપકલ-પતિને ઘેરા ઘાડી, ધગાઈ ઉચ્ચારે છે.

આશુનીજીનીનું બળતણ

આશુ બીજળી મધક માટે બળતણ પૂરું કરવા માટે અશુશ્રિત પત્રો દેદનામાદ પાને “અશુશ્રિતર ફુલેલ દામલેક્ષ” જિતો કરેલ છે. ત્યારી તારાપુર તેમજ રાજસ્થાનમાં કોટા ખાતે બળતણનો વસ્થો મોહકવાની શરૂઆત કરી ચૂકી છે. અત્યાર સુધી આને માટે પરદેશથી આવ્યાત કરવી પડતી હતી, તાજેતરમાં ખાસ બનાવેલ જમો કેઈટમાં ખેડ કરીને આક “ફુલેલ એમેન્સી” તારાપુર રવાના કરવામાં આવી ત્યારથી સ્વાવબન લાગી એક મહત્વનું પગલું ભરાયું. તારા પુરની વાર્ષિક ન્દરિયાત આવક ૧૨૦ થી ૧૫૦” એમેન્સીની છે. હાલના કાર્યક્રમ મુજબ દેદનામાદ ખાતેના પ્લાન્ટમાંથી માસિક ત્રીસ “એમેન્સી મોહકારો અશુ બળતણ માટે સ્વાચ્છ આ નીચમમાં અગર કોટા રૂપિયાનું રોકાણ થયું છે. રાજસ્થાનમાં અશુ બીજળી મધક માટે યુરેનિયમ એકસાઈડ ભરેલ થૉ સેન્ટ્રીમિટર લાંબી ૧૬ પેન્સિયોનું ઝુમખું મોહકારો તારાપુર માટેની આ પેન્સિયોનું ઝુમખું ઉપનું ૬ થે અને તે ચાર મીટર લાંબુ દુરો. આવા એક ઝુમખાની કિંમત ચાર લાખ રૂપિયા નેટલી થવા બળ છે. આનાથી દેશને વાર્ષિક એક લાખ ડોલર નેટલી કુડિયામકુતી બચત થશે. આના સરકારે આ લેવુ માટે એક દળાર એકર જમીન અલુપચને ફાળવી આપી છે. આ પ્લાન્ટમાં આજળ જતાં ૨૦૦૦ ટન રોઈનલેસ સ્ટીન ટયુબ બનાવવાની યોજના છે તેમજ ટિટનિયમ પાઈપોલ પ્લાન્ટ પશુ જિતો કરાશે. અશુ બીજળી માટેના બળતણ પ્રકાર ઉદ્યોગમાં દેશે સ્વાવ-લંબન સિદ્ધ કરી, કુશળતા બતાવી આપી છે.

તરફ વળે છે. ભારતભરમાં રાજકોટનું સ્થાન આશ્ચર્ય
જીવું આવે છે. અહીં બનતાં રૂપાનાં ધોળાં ધુ. પી.,
પંચમ, દિબ્બી, મધ્યકેશ, અને રાજસ્થાન સુધી
વ્યાપ છે. આ ઉદ્યોગની પાછળ એક ઉભર કુટુંબ
નમે છે. રાજકોટમાંથી દર ત્રીજી ૫૦ લાખ ચાંદી
અંગ્રેજીની નિષ્કાસ થાય છે તે દરે નામકેશ બની
રહી છે.

બાપુની બાળપણેથી

ગાંધીજીને બાળપણ પ્રત્યેના અભિગમ માત્ર
વાતન-પરોમી પિતાનો ન હતો. મધ્ય કુટુંબના દરજ્જાનો
હોયો. અગ્રમમાં બાળકોને ફેબ્રુઆરી આપવાના અનેક
અખતગમો તેમણે કર્યા હતા. ભગ્યક રાજકીય
કા હિંદી વચ્ચે, બાપુ બાળકોને બુદ્ધિ નથી. પરતક
જેમના હતા ત્યારે તેમણે ગુજરાતીમાં બળેથી માટે
બાળપણની લખી હતી અને તેને “સાગ કાળખમા
મે ટા ટાઈખમા અને ચિરો” સાથે છાપવાની સૂચના
આપી હતી. બાળપણના પાઠમાં મા અને બાળક
વચ્ચેના વાર્તાનાં છે. મતા જ પોતાના સત્તાની
શિક્ષણ અને એક બાપુ માનતા હતા. બાળપણની
પેલા ચાર પકમાં સત્તરે વહેવા ચાર વાગે ઉઠવાનું
લીમડાના દાંતડથી દાંતનેડું સાફ કરવા, નાડીગોળને
પ્રાચના માટે શતચિત્રો તૈયાર થવા અને પ્રાર્થના
કરવા માટેના બાળક મહાશ્વરી શંકે તેવો સરળ
બેલ્કાઈ છે. ત્યાર પછી ૧ ચાર પાઠમાં પ્રાર્થના પરી
બાળક કરવાની, જ્વાસ નાક દ્વારા લેવાની, ચાર
કપાક ચરણો ક તારાની અને તેમાંથી મળના આનંદની
તમા સ્નાન, સ્વચ્છ કપડા અને સ્વચ્છ પથારીની
વારો આવે છે. ખટ્ટામ આદત અને અસ્વચ્છ રેષો
ફૂર કરવા, સાન સંપાદન કરવા, જક્ષ, હોડને એળખવા,
પરકામમાં મદદ કરવા, કુદરતી તરો જેવા કે સૂર્ય
ચંદ્ર, તાગ, વાદળ, આકાશ, દિવાસ અને રાત્રિમાં
સોદર નિહાળવા બાપુ બાળકને તૈયાર કરે છે.
સ્વચ્છ રેવની પાઠ, સ્વચ્છ વાતાવરણ આવે, સ્વાસ્થ્ય
પશુ આવે. થોડું થોડું કામ બળકા પાસે કરાવવા
પાઠગ બપુની દોરંદાઈ હતી-તેને સમાજોપયોગી
વ્યક્તિ બનાવવાનો કુદરત અને મનુષ્ય વચ્ચે એકતા

સ્થાપના, એકરાગ સ્થાપના વગેરે તેઓ મને છે. બાળ
કમાં રેવની સર્જનાત્મક પ્રતિભા અવકાશ આપવા માટે
જ બાળપણથીમંથી છુનિવાદી તાલીમની શરૂઆત થાય
છે. પ્રથમ સ્વાસ્થ્ય-પંજી જળવગી. માંથીજની સંધી
સાદી વાતને બુદ્ધિ છોએ એટલે જ કોયેજના કુવાનો
શકેરોને બાગે છે-મિદ્ધત તારાગ કરે છે અને ઉપદુલ-
પતિને ઘેરા ઘાલી, ધમકી ઉચ્ચારે છે.

આયુષીજળીનું બળતણ

અણુ વીજળી મથક માટે બળતણ પૂરું કરવા માટે
અણુશક્તિ પહેલે દેહનાગાદ પામે “ન્યુક્લિયસ ફ્યુઝિયન
કોમ્પોઝિશન” જીઓ કરેલ છે. ત્યાંથી તારાપુર તેમજ
રાજસ્થાનમાં કોટા ખાતે બળતણનો બચ્છો મોડલવાની
શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. અત્યાર સુધી આને માટે
પરદેશથી આયાત કરવી પડતી હતી. તાજેતરમાં ખાસ
બનાવેલ જર્મી કેઈટમાં પેક કરીને આક “ફ્યુઝિયન
એમેચલી” તાગપુર રવાના કરવામાં આવી ત્યારથી
સ્વાનંબન ભરૂં એક મહત્વનું પગલું ભરાયું. તારા
પુરની વાર્ષિક જરૂરિયાત આવા ૧૨૦ થી ૧૫૦”
એમેચલીની છે. હાલના કાર્યક્રમ મુજબ દેહનાગાદ
ખાતેના પ્લાન્ટમાંથી માસિક ત્રીસ “એમેચલી મોડલસો
અણુ બળતણ માટે રચાયેલ આ નીજમમાં અદ્યાર
કરોડ રૂપિયાનું રોકાણ થયું છે. રાજસ્થાનમાં અણુ
વીજળી મથક માટે યુરેનિયમ એકસાઈડ ભરેલ ૫૦
સેન્ટીમિટર લાંબી ૧૯ પેન્સિલોનું ગુમખું મોડલસો
તારાપુર માટેની આ પેન્સિલોનું ગુમખું ઉપનું હશે
અને તે ચાર મિટર લાંબુ હશે. આવા એક ગુમખાની
કિંમત ચાર લાખ રૂપિયા નેટલી થવા જાય છે.
આનાથી દેશને વાર્ષિક એક લાખ ડોલર નેટલી
કુડિયામવૃત્તિ બચત થશે. આન્ધ્ર સરકારે આ લેન
માટે એક ઉભર એકર જમીન અલુપચને ફાળવી
આપી છે. આ પ્લાન્ટમાં આગળ જતાં ૨૦૦૦ ટન
રોઈનલેસ રહીને ટયુબ બનાવવાની યોજના છે તેમજ
ટિટનિયમ પાઈપાઈટ પ્લાન્ટ પણ જીઓ કરાશે. અણુ
વીજળી માટેના બળતણ પ્રકાર ઉદ્યોગમાં દેશી સ્વાય-
લંબન સિદ્ધ કરી, કુશળતા બતાવી આપી છે.

પારુષ ગઈ એને છેડે ક્યા-હસના હસતા,
'તું તેડવા આવવાનો છું' ત્યારે જ આવ્યો. એ પડેના
ન આવતી અને ત્યા આવવાનો આ સ તો આપને?
અને બીજો દિવસે ચિટી મળી. તે ચંદના મૃત
દેહ પામે પડી હતી

'પપ્પા, લાલુ લખવાનું નથી અને એમ થાન
છે. તું તમારા પ્રેમને એવકા ન જની શકુ તો પછી
પારુષ જેવી માસમ એકમુર હોઈગી પ્રાપ્તે કમ એવકા
જનું ?'

એટલે મને આ મારગ યોગ લાગ્યો છે '

પ્રારો ચંદુ

મને થાય છે. સ્નેહ પાણી જેવો છે એને ગમે
તેટલો તપાસ્યો હોય તો પશુ એ કડો પડવાનો જ
ચંદુએ ગમે તે રીતે આ પાણીને દહુ પડના દીધું
હોત તો સમય ધગો ખાડીરો છે કેનાયના મિત્રજ,
વેર, કેટલું બાઈ ગયો છે બસ, આપરને જગક ખખર
પડી જની બેઈએ અને એને પોતાનું કામ કરવા દેડુ
બેઈએ

-૦-

વાચ્ય કૃપા

રાજેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર બંને પાકા દોસ્ત આ
દોસ્તીની એમને ખબર હતી એના કરતા લોખિને
વધારે ખબર હતી લોકો સારી મિત્રોના દાખલો
આપવો હોય ત્યારે એમને દાખલો આપના રાજેન્દ્ર
ધણ વરસથી મુળઈમા રહેતો નરેન્દ્ર છેલ્લા દશ
વર્ષથી મુળઈમા આવ્યો હતો પશુ નરેન્દ્રે સમયના
આવસા ગાળામા ધણી પ્રગતિ કરી હતી આજે બંને
મિત્રો એકા થયા હતા ગજેન્દ્રના જન્મદિવસ હતો
અને એની પાળી એ પ્રમગ હતો નરેન્દ્ર ભાવવિભોર
હતો, કહે 'ગજુ તારે લીધે જ હું અહીં છું અને
આટલી જીવ્હી પાપી પર આવ્યો છું તે દિવસે
ગામમા બે કની નોકરી છૂટી ત્યારે તું નહેત તો મારુ
કાચુ જાણે શું થઈ જત ? પશુ હજુ મને
નથી પડતી કે મારા પર મેનેજર આનું
કેવી રીતે મૂકી શકે ? પડેલા એના મારા

દાય દતા અને એક મદિનામા તો એણે ગળ્યો હતો.'

રાજેન્દ્ર કહે, 'નરેન, માર તારી પાળે માફી
માગસની છે, મે તારો ટોડ કયો હતો તારાની એક
વાત અત્યાર નુપી છુપાવી રાખી'

'તું મારું જ નહિ'

'પશુ તું કઈથ ત્યારે માનકુ પડેને'

'તારી એ નોકરી હોવાનનાર તું હતો'

'તુ ? તુ શું વાત કરે છે ?'

'હા, મારે એ સિવાય ઉપાય ન હતો તુ થા
કયો બે તું તે દિવસોમા ફરી દનીતો કર્યા કરતો
અને તને મુઠઈ આવવાની વાનચો આપ્યા કરતો
તને કહેતો કે તારા જેવાનું મુળઈમા જ કામ છે
પશુ તુ માનતો નહિ મારા બાપુજીનું શું થાન એ
તારી દનીન હતી પશુ બાપુજી ગયા પછી પશુ તે
તારો હાથગદ હાથ્યો નહિ'

'પશુ એને ને નેન્કની નોકરીને શી લેસ
દે છે ?'

'એ જ કુ, મને દરરોજ મનમા ચચરાહ
રલા કરતો કે નરેન મુળઈમા હોય તો સારુ કમાય
એનું જ નહિ પશુ એની શક્તિનો ઉત્તમ ઉપયોગ
થાય તને થાદ હોય તો મે તને ગરુતરી પશુ કરી
આપી હતી ? ગામ કરતા મુઠઈમા તુ ત્રણ ગણુ
સરનાઈથી કમાઈ શકે પશુ તને એ બરા ૧૨ લાગુ
નહિ તુ એવી દનીલ કરી કરતો કે મારે લંભીની
જરૂર નથી આરામની જરૂર છે'

'એક વાત તારી સાચી મને અહી કામમાથી
ભારે સતોય મળે છે ત્યા મ્હાલ્ય કાગળિયા માર્છપ
કરતા કરતા જનમારો વીતી જત અહી મને મારુ
કામ મળી ગયુ હોય એમ લાગે છે. મને કદર કરનારા
પશુ મળી ગયા છે'

'આ જ ૫ મને ધણીવાર કરી હતી પશુ
જાની ? નાહુકે મારે

પારુષ ગઈ એને છેવટે ક્યા-હસતા હસતા,
 'હું તેડવા આવવાનો છું' ત્યારે જ આવજો. એ પડેના
 ન આવતી અને ત્યા આવવાનો આ સ તો આવજો?
 અને બીજો દિવસે ચિટી મળી. તે ચંદના મૃત
 દેહ પામે પડી હતી

'પાપા, લાલુ લખવાનું નથી મને એમ થાય
 છે. હું તમારા પ્રેમને એવકા ન બની શકુ તો પછી
 પારુષ જેવી માસુમ બેકસૂર હોકરી પ્રત્યે કમ એવકા
 બનું ?'

એટલે મને આ મારગ યોગ્ય લાગ્યો છે'

ત્યારે ચંદુ

મને થાય છે. રૂનેહ પાગી જેવા છે એને ગમે
 તેટલો તપાવ્યો હોય તો પશુ એ કડો પડવાનો જ
 ચંદુએ ગમે તે રીતે આ પાણીને દફ પડરા દીધું
 હોત તો સમય ઘડો ખાડોરો છે કેનાયના મિજબૂ,
 વેર, કેટલુક ખાઈ ગયો છે બસ, આપણને જગક ખબર
 પડી જતી જોઈએ અને એને પોતાનું કામ કરવા દેડું
 જોઈએ

-૦-

વાચન કૃપા

રાજેન્દ્ર અને નરેન્દ્ર બંને પાકા દોસ્ત આ
 દોસ્તીની એમને ખબર હતી એના કરતા લોખંડે
 વધારે ખબર હતી લોકો સારી મેનના દાખલો
 આપવો હોય ત્યારે એમને દાખલો આપના રાજેન્દ્ર
 ધણી વરસથી મુબઈમાં રહેતો નરેન્દ્ર છેલ્લા દશ
 વર્ષથી મુબઈમાં આવ્યો હતો પશુ નરેન્દ્રે સમયના
 આપણા ગાળામાં ધણી પ્રગતિ કરી હતી આજે બંને
 મિત્રો એકા થયા હતા ગજેન્દ્રને જન્મદિવસ હતો
 અને એની પાગી એ પ્રસંગ હતો નરેન્દ્ર ભાવવિભોર
 હતો, કે 'ગજુ તારે લીધે જ હું અહીં છું અને
 આટલી જીંદગી પાવરી પર આવ્યો છું તે દિવસે
 ગામમાં બે કતી તોકરી છૂટી ત્યારે તું નકેત તો મારુ
 કોણ જાણે શું થઈ જત ? પશુ હજુ મને
 નથી પડતી કે મારા પર મેનેજર આડું
 કેની રીતે મૂકી શકે ? પડેલાં એના મારા

દાય દતા અને એક મદિનામાં તો એણે મજન કરી.'

રાજેન્દ્ર કહે, 'નરેન, માર તારી પામે માફી
 માગવાની છે. મે તારો દોષ ક્યો દતો તારાની એક
 વાત આપાર નુપી છુપારી રાખી'

'હું માનું જ નહિ'

'પશુ હું કંઈય ત્યારે માનવું પડેને'

'તારી એ નોકરી હોવાનું હું દતો'

'તું ? તું શું વાત કરે છે ?'

'હા, મારે એ સિવાય ઉપાન ન હતો તું થાઈ
 કરી જો તું તે દિવસોમાં ફરી દનીતો ક્યો કરતો
 અને તને મુબઈ આવવાની વાતનો આપણા કરતો
 તને કહેતો કે તારા જેવાનું મુબઈમાં જ કામ છે
 પશુ તું માનતો નહિ મારા બાપુજીનું શું થાય એ
 તારી દનીત હતી પશુ બાપુજી ગયા પછી પશુ તે
 તારો હવાઈ ડાહ્યો નહિ'

'પશુ એને ને મેન્કની નોકરીને શી લેવા
 દે છે ?'

'એ જ કહું, મને દરરોજ મનમાં ચચરાઈ
 રહ્યા કરતો કે નરેન મુબઈમાં હોય તો સારું કમાય
 એનું જ નહિ પશુ એની શક્તિના ઉત્તમ ઉપયોગ
 થાય તને યાદ હોય તો મે તને ગજુતરી પશુ કરી
 આપી હતી' ગામ કરતા મુબઈમાં તું કશું ગણું
 સહેનાઈથી કમાઈ શકે પશુ તને એ બરાબર લાગ્યું
 નહિ તું એવી દનીલ કરી કરતો કે મારે લક્ષ્મીની
 જરૂર નથી આરામની જરૂર છે'

'એક વાત તારી સામી મને અહીં કામમાંથી
 ભારે સતોય મળે છે ત્યા મદાય કાગળિયા મોઈપ
 કરતા કરતા જનમારો વીતી જત અહીં મને મારુ
 કામ મળી ગયું હોય એમ લાગે છે. મને કદર કરનારા
 પશુ મળી ગયા છે'

'આ જ ન
 પગલી ?'

નને ધણીવાર કરી હતી પશુ
 ને નાહ્યુંકે મારે

ત્યા આનો કોઈ પ્રમગ આ મેં ટોચ ત્યારે જરા પ્રયત્ન
પૂર્વક આ ભાગ વાચુ છુ-વચાચુ છુ.'

‘પરિણામ !

‘પરિણામ મો એ સાડ માણસોને એમાથી
આરામ મળતો મેં જોયો છે ગાંધી અસર ન થઈ
હોય એવા પશુ છે જ’

‘ખીન ?’ ઈ વચન ચરિતાર્થ થતો જોવા ?

‘હા, યોગ કર્મનું કૌશલ્ય ! હો મેં એ વચન
વાચુ ત્યારથી મને એ ભી ગય છે

પશુ એવો કોઈ માણસ મળ્યો ખરો ? આ
કાળમા આવા માણસ મળ એ મને દુર્લભ લાગ છે !

‘એક વાત કરુ છાપાઓ ઉત્તન મંચા પાપે
છે એની ના નહિ પશુ આ ત્યાં દૈનિક છાપાઓમા
સમાચાર જે રીતે છપાવે છે તે કોઈ દુઃશક્તિ માણસ
અગ્રાસ કરે તો એને કેટલું લાગે ?’

‘કેટલું લાગે વળી ? જેનું છે એનું લાગે આખો
સમાજ સડે છે કોઈ કરતા ? ઈ કામ કરનું નથી

‘ખરેખર એનું છે ખર ? એમા મો ટકા
સત્ય નથી દાખવા તરફ છાપામા દીકરો ગાપને મારે
તો સમાચાર આવે છે પશુ સરી ગીને પાળતો હોય
તો એ સમાચાર બને ?

‘એ કેમ બને ? એ તો પોતાની ફરજ
બળવે છે’

‘મારે એજ કહેવું છે છાપા તો અસામાન્ય
સારુ કે અસામાન્ય ખરાબ બને એની જ નોંધ લે’

‘તો તમે એમ માનો છો કે સમાજમા બધું
સમુદાય છે ?

‘હું તમને ખીન છોડી પકડુ. દરો, એવો
કથારેય સમાજ હતો કે કનાય છે કે જોમાં તમે કંડો
છો એનું બધું સમુદાય ચ તરું હોય ?’

‘પશુ અત્યારે પ્રમાણ વધાર છે એ તો તમે
કબૂલ કરો કે નહિ !

‘એ કબૂલ કરુ પશુ માણસને હમેશા બૂનકાળ
વડાનો લાગતો ટોચ છે કેનાક તો એને બધે ભરીને બેઠા
ટોચ છે ખરેખર સમાજમા સાગ માણસો નથી
એનું નથી

‘હા, એ તો કંડો તમાગ યોગ કર્મનું કૌશલ્ય
મા શું સંરોધન કર્યું ?’

‘મને એવા માણસો મળ્યા છે કે જેમણે આ
સૂત્રને ગણના વિના-પચા પુ છે મને એવો રસોઈપો
મળ્યો હતો કે જેને એ વાત પર ગર્વ હતો રસોઈ
કરતા કરતા જરાય વેરાન જ નહિ અને વીસેક
માણસોની રસોઈ પૂરી કરી છતાં કોઈ ન વેરાય
એનું મેં નજર જેવું એક કડિયો મળ્યો કે જે કહેતો
કે દિવાન પર પ્લાઝર કરતા જો ઘોડો ચ ચૂનો નીચે
પડે તો મારે મારા હાથ કાપી નાખવો જોઈએ તમને
આ બધું અશકન લાગે છે ને ?

‘ના, તમારી જેમ મેં એક કંડોઈ એવો જોયો
છે કે જે પાને માન બનાવે છે પશુ સફાઈ એની
કપડા પર એક કાથ ન પડે’

‘તો તમે મારા પક્ષમા છો’

‘હા, તમે ગીનાને જોવાની દષ્ટિ સારી આપી
હું પશુ ખીન બેચાર વચનો આ પ્રમાણે જીવનમાં
ખાળતો રહિશ’

‘એકકસ, આપણે ફરીવાર મળશું ત્યારે આપણા
દાખવા મેળવી જોઈશું.’

ત્યા આનો કોઈ પ્રત્યક્ષ આગે દોષ ત્યારે જરા પ્રયત્ન
પૂર્વક આ ભાગ વાચુ છુ-વચાવુ છુ.'

‘પરિણામ !

‘પરિણામ મો એ સાડ માણસોને એમાંથી
આરામ મળે તો મેં જોયું છે ગાંધી અસર ન થઈ
હોય એવા પશુ છે જ’

‘બીજા ગાંધી વચન ચરિતાર્થ થતો જોયો ?

‘હા, યોગ કર્મનું કૌશલ્યમ્ । હો મો એ વચન
વાચુ ત્યારથી મને એ ભી ગય છે

પશુ એવો કોઈ માણસ મળ્યો ખરો ? આ
કાળમાં આવ્યા માણસ મળ એ મને દુર્લભ લાગ છે ।

‘એક વાત કરુ છાપાઓ ઉત્તર મરા પાપે
છે એની ના નહિ પશુ આ ત્યાં દૈનિક છાપાઓમાં
સમાચાર જે રીતે છપાવે છે તે પ્રાઈ દર દેશનો માણસ
અજાણ કરે તો એને કેટલું લાગે ?’

‘કેટલું લાગે વળી ? જેવું છે એવું લાગે આખો
સમાજ સંડોવે છે કોઈ કરતા કેઈ કામ કરવું નથી

‘ખરેખર એવું છે ખર ? એમાં મો ટકા
સત્ય નથી દાખવા તરફ છાપામાં દીકરો ગાપને મારે
તો સમાચાર આવે છે પશુ સરી ગીને પાળવો હોય
તો એ સમાચાર બને ?

‘એ કેમ બને ? એ તો પોતાની ફરજ
બળવે છે’

‘મારે એજ કહેવું છે છાપા તો અસામાન્ય
સારુ કે અસામાન્ય ખરાબ બને એની જ નોંધ લે’

‘તો તમે એમ માનો છો કે સમાજમાં બધું
સમુદાય છે ?

‘હું તમને બીજો છેડોથી પકડુ. દડો, એવો
ક્યારેય સમાજ હતો કે કનાય છે કે જોઈ તમે કહો
છો એવું બધું સમુદાય ચલતું હોય ?’

‘પશુ અત્યારે પ્રમાણ વધાર છે એ તો તમે
કબૂલ કરો કે નહિ !

‘એ કબૂલ કરુ પશુ માણસને હમેશા બૂનકાળ
વહાવોલાગતો દોષ છે કે નાક તો એને બધા ભરીને બેઠો
દોષ છે ખરેખર સમાજમાં સાગ માણસો નથી
એવું નથી

‘હા, એ તો કહે તમારા યોગ કર્મનું કૌશલ્ય
મા શુ સંરોધન કર્યું ?’

‘મને એવા માણસો મળ્યા છે કે જેમણે આ
સૂત્રને જાણના વિના-પચ્યા પુ છે મને એવો રસોઈથી
મળ્યો હતો કે જેને એ વાત પર ગર્વ હતો રસોઈ
કરતા કરતા જરાય વેરા નહિ અને વીસેક
માણસોની રસોઈ પૂરી કરી છતા કાઈ ન વેરાયું
એવું મેં તજર જોયું એક કડિયો મળ્યો કે જે કહેતો
કે દિવાન પર પ્લાન્કર કરતા જો થોડો ચ ચૂનો નીચે
પડે તો મારે મારા હાથ કાપી નાખવો જોઈએ તમને
આ બધું અચકા લાગે છે ન ?

‘ના, તમારી જેમ મેં એક ક દોષ એવો જોયો
છે કે જે પાને માન બનાવે છે પશુ સફાઈ એની
કપડા પર એક ડાઘ ન પડે’

તો તમે મારા પક્ષમાં છો’

‘હા, તમે મીનાને જોવાની દષ્ટિ સારી આપી
હું પશુ બીજા બેચાર વચનો આ પ્રમાણે જીવનમાં
જોળતો રહ્યો’

‘એકકક્ષ, આપણે ફરીવાર મળશુ ત્યારે આપણા
દાખવા મેળવી નોંધશુ.’

સાધકના પાછળ પાછળ ચાલતા રહ્યા. માત્ર તેની વાણીના સહારે, અને કાળના પ્રવાહમાં આગળ આવતાં તેમની વાર્ણીને પણ બુલતા ચાલ્યા. તેમની દશા ગામના એ કૂતરા જેવી છે કે-ગામમાં ચોર આવ્યા. જે ઘર પર તે ગયા તે ઘરનો કૂતરો ચોરને જોઈને ભસવા લાગ્યો. હવે. શું થયું-આસપાસના ખીજ ધરો પામે જોડેલા કૂતરાઓ પણ પેલા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને ભસવા લાગ્યા. આ ભસવાવાળા બધા કૂતરાઓમાંથી ચોરને જોયો તો પડેલા કૂતરાએ જ પરંતુ ખીજ કૂતરાઓએ પણ ભસવાનું શરૂ કરી દીધું. આ પ્રમાણે ચોરને જોવાવાળો-દટ્ટા કૂતરો તો એક જ છે, ભસવાનું સાંભળીને માત્ર ભસવાવાળા દટ્ટા નથી. કદાચ જો ખીજ કૂતરાઓને કારણે પૂછવામાં આવે તો તે કહેશે કે ખજાનર નથી શું વાત છે? તે તરફથી ભસવાનો અવાજ આવ્યો. આથી અમે ભસી રહ્યા છીએ. પરંતુ જો તેમને પૂછવામાં આવે કે તમોએ ચોરને જોયો છે, તે ચોર કેવો છે તો તે શું બતાવી શકશે? તેઓ તો ગાત્ર તે દટ્ટા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને જ ભસી રહ્યા છે માટે તે ક્યાંથી બતાવી શકશે? આ વાત જરૂર કઠવી હોઈ શકે જે સભવતઃ કેટલાકના મનમાં હાલ પાડી બેસે તેમ છે પરંતુ સત્ય એ છે કે હજારો સાધકોના ઝુંડમાં હોઈ એક જ એવો યુગુ હતો, જે દટ્ટા હતો અને જેને આત્મા પરમાત્માના તે દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયેલો હતો. સત્યની બુમિકાને સ્પર્શવાવાળો તે એક જ હતો અને તે પણ સંસારનો જ જીવ હતો. સંસારના બાકીના યુગુ-એવાઓ તો બસ દેખાદેખાથી ભસવાવાળા જ છે. સત્યનો સાક્ષાત્કાર એક અલગ ચીજ છે જ્યારે સત્યના સાક્ષાત્કારનો દંભ એ પણ એક અલગ ચીજ છે. દેખાદેખીનો યોગ એ યોગ નથી રોગ છે અને તે રોગ સાધકને પીગળાવી દે છે. “દેખાદેખી સાથે જોગ, છીજે કાયા બાહે રોગ”.

સાધનાનો માનદંડ

વાત એ છે કે જે સાધનાના માર્ગ પર દોડતા જઈ રહ્યા છે અને જેમને પોતાના લક્ષ્ય બાબતમાં હોઈ માન નથી તે સાધુઓને માટે દર્શનશાસ્ત્રે કહ્યું છે કે તેઓ જ-જોગ-નમથી સાધુનો વેશ તો કેટલીય

વખત લઈ ચુક્યા છે. તે વેશને એકત્ર કરવામાં આવે તો તેનો મેરૂપર્વતની સમાન એક ગગનચુખી જીવો દગલો થઈ શકે તેમ છે પરંતુ તેમના આત્મામાં તે એક તત્ત્વ પણ પરિવર્તન આવેલ નથી. આ પ્રકારના અંધ સાધુજીવન કરતાં તો યૃદ્ધસ્થજીવન જ સારું છે જે સેવા, અહિંસા અને કરુણાના માર્ગ પર ચાલી રહ્યું છે. યૃદ્ધસ્થજીવનમાં અનેક સંધર્મ આવે છે. તેના પર કુટુંબ સમાજ વગેરેના રૂપમાં વિભિન્ન પ્રકારની ગત્યાવદારીઓનો બોજ રહે છે પરંતુ જો તેમાં પણ ઈમાનદારી છે, મેવા છે, ત્યાગ છે અને દષ્ટિમાં નિર્લેપતા છે તો તે વેશધારી સાધુ કરતાં ધણું જ સારું છે. સાધનાનો માનદંડ વેશને માનવામાં આવેલ નથી પરંતુ ભાવનાને માનવામાં આવેલ છે. જો માનવી સાચા અર્થમાં સાધુ બને-સાચી દષ્ટિ મળી, જીવનમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્ય ઉતર્યો, લક્ષ્યની ઝાંખી થઈ તો તે સાધુ તે યૃદ્ધસ્થો કે જે કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરેના ગાદ અંધકારમાં જીવન વીતાવી રહ્યા છે તેના કરતાં ધણો જ જીવો છે. આથી પરિણામ એ નીકળી શકે કે અમે તે હોય, સાધુ હોય કે યૃદ્ધસ્થ જો પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીથી પોતાના લક્ષ્યની તરફ ચાલી રહ્યો હોય તો ડીક છે નહીં તો બત્તેની સ્થિતિ હોઈ મહત્ત્વની નથી રહેતી. સાધનાનું મૂલ્યાંકન સાધુ અથવા તો યૃદ્ધસ્થના નામથી થતું નથી, વેશથી થતું નથી, આત્માથી થાય છે. નાનો હોય કે મોટો જેમાં ઈમાનદારી છે, પ્રમાણિકતા છે તે જ કોઈ છે, જીવો છે.

સાધુ અને યૃદ્ધસ્થજીવનની જેમ જ એક પ્રજા એ ઉપસ્થિત થાય છે કે મોટાભાઈ થતું સારું કે નાનાભાઈ? બંનેમાં કોણ મોટું અને કોણ નાનું છે? કોણ સારું અને કોણ ખરાબ છે? મહાભારતમાં પાંડવોનું ઉદાહરણ છે. યુધિષ્ઠિર મોટા હતા અને દુર્યોધન નાનો. એક બાકુ બળદેવ મોટા હતા અને શ્રી કૃષ્ણ નાનો. જો મોટા થતું હોય તો યુધિષ્ઠિરનો આદર્શ અપનાવો અને નાનો થતું હોય તો શ્રી કૃષ્ણનો. શ્રીકૃષ્ણે નાના બનીને પણ મહત્ત્વ પૂર્ણ કર્યો કર્યો જે તેમને મહાન બનાવી આવે છે. મોટાભાઈ થતું હોય તો રામનું ઉદાહરણ પણ સમક્ષ

સાધકના પાછળ પાછળ ચાલતા રહ્યા. માત્ર તેની વાણીના સહારે, અને કાળના પ્રવાહમાં આગળ આવતાં તેમની વાણીને પણ બહુતા યાત્ર્યા. તેમની દષ્ટા ગામના એ કૂતરા જેવી છે કે-ગામમાં ચોર આવ્યા. જે ઘર પર તે ગયા તે ઘરનો કૂતરો ચોરને નેહીને ભસવા લાગ્યો. હવે, શું થયું-આસપાસના બીજા ઘરો પામે બેઠેલા કૂતરાઓ પણ પેલા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને ભસવા લાગ્યા. આ ભસવાવાળા બધા કૂતરાઓમાંથી ચોરને જોયો તો પડેલા કૂતરાએ જ પરંતુ બીજા કૂતરાઓએ પણ ભસવાનું શરૂ કરી દીધું. આ પ્રમાણે ચોરને જોવાવાળા-દણા કૂતરા તો એક જ છે, ભસવાનું સાંભળીને માત્ર ભસવાવાળા દણા નથી. કદાચ જે બીજા કૂતરાઓને કારણે પૂછવામાં આવે તો તે કહેશે કે ખબર નથી શું વાત છે? તે તરફથી ભસવાનો અવાજ આવ્યો આથી અમે ભસી રહ્યા છીએ. પરંતુ જે તેમને પૂછવામાં આવે કે તમોએ ચોરને જોયો છે, તો ચોર કેવો છે તો તે શું જતાવી શકશે? તેઓ તો માત્ર તે દણા કૂતરાનો અવાજ સાંભળીને જ ભસી રહ્યા છે માટે તે ક્યાંથી જતાવી શકશે? આ વાત જરૂર કડવી હોઈ શકે જે સહનતા: કેટલાકના મનમાં ઊપ પાડી બધે તેમ છે પરંતુ સત્ય એ છે કે હજારો સાધકોના કુંડમાં કોઈ એક જ એવો યુગ હતો, જે દષ્ટા હતો અને જેને આત્મા પરમાત્મા તો દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયેલો હતો. સત્યની ભૂમિકાને સ્પર્શવાવાળો તે એક જ હતો અને તે પણ સંસારનો જ જીવ હતો. સંસારના બાકીના યુગ-યોગો તો બસ દેખાદેખાથી ભસવાવાળા જ છે. સત્યનો સાક્ષાત્કાર એક અલગ ચીજ છે બ્યારે સત્યના સાક્ષાત્કારનો દંભ એ પણ એક અલગ ચીજ છે. દેખાદેખોનો યોગ એ યોગ નથી રોગ છે અને તે રોગ સાધકને પીગળાવી દે છે. “દેખાદેખી સાથે જોગ, છીને કાવા બાઢે રોગ”.

સાધનાનો માનદંડ

વાત એ છે કે જે સાધનાના માર્ગ પર દોડતા જઈ રહ્યા છે અને જેમને પોતાના લક્ષ્ય બાબતમાં કોઈ માન નથી તે સાધુઓને માટે દર્શનશાસ્ત્રે કહ્યું છે કે તેઓ જ-જોગ-અથી સાધુનો વેશ તો કેટલીય

વખત હઈ ચુક્યા છે. તે વેશને એકત્ર કરવામાં આવે તો તેનો મેરૂપતની સમાન એક ગગનચુંબી જીવો ઢગલી થઈ શકે તેમ છે પરંતુ તેમના આત્મામાં તો એક તથુ પણ પરિવર્તન આવેલ નથી. આ પ્રકારના અધ સાધુજીવન કરતાં તો યુદ્ધસ્થજીવન જ સારું છે જે સેવા, સહિંસા અને કરુણાના માર્ગ પર ચાલી રહ્યું છે. યુદ્ધસ્થજીવનમાં અનેક સંઘર્ષ આવે છે. તેના પર કુટુંબ સમાજ વગેરેના રૂપમાં વિવિન્ન પ્રકારની મવાળદારીઓનો જોગ રહે છે પરંતુ જે તેમાં પણ ઈમાનદારી છે, મેવા છે, ત્યાગ છે અને દષ્ટિમાં નિર્લેપતા છે તો તે વેશધારી સાધુ કરતાં ધણું જ સારું છે. સાધનાનો માનદંડ વેશને માનવામાં આવેલ નથી પરંતુ ભારનાને માનવામાં આવેલ છે. જે માનની સાચા અર્થમાં સાધુ બ-યો, સાચી દષ્ટિ મળી, જીવનમાં ત્યાગ અને વેરાગ્ય હોય, લક્ષ્યની ઝાંખી થઈ તો તે સાધુ તે યુદ્ધસ્થો કે જે કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરેના ગ્રાહ અધકારમાં જીવન વીતાવી રહ્યા છે તેના કરતાં ધણું જ જીવો છે. આથી પરિણામ એ નીકળી શકે કે ગમે તે હોય, સાધુ હોય કે યુદ્ધસ્થ જે પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીથી પોતાના લક્ષ્યની તરફ ચાલી ગયો હોય તો ડીક છે નહીં તો બત્તેની સ્થિતિ કોઈ મહત્વની નથી રહેતી. સાધનાનું મૂલ્યાંકન સાધુ અથવા તો યુદ્ધસ્થના નામથી થતું નથી, વેશથી થતું નથી, આત્માથી થાય છે. નાનો હોય કે મોટો જેમાં ઈમાનદારી છે, પ્રમાણિકતા છે તે જ કોષ છે, જીવો છે.

સાધુ અને યુદ્ધસ્થજીવનની જેમ જ એક પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે મોટાભાઈ થતું સારું કે નાનાભાઈ? જનમાં કોણ મોટું અને કોણ નાનું છે? કોણ સારું અને કોણ ખરામ છે? મહાભારતમાં પાંડવોનું ઉદાહરણ છે. શુધિધિર મોટા હતા અને દુર્યોધન નાનો. એક બાકુ બગદેવ મોટા હતા અને શ્રી કૃષ્ણ નાના. જે મોટા થતું હોય તો શુધિધિરનો આદર્શ અપનાવો અને નાના થતું હોય તો શ્રી કૃષ્ણનો. શ્રીકૃષ્ણે નાના બનીને પણ મહત્વ-પૂર્ણ કાર્યો કર્યા જે તેમને મહાન બનાવી આવે છે. મોટાભાઈ થતું હોય તો રામનું ઉદાહરણ પણ સમક્ષ

કે જે ગૃહસ્થ બનવા ઈચ્છે તે એવા બને કે તમારા કલા પ્રમાણે ધરવાળા દિવસને રાત્રિ અને રાત્રિને દિવસ માનવા માટે તોવાર થઈ જાય. તમાગ વ્યવહારમાં એટલું આકર્ષણ હોય કે કુટુંબનો દરેક સભ્ય તમારા પ્રત્યે પોતાની જેમ પેચાતો રહે ત્યારે જ ગૃહસ્થજીવન હીક છે. નહિ તો જે ધર કુરુક્ષેત્રનું મેદાન બન્યું રહે તો દરેકજા ઝગડા થતા રહે અને તે ગૃહસ્થજીવનથી કોઈ લાભ નથી જે સાધુ બનવા ઈચ્છતા હો તો ચાલો એક સાધુ પાપે માર્ગદર્શન કરાવી આપું.

કબીર કુવકને લઈને એક સાધુની પામે પડે. વ્યા. સાધુ એક ઊંચી ટેકરી પર ચડેલા હતા. કબીરે તેમને બોલાવ્યા તો તે વૃદ્ધ સાધુ લચડતા લચડતા ધીરે ધીરે નીચે ઉતરી આવ્યા. કબીર કહ્યું, “બસ આપના દર્શન માટે જ આવ્યો હતો. દર્શન થઈ ગયા.” સાધુ ફરી ધીરે ધીરે ટેકરી પર ચડવા લાગ્યા, તો કબીરે ફરીથી બોલાવ્યા સાધુ ફરીથી નીચે આવ્યા અને પૂછવા લાગ્યા, “શું કરેલું છે?” કબીરે કહ્યું - “હવે સમય નથી, ફરી કોઈ વખત આવીશ, ત્યારે કહીશ.” સાધુ ફરી ટેકરી પર ચડી ગયા. કબીરે ત્રીજી વાર ફરીથી બોલાવ્યા અને સાધુ ફરીથી નીચે આવ્યા. કબીરે કહ્યું - “કોઈ ખાસ વાત નથી, આ તો માન તમારા નામની ખૂબ જ પાડી હતી” છતાં સાધુ તો તે જ લાવથી, હસતા હસતા પાછા ચાલ્યા ગયા.

તેમના ચહેરા પર શુરસાની એક પણ રેખા નેવા ન મળી.

કબીરે કુવકની તરફ એક પ્રજ્વલિત દીપ્તિ ફેંકી અને બોલ્યા, “કોઈ નેવું?” સાધુ બનવા ઈચ્છે તો આવ્યા બને આટલું અશક્ય વૃદ્ધ શરીર, આબોની રાશતી કમળેર, સારી ગતે, ચાલી પડુ સકાતુ નથી. આટલું હોના છતાં પણ તમે નેવું ને? મેં ત્રણ વાર બોલાવ્યા અને ત્રણ વાર તેઓ ને જ શાંતિથી નીચે આવ્યા અને એ જ ગતે પાછા વળી ગયા. મારા પર જરા પણ ગુસ્સો થતા નહીં. કોઈની એક પણ રેખા તેમના ચહેરા પર નેવા મળી નહીં. સાધુ બનવા ઈચ્છે તો એવા બને કે તમાગમાં આટલી સદનનીવતા મેં, આટલી ક્ષમાની ભાવતા રહે જીવનમાં પ્રમનનાની આધે મુઠીગતોને સામનો કરવાની સદનશીલતા હોય તો જ સાધુની ઊંચી શૂભિકા પર જઈ શકે છે.”

સાધુ જીવન હોય કે ગૃહસ્થ જીવન, બધા સુધી જીવનમાં તેજ ઝળકળ નથી, પ્રમાદિકતા અને સાચી નિષ્પત્તિ પ્રકાશ હાજર થતા નથી ત્યાં સુધી બને જીવન નકામા છે અને જે આ સર્ગયુગોનો સમાવેશ જીવનમાં થઈ જાય તો બને જીવન સારા છે, કોઈ છે અને તેનાથી આત્મકર્ષણયુક્તો માર્ગ મળી રહે છે.

૫. ૪૨૩થી ચાલુ

ચા ધરમાં કેવી વાતો થતી, લેખકતા સ્વભાવ કેવા હતા. તેમનું ખાનગી જીવન કેવું હતું-તેમના અરસપરસ વ્યવહાર કેવા હતા એ બધા સસ્મરણો શ્રી ધનજીભાઈ સઘરી રાખ્યા હતા તે ‘કક્ક સપાદન પછી આંધી પ્રકટ થાય છે’ આજની પેઢીના યુવાનોને ધૂમકેટુ-મેધાશુ-ચુલ્લતરણ કેવા હતા, કેમ બોલતા, વિનોદ કરતા એ બનુવા માટે “ચા ધર” એક ભારે કુતૂહલપ્રેરક, હળુ છતાં પ્રેરક વાચન પડુ વાડવાની ગરજ સારી છે. એક દષ્ટિએ જોઈએ તો કુલ્લક અને અપ્રાપ્ય કહી શકાય તે કક્કાની સામગ્રી આપીને શ્રી

ધીગજાલ શાહે ગુજરાતને રોજનીશી પ્રકારમાં ઉત્તમ સાક્ષરી અક્ષરસામગ્રી પીરસી છે. સદગત સાશ્વર્યોનું આનું સ્મરણ પણ ભારે આહવાદક લાગે છે. સામાન્ય રીતે જેથી વધુ સાક્ષરો ભેગા થઈ શકતા નથી અને થાય તો મહાબળે જીતી પડે છે. પદ્ધિમના કોશી-હાલિન જેવું ગુજરાતી માહિત્યનું આ ‘ચાધર’ બહુ સાચું ન ચામું, પણ જે કોઈ સમયપૂરતું ચામું તેના સ્મરણો બાજી ગાળવા બદલ લેખક ધન્યવાદને પાત્ર છે. આજે ફરીથી ‘ચાધર’, સસ્મા શરૂ ન થાય ?

કે જો શૂદ્રસ્થ બનવા ઈચ્છે તો એવા બને કે તમારા કબ્બા પ્રમાણે ધરવાળા દિવસેને રાત્રિ અને રાત્રિને દિવસ માનવા માટે તૈયાર થઈ જાય. તમાગ વધવ-હારમાં એટલું આકર્ષણ હોય કે કુટુંબના દરેક સભ્ય તમારા પ્રત્યે ખાતાની મેજા ખેચાતો રહે ત્યારે જ શૂદ્રસ્થજનન હીક છે. નહિ તો જો ધર ફરજેનું મેદાન બાનુ રહે તો દરરોજ અગ્રકા થના રહે અને તે શૂદ્રસ્થજનનથી કોઈ લાભ નથી જો સાધુ બનવા ઈચ્છતા હો તો ચાલો એક સાધુ પામે માર્ગદર્શન કરાવી આપું.

કળીર યુવકને લઈને એક સાધુની પામે પડે. આ સાધુ એક ઊંચી ટેકરી પર રહેતા હતા. કળીરે તેમને જોનાવ્યા તો તે જુદા સાધુ લયકતા લયકતા ધીરે ધીરે નીચે ઉતરી આવ્યા. કળીર કહ્યું, “બસ આપના દર્શન માટે જ આવ્યો હતો. દર્શન થઈ ગયા.” સાધુ ફરી ધીરે ધીરે ટેકરી પર ચઢવા લાગ્યા, તો કળીરે ફરીથી જોવાન્યા સાધુ ફરીથી નીચે આવ્યા અને પૂછવા લાગ્યા, “શું કહેવું છે?” કળીરે કહ્યું - “હવે સમય નથી, ફગે કોઈ વખત આવીશ, ત્યારે કહીશ.” સાધુ ફરી ટેકરી પર ચડી ગયા કળીરે ત્રીજી વાર ફરીથી જોનાવ્યા અને સાધુ ફરીથી નીચે આવ્યા તો કળીરે કહ્યું - “કોઈ ખાસ વાત નથી, આ તો માન તમારા નામની ખૂબ જ પાકી હતી” છતાં સાધુ તો તે જ ભાવથી, હસતા હસતા પાછા ચાલ્યા ગયા.

તેમના ચહેરા પર શુદ્ધતાની એક પશુ રેખા જોવા ન મળી.

કળીરે યુવકની તરફ એક અજાણી દષ્ટિ ફેંકી અને જોઈશ, “કોઈ જોયું?” સાધુ બનવા ઈચ્છે તો આત્મા બને આટલું અસકત જુદા શરીર, આજોની રાશત્રી કમળે, સારી મીને, ચાંપી પશુ શકાતુ નથી. આટલું હોસા છતાં પશુ તમે જોતુ ને? મે જલુ વાગ જોનાવ્યા અને જગ વાગ તેજો ને જ શાંતિથી નીચે આવ્યા અને એ જ મીને પાછા વળી ગયા. માગ પર જરા પશુ ગુસ્સે થતા નહીં. કળીરની એક પશુ રેખા તેમના ચહેરા પર જોવા મળી નહીં, સાધુ બનવા ઈચ્છે તો એવા બને કે તમાગમાં આટલી સહનશીલતા મે, આટલી ક્ષમાની ભાવના રહે જનનમાં પ્રચલનનાની આધે મુશીબતોનો સામનો કરવાની સહનશીલતા હોય તો જ સાધુની ઊંચી ખૂંચો પર જઈ શકે છે.”

સાધુ જીવન હોય કે શૂદ્રસ્થ જીવન, જ્યાં મુખી જીવનમાં તેજ અગાડી નથી, પ્રમાણિકતા અને સાચી નિષ્પાતો પ્રકાશ હાજર થતા નથી ત્યાં સુધી જીવે જીવન નકામા છે અને જો આ સંયુક્તોનો સમાવેશ જીવનમાં થઈ જાય તો મને જીવન સારા છે, કોઈ છે અને તેનાથી આત્મક/વાણુનો માર્ગ મળી રહે છે.

૪. ૪૨૩થી ચાણુ]

આ ધરમાં કેવી વાતો થતી, લેખકોના સ્વભાવ કેવા હતા. તેમણે ખાનગી જીવન કેવું હતું-તેમના અસપરસ વ્યવહાર કેવા હતા એ જાણ સસ્મરણો શ્રી ધનજીભાઈ સધરી રાખ્યા હતા તે ‘કેકડ સપાદન પછી આંધી પ્રકટ થાય છે’ આજની પેઢીના યુવાનોને ધૂમકેનુ-મેથાણી-સુશુભરવાય કેવા હતા, કેમ બોલતા, વિનોદ કરતા એ જાણતા માટે ‘આ ધર’ એક ભારે કુતલકાંચે, ઠળતુ છતાં પ્રેરક વાચન પૂરું નાડવાની ગરજ સારે છે. એક દષ્ટિએ જોઈએ તો દુર્લભ અને અપ્રાપ્ય કપી શકાય તે કક્ષાની સામગ્રી આપોને શ્રી

ધીગજાણ શાહે ગુનરાગને રેઝનીથી પ્રકારમાં ઉત્તમ સાક્ષરી અક્ષરસામગ્રી પીરસી છે. સદગત સાક્ષરવર્તીનું આતુ સ્મરણ પશુ ભારે આહ્વાદ લાગે છે. સામાન્ય રીતે બેથી વધુ સાક્ષરો ભેગા થઈ શકના નથી અને થાય તો મહાબંધુ જમી પડે છે. પત્રિકાના કોઈ-હાઉસ જેવું ગુનરાગની ગાદિપત્રુ આ ‘ગાધર’ જલુ લાજુ ન ચાલ્યું, પશુ જે કોઈ સમયપૂરતુ ચાલ્યું તેના સ્મરણો જાણી ગાળવા જલુ લેખક ધન્યવાદને પાત છે. આજે ફરીથી ‘ગાધર’, સરથા શરૂ ન થાય!

સાંભળીને લોહા થંભી ગયાં. બલ્લે પોતાનું સર્વસ્વ લૂંટાઇ ગયું હોય તેમ અમકા જાણ્યાં, કાણુ એકનાય ? મહારને ઘેર જમવા જશે ? અગ્નિદોષી પાનશુ મહારવાડામાં જમશે ? મોટા કાલાહલ મચ્યો. રાજકીય ક્રાંતિનાં યુદ્ધો કરતાં સામાજિક ક્રાંતિનું ધર્મશુ હમેશાં વધુ તીવ્ર અને ભેદુ હોય છે. પાછાલો એકાદ થયા. એકનાય મહારજ તો પોતાની ભક્તિમાં લીન છે. તેમના પુત્ર હરિભાઈ યુવાન હતો પણ જૂના વિચારનો હતો. એ કાચી જઈને શાસ્ત્ર ભણી આવ્યો હતો, પણ રાની ન હતો, ભક્ત ન હતો. ઝટપટ ન્યાયનું શાસ્ત્ર ભણી એ ન્યાયતીર્થ જાવો હતો. પણ 'સમદર્શીને સર્વ સમાન' એ ન્યાયનું સાદું સૂત્ર જીવનમાં ઉતારવા તત્પર ન હતો. એકદમ ઉનાવળો એ ઘેર આવ્યો. ભજનમાં એકલા પિતાને આવેશમાં આવેલે એણે પૂછ્યું:

“તમે મહારને ઘેર જમવા જવાના છો ?”

“હા, માલતીને ત્યાં ભજન કરવા ને જમવા જવાનું વચન મેં આપેલ છે.”

“એ મહારની છોડી છે”

“તમે તે દો, પ્રભુને ઘેર સો સરખા છે. ગ્રેમ ત્યાં પરમેશ્વર, બેટા તું ન્યાયતીર્થ જાતીને આદેશ બેદલાવ કેમ રાખે છે !”

“એવી વેદાંતની વાતો મારે સાંભળવી નથી. તમે નહીં જઈ છો.”

“એમ કેમ ચાલે બેટા ! જેવા તું મારો પુત્ર એવી એ મારી પુત્રી.”

“હું દશનશાસ્ત્રિપુત્ર, અગ્નિદોષી પડિત ને એ ચાંડાલની પુત્રી સરખાં ! પિતાજી, આ શું મોસો છો ?”

“શુનિ ચેવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ” એ ગીતા વાક્ય તું જૂલી ગયો ?”

“એનો અર્થ ચાંડાલને ઘેર જવું ને જમવું એવા થતો નથી.”

“મારે છુદ્ધિવાદ નથી કરવો. હું જમવાનો છું એ નક્કી છે.”

“તો આ હરિભાઈ તમારા ઘરમાં નહીં રહી શકે.”

“એ તારી ઈચ્છાની વાત છે, તને સત્ય સમજશે ત્યારે પાછો આવવાનો છો એની મને ખાતરી છે.”

એકનાય મહારજનો અડગ નિર્ધાર સાંભળી હરિભાઈ રોય કચેરી આવ્યો ગયો.

“ખીને દિવસે સવારે સ્નાન કરી, પાડપૂલ કરી એકનાય માલતીને ઘેર જવા નીકળ્યા. એમના યુગમાં હરિનામ ગૂંજી રહ્યું છે. શરીરે ટોળાં વળેલાં લોકના તુલકાર કાંઈ અથડાઈને પાછા ફર્યાં. તેઓ મહારવાડામાં પહોંચ્યા. માલતીને મન આવ્યું તો સોનાતો ધરજ ઉઘો હતો. એણે વહેલી સવારે જીડીને આંગણું વાળ્યું, ઘર સાફ ક્યું. આખો હરિજન વાસ આવ્યો આસલાની પેટી દીપી જાયે, માલતીના ઘર આગળ એટલે તુલસીના કુડાં મુકાયાં. લીપેલાં એટલા પર ભજનિકા બેઠાં. માલતીનો અરાજ ફરી ગામમાં ગૂંજવા લાગ્યો:

“આજ જિમેંગે નાથ, હમારે ઘર”.

પરે પડીને હરિજનોએ સતનું સ્વાગત ક્યું. સા એટલે બેસી ભજન કરવા લાગ્યા. એ વખતે ગામ લોકોનો મોટો કાલાહલ સંભળાયો. સોના હાથમાં હથિયાર હતાં. હરિજન વાસમાં પેસતાં જ તેમણે મોટી ખુમરાણુ મચાવી. ‘મારો, મારો !’ ધર્મ રક્ષાતાળ જતો હોય તેમ આક્રમણ ક્યું. ઝૂંપડાં ઉપર ડાંગો પડવા લાગી. ભજનમાંથી જીડીને બે ચાર જણ વારવા ગયા. તેમને માથે લાકડીઓ પડી. નાથ પોતે ભજનમાંથી ભગ્યા. સામે જઈને હાથ બોડયા તો તેમના ઉપર લાકડીઓ પડવા લાગી. માલતી વચ્ચે પડી તો તેનું માથું ફૂટ્યું. મહા વિજય હશે હોય તેમ પાછાલો પાછા ફર્યા. નાથ ત્યાં જ રોકાયા. માલતીની સારવાર કરી. એણે તૈયાર કરેલી રસોઈ જમ્યા અને સાંને ઘેર આવ્યા.

સાંભળીને લોકો થંભી ગયાં. બહે પોતાનું સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું હોય તેમ ઝમઝા લાડ્યાં, કાણુ એકનાથ ? મહારને ઘેર જમવા જશે ? અગ્નિદેવોની ખાત્રશુ મહારવાડામાં જમશે ? મોટા કોલાહલ મચ્યો. રાજકીય ક્રાંતિનાં યુદ્ધો કરતાં સામાજિક ક્રાંતિનું ધર્મશુ હમેશાં વધુ તીવ્ર અને ભીંડું હોય છે. ખાત્રશુ એકનાથ થયા. એકનાથ મહારાજ તો પોતાની ભક્તિમાં લીન છે. તેમના પુત્ર હરિભાઈ યુવાન હતો પણ જૂના વિચારનો હતો. એ કાથી જઈને શાસ્ત્ર ભણી આવ્યો હતો, પણ યાત્રી ન હતો, ભક્ત ન હતો. ઝટપટ ન્યાયનું શાસ્ત્ર ભણી એ ન્યાયતીર્થ ગયો હતો પણ ‘સમદર્શીને સર્વ સમાન’ એ ન્યાયનું સાદું સૂત્ર જીવનમાં ઉતારવા તત્પર ન હતો. એકદમ ઉનાવળો એ ઘેર આવ્યો. ભજનમાં મેદલ પિતાને આવેશમાં આવેને એણે પૂછ્યું:

“તમે મહારને ઘેર જમવા જવાના છો ?”

“હા, માલતીને ત્યાં ભજન કરવા ને જમવા જવાનું વચન મેં આપેલ છે.”

“એ મહારની છોડી છે”

“જો તે હો, પ્રભુને ઘેર સો સરખા છે. પ્રેમ ત્યાં પરમેશ્વર, મેટા ધું ન્યાયતીર્થ બનીને આવે બેદલાવ કેમ રાખે છે ?”

“એની વેદાંતની વાતો મારે સાંભળવી નથી. તમે નહીં જઈ શકો.”

“એમ કેમ ચાલે મેટા ! જેવો ધું મારો પુત્ર એની એ મારી પુત્રી.”

“હું દર્શનદાઅનિપુણ, અગ્નિદેવો પડિત ને એ ચાંડાલની પુત્રી સરખાં ! પિતાજી, આ શું મોલો છો ?”

“શુનિ ગૌવ સ્વપદ્ધિ ચ પડિતાઃ સ્મદર્શિનઃ” એ ગીતા વાક્ય ધું જૂલી ગયો ?”

“એનો અર્થ ચાંડાલને ઘેર જવું ને જમવું એવા થતો નથી.”

“મારે છુદ્ધિવાદ નથી કરવો. હું જમવાનો છું એ નક્કી છે.”

“તો આ હરિભાઈ તમારા ઘરમાં નહીં રહી શકે.”

“એ તારી ઈચ્છાની વાત છે, તને સત્ય સમજશે ત્યારે પાછો આવવાનો છો એની મને ખાત્રી છે.”

એકનાથ મહારાજનો અકચ નિર્ધાર સાંભળી હરિભાઈ રોય કપેાં આવ્યો ગયો.

“બીજો દિવસે સવારે સ્નાન કરી, પાડપૂજ કરી એકનાથ માલતીને ઘેર જવા નીકળ્યા. એમના મુખમાં હરિનામ ગૂંજી રહ્યું છે. શરીરે ટોળાં વળેલાં લોકના દુઃખકાર કાને અથડાઈને પાછા ફર્યા. તેઓ મહારવાડામાં પહોંચ્યા. માલતીને મન આવ્યું તો સોનાતો સરજ ઉઘો હતો. એણે વહેલી સવારે જીડિને આંતરું વાળ્યું, ધર સાફ કયું. આખો હરિજન વાસ આવ્યો આસનાની પેડે દીપી જીયે, માલતીના ધર આગળ એટલે દુલસીના કુડાં મુકાયાં. લીપેલાં એટલા પર ભજનિકો મેડાં. માલતીનો અવાજ ફરી ગામમાં ગૂંજવા લાગ્યો:

“આજ જિમેંગે નાથ, હમારે ઘર”.

પગે પડીને હરિજનોએ સતતનું સ્વાગત કયું. સા એટલે બેસી ભજન કરવા લાગ્યા. એ વખતે ગામ લોકોનો મોટો કોલાહલ સંભળાયો. સોના ઢાલમાં ઉધિયાર હતાં. હરિજન વાસમાં પેસતાં જ તેમણે મોટી ખુશરાખ મચાવી. ‘મારો, મારો !’ ધર્મ રસાતાળ જતો હોય તેમ આક્રમણ કયું. ઝૂંપડાં ઉપર ડંગો પડવા લાગી. ભજનમાંથી જીડિને બે ચાર જણ વારવા ગયા. તેમને માથે લાકડીઓ પડી. નાથ પોતે ભજનમાંથી જાગ્યા. સામે જઈને હાથ જોડ્યા તો તેમના ઉપર લાકડીઓ પડવા લાગી. માલતી વચ્ચે પડી તો તેનું માથું ફટકું. મહા વિજય હશે હોય તેમ ખાત્રશુ પાછા ફર્યા. નાથ ત્યાં જ રોકાયા. માલતીની સારવાર કરી. એણે તૈયાર કરેલી રસોઈ જગ્યા અને સાંજે ઘેર આવ્યા.

ગૃહસ્થાશ્રમની વિશેષતા છે આતિથ્ય. દાન એ અલગ સ્ત્રીજ છે. આતિથ્યમાં દાનની ભાવના નથી. આપણે એવો સમાજ ઈચ્છીએ છીએ, જેમાં દાનની આવશ્યકતા જ ન હોય, અને મેવાની આવશ્યકતા પણ જોછામાં જોગી જ હોય સેવાની જરૂરિયાત તો મુસીબતમાં હોય છે અને દાનની જરૂરિયાત ત્રીજાઈમાં હોય છે. આ જાનની જરૂર દુનિયામાં ન રહે એમ આપણે ઈચ્છીએ છીએ. પણ આતિથ્ય આનાથી જાદી જ સ્ત્રીજ છે. આતિથ્યનો અર્થ એ છે કે, કુટુંબમાં મહેમાન-અતિથિનું સ્વાગત યશો. પારિવારિક સહજીવન હોતું નોંધ્યું. મહેમાન એ પારિવારિક સહયોગની દેડી છે.

અતિથિ આવે છે તો આપણું હૃદય આનંદથી નાચી જાય છે કે, આવે તો આપણા પરિવારમાં જહારની એક વ્યક્તિ ઉમેરાય છે, અને તે ઘોડા દિવસ આપણા પરિવારમાં વ્યક્તિ થઈને રહેશે. આ આતિથ્યની ભાવના પરિવારને વ્યાપક બનાવવાની ભાવના છે. પરંતુ એ આતિથ્યમાં સ્નેહ હોવો નોંધ્યું, કેવળ ઔપચારિક વ્યવસ્થા નહિ. કેવળ વ્યવસ્થાનું નામ એ આતિથ્ય નથી. એમાં જેટલી દાર્દિંદતા હશે એટલી કૌટુંબિકતા આવશે. જ્યાં સુધી મુશીબત છે ત્યાં સુધી સેવાની જરૂર રહેશે; જ્યાં સુધી ગરીબી છે ત્યાં સુધી દાનની જરૂર રહેશે. આ તો દાનની ભાવના છે; સહાનુમતિ છે. પરંતુ સ્નેહભાવના આનાથી જાદી જાની સ્ત્રીજ છે. જાનને પાતપાતાને ઘેર જાદું સારું ભોજન થતું હોય, પણ તમે મારે ઘેર ખુશીથી આવો છો અને તમારી સમક્ષ જે કાંઈ મારા ઘરમાં સાગમાં સારી સ્ત્રીજ જતાવી હોય તે તમારી સમક્ષ હું આનંદપૂર્વક મૂકું છું; તમે તે જાગો છો, તેથી હું ખૂબ પ્રમન થઈ છું. આ જ ખરું આતિથ્ય કહેવાય છે. આ પ્રકારની આતિથ્યભાવના દરેક કુટુંબમાં

હોવી નોંધ્યું.

દેવપાક પરિવારમાં મારો મુકામ હોય છે, ત્યાં તાજાંમટાલ દોટલ કે ઈચ્છારિયવ દોટલ કરતાંય મારી સરભરા સારી કરાય છે. ત્યાંના રમોઈએ જાગે કવાકે આવીને મને પૂછી જાય છે કે 'શુ ખાનો?' ને મોટરને તોફાર આવીને પૂછી જાય છે કે 'ક્યાંય જાડાર જતું છે?' પરંતુ મારા ધર્મજાનની સ્વાકાંત જ્યારે હું આવ્યો ત્યારે અને ફરી જ્યારે મેં વિદાય લીધી ત્યારે જ-માત્ર મેં વખત રહ્યો.

'તમે અહીં આવ્યા તે સારું થયું.' મને ખૂબ આનંદ થયો. હવે તમે જાવ છો તે અમને ગમતું નથી.' વગેરે શબ્દો બોલાય છે, પણ એમાં માનવતાનો અને મિત્રતાનો કાંઈ સ્પર્શ નથી. એમાં કશીયે દાર્દિંદતા નથી. તેથી જ કહું છું કે, વ્યવસ્થાનો વત હું નથી કરતો. વ્યવસ્થા એક અલગ સ્ત્રીજ છે. આપણે એક એવો સમાજ બનાવવા માગીએ છીએ, કે જેમાં ઈશ્વરપાથી જાનને માટે વ્યવસ્થા હોય. પરંતુ કુટુંબમાં મુખ્ય તો સ્નેહભાવના હોવી જરૂરી છે. આજે ગૃહસ્થાશ્રમની કૌટુંબિકતા સંસ્થાઓમાં દાખલ થાય, પણ સામે પક્ષે સંસ્થાઓની યાંત્રિકતા કુટુંબોમાં દાખલ ન થાય, એ જોતું નોંધ્યું. સમાજની સારી રૂપ સંસ્થા ગૃહસ્થાશ્રમ છે. ચારેય આશ્રમોમાં જો સર્વનું સ્થાન કાંઈ અશ્રમનું હોય તો તે ગૃહસ્થાશ્રમનું છે, કેમકે આપણે સમાજમાં જે મૂલ્યો ફેલાવે તે આ ગૃહસ્થાશ્રમ દ્વારા ફેલાવે. માટે જ ચારે આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ છે, મોટો છે. અને એ આશ્રમ દ્વારા આપણામાં અને આપણા કુટુંબમાં અતિથ્યભાવના ફેલાવો, તો એ ૩ મ પોનાનું જોડણપણું જુદી, જગત-સમાજ સાથે એક રસ થઈ શકે.

ગૃહસ્થાશ્રમની વિશેષતા છે આતિથ્ય. દાન એ અલગ ચીજ છે. આતિથ્યમાં દાનની ભાવના નથી. આપણે એવો સમાજ ઈચ્છીએ છીએ, જેમાં દાનની આવશ્યકતા જ ન હોય, અને એવાની આવશ્યકતા પણ જોઈએ એવી જ હોય સેવાની જરૂરિયાત તો મુસીબતમાં હોય છે અને દાનની જરૂરિયાત ગરીબાઈમાં હોય છે. આ બન્નેની જરૂર દુનિયામાં ન રહે એમ આપણે ઈચ્છીએ છીએ. પણ આતિથ્ય આનાથી જલ્દી જ ચીજ છે. આતિથ્યનો અર્થ છે કે, કુટુંબમાં મહેમાન-આતિથિનું સ્વાગત યશો. પારિવારિક સહજીવન હોવું જોઈએ. મહેમાન એ પારિવારિક સહયોગની ટેડી છે.

આતિથિ આવે છે તો આપણું હૃદય આનંદથી નાચી જાય છે કે, આવે તો આપણા પરિવારમાં બહારની એક વ્યક્તિ ઉપેગાય છે, અને તે ઘોડા દિવસ આપણા પરિવારમાં વ્યક્તિ થઈને રહેશે. આ આતિથ્યની ભાવના પરિવારને વ્યાપક બનાવવાની ભાવના છે. પરંતુ એ આતિથ્યમાં સ્નેહ હોવો જોઈએ, કેવળ ઔપચારિક વ્યવસ્થા નહિ. કેવળ વ્યવસ્થાનું નામ એ આતિથ્ય નથી. એમાં જેટલી દાર્દિંકતા હશે એટલી ઠોડું બિડતા આવશે. જ્યાં સુધી મુશીબત છે ત્યાં સુધી સેવાની જરૂર રહેશે; જ્યાં સુધી ગરીબી છે ત્યાં સુધી દાનની જરૂર રહેશે. આ તો દાનની ભાવના છે; સહાનુભૂતિ છે. પરંતુ સ્નેહભાવના આનાથી બધું જિની ચીજ છે. બન્નેને પોતપોતાને ઘેર બધું સારું જોગન થયું હોય, પણ તમે મારે ઘેર ખુશીથી આવો છો અને તમારી સમક્ષ જે કાંઈ મારા ઘરમાં સાગમાં સારી ચીજ બનાવી હોય તે તમારી સમક્ષ હું આનંદપૂર્વક મૂકું છું; તમે તે જમો છો, તેથી હું ખૂબ પ્રમદ થઈ છું. આ જ ખરું આતિથ્ય કહેવાય છે. આ પ્રકારની આતિથ્યભાવના દરેક કુટુંબમાં

હોવી જોઈએ.

દેવપાક પરિવારમાં મારો મુકામ હોય છે, ત્યાં તાજાંમદાલ દોરલ કે ઈશ્પીરિયલ દોરલ કરતાંય મારી સરખા સારી ઠરાય છે. ત્યાંનો સ્નેહજો બાળને કવાકે આવીને મને પૂછી જાય છે કે 'શુ ખાગો?' ને મોટરને તોફાર આવીને પૂછી જાય છે કે 'ક્યાંય જાડાર જવું છે?' પરંતુ મારા ધન્યમાનની સલાહાત ત્યારે હું આવ્યો ત્યારે અને ફરી ત્યારે મેં વિદાય લીધી ત્યારે જ-માન એ વખત રહ્યો.

'તમે અહીં આવ્યા તે સારું થયું.' મને ખૂબ આનંદ થયો. હવે તમે જાય છો તે અમને ગમતું નથી.' વગેરે શબ્દો બોલાય છે, પણ એમાં માનવતાનો અને મિત્રતાનો કોઈ સ્પર્શ નથી. એમાં કશીયે દાર્દિંકતા નથી, તેથી જ કહું છું કે, વ્યવસ્થાનો વત હું નથી કરતો. વ્યવસ્થા એક અલગ ચીજ છે. આપણે એક એવો સમાજ બનાવવા માગીએ છીએ, કે જેમાં ઈશ્વરપ્રાપ્તિ બંધાને માટે વ્યવસ્થા હોય. પરંતુ કુટુંબમાં સુખ્ય તો સ્નેહભાવના હોવી જરૂરી છે. આવે સહસ્થાશ્રમની ઠોડું બિડતા સંસ્થાઓમાં દાખલ થાય, પણ સામે પક્ષે સંસ્થાઓની યાંત્રિકતા કુટુંબોમાં દાખલ ન થાય, એ જોવું જોઈએ. સમાજની સારી રૂપ સંસ્થા સહસ્થાશ્રમ છે. ચારેય આશ્રમોમાં જે સર્વનું સ્થાન કોઈ આશ્રમનું હોય તો તે સહસ્થાશ્રમનું છે, કેમકે આખાવે સમાજમાં જે મૂલ્યો ફેલાયે તે આ સહસ્થાશ્રમ દ્વારા ફેલાયે. માટે જ ચારે આશ્રમોમાં સહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ છે, મોટો છે. અને એ આશ્રમ દ્વારા આપણામાં અને આપણા કુટુંબમાં આતિથ્યભાવના ફેલાશે, તો એ કે જ પાનાનું ચોલપેટાપણું મૂલી, જગત-સમાજ સાથે એક-રસ થઈ શકશે.

આવ્યું અને પેલા સેંધા વડે પોતાની એમ ઢાંકવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે કૃતજ્ઞતાપૂર્વક બે ઠાથ નેડી પોતાના અન્ન અને વસ્ત્રના દાના પ્રત્યે આભારવશ મની નેઈ રહ્યો. અને પછી બૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં મોં વાટે રોટલીના ટુકડા મૂકવા શરૂ કર્યા

કોઈ વિશાળ જળબધના શિલારોપણ નેટલો મહત્તરનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખગાર માટે ફોટો ઝડપી સેવા ત્યાં કોઈ ઠાળર નહોતું. હા, પશુ મને એટલી ખબર છે કે ત્યાર પછી એ નાસ્તિકને એની પત્નીએ નાસ્તિક કહેવાનું છોડી દીધું છે.

*

વર્ષો પહેલાંની આ કથા છે. નડિવાદ જેવડું એક ગામ હતું. તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક પટેલ બાળુ બાળુમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારો સાવ ગરીબ. પકું પકું થઈ રહેલાં ગારાના મકાનમાં તેમની ગરવા સ્વભાવની પત્ની સાથે બિજાશક્તિ કરી જીવન ગુજરતો. મિલકતમાં ગાભા જેવી ગોદડી, તાંસળી અને મુદાબ ગાય.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાય-પચ્ચીસ દોર-દાખર અને પચ્ચીસ-ત્રીસ માણસોથી તેની ડેની ગાજતી રહે. બહેણા વ્યવહારને લીધે પટલાણીનો ગર્વ તેના દૂધના બોધણની જેમ હલકાતો જ ચાલે. પશુ પટેલ અને પટલાણી બેવના ઠાથ છૂટા. આટલું દુઝડુ છતાં પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશેર ધી માગવા પાડોશમાં જતું પટેલ બાળુવાળી બ્રાહ્મણી વખાની મારી કરકસર કરે. ગાયના દૂધમાંથી ઘી બનાવી એ સંઘરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉઝીનું આપે. આમ બેયને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેલ પાસેથી ઉઝીતા ઘીના હિસાબ માંગ્યા. પટેલ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી બેઠો. બ્રાહ્મણને આનાત લાગ્યો બે વચ્ચે ઝઘડો પડ્યો. ઝઘડો દરબારે પહોંચ્યો. દરબારને પણ અચરજ થયું. 'આ લ'ગોટીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી ગામના મોલ જેવા પટેલને તે ઘી ધીરતો હશે? એનું તે જણું શું?'

બ્રાહ્મણ ધણ કરખર્ચો પણ દરબારને ગળે વાત ન જિતરી, આટલાં બધાં દૂધાગાં દોરનો માલિક આ લોટમત્રા બ્રાહ્મણ પાસથી ઘી શા માટે ઉઝીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયી. પણ કારભારી હોતો શાણો. એણે કેમની સુદત પડાકો બનેનો પરીણ લેવાની નક્કી કર્યું.

ચોમાસાના દિવસો હતા. ગામની તોરીઓ કીચકકદાવથી ઉભરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને પટેલને ખુલ્લા પગે ડેલીએ આવવાનું દરબારનું તેકું આવ્યું. બને ડેલીના દરવાજા પહોંચ્યા. દરવાજા કૂકમ સંભળાવ્યો. એટલે મૂકેવા બે લોટામાંથી પાણી લઈ પગ ધોઈ અદર જવું. રવાણમાં ને રવાણમાં પટેલ તો પગ ઉપર લોટો ઉઘો વાળી લુચ લુચ પગ લુછી, અડધા જંદા પગે અદર પડેલા પહોંચ્યા ગરીબ બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પટેલીથી પૂછી, પાવડું પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા રાત્રદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

ચતુર કારભારીએ બને લોટા મગારી પુરાવા નોંધી લીધા અને બનેના સ્વભાવનો દરબારને ખ્યાલ આપ્યો એટલે દરબારે સુકાદો આપ્યો કે:

કરકસરીઓ બ્રાહ્મણ સાચો હતો અને મોખાદાર પણ ખર્ચાળ પટેલ જુઠો હતો. પટેલ સાધન સખન હોવા છતાં ઠાથ છુટો દેવાથી દેવામાજ કુબેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં હતાં એટલે ધોડું ધોડું બચારી ભવિષ્ય માટે ત્રેવડ કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજાને બાઈ અને ત્રેવડ ચીજો બાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

આવ્યું' અને પેલા લેંધા વડે પોતાની એમ ઠાંકવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે કૃતકતાપૂર્વક બે ઢાથ નેડી પોતાના અન્ન અને વસ્ત્રના દાતા પ્રત્યે આભારવશ મની જોઈ રહ્યો. અને પછી બૂખથી નિશ્ચિય બનેલા શરીરમાં મોં વાટે રોટલીના હુકડા મૂકવા શરૂ કર્યા

કોઈ વિશાળ જળબધના શિલારોપણ નેટલો મહત્વનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખગાર માટે ફોટો ઝડપી સેવા ત્યાં કોઈ ઠાળર નહોતું. હા, પણ મને એટલી ખબર છે કે ત્યાર પછી એ નાસ્તિકને એની પત્નીએ નાસ્તિક કહેવાનું છોડી દીધું' છે.

*

વર્ષો પહેલાંની આ કથા છે. નડિયાદ જેવડું એક ગામ હતું. તેમાં એક આત્મજી અને એક પટેન બાગુ બાગુમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારો સાંવ ગરીમ. પડું પડું થઈ રહેલાં ગારાના મકાનમાં તેમની ગરવા સ્વભાવની પત્ની સાથે બિજાઈતી કરી જીવન ગુજરતો. મિલકતમાં ગાભા જેવી ગોદડી, તાંસળી અને મટ્ટદાન ગાય.

પટેનનું કુટુંબ મોટું પાય-પચ્ચીસ દોર-ઢાખર અને પચ્ચીસ-ત્રીસ માણસોથી તેમની ડેની ગાજતી રહે. બહેનના વ્યવહારને લીધે પટલાણીનો ગર્વ તેના દૂધના બોમણની જેમ છલકાતો જ ચાલે. પણ પટેન અને પટલાણી બેવના ઢાથ છૂટા. આટલું દુઝડું છતાં પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશીર ઘી માગવા પાડોશમાં જવું પડે. બાગુવાળી બ્રાહ્મણી વખાની મારી કરકસર કરે. ગાયના દૂધમાંથી ઘી બનાવી એ સંઘરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉઝીનું આપે. આમ બેયને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેન પાસેથી ઉઝીતા ઘીના હિસાબ માંગ્યો, પટેલ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી બેઠા. બ્રાહ્મણને આનાત લાગ્યો બે વચ્ચે અથડો પડ્યો. અથડો દરબારે પહોંચ્યો. દરબારને પણ અચરજ થયું. 'આ લંગોટીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી ગામના મોલ જેવા પટેલને તે ઘી ધીરતો હશે? એનું તે ગજુ શું?'

બ્રાહ્મણ ઘણું કરજ્યો પણ દરબારને ગળે વાત ન જિતરી, આટલાં બધાં દૂધાળાં દોરનો માલિક આ લોટમગા બ્રાહ્મણ પાસેથી ઘી શા માટે ઉઝીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયી. પણ કારભારી હોના શાણો. એણે કેમની મુદત પડાકે બનેની પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

ચોખાસાના દિવસો હતા. ગામની રોરીઓ કીચડકદાવથી ઉભરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને પટેલને ખુશ્તી પત્રે ડેલીએ આવવાનું દરબારનું તેડું આવ્યું. બને ડેલીના દરવાજે પહોંચ્યા. દરવાને ટૂંકમ સંભળાવ્યો. એટલે મૂકવા બે લોટમાથી પાણી લઈ પગ ધોઈ અદર જવું. રવાણમાં ને રવાણમાં પટેન તો પગ ઉપર લોટો ઉઘો વાળી લુમ લુમ પગ લુછી, અડધા મંદા પગે અદર પડેલા પહોંચ્યા ગરીમ બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પટેડીથી પૂછી, પાવડું પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

ચતુર્થ કારભારીએ બને લોટા મગારી પુરાવા નોંધી લીધા અને બનેના સ્વભાવનો દરબારને ખ્યાલ આપ્યો એટલે દરબારે મુકાદો આપ્યો કે:

કરકસરીઓ બ્રાહ્મણ સાથે હોના અને મોખાદાર પણ ખર્ચાળ પટેલ જુડેા હોતો. પટેલ સાધન સપન્ન હોવા છતાં ઢાથ છુટા દોવાથી દેવાગાજ કુળેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં હતાં એટલે ધોડું ધોડું બચાવી ભવિષ્ય માટે ત્રેવડ કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજાને બાઈ અને ત્રેવડ ત્રીજાને બાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

આવ્યું અને પેલા લેધા વડે પોતાની એમ ઠાંકવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે કૃતચનાપૂર્વક બે ઢાંચ નેડી પોતાના અન્ન અને વસ્ત્રના ઘાતા પ્રત્યે આભારવશ બની નેડેઈ રહ્યો, અને પછી બૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં મોં વાટે ચેતલીના દુકકા મુકવા શરૂ કર્યો.

કોઈ વિશાળ જળબધના સિંહાસનપદ્મ નેડેલો, મંદસ્તનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખબાર માટે ફોટો ઝડપી લેવા ત્યાં કોઈ હાજર નહોતું, હા, પશુ મને એટલી ખબર છે કે ત્યાર પછી એ નારિત્યને એની પત્નીએ નારિત્યક ટહેવાનું છોડી દીધું છે.

*

વર્ષો પહેલાંની આ કથા છે. નડિવાદ જેવડું એક ગામ હતું. તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક પટેલ બાગુડ બાગુડમાં રહે. બ્રાહ્મણ ગિયારો સાંવ ગરીબ, પડુ પડું થઈ રહેલાં ગ્રામના મકાનમાં તેમની ગરરા સ્વમાનની પત્ની સાથે મિત્રાશક્તિ કરી જીવન ગુજારતો. મિલકતમાં શાભા નેત્રી ચોદરી, તાંસળી અને મડદાન માવ.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચીસ દોર-દાખર અને પચીસ-ચીસ માણસોથી તેનો કેવી ગાજતી રહે. બહેલા વ્યવહારને લીધે પટલાણીને ગર્વ તેના દૂધના ભોંખણીની જેમ છલકાતો જ ચાલે. પશુ મટેલ અને પટલાણી ભેવના ઢાંચ છતાં. આટલું દુઝડું છતાં પટલાણીને મરેમાન આવે ત્યારે પાશીર ઘી માગવા પાટોશમાં જતું પડે. બાગુડવાળી બ્રાહ્મણી વખાની માગે કરકસર કરે, ગાયના દૂધમાંથી દી બનાવી એ સંધરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉછીનું આપે. આમ ભેવને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેલ પાસેથી ઉગ્રીતા ધીતો હિસાબ માંગ્યો. પટેલ તેના સ્વભાવ ક્રમાગ્રે ફરી બેઠો. બ્રાહ્મણને આવત લાગ્યો બે વખે જધો પડવે. જધો દરબારે પહેંગ્યો. દરબારને પશુ અચરજ થયું. "આ લંગોટીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી ગાયના મોભ જેવા પટેલને તે દી ધીરતો હશે ? એનું તે ગજુ શું ?"

બ્રાહ્મણ ઘણું કરમર્યો પશુ દરબારને ગળે વાત ન બિતરી, આટલાં બધાં દૂધાળાં દોરનો માલિક આ લોટાંગા બ્રાહ્મણ પાસેથી ઘી શા માટે ઉછીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજણી. પશુ કારભારો હતો શાણો. એણે કેસની મુદત પકાતી બનેતી પરીક્ષા લેવાની નક્કી કર્યું.

ચોમાસાના દિવસો હતા. ગામનો શેરીઓ કીચકદારથી ઉતરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને પટેલને છુલ્લા પગે કેલીએ આવવાનું દરબારનું તેડું આવ્યું. બંને કેલીના દરબારને પહેલ્યા. દરબારે દૂકમ સંભળાવ્યો. એટલે મૂંઝેલા એ લોટામાંથી પાણી લઈ પગ ધોઈ અદર જવું. સ્વાખમાં ને સ્વાખમાં પટેલ તો પગ ઉપર લોટા ઉધે વાળી છુસ છુસ પગ છુછી, આડધા ગદા પગે અદર પહેલા પહેલ્યા શરીર બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પટેલીથી પૂછો, પાવણું પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, બીતા બીતા રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

ચતુર કારભારીએ બંને લોટા મંગારી પુરાવા નોંધી લીધા અને બંનેના સ્વભાવનો દરબારને ખ્યામ આપ્યો એટલે દરબારે ચુકાદો આપ્યો કે.

કરકસરીઓ બ્રાહ્મણ સાથે હતો અને મોભાદાર પશુ ખયાળ પટેલ ગુઠે હતો. પટેલ સાધન સંપન્ન હોવા છતાં ઢાંચ છુટો હોવાથી દેવામાજ કુમેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં હતાં એટલે થોડું થોડું ખયાળી ભવિષ્ય માટે તૈયાર કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજો ભાઈ અને ત્રેવડ ઝીંને ભાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

આવ્યું અને પેલા લેધા વડે પોતાની એમ ઠાંકવાની
કોશિશ કરવા લાગ્યો અને આંખમાં આંસુ સાથે
કૃતજ્ઞતાપૂર્વક બે ઢાંચ લેડી પોતાના અન્ન અને
વસ્ત્રના દાતા પ્રત્યે આભારવચ્ચ જતી જોઈ રહી, અને
પછી ભૂખથી નિષ્ક્રિય બનેલા શરીરમાં મોં વારે
રોટલીના ટુકડા ચૂકવા શરૂ કર્યા.

ઠાઈ વિશાળ જળખપના સિસારોપણ નેટલો
મદતરનો આ પ્રસંગ નહોતો. તેથી અખવાર માટે
ફોટો ઝડપી લેવા ત્યાં ઠાઈ ઠાળર નહોતું.
હા, પણ મને એટલી ખબર છે કે ત્યાર
પછી એ નાસ્તિકને એની પત્નીએ નાસ્તિક દેવવાનું
હોડી દીધું છે.

*

તેવો પડેવાંની આ કથા છે. નડિવાદ જેવડું એક ગામ હતું, તેમાં એક બ્રાહ્મણ અને એક
પટેલ બાળુ બાળુમાં રહે, બ્રાહ્મણ ગિત્યારે સાવ ગરીબ. પડુ પડું થઈ રહેલાં ગ્રામના મકાનમાં તેમની
ગરબા સ્વભાવની પત્ની સાથે ક્ષિપ્તાર્થિ કરી ઇવન શુભગતો. મિલકતમાં ગાંધા જેવી એકડી, તંત્રીની
અને મંદુલાવ ગાય.

પટેલનું કુટુંબ મોટું પાચ-પચીસ દોર-દાખર અને પચીસ-ત્રીસ માણસોથી તેની ડેવી ગાજતી
રહે. બહેનના વ્યવહારને લીધે પટલાણીનો ગર્વ તેના દૂધના બોમ્બાની જેમ છલકાતો જ ચાલે. પણ પટેલ
અને પટલાણી બેનના હાથ છટા. આટલું દુઝડુ જતા પટલાણીને મહેમાન આવે ત્યારે પાશરે ઘી માગવા
પાડોશમાં જતું પડે. બાળુવાળી બ્રાહ્મણી વખાની માગે કરકસર કરે. ગાયના દૂધમાંથી ઘી બનાવી એ
સંધરી રાખે અને પટલાણીને જરૂર પડે ત્યારે ઉઘીનું આપે. આમ બેવને વ્યવહાર ચાલે.

મહિનાઓ વીતી ગયા પછી એકાદ દિ' બ્રાહ્મણે પટેલ પાસેથી ઉઘીતા ઘીનો વિસાગ માંગ્યો. પટેલ
તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ફરી બેડા. બ્રાહ્મણને આવત લાગ્યો બે વચ્ચે ઝઘડો પડ્યો. ઝઘડો દરબારે પહોંચ્યો.
દરબારને પણ અચરજ થયું. 'આ લંડોટીઓ બ્રાહ્મણ તે વળી ગામના મોબ જેવા પટેલને ને ઘી ધીરતો
હશે? એનું તે ગળું શું?'

બ્રાહ્મણ ધણ કરખેમાં પણ દરબારને ગળે વાત ન જીતરી, આટલાં બધાં દૂધાળાં દોરનો માલિક
આ લોટમંગા બ્રાહ્મણ પાસેથી ઘી શા માટે ઉઘીનું લે તે વાત દરબારને ન સમજાયી. પણ કારભારી
હતો ચાણુ. એણે કેસની સુદત પકડી બનેની પરીક્ષા લેવાનો નક્કી કર્યું.

મોમાસાના દિવસે હતા. ગામની શેરીએ કાચકદાવથી ઉભરાઈ ગયેલી. ત્યારે બ્રાહ્મણ અને
પટેલને ખુલા પગે કેલીએ આવવાનું દરબારનું તેકું આવ્યું. બંને ડેવીના દરવાજા પહોંચ્યા. દરવાજે
હુકમ સંજાગાયો. એટલે મહેલા બે લોટમંગાથી પાણી લઈ પગ ધોઈ અદર જવું. રવાણમાં ને રવાણમાં
પટેલ તો પગ ઉપર લોટો ઉઘે વાળી હુસ હુસ પગ હુણી, અડધા ગદા પગે અદર પહેલા પહેંચવા
ગરીમ બ્રાહ્મણે તો ધીરે ધીરે પગ ધોઈ પહેડીથી પૂછી, 'પાવણુ' પાણી લોટામાં રહેવા દઈ, ખીતા ખીતા
રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો.

ચૂર કારભારીએ બંને લોટા મંગાવી પુરાવા નોંધી લીધા અને બંનેના સ્વભાવનો દરબારને
આપ આપે એટલે દરબારે સુકાદો આપ્યો કે

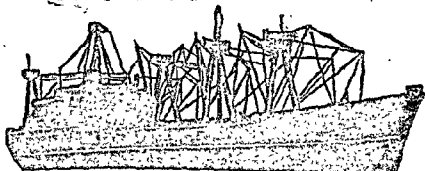
કરકસરીએ બ્રાહ્મણ સાથે હતો અને મોભાદાર પણ ખર્ચાળ પટેલ જુડેા હતો. પટેલ સાથે
સખન હોવા છતાં હાથ છુટો હોવાથી દેવામાજ દુખેલો રહેતો. બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કરકસરીયા સ્વભાવનાં
હતા એટલે થોડું થોડું બચાવી ભવિષ્ય માટે ત્રેવક કરતાં અને વખત આવ્યે કરકસર બીજાને ભાઈ અને
ત્રેવક ત્રીજાને ભાઈ બની તેમને મદદ રૂપ થઈ શકે.

ભારતીય જ્ઞાની
ભારતનો બાતુબાવનો સંદેશી
વિશ્વભરમાં દરદરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

પ્રતી રાત્રી ૨૫૦ નાં અમુક
જો લોકો સાથે ટુલ સર્પો સ્થાપના
સમાદ અંગે પવિત્ર બોધિતની
કાળ સાથે, એક પ્રતિનિધિ મોકલને
સ્વાતીય જ્ઞાને કાલ મોકલું છે

આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાને અપતન ભાગે ભારતને યોલિતો સંસ્થાન નહિ; પણ વિવિધ
પ્રકારનો માલ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં જઈએ છે અને પહોંચીએ, અંતર્યામી
આવાર અને ટુમેઅજન સખ કઈ છે.

ધી સિપિયા સ્થાન નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ

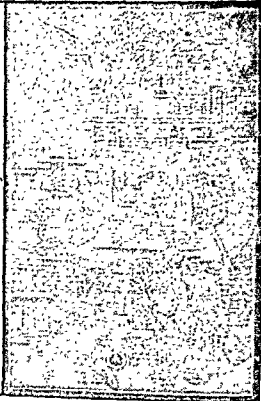

સિપિયા કાર્ગ, નોવેમ્બર ૨૦૧૭ નાં મેકેડ કોર્ડ
સિપિયા કાર્ગના સારાસર તુલ્ય
સિપિયા નાં નવનવન ૧૯૯૮
સિપિયા નાં નવનવન, ૨૩, ૨૦૧૭ નાં ૧૯, ૨૦૧૭
સિપિયા નાં નવનવન ૧૯ ૨૦૧૭ નાં ૧૯ ૨૦૧૭

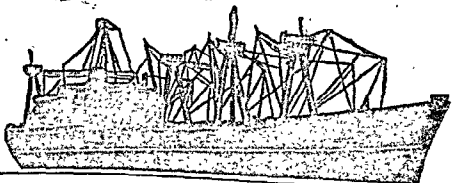

ભારતીય જ્ઞાને
ભારતનો ભાતૃભાવનો સંદેશી
વિશ્વભરમાં દૂરદૂરના દેશોમાં
પહોંચાડે છે...

હવેની યુન ના ૨૫૦ વર્ષ અગત્ય
 શી લંકા સાથે ટુલ સંબંધો સ્થાપવા
 સખાટ અયોગે પવિત્ર બોધિવૃક્ષની
 હાજ સાથે, એક પ્રતિનિધિ મંડળને
 સ્વાતીય જ્ઞાને દ્વારા મોકલ્યું હતું

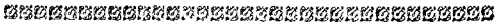
આજે, ૨૦મી સદીમાં, સિપિયાનો અપતન ભારે ભારતને યાંત્રિય સંસાધન નહિ; પણ વિવિધ
 પ્રકારનો ખાસ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં પહોંચાડે છે અને અદ્યતનને આંતરરાષ્ટ્રીય
 આયા અને ટુરિઝમના કામ કર્યા છે.

પા સિપિયા સ્થિત નેવિગેશન કંપની સિપિયા

સિપિયા કાર્ગ, નાવિક વાહનો અને મેકાનિકલ
 સુવિધા ટેલીફોન ૨૨૨૨૨ (૨૨ કાર્ડ)
 રીસેપ્શન ૨૨૨૨૨ (૨૨ કાર્ડ)
 ટેલિગ્રાફ ૨૨૨૨૨ (૨૨ કાર્ડ)
 ટેલિગ્રાફ ૨૨૨૨૨ (૨૨ કાર્ડ)
 ટેલિગ્રાફ ૨૨૨૨૨ (૨૨ કાર્ડ)

નવી વિચારસરણીના પુરસ્કારરૂપે પ્રગટ થતું માસિક

પારિવર્તન

નંબર ૧

ઈન્દુલાલ ગાંધી

મરયાનંદ સ્વામી

ત્રિવિધીનાં પરિવર્તન થાશે રહેતા જગતભરના આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક પ્રવાહોની નિર્દેશ સમીક્ષા આ માસિક વિચારપત્રમાં પ્રગટ થાય છે.

એનો ફોર્મપણ એક આપને નિરાશ નહિ કરે
એના અમે આપને ખાત્રી આપીએ છીએ

વાર્ષિક સંસ્કરણ

રૂા. ૧૫-૦૦

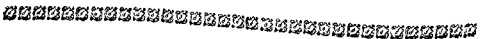
વર્ષિક પરચ

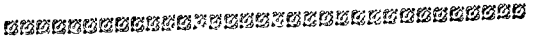
રૂા. ૪૦-૦૦

છટક અંક

૦૦-૪૦ પૈસા

તમામ ખર્ચબચકાર માટે લખેા
જય શ્રદ્ધા કન્યા જાગૃત્ય સામે પારિક્ષક રેડ,
રાજકોટ
360001

નવી વિચારસરણીના પુરસ્કારરૂપે પ્રગટ થતું માપ્તાલિક

મારવન

નં. ૫૬

ધનુલાલ ગાંધી
મત્યાનંદ સ્વામી

મતિથી ન પણ પરિવર્તન પામી રહેલા જગતભરના આર્થિક સામાજિક, રાજકીય અને સાહિત્યિક પ્રવાહોની નિર્દેશ સમીક્ષા આ માપ્તાલિક વિચારપત્રમા પ્રગટ થાય છે.

એનો કેઈપણ અંક આપને નિરાશ નહિ કરે
એના નમે આપને ખાતરી આપીએ છીએ

વાર્ષિક લવનમ
રૂ. ૧૫-૦૦

વાર્ષિક પરચુર
રૂ. ૪૦-૦૦

છુટક અંક
૦૦-૪૦ પૈસા

તમામ પત્રવ્યવહાર માટે લખો
ચરપ શુદ્ધિકા કન્યા જ્ઞાનપથ સામે પાલિક રોડ,
રાજકોટ
360001

